Nyt historisk Tidsskrift,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved Selskabets Bestyrelse.

Redigeret

af

C. Molbech,
den historiske Forenings Secretair.

Andet Bind.

Kiøbenhavn.
Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.
1848.

Fortale.

Dette Bind af Selskabets Tidsskrift udgaaer under Forhold, der i høi Grad have forandret, ikke blot vort Fædrelands Stilling, men den hele europæiske Verdens politiske Skikkelse. Denne Verden har i faa Maaneder oplevet uhørte Begivenheder, i hvis Udvikling den endnu befinder sig; deres Mængde har været saa stor, deres Virkninger saa colossale og vidt omgribende, at Tidens sædvanlige Maal synes for snevert til dens Indhold, naar dette i en Maaned, eller endnu kortere Tid, giver Livet og Hukommelsen mere Stof, end ellers i en Række af Aar. Historien er dog, under alle Livets Omskiftninger, under dets Havblik, som under Verdensstorme og Statsjordskiælv, altid den samme — altid det uforgængelige Speil, der modtager og giengiver det uudslettelige Billede af Nationers Velstand og Herlighed, og af deres Fordærvelse, Jammer og Undergang. Det er vist nok ikke givet Historien, at kunne ved sin Lære eller Advarsel umiddelbart forebygge Statsfeil, eller Følgerne af store politiske Vildfarelser; men det er dens Eneret, dens skrækkende og straffende Magt, at Intet paa Verdens Skueplads undgaaer den; Intet glemmer den; intet Despotie er stærkt nok til at paabyde den Taushed.

Imedens Danmark, og den danske Literatur, have følt Virkningen af de store Verdensbegivenheder i Europa, og Indflydelsen af Tildragelser, indenfor vore egne Grændser, der have aabnet nye Baner baade for Folkelivet og for de politiske Kræfter og Bevægelser i Staten: kunne vi endnu have den Tilfredshed at see det Samfund, der for 9 Aar dannede sig for at fremme, især den fædrelandske Histories videnskabelige Dyrkning og Oplysning, endnu i Besiddelse af det danske Publicums vedligeholdte Interesse og Deeltagelse. Den Danske historiske Forening har hidtil, selv i dette

skiebnerige Aar og i en saa stærkt bevæget Tid, ikke seet sine Medlemmers Antal kiendeligt formindsket; Bestyrelsen har heller ikke endnu manglet Understøttelse til at kunne fortsætte Selskabets literaire Virksomhed. Det nu sluttede andet Bind af det historiske Tidsskrifts nye Række fremkommer vel et Par Maaneder silddigere, end det var beregnet; men hertil ligger dog Grunden ikke saameget i Tidens Uro eller for Literaturen mindre gunstige Omstændigheder, som i et særskilt Tilfælde, hvorved Selskabet og den grundige historiske Forskning har lidt et føleligt Tab. Etatsraad **P. V. Jacobsen**, der har beriget dette Tidsskrift med en Række af Bidrag til Danmarks indre Historie i det 16de Aarhundrede, af eiendommelig Charakteer og alle udmærkede ved den samvittigfulde Flid og Troskab, hvormed Forfatteren bragte de paalideligste Kilders Stof for Dagen, og behandlede det til Oplysning af den Materie, der var Gienstand for hans Bearbeidelse: havde i Vinter lovet den Afhandling om Falkevæsenet, som nu meddeles. Netop som Trykningen af dette Bidrag var begyndt, imedens dog dets to sidste Afdelinger endnu fattedes en og anden Udfyldning, blev Forfatteren, hvis silddigere Aar havde været en næsten uafbrudt Række af Lidelser, atter betaget af smertelige Sygdomsanfald; og disse varede, kun med enkelte Afbrydelser, lige til Døden den 13de Mai bortkaldte **Jacobsen** i Livets bedste Aar, meget for tidligt, ikke allene for Staten og Videnskaben, men ogsaa for en sørgende Familie og talrige Venner, der længe ville føle Savnet af en hiertelig, ædel og aandsfuld Mand. — Forfatterens lange Svaghed standsede for en Tid Afhandlingens begyndte Trykning, og opholdt den siden i længere Tid, end ellers; dette er hiin Grund, som mange af Selskabets Medlemmer med os ville beklage.

Bestyrelsen kan tilføie, at der er Udsigt til, at Trykningen af Tidsskriftets følgende Bind i det mindste vil kunne begyndes i næste Halvaar; men den tør, omtrent til Aarets Slutning, med Sikkerhed love Udgivelsen af den historiske Aarbogs andet Bind, hvis Manuskript allerede er givet under Pressen. Af de „Historisk-biographiske Samlinger og Bidrag til den danske Sprog- og Literaturhistorie", hvis Udgivelse i Aar er begyndt, haaber man ligeledes, at et nyt Hefte, inden Aarets Udgang, vil kunne komme for Lyset.

Som sædvanligt meddeles her, i Følge Selskabets Vedtægter, en Udsigt over dets oeconomiske Tilstand, efter Cassererens Regnskab for A. 1847:

I. Indtægten har været:

a. Cassebeholdning fra 1846	623 Rbd.	64 Sk.	
b. Contingenter og Restancer, indbetalte i A. 1847.	1324 —	53	—
c. Aarligt Bidrag af det Classenske Fidei-Commis..	100 —	"	—
d. Renter for et Aar af Selskabets i Statsgieldens Bøger indskrevne Capital	140 —	"	—
e. For Selskabets Skrifter, solgte i Boghandelen...	139 —	77	—
f. En Rest af refunderet Porto, fra Gen. Postdirectionen	6 —	31	—
	2334 Rbd.	33 Sk.	

Fradrages Cassebeholdningen fra A. 1846, da bliver den virkelige Indtægt i A. 1847: 1710 Rbd.

II. Udgiften:

a. Bogtrykker-Arbeide	317 Rbd.	60 Sk.	
b. Bogbinder-Arbeide	93 —	68	—
c. For leverede Papirsorter	231 —	22	—
d. Udbetalte Honorarer for Bidrag til Nyt histor. Tidsskr. II. 1, og „Histor. biographiske Samlinger," I. Hefte	234 —	"	—
e. For Incassation af Contingenter i Kiøbenhavn..	32 —	12	—
f. Budets Løn for A. 1847	50 —	"	—
g. Sammes Udlæg for Avertissementer, ved Selskabets Forsamlinger, for Skrivematerialier, m. m..	11 —	41	—
h. Udgifter ved Secretariatet, for Afskrivning, Nytaarsdouceurer, Correcturer, m. m.	14 —	32	—
i. Brev- og Pakke-Porto	20 —	55	—
k. For kiøbte 500 Rbd. i 4 pCt. rentebærende Statspapirer	525 —	71	—
Tilsammen	1530 Rbd.	73 Sk.	

Ved Sammenligning med Indtægten erfares, at Cassebeholdningen til Indtægt for Aaret 1848 beløber sig til 803 Rbd. 56 Sk., hvoraf ved Begyndelsen af dette Aar 600 Rbd. indestod i Sparecassen.

I A. 1847 — 30. Jun. 1848 har Selskabet ved Dødsfald mistet sit udenlandske correspondende Medlem, Sverriges berømte Historieskriver, Professor **E. G. Geijer**. To af dets ordentlige Medlemmer, Capitain **F. G. Neraa** (i nogle Aar Selskabets Correspondent i Fredericia) og Capitain **C. E. Mechlenburg**, sammesteds, have fundet Hæderdøden i Danmarks Forsvarskamp mod indvortes Oprør og udvortes Vold. Desuden er Selskabet ved Døden berøvet følgende 13 af dets ordentlige Medlemmer: Professor og Sognepræst til Garnisonskirken, **C. F. Brorson**; Høiesteretsassessor, Etatsraad, **P. J. A. Eberlin**; Justitsraad, Borgermester **H. A. Fleischer** i Aarhuus; Etatsraad **P. W. Jacobsen**, Committeret i Rentekammeret; Landshøvding **H. Järta** i Stockholm; Etatsraad, Geh. Archivarius **F. Magnussen**; Provst **F. D. Mellerup** i Greve; Høiesteretsassessor, Kammerherre, Greve **H. Moltke**; Provst **Olrik** i Tikiøb; Kammerherre **F. Oldenburg**; Kammerherre, Baron **Rosenørn-Lehn** i Lolland; Syndicus **C. Sieveking** i Hamborg; Kammerraad, Stempel-Forvalter **F. Zeiner** i Helsingør.

Siden Januar 1847, da den i Tidsskriftets foregaaende Bind meddeelte almindelige Medlemsliste udgik, og indtil Aarets Slutning, have 9 Medlemmer udmeldt sig af Selskabet; og desuden ville ogsaa i Aar 5—6 Medlemmer, der i længere Tid have efterladt at betale deres Bidrag, eller hvis Opholdssted ikke vides, blive at udslette af Medlemslisten. Denne er derimod, siden Januar 1847 forøget med 34 nye Medlemmer, hvis Navne findes paa den ved Bindets Slutning tilføiede Liste. Det hele Antal af Selskabets ordentlige Medlemmer, som paa ovenmeldte Liste var 649, vil, i Følge dette, i nærværende Øieblik kunne ansættes til 653.

Ved Selskabets Aarsmøde, den 30. Jan. 1847, udtraadte, i Medhold af Vedtægterne, Professor Dr. theol. **Engelstoft**, og ved Aarsmødet d. 31. Jan. 1848 Professor **Larsen**; begge gjenvalgtes af den tilstedeværende Forsamling.

Kiøbenhavn, i Bestyrelsen for den danske historiske Forening, den 30. Jun. 1848.

H. M. Velschow. C. Molbech. F. Schiern.
C. T. Engelstoft. J. E. Larsen.

Indhold.

Paulus Eliæ,

en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformationstid,

af

C. T. Engelstoft,
Professor, Dr. theol.

En Mand, om hvem Samtidiges Dom har lydt saa forskjelligt, som om Paulus Eliæ, en Mand, som stod i første Række i den store bevægede Overgang fra Middelalderen til den nye Tid, har billigt Krav paa Eftertidens Interesse. Han har ogsaa havt det Held at finde en omhyggelig og grundig Biograph i den for tidlig afdøde Chr. Olivarius, der som Capellan i Førslev og Snesløv udgav sin „Commentatio historica de vita et scriptis *Pauli Eliæ*, Carmelitæ, vulgo Paul Vendekaabe". Hafn. 1741. 8vo. Men da denne Biograph altfor ubetinget har underskrevet den ugunstige Dom, som det seirende Parti fældede over en forhadt Modstander, have de nyere Historikere ikke turdet forlade sig paa hans Fremstilling, der desuden nu, ved fuldere Bekiendtskab med Literaturen og nøiagtigere Critik, viser sig i flere Henseender utilfredsstillende. Vor lærde og billige Bearbeider af den danske Reformationshistorie, Biskop Münter, har navnlig angivet Tonen for en mere sand Bedømmelse af den miskiendte Mand; men medens den moralske Dom over ham upaatvivlelig allerede er fældet retfærdigen af denne fortiente Forfatter, turde hans Dom om

Mandens videnskabelige Betydning opfordre til nogen Berigtigelse, ligesom den nøiagtigere Forskning i hans Skrifter og i den Tids Historie naturligviis har giort det muligt at fremdrage meget om den enkelte Mand, paa hvis Liv og Virksomhed den almindelige Reformationshistorie kun i Forbigaaende kunde tage Hensyn. Mine Studier have forlængst ført mig til disse Enemærker og viist mig Paulus Eliæ i et Lys, der opfordrede til en gientaget Undersøgelse. Hvad jeg har fundet, forelægger jeg her Tidsskriftets Læsere, med det Haab, at det uundgaaelige theologiske Indhold ikke skal findes at overskride de Fordringer, hvilke Historien og Biographien, som Videnskab, maa giøre ved Behandlingen af en Gienstand, som denne. Jeg haaber dette saameget destomere, som Paulus Eliæ i sin theologiske Optrædelse selv henvendte sig meest til de Dannede i Almindelighed, og ikke til den lærde Theologies Dyrkere.

---

§ 1.

Paulus Eliæ i Helsingør.

Paa den skraanende Strandbred nord for Kiøbstaden Helsingør laae i Begyndelsen af det sextende Aarhundrede et Carmeliterkloster, Marieklostèr kaldet, omgivet af Plantninger, som i Tidens Løb ere blevne det skiønne Marienlysts Park. Klosteret var ikke gammelt, og ingen betydningsfulde Minder knyttede sig endnu til dets Navn. Det var stiftet 1430 af Kong Erik af Pommern, der kaldte de første Carmelitermunke til Danmark, og formodentlig ved dem vilde ophielpe Underviisningsvæsenet, efterat det ikke var lykket ham at forskaffe sit Rige et Universitet. Thi hvorlidet end Tiggerklostrenes Studia kunde erstatte Savnet af et Universitet, kunde der dog i dem foredrages Theologie; og det synes, at de danske Carmeliter meer end andre Tiggermunke have antaget sig

Underviisningen med Held. Det var rimeligviis Carmeliternes Skole, der blomstrede i Kiøge i det femtende Aarhundrede[1]; deres Orden var den eneste, der gav det danske Universitet en Professor i Ordensprovincialen Anders Christiernsen[2], og ved Reformationens Nærmelse spores tidlig Virkningerne af det opgaaende Lys i de tre af Danmarks fem bekiendte Frue- eller Marieklostre af denne Orden[3]. Klostret i Helsingør har vel ikke staaet tilbage, ihvorvel Intet er bekiendt om dets Virksomhed i det femtende Aarhundrede; men i det sextende gik det i Spidsen, uden dog at forsømme en Munkeordens practiske Kald[4]; dets Prior var baade Ordenens Provincialmester og Professor ved Universitetet[5], og indenfor dets Mure levede den Mand, der først af alle danske Munke sluttede sig til den nye Retning i Videnskaberne og opløftede sin Røst mod kirkelige Misbrug.

Denne Mand var Povel Eliesen, almindelig kaldet Paulus Eliæ[6]. Historien nævner ham først i Manddomsalderen ved Aaret 1519; over hans Barndoms- og Ungdomsliv hviler et Mørke, som de enkelte Yttringer derom i hans egne Skrifter kun ufuldkomment formaae at opklare. Ved Fødselen tilhørte han tvende nordiske Nationaliteter: hans

1) Daugaard, Om de danske Klostre i Middelald. S. 200.
2) Thura Ac. H. inf. et puer. p. 22.
3) Disse vare Landscrone, Helsingør, Kiøge, Assens og Skielskør. Daugaard a. St. 150, 197, 200, 306 og 270.
4) Det oprettede 1516 et Sygehuus for udenlandske Søemænd. (Suhms Saml. til d. D. Hist. 2, 147.)
5) Thura l. l. jfr. Nyerup Fædrel. Literat. i Middelalderen S. 4?1.
6) Det latinske Navn Paulus Eliæ, eller Helie, beholdes ofte i danske Skrifter („Broder Paulus Helie, Carmelita") eller giengives i mange Variationer: Powel Heliesøn eller Helliessen, Pawell Heliesøn, Lector Powell eller Powild, Lector Pauel, o. s. v. Han selv bruger i Almindelighed den latinske Form, som ogsaa vil blive bibeholdt i nærværende Levnetsbeskrivelse.

Moder var Svensk, Faderen Dansk[7]. Han var født i Halland i Byen Varberg[8]; men hans Fødselsaar lader sig kun ved Tilnærmelse bestemme. Af twende yngre Mænd, i en Alder af 37 Aar, kalder i Aarene 1528—30 den Ene ham sin Fader og gamle Lærer; af den Anden kaldes han en gammel Munk; saa at han dengang vel maa antages at have været idetmindste nærved 50 Aar, og altsaa maa være født i Nærheden af Aaret 1480[9].

7) Han skriver i sit Brev til Kong Gustav: „Myne foreldre paa mit moderne ere ebers naadis fattige undersotte." (Sv. t. Kg. G. fol. A. 2). I Dedicationen til Christian II. kalder han Danmark sit Fædreneland. (Hos Olivarius p. 160).

8) „Warbergensis" kaldes han i den skibyske Krønike S. R. D. II. 568; og han kalder sig selv en Hallænder i et Brev hos Olivarius p. 169 (s. nedenf. Not. 13).

9) Olivar. (p. 8) sætter hans Fødsel mellem Aarene 1480 og 1490; men han har kun kiendt det ene af de her anførte Data. Hans Ordensbroder Frands Wormordsen kalder ham i Aaret 1528 (Davids Psalter, fol. A. 4 og B. 5. Dän. Bibl. III. 77) ikke Broder, men „den gode Fader, min gamle Mester", „og samme gode Fader"; og Frands Wormordsen var dengang 37 Aar gammel. Hans Tausen kalder ham i Aaret 1530 en gammel Munk („Wilthu gamble munck gore oss alle til børn?" Svar til Lect. Powel. A. 3). Vel afviser denne slig Benævnelse paa en Maade, hvorved han synes ikke at ville ansees for saa meget ældre end Tausen, som var født 1494: „Han kalder „mig en gammel Munk, at de, som mig ikke kiende, skulle tænke mig „at rase af Alder og derfor ikke sandse eller vide, hvad jeg giør. „Men saa gammel er jeg, at naar jeg døer af Alder, da skal Mester „Hans neppelig være skaldøs". (Om den hell. Messe 1531, efter Olivarius p. 9.) Men baade, at han tænker paa Beskyldning for at gaae i Barndom, hvor Tausen kun havde tænkt paa Modsætning til Børneaarene, og det, han tilføier: „I hvor ung han (Tausen) er paa denne Dag, da er han i Sandhed gammel nok, om det var ellers Guds Villie" (smstd.), turde dog tilstede en temmelig stor Afstand mellem disse Mænd. Han selv omtaler i Aaret 1524, at han har Ynglinge og unge Mænd, der ere ham i høi Grad hengivne (Olivar. p. 173 s. nedenf. Not. 13) og regner ubentvivl den da 33aarige Frands Wormordsen iblandt dem; men dette synes ogsaa at forudsætte, at han da maa have været idetmindste over 40 Aar. Hans Skrifter fra Aarene 1522 til 1534 have ogsaa alle saameget eet Præg, at Forfatteren maa antages allerede ved Begyndelsen af sin Skribentbane at have tilbagelagt Ungdomsalderens Overgangsaar.

Hvilke Forhold eller Forbindelser, der førte den Barbergske Borgers Søn til Munkelivet, kiende vi ikke; men fra sin Barndom af havde han været i Kloster[10]) Ei heller vides med Vished, i hvilket Kloster han har modtaget sin første Dannelse; men da det helsingørske Marickloster paa eengang indsluttede flere lærde Brødre, er det rimeligst, at dets egen Skole har været deres fælleds Fostermoder, og at altsaa Paulus Eliæ kan være dannet i det samme Kloster, hvor han først forefindes som Munk[11]). Klosterskolernes Alumner pleiede ikke at søge deres Dannelse udenfor Klostrene, og sielden udenfor Fædrenelandet: Paulus Eliæ har neppe heller besøgt enten Universitetet i Kiøbenhavn, eller noget andet i Udlandet; hans Navn findes ikke i Universitetets Matrikel, og Udenlandsreiser omtaler han i sine Skrifter kun som den store Forførelse til Kiætterie, uden med noget Ord at antyde, at en forstandig Yngling kunde drage Nytte af dem. Indsluttet i Klostrets Celler havde han ikke heller havt megen Berøring med den verdslig dannede Deel af Nationen; han anfører sit Ophold i disse som en Undskyldning for de Anstød, han i sit første danske Skrift maatte have begaaet imod Sproget, da han „havde havt feie Omgang med dem, der kunde tale med Kunst, og af hvilke han skulde have kunnet lære dette". Imidlertid viser allerede denne hans Fremtrædelse ikke liden Styrke i Modersmaalets Behandling. Skiønt han selv erklærer det for ikke saare beqvemt til dermed at oversætte fra fremmede Sprog, seer man ham bevæge sig i det Danske med Lethed og temmelig Reenhed; og især finder man en Kraft i hans Sprog og Stiil, der ikke lader

10) Dedicat. t. Kong Christian II. hos Olivar. p. 162.

11) Leilighedsviis nævner han 1528 i sit Svar til Kg. Gustav (fol. S. 4) en Mand, som han kalder sin gamle Skolemester, M. Svend af Skara; men det er ikke bekiendt, hvor han har havt denne Mand til sin Lærer, neppe i Sverrige; da han et Sted angiver de Baand, der knytte ham til Sverrige, uden at nævne dette. (smlfd. A. 2).

mærke, at den kraftfulde Tanke savnede tilsvarende Organ i Modersmaalet[12]. Men hans Dannelse havde vistnok været latinsk.

12) Hans Skrifter omfatte, fra Oversættelsen af Erasmi Bog om den christelige Fyrste, indtil hans Bearbeidelse af samme Forfatters Foreningsforslag, et Tidsrum af 12 Aar (1522—34). Men naar man undtager det allerførste, hvori Erasmi blomstrende Latinitet gjorde en tro Oversætters Opgave vanskelig, er Sproget i dem alle meget liigt. De fleste ere skrevne i Lidenskab og stor Skynding (som han oftest selv bemærker: "hastelig forrammet") og bære kiendeligt Præg deraf; men saavel i dem, som i de, der ere omhyggeligere udarbeidede, vil man finde et for Reformationstiden ei lidet udviklet Sprog. Omfattende Prøver ere let tilgængelige i Dedicationen til Kong Christiern (Olivar. p. 159 fgg.) og i Bispernes og Prælaternes "Forantvortning" (Hvitfeld, II. 1231; sfr. nedenf. § 7); af hans Skrivter skal jeg anføre et Par Steder. I Svaret til Kg. Gustav skriver han: "Huess ieg agter at sware till thette spørsmaall, Strenge Herre, scall „icke giøris i then mening, at ieg will orsage eller fordettinge neghen "wredelig magt oc befaling. Jeg well wedt, at all wèrdsins magt "oc welde, som findis blant dødelige mennisskr, bør at føye sig effter "Guds retferdighedt, om thet scall icke wære Gudt modstandigt. Men "magt, embede oc befaling wil ieg offuerweye, om hwn kan bekomme "klerckerisdt eller oc ey" (Fr. 4). I Svaret til Hans Michelsen: "Om thijn kettere haffde saadanne antichristelige stycker (som han havde "fremført mod Luther) anthen mod Paven eller nogen anden aff cri"stendoms prelater, tha motte thijn stympere robe antichrist, tyrannij, "øglerij, nat, mørkhed, forblindilse oc andet hwad thijn sckendighe "mund kunde paafinde; oss tycker, ath desse oc mange andre wchriste"lige gerninger ere eet sant øglerij och godtsynlighed for menniscKin; "men for Gud er thet eet roff, tiwfuerij, wold och macht modt Guds "cyedom, loff, priiß, ære, heder, wrdning oc hørsomme, fordi ath the "ere klare antichristelighe anslag, stycker och homod. Men nw wele "wij høre, hwadt thijn kettere frambdelis sijer" (D. 4). Som i det sidste Stykke, søges i Almindelighed Talens Styrke i Kraftord og Ophyngning af Synonymer eller lange Opregninger (f. f. C. § 14 Not. 10 o. fl. der anførte Steder) hvilke i høi Grad vidne om, at Sprogets daværende Forraad stod til hans Raadighed. Tautologier og Ordrigdom giøre saaledes ofte hans Stiil tung, og det synes ikke, at han nogensinde har givet sig Tid til, eller fundet det nødvendigt, at agte paa Sprogets Velllyd og Skiønhed i danske Skrifter. Men ofte krydrer han sin Stiil med Talemaader, som ere grebne ud af den daglige Tale, saasom: "Ther haffde the een god smed, som wij pleye ath sije nar nogen thet wdscriffuer, ther hand er icke sielff mester for", — "Aff god malm giøre wi ond mynt"; — at "to Ting icke komme nermer sammen end een koo och een vedbermølle"; — at "Luthers Tilhængere

Den giver et fordeelagtigt Begreb om Carmeliternes Skole. Det var ikke en tom Scholastiks logiske Formeler eller dens forvanskede Sprog, der var indpræget den unge Munk. Hvad Erasmus af Rotterdam havde indskærpet, at man skulde efterligne Classikerne og dyrke realia i Videnskaberne, havde fundet Anvendelse her. Hans latinske Sprog er ikke det, som Disciplen lærte af Klosterskolernes doctrinale; men det bærer Præg af Humanismens Indflydelse, af Bekiendtskab med de classiske Mønstre, hvis Ord let kom ham paa Læberne[13]). Han var i Ungdommen anviist til at kiende og elske Historien, og havde muligen ved fortsat Studium erhvervet sig omfattende Kundskaber baade i den kirkelige[14])

icke meer høre till then hellige kircke, end thet femthe hiul hør till en wogn«; at H. Mich. haanede hellige Mænd, som han ikke var »werdwg ath mwge wnder. (Jfr. Not. 21.)

13) Han omtaler Centoner; citerer Virgils Ord „etiamsi rumpantur ilia Codro" (Brevet til Petr. Ivari hos Olivar. p. 170 og 73); skriver »sex hundrede«, (sexcenti) hvor vi sige Tusind o. m. d. Hans Latin kan berømmes af følgende Begyndelse og Slutning af det nævnte Brev: „Non possum satis mirari, optime Petre, quod mihi nec viso nec „audito tam insidiose struis calumniam, nec habita ratione com„munis professionis atque patriæ, cum tu Christianus et Hallandus „me Christianum et Hallandum persequeris, idque odio tam atroci, „ut non satis sit tibi quodvis scomma in me torsisse, nisi etiam „hæresis, hoc est blasphemiæ, crimen addideris, nunquam a me „læsus, sed encomio subinde celebratus, quod semper mihi de te „fuit magnæ eruditionis opinio, estque modo, nisi me fallunt, qui „tibi impendio favent .... Quodsi perrexeris facere, quod fecisti, „et non officiis læsam famam meam sarcieris, etiam me tacente et „dissimulante, ab aliis etiam juvenibus excipieris, ut dignus es. „Alios vero hypocritas, quos vobiscum adduxistis, ipse suis colori„bus pingam, nec patiar inultam esse eorum impiam garrulitatem ... „Vehementer namque fidei vicem doleo, si talibus nitatur patronis. „Tu interim cave, ne ab albo eruditorum, in quo scriptus es, era„dicaris. Habeo mihi faventissimos adolescentes, qui non patien„tur vestem meam gratis lacerari, nedum famam aut nomen".

14) Hans Studium af Kirkehistorien støttede sig formodentlig til historia tripartita (Middelalderens almindelige Haandbog, hvilken han citerede i sit Forsvar for Messen. Tausens Svar t. L. P. fol. E3). Men lige-

og i den profane Historie[15]). I Kirkehistorien havde han lært at beundre de svundne Tiders religiøse og især moralske Storhed, samt at prise de Tider, da hele Livet, navnlig Statsmagten, underkastede sig og sluttede sig til de kirkelige Magter[16]). Hans Interesse for Historien har muligen giort ham selv til Forfatter af et paa sin Tid mærkligt historisk Værk[17]). Derimod synes han at være bleven aldeles uberørt af Philosophien, saavel i formel Henseende, som af dens Speculation[18]).

---

som hans Kundskaber i den gamle Historie gik langt ud over dette Compendium, saa at han benytter vita Constantini, omtaler Paula og Eustochium o. m., (Svar t. H. Mich. E 4.) saaledes kiendte han ogsaa Middelalderens Historie. Han omtaler Ansgarius og Sigfried som den svenske Kirkes Stiftere, Kong Erik den hellige, Biskop Brunolphus, Henrik, Catharina, Helena, Thomas Becket (Sv. t. Kong Gust. Bl. A. 1. 4. C. 1. 3), Birgitte, Alexius, Sebaldus, Jodocus, Rochus, Elisabet Hildegardis, Mectildis o. fl. (Svar til H. M. E 4 og C 3). Men disse Kundskaber vise dog nærmest hen til den rige Legende-Litteratur og til Middelalderens ascetiske Biographier, som deres Kilde, og et videnskabeligt kirkehistorisk Studium hørte ikke med til den klosterlige Dannelse. Ucritiske historiske Paastande og urigtige Angivelser forekomme ikke sieldent.

15) Hvilken Skole han i denne Henseende har giennemgaaet, antydes intetsteds. Men han anfører ofte historiske Exempler, ei alene i det Store som Nero, Mutamed, (Sv. t. H. M. C. 3) danske og svenske Konger (Sv. t. Kg. Gust. D 3), men ogsaa af mere udsøgt Beskaffenhed; f. E. at de Gamle pleiede at forsørge de Saarede og de Efterladte, naar en Mand var falden i Krig, (Om Fattiges og Syges Pleie, fol. B.) og at Alexander d. St. førte Homer, Cyrus og Xenophon, ligesom Augustus Cicero de officiis, med sig til Læsning og Belæring (Fort. t. Erasmi Bog om en christl. Første). Der kunde tilføies en Række Citater af classiske, græske og romerske Historieskrivere, dersom Brevet til Grev Christoffer (som det almindelig antages) var skrevet af Paulus Eliæ (Olivar. p. 175). Men slige Kilder benyttede han dog neppe.

16) Han priser idelig de gamle Tiders Dyder, i Modsætning til sin Tids store Laster; og det er en hyppig forekommende Tanke hos ham, at Verdens Tilstand var aldrig bedre, end da Geistligheden holdtes meest i udvortes Ære og havde den største Magt, f. E. Sv. til Kg. G. I 1-2.

17) Den saakaldte »Skibyeske Krønike«; s. derom § 12 og 23.

18) Kun paa et eneste Sted ytrer han i et Skrift, at han kunde tage Beviis af hedenske Bøger, og navnlig af Plato (Svar t. Kg. Gust. fol. F. 4); men det, han tager fra Plato, er den enestaaende Ytring,

Kun en vis Livsphilosophie, øst af Erfaring og naturlig Reflexion kan spores i hans Skrifter, og udtaler sig ofte i Ordsprog[19]. I Henseende til theologisk Dannelse var hans Aand ikke hildet i den Scholastiks Labyrinther, der ikke tillod Øiet at trænge igiennem til Kirkens bedre Fortid og Religionens første Kilde: der er intet Spor af Bekiendtskab med Petrus Lombardus, eller Thomas Aquinas, i hans Skrifter[20]; men Kirkefædrene ere for ham Troens store Lærere; han nævner mangfoldige baade græske og latinske; kiendte udentvivl nogle af egen Læsning, og har giort det første Forsøg paa at overføre et Skrift af en Kirkefader i den danske Literatur[21]. Men Middelalderens

at den Stat staaer sig bedst, som regieres af en viis og lærd Mand. Kun historisk har han yttret sig med Agtelse om Philosophien: § 3 Not. 7.

19) At Konger mangle »Sandhedsmænd«; at det er »ondt at være Guds Riis«; at Skalkhed engang kommer for Dagen; at »Guds retfærdige Dom« aabenbarer sig i Ulykker, der ei synes at hænge sammen med Synden; at Guds Retfærdighed lader »ei den tiende Pending af uretfærdigt Gods komme til tredie Arving«; at den er mindst beqvem til et Embede, som jager derefter; at »Skalkhed pleier længe at vendes, før det udgaaer, og naar det udkommer, bliver det endda Skalkhed og kan derfor ikke længe skiules (betœkis)«; at man skal »segle med den Vind, som vil blæse« (ɔ: benytte Leiligheden) o. desl. Tanker ere hans Verdensphilosophie. Ordsprog fattes heller ikke; f. Ex. »Kræmmerne sige: »naar jeg seer min Kiøbmand, da veed jeg, hvad min Vare bør at gielde«; »De ere ikke alle troe Venner, der ere Kongetienere«; »Den som værst qvæder, begynder gierne først«; »Jo mere Skalker hades, desto flere blive de« o. s. v.

20) Den modsatte Mening, at han var en Mand af »scholastisk Lærdom« (Münter R. H. 1, 254), maa rimeligviis grunde sig paa den Forudsætning, at han skulde være Forfatter af den latinske Confutatio af Aaret 1530, men hvor langt denne Forudsætning er fra Sandheden, skulle vi paa sit Sted see. (Jfr. min Dissertat. Cathol. & Reformantes p. 25 Not. 47). P. Eliæ nævner intetsteds i sine theologiske Skrifter nogen berømt Scholastiker, endsige at han skulde anføre nogen Yttring af nogen, ligesaalidt som han viser Bekiendtskab med scholastisk Methode.

21) Oversættelse eller Uddrag af Athanasii Bog, om Psalterens Kraft (s. § 18). Han citerer idelig af Kirkefædrene, baade af græske og latinske, især Augustinus, Ambrosius og Hieronymus, hvilke han uden-

Theologie var ikke heller bleven uden Indflydelse paa Munkens Dannelse: den positive Theologie og den prophetiske Literatur tilligemed den hele Fylde af ascetiske Biographier havde tiltalt ham stærkt; den hellige Bernhard blandt de positive Theologer, og den hellige Birgitte blandt Propheterne, vare hans store Læremestere, af hvis Skrifter han især tilegnede sig det moralske og practisk-religiøse Indhold[22]); men denne Læsning tilførte ham ogsaa foruden Høiagtelse for Ascesen og de middelalderlige Dydsidealer en Maalestok for Sandhed, ifølge hvilken han søgte dens Kiendetegn mere i de Talendes hellige Levnet og deres Mirakler eller opfyldte Spaadomme, end i Sandhedens egen Beviiskraft[23]). Imidlertid viste disse Lærere ogsaa tilbage til den hellige Skrift, og Paulus Eliæ hørte til dem, der i Tiden nærmest før Reformationen erkiendte den uendelige Betydning af denne Religionens Kilde. I sildigere Aar var han bekiendt med Erasmi og Fabri Sta-

tvivl kiendte nærmere end de andre. Men ligesom der ikke er Grund til at antage, at han kan have læst de græske Kirkefædre i Originalen, saaledes bliver det som oftest tvivlsomt, om han overhoved citerer andre end de tre nævnte i Kraft af umiddelbart Bekiendtskab. I hvilken Fylde han kunde opregne Navne paa Kirkefædre, vise mange Steder i hans Skrifter f. E. Svar t. H. Mich. Bl. F 4. Hans Ærefrygt for dem begrundes ideelig paa det Dydsexempel, som de have efterladt sig, da deres Levnet svarede til deres Lære.

22) De fleste ere nævnte Not. 14. Bernhards Navn havde muligen endnu den Vægt, som Erkebisp. Eskild engang havde givet det i Danmark; ligesom da ogsaa Luther selv agtede Bernhard høit. Han nævnes af Paulus Eliæ ofte i Kirkefædrenes Række, og tilligemed Birgitte som Repræsentant for den sunde simple Christendomslære, som han agtede høiest (Brev til Ol. Nielsen f. § 13 Not. 7). Den sidste Prophetinde spiller især en stor Rolle hos ham, ligefra hans første Optrædelse under Christian den Anden (§ 6 Not. 14 og § 7 Not. 6) til hans Skrifter mod den svenske Reformation, i hvilke han især giør Anvendelse af denne Prophetindes Ord formedelst hendes Forhold til den svenske Nation. Jfr. § 12 og 17.

23) Derom mere i § 17.

bulensis' bibelske Arbeider[24]); og allerede fra sin tidligste Alder optræder han som bibelsk Theolog, fortrolig med den hellige Skrifts Ord, hvis Vendinger og Billeder ligge ham nær[25]) og i hvilke han søgte Beviser for sin Lære[26]); skjønt han neppe formaaede at læse de hellige Bøger i Grundsprogene[27]).

Den unge Paulus Eliæ stod saaledes, om ikke just i de første danske Humanisters Række, saa dog som en af de første Theologer, der her i Landet optoge den nye Retning i Religion og Videnskab og dreve de grundige og alvorlige Studier, som han altid senere stræbte at fremme[28]). Naar derfor Erasmus glædede sig over at have i det udannede Aarhundrede vakt Ungdommen til Studier blandt Cimbrer og

---

24) See nedenf. § 28.

25) Jfr. § 2. Ikke alene indeholde alle hans Skrivter en stor Fylde af Bibelsteder, i lange Rækker og oftest vel valgte, af begge Testamenter; men ofte vil man ogsaa finde en ligesom uvilkaarlig Brug af Skrivterdet, der viser, at det laae ham nær; f. E. i Sv. t. H. Mich. Bl. B. 1: »wij ere alle ecth in Christo Jesu, som s. Paulus haffuer oß oc lerdt. »Men tw biwder oß brød medt then ene hand oc wdi then anden be»tekr tw een stoer steen«.

26) S § 3, S. 29.

27) Af Græsk er intet Spor i noget af hans Skrifter undtagen det ene, at han et Sted omtaler Betydningen af Ordet Diaconus (Sv. t. Kg. Gust. D 4: „ther kaldis paa greetsche diacones"). Derimod er der et indirect Beviis imod hans Brug af Grundterten i hans Yttring om H. Michelsens N. T., at han kalder Latinen Terten og kun tænker paa denne som Kundskabskilde: »Saa haffuer tw forwanled textin, ath the, som ere kloge, forstode the icke latinen, aff Danscken scfulde the icke bliffue wijße« (Bl. F. 3). Og han bebreider ikke denne Modstander, at han kun har holdt sig til Latinen. Hvorvidt han forstod noget Hebraisk, beroer paa et tvivlsomt Spørgsmaal om hans Andeel i Frands Wormordsens Oversættelse af Davids Psalmer, hvorom s. § 18.

28) See Not. 35. For at forebygge Misforstaaelse skal jeg kun erindre, at den nye Retning i 15de og 16de Aarh. ei ganske falder sammen med den senere protestantiske; baade Joh. Eck og flere af Reformationens Modstandere regnedes til den nyere theologiske Skole, for ikke at tale om Erasmus selv.

Bataver, blandt Skotter, Danske og Irlændere[29]), sigtede han til en Bevægelse, i hvilken Paulus Eliæ tog hæderlig Deel, og denne Yngling turde vel endog være fortrinligen vakt og veiledet af Erasmus selv; thi med denne store Lærdes Skrifter viser han et fortroligt Bekiendtskab, ligesom han ved enhver Leilighed udbryder i Lovtaler over ham og tager ham til Mynster i sin Færd[30]).

Om Paulus Eliæ har havt en Lærer, der anførte ham til disse Studier, eller han ved Bøger og Læsning har tilegnet sig den nye Tids Aand, lader sig ikke afgiøre. Blandt de første bekiendte danske Humanister er der Ingen, hvem denne Fortieneste kunde tilskrives; de fleste ere samtidige eller yngre, eller de have virket paa Steder, hvor de neppe kunde have Indflydelse paa ham[31]). Den ubekiendte M. Svend af Skara, som han kalder sin gamle Skolemester, kunde snarere antages at have anført ham til den nye Tids Videnskabelighed; thi han stillede sig selv senere iblandt de svenske Reformatorer[32]). Men det er saa ofte umuligt at paavise, hvorledes en Retning, der griber en Tidsalders første Mænd, forplanter sig til de Enkelte; dobbelt umuligt bliver det, naar Talen er om en Mand, der Intet har nedskrevet om sin egen Udvikling, og paa hvis personlige Forhold Samtiden har været saalidet opmærksom, som paa Pauli Eliæ.

29) Erasmi Ep. l. 26 p. 1021. Ep. ad Cap. l. 1, 9.

30) Han citerer ofte hans Ord, og oversatte mere end eet af Erasmi Skrifter; (S. § 4, 21 og 22) han udgav hans Textrecension og benyttede hans Forklaringer § 23. I Dedicationen til Kongen af Erasmi Bog (s. § 4) kalder han ham den, »der i Lærdom flere overvinder, end jeg tør skrive«, og betragter Bogen selv som indgivet af den hellige Aand. (Hos Olivar. p. 160.)

31) Peder Lille, Vincentius Liunge, Benedict Arvidsen fremstode ikke tidligere end Paulus Eliæ; Martin Borup lærte i Aarhuus, Peder Alberti var Professor i Kjøbenhavn.

32) Ovenf. Not. 11. Han regnede ham i Aaret 1528 til »Antichristi Drabanter og den hellige Kirkes Forrædere«.

Vi vide ikke engang, naar eller hvorledes den unge Munk først tildrog sig Opmærksomhed og vakte Forventninger om sig. Hvor han nævnes første Gang i Historien ved Aaret 1519, kalder den Skibyske Krønike ham „quidam frater P. E. Varbergensis"; men der turde være færegne Grunde til denne altfor beskedne Betegnelse; thi han havde dog før dette Aar, da han forlod Klostret i Helsingør, erhvervet sig et Navn. Han skal fra sit Kloster have klaget over Munkenes Raahed, Taabeligheder og overtroiske Væsen[33]; han selv havde desuden en Klosterskole omkring sig, og han har vistnok allerede da i Ord og Gjerning prædiket, hvad han stedse vedblev at gjentage, „at al Menigheds Velfærd hænger af, at gode Skoler og Studia, baade store og smaa, holdes ved god Hævd og Magt"[34]. Han selv vidner senere (1524), at han blev anseet for at have ved sine Bestræbelser og Omhu fremmet de grundigere Studier i nogle af Danmarks Skoler, skjønt han beskedent tilføier, „at man deri tog feil, saasom han mere havde villet, end gjort det"[35]. Ved disse Skoler maa man nærmest tænke paa hans eget Klosters Skole og dernæst paa den nye Stiftelse, hvortil han blev kaldet fra Helsingør. I Klostret har han i det mindste havt een berømt Discipel, nemlig Frands Wormordsen, der i senere Aar muligen har været istand til at tage Hensyn til Grundsproget ved sin Oversættelse af Davids Psalmer, og stedse med Taknemlighed erindrede sig sin gamle Lærer Paulus Eliæ[36]. Det er rimeligt, at flere af de unge Mænd,

---

33) Resenius Luth. tr. (in intim.) og Pont. A. E. 2, 765. (f. Not. 38).
34) Ordene ere tagne af hans Bog om Fattiges Pleie 1528; men Tanken forekommer ofte i hans Skrifter, f. E. i Brevet hos Olivar. p. 173.
35) Sinceriora studia, quæ putant meis vigiliis in nonnullis Daciæ scholis esse adjuta, etiamsi in hoc falluntur. (Hos Olivar. p. 173).
36) Fortalen til Psalt. — Skjønt Frands Wormordsen ogsaa studerede under Paulus Eliæ i Kiøbenhavn, maa man dog vistnok henføre dette Forholds Begyndelse til Helsingør, hvor Frands W. ogsaa var

der samledes om ham i Kiøbenhavn, have staaet i et lignende Forhold til ham i Helsingør.

For Paulus Eliæ vare fremdeles Videnskab og Levnet uadskillelige: „Skoler og Studia skulle have de Mestere, som ikke alene ere lærde i Bøger, men ogsaa ere fromme og ærlige i Levnet, Dyder og gode Sæder, da det er forgieves at kunne Bog og være udydig og skalkagtig", siger han i en sildigere Alder[37]). Den moralske Alvor og Strenghed, der gaaer igiennem al hans Lærervirksomhed, maa ogsaa tidlig have lagt ham Straffetalen paa Læberne, i en Tidsalder, som han ansaae for mere fordærvet end nogen tidligere. Det er derfor høist sandsynligt, at han allerede i Helsingørs Kloster har løftet sin Stemme mod Ulovligheder og usædelige Misbrug i den romerske Kirke, ligesom i de sildigere Aar. Der frembød sig just da en særegen Anledning, da den sidste pavelige Afladshandler kom til Danmark i Foraaret 1517, og aabnede sine Kister ved alle Landets Hovedkirker. Det fortælles ogsaa, at han blev slaaet ved et saadant og saa uventet Phænomen[38]), hvis for-

Munk i Carmeliterklostret; thi denne Mand var 26 Aar gammel, da han tilligemed Paulus Eliæ kom til Kiøbenhavn, og han har derfor neppe dengang saa ganske staaet i Forhold til ham som Discipel til Lærer, ligesom ogsaa deres Samværen paa dette Sted maatte have været temmelig kort.

37) I den anf. Bog om Fattiges Pleie. Olivar. p. 20.

38) Resenius, hvem Pontopp. følger (a. St.), er det eneste Vidne. Hans Ord ere: Erat eodem tempore apud nostros Helsingorenses Fr. Paulus Eliæ, Vardbergius, ingeniosus imprimis et eruditus, ut isto priori seculo, præ aliis; qui adeo percellebatur tali facto tam inexspectato, ut vix amplius veritus fuerit vel in monasterio sæpius palam reprehendere complures abusus Ecclesiæ Romanæ et monachos rudes, ineptos, superstiosos, cum Luthero una. Ordenes Valken mellem Formodning og Factum giør dette Vidnesbyrd, hvis Kilde er ubekiendt, tvivlsomt. Netop Afladen er ikke iblandt de Misbrug, han selv tilstaaer at have bestridt; (jfr. § 3 S. 34.) skiønt han vel senere dadlede udenlandske Kræmmeres samvittighedsløse Opførsel. Jfr. § 3 Not. 17 og § 14.

dærvelige Virkning for Sædeligheden ikke kunde undgaae ham. Dersom en saadan Indsigelse har fundet Sted, tilbrog den sig imidlertid hverken Legatens eller de kirkelige Auctoriteters Opmærksomhed; ei heller lod Kongen noget Hensyn til Afladens fordærvelige Væsen giøre sig gieldende, enten ved den første Overeenskomst med Legaten, eller ved det senere Brud med den troløse Underhandler. Men dersom virkelig Paulus Eliæ tidligere end Luther har yttret sig imod Afladshandelen, maatte hans Indsigelse vinde i Styrke ved Budskabet om det, der skete i Wittenberg, endnu inden Arcemboldus forlod Kiøbenhavn. Luthers Theses have rimeligviis naaet til Paulus Eliæ inden Aarets Udgang; han maatte i dem og i Luthers næstfølgende Skrifter see den kraftige Aabenbarelse af en Aand, der var beslægtet med hans egen i Nidkiærhed for Sædelighed, Oplysning og evangelisk Sandhed[39]); han kunde ønske sig en Virkekreds som Luthers — et Lærerembede i bibelsk Theologie ved Danmarks Høiskole — og den aabnede sig for ham i Aaret 1519.

§ 2.

Carmelitercollegiets Oprettelse i Kiøbenhavn.

Det blev ikke uden Fordeel for Carmeliterordenen, at dens Provindsialmester i Danmark var Professor ved Universitetet, thi Anders Christiernsen[1]) bragte sin Orden i en

39) Quædam a Luthero usurpata vehementer probo — skrev han 1524 (Oliv. a. St.) og dette maa især gjælde Luthers første Skrivter.

1) Jfr. § 1 Not. 2. Andreas Christierni, af Carmeliterorden, forekommer som Lector og Baccalaureus i Theologien i Universitetets Matrikel under Aaret 1497 (Thura Ac. H. inf. et puer. p. 22), men ikke senere; i Aaret 1517 var han Ordenens Provincial i Danmark og Prior for Klostret i Helsingøer, (Nyerup Skildring af Tilstanden i D. og N. 2, 421) og som Saadan omtales han i den Skibyeske Krønike ved Aaret 1519, kaldet Mag. og S. Theol. Dr. (S. R. D. 2, 568). Han levede endnu 1521, da Paulus Eliæ i August Maa-

fastere Forbindelse med dette ved at stifte et Collegium for den. Det er bekiendt, at i Middelalderens academiske Forhold indtage særskilte Collegier den betydningsfuldeste Plads: Videnskabernes Velyndere oprettede Stiftelser, i hvilke unge Videnskabsmænd fandt Bolig og Ophold under een eller flere Læreres Tilsyn og Veiledning; ofte vare slige Collegieforstandere (som det berømte Sorbonne-Collegiums i Paris) et Universitets berømteste Lærere. Det kiøbenhavnske Universitet havde, saavidt vides, endnu ingen saadanne Stiftelser; men imellem Aarene 1517 og 19 grundede Carmeliterordenen det første Collegium her. Andreas Christierni lod Bygningen opføre paa hele Provindsens (d. e. samtlige danske Carmeliterklostres) Bekostning[2]), rimeligviis paa en Grund, som tilhørte Klostret i

ned tilskrev ham et Brev (Olivar. p. 42). Men vi vide hverken, om eller naar han ombyttede sin Stilling ved Universitetet med Provindsialens Embede, eller naar han døde: hvilket Sidste vilde være af Interesse for Pauli Eliæ Historie. Det er rimeligt, at han var en af de Videnskabernes Mæcenater, om hvilke Paulus Eliæ siger, at de fandt Modstand hos visse taabelige Gamle, som bekiæmpede de grundigere Studier. (Br. hos Olivar. p. 173).

2) Chron. Skib. i Scr. R. D. I. I. — Paa en Tiggerordens Bekostning er omtrent det samme som paa Landets Bekostning; Carmeliterne vare blandt dem, som ei engang Christian den Anden vilde betage deres Ret til at udsende betlende Brødre over Landet. (Hans geistl. Lov c. 120: Rosenvinge Saml. af gl. D. L. 4 S. 58). — Det viser sig her i et mærkeligt Exempel, hvor forvansket undertiden det Udtog af den Skibyske Krønike er, som Ludevigs giver i Reliq. Manusc. omnis ævi t. IX, p. 39 sqq. efter det kortere Manuskript. Fordi dette Foretagende omtales i Forbindelse med et Ordenscapitel, som blev holdt i Landscrona, har Epitomatoren meent, at Provindsen er Skaane, saa at han beretter, at Collegiet blev opført paa Provindsen Skaanes Bekostning. I hele Skaane var kun eet Carmeliterkloster. Alligevel gientager Olivarius uden Mistanke denne Beretning (vita P. E. p. 12). Det vil være tilstrækkeligt at have bemærket dette for at retfærdiggiøre, at jeg i det Følgende intet Hensyn tager til det omtalte Udtog, og til de Feil, som derfra ere gaaede over i Olivarii Biographie. Kun hvor noget Nyt (som vel stundom er muligt) maatte kunne hentes fra dette Manuskript, skal det blive Gienstand for vor Opmærksomhed.

Helsingør; og paa denne Grund maa den være paabegyndt, eller vel endog fuldført, i Aaret 1517[3]. Den laae i St. Peders Sogn, i St. Peders Stræde, i Byens yderste Hiørne mod Vest, hvor nu Walkendorphs Collegium ligger, i hvis tvende Bygninger endnu, uagtet to Ildebrande, betydelige Levninger af de gamle Huse ere tilbage[4]. Et Tiggerkloster er vel blevet stiftet, paa den Tid Bygningen er reist; men Hvidekloster (som dette blev kaldet

3) I tvende Kongebreve fra dette Aar, som siden nærmere skulle omtales, til Helsingørs Carmeliter Kloster, siges Collegiet at skulle oprettes i „den Klosters Gaard, som liggende er herudinden K." Man kunde deraf formode, at det var en Gaard, som i længere Tid havde tilhørt Helsingørs Kloster; men da Chron. Skib. (S. R. D. I. I.) kalder Collegiet „recens exstructum" i Aaret 1519, maa der idetmindste være blevet opført en ny Bygning til den nye Bestemmelse; og at ogsaa den nye Gaard kunde kaldes saaledes, sees af en Notice fra 1519 i Pontopp. Or. Hafn. p. 201, hvori endnu Benævnelsen: „Vor Frue Klosters Gaard i Helsingør" forekommer.

4) Bygningerne ere i Henseende til Murene endnu de oprindelige; thi det beroer paa en Trykfeil, at den Bygning, som Chr. Walkendorph skienkede til Studenterbolig, kaldes et nyt Huus og ny Gaard (i Hofmann. Fund. I. S. 50; jvf. Badens Univ. Journ. I. S. 111.) De laae dengang paa et Jordsmon, som skraanede mod Nord. Om det inderste Huus, eller Auditoriet, skal gives Oplysning nedenfor (§ 3 Not. 12). Den forreste Bygning har omtrent havt samme Skikkelse som nu, Qvist-Etagen fraregnet. Den blev ikke ganske ødelagt ved Ildebranden 1728, skiønt den leed meget; (Pontopp. Orig. H. 164 og 316) thi den havde endnu det hele klosterlige Udseende indtil den store Forandring, som blev foretaget 1744, og hvorom Collegiets Regnskabsbog giver følgende Beretning: „Forhuset laae ligesaa nedrigt, vaadt og sumpigt (som Auditoriet) og bestod i nogle lave Carmeliter-Celler, unyttige Gange og Skorstene, som betoge Rummet for Alumnorum Logementer; et unyttigt Trappehuus og Svale med Tag over, som altid kostede at underholde, betog det lidet Gaardsrum og Lyset for Kammerne til Gaarden, hvoraf det blev kaldet Collegium obscurum." (Jvf. Badens Univ. Journal. a. St. 112). Den da foretagne Forandring kan imidlertid ikke have udstrakt sig til Bygningens Muurværk; thi det kostede kun 800 Rdl. at sætte Collegiet omtrent i den nuværende Stand. Man maa forundre sig over, at Levningerne af Husets klosterlige Indretning kunde have holdt sig saalænge, da det havde været i privat Eie i det 16de Aarhundrede, var

efter et af Carmeliternes Navne i Folkesproget) skulde ikke være noget egentligt Kloster. Til et Collegiums Oprettelse udfordredes Midler til Læreres og Studerendes Underhold. De skulde rimeligviis tildeels sammenskydes af Carmeliterklostrene i Landet, skiønt Vor Frue Kloster i Helsingør synes at have havt et nærmere Forhold til det nye Collegium end de andre[5]. Men det er derhos sandsynligt, at den langt rigere Cistercienserorden har ydet Bidrag, efterdi unge Munke af denne Orden fra Begyndelsen af optoges i Collegiet[6]. Dog det betydeligste Bidrag skienkede Kongen, som sees at have antaget sig denne Sags Fremme med Interesse; thi han saae deri tillige et Middel til at forøge Universitetets egen Virksomhed. Under 3die August 1517 tilsagde han Vor Frue Kloster i Helsingør St. Jørgens Capel og Hospital udenfor Nørreport til dermed at opholde et Collegium i Klostrets Gaard, hvori Klosterbrødrene kunde studere og forbedres, og hvoraf Universitetets andre Studenter ogsaa kunde drage Nytte; Beneficiet skulde

---

af Walkendorph bestemt til 16 Studenter i 8 Værelser, og efter Branden 1728 havde kostet over 1500 Rdl. at istandsætte. Rimeligviis have de gamle Celler optaget Rummet mellem de 8 Værelser, og ved Forandringen 1744 er der da blevet indrettet 16 Værelser, hvis Tal atter efter Branden 1795 blev forøget med de to i Qvisten, hvorved der vandtes Plads til at optage en Portner eller Opvarter i Bygningen.

5) De Kongebreve til dette Kloster, som nedenfor skulle anføres, ere stilede, som om det paalaae vor Frue Kloster i Helsingør at opholde Collegiet i dets Gaard i Kiøbenhavn. Men denne Vending kunde hidrøre fra, at Provindsialmesteren var dette Klosters Prior. I andre Tilfælde betragtes Collegiet som hele Carmeliterordenens Eiendom i Almindelighed (see nedenf. Not. 9) eller som et selvstændigt Kloster (S. R. D. II. 582).

6) S. R. D. II. 568. Naar Pontoppidan (Orig. H. S. 166) anfører, at en gammel Efterretning tillægger Cisterciensermunke Andeel i Stiftelsen, synes det at maatte forstaaes om Alumnernes Underhold, da den Skibyske Krønike udelukkende tilskriver Carmeliterne Anlæget.

tilfalde Klostret ved Universitetets Vicecanzlers Peder Albrechtsens Død, som havde det i Forlehning paa Livstid[7]). Han døde samme Aar, og under 8de Dec. fuldbyrdede Kongen sit Tilsagn og fastsatte de Betingelser, under hvilke han for evig Tid tillagde Klostret dette Kongens og Kronens Capel og Hospital[8]).

Kongen ansatte de Forpligtelser, der skulde paahvile Stiftelsen som kirkelig Stiftelse og Hospital temmelig lavt: der skulde holdes en Messe daglig, hver Helligdag Prædiken, og fire Begængelser aarlig med Messe og Vigilier, ved hvilke der skulde

7) Brevet findes aftrykt i Samlingen af Christ. den Andens Breve. Suhms Saml. til d. D. Hist. I Deel S. 157.

8) Dette Brev findes aftrykt sammesteds S. 160 og (mindre feilfrit) i Olivarii v. P. E. p. 13—14. Om denne Stiftelses tidligere Historie og daværende Tilstand kan af Pontopp. Orig. Haun. samles Følgende. Det forekommer 1370 og maaskee tidligere som et Sygehuus for Spedalske (Orig. H. S. 166). Men i Tidens Løb var det blevet udvidet til en Stiftelse, ikke alene for Syge i Almindelighed, men ogsaa for Gamle og Fattige. Som saadant havde det sit eget Capel, der forekommer 1470, og kaldes Kirke 1523 (Smst. 165, Not. og 164). Det oppebar Almissekorn af flere Herreder, naar Hospitalets Bogn sendtes ud for at tigge Almisse — en Sædvane, som Kirkeord. (fol. 74) bibeholdt — og det skulde derfor optage Syge fra samme Herreder. (Orig. Hafn. 164 og 122, hvor dog udentvivl urigtigen nævnes Almisse af Gerritslev alene, istedetfor af Landsbyerne). Desuden havde det Indtægt af Offer og Gaver i sit Capel (Offer i St. Jørgens Stok, paa Tavlen, Gave af Harnisk og Værge), og havde 1508 faaet kongelig Benaadning med en Gaard kaldet Avlsgaarden, til hvilken hørte baade Jorder og Huse i Kiøbenhavn og Bondergods (Smst. 122—23). Den laae rimeligviis nær udenfor Nørreport, og den Gaard, som endnu bærer det samme Navn, i Landemærket, staaer vistnok enten ved Beliggenhed, eller ved Grunde, i Forbindelse med samme. (Smst. 166). Den hele Stiftelse kunde derfor give et Overskud til sin Administration, som giorde den til en fordeelagtig Forlehning, og var allerede benyttet til Videnskabernes Fremme ved at være tillagt Vicecanzleren, som med mange academiske Titler i forskiellige Fag, tillige var Professor i Medicinen, (Thura l. l. p. 60; han var Art. et decretorum Doctor, Medic. Licent. p. 20, og engang Borgermester i Kiøbenhavn. ibid. p. 27).

bedes for Kongen, hans Forfædre og Efterfølgere, og alle christne Siæle. Der skulde pleies 20 fattige og syge Mennesker. Derhos skulde Collegiet være pligtigt at holde een Doctor eller Baccalaureus i Theologien ved Universitetet, som daglig skulde læse een Lectie i Theologien, og denne Forpligtelse skulde opfyldes inden to Aars Forløb. — Faa Dage efter udstedte Ordenens Provindsial med samtlige locale Priorer et aabent Brev, hvori de bekiendtgiøre Kongens Donation og paatage sig de dertil knyttede Forpligtelser. De betragte Gaven som skienket Carmeliterordenen i Almindelighed, og man seer, at Collegiets Besætning skulde bestaae af Præster og Brødre, som der skulde studere[9].

Hvad Andeel den Mand, der senere blev Carmeliterordenens Overhoved og dette Collegiums første Styrer, har havt i denne Stiftelse, vide vi vel ikke; men han kan neppe have været uden Deel deri, ifølge hans Plads i Stifterens eget Kloster og hans Nidkiærhed for Oplysning og Studier. I alt Fald var der regnet paa P. Eliæ derved, og hans Raad blev fulgt ved Collegiets Besættelse.

Saasnart Carmeliterne kom i Besiddelse af St. Jørgens Hospital, skulde de geistlige Forpligtelser opfyldes; da det ikke kan at antages at have varet længe efter Peder Albrechtsens Død, inden dette maatte skee, maa der altsaa

9) Brevet er aftrykt hos Nyerup, Fædrel. Literat. i Middel. S. 421—23. De 4 Begængelser ansættes til hver Tamper-Onsdag om Aaret, da der skal holdes »Messer og Vigilie med Præster og Brødre, som i forn. Collegium studere,« for Kongen o. s. v. og »alle christne Siæle til Ro og Lise.« At Præsterne indbefattes under dem, som skulle studere i Collegiet, er meget rimeligt, da Lago Urne senere giorde præstelig Ordination til en af Betingelserne for Adgang til theologiske Forelæsninger, (Münter Ref. H. 1, 535) og Universitets gamle Matrikel ofte anfører Præster blandt dem, der lode sig inscribere. F. Ex. 1520 ikke mindre end 16 fra 4 af Rigets Stifter. (Thura l. l. 32 og 34—35).

rimeligviis i Aaret 1518 være sendt Præster og andre Munke til Hvidekloster[10]. Mange bleve forfremmede til dette Academie fra Landscrona; andre Carmelitermunke kom fra Helsingør, saasom Frands Wormordsen og Paulus Eliæ (hvis ellers denne Mand allerede var i Collegiet før 1519). Desuden optoges ogsaa Nogle af Cistercienserordenen, hvilken i mange Aar havde staaet i venskabeligt Forhold til Carmeliterne[11]. Denne Udvidelse hentyder til, at Studierne skulde være Hovedsag, Munkelivet Bisag; thi ellers vilde to saa forskiellige Ordener som disse ei let kunne forenes i eet Kloster. Udvalget af begge Ordener er upaatvivlelig blevet giort med Omhu, og det hører vistnok tildeels herhid, hvad der berettes, at Paulus Eliæ bidrog ved sin Stemme til at forfremme unge Mænd af begge Ordener, saa at paa hans Anbefaling vare Mange af dem antagne, som siden beviste deres høiere Kald ved at stille sig i de evangeliske Læreres Række[12].

---

10) Den Skibyske Kronike (S. R. D. 2, 568) antyder ogsaa, at dette var skeet, før Ordenscapitlet i Landscrone blev holdt i Fasten 1519; hvilket oversees i Daugaard, om Danske Kl. S. 196; ligesom Hvideklosters Stiftelse der tillægges Kongen S. 28.

11) Alt dette og det Næstfølgende efter den Skibyske Chronike (a. St.). Ogsaa Cistercienserne kaldtes i Danmark »hvide Munke« (Daugaard a. St. S. 13), saa at Benævnelsen »Hvidekloster« saameget bedre passede paa det nye Collegium, der ikke heller som de egentlige Carmeliterklostre kunde kaldes et Marie- eller Frueklloster.

12) Chron. Skib. l. l. Dette Sted bliver af Münter (Ref. Hist. 1, 256) henført til Anbefalinger og Forfremmelser af dem, der udgik fra Collegiet i den følgende Tid; men Pauli Eliæ Virksomhed ved Collegiet var af kort Varighed, hans Indflydelse hos Regieringen endnu kortere, og adskillige af de brugte Udtryk synes mere at henvise til Optagelsen end til Udgangen. Dog tør man neppe heller forstaae Alt om dette Udvalg ved den første Besættelse: Forfatteren af den Skibyske Kronike, som vil skildre den sørgelige Løn, der tilflød Læreren for hans Velvillie og Omhu for de unge Studerende, har rimeligviis under Eet betragtet hans Forhold til disse baade før, under og efter deres Optagelse i Collegiet og derfor betient sig af saa ubestemte Udtryk, at vi ikke ere berettigede til at henføre Alt til noget enkelt

Først 1519 blev den videnskabelige Læreanstalt fuldstændigen organiseret af det Capitel, som Carmeliterne holdt i Landscrona i Marts Maaned. Her blev Paulus Eliæ valgt til dets første Styrer, primus regens[13]; hans Foresatte stillede ham i Spidsen for den nye Stiftelse, til hvilken store Forventninger vare knyttede; et dobbelt Hverv betroede de i hans arbeidsomme Hænder, thi Collegieforstanderen blev ogsaa Ordenens Docent ved Universitetet.

I Collegiet har han rimeligviis havt flere Lærere om sig; Navnet primus regens synes at antyde, Forholdenes Natur at fordre dette[14]. Men om vi kunne nævne andre Lærere i Collegiet, er meget tvivlsomt. Der forekommer i alt Navne paa ti unge Mænd, som have havt Plads i dette Collegium[15];

Punct af dette Forhold. Saaledes maatte vi nærmest henføre til Optagelsen, at han ved sin Stemme havde forfremmet Studerende af begge Ordener (ovenfor bruges just dette Ord om Forflyttelsen til Kiøbenhavn) og at de vare antagne og anbefalede ved hans Votum (illius calculo probati et commendati). Det bliver uvist, hvortil man skal henføre literis ornaverat og honoribus affecerat, da det Første kan forstaaes baade om Anbefaling og Underviisning (som literæ] forekommer nedenfor) og begge Dele baade kunde finde Sted ved Optagelsen, og senere. Det hele Steds Opfattelse er overhoved afhængig af den Forestilling om Collegiets Indretning og Pauli Eliæ Virksomhed derved, som det Følgende vil stræbe at give.

13) S. R. D. I. l. „Hujus Collegii primus regens factus est in eodem Capitulo quidam frater Paulus Helie, Varbergensis."

14) Der var ingen Grund til at bemærke, at han blev udvalgt til første Styrer, dersom derved skulde siges den første i Tid, thi Collegiet var nyt; det er desuden tvivlsomt, om P. E. har havt nogen Eftermand i denne Stilling. Een Forstander vilde ogsaa umulig kunne lære alle Videnskaber i Collegiet.

15) Af Chron. Skib. (S. R. D. p. 586) og det kortere Manuskript (Oliv. p. 16) samt Resenius (Luth. tr. 1519) lade sig udbringe følgende Navne: Peder Lauridsen, Frands Wormordsen, Anders Ljung, Maurids Campsing, Mogens Steen, Ole Pind, Markus Pedersen, Niels Moenbee, Laurids Svendsen, Mogens Paulsen. Vi

fire af dem kaldes Lectorer, nemlig Peder Lauridsen, Frands Wormordsen, Anders Liung og Maurids Sampsing; dersom de allerede havde, eller fik denne Titel ved Collegiets Oprettelse, maae de ansees for at have været der som Lærere[16], og Frands Wormordsen, som dengang var 28 Aar gammel, ligesom den endnu ældre Peder Lauridsen[17] kunne ikke vel antages at have været der alene som Disciple, i alt Fald ikke at have forblevet Disciple i de 9 Aar, de tilbragte der[18]. Men hvormange der fra Begyndelsen af lærte i Collegiet ved Siden af Paulus Eliæ, og naar Andre bleve forfremmede dertil, kunne vi ikke sige.

Til det academiske Hverv stod Paulus Eliæ ene. Han har formodentlig nu eller tidligere erhvervet sig den academiske Berettigelse ved at tage Baccalaureusgraden i Theo-

have her et Tilfælde, hvor det kortere Manuskript af Chr. Skib. kan benyttes til Supplering, thi medens det udelader Frands Wormordsen, tilføier det Anders Liung.

16) Vistnok fik de tre førstnævnte senere Læsemesteres Embeder ved Gymnasiet i Malmøe, men de synes dog ikke at være benævnede her per prolepsin med denne Titel; thi den Skibyske Krønike tilføier Bemærkninger ved den Enes Titel, som forudsætter den at være givet inden deres Frafald fra det catholske Partie (illegitimus, nimirum sacerdotis cujusdam filius), og det er vist, at idetmindste Frands Wormordsen var Lector, inden han forlod Kiøbenhavn (Münter Ref. H. 1, 537), ligesom ogsaa det Øgenavn »Luther Frands« der blev givet ham i Kiøbenhavn, maa antages at indeholde en Hentydning til denne Titel. (S. R. D. 2, 584). Skulle vi end siden finde, at denne Mand kunde have særlig Adkomst til Lectortitelen, før han forlod Collegiet, følger dog ikke, at han ikke skulde kunne have havt den fra Begyndelsen.

17) Frands Wormordsen var født 1491, (Dän. Bibl. 3, 74) og Peder Lauridsen siges i den Skibyske Krønike at have været ældre end han (S. R. D. 2, 584).

18) Man maa næsten formode, at Resenius (a. St.) har anseet endnu flere af dem for Lærere, thi han kalder alle de fem, han nævner docti viri, og disse 5 ere tildeels andre end de ovennævnte Lectorer.

logien[19]); thi han kaldes i Universitetets Matrikel sacrosanctæ theologiæ (eller sapientiæ) absolutus Baccalaureus[20]). Hans

19) Baccalaureusgraden tildeeltes før og efter Reformationen i alle Faculteter. I Theologien adskiltes ved Universitetet i Paris tvende Classer i denne Grad: Baccalaurei cursores s. biblici, og B. formati s. sententiarii, af hvilke de første kun havde Ret til at foredrage den bibelske Theologie, de sidste derimod tillige Dogmatiken. (A. Thura de gradu baccal. philos. p. 12—14). Ved Kiøbenhavns Universitet forekommer kun eet Spor af lignende Talebrug, idet en Dominicanermunk Paulus Petri 1481 blev inscriberet med Titelen sacræ paginæ Baccalaureus Formatus. (Thura Ac. Hafn. inf. et puer. p. 18). Men denne Titel antyder selv, at man ikke her giorde samme Modsætning mellem den bibelske Theologie og den Baccalaureigrad, som betegnes ved formatus. Derimod forekommer her Prædicatet absolutus. (fg. Not.)

20) Thura inf. et puer p. 36, Vinding Ac. H. p. 60. Paa det første Sted forekommer theologiæ, paa det andet sapientiæ i denne Titel; begge Ord pleiede senere at forbindes: theologiæ et sacrosanctæ sapientiæ baccalaureus. (Thura de gradu B. ph. p. 13.) Prædicatet „absolutus," der ikke forekommer andetsteds, maa formodentlig enten betegne den høieste Grad af Baccalaureatet (det samme som formatus) eller hidrøre fra, at man mulig ikke adskilte de tvende Grader, men meddeelte al Baccalaureatets Ret i een Creation. Paulus Eliæ erhvervede ingen høiere academisk Grad, skiønt de tvende høiere Grader ellers bleve erhvervede af Universitetets Docenter. Licentiatgraden forekommer hos Mag. Pet. Dav. de Scotia, som i Aaret 1479 var Baccalaureus og 1491 Licentiat og 1498 Doctor i Theologien (Thura l. l. p. 19, 20, 25); Mag. Anders Christiernsen, som var Baccalaureus 1479, er mulig ogsaa giennem Licentiatgraden steget til Doctorværdigheden (jf. § 2 Not. 1) og Mag. Petrus de Falstria ligeledes (Thura l. l. p. 51—58). Andre vare Doctores juris canonici eller juris utriusque. Vel kalde Hvitfeld (S. 1152) og Vinding (Ac. H. p. 60) ogsaa Paulus Eliæ Doctor, og Thura skriver ham *Doctor P. E.* (Infant. et puer. p. 36 og 58); men den Omstændighed, at Universitetsmatrikelen selv kun kalder ham Baccalaureus eller simpelthen Lector, ligesom han ogsaa endnu 1527 i et academisk Actstykke nævnes uden Doctortitelen (Münter R. H. I, 537), maa lede til den Formodning, at saadan Benævnelse alene hidrører fra en mindre nøiagtig Talebrug. — Naar forresten Paulus Eliæ har erhvervet sin Baccalaureigrad, er ubestemmeligt. Man kunde mene, at han i yngre Aar allerede havde faaet den i Kiøbenhavn, eller ved et fremmed Universitet; man kan ogsaa tænke

Embede angives med Navnet Lector in sacra pagina[21]), og dette academiske Lectorat eller Professorat har været anseet for saa betydningsfuldt og hæderligt, at det fordunklede enhver anden Værdighed, han opnaaede; thi han vedblev stedse at kaldes af Venner og Fiender, og at skrive sig selv „Lector Povel Eliæ.“ Den nærmere Betegnelse af dette Lectorat: in sacra pagina, kunde vel efter den analoge Adskillelse af de to Grader i Baccalaureatet synes at angive et lavere Hverv i det theologiske Facultet[22]); men da han kaldes absolutus Baccalaureus, kan neppe nogen Indskrænkning være paalagt hans theologiske Virksomhed; snarere maa den derfor antages at angive det Fag, hvormed han som yngste Docent blot skulde begynde, eller hvori han med frit Valg selv søgte sin Hovedopgave, muligen overeensstemmende med den Idee, som laae til Grund for hele Oprettelsen af den nye Lærestol; thi den bibelske Theologie blev dengang ved de nyere Universiteter fremdraget af den Forglemmelse, hvori Scholastiken havde nedsænket den, og hvori den sandsynligvis endnu befandt sig

---

sig, at han har opnaaet den i Mellemrummet mellem hans Udnævnelse til primus regens i Carmelitercollegiet, og hans Embedstiltrædelse ved Universitet, d. e. mellem Marts og Junii Maaned 1519; og da han nævnes første Gang i Universitetets Matrikel endnu i Aaret 1520 som blot Lector, uden academisk Titel (Thura l. l. p. 31), hvilket ellers ikke pleier at skee ved andre Baccalaurei, selv naar de tillige have academisk Embede (ibid. p. 22 og 57), kunde man ogsaa antage, at han først efter meer end et Aars academisk Virksomhed havde opnaaet denne Værdighed. I saadan Uvished have vi antaget det for rimeligst, at han har taget Graden før sin Embedstiltrædelse, da denne underordnede Grad maatte betragtes som Erhvervelse mere af en Ret, end af en Værdighed.

21) Thura og Binding ll. ll. Docenterne ved Universitetet kaldes i flæng Professorer og Lectorer. (Thura inf. p. 57, 59).

22) Jf. Not. 19. De andre Docenter kaldes rigtignok s. theologiæ lectores eller professores i Matrikelen (Thura l. l. p. 20, 57); kun een Baccalaureus forekommer som sacra paginæ Baccalaureus 1484 (s. ovens. Not. 19).

ved det danske Universitet[23]). Den nye Lector fik i øvrigt alle en Universitetslærers Rettigheder; han deeltog i Rectorvalget 1520, og i senere academiske Forhandlinger[24]).

§ 3.

Paulus Eliæ som bibelsk Theolog ved Universitetet.

Den nye academiske Stiftelse traadte i fuld Virksomhed næsten et halvt Aar før den af Kongen bestemte Termin: Mandagen før Pintse 1519 toge de offentlige Forelæsninger deres

23) Hvilke Mænd der i Aaret 1519 udgiorde det theologiske Facultet ved Kiøbenhavns Universitet, er meget vanskeligt at udfinde, og saare lidet er bekiendt om dem. (Thura infantia et puer. 57). Af den oprindelige Besætning var neppe nogen Anden tilbage end Petrus David de Scotia, der døde 1520 over 70 Aar gammel. Den store Roes, der tildeles ham i den Skibyske Krønike (S. R. D. 2, p. 569), begrundes paa scholastisk Theologie og tro Vedhængen ved den aristoteliske Philosophie. Anders Christiernsen var muligen afgaaet, efterat være blevet Ordensprovindsial; i det mindste kaldes han ikke Lector 1519, (S. R. D. 2, p. 568) saaledes som i Matrikelen 1497 (Thura p. 22); i alt Fald vides Intet om hans theologiske Retning. Petrus de Falstria opstilles vel af Thura blandt Professorerne, men da han allerede 1498 var Cantor i Kiøbenhavns Capitel (ibid. p. 23), har han neppe længe været Professor. En Antonius var derimod muligen Professor i Theologien; han var Dr. jur. canon. Af yngre Mænd forekommer vel Matthias Petri som Baccalaureus i Theologien 1520; (Thura l. l. p. 31) men han var neppe Professor i denne Videnskab, da han var Vicecantzler og Decanus for det philosophiske Falcultet 1521. (Vinding Ac. Hafn. p. 59 og Münter Ref. H. 1, 537). De faa Vink, der antyde Studiernes Retning, vise saaledes hen til Scholastik og Kirkeret; i den sidste Videnskab havde de to ældste Professorer doctoreret ligesom Antonius, og til den hørte Lago Urnes berømte Disputats af Aaret 1507 (Thura p. 28).

24) I Forening med sin Collega Petrus David de Scotia og den nysnævnte Mathias Petri, (formodentlig allerede da Decanus for det philosophiske Facultet) valgte han Rector 3die Pintsedag 1520. (Thura l. l. 31). Senere var han tilstede ved Publicationen af Lago Urnes Brev 1527 (Münter Ref. H. 1, 537) tilligemed Thomas Scotus, som var Professor i det philosophiske Facultet fra 1520, (Thura p. 61) og tvende yngre Lærere.

Begyndelse paa Carmelitercollegiet[1]). Dets Alumner af begge Ordener antog Paulus Eliæ sig med en særdeles Ridkjærhed[2]); alvorlige og grundige Studier bleve drevne her[3]). Sprog-Studier have rimeligviis indtaget den vigtigste Plads. Forstanderen agtede Latinen saa høit, at han forudsagde Underviisningens Ruin som Følge af den danske Messe[4]); om det hebraiske Sprogs Studium vidner Frands Wormordsen[5]); det Græske maatte være uadskilleligt derfra Paulus Eliæ kan imidlertid ikke antages selv at have foredraget disse Videnskaber[6]); men hans Aandsretning maatte giøre baade disse og andre humane Videnskabers Dyrkelse til en Lov for Alumnerne. Den egentlige Philosophie fandt maaskee mindst Plads i disse Studier; Paulus Eliæ agtede vel den aristoteliske Philosophie[7]); men hans egen Aandsretning var forherskende practisk, og hele Tidsalderen var bortvendt fra den abstracte Tænkning. Derimod maatte Forstanderens moralske Alvor give

1) Res. Luth. tr. f. F. 6: feria secunda infra octavas ascensionis inchoatæ erant lectiones publicæ in Collegio Carmelitarum.

2) S. R. D. 2, 568.

3) Smstd. omtales sinceriora studia som de, der dreves i dette Collegium, og de Ord af P. E., som ere citerede § 1 Not. 35, maae især antages at gjælde Collegiet.

4) »En christelig Forening« (Pontoppidan, 2, 295).

5) (Jfr. § 18). Dersom Ole Pynd skulde være Olaus Chrysostomus, vilde han være et end større Vidne; han blev Professor i dette Sprog ved Universitetet.

6) See § 1 Not. 27.

7) I Mangel af enhver Ytring af Paulus Eliæ om Philosophien, kunne vi kun anføre den Dom, der i den Skibyske Krønike fældes over Petrus David de Scotia, som roses paa en saadan Maade, at hans troe Vedhængen ved den aristoteliske Philosophie sættes som en Fuldkommenhed ved hans thomistiske Scholastik: »Cum esset in Scholastica theologia egregie doctus, ac præcipue secundum viam beati Thomæ de Haquino, adeo tamen erat Aristotelicæ philosophiæ deditus, quod Thomistis solet esse peculiare, ut præter illam vix unquam aliud didicerit aut docuerit, etiam dum senuisset.« (S. R. D. 2. p. 569.) Jfr. § 1 S. 8—9.

alt Studium i Collegiet det practiske Præg af Dannelse for Livet: en af dets Alumner roses navnlig for sine Dyder,[8] og **Paulus Eliæ** forbrede stedse en inderlig Forening af Lærdom og Sædelighed[9].

I theologisk Henseende tilhørte hans Virksomhed ikke Carmelitercollegiet alene; hvad han virkede for de egentlige theologiske Studier i Collegiet, lader sig ikke adskille fra det, han virkede som Lector ved Universitetet. Det paalaae ham daglig at læse en Lectie paa Universitetet. Om han just holdt denne Forelæsning i den daværende Studiigaard,[10] eller i Collegiets eget rummelige Auditorium[11]), vide vi ikke; men i sidste Tilfælde stod dette aabent for alle Studerende[12]. Han

8) Andreas Liung i **Erasmus Lætus** rer. dan. Enc. 5, 244.

9) S. ovenf. § 1 Not. 37. I det anførte Sted af den Skibyske Krønike roses især **Petr. Dav. de Scotia** for sit nøisomme Sind og retskafne Levnet, og der tilføies den træffende Reflexion: »at Mange »lægge Vind paa den gamle Theologie og den gamle Lærdom, men »kun Faa af dem dyrke og efterligne den gamle Gudsfrygt, til stort »Tab for begge Dele, nemlig for Gudsfrygten og Lærdommen. Det »savner man hos alle: en gudfrygtig Lærdom og en lærd Gudsfrygt »paa eengang. Mindre skader dog en ulærd Grovhed i Sæder, end »en lærd Ondskab og Forvendthed.« (S. R. D. 2, p. 569)

10) Dette var den nuværende Bispegaard, som 1512 var blevet indrettet til Universitetets Brug. **Werlauff** og **Engelstoft** Udsigt over Kiøbenhavns Universitetsbygnings Historie, S. 1.

11) **Resenii** anførte Ord (ovenf. Not. 1) kunne antyde dette, ligesom ogsaa **Thuras** Ord: Theologiam docuit in Albo Monasterio in vico St. Petri sito. (inf. et puer. p. 36.)

12) Dette Auditorium er den Bygning inde i Gaarden, som i dette Aar er blevet nedbrudt. Efter alle Antydninger og Kjendetegn har det altid havt samme Udstrækning som indtil nu, og da det først senere har været deelt i to store Sale (til Bibliothek og Auditorium), har det oprindelig udgjort et meget anseeligt Auditorium, omtrent 25 Alen langt og 10 Alen bredt. Kun i Henseende til Høide og Indretning undergik det en stor Forandring i Aaret 1744. Det hedder derom i den ovenfor (§ 2 Not. 4) anførte Beretning: »Naar stor Regn faldt, »løb Vandet fra Gaden ind giennem Forhusets Gang ind i Logemen»terne, og igjennem Gaarden ind i Haven. Auditorium med Bibliotheket

læste her over den hellige Skrift og navnlig over det nye Testament; thi det er udentvivl sig selv, han mener, naar han senere fører bitter Klage over, at man udraabte den for Kiætter, som foretog sig i Skoler at fortolke enten Christus eller Petrus[13]). Men Skriften var ham tillige Udgangspunct og Norm for den sande Lære[14]), og Evangeliets Fremme var hans Livs Formaal[15]). I Modsætning til den gamle Schola-

„stod i Morads, hvor nu Brændekielderne ere. Haven maatte opfyldes „med Jord 2½ Alen. Auditorium med Bibliotheket, som nu stod ilde „og paa Fald, maatte styrkes og forhøies 3 Alen og forsynes med nyt „Gulv, Loft og Tag. For Trappen op til Auditoriet kan altid sees det „øverste af den forrige Indgang til det jammerlige Auditorium, som da „var." Man seer heraf, at denne Bygning forhen laae lavt og var mindre anseelig end senere. Terrainet har dengang havt en stor Hældning mod Nord, og er kun ved en stærk Paafyldning blevet saaledes forandret, at Vandet har faaet Udløb til Gaden, og at Gaardens Jordsmon endnu staaer 2—3 Alen over Havens, skiønt ogsaa dette blev forhøiet 2½ Alen. Opfyldingen ved Auditoriet har altsaa beløbet sig til 2—3 Alen, og derved kom Bygningen til at ligge saa lavt, at det Meste af hvad der før var Auditorium, kunde blive Kielder. Det nye Gulv blev lagt omtrent for den øverste Bue af den forrige Indgang, (som ganske rigtig saaes i Muren, omtrent 1¼ Alen over Jorden) og den nye Indgang blev anbragt saa høit, at en Steentrappe af 3 Trin maatte anlægges uagtet den Forhøielse, Gaarden havde faaet. Muren fik paa samme Tid en Forhøielse af 3 Alen; saa at det nye Auditorium fik en Høide af 8 Alen. Slutte vi tilbage til det gamle Auditorium, kan dette ikke have været meget lavere, thi de Kiældere, som opstode ved Forandringen 1744, havde ikke meget mindre Høide end de 3 Alen, som Murene voxede med; det har da for det 16de Aarhundrede været en anseelig Sal.

13) Furore et insania perciti clamant hæreticum eum, qui vel Christum, vel Paulum, vel Petrum in scholis interpretatur. Brev t. P. Ivari (hos Olivar p. 173). Jfr. § 11.

14) Han anpriste det som den høieste Dyd ved nen Bog af Erasmus, som han oversatte 1521, at den var beviist af Skriften, (s. den første Dedication af denne Bog hos Olivar p. 161.) og giorde det Værd, som hans Betænkning over et Hospitals Indretning kunde have, afhængig af „om den var begrundet i Skriften og paa redeligt Skjel." (Om Fattiges og Syges Pleie Ark A 1 inv.) Jfr. § 18.

15) Ego semper pro viribus evangelium Christi propagare studui, (Olivar p. 169.)

stik, som han vel agtede i dens alvorlige og grundige Behandling[16]), maae hans Troeslære og Sædelære derfor have været bibelske i Principet; men ligesom han ikke tænkte sig Skriften i nogen Modsætning til Kirkens væsentlige Lære, saaledes giennemførte han ikke heller en bibelsk Troes- og Sædelære til de Grundsætninger, ved hvilke den protestantiske Opfattelse adskiller sig fra den catholske. Der er ingen Grund til at antage, at hans bibelske Retning i Troeslæren havde ført ham til Læren om Retfærdiggiørelsen af Troen, om Arvesynden, Helgendyrkelse og deslige; ligesaa lidt som der er noget Spor til, at Paulus Eliæ har følt sig tiltrukket af den augustinske Theologie, saaledes som de wittenbergske Lærere. Hans dogmatiske Tænkning var overhovedet ikke dyb; ingen levende Følelse hendrog ham til Religionens mystiske Side; hans Retning var practisk, og han kunde blive staaende ved den Bibeltheologie, som nærmest fandt Anvendelse paa Livet. En saadan lod sig forene med catholske Forudsætninger, saasom det pelagianske Frihedsbegreb, det kirkelige Begreb om Geistlighed, om Kirke og Pave o. A., og kunde kun føre til en og anden Indsigelse mod den bestaaende Skik og Lære i den udartede Kirke. Dog vide vi ikke engang, om han har troet at maatte berigtige noget Lærdomspunct i sin Tids Kirkelære[17]), skiønt

16) Ligesom det er bemærket ovenfor § 1, S. 9, at hans Skrifter intet Beslægtskab vise med Scholastiken, saaledes turde den Dom, der i Chron. Skib. (S. R. D. 2, 569) fældes over Petr. Dav. de Scotia, temmelig nær angive det Forhold, hvori han stod til en agtværdig scholastisk Lærdom: han kunde ikke negte den sin Agtelse som en grundig Videnskabelighed; men maatte dog giøre dens Værd afhængig af dens Indflydelse paa Subjectet og dens Forhold til de practiske Interesser. Jfr. Not. 7.

17) Ego nunquam fui, sed nec unquam ero contentiosi dogmatis auctor: skrev han 1524. (Hos Oliv ar. p. 170). Der forekommer heller intet Spor af Modsigelse mod Kirkens Lære, og de, som gierne vilde beskylde ham for Kiætterie, sees ikke at have paaviist noget bestemt

han vistnok har givet mangt et Lærepunct en anden, snart lavere, snart høiere, Plads end den, som den kirkelige Theologie anviste det, saasom Læren om Skriften, om Christi Forsoning, om Boden, om Fortieneste, om Naadevirkningerne[18]. Men med en

Punct. Selv Afladshandelen har han ikke fordømt i Principet, men ved Yttringer, som sigte til den i senere Skrifter, kaster han Dadlen paa dem, der udførte Handelen: han taler om hvorledes Hospitalernes Udsendinge ikke maa betiene sig af Digt og Løgne til at lokke Folk til at give Almisse og siger da: »naar vi ville søge de »første Rødder, som dette Bulder, der nu er udi den christne Kirke, »har sin Grøde og sin Begyndelse udaf, da skulle de findes hos Trygs»lere og Skalke, der med fordækt Skalkhed, Løgn, falske Jertegn og »andet Giækkerie have støvet »stiughet« omkring alle Lande og dermed »saalænge bedraget den menige simple Mand, at Gud vil det ikke »længere fordrage.« (Om Fattige og Syge at forsørge Art C.) Et andet Sted see § 14 Note 37. Ganske i samme Aand fældes Dommen derover i den Skibyske Krønike (S. R. D. 563 og 566); den begrundes paa den fordærvelige Virkning, som Afladshandelen udøvede paa Sædeligheden, fordi Kræmmerne ei lærte Folket at giøre Bod og udførte deres Hverv pligtstridigen.

18) I Mangel af ethvert Spor af hans daværende Lære tør jeg kun formodningsviis yttre, at hans Dogmatik nærmest har stemmet overeens med den hellige Bernhards, og indeholdt Puncter af denne Art, der ogsaa senere fremtræde som Hovedtanker i hans Lærebegreb. Den hellige Skrift, læst med troende Siæl, giver efter dette System, alt det, som er fornødent til Salighed, men har sine Dybheder, som det ikke er Mennesket givet at giennemtrænge; den, som glemmer Menneskeaandens Skranker, løber Fare for at tabe Troen og dens Frugt; Christi Forsoningsdød er det, som betinger al Fortieneste: »er der nogen Behagelighed for Gud i os og alle vore Gierninger, da haver os det forskyldt Christus Jesus med sin hellige Død og Pine,« siger P. E. etsted (Svar t. H. M. C. 3) og kommer ofte tilbage til samme Tanke, naar han udvikler Bodens og Ascesens Betydning. Han hylder den fromme Anskuelse, at alt Godt i os er Guds Naadegave saa at vi skulle „takke Gud, at han bruger os til gode Gierninger« (Sv. t. H. M. C. 2), skiønt han ved Siden deraf urgerer Valgfrihed og de gode Gierningers Nødvendighed, som ere grundede i Guds Bud, ligesom andres Gavnlighed for Mennesket. (s. Note 23). Derimod ligge Transsubstantiation og Messeoffer udenfor hans Tankegang, indtil Polemiken omsider fremdrog disse Puncter; Papatet falder sammen med Kirken i Almindelighed,

from Mands og en alvorlig Morallærers Nidkiærhed maa han især antages at have indskærpet en Tro, som skal være virksom i Kiærlighed, i sande gode Gierninger og i trolig Opfyldelse af Livets Kald[19]); hans Blik har derved dog vistnok været mere fæstet paa de udvortes Gierninger og de øinefaldende Laster end paa den indre sædelige Kilde, hvoraf den sande Dyd frit maa udspringe,[20]) og gode Gierningers relative Fortienstlighed

og dennes imponerende Vidnesbyrd laaner en væsentlig Støtte fra Fortidens Gudsfrygt og christelige Forstandighed, ei fra en umiddelbar Inspiration.

19) „Intet at forsømme af Tro og Kiærlighed, som er nødvendig og alene kan saliggiøre" (Svar til H. M. fol. E. 8) er saa at sige Indbegrebet af hans Religionslære; og idet han dømte Troen (især Medstandernes) efter deres Frugter og udvidede Pligten til det, som var sømmeligt og gavnligt, blev den moralske Synsmaade den langt overveiende hos ham.

20) I hans vigtigste moralske Skrivt: Om Fattiges og Syges Pleie, som rigtignok først er skrevet 1527, er dette moralske Standpunkt eneherskende; medens han med levende Menneskekiærlighed indskiærper Godgiørenhed som Pligt baade for det Offentlige og for den Private, er der intet Ord om, at Gud elsker en glad Giver, eller om det Sind, hvoraf Gaven skal udspringe; derimod er der skarpe Udfald mod den fordærvede Tidsalders i Livet fremtrædende Laster, saasom Overdaadighed, Haardhed mod Undergivne, Hovmod, Gierrighed o. desl. og naar han i Slutningen af Bogen, ligesom allegorisk, fortæller den Pligt, at bygge et Hospital, om den hele sædelige Vandel, beskriver han Idealet af en christelig Huusstand næsten med udelukkende Betragtning af de udvortes fremtrædende Dyder: „den, som haver sin Husfrue saa kiær „som sit eget Liv, og holder sine Børn og sit ganske Huus under „skiellig Ave og afværger, at der regnerer nogen stor Synd deri, som „ere Hovmod, Gierrighed, Had, Hoer, Mord, Falsk eller Svig i Alen, „Vægt eller Skieppe, Kiøb eller Handel, og afværger, at der findes „Kiv eller Trætte, Sqvalder eller Bagtalelse eller nogen anden saadan „forgiftig Krankhed, ei overflødig Drik eller Dobbel, Spot eller Skiendsel „eller anden aandelig Pestilents, som han kan afværge, han bygger „og et Hospital." — Han har derfor ei heller fremhævet Frihedens Moment i Dyden, men anbefaler den ydre Tugts Anvendelse: „Den, „som forbyder en Dranker og en Dobbler, der forøder Sit, at tære „formeget og forbyder Andre at kiøbe eller handle med ham, han „bygger og et Hospital;" og Klostrenes Gavnlighed seer han deri, at

har han neppe nogensinde draget i Tvivl[21]). Men da han fortrinligen lagde Vægt paa sande Dyder, kunde han ikke ganske undgaae at træde i Modsætning til den kirkelige Udtydning af den christelige Moral. Mechanisk Andagtsøvelse kunde ikke have Værd for ham; han antyder sin Anskuelse i denne Henseende saavelsom sit hele practiske Standpunkt i den Anbefaling, hvormed han overgav Kongen sin Oversættelse af Erasmi Bog om den christelige Fyrste: „Hans Sind sagde ham," hedder det der, „at han kunde intet bedre giøre for den Troskab og Kiærlighed, han var sin Konge og sit Fædreland skyldig, end at oversætte en Bog, der kunde lære Fyrsten den sande Viisdom;" og han ønsker, „at alle Fyrster vilde lade

medens vel ikke alle bleve hellige og gode i Kloster, »holdtes de dog »imidlertid fra mange store og grove Synder, naar de vare saa under »Ave og raadte sig ikke selv.«

21) I det nysnævte moralske Skrift er Lovens Standpunkt herskende. Synd og Last sees meest fra de fordærvelige Følgers Side; for Anger og Samvittighed eller Troen paa Guds Naade er ingen Plads i hans moralske Lovlære. Han anbefaler just ikke Godgiørenhed som Afsoning af Synd, men negter det ikke heller ganske, og lægger Vægt paa den moralske Selvovervindelse: »Skal en Almisse noget bøde for »Gud mod Synden, da bør hende at være saa stor, at hun virker udi »Pungen« (Smst. Ark B, 3), og han slutter Bogen med den Bemærkning: »Saa skulle vi altid troe, at een god Gierning er ikke nok, men »hun skal have mange Medfølgere, om hun skal tækkes Gud. Saa »siger St. Jacobus: den som bryder eet Bud, han er skyldig imod »dem alle. Thi ere vi pligtige at bygge Hospital... men derfor »maa vi intet forsømme af de andre Guds Bud.« — Vistnok er disse Beviissteder hentede fra den Tid, da Paulus Eliæ efter Rygtet skulde være blevet en ganske anden Mand, end han tidligere havde været; men det maa bemærkes, at det anførte Skrift er forfattet uden alt polemisk Hensyn til de Evangeliske, og at den hele Betragtning af Moralen i dette Skrift stemmer med Alt hvad der ellers kan spores hos P. Eliæ, og desuden er saa giennemført, at den samme Mand neppe nogensinde kan have havt en væsentlig anden. Saavel af denne Grund, som formedelst andre indre Kiendetegn, kan jeg ikke dele den Mening, at den anonyme Fortale til Frands Wormordsens Psalterium skulde være forfattet af Paulus Eliæ. (Dän. Bibl. 3, 76). Jfr. § 18.

denne Bog læse for sig eller læse den selv i det Sted, som de deres Bønnebøger overlæse[22])." Han fordrede Virksomhed og Troskab i Livets Kald; dog lader det sig let forklare, at Munken ikke kunde løsrive sig fra den kirkelige Agtelse for Ascese, for det regelbundne Klosterliv og det frivillige Afkald paa Livets Goder, hvori den moralske Kraft kunde vise sig: ingen Modsætning til saadan Dydsøvelse forekommer hos ham[23]). Men med sin Fordring paa nyttig Virksomhed maatte han finde meget at dadle i Kirkens Forfatning; han erklærede det for en Misbrug, at flere Embeder og store Rigdomme vare samlede i Geistliges Hænder, som intet udrettede, men meget mere deraf toge Anledning til at nære Havesyge, Overdaadighed, Forfængelighed, Vellevnet, Udsvævelser o. desl.[24]). Vi kunne formode, at han ei mindre har dadlet de Geistliges Uvidenhed og Overtro, end han tidligere dadlede Munkenes[25]); og at Folkets Vankundighed har været en Gienstand for hans Beklagelse, som det senere blev en Gienstand for hans egen Virksomhed at give det religiøs Belærelse og Opbyggelse baade i Tale og Skrift[26]).

---

22) Aftrykket hos Olivarius, p. 160. 162.

23) Om Klostertugtens Værd s. Not. 20. At bryde det give Klosterløfte var en Forbrydelse, som han ene kunde tænke sig grundet i Lysten til et tøilesløst Liv (S. R. D. 2, 568) og den legemlige Frihed; medens Pilegrimsgang, Klostergang og andet saadant var ham Noget, som et Menneskes Sind kunde falde til af særdeles Gudelighed, uden at det var Pligt paa Grund af Guds Bud, men dog ei uden Værd som meget, vi giøre Legemet til Tvang og vore Medchristne til Gavn. (Svar t. Hans Mich. C. 2), hvormed hellige Mænd blive Gud saare „taknemmelige“, naar de intet forsømme af Troen og Kiærligheden, som ere af Nød. (smstd. C. 3).

24) I Brevet til Petr. Ivari (hos Olivar. p. 171) fralægger han sig at have dadlet Geistliges Rigdomme; men tilstaaer, at han misbilliger visse kirkelige Mænds Rigdomme og Uvirksomhed (divitias et otia) nemlig deres, som bruge dem slet og hengive sig til Nydelser og Laster.

25) S. § 1 Not. 38.

26) Vi henvise til § 4, 10, 13 og 18.

Deslige Grundsætninger og Lærdomme vare vel ikke uhørte eller nye, men Paulus Eliæ havde et stort Talent til at giøre sit Foredrag indtrængende; den kraftfulde Fremstilling og den varme Interesse, der gaaer igiennem hans Skrifter, kan ikke have manglet hans academiske Foredrag. Tiden viste, at ikke faa af de unge Mænd, der vare hans Disciple, bleve ved ham vakte til en Erkiendelse, der førte dem ud over Lærerens Standpunkt, og bragte dem til at stille sig i forreste Række blandt Evangeliets nidkiæreste Forsvarere og Prædicanter i Danmark. En Udlænding, Matth. Gabler, regnede ham 1521 blandt det danske Universitets Prydelser som den store Mand, der med glimrende Navn i de hellige Videnskaber forkyndte de hellige Lærdomme[27]. Kongen selv saae i ham en Mand, der i mere end een Henseende kunde fremme hans Ønsker.

Vi vide ikke, naar Paulus Eliæ først kom i Berørelse med Kongen; men Kong Christiern maatte snart blive opmærksom paa en Mand, der med levende Ord priste Oplysning og Videnskaber, og derhos vovede at tale frimodigt om Kirkens Brøst, som denne klartseende Fyrste giennemskuede. Imidlertid er kun Lidet og Usammenhængende berettet om hans og Kongens Forhold til hinanden, selv i de tre Aar, han tilbragte i Kongens Nærhed i Hovedstaden. Af Yttringer, som Paulus Eliæ leilighedsviis har ladet faldet, fremgaaer kun saameget, at Christian II. oprindelig var vel stemt imod ham[28], og at han havde en saadan Adgang til Kongen, at han kunde personlig

27) Gabler in laudem Christiani, D. R. (S. R. D. 8, p. 485 og Kbhvn. Selsk. Skr. 4, 255.) Gabler skrev om ham:
Hic titulis magnus sacrarum *Paulus Eliæ*
Magnificis rerum dogmata sacra canit.

28) „Olim mihi amicus," siger han om ham i Br. til Petr. Ivari, hos Olivar. p. 170.

meddele ham sin Mening og erfare hans Villie[29]) At Kongen just har taget P. Eliæ paa Raad, eller brugt ham ved vigtige Arbeider, saasom Skoleloven eller den almindelige Lov, spores ikke; men det er vel muligt, at hans Meningsyttringer kunne have havt Indflydelse paa at bestyrke Kongen i hans Bestræbelser for Skolevæsenet, Universitetet og Kirken. Kongen agtede ham som Lærd og gav ham et Beviis derpaa, da han strax i Vinteren 1519—20 tilsendte ham en Bog at oversætte[30]). Han har muligen ogsaa fulgt hans Raad, da han begyndte at hverve lærde Mænd fra Udlandet for Universitetet; han søgte dem først i Nederlandene i Sommeren 1519[31]), men det lykkedes ikke at faae Nogen derfra. Da ved samme Tid den tydske Kirkebevægelse og de nyere Universiteter drog de Danskes Opmærksomhed til Tydskland, fæstede Kongen sit Blik paa den wittenbergske Skole. Han kunde ikke uden Grund betragte Paulus Eliæ som den, der virkede i samme Retning, og denne har muligen ogsaa selv meent at giøre det, saalænge han saae den begyndende Reformation i Afstand. Hvorvidt denne Forestilling var rigtig, maatte først Tiden vise, naar Luthers Foretagende udviklede sig i sin hele Betydning.

---

29) Han skriver saaledes i Dedicationen til Erasmi Bog 1522: »Jeg opsatte det saalænge, til jeg havde ydermere talt med Eders Naade derom« (Olivar. p. 160). Imidlertid lader dette Steds Sammenhæng formode, at han just dengang i længere Tid ikke havde benyttet sin Adgang til Kongen, thi der var forløbet to Aar, siden han havde faaet denne Anledning til at tale med Kongen. Andre Spor af Samtaler forekomme i Brevet til Petr. Ivari (Olivar. p. 170 jfr. nedenf. § 6 Not. 13) og hos Svaningius (h. Chr. 2 p. 158), der fortaller, hvorledes Kongen pleiede at tale med ham om Birgittes Spaadom.
30) Dedicationen til Overs. af Erasmi Inst. princ. christ. hos Olivar. p. 159. Mere herom nedenf. § 6.
31) Behrmann Christian II. 2. S. 115.

§ 4.
Paulus Eliæ i hans Forhold til den begyndende Reformation 1519—21.

Da Paulus Eliæ optraadte i Kiøbenhavn i Foraaret 1519, havde Luther endnu kun udgivet Stridsskrifter om den ene Gienstand, hvormed Reformationen begyndte; disse indeholdt ikke Andet end hvad der var hørt før i den catholske Kirke, og røbede kun i svage Antydninger den dybe augustinske Troesfylde, som laae til Grund for hans Indsigelse. Først Disputationen i Leipzig, som holdtes i samme Sommer, lod den lærde Verden øine den Kløft, der adskilte Luther fra den catholske Kirke, i Frihedslæren og Forestillingen om Paven; men der hengik endnu et heelt Aar, inden hans twende afgiørende Skrifter, til den tydske Adel (Jun. 1520) og om det babyloniske Fangenskab, (Oct. 1520) aabenbarede fuldstændigen den hele Modsætning imellem det Gamle og den nye Reformations Grundsætninger og Fordringer. I Aaret 1519 og indtil Sommeren 1520 stod Luther derfor endnu nærmest kun som en bibelsk Theolog, nidkiær for en sund og practisk Religionslære, hvis Frihed og Sikkerhed Universitetet, Landsherren og den offentlige Mening hævdede mod vilkaarligt Magtsprog og vilde Kiætterskrig. Luther og det hele wittenbergske Universitet lod endnu kun vente en bibelsk Reaction i Videnskab og Kirke, hvilken en Erasmus anpriste for Luthers egen Erkebiskop[1]) og catholske Prælater uforbeholdent billigede[2]).

---

1) Brev til Churfyrste Albrecht af Mainz af 1. Nov. 1519 (Opp. Erasmi, 3, p. 515.) Senere skrev han: Mundus sitit veritatem evangelicam et fatali quodam desiderio videtur huc ferri, unde adeo non oportet odiose resisti (Erasmi Axiomata ad Spalatin. 1520. Opp. 2, 314).

2) F. E. Cardinalen af Sitten, som udbrød ved Læsningen af Luthers Skrifter: Luther, tu vere es *luter* (lauter); disputet Eccius, quantum velit, Lutherus veritatem scribit!

Saalænge den tydske Reformation stod paa dette Standpunkt, maatte den finde fuld Deeltagelse hos Paulus Eliæ. Vel er han hverken bleven vakt ved Luthers Skrifter, eller i nogen kiendelig Grad bleven paavirket af dem; men han blev ikke ubekiendt med dem[3]) og tilstod stedse, at han i dem fandt Ting, som han høiligen billigede[4]). Det kunde ei heller være Andet, naar Luther anpriste den hellige Skrift og angreb en Institution, som kun var nyttig for de Sovende og Dovne paa Christi Vei[5]). Men at han just har fulgt Luthers Skridt nøiagtigen eller været bekiendt med hans Flyveskrivter i nogen stor Fuldstændighed, lade hans Ord derom ikke formode[6]); ei heller er det rimeligt, at han er trængt ind til deres inderste Kierne; men den dierve og kraftige Indsigelse imod bestemte Misbrug og Misforstaaelser kan have været nok til at stemme ham til Gunst for den nye udenlanske Theologie[7]).

Han har derfor udentvivl istemmet den Berømmelse, som i Aaret 1519 begyndte at høres i Danmark, over Luther og den wittenbergske Theologie. Peder Lille betragtes som den, der først spredte Reformationens Sædekorn i Hoved-

3) Han skriver 1524: Ego olim legi quædam ex ipsius dogmatis. (Br. t. Petr. Ivar. hos Olivar. p. 169).

4) S. § 1 Not. 39.

5) Dette er Luthers Ord om Afladen i Brev til Spalatinus (Luthers Briefe von de Wette, 1, 92). Netop samme Dom fældes over Afladshandelen i den Skibyske Krønike (S. R. D. 2, 563.)

6) S. Not. 3.

7) Naar det hedder hos de fleste Historieskrivere, som hos Hvitfeld (S. 1152), at „han lærte og prædikede Guds Ord rettelig og klart som de Evangeliske," er dermed mere udtrykt den senere Folkemening om ham, end hans sande Forhold til Reformationen, hvilket Resenius (Lutherus triumphans: a. 1519 fol. F. 7) rigtigere har angivet: „Non adeo improbans propositum Lutheri." Det er naturligt, at det Had, han senere paadrog sig, lod hans Protestantisme sees i et forstærket Lys: hundrede Aar efter fortæller endog Helvader (Sylva chron. a. 1520), at han var en Munk, som løb bort fra Helsingørs Kloster for at slutte sig til Martin Reinhard!

staden[8]; han kom hiem fra en Udenlandsreise 1519, dog uden endnu at have besøgt Wittenberg; men han synes atter at være reist i Slutningen af Aaret for at opnaae sit Ønske, at høre Luther og Melanchthon. I Aaret 1520 vendte han da hiem med det levende Indtryk af de store Personligheder, han nu havde lært at kiende[9]. Allerede ved sin første Nærværelse her hiemme udtalte han sig i høie Toner om den udmærkede ædle Lærer i den theosophiske Sandhed, og bebudede store Forandringer som Følge af hans og Melanchthons Virksomhed[10]. Senere har han neppe været mindre begeistret, thi han tog i den følgende Tid selv — skiønt Philolog — ivrig Deel i evangelisk Christendoms Befordring. Man tør antage, at Henrik Smith, som paa samme Tid kom hiem fra Wittenberg og Rostock, ligeledes har udbredt Luthers Berømmelse, eftersom det var tildeels paa hans Ord, at Peder Lille grundede sin første Lovtale. Det Vidnesbyrd, som begeistrede Øienvidner aflagde, maatte forøge Virkningen af Luthers Skrifter og andre Budskaber om det, som skete i Sachsen. Kong Christiern var blandt de Første til at indsee og benytte Tidens Fremskridt: det er ubekiendt, hvem der først henledte hans Opmærksomhed paa de wittenbergske Theologer[11]; men det er rimeligt, at Paulus Eliæ ogsaa har

8) Resenii Luth. triumph. p, fol. D.

9) Denne Combination af de modsigende Angivelser af hans Hiemkomst i Forening med hans Yttringer om Wittenbergenserne synes at fremgaae af de hos Gamst (de Petro Parvo Rosæfontano) samlede Data.

10) I hans Fortale til H. Smiths Hortulus synonymorum, fra Dec. 1519.

11) Münter (Ref. H. I. S. 258) mener, at denne Fortieneste maa tilskrives Peder Lille, der som Adelsmand havde nærmest Adgang til Kongen, og rigtignok senere fulgte ham i Landsflygtighed; men iblandt Kongens Omgivelser kunne ogsaa andre Mænd paavises, der kunde have havt samme Indflydelse saasom Hofpræsten Hans Mosenbo, Mag. Hans Væs, Hans Michelsen o. Fl.

anbefalet Kongen at drage Nytte af den tydske Bibeltheologie, efterdi han senere antog sig Kongens Plan, som om den havde været hans egen. Men hvad der foresvævede dem, der raadede Kongen til at kalde en Lærer af den nye Skole ind i Landet, og hvad der omsider bestemte ham til at giøre det, kan have været heelt forskiellige Ting; ved saa mange Handlinger af denne virkelystne, overilede, lunefulde og ustadige Konge ere Motiverne uklare, og han kunde mangengang følge et Raad i en ganske anden Mening, end det var givet. I nærværende Tilfælde afhænger meget af Tiden, paa hvilken Raadet blev givet, og paa hvilken det blev fulgt. At Kongen først udførte sin Beslutning i September 1520, er vist; men naar man betænker, at han først i de samme Dage kom hiem fra det svenske Tog, for at blive faa Uger i Danmark, maa man antage, at baade han selv og de Mænd, der raadede dertil, havde beskiæftiget sig med denne Sag før hans Afreise til den svenske Krig i Foraaret 1520; og dengang stod den tydske Reformation paa det Standpunct, vi ovenfor have angivet: man maatte da dengang have anbefalet Kongen at erhverve et Organ for den sunde og rene bibelske Christendom. Kong Christiern var ikke utilgængelig for dette Motiv, thi han ønskede oprigtig at fremme Oplysning og sund Religionslære; dog handlede han endnu ikke. Men i Sommeren 1520 udkom Luthers store Opraab til den tydske Nation, et heelt Reformationsforslag til Fyrster og Folk, hvori han brød Staven over Hierarchie, romerske Udpresninger, Afhængighed af Paven, Tiggerklostre, Cælibat, Interdict og Kirkens hele verdslige Væsen. Reformationen traadte da ind i sit andet Stadium, og viste sin tilkommende Betydning for Stat og Kirkeforfatning. Kongen har vel selv i Sverrig fornummet en Gienlyd af den kraftige Røst, som da satte Tydskland i Bevægelse, og nu først besluttede han at handle: nu kunde en

wittenbergsk Lærer i Kiøbenhavn tiene hans kiæreste Diemeed, at vinde Magt over Hierarchiet[12]. Neppe var han kommen hiem, før han skrev til sine Moderbrødre i Sachsen, lykønskede dem til det begyndte Værk, og bad indstændigst, at de vilde sende ham en retskaffen Prædicant, som hyldede Luthers Grundsætninger og kunde saavel forsvare, som foredrage dem[13].

Det var altsaa en Prædicant, ikke en Universitetslærer, Kongen begierede,[14] og overeensstemmende dermed sendte Churfyrsten, efter Luthers Anbefaling, Magister Martin Reinhardt fra Eisfeldt i Bispedømmet Würzburg, som tidligere havde været Præst, men nu opholdt sig hos Carlstadt

12. Münters Apologie for Kongens Hensigters Reenhed (Ref. Hist. 1, 259.) beroer tildeels paa den urigtige Forudsætning, at Kongens Brev om den nye Lærer er skrevet i September 1519, hvilket vistnok ganske maatte forandre Dommen om hans Motiver. Derimod slutter ovenstaaende Udvikling sig nærmere til Hvitfelds, Svanings og Grams Dom over Kongens Hensigter; i hvorvel de førstnævnte Historieskrivere rigtignok have laant deres Skildring at de tydske Forhold fra en endnu senere Tid, hvis Begivenheder Kong Christiern i det Høieste dengang kunde ahne.

13) Saaledes Pontoppidan (Ann. Ecl. D. 2, 766) overeensstemmende med Hvitfeld, der (S. 1152) lader ham begiere »en lærd Mand, som den rette Religion kunde prædike og lære«, og Svaning, der (v. Chr. 2. p. 152) siger: »Virum gravem doctumque, qui religionem in tanta pontificum ignavia et sola rerum mundanarum administratione occupatorum, sophistica vitiatam, repurgaret et Pontifices doctoresque a politica rerum administratione ad ecclesiæ ministerium invitaret.« I Mangel af Brevet selv tør vel den svaningske Paraphrase ikke ansees for et Uddrag; men vi bemærke, at der overalt kun er Tale om en Prædicant og om at foredrage Religionen.

14) Vel forefandt Kongen ved sin Hiemkomst en Plads ledig i det theologiske Facultet, da Petrus David de Scotia var død i Sommeren 1520 og hans Plads neppe endnu var besat; men ligesom det overhovedet er tvivlsomt, om Kongen kunde besætte deslige Pladser, saaledes stemmer den almindelig antagne Mening, at Kongen havde en academisk Lærers Indkaldelse for Øie, (Münter R. H. 1, 262) hverken med det, vi vide om hans Indkaldelse, eller med det trufne Valg eller med den Nyankomnes Stilling fra Begyndelsen af.

i Wittenberg[15]. Han synes at være kommen meget hurtigen til Kiøbenhavn, efterdi han var der før Kongens Afreise til Kroningen i Stockholm, altsaa allerede i October Maaned[16]. Han kom som Kongens Præst eller Capellan,[17] og skulde formodentlig prædike paa Slottet, hvor der vel dengang ikke endnu var nogen Kirke[18], men hvor dog oftere Prædiken blev holdt[19]. Det var imidlertid ikke Kongens Mening at beholde ham for sig selv; tvertimod lod han ham blive i Hovedstaden, da han selv reiste til Stockholm, og overdrog ham at prædike til Aftensang paa alle hellige Dage og saa ofte, han ellers selv vilde, i Stadens nyeste og største Sognekirke, Nicolai Kirke[20], ved hvilken det muligen tilkom Kongen at beskikke Aftensangsprædicanten[21].

---

15) Af alle danske Historieskrivere kaldes han kun „Mester Morten," ligesom af Luther Dn. Martinus; men at hans Tilnavn var Reinhardt, erfares deels af Universitetsmatriklen (hvor han skrives Renhardt) deels af det Brev fra ham, som er trykt hos Gram (Kbh. Selsk. 3, S. 14).

16) Ogsaa dette afviger fra det almindeligt Antagne, at Mester Morten først kom i December Maaned (Münter R. H. 1, 264); men det grunder sig paa Hvitfelds Ord, at han blev „efterladt" af Kongen (da han gik til Stockholm) at prædike i Kiøbenhavn (S. 1152), og paa den efterfølgende Historie. Gram mener, at Mag. Christen Morsing har været udsendt for at hente ham. (Kbh. Selsk. Skr. IV. S. 25.)

17) I Underskriften under et Brev til Kongen af 25de April 1521 (Gram a. St. 13—14) skriver han sig „Hs. Maj. Caplan Martin Reinhart." Han maa altsaa føies til de to Hofpræster, som Zwergius alene veed at nævne (Siæll. Clerisie, S. 428 fgg.)

18) Den første Slotskirke siges at være bleven indrettet af Christian den Tredie (Pontoppidan Orig. Haun. S. 260.)

19) Exempler forekomme 1522 og 1526 (S. R. D. 2, 582).

20) Hvitfeld anf. St.

21) Skiønt Nicolai Kirkes Sognekald laae som Præbende til Cantoratet i Frue Domcapitel (Pontopp. Orig. H. S. 157), maa man formode, at Kongen har havt nogen Patronatsret i Henseende til denne Kirke; thi det var ogsaa i denne Kirke, at Kong Frederik 1529 lod sin Capellan Hans Tausen optræde som Prædikant. Grunden er muligen at søge i den Omstændighed, at den var Sognekirke for

Dette var den Foranstaltning, som Paulus Eliæ understøttede: den nye Prædicant sluttede sig til ham som den, om hvis Lærdom og Nidkiærhed for Sandhed han havde hørt meget[22]); de havde et fælleds Formaal i den bibelske Theologie, Paulus Eliæ ved Universitetet, Martin Reinhardt i Kirken, og det var naturligt, at Paulus Eliæ var beredvillig til at yde ham al Bistand. Den tydske Prædicant giorde stor Opsigt i Staden; Kirken var fyldt, før Gudstienesten skulde begynde; alle vilde høre det nye Evangelium, som bevægede Tydskland, og den Prædiken, der paa saa en særegen Maade blev tilbudt ved en umiddelbar kongelig Foranstaltning. Mester Morten var en oppakt, levende Taler, der vistnok kunde kaste evangeliske Funker i mangt et Gemyt; men hans Prædiken for det danske Folk var tydsk, thi Kong Christiern havde ei villet give Tid, til Evangeliet kunde faae indfødte Forkyndere. Om endog Slotsmenigheden og de ikke faa tydske Familier, Handlende og Soldater, som vare i Staden, forstode Reinhards Sprog, lagde dette dog en uovervindelig Hindring iveien for hans Indflydelse paa den store Mængde. Da giorde Paulus Eliæ sig til hans Tolk, og gientog paa Dansk, hvad Reinhard prædikede paa Tydsk. Formen for denne Samvirken er imidlertid ikke tydelig angivet: man kan neppe tænke paa en dansk Giengivelse af Reinhards Prædiken paa Stedet selv; snarere kunde man tænke sig Gientagelsen i paafølgende private Forsamlinger, hvilke dog i Vintertiden ei let kunde holdes efter Aftensang; man forstaaer det maaskee rigtigst om danske Prædikener eller Foredrag af lignende Indhold, som

---

Slotsherren og Slotsfolkene (Smstd. S. 261.) Svaning siger imidlertid, at Mester Morten betragtedes af de Geistlige som den, der var dem paatvunget, (Hist. Christiani IIdi, p. 153) og Pontoppidan bemærker, at han prædikede under kongelig Beskyttelse. (Ann. E. D. 2, 766.)

22) Pontoppidan Ann. E. D. 2, 767.

Paulus Eliæ har holdt[23]); thi en ordret Gientagelse af Mester Mortens Lærdomme og Meninger kunde neppe stemme overeens med hans Anskuelser, medens den tydske Prædicants Optrædelse maatte give hans egne Ideer en raskere Flugt. Den bragte ham paa Høidepunctet af hans reformatoriske Bane; men hvorvidt Enigheden mellem disse Mænd har strakt sig, og hvorlænge den bestod, er ikke nøie bekiendt.

Det kan ikke engang afgiøres, om Mart. Reinhardt havde Medvirkning eller Modstand af Paulus Eliæ, da han giorde Forsøg paa at optræde ved Universitetet. De adspredte Efterretninger om denne Mand, af hvilke senere Historieskrivere have villet udbringe, at han var kaldet til Danmark for at indtage Plads i det theologiske Facultet[24]), og at

23) Efter Ponttoppidan, a. St. 766—67; men Pontoppidans Kilde for disse Efterretninger kunne vi ikke angive, og derfor ikke bedømme dens Paalidelighed; han selv vidste ikke, hvorledes han skulde tænke sig det ydre Forhold ved de tvende Mænds Samvirken; dog mener han, at Paulus Eliæ ikke har gientaget Prædikenerne i Kirken; men jeg har megen Tvivl om, at man overhovedet bør saaledes urgere Begrebet om Gientagelse. Hvitfeld veed Intet af nogen anden Samvirken end den, som følger af lige Formaal (1152), og Øienvidnet Svaning tier aldeles om enhver directe Samvirken mellem Reinhardt og Paulus Eliæ.

24) Gram (a. St. S. 7), Münter (Ref. Hist. I. S. 262) og Werlauff (Bidr. t. det kiøbenh. Univ. Hist. før Ref. S. 4 og 13) efter Vinding (p. 60) og Thura (p. 35 og 58.) Medens Svaning, der selv var dengang i Kiøbenhavn, og samtlige Omstændigheder ved Reinhardts Indkaldelse (ovenf. S. 41—42) kun lade see en Prædicant i ham, har en enestaaende Notice i Bircherods Excerpter af Universitetsmatrikelen først bragt ham ind iblandt Universitetets Professorer og efterhaanden givet Stof til den Beretning, at han blev indkaldt for at indtage Peter David Skottes Plads, og paatvunget Universitetet af Kongen. Der læses i hine Excerpter ifølge Thuras Aftryk: Martinus Renhardt, presbyter Herbipolensis dioeceseos, intitulatus est ad Facultatem Theologicam feria quarta, quæ vigilia fuit beati Thomæ Apostoli, et (Andre læse ex) jussu principis huc venit. (Thura inf. et pueritia Acad. Hafn. p. 35.) Jf. Not. 26.

han en kort Tid skulde have fungeret som Professor[25]), lade kun formode, at den Mand, som de ældre Historieskrivere og alle samtidige Vidnesbyrd alene tillægge den kirkelige Virksomhed, tillige har havt isinde at skabe sig en academisk Virksomhed, og har fremsat sine Anskuelser for de lærde i en Disputats, enten for at vinde en academisk Grad; eller for at skaffe dem Indgang blandt Universitetslærerne[26]). Dersom Paulus Eliæ

25) Resenius, der ellers ikke selv har fundet Reinhardt som Professor i Matriklen, men ogsaa kun kiender ham som Prædicant (Luth. triumph. intim. D. 2. ligesom Aslac om den ref. Rel. C. 3 og J. 2), skal give et Beviis for hans academiske Stilling, ved at berette om en Disputats, hvorved han enten habiliterede sig (Münter a. S. 269) eller var Præses ved en academisk Act: han omtaler propositiones, quas disputarat ex libro (Lutheri) de captivitate Babylonica, respondente quodam Gerhardo Cremonense. (Luth. tr. ad. an. 1522. G. 6). Man synes her at have en formelig Disputationsact med Præses og Respondens; men det er oplyst af Werlauff (a. St. S. 4 Not. o.), at der ved denne Cremonenser udentvivl maa tænkes paa den Italiener, som havde strevet imod Luther og omtales i Begyndelsen af Luthers nævnte Bog, saa at han ikke staaer i noget personligt Forhold til Reinhardts Optrædelse. Nedenfor skulle vi forsøge en Forklaring (§ 5 Not. 7 og § 9, Not. 14); her er det tilstrækkeligt at bemærke, at Resenius kun fortæller, at Reinhardt har disputeret om nogle Sætninger udaf Luthers Bog.

26) Det vilde føre altfor vidt, dersom vi her skulde giennemgaae alle de Grunde, der i Forening med de ældste Vidners (Hvitfeld, Svaning, Resenius, Aslac) Taushed have ført til dette Resultat; de ere hentede fra Universitetets Organisation, Martin Reinhardts Indkaldelse og Person, det chronologiske Forhold mellem hans Ankomst og den foregivne Ansættelse ved Universitetet, de bircherodske Excerpters Beskaffenhed o. m. De have ført Andre til at ansee Prædicanten Mester Morten for en Anden end Professoren Martin Reinhardt (Dän. Bibl. 1 St. S. 13 og Olivarius p. 36); da dette imidlertid ikke kan billiges (ovenf. Not. 15), maa Mester Mortens Forhold til Academiet snarest sættes deri, at han selv ønskede at optræde ved det, og derfor vilde erhverve en Grad, som kunde berettige ham dertil. Han lod sig indskrive ved det theologiske Facultet (og det kan bemærkes, at ingen Professors Indtrædelse er nogensteds antegnet i Matriklen, men derimod idelig Inscriptionen af Studerende og af Honoratiores; Ordet intitulari forekommer ikke om nogen Anden, her kunde det hentyde til det Særegne ved Inscriptionen af en udenlandsk Magister);

har opmuntret til og understøttet disse Bestræbelser, da har uden tvivl Reinhardts Disputats selv indeholdt en af Anledningerne til det modsatte Forhold, hvori han snart traadte til den tydske Reformation. Thi ad begge Veie, baade ad den kirkelige og ad den academiske, drev Reinhardt Modsætningerne til det yderste; og satte derved de Catholske saaledes i Bevægelse, at Partiernes Kamp begyndte, og en bibelsk Theolog ikke længere kunde staae udenfor den, men var nødt til at vælge mellem Luther og Kirken.

§. 5.

Det begyndende Brud med Reformationen 1521—22.

Et pludseligt Brud mellem Paulus Eliæ og Martin Reinhardt, som de nyere Historieskrivere skildre[1]), kjender Historien ikke, og det er vistnok mere end tvivlsomt, om noget Brud har fundet Sted, saalænge Reinhardt var i Landet[2]); Paulus Eliæ begyndte med at tilbageholde sine friere Ytringer imod den romerske Stol[3]), og kun efterhaanden førtes han

og han har derefter muligen forsøgt at naae Graden ved en Disputats. Det blev forhindret; han reiste da siden til Wittenberg for at hente Graden og vende tilbage med denne Berettigelse. Men det maa indrømmes, at hans Inscription ogsaa kan have været en reen Æressag, som Rigsraadernes, Prælaternes og alle Doctorers og Magistres ved Universitetets Stiftelse (Thura l. l. 12); og at den paafølgende Disputats kan have været en offentlig Religionssamtale, hvorved han her, som det var skeet saa ofte i Tydskland efter 1 Nov. 1517, vilde udbrede og hævde de nye Lærdomme. Dog udelukker dette sidste Viis med ei ganske det andet, at opnaae en theologisk Grad.

1) Münter lader Brudet sætte Reinhardt ud af Stand til at vedblive sin Virksomhed, (Ref. Hist. 1, 269) og formoder, at Paul Eliæ er optraadt som Opponent ved hans Disputats (Kirchengesch. Dänem. 3 Th. S. 28—29).

2) Den eneste, som synes at have giort denne Jagttagelse, er Dr. Paludan Müller (Biskop Jens Andersen, 2 Udg. S. 120).

3) Resenii Luth. tr. F. 8: „Cæpit mutare animum ac liberiorem vocem reprimere adversus Ecclesiam Romanam." Naar dette imidlertid hen-

over paa Reformationens Modstanderes Side. Denne Begyndelse maa imidlertid have fundet Sted tidlig i Aaret 1521, og kan paa mere end een Maade have hængt sammen med Reinhardts Optrædelse og Skiebne.

Valget af denne Mand havde neppe været det heldigste, naar det gialdt om at begynde evangelisk Prædiken i et Land; ikke alene gave hans personlige Egenheder ham blot for Fienders og Avindsmænds Spot, saa at de fik Latteren paa deres Side[4]; men den oppvakte unge Præst stod ogsaa udentvivl paa Reformationspartiets yderste Venstre; han fulgte senere Carlstadt og slog sig til Secterie. Besindighedens Gave kan han derfor neppe have havt. Han har vistnok strax forkyndt Reformationens dogmatiske Hovedideer i deres fulde Skarphed. Retfærdiggiørelsen af Troen blev det Punct, mod hvilket Modstanderne rettede deres Angreb, og det hele Standpunct var dem saa fremmed, at de udskrege hans Prædiken som meningsløs Tale[5]). Paulus Eliæ maa imidlertid have billiget de Lærdomme, hvormed Martin Reinhardt begyndte, om endog den Sympathie, de vakte hos ham, ikke kan have været dyb, paa Grund af hans Gemyts mere kolde Grundstemning og hans

---

føres til Aaret 1520, turde det muligen dog være regnet nogle Uger for tidligt, ligesom overhovedet Resenius's Chronologie ikke er meget paalidelig. Svaning henfører denne Forandring til 1522.

4) Kannikerne og Vicarierne ved Frue Kirke afrettede en Skoledreng til at efterabe hans Gebærder og ridiculere hans Lære. Om dette just virkede synderligt udenfor deres egne Kredse, hvor Drengen førtes omkring (Svaning, p. 165 „convivis suis"), er meget tvivlsomt; og Resenius har vistnok overdrevet Virkningen deraf, naar han lader Reinhardt ophøre med sine Prædikener „ob petulantiam vulgi" (Luth. triumph. D. 2. jvf. Gram. a. St. S. 10).

5) Hiin Skoledreng fremlagde taabelig Snak og endte med det Vers:
Aldrig haver jeg giort noget Godt,
Ei heller jeg agter at giøre.
Enhver, mig kiender, han veed jo nok,
Hvad jeg i Skiolden mon føre.

practisk forstandige Retning. Saalænge Talen var om bibelske Lærdomme, kunde han i al Fald ei negte dem en mulig Gyldighed. Anderledes maatte det blive, naar Reinhardt begyndte at angribe de Grundsætninger, paa hvilke det kirkelige Liv umiddelbart hvilede, og det er rimeligt, at Reinhardt her i Landet har giort et væsentligt Fremskridt i sin egen protestantiske Udvikling; thi medens han var her, giorde Luthers Sag et stort Skridt fremad, og det er klart, at Reinhardt begeistret fulgte med, imedens Paulus Eliæ netop standsedes ved dette.

Det Reformationsskrift, som Luther havde udgivet i Sommeren 1520, Skriftet til den tydske Adel, lod endnu de egentlige Dogmer uberørte og skildrede væsentligst den ydre Omdannelse af Kirken; om Paulus Eliæ kiendte det, eller ikke, er uvist; han kunde billige dets Grundideer uden at opgive Catholicismens Væsen. Men i October 1520 udkom Luthers Skrift om Kirkens babyloniske Fængsel, som rimeligviis han og Reinhardt have modtaget paa eengang her i Kiøbenhavn[6]. Dette Skrift er det dogmatiske Sidestykke til det førstnævntes Reformationsplan: Luther forkaster deri Transsubstantiationen, Messeofferet, Nadverens Administration sub una specie, de fire catholske Sacramenter o. m.; han fremstiller det romerske Tyranie som Ophav til Sacramenternes Forvanskning og uchristelig Lære. Disse Ideer giorde Reinhardt til sine; han tog deraf Gienstanden for sin academiske Disputation eller uddrog Sætninger, som han offentlig paatog sig at forsvare ved Universitetet, rimeligviis i Januar 1521[7]. Men paa Paulus

6) At Paulus Eliæ har kiendt Luthers Bog om det babyloniske Fængsel, er klart af hans Skrifter (f. Ex. Svar til H. M. fol. D. 4, hvor han navnlig tillægger den den største Betydning: „Kan icke Luther drage oss wdi siin mening med then bog, hand kalder thet bab. fengsill, wdi hwilcken hand bruger all then løgen oc skalckhedt, som kand i then handell brwgis.")

7) See ovenf. § 4, Note 25 og 26. Det dunkle Tillæg „respondente

Eliæ har dette Skrift maattet giøre et ganske andet Indtryk; han kunde, ligesom Luther i Begyndelsen, erkiende Misbrug i Kirken uden at tillægge Pavedømmet Andeel i dem; men han forfærdedes ved den (ogsaa for hiin Tid himmelstormende) Tanke, at den hellige romerske Stol skulde være uchristelig Læres Moder[8]); han kunde være en bibelsk Theolog uden at have brudt med de catholske Forudsætninger for det kirkelige Liv; men han saae nu Luther ved Ophævelsen af Transsubstantiationen og Præstedømmet ligesom opløse Forbindelsen mellem Himmel og Jord og ved Forkastelsen af Pavedømmet at give Kirken til Priis for Anarchie og Opløsning. Her standsede hans Fremskridt: Munken skulde enten opgive sin nedarvede Anskuelse af Kirke og Religion, eller frasige sig Samfundet med den nye Lære. Kunde Valget være tvivlsomt? Han havde hverken den lutherske Troesfylde, eller den augustinske Syndsbevidsthed, der nødte en Luther til at hengive sig selv og opoffre den hele Verden for den hellige Skrifts mægtige Bogstav.

---

quodam Gerhardo Cremonensi," kunde muligen antages at tilkiendegive, at Reinhardt tog Luthers Paastande i Forsvar imod det Tilsvar, som Gerhard af Cremona havde givet, som om der var sagt: propositiones, ad quas responderat G. C. Men dersom endog en Mand af dette Navn skulde have forfattet et Modskrift mod denne Luthers Bog, kan man dog neppe troe, at en Italieners Modskrift allerede skulde være blevet bekiendt her i Danmark inden saa kort Tids Forløb; desuden anbefaler ei heller Ordenes Stilling denne Opfattelse. Historien frembyder en anden, ved hvilken disse Ord ikke faae noget Forhold til det, som Reinhardt foretog sig (S. nedenf. § 9 Not. 14).

8) Han skriver 1524: „Svaserunt defectionem ab ecclesia Romana, quam subinde Sathanæ sedem et Antichristi regnum appellabant, quæ est totius orbis quoad fidem atque omnium præcipue Christianorum vera mater et domina, cui et nos et majores nostri pia devotione et devota pietate hactenus eramus subjecti in his, quæ fidei sunt. (Hos Olivar. p. 172 og i Chron. Skib. S. R. D. 2, 570).

Til den fremskridende Begrebsudvikling kom endnu Reformationens ydre Stilling. I Sommeren 1520 havde Paven fordømt og forbudt Luthers Skrifter. Denne Bulle, som paalagde ham og hans Tilhængere at tilbagekalde, bevægede sig langsomt frem igjennem Tydskland; hist og her adlød man og brændte Luthers Bøger; andensteds ikke; Terminen forløb, Luther haanede Bullen[9]) og forekom tilsidst selv Pavens endelige Dom ved at kaste Antichristens Bulle og Lovbog paa Baalet d. 10de Dec. 1520. Reformationens revolutionaire Gang var dermed afgiort: Paven svarede med Banbullen af 4de Jan. 1521, og Christenheden maatte dele sig mellem Luther og Paven. I det Mindre gientog det Samme sig i Kiøbenhavn: en enkelt luthersk Prædicant stod her haanet og hadet af Geistligheden ved Stadens Sognekirker; Universitetet viste ham fra sig[10]); dets Cantzler Lauge Urne vaagede strængt over Orthodoxien, og man stod i Begreb med at giøre den pavelige Fordømmelsesdom gieldende ved Universitetet[11]).

Maatte disse Begivenheder allerede virke paa Paulus Eliæ, saa have de danske Kirkestyrere muligen ei heller undladt at forstærke deres Kraft. Lauge Urne, Universitetets og Rigets Canzler, skal have anvendt sin Auctoritet[12]); en anden Beretning tilskriver tvende Biskopper i Forening at have virket paa Paulus Eliæ, nemlig Kongens Cantzler Ove Bilde af Aarhuus, tilligemed Lage Urne[13]); men ligesom denne Forbindelse

---

9) Adversus exsecrabilem Antichristi bullam (Nov. 1520).

10) § 4, Not. 26.

11) Dette er formodentlig den Form, under hvilken Universitetet vilde fordømme eller virkelig fordømte Luthers Skrifter, ff. nedenf. Not. 23. Lauge Urnes Omsorg for Orthodoxien ved Universitet fremtræder ved mange Leiligheder.

12) Svanning (Hist. Christ. II., p. 159) siger, at han blev „auctoritate D. Lagonis, pontificis Roeskildensis, maxime permotus,“ og han kiender ingen anden eller dog lige Grund.

13) Thura l. l. p. 36. Hvorfra iøvrigt Thura eller Bircherod har

udentvivl tyder hen paa et senere Tidspunct[14]), saaledes turde den hele Tale om Bispernes Indflydelse være at henføre til P. Eliæ senere Optrædelse imod de evangeliske Lærdomme. Endnu en Tid holdt han sig kun tilbage, eller blev staaende paa sit tidligere Standpunct: han angiver selv Pavens Bulle som den, der satte Grændsen for hans Læsning af Luthers Skrifter, og tilføier i samme Aandedræt, hvorledes Tonen i disse medvirkede til at stemme ham; thi han saae „en vild Skrivefrækhed begynde at rase[15])." Der er saalidet Spor af nogen pludselig Overgang i hans Forhold til den evangeliske Prædicant, at Matthias Gabler fra Wittenberg, just i den følgende Sommer 1521 gav ham det hædrende Vidnesbyrd som academisk Lærer, hvilket ovenfor S. 35 er anført. Under disse Omstændigheder kan der ikke heller være Tale om nogen Bestikkelse, som Bisperne skulde have anvendt for at skille ham fra M. Reinhardt[16]). Det er overhoved løse og modsigende Ord, som nogle Historieskrivere have ladet falde om et

denne hele Beretning om Paulus Eliæ, er tvivlsomt; udskrevet af Matriklen kan den ikke være (f. Ex. his annis, et forte diutius, theologiam docuit); men saavel den som flere Notitser, der følge efter den, have Udseende af Samlinger til en Universitetshistorie og fortiene neppe megen Tiltro, naar der ikke netop (som undertiden) henvises til Matriklen.

14) Først mod Slutningen af Aaret 1522 kom Paulus Eliæ i Forbindelse med Ove Bilde, s. nedenf. § 6 og 7.

15) Han skriver 1524: „Ego legi quædam ex ipsius dogmatis, sed priusquam furiosa illa scribendi licentia coepit insanire. At modo non licet, postquam emanavit pontificis diploma hoc prohibens." (Hos Olivarius, p. 170). Om det iøvrigt just er Bullen af 1520, der sigtes til, kan være tvivlsomt. Jvf. § 11, Not. 10.

16) At stille denne Bestikkelse sammen med hans Forhold til Reinhardt, er overhoved kun de nyere Historieskriveres Viis; Hvitfeld, (1152) Resenius, (an. 1520) Holberg (2, 240) o. A. omtale Bestikkelsen kun i Forhold til hans hele Overgang til Reformationens Modstandere i Almindelighed, og ikke Een nævner, at han forlod Reinhardt.

Canonicat, som skulde have fristet ham[17]); hans senere Stilling viser intet Spor af slig Gunst[18]); hans Characteer gjør en saadan Bevæggrund usandsynlig[19]), ligesaameget som den

17) Den hele Fortælling om hans Bestikkelse ved et Canonicat lider under mange indre og ydre Modsigelser: en Munk af en Tiggerorden, der endog stod i Begreb med at blive Ordensprovindsial, kunde ikke være Domherre; snart skal det være Lago Urne alene, snart begge Bispopper i Forening, der bestak ham; snart skal Canonicatet kun være lovet ham, snart givet; efter Nogle skal det have været et Canonicat i en tredie Bispops Stift, nemlig i Odense: (Helvader, Sylva chron. a. 1524; Møller Bibl. Sept. erud. p. 144; og Pontop. Ref. Gesch. 1520); men der var intet Domcapitel i Odense, (Pall. Müller's Jens Andersen, Udg. S. 120). De fleste vide ikke at nævne noget bestemt Canonicat. Alene Holberg (Danv. H. 2, 240) fortæller, at det var et Canonicat i Roeskilde, som Bispopperne „forærede ham." Og skiønt han ikke var Medlem af dette Domcapitel 1534 (Knudsen: Joach. Rønnow S. 174), kan dog denne Beretning muligen indeholde Nøglen til det hele Sagn: thi da han senere fandt Tilhold i Roeskilde, og antoges efter Reformationen at have levet der som Kannik (S. nedenf. § 21—23), kunde Hadet, der søgte den Priis, for hvilken han skulde have solgt sig, lettest paavise den i det kirkelige Beneficium, han senere meentes at have nydt.

18) At han intet fedt Præbende opnaaede, er vist; ikke alene 1524 skrev han Ord, som vise dette (s. følg. Note), men endnu 1527 skrev han: „Det kiende Gud, at dersom Lykken havde mig tilføiet Rigdom, da skulde jeg hielpe trolig dertil (at understøtte Fattige); men fordi hun haver ham ikke undt mig, dermed jeg og er vel tilfreds, derfor vil jeg dertil først dette føie Blæk og Papiir 2c." (Om Syges og Fattiges Pleie A. a. 2.) Modstandernes stærke Beskyldninger mod hans Person i senere Aar stille ham vel sammen med „sine Kanniker, Munke og Præster;" men omtale aldrig den Afhængighed af en Bispop, som Stillingen i et Canonicat maatte medføre. Tausen omtaler 1531 (Svar t. Lect. P. Bl. H. 3) „hans sorte Kiortel under hans hvide Kappe," men netop hans Ordensdragt var hvid.

19) Han skriver om sin Deeltagelse i Revolutionen 1524: „Ista scripsi sola commiseratione pauperum, absque ulla spe lucri ad me saltem redituri. Quid putas, fecissem, si amplam ditionem et pingve sacerdotium ambiissem, quorundam exemplo, qui nihil non faciunt, quo undecunque lucelli aliquid corradant;" og ligeledes: „avaritiam detestor et perpetuo detestabor." (Hos Olivar. p. 172-73). Den Roes, der tillægges Petr. Dav. de Scotia i den Skib. Krønike, (S. R. D. 2, 579) „at han aldrig søgte Noget, men var tilfreds med Ud-

successive Overgang fra Samvirken til Modvirken viser hen til andre Grunde. Naar Samtidige ogsaa have yttret noget Lignende, have de ikke sat det i Forbindelse med noget til en enkelt Tid foregaaet Frafald, men kun med den tro Tieneste, han viste Prælaterne i senere Aars Kampe; og det modtager derved et andet Lys[20]. Her kunne Pavens Stilling til Luthers Sag, Lago Urnes Anseelse, og Reformationens revolutionaire Vending, tilstrækkeligt motivere, at han trak sig tilbage og skilte sin Sag fra Wittenbergensernes; og vilde man derfor give Tausens Ord, „at han — Folk til Villie — glemte alt det, Gud skulde i ham have Lov af“[21], nogen Anvendelse paa hans Forhold til Reformationens Sag i Aaret 1521: da maa man erindre, at det ikke var i sædvanlig Betydning „Folk“, han gav efter for; men meget mere den bestaaende Kirkes Auctoritet, og det hele objective Resultat af Aarhundreders Udvikling i den europæiske Kirke og Stat. Til at hæve sig over denne Magt, udfordredes en stærkere og dybere Subjectivitet, end Paulus

byttet af sit Arbeide og sine Studier,“ udtaler samme Sindelag, som de i foregaaende Note citerede Ord af Paulus Eliæ. Desuden vil den følgende Historie lære os at kiende ham som den, der bevægedes af langt stærkere Lidenskaber, end der kan bestaae med en Leiesvends Arbeide i Andres Tieneste.

20) De Samtidiges Beskyldninger i denne Henseende holde sig alle i det Almindelige: (jvf. min Dissert. Cath. et Reform. p. 155 og nedenf. § 13 Not. 15 og 17). Og stedse sigter Beskyldningen til hans senere fleeraarige Færd under Kampen, og ikke til nogen enkelt Forandring eller Omstemning. Dette har sin store Betydning, thi den falder derved i Classe med de Folkedomme, som saa let danne sig over en upopulair Personlighed, der giør Lykke paa sin Vei, og tager Partie med Magthaverne; især dersom den samme engang har vakt modsatte Forventninger. Man seer den tidligere Liberalisme igiennem Forstørrelsesglas, og skielner ikke imellem at tiene Magten og at kiøbes af den.

21) Hans Tausen: Svar t. Lector Povel. Bl. D. „Thet weedst thu „well, wden thu haffuer glømbt thet met, then tiid tw glømbde (folck „till willie) allt thet Gud skulle y tig haffwe loff aff.“

Eliæ besad. Munken var opdraget til Lydighed og erkiendte Auctoritetens Ret[22]).

Ligeoverfor en saadan objectiv Magt var det en ringe Støtte, den evangeliske Prædiken havde i Danmark, i Kong Christiern selv. I Februar 1521 kom han tilbage til Kiøbenhavn fra sin blodige Færd i Sverrig, hvor han hverken havde agtet Tro og Love, eller skaanet nogen Alder og Stand. Rygtet om hans Grusomhed gik forud for ham, og væltede sig ud over Europa lige til Rom; Oprør fulgte ham efter. Han fandt sin Prædicant haanet og forladt, og Universitetet i Begreb med at træffe Foranstaltninger til Kiætteriets Afværgelse. Alligevel maatte han nu endog meer end før ønske Reformationsværket fremmet; thi hans Forhold til Pavestolen saae ud til blive meget betænkeligt, formedelst de to Bisskoppers lovløse Henrettelse; og Reformationen selv blev ham kiærere, jo mere den udfoldede sin Betydning for Stat og Hierarchie. Opbragt over den Modstand, hans Foretagende havde fundet, forbød han Universitetet at sætte Pavens Bulle i Kraft[23]), og affendte strax (endnu i Februar Maaned) Mart. Reinhardt og sin tydske Secretair til Wittenberg for at bringe Luther selv,

---

22) „Ego in omnibus pietatem et auctoritatem veneror, dignitatem agnosco etiam in malis:" skrev han i Anledning af den Beskyldning, at han dadlede Kirkens Bestyrelse (Olivar. p. 173); en stor Agtelse for Kirkens Lære lod ham frygte Kiætterie som en Synd, (ovens. § 3 Not. 17 og det § 1 Not. 13 citerede Brev) og Respect for det Bestaaende er en Grundsætning i al hans Færd.

23) Luther skriver i Marts 1521, at ifølge Reinhardts Beretning forfulgte Kongen af Danmark Papisterne, „mandato dato universitati suæ, ne mea damnarent" (Briefe, udg. af de Wette 1, 560), og dette skriver han i Sammenhæng med andre Efterretninger om den pavelige Bulles Skiebne; saa at der vistnok maa tænkes paa denne Bulles Antagelse, saameget mere, som Kongen ellers ikke vilde kunne indblande sig i Universitetets Domme. At tænke paa et Forbud mod Polemik fra Universitetslærernes Side (Münter 1, 270), ligger fiernere.

Carlstadt og saamange beslige Mænd, som kunde bekommes, med sig tilbage[24]); selv udarbeidede han sin nye Lov for at tilegne den danske Statskirke forud nogle af de Fordele, som Reformationen lovede[25]). Vi skulle her ikke videre følge Christian den Andens mislykkede Reformationsforsøg[26]); Paulus Eliæ nævnes ikke i Anledning af det, som skete i Aaret 1521; Kongens Foretagende kunde ikke længere have hans Bifald, efterat han havde begyndt at betragte Wittenbergerne som Kiættere; men naar han saae Modstanden i Kiøbenhavn, eller Magthaverne i Kongens Fraværelse strax at fordrive Carlstadt og de Andre herfra, og naar han tilsidst saae Kongen selv ydmyge sig for den pavelige Commissarius og stadfæste den catholske Gudstieneste ved sin Lov[27]), maatte han kun derved bestyrkes i den Mening, at den objective Tingenes Orden stemplede Lutheranismen som en Udvært paa Kirkens Legeme, hvilken Pave og Keiser vilde vide at bortskiære i Kraft af den Samvirken, hvori de optraadte efter Rigsdagen i Worms[28]); medens Luther syntes forsvundet af Verden.

---

24) Gram anf. St. S.

25) Om disse Love s. Gram a. St. og Kolderup-Rosenvinge om Christian den Andens saakaldte geistlige og verdslige Lov, i Saml. af gammel danske Love 4de Deel.

26) Vi henvise til Grams ofte anførte Afhandling i det danske Selskabs Skrifter 3 Deel (jf. Werlauff a. Skr. S. 4—6).

27) Resenius Luth. triumph. (G. 6) beretter under Aar 1522: Christiernus, a Pontifice per Legatum admonitus, novam legem tulit de Ceremoniis et Missa Pontificia. Paa en Tid, da man havde begyndt at afskaffe Messen og omdanne Gudstienesten i Wittenberg, var det meget betydningsfuldt, at Kongen maatte give en Lov til dens Stadfæstelse; der er imidlertid intet andet Spor af en saadan, og man kunde fristes til at forstaae disse Ord om den forandrede Redaction af det første Lovudkast, hvori Kongen saae sig nødt til at omgiøre Adskilligt i Overeensstemmelse med Kirkens Fordringer. (Jf. de Not. 25 citerede Skrifter).

28) Keiserens Indflydelse forenede sig med den pavelige Commissairs, som var her henimod et halvt Aar. Keiseren havde skrevet til Kongen,

Reformation og bibelsk Christendom opgav han ingenlunde derfor; men Forbedringen maatte efter hans Mening vindes ad en anden Vei end ved en ubestandig og tyrannisk Konges uoverlagte Foranstaltninger og Indkaldelse af Fremmede, der havde løsrevet sig fra den bestaaende Kirke. Kongens Reformationer maatte kun forøge hans Misstemning mod Wittenbergenserne, og det saameget mere som den Konge, der gierne vilde giøre deres Sag til sin, ogsaa mere og mere blev Paulus Eliæ forhadt formedelst sit tyranniske Regimente. Hans Brud med Kongen blev derfor ogsaa af Følge for hans Forhold til Reformationen.

§ 6.

Brud med Kongen 1522.

I den øvrige Deel af Aaret 1521, og en Deel af Aaret 1522, har Paulus Eliæ i Stilhed varetaget sit Kald som Professor og Collegieforstander i den tidligere Retning[1]), der i Tiden maatte føre hans Disciple Reformationen imøde,[2]) og

at han ikke maatte optage Levningerne af Lutheranerne, (Luth. Briefe, von de Wette) og senere havt ham for sig i Nederlandene.

1) Gablers ovenanførte Vidnesbyrd (S. 35) tilhører dette Aar.

2) Om Hans Tausen skulde have været blandt hans Disciple dengang, er tvivlsomt. De ældre Historikere giøre ham til hans Collega, idet de antage hans Inscription (Resenii Luth. tr. G. 3) for en academisk Ansættelse; (Münter 1, 346) men da han endnu ikke havde været udenlands, maa det forstaaes om hans første Ankomst til Universitetet, og det, han hørte i Kiøbenhavn, kunde naturlig vække Ønsket om at drage til Wittenberg. At han imidlertid just skulde have hørt Paulus Eliæ, omtaler hverken denne, eller han selv skiønt; begge havde havt al Anledning dertil. Tausen skriver kun i Aaret 1531 om sit Forhold til ham: "Vy haffue doch fortæret saa møgett brød "tilsammen, at han kender mig icke saa balstyrig oc vfridsom;" men disse Ord kunne forstaaes om deres Samværen i Kiøbenhavn i Aarene 1529 og 30.

allerede den Tid var Gjenstand for Mistanke[3]). Men medens Historien intet kan berette om Docentens stille Virksomhed, kunne vi derimod følge Paulus Eliæ i den Retning, som for en Tid gav ham ikke ringe politisk Betydning. Kong Christierns Horizont begyndte dengang stærkt at formørkes; det lunefulde Tyrannie, som bragte saamange af hans Fortrolige paa Skafottet eller i Landflygtighed, blev idelig mere frygtet; hans egenmægtige Regiering blev mere og mere forhadt hos Herrestænderne. Paulus Eliæ tillægger sig selv en uvilkaarlig Afsky for Tyrannie[4]), og hans Stemning blev stedse bittrere mod en Fyrste, som han kaldte „vel den første af alle Tyranner[5]),“ og som den Skibyske Krønike stadigt benævner „den berygtede Tyran.“ En stor Deel af Aaret 1521 maa han have beskiæftiget sig med et Arbeide, som var beregnet paa at blive en bitter Satire paa Kongen. Det er ovenfor (S. 36) fortalt, at Kongen i Aaret 1519—20 havde tilsendt ham en Bog at oversætte, og der er al Grund til at formode at det har været Machiavellis den Tid endnu utrykte il principe (paa Latin)[6]); deraf havde han i sin Tid oversat et Par Ark, som han havde ladet Kongen læse, men siden ladet Arbeidet ligge. Nu ombyttede han den tilsendte Bog med Erasmi institutio principis christiani; og skikkede Kongen Oversættelsen af denne i Januar 1522, med en Dedication eller Tilskrift, hvori en satirisk Grundtone kun løst skjules under en ærefrygtsfuld underdaatlig Form[7]). Han forklarer deri, hvorfor han havde opgi-

3) Det første Spor af de Kirkeliges Mistanke forekommer i Aaret 1521, men skal omtales nedenfor i § 9; den brød først fuldkommen ud i Aaret 1524 (s. § 11).

4) Semper toto pectore, ac propemodum ex vi, horrebam impietatem et tyrranidem: i Brevet hos Olivar. p. 172.

5) „Omnium tyrannorum facile princeps:“ i tvende Breve hos Olivarius, p. 168 og 170.

6) Olivar. p. 48—49. Pall. Müller's Machiavelli. Kbh. 1839.

7) Den er fuldstændig aftrykt hos Olivarius p. 159—63 efter et

vet det af Kongen ham paalagte Arbeide: „Det var baade heist møisommeligt og lidet lovende; thi den Bog Kongen havde forlangt oversat, lærte mere at giøre Synd, end at bedre og og aflægge den; derimod kunde Intet bekomme en christen Konge, der har Sandhed kiær foruden Sminke, bedre end at kiende og læse den Bog, han nu havde valgt istedetfor hiin. Han havde vel agtet at tale ydermere med Kongen, da han standsede med det første Arbeide; men imidlertid kom Erasmi Bog ham i Tanker, og hans Sind sagde ham, at han ingen Ting kunde giøre bedre for den Troskab og Kiærlighed, han var sin Konge og sit Fædreland skyldig, end at oversætte den paa Dansk, ligesom den ogsaa blev oversat paa Fransk og Tydsk; da den er baade beviist af Skriften, og afpassset til Tidens Forhold. Mange Klerke havde den Bog i Hænder, men Ingen turde paaminde Kongerne; thi Konger og Stormænd have Alting undtagen Sandhedsmænd og behøve derfor meest de Bøger, som dristig uden Bly og Frygt paaminde os i alle vore Gierninger; de ere ikke alle troe Venner, der ere Kongetienere." Han beder Kongen annamme hans Arbeide i den Agt, det giort er; han kom først frem blandt saa mangelærde Mænd, og mere daarligen maaskee, end klogeligen; dog haaber han, at hans gode Mening skal i denne Sag betage al Mistanke til det Onde. Han havde udført Oversættelsen skyndsomt, efterdi stor Hast var, og beder Kongen, at Bogen ikke strax maa blive bortlagt, om alle Ting ere ikke behagelige i alle Maader; og han ender med det Ønske, at Gud vil unde Kongen at regiere saaledes, at han maatte faae Part i Himmeriges Rige.

Manuskript fra hans egen Haand i det Fossiske Bibliothek (p. 47). I den trykte Udgave har Oversættelsen en anden Fortale (Jf. § 21). Paulus Eliæ har endnu engang senere skrevet til en Konge; og man vil finde mange af de samme Tanker i hans Brev til Kong Gustav I. (if. § 16).

Denne Dedication er dateret den 24de Jan. 1522, og selv Dateringen er ikke uden Braad; thi som dette Arbeide foresandtes skrevet med Oversætterens egen Haand, var Dateringen ledsaget af den Bemærkning, at dette var den Dag, da Hovedstaden saae Didrik Slaghoeks Henrettelse, — „en Straf som alle de fortiene, der besmitte og fordærve Fyrsters Sind med falske Grundsætninger"[8]); og dersom denne Reflexion skulde være at ansee for en senere Tilsætning, er dog Valget af Dagen omtrent lige saa talende som Bemærkningen selv[9]).

Øieblikkets Forhold vare gunstige for det dristige Ord: Kongen, som forhen havde forviist Dronningens Skriftefader fra Hoffet, fordi denne foreholdt ham hans Grusomhed[10]), stod nu for den pavelige Commissairs Undersøgelse og Dom, og maatte erkiende sin Uret; det var formodentlig derfor, at Arbeidet havde saamegen Hast; samme Dag, som Kongen opofrede sin Raadgiver og Yndling, blev det færdigt. Legatens Nærværelse maatte beskytte Paulus Eliæ; men den ukaldede Skriftefaders Optrædelse i dette Øieblik maatte være dobbelt uvelkommen.

Hvorledes Kongen optog denne Gave, kan man slutte af hans Character. Bogen blev ikke trykt; men Paulus Eliæ fik dog ikke endnu hans Vrede at føle. Den voxte imidlertid ved nye Sammenstød, hvis chronologiske Orden er vanskelig at bestemme. Det er rimeligt, at Kongen har tænkt paa, saasnart som

8) Dateringen lyder: „Skreffuit d. 24. Januari 1522, quo die vidimus flebilem exitum Magistri Theodorici, igne combusti, quo supplicio sunt digni omnes, qui animos Principum falsis opinionibus contaminant atque corrumpunt" (Olivar. p. 168).

9) Thi Tanken hænger sammen med Dagen, og gienkommer med liden Forandring i den Skibyske Chronike: „quo supplicio utinam omnes pereant, qui principum animos, nonnisi optimis rationibus imbuendos, corrumpunt atque pessimis consiliis labefactant." (S. R. D. 2, 570).

10) Zwerg: Siæll. Clerefie, S. 416, hvor Keiserens Intercession for Johannes Mansveri læses.

muligt at bryde den tvungne Fred, han havde indgaaet med Paven og Catholicismen; Legatens Hverv var tilende, da Kongen havde ydmyget sig, og han forblev kun i Landet for at reformere Franciscanerklostrene, medens hans Afreise fra Hovedstaden atter gav Kongen friere Hænder[11]. Det maatte være ham vigtigt at vide, hvad han kunde vente sig af Paulus Eliæ. Han adspurgte ham derfor alvorligen, hvad han meente om Luther og hans Lærdomme[12]; og Paulus Eliæ gav et Svar, som i høi Grad mishagede Kongen, i det han brød Staven over Luthers Sædelære og Angreb paa Paven og Kirkens sacra[13]. Paulus Eliæ førte ogsaa anden fri Tale. Der var dengang udspredt en Spaadom af den hellige Birgitte om 6 Konger i Sverrig, af hvilke den sjette skildredes som Anstifter af Uro i den ganske Verden og som den, der skulde udgyde uskyldigt Blod, træde Ærbarhed og Ret under Fødder, lade Giække regiere m. v. og tilsidst forjages af Riget. Hvorlidet endog Tallet kunde bringes til at træffe Kong Christiern, udspredte dog hans Fiender, at Spaadommen gialdt ham. Tilsidst kom det Kongen selv for Øre; og skiønt han ikke vilde lægge megen Vægt paa St. Birgittes Drømme, som han kaldte det, skal han dog have anmodet Paulus Eliæ og andre lærde Mænd om at forklare dette

11) Gram (a. St. S. 52) mener, at han forlod Hovedstaden kort efter Diderik Slaghoeks Henrettelse.

12) Han skriver selv 1524: Cum olim Christiernus rex, omnium tyrannorum facile princeps, penes quem tum erat rerum summa, serio ex me esset percunctatus, quidnam ego sentirem de Luthero aut Lutheri dogmatis, ita respondi. (Olivar. p. 170). Jfr. § 9 Not. 7.

13) Svaret selv skulle vi nærmere betragte nedenfor (§ 9.) Hverledes det blev optaget af Kongen, siger han selv: Ob hanc responsionem, atque dicendi in multis libertatem, factus est idem Tyrannus mihi ex olim amico capitalis inimicus etc. (Olivar. l. c.) Den Forbindelse, hvori han sætter dette Svar med det endelige Brud mellem ham og Kongen, indeholder Hiemmelen for, at vi henføre det til Aaret 1522 og ikke til Kongens tidligere Virksomhed for Reformationen.

(70de) Capitel i Birgittes Prophetier. Han fik til Svar, at det maatte forstaaes om ham, og at han havde Landflygtighed og Fængsel ivente[14]). Rigtignok mødte han ogsaa slig Fortolkning med haanlig Spot; han bad dem eftersee, hvad hun da havde spaaet om hans Gienkomst; men under Kong Christierns Spøg skiulte sig ofte den dybeste Lidenskab, og han kunde umulig oversee, hvad Betydning der i alt Fald laae i en saadan Fortolkning[15]). Den maatte blive saameget større, som Paulus Eliæ ikke var bange for at lade mærke, hvor fuldkomment Christian II. efter hans Menin gsvarede til Beskrivelsen af den siette Konge. Thi da han i Sommeren 1522 var kommen hiem fra sine fortrædelige Forhandlinger i Hertugdømmerne, viste Paulus Eliæ ham i en dristig Prædiken hans eget Billede. Paa St. Hans (Halshuggelses) Dag, den 29de August, synes Carmelitercollegiet eller Universitet at have afgivet Prædicanten til Gudstienesten paa Slottet[16]), og, i Aaret

14) Svaning Hist. Chr. II. p. 159-60. Det er ovenfor bemærket, at P. Eliæ lagde megen Vægt paa den svenske Prophetindes Skrifter (§ 1, Not. 22) og efter Kongens Flugt ansaae han hendes Ord for opfyldte paa ham; thi han skriver 1526 i Sv. t. H. Michelsen, E.3 „Mange aff the prophetier, som støtte paa konning Christierns tid, ere oc fuldkommen, hwilcket hand dogh icke trode, ther thet hannwm sagdis, och særdeles then prophetie om the sex kongher, aff hwilke hand wden twifll war then siette;“ og 1527 Sv. t. Kong Gustav (fol. A. 2.): „Hweß hwn screff for haltandet hundert aar siden, begynder nw fast att gaa for sig, bode om vmilde Konger og Furster, om vr. delig Adill oc Riderskaff“ o. s. v.

15) At han ikke altid betragtede dette Ord saa letsindigt, turde ligge i det Rygte, der satte hans Flugt i Forbindelse med Tanken om Birgittes Spaadom. (Den Skibyske Krønike hos Ludewigs 9, 149 og Petri Olai Paral. S. R. D. 2, 575), og da Spaadommen om Landflygtigheden var gaaet i Opfyldelse, trøstede han sig med en lignende om en forestaaende Gienkomst. (Biskopp. Svar. Hvitf. II. p. 1236)

16) Noget saadant maa man formode, naar man seer, at det skete tvende Gange, nemlig 1522 og 1526, at den samme Mand prædikede paa Slottet samme Helligdag, hvilket ellers vilde være et besynderligt Til-

1522 optraadte Paulus Eliæ i denne Embedsforretning. Han udlagde Dagens Text om Herodes's og hans Bolerske Herodias's Grusomhed med saamegen Application, at Kongen ikke længere holdt sin Forbittrelse tilbage. Ottende Dagen efter tilbagekaldte han sit Gavebrev paa St. Jørgens Hospital og Gods, som han engang havde tillagt Carmelitercollegiet til evig Tid. „Sic non tanguntur montes, nisi statim fumigaverint:" tilføier den Skibyske Krønike ved denne Beretning[17]).

Denne Straf var egentlig intet Ringere end en Afsættelse; thi med Dotationen ophørte Collegiets Forpligtelse til at holde en Docent ved Universitetet. Hvorvidt Collegiet selv kunde bestaae uden den kongelige Gave, maatte afhænge af Ordenens Evne; men Forstanderens Stilling som kongelig Docent var dermed forbi, og St. Jørgens Hospital kom ikke mere tilbage til denne Anvendelse[18]). Det er ikke usandsynligt, at Universitetets geistlige Foresatte have villet erstatte denne Afgang i Universitetets Docentpladser ved at tillægge Domcapitlet et Præbende med en lignende Bestemmelse[19]); men det er uvist,

---

fælde; ligesom ogsaa den Maade, hvorpaa Kongen straffede Prædicanten, synes at antyde et Embedsforhold, som Grund til denne Prædiken. Desuden er det i sig selv lidet rimeligt, at enten Kong Christiern dengang, eller senere Kong Frederik, skulde have frit valgt sig Paulus Eliæ til Prædicant.

17) S. R. D. 2, 582. Næste Fredag efter 29de Aug. var 1522 Fredagen den 5te September.

18) Jfr. § 8 Not. 14.

19) Den interessante Notice, som Werlauff (Progr. 1836, S. 4—6) meddeler, finder maaskee her sit rette Lys. I Aaret 1522 skienkede nemlig Lago Urne Sognekaldet Smørum og Ledøie til Frue Kirkes Domcapitel paa Vilkaar: at det fortrinligen skulde nydes af en Præst, som havde en academisk Grad i Theologien eller idetmindste i den canoniske Ret, og som skulde »in Academia hauniensi publice legere et bonas litteras profiteri« og stundom prædike for Folket. Dersom der ved Prædiken skal tænkes paa Prædiken i Kiøbenhavn, da indeholder Gavebrevet, saa at sige, en Beskrivelse af det Embede, Paulus

om det har været tiltænkt Paulus Eliæ; i alt Fald kom han ikke endnu i Besiddelse deraf, thi han forlod for en Tid Universitet og Hovedstad.

Kongens irriterede Stemning i Efteraaret 1522 gjorde det betænkeligt for Enhver, der havde paadraget sig hans Vrede, at forblive i hans Nærhed; Paulus Eliæ troede sig ikke længere sikker. Han flygtede bort, først til Roeskilde til Lago Urne[20]), senere til Jylland, hvor han forblev indtil Frafaldet fra Kongen[21]); paa det første Sted har han mulig søgt en fremtidig Gjenoprettelse af sin Lærestol[22]), paa det sidste Sted fandt han en gunstigere Jordbund for den Oprørsfæd, han vilde udstrøe for at fælde Tyrannen.

Med Efteraaret 1522, i hvilket hans Flugt maa sættes[23]), ender hans stadige Virksomhed ved Universitetet og i Carmelitercollegiet; kun for en Tid vendte han senere tilbage dertil.

Eliæ havde forvaltet; men paa hans Person kan det dog neppe være beregnet; maaskee Bisloppen hellere saae Embedet i en Præsts Hænder og under Domherrernes umiddelbare Forvaltning. Det er imidlertid en uheldig Omstændighed ved dette Gavebrev, at dets Datum ikke er bekiendt; thi nærværende Combination beroer væsentlig paa, om det er udstedt før eller efter 5te Sept. (Jfr. Not. 22.)

20) Dette beretter kun Resenius (Lutherus triumphans. G. 6).

21) Factus est idem tyrannus mihi ... capitalis inimicus, adeo ut capitis metu transfugerem in Jutiam, ubi mansi ad tempus defectionis ab eodem. (Brevet til Petr. Iv. hos Olivar. p. 170). Resenius (l. l.) »Ut Hafnia Roeschildiam ad Lagonem Urne migrare coactus fuerit et post Aarhusiam.«

22) Dersom han søgte til Lago Urne som Universitetets Canzler, er det rimeligt, at han har attraaet en kirkelig Dotering af sit academiske Embede; men dersom den (i Not 19) forsøgte Combination er grundet, kan han ikke han fundet samme Velvillie for sin Person som for Embedets Interesse. Det er naturligt, at Lago Urne kunde betragte ham med Mistillid som academisk Lærer. For Oprørsplaner har han ei heller fundet et godt Sted hos den troe Bisop, der sidst forlod Kongens Partie.

23) Hans Ord (s. Not. 21) forudsætte, at han var i Jylland en tidlang før den 20de Jan. 1523, da Opsigelsen blev skrevet.

Hans Liv antager fra denne Tid en urolig Character: han fortærede sin Kraft i Kampe, først i politisk, senere i theologisk Retning.

§ 7.

Deeltagelse i Revolutionen, og Forsvaret for denne.

I Jylland kunde Paulus Eliæ ikke blive en uvirksom Tilskuer ved det, som tildrog sig i de næste Maaneder; det Had til Tyrannen, som opfyldte ham, maatte giøre ham beredt til at forberede og understøtte Revolutionen[1]), og han udviklede i denne Retning en saadan Virksomhed, at han senere kunde opfordre sine Fiender til at paavise Nogen, der i Ord og Skrift havde modsat sig Kongens Tyrannie med en saadan Frimodighed som han[2]). Sagens Ledere paaskiønnede ogsaa med Taknemmelighed hans kraftige Bistand[3]); skiønt en Mand udenfor Herrestænderne ikke ved denne Leilighed kunde fremtræde som handlende i første Række.

Hvad han har udrettet med sit Ord om den grusomme Konge, kan Historien ikke fortælle; men en Mand, der talte af et brændende Hierte og førte Ordet med Kraft, kan ikke have været uden Indflydelse paa Stemningen i det afgiørende Øieblik. Han har ogsaa rimeligviis ladet mere end eet Flyveskrift udgaae for at stemme Rigsstænder og Folk. Saaledes

1) Olivarius (p. 59) omtaler ogsaa her hans venale Pen; men netop ved Oprørets Begyndelse maa han antages at have handlet lige imod de tvende Bisloppers Ønske, som ellers siges at have beherstet ham, da baade Lago Urne og Ove Bilde vare blandt de sidste, der forlod Kongen.

2) Han skriver 1524: „Ostende, si potes, vel unum ex his, qui ampullas projiciunt, jactantes se omnia fecisse, qui tanta libertate restiterit ejus tyrannidi dicendo et scribendo, ut ego feci.“ (Olivar. p. 170–71.)

3) „Multi et hoc beneficium agnoscentes, habuerunt et modo habent mihi gratiam non vulgarem,“ skriver han i samme Brev.

berettes det, at han engang har forfattet en Satire paa Vers over Kongens slette Mønt, Klippingerne, som gav ham Øgenavnet Kong Klipping[4]); netop Oprørets Begyndelse var det rette Øieblik til at udsprede dette Riim, som var i Folkemunde ligetil Hvitfelds Tid, og denne Klagepost er ogsaa optaget i flere af Revolutionens Actstykker[5]). Birgittes Spaadom og Kongens Forhold til den tydske Reformation har rimeligviis ogsaa tient ham som Middel til at virke paa Folket; det første Punct laae ham nær, og det sidste benyttedes af dem, som lagde Grunden til Sammensværgelsen, og oftere[6]). Men deslige Flyveskrifter ere forsvundne med de Forhold, der gave dem Betydning; kun een Udarbeidelse af ham er bleven tilovers, skiønt den ikke engang blev trykt; men den kan have været af den største Betydning for Sagens Fremme. Af et Brev, som Paulus Eliæ skrev i Aaret 1524, seer man, at der circulerede en Fortegnelse over Klageposterne imod Kong Christiern, som Paulus Eliæ dengang havde oversat paa Latin, men som han da havde behandlet og senere

---

4) Hvitfeld S. 1137 og Holberg D. H. 2, 52. Olivarius (S. 54) hensætter dens Udspredelse til Interregnet, og vistnok med Grund, naar derved forstaaes Oprørets Begyndelse. Det anføres af Pontoppidan (Ann. Eccles. Dan. II. 306) med Aarstallet 1523, formodentlig i Henhold til Olivar. p. 154.

5) I de jydske Sammensvornes Brev til Hertugen. (Behrmann Christ. II. S. 340) i den Catalogus accusationum, som findes i den Skibyske Kronike, (S. R. D. 2, 575. Jfr. Not. 8) og i Rigsraadets Manifest (Hvitfeld S. 1216.) Da de andre Actstykker lade dette Punct uomtalt, har det muligen ikke fundet saamegen Anklang hos Anførerne, som denne Klage i Almindelighed finder hos Folket.

6) Om Brugen af Birgittes Spaadom see ovenf. §. 6 Not. 14. Kongens Forhold til Kirken stilles i Spidsen i det oprindelige Forbunds Opsats, hos Gram, a. St. S. 65. Senere forekommer det i Lago Urnes Opsigelsesbrev, (hos Olivar. p. 57 sqq. og Pontopp. Ann. Eccl. 2, 781 flg.) i Kong Frederiks Haandfæstning, (Badens Afh. 3 Bd. S. 75) og i den Skibyske Kron. (S. R. D. 2, 575.)

benyttede paa en saadan Maade, at han ogsaa maa ansees som Forfatter af den tidligere danske Original. Dette Skrift kunne vi med største Sandsynlighed endnu paavise i begge dets Skikkelser. Paulus Eliæ citerer i hiint Brev saameget af den latinske Bearbeidelse, at vi kunne gienkiende den i den Excurs, som er optaget i den Skibyske Krønike under Aaret 1523 [7]), og

7) Beviserne for denne Mening ere hentede fra følgende Data. I Brevet til Peder Iversen af 8de Nov. 1524, som er trykt hos Olivarius, (p. 169 sqq.) vil Paulus Eliæ fralægge sig Beskyldningen for luthersk Kiætterie, og gior dette ved at citere tidligere Ytringer af sig selv i forskiellige Skrifter og Breve, („veluti centones facturus," siger han.) Her læses nu ogsaa: „Adhuc ex catalogo accusationum adversus regem Christiernum ea primum, quæ nuper ad instantiam cujusdam Romani episcopi feci latine loqui, cujus sunt hæc verba: Rex itaque Christiernus injuria" (o. s. v. som i S. R. D. 2, 170—71 indtil „decet Christianos.") Han vedbliver derpaa: „Hæc ad verba; quæ cum visa sint mihi non satis esse pro atrocitate rei, adjeci etiam posteriori emendationi veluti coronidem ultra id, quod erat in vulgari, quæ nunc sequuntur; Hinc factum est" (o. s. v. som i S. R. D. smstd. indtil „profanis"). Han vedbliver i Brevet: „Nonne his verbis, ceu brevissimo compendio, damnantur et notantur atro calculo omnia, quæ Lutherus aut impie dixit aut scripsit? Et hic catalogus jam plus quam in quinquaginta exemplaria transscriptus est legiturque ab Episcopis omnibus, et adhuc cogor Lutheranus esse!" — Denne latinske Oversættelse (feci latine loqui) kan ikke være en Oversættelse af et fremmed Arbeide, eftersom han kalder den en posterior emendatio, udvider Indholdet, beraaber sig paa det Hele som Sit, og stiller det i Spidsen for en heel Række Citater af sine egne Ord. Havde han kun indskudt, hvad der var tillagt i den latinske Oversættelse, da havde han Intet skrevet om Luther, (eftersom det kun angaaer Kongens Fremfærd), og han kunde da ikke heller beraabe sig paa Catalogens Udbredelse i Almindelighed, men kun paa den af ham udvidede Catalogus; men den var først nylig bleven til, og kunde ikke være udbredt i over 50 Exemplarer. Desuden maa det indrømmes, at Udtrykket „feci latine loqui" ikke nødvendig behøver at forstaaes om en Oversættelse, men kan giengives: „jeg har skrevet paa Latin;" dog antyder Modsætningen mellem den nylig foretagne latinske Udgave og den tidligere, som maa have været ældre, snarest Tilværelsen af en tidligere dansk Opsats, især da den tidligere ei kaldes prior, men vulgaris, med hvilket Ord han strax efter i samme Brev

dette Stykke viser os atter Veien til at gienfinde den danske Original i Kong Frederiks Haandfæstning; thi den Retfærdiggiørelse for Oprøret, som føres i Indledningen til dette Document, er i Indhold, Orden og Udtryk saa aldeles overeensstemmende med den, som gives i den Skibyske Krønike, at den enten maa være den danske Original for denne, eller dog et Uddrag af samme [8]. Hvis det derfor er hans eget Arbeide, som Paulus Eliæ her har oversat paa Latin, da er han Forfatter af den Fremstilling af Klageposterne mod Kongen, som blev anseet for den meest bevisende, og som afgav Grundlaget for det Synderegister, der gientagne Gange blev foreholdt Kongen og det hele Europa som Retfærdiggiørelse for hans Afsættelse. Tiden naar Paulus Eliæ har forfattet denne Klagebog, kan vanskeligt bestemmes; Haandfæstningsdocumentet er først udstedt 3 Maaneder efter Kongens Flugt; men enkelte Tegn tyde paa, at Klagebogen er skrevet før dette Tidspunct [9], saa at den rimeligviis har været et af de Agitationsmidler, som blev anvendt før Oprøret, da den uden at trykkes blev udspredt i mangfoldige Afskrifter [10].

---

betegner Modersmaalet (jfr. Not. 16); det er, som han vilde skielne imellem en Udgave, som var bestemt for alle og Enhver, og den nylig foretagne latinske og forbedrede Bearbeidelse.

8) Haandfæstningen læses i Badens Hist. Afhdl. 3, S. 72 flg; Klageposterne (S. 75—81) følge paa det Nøieste med den i den Skibyske Krønike givne Liste, og hvad denne har mere, er kun videre detailleret Oplysning, som tilhører den senere Bearbeidelse.

9) Et Spor af Forfattelsestiden er blevet tilbage i den danske Recension i Haandfæstningen, naar der siges, at Kongen »nu har holdt Jens Andersen saa lang Tid i Fængsel« (S. 77), og at Fyens Bispestol »endnu er uden Biskop« (S. 78). Selv i den i S. R. D. optagne senere Redaction turde et saadant Spor være at paavise, naar det hedder, at Kongen, har bemægtiget sig Jens Andersens Gods og »har det endnu i Vold, holder det tilbage, og besidder det paa troløs Maade.« (p. 572. f. Not. 7).

10) At det just urgeres, at Klageskriftet læses af alle Bisperne, tilrører

Det vilde være forgieves at efterforske nærmere, hvad Andeel denne Klagebog og dens Forfatter har havt i det, som skeete; men det er indlysende, hvilken Virkning en saadan Samling af Kongens Grusomheder og lovløse Handlinger maatte udøve ved et Oprørs Begyndelse. Det fortiener at bemærkes, at medens ellers Oprørets Forsvarere lode adskillige af de her fremhævede Poster falde, ere to af de Puncter, som just ere egne for denne Klagebog, benyttede i de jydske Rigsraaders Skrivelser og ikke senere, nemlig Kongens Forhold til Kiætteriet og Kirkens Blottelse for Erkebiskopper og Biskopper[11]; navnlig har det første Brev af 21de Dec. 1522, hvormed de Sammensvorne udsendte Mogens Munk til Hertugen, i flere Puncter Lighed med denne Klagebog[12]. Kun dette vide vi,

muligen fra, at det var dem, der skulde bedømme hans Rettroenhed, men naar det var udbredt i over 50 Afskrifter, maa det antages at være tilstillet mange Andre end Bisspperne alene.

11) Not. 6 og 12.

12) Det findes i Grams ansf. Skrift, S. 65. Det begynder, som Klagebogen, med Kirkens Interesser baade i Henseende til Gods, Personer og Lære: at han indførte Kiættere, „som gangne ere fra den hellige Christen Troe, som os fra den hellige christen Troe med sine lutheranske Stykker og Skalkhed, (?) fortalendes alt det den evige Gud tilhører“, (jfr. Baden a. St. S. 75, og S. R. D. 2. p. 570) og at han lod alle tre Riger uden Erkebiskopper og mange Bispestole staae ledige (jfr. S. R. D. p. 582 og Baden a. St. S. 78.) Medens det i øvrigt antyder de samme Klageposter, som Klagebogen og senere Manifester indeholde, træffer det atter sammen med Pauli Eliæ latinske Bearbeidelse i Brugen af et Par Kraftudtryk, der ikke forekomme i andre af Manifesterne, „at Undersaatterne dødes som Hunde og andre usklelige Creature“ (jfr. S. R. D. p. 575 „Nec secus usurpabat sibi dominium in liberos homines, Christi sangvine redemtos, quam in brutas pecudes, quod illos multo crudelius interficeret, quam bestias bestiarum laniatores);“ og at han giorde Anordninger Riget til evig Slave, Trældom og Fordærvelse. (Jfr. Not. 26). Det skal endelig ikke lades ubemærket, at flere af de Kraftord, Paulus Eliæ hyppigen bruger i sine danske Skrifter, forekomme i det samme Brev, saasom Skalkhed, Skalke, Tyran; ligesom ogsaa den ham tilvante

at den Sag, for hvilken Paulus Eliæ kæmpede, havde hurtig Fremgang i den Provinds, i hvilken han befandt sig.

Han saae sit Partie seire, da Kongen den 13de April 1523 undveeg af Riget[13]. Men Revolutionens Arbeide var ikke dermed tilende. Ikke alene havde den indkaldte Hertug en alvorlig Modstand at overvinde i Landet selv; men fra Udlandet kunde truende Demonstrationer imødesees, hvorom der allerede var indløbet Advarsler til de jydske Rigsraader. Det stod tilbage at forsvare det giorte Skridt. I Leiren for Kiøbenhavn lode derfor baade Rigsraadet og den nye Konge deres aabne Breve udgaae i Sommeren 1523[14]. Begge ere nærmest beregnede paa Udlandet; men Rigsraadets Manifest skulde dog tillige være en Forklaring for Folket, og har optaget saamange Klageposter, som maatte synes hensigtsmæssige og kunde bestaae med den nye Regierings Grundsætninger[15]. Men da Fremstillingen her maatte være kort, antydende, opregnende og jævnførende med Haandfæstningen, kunde der behøves en videre Udvikling for at virke paa Folket. Hvo skulde bedre kunne give denne, end Paulus Eliæ? Visse store Mænd opfordrede

---

Opdyngen af Synonymer (saasom: Pestilents, Sygdom, Feide, Krig, Orlog). Men er der i dette dog forlidet Beviis til derpaa at bygge Formodning om, at han skulde have ført Pennen ved Affattelsen af dette, ellers i den almindelige Statsstiil skrevne Document: saa er der Liighed nok til at formode en Indflydelse af hans agiterende Skildring af Kongens Handlemaade.

13) Allen: de rebus Christiani II. exulis p. 7—8.

14) »Aarsager, hvorfor Bisper, Prælater, Herrer ꝛc. have Kong Christiern deres Eed og Pligt opskrevet«, hos Hvitfeldt, II. S. 1213 flg. og (mindre correct) hos Holberg 2, 141 fg. At det, ligesom Kong Frederiks Brev (6te Juli 1523) er udgaaet under Kiøbenhavns Beleiring, siger Hvitf. S. 1198, (jfr. Allen l. l. p. 38.)

15) Her er Kongens Forhold mod Dronningen kommet til og stillet i Spidsen, og flere Exempler paa Grusomhed og Vilkaarlighed tilføiede; men derimod er Religionssagen ikke nævnt, skiønt Bisperne havde Deel i Manifestet.

ham til at skrive en oplysende Forklaring til Rigsraadets Brev, rimeligviis endnu i Sommeren 1523; han undslog sig ikke heller, men udgav en saadan, som han selv kalder temmelig vidtløftig, naturligviis i Modersmaalet [16]). Skiønt dette Skrift udentvivl har været trykt, er det ikke mere tilovers, og vi vide ikke Andet om dets Indhold, end hvad Forfatteren selv har angivet; nemlig at deri fandtes en udførlig Beretning om den Vold, Kongen havde øvet mod det Lundske Domcapitel, hvortil da ogsaa Rigsraadets Manifest gav al Anledning [17]). Derimod kan denne Commentar ikke have indeholdt noget om Kongens Forkiærlighed og Bestræbelse for den kiætterske Lære; thi Revolutionens politiske Ordførere havde siden det allerførste Skridt (21de December 1522) ikke mere betient sig af denne Klagepost, der kun gientoges i Haandfæstningen [18]); nu opstillede de kun Listen paa Kongens Synd mod

16) »In fuga Regis Christierni, interpellatus a quibusdam magnis viris, edidi commentarium in vulgari lingua super litteris illis, quibus regni magistratus defectionis causas prodidit, satis prolixum« skriver han til Ped. Iversen (hos Oliv. p. 172.) At dette Skrift ikke kan være det samme som den foranomtalte Catalogus accusationum adv. R. Chr., (hvad Olivarius kun tvivlende tør benegte,) følger ei alene af den forskiellige Titel og Tidsbestemmelse, men ogsaa af Indholdet, da denne Commentar ikke (uden at gaae udenfor sin Text) kunde indeholde, hvad P. E. citerer af Catalogen, nemlig Klagen over Kongens Foretagender i Religionen. (S. Not. 15.) Hvilke de store Mænd have været, som opfordrede ham til at skrive denne Forklaring, vides ikke; Tanken falder lettest paa de tvende Biskopper, der havde saamegen Indflydelse paa Paulus Eliæ, og som senest af Rigsraaderne havde besluttet sig til at opgive Kongen.

17) Brevet hos Olivar. p. 172. Dersom Tiden havde sparet denne Bog, vilde den have kunnet hæve den sidste Tvivl om Rigtigheden af Svanings og Hvitfeldts Beretning, at den tvungne Afstaaelse af Bornholm fandt Sted før Diderik Slagheks Ophøielse (Gram ank. Skr. S. 59). Allerede den Maade, hvorpaa Begivenheden omtales i det aabne Brev selv, (Hvitf. S. 1216), turde indeholde et Beviis mod Magnus Matthiæ, hvem Behrmann (I. S. 278) endnu har givet Medhold.

18) S. Not. 8.

de geistlige Personer, for at vise hans Foragt for Stænders og Personers Rettigheder. Den Taushed, Paulus Eliæ maatte iagttage derom, er ikke uden varslende Betydning; den røbede den Modsætning, der vilde udvikle sig, mellem det seirende Parties politiske Formænd og den Paulus Eliæ, der endnu i det følgende Aar ved Oversættelsen af sin Klagebog ikke kunde finde Ord, stærke nok til at skildre Kong Christierns Forhaanelse af kirkelig Lære, Lov og Sæd, af gudelige Løfter og fromme Øvelser[19].

Han tog heller ikke mere uopfordret Deel i Revolutionens Forsvar; først i det følgende Aar tiente han dens Sag med at oversætte sin Klagebog paa Latin. En romersk Bisp anmodede ham derom; man vilde rimeligviis forelægge den for Udlandet eller benytte den ved Skrivelser til Rom[20]. Ved dette Arbeide havde han frie Hænder til at udbrede sig over Kongens Angreb paa Kirkens Lære og Vedtægter; thi han vilde forbedre og ligesom sætte Kronen paa sit Værk i en

19) Jfr. Not. 7.

20) Hvem den romerske Bisp var, som bad ham derom, og hvortil den latinske Oversættelse skulde bruges, vide vi ikke; maaskee var det Lago Urne, eller Ove Bilde, eller Jens Andersen, som sees at have taget sig meest af Sagens Forsvar (Allen l. l. p. 43); maaskee var den latinske Klagebog bestemt til at benyttes ved de diplomatiske Forhandlinger i dette Aar i Hamborg og i Kiøbenhavn (S. R. D. 276); maaskee skulde den sendes til Rom som Bilag til Cleresiets Skrivelser; thi Hvitfeld beretter, at den udvalgte Konge 1524 skrev til Paven, og menige Cleresie i Danmark i alle Capitler skrev i lige Maade, hvorledes deres Kirker og den geistlige Stand i Kong Christierns Tid var forarmet og fortrængt, begierende hans faderlige Bistand (S. 1263.) At just Paulus Eliæ kunde sige, at hans Klagebog var i alle Bispers Hænder, (Not. 7) kunde ogsaa forklares af denne Bestemmelse. Kun synes disse Breve at være skrevne tidligere i Aaret, end den Oversættelse blev forfattet, som Paulus Eliæ i Brevet af 3die Nov. siger nylig at have giort; (Not. 7) med mindre „nylig" skulde være sagt i en vidtløftigere Betydning, i Modsætning til den danske Udarbeidelse i Oprørets Dage.

forbedret Udgave: den foreligger, som anført, i den Skibyeske Krønike, hvor den kiendelig udsondrer sig som en fremmed Bestanddeel[21]), der imidlertid er saaledes arbeidet sammen med Krønikens fortsatte Fortælling, at man vanskelig kan sige, hvor den ophører[22]). Saavel dette Actstykke selv, som Sammenligningen med den ældre danske Bearbeidelse i Kong Frederiks Haandfæstning, vise, at han har ombannet sit Arbeide i mange Puncter og ingenlunde behandlet det med den Oversætter-Troskab, hvormed han begyndte[23]); dog maa det indrømmes, at endeel af Afvigelserne ogsaa kunne hidrøre fra den Tid, da den latinske Opsats blev indført i den Skibyske Krønike. Som den nu foreligger, ere de fleste Puncter udvidede ved Detailler og Tillæg[24]), og det hele Anlæg er forskielligt fra Anlæget i den ældre Opsats, i det en psychologisk Skildring af den over alle Grændser grusomme og gierrige Tyran træder frem ved Siden af den mere nøgne Opregning af hans Forbrydelser; og Indtrykket søges forstærket ved Reflexioner over, hvad han havde giort og hvad der vilde være skeet, dersom han havde regieret længere. Det frygtelige Billede

21) Sproget er ikke ganske det samme som i den foregaaende Deel af Krøniken, men kommer dog Sproget nærmere i den følgende Deel; der gientages, hvad der allerede var fortalt foran; den chronologiske Orden er opgivet og har veget Pladsen for en skildrende Fremstilling. Hvorledes et Spor af en tidligere Affattelsestid er blevet tilbage, er anført Not. 9.

22) Den maa ophøre etsteds paa p. 575 (i S. R. D. 2), enten foran »Interea dum publico rumore,« eller (naar man sammenholder den danske Recension i Haandfæstningen) foran »Imo ut suam tyrannidem.«

23) Den ombannende Haand, som har behandlet den ældre Opsats efter Catastrophen, viser sig i den hyppige Brug af Plusqvamperfectum og Imperfectum, hvorved Kongens Regiering henfættes til Fortiden og hans Person betragtes som fraværende; men især i den to Gange forekommende Tidsbestemmelse efter Kongens Flugt (p. 573.)

24) De røbe sig ofte selv som senere Tillæg; men vise sig især som saadanne ved Sammenligning med Haandfæstningens Klageregister.

er tegnet med levende Træk, der røbe den nærstaaende og skarpseende Jagttager[25]), og Anklagen samler sig omtrent i den Sum, at hans Regimente vilde have bragt „os alle enten i Russernes ynkelige Trældom, eller i det skiendige bøhmiske Kiætterie“[26]).

Endnu eet Forsvarsskrift udgik fra hans Partie: „Bispernes Udskrivelse og Forantvortning“, som uden tvivl først udkom i Aaret 1527. Den historiske Overlevering beretter kun, at det findes i det Brev, som Paulus Eliæ skrev imod Hans Michelsen[27]). Imidlertid bringer ikke alene Actstykket selv ved mange Egenheder Tanken paa Paulus Eliæ som dets Forfatter[28]); men det forekommer i det nævnte

25) Da det er tilgængeligt for Enhver i S. R. D., skal her kun nævnes et Par Steder, der tillige vise det forskiellige Standpunct, hvorfra denne Skildring gaaer ud, i Sammenligning med de offentlige Actstykker og den danske Klagebog. »Nogle Rigsraader gik aldrig op paa Slottet uden først at have aflagt Skriftemaal, af Frygt for deres Liv, dersom de ikke kunde give Kongens bydende Villie Medhold;« og et andet Sted: »Saa aabenmundet (futilis) var denne Tyran, at han ikke kunde tie med noget; men ulykkelig den til hvem han sladdrede, da han strax stræbte ham efter Livet, af Frygt for at han ikke skulde fortie, hvad der var ham betroet. Han pleiede at sige: dersom jeg vidste, at min Hue var Medvider i mine Planer, skulde jeg kaste den paa Ilden og brænde den.« (S. R. D. 2. p.574.) Kun af det første Træk forekommer en svag Efterklang i Rigsraadets Manifest (Hvitf. p. 1217); men saaledes at Frygten for Kongens Vrede siges at have hindret Rigsraaderne i at komme Rige og Fædreland til Hielp med Raad og Trøst; af det andet Træk kunde ikke giøres Brug i offentlige Actstykker.

26) S R. D. 2. p. 574: »Nec dubium, si impiis illius conatibus successisset, quin omnes nos aut nunc essemus de miseranda Ruthenorum servitute, aut Bohemica scelestissima factione.«

27) Randglosse hos Hvitfeld p. 1231, hvor dette Actstykke er aftrykt.

28) Der er i mange Puncter ligesom en Gienklang af Klagebogen deri, f. E. Kongens Grusomhed som Prinds i Norge, en psychologisk Tendents til Charakteerskildring, de polske Gesandters Drab, (S. 1233) et Christenmennesskes Frihed formedelst Jesu Gienløsning, (S. 1235), at Kongen vilde paaføre Folket Trældom (1332) m. m. Derhos

Brev som en Deel af Skriftet selv, og er rimeligviis at ansee som et Stykke af samme, hvilket Bisperne fandt skikket til at anvendes udenfor det specielle Øiemed[29]. Det gjentager egentlig kun de samme Grunde, men gaaer saavidt, at det paastaaer ei alene Bispernes Ret, men ogsaa deres Pligt til at opsige den tyranniske Konge Lydigheden, og er rigt udstyret med bibelske Beviser; derimod nævnes ikke Religionssagen; den havde tabt sin Betydning, da Kong Frederik var blevet ligesaa ivrig Lutheraner som Kong Christiern. Men Paulus Eliæ var dengang ikke længere den ivrige Kæmper for Revolutionens Sag; den havde tabt sin Interesse for ham og skuffet hans Forventninger; kun det vedkiendte han sig stedse, at Kongen var afsat med fuld Ret. Men ellers maatte dengang udvortes Grunde tilskynde ham til at gribe Pennen igien i denne Sag, hvilket ogsaa kan spores i dette Actstykkes dunkle Historie[30].

§ 8.

Revolutionens Følger for Paulus Eliæ.

Kong Christierns Flugt havde ingen anden Indflydelse paa Pauli Eliæ personlige Forhold, end at han nu kunde vende tilbage til Siælland; men til Kiøbenhavn kunde han endnu ikke komme, da denne Stad først i Aaret 1524 aabnede sine Porte for den nye Konge. Han synes at have begivet sig til sit gamle Hiem, Marieklostret i Helsingør; thi derfra skrev han i September 1523 til en Canonicus i Roeskilde, Mag. Johannes Laurentii, et fortroligt Brev, som kaster

findes her en Anvendelse af Bibel og Bibelfortolkning, der røber en øvet Exeget, og Ansluelser, Talemaader og Vendinger, der ere hyppige hos Paulus Eliæ.

29) Det skal derfor omtales nedenfor, i Forbindelse med Svaret til Hans Michelsen § 15.

30) See derom nedenf. § 15.

et mærkeligt Lys over hans Stemning efter den fuldbragte Revolution[1]. Efter først at have berørt et privat Anliggende, som vi nedenfor skulle omtale, skriver han her, inden endnu et halvt Aar var forløbet efter Kongens Flugt: „at Sagernes Gang begyndte ikke at behage ham synderligen; og at han endog havde fortrydt de Anstrengelser, han havde giort sig i dette Foretagende. Den nye Regiering var ikke kommet til at svare til hans Tanker og Mening; istedetfor den forventede Restitution af de faldefærdige Sager, havde Revolutionen ført til flere Oprør, Forvirringer og Stats-Onder. Man hørte nu Almuen tale mere frit om hele Rigets Prælater og Stormænd, end den nogensinde havde talt om Kong Christiern." Han selv maatte istemme Klagen over den Maade, hvorpaa de verdslige Herrer benyttede deres Seir; med stærke Farver udkaster han en Skildring af deres Egennytte og Tyrannie, som lode dem glemme Statens Tarv for deres egne selvgiorte eller tvivlsomme Rettigheder, i Kraft af hvilke de lode deres Fogeder saaledes tage enhver Krog af Riget i Besiddelse, „at de

---

1) Det er dateret: Ex Helsingör, d. 3 Sept. 1523, og er aftrykt hos Olivar. p. 167—69, og mindre feilfrit i Pontopp. Ann. Eccl. 2, 383—85, og i Kalkars „Isabelle v. Oesterreich" S. 504—6 efter en Afskrift paa Kongens Bibliothek. Af det Navn Joh. Laurentii forekomme tvende Mænd i det roeskildske Capitel; den Ene var Archidiaconus 1534; den anden var endnu dengang blandt de yngre Canniker. (Knudsen: J. Rønnow S. 174) Man har i Almindelighed her tænkt paa den Sidste, som var fra Nestved og senere deeltog i Disputationen med de theologiske Professorer 1543, som Capitlets eneste Ordfører. (Dän. Bibl. 7 St. S. 148; jf. Heiberg: Palladius, i Theol. Tidsskr. 4 B. 2 Hf. S. 115). Han døde d. 4 Apr. 1557. (Pontopp. Marm. Dan. p. 24). Men det er dog temmelig tvivlsomt, om den Mand, der endnu 11 Aar senere kun havde opnaaet det 6te Nummer franeden, allerede 1523 skulde have været i Capitlet. Brevet turde (ligesom et senere, jf. Not. 21) snarere være skrevet til den Joh. Laurentii, som var Archidiaconus 1530 (Diplom. i G. Arch.) og 1534, og som maa være død ei længe efter, saasom en følgende Erkedegn døde 1538 (Selmers Acad. Tidender, II. S. 285).

letteligen skulde kunne lukke endog for Fluerne, hvis de kunde være dem til Nytte og Fordeel." Han erkiendte nu de Grunde, der kunde tale for den gamle Regierings Fortrin; Eens Havesyge var dog lettere at tilfredsstille end Saamanges, og i det han tilstaaer, at Mangfoldige nu ønskede stærkere Kong Christierns Gienkomst, end forhen hans Afreise, lader han de mærkelige Ord falde, „at han selv ikke vil anmasse sig nogen Dom." Men han spaaer den mørkeste Fremtid, „hvis de ikke vilde tilsidesætte deres egen Fordeel og begynde at arbeide for det offentlige Bedste."[2]) Disse vare hans lønlige Tanker, og han

2) Interim res mihi coepit non admodum placere; imo poenituit me laborum, quos illi operi impenderam, quod novus iste principatus Reipublicæ non cesserit ex animi mei sententia, per quem multi insignem quandam omnium hactenus collapsarum rerum restaurationem exspectarunt, quæ adeo non secuta est, ut plures etiam seditiones, turbæ et Reipublicæ pestes videantur exortæ. Liberius nunc vulgus loquitur de totius regni Prælatis et Proceribus quam unquam fecerit de rege *Christierno*, ob magistratum infeliciter gestum tam turpiter expulso. Nec desunt etiam, qui ideo autumant profligatum esse *Christiernum*, quo privatis Procerum rebus magis quam publicis Reipublicæ commodis consultum foret. Atque utinam Procerum turba tantisper dissimulasset jus suum, si quod habent, in subjectos sibi rusticos, dum seditiones exortæ fuissent prorsus exstinctæ; sed dum omnes jus suum, quod vel sibi finxerunt, vel nescio quo titulo habuerunt, exigere pertinaciter satagerent, ita ignem admoverunt igni, ut periculum sit, ipsum magnum incendium conflaturum. Porro sunt plerique, qui existimant, satius esse, unius pertulisse tyrannidem, quam tam multorum; unius avaritiam implere non est difficile, at inexplebilem multorum cupiditatem satiare impossibile est, adeoque sui dissimiles facti sunt Magistratus et regni Consules, ut omne poene mereantur appellationem præter eam, quam sibi ex stemmatum dignitate vendicant; quandoquidem negotiatores eorum ita singulos regni angulos occuparunt, ut etiam facile muscas concluderent, si ipsis usui et commodo forent. Ideoque clamant multi, eos non fuisse meliore Principe dignos, quam erat *Christiernus*, omnium Tyrannorum facile Princeps. Etiam plerique jam magis adventum *Christierni* quam olim discessum cupiunt, sive falso errore vulgi, sive magis juste provocati præsentium tyrrannide. Ego nihil temere definio; sed

forfærdedes næsten ved at have betroet dem til sin Ven; han tilføier, at han stoler paa hans Retsindighed, dersom han henrevet af sit Sinds Varme havde udtalt sig uforsigtigt[3]).

Det er let at paavise Historiens Vidnesbyrd for de Onder, over hvilke Paulus Eliæ her opløftede Klage; man lærer af hans Brev, hvor hurtigt Adelen giorde Brug af de drabelige Friheder, som den udvalgte Konge havde tilsagt dem, i Lighed med Hertugdømmernes Adelskab; de frygtede Almuens Hengivenhed for Kong Christiern, og behandlede den som en Fiende. Paulus Eliæ maatte ogsaa hade Tyranniet i denne Retning[4]); han indsaae for seent, at han havde bidraget til at spille Magten i Hænderne paa mange Herrer istedetfor den ene. Dette var imidlertid endnu kun een Grund til hans Misstemning; en anden maatte forstærke den, naar han saae paa Revolutionens Følger for Kirken; at han kun svagt har antydet sin Frygt i denne Henseende, i det samme Brev[5]), er let forklarligt, efterdi disse Virkninger ikke saa tidlig vare blevne synlige. Men de kunne ei længe have undgaaet hans speidende Blik.

Uagtet Kongen havde i sin Haandfæstning forpligtet sig til at opretholde Kirkens Privilegier og forfølge Kiættere (deriblandt Luthers Disciple) med den kongelige Magt: tydede dog mange Tegn paa, at de nye Magthavere ikke vilde blive Kong Christiern saa ulige i denne Henseende. Kong Frederiks personlige Stemning var bekiendt, og de jydske Rigsraader,

---

hoc scio, quod nisi neglectis privatis commodis, incipiant publicis studere, futurum est, ut justus Dominus et æquissimus omnium judex præteritis plagis adjiciat multo atrociores.

3) »Hoc ad te scribo, mi *Johannes*, quod integritas tua mihi nimis perspecta est, quam idcirco non dubito boni consulturam, si quid raptus animi mei ardore etiam imprudenter effutivero.«

4) Jf. § 6 Not. 4.

5) Han klager over Folkets frie Tale om Rigets Prælater; jvf. Not. 2.

som kun i deres første Skrivelse havde klaget over Kong Christierns Forhold mod Kirkens Lære og Ceremonier, havde selv kort efter tilbudet Hertugen Kirkers og Klostres Ornamenter, Guld og Sølv til Krigsstyr[6]), og denne havde modtaget deres Tilbud i endnu videre Udstrækning[7]). Den Konge, som den Skibyske Krønike ofte benævner „Kirkerøveren," har muligen snart giort Brug af denne Frihed; i alt Fald tog den lange Række af Udpresninger af Kirkens Eiendomme sin Begyndelse i Aaret 1524[8]). Kongens Anskuelse stemmede med Adelens og Borgernes, og i dette Punct var Reformationens Idee snart almindelig erkiendt i de verdslige Stænder, selv naar man til samme Tid lovede al Bistand mod den kiætterske Lære[9]). Da kun de geistlige Herrer saaledes bleve Kirkens Interesser troe, saae Paulus Eliæ sit Partie opløse sig i tvende; Kongen giorde fælleds Sag med de verdslige Stænders bøhmiske Kiætteri[10]), og det viste sig, at Revolutionen ogsaa havde paaført Kirken Manges Havesyge, istedetfor den Enes, som var forjaget. I al Fald var der under disse Omstændigheder ingen Restitution at vente: kunde de jydske Rigsraader allerede 1522 anføre i

6) Skrivelsen af 20de Jan. 1523 hos Hvitfeldt S. 1246.

7) Smstd. S. 1200: „Kalke, Monstrantser, Kors, Billeder og andre Klenodier" stilles ved Siden af Korn og andre Præstationer.

8) Ny D. Mag. V. 20—21. flg. og Pall. Müller: Jens Andersen (2 Udg.) S. 76 flg.

9) Det tvesidige Forhold til Kirken kommer tilsyne i Overeenskomsten mellem de københavnske Borgere og Capitlet; da hine under Kongens og Raadets Medvirkning i Efteraaret 1524 fordrede og fik Arvefæste paa de Grunde og Huse, som tilhørte Frue Kirke, imod at love, at de herefter skulde være den hellige Kirke og hendes Personer desto villigere, og imodstaae Luthers Kiætterie og Vildfarelse. (Hvitf. 1273). Denne Clausul beholdt og skærpede Kirken i de følgende Aar (S. min Afhandling om Herredagen i Kbhvn. 1530, i Theol. Tidsskr. 1 Bd. 2 H. S. 74); men Tiden viste, hvorlidet den hindrede Frafaldet.

10) Saaledes kaldte man Oppositionen mod Kirkens Rigdomme og verdslige Væsen: S. R. D. 2, 561 og 574 ovenf. § 7 Not. 26.

deres Brev til Hertugen, at Messer, Gudstieneste og alt det, Gud tilhørte, ødelagdes[11]), da saae det nu ikke ud til at blive bedre efter Kong Frederiks Thronbestigelse; saa at Paulus Eliæ ogsaa fra denne Side havde al Anledning til at være utilfreds med Revolutionens Følger[12]).

Han kunde derfor være nær ved at forsone sig med Christian den Andens Minde, om hvis Regiering han nu allerede brugte det milde Udtryk, at den var ført ulykkeligt eller uheldigt[13]); og han kunde ikke være meget villig og beredt til at tage Deel i Forsvaret for det, som var skeet.

Om han ogsaa havde personlige Grunde til at være utilfreds med Revolutionen, er ikke ligesaa klart. Den nye Konge viste ham imidlertid ingen Naade, til Løn for hans Virksomhed mod Kong Christiern; ja indsatte ham ikke engang i hans tidligere Stilling; thi den Donation, hvorpaa hans academiske Embede var begrundet, forlehnede Kongen til en Anden, uden alt Hensyn til den fordrevne Paulus Eliæ[14]). Af Biskopperne

11) Grams anf. Afhandl. i Kbh. Selsk. Skr. 3 S. 65. Det er i øvrigt mærkeligt, at man allerede i Dec. 1522 kunde føre Klage over saa store Virkninger af Reformationen; men det har formodentlig ogsaa kun været Tilfældet i Jylland. Kongen havde i samme Aar stadfæstet den catholske Gudstieneste (ovenf. § 5 Not. 27). Skulde Paulus Eliæ (hvis han havde Deel i denne Skrivelse) have tænkt særligen paa de Messer og Vigilier, der gik ind, da Kongen tog St. Jørgens Hospital tilbage fra Carmelitercollegiet?

12) De faldefærdige Sagers Restitution (Not. 2) paafulgte ikke heller i denne Retning.

13) S. Not. 2.

14) Allerede 1523 (altsaa inden Kiøbenhavns Erobring) fik Jep Heje Kongens Livsbrev paa St. Jørgens Hospital. (Pontopp. Orig. H. S. 161). Denne Mand var Domherre i Kiøbenhavn, forekommer 1530 som Vicedecanus i Capitlet (Dipl. i Geh. Arch.), men maa ved Reformationens Indførelse være blevet forflyttet til Domcapitlet i Roeskilde, hvor han 1537 indbetalte Afgiften af Kirkerne til Universitetet (Selmer acad. Tid. 2, S. 283) og altsaa formodentlig var Kirke-Provst i Capitlet som Claus Urne i Lund (Smstd. 3, S. 8); senere blev han Cantor i Capitlet (Dän. Bibl. 7, 144 og 148, og Heiberg Palladius,

maatte han vente sig Anerkiendelse; og her møder et enkelt Spor af en skuffet Forventning, som dog i den totale Mangel af nærmere Oplysning kan tydes paa heel forskiellige Maader. Af det samme Brev til den roeskildske Canonicus erfarer man, at der var en Sag, som Paulus Eliæ i Fortrolighed havde meddeelt Johannes Laurentii, og hvis Fremme laae ham paa Hierte; han skrev egentlig Brevet for at forespørge, naar det kunde være Bispoppen beleiligt at skienke denne Sag sin Opmærksomhed, og sendte en Ven eller Ordensbroder for at bringe Svar tilbage[15]. Han stiller den i Modsætning til de mange vigtigere Anliggender, som maatte lægge Beslag paa Bispoppens og Capitlets Tid, og yttrer: at han selv for længe siden vilde have indfundet sig hos dem, hvis han ikke havde holdt sig tilbage formedelst Hensyn til disse vigtigere Sager, som maatte beskiæftige dem. Unegtelig har det Udseende af at være et privat Ønske, som han vilde see opfyldt ved Bispoppens Gunst, og det er derhos klart, at det maa have staaet i en vis Forbindelse med Revolutionen; thi han udgyder sig i det hele øvrige Brev over Revolutionens Følger, og giør endog Overgangen dertil ved den Bemærkning, at han fortrød sin Deeltagelse i den[16]. Det seer altsaa ud, som om han længtes efter sin Løn

i Theol. Tidsskr. S. 115) formodentlig efter Johannes Olai, der var Cantor 1531 (Knudsen Joach Rønnow, S. 174) og døde 1538 (Selmer, acad. Tid. 2, 285, hvor han er kaldet Joh. Lucæ). Fra Roeskilde deeltog han i Religionssamtalen 1543, men som stum Person (Heiberg Palladius, a. St. S. 115) og døde 29de Oct. 1550. (Pont. Marm. Dan. S. 24). Da han paa intet Sted fører nogen academisk Titel, kan han ikke antages at have faaet hiin Belønning formedelst noget Universitetskald.

15) Brevet begynder: Significare mihi velis, obsecro, amantissime Johannes, per hunc Petrum nostrum, quando reverendissimo Domino tuo oportunum fuerit illi rei vacare, quam tu nuper ex me secreto didicisti. Ego vero me ad vos jam dudum contulissem; sed ita gravioribus semper judicabam vos occupatos negotiis, ut istis intendere minime vacaret. Interim res mihi etc. (Jf. Not. 2).

16) Jf. Not. 2 og 3, hvor hele det øvrige Brev er aftrykt.

for Bistand i Værket; og her kunde da atter hiin løse Tale om et lovet Canonicat finde et Støttepunct. Men næst at bemærke, at dette Tilsagn eller dette Haab om Løn ikke her træder i nogen Forbindelse med hans religiøse og kirkelige Virksomhed, maae vi dog opkaste det Spørgsmaal: om det i nogen Maade er rimeligt, at Paulus Eliæ skulde have ladet sig kiøbe til sin politiske Virksomhed i Revolutionen? Hans lidenskabelige Had til Kongen udelukker allerede en saadan Formodning; de to Biskopper Ove Bilde og Lage Urne kunde allermindst have bestukket ham til denne Optrædelse, thi de bleve Kongen troe til det Sidste. Men det er en anden Sag, om han efter Revolutionen troede at kunne ogsaa giøre Regning paa Noget for sig, og havde forebragt et Ønske i saa Henseende hos Universitetets Canzler. Det ligger meget nær, hvad den af Kong Christiern affatte Universitetslærer maatte ønske; for sig selv til Nydelse kunde den nøisomme Munk ikke attraae et Præbende; men Restitutionen af sit Professorat kunde han billigen vente. Han kunde ønske Tilbagegivelsen af St. Jørgens Hospital; eller, hvis dette allerede var forlehnet til en Anden[17]), en ny Dotering af sin Lærestol eller den Plads, som muligen allerede da var bleven ledig ved Anders Christiernsens Død[18]), eller den af Biskoppen selv i Aaret 1522 oprettede Lærestol[19]). Og dersom han allerede dengang var sin Ordens Provindsialmester, (hvad der vel er muligt), kunde han ogsaa som saadan drive paa Tilbagegivelsen af St. Jørgens Hospital eller ønske at udvirke en anden Fordeel for Ordenen. Overhovedet maa den hemmelige Sag have været

17) Jf. Not. 14. Det vilde ogsaa i denne Henseende være interessant at vide Datum for denne Forlehning.

18) Anders Christiernsen maa være død mellem Aug. 1522 og Nov. 1524. Jf. § 9 Not 1 og § 10 Not. 1.

19) S. § 6 Not. 19. Ogsaa her savnes Datum for Gavebrevet.

noget, som paa eengang laae Paulus Eliæ personlig paa Hierte, og tillige havde en vis Betydning for eller Forbindelse med det offentlige Liv, eftersom han knytter den lange Betragtning over de offentlige Forhold til sin fortrolige Forespørgsel; det er, som om han vilde svare sig selv, at der var ikke megen Udsigt til at sætte det Paatænkte igiennem i en Tid, der i den Grad var beherstet af Selvraadigheds og Egennyttens Aand[20]).

Det Svar, som Johannes Laurentii har givet, har neppe bidraget til at hæve hans Misstemning. Lage Urne har neppe været meget beredvillig til at tage sig af en Mand, der allerede igien stillede sig blandt de Misfornøiede, og paa hvis theologiske Retning der desuden hvilede en Mistanke for Kiætteri. Bispens Stemning er formodentlig kommen til hans Kundskab, og maaskee har Joh. Laurentii selv deelt den. Thi der er Spor af et andet Brev til den samme Canonicus, i hvilket Paulus Eliæ har stræbt at fralægge sig Mistanke for Lutheranisme og at giøre sine Fortienester af Revolutionsværket gieldende[21]). Men den kloge Lage Urne

---

20) Det er ikke umuligt at forklare Brevets Ord saaledes, at Paulus Eliæ tilstaaer, at han begyndte at tabe Lysten til det, som han havde begieret hos Bispen. Ordene: interim res mihi coepit non admodum placere, kunne i deres Forbindelse med det Foregaaende (s. Not. 15) forstaaes om den Sag, som han nylig havde betroet Johannes Laurentii. I saa Fald maatte det da aabenbar have været en Stilling, en Birkefreds, som han ønskede. Men res (uden Pronomen) maa vistnok snarere være at forstaae i Analogie med det Følgende, illi operi, om Revolutionen og dens Følger, (S. Not. 2.) og Tankegangen bliver da den: at der under de nuværende Forhold ikke vare de glædeligste Udsigter til Ønskets Opnaaelse.

21) Ved en omhyggelig Combination af smaa Træk i Brevet til Peder Iversen (Oliv. p. 169—73) kan man udbringe, at han har skrevet et Forsvar til en Herre i Roeskilde, hvilket han ogsaa kalder et Brev til Mag. Joh. Laurentii, som blandt Andet har indeholdt det Svar, han gav Kong Christiern, da denne spurgte om hans Mening om Luther, samt en Paaviisning af hans Virksomhed for Revo-

har formodentlig ikke heller stødt Revolutionens Forbundsven fra sig; han havde en velkommen Leilighed til at sikkre sig baade hans Medvirken ved Revolutionens Forsvar, og hans Troskab mod Kirkens Orthodoxie. Hvad Paulus Eliæ paa Opfordring endnu foretog sig i Revolutionens Sag, er ovenfor berettet (§ 7); hans Forhold til Reformationen, som giver hans øvrige Liv dets Betydning, skulle vi nu betragte.

§ 9.

Brud med Reformationen i Kamp med Kongen 1522—23.

Spiren til et fuldkomment Brud med den lutherske Reformation var allerede tilstede hos Paulus Eliæ, da han ikke vovede at følge den i den revolutionaire Gang, som han saae den tage i Aaret 1521; men denne Spire kunde kun udvikle sig langsomt hos en Mand, der dog i mange Puncter sympathiserede med den, og den udviklede sig ikke uden Indskydelse af de Forhold, i hvilke hans politiske Virksomhed bragte ham, skjønt ogsaa andre ydre og indre Villkaar samvirkede dertil. I Aaret 1521 stod han som bibelsk Theolog endnu Reformationen saa nær, at dens Venner regnede ham til deres Partie, (§ 6) og dens mistænksomme Fiender saae en hemmelig

lutionen (s. ovenf. § 7 Not. 2 og 3. Nogle Ytringer lade forstaae, at han var nær ved at opgive Haabet om den attraaede Løn, hvorimod han kun bad, at de Utaknemlige, som han havde tient, vilde afstaae med deres Forfølgelse: „Multi tamen et hoc beneficium (hans Virksomhed for Revolutionen) agnoscentes habuerunt, et modo habent mihi gratiam non vulgarem; ab ingratis autem, ut nihil sum accepturus, ita nihil magis ambio; atque utinam non pergerent pro bono malum reddere.“ (l. l. p. 171.) Denne Utaknemlighed viste sig i Beskyldningen for Kiætterie. Brevet hører maaskee til det følgende Aar, da vi kun vide, at det maa være skrevet før Nov. 1524, og det vil da være et af de mange Breve, han dengang skrev i Anledning af Kiætterskriget. Jf. § 11 Not. 21.

Lutheraner i ham. De Sidstes Mistanke krænkede ham, fordi han ikke var sig nogen kjættersk Lære bevidst, eller i nogen Maade agtede at bryde med Kirken; han beklagede sig over denne uforskyldte Mistanke i et Brev til sin Ordens-Foresatte [1]); og hos en Mand af hans Lidenskabelighed kunde dette kun bidrage til at forstærke Uvillien mod den i hans Øine extreme Reformation, at den kastede Mistanke for Kjætterie paa en Mand, der med ganske andet Maadehold vilde virke for Forbedringer i Lære og Forfatning. Men for at forklare, hvorledes han i det følgende Aar kunde udtale sig om Luther saaledes, som han giorde, maa man dog tillige antage, at hans Sympathie for den wittenbergske Reformation var betydelig formindsket, selv i Henseende til Sædelæren, i hvilken han meest havde stemt overeens med dens practiske Alvor. Enten han nu har læst Luthers Skrifter fra Aaret 1521 og Begyndelsen af 1522, eller han har faaet sin Kundskab om Sagens Gang af Andre, (hvorved det fortiener at erindres, at en pavelig Legat opholdt sig i Hovedstaden i flere Maaneder, og at Wormser-Decretet af 8de Mai 1521 angav Hovedpuncterne i det lutherske Kjætterie): saa er der i Luthers Skrifter fra denne Tid en fuldkommen Forklaringsgrund til, at Paulus Eliæ ogsaa maatte fatte Mistillid til Reformationens sædelige Paastande og Grundsætninger. Luther skildrede Kirkens og Tidsalderens Fordærvelse, fra Paven lige til Klostermunken, med de mørkeste Farver og en skaanselløs Haardhed [2]); han

1) Det eneste, der vides om dette Brev, er det, som Resenius anfører under 1522: „ut se conqueratur etiam Paulus Eliæ suspectum fuisse nonnullis, quod favisset Luthero, legisset scripta ejus ac nugas Monachorum non probaret, in epistola familiari ad D. Andr. Chr.“ &c. in Aug. (Luth. triumphans, G. 3).

2) Saasom „An den deutschen Adel“ 1 og 27 Art. og „Schrift wieder den falsch genannten geistlichen Stand des Papstes und der Bischöfe,“ 1522; o. a. Skr

bekæmpede med tiltagende Heftighed Kirkens udvortes Ordenlighedslov, erklærede Coelibatsloven og Munkeløfterne for naturstridige, pligtstridige, for diævelsk Lære og diævelsk Tyrannie, saa at de ikke kunde forbinde Nogen[3]; han udviklede stærkere og stærkere det hele nye Standpunct for Moralen og havde sagt: „jo flere Lovbud, jo færre gode Gierninger; lader os tage os i Vare for Synder, men meget mere for Lovbud og gode Gierninger[4].“ Men Paulus Eliæ vovede ikke, som Luther, at overgive det sædelige Liv til Troens Almagt uden Lovens Støtte, ligesaalidt som han frakiendte den kirkelige Tugt og Ascese dens Værd[5]. Naar hertil kom Mistydning af Luthers ofte haardt lydende Ord[6], kunde ogsaa Overeensstemmelsen i det Moralske nærme sig Opløsning ligesom i det Dogmatiske. Der blev da kun en Samklang tilbage i den bibelske Grundretning, i Nidkiærhed for Oplysning og Videnskab, og i enkelte Domme om det kirkelige Samfunds Mangler og Brøst, hvilken vel kunde endnu en Tid lade det tvivlsomt, til hvad Side Paulus Eliæ heldede, især da han ikke uden udvortes Opfordring erklærede sig over Reformationen; men naar Spørgsmaalet stilledes for ham, kunde han ei let oversee Uovereensstemmelsen. Kong Christiern gav ham den første Anledning til at erklære sig, og at Anledningen kom fra den allerede forhadte reformlystne Konge, kunde have sin Indflydelse paa den Haardhed, hvormed han udtalte sig.

---

3) Især »Urtheil von den Geistlichen u. Kloster-Gelübden« (Jud. de votis monasticis) 1521 og 1522 og fl. følgende Skrifter i samme Aar.

4) Sermon v. dem Neuen Test. d. i. von der heiligen Messe. 1520.

5) S. ovenf. § 3, Not. 20 og 23.

6) Luthers saa ofte mistydede Ord om den ægteskabelige Troskab vare ogsaa komne til hans Kundskab: „Att Luther streff vblwelig wdi een aff sijne Bøger, haffue wij saa lesth: Nar een qwinne kan icke faa frester aff sijn mand, tha maa hwn lade seg af een anden beligge, och føde saa børn paa sijn egen mandz hals oc gotz.“ (Svar til Hans Michelsen, Bl. D. 2).

Kongen, som saae Reformationens Væsen i de nye Grundsætninger for Kirkeforfatningen, kunde billigen være i Uklarhed over hans Forhold til Lutheranismen, og da han formodentlig kort efter Legatens Afreise (i Foraaret 1522) atter tænkte paa nye Foretagender, lod han Paulus Eliæ komme for sig og adspurgte ham alvorligen, hvad han meente om Luther. Da gav han til Svar: „Hvad Luther skriver om Sæderne, er cynisk, fordi han synes at have ondt af Alles Sæder; desuden vedkommer det ikke mig at fælde Dom over Andres Sæder, da en Medtiener ikke kan være en Andens Dommer, hvorfor Paulus siger: Enhver skal bære sin Byrde. Men hvad den samme Luther skriver imod den kirkelige Gudsfrygt, den romerske Pave og Kirkens vedtagne Gudsdyrkelse, anseer jeg for saa kætterisk, at det ikke kan være det mere[7]).“ Dette Svar i denne Form er os vel kun bekiendt af hans eget Referat i en Forsvarsskrivelse, der er skrevet et Par Aar efter Begivenheden[8]); men der er vistnok al Grund til at antage,

7) (Jf. § 6 Not. 12 og 13.) Quæ Lutherus de moribus scribit, Cynica sunt, quod in omnium mores stomachari videtur; porro de aliorum moribus censuram ferre non est meum, cum conservus nequeat esse conservi judex, unde Paulus: unusquisque, inquit, suam sarcinam bajulabit. Quæ autem scribit contra ecclesiasticam pietatem, Romanum Pontificem ac Ecclesiæ recepta sacra idem Lutherus, ita hæretica esse duco, ut magis esse nequeant. (Oliv. p. 170). I Wormser Decretet characteriseres Lutheranerne paa en ganske lignende Maade.

8) Det er af Brevet til Petrus Ivari i Lund, (af 3 Nov. 1524) at disse Ord ere anførte; men i dette Brev staaer Beretningen om Kongens Spørgsmaal og Paulus's Svar som Citat af det tidligere Brev til den Herre i Roeskilde, der siden siges at være Johannes Laurentii. Til denne maa Paulus Eliæ have skrevet dette Brev efter 3 Sept. 1523 (jf. § 8 Not. 21) og altsaa 1½ eller 2 Aar efter hiin Samtale med Kongen. Ordenes Paalidelighed i det Enkelte svækkes derved, som ved den apologetiske Bestemmelse, dette Brev havde; det er uvist, om Paulus Eliæ talte i Fleres Paahør end det ene Vidnes, som da var ude af Landet.

at han har udtalt sig med den størſte mulige Bitterhed, eftersi han vilde sige Kongen en Ubehagelighed, og hans Svar blev ogsaa optaget som en Fornærmelse[9]). Derimod er det ikke rimeligt, at det er blevet synderlig bekiendt eller paaagtet, thi endnu efter den Tid ansaaes han for mistænkt; og naar han ogsaa senere vedblev at giøre Kong Christiern en Forbrydelse af hans Forbindelse med Kiætterne[10]), kunde han synes derved mere at forfølge sit politiske Øiemed end at træde i theologisk kirkelig Modsætning til Reformationen.

Men da hans Brud med Kongen havde bragt ham til Ove Bildes Stift, skal denne Biskop have bevæget ham til første Gang at føre Pennen mod Reformationen selv. Det fortælles, at han paa Ove Bildes Anmodning skrev et Brev imod Martin Reinhardts Theses i Slutningen af Aaret 1522[11]). Man veed hverken, om dette Brev er blevet trykt, eller til hvem det var stilet, eller i hvilket Sprog det var skrevet; hvad der fortælles om dets Anledning og Indhold er tvivlsomt[12]), og man kan neppe antage, at det har

9) Jf. § 6 Not. 13.

10) Jf. § 7.

11) Resenius (Luthr. tr. 1522, G. 6) skriver om Paulus Eliæ: Qui ut aliis gratificaretur, vertumnus, reprehendit epistola, sic volente Avone Bilde Ep., Martinum Reinhardum Lutheranum propter Propositiones, quas disputarat ex libro de captivitate Babylonica, respondente quodam Gerhardo Cremonense.

12) Pontopp. Ref. Hist. p. 173 og Ann. Eccl. 2, 775 (og efter ham Münter D. R. H.) udvider Beretningen med det Tillæg, at det var „et skarpt Sendebrev, hvori han stræbte at giendrive Reinharts i Jylland stærkt circulerende Dissertation og at godtgiøre, at det babyloniske Fangenskab ikke var noget Forbillede paa Pavedømmet.“ Mon Pontoppidan her skulde give meer end sine Formodninger, hvilke ei ere meget rimelige? I Luthers Bog (og altsaa vel ogsaa i Reinhardts Theses) handles om noget ganske Andet, end om Pavedømmet og det gammeltestamentlige Forbillede, som nævnes i Titelen. To Aar gamle latinske Theses fra Hovedstaden skulde man ikke vente at træffe i Jylland, hvor den hele Opvækkelse i Reformationstiden kom umiddelbart fra Tydskland og Hertugdømmerne.

været noget bittert Feidebrev, som han i eget Navn skulde have udsendt imod den nye Lære; thi ikke alene vedblev han fremdeles at være i Mistanke, men da han senere sammensøgte Beviser af sit Liv og sine Skrifter for at fralægge sig Beskyldningen for Lutheranisme, beraabte han sig hverken paa dette Brev eller paa noget af dets Ord [13]). Man kunde fristes til at troe, at dets polemiske Indhold ikke havde været hans eget; og her kunde man da paa engang løse flere Vanskeligheder ved at antage: at Bisp Ove Bilde havde faaet ihænde et Modskrift mod Luthers Bog om det babyloniske Fangenskab af den samme Cremonenser, hvis tidligere anonyme Skrift Luther haanligen afviser i Bogen selv, og at nu Bispen havde anmodet Paulus Eliæ om at sammenstille dette Modskrift med Reinhardts Theses, som vare uddragne af hiin Bog [14]). Paulus Eliæ gav i saa Fald Gerhard af Cremonas Svar som Antitheser til Reinhardts Disputats, og den Taushed, som han senere iagttog, med Hensyn til dette Foretagende, var grundet i Sagens Natur, ligesom Benyttelse af en Andens

13) I Brevet til Peder Iversen samler han Beviser af 3 Breve og 2 Skrifter, foruden hiin Samtale med Kongen; men intet Ord forekommer af eller om et Skrift imod Reinhards eller Luthers Lære; og dog brister det ham allermeest paa Beviser for dogmatisk Modsætning til den lutherske Lære.

14) De i § 4 Not. 25 og § 5 Not. 7 omtalte dunkle Ord hos Resenius: „respondente quodam Gerhardo Cremonense,“ kunne saaledes modtage den naturligste Forklaring, i det de henføres, ikke til Reinhards Disputats, men til Brevet imod denne. Vi yttre kun eet (saavidt vides) ellers ubekiendt Factum: at nemlig den italienske Forfatter til revocatio Lutheri senere har svaret paa Luthers Bog de capt. Bab.; men denne Forudsætning har sin Hiemmel deels i Rimeligheden, da Luthers Modstandere sielden lode det beroe ved eet Modskrift; deels i den Omstændighed, at hans Navn, som var ubekiendt, da Luther affærdigede ham i Bogen de capt. Bab., sees at være bekiendt i Aaret 1522. Hvis derfor „frater Cremonensis“ i hiin Luthers Bog og „en vis Gerhard Cremonensis“ i Resenii Beretning er den samme Person, maa han have skrevet tvende Gange mod Luther.

Tanker og Skrifter ikke var noget Usædvanligt for Paulus Eliæ[15]. Imidlertid var det altid en Føielighed, han beviste den lærde Cantzler, at uddrage en Andens Indvendinger mod Reformatorernes Lære; om den var aftvunget ham ved Consequentsen, da han giorde Kong Christiern Bebreidelser for hans kiætterske Foretagender, vide vi ikke; men dersom netop Reinhards Ideer circulerede i Jylland, kunde han unegtelig ogsaa selv have følt sig opfordret til at lade Gerhard af Cremonas Modgrunde høre imod hans dogmatiske Paastande.

I Kongens Person vedblev han derimod at forfølge Kiætteriet med Iver; det afgav det haandgribelige Beviis paa hans Uværdighed til Thronen, og dette syntes ikke at kunne noksom skærpes[16]. Men just denne Brug af Reformationssagen maatte medføre, at han mere og mere fæstede sit Blik paa det i Reformationen, som han maatte misbillige, og han kom i denne Henseende saa vidt, at han tilsidst vænnede sig til at betragte det Lutherske som identisk med Kiætterie og Uforstand; medens han dog selv talte og handlede i mange Henseender i Samklang med den tydske Reformation, ja endog i det første Aar efter Revolutionen syntes at nærme sig Reformationen allermeest.

§ 10.

Paulus Eliæ i reformatorisk Virksomhed 1523—24.

At Paulus Eliæ begav sig til Helsingør efter Kongens Flugt, var maaske ikke tilfældigt; det er rimeligt, at han er bleven Mariæklostrets Prior efter Anders Christiernsen,

15) Saaledes Skrifter af Erasmus, (§ 6. 21. 22. 23) Luther, (§ 10), Athanasius, (§ 18) Fred. Blancicampanianus. (§ 20).
16) S. ovenf. § 7. S. 72.

ligesom han blev dennes Eftermand i hans høiere Stilling. Carmeliterordenen i Danmark udvalgte nemlig sin lærde Broder til Provindsialmester. Det er ubekiendt, naar han opnaaede denne Værdighed; men i Aaret 1524 synes han at have været i Besiddelse af den, og senere optræder han med Provindsialmesterens Titel og Function [1]. Dette Embede har givet ham Anledning til at virke for Skoler og Ungdommens Dannelse og navnlig til at virke i en Retning, som de Gammeldagsdannede ikke billigede [2]; men det samme Embede har ogsaa maattet bestyrke hans Agtelse for Munkelivet og knytte hans Interesse til Klostrenes, over hvilke den tydske Reformation snart førte sit stormende Uveir.

Som Paulus Eliæ i sine Klostre arbeidede for de nyere Studier og den bibelske Theologie, saaledes attraaede han vistnok ogsaa efter Kiøbenhavns Erobring at vende tilbage til sit academiske Kald. Men Embedet var ophævet med den kongelige Donation [3]; han kunde selv kun tage sin Plads igien ved Carmelitercollegiet, hvad han muligen ogsaa giorde [4]; men

1) I Paategningen under Lage Urnes Brev 1527 (Münter Ref. H. 1, 537) og i Paaskriften paa hans haandskrevne Oversættelse af Erasmi Bog om den christelige Fyrste (Olivar. p. 47—48) kaldes han provincialis Carmelitarum; i denne Egenskab stadfæstede han en Contract mellem Landskrona Borgere og Carmeliterne i denne Stad 1589. (Jvf. § 19.). Men allerede i Brevet af 3die Nov. 1524 omtaler han „publicum, quem gero, magistratum," (Olivar. p. 170) og derved kan neppe tænkes paa noget Andet end dette Embede, hvilket vel ogsaa just var Anledningen til at han opholdt sig i Skielskør, da han skrev dette Brev. Dersom man vidste Anders Christiernsens Dødsaar, vilde Tiden nøiagtigere kunne angives.

2) Brev t. Ped. Iversen, (hos Olivar. p. 173) S. nedenf. § 11.

3) S. ovenf. § 6, S. 62.

4) Det er blevet ligesom reciperet, at betragte Paulus Eliæ allerede da som en vandrende Ridder, der drog omkring for at bekæmpe Reformationen (Münter Ref. Hist. 1, 425), fordi de saa Spor af Opholdssted, som forekomme i hans Breve og Skrifter fra 1523 til 1526,

om han skulde opnaae en videre Virkekreds, maatte beroe paa, om Universitetets Cantzler vilde beskikke ham til et egentligt Universitetskald; ved Udgangen af Aaret 1524 var det endnu ikke skeet[5]), og det, som tildrog sig i Aarets Løb synes kun at fierne ham mere fra dette Maal.

Med Skolens og Videnskabens Interesser smeltede Kirkens Interesser sammen: han fortaug ikke sine Meninger om Kirkens store Trang til Forbedring i visse Retninger. Der er Spor af et Brev, som han engang har skrevet til Morten Borup, og som synes at maatte henføres til Aaret 1523 eller 24. Opholdet i Aarhuus havde bragt ham sammen med denne berømte Lærer, hvis frisindede Underviisning førte mere end een af hans Disciple til Reformationen[6]). De have formodentlig afhandlet Kirkens store Spørgsmaal med hinanden, og i et latinsk Brev til denne Mand yttrede Paulus Eliæ sig frit om et af Kirkens Onder: den høiere Geistligheds umættelige Havesyge, dens verdslige og forargelige Levnet og hoffærdige Væsen[7]). Desuden benyttede han altid enhver Leilighed til

---

vise hen til forskiellige Steder. Den 8de Sept. 1523 skrev han fra Helsingør (§ 8 Not. 1); den 3die Nov. 1524 fra Skielskør (§ 11 Not. 20); den 15de Juni og 29de Aug. 1526 var han i Kiøbenhavn (§ 13 Not. 4 og Slutning). Men paa de to første Steder vare Carmeliterklostre, som Ordensprovindsialmesteren kunde besøge; og fra 1526 var Kiøbenhavn hans almindelige Opholdssted. (Jvf. § 13. 16. 18. 19.)

5) Han siger i det anførte Brev til Peder Iversen (Olivar. p. 170) af Nov. 1524, at han var i høieste Grad beskiæftiget, og anfører som Grund sit Ordens-Embede og sine lærde Sysler (studiorum meorum occupationes), men ikke noget academisk Læreembede.

6) Jørgen Jensen Sadolin, Jacob Schiønning og maaskee Hans Tausen selv, og Dominicaneren Jens Andersen (Münter Ref. H. 1, 348) vare udgaaede fra hans Skole. (Hans Levnet i Vidensk. Selsk. Skr. 9 Deel; jvf. Münter Ref. Hist. 1, 311 og Tauber hist. schol Aarhus. p. 14.)

7) Af et ikke ganske klart Sted i Brevet til Peder Iversen seer man, at han havde talt imod "quorundam sacerdotum opes, quas sibi conciliarunt per lites, fraudes, ambitiones, negotiationes ac

at lægge for Dagen, hvormeget han afskyede Herskesyge, Opblæsthed og Gierrighed hos den geistlige Stand; kun iagttog han altid, ikke at angribe Nogen ved Navn, men talte kun i Almindelighed, hvorved Ingen kunde fornærmes[8]). Han selv meente ingenlunde dermed at følge Luthers Fodspor; han fandt sit Forbillede i ældre kirkelige Skrifter, især i den hellige Birgittes Spaadomme og Straffetaler; men det kirkelige Partie kunde billigen troe, deri at høre en Gienklang af luthersk eller böhmisk Protest mod Geistlighedens verdslige Stilling

Der var tillige en anden Side af Reformationen, der mægtigen tiltalte hans practiske Interesse: Folkets Oplysning i Religionen. Hvad Luther udrettede for dette Formaals Fremme, strakte sig ogsaa omsider til Danmark. Med Kong Frederiks Thronbestigelse begyndte den Tid, da Bøger fra Reformationens Skueplads tilførtes ikke alene de Lærde, men ogsaa Lægmanden i Almindelighed. I Begyndelsen af Aaret 1524 kom navnlig Luthers Bedebog[9]) her til Landet; den blev

varias imposturas, quas male partas pessime distrahunt ad luxum, vanitatem, libidinem, pompam, Veneris curam ac alia infinita." (Olivar. p. 171). Man kommer uvilkaarlig til at tænke paa Biskop Jens Andersens Oxenhandel og paa Niels Stygges Overdaadighed og Yppighed (S. R. D. 2, 595.)

8) Impietatem, tyrannidem, fastum, avaritiam detestor et perpetuo detestabor, etiamsi rumpantur ilia Codro. Non quod id passim faciam, sed cum vires, locus et tempus id postulant, neque tamen nominatim quemquam distringo, sed tantum in genere, unde nemo læditur. (Samme Brev Olivar. 173.)

9) Dr. Martin Luthers kurze Form die zehn Gebote, Glauben und Vater Unser zu betrachten 1520. (J. Walchs Udg. af Luth. W. 10 T. S. 182 og i den Leipz. Udg. 22 Th. S. 29 fgg.) Om den i nogen Udgave har indeholdt Mere end hvad Titelen angiver og som forefindes i Luthers Værker, er mig ubekiendt: det Følgende skal vise, at Paulus Eliæ regnede mere til den. (S. Not. 13.) Titelen "Bedebog" har Luther selv givet den i Fortalen, hvor han anbefaler at aflægge de overtroiske Andagts- og Bedebøger samt de birgittiske Bønner og betiene sig af denne, hvori Selverkiendelsens Speil og den tilstrækkelige Bøn er sat istedetfor de gamle Bønnebøgers Skrifte-

opkiøbt og læst med stor Begiærlighed, og tilsidst kom ogsaa et Exemplar Paulus Eliæ tilhænde[10]. Denne Bog, der indeholder Forklaringer af de Ti Bud, Troens Artikler og Herrens Bøn, hører til de mange Forgængere for Luthers Catechismus, og maatte giøre et mægtigt Indtryk paa Enhver, der var modtagelig for en levende og bibelsk Udlæggelse af Religionens Grundlærdomme, som i Catholicismens sidste Tider kun havde været Gienstand for en tankeløs Udenadslæren i Husene og i Skoler, og vare saa godt som forsvundne af det kirkelige Liv og den vorne Christens Tanker, vistnok ei mindre i Danmark end i Tydskland[11]. I dens temmelig udførlige Forklaringer er der en Alvor, en Troesfylde og Beaandelse, der ikke heller lod Paulus Eliæ uberørt. Dette var den sunde Lære, der burde forkyndes. Han giorde sig til dens Tolk: han foretog sig at oversætte Bogen paa Dansk[12]. Vi ville

---

Anviisning og uforstandige Bønner. I en senere Fortale angiver han Bogens Indhold som Summen af al Prædiken og af hvad en Christen nødvendig maa vide.

10) Han skriver i den Dedication af 15de Juni 1526, hvormed han senere udgav Bogen: „Thet er nu paa tredie aar, om megh retteligę dra„gis til mynde, at her kom till lande een aff Morthen Luthers Bø„ger, som kalledis een bedebogh, ther først wdgick paa tydsk oc siden „bleff wtset wdi latine. Ther ieg saa, at samme bogh opkiøbtis „met stoer hast og syg, (ɔ: iig) oc een aff thennum paa thet sijste „kom ocsaa till myne hender“ o. s. v. og længere nede: „de tydske „Bøger, ther hwer mand tha leste saare gierne.“

11) Mathesius vidner i Luthers Levnet, (overs. af Falch: Kbhv. 1814, 1 D. S. 106) at han indtil sit 25de Aar aldrig havde hørt de Ti Bud, Troesbekiendelsen, Fadervor eller Daaben forklare paa Prædikestolen, og aldrig hørt Absolutionen og Nadverens Trøst omtale enten i Kirken eller i Skoler; samt at han aldrig havde læst nogen trykt Forklaring over Børnelærdommen, skiønt han i en stor Bogsamling havde i et heelt Aar læst alle Legender og Birgittebønner, som vare de vorne Christnes Andagsbøger.

12) „Tha fald thet megh y synde, at ieg wille... thet lade wdgaa paa Danske“ skriver han i den senere Dedication (Not. 10) og synes tydeligt dermed at angive, at han foretog sig Oversættelsen paa den

her kun lade Gierningen tale, og ikke tage noget Hensyn til de Forklaringer, han paa et senere Stadium af sit Liv har givet over sine Motiver og Hensigter, da han efter to Aars Forløb saae sig foranlediget til at udgive den i Trykken; vi betragte her som Manuskript den Bog, der senere udkom under Titel af: **En Cristelig vnderwysningh paa the thy Guds budord, Then menige Christen kirkis tro oc loffue. Wor herris bønn Pater noster, oc huore Jesu Christi død oc pyne schulle rettelige begaaes oc tracteris**[13]; og som er af vore Literatorer blevet forvexlet med den saakaldte „**D. M. L. liden Catechismi Forsmag i Danmark**“[14]).

Tid, da Bogen var ny her i Landet, skiønt den først udkom to Aar senere i Trykken.

13) Denne høist sieldne Bog, som er trykt i Roskilde 1526 og udgiør 72 Sider i 16mo, existerer neppe meer end i det ene Exemplar, som findes paa det Store Kgl. Bibliothek, hvorfra det ligesom saamange andre sieldne Skrifter har været mig velvillig meddeelt. Som allerede Titlen viser, indeholder den danske Bog fire Stykker, medens Luthers „kurze Form“ (som den findes i Luthers Værker) kun indeholder de tre første. Det fierde Stykke, hvis Overskrift er: „**Een korth lerdom oc predicken, huore wy skule rettelige oc frugtsommelige beløbe Jesu Cristi død oc pyne, skiffi wdti Femten parther**“ og som udgiør 16 Blade, kan neppe have været tilføiet den Bedebog, som kom til Danmark 1524; thi det gienfindes ikke under nogen Form blandt Luthers Skrifter, og det bærer ikke heller Præg af den store Reformators Aand. Der gaaer en haard Giengieldelses-lære og en cras Blodtheologie igiennem den; medens dog ogsaa mange Ord og Tanker træffe sammen med Luthers, og Betragtningens Standpunct er aldeles protestantisk (S. S. 100.) **Paulus Eliæ** synes ogsaa at have oversat dette Stykke fra Latin, og det turde være muligt, at han har havt en latinsk Udgave af Luthers Bedebog, (som han omtaler i det Anførte Not. 10) i hvilken dette ascetiske Stykke af en ubekiendt Forfatter kan have været optaget. Da jeg saaledes ikke kan opvise Originalen til dette fierde Stykke, maa den Sammenligning, hvorved Oversættelsens Beskaffenhed skal oplyses, indskrænke sig til de tre første Dele af den danske Bedebog.

14) Under den vaklende Titel: „D. M. L. Lidle Catechismi Forsmag i Danmarck. Som det slunis ved Poul Heliæ, der hand vaar nu omvendt

Paulus Eliæ kunde saameget lettere følge sit Hiertes Tilskyndelse til at forelægge sine Landsmænd Luthers gedigne Tanker, som denne Bedebog ikke med noget Ord stillede sig i direct Modsætning til den catholske Kirkelære; men endog kommer den nærmere i adskillige Puncter, end Luthers øvrige Skrifter[15]. Han har oversat den med en vis Frihed, der viser, hvormeget han gik ind paa dens endog meest protestantiske Ideer, men tillige viser Forskiellen mellem hans vidtløftigere Skrivemaade og Luthers concise Kiærnesprog. Han opløser gierne Luthers korte Sætninger i lange Omskrivelser, og stræber at forstærke Tankernes Vægt ved Synonymer og

til den sande Lærdom ꝛc.« forekommer først i Aaret 1571 eller 78 (ifølge Olivarius p. 98—99) en Bog, der nu kun kiendes giennem et Optryk i Resenius's D. Morten L. aabenbare Skriftemaal 1631, men som ansees for identisk med den af Paulus Eliæ i Aaret 1526 udgivne Catechisme. Men denne lille Catechismus eller Extract af en Catechismus staaer ikke i mindste Forbindelse med nærværende Skrift, og da den er forfattet efter Luthers Catechismus (1529) og siges at være taget af hans latinske Postil, som udkom senere, maa den (saafremt den virkelig skulde være fra Paulus Eliæ) henhøre til en meget sildigere Tid. Jvf. nedenfor § 21.

15) Oversætteren kunde uden at fravige sin Original skrive i Overtrædelserne af det første Bud: »Om wy dyrcke oc ære Gudz Hellien »(ɔ: Helgene) alsomeniste for tymeligt goþ oc gaffn, oc icke for sielsens nytte oc behoff.« (Bl. B. 4.); i den anden Troesartikel: „Jeg »troer, at thenne Guds søn er meg fød off then reene oc wkrenckte »møø, Maria, oc thet vdhen all brøst oc meen paa syn legomlig »oc aandelige Jomfrudom;« (Bl. E. 3.) i den tredie Artikel: at da al Eiendom bør være fælleds i den ene hellige Kirke, »tha troer icg, »at alle menniskis bøner oc gode gerninger y thette samfund, skule »komme meg till hielpp oc være paa met wild (beistehen) oc styrke meg, »bode y min liffs tiidt oc paa myn døde dag;« (E. 6.) i den anden Bøn: »Lad oss fly vkyschheds fwle begeringh oc vnd oss at elske iomsfrudom oc all reenhedt.« (F. 5.) Om Sacramentet siges kun: »Lad »oc faa alle Prester tracthere oc bruge thet werdigge Sacrament, som »tilbørligt oc sømmeligt er, all cristendommen til gode oc gaffn:« (G. 2.) ligesom der overhovedet ikke gives nogen nærmere Udførelse af de særegne protestantiske Lærdomme.

udsøgte Tillægsord, der imidlertid undertiden gjøre Stilen tung [16]. Tanken søger han stedse at gjengive med al Troskab og Tydelighed; sielden tilføier han noget af sit Eget, og dette slutter sig da i Almindelighed fuldkommen til Luthers [17], eller hidrører fra den uvilkaarlige Indflydelse af en Oversætters Individualitet, der behandler et Skrift for dets Indholds og Nyttes Skyld. I dogmatisk og moralsk Henseende røber sig ikke derved nogen væsentlig Egenhed [18]; men som Kirkens nidkiære Reformator indskyder han et bittert Ord om den fordærvede Geistlighed [19], hvorimod han som catholsk Reformator gierne slutter sig til de kirkelige Former i Cultus og Forfatning, og indbringer Begreberne Messe, Gangdage, Prælater og Præster [20].

16) Selv de ti Bud ere tildeels udvidede med overflødige Ord: „Thw „skalt icke haffue andre oc fremende Gwder." „Thw skalt icke tage „thijn Gudtz naffnn forfengellige wdtij thijn mwndt." „Thw skalt „holde oc hellig gore Høytilige dage." „Thw skalt hedre oc ære tijn „Fader oc thijn Moder."

17) Overskrifterne over de enkelte Afdelinger og Bogens hele Titel er hans Eget; efter den første Afdeling har han indsat en heel versificeret rimet Decalogus (D. 4—6; i den første Bøn har han tilføiet, at Gud vil bevare os for at forlade os paa nogen Skabning (F. 4, hvilket ogsaa gienkommer paa Steder, hvor det forefindes i Originalen).

18) I dogmatisk Henseende har jeg kun bemærket en vis Forkiærlighed for Læren om Guds Ubegribelighed, ifølge hvilken han paa flere Steder indskyder dette Prædicat om Guds Væsen og Barmhiertighed (A, 6. E, 8. G, 4.) Som Moralist er han tilbøielig til Schematisering af Laster og Synder, og kan ikke finde stærke Ord nok til indskærpe Pligterne; een Last stiller han over alle: „Bewaar oss fran then aldsomstørste syndt girighedt oc fra all begæringh till werdzens rigdom" Luther: vor dem großen Laster des Geitzes (6te Bøn.)

19) Istedet for Luthers Ord: „Øvrighedens slette Exempel," skriver han i den fierde Bøn, at de Svage i Troen ei maae „falde oc fare wylt, „bedragne af onde Prelaters oc forstanderis fule leffnet oc forgifftige „exempel."

20) See Overtrædelserne af 3die Bud, den syvende Bøn, 4de Bud og 4de Bøn.

Der er kun een eneste stor Afvigelse fra Luthers Bedebog, nemlig Optagelsen af Skiærsildsdogmet paa et enkelt Sted, ligesom det samme Dogma nok engang findes indskudt i den fierde Deel af denne danske Bedebog; men medens dette Dogma paa begge Steder bærer Præg af at være vilkaarligt indbragt, maae vi lade det uafgiort, om Paulus Eliæ har fra først af givet det Plads i sin Oversættelse, eller de forandrede Forhold først have foranlediget ham til at indsætte det da Oversættelsen 2 Aar senere blev trykt[21]). Hvad angaaer Sprog og Stiil, da er denne Oversættelse det Skrift, som Paulus Eliæ har udarbeidet med meest Omhu og i det reneste Sprog; der findes ikke de Spor af Hastværk og Lidenskab, som vanzire hans fleste Skrifter; det er, som om han her havde arbeidet med størst Kiærlighed og meest Ro[22]).

21) Denne eneste Afvigelse af nogen Betydenhed forefindes i den femte Bøn: „Hielp oc saa oc styrck alle menniskis Conscientzie, ther y syn „dødz tiidt ære wdtij misshobs fære, eller betagne medt noghen anthen „swaager frestilsse, oc besynderlige then N. eller then N. Misskunde „teg och saa offuer alle the siæle, som ere wdij sckiers„yld och besøndherlige offuer then N. eller then N.“ Og paa et Sted i Bogens sidste Afdeling: „Teg bør at lygnis „Christo Jesu y pyne oc plaghe, huat heller thet sckall sckee i thenne „werden eller oc y then tilkommendis Heluedis pyne, Oc ther som thette „icke sckeer, at tw anten pynis y thette werden eller y heluedis pine, „Tha sckaltw y thijn dødz tiidt eller y skerßyld pyne forsckrickis oc „forfæris oc all then pyne taale, ther Christus tolde paa korssed.“ (S. 8.) Ved dette Sted savne vi Originalen, (jvf. Not. 14), men i den protestantiske Tankegang, der kun kiender Himmel og Helvede, er Mellemtilstanden i Skiærsilden temmelig ubehændigt indskudt. Ogsaa paa det første Sted kaster Luthers Bedebog ikke noget Blik ud over Livets Grændse, og paa alle Steder i Bogen, hvor Skiærsilden maatte nævnes, saasom i 2den og 3die Troesartikel, savnes ethvert Spor af den. Men naar dette Indskud er det eneste i det hele Værk, der ellers saa nøie følger sin Original, fristes man til at formode særegne Grunde dertil, som ikke vare tilstede ved Oversættelsens Udarbeidelse, men vare tilkomne før dens Udgivelse, og Historien paaviser saadanne, hvorom nedenf. § 11 og 13.

22) Denne Roes tilkommer dog ikke i lige Grad det sidste Stykke af

Men hvormeget end denne Bedebog lod den catholske Kirkelære uangrebet, i det den just holdt sig til det, som er fælleds for alle Kirker, var den dog ikke blot i sin Idee en Frugt af den modsatte Aandsretning, men ogsaa paa ethvert Punct saaledes giennemtrængt af den evangeliske Aand, at denne idetmindste maatte vise sig i Valget af Indhold og paa mange Puncter i dets Behandling. I denne Bedebog, som skulde træde istedetfor de gamle Skrifte-Anviisninger[23]) og Bønneformeler til Maria og Helgene, mangler saaledes Helgenpaakaldelse, Syndsbekiendelse for Præsten, Afladslæren, Pavedømmet og det hele romerske Kirkebegreb. Derimod behandles Læren om Troens Gienstand og Kraft, om Menneskenes Evner til det Gode, Fortieneste og Bodsgierninger fra et Standpunct, der utvetydigt viser hen til den nye evangeliske Lære. Og dette gav Paulus Eliæ det fuldkomneste Medhold ved med Omhu at giengive den store Reformators Tanker. Det er Toppunctet af hans Tilnærmelse til det protestantiske Lærebegreb, og dette maa tiene til Undskyldning for, at vi ikke kunne tilbageholde en theologisk Drøftelse af hans Ord. I Henseende til Troen indskærpes det oftere, at Gud alene og ingen som helst Skabning kan være Gienstand for vor Tro og Tillid[24]); men det er ikke klart, hvorvidt Paulus Eliæ har

---

Bogen, hvilket ogsaa kan bestyrke den Formodning, at det er oversat senere; dersom ikke Originalens (ubekiendte) Beskaffenhed og dens latinske Sprog maatte kunne ansees for en tilstrækkelig Forklaringsgrund.

23) Et Spor af denne Bestemmelse er blevet tilbage i Luthers Bedebog, naar det hedder: „at det 9de og 10de Bud ikke høre til Skriftemaalet“ (Overtrædelse af de to sidste Bud), hvilke Ord Paulus Eliæ ikke giengiver, formodentlig fordi han ikke har f refundet dem i den Udgave, han brugte. Dens Text har i Almindelighed sluttet sig nærmest til den, som angives ved Varianterne i Udg af Luthers Værker, men er dog ikke ganske den samme, saa at denne danske Oversættelse synes at bevise Tilværelsen af en tredie.

24) I 1ste Troesartikel: „Mit hob oc trøst setter ieg til inthe werdskins menniske.... Jeg setter myn trøst oc loffue till inthe creatur, huad heller

giennemført denne Tankes Consequents med Hensyn til Helgendyrkelsen, da et andet Sted i Bedebogen synes at forudsætte Helgenes Ære[25]). Luthers skiønne Udvikling af Forskiellen mellem at troe om og troe paa Nogen, og af Troens Magt til at forløse fra den onde Samvittigheds Qval,[26]) gientives med fuld Troskab, hvorlidet det end stemmede med Kirkens Agtelse for den historiske Tro og for Bodsgierninger. Han erkiender Menneskets Afmagt til at opfylde Loven af egne Kræfter og til Dyd og gode Gierninger uden Naaden, dog ved Siden af den moralske Forpligtelse til at kæmpe og stride[27]). Derfor frakiendes ogsaa Menneskets aandelige Fortrin og gode Gierninger al Fortieneste og Kraft til at berolige Samvittigheden[28]); ligesom den forfængelige Stræben fordømmes, at ville giøre mere end Loven fyldest ved unyttige og

---

»thet er y himmelen eller paa jordhen, men allene till then wbetacte »(den blotten) vsynlige oc vbegrybelige enste gud, som haffuer skapt »himmel oc iord.« Et andet Sted, som P. E. selv har tilsat, s. Not. 17.

25) S. Not. 15.

26) I Indledning til Troesartiklerne og Udlæggelsen af den femte Bøn, see Not. 28.

27) Udlæggelsen af de to sidste Bud, og om Opfyldelsen af det tredie Bud: »Saa skulle wy setthe oss indt till Gudz willie, ath wy begære inderlige, thet handt skall oss brughe i alle the gierninger, ther hannom kunde tekis. Oc forthi skulle wy inthet acthæ oss sielffue, men »lade oss at wære wanmectige till all dygt oc gode gierningher, paa »thet wy kunde kende, at wy haffue Gudt behoff, som sendelighe er »at være aandellighe fattigh. Oc forthij skule wy offre oss y Gudz »hender.«

28) Under Overtrædelserne af det andet Bud »beslutis all forfengeligh »heder oc ere, som mennisken tager seg till y aandellige tingh, forthi »Gudz naffnn bør alsomeniste at æris oc loffvis ewindelige.« Den femte Bøn: »Lær oss aller kæriste Fader, ath wy icke forlade eller »trøste oss aff waare gode gierninger oc werdskyld, men at wy plat »kunde oss indgiffue til thinn wendelige oc vbegriffuelige miskund meth »een fast oc stadigh loffue.«

selvskabte Øvelser[29]. Endnu noget stærkere komme disse evangeliske Grundsætninger frem i det fierde Stykke af Bogen: Troen og Andagten selv erkiendes her for Guds Gave[30]; gode Gierningers og Bodsøvelsers Kraft forkastes[31], og en alvorlig Indsigelse føres imod Messens udvortes Brug og al mechanisk Gudstieneste[32]. Den hele Betragtning over Jesu

29) I Epilogen til de ti Bud: „Huilcken som wyl medt flyd oc winskibeligheds „fulkomme theße Budt, haffuer hwer tyme orsaghe till gode gernin„ger, saa at wy for then sag till tiids fordrefft tørffue icke tage oß „fore andre fremmede oc vnyttige huerff, som er at løbe fraa eth „stedt oc till et andhet eller oc offue seg i the gierninger, ther huer„cken biwsis oß aff gud eller oc kunde gaffne y framtyden.“

30) I 14de Part. „Er thet saa, at tw kand thenne tro icke haffue, tha „skaltu indefalldhe till gud meth een gudeligh bøn, fortij then naade „oc gaffue, som er at rettelige troo, er oc wtij Gutz hender.“ Jvf. 11te Part.

31) I 12 Part. „Wy skule grandgiuelige see till, ath wy icke efftherfølge „wanwittige folck, som ere wrangelige Christen, ther forti yndwortis „y theris hiærte bode æde (sic) sig oc syne synder oc stride medt „them, som thet waare i theris macht ath bliffue thennom qwidt an„then aff theris egne gierningher eller oc medt Penitentz, som er faste, „lesning, pelegrimis reyse eller oc afflad, huilcket icke kan skee, dog „at thenne falske loffue er nw, theß wær, møget almenneligh. Gode „gierninger skule dog icke forsømmis oc helst the, som ere Gud till „loff, legommedt till twangh, at thet kand bliffue siælen vndhe:danigt „oc wor ieffncristen till nytte oc gaffn. Men wy skule icke acte oß „aff waare gierning. Ellers bliffue the oc wy waare egne Guder; „alt thet gode, wy kunde affstedkomme, skule wy altiidt gierne giøre „oc eentha lade som wy haffue intet giort.“ I 13 Part. „Thersom „tw thet icke giør (sætter Din Liid alene til Christi Offer) oc heller „thyn Conscientzie at wære tryg aff tiit angher oc thyne bodher, tha „kommer tw aldrig til rolighed met hende, men paa thet siste falder „tw med hende oc hun met teg wdty mißhob.“

32) Læren om Messeofferet ignoreres aldeles i disse Betragtninger, Forfatteren gaaer ud fra, at Messen er til Jesu Erindring. I 10de Part. „Hwilken ther betencker oc beløber Christi pyne een dagh eller een „tyme eller oc fierde parten aff een tyme, Om hannom maa wy „tryggelige oc trøstellige sye, at hand giør en bædre gierningh end „hand haffde eet heelt aar fastet, eller y samme aar daglig haffde „læst een Psaltere eller oc hørt Hundrede messer, forthy at saadane „tancker fornye oc forwende eet menniske fraa ynderste oc saa got

Lidelse og Død i dette Stykke er i sin Idee en direct Modsigelse imod en blot udvortes Andagtsøvelse, og gaaer ud paa at vise, hvad Tanken om Christi Pine og Død bør virke paa det syndige Menneske, saavel til Anger og Ruelse, som til Beroligelse i Troen paa Christi Værdskyld og til et christeligt Levnet, samt hvorledes det er en saadan subjectiv Tilegnelse af Betydningen af Herrens Død, der alene giver Messen Værd[33]).

Betragter man alle disse evangeliske Yttringer under Eet, da give de vistnok Beviser for en fuldkommen Sympathie med den Side af Reformationen, som den havde tilfælleds med den kirkelige Mystik, navnlig dens Anthropologie, og med enhver forstandig Opposition mod kirkelige Misforstaaelser; men ligesom Paulus Eliæ ikke uden Grund senere kunde paastaae, at det var Augustins, Bernhards og andre Fædres Lærdomme, saaledes er der intet Beviis for Anerkiendelsen af Reformationens dogmatiske Hovedlærdomme, saasom Skriftens Forhold til

---

»som føre hende paa thet ny, som hun waare nyes døpt.« I 15de Part: »Oc thet menniske, ther saa øffuer sigh vdtij Christi dødh oc »pyne, giør y sandhert een bædre gierning, end thet horde alle pas»syr predickis eller oc hørde alle the messer, ther nogen tijdt syes.«

33) Hvorvidt dette hele Stykke er giengivet med samme Troskab, som de tre foregaaende, kunne vi i Mangel af Originalen ikke angive. Jeg formoder imidlertid, at det er Tilfældet, eftersom det, der absolut maa være Tilsætning, Skiærsildsdogmet, (jvf. Not. 21) røber sig saa kiendeligt. Muligt er det dog, at det ogsaa er Oversætteren, der har fundet for godt at indsætte (i 12 Part) den uevangeliske Tanke: at naar Mennesket er kommet til Synderkiendelse og Anger, og skal kaste alle sine Synder paa Christus, »tha skall ther woctis med stoor »grandiscke, at ther bliffuer ingen synd forglemdt vdtij wor Conscientze, »ellers kunde thet skee, at wy følde y misshob.« Ogsaa det i Not. 31 anførte Sted af 12te Part turde mulig have faaet nogen Interpolation af Oversætteren, hvis Ord om gode Gierninger (i Svaret t. Hans Mich. ovenf. § 3, Not. 23) synes at lade sig gienkiende i den Anbefaling af disse, som ikke staaer i den bedste Harmonie med Tankegangen.

Kirken, Arvesynden, Retfærdiggiørelsen af Troen o. s. v., saa-lidet som der er Beviser for nogen Opgivelse af Catholicis-mens Hovedideer: den synlige Kirkes Infallibilitet, Pavedømmet, Hierarchiet, de syv Sacramenter, Transsubstantiationen m. m. Kun saameget er øiensynligt, at Paulus Eliæ ikke ansaae des-lige Dogmer for det ene Fornødne, men erkiendte Vigtigheden af en sund bibelsk Religionslære, der kunde bringe Troen til at leve i Menigheden; og at han var beredt til at bidrage Sit til at fremme den, uanseet, at Midlet dertil blev tilbudt fra en Mands Haand, hos hvem han i øvrigt fandt Vildfa-relser og Kiætterie. De strenge Vogtere af Kirkens Ortho-doxie kunde dømme anderledes; de saae muligen allerede Kiæt-terie i en Bestræbelse, der gik ud paa at vække det subjective Troesliv, medens Reformationens Venner kunde mene, at han vilde giøre fælleds Sag med dem, da han begyndte at arbeide i en Retning, som var dem af høieste Vigtighed, og som han heller aldrig fornegtede; men Nidkiærhed for den practiske Re-ligions og Troens Gienoplivelse var vistnok en af de Veie, der førte til Reformationen, men den var ikke Protestantismen selv; og netop Paulus Eliæ førtes ikke videre ad denne Vei.

Det Vidnesbyrd, Paulus Eliæ ved dette Arbeide af-lagde om sin Deeltagelse i Reformationens Bestræbelser, blev ikke engang fuldbyrdet; Oversættelsen udkom ikke; hvad der bevægede ham til at tilbageholde den, kan let sluttes af det, som skete i Aaret 1524. Men den blev udbredt i Afskrifter, som, vistnok faa i Tal, dog bragte den i Mænds Hænder, der satte Priis paa den[34]) og kunde forplante dens Virkninger til den hele Kreds af unge Mænd og Ynglinge, som den-

34) Han skriver i Dedicationen til Oluf Nielsen: »Bogen er x eller xii ganghe wdscriffuen Oc er y theris hender, som henne icke wele giernæ aff lade.«

gang vare Paulus Eliæ hengivne med Liv og Siæl[35]. Jo flere disse vare, desto betænkeligere maatte hans Forhold være i de mistænksomme Prælaters Øine.

§ 11.

Paulus Eliæ under Forfølgelse 1524.

Just midt i Aaret 1524 traf Prælaterne de første Foranstaltninger til at afværge de lutherske Lærdommes Udbredelse i Landet. Mange Grunde kunde opfordre dertil, og den nye Konges Haandfæstning syntes at sikkre dem Magtens Bistand. Paven overdrog i dette Aar sin Legat i Tydskland Omsorgen for de tre nordiske Riger, at ikke Kiætteriet skulde udbrede sig i dem[1]; hvad Legaten foretog, er ikke bekiendt; men hans Opfordring kan have havt Deel i Biskoppernes Skridt. Desuden nærmede den evangeliske Prædiken sig giennem Hertugdømmerne; Kong Frederik omgav sig med evangeliske Geistlige, og Adelen i hans Følge virkede paa den danske Adel, som de tydske Soldater paa Borgere og Bønder. Almuen talte nu friere end nogensinde om Rigets Prælater; Folket læste med Begierlighed de tydske Skrifter, som nu kom i større Mængde, og Stemningen var allerede saadan, at Kong Christiern kunde mene at bane sig Vei til Thronen igien ved at understøtte evangeliske Foretagender[2]. Den studerende Ungdom

35) Habeo mihi faventissimos adolescentes, skrev han paa samme Tid. (Olivar. p. 178.) Man maa naturligviis især tanke paa det kiøbenhavnske Carmelitercollegiums Alumner, i hvis Midte han rimeligviis udarbeidede Oversættelsen af Luthers Bedebog, ligesom senere et andet lignende Værk; s. § 18.

1) Raynaldi Ann. 1524 hos Münter R. Hist. I, 392.

2) Hans Michelsens Overs. af det Nye Testament skulde bidrage til at giøre Kong Christierns Ord til Sandhed, at hans Bidrag til de Allieredes Krigsstyrke mod Danmark var »alle Mands Hierter i de lavere Stænder.« (Allen de reb. Christ. II. p. 66).

droges til Wittenberg; netop i Aaret 1524 blev Hans Tausen kaldt hiem fra dette Sted, og han kom tilbage som ivrig Protestant, ligesom Andre før og senere[3]. De hiemkomne unge Mænd, samt Luthers og Andres Skrifter, beredte Reformationen indfødte Lærere og udbredte de lutherske Ideer blandt dem, der bleve hiemme. En Kreds af Oplysningens Venner dannede sig saaledes, og de regnede Carmeliterprovindsialen iblandt sig, og beraabte sig paa hans anseete Navn[4]. Paa samme Tid erfarede man, at der fra Kong Christiern kunde imødesees en dansk Giengivelse af den Bog, som mere end nogen anden havde tient den lutherske Sag i Tydskland: Luthers Nye Testamente. Det gialdt derfor nu ikke, at afværge kongelige Angreb paa Rettigheder og Landskirkens Lære; men en Strøm væltede sig frem i Ideernes Verden, som vilde kunne bortskylle de Grundvolde, hvorpaa den hele catholske Lære og Forfatning hvilede; det gialdt om at møde den itide. Men Prælaterne hverken havde eller forlode sig paa Aandens Sværd imod Aandens Magt; de søgte Værnet i udvortes Foranstaltninger.

Som de havde stræbt at sikkre sig Kongens Bistand i Haandfæstningen, hvilken han nu ved den forestaaende Kroning skulde besværge, saaledes erhvervede de et lignende Tilsagn

3) Ifølge de nye Undersøgelser af Tausens Historie (hvis Resultat vil blive offentliggiort af Hr. Registrator. Knudsen i Antiquariske Annaler f. 1847) maa man antage, at Prior Eskild af Antvorskov har tænkt om Reformationen omtrent som Paulus Eliæ, eftersom han tillod H. Tausen at søge Wittenberg; da Opmærksomheden i Aaret 1524 blev skærpet mod Kiætteriet, kaldte han ham tilbage, men forsildigt. Allerede 1520 var Jens Andersen kommen hiem, og 1525 kom Sabolin og Flere, alle med samme Overbeviisning (Münter I, 3:8 og 462).

4) Han skriver 1524: Quodsi quispiam temere docuerit, fretus aut mea auctoritate aut, meis præsidiis, suo id faciet periculo. (Olivar. p. 170).

af Rigsraadet og Adelen, paa hvis Medvirkning og Villie Virkningen af det kongelige Løfte væsentligen maatte beroe. De benyttede den første Leilighed, der tilbød sig efter Rigets Beroligelse, den Rigsdag eller Herredag, som holdtes i Kiøbenhavn i Sommeren 1524[5]. Forinden Kongen var ankommen, havde de allerede naaet deres Maal. Det kom dem væsentlig tilgode, at Kong Christiern, hvis Fordringer Skytsmagternes Gesandter netop vilde forebringe paa samme Herredag, havde reist Reformationens Fane, og at man kunde sige, at han var i Begreb med at sende nogle Tusind Bøger, som han havde ladet trykke, af Luthers kiætterske Stykker og Artikler, ind i Landet; paa den anden Side kunde man henvise Trangen til en Reformation til den lovlige Vei giennem en almindelig Synode, hvor den hele Christenhed i Forening skulde tage fælleds Beslutning. Omstændighederne gave den Betragtning Vægt, at man for Øieblikket maatte holde sammen mod Bestræbelser, der vilde drage Folket fra den nye Regiering og forstyrre Landets Forhold til Keiser og Christenhed. Rigsraadets verdslige Medlemmer, 35 i Tal, lode sig derved bevæge til, i Forening med de 13 geistlige, at udstede deres aabne Brev af 28de Juni, hvori de forpligte sig til at blive den romerske Kirke tro og at staae den bi imod alle dem, der vilde prædike det lutherske Kiætterie hemmelig eller aabenbare. Brevet insinuerer tillige den Fortolkning af Ordene i Kongens Haand-

---

5) Mag. Hammerich (om de uadelige Stænders Deeltagelse i Statsanliggender, i Nyt hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 408) anseer denne Forsamling for at have været en Rigsdag, paa hvilken ogsaa Borgerskabet havde været repræsenteret; men den synes snarere at have været en Herredag, baade fordi den kaldes „Comitia omnium procerum et magistratuum" (ɔ: Adelsmændene og Rigsraadet) i den Skibyske Krønike (S. R. D. 2, 576) og fordi ethvert Spor af Borgerstandens Virksomhed savnes. (Hammerich, a. S. S. 412) Borgerskabets Sendebud (hvis de ere blevne indkaldte) kunde være tilstede for Kroningen alene.

fæstning: at den ogsaa forpligtede ham til at forhindre Udbredelsen og Salget af Luthers Skrifter i Danmark; og i det Rigsraadet i Overeensstemmelse dermed forpligter sig selv til dette, udvider det tillige Categorien af de Strafskyldige til dem, der holde, beskierme og bestyrke Kiætteriet, hemmelig eller aabenbare; de forbinde sig til at advare dem, og, dersom det ikke frugtede, skulde de straffe dem paa Person og Gods, med Taarn, Fængsel og anden vedbørlig Straf. Samme Pagt tiltraadte otte Dage senere 26 af den menige Adel[6]). Prælaterne havde derved deels sikkret sig Medvirkning af dem, der havde Øvrighedsmagten og Jurisdictionen, i videre og ængere Kredse, deels vundet en større Berettigelse til at handle, og fuldkomnere Sammenhold ved selv at paatage sig samme Forpligtelser. Til Borger- og Bondestanden tog man intet Hensyn; men Prælaterne undlode ikke ved Leilighed at tage samme Løfte om Troskab og Bistand imod Kiætteriet af de Enkelte, som attraaede Noget hos Kirken[7]).

Deslige Manifester af de herskende Stænder vare en truende Demonstration, uagtet Kongen hverken stadfæstede disse Breve, eller paatog sig nogen Forpligtelse med Hensyn til Bogforbud. Prælaterne gik fremad paa den derved beredte Bane: rimeligviis blev nu Leo den Tiendes Bulle giort gieldende, eller et andet paveligt Decret forkyndt i Danmark[8]); Bogfor-

6) Begge aabne Breve ere aftrykte hos Münter, Ref. H. I, 526 fgg. Reformationens daværende og senere Tilhængere (saasom Mogens Gioe, Niels Høeg, Tyge Krabbe, Anders Bilde, Oluf Nielsen o. fl.) underskreve, formodentlig af Frygt for Kong Christierns Machinationer

7) Ovenf. § 8 Not. 9.

8) Paulus Eliæ synes at forudsætte noget Saadant, naar han under 8de Nov. 1524 skrev angaaende Læsningen af Luthers Skrifter: at modo non licet, postquam emanavit Pontificis diploma, hoc prohibens. (Oliv. p. 170) Baade Ordene og Benævnelsen diploma leder til at tænke paa et da nys bekiendtgiort paveligt Brev, skiøndt Erasmus ellers ogsaa kalder Bullen diploma.

budet blev udstrakt til et Forbud mod at læse saavel Luthers, som andre evangeliske Læreres Skrifter, og mod at oversætte den hellige Skrift paa Dansk[9]. Hvilke Advarsler der kunne være uddeelte, hvilke Straffe der kunne være anvendte i de geistlige Magthaveres egne Kredse, vide vi ikke: det var omtrent paa denne Tid, at Hans Tausen blev forviist fra sit Kloster, eller sendt til et sikkrere Sted[10]; og det er muligt, at der endog blev holdt Sammenkomster af dem, som vilde værne om Troen, for at udpege de Mistænkte og bedømme deres Forhold[11]. Carmeliternes Provindsialmester var den betydeligste Mand, hvem Mistanken maatte træffe. Der er vel intet Spor til, at han blev advaret; men Begivenhederne indeholdt en Advarsel, som var stærkere end Ord.

Da Prælaterne saaledes gik i Kamp med den skiulte Fiende, var der i hele Danmark Ingen, der, trodsende deres Bud, vovede at træde aabenbar frem til Forsvar for den evangeliske Lære; Hans Tausen blev den Første, men der hengik mere end eet Aar endnu, inden hans stille Prædiken blev hørt udenfor Klosteret. Skulde Paulus Eliæ kunne have giort det? — han, som kun i en enkelt Retning gav Reforma-

9) Dette erfares først, da Forbudet blev ophævet det følgende Aar af Kong Frederik. Pont. Ann. Ecc. 2, 791.

10) Den Beretning, at han kom som Flygtning til Viborg, er vel aldeles upaalidelig; men hans Forsendelse som Arrestant til denne By er allerede et Beviis for en strængere Fremgangsmaade. Jvf. om de chronol. Data Knudsen i Antiqv. Annal.

11) Nogle Ord i et Brev af Paulus Eliæ lade sig vanskelig forstaae anderledes; han skriver til en Domherre af Lunds Capitel angaaende dem, der anklagede ham selv: „alios.... hypocritas, quos vobiscum adduxistis, ipse suos coloribus pingam, nec patiar inultam esse eorum impiam garrulitatem, cum rescivero, quidnam ipsi egerint in vestro sodalitio. Vehementer namque fidei vicem doleo, si talibus nitatur patronis.“ (Olivar. 178.) Altsaa, Lundske Domherrer havde bragt dem med sig; de vare altsaa dragne til en Sammenkomst, hvor Angivelser, Rygter og Forholdsregler mod Kiætteriet kom under Forhandling.

tionen ubetinget Medhold? Statens og Landskirkens Auctoritet, støttet til den hellige Faders Bud, var en Magt, han ikke kunde unddrage sig. Det Objective udøvede stedse et stort Herredømme over ham[12]), og her traadte det ham alt for tidligt og alt for mægtigt imøde, til at han skulde foretrække sit Skiøn om noget Godt i den begyndende Reformation for Kirkens Dom over dens hele Væsen, aldenstund det Gode, som han erkiendte ved den, kunde fremmes uden Brud. — Dersom det var skeet, at Reformationen ved en hurtig Omvæltning havde nedbrudt det Bestaaende og selv indtaget Stilling som det Objective omkring ham, skulde han vel nok, uagtet al dogmatisk Afstand fra Protestantismen, snart have forsonet sig med den; men endnu stod den, selv i sit Fødeland, truet af det Objectives Vælde, og i intet Land havde den udformet sig til Kirke; i Danmark var den kun Enkeltes Sag, dens Venner holdt sig skiulte og vare i saare forskiellig Grad og af saare forskiellige Bevæggrunde dens Tilhængere, medens det Gamle stod uanfegtet og i Besiddelse af en afgiort Overmagt over det i Stilhed giærende Kiætterie. Prælaternes Skridt havde desuden væsentligen hans eget Bifald; thi han tænkte og havde udtalt sig saaledes, at han, uden at komme i Modsigelse med sig selv, senere kunde erklære, at der gaves „ingen større Løgn, end hvad Luther havde talt og skrevet mod Kirkens Sacrament, Magt og Lydelse[13]).“ Men om han end maatte bifalde Fordømmelsesdommen over Luthers Angreb paa de kirkelige Dogmer, kunde han neppe billige den Yderlighed, at forbyde enhver Bog, der bar Luthers Navn, eller Udbredelsen af den hellige Skrift i Modersmaalet. Dog Grundene til Underkastelse under den statskirkelige Auctoritet vare de langt

12) S. ovenf. § 5 Not. 22.
13) I Brevet til Oluf Nielsen, hvorved han ledsagede sin Oversættelse af Luthers Bedebog. Jvf. § 13 Not. 7.

overveiende: han bortlagde Luthers Skrifter, og dermed ogsaa sin egen Oversættelse af hans Bedebog, og fandt snart fuld Beskiæftigelse i sit Embedes Pligter og i sine Studier[14]).

Men i sit Hierte opgav han ikke de Interesser, han havde tilfælleds med Reformationens bibelske og practiske Aand; Virkningerne af hans tidligere Færd i denne Retning syntes at anklage ham; hans Disciple vare blandt de Mistænkte, de beraabte sig paa hans Navn, de udbredte hans sidste Arbeide i Afskrifter. Derfor var det passive Forhold, han nu iagtog, ikke tilstrækkeligt til at befrie ham for Bebreidelser og Beskyldninger; men der udbrød et Uveir af Mistanke og Anklage over ham som en hemmelig Kiætter.

Historien beretter ikke, naar disse Angreb toge deres Begyndelse, eller under hvilken Form de bleve giorte; rimeligviis ere de først begyndte, eller dog Anklagerne først blevne lydelige, efter de ovenomtalte Foranstaltninger imod Kiætteriet; i Efteraaret 1524 beskiæftigede de ham stærkt. Ved begge Domcapitlerne i Lund og Roeskilde havde Beskyldningerne fundet Indgang; blandt sine Bagvaskere vidste han selv at nævne Hr. Ascer eller Adzer, og nogle taabelige Gamle[15]), og han antyder, at nu da Troens Vogtere havde rørt sig, sluttede Mænd, der i deres Hierte tænkte ganske anderledes, sig som Hyklere til de Ridkiære[16]); i første Række stod rimeligviis Lage

14) „Ego olim legi quædam ex ipsius dogmatis, sed priusquam furiosa illa scribendi licentia coepit insanire; at modo non licet, postquam emanavit Pontificis diploma hoc prohibens. Quodsi maxime liceret, mihi tamen non vacat penitus ob publicum, quem gero, magistratum atque studiorum meorum occupationes... quod sum occupatissimus:“ skriver han under 3die Nov. 1524. (Olivar. p. 169—70) Hvilke disse Studier vare, see nedenf. § 12.

15) Brev t. Ped. Iversen (Olivar. 169 og 173.) Det første Navn læses vel, men urigtigen, Asgeus; man kan neppe tænke paa nogen Anden end Adzer Pedersen, Cantor i Lund, der 1530 bestred de Evangeliske og af dem ansaaes for den værste Bagvasker hos alle Ukyndige og Eenfoldige. (D. Mag. 2, 108 fgg.)

16) S. Not. 11.

Urne, der ifølge sin Characteer maa antages ikke at have dømt gunstigere end hans Capitel. Men om der har været foretaget nogen offentlig Forhandling om Paulus Eliæ, maa blive uafgiort[17]; en udbredt Mening, som fra mange Sider leilighedsviis traadte ham imøde, kan forklare hans Skridt. Beskyldningerne hentedes især fra hans Yttringer om Geistlighedens Levnet og Stilling, og fra hans Disciples Tro og Lære. Man kaldte ham en Fiende af Geistlighedens Rigdom, en Befordrer og Forsvarer af den lutherske Sect, en Lutheraner, en Kiætter.

Dette var en Miskiendelse, som krænkede ham dybt: han meente at see personligt Had deri, og med sit lidenskabelige Gemyts hele Varme greb han Pennen til Forsvar for sin Ære og sin Orthodoxie. En Række af latinske Breve til forskiellige Personer var Frugten af dette Selvforsvar. Et skrev han til den roeskildske Domherre Johannes Laurentii[18], hvori han forklarede, hvorledes han allerede i Kong Christierns Dage havde erklæret sig imod Lutherdommen; han gientog det samme i et andet Brev til en Anden; han skrev til En, hvorledes hans Yttringer om Geistlighedens Rigdomme og geistlige Embeders Cumulation stemmede i Eet og Alt overeens med Fædrenes Ord og Kirkens gamle Love[19]; han skrev især et udførligt Brev til den lundske Domherre Peder Iversen, som endnu haves[20]. Han beklager sig i samme bittert over, at

17) See Not. 11. Det vilde være interessant, om der kunde findes noget Spor af en geistlig Forsamling i Kiøbenhavn i Nov. 1524; da Paulus Eliæ skrev de anførte Ord, var han nemlig i Skielskør: skulde han have forladt Hovedstaden for Domherrernes Skyld?

18) Om ham s. § 8 Not. 1, og om Brevet § 8 Not. 21.

19) Disse tre Breve ere alle tabte, og deres Tilværelse kiendes kun af det ene til Peder Iversen; s. fg. Not.

20) Det er trykt i Dän. Bibl. 1 St. S. 38—45 og hos Olivarius p. 169—74. Dateret fra Skielskør den 3die Nov. 1524. Peder Iversen er ellers ikke bekiendt i Reformationshistorien; man seer af

Peder Iversen, hans egen Landsmand og Medchristen, og derhos en Mand, som han selv, skiøndt ubekiendt, ofte havde roest formedelst den fordeelagtige Mening, han havde om hans Lærdom, ikke lod det være nok at kaste ethvert Skiædsord paa ham, men endog havde tilføiet Beskyldning for Kiætteriets ɔ: Gudsbespottelsens Synd, efter Indskydelse (som han formoder) af Hr. Aseer, hvem han ogsaa ofte havde roest og aldrig fornærmet med noget Ord. Han forklarer sig dernæst over sit Forhold til Luther: „Han maatte vel endnu bestandig helligen billige noget af hvad Luther havde benyttet, men som var for godt til at kaldes luthersk; men Andet, som i Sandhed var luthersk ɔ: kiættersk og absurd, afskyede han saa stærkt, at Ingen kunde det mere" [21]). Han havde vel engang læst nogle af Luthers Lærdomme, men giorde det nu ikke mere, efterdi det var forbudt af Paven, og han ikke engang havde Tid dertil [22]). Hvis derfor Nogen maatte føre ugrundet Lære og søge Støtte derfor i hans Auctoritet eller Veiledning, maatte han giøre det paa egen Risico; han havde aldrig været og skulde aldrig blive Ophavsmand til en stridig Lærdom, og vilde altid være uden Lod og Deel i Andres Vildfarelser; hvormed han dog ikke vilde sige, at Nogen af Hans var faret vild, forinden han havde undersøgt den Sag, hvorom der var Tale. Beviset for

Brevet, at Paulus Eliæ havde Agtelse for hans Lærdom og videnskabelige Aand; men han blev Catholicismen tro og forekommer endnu 1544 blandt dens Forsvarere i Lunds Capitel (Heiberg P. Pallad. i Theol. Tidsskr. 4 Bd. 2 H. S. 120.) At han skulde være den samme som Petrus Jareus, der underskrev Kirkeordinantsen og deeltog i Colloqviet 1544 (smstd. S. 120 og 122), er ikke rimeligt.

21) Denne, ofte senere anvendte, Begrebsbestemmelse af Lutheranismen forekommer her første Gang hos Paulus Eliæ: »Equidem ut quædam a Luthero usurpata (quæ digniora sunt, quam ut Lutheriana appellitentur) vehementer probo: ita nonnulla (quæ vere Lutheriana sunt, hoc est: hæretica et absurda) adeo execror, ut nemo magis execrari possit.« (Olivar. p. 169.)

22) Stedet er anført Not. 14.

sin Rettroenhed havde han i Øieblikkets Travlhed ikke Tid til at føre med mange Grunde; men han vilde samle af sine tidligere Breve (idet han ligesom giorde Centoner), hvad der maatte være tilstrækkeligt Beviis. Han anfører derpaa de Begivenheder og Yttringer, som vi ovenfor have benyttet paa sine Steder i Historien[23]), og mener dermed at have godtgiort, snart at han ikke afviger et Haarsbred fra Skriften eller Fædrene, fra Concilier og Canones, snart at han med rene Ord har fordømt alt hvad Luther havde sagt og skrevet ugudeligt, og selv skrevet, hvad der strider lige imod Luthers Skrifter og Ord; „og dog" — udbryder han — „vil man med Vold og Magt giøre mig til en Lutheraner; jeg beder, at Du ikke mere vil forfølge mig med dine Vidundere af Benævnelser[24]); orthodox er jeg, ikke en Kiætter, Paulus hedder jeg, ikke Lutheraner."

Disse Beviser udgiøre Brevets første Deel; det var de samme, som han havde benyttet imod andre Anklagere, uden just at have havt Held dermed hos Alle[25]); virkelig vare de ikke heller lige bevisende: at misbillige Kong Christierns Vold imod det lundske Domcapitel og mod geistlige Personer, kunde kun lidet godtgiøre Modsætning til Lutheranismen; de vægtigste Grunde bestode i Ord, der muligen ikke saa ganske syntes at stemme med hans Gierning og Retning; thi ikke Alle vilde kunne tiltræde hans Distinction mellem det Lutherske, som var for godt til at kaldes luthersk, og det rette lutherske, og end

23) Han beraaber sig navnlig paa sin Erklæring til Kong Christiern (§ 9 Not. 7), sine tidligere Breve til dem, der anklagede ham (Not. 19), paa Fortegnelserne over Klagepesterne mod Kong Christiern (§ 7 Not. 7) og paa Commentaren til Rigsraadets Manifest (§ 7 Not. 16); men (som ovenfor bemærket) ikke paa noget Skrift imod Martin Reinhardt.

24) Obsecro igitur, ne prodigiosis vocibus tuis me insecteris, kan ogsaa oversættes: med Dine infernalske Brøl. (Olivar. 172—73.)

25) „Quibus olim me excusarim apud quosdam plus satis suspicaces, etiamsi non sit apud omnes profectum." (Sammested 170.)

mindre være enige med ham i at drage Grændserne mellem disse to Bestanddele af Lutherdommen. Maaskee følte han selv, at Beviserne behøvede at understøttes; thi han erklærer i sin Harme forud, at dersom Peder Iversen, efterat have læst og overveiet dette, endnu vilde kalde ham en Kiætter, maatte han ansee sig berettiget til at „forsvare sig mod saadan Uret med Bognlæs af utallige Skieldsord."

Men overfor en lærd Modstander undlod han ikke heller at berøre Sagens inderste Kiærne, for ligesom at forsvare sin Tilnærmelse til den lutherske Retning ved Siden af sin høitidelige Protest mod at regnes til „den gudsforgaaede Sect." Han skriver fremdeles: „Dersom Du vidste, min Petrus, fra hvilken Grund og fra hvilke Ophavsmænd hiin Opdigtelse om mig hidrører, tvivler jeg ikke om, at Du vilde tænke anderledes om Paulus, end Du giør, og maaskee endog (dersom der blot er nogen Gnist af Forstand i Dig) tage mig ivrigen i Forsvar mod den uretfærdige Beskyldning. Der ere de, som intet Ringere ville, end at de grundige Studier reent maatte udslukkes, hvilke de mene at være befordrede ved mine Bestræbelser i nogle af Danmarks Skoler, om de endog deri tage feil. Jeg har vel giort mig Umage efter bedste Evne, men jeg har kun udrettet lidet, deels formedelst mine indskrænkede Kræfter, deels fornemmelig formedelst visse taabelige Gamle, som uafladelig raabe imod Videnskabernes Mæcener og i den Grad sætte sig imod Gudfrygtigheds Studier, at de hellere ville, at Barbariet skal herske bestandigen, end at de, som forhen ere holdte for Rabbiner og Lærere, skulle tabe nok saa lidet i deres Anseelse. De indsee ikke, at det er Misundelse og Irreligiøsitet at hade de Videnskaber, de ikke kiende. Med solide Grunde tage de ei heller fat paa Noget; men udrustede alene med Rænker og Kneb, drevne af Raserie og Afsindighed, udraabe de den for Kiætter, som i Skoler fortolker

enten Christus eller Paulus eller Petrus. Jeg ærer Gudsfrygt og Auctoritet hos Alle; Standsværdighed erkiender jeg ogsaa hos de Slette; men Ugudelighed, Tyrannie, Opblæsthed, Gierrighed afskyer jeg og skal jeg stedse afskye, om saa Codrus skal briste af Misundelse. Ikke at jeg giør det nu og da, men naar Kræfter, Sted og Tid opfordre dertil" [26].

Saaledes vedkiender Paulus Eliæ sig en videnskabelig og reformatorisk Stræben, som han ikke agtede at opgive for Daarernes Skraal og som han ansaae for noget ganske Andet end Lutheranismen, skiøndt han vidste, at den havde bragt ham i Mistanke. Han nærede endog fuld Tillid til, at den skulde vinde Anerkiendelse; han advarer Peder Iversen mod at sætte sin Anseelse for Lærdom paa Spil ved at giøre fælleds Sag med Obscuranterne; han truer med den unge Slægt, i hvilken han havde mange hengivne Tilhængere, som ogsaa, naar han selv taug, skulde modtage Bagvaskeren efter Fortieneste, og ikke taale, at Rogen ustraffet sønderrev hans Kiortel, end sige satte Plet paa hans gode Navn og Rygte. I Tanken om den Kraft, hvoraf han vidste sig og Sine i Besiddelse, seer han med Foragt ned paa de hemmelige Avindsmænd og den Maade, hvorpaa de i deres aandelige Usselhed vilde værne om Troen [27].

Den ædle og kraftige Aand, der gaaer igiennem denne sidste Deel af Brevet, danner en Modsætning til den første Deels smaalige Beviisførelse; men det er en Modsætning, som er grundet i Forholdenes Natur: her udtaler han sig over sit Livs Idee til en beslægtet Aand; hist stod han ligeoverfor

26) Olivarius 173. De specielle Hentydninger til Personer og Forhold, som ligge i dette mærkelige Sted, formaae vi ikke at oplyse; Videnskabernes Mæcener turde blandt Andre være Anders Christiernsen, Lage Urne og Ove Bilde; de taabelige Gamle kunde være at søge saavel i Domcapitlerne, som ved Universitetet.

27) Stedet er anført ovenfor Not. 11.

inqvirerende Kiætterdommere. I den første Deel maatte han betiene sig af lidet vægtige Beviser, som skulde tages af Kiendsgierninger; han følte sig kiendelig i Forlegenhed, og lagde Skiul paa Sandheden eller udtalte sig tvetydigt i sine Ytteringer om sit Bekiendtskab til Luthers Skrifter[28]; han greb en Adskillelse imellem hvad Luther havde fra Andre, og hans Eget, med hvilken han selv senere drev aabenbar Spil[29]. Men denne Forlegenhed var ikke alene en Virkning af den udvortes truende Magt; den havde sin Rod i hans eget deelte Indre, han maatte ogsaa i sine egne Øine staae reen for Kiætteriet: han kunde og vilde ikke følge Luther ud af den romerske Kirke, hvis Dogmer han hyldede, og dog kunde han ikke negte de Bestræbelser sin Agtelse, som dengang med deres historiske Navn maatte kaldes lutherske; han vilde tilskrive sig selv en fuldkommen Uafhængighed af lutherske Impulser, og dog kunde han ikke negte Luthers mægtige Aand sin Beundring, naar han udlagde Skriften eller Troens almindelige Indhold i sit christelige Kiærnesprog. Forlegenheden forsvandt først for Paulus Eliæ, der hvor han fra et høiere Standpunct ahnede en

28) De i Note 14 citerede Ord lade sig vanskelig forene med det Factum, at han nogle Maaneder iforveien havde læst og selv oversat en af Luthers Bøger. De synes endog at insinuere den Forestilling, at han ikke havde læst Skrifter af Luther siden 1520, da det, han kalder furiosa licentia, aabenbar tog sin Begyndelse. Ligesaalidet var det hans Hensigt, at afholde sig fra Luthers Skrifter i Almindelighed; han kiendte ikke blot hans Nye Test., men ogsaa hans Psalmer 1526 (Sv. til H. Mich. H. 1.) At han aldeles ikke havde Tid til at læse Luthers Skrifter, er ligeledes en Udskeielse i Beviisførelsens Iver, der svarer til den anden, at han ikke har Tid til at forsvare sig med mange Grunde; da netop Brevet dog blev meget vidtløftigt, og Slutningen er skrevet med megen Ro.

29) Da P. Eliæ senere udgav sin Oversættelse af Luthers Bedebog, sagde han at han havde fordret det Gode, Luther havde fra Andre, fra hans Eget; men Oversættelsen var Ord til andet Luthers Bog. Den mægtige Aands Productioner til stede overhovedet ikke en saadan Adskillelse.

bibelsk christelig Videnskab, som skulde gienføde Christenheden i Forbindelse med en fornøden Reformation i Sæder og Institutioner; han satte sit Maal i en saadan og troede at have beredet den Steb. Men han forjættede ogsaa dennegang, hvad Tiden ikke bragte.

Det lykkedes ham ikke at reise den unge Slægt til Kamp for den Videnskabelighed, han ansaae for den ene rette; Disciplene gik videre end deres Mester, de hyldede den nye Videnskabelighedds Consequentser i Reformationen selv. Ei heller veed man, at Nogen opstod til Forsvar for Paulus Eliæ. Alligevel lykkedes det ham at berolige i det mindste Magthaverne i det kirkelige Partie; de kunde ikke vise ham fra sig med en Haardhed, der vilde drive ham over paa de Evangeliskes Side; de satte Priis paa Underkastelsen, og maatte desuden see i ham en tro Forbundsven i Alt hvad Dogmet angik. Vi vide ikke, hvorledes den Feide, han udholdt i Aaret 1524, førte til dette Resultat; men medens han opnaaede fuld Anerkiendelse blandt dem, der havde Magten, var det senere kun skiulte Uvenner, der endnu gierne vilde giøre ham til Luthers, om de kunde faae Leilighed dertil[20].

§ 12.

Studier og academisk Ansættelse 1524–25.

Da Paulus Eliæ henlagde Luthers Bedebog og øvrige Skrifter, deelte han sin Tid mellem sit Embedes Pligter og sine Studier. Han var endog særdeles beskiæftiget i Efteraaret 1524[1]). Den lille Carmeliterprovinds i Danmark kunde

20) Han yttrer 1526, at han maatte frygte Forfalskning af sine Skrifter af sine »uvenner, ther giernæ giorde meg Luthers, om the konde ther faa lempe till.« (Bedebogen A. 3.)

1) S. § 11 Not. 14.

neppe give selv den virksomste Provindsialmester megen Beskæftigelse; Studierne synes at have været hans Hovedsyssel. Hvilke disse vare, siger han ikke, og der udkom ikke heller noget Arbeide fra hans Haand i det næste Aar. De protestantiskfartede literaire Arbeider, som senere saae Lyset, kunne ikke vel antages at have beskæftiget ham, paa en Tid da han saa bestemt erklærede Læsningen af Luthers Skrifter baade for utilladelig og for umulig for sig. Hvilke vare da hans Studier dengang? — Aaret 1524 henleder Tanken paa en historisk Virksomhed i et dansk Kloster: netop i dette Aar arbeidede Forfatteren af den **Skibyeske Krønike**[2]. Skulde dette have været en af de literaire Sysler, som beskæftigede **Paulus Eliæ**? Den Deel af Værket, som kan være skrevet 1524[3], svarer ikke lidet til den Stemning og Stilling, hvori han dengang var: medens Krønikens Begyndelse, der var forfattet under Christian den Anden, er gjennemtrængt af en vis Ærefrygt for Kongeslægten som Gjenstand for Guds Varetægt til Folkets Held, har derimod Forfatteren i den senere Deel fæstet Øiet paa Fyrsternes personlige Svagheder, og lader ingen

2) »Nam hæc scripta sunt anno ab orbe redemto 1524,« siges under Aaret 1502 (S. R. D. 2, p. 562.)

3) Hvad der kan være skrevet 1524, er muligen ikke mere end Historien til Aaret 1514, efterdi der under Aaret 1515 nævnes **P. Svaves** Apologie for Christian den anden, der først blev skrevet i Aaret 1525; (*Allen* de rebus Chr. II. exul. p. 42) men dersom denne Notits maatte kunne betragtes som en senere Tilsætning, kan Arbeidet fra 1524 udstrækkes til Aaret 1519, men ikke længere; thi der kaster Forf. et Blik ud over Begivenheder i Aaret 1527 og fg. (p. 568). Men hvor Arbeidet fra Aaret 1524 begynder, lader sig endnu vanskeligere sige, eftersom der er Spor af Omarbeidelse baade i Exordiet og i Historien selv. (p. 556 og 557.) Maaskee det, som var udarbeidet under Christian den Anden, kun indbefattede Slægtregistrene eller Krønikens Begyndelse til omtr. 1498, da Prinds Christiern under dette Aar endnu nævnes uden Bitterhed (p. 560) og der under 1501 henvises til, hvad der er fortalt under 1497, som til Noget, der ei længere stod levende for Tanken (p. 562.)

Lellighed ubenyttet til Udfald paa deres Troløshed, Frygt for Sandhed, Usædelighed i Levnet og Ustadighed i Gunst[4]); især kaster han oftere et fiendtligt Sideblik paa Christian den Anden[5]). Ligeledes røber sig en skiult Uvillie mod Lage Urne, som contrasterer mod den Roes, hvormed denne Prælat senere omtales i samme Krønike[6]); der giøres Udfald mod Lutheranismen fra de samme Synspuncter, som herske hos Paulus Eliæ[7]), og, ligesom igiennem hele Krøniken, forekommer der Spor af hans Udtryksmaade[8]) og af den hallandske Carmeliters særegne Interesser og Synskreds[9]). Men et lidet historisk Arbeide, hvortil der ikke synes at være giort egentligt

4) S. R. D. 2. p. 561. 63. 64. 65. 66. (jf. hans Yttringer til Kong Christiern og Kong Gustav, ovenf. § 6 S. 58 og § 16.)

5) Ibid. p. 562. 63. 64, (hvor der læses: Obiit Rex Johannes, Christierni primi optimi patris filius, sed pater Christierni Secundi, famosi tyranni) og 565.

6) Pag. 560 bemærkes, at efter Olaus Martini fulgte stedse slettere Eftermænd paa Roeskilde Bispestol; af hans Efterfølgere var Lage Urne den tredie, allerede fra 1513, og maa derfor være heri indbefattet. Der indtraadte en Forsoning mellem Bispen og den anklagede Paulus Eliæ; Krøniken giver ham ogsaa senere det hæderligste Eftermæle (p. 585.)

7) Lutheranismen sammenstilles med det bøhmiske Kiætterie (p. 561—62 jvf. ovenf. § 7 Not. 26) og betragtes som Eet med voldsom Tilegnelse af Kirkens Eiendomme (ibid. jvf. ovenf. § 11 S. 112); den er et Angreb paa hele Christenhedens sacra (ibid. jvf. § 9 Not. 7.) og et Frafald fra den hellige romerske Moderkirke (566. jvf. § 5 Not. 8.)

8) Saasom Tidsbestemmelsen „in fuga Christierni regis" (p. 561. 567 jvf. § 7 Not. 16); *Rutheni*, med Bibegrebet om Trældom i Rusland (p. 561 jvf. § 7 Not. 26); om Christian den Anden siges „tanto dedecore e regno profligatus" (p. 564 jvf. § 8 Not. 2.) Den romerske Kirke kaldes „mater et rectrix et gubernatrix" (p. 566 jvf. § 5 Not. 8. mater et domina og Sv. t. H. M. B. 2 „een Mesterinde til wor og wore forelldris tro oc salighedt.")

9) Pag. 562 bemærkes, at Halmstad ligger i Halland; p. 567 oplyses den hallandske Klosterførs Levnet, der døde som Erkebiskop, med nøiagtigt Kiendskab; p. 565 fortælles (ligesom giennem hele Værket) Ting, der forudsætte et særligt Forhold til Carmeliterordenen (jvf. p. 568, 581—82.)

Kildestudium, kunde ikke være den lærde Munks eneste Beskiæftigelse; i de næste Aars Skrifter spille den hellige Birgittes Bøger saa stor en Rolle[10]), at man muligen tør antage, at Læsningen af dem, ligesom af Erasmi Skrifter og patristiske Værker,[11]) kan have udfyldt hans øvrige Tid

Saadan ustyldig Virksomhed maatte anbefale ham i Prælaternes Øine ei mindre end den Tieneste, han vedblev at vise i Sagen med Kong Christiern[12]); dersom man nogensinde vilde opfylde et Ønske for ham, syntes Tiden at være kommen, da han i Ord og Gierning havde beviist sin Underkastelse under Kirkens Auctoritet. Desuden maatte Omstændighederne nu giøre en theologisk videnskabelig Bistand fornøden; thi det viste sig snart, at Rigsraadets og Prælaternes Foranstaltning lidet svarede til sit Øiemed. Kongen ophævede endog 1525 det hele Bogforbud, saa at Luthers og hans Tilhængeres Skrifter frit maatte læses, og den hellige Skrift oversættes og udbredes over hele Landet[13]). Kong Frederik selv anviste derved Reformationen den naturlige Gang giennem Ideernes Udbredelse, og Prælaterne maatte see at stille aandelige Magter mod Aanden. Hvo skulde bedre kunne møde den kiætterske Strømning end Paulus Eliæ? Han var Landets berømteste Lærer; den „Aand og høie himmelske Forstand," som hans Tilhængere senere opløftede saa høit[14]), var vel allerede da anerkiendt, og selv den mæglende Retning, han indslog,

10) Navnlig i Brevet til Oluf Nielsen af 1526, i Svaret til H. Michelsen, og især i Bogen til Kong Gustav 1527—28. jvf. § 1 Not. 22 og § 16.

11) Athanasii Bog om Psalmernes Kraft oversatte han ei længe efter (§ 18.)

12) Oversættelsen af Klagebogen, Commentaren til Rigsraadets Manifest, og Prælaternes Forsvar, høre til Aarene 1524—26 (§ 7.)

13) Pontopp. Ann. E. 2, 791.

14) Saaledes siger H. Tausen i Svaret t. L. Povel, Bl. H. 2: „L. Povels aand oc høye himmelske forstand, ther hans tilhengere rose saa fast aff."

kunde synes ønskeligere end den allerstiveste Fastholden ved det Gamle, eftersom Bevægelsen ved Universitetet udentvivl krævede ligesaa meget Maadehold, som Kraft. Endelig er det meget sandsynligt, at de Mistænksomme kunne være blevne end mere beroligede i Henseende til P. Eliæ Forhold til Reformationen; efterdi han neppe har undladt tidlig at forkynde det Indtryk, som de sørgelige Optrin i Tydskland i Aaret 1525 gjorde paa ham; thi Bondekrigen stod senere bestandig for ham som det rette Beviis paa, hvortil Opposition mod Kirke og Magthavere førte. Men hvilke end Grundene have været, som her vare virksomme, saameget vide vi kun, at Paulus Eliæ omsider igjen blev Lærer ved Universitetet, ikke længere som Carmelitercollegiets Docent, men som theologisk Professor i Almindelighed under Universitetets Canzler[15]), og dette skete rimeligviis i Aaret 1525[16]).

15) Beviset for hans academiske Ansættelse er givet i Underskriften under Lage Urnes Brev til Universitetet, hvor det siges at være læst 8de Julii 1527, i Overværelse af Vicecantzleren, Lector Paulus Carmeliterprovindsial, Mag. Th. Scotus og Mag. Olavus, samt Lector Frantz. (Münter Ref. H. 1, 537.) At Paulus Eliæ ikke nævnes her som Docent fra Carmelitercollegiet, sluttes deels af den Plads, hvorpaa hans Navn staaer, deels af Brevets hele Tone, der stiller alle, til hvem det er stilet, under lige Forhold til den almindelige academiske Organisation. Men det følger ogsaa af det Factum, at hiint Embede, som han tidligere havde beklædt, var ophævet af Christian den Anden; (S. § 6) og det antydes i den Skibyeske Krønikes Ord, (S. R. D. 2, 582) naar der ved Beretningen om to Begivenheder med Paulus Eliæ i Aarene 1526 og 1522, tilføies ved den sidste, at han dengang (1522) var Forstander for Carmeliterklosteret; thi denne Fremhævelse af »dengang« (tum) vilde være unaturlig, dersom han ogsaa var det 1526.

16) Vel er Beviset for hans academiske Ansættelse fra Aaret 1527, men hiint Brev selv forudsætter en længere Tids Virksomhed, og da han opholdt sig i Hovedstaden 1526 (S. nedenf. § 13 Not. 6 og 16) og gjennem hele Aaret virkede i den Retning, som characteriserer hans nye academiske Løbebane, turde man lettest tænke hans Ansættelse som foregaaet i Aaret 1525, fra hvilket aldeles Intet er bekjendt om ham.

Der laae en stiltiende Pagt allerede i denne Ansættelse; om han tillige udtrykkeligt lovede sin Bistand til Kiætteriets Bestridelse, vide vi ikke; men dersom han giorde det, kunde det være skeet i fuld Overeensstemmelse med hans Anskuelser. Paa dette Punct af hans Liv kunde derfor snarest hiin Beskyldning for Bestikkelse finde sin Plads: det var ikke umuligt, at det Embede, han fik, havde sin Løn i et Beneficium, der kunde i ubestemt Tale kaldes et Canonicat[17]); i visse Kredse udbredtes netop da denne Beskyldning, der første Gang træder os historisk imøde i Aaret 1526. Dengang var det den protestantiskfindede Pøbel paa Slottet, der raabte efter ham, at han var bestukket ved Bisloppernes Skienk og Gave til at bespotte Christus og Guds Ord; senere gientoge hans theologiske Modstandere denne Beskyldning[18]); men billigere Dommere, som kiendte ham nøiere, bevidnede ogsaa senere, ligesom hans egne Gierninger, at han endnu stedse bevarede den samme Interesse for en Deel af Reformationens Stræben, som han alt tidligere havde yttret[19]), saa at der ligesaa lidet her, som noget andet Sted i hans Liv, kan paavises nogen pludselig Overgang, der kunde understøtte Formodningen om en egentlig Bestikkelse. Det var Reformationssagens egen Fremskriden og dens historiske Gang i Danmark, der lod ham sees i et andet Forhold til den, end tidligere; hans academiske Ansættelse var omtrent samtidig med denne Forandring, men derfor ikke dens Grund.

Historien beretter Intet om denne hans anden academiske Virksomhed, der omtrent har varet fra 1525 til 1530,

17) Jvf. § 5 Not. 16—20. Et Canonicat kunde f. E. det Præbende blive kaldt, som Lage Urne i Aaret 1522 tillagde den nye Lærerplads, (S. § 6 Not. 19) og som rimeligviis afgaves af Domcapitlet.
18) S. R. D. 2, 582 jvf. nedenf. § 13 Not. 14. 17.
19) Jvf. nedenf. § 18.

medens det er hans Kamp med de evangeliske Bevægelser udenfor Universitetet, der meest fremtræder i Historien. Men det mangler ikke ganske paa Antydninger af de Forhold, som dengang fandt Sted ved Universitetet. Paa denne Tid vare Mag. Ole Chrysostomus og af Carmelitercollegiets gamle Alumner Lector Frands Wormordsen ved Universitetet[20]), og det er vel muligt, at Paulus Eliæ dengang har anbefalet og fremdraget denne[21]); den første synes at have været Professor ved Universitetet og holdt 1529 det poetiske Foredrag, der medførte hans Fordrivelse fra Staden, men tillige vidner om, hvorledes han var opfyldt af Tanken om Tidens Onder: Sædernes Fordærvelse, Biskoppernes Pligtforsømmelse og Geistlighedens Uvidenhed og Vellevnet[22]); Fr. Wormordsen synes at have været Lector i Carmelitercollegiet[23]), og var ligeledes en Mand, der talte heftigt mod Misbrug og Usædelighed, og disputerede frit om mange Lærdomme uden dog at indblande Kjætterier eller holde haardnakket paa kjætterske Meninger[24]); begge tilhørte den bibelske Retning. Med disse Mænd samvirkede Paulus Eliæ; Frands Wormordsen understyttede han i hans Oversættelse af Davids Psalmer; med begge forenede han sine Klager over Tidernes Brøst, og ligesom begge fremdrog han den bibelske Theologie. Men der maatte være den væsentlige Forskiel imellem dem, at imedens de unge Mænd vare beredte til at følge Bibellærens Consequentser i den evangeliske Retning, hvorved de ogsaa snart bleve Protestanter, var Paulus Eliæ sig

20) See Not. 15.
21) See § 2 Not. 12.
22) Lamentationes ecclesiæ (cum præf. Petri Laurentii et appendice Francisci Wormordi) Malmog. 1529. Jvf. min Dissertat. Cath. & Ref. p. 15.
23) De ulæselige Ord i Paategningen paa Lage Urnes Brev (Münter I, 537) kunne naturligen udfyldes: cum Lectore Francisco in carmelitarum domo collegii.
24) Den Skibyske Krønikes Charakteristik af ham S. R. D. 2, 584.

Grændserne og Modsætningen bevidst, og kunde ikke undlade at bekæmpe som Kiætterie, hvad hine hellere betragtede som Problemer eller Sandheder. Imidlertid kunde hans Paaviisning af det ældgamle kirkelige og almindelige Lærebegreb, ud over hvilket Ingen turde gaae, ikke hindre Virkningen af den anden Bestanddeel af hans Underviisning; han ansaaes endnu for en halv Lutheraner[25], og han maatte selv blive En af dem, paa hvilke Ansvaret faldt for det Kiætterie, som snart efter hans Ansættelse tildrog sig Canzlerens Opmærksomhed. Det skete nemlig oftere, at unge Mænd, som Universitetet havde hædret med Magister- og Baccalaureus-Værdigheden, sluttede sig til de Frafaldne, skiønt Historien ikke kan nævne Nogen af dem, paa hvilke man i Aaret 1527 kunde tænke; Lage Urne fandt det derfor fornødent i Aaret 1527 at tilskrive Universitetets Lærere en haard Paamindelse og at indskærpe den tildeels ældre Lovbestemmelse, at Ingen fremtidigen maatte admitteres til theologiske Forelæsninger, førend de enten havde Baccalaureigraden eller allerede vare ordinerede Præster. Tillige forbyder han, at Nogen maa optages ved Universitetet uden sikkre Beviser for Tro og Sæder, samt befaler, at de Studerende af alle Fag skulde, efter Lærernes Skiøn, under Hensyn til Personer og Tiderne, ikke efter eget Valg, bestemmes for de Studier, som kunde gavne meest og skade mindst, og for hvilke de maatte ansees meest skikkede[26]. Den første af disse Bestemmelser maatte lægge Mange en betydelig Hindring i Veien

25) Midt i Aaret 1526 skrev han de Ord, som anførtes ovenfor § 11 Not. 30. Hvilke de Fiender vare, der gierne vilde giøre ham til Luthers, om de kunde, er vel ikke ganske klart; thi man kunde tænke paa Lutheranere, der ved at udgive hans Skrift forfalsket, kunde ville tilegne deres Partie ham; men det ligger dog nærmere at tænke paa de orthodoxe Bagvaskere, der endnu stedse ansaae ham for halv Kiætter.

26) Dette Brev findes aftrykt i Münters Ref. H. 1, 535–37, dateret 25de Junii, og læst paa Universitetet d. 8de Julii 1527. Jvf. sammested. S. 464.

for Opnaaelsen af det, som de Fleste i den religiøse Giæringstid søgte ved Universitetet; den sidste maatte — hvis den virkelig blev anvendt — forvandle Universitetet til et slavisk behersket Seminarium og afskrække Ungdommen paa en Tid, da netop Bevidstheden om Frihed i Aandens Rige begyndte at vaagne. Canzlerens Foranstaltning maatte derfor bibringe Universitetet et Dødsstød, og snart efter berøvede Hans Tausens Optrædelse i Hovedstaden og Gymnasiets Stiftelse i Malmøe den kirkelige Høiskole dens sidste Levning af Liv og Betydning, og dermed ogsaa Paulus Eliæ den Virkekreds, som Kirkens Foresatte havde betroet ham. Vi vide ikke, naar han indstillede sin academiske Virksomhed, men i Aaret 1530 var han borte fra Hovedstaden og kunde ikke engang mere vise sig der.

§ 13.

Povel Vendekaabe 1526.

Det er først i Aaret 1526, at den Beskyldning fremtræder, som har skaffet Paulus Eliæ det lidet hæderlige Navn: Lector Vendekaabe; thi da var det evangelisk sindede Partie i Landet først blevet stærkt nok til at udtale sig som offentlig Mening og kræve dem til Regnskab, der syntes at have skuffet Forventningen. Gjennem hele Nørre-Jylland udbredte sig dengang den evangeliske Prædiken, beskyttet af Kongen og Borgerne i Kiøbstederne; hos Adelen fik de nye Lærdomme Indgang, saavel formedelst Standens Oplysning og christelige Interesse, som formedelst de Udsigter der aabnede sig til et rligt Bytte[1];

1) Paulus Eliæ ansaae netop Adelen for at udgiøre Luthers største Partie i Danmark, endnu i Aaret 1526. I Svaret t. Hans Michelsen siger han: „at somme Dansche mend ere indfaldhen met Luther oc særdelis aff adelin.“ (I. 2.)

Kongen og hans Omgivelser gave det evangeliske Partie baade en agtet og en kraftig Støtte. Protestantiske Skrifter udbredtes fra Tydskland af Bogførere, der endog vare saamange, at Paulus Eliæ kunde udhæve som en egen Classe de Bogførere, der pleiede at omføre kætterske Bøger[2]; især fandt Hans Michelsens Nye Testament, uagtet dets Ufuldkommenhed, stor Indgang og udbredte Bekiendtskabet med Luthers Fortaler og Anmærkninger. Men Paulus Eliæ stod nu som en Modstander af Tidens Oplysning.

Nu kom Anklage og Bebreidelse fra denne Side, og han var ikke ligegyldig for deres Dom, med hvilke han endnu stedse havde væsentlige Interesser tilfælleds. Det hedte om ham, at han lærte anderledes nu end før, at han forhen havde prædiket med Luther, nu imod ham, ja at han ikke længere blev ved den hellige Skrift[3]. Han erkiendte ikke disse Beskyldninger for grundede; og ligesom han engang havde stræbt at overbevise det kirkelige Partie om sin Orthodoxie, saaledes vilde han gierne give Oplysningens Venner et Beviis paa, at han hyldede endnu stedse ligesaameget af de evangeliske Bestræbelser som nogensinde. Han kunde paa eengang give dette Beviis og fremme den christelige Religiøsitet, som stedse laae ham paa Hierte, ved at udgive sin Oversættelse af Luthers Bedebog, og dette giorde han omtrent midt i Aaret 1526. Ubekiendte Forhold til Ridder og Rigsraad Oluf Nielsen (Rosenkrands) til Vallø foranledigede, at han netop ønskede at retfærdiggiøre sig for denne Mand, og at han dedicerede ham Bogen som en Anerkiendelse af hans og hans Moders Gunst og gode Villie. Han ledsagede den derfor med en Tilskrift til

2) Sv. t. H. Mich. D. I. „Prentere oc bogførere oc thennom ferdelis, som pleier ath omføre kettirsche bøger."

3) S. Not. 7.

Oluf Nielsen, som er trykt foran Bogen, og i flere Henseender er mærkelig[4]. Den viser hvilken Magt de ydre Forhold udøve over ham; thi Tanken om hans kirkelige Venner eller Herrer sætter ham aabenbar i en ikke ringe Forlegenhed, idet han staaer i Begreb med at udgive dette lutherske Skrift: istedetfor aabent at erklære, at han vilde benytte sig af den af Kongen givne Frihed til at udbrede Luthers Skrifter, eller at han bifaldt dette Værk af Luther, griber han heel besynderlige Grunde til dermed at dække sig mod de Beskyldninger, som det kunde foranledige. Han foregiver, at han i sin Tid foretog Oversættelsen for at udskille, hvad der var Luthers eget og hvad han havde taget fra Andre, og vilde rense Sandheden fra Løgnen, for at Ingen skulde føres i Vildfarelse ved Læsningen af de tydske Bøger; men i Virkeligheden udelod han ikke det allermindste af hvad der stod i Luthers Bedebog. Ligeledes vil han give det Udseende af, at han ikke oversatte en Bog af Luther, men snarere skrev en Bedebog efter de samme Forbilleder, som han meente, at Luther havde copieret i det Gode i hans Bog; og dog er Luthers stærke Originalitet fremtrædende i enhver Tanke i den lille Bog, som Paulus Eliæ nøiagtig oversatte. Med mere Grund kunde han berolige sig og Sine med, at hans Bog dog ikke var reent luthersk mere, efterdi Luther havde tilbagekaldt Adskilligt af hvad der stod i den; men dette var dog kun af underordnet Betydning[5]. Bogens Offentliggiørelse vil han gierne fremstille som aftvungen: den haandskrevne Oversættelse var allerede i Fleres Hænder, og han siger, at han kunde befrygte, at hans Fiender

4) Brevet er dateret Kiøbenhavn, St. Viti og Modesti Dag (15de Juni) 1526, og er her (efter det eneste Exemplar af Bogen, som gives), heelt aftrykt i Noterne 6, 7 og 8, efterdi det baade hidtil har været upaaagtet i Reformations-Historien, og er af Vigtighed for Pauli Eliæ Charakteer.

5) Nemlig væsentligen kun det, som er anført i § 10 Not. 15.

skulde udgive den og indbringe uchristelige Stykker, for at giøre ham til en Lutheraner; men da han intet havde udeladt af Luthers Original, seer man ei let, hvorledes Sligt var at befrygte[6]. Man maa billigen spørge, om Paulus Eliæ med disse Grunde troede at have overbeviist sig selv om, at det, han nu giorde, kunde bestaae med en absolut Frasigelse af Luther og hans Lære, eller om han regnede paa en saadan Blindhed eller Lettroenhed hos Sine, at de vilde lade slige Grunde gielde? — Man kunde fristes til at ansee ham for en Mand, der spillede under Dække med Protestanterne og gav et Angreb paa det catholske Parti et uskyldigt Udseende ved at maskere det;

6) Efter den historiske Oplysning om, hvorledes Luthers Bedebog kom til Danmark og blev modtaget der, (aftrykt ovenf. § 10 Not. 10), vedbliver han: „Ther oc een aff thennum paa thet siiste kom ocsaa till „myne hender, oc jeg haffde hende hasteligen beløbet oc offuerseet, „Tha fand ieg noget, som wor kommeth aff Luthers eghen aand, een „part ocsaa, ther hanwm icke tillhørde, som hans seed haffuer alltijdt „wærid at blende ont y blant thet gode oc løghen blandt sandhed, at „han kwnde thess bæder sette oss glarøgne paa næse. Oc forthi gaff „ieg sompt macht oc sompt icke macth. Tha ieg betencthe medt migh, „at mange skulle fare willt aff samme lerdom, om han bleffue till „hobe, fald thet megh y synde, at ieg wille skelne thet gode fraa thet onde „oc huede fraa then wrenæ sæd, oc thet lade wdgaa paa Danske, at „theris synd kunde ther medt dragis fraa the tydske bøger, ther hwer „mand tha leste saare gierne. Oc tycthe megh, at ieg haffde ther till god „rett, at som Luther haffde taget thet gode aff helligemendz bøger, Augu„stini, Cipriani oc Bernhardi, Tha motte ieg ocsaa røffue hannum thet „fraa, ther hand haffde ingen ret till: oc helst forthi hand raaber nw „møgit tilbage oc icke giffuer macth aff thet, som stoer y samme bogh, „dog at thet er klar oc edill sandhed, oc fordhi ieg kandt icke nw rygge „thett, som giort er. Thi at bogen er x eller xii ganghe wdscriffuen, „oc er y theris hender, som hende icke wele gierne afflade. Tha wille „iegh heller sielff indføre hende paa prenteriid', en nogen anden skwlle „thet giøre, at ther skwlle inge wchristelige stycker tillsettis, aff myne „owenner, Ther giernæ giorde megh Lutthers, om the konde ther faa „lempe till.“ (Bl. A. 1—3). Den ucorrecte Stiil i denne Deel af Fortalen danner en Modsætning til den egentlige Bogs omhyggelige Behandling, hvori man med Føie tør see et Beviis paa, at Paulus Eliæ følte sig genent og forlegen.

dog saa ubehændigt, at de hemmelige Forbundsvenner ikke skulde kunne miskiende hans Hensigt. Men han var for længe siden Modstander af det, han ansaae for Kiætterst i Reformationen, og naar han ikke vovede tydeligt at udtale, at han alligevel sympathiserede med den i visse Retninger, saae han sig nødt til at gribe allehaande Udflugter, for at handle i Reformatorernes Aand uden at vedkiende sig Overeensstemmelse med dem. — Det Følgende giver et andet Exempel derpaa, naar han søger at forklare sin Samstemning med Luther. Efter denne Apologie for sin Oversættelse gaaer han nemlig over til at forsvare sig mod de Evangelistes Anklage: han afviser de ovennævnte Beskyldninger, og forklarer sin tilsyneladende Enighed med Luther (der havde givet Anledning til Beskyldningen for Frafald) af den høiere Auctoritet, der bød at antage det samme, som Luther i visse Tilfælde prædikede; han angiver tillige Grænden for sin Enighed med ham, og lader forstaae, at Spaadommen om Antichristens Dage begyndte at opfyldes ved ham; imidlertid tillader han sig her, overfor en protestantisk sindet Adelsmand, kun letteligen at berøre denne Tanke, og det er ret mærkeligt, at han her ikke ganske negter Muligheden af, at han selv engang kunde have været ført ud over Orthodoxiens Linie; skiønt denne Ytring udentvivl snarere er at hidlede fra den Agtelse, hvormed han skrev til en Mand, der muligen nærede denne Mening om ham, end fra en egentlig Erkiendelse af, at det havde været Tilfældet[7]. Dette Forsvar er unegtelig

7) J umiddelbar Følge af det Anførte vedbliver han (Bd. A. 3—4): "Jegh haffuer well spurdt, kiære her Oluff, at ieg er forklaget hoss "Edher, at ieg skulde eth stund anderledis predicket end iegh nw giør, "thet er at ieg tha predickedt med Luther oc nw y mod. Men ther "som ieg haffde noghen tiidt warid aff Luthers meningh, tha wilde "ieg tacke gud, at hand haffde migh forløøst aff then dieffuels snare, ther "haffuer tha begtet till een tiidt thennom, som ere wiisere, en iegh "noghen tiidt bliffuer. Dog ieg icke kendis meg nogen tiidt ware "befooren, anthen medt Luther, eller nogher aff hans tilhengere. Saa

faldet heldigere ud, og naar han saaledes vil godtgiøre, at han deels aldrig har været Lutheraner, deels endnu stedse vil vedkiende sig Noget af Luthers Stræben, har det Bestyrkelse ikke alene i hans hele tidligere Færd, men ogsaa i den Gierning, han stod i Begreb med at udføre; thi han satte Priis paa de dybe christelige Tanker, der indeholdtes i Bogen, som han udgav, og derfor anbefaler han sluttelig Oluf Nielsen at læse den for Jesu Christi Lærdoms Skyld og den hellige Skrifts og hellige Fædres Underviisnings Skyld, som deri fandtes [8]. Naar han i denne Forbindelse gientager, at Luthers

„møget som ieg nogen tiidt gaff macht aff Luthers bøger, Thet giffuer ieg en nw macht, icke forthi at Luther saa schriffuer, men ath ieg less thet samme wdtij Hieronimi oc Bernhardi bøger, Oc y Sancte Birgitte obenbarelsse, som er om gerighedt, hoffmod oc wkyskhedt, Oc andhre store oc groffue syndher, ther y mange aar wbluelige driffwis bode blandt then gestlige oc then werdslige stath, oc at møgen syndt er till, thet er (dess war) for møget sandt. Men ther findis tha ingen store [større] løghen en then som Luther haffwer taldt oc screffuedt mod kirkens Sacrament, macht, ære, lydelsse, guts helgen oc forttelligen modt all ære oc dygd, som wy snarlighe faa at wide, forthi guts retferdige dom kand icke nw lenge tøffue, ther aff werdsens wbegribelige synd oc wdygd nw saare trenges till at styrde seg. Ther staar y Sancte Birgitte bøger l. VI c. LXVII, at twenne teghen ere wisse om Antichristi tillkomme, eet nar then menige mand will gierne høre Ketterske lerdomme, Thet andhet nar klerkerid er kommen i stoer foractelse oc haanhedt, om thet er icke nw forhender, maa y oc andhre gode mend dømme oppaa. Thet sies meg oc saa till, at ieg icke blyffuer hoss schrifften, men er thet saa, at ieg nogen tiidt træder fra henne witterlige eller fortredelighe, giffue thet Gud, at meg offuer gaar Guts plage alle mand till aasywn. Giøre oc andre saa, gud vnde thennom ocsaa en tilbørlige straff, icke till siels forderffue, men at the kwnde seg rette oc kende syn wyldfarelsse."

8) „Thy beder ieg edher kiære her Oluf, at i gierne læsse thenne bogh, icke for Luthers skyld, eller hans lerdom, som findis heer icke vdti, men for Jhesu Christi lerdom skyld, oc then hellige scrifftis mett hellige mentz, Augustini, Cipriani oc Bernhardi vnderwiisningh. Thette føffue breff wille ieg eder tilschriffue, kiære her Olwff, paa myn orsage, oc met then lille bog bekende myn fattighe tyenniste for edher oc edhers kiære Moders gunst oc gode willie. Men haffue

Lære findes ikke deri, da skeer det ifølge det Begreb, han vilkaarlig fastholdt om Lutherdommen som idel Kiætteri; han saae ikke, at den dog paa indirecte Maade blev prædiket i hele Bogen og navnlig ved Tausheden om saa mangt et Punct af Kirkelæren; kun eet Savn fandt han sig foranlediget til at afhielpe, han indsatte eller havde indsat Skiærsildsdogmet paa tvende Steder[9]; men netop denne virkelige Forandring og dens Motiv omtaler han ikke med noget Ord.

„Den christelige Undervisning paa de 10 Guds Budord“ o. s. v. som saaledes udkom i Trykken[10], har dog neppe givet de Evangeliske Grund til at forandre deres Mening. Det evangeliske Partie var gaaet fremad, Paulus Eliæ var blevet staaende ved Begyndelsen, og i det et Partie, som udvikler sig, maa ansee sig selv for det samme, kunde de Ivrigste see en Apostat i en Mand som Paulus Eliæ; om endog en Apostat, som altid fortiente Agtelse, hvilken ei heller de besindige Lutheraner endnu negtede ham[11]. Men Andre, som meente, at han ikke i sit Hierte kunde fornegte Consequentserne, naar han først vedkiendte sig Reformationens bibelske Grundlag og en væsentlig Bestanddeel af dens Stræben, kunde see sig bestyrkede i den Tro, at han kun frasagde sig de Evangeliskes Partie for udvortes Forholds og Fordeles Skyld. At denne Mening ogsaa var udbredt i Folket, maatte han erfare af det, som vederfores ham kort Tid efter.

I samme Sommer var Kong Frederik med sine protestantiskfindede Omgivelser i Hovedstaden, hvor han gav

„ieg noget lenger wærildt medt edher y kundskaff, tha skulle ieg tale „noget wyder medt eder y thette breff, dog thet kand een anden tiidt „beder giffue sig aff een anden orsage. Hermedt edher then ewig „Gudt befalendis nw oc altiijdt.“

9) S. § 10 Not. 21.

10) Ovenf. § 10 Side 94.

11) See Fr. Wormordsens Vidnesbyrd nedenf. § 18.

det første Exempel paa offentlig Tilsidesættelse af Kirkens Fastelove, og hans Hofmester vakte Forargelse hos de Ridkiære ved at communicere paa protestantisk Viis under begge Skikkelser og uden foregaaende Skriftemaal[12]). Enten det nu tilkom Paulus Eliæ at prædike paa Slottet[13]), eller Kongen ønskede at erfare, om han havde Bistand eller Modstand at vente af den berømte Universitetetslærer: St. Hans's (Halshuggelses) Dag, den 29de Aug., prædikede han for Kongen. Han blev hentet op paa Slottet af Marsken Tyge Krabbe, ledsaget af en Broder og et Følge af Geistlige og Munke. Han skulde offentlig sige sin Mening om den lutherske Sag, og da han vel vidste, hvad Stemning der herskede paa Slottet, havde han begieret og faaet sikkert Leide mod al Overlast i Ord og Gierning. Med „temmelig Frihed" sagde han sin Mening, og han tilstod uforbeholden, at der var Feil paa begge Sider, saa at intet af de stridende Partier burde rettes uden det andet. Hvad Indtryk hans Ord giorde paa Tilhørerne, vides ikke; men ved Bortgangen viste det sig, hvorledes man udenfor betragtede hans Færd. Ved Slotsporten blev han Gienstand for den haanligste Behandling af de ophidsede Soldater: de lode Mogens Giøes Hofnar forfølge ham med dragen Sabel; han ansaae sig og sin Ledsager for at have været i Livsfare, hvis ikke det øvrige Følge havde dækket dem; Soldaterne raabte efter ham, saalænge de kunde see ham, at han var bestukket til at bespotte Christus og Guds Ord; Nogle skieldte ham ud for en Ulv og Siælemorder; Andre for en Munk og Hykler, en Ulv og Bedrager. „Saaledes holdt den Tids Fyrster deres Ord, saaledes holdt man Geistlige i Ære:" tilføier den Skibyeske Krønike ved at berette dette Optrin[14]).

12) S. R. D. 2, 581.

13) S. ovenf. § 6 Not. 16.

14) Den hele Begivenhed fortælles alene i denne Krønike (S. R. D. 2,

Det anklagende Rygte naaede endog til Naboeriget, da et Brev af **Paulus Eliæ** der blev fremdraget af Evangeliets Modstandere; den svenske Reformator **Oluf Pehrson**, som svarede paa Brevet, beskylder ham for at skrive mod bedre Vidende og at elske Gaver mere end Christus, ligesom han ogsaa tillige havde hørt, at han engang havde været paa den rette Vei[15].

---

p. 581—82) og med en saadan Detailkundskab, at deri er et ikke urigtigt Vidnesbyrd om Krønikens Forhold til **Paulus Eliæ**. Derfor tør man ei heller lægge nogen Dadel i det bestedne Udtryk, at han talte med „mediocris libertas.“ Vi savne imidlertid Talens Indhold; men det turde tildeels være muligt at supplere dette af det Brev, som han snart efter tilstillede Marsken; (jvf. § 14 S. 146 fgg.) og dersom han altsaa ikke blot fordømte Lutherdommens Frihedsidee og Dogmer, men ogsaa Oppositionen mod den geistlige Stands verdslige Eiendomme og Tilsidesættelse af Munkeklostre og de kirkelige Fastelove, kunde han vel ikke have talt saa ganske frit ligeover for Kong Frederik og hans Hofmænd.

15) I det første Svar til **Paulus Eliæ**, som **Oluf Pehrson** lod udgaae under 28de Marts 1527 (s. § 16), siges: „Och tuiflar „mich intit, ath thet är och sää meth Paulo Helie, ath han nw meng „stycke kan besinna, som han for tivo äär icke besinna kunde, och huar „han thä mykit scriffuit hadhe, worde han nw mykit ighen ropandes.“ (Bl. C. 1.) Fremdeles: „Skarp och hård straff är han wärd, epter „thet (jach intet twiflar) ath han j meng stycke weet saningene, ther „han doch scriffuar løgnena, Och synes noogh vppä, ath han älskar „gäffuor meer än Christum, som mich och aff jtt openbart rychte fore „kommet är;“ (Bl. I. 3): „Och synes wel vppaa, ath gäffwor haffua „forblindat thenna dommaren, och twiflar jach intit, ath hans eghet „samwet icke giffuer honnom rätt j thet han scriffwar... Gudh kan „giffua hanom sina näädh, ath han kan komma vppää rätta wäghen „ighen, som han förra warit haffuer, epter som mich är vnderwijst.“ (Bl. I. jf. C. 1.) I det andet Svar, som blev skrevet 1528, (§ 16) siges, at **Paulus Eliæ** forsvarer Geistlighedens Ære og Magt. „for ty, hwar theres macht näghot forminskas, thä synes tich „och thine tilskyndare hwarken loffe eller riddere eedh, ordh eller breff „hallen warda;“ (Bl. A. 8) ligesom ogsaa oftere hans Tilskyndere nævnes, og der et Sted ogsaa slaaes paa Ustadighed, naar det hedder „sälenge tu bliiffuer widh thet sinne tu nw är.“ (Bl. B. 1.) Imidlertid holder **Oluf Pehrsons** Beskyldning for Uredelighed sig egentlig

I Danmark maa den tredobbelte Beskyldning for Apostasie, Bestikkelse og Hykleri ogsaa stadigen være bleven forplantet, uagtet den ikke, under den fuldkomne Mangel paa Skrifter fra den protestantiske Side, kan paavises i de nærmeste Aar[16]); thi den havde udviklet sig til Skikkelse af en afgiort Sandhed og fremtræder som saadan 4 Aar efter det nylig fortalte Optrin i den protestantiske Polemik, ligesom den gik, ved Siden af hans Minde, over i Eftertidens Tradition[17]).

I hvilket Forhold han virkelig stod til Reformationen, vil være klart af det Foregaaende, forsaavidt som et Forhold kan blive det, der neppe nogensinde var aldeles klart for ham selv. Vendekaabe kunde man ikke kalde ham med Rette; han var og blev romersk catholsk Christen, og om han endog i Begyndelsen havde skienket den endnu ufuldkomment udviklede Reformation et Bifald, som han mere og mere indskrænkede

kun til det Historiske i Polemiken: at han tillagde Luther Paastande og Formaal, som han maatte vide ei at kunne tillægges ham. Jf. § 16.

16) Frands Wormordsen betegner Samtidens Dom over ham 1528 (Davids Psaltere A. 4 jf. nedenf. § 18) alene med de Ord: at de udraabe ham for det hellige Evangelii Fiende og Modstandere; men han havde ogsaa kun Anledning til at fremhæve dette Moment, og var desuden selv den, der endnu maatte dømme mildest om ham.

17) Han kaldes »Christi Evangeliums Forløber« (ɔ: Deserteur) eller Apostata evangelii Christi, (i de Evangel. Apologie Art. 3 jf. § 19 og 21) »Lector Vendekaabe« (i Sadolin's Beretn. jf. § 19); siges at have glemt alt det, Gud i ham skulde have Lov af; (jf. § 5 Not. 21) og Hans Tausén lader ofte falde Ord om, at Andre havde ham »udgiort og solbet til denne Strid,« (Tauf. Lec. P. E. 3) at han tiente sine »leiningis mend« (smstd. A. 2) at han fortiente ilde „den Løn, han fik for sin Tieneste.« (smstd. A. 4) Han beskylder ham hyppigen for at paalyve de Evangeliske, hvad de ei lærte, og yttrer engang, at han neppe selv troede sine Argumenter; (Til L. P. F. 3) men paa intet Sted har den skaanselløse Polemik nævnet enten den Priis, for hvilken han skulde have solgt sig, eller de Mænd, som havde ham i deres Vold; kun det ubestemte Udtryk: »Dine Kanniker" forekommer stundom i Hans Tausens Skrifter (Svar til L. P. A. 2. C. 1) fra den Tid, da den fordrevne Docent havde søgt til Domcapitlerne og forsvarede deres vigtigste Interesse: Messen.

ved dens fuldere Udvikling, var det dog uden Grund, at man engang havde regnet ham til Luthers Tilhængere[18]. En Mand, som bar Kappen paa begge Skuldre, kan han ligesaalidet kaldes, forsaavidt man derved tænker sig en Indifferentisme, som søger egen Fordeel eller Fred ved at give begge Parter Medhold; thi han var ivrig for Noget af begge Parters Sag, og erklærede begge Parter Krig. Et juste millieu af catholsk Reformation og kirkelig Bibellære var hans egentlige System, dersom han ellers havde givet sig Tid til at udvikle noget System. Men dette Standpunct maatte give ham en vaklende Stilling og føre til et negativt Forhold til begge Extremer. Paa en Tid, da Extremerne havde adskilt sig i skarpt modsatte Partier, kunde han vel paavise begges Feil, men ikke samle et Partie for den mæglende Retning, eller blive staaende som selvstændig Reformator udenfor Kampen. Af de to stridende Partier trak det ene ham til sig, det andet stød ham haanligt fra sig; derfor reducerede hans Polemik mod det ene sig lettelig til et Minimum af Ønsker for Oplysning og Sædelighed, medens Kampen med det andet steg til den yderste Modsætning, hvori Overeensstemmelsen blev trængt tilbage eller benegtet. Vilde man kalde ham en Hykler, fordi han brød Staven over Lutherdommen, uagtet han bifaldt noget i dens Stræben, da maatte man oversee den Vægt, han lagde paa det kirkelige Lærebegreb; hvilket bragte ham til at sætte dens

18) Som han selv tilstod, at Luthertommen havde besnæret Folk, der vare visere end han, (See Not. 7) saaledes førte ogsaa den tydske Forf. af den latinske Confutatio hans Forsvar med den Grund, at det i alt Fald var en hæderlig Feil at have giort det samme som saamange af de ypperste Mænd (S. § 19). Men denne Forfatter siger ikke mere, end at han i Begyndelsen syntes at give Reformationen noget Medhold, forinden den udviklede sig i sin hele Betydning; og da han maa havt sin Kundskab af Andres Beretning, tør vi antage, at vi deri have det catholske Parties Mening om Paulus Eliæ. Hvad han svarede til Beskyldningerne for Uredelighed og Bestikkelse, skulle vi anføre nedenfor. § 14 Not. 33 og § 20.

Bæ:en i de nye Lærdomme, medens dens øvrige Indhold syntes ham at være almindelig Christendom. Der er intet Beviis for, at han fornegtede sin Overbeviisning, skiønt Lidenskab og Kamp vel stundom førte ham til Paastande, som han neppe tidligere havde vedkiendt sig. Men en lidenskabelig Modstander af Reformationen blev han; den havde berørt ham selv personlig paa en Maade, som forøgede Uvillien, og den traadte ham imøde i Skikkelser, hvilke ogsaa kunde bidrage til at lægge Lidenskaben i en Modstanders Pen.

§ 14.

Første Skrifter mod Reformationen 1526.

En Mand, der føler sig frastødt ved væsentlige Momenter i en Bevægelse, vil naturligen føres til at see den i et stedse ugunstigere Lys; de Forstyrrelser, den fremkalder, de Udskeielser og Overdrivelser, den foranlediger, de menneskelige Skrøbeligheder, der klæbe ved den historiske Fremtrædelse af ethvert aandeligt Phoenomen, tiltrække sig fortrinligen hans Opmærksomhed; medens de gode Frugter, som tildeels maae være Gienstande for det ligestemte Hiertes Tro og Haab, mere end de kunne paavises synligen, let kunne forekomme ham at blive ringe og tvivlsomme. I denne Stilling befandt Paulus Eliæ sig overfor Reformationen, som i Aarene 1526—27 giorde mægtige Fremskridt for hans Øine: han saae ikke den Udsæd af evangelisk Christendom, som nedlagdes under den tiltagende Nedbrydelse og Opløsning; han havde ikke den Tillid til Skriften og den frie Menneskeaand, at han turde fortrøste sig til det regulerende og skabende Princip, hvorved de selv skulde kunne danne en ny og bedre Tingenes Orden. Navnlig forekom Reformatorernes Uenighed ham at være et Vidnesbyrd imod deres Kald til at stifte en Kirke, og han mistvivlede om, at Sædelighed og Orden kunde udvikle sig af de

gamle Loves Nedbrydelse[1]). Han kunde ikke heller med den Lethed som Tidens yngre Sønner sætte sig ind i den nye Betragtningsmaade af Stat og Kirke, som laae til Grund for Omstyrtningen af det Bestaaende; den gamle Forfatning havde vel i hans Øine sine Mangler, men ogsaa sine Fordele, sin Ret og sin Perfectibilitet; men det Nyes Ordførere forsmaaede den haanligt, og gave den middelalderlige Statsbygnings mægtigste Stand og alle dens Rettigheder til Priis for dem, som vilde røve. For ham var derfor den indbrydende Reformation nu meest en forstyrrende Magt, „et Oprør, et Bulder," der vel havde en Berettigelse i den geistlige Stands Synder og var Guds Straf over den; men som nu, da Løsenet var givet, gik ud paa at nedbryde alt det, som hidtil havde været Religionens og Samfundets Støtte. Han kunde see og saae meget i Reformationens Begyndelse i Danmark, som maatte bestyrke ham i denne Betragtningsmaade.

Reformationen var ikke et Skud af fædrelandsk Rod og ikke forberedet saaledes som i dens eget Fødeland: en tydsksindet Hertug havde aabnet Landet for de forførerske udenlandske Bøger, og den fordrevne Konge antog sig Reformationen for at gienvinde sin Throne[2]). Ukaldede Folkelærere under den verdslige Magts Beskyttelse udbredte de udenlandske Ideer. Nogle af dem

---

1) „Tror thw," skriver han til H. Michelsen, „ath then Helliand er een „mestere til twedragt oc till the meninger, som ere twert emod hwer „anden? aff hwilcke blant edher findis allerede ceth stort tal och fleer „bliffuer medt tijden." (Bl. B. 4) At Lovene for den udvortes Tugt og Kirkedisciplin bleve aflagte, syntes ham at være Sædelighedens Ruin, Kiødets Emancipation. Jvf. nedenf. Not. 6, 19, 20, 25.

2) I Svaret t. Hans Mich. (A. 2) skriver P. Eliæ: „Thw lader theg ath „haffue ceth cristeligt ombygge for wor salighedt; men thet ombygge „haffuer icke andet paa segh endt ath tw kunde wndergaa wor naa„dige herre oc høgborne første k. Frederick sijne landt oc rige;" og et andet Sted: „Luthers Disciple her wdi righet ere wdhen twijll een „stor part konning Cristierns besoorne mend." (Bl. J. 2.)

kastede sig med en lidet forstandig Ridkiærhed over det, der hidtil havde været Gjenstand for den høieste Ærefrygt[3]), og over den Stand, der fra Arilds Tid havde været den hellige[4]). Den nye Prædiken, som fremfor Alt havde til Formaal at forjage Overtroens Taagebilleder, kunde synes at føre Folket Vantroen imøde[5]) og aabne Port og Dør for Tøilesløsheden, baade i Levnet[6]) og i gudsbespottelige Ord[7]). Forsaavidt den

3) Hans Tøbernsens haarde Tale om Kirkens Sacramenter har Historien bevaret i den Skibyske Krønike (S. R. D. 2, 580); de senere protestantiske Skrifter lade slutte til Tonen i det frie Foredrag. Det greb Paulus Eliæ dybt, at Hans Michelsen kaldte Kirkeloven „antichristelige Buller“ og dens Forfattere „Gudsbespottere;“ han skriver derom: „Tw maat tegh skemme, thijn fwle kettere, ath thw „kalder saa mange hellige Martyres oc Confessores. Ath y kettere „haffue her tilldags foractet dødelige oc syndige menniskir, thet maatte „en fordragis; men ath y haffue nw stilled eder mwnd modt himme„len oc thennom, som ther regnere, thet bør inghen ath fordrage“ (Svar til H. M. B. 3.)

4) De Navne, hvormed Soldaterne forfulgte Paulus Eliæ (ovenf. § 13), vare staaende Talebrug (s. S. R. D. 2, 586) og i det eneste da udkomne danske Angreb paa Catholicismen, som forelaae Paulus Eliæ, nemlig Hans Michelsens Brev, (jf. § 15 S. 153) kaldes de Geistlige „Gudsbespottere med antichristelige Buller, forblindede og forstokkede Knubbe, som havde prædiket Sqvalder og Drømme.“

5) P. E. skriver 1526 (i Svar t. H. M. F. 2.) „wij finde nw mange „der wdi Riget, som meer twijle, en the tilforne noger tijdt giorde.“

6) Samme Sted (E. 2): „The som ere med oss, oc daglige komme till „oss aff fremmede stæder, brwge seg wdi eeth skalcke leffnet, oc nw „siden the kalde seg gode euangelisk, tha frychthe the huerken gud eller „menniskin. Oc huer wij see nw theris vdygd for wore øgen, oc kunde „føle theres skalkhet met hender, the wele dog, wij skulle tro thennom „at wære hellighe menniskir oc guds sande propheter.“ Navnlig var Klosterløftets Tilsidesættelse ham til stor Forargelse, og det saa ofte misforstaaede Udsagn af Luther om Ægteskabstro var ogsaa kommet til hans Kundskab: „Luther screff vblwelige wdi een af sine bøger: „Nar een qwinne kan icke faa foostér aff sijn mand, tha maa hwn „lade segh aff en anden beligge och føde saa børn paa sin egen mandz „hals oc goz“ (Sv. t. H. M. D. 2.)

7) P. E. skriver om dem 1527 (i Svar t. Kong Gustav Bl. A. 3): „Siger neghen, att Luther er een kiettere, tha wrije the ny Cristhen

evangeliske Prædiken ogsaa havde et positivt Indhold, maatte den begynde med meer eller mindre eneſtaaende Lærdomme, og den gik ud fra et saa fremmed Standpunct, at den kunde synes at opstille vilkaarlige Paastande, støttede paa eget subjectivt Skiøn og forfegtede af blinde Ivrere med høie Raab[8]). Istedetfor en ordnet Virksomhed af en lærd og kaldet Lærerstand, saae han nu en vild Opvækkelse, i hvilken alle vilde tale med om Religion og Kirke, og førte en Tale, der ofte maatte lyde som Uforstandiges løse Ord, naar de havde grebet een eller anden Idee under den almindelige Bevægelse[9]) og nu fandt

»met næsen och see wdt aff ett grwmpt ansigt, som the schulde strax »drabe then, ther saa haffuer gierdt. Men ther som neghen kalder »martyres och confessores oc andre Gudtz helgen Anticrister, bedre»gere, øglere oc siele mordere, ther aff giøre the seg got gammen oc »een strickelatther.' O thu milde Gudt, hwij forhalis thin dom saa »lenge modt desse spottere, ther huercken spare the døde eller the leffuendis, »helgen eller syndere, gode eller onde.«

8) Han skriver smstd. at han ikke vil skrive for Luthers Tilhængere, »huess forsætt er nw saa, att the wele høris aff alle oc aff inghen »lade seg sighe.. For nogre aar bødt han seg till at disputere medt »all verdhen... men sidhen han bleff saa bwnden aff wijse mendt, att »han kunde seg icke wrije, tha feck han eett andhet findt oc siger, att »han will aff inthe creatur læris eller vnderwijsis, ey heller aff Gudtz »engle, fordi han lader seg att wære møget wiisere en alle Prophe»ter som wæridt haffue: thi will han, att hanwm schall høris wdi all »sijn lerdom, nar han will nw her effter inghen modstandt eller gien»sigelse hore eller haffue... Icke bekende the heller noghen dommere »wdhen seg selffue, hooss huilcke then siwnis att haffue wundhet, ther »kan mest robe, spotte, bwldre oc skreppe.« I Svaret t. H. M. skriver han (S. 2): »hwad kand wære daarligere en bijde seg till ath »disputhere paa schrifften, och nar thet kommer ther till, weie tha »inghen høre vden seg selff; oc alt thet, som ketterin tal, scal hede »then hellige schreft, oc hwes hannum sijes emod, tha kallis thet anti»christelige Buller, dog thet er taget mith aff then hellige schreft.«

9) Han skriver i Svaret til Hans Michelsen (Bl. L. 2.) »Thet hender »teg som een part aff wore ny læremestere (Magistre), wij daglige saa »hiem aff Tydscke land, ther strax the haffwe wærid med ath dricke i »Dantscken (Danzig) eller Køningsbergh een thønne prytsing, »eller oc i Straalsund en thønne øl, tha ere the saa wijse, at the

overalt aabne Øren for deres Beretninger og nye Lærdomme[10]. **Paulus Eliæ** saae saaledes det ene af St. Birgittes Tegn paa Antichristens Komme, at den menige Mand vilde gierne høre kiætterske Lærdomme[11]; den hele Tid var ham en kiætterſk Tid[12].

Lærdommene viste sig tillige af den største sociale Betydning, og deres Anvendelse syntes at gaae forud for deres Retfærdiggiørelse: Bønder og Borgere vilde ikke længere svare, hvad de hidtil pleiede; Adelen giorde sig fri for Tiende, ja androg endog paa, at alle Prælaturer og Kannikedømmer skulde

„kunne spette oc bande Pawer, Bisper, Prester, Muncke, fortale him„mel oc jord oc disputhere paa all then lerdom, som wærid haffuer „wthi then hellige kircke i 1400 aar, oc spotte the helgen.“

10) I Sv. t. H. Mich. skildres Reformationens Tilhængere (R. 5) som „een wforstandig almwe, som ere bryggere och bagere, smeder oc „skredere, swdere oc remesnidere, bardscherre oc badsthunnend, kød„mangere och fiskere, tøldere och aagerkarle, pracere oc kremere oc „anden saadan adill:“ saa at den hellige Skrift tracteredes „ij oben„bare krwer, badstwer, bardskærhws, smedier, møller, taaldhws, bor„gerstoffue, gijlhuß oc gestebudt iblant drancere oc daablere, dantzere „oc springere, hwnde oc hoffmend, aff skreppere oc daarir, pijbere oc „leegere, swdere oc skredere, møllere oc taalrere, landløbere oc krem„mere oc andre saadane edele oc lerde mend, blant hwilcke then siynis „w jsist, som meest kandt robe, skreppe oc spotte.“ (Smstd. H. 2.) I sin Bog om Messen havde han sagt: at Protestanter gave Guds Ord til Priis, „att drancere oc dobblere sidde y skøgehuß oc qvæde the „heillge ordt offuer en knabe staab“ (**Tausens** Svar til L. P. G. 2.)

11) **Birg.** Spaadom ovenf. § 13 Not. 7. P. E. fandt, at Luther kom Antichristen nærmere end Nogen, undtagen Keiser Nero og „Machometus;“ den Sidste havde ogsaa paastaaet, at Christi Lære var forvanſket af hans Apostle og Evangelister, og at han var sendt af Gud for at rette og forbedre dem, og stille deres Digt fra det rene Guds Ord, (Sv. t. H. M. E. 3.) og Luther syntes ham at ophøies af sine blinde Tilhængere som en Gud, der ved sit Exempel og Ord forvandlede Uret til Ret, og selv lod sig male med den hellige Aand i en Dues Ligning. (Smst. D. 3—4).

12) Han skriver i Svaret til **Hans Michelsen**: „Saa wilde iw oc nw i thenne ketterske tidt offuer wor siæll haffwe eeth nytt rige oc tijranne welde.“ (A. 2.)

forbeholdes Adelen, og alle Klostre gives den i Forlehning. Kongen selv tog det Partie, som i den Skibyske Krønike har skaffet ham det staaende Navn „den kirkerøverske Konge;“ han mæglede til de verdslige Stænders Fordeel, Geistlige og Kirker maatte bære tunge Byrder, Klokker toges til Kanoner, Kalk og Disk til Krigsstyr, Klostrene fik Lehnsmænd, og deres Ret blev derved krænket, ei mindre end deres ædle Bestemmelse[13]; Kirkens Eiendom, som efter den nye Lære ansaaes for at tilhøre Staten, blev ranet af de verdslige Magthavere og det med Kongens Bifald[14]). Paulus Eliæ saae

13) Disse Træk oplyses alle af Herredagsforhandlingerne i N. D. Mag. 5, navnlig S. 204, 208, 212—14. 300. 314—15. 318. Paulus Eliæ saae klart, hvad Andeel deslige Drivefiedre havde i Sagens Fremme: han skriver i Svaret t. Kg. Gustav (B. 4.) at Spørgsmaalet, om man skal tilbede Helgene, er giort i den Hensigt, »at theris kirckewoldt oc roff kwnne mett noghen orsage bedeckis oc stoppis, »nar the røffue fra hellige stæder kalck oc disk, sølff oc guldt, som findis »wdi kirckis clenodie oc paa hellige mendtz been.« Klostres Forlehninger vare vel begyndte før Reformationen, men de maatte faae en ny Betydning ved det forandrede Begreb om Kirkens Gods: Adelsstandens gientagne Andragender om Klostrenes Reformation (N. D. M. 5, 114. 119. 210.) endte med Andragendet om samtliges Forlehning i Dec. 1526 (smstd. 213.) Allerede i Aaret 1527 var deres Bortforlehning i fuld Gang, og Paulus Eliæ omtaler Virkningerne deraf i sin Bog om Fattiges og Syges Pleie: »Hospitaler findis, ther oc »haffue lensmendt; men the siwge finder man icke, wdhen paa nogre »faa steder, som mynst renthe haffue. Saa faris ther oc saa met »mange nwnneklosier, sidhen the komme vdi forlæning, huar gode »mentz børn saa armelige tracteris, at arme træle i huar the findis »haffue større redelighed y torn ɔ: fengsill, en kleyne pyger oc skrøbelige iomfrwer, gode mentz børn, haffue vdi kloster. Thet, som Gudz »er oc theris eghet, maa the icke nyde.« (Bl. B. 2.) Ligesom i Formaningen til Rigsraadet (jf. § 21).

14) At Kirken ikke maatte beholde sit Gods og Rente, var et Punct, hvortil P. E. bestandig kom tilbage som en af de store Klageposter, og »at røffue kircker oc closter« forekommer bestandigen, naar han samlet vil skildre Reformationens Idrætter f. E. Svar t. Kong Gust. B. 2. S. R. D. 2, 584. Derfor skriver han om det Nyes Talsmænd: »theris „hender ere icke nær saa reene som the siwnis att wære« (t. Kg. Gust. A. 3), og taler om »vredelig oc vcristelig Abill og Ridderskaff, som

deri det gamle Had til Kirkens Privilegier og dens Tienere ligesom løsladt[15]), og dette var det andet af St. Birgittes Tegn paa Antichristens Dage, at Klerkeriet skulde komme i stor Foragt og Haanhed.

De store Forstyrrelser i det kirkelige Liv, som Reformationen foraarsagede, maatte falde den Mand stærkt i Øinene, der satte Lydigheds og Underkastelses Pligt saa høit[16]). Kirkens største Onde, Kiætteriet, var Ulydigheds Frugt, og den forgiftede Tidsalders Gienstridighed var i hans Øine netop Hindringen for den Reformation, man maatte ønske[17]). Han saae Kongen lade sig giøre til Landskirkens Overhoved, at tiltage sig at beskytte ukaldede Lærer, forsorne og forløbne Munke og Præster[18]), ja endog ved offentlig Lov at tage dem under

„hwerkin agte theris Riddere eedt eller icke, ord eller breff, men huer „giøre hweß hanum lyster mod klerckeridz magt oc ære" (smstd. A. 2) Kongen har han vel ikke i offentliggiorte Skrivter saa ligefrem anklaget, som det skeer i den Skibyske Krønike; men han sigter oftere til hans Forhold til Kirkesagen, f. E. naar han i Brev. t. Kg. Gustav (Bl. A. 2) siger, at „wij thet nw daglige fornømme, at inghen kan „saa snart beswijges som Mectige oc store herrir, oc helst fordi the „mene inghen wære saa dierff at han taar thennom beswijge eller „bedrage, oc thet forraader alle Furster, snarist y the stycker theres „salighedt ere angaaendis, nar the then skade befinde icke saa snart „som andhen legomlig skade."

15) Han havde skrevet i den nedensf. Not. 29 omtalte Bog: „thet är klerkerijt „påå kommet aff itt gamalt haat, at al theris berning (ɔ: Erhverv) „skal warda kallit girighet. Aff inghen begiäre wij tienist vtan weder„lägningh, men alenne wele wij, at prester skole intit haffua." Ol. Pehrsons Svar (Bl. C. 2).

16) S. § 5 Not. 22.

17) Sv. t. H. Mich. (H. 3 og oftere) „Alt ketterij er ther aff begynt, „at ther icke lydis Guds Prester oc statholdere; som ingen gør i thenne „tijd thet hannwum bør oc sømmeligt er, saa kand heller inghen ret„telige brwge sith embede som hannwm burde, ath thenne forgifftige „tiidt fordrager hwercken rett eller skell, men er genstridig oc mod„standig seg sielff paa thett sijste."

18) Domherrernes Protest mod det Første og Bispoppernes samt Rigsraadets mod det Sidste (f. Pontopp. Ann. Eccl. 2, 817 og N. D. Mag. 5, 302, v. fl. St.) vare lige frugtesløse.

Beskyttelse, der tilsidesatte Coelibats- og Klosterløfter[19]; Konge, Adel og Folk aflagde Kirkens gamle Vedtægter og al den ydre Tugt[20]; man foragtede Kirkens Domme, satte Magt imod dens Magt og proclamerede overhovedet en heel ny Betragtning af en Christens Liv, et christelig Menneskes Frihed, og Alt dette endnu meest under Form af Nedbrydelse og Opløsning.

Slig Forstyrrelse kunde gaae videre: i en stærkt bevæget Tid overskrides Grændserne let, og i Danmark var borgerlig Orden nylig rystet ved en Revolution, som var i frisk Minde. Paulus Eliæ saae med Forfærdelse den Oprørs-Aand, som havde herjet i Tydskland[21], og han troede at see en lignende skiule sig under Fædrelandets religiøse Bevægelse; Stødet kom fra nedenaf, det var Oprørets, Ulydighedens Tid[22]; de, som havde Noget at tabe, burde agte paa dens Tegn.

---

19) Den Skibyeske Krønikes Ord om Herredagen i Odense 1527: »secuta est magna vitæ licentia turpisque multorum scelerum servitus, coepitque ab illo die publice et palam conculcari pietas, negligi religio, rideri pudicitia, prophanari vitæ sanctimonia;« (S. R. D. 2, 582) og dens hyppige Udfald mod Priapister, utæmmelig Lidenskabelighed og Frækhed (f. E. 583, 84), stemme overeens med mange Yttringer i Pauli Eliæ Skrifter: „Hwad haffuer Luther andet wærid en een pa»tron till all wkyskhedt oc vreenhed som hans Mahomet fer hannwm.« (Sv. t. H. M. D. 3.)

20) Sædeligheden syntes ham identisk med dens ydre Værn: »The gøre och acthe »ath gøre then samme synd twsinde gange oc ther fore afflegge the »scrifftemaal, faste, strenghed, legoms twang, lesning oc anden pligt »oc bod, thet er then ny christendom ther nw er opropt ij werden.« (Sv. t. H. M. Bl. M. 2.) jf. Brevet til Randers hos Olivarius S. 128: »at leffue som vmælinde Kreatur, ther haffuendis huercken skiel eller fri vilkaar, soffuir oc sølir, nar thet thenom lystir, oc giør hueß forekommer effter naturs naturlige oc legoms legomlige begering«

21) »Sådane oproor är ther worden, som femia och kerlek wara skulle, »ath then ene twäär sich i teß annars blodh.« (Oluf Pehrsons Svar. Bl. A. 2.)

22) I Brevet til Kg. Gustav beskriver han det evangeliske Partie som »een forsamling, ther til hobe kommer aff spottere, foragtere, liw»gere, bedragere, kirkebrydere och forsoorne schalcke, som giøre bwlder »och oprør modt Herrer oc Furster, modt andhet Herskaff oc Adill, »mod Borgemestere oc Raadt oc alle them, som haffue befaling at

Saadant omtrent var det Billede, som paatrængte sig Paulus Eliæ, naar han fæstede sit Blik paa det, som foregik i Landet; han samler dette Billedes mørke Træk, naar han i Brevet til Kong Gustav slutter med de Ord: „Den Helligaand pleier ikke at være saa faas, men blid kiærlig, sagtmodig, stille og barmhiertig. At falde af Lydighed, spotte Guds Helgene, foragte Christendoms Ordinants og Skikke, æde Kiød om Fastedage af Hovmod, foruden Nød og Trang, bryde Ed og Løvte, skiænde Klosterjomfruer og beligge gode Mænds Børn, røve Kirker og Klostre, og giøre meget Andet, som ikke kan tænkes uden Synd, end sige tales eller skrives, er det at være Christen — give det Gud, at Christendommen aldrig mere forøges end han nu er[23]).“ Han troede at kiende Personer og Characterer i dette Drama fra en saadan Side, at han kunde forklare deres Deeltagelse af Motiver, der svarede til dette Begreb[24]). Men han vidste vel, at der var Forskiel paa Reformationens store Hob, som især blev lokket af

„styre oc regere.“ (Bl. B. 1.) Næsten samme Ord læses i Svaret til H. Mich. Bl. D. 3. Ligeledes i samme Skrift (H. 3): „Sijden „Lutherij er opropt vdi werden, sckøtther inghen sijn offuermand, Vnderfotte ere wlydige theris herskab, Prester theris Bisper, Muncke „theris Abbeder, andre clostermend theris Prier, Borgere theris Borgemestere oc Fogeder;“ og han omtaler (J 2) „then lange hale, „samme ketterij drager med seg til oprør oc all eendrectigheds for„derffwe,“ og „all theris wlydelse orsage the medt then Euangeliscke „friihedt, the sije seg ath haffue i Christo Jesu.“

23) Sv. t. Kg. Gust. B. 2. Et lignende Sted i Brevet til Randers Borgere. (Om Messens Canon C. fgg. aftrykt hos Oliv. S. 126).

24) Foruden den Skibyske Krønikes Bemærkninger om Personligheder og Characterer (S. R. D. 2, 580 og 584) og de mange Udfald mod Hans Michelsens Character, (s. § 15) kan anføres af Svaret t. Kg. Gustav: „Jeg seer en nw blandt thennom, som ere faldhen fra then „Romere kircke, at ther findis gerighedt, vkydsthed, homodt, trengsel, „beswaaring, aager, hadt, awindt, hor oc mordt, och møghet meer „en tilforne;“ (Bl. B. 2) og af Sv. t. H. Michelsen: „Thet see och „høre wij dagligen, ath thette ny euangelium, som the ere falden wdii, „haffuer thennom giffuet sckønæ hwstrwer, gaard och grwnd, sckat oc „renthe, som tilforne wore gantscke lijdet agtede.“ (Bl. D. 3.)

Udsigten til legemlig Frihed[25]), og dens ædlere Venner og Repræsentanter, der syntes ham forførte af Luthers snedige Kunst, at blande Sandhed med Løgn, og af hans „venetske" Bøger[26]). Men denne Erkiendelse kunde dog ikke væsentlig forandre hans Begreb om deres Sag, thi ikke alene syntes de ham uforsvarligen at styrke den farlige Folkebevægelse, men een Dom traf dem alle: medens han henstiller til Gud, om de ere hvad de synes i Menneskens Øine, erklærer han dem for at være „sandeligen Kiættere for Gud og Verden uden al Undskyldning, dersom de havde den samme Troe, som Luther beskriver i sine Bøger."[27]) Denne Dom grundede sig for ham ikke alene paa Kirkens eller Pavens Fordømmelse, men ogsaa, (som hans Skrifter noksom vise) paa hans egen Anskuelse af Læren især om Friheden, Saliggiørelsen, Helgendyrkelsen og den hele Opfattelse af Aabenbaring og historisk Overlevering.

25) Ifølge Oluf Pehrsons Uddrag havde han skrevet: „at Luther haffver „sina falske mening oc skalcheet infördt vnder thet sken, at han haffuer „före giffuet frijheet, frelße och reformatie, met huilcket han haffuer „draghit folkit til sich, som sådane gerna hörer.... och wil inghen „öffverheet eller herscap lydha, vtan alle skole wara lika godhe och „mechtige, at inghen skelning skul ware emellen fattigh eller rijk „o. s. v." (Bl. A. 2.)

26) Hvad han skrev om Luthers Blanding af Sandhed og Løgn i Brevet til Oluf Nielsen, (§ 13 Not. 6) det gientager han ofte; og i Henseende til en blendende Brug af Skriften siger han, at han overgaaer Wiclif selv, som var den første Kiætter, der havde denne Skalkelist. (Svar t. H M. M. 2.) Han kalder derfor hans Bøger „wenetske Bøger" (smstd. og F. 3).

27) „Jeg kan well tencke, at thet will nagge mange, at leg tall saa rwn„delighe mort theris wdygd, som ere Luthers tilhengere, nar somme „wele sige, at ther findis oc mange gode och erlige mendt, som ere „Luthers sag gwnstige oc gode; hueß the ere wdwortis for menniscin, „setter ieg wdi Gudtz hender, som alting scal dømme, men haffue the „dog then samme tro, som Luther bescriffuer wdi sijne bøger, tha ere „the sandelige Kiettere for Gudt oc werden, wdhen all Orsage. Men „huad the nw ere, tha wille the icke gierne foragtis mett then løse „hob, som nw beskemmer all werden.... Men the haffue tha sielffue „then orsage giffuen, nar the for nogre faa mennisters skyldt, ther

ring. Kun en Mand, som havde den modsatte Mening om Reformationens Forhold til Sandheden, kunde oversee den historiske Fremtrædelses Svagheder og Misligheder.

Med sin Overbeviisning og med sin Forestilling om Reformationsbevægelsen kunde Paulus Eliæ ikke blive en uvirksom Tilskuer ved dens Fremskridt i Landet. Endnu i Aaret 1526 forfattede han sine tvende første Skrifter imod den. Det første var et Sendebrev til Franciscanermunken Erasmus i Viborg, hvori han advarede ham mod Hans Tausens kjætterske Lære; men Advarselen kom her for seent, Erasmus blev Tausens troe Medarbeider. Brevet selv er iøvrigt ubekiendt, og det er uvist, om det har været trykt[28]) Det andet har hidtil været overseet i den danske Kirkehistorie, skjønt Paulus Eliæ selv omtaler en christelig Underviisning, som han havde udgivet om Luthers Handel[29]). Det var et

»were wrange christen, haffue foragtet then gantsche cristendom, for »nogre onde Bispers skyldt meth onde Prester oc Mwncke, haffue the »foracthet alle gode Bisper oc Mwncke, leffuendis oc døde, oc icke thet »allsomeniste, men Biscopsdomme, Presteembede och closterleffnet wille »the plat omkaste.« (Sv. t. Kg. G. Bl. B. 1.)

28) Jvf. Resen. Luth. tr. (H. 6 under Aaret 1525): »Tausanus convertit Fratrem Erasmum Minoritam, de quo conquerebatur Paulus Eliæ epistola ad ipsum anno proximo,« hvilket Pontoppidan gientager. (Ann. Eccl. 2, 790. cf. Olivarius p. 112.) Om denne Erasmi Frafald fra Klostret berettes ogsaa i et nylig udgivet Brev (af 19de Jun. 1576) til den bekiendte Rector i Ribe Mag. P. Jensen Hegelund. (Knudsen »Bidrag til den danske Reformt. Hist.« Antiquar. Ann. 1847. S. 98.) I øvrigt er Erasmus selv en ubekiendt Person i den følgende Tids Historie. En Rasmus fra Trælleborg, som underskrev paa Herredagen 1530, er den Eneste, der nævnes, af dette Navn (s. min Afhdl. om denne Herredag i Theol. Tidsskr. 1 B. 2 H, S. 28.); men hiin Erasmus skal være bleven Præst i Jylland. (Knudsen, l. c. p. 98. Not. 2.).

29) I Sv. t. Kg. Gust. omtaler han, at Oluf Pedrson havde skrevet en forgiftig Bog imod en kort Underviisning, som han havde udgivet, (Bl. T. 3) og han kalder den paa et andet Sted (Bl. Y. 1) en

Sendebrev, som var skrevet til Rigets Marsk Tyge Krabbe og rimeligviis stod i Forbindelse med den ovenomtalte Begivenhed paa St. Hansdag 1526, ved hvilken Tyge Krabbe havde været Mellemmand mellem Kongen og Paulus Eliæ. Men om det var en Advarsel til den protestantiskſindede Marsk, som var gaaet forud for hiint Foredrag, eller snarere en efterfølgende Forklaring af samme, vides ikke. Bogen er ikke mere til; men dens væsentligste Indhold kiendes af de Uddrag, som den svenske Reformator Oluf Pehrson har optaget i sit Modskrift[30]. Efter disse at dømme, har den ikke været af

„Cristelig wnderwiisning, ther jeg haffde skreffuet till erlig oc velbørdig mandt och strenge ridder her Tyge Krabbe, Danmarcks Riigis „Marsk, om thenne Luthers handell, som nw er wdi hender oc for „øghen.“ Denne Notits er ikke undgaaet Olivarius; men da han meente, at Oluf Pehrson havde skrevet mod et Brev af Paulus Eliæ, har han seet sig foranlediget til at forøge Pauli Eliæ Skrifter med et Brev, som han formoder at være skrevet til Peder Galle; men det var netop denne Underviisning til Tyge Krabbe, som O. Pehrson giendrev under Navn af en Skrivelse og et Sendebrev, (jf. det i flg. Not. citerede Svar bl. a. 1 og 2) medens der ikke er Spor af, at han har giendrevet noget andet ubekiendt Brev af P. Eliæ. I vor Reformations- og Litteraturhistorie iagttages en fuldkommen Taushed om dette Skrift, og Münter (R. H. 2, 39) har vel refereret noget af dets Indhold, (efter Baaz) men urigtigen anseet det for Indholdet af Pauli Eliæ Brev til Kong Gustav.

30) Oluf Pehrsons Svar (hvorom nedenf. § 16) er Kilden til vor Kundskab om dette Brevs Indhold. Hvad Baaz (invent. Sveo-Goth. p. 212 sqq.) beretter, er taget deraf. Det kunde synes tvivlsomt, om dette Brev var blevet trykt, eller dog om det var blevet det strax; thi Oluf Pehrson havde i Marts 1527 kun en Afskrift for sig, og beklager, „at thet exemplar eller vdskrifft, som mich tillhande kommen är, är aff scriffuaren icke så troliga scriffuin som behooff hadhe giordz epter Dictarens (ɔ: Forfatterens) finna.“ (Bl. a. 2.) Men da den samme Oluf Pehrson taler om, at P. E. lod sit Brev „udgaae“ og at man „publicerede og omkring sendte det i Sverrig,“ maa det vel antages for at have været trykt fra Begyndelsen af; i alt Fald maa det dog være blevet trykt inden 1528, da Paulus Eliæ selv omtaler det som „udgivet.“ (S. foreg. Not.) Skulde det da have været en svensk Oversættelse, der kun var til i

noget stort Omfang[31]); men man seer af Uddraget, hvor fuldstændigt Paulus Eliæ allerede da oversaae alle de Sider ved Reformationsværket, som han maatte bekiæmpe; thi dette første Brev indeholder næsten alt det, som han i senere Skrifter fremførte imod Reformationen, naar hans Angreb gialdt Sagen i Almindelighed; kun Behandlingen maatte blive en anden, naar han strev til en Lægmand og Adelsmand, end naar han strev mod Theologer. I et Brev til Rigets Marsk stiller han klogeligen den Anklage i Spidsen, at Luther med snedig Forslagenhed havde udhængt Frihedens Flag, saavel i borgerlig som i kirkelig Betydning; han tillægger Reformationen communistiske Tendentser og skildrer den som Aarsag til blodige Oprør og Tvedragt. Dernæst angriber han Læren om Retfærdiggiørelsen af Troen, fremstillet i en Overdrivelse, der giør den lige med Quietisme og Antinomisme. I den tredie Post forekaster han Luther hans Frasigelse fra Kirkens og Kirkelærernes Auctoritet og fra selve de hellige Skrifter, hvilke han ved en vilkaarlig Critik forkastede og uforstandigen udlagde. Hos Luther som Reformator dadler han den radicale

Manuskript, da Oluf Pehrson strev imod det? Schinmaier (Leben der 3 schw. Ref. p. 65) antager dette, samt at den ikke maatte blive trykt i Sverrig; men dengang kunde endnu intet være til Hinder for dens Udgivelse, og en svensk Oversættelse var desuden ufornøden, da Sprogene vare hinanden saa lige. (Jf. f. E. ovenf. § 13 Not. 15 og denne § Not. 15. 21. 25. 32. 34. 35.) Tvertimod har Baaz udentvivl rigtigen betegnet den danske Bog som skrevet i et bekiendt Tungemaal; (publicavit scriptum in Dania quidam Monachus Paulus Elie.... Hoc scriptum publicatum venit in Sveo Gothiam noto sermone editum.) Og naar Oluf Pehrson maatte betiene sig af en Afskrift, maa det forklares enten af den Tids indskrænkede Oplag, og den endnu vedblivende Sædvane at afskrive Bøger, eller af den af Paulus Eliæ oftere fulgte Viis, at lade sine Skrifter udløbe i Afskrifter, inden de bleve trykte.

31) I det Exemplar af Ol. Pehrsons Svar, som bevares i det St. Kgl. Bibliothek, har en gammel Haand vedføiet Tal ved alle Citaterne

Fremgangsmaade, at bryde Staven over Sagen, istedetfor at afværge Misbrugene. Han selv indrømmer, at der var adskilligt at laste hos Kirkens Styrere; men derhos (som om Reformatorerne forkastede Menneskers Auctoritet, fordi de vare syndige) indskærper han, at dette ikke berettiger til at nægte dem Lydighed, ligesom Christus selv vel straffede Pharisæerne og advarede imod deres Lærdom, men aldrig lærte Folket at unddrage sig Lydighed; og han advarer imod at giøre sig selv til Guds Strafferedskab eller Bødler, idet han minder om, at naar Gud straffede sit Folk, pleiede han dertil at bruge Skalke, men det kom dem ikke tilgode. Dernæst angriber han Friheds- eller Prædestinationslæren, i hvilken han stræber at fastholde den sunde Menneskeforstands populaire Theorie, uagtet han ikke selv fornegter den religiøse Betragtningsmaade af menneskelig Dyd, hvilket fører ham uafvidende over paa et lignende Standpunct som Luther. Ligeledes stræber han at vise Eensidigheden i det lutherske Skriftprincip ved at tage det i den yderste Strenghed, og ved at blande Troens Indhold sammen med Skikke og udvortes Regler, uagtet Reformatorernes skarpe Adskillelse af disse to Ting. Luthers Angreb paa Helgendyrkelsen erklæres for et gammelt Kiætterie, og han fører et Forsvar for den, men uden alt Hensyn til det Standpunct, hvorfra Luther forkastede den. Kirkens Fastelove tager han ligeledes i Forsvar og stræber at haandhæve dem imod Luthers Indsigelse, der stillede dem sammen med det gamle Testaments Forskiel mellem Spiser. Især udbredte han sig vidtløftigen over Geistlighedens Adkomst til at beholde verdslige Eiendomme, men Oluf Pehrson fandt det ufornødent udførligen at giengive denne Betragtning; og tilsidst tog han Klosterbrødre især Tigger-

af Pauli Eliæ Bog; de gaae indtil 18, og omtrent saamange Sider har formodentlig denne korte Underviisning udgiort.

munke i Forsvar, hvorhos han dog ikke fornegtede sin Misbilligelse af den egentlige Afladshandel ved de fremmede Kræmmere.

Det hele Sendebrev røber en Mand, som kun har et overfladeligt Bekiendtskab med Reformationen og hverken har formaaet eller givet sig Tid til at giennemtænke dens dogmatiske Grundlærdomme, eller sat sig ind i dens Betydning som en ny Totalanskuelse af Kirke og Liv; han angriber den i dens empiriske Fremtrædelse, idet han udhæver Enkeltheder, hvori den meest stødte an mod det Bestaaende, og dadler eller angriber disse fra sit Standpunct alene, uden at agte paa deres Sammenhæng med Reformationens Grundideer. Som Feideskrift mod de evangeliske Prædicanter kunde det derfor ingen Betydning have, og det var heller ikke bestemt dertil; men som en advarende Forklaring over Kirkestriden kunde det unegtelig vække Tvivl og Misstemning mod Reformationen hos dem, der vaklede eller bleve staaende ved en lignende løs Betragtning[32]). Det Had, det aandede, de Overdrivelser og Mistydninger, det indeholdt, vare vel egnede til at giøre dette Indtryk. Vare de maaskee ogsaa forsætlige, beregnede derpaa[33])? Denne Bebreidelse vilde savne Grund, naar alt lader sig forklare af en Modstanders eensidige Betragtning af en forhadt Bevægelse fra dens ydre og meest betænkelige Side; og der kan hentes et Beviis for den subjective Ærlighed fra den Maade, hvorpaa det Bestaaende tages i Forsvar. Han lader sig ikke henrive af Fristelsen eller andres Indskydelse til at

32) Oluf Pehrson ansaae det ei alene vigtigt nok til at giendrive det efter et halvt Aars Forløb, men han siger selv: „samma Bref haffver stoort sken och synes epter første åseendet ganska liict.“ (A. 2.)

33) Oluf Pehrson lader denne Beskyldning fremskinne (s. § 13 Not. 15). Men Paulus Eliæ afviser den høitideligen: „ther som ieg witterlige oc fortredelige træder fra sandhedt, giffue meg Gudt ther fore een plage her paa iorden hwermandt till aasiwn,“ (Sv. t. Kg. Gust. T. 3) og giver Oluf Pehrson Beskyldningen tifold tilbage.

betiene sig af den streng pavelige Polemiks Vaaben; men holder, overeensstemmende med sin egen Overbeviisning, Forsvaret paa den moderate Catholicismes Standpunct. Pavens Ufeilbarhed, Kirkens Inspiration o. desl. nævnes ikke, skadelige eller uforstandige Vedtægter forsvares ikke; Forsvaret føres ligesom Angrebet ved Aarhundreders Auctoritet, ærværdig Overlevering, bibelske Beviissteder, den sunde Menneskeforstands Udsagn og almindelig Fornuft.

Hvad Indtryk dette Sendebrev giorde paa Tyge Krabbe og Andre, som fik det at læse, er ubekiendt; de Evangeliske i Danmark have, saavidt vides, ikke taget til Gienmæle imod det[34]. Men det sees imidlertid at have fundet sin Kreds, da det blev saa vidt udbredt, at det endog kom til Sverrig og blev omsendt der af Evangeliets Modstandere. Der fandt det ogsaa omsider sit kraftige Svar af Oluf Pehrson, der frygtede den Virkning, det muligen kunde have[35]; men inden den

34) I vor Reformations- og Litterair-Historie findes ligesaa lidet Spor af nogen Giendrivelse, som af Brevet selv. De Evangeliske begyndte først 1529 at udgive Skrifter. Oluf Pehrson lader vel falde en Ytring, der kunde antyde, at det ikke fattedes paa Giensvar; han skriver: „en thå (uagtet) iach intit tuifler monga lärda men wara „i Danmarck, som met then helga scrifft sådana løgnachtig scriffuelse „nidherslå kunne, ath the ei skada göre ther j landet, thet iach och „forseer mich alleredho giordt wara.“ (auf. Skr. Bl. a. 1.) Men Udtrykket „at forsee sig“ bemærker ikke, at have erfaret; det forekommer ogsaa et andet Sted i samme Skrift i Betydning af at forlade sig paa, naar han skriver om sin egen Bog: „Och forseer iach mich thet til gudh och huar och en Christen menniskio, ath thenne scriffuelse haffua noogh redelig skääl for sich.“ (Bl. j. 3.) Det var altsaa kun hans trøstige Forudsætning, at lærde Mænd i Danmark havde giendrevet Paulus Eliæ; men hans Formodning har neppe svaret til Virkeligheden.

35) Ndenf. § 16. Om det virkelig frembragte saamegen Virkning i Sverrig, som Baaz (a. Sk. p. 212) beretter, er twivlsomt; thi hans Ord: „reddidit multis suspectam inceptam Reformationem, ere formodentlig, som hans øvrige lidet nøiagtige Referat, en Om-

svenske Reformator besvarede Brevet, havde Paulus Eliæ opløftet sin Røst imod en af den danske Reformations Befordreres Ord og Gierning.

§ 15.

Svaret til Hans Michelsen 1526.

Da Paulus Eliæ saaledes var optraadt som den første og eneste Bekiæmper af den nye Bevægelse, var det naturligt, at de, som ønskede den trængt tilbage, vendte deres Øine paa ham. Det er en almindelig udbredt Mening, at en direct Opfordring fra Prælaternes Side gav Anledning til det Feideskrift, som han endnu i samme Aar forfattede. Skriftet selv bestyrker ogsaa forsaavidt denne Mening, som det ikke er skrevet i Enkeltmands Navn eller Forfatteren navngiven; det er et Svar i alle danske Mænds Navn paa Hans Michelsens Brev til sine Landsmænd. Men det er giennemtrængt af en saadan Ridkiærhed imod den tydske Reformation, at dets Aand alene er et afgiørende Beviis for Forfatterens fuldkomne subjective Sympathie med den udvortes Opfordring, som muligen bragte ham til at gribe Pennen mod et Brev, der allerede da var et Par Aar gammelt.

Kong Christierns tro Mand Hans Michelsen, som allerede under Kongens Regiering havde spillet, og nu under hans Landflygtighed muligen spillede en større Rolle, end man almindelig har antaget[1]), var i Udlandet, navnlig i Wittenberg,

skrivning af Oluf Pehrsons Ord: »epter somblihe (efterdi nogle) aff Euangelij motstondare publicera och omkring senda samma Brecff her j Swerige och till äuentyrs (ɔ: maaskee) forföre ther monga met« (a. St. Bl. a. 1 og 2). Men vistnok er Giendrivelsen selv et factisk Beviis for, at det naaede en vis Betydning i Sverrig, hvor Kampen mellem det Gamles og det Nyes Tilhængere dengang var stegen til det Høieste.

1) Af det Tilsvar, som Paulus Eliæ gav til hans Brev, sees, at han

blevet en oprigtig Tilhænger af Reformationen[2]). Derfor tog han ivrig Deel i Kong Christierns Foretagende, at lade det Nye Testament oversætte paa Danst, idet han navnligen

var Gienstand for hans bittreste Had: han regnede ham til Kongens forhadte Raadgivere, hvis Skalkeraad og »venetiske Indskud« vare Aarsag i Manges Undergang og Kongens Ulykke. (Sv. t. H. M. A. 2 og 3.) Han stilles sammen med Sigbrit, Didrik Slagbæk, og andre 600 Skalke (K. 1. L. 4); navnlig kaldes han »en Mester til at opfinde Tyngde og Besværing« (J. 2) og siges at have for Sædvane at forføre Folk fra Liv og Velfærd (F. 3). Paulus Eliæ tillægger ham stor Forslagenhed, Ærgierrighed og en tyrannisk Tænkemaade. Leiligbedsviis berøres Momenter af hans tidligere Liv: han havde engang været Slotsherre i Kiøbenhavn, (L. 4) ellers Borgemester i Malmøe; hvorfor han hos P. E. ogsaa maa hedde »den store Malmøes Basune.« (F. 1.) Efter Kongens Flugt antyder P. E., at Kongen havde slaget H. Michelsen til Ridder (F. 3, J. og N. 5) og brugt ham i forskiellige Forretninger som Raad og Kiøbmand; (F. 2) ligesom at han »og andre Skalke« havde indgivet Corn. Scepperus, hvad han skulde skrive (K. 2.) Han arbeidede ogsaa for Kongen i Hiemmet; thi et Brev fra ham kostede en Berger hans Hals. (F. 3.) Flere Steder antydes, at Hans Michelsen var allerede en ældre Mand: »Ther sckynder seg met tegh bode al»der oc gierninger till Gudz domstool oc rettere ting. Her er neck »leffuet oc meer opscreffuet en tw tror,« (A. 3—4.) og oftere kaldes han: »thiin gamle graa kettere« (M. 2.) Jf. iøvrigt Molbechs Univers. Program 1840, om de danske Bibeloverſ. S. 26 fg. og 36.

2) Hans evangeliske Oplysning daterer sig ifølge Yttringer af Paulus Eliæ kun fra Landflygtighedens Tid: Man hørte efter hans Flugt her hiemme og læste i hans Breve til hans Venner, hvorledes han var blevet nidkiær for den wittenbergske Ritus og Lære, og at han trøstede sig i sin Landflygtighed ved det Gode, at være kommen paa den rette Salighedsvei, saa at han hellere vilde være elendig alle sine Livs Dage, end ikke have faaet saadan Underviisning; og han ønskede ei mere nogen legemlig Velfærd i Fædrelandet, men alene at han maatte lære den fattige og simple Almue dens Salighed og rette Tro. (F. 2.) Om hans tidligere Dannelse siges et Sted, at han intet Andet havde lært end at »skatte og plage, sise og tolde« (B. 3), men et andet Sted, at han tilforn var Baccalaureus, hvorfor den nye Lære kunde des bedre hænge ved i den korte Tid af to eller tre Maaneder i Wittenberg (L. 2.)

selv oversätte Brevene ved Hielp af Luthers Oversættelse,[3]) og tilsidst ledsagede den fuldendte kongelige Udgave med et hierteligt Brev til sine Landsmænd, som dog kun blev optaget i de første Exemplarer, men senere udeladt og særskilt udbredt[4]).

Dette Brev begynder med et biært Angreb paa de falske Propheter og Lærere, som havde forvendt og fordunklet det rene Evangelium med egennyttige Paafund, antichristelige Buller, Eqvalder og Drømme; dernæst indeholder det en varm Anbefaling af den nye evangeliske Prædiken og det rene Guds Ord, som skienker den sande Afløsning og Naade, hvilke Menneskene hidtil forgieves havde søgt i Pillegrimsreiser og Aflad. Det anføres derpaa, at Gud har rørt Kong Christiern, at han har ladet udsætte de 4 Evangelier paa Danſk, og at saa Hans Michelsen selv har foretaget sig at oversætte „Pauli Breve og nogle andre christelige Tractater," paa det

3) At han skulde have begyndt paa Bibeloversættelsen i Hiemmet, er efter det i ovenst. Note Anførte usandsynligt; og hans egne Ord om sin Andeel i Værket forstaaes af Paulus Eliæ alene om en Deel af det N. T.: „Tw stoltelige nock scriffuer teg een stor part at haffue paa Dansche wdtryckt," (A. 2) navnlig Pauli Breve: „Om tw haffde en hwercken screffuet thet breff eller wdset Sancti Pauli epistler" (F. 3). Om denne hele Oversættelse henvise vi iøvrigt til Dän. Bibl. 8, S. 80; Henderson diss. on H. M. stranslation, 1813; og Molbechs anf. Skrift. Kun den Sidstnævnte har berørt det som rimeligt, at Oversættelsen af Evangelierne havde en anden Forfatter; hvilket i høi Grad bestyrkes ved det i denne og foreg. Note Anførte.

4) Dette hiertelige Anbefalingsbrev for Reformationen og den danske Bibel aander den oprigtigste Kiærlighed til Religionen, og er tilligemed det i Not. 2 Anførte Beviis for, at Modstanderne uden Ret søgte hans Bevæggrund i Forfængelighed og Politik. Det er dateret Antwerpen 1524, og har kun udgiort omtrent to Sider i Qvart. Det forefindes nu kun i enkelte Exemplarer af det saakaldte Hans Michelsens N. T., men er bevaret i Pauli Eliæ Svar, hvor det er stykkeviis aftrykt. (Det Meste læses hos Münter D. Reform. Hist. 1 D. S. 410 fgg.)

at de, som ei kunne faae Guds rene Ord at høre, maatte deri have Salighedens Lys og Veibrev; han anbefaler sit Arbeide til billig Overbærelse og bekiæmper den Mening, at Guds Ord ei burde læses af Alle. Giennem et gientaget Udfald paa de uforstandige Prædikere og Vildledere (Blindtførere) baner han sig Veien til at anfalde dem som Anstiftere af Revolutionen, mod hvilken han stiller den christelige Lydighedspligt og Guds urandsagelige Raad, der kan tilintetgiøre al menneskelig Idræt. Han ender med at opfordre til Omvendelse og christelig Aarvaagenhed under den yderste Dags Nærmelse.

Det dobbeltartede Indhold af dette Brev, som var et Misgreb fra det kongelige Parties Side, maatte berede det en dobbelt Modstand i Danmark; og det paa samme Tid udstedte Bogforbud maatte hvile paa Kong Christierns Nye Testament, saalænge dette Brev var en integrerende Deel deraf. Man fiernede denne Hindring, da Brevet blev udtaget af de fleste Aftryk, og Forbudet kunde nu ikkun træffe Brevet alene. Det Nye Testament kunde frit udbredes efter Kongens Tilladelse[5]), men dets Skiebne og Virkning vedkomme os ei her; thi af de tvende Dele, hvori dette Kong Christierns Foretagende opløste sig, var det kun Hans Michelsens Brev, der blev Gienstand for Angreb; medens Oversættelsen kun omhandles, forsaavidt som Brevet selv opfordrede dertil. Brevet har, ligesom Oversættelsen, fundet sin Kreds; Paulus Eliæ indrømmer, at det blev agtet af en uforstandig Almue, som vare „Bryggere og Bagere, Smede og Skreddere, Sudere og Remmesnidere, Bartscherre og Badstuemænd, Kiødmangere og Fiskere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere, og anden saadan Adel.“[6]) Men ogsaa hos Prælaterne efterlod det en

5) S. ovenf. § 11. Not. 9.
6) Svar t. Hans Michelsen. Bl. R. 5.

Braad; ei alene fordi det angreb den bestaaende Kirke, men ogsaa fordi det udtalte sig saa haardt om Revolutionen. Det sidste har rimeligviis truffet dem haardere end det første; og de, som opfordrede Paulus Eliæ til at giendrive det, have muligen fortrinlig tænkt paa dette Punct. Han selv har imidlertid fundet Brevets øvrige Indhold vel egnet til at være Vehiklet for en almindelig Protest mod Reformationen; det var det eneste danske Skrift, hvori den hidtil havde erklæret det bestaaende Krig. Han forfattede derfor et Tilsvar, som Skridt for Skridt følger Brevet og uden tvivl i sin første Skikkelse forholdsmæssigt let berørte Anklagen for Oprør og Ulydighed. Vi skulle forsøge at fremstille dette mærkelige Skrifts Tilblivelse i dens dunkle Historie.

Som det er trykt i Aaret 1527, er det sluttet Løverdagen før første Advents Søndag 1526, i Odense. Paulus Eliæ havde endnu d. 29de Aug. s. A. været i Kiøbenhavn, og træffes der igien i Foraaret 1527. Han maa altsaa antages at have giort en Reise til Odense, og enten at have skrevet Bogen under et Besøg i denne Stad i Efteraaret 1526, eller at have medbragt den og fuldendt den paa dette Sted. Bogens omhyggelige Udarbeidelse taler for det Sidste, og det er muligt at paavise Grunde til dens yderligere Bearbeidelse i Odense. Det hele Svar er nemlig forfattet som et offentligt Tilsvar; det begynder med en Hilsen til Hans Michelsen fra „alle christne danske Mænd, som ere hørsomme og bekiende den romerske Kirke," og det stiles heelt igiennem med „vi," „vi danske Mænd" o. desl. Det har saaledes formodentlig været omsendt eller meddeelt til de nærmest Paagieldende, til hvilke Bisskopperne hørte som de første; der har neppe Nogen havt en Bemærkning at tilføie, thi ethvert Ord og enhver Tanke i Bogen røber Paulus Eliæ selv. Kun eet Partie af Skriftet synes ikke ganske at have tilfredsstillet: nemlig Gien-

drivelsen af Beskyldningen for Oprør; og hvem skulde vel en lettere Behandling af dette Punct mindre tilfredsstille, end den ivrige Jens Andersen af Odense?[7]) Det synes, at den oprindelige Behandling af dette Partie for største Delen er blevet staaende og endnu kan gienkiendes;[8]) men et meget større Afsnit om samme Sag læses nu umiddelbar foran, og staaer ved flere Træk ikke i den fuldkomneste Harmonie med Bogens øvrige Tone og Indhold[9]), saa at det kunde ansees for indskudt, selv om ingen ydre Grunde henpegede dertil. Men dette hele Afsnit møder os ogsaa som et selvstændigt Actstykke, som „Bispernes Forantvortning," alene med de Forandringer, som den forskiellige Stiil i en offentlig Erklæring og i et Sendebrev til enkelt Mand maatte kræve[10]). Det bliver da høist sandsynligt, at Paulus Eliæ har paa Biskoppernes Anmodning udvidet sit Skrift med dette Stykke, og at dette er en Forandring, som det har undergaaet i Odense hos Jens Andersen.

Men her opstaaer da det Spørgsmaal: om det var et offentligt, allerede udstedt, Manifest, som han optog, eller om han selv forfattede dette Stykke for sin Bog, og Bisperne da først senere deraf giorde et offentligt Manifest? — Det synes, at

7) S. ovenf. § 7. Not. 20.

8) Fra Blad L. 3 til M. 2.

9) Den udførlige Godtgiørelse af Oprørets Ret og Nødvendighed, som indeholder de sædvanlige Klageposter paa 7 Blade (J 2 til L. 2), er mere rolig og beviisførende end den øvrige fordømmende Prædiken; den indledes med en Bemærkning, der lader den staae som en nødtvungen Bestanddeel, („ther som vij kunde, were wij hannum [ↄ: Kongen] gerne ij thette swar forwden") og den indeholder Beviser og Tanker, der i større Korthed gienfindes i Bogens andre Afsnit om Revolutionen, f. E. Beviset af Hos. 3, Bl. J 3 og L 4.

10) Denne „Forantvortning" læses hos Hvitfeld 2, 1231 fgg. (jf. ovenf. § 7 S. 73—4.) med en ny Overskrift som udstedt af Bisperne og Prælaterne, med Tiltale til Publicum; Hans Michelsen omtales der i tredie Person, og heelt igiennem ere smaa Forandringer foretagne i Stilen, medens Indholdet er aldeles det samme.

Hvitfeld har antaget det Første[11]); men det Sidste er rimeligst. Thi Originaliteten er kiendelig i den Redaction, som Paulus Eliæ frembyder i sit Brev til Hans Michelsen[12]); meget er ikke passende for et offentligt Stats-Actstykke, medens det stod naturligt i et Sendebrev[13]); og det hele Forsvar

11) I Marginen (1231) tilføier Hvitfeld: „Dette findes udi det Brev, som er skrevet imod Hans Michelsen, som Broder Paulus Eliæ efter Bispernes Befaling lod udgaae."

12) Af mange Exempler, som en nøiagtig Sammenligning kan udbringe, skal jeg anføre enkelte:

Bispernes Forantw. hos Hvitf.:	Svaret til Hans Michelsen:
„Cornelius Scepperus kand icke giøre hans sag retfærdig, hverledes han sig vrier og vender mangelunde hafve vi lenge læst." (S. 1234.)	„Kand icke Cornelius schepper giøre hans sagh retferdig, tw haffwer ther hwercken handt eller mwnd till. Men hvor hand wrier och wender seg mangelunde, hawe wij langhe læst." (K. 2.)
„Der maa hver forlade sig til, at vilde ikke Gud lade saadan Synd være ustraffet, der af Hedninge var giort mod en Hedning, hvad kan man tænke Gud vilde giøre mod en Christen Mand, der er Christen?" (S. 1213.)	„Ther mottw forlade teg till, ath wilde icke Gud lade saadan synd wære wpint, ther aff hedninghe wor giort mod een hedning.... hwad kantw tencke ath Gud wil gøre mod een mand, ther er christen." (K. 1.)

I det Hele er det hyppigt forekommende man i Forantvortningen, hvor Brevet har Du, eller Din Kiætter, kun lidet overeensstemmende med Tanker, der uden denne Tiltalens Form ofte staaer temmelig mat. Desuden er Apologien i Begyndelsen anlagt som Svar paa Hans Michelsens Anklage, idet den imødegaaer de to Poster, at Kong Christiern var Landets fødte Konge og givet af Gud; og dette Forhold til Anklagens Argumenter er kun udvisket i det offentlige Manifest med Opoffrelse af den klare Tankegang, der fremtræder i Pauli Eliæ Bog.

13) F. E. Skriftsteder og Exegese over samme, Henviisning til en fremtidig ydérligere Forklaring („men meer derom en anden Tid S. 1234.") eller andres lignende Opsatser („hvis skrevet er," „hvem det skrevet haver." S. 1236.) Især røber Brevstilen sig i den Yttring, at de „vilde fattes Blæk og Papiir, og Pine og Hænder trættes, før Alt (om Kongens Grusomhed) kunde blive opskrevet;" (S. 1231) og det

indledes med en Bemærkning om, at det kunde synes, som om man gik Kongens Ære for nær, hvilken Bemærkning umuligen kunde giøres, naar Paulus Eliæ optog et allerede til offentlig Brug bestemt Manifest[14]). Vi maae saaledes forudsætte, at dette Forsvar først nu blev forfattet, og da det aabenbart er flydt af Pauli Eliæ Pen, maae vi antage, at han i Odense paa Bispoppens eller Bispoppernes Begiering udarbeidede det for at fuldstændiggiøre sit Svar til Hans Michelsen. Først senere fandt da Bisperne det egnet til at udgaae i deres eget Navn, omdannet til et offentligt Manifest.

Saaledes blev det Stridsskrift færdigt, der udkom i det følgende Aar, trykt i Rostock i St. Michaelis Kloster d. 25de April 1527, under Titel: „Till thet ketterlige weriste-lige och wbesindige breff, som then wbesckemmede kettere Hans Mickelss aff Malmø, lod wdgaa met thet ny Testamente, ther konning Cristiern lod ynckellige och wtilbørlige forwandle paa sith tyrannisckewildt oc icke Gudt till loff, eet kort och tilbørligt swar.“ ($13\frac{1}{4}$ Ark i Qv.)[15]). Det er det første

er lidet troligt, at Rigsraadets Medlemmer skulde i et offentligt Actstykke have ladet skrive: „Vi havde kunnet lade en kiøn og hærdig Karl taget hannem af Dage og slaget hans Hierte sønder i hans Bug“; (S. 1236) det var allerede stærkt at lade det blive staaende, da man giorde Brevet til et politisk Actstykke. Ligesaalidet synes Anførelsen af Kongens Yttringer til sine Venner om sine Forhaabninger (S. 1236) at stemme med et offentligt Actstykkes Character.

14) „Och er thet saa, ath hannwm talis negbet nær ij thette swar, tha haffuer tw oc icke wij giffuet ther till orsage med thette tith sckendighe Breff.“ (J 2.) Naturligviis er denne Bemærkning udeladt i Actstykket; men den røber, at Paulus Eliæ havde Betænkelighed ved at nedskrive denne haarde Anklage, som altsaa endnu ikke i en officiel Form allerede kunde være almindelig kundgiort.

15) Bogen er smukt trykt, og Titelbladet ziret med en Krands af bibelske Vignetter. Den forefindes saavel paa det Kgl. Bibliothek som paa Universitetsbibliotheket.

af hans Stridsskrifter, som har naaet til vor Tid, og tillige det kraftigste og meest velskrevne, enten man tager Hensyn til Sprog eller til Tankernes klare og vægtfulde Fremstilling. Der bevæger sig en mægtig, næsten ungdommelig, Aand igiennem det, en Aand, som baade føler sig stærk ligeoverfor en foragtet Modstander, og som er til det yderste opbragt over den forstyrrende Bevægelse, der udbreder sig over Folket, og i lige Grad truer kirkelig Orden, Fædrenes Tro og al borgelig Velværen. Med den største Ringeagt behandler han Hans Michelsens Person; han haaner hans Mod til at bande Paven paa Dansk i Wittenberg eller Antwerpen, hans Afmagt overfor den faste romerske Kirkebygning, hans Selvtillid i at give sig af med en Oversættelse og et Lærerkald, som han ikke var voxen; og i denne lidenskabelige Stemning betiener han sig af de udsøgteste Haansord [16]. Med en lige Foragt og Lidenskabelighed seer han ned paa den regelløse nedbrydende Reformationsbevægelse, og da Hans Michelsens Brev gav en Anledning til at berøre dens Hovedpuncter, giennemgaaer han Brevet Stykke for Stykke, for at nedlægge sin afvisende Protest imod enhver Tanke i det. Hans Svar er ikke saameget et Forsvar for det Bestaaende, hvis Mangelfuldhed han gierne indrømmede, som det derimod er en Tordentale mod det Nye og mod den hele Maade, hvorpaa Reformationen gik frem. Hans Michelsen havde anklaget Kirkens Førere for at have forvansket Christendommen; Paulus Eliæ udbryder i høie Klager over hans gudsbespottelige Ord om Kirkens Heroer og hellige Mænd, og skildrer de formastelige Prædicanter og navnligen Luther, som

16) Thin gamble graa kettere, — thijn swle kettere — tidt scalcke hiarte meth thijn sckendige mwndt — thijne kettirscke ordt oc æslige breff. — »Nw stingher thijn scalck medt sterthen« — »Nw spijr thijn stymper op thet tw haffuer wti liffwet, oc haffuer tha lenge hafft; men tegh wemmede icke før nw.« — „Ther haffuer wærid saamangen hellig prest oc mwnck ther tw æst icke werdwg ath mwge wnder,« o. s. v.

dem, der i Modsætning til al Pligt og Dyd og i ugudelig Hovmod vilde hovmesterere den ærværdige Fortid, og forføre Christenheden med Løgn og egent Paafund til at forlade den 1400 Aar gamle Tro, i hvilken den romerske Kirke fremfor nogen havde staaet saa længe og saa trøstelig. Han fremdrager derhos Reformationens revolutionaire, hensynsløse og radicale Characteer, og de mange Misligheder ved dens historiske Fremtrædelse, som tildeels allerede vare paaviste i hans foregaaende Skrift. Kun i Forbigaaende berører han et og andet Dogma, især Skriftprincipet, hvis Usikkerhed og Utilstrækkelighed han stræber at vise, naar Skriften skulde udlægges tværtimod alle hellige Mænds Auctoritet, som om den hellige Aand nu først skulde være kommen i Kirken blandt Luthers Tilhængere, „der ikke mere høre til den hellige Kirke, end det femte Hiul til en Vogn.“ Den lutherske Lære om Syndsforladelse formedelst Troen fremstiller han som demoraliserende, ligesom han idelig kommer tilbage til den Anklage, at de evangeliske Prædicanter føre Kiødets og den legemlige Frihedს Sag. Det meest Særegne i dette Feideskrifts Indhold er det, der forekommer om Bibeloversættelsen og Bibelens frie Brug. Han kan ikke troe, at Kong Christiern har været rørt af Gud til at lade oversætte de 4 Evangelier, med mindre Hans Michelsen først kunde bevise, at Kiætterer unde røres af Gud. Dennes eget Arbeide, til hvilket han hverken var kaldet af Gud eller Mennesker, men kun af egen Forfængelighed, havde paa tvende Maader forfeilet sit Maal, at befordre det hellige Evangelium; først fordi Oversættelsen ikke var givet i forstaaeligt Danst; dernæst fordi den indsmuglede Luthers Kiætterie, deels i Fortalerne, deels i de falske Noter eller Gloßer, som vare indblandede i Bogen. Den første Mangel siges at hidrøre fra, at det hverken er udsat efter Latin eller Tydsk, men snart af det Ene, snart af det Andet, og derfor stundom i et Maal, som

hverken er Tydsk eller Dansk. Havde han derimod skrevet saadan Dansk, som han talte her i Danmark, kunde Arbeidet have havt nogen Grund; og dersom han havde ladet det blive ved den blotte Text, foruden de kiætterske Gloßer og „venetske" Fortaler, havde han forskyldt nogen Tak[17]. Men det hele Foretagende havde dog ogsaa sin Betænkelighed i Pauli Eliæ Pine: idet han skulde give Tilsvar til Hans Michelsens Paastand, at den hellige Skrift er bestemt for alle Christne, siger han, at han vel er langt fra at misunde Lægfolk den hellige Skrift; tværtimod vilde han ønske, at Bondens Vise bag hans Ploug og Qvindens ved Rokken vare tagne af den, dersom Verden deraf kunde forbedres; men han ærer de store hellige Mænds Mening, der ansaae det hverken nødvendigt eller gavnligt, om den menige Mand vidste alle de dybe Hemmeligheder, som Skriften indeholder, og han selv maatte finde det meget betænkeligt at give Folk Anledning til at falde i Kiætteri, naar de forfængeligen vilde granske, hvad de ikke burde og ikke kunde. Hvergang den menige Mand havde begyndt at tractere Skriften, var der paafulgt stort Bulder i Christenheden. Men efter disse Antydninger holder han sig iøvrigt til det Argument, som Hans Michelsen søgte deri, at Christus var død for Alle, hvilket han nedslaaer med stor Vælde, og godtgiør af Skriften Lærestandens særegne Kald; det maatte være den, der skulde bringe den hellige Skrift i Veiret, ikke Hvermand, der med forvirrende Røster tiltrods for kirkelig Orden og Lydighed skulde construere Lærdom og Kirke efter Skriften.[18]) Efter at derefter Kong Christierns Sag er omhandlet, som

17) Bl. F. 2—3. Det er heraf klart, at Paulus Eliæ consequent kunde selv deeltage i en Bibeloversættelse, s. § 18.

18) Bl. G. 3 — H. 4. Ogsaa her lades en Anvendelse af Skriften uberørt, som Paulus Eliæ kunde tillægge fuldt Værd, nemlig dens Læsning til Opbyggelse.

ovenfor er anført, lægger Paulus Eliæ sluttelig Læserne paa Sinde, især med Hensyn til Hans Michelsens Fortaler og Anmærkninger, at overveie to Ting i denne Kirkestrid: det ene er den hellige Skrift, det andet de Synder, som have indsneget sig i den geistlige Stand. De skulde ikke troe, at Luther havde Skriften for sig, fordi han beraabte sig paa den; der stredes overhoved slet ikke om Skriften, men alene om dens rette Mening, thi vi maatte tusinde Gange hellere døe, end vitterlig staae imod den hellige Skrift. Men dens rette Mening har Luther ikke; den kiendes af Kirkens Sæd, hellige Mænds Bøger og Levnet. Det andet, Synderne, kan og bør ikke være Retfærdiggiørelse for Frafald; den geistlige Stands Magt og Anseelse er uafhængig af personlig Moralitet; gode og onde Geistlige have været i Kirken til enhver Tid. Det Ordes Magt hidrører tildeels fra Verdens Fordærvelse i Almindelighed; var Folket eenfoldigt og godt, blev ogsaa Geistligheden det. Men Forbedringen indtræder kun, naar Gud vil, og kan ikke fremtvinges ved Oprør, Raab og Bulder; derfor var det bedst, „at hvert Menneske i sin Stand bedrede sig og aflagde sine Brøst.“[19])

Svaret ender med den Opfordring til Hans Michelsen at give Tilsvar til dette; han skulde da faae høviske og børlige Svar efter Forskyldning og Tiltale, og det med meget større Flid og Bindskibelighed, end dette Svar var givet. Denne Opfordring fulgte Hans Michelsen ikke, og Paulus Eliæ fik ligesaalidet Anledning til at fortsætte Kampen med Andre, som kunde have optaget den Handske, han kastede.

19) Bl. M. 3 — R. 5. Af de enkelte Ideer, som udtaltes i de lutherske Anmærkninger, indlader han sig kun paa den ene, at Biskopper kun vare rette Bisskopper, naar de forkyndte Evangeliet, og han svarer dertil fornemmelig, at de ikke kunde siges at forsømme den Embedsgierning, de lode udføre ved andre, som de dertil beskikkede. (R. 2 fgg.)

Ingen af de danske Reformatorer har, saavidt vides, enten svaret eller taget noget Hensyn til dette kraftige Stridsskrift; det synes ikke at have giort Indtryk, og Sagens Gang tog desuden en Vending, som viste, at der var lidet at udrette ved almindelige Protester mod det, som allerede havde vundet Magten for sig. Thi efterat denne Bog var udgivet, varede det kun fire Maaneder, inden Kongen paa Herredagen i Odense (15de Aug. 1527) satte de Love igiennem, ved hvilke de evangeliske Prædicanter og de evangelisk Sindede af alle Stænder bleve unddragne de kirkelige Magthavere og Love, og stillede under Statens Beskyttelse[20]. Paulus Eliæ taug ved denne Leilighed[21] og tog overhovedet ikke i tvende Aar ved Skrifter Deel i Kampen i Danmark; han havde udtalt, hvad der kunde siges om Sagen i Almindelighed, og han følte sig ikke kaldet til at indlade sig paa at discutere Lærdommene med de danske Prædicanter. Men Begivenhederne i Naboriget gave ham Anledning til baade at gientage den almindelige Protest og at drøfte bestemte Stridspuncter.

§ 16.

Deeltagelse i Reformationskampen i Sverrige, 1527—28.

I Sverrige var dengang Reformationssagen i en skyndsom Udviklingsgang allerede bragt nær til det afgiørende Tidspunct, da den unge Konge med eet Slag saae Hierarchiets Magt tilintetgiort ved Rigsdagen i Vesteraas i Sommeren 1527; endskiønt evangelisk Folkeoplysning endnu kun lidet understøttede Regieringens Foretagende. Naborigets Exempel

20) Pontoppidan. Ann. Eccl. 2, 806 Jvf. min Afhandling om Herredagen 1530 i Theol. Tidsskr. 1 Bd. 2 H. S. 6.

21) Hans Tanker om den lovløse Fremfærd ved denne Leilighed kunne derimod sees i den Skibyske Krønike. (S. R. D. 2, 582.)

1) Ovenf. § 14. S. 150.

maatte faae en væsentlig Indflydelse paa Danmark, og det var i sig selv baade et interessant og et betænkeligt Phoenomen, at en ung Fyrste stillede sig i Spidsen, saavel for den statsborgerlige, som for den theologiske Kamp. Modsætningen imellem det kongelige og bisoppelige Partie var i Aaret 1526 steget til det Høieste, saa at Thronen selv vaklede, og under Kongens eget Navn vare 12 Spørgsmaal opstillede til mundtlig Disputats og senere skriftlig Besvarelse af begge theologiske Partiers Formænd. I denne Kamp var allerede Paulus Eliæ for saavidt inddragen, som hans Underviisning til Tyge Krabbe circulerede i Sverrige i Vinteren 1526–27[1]); derfor fik ogsaa han de svenske Indlæg i Striden meddeelt, nemlig Kongens Spørgsmaal og begge Ordførerés Svar[2]). Om Nogen directe opfordrede ham til at tage Deel i Striden, vide vi ikke[3]); han maatte selv føle sig kaldet til at antage sig Kirkens Sag i Naboriget, saameget mere som de kongelige Spørgsmaal forelaae som en Udfordring til enhver gammel Catholik, og ikke syntes ham tilfredsstillende besvarede hverken af Peder Galle, eller af Oluf Pehrson[4]). Han kunde

2) Paulus Eliæ maae have faaet disse Actstykker i Manuskript; thi han kiendte i Aaret 1527 ikkun ufuldstændigt de kongelige Spørgsmaal, og har altsaa ikke heller endnu havt Oluf Pehrsons Svar trykt, eftersom de kongelige Spørgsmaal vare fuldstændigt optagne deri. (S. Svaret t. Kong Gust. Efterskriften.) De udkom 1527, men Paulus Eliæ har neppe seet dem før 1528.

3) Skiønt den svenske Reformator Oluf Pehrson oftere omtaler hans Tilskyndere og dem, som „medt tich thetta stycket vnderstunget haffue,“ (Sendebr. t. P. E. a. 3) synes dog deslige Ord kun at staae som en Gienlyd af den danske Beskyldning; (S. § 13 Not. 15.) thi han afviser ellers hans Indblandelse i den svenske Sag som ukaldet og uopfordret fra svensk Side, og aldrig omtaler han nogen Løn, som skulde have tilskyndet ham.

4) Han meente, at den Første ikke turde, og at den Sidste ikke vilde sige den fulde Sandhed, ligesom han fandt, at de uden Grund drev Modsætningen til den Yderlighed, at de ikke vilde være enige i Noget. Sv. t. Kg. G. a. 4.)

vinde ny Berømmelse paa den nye Kampplads, og mindedes desuden sit Slægtskab med det svenske Folk[5]; han var maaskee heller ikke uberørt af den Tanke, at han ved at modsige og belære en udenlandsk Konge, indirect kunde skrive mod sin egen. Han besluttede at give Tilsvar til de kongelige Spørgsmaal (saaledes som han kiendte dem) og har udentvivl begyndt paa dette Arbeide, kort efter at Svaret til Hans Michelsen var udkommet; og medens han arbeidede, saae han sig draget dybere ind Nabofolkets Kampe[6]. Han foretog sig at udarbeide et grundigt Svar paa Kongens Spørgsmaal eller Reformationsprogram „ikke for de Kiætteres Skyld, der dog ikke lade sig sige, men for christelige Bispers, Herrers og Prælaters Skyld," og dette Svar er blevet det betydeligste theologiske Skrift, der udgik fra hans Haand. Men inden det blev færdigt, ansaae han det for tilraadeligt at sende et kraftigt advarende Ord ind iblandt de Stridende; han erfarede maaskee, at Catastrophen var forhaanden. I Foraaret 1527 udfærdigede han et Sendebrev til Kong Gustav selv, ledsaget af 12 Spørgsmaal, som han vilde byde Kongen ligesom til Giengield for de andre, med hvilke han havde villet sætte de Catholske i Forlegenhed[7]. Det blev neppe dengang

5) Denne Grund anfører han selv i Brevet til Kongen. (Sv. t. Kg. G. a 2.)

6) Hans hele Deeltagelse i den svenske Kirkekamp har hidtil været meget ufuldstændig bekiendt. Münter, som har kiendt meest om den, overfører Indholdet af et Skrift paa et andet, (s. ovenf. § 14. Not. 29) sammensmelter tvende til eet, m. m. Den historiske Gang af denne Polemik er ogsaa temmelig forviklet; tildeels fordi der gierne forløb halve eller hele Aar, inden Tilsvar blev givet og inden de kom til den anden Parts Kundskab; tildeels fordi Bøgerne stundom udbredtes i Manuskript længe, før de bleve trykte. Jeg skal stræbe at give Sagen Klarhed ved at iagttage en streng chronologisk Orden, om end derved beslægtede Ting stundom maae adskilles.

7) Dette Brev haves trykt (11 Sider, 4to) i det større Værk, som et Aar senere udkom, (s. Not. 12) kun dateret Kiøbenhavn 1527, men

trykt og ikke tilsendt Kongen; men det blev udbredt baade i Danmark og i Sverrige for at virke paa Stemningen[8]). Brevet indeholder ligesom de twende foregaaende Stridsskrifter en almindelig Skildring af Lutheranismens fordærvelige og forførerske Væsen, med de alvorligste Advarsler mod at lade sig drage fra den rette Kirke, i hvilken Fædrene ere blevne salige, til den nye Sect, hvis Lære er kjættersk, hvis Ord er Bespottelse, hvis Levnet er Synd og hvis Maal er Kirkerov og Forstyrrelse. Det er skrevet med megen Kraft og gjennemtrængt af en stor Bitterhed mod en Stræben, der efter hans Mening kun gav sig Gudfrygtigheds Skin og kun var stærk formedelst menneskelige Lidenskaber. Dets væsentligste Egenheder har det, paa Grund af sin særegne Bestemmelse; den ene er en endnu hyppigere Brug af St. Birgittes Bøger, der forudsættes at have dobbelt Vægt i hendes egen Nation; den anden bestaaer i den Tone, som han iagttager overfor en Konge. Han siger, at han nødig vil troe, at de Spørgsmaal, der bare Kongens Navn, virkelig vare af ham, men hellere at de hidrørte fra en Kjætter; han turde ikke stole paa, at Sverrigs mange dygtige Mænd havde vovet at besvare dem med tilstrækkelig Frihed (Rundhed), thi de Mægtige savne Sandhedsmænd; men han selv skulde i sin Tid svare saaledes som det kunde bestaae med Kongens Ære; han ansaae ham for vild-

af Oluf Pehrsons Svar sees, at det var skrevet et Aar før Mai 1528.

8) Dette udledes af Oluf Pehrsons Ord, (Sendebr. A. 2) som derpaa grunder den Bebreidelse, at det ikke saameget laae ham paa Hjerte, at Kongen skulde have en christelig Mening, som at andre Udenlandske og Indenlandske skulde have en ond Mening om ham. Paulus Eliæ vilde rimeligviis svare, at han ikke regnede Kongen til dem, der lode sig sige; skjønt han ellers baade i Indhold og Form stadig har Kongen for Øie. Det begynder: »Weldiger Furste oc mectiger herre, Her Göstaff Erickson, Koning till Swerrigis rijge, Broder Paulus Helie hilser meth naade och fredt wdi Christo Jesu.«

ledet, „efterdi daglig Erfaring lærte, at Ingen kunde saa let besviges som mægtige og store Herrer, især i deres Salighedssag." Derimod fremtræder en lidet skjult Bitterhed, saavel i Tonen, som i Indholdet af de 12 Spørgsmaal, der ledsagede Brevet uden dog at omtales i det[9]; de skulde være ligesom en Præstepine for den reformerende Konge, og indeholde for det Meste captiøse Spørgsmaal, hvorledes denne eller hiin Brug af Magten kan bestaae med Skriften og en christelig Konges Pligt[10]: andre, som angaae Munkeløfters Forbindtlighed og Kirkens Adkomst til Eiendomme og Magt, ere da ikke heller uden let Anvendelse paa Kong Gustavs Forhold.

Dette Brev kan imidlertid ikke have giort meget Indtryk i Sverrige, eftersom der kunde hengaae et heelt Aar, inden det kom til Kongens og hans Theologers Kundskab[11]; det vilde udentvivl i ethvert Tilfælde være kommet for seent, thi Sagen var besluttet og blev afgiort inden faa Maaneder paa Rigsdagen. Dette afholdt imidlertid ikke Paulus Eliæ fra at fortsætte sit Arbeide med at give Tilsvar til de kongelige Spørgs-

9) Det er kun af Oluf Pehrsons Sendebrev, at vi vide, at de allerede fulgte med Brevet. Nu findes de trykte bag efter Svaret paa de kongelige Spørgsmaal i den i Not. 12 beskrevne Bog, men uden al Forbindelse med Bogen selv.

10) Meest nærgaaende er det syvende: „Effter thi att scrifften saa lyder modt the Furster, som lode segh aff girighedt bedrage Es. 1: Thine Furster ere meg wtroo, oc the ere tiwffuis kompaner, oc Mich. 3: Theris Fursther haffue dømpt for gwnst oc gaffue oc icke ansett then wskyldigis retferdighedt: War thet Gudt i modt, huadt rett mwnne nw mange Furster haffue till att giøre thet samme, ther dog ere Cristhen och wele kaldes Cristhen oc thet hellige Euangelij forswar och frambdragere." (Svar t. K. Gustav p 3.).

11) Jvf. Not. 7 og 8. Overhoved var den literaire Forbindelse med Naboriget kun liden; Paulus Eliæ vidste endnu i lang Tid ikke, at Oluf Pehrson nogle Maaneder før havde svaret paa hans Undervisning til Tyge Krabbe. Flere Træk hentyde til en Meddelelse af Stridsskrifter i Manuskript, der lettest lader sig forklare af Forbindelser mellem den høie Geistlighed i begge Lande.

maal; Udarbeidelsen eller Trykningen har medtaget lang Tid, thi først i Foraaret 1528 var Bogen færdig til at udgaae. Brevet til Kong Gustav stod da foran som en Fortale og de tolv Spørgsmaal bag efter som Anhang, medens Bogens Hovedbestanddeel er den udførlige theologisk-kirkelige Drøftelse af de kongelige Spørgsmaal, hvoraf Bogen fik Titelen: „Nogre Christelige Suar till the spørsmaall, som Koning Gøstaff till Swerigis Rijge lodt wdtgaa till sith gantsche Klerckerij, beranmede aff Broder Paulo Helie, thenom till bestandt, som bodelige raffue ij thenne tidt oc ere icke en nw falden met then menige Luthers Hob. Kiøbmenhaffnn Anno dni M. D. X. X. v. iii"[12]). Dette Svar drøfter imidlertid kun 10 af Kong Gustavs Spørgsmaal, de to øvrige vare endnu ikke komne til hans Kundskab; og de fremsættes baade i Henseende til Orden og Indhold noget anderledes, end de ellers ere bekiendte, rimeligviis fordi Oluf Pehrsons trykte Svar paa dem, hvori de bleve optagne, endnu ikke var kommet ham for Øie[13]). Igiennem hele Bogen er Talen henvendt til Kongen; Tonen er i det hele sømmeligere, skiønt det ikke mangler paa haarde Udfald mod de forgiftige Kiættere og Skalke; og Hovedindholdet er her af mere positiv Art som en Udførelse af det

12) Bogen er trykt i 4to af Peder Brandis, 28de April 1528, 28 Ark stor. Den er temmelig slet trykt og har kun paa Titelbladet en Vignet eller et Segl, hvori sees tvende Cheruber og et Skiold med et Navnetræk eller Boemærke og en Omskrift paa Fransk: Alex. Mauldits Av. Fev. Eterne(l.) Matth. 25: abite maledicti in ignem æternum. I nærværende Afhandling er denne Bog altid citeret: „Svar til Kong Gustav."

13) Naar de sammenlignes med det Uddrag, som Baaz (invent. Sveo-Goth. p. 166) har givet efter Oluf Pehrsons Svar, bemærkes især den Forskiel, at flere af de kongelige Spørgsmaal ere affattede mere almindeligt, saa at de angaae Principer, end de som Paulus Eliæ havde for sig; f. E. om gamle Kirkeskikke bør aflægges — hos P. E. om Helgentilbedelse og Reliquiedyrkelse, o. m.

Bestaaendes Ret og den kirkelige Læres Sandhed i de angrebne Puncter[14]. Det er derfor iisær af dette Skrift, at man lærer at kiende hans catholske Lærebegreb og de Grunde, paa hvilke det hvilede; men der fremtræder her ligesaalidet som andetsteds nogen egentlig scholastisk Lærdom: Beviisførelsen er væsentlig bibelsk og patristisk; af Middelalderen anføres Bernhard og St. Birgitte, af Samtiden Erasmus, hyppigen som Auctoriteter. Han slutter med den Erklæring: „Til disse Svar kalder jeg Gud til Vidnesbyrd, hvis Vrede jeg ogsaa ønsker mig, om jeg har Noget vitterlig forvansket eller vrangelig indført i dem. Det skal være langt fra, at jeg vil nogentid vitterlig stande imod det hellige Evangelium eller og det i nogen Maade forvandle, og hellere vil jeg hundrede Gange dødes og dræbes, end imod mit Sind og Skiel forvende det mindste Sandheds Bogstav, som findes i den ganske Skrift"[15].

Medens denne Bog blev udarbeidet og trykt, erfarede han to Ting, hvilke han omtaler i et Indskud i Bogen og en Efterskrift: det Ene var, at han havde forbigaaet tvende af Kongens Spørgsmaal[16]; det andet var, at Oluf Pehrson havde besvaret og haardt medtaget hans Bog til Tyge Krabbe.

Denne Reformator havde nemlig i Foraaret 1527 fundet det nødvendigt at giendrive dette i Sverrige udbredte Skrift af Paulus Eliæ. Maaskee det giorde Indtryk; maaskee fandt

14) Navnlig Helgen- og Reliqviedyrkelsen, Geistlighedens Adkomst til Eiendom og verdslig Magt, Kirkelovens Gyldighed, Band, Pavedømme, hvad Tienefte der behager Gud, Aflad, Almisse, Laster, Bønner, om der skeer nye Aabenbarelser, Skiærsild. At Udarbeidelsen er gaaet langsomt for sig, tør iisær sluttes af nogle betydelige Gientagelser, som forekomme f. E. o 2 fml. x.

15) Bl. y. 1. Jf. § 13 Not. 7 og § 14 Not. 38.

16) Disse to Spørgsmaal angik Munkeløfter og Nadveren; men han ansaae det første for besvaret nokfom og lovede at tage Hensyn til det andet i et fremtidigt Skrift.

han, at det gav den bedste Anledning til at opklare de Misforstaaelser og hæve de Betænkeligheder, som vare de almindeligste; men det syntes ham ogsaa at fortiene en alvorlig Revselse som en løgnagtig Bagvaskelse. Hans lynende Svar er dateret 28de Marts 1527 og udkom samme Aar i Stockholm, det første Stridsskrift imod Paulus Eliæ[17]. Det er skrevet i en Tone, der svarer til den Haardhed, hvormed han selv dømte over Modstanderne, og med en Indignation liig den, hvormed han saae paa deres troløse Færd. Oluf Pehrson skriver, „at Diævelen har opvakt en falsk og løgnagtig Prophet i Danmark ved Navn Paulus Elie af Carmeliterorden, som har ladet udgaae et Sendebrev fuldt af Løgn, Gudsbespottelse og Had, hvis Hovedstykke er at beskrige Luther og hans Tilhængere for Kiættere, Ildgierningsmænd og Skalke, der have afstedkommet meget Ondt i Christenheden. Han havde efter egen Mening foregivet det mesterligt nok; men dersom han kunde ligesaa mesterlig bevise det med Sandhed, som han beklædte det med Løgnen, var han en mægtig Hans." Oluf Pehrson undrer sig over, at han ikke skammede sig ved at lyve saa aabenbart, som om Luthers Bøger ikke vare hver Mand for Øine. Idet han giennemgaaer Skriftet Stykke for Stykke, stiller han Luthers Lære og Reformationens Grundsætninger i deres rette Lys, og giør det med en Indsigt og en Klarhed, der vise den svenske Reformators lyse Aand. I Følelsen af sin Ret og sin aandelige Overlegenhed har han derhos behandlet sin Modstander med liden Agtelse, skiønt han siger, at han for Læsernes Skyld ikke vilde gaae denne løgnagtige Prophet

---

17) Swar vppå itt vchristelighit sendebreff, som en lögnactigh Munck, hetandes Paulus Helie, haffuer vthgåå latit, emoott thet helga Euangelium, som nw (aff gudz nådhe) är j liwset kommet. Olauus Petri. M. D. X. X. v. ii. Stocholm. (35 Blade 4to) Findes paa det St. Kgl. Bibliothek, smukt udstyret. Jvf. ovenf. § 14. Not 30.

saa nær, som han kunde; navnlig har han tillagt ham vitterlig Løgn og Ustadighed, og antydet de uværdige Motiver, der skulde have været virksomme i at bestemme ham til at forsvare Cleresiets Interesser[18].

Dette Modskrift kom nu Paulus Eliæ tilhænde en rum Tid efter, at det var udkommet. Med hvilken Stemning den heftige Mand læste det haanende Svar, kunne vi slutte af hans Ord: mod Slutningen af den Bog, han da lod trykke, indstød han en Yttring, og i en Efterskrift tilføiede han sin foreløbige Protest med Hensyn til denne Bog[19]. Han henviser til det fremtidige Svar, han skal give til „den forgiftige Bog, som Mst. Olaus Petri lod forsnymmen (nylig) udgaae", og beder Kongen ikke troe, hvad han havde skrevet; thi han skulde vise, at, „om han end tusinde Gange reppede sit hovmodige, spodske og daarlige Trods, var endda en stor Part Løgn, af hvad han udskrev for klar Sandhed; thi i skalkagtig Løgn og løgnagtig Skalkhed var han selv sin Mesters, Luthers, Mester" Og her, hvor Anklagen for Uredelighed første Gang mødte ham i offentlig Kamp, tilføier han de Ord, der vel fortiene Opmærksomhed: „dersom jeg vitterlig og fortrædelig træder fra Sandhed, give mig Gud derfor en Plage her paa Jorden, Hvermand til Skue"[20]. I Efterskriften omtaler han den samme uchristelige Bog og tillige Oluf Pehrsons

18) S. ovenf. § 13 Not. 15.

19) Sv. t. Kong G. Bl T. 3 og Y. 3—4. S. Not. 15 og § 14 Not. 23. Ogsaa paa andre Steder forekomme Yttringer, der udentvivl sigte til O. Pehrsons Skrift, uden at dette dog nævnes f. E. S. 4.

20) „Fortredelig" er trædskeligen, ei forræderisk, som dette citeres hos Münter (Ref. H. 2, 34.) Jvf. § 13 Not. 15. Som Svar paa den anden Beskyldning for Bestikkelse (der kun svagt blev antydet af Olaus Petri) lader han i Forbigaaende falde de Ord: „Thet kende Gudt, som alltingh wedt oc inghen ting er skiwldt for, at ieg thette icke scriffuer for nogett timelligt wildt" (Bl. x. 2); en fuldstændigere Erklæring gav han ved en anden Leilighed, see nedenf. § 20.

Svar til de kongelige. Spørgmaal og til Peder Galles Svar paa samme, hvilken Bog altsaa først i 1528 var kommet til hans Kundskab. Han bebuder sit knusende Svar til begge Skrifter og lover, at Læseren skal faae at see „en løgnagtig Skalk og en skalkagtig Løgner, dertilmed en fortvivlet og forblindet Kiætter, Himmels og Jords Fiende, al Kiærligheds og christelig Samfunds Forøder og Bestormer — hvem Gud give snart enten Vederkiendning (Omvendelse) eller et stakket Liv."

Dette Løfte blev givet i Foraaret 1528, men det er ikke bekiendt, om Paulus Eliæ indfriede det, eller lod sit Svar til Kongens Spørgsmaal være sit sidste Ord i den svenske Sag. Det Eneste, der fremdeles vides om hans Berørelse med den svenske Reformation, refererer sig til et ældre Indlæg i Sagen, som nu først, efterat et nyt allerede var givet, kom til sin fulde Betydning i Sverrig. Den samme Oluf Pehrson, forfattede nemlig i Mai 1528 nok et Modskrift, som var stilet imod hans Brev til Kong Gustav og de dermed fulgte Spørgsmaal[21]). Det er rimeligt, at Kong Gustav ønskede at see dette Brev besvaret, da det unegtelig kunde giøre et ugunstigt Indtryk, baade ved den hadefulde Skildring af Reformationen, og ved de ret klogt dreiede Spørgsmaal. Kongen har formodentlig ogsaa paalagt ham at iagttage en maadeholdende Tone; thi ikke blot begynder han sin Skrivelse

21) Itt söghe sendebreeff til Paulum helie aff Carmeliters orden i Danmarc, ther honom geffwes swar til thet breff oc spörsmål, han för itt åår sidhen förscriffuit hadhe til högmechtig första her Götstaff, Sweriges och Götes etc. konung, om then forwanling her skeedt är. Olauus Petri. Stocholm M. D. X. X. v. iii. Dateret: vicesima septima Maji. Bogen er 10 Blade 4to, og findes ogsaa paa det Store Kongelige Bibliothek.

med en agtende Hilsen[22]), men giør ogsaa til Slutningen Undskyldning for, at han i det tidligere saavelsom i dette Brev selv ikke altid havde iagttaget christelig Sagtmodigheds Pligt. Men i øvrigt behandler han sin Modstander næsten lige som forhen. Han undrer sig over den Maade at forelægge Kongen Spørgsmaal til Besvarelse, som om han gav sig ud for en Disputerer og ikke havde Andet at bestille; Kongen saae kun en Ære i at dadles af ham og hans Lige; hvad der var skeet i Sverrige, var giort med velberaad Hu; de Svenske behøvede ikke hans Lære, saa lidet som Kongen begierede det Svar, han lovede; han skulde hellere bestride Reformationen i Danmark, end lade sig henrive af sin brændende Kiærlighed til de Svenske, at han ikke skulde tabe Danmark, mens han lagde Bind paa Sverrig; og naar han fremdeles vilde skrive, maatte han fraraade ham at bruge saa svage Argumenter som Birgittes Bøger[23]), men fremfor alt raade ham at holde sig mere til Sandheden end hidtil[24]). Tilsidst besvarer han i Korthed, men (som det synes) ogsaa temmelig løst, de tolv Spørgsmaal, som Paulus Eliæ havde forelagt Kongen[25]), og lover Til-

22) „Hederligom manne, brodher Paulo Eliæ aff Carmeliters orden, „Wunskar iach Olauus Petri, Stocholms rådz Secreterer, nådh och „fridh och itt rät förstand j gudz helga ordh."

23) „Hwar tu noghot förstond hade, Paule, låte tu wel bliffua the böker „widh sitt wärd och broghe them platt intit här til; medh så löss „stycke slemmer tu thet alt samman: Eckius, Faber, Emser, Roffensis „och flere af then hopen, haffua annerledhes gripit then saken an." (Bl. B. 2.)

24) „Itt christeligit rådh wil iach giffua tich, at tu giffuer grannare acht „påå thet, tu scriffuer, än tu här til giordt haffuer. Thet clädher tich „ganska illa, ath thine oordh och sanningen icke följas åått: wij äre „här j Swerige hwarken kyrkioröffuare, kyrkiobråkare eller annat sådanne „som tu oß beropar." (Bl. B. 6.) Man seer, at Beskyldningen her reducerer sig til en forskiellig Dom over Facta.

25) Denne Deel af Brevet er ikke fuldstændig i det eneste Exemplar, som haves her. Det er lettere at spørge end at svare; især er det Sidste

svar til hans Svar paa Kongens Spørgsmaal, naar de maatte udkomme. Han vidste ikke, at dette allerede var skeet flere Uger før.

Da de siden kom til hans Kundskab, fandt han det dog ikke fornødent at svare paa dem, saa at den danske og den svenske Forkæmper skilles fra hinanden med uindfriede Løfter. Vi vide ikke, om Paulus Eliæ læste Oluf Pehrsons sidste Brev, og om det muligen kan have bidraget til, at han ikke vilde spilde mere Tid og Kraft paa Nabolandets Sag. Slaget var tabt for Paulus Eliæ, da den skete Statsforandring havde udholdt de første Aars Storme; Kirkeforfatningens Opretholdelse laae ham unegtelig meest paa Sinde, med den maatte Lærdommen falde. Men den hele Indblanding i den svenske Reformationskamp er en Episode i Pauli Eliæ Liv, som beviser, hvor ubillig deres Dom var, der ansaae ham for en Leiesvend i Andres Tieneste; den foranledigede tillige den fuldstændigste Fremlæggelse af hans dogmatiske Standpunct, som haves.

vanskeligt, hvor den Spørgende gaaer ud fra et ganske andet Standpunct i Betragtning af Liv og Pligt end den, som skal svare.

(Slutningen følger i næste Hefte.)

Kong Christian den Femtes egenhændige Dagbøger.

Fortsættelse.

(S. Nyt historisk Tidsskrift. 1ste Bd. S. 469—530.)

„Memorial og Journal for Anno 1691."[61])

„Gud giffue Naade Lycke og sunhed."

Januar.

2. Berettes at Lüneborgerne begynder at vakle, som de Svenske, og lader dem forlyde ei at wille agere tilkommende Campagne.

5. Skrev *Ammerong* mig et Brev til belangende de arresterede hollandske 5 Coffardi Skibe, og vilde have dem løs igien af den Arrest; blev ham mundtligen svaret, at naar vores blev løsgivne udi

61) Denne Aargang af K. Christian V. Dagbøger aftrykkes her ordret og nøiagtigen i enhver af Originalens Ordformer, men uden at følge Kongens Skrivebrug; dog saaledes, at overhovedet de Ord, som ere skrevne med latinske Bogstaver, gjengives med samme Skrift (i nogle Tilfælde, hvor et Ord er skrevet deels med latinske, deels med danske Bogstaver, er denne Forskiellighed dog ikke altid bleven iagttaget;) og at de forkortede, eller ikke heelt udskrevne Ord, saaledes og-saa ere trykte. — Hvor Kongens Skrivemaade af en eller anden Grund ved et enkelt Ord er beholdt, angives dette ved Tegnet »—«.

Det vil findes, at denne Aargang, af ikke ubetydeligt Omfang, indeholder en heel Deel authentiske Bidrag til Oplysning af alle diplomatiske Underhandlinger, der førtes med fremmede Hoffer i A. 1691; og at den i Særdeleshed belyser det særegne politiske Forhold, hvori Danmark stod til Frankrige paa den ene Side, til England, Holland og Østerrige paa den anden, i den Krig, som disse Magter fra A. 1688

Holland og Seland til satisfaction, da vare vi erbødig og dertil. Berettes at den brandenborgske Grumkov[62]) skal være død.

(Noten 62 findes paa næste Side p. 177.)

7. Blev en Conferents med Ammerong holden, og hannem ret Sandheden sagt, udi Guldenlews Huus.

---

til 1697 førte med Ludvig XIV. Uden umiddelbart at sætte sig i Krigstilstand med Frankrige, havde Christian V. overladt K. Vilhelm af England et Corps af Hielpetropper paa 7000 Mand (s. Dagbogen f. 1689, 15. Aug., 4. Sept. og flg.) der bidrog saa betydeligt til at fordrive den af Frankrige understøttede K. Jacob den Andens Krigsmagt fra Irland, og bringe denne Ø under K. Vilhelms Herredømme. Ved at hielpe deres Statholder, Vilhelm af Oranien, til at bestige den engelske Throne, havde de forenede Nederlande indviklet sig i den europæiske Krig mod Frankrige; men skiøndt de hverken kom i Krigstilstand til Danmark eller Sverrige, søgte Hollænderne dog alvorligen at hindre de nordiske Rigers Søhandel paa Frankrige ved, i Forening med Englænderne, (s. 24de Februar) at opbringe danske og svenske Kiøbmandsskibe paa deres Fart til og fra franske Havne. (jvf. 12te Jul.) Christian V. greb da til Repressalier, ved at anholde hollandske Skibe i Sundet, og forenede sig med K. Carl XI. i Sverrige om en bevæbnet Neutralitet, hvorefter man ved Convoier vilde forsvare den svenske og danske Søhandel, og overholde Grundsætningen: at frit Skib skulde give frit Gods. Herom udspandtes langvarige Underhandlinger, der omsider førte til, at Hollænderne tilstod Frigivelsen af de anholdte danske Skibe, og Erstatning for de condemnerede og solgte; (s. 20de Jun. og fl.) ligesom en provisorisk Convention imellem Danmark paa den ene Side, Holland og England paa den anden, (Kiøbenh. den $\frac{18}{28}$ Jun. 1691) og yderligere definitive Artikler, (sluttede i Kbh. $\frac{8}{18}$ Dec. s. A.) paa en for Danmark ærefuld Maade frigav den umiddelbare Handelsfart for danske Skibe paa Frankrige; saaledes at disse uhindrede, og uden at maatte anholdes eller visiteres af noget engelsk eller hollandsk Krigsskib, kunde seile fra en fransk til en dansk Havn, men ikke underveis anløbe nogen af de krigførende Magters Havne. (*Dumont* Corps Dipl. VII. Partie 2. p. 292. VII. P. I. p. 294.) Til dette Resultat bidrog uden Tvivl ogsaa den imellem Danmark og Sverrige (i Stockholm 10de Marts 1691) paa fire Aar sluttede bevæbnede Neutralitets-Tractat, blandt hvis mærkelige Artikler ogsaa hører den anden: »at begge Magter ikke ville paastaae at skaffe deres respective Undersaatter andre Handelsfordele end saadanne, som de have Ret til at fordre, i Kraft af Folkeretten og Tractaterne.« (s. *Reedtz* Repertoire des Traités &c. p. 148—49.) Men i de selvsamme Dage den $\frac{17}{27}$ Marts) sluttedes det ikke mindre mærkelige hemmelige

10. Bekom et Brev fra Hertugen af Wirtenberg af den 12te Dec. forrige Aar, fra Irland, at Sygdommen hos vores der hørte op igien. Der skulde og tales med den Engelske Molesworth, („Mollisvorth") lemfeldelig, dog ikke engageant, („angajente") om Completeringen af vores trup(per) i Irland; saa at naar de kom over i Nederlandene, at vi da bedre kunde giøre det, især naar „tractatet" blev først sluttet med England.

— Med *Ammerong*, og *Molesworth*, og *Fallison* [68]) er af os begieret og anholdet om de 5 Skibe at løsgive og relaxere; saa er

---

Neutralitets- og Forsvars-Forbund imellem Danmark og Frankrige, hvorved begge Magter indgaae et gjensidigt Venskabsforhold under den i Europa herskende Krig, og Kongen af Danmark, imod en aarlig Subsidie af 200,000 Rbdlr. forpligtede sig til, ikke paa nogen Maade ved Tropper, Vaaben, Skibe, Provisioner ꝛc. at understøtte Frankriges Fiender; ligesom ogsaa til ikke at forøge Hielpetropperne i Irland, eller lade dem tage nogen direct eller indirect Deel i Krigen mod den franske Konge, enten i Irland eller andensteds *). I disse Underhandlinger imellem Danmark og de ovenfor nævnte Magter tog vel det brandenborgske Hof ikke umiddelbar Deel; men havde dog sin Opmærksomhed idelig henvendt paa Danmarks politiske Forhold, og anvendte megen Umage for at drage Christian V. over til de mod Frankrige forenede Magter, hvilket dog hverken lykkedes Churfyrsten (Frederik III., siden som Konge, Frederik I.) med Danmark, eller Sverrige. (Jvf. C. F. Paulli allgemeine Preuss. Staatsgesch. VII. S. 98. 99. 115. 116.)

*) Jvf. Reedtz Repertoire, p. 150—51, hvor denne Tractat første Gang er trykt. (Nedenfor: 20. 23. 27. Jan. 1. 3. Febr. 13. og 20. Marts.) De danske Hielpetropper førtes imidlertid fra Irland over til Nederlandene, hvor de fegtede for K. Wilhelm lige til 1697.

68) Formodentlig menes her den bekiendte og anseete Joach. Ernst v. Grumbckou, brandenburgsk Geh. Statsminister, Overhofmarskal, General-Krigscommissarius, Chef for Liv-Dragonerne, m. m. (af en gammel pommersk Familie, som K. Erik af Pommern forlehnede med Grumbkov og flere Godser i Pommern.) Christian V. maa da temmelig seent have faaet hans Dødsfald at vide, da Grumbkov døde paa en Reise i Nærheden af Wesel, d. 26de Sept. 1690. (Neues Preuss. Adelslex. 1836. II. S. 2.4)

69) Han var brandenborgsk Minister i Kiøbenhavn, indtil 1698, da han den 18de Marts havde Afskeds-Audients. (Maanedl. Relationer 1698. p. 209.) Hans Navn skriver Kongen snart *Fallison*, snart *Fallisau*. Den rigtige Skrivemaade er Falliseau. (s. bl. a. Paulli Allg. Preuss. Staatsgeschichte. VII. S. 99.)

dem det bevilget paa Condition, att udi 6 Ugers Tid fra Dato, om de skulde give os satisfaction til vores Undersaatter, og løsgive deres Skibe.

13. bekom jeg Breve fra min Broder udi England, at han forbliver der udi Kong Wilhelms Fraværelse, og vil det ei ret fort med vores Dont der, især med deres Penger at udgive.

— berettes at F.(eltmarskal) *Bielke* forsikkrer, at der ingen parti af mariage sluttet (er) imellem Sverrig og Gottorff.

14. Blev conferens mellem Amerong og vores Ministre holden, „belangen"(de) vores tract(at) deffensif og Commers-satisfaction, og fri Negotie paa Frankrig. NB. Det om Negotien paa Frankr: saa og om neutralitet og mediation, kunde vel med Sverrige om negotieres.

15. Have Vores holdt Conferents med den brandenb. *Fallisau*, og som han vil hen til C. F. i den Hag, saa haver Vores informeret ham af (om) alt vores sentiment, hvad vi ere begierende, og vores gode Intention at remonstrere.

— havde den Gottorffske Cantzeler Reichenbach („reigenbag") om Aftenen Audientz uden „seremonie."

17. Sendte Jeg en Expres Laqvei med Brev til Dronningen min Søster udi Sverrig, og nogen medicin for hende af Doctor *Ringelman*[64]). Grev „Revenklau" skrev og til F. Marskallen om det bevidste Dont, med en Extract af et sært („sert") Brev. Og Stockflet bekom tillige ordre, at traktere med dennem deroppe, efter forrige Aars Tractats Instruction, om Commers-Frihed.

— Skrev jeg til min Broder til Svar paa hans Brev, og

64) *Caspar Ringelmann*, en født Oldenborger, havde (efter en Optegnelse af Conf. Raad F. A. Müller) været Livlæge h.s Dron. Sophia Amalia, og var 1691 Hofmedicus hos Christian V., i Anledning af hvis Fødselsdag man har Leilighedsskrifter af ham fra Aarene 1659, 1687 og 1695. (Worms Lex. III. 648.) J A. 1696 reiste han, som det synes for sin Helbreds Skyld, paa nogen Tid hiem til Oldenborg (s. Dagb. 28. Aug. 1696.) Han levede endnu 1699 (da han havde 1400 Rdlr. i aarlig Løn); og der skal gives et Portrait af Dr. Ringelmann (ved Joh. Friedlein, i Fol.) fra A. 1705. — Efter en mig af Hr. Dr. Mansa meddeelt Notice, har man endnu i den danske Pharmacopoe en Bryst-Elixir, som fører hans Navn, og formodentlig er componeret af ham: Elixir pectorale *Ringelmanni*, eller „regis Daniæ", som den ogsaa kaldes.

approberte at han havde taget den resolution, at blive udi Engelland i Kong Wilhelms Fraværelse.

— Berettes Frantsosernes execution udi Braband, at de der skal have bekommet for 3 Million Rdlr. Contribution, som dem skal efter visse Wilkaar betales.

19. Viste mig den Svenske envojé her en Ordre af hans Konge, at de vilde giøre eet med os, og det heel høflig skreven, og store Forsikkringer; og man skulde ikke lade sig fravende den gode Intention, eller kere sig efter Snak; Mens at giøre Concertet rigtig om Commercien for vores Undersaatter.

20. Blev Fallisons (sic) 4 Propositioner igiennemseet, og resolveret hvad hannem skulde „suaris" der paa.

— Meierkron melder, at de vil begynde for Alvor at slutte Defensif-Alliance med os.

— Udi Sverrige melder Stofflet, at de lader see stor genegenhed at ville sætte sig med os, for at maintenere Navigationens Frihed for vores Undersaatter. De haver og svaret den hollandske Minister, der han begierte succurs af dennem til Søes, at de det ei vilde giøre førend de havde deres Commercier fri igien; den kelserlige havde ogsaa begieret succurs af 3000 Mand mod Tyrken; svarede, at de det ei skyldig vare efter deres tractat, mens vel udi Tydskland, og de fik selv at forvare sig med deres Folk.

— Franske Ambassadeur[65]) prometterer sin Konges assistence mod Holland, om over den arrest af de arreterede hollandsche Skibe nogen Krig os skulde paakomme.

— Udi forgaars begierte Ammerong at vi vilde hverve Baadsfolk i hamborg, og siden lade dem over til Hollænderne. Det var en alt for tidlig Spørgsmaal, og suarede, Jeg vilde tage det videre udi betænkende.

22. Tog den brandenborgske Fallison Afsked for at fortsætte sin Reise, paa en kort Tid at være her igien. Det faldt mig ind i det vi talte, at jeg holdte for godt, at der blev altid en tilbage, der kunde bevare Huset „contre de Laron." (des larrons.)

23. berettes *P. Friderich August* af Hanovers Død, som er bleven for Tyrken.

65) Marquis de Mortangis.

23. Blev resolveret at sige Amerong paa hans projet. at man ikke var her vant til at tractere noget, uden at han havde ordre og fuldmagt; naar han havde den, da vilde man videre resolvere sig.

— Med den franske Ambassadeur skulde Tractats-puncterne adjusteres, og er en post tilsat for at vinde Tiden endnu paa 4 Ugers Tid ungefær.

24. Blev Ammerong svaret paa hans projet, og derhos intimeret, at saasom de Allierede mod Frankrige havde til fundament, at Sagerne blev sat paa den Fod af den Münsterske Fred, at vi da og skulde nyde den samme Vilkaar af Sverrig, item at ophæve S.(verriges) Toldfrihed udi Sundet.

— Blev *Piper* til Regensborg sendt et Creditif til det churfyrstelige Collegio, anlangende Elvtolden.

26. Berettes Kong Vilhelm at være ankommen ved Schevelingen, udi en liden Sted næst derhos, den 20de Januarii gammel Stiil.[66])

— Berettes og, at den Prindś, som nu er næst den ældste af Hanover, kaldes Maximilian, skal have de samme „Maxcimer" som sin afgangne broder Pr. Frid. August, angaaende Faderens pretenderede Successions primogeniture imod hans andre Princer(s) Rettighed og des Huses gamle statuter.

27. Saasom Jeg havde den 24de Januar dette indeværende Aar

---

66) Da K. Vilhelm den 16de Januar med en Flaade af 12 Skibe seilede fra Gravesend til Holland, hvor han i Person vilde bivaane den berømte Congres i Hag, og første Gang efterat have besteget den engelske Throne vilde vise sig i kongelig Glands: reiste der sig en Storm, som hindrede Flaaden fra at nærme sig den hollandske Kyst, i en Afstand af kun halvanden Miil. Kongen blev utaalmodig, og gik om Eftermiddagen med 6 eller 7 af sine fornemste Herrer i en Fiskerbaad, som man traf paa, for hurtigen at komme i Land. Men Stormen var imod, Mørket faldt paa; ved Kysten mødte man Drivüs, og Kongen med sit Selskab kom i Livsfare, som han dog med stor Kulde og Rolighed giennemgik. Efter at have maattet tilbringe hele Natten, og i alt 18 Timer, paa Bølgerne, kom hele det høie Selskab omsider, giennemblødte og stive af Kulde, om Morgenen Kl. 8 i Land ved Goree, hvor Kongen, efter et kort Ophold i en Fiskerhytte, atter satte sig i en Baad, som førte ham til Maeslandssluys; og herfra kom han først til Haag Kl. 6 om Aftenen.

opsat mine Tanker, pro & contra den Alliance med Frankrig og Sverrig[67]), iligemaade den Alliance med de allierede: saa finder jeg det saa, at man ikke vel kan slutte derom, førend Effecten deraf sig udi tilstundende Campagne det grandgivelig vil udvise, hvilket Partie vil blive den Mægtigste og stærkeste; saa haver jeg dog i saavidt resolveret, om mueligt at bibeholde Frankrig som udi en Neutralitets-Alliance, og dog slutte den Defensif-Alliance med England og med Holland, afgiøre Commerce [-Tractaten] og Pretensionerne, og naar Keiseren giver os satisfaction af Riget, eller Elbtolden, for vores 4000 Mand, da vilde vi ikke pretendere subsidier af Frankrig; og naar vi kunde afgiøre „Commer:" (Tractaten) med Holland, da at „degajere" os med fasson fra den „Consert" med Suerrig; mens skulde det ei afgiøres om „Comers" med Holland, saa faaer vi at sætte os, og giøre et Consert med Sverrig.

28. Var vi ude med Princerne paa Jægersborg, og blev udi Güldenlund 33 „rewer" (Ræve) skudte. Imidlertid havde *Amerong* Conferens med Vores, og blev hannem alvorligen foreholdt om relaxationen af vore Skibe, og des dedommagement, saa og vores der anholdte Skibe, som trafiquerer hos dennem, deres Løsladelse for den Hvervning af Søfolk. Dog derhos hannem, Ammerong, forsikkrende, at vi agter at holde den hannem af mig givne parole, i Forhaabning at de jo giøre det samme; Ellers var man nødt til at tage andre Messures, saa fremt man ikke blev fornøiet efter givne Løfter.

29. Denne Declaration om Skibenes Løsgivelse blev hannem idag igien udi vigoureuse terminis repeteret.

30. Udi Forgaars, i Gaar og i Dag er Guarnisonen mynstret her udi Kiøbenhavn.

— Blev den franske Ambass. projet, saa og voris projet, igiennemseet udi voris Conseil.

— Blev ogsaa resolveret at sende *Stokflet* en ny fuldmagt, og derhos beordret ei at slutte noget førend vores Villie derom vides og først indhentes.

67) Denne Kongens Betænkning haves nu neppe; derimod hans egenhændige „Gedanken bei itzigen Conjuncturen, December 1690," der overhovedet oplyse hans Meninger om Danmarks politiske Forhold til de krigende Magter, og i Bilagene ville blive meddeelte.

31. Det berettes af *Ammerong* og *Molesworth*, at „*Trump*“ (Tromp) skal commandere den engelske Flaade og Russel den hollandske Flaade, og at P. Georg, min Broder, skulde commandere de begge Flaader. — Det synes ei at Pr:(indsessen) af „tremullie“ (Tremouille) vil holde sin Accord; hvilke Udflugter nok kommer de andre Arvinger til Bedste; og blev derhos berettet, at hun lader hendes Søn informere udi den reformerte Religion.

— Blev en Ordre expederet til Guldenlew, at lade arrestere en Middelborgsk saa og 2 hamborgske Skibe udi Norge.

— Blev Ammerong declareret, at Farten til Frankrige angaaende, vi det ei vilde lade ankomme paa 5 à 6 Skibe mindre eller meer, naar ellers det øvrige tillige bliver afgiort; saa og at Vi vilde paa os tage at afgiøre mellem os og Staterne satisfactionen for vores Undersaatter.

— I denne Maaned blev og en Convention med Lybek om Undersaatternes Fordring giort.

Februar.

1. Blev Ambassad. *Mortangi* vores contra projet extraderet.

2. Kom ingen synderlig Tiding, som kunde være behagelig om vores Tractater med de allierede; blev dog med Ammerong Commers tractatets projet i saa vidt med hannem adjusteret.

3. Blev den fran: Ambass: declareret, at vi ikke vilde slutte noget mod Fran: indtil han kan faae Ordre paa vores Contra-projet, og kan den Tid aff 4 à 5 Uger afbies, og svaret derpaa ervartes.

4. Blev mig sagt at Entrepreneur *Pelt* var ei endnu expederet til hans Arbeide ved Rendsborg, Aarsagen for Caution, han skulde sætte for sig; da i Steden blev ham indeholdt 5000 Rdlr. af de Penge, som han skulde have for Cronborgs Arbeid, som han dog er forpligtet til at staae for endnu udi 3 Aars Tid. Jeg reiste samme Dag til Fridriksborg.

6. Kom Jeg hiem til Kiøbenhavn.

7. Vores trende udi den Hag værende ministri, som *Haxthausen*, *Lente* [68]) og *Ahlefeld*, [69]) haver havt Conferentze med Nottingham

68) Om Lente, s. ovenfor N. Hist. Tidsskr. I. S. 506. Not. 38. — Haxthausen (Anton Wolf v.) af en gammel westphalsk Familie,

og Pensionarius og Hoppe; og have de ikkun den første Gang igiennemløbet alle posterne, Os og Engelland (og) Holland imellem værende puncter og poster.

— Kom den udsendte Laqvoy, til Dronningen af Sverrig, min Søster, tilbage igien, og haver ikkun været 4 Dage og Nætter underveis; bragte og Breve til Svar igien, og nogle smaa presenter til min Dronning og mig, og haver den Sending ikke været utienlig tillige at faae at vide, hvorledes det er fat med dem deroppe

(f. i Tienhausen i Paderborn, den 1/11 Jun. 1647, og opdraget ved den sidste oldenborgske Greve, Anton Günthers Hof) kom efter hans Død 1667 til Danmark, blev Kammerjunker under Frederik III., og af Christian V. sendt paa Reiser til Frankrige og England, tildeels for at indkiøbe Ridehefte til den kgl. Stald; hvorefter han 1673 blev Staldmester, udmærkede sig fortrinligt i de den Tid hyppige Carrouseller, og kom i megen Yndest hos Christian V., som han fulgte baade paa Reiser og Feltog. 1680 blev han Overstaldmester, og havde Fortieneste af at indrette det Frederiksborgske Stutteri i dets nyere Skikkelse. 1681 fik han Danebrogsordenen, og blev siden i en Række Aar (tildeels, som der sagdes, ved Indflydelse af en af Kongens Yndlinger, [Hahn?] der søgte at fierne ham fra dennes Person) ivelig brugt i udenlandske Gesandtskaber (saaledes 1687 i Saxen, 1688 i Berlin, 1690 til Congressen i Haag, 1692 (i Lentes Sted) til Berlin, hvorfra han fulgte Churfyrsten til Brabant. Samme Aar blev han udnævnt til Gouverneur eller Landdrost i Oldenborg; men blev dog paa sin Post i Berlin, hvor han døde den 19de Nov. 1694. (Om hans bekiendte Væddemaal paa Jægersborg Slot, med den engelske Minister Molesworth, og hans Ordstrid med denne, som blev en Anledning til at M. forlod Danmark: s. O. H. Moller von dem gräfl. Geschlecht von Harthausen. 1784. S. 14. 15.)

oo) Hans Henr. v. Ahlefelt til Sestermüh, (en Søn af Bendix v. Ahlefelt til Neuenhof, kgl. dansk Oberst, d. 1676, og Elis. v. Thienen) f. 1. Marts 1656, blev Landraad, og var i nogle Aar Minister, først i Berlin, siden ved det engelske Hof (med 7000 Rdlr. om Aaret) indtil han 1691 blev hiemkaldt og af Christian V. udnævnt til, som Kammerherre eller Overhofmester, at ledsage Kronprinds Frederik paa dennes Udenlandsreise (8. Jan. 1692 til 15. Apr. 1693. S. nedenfor, d. 1. Oct. 4. Decbr. 9. Dec.) 1693, d. 8. Nov. blev han Ridder af Danebrog, og 1695, d. 3. Dec. Geh. Raad; under Frederik IV. var han Overhofmarskal, fik Elefant-Ordenen (26. Oct. 1717) og døde d. 23. Marts 1720. (O. H. Moller vom Geschlecht der von Ahlefeldt. 1774. 4to. S. 319.)

om Hiertet; og synes det nok af alting, at de ere dem altid selver liig, og kan man aldrig bygge paa dem. Det fornemste er, at vi nu ere bleven forsikkret om den foreværende mariage imellem Princessen af Sverrige og den unge Prince af Holstein Gottorf.

9. Havde G. *Reventlow* („Revenklau") talt med Ammerong, som havde tilligemed Molesworth bekommet Ordre om adskillige poster, hvorpaa dem er fuldkommeligen svaret paa alting, og at vi vilde bie til Fallison var der i Hag ankommen, og hvad han udrettede med vores fuldkomne resolution.

12. Brugte jeg medicin.

13. Blev Ammerongs Projet igiennemseet, og vores projet derimod, belangende Commers tractatet eller farten paa Frankrig, confereret udi mit Conseil; mens saasom Ammer: og Molesw: ingen Fuldmagt endnu haver det at slutte, og den engelske Ratification ei endnu er ankommen om den defensif tractat, uden af Holland allene, saa haver vi ladet os det behage, at afbie dens ankomst, omendskiønt terminen er ude.

Udi Commers-projektet haver vi tilføiet en punct for Sverrig, som vi par „biensiense" (bienséance) maatte giøre, som ikke lidet har allarmeret Amerong.

14. Som Ammerong og Molesworth giorde difficultet over vores Contre-projet til at sende det til deres Principaler, især for den Articul, som Sverrige angaaer: saa haver vi ladet dem vide, at de kunde giøre hvad dennem behagede, og blev dem derhos declareret, at naar Sagen ei endtes udi 16 Dage, at vi ikke længere vilde være forbunden til de Conditioner af samme Contre projet, anlangende Farten paa Frankrig.

15. Bekom Efterretning, at de Hollænders her liggende Fregatter og Skibe havde indtaget og hvervet 200 Mand her; saa haver vi ladet ved Trommeslag det forbyde, og skal Skibene ei bort lades førend de Folkene igien restituere.

16. Blev Elefant Ordens Love og Ceremonier igiennem seet.

18. Blev de hvervede Folk igiengivne af Hollænderne, og derpaa Bommen aabnet.

19. 20. Blev Krigs og Civil-reglementerne igiennemseet, og saameget muligt derudi menageret.

20. Havde vores Minist: Conference med Amerong og Molesworth over Ratificationen, den sidste sluttede Alliance-Tractat angaaende.

21. Blev dennem svaret, at vi vilde ratificere samme Tractat, saaledes dog, at de puncter, som endnu skal afgiøres, inden 6 Ugers Forløb fuldkommelig termineres.

— Berettes af *Kirkering*, at Hanover alt for 2 Maaneder siden med Frankr: haver sluttet en vis tractat.

— Er for godt befundet Stofflet at beordre, med Suerrig det tractat om fri Commerce til Frankrig det første han kan at slutte; dog 2 Articuler dertil at føie: at det skal blive paa begge Sider frit, med Engell: og holland sig derover at forlige; dog at det tilførend den anden communiceres; 2, at dette tractat skal vare saa længe som vores sidste giorte alliance med Sverrige.

— Blev det Forlig med Staden Lübeck, angaaende vores Undersaatter(s) Fordring hos dennem, af os ratificeret.

— Kom og et Skrivelse fra Ehrenschild og Hansen, at Bielke bliver derved, at Mariagen imellem Princess: i Sverrig og P. af Gottorff ikke endnu skal være sluttet; og at han har viist Hansen et Brev af Kongen i Sverrige egen Haand des angaaende.

24. Seer nok af alle relationer, at det er lutter amusements med den Engelske og holland: affaires med os; og at de daglig optager vores Undersaatters Skibe, og nu nesten her og af Norge henved 21 Skibe, som kan regnes henved 200,000 Rdlr. med Ladningen.

25. Blev resolveret at forpagte Tolden her og i Norge, saa og Salt, Viin og Tobak til den Mest bydende.

— Sagde jeg *K. Tott*[70]) at jeg vilde employere *Giöe* udi Spanien[71]).

70) Knud Thott, til Knudstrup og Gavnøe (f. paa Næs i Skaane 1638. 23de Dec.) en Søn af R. Raad Otto Thott til Næs, blev oplært i Sorøe Skole og ved Academiet, og reiste 1658 til Heidelberg, hvor han studerede i halvtredie Aar; tilbragte Aarene 1661—1664 paa Reiser i Frankrige, Schweitz og Tydskland; og ægtede 1665 Sophie Brahe, Datter af Sten Brahe til Knudstrup, (d. 1671) efterat han 1664 var bleven indført i det svenske Ridderhuus. Under den svenske Krig, efter Skaanes Indtagelse af de Danske, maatte han, for at redde sit Liv, med begge sine Brødre Holger og Thage Thott, 1677 forlade Skaane, hvor deres Godser confiscerede̊s, og hvor de in effigie bleve henrettede paa samme Tid (Jan. 1678) som den rige Baron Jørgen Krabbe, der stolede paa sin gode Sag

— Blev resolveret paa Ny at anholde de hollandske Skibe, som ei har ligget inden Bommen udi Vinter, for vores Undersaatter at contentere, indtil de faaer satisfaction af Holland; og skal anholdes udi Alt 24 Skibe.

28. Haver Vores udi den Hag havt Conference med *Nottingham*, Pensionaren og den brandenborgske Schmettau, og have de leveret vores, ikkun et protocol, hvad der var passeret, hvilket de have overseet. Substantsen bestaaer derudi, at de begierer af os 5 à 6000 Mand til Hielp imod Frankrig.

— Der blev paa resolueret at naar først tractaten, her senest sluttet, med tilhørige puncter var afgiort, var vi genegen mod dennem os videre der over at fornemme.

— Blev Ammerongen sagt, at vi var tilfreds, at vores 45 Skibe, der skal fare paa Frankrig, tilsammen ikke meer end 4500 Læster skal føre, een mindre, anden mere; saaledes dog at de maa giøre aarligen saa mange Reiser, de bedst kan.

---

og ikke vilde flygte, ved privat Had og egennyttig Forfølgelse af Generalen Baron J. Sperling og andre Svenske, blev dømt fra Livet og henrettet i Malmø. (De herom udgivne Skrifter, f. Hielmstiernes Bogsaml. I. S. 483. Jvf. Friedenreich Christian V. Krigshist. II. 127.) Ved Fredsslutningen fik Knud Thott en Deel af af sine Eiendomme tilbage, men blev med sine Brødre i Danmark. (Jvf. *J. C. Barfod* Märkvärdigh. rör. Skånska Adeln. Sth. 1847. p. 22—24.) Christian V. udnævnte ham 1680 til Etatsraad, 1682 til Geh. Raad i Conseilet, og 1684 til Ridder af Dannebrog. Frederik IV. giorde ham 1699 til Præsident for Krigs-Commissariatet, og 1701 til første Deputeret for Finantserne; men Aaret efter døde han, den 18de April 1702. (Liigpr. af Chr. W. Worm. Kbh. Fol.)

71) Den bekiendte Geh. Raad Marcus Gioe til Brahesborg, Assessor i Høieste Ret (1685 Stiftamtmand i Lolland, og 1695 Overhofmester ved det ridderlige Academie i Kbh. død 1698; (jvf. „Uddrag af Bisskop Birkerods Dagbøger.“ 1846. p. 302. 349) havde i sine yngre Aar været udenlands fra 1655—1660, og fra 1661 til 1683 jævnlig været brugt paa diplomatiske Poster i Frankrige, Holland, England, og endelig i 5 Aar i Spanien. Han var anden Gang gift med en Datter af ovennævnte Geh. R. Knud Thott. Om hans af Kongen her omtalte Sending til Spanien forekommer intet i hans Liigprædiken af P. Jespersen Kbh. 1704, saalidt som i Universitetsprogrammet i Anledning af hans Død; formodentlig er dette Kongens Forsæt gaaet tilbage, eller M. Gioe har undskyldt sig.

Marts.

1. Blev os af Ammerong selv berettet, at han var heel confus over sine ordres, i det hans og Molesworths ordres ei accordere med hverandre. NB. heraf er noksom at slutte, at det er ei endnu deres Alvor at slutte noget med os.

2. Blev fuldkommelig resolveret om Toldens Forpagtning, og Toldrullen at fastställe.

— Den Keiserlige envoyé *Gödens*[72]) havde sin Audients hos mig uden Ceremonier, og begierede 4 à 5000 Mand *gratis* til *Succurs*.

3. Blev Neptunus, Falken og Mynden („Münde") uden Bommen lagt, for at anholde nogle Hollændere, som ikke haver havt Vinterleie her i Havnen; de andre udseglede ubehindret, uanseet de Hollændere ikke har holdt deres parole.

— Blev svaret vores Ministri udi Hag paa den Begiering, dennem var skeet af England og Holland om nogle flere trupper, at naar først de andre Sager var afgiort, vilde man sig videre derom fornemme; og kunde imidlertid af dennen en projet overgives af deres Begiering, og hvad de derimod vilde præstere.

— Havde vores med den Keiserl. (Envoyé) Conferenz over hans proposition, som der udi bestod, at overlade Keiseren nogle tusinde Mand, og underhandledes af os selv.

6. Kom den Svenske Feltmarskal *Bielke*[73]), som forsikkrer meget om Sverrigs sinceritet.

— Blev Stalfeldt tilsendt vores remarquer over det Svenske

---

72) Formodentlig har dette været den samme Baron Freydag v. Gödens, der forhen havde været østerrigsk Gesandt i Berlin, og som en duelig Diplomat brugt af Leopold I. ved adskillige Underhandlinger med det brandenborgske Hof. Saaledes bragte han den for Keiseren vigtige og fordeelagtige Tractat med Churf. Frederik Wilhelm i Stand, (25de Dec. 1685) hvorved denne forpligtede sig til at stille 6000 Mand Infanterie og 2000 Ryttere til Keiserens Disposition som Hielpetropper mod Tyrkerne; og desuden, til Fordeel for Østerrige, resignerede paa sine Prætensioner paa Hertugdømmerne Jægerndorf og Liegnitz i Schlesien.

73) Niels Thureson Bielke (Søn af Thure Nielson Bielke, til Salestad, og Christina Anna Banér) f. i Stockholm den 13de Febr. 1644. Han deeltog, som Øverste for Livregimentet til Hest, i den skaanske Krig

projet belangende fri Navigation, og derhos anbefalet at slutte saa godt han kunde.

7. Blev Churf: af Brand: svaret paa hans Skrivelse om de Truper, de Allierede begierer, paa den samme Maade, som Vi vores ministri allerede haver beordret.

8. Blev os af vores Ministris beréttet: at F. M. Bielke havde dennem det samme confirmeret, som han til Ehrenschildt til Hamborg havde sagt, især at den mariage med Gottorf og P. af Sverrig ikke vare afgiort; saa og at Sverrig var inclineret at give H. af Gottorff Bremen imod Pommeren, og at os Slesvig og Holsten allene forblev, om vi vilde træde derover udi tractater med Sverrig.

9. Blev Feltmarschall Bielkes Projet udi Conseillet debatteret, om adskilligt tilsammensættelser (sic) tienligt imellem Sverrig og os; hvilke Poster jeg selver havde quæstionsviis opsat [74]), og blev resolveret efter nu værende Conjuncturer, at forene os

under Christian V., blev 1677 Gen. Major og 1678 Generallieutenant. Carl XI., som satte megen Priis paa Bielke, sendte ham, i Anledning af Fredsunderhandlingerne 1679, som Ambassadeur til Paris, hvor han blev til 1682, skiøndt han selv yttrede Mistillid til sine diplomatiske Evner. 1684 gik han, med Kongens Tilladelse, i keiserlig Tieneste, udmærkede sig fortrinligt i Krigen mod Tyrkerne i Ungarn, og blev af Keiser Leopold 1685 udnævnt til Feltmarskal-Lieutenant, og Chef for Rytteriet; efter Slaget ved Harzau den 22de Aug. 1686 til commanderende General over Cavalleriet og Rigsgreve. Carl XI. udnævnte ham den 2?de Jan. 1687 til Gouverneur i Esthland, og den 19de Apr. s. A. til Gouverneur i Pommern; den 7de Mai til General en chef og den 10de Decbr. til svensk Greve. Imidlertid vedblev han endnu nogen Tid at staae i keiserlig Tieneste, og at anføre det østerrigske og baierske Cavallerie. I Nov. 1687 synes han at være kommen til Stettin. (jvf. Cronholm i Sv. Biograf. Lexikon 1836. II. p. 275.) Om den Unaade, hvori Bielke faldt under Carl XI. sidste Leveaar, og den haarde Maade, hvorpaa han, ved Hof-Intriger, blev behandlet under Carl XII., saaledes at han omsider blev dømt fra Liv, Ære og Gods, og benaadet paa Livet, af sine Godser kun beholdt sin Grevindes Eiendom: sammest. S. 283—85. General Bielke døde den 26de Nov. 1716.

74) Disse, af Kongen selv opsatte Punkter haves endnu, (i Originalen) og lyde saaledes: „Nachfolgendes im *Conseil* vorzu nehmen. 1) Ob einige reflection auf Bielkes Vorsläge zu machen, und wie

med Sverrig efter Forslaget, dog alting til nærmere Bielkes sincere Intentions fuldbyrdelse, udi sært („Seert“) at kunne rumpere Mariagen med Gottorf.

— Stokflet melder, at tractatet med Sverrig og Os, Navigation belangende Frihed (sic) var udi Værk at sluttes.

— Blev Conferens holden med den Eng. Envoyé om Farten til Frank: og hannem tilkiendegiven, at saa som Engl: og Holl: til Sverrig haver tilstaaet et frit Commerc: vi det samme og saaledes pretenderede, og desforuden ikke kunde os forbinde eller engagere („angajere“) til et vist Tal Skibe eller Ladning.

— Blev den Keiserl. Envoié Gødens Begiering igiennem seet, mens intet Essentiel derudi befunden, hvorfor vi kunde overlade 500 Heste og 500 D. (Dragoner?) til Keiseren, især at det skulde være gratis.

11. Var Felt-M. Bielke ude med mig paa Jagten ved Jægersborg, og var hos mig sammesteds til bords.

12. Tog F. M. *Bielke* Afsked[74]; var heel fornøiet, og takkede for hans present af Heste, han af mig bekommet[75].

— Tog Gødens ogsaa Afsked, og skulde alting videre udi Hamborg der ved Ehrenschild („Erendskildt“) og hannem afhandles om Conditionerne med Keiseren, belangende 1000 M. assistents.

13. Blev efter veloverveiet raisons pro & contra („conter“) resolveret, endeligen at slutte Neutralitets-tractatet med Frankrig;

„alsdenn das werke anzufangen, um zu wirklichen handlung zu kom„men, worbey wohl wird zu considireren sein: 2) Was zu thun, um „völlig die Mariage zwischen Sueden und Gottorp zu rumpiren? „3) Ob es rathsam, Sweden zu ganz Pommern zu verhelfen? „4) Was für avantage wir dagegen stipuliren könnten. 5) Wie es mit „Wismar zu halten, so vor uns eine gute barriere wäre. 6) Was für „sicherheit und precaution zu nehmen, daß S: sich darnach nicht auch „Meister von Preussen und Mekelnburg machte. 7) Ob nicht alles „mit „Frankrig“ zu concertiren, um einen gegen den andern, sowohl „als über der Sache selbsten garant zu seyn. 8) Ob über obiges „alles so fort zu handeln, oder ob man nicht erst durch die obhandene „tractaten einen guten Grund, so wohl mit Frankreich, als Schweden „legen wolle, um nach grade ferner zu seinen büt zu kommen.“ (Udenpaa er skrevet med Jessens Haand: „Proponirt im Conseil d. 9. Mart. 1691.“)

74) Efter den forhen (N. Hist. Tidsskr. I. S. 530) omtalte tydske Dagbog fandt denne Afskedsaudients Sted den 13de, om Eftermiddagen.

dog sig forbeholden at give Keiseren 1000 M. udi aar, og mere trupper tilkommende aar; Mens derimod skulde de franske Subsidier da ophøre, hvilket sig efter Conjuncturernes Tilstand da vil udvise sig.

— Om Eftermiddagen blev herover med Ambassad: af Fran: conferens holden, og som han ikke havde nærmere ordre, end sit projet udviste, blev resolveret at slutte med ham, det bedste man kunde.

— Bekom Breve af Churfyr(stinden) min Søster fra Saxen, hvor hun melder, at den yngste Prinds har uforvarende blesseret Chur-Prin: paa Jagten; dog har det, Gud være Lov, ingen Fare. Berettes og at den yngste Prinds af Saxen skal være prometteret med Princes: af Bareuth („barreit").

— Berettes og, at Chur-Fyr: aff Brandenburg Sylter skal være prometteret til Fyrsten af Curland, og hans, Ch. F. af Brand: Datter til Landgrevens ældste Søn.

16. Berettes at Kongen af Frankrig havde beleiret Mons udi Nederland, og alt Hoffet havde fulgt med Kongen.

— Kom Landgreven af Homburg til mig.[76])

— Bekom H. af Würtemberg(s) tvende Breve fra Irland af den 19. Jan. og 14. Febr. formelder 1336 Mand at være vacant af vores trupper.

18. Sendte Stokflet[77]) [den] Svenske tractat hid til videre ratification, angaaende Commerce Frihed for vores fælles Undersaatter at maintenere.

— Blev og de Deputerede ved Land- saa og de af Sø-Estaten Forslag om Bagning og Proviant-Væsenet af mig approberet.

---

76) I den tydske Dagbog findes: „15. Mart. (en Søndag) Nach Mittag hatte der Hr. Landgraff von Hessen-Homburg Audients" 16. Mart. „Vormittag war der König im Rath. Nachmittag speiste der Hr. Landgraff mit an Ihro Königl. May. Tafel." (Han reiste, efter denne Dagbog, den 2. Marts; efter Kongens Optegnelse den 3die.)

77) [Beretning af Stockfleth den 21de Marts 1691.] „Bielke ven-„tes her i Morgen Afften; roctet er alt gaaet forud, om den store „Velsegnet oc gode Medhandling, han (haver) møtt i Danmarc." Ligeledes den 1ste April: „Jeg var i Gaar hos Bielke, oc som „hand efter en ample Berømmelse aff den Naade, Eders Maj. han-„nem bewiste, contesterede i høieste Maader sin Devotion, saa refe-„rerede jeg dertil" o. s. v. *A. Fryxells* Handlingar rörande Sverges Historia. III. S. 239. 240.

19. Blev toldens Forpagtning resolveret paa 160,000 Rdlr. til *Lars Eskilsen*, og Viin og Salt og Tobak for 8000 Rdlr. her udi Copenhagen til *Ed. Kruse* af Consumtion, uden den forrige Forpagtnings accord [78]).

20. Kom andre og bød 10;000 Rdlr. høiere paa Toldens Forpagtning, hvilket blev *Lars* foreholden, at give det samme; erbød han sig ved sin Eed, at beregne mig alting som overflød de 160,000 Rdlr., og paa den Maade at Undersaatterne ei skulde besværes („besuergis") som trafiquerer. Derpaa har jeg skriftlig resolueret, at *Lars* skal forblive ved Forpagtningens accord.

— Blev Ratificationen af det franske tractat underskreven, og med det nye Segl forseglet.

— Blev Stokflet beordret at fornemme Sverrigs Mening om Convoi-Skibe, naar og hvormange der skal bruges, saa og at conferere med dem om declarationens Indhold, som af Os og Sverrige skulde giøres til de krigende partier.

21. Svarede Jeg min Søster udi Saxen paa hendes Brev, og som Churfyr: af Saxen havde skrevet mig belangende Ægtepagterne mellem C: P:(Churprindsen) og min Datter P. Sophie at ville her lade afhandle ved en Besending, havde Jeg suaret, at Jeg conformerte mig efter Chur. Fyr. egen god Befinden, naar hannem det behagede.

— Blev for nogle hamborger Grønlandsfarere, paa deres Ansøgning, efter vores udgangne Placator, nogle Passer udfærdiget, at de maa fare dette Aar paa Grønlands Hvalfiskfang, imod en vis recognition, hvorved vores gamle Rettighed paa samme Land i saavidt er renouvelleret.

78) Justitsraad Edvard Kruse blev den 1/11 Jan. 1692 General-Toldforvalter (Forpagter) over Consumtionen i danske Kiøbstæder. (Bircherods Dagbøger, S. 245.) I et Budget over Statsindtægt og Udgift for 1692 forekommer under Rubriken: Kiøbstæderne: „Consumptionen svares af Consumptions-Directeuren *Edwart Kruse*: „1) Kiøbenhafn schall hand giøre Regenschab; Mens imidlertid staar „aarlig fast for 120,000 Rdlr. 2) For Wiin, Salt og Tobach af „Kiøbenhafn og de andre Kiøbstæder i Danmark giør hand og Re„gen:(skab) og imidlertiid staar aarlig for 24,000. 3) De andre Kiøbste„der i Danmark, naar Affkortninger ere fradragen, har han forpagtet „aarlig for 107,325 Rdlr." (I Alt 151,325 Rdlr.)

23. Blev tractatet med Sverrig af mig ratificeret, og med Stokflets Søn oversendt til Sverrig.

— Blev og resolveret at svare Ammerong og Molesworth, saavel skriftlig, som mundtlig, følgende Dag.

24. Blev saa udfærdiget en declaration til dennem og *Goes*, at de her værende holland: Skibe ikke kunde relaxeres, førend vores vare fri udi holland. 2) at fra dato Commercien igien skulde være overalt fri. 3) at om ikke udi fire Ugers Tid vores Undersaatter blev Satisfaction given, da vilde vi sælge dem (Skibene) ved auction.

Mundtligen blev dennem, saa og Engelskm: insinueret, at vi ei kunde give dem positif Svar, for at lade dem trupper over, før man vidste Conditionerne; 2) for at facilitere ratificationen af defensif Alliance og Commerce Væsenet, saa vilde vi udstille vores prætensioner til videre.

— Blev med fran: Embass: talt, og Meierkrone tilskreven om Equipage til Vands[79]) imod uformodentlige Tilfælde.

25. Blev resolveret belangende recruter til Irland, at man ei kunde giøre det, og at det var mig uvidendes, om de kunde bekomme noget enten af Curland eller fra Norge underhaanden, som ei er virkelig udi vores Tieneste; hvilket Brig: Ellenberg for sig i Stilhed kunde giøre, og overbringe lade.

26. Var jeg paa Jagt til Jægersborg med Landgreven af *Homborg*.

27. Blev Ammerong og Gos declareret, at saafremt de ikke skulde fra sig levere Certificationerne og Cognossementer af de her anholdte Skibe, at de herefter ei videre skulde antages eller attenderes. Gos svarede (at han) ei kunde giøre det førend Ordre af Staterne („Statten“); hvorpaa resolveertes at losse nogle af Varene udi visse Folks og Notariens Nærværelse, for at conservere Resten til videre.

— Blev af vores Ministri udi holland berettet, at det var resolveret at afgiøre alting med os; mens deres Minister her lader dem af intet formerke, at have nogen ordre.

30. Berettes det samme; men intet endnu af bemeldte Ministri til os proponeret.

— Blev resolveret at rapellere *Lillienkrone* fra Wien, og en Secretair *Urbich* did at sende, til Correspondencens Underholdning.

---

79) Udrustning til Søes af Krigsskibe. (Jvf. 7. og 21. April.)

Aprilis 1691.

2. Blev Raad *Hansen* skikket op til Sverrig, under Skin for Königsmarks affaires, og efter Feltmarsk. Bielkes Begiering. Bekom ingen skriftlig Instrux af os selver; mens blev hannem i Pennen dicteret hvad han der skulde forrette, nemlig at fornemme af Bielke, hvad videre udi den nærmere Forening mellem os og Sverrig, hvorom med hannom her var talet, siden hans Opkomst udi Sverrig var passeret, og os derom til videre at referere.

3. Berettes igien, at de her værende hollendske ministri haver faaet ordre, i Mindelighed at afgiøre Sagen med os; mens de forvarter nærmere ordres.

— Reiste Landgreven af *Homborg* bort igien.

4. Medicinerede Jeg om Formiddagen. Blev Lente anbefalet, at besvære sig over Resid:(enten) *Gos* og Pension:(arius) *Hope*, som allene er Skyld til de brouilleries imellem os og Holland; blev ham og befalet at opponere sig imod Staternes Forehavende, over vores Undersaatters opbragte Skibe der at lade dømme.

— Blev Stokflet befalet at communicere Sverrig de Hollenders intention, at de ei vil tilstede Fremmede hos dem negotiere, saa længe de deres egen Fart haver formeent eller forbudet, hvad der imod var at giøre.

— Blev og gódt funden og resolveret at rapellere Liliencrone fra det Keiserlige Hof, og Raad *Urbich* („Urbig") igien derhen at skikke.

— Berettes at den Gottorffske *Reichenbach* („reigenbach") vil giøre en Reise til Odense, („Odensöe") for at „abuschere" sig med deres President *Ahlefeld* om den Nye Unions Beforbring imellem os og sin Herre.

5. Befalede jeg Ob. Rente M: *Brant* at lade opsætte enhver under sin rubricke, hvad hver Maaned til Indtægt kommer, og til Udgiften udkræves, for selver herefter Betalingerne at ordinere.

7. Blev Kong Wilhelm svaret med *Labarre* paa hans Begiering om recruter, at Brigadier Ellenberger skulde videre mundtlig giøre rapport derom. I midlertid blev K. W. tilkiendegiven om vores der udi Irland værende truppers Betaling, paa det de ei videre maatte desertere.

— Bekom Ob. L. Weier et Compliment-Skrivelse med sig til Kongen i Sverrig.

— Blev Lilliencrones avocation expederet, og hannem anbefalet ved Affked hos det Keiserlige Hof om Mediation at sondere.

7. Blev Meiercrone beordret at pressere Frankrig om resolution angaaende Sø-Equipagen, saa og at hindre at Frankrig ikke noget med Hannover indgaaer angaaende det Saxenlauenburgske.

9. Holdt jeg min Devotion. Eftermiddagen beretter Stokflet at ratificationen af den sidste tractat med Sverrig og os var fuldkommelig udverlet.

10. Holdt min ældste Princ: *Sophie* hendes første devotion og communicerede hos Doct: *Masius* [80]). Blev berettet at Mons udi Hennegau var til Franckrig med Accord overgangen den 29. Martii efter vor Stiil.

11. Beordres Lente udi Holland, saa og til La Fouleresse udi Engelland, at notificere tilligemed den Svenske Minister ved en Memorial vores med Sverrige giorte tractat til fri Commerciens Maintinens; ellers blev Lente og anbefalet, at derhos mundtligen declarere, at samme tractat os ei hindrede at afgiøre det hvorover hidindtil med Holl: og Engelland er tracteret.

— Blev og resolveret at lade convoiere vores og svenske Skibe til den 20. Mai næstkommende.

13. Beordres Stokflet at insistere paa conjunction af deres Convoier med vores, saa og at takke Kongen for ordre til Regieringen i Stade given, at lade passere franske Vare, som med vores passer ere forsynede.

14. Meierkrone skulde ikke bestaae paa banco Daler, for ikke (at) ophholde Betalingen.

15. Giorde Rector Academiæ en Oration, og takkede for den nye Kappe, de af mig bekommet.

16. Havde den engelske *Selkirk*, („*Silkerke*") som var hidsendt fra K. W. at giøre Compliment, sin audients.

— Blev og den Commission om Helsingörs Magistrat igiennemseet, og der paa resolveret.

80) Hun var født den 28de Aug. 1677, og saaledes endnu ikke 14 Aar gammel. Om de to Gange feilslagne Underhandlinger om hendes Giftermaal, see nedenfor: 1691. August. 20. 23. 28. Septbr. 3. 13. Decbr. 11. 12. 18. og Dagbogen for 1696. Sophie Hedevig døde ugift paa Charlottenborg, den 13. Marts 1735.

17. Paa Ammerongs proposition, at relaxere de her anholdte Skibe, blev resolveret, at det ikke kunde skee førend han sig nærmere til satisfaction af vores Undersaatter vilde explicere.

18. Blev samme resolution til Lente udi Holland skikket; blev og Ammerong hans Memorial hannem igien tilskikket, saasom den ikke var med tilbørlig Courtoisie underskreven.

— Lod jeg mig første Gang Kopsætte paa Fødderne.

20. Bekom Efterretning at Frankr: (havde) resolveret Ratification(en), her giort, at slutte, og at Frankrig, uagtet det ei er meldet om udi tractatet saa klart, saa dog vil assistere os contra quoscunque.

21. Blev Meiercrone beordret at acceptere med tractats Nærværelse (sic) forommeldte declaration, og at ikke videre insistere om Frankrigs Concurrence til en Sø-Equipage for dette Aar.

— Til Haxthausen, at giøre et Compliment til *Meinders* forbi han igien bliver brugt til affairerne hos Brandenborg [81]), og at give ham tilkiende, hvor høit det var fornødent at Holland sig i Tiden bedre mod os maatte comportere, og at alle Churf: Ministri, i Særdeleshed Fallison fik Ordre, den fortrolige Correspondens imellem os og Churfyrsten vel at cultivere [82]).

22. Reiste jeg til Frideriksborg og Esserum. Blev om Aftenen berettet, at Toldforvalter Lars Eskilsen var hastig død i Kiøbenhavn.

---

81) I Kongens Skrivelse til Haxthausen af 21de April hedder det: »Bey »welche Gelegenheit du dan auch dem von *Meinders* en particulier zu „témoignirен hast, wie uns zu vernehmen besonders lieb gewesen, doß »er wiederum zu den publicq-affaires gezogen worden, In dem wir »uns daher die hoffnung macheten, daß die Sachen auch bald wieder »auf den alten Fuß zwischen uns und seinen Herrn würden gesetzt, »und die eine Zeithero fast ganz niedergelegene vertrau»liche communication völlig erneuert und restabliret »werden.«

82) Saa tilfreds Kongen er med den brandenborgske Minister v. Meinders, saa misfornøiet er han med Fallison: »Das die auswärtigen »ministri in Zeiten dahin angewiesen...... und insonderheit dem »von *Fallїseau*, dessen vornemste Verrichtung anitzo nur darinnen zu »bestehen schiene, unsere Consilia undt die actiones unserer Ministren »zu taxiren, und anstatt den hiesigen Englischen und Holländischen „Ministris favorable Sentiments beizubringen, Sie in Ihren præven»tionen und Opiniatretés noch mehr zu stärken.«

23. Kom jeg igien til Kiøbenhavn, hvor Reventlau og Jessen havde holdt Conferens med Ammerong, og haver han ladt sig ud om at give satisfaction, saa at udi gros kunde handles derover, og sig forlyde henimod 135,000 Rdlr., dog uden ordre, mens af sig selv; men vores insisterede paa 200,000 Rdlr.

24. Blev Raad Hansen udi Stokholm beordret at confirmere („*conformere*“) Bielke udi den gode Disposition, han er udi, i Særdeleshed at befordre repressalier imod Holland, og conjunction med Convojerne.

— Blev ogsaa resolveret at Stokflet skulde notificere Sverrig, at Neutralitet mellem os og Frankrig allerede var sluttet for dette Aar.

— Bekom Breve fra Irland, hvor det ei seer ret vel ud for vores trupper.

— Repeterede den franske Ambassadeur declarationen om en illimiteret assistance fra Kongen i Frankrig, som til Meiercrone er giort.

— Blev resolveret at lade Von Støcken i Oldenborg sondere Bispen af Münsters disposition om neutraliteten.[88]).

— Tog den Engelske *Selkirk* („Silkirke“) sin Afsked, bekom en Kaarde med Demanter til present.

81) Den krigerske, og i flere Henseender udmærkede Biskop af Münster, Christoff. Bernhard von Galen (1650—1678) havde i sin Tid taget virksom Deel i Europas politiske Forhold, sluttet Forbund med K. Carl II; ført en Krig med Holland (1665—66), og siden deeltage med Iver i Krigen imellem Ludvig XIV og Nederlandene, som de sidstes Fiende. I A. 1677 sendte han Christian V. Hielpetropper i Krigen mod Sverrige, (s. herom bl. a. Bisk. Bircherods Dagbøger, S. 185. 197) og vedligeholdt sin Regierings mere militaire, end geistlige Charakteer, endnu i sin høie Alderdom og lige til sin Død. De to paafølgende Biskopper i Münster giorde sig mindre bekiendte i Europas politiske Historie; men den til Biskop i Münster (29. Jul. 1688) valgte Fr. Christ. von Plettenberg tog derimod atter betydelig Deel i det tydske Riges Stillinger, holdt paa Keiserens Parti imod Frankrige, og leverede ham Hielpetropper i Ungarn. Hans forskiellige politiske Forhold til Danmark kunne her blot antydes. Han indgik den 18de Dec. 1692 et Forbund med Christian V. som Hertug af Holsten, til Forsvar for de rigsfyrstelige Rettigheder i Tydskland, i Anledning af den nye hannoverske Churværdighed; hvorpaa fulgte et nøiere Defensions-Forbund, sluttet den 24de Marts 1693 imellem Danmark, Münster og Brunsvig-Wolfenbüttel, hvilket atter i Aarene 1698 og 1699 blev fornyet. (s. nedenfor 2 Jun.)

25. Blev ordre given om Vins(ier) at afbryde, og betale dem, som vil bygge igien udi Rensborg.

— Løb den liden Fregat Maagen fra Bankeſtok.

27. Bekom Stockflet ordre at tale om mediationen med de svenske Ministris, og derhos dem notificere vores sluttede tractat med Frankr: til den Ende, for at sondere Sverrigs Tanker derover.

— NB. Notificerede Churfy: af Brandenborg den sluttede Mariage mellem hans Søster og Hert: af Curland.

— Blev Meierkrone anbefalet at takke Kongen i Frankr: for den declaration, som Ambassad: her haver giort, saa og at give dem der tilkiende, hvad vi udi Sverrig lader negotiere for at engagere dem med os og Frankrig [84]), saa og det samme om Bispen af Münster.

29. Var jeg paa Jagt, og fangede en Hiort. Samme Dag havde vores Min: med den brandenborg: Fallison Conferens, hvorudi han sine officia til at afgiøre de Sager med Holland tilbød; her ved bleff ham discursviis insinueret om vores mediation, hvilket ham syntes at approbere, og vilde fornemme sin Ch.(ur) F.(yrstes) Tanke videre derom.

30. Blev den nye Toldrulle revideret, og i vores Nærværelse forandret og fastſtillet.

— Havde vores Min: om Eftermiddagen Conferens med Ammerongen over de opbragte Skibe og Farten paa Frankr: og bleve saa godt som enig derom, uden hvad Sverrig angaaer, hvorfra vi os ikke vilde separere.

Majo 1691.

1. Beretter Meierkrone at have bekommet Fran:(ſke) ratificationen over den her sluttede tractat, saa og at de vilde betale den første quartal, mens ikke in specie.

— Blev udi vores Nærværelse Ammerongs Projet examineret om Farten paa Frank:, og for godt befundet, att staae fast paa Sverriges inclusion ved en sær articul, som og strax blev forfattet;

---

84) Jvf. Stockfleth Rapport af 18de April (Fryxels Handlingar. III. p. 241) angaaende „den affaire at faae Sverrig og Frankrige nærmere sammen, som i disse Dage er bragt paa Tapetet — sub auspiciis Bielke.“

saa og at articulen om certificationen af de fremmede Minist: som Engel: og Holl: pretenderer at give Skipperne, var prejudiceerlig, og bedst at udelade, eller og noget bedre at indrette. Eftermiddag reiste jeg til Frederiksborg;

2. kam om Eftermiddagen hiem igien. Imidlertid blev den Brandenborg: [Minister] - foromrørte articul tilstillet, som interponent om Sverrigs inclusion; men det synes, de den ei vil imodtage; hvorfor *Lente* udi Holland blev befalet, saa og *Haxthausen* og „La follery:" [Fouleresse] i England at deducere Aarsagen, hvorfor vi os ei fra Sverrige kunde separere.

— Bekom vi en Memorial fra Resident Goes, hvorudi han tilkiendegiver, at have faaet nærmere ordre om Commers-tractatet, og at imidlertid det maatte blive ved præliminair-tractatet, og ingen Vare forbydes. Vi resolverte herpaa, at lade med ham og Ammerong derover conferere, og skulde imidlertid det blive ved preliminair-tractatet indtil videre, som hannem og Lente i holland blev notificeret.

4. Blev Stockflet beordret at give tilkiende, hvorledes vi have kunnet afgiøre vores Tvistighed med Engell: og Holland om Farten paa Frankr: i det de afstaaer af de pretenderte Condition(er) paa en vis Tal Skibe eller Laster; mens at Slutningen sig paa den Articul om Sverrig(s) inclusion havde accroscheret, som de ei vilde indgaae; saa og at forestille dem, hvor nødvendig det var, at vi og Sverrig os ei fra hverandre separerede, mens i Alt de concert gik.

— Om Eftermiddagen havde Vores [Ministre] med Bra:[85]) Falliseau Conference om den articul om Certificationen angaaende, som den Engell. og Holl. Minister pretenderer at give vores Undersaatters Skibe, som segle paa Frank:, og kom i Forslag, at i steden for certification kunde gives en Skrivelse en forme de recommendation. Saa blev og tracteret om (den) articul om Sverrig, mens kunde ei derover forenes, i det Falliseau af Sverrigs inclusion kun vilde giøre et Compliment[86]).

85) Brandenborgs Gesandt.

86) Kongen var nu dog bleven gunstigere stemt for Falliseau: „Bey „welcher Gelegenheit die mehrbesagten Churfürstl. Ministris (von Meinders og Danckelmann) zu erkennen geben, wie seit unseren an „21. an dich ergangenen Befehl, der von Faliseau seine conduite

— Bekom vores Convojer deris Instrux paa den Maade, som med Sverrig concerteret, som skal tillige med deris convojere paa Frankr:

5. Blev Haxthaussen befalet at sige Chur-Fyrsten, at vi paa hans begiering vilde lade Fallison (sic) see vores tractat med Sverrig, om endskiøndt os ikke endnu er communiceret den tractat, Churf: med Sverrig 1689 angaaende Gottorf havde oprettet.

6. Skød vi til Maals med Bøsser paa Rosenborg.

7. Bekom Efterretning fra Stofflet at de nu vil lade Convojerne med vores conjungere, og at dertil 2 Fregatter skulde equiperes, saa og at de ei vil separere sig fra os udi denne Commerce-Affaire med Engell. og Holland.

8. Bekom Efterretning fra Irland af H. af Wirtenberg fra den 8. April, at vores trupers tilstand var temmelig vel, og at de havde faaet en Deel af deres resterende „leeninger."

9. Blev resolveret at giøre en tractat de commerce med Frankrig, saa og en med Portugal, og blev projetterne igiennemseet, og af os approberet.

— Blev og den Engel. og Holl. M.(inisters) recommendation-Skrivelse, som vores Undersaatter Skibe skulde have, examineret, men ikke for godt befunden at antage, for ikke at prejudicere sig selv, eller Sverrige, som sig saa vel anskikker, til Mistanke-Anledning at give.

— Blev *Linker* anbefalet at tale med Borgermester Schafhusen i Hamborg, at lade den franske Ambass: Breve ubehindret passere.

— Blev til *Lente* udi Holland skreven om at Ammerong ikke under hans memorialer Curtoisien vil sætte, at give der tilkiende, at Keiseren, Sverrige og alle Chur- og Fyrster(s) ministri deres memorialer med Curtoisiet underskriver, og Ammerong saaledes ingen Skiel haver det at difficultere.

11. Blev Stockflet tilskikket et extract: protocolli over hele Handelen med Engelland og Holland om Farten paa Frankr. med Befaling det at communicere, for at vise dem, at vi intet udi denne Sag, uden de concert, foretage. Saa blev ham og tilskreven, at

„der gestalt geändert, daß in Fall Er auf solchen Fuß continuiren „solte, wir uns über Ihn nicht weiter zu beschweren, sondern vielmehr „dessen gute intention zu rühmen Ursache haben würren."

det var os kiært, at Sverrige havde resolveret at conjungere deres Convojer med vores, hvorover vi havde anbefalet vores at opsætte sin Reise til videre.

— Havde vores Conferens med Fallison anlangende articulen om de Skrivelser, som den Eng: og Holl: Min: vil medgive vores traficanter(s) Skibe, og blev ham foreviist en ny articul, hvorudi om Convojerne, som Vi og Sverrig vilde lade medgaae, var giort Melding, efter den derom i Conseilet forfattede projet. Mens han vilde ei, sigendes at Engl: og Holl: ikke kunde tilstaae, at om den Concert mellem os og Sverrig udi deres Dont giordes Melding; hvorover Vores projettet igien til sig tog, med den videre Erklæring, at saasom man ei kunde forenes om de foromrørte articuler, bedst var at tænke paa andre expedienter, om Articulens scopum at convenere, som han videre vilde eftertænke.

— Om Aftenen vare vi til Giest hos *Güldenlew* udi hans Have.

12. Lod Jeg lade mig Aaren paa den høire Arm.

— Saasom Fallison (sic) intet siden forebragt, fik Lente ordre at remonstrere i Holland, hvorfor Man ikke kunde overeenskomme over forskrevne articul, og derhos at declarere, at vi var genegen til at lade udgaae en Befaling til Cantzeliet, ingen Pas til Nogen at udfærdige, førend Suplicanten sin corporlig Ed haver aflagt, at være vores rette Underſaat, og Skiberummet med des Ladning hannem at tilhøre, Mens endog at have ei ladt (ladet) nogen Vare af Contreband; for desbedre at forekomme alt Lurendreieri, som er scopus af hele tractatet, derom nu handles.

— Blev og Meierkron notificeret, hvorledes Fallison sig havde ladet formærke, at Engell: og Holl: vare sindet at ei respectere voriß eller Sverrig(s) Convoyer, saa fremt der var nogen af Skibene, som førte „Pich" (Beg) Tiære og desligeste, uanseet disse Vare i tractaten (sic) med Holland fra Contrebande vare exciperede, som han ei formeente med Engell: saa at være. Derhos blev Meyerkron befalet at tale derom med Croissy og Frankr.(iges) Tanke at fornemme, hvad derved var at giøre, naar sligt skeede. I lige Maade blev Meierkron et projet af en Commers-tractat med Frankr: tilsendt, og Ambassadeuren her Copie deraf tilstillet; saa blev og vores Consul i Lisbon tilsendt et projet til en Commerstractat med Portugal, med en Fuldmagt den at slutte.

13. Holdte vi Conseil over Alt, som hidindtil med den Gottorfske Cantzeler, de Fyrstendommer concernerende, er bleven negotieret, og som han vilde reise paa nogle Ugers Tid til Chur-Saxen, blev Hovedsagen, den nærmere Union med Hertugen og en *commun Militie* angaaende, til hans Tilbagekomst opsat. Saa blev og Oberste Thomas Bülaus og Cammerraad von Feldens Betenkende om Reductionen af visse Betienter udi Oldenburg os forelæst, og derom en vis resolution at tage til videre udsat.

Eftermiddag blev Forpagtning af Provianthuset foretagen, saa og adskillige indlandske Sager, især Kiøbenhavn angaaende, om Canalens Renselse,[87] foretagen.

— Beretter mig G. Reventlau at den Svenske envoyé havde temoigneret en stor Fornøielse, og derhos Takfigelse for vores Communication om den sluttede Neutralitets Allians med Frankrig.

14. Reiste Jeg til Friderichsborg; imidlertid giorde vores Toldforpagtning med *Jens Lassen* og sine Interessenter klart, saaledes at han skal give for dette Aar 160,000 Rdlr., for det tilkommende 165,000 Rdlr., og det der næste Aar 170,000 Rdlr. til vores videre approbation, hvilken Jeg kan nok lade mig behage, saa som ingen er, som høiere derpaa byder.

15. Bekom Stockflet atter ordre at insistere paa Conjunctionen af Convojerne, saa og at dirigere det derhen, at Sverrig sig noget nærmere vilde explicere over Mediations-Værket.

— Tog den Gottorfske Cantzeler *Reichenbach* („Reigenbag") sin Afskeed ad interim, og bekom et Brev med til Chur-Fyrsten af Saxen.

— Beretter Stockflet, at Sverrige ei var endnu sindet, at giøre nogen Neutralitet-Tractat med Frankrig; dog at blive neutral med alle Partierne, i hvor vel der gives til Keiseren 3000 Mand, efter deres tractat med hannem; saa og at Beg, („pek") Tiære, („teer") Hamp og deslige Vare, ligesaa vel med Engell: som holland, fra Contrebande ere exciperede.

16. Kom Ammerong her til mig og berettede at have faaet ordre, og kunde afgiøre alting, som var stridigt imellem os, udi 2 Timers Tid.

---

87) Formodentlig menes her Nyhavns Canal eller Basin, som blev gravet 1681. (s. bl. a. Bircherods Dagb. S. 207.)

17. Lod Jeg mig kopsætte („copsette") paa Fødderne om Aftenen.

18. Blev Stokflet paa hans Beretning, at Kongen i Sverrige ikke var ugenegen at conjungere sig med os udi mediationen, anbefalet at sondere de Svenske Ministre, paa hvad Maneer det bedst kunde skee, saa og at det var Tid nok at engagere andre der til, som dog ikke syntes nødig at være om vi vare eens; saa blev han atter beordret at insistere paa conjunctionen af Convoierne.

— Havde Vores Conferens med Ammerongen udi Friderichsborg, og declarerede han ei at kunne tilstaae, at Sverrige skulde includeris udi tractaten om Farten paa Frankrig. Om Satisfactionen for vores Undersaatter deres Skibe, de Selandske Capere havde opbragt, offererede han først 30,000 Rdlr., og siden 60,000 Rdlr.; mens blev ikke imodtaget, saasom Skaden sig vidt høi(ere) beløber beløber, som Vores miste(mistede).

— Bekom jeg et Brev af min Broder P. Georg, at han havde permission, og var resolveret at gaae i Søen med den Engelske Flaade, som en blot Volontair og uden commando.

19. Beordres *Lente* udi Holland, at saasom vi ei kunde separere os fra Sverrig, og Staterne ei vilde indgaae des inclusion: Saa var bedst at søge, ved andre expedientier at forekomme de slukkerier (sic) og Underslæb, hvorfor Tractaten skulde giøres, og blev hannem tilsendt et projet af en ordre, som vi til den Ende vilde lade afgaae til vores Cantzelier, hvilket Ammerongen ei havde disapproberet. I lige Maade skulde Lente insistere paa en høiere Summa, anlangende Satisfactionen for vores Undersaatter.

— Blev Churf: af brandenburg svaret paa hans besværinger mod Dr. *Masius*; blev og Haxthausen tilsendt Copie af D. *Masius* Memorial, og Svar paa forbenævnte Besværinger, derudi bestaaende: at han med Uskiel er angiven hos Churf: at have i sine Skrifter injurieret nogle potentater af den reformerte Religion[88].

88) Om den hyperorthodox-lutherske, af Christian V. meget afholdte Hofpræst, Dr. H. G. Masius, og hans store Controvers med de Reformerte i Tydskland, hvori ikke blot C. Thomasius, der var Masius (i meer end Navnet) overlegen, tog saa alvorlig Deel, at Christian V. siges at have ladet Thomasius' polemiske Kritik i „Monatliche Unterhaltungen" 1689 brænde ved Bøddelen; men hvori omsider ogsaa Churfyrsten af Brandenburg deeltog, ved en skarp Besværing over

— Bekom jeg Skrivelse fra min Broder P. Georg; at han som Volonteur vilde gaae paa den Engelske Flaade.

— Reiste jeg til „Esserumb," og blev der om Natten.

20. Drog jeg til Cronborg, og om Aftenen til Friderichsborg.

21. Begyndte jeg at bruge Melk om Morgenen, for at drikke den 14 Dage.

22. Bekom atter et Brev fra min Broder P. Georg, hvorudi han beretter, at Kongen og Dronningen i Engelland ei haver for godt befunden, at han sig skulde embarquere paa Flaaden [89]).

— Kom *Neve* igien fra Irland, som var hensendt for at vide vores Troppers Tilstand, som beretter at være vel, og havde bekommet Betaling.

— Havde Vores Conferents med den brandenborgske Fallison over det projet, som Ammerong sidst var tilstillet, som han ogsaa

Masius til Christian V. (18. Apr. 1619) jvf. bl. a. Pontoppidans Dän. Kirchenhist. IV. S. 643—49. Zwergii Siæll. Clerefie, I. S. 705—710. (Nedenfor, under 18. Jun. sees, at ogsaa Landgreven af Hessen-Cassel har besværet sig over Dr. Masius.)

89) Prinds Georg synes at have havt nogen Tilbøielighed for Marinen, endskiøndt Wilhelm III., der overhovedet behandlede ham med stor Kulde og Ligegyldighed (ligesom han ogsaa af Jacob II. blev betragtet som en ubetydelig Person) ikke vilde give ham nogen, til hans Stand svarende Post ved Flaaden; og som man seer, ikke engang skiøttede om at han skulde være med paa noget Søtog. Dette Forsæt var opstaaet hos Prindsen, tildeels af Fortrydelse over den Tilsidesættelse og uanstændige Behandling, der var viist ham under Feltoget i Irland, hvorhen han var fulgt med K. Wilhelm. Denne svarede Prinds Georg ikke et Ord, da han foredrog sit Ønske for Kongen, inden han tog over til Flandern; men Wilhelm gav sin Dronning de fornødne Instructioner; hun skulde søge at bringe det derhen, at Prindsen af sig selv opgav sit Forsæt. Dronn. Maria søgte først at overtale Lady Marlborough til at bringe Prindsen hertil; men hun afslog at ville giøre det paa sin egen Haand. Pr. Georg, der allerede havde sendt sin Equipage ombord, vilde nu ikke trække sig tilbage. Da sendte Dronningen (efter den modtagne Anviisning af Kongen) en formelig Befaling til Prindsen, ikke at begive sig ombord paa Flaaden. (S. Account of the conduct of the Duchess of *Malborough*. Lond. 1742. p. 39. 40.) Saasnart Dronning Anna besteg Thronen, blev Prinds Georg udnævnt til Stor-Admiral (Lord high Admiral) og Warden of the cinque Ports, m. m.

approberede, og tilsagde at ville hos Kongen af England og i Holland en god resolution derpaa befordre. Det samme blev Lente notificeret, og hannem derhos om satisfactionen for vores Undersaatter tilskreven, at dersom dermed endnu længe skulde traineres, kunde vi ei forbigaae at lade de her anholdte hollandske Skibe og Varene auctionere og forkiøbe.

— Maatte „Güldenlew“ skrive [til] Ples, at søge at dissuadere min Broder P. Georg at gaae til Flandern, og at det var bedst, han sig efter nærværende Conjunctures indifferent udi Alt beviste[90].

— Blev adskillige Puncter angaaende J. Lassens Toldforpagtning resolveret, og dermed Forpagtningen fastskillet.

— Bekom Baron *Jul*, *Harboe*, *Günter* og *Kruse* Ordre at eftersee Regnskaberne, som vores Undersaatter giør paa de Severne, og at de med dennem om en vis quantum havde at liquidere og siden os det at referere.

— Blev den Forslag, som Regieringen og Kammeret udi Oldenborg havde givet, om det øde Godsets Besættelse imod nogle Aars Frihed, af os approberet.

— Beordres Commandeur(en) paa vores Convoier til Frankrig, at ei bie længere efter svenske Skibe, end til den 13. Junij, saa og at bruge Vimpel, om endskiøndt Sverrig det ei giorde; saa og om Varene af Contrebande, for vores Undersaatter at forstaae, skulde være Beg, Hamp, Tiære, Master; mens i Henseende af Sverrig forblev det efter deres Tractats Indhold med England og Holland.

---

90) Prindsen fulgte dette Raad. Han holdt sig fremdeles, saa længe Kong Wilhelm levede, ganske i Baggrunden, skiøndt han kom regelmæssig i Parlamentet, og ofte ved Hoffet. En samtidig Forf. (*Spring Macky's* Memoirs), som beretter dette, føier til: „He diverted himself with hunting, and never openly declared himself of any party.“ Han havde den 12te Mai tilskrevet Kongen følgende Brev: „Wie „wohl ich leztens geschrieben, ich werde diesen sommer als volontaire „mit auf die Flotte gehen, es hat aber der König aus leicht zu „errathenden ursachen durch die Königinn solches verhindert, wie Ludolf „an Graf Reventlow ausführlicher berichten wirdt. Für dieses mahl „submittire ich mich; ist aber mein trost, das ich gezeiget, das ich „habe nicht lust zum stille sitzen bei einer so importanten conjunctur. „Ew. Königl. Mayit. Gehorsamer Diener *Georg*.“ (London. 12. Mai 1691.)

— Bekom Breve fra min Broder P. Georg, at hans dessein at gaae paa den engelske Flaade var hannem af Kongen og Dronningen contremanderet[91]).

— Bekom et Brev af H: Wirtenberg, af 23. April.

— Bekom Tiding at Stalden paa Nykiøbing var afbrændt den 21. Mai[92]).

25. Fik jeg Skrivelse fra min Søster Churfyrstinden af Saxen, at Churfyrsten og Churprindsen havde været upasselige.

26. Skrev Jeg til min Broder P. Georg, anlangende hans Forehavende at gaae som „Volunterer" med den engelske Flaade: at mig syntes det var nok, at han havde tilkiendegivet sin gode Villie og inclination dertil, og at han frembeles kunde holde sig indifferent udi alting, beraabendes mig paa (det) som Jeg med Güldenlev og „Reventklau" havde ladet skrive til Pless og min Broders Secretarius.

— Blev Meiercrone anbefalet, at insistere paa Subsidiernes Betaling Quartal-viis; eftersom vi vores Estat og reglement derefter formeret (have); saa og at communicere *Croissie*, at Sverrig var vel tilfreds, at vi os med dem udi Mediationen associerede; dog foruden noget Concert; og at det var godt og tienligt at Frank(rige) nogen Ministre til Sverrige sendte, for at confirmere de vel intentionerede Ministrer udi deres gode disposition.

— Blev udi Regensburg *Piper* anbefalet, at give Rigsforsamling(en) Efterretning om vores sidste sluttede tractat med Sverrig, paa den Fod, som Sverrig det allerede havde giort.

27. Giorde jeg en Tour hen til Cronborg.

28. Vilde jeg segle til Kiøbenhavn med min nye Jagt; mens Vinden og Strøm var imod, saa jeg kiørte til Lands til Copenh:

29. Begyndte min Fod at giøre mig ondt.

— Berettes at Hamborgerne var snart udi allarm og bange, at vi vilde bombardere dem.

— Blev Hansen tilskreven, at svare Grev Bielke paa hans proposition, at overlade nogle tusend Mand til administratoren, H. af

91) Dette Sted er overstreget med Blyant; da Indholdet allerede ovenfor er anført.

92) Alle ovenstaaende 11 Artikler ere anførte under 22. Mai. Mueligen har Kongen glemt at sætte et sildigere Datum ved nogle af de senere.

Wirtemberg, for at maintenere Neutraliteten, at vi ei dertil vare „ugeneigen," naar Sverrig vil give Halvdelen.

30. Blev det bedre igien med min Fod.

— Blev *Linker*[93]) beordret at detrompere Hamborgerne om deres Faux bruit. („brut.")

— Blev til den Engelske og hollandske Minister communiceret extract af vores instruction for Commandeuren af Convoyerne; saa og tilkiendegivet, at han med de hos sig havende vores og svenske Skibe den 13. Junii tilkommende skulde bortgaae, og sin Reise giennem „Canalet" til Frankrig, Spanien etc. fortsætte.

— Dette samme blev Lente og Fouleresse („Folleres") sendt, med Befaling det paa sine Steder at tilkiendegive, paa det at Farten desto mindre (mere) umolesteret kunde blive, og (Skibene) des sikkrere passere og repassere.

Blev Regieringen udi Fyrstendømmerne anbefalet at inquirere om de allerede obtinerede Sø-Passer, under Foregiven at være voris Undersaatter og Borgere udi en eller anden Kiøbsted, om de og ere bosiddendes sammesteds, og hvor deres Skibe sig befinder, og om de dennem selv tilhører.

— Berettes at *Trump* var død udaf en Steen i Nyren som et Høne-Æg, og udi Galden 19 Stene, stor som en pistol Kugle.

Junius.

1. Blev Stockflet beordret, videre at tale om mediationen, og dennem Nødvendigheden at forestille, og derom nogen vist (sic) Aftale imellem os begge indbyrdes at giøre; saa og om Conjunctionen af Convojerne, saasom vi denne Gang udsendte vores, at de da en anden Reise vilde medsende en af deres; denne Gang havde vi anbefalet vores Convojer deres Curs den 13. Junii at fortsætte.

— Blev resolveret, at de Skibe, som en fransk Fregatte havde taget under Norge, skulde fri declareris, saasom det var skeet paa vores Sø og Strøm.

— Gav de Engelske og Hollandske Ministri en Memorial til

93) Georg Linker (s. ovenfor 9. Mai) var under Christian V. i endeel Aar „Resident ved den nedersaxiske Kreds" med 2500 Rdlr. om Aaret.

os, for at arrestere forskrevne franske Fregat udi Sundet, som dem blev afslagen.

— Beretter H. af Wirtenberg fra Dublin d. 13. Mai, at G. L. „Ginkel“ skal commandere der i Irland en Chef.

2. Blev franske Ambass: communiceret, hvad Stokflet om Mediation var bleven anbefalet, saa og at Von Støcken skulde giøre en Reise til Münster for at sondere Bispens intention over nærværende conjuncturer; saa og at Meiercrone skulde insistere paa det med H: af hannover, om det Saxen-Lauenburgske Dont intet maatte tracteres, om ellers Frankr: nogen raisonable Forslag vidste at giøre, Sagen at forlige, vilde vi os derover med Frankr: gierne fornemme (forene?)

— Svarede Jeg min Søster, Churfyrstinden af Saxen, paa hendes Brev om Churfyrst: og Churprindsens Sygdom.

3. Var jeg med Dronningen og Prindsessen paa min nye Jagt om Middagen, og seglede til Güldenlund;[94]) saa om Aftenen igiennem Güldenlund til Copenh.

4. Var jeg om Morgenen udi høieste Ret. Efter Middags skrev jeg til min Syster, Dronningen udi Sverrige, med Grevinde Schack[95]). Udi Brevet blev saa in generalibus noget om en nærmere Fortrolighed (skrevet), beraabendes sig paa Grevinden, at hun skal om alting med Dronningen tale; i Særdeleshed hvor det staaer med Princessindens Ægteskab med den unge H. af Gottorf.

5. Fik Stokflet ordre at commun:(icere) de Svenske hvad Ammerong angaaende Satisfaction for vores Undersaatter(s) i Seland opbragte Skibe havde proponeret, og derhos tilkiendegive, at saasom Holland- og skal være inclineret at contentere Sverrig, vi vilde formode, saafremt det skulde skee førend vi kom til Enden, Sverrig jo derhos dennem lader declarere, at om vi ikke skulde naae

94) Hvad denne Jagt kostede at bygge, lod Kongen udrede af sin private eller Chatol-Casse, hvoraf til denne Post i Aaret 1690 udbetaltes 2090 Rdlr. og i A. 1691 endnu 2419 Rdlr.

95) Den her nævnte Grevinde Schack maa vel være Enken efter Kammerherre Grev Otto Diderick Schack til Schackenborg (Feltmarskal Hans Schacks eneste Søn, død i Jul. 1683) Sophie Amalie Marschalk, (f. 1656) som Grev O. Did. Schak i sit andet Giftermaal ægtede 1674. Hun døde 10. Nov. 1707. (S. Stamtavlen i Hofmann om D. Adelsmænd. III. 359.)

vores satisfaction, han ei kunde forbigaae os at assistere, hvilket vi reciproce til at declarere og at prestere vare geneigen og resolveret.

— Om Eftermiddagen havde vores med den franske Ambassadeur over en ny Commerce-tractat Conference, og blev af hannem hos vores projet intet af importance erindret, foruden hvad articulen om den paa vores Side udi disse Tider af Krig stipulerede Remission af Halvdelen paa „Fatgellt“, ou 50 sols par tonneau, angaaer, som han til Frankr: remitterede.

— Saa blev aftalt med hannem, at i Steden for Prætentionen af franchise for Told og Consumption, hannem aarligen et vist quantum skulde godtgiøres.

— Insisterede hån paa at denominere, hvor vidt vi vilde extendere Frihed og Rettighed af vore „Custer“ (Kyster).

5. Beretter Lilliencron at have taget sin Affskeds-Audience hos det Keiserlige Hof, og i saa vidt fornummet, at naar de udi Fremtiden inclinerede til Fred, at de da gierne fremfor Andre skulde admittere os til mediatores.

6. Blev Lente i Holland befalet, at insistere paa høiere Summe for vores Undersaatter, end, som Ammerong hidtil havde offereret, thi deres Skade sig over 100,000 Rdlr. effective beløber; saa og at desforuden alle Skibe, som ikke ere distraherede, skulde restitueres.

— Fik vores Raad *Urbich* udi Wien ordre at acceptere den Keiserlige Erklæring om vores mediation; nemlig at Keiseren selv var betænkt, naar det kom saa vidt, den os med at offerere eller overdrage.

— Bekom og ordre at udløse Diploma primogenituræ paa Grevskaberne O: D: (Oldenborg og Delmenhorst) og til ViceRigs Cantzeler en discretion paa 1000 Rdlr. derfor at presentere.

— Brugede Jeg Melken denne gang for det sidste, og til Beslut.

8. Blev den brandenb: Minister, efter Vor befaling, forelæst Vores seneste tractat med Suerrig, og af hannem derimod til vores ministri igien communiceret den tractat, som Churbrandenb: med Sverrig haver giort ann. 1686, dens substans bestaaende udi en

defensiv Forbund, og til at maintenere Freden og religionen i Tydskland.

— Blev resolveret, hvorvidt vi vilde forstaae vores Søkyster, nemlig saa vidt Sigtet af Landet naaer udi Søen; saa og Alt hvad begribes imellem Neusen (ↄ: Kaffet, Lindesnæs) i Norge og Harboöre i Jylland („Judland") at det til vores Strømme og Dominio hører.

— Blev og for godt befunden at blive ved den Forpagtning, Commissariat af Søet: [Staten, eller: Søen] havde gjort om proviant-huset, og skal Hollegaard („hollegar" Hulegaard?) demitteres, mens og hans forstrakte Penge hannen betales igien.

9. Badede jeg første Gang paa Rosenborg.

— Gik ordre til alle vores udlandske Ministri og Betiente, at vi have taget den resolution at blive neutral først for dette Aar; og at vi derom med Franckr: og Sverrig havde conveneret.

— Blev Meierkrone tilsendt hvad med ambassadeuren udi den sidste Conferens var passeret, og at vi vel kunde tilstaae, at ambassadeuren paa en Maaneds Tid blev depescheret til Sverrig, til at beforbre den nærmere forening med samme Krone.

10. Blev twende 24pund: Jern Stykker proberet, 1 Gang med 16 P. Krud og en enkelt Kugle; 2. Gang med 12 P. Krud og dobbelt Kugle; 3 Gang med 9 Pund Krud og en Knipkugle, hvilken pröve de holdt vel ud.

— Blev Toldens Forpagtning udi Norge af de der til Committerede igiennem seet.

11. Badede jeg „det andet" Gang paa Rosenborg.

— Blev efter vores Godtbefindende *Masius* Rector Academiæ declareret, og med Ceremonier i Vor Frue Kirke celebreret, som i forrige Tider haver været praxin [96]).

96) Det synes heraf, at Kongen maa have havt nogen umiddelbar Deel i, at Professor Masius dette Aar fik Rectoratet. Han var altid i megen Yndest hos Christian V. til hvem han først var bleven anbefalet af Storcantsleren Grev Fr. Ahlefeldt, og blev af Kongen 1682 udnævnt til Professor theol. designatus ved Kiøbenh. Universitet; men imidlertid samme Aar kaldet til Legationspræst i Paris, hvor han giorde sig meget yndet af Geh. Raad Meiercrone, ved hvis Søsterdatter han siden blev gift (4. Sept. 1691.) 1686 udnævnte Christian V. ham til tydsk Hofpræst og Professor i Theologien; og ligesom han var Kongens Confessionarius, (og tilstede hos ham i

12. Bekom Breve fra C. Gyldenlöve og Ob: *Tramp*, at de vare ankomne til paris, og vilde saa videre fortsætte deres Reise til den franske armee i Flandern.

— Blev *Trampe* (sic) tilsendt den Instrux, som er given Walter, for at rette dem efter, til han kommer til dem igien.

— Bekom ogsaa Brev fra Hertug: af Wirtemberg om Trupernes Tilstand i Irland, hvilken endnu er temmelig, dateret den 23. Mai; og saasom Jeg havde fornemmet den unge „Labarris," [97]) som var hidsendt, slette comportement udi hans Tilbagereise, saa og at han skal ville søge at debauchere („debojere") G. M. *Tetau* fra Os og til Kong Vilhelm, saa haver vi befalet at give det H. af Wirtenberg tilkiende, og at han ikke burde taales hos vores truper.

— Eftermiddagen blev Conseil holden over Forpagtningen udi Norge, og af os resolueret den Nordenfields paa 3 Aar at faststille, imod 80,000 Rdl. det første, 90,000 Rdlr. de begge andre Aar [98]).

— Blev og resolveret om Satisfaction med Holland for vores Undersaatter, naar det ei høiere kan bringes, da at lade det blive ved de offererede 80,000 Rdl. for at afgiøre den Sag.

13. Refererede vores om den Conferens, de havde havt med Fallison, som (har) sagt, at Ammerong ei havde videre instrux end til de 30,000 Rdlr. og derhos at England og Holland var begierendes,

---

hans Helsot og ved hans Dødsseng) saaledes satte Kongen ham ogsaa 1692 til at være Grevinde Reths Skriftefader i den afd. Dr. Lassenii Sted. Foruden at han var en boglærd Theolog og meget arbeidsom Forfatter, gialdt han ogsaa for en god Taler. Hans academiske Dissertationer og Taler udgav Prof. Søren Lintrup i to Dele, 4to. Hamb. 1719; og har her i sin Fortale givet en meget berømmende Skildring og Charakteristik af Manden, hvoraf man ogsaa seer, at Masius ikke har manglet Misundere og Uvenner i Danmark. Masius eiede Ravnstrup i Siælland, hvor han døde, 2. Sept. 1709. (Han var født i det Lauenborgske 1653.)

97) Labarre nævnes ovenfor (den 7de April) som den, der i et Slags diplomatisk Ærende, eller i Anledning af de danske Hielpetroppers Recrutering, havde været sendt fra K. Wilhelm til Christian V.

98) Indtægten af den Nordenfieldske og Bergenske Told i Norge (den første fra 1691 af) hørte til dem, der flød i K. Christian den Femtes private eller Chatol-Casse.

at tillige noget om contrebande Vare, saa og om ei at handle fra een fiendtlig Plads til den anden, om Maaden af repressalier i Fremtiden, og ellers en og anden (Sag) maatte aftales.

— Herpaa gik ordre til Lente i Holland, at om beslige at indgaae fornøden var, Commers-tractatet at slutte; at vi (til)lige mundtligen os vilde forklare, ikke at tilstede at af vores Undersaatter Beg, Tiære, Hamp skulde føres til Frankrig for dette Aar, saa og at dennem skulde forbydes at trafiquere fra en fiendtlig Havn til en anden for dette Aar.

— Badede Jeg om Morgenen den 3die Gang; om Efter-Middagen skød vi om en Oxe.

— Skrev vi til Landgreven udi Hessen om D. *Masius*, at vi ei kunde formene hannem at skrive, saa længe de reformerede continuerede at skrive imod hannem og vores religion.

— Fik *Linker* Ordre med Ehrenschildt at forsøge at disponere Magistraten og Borgerskabet i Hamborg at deputere nogle til os, for at afgiøre gravamina saa og at sætte sig med oss, som de ved deres Skrivelser til oss contesterer at ønske.

15. Blev paa Ammerongs Begiering, og den brandenb: (Ministers, samt) Molesworths („Molisvort") intercession af oss bevilliget, at imod de 4 Skibe, som af vores udi Holland ere løsgivne, 2 med Salt af de her anholdte hollandske Skibe i lige Maade skulle relaxeres.

16. Blev Meierkrone svaret paa hans sidste relation, at det var bedst at Abbé *Bidal* sig opholdt udi Rensborg eller Glückstadt, saa som han ei var sikker nok udi „Altena;" et eventual Concert imod Engelland eller holland om vores convojer af dennem skulde attaqueres, kunde udsættes indtil man saae, hvorledes de sig imod convojerne anstikker; at vi i Sverrig vilde lade sondere om en Besendning af Frankr: der var angenem.

— Bevilligede Jeg, at *Gyldenlöve*, *Reventlau*, *Jul*, *Jessen*, saa og Secretairen udi Cantzelliet, maatte antage de presenter, franske ambassadeur til dem, paa hans Konges Vegne, for den sidste giorte tractats Slut havde ordre at distribuere.

— Badede jeg „det" 4de Gang paa Rosenborg, om Aftenen, og med det samme lod mig kopsætte.

17. Havde vores med Ammerong og Fallison Conferens om de anholdte Skibe, og Farten paa Frankr: mens kom ei til Slut.

18. Saae Jeg den geheime Commission igiennem, anlangende reglementerne og Voriß Indtægt og Udgifters repartition, og approberede Jeg Commissariernes Betænkende for dette Aar; mens for tilkommende Aar det at udsætte til man kan see, hvorledes det sig bedst vil passe, enten som mediateurs, eller paa anden Maade „qvarter" Qvartaler?) at bekomme, eller maaskee andre Raad findes.

— Blev Krydsernes instrux paa de Norske og Judske Custer oplæst, og approberet, som befæster vores Høihed og Rettighed udi Nordsøen; blev og for godt befundet at forordne nogle Commissarier udi Fyrstendommene og Grevskaberne, vores intrader udi bedre Ordre til Undersaatternes Bedste at sætte; saa og om de 4 Regimenters bedre Inddeling for Furagen at indrette. I lige Maade om executionens Ophævelse og de mange Slags Rubriker af Skatter udi eet quantum at sammenføie; i lige Maade skulde det udi Dannemark og Norge ogsaa practiseres.

— Om Aftenen badede jeg det 5te Gang paa Rosenborg.

19. Blev Stockflet beordret, at hvad som med Ammerong her var tracteret, de Svenske at communicere, og for at giøre Communicationen saa meget confidenter, blev den svenske Envoié her Ordren udi originali forelæst, og af hannem med Taknemlighed modtagen.

20. Blev efter lange debat og difficulteter imellem Vores og Ammerong &c. accorden med Holland om de anholdte Skibe sluttet, og giver de os for de afhændede Skibe 85,000 Rdlr.; saa skal de desforuden og restituere 7 Skibe in natura, saa og Pengene for det Skib Sophie Amalia, som er solgt for 22,000 Rdlr. Derimod blive de her anholdte hollandske Skibe i lige Maade restitueret.

— Saa blev og med Engelland og Holland aftalt, ved en sær declaration, som vores ministri til den Engelske og Holland:(ske), og de derimod til dennem extraderte, at udi Fremtiden ingen repressalier skal gives Form efter 4 Maaneders Forløb efter tractatet mellem Sverrig og Holland; saa og om nogle andre puncter, som under den 13. Junij findes anført.

— Gik ordre til Commendanten paa S. Thomas at hidskikke acta om den Sag, som det Churbrand: Compagnie med vores der

haver havt og tabt**); saa og at suspendere executionen indtil videre, hvorimod det brandenburg: Compagnie skal stille caution her eller udi Hamborg de judicatum solvi (sic).

— Om Aftenen badede jeg det 6te Gang.

22. Beordres Stockflet, at give de Svenske til kiende, at vores accord om de udi Siælland (Zeeland) opbragte Skibe var sluttet, mens ratificationen paa 6 Uger udsat, udi den Forhaabning at Sverrig imidlertid og skulde komme med Holland til Slutning; og hvis det ikke skeede, at vi vare genegen Sverrig til sin Satisfaction at hielpe, og derudi tractaten, (sic) sidst sluttet, vores accord med holland uanseet, oprigtigen at efterleve.

23. Blev Meyercrone anbefalet, at give det samme de Franske tilkiende, og derhos at insinuere, hvorledes vi ved fornævnte accord havde kuldkastet den fameuse Convention imellem Engelland og Holland, i det de ere bleven nødt til, at lade vores Undersaatter uforhindret til Frankrig negotiere. Saa blev ham og tilskrevet, at approbere Croisy(s) sentiment om mediationen, at den ei burde at skee med esclat, og at det var at ønske, om Sverrige kunde disponeres derover med os og Frankr: noget at concertere.

**) Den St. Thomas var (egentlig allerede 1665) taget i Besiddelse af de Danske, som et forladt Land; i den Anledning oprettedes (11. Marts 1671) et Vestindisk Compagnie, der jævnligen omtales i Christian V. Dagbøger, og hvori Kongen selv havde Actier. 1685, 21. Nov., blev et Handelsforbund indgaaet imellem Danmark og Brandenborg paa 30 Aar, i Følge hvilket et brandenborgsk Compagnie tilstedtes at indrette sig i Byen St. Thomas. Heraf opkom baade Uleiligheder for de Danske, og Uenighed med de Fremmede. Churfyrsten af Brandenborg sendte endogsaa 1690 en Fregat til Øen (G. Høst Efterr. om St Thomas, S. 31.) Det brandenborgske Compagnie klagede over ubillig og ulovlig Behandling af den danske Vice-Commandant Joh. Lorentz, som havde negtet dem Appellation til Kiøbenhavn, m. m.; og der udgik under 20. Jun. 1691 en Befaling til ham fra Christian V., at indsende alle Acter i Sagen, og i Følge den Caution, Brandenborgerne havde stillet, at udlevere dem de Vare, hvorpaa Lorentz havde lagt Beslag m. m. Gienpart af Brevet blev samme Dag tilsendt Gesandten Parthausen i Berlin. (s. nedenfor den 31. August.)

— Beordres Brandt at lade mynte 2000 Ducater af vores Mynt, til at beskienke den franske ambassadeur.

— Blev resolveret at lade ved Raad *Hansen* Felt-Marsk: *Bielke* give tilkiende, at den Svenske minister i Wien og Regensburg sig ikke saaledes comporterer, som den Fortrolighed, som er imellem os og Sverrig det udkræve.

24. Reiste Jeg til Frideriksborg, og kom

25. tilbage igien.

26. Blev der skrevet til Hansen at komme tilbage igien; saa fremt Bielke ei expres skulde begiere, at han endnu noget skulde blive udi Sverrige.

— *La Fouleresse* skriver, at de Officerer, H: af Wirtenberg vilde sende til Norge, for at afhente Folk til recruter, vare contremanderet af Dronningen i Engelland, med Formelding, at for denn campagne ingen recruter behøves.

27. Gik ordre til *Haxthusen* at continuere sine officia til at befordre en god Fortrolighed imellem Chur-Saxen og Brandenborg, og særdeles en Concert om det Saxen-Lauenburgske Dont, og til den Ende at offerere dennem vores assistentz, efter den Forklaring, som Lente derom tilforne havde giort.

— Blev La Fouleresse beordret at besvære sig hos Dronning af Engelland over deres Convojers insolens paa vores Strømme og Kyster udi Norge, og derover begiere Satisfaction, og at protestere imod deris Admiralitets-Domme imod vores Undersaatter, saa som de ingen Jurisdiction over dem have, og at deslige Sager behøver at blive foretagen og revideret udi Conseillet efter tractaten.

— Blev Lente i Holland tilskreven om den nye Toldrulle, at den var i mange Stykker formindsket, og udi Alt forrige Tractater conform indrettet, saa at de Holl: havde at glæde sig „sielff“ derover.

28. Gik Ordre til Regieringen i Glückstadt, at inquirere imod de Glückstadske Lurendreiere.

— Saa blev og Commandanten sammested Oberst *Harbo* anbefalet at anholde dennem, naar (de) paa Elven kommer, indtil videre.

— Blev paa Bergen By, i Norge, Suplik, fremmed Rug udi Tolden at formindske, resolveret, at det dennem paa nogle Maaneders Tid kunde bevilges, og at derom en Befaling skulde projetteres.

— Om Morgenen tidlig excercerede vi vores bombarderere,

og kastede de 60 granater udi 20 Minuter; de længste faldt 3800 Alen, af de to 50pd. Mørser.

29. Blev Stockflet beordret at communicere de Svenske, at vi paa 8 Maaneders Tid til de Engelske og Hollandske havde bevilget, at Beg, Hamp og Master af vores Undersaatter ei skulde føres til Frankrig. Mens hvad (de) Svenske angik, at de blev ved deres tractaters Indhold med Engelland og holland. Blev hannem og anbefalet at formible det derhen, at der maatte, efter den stettinske Fordrag, udnævnes Commissarier paa begge Sider, som kunde udi Mindelighed convenere over *Thott's* og andre vores Undersaatters particulier gravamina imod de Svenske. Det samme blev og den herværende svenske Envoyé insinueret.

30. Fik Meiercrone ordre at være tilfreds, at Subsidierne herefter ikke quartaliter-viis, mens maanedlig bliver betalt, efter Frankrigs Begiering.

— Gav vi ordre til Admiralitetet at relaxere de hollandske Skibe, efter *Ammerongens* Begiering. Mens tillige gik en geheime ordre til Admiral Span, at trainere med des execution indtil videre, for først at see, om Engelland og Holland skulde og ville approbere Accorten, giort med Ammerong og Molesworth.

Julii.

1. Reiste Jeg med Dronningen og Prinds Friderich til Corsør, og embarquerede os mod Aftenen, og blev paa min Jagt om Natten; Kom i Land anden Morgen Klokken 7 i Nyborg.

2. Til Odense.

3. Reiste Jeg over Assens med P: F: og Dronningen over Melfart til Dronn: Lund.

4. Kom jeg til Rensborg om Aftenen.

6. Reiste jeg til Glückstadt; anden Dagen blev de Deputerede fra Hamborg admitteret til at giøre Opvartning, og som de derhos anholdte, at deres arresterede Skib udi Bergen maatte relaxeres, saa og deres Commerce af Os favoriseres, blev dennem af vores tilkiendegivet, at derover her, for Tidens Kortheds Skyld, ei kunde handles; mens de kunde følge til Kiøbenhavn, (og) der videre Beskeden forvente, som de deputerede ad referendum antog.

7. Gik ordre til regieringen, saa og til Commendanten og

Vice-Admiral *Paulsen*, at anholde alle Skibe paa Elben, som føre Vores Flagge; og de som der under giver sig an for Glückstæder eller Altonauer ei at løslade, førend de have sig obligeret, ved Caution eller Bodmerie, at ville continuere Farten sammesteds paa 10 Aar, og skal imod dem, som det refuserer at giøre, som imod Lurendreiere procederis.

— Saasom H: af Gottorff og min Søster havde ladet mig complimentere, saa sendte Jeg Camm: Junker *Wind* for at complimentere dem igien paa mine Vegne.

— Om Aftenen afgik et kiønt lidet Fyrværk.

8. Reiste Jeg til Rensborg igien; om Middagen var Jeg til Giæst hos *Rumohr* paa Hanerau.

9. Fik vi Breve fra Stockfleth, at Kongen i Sverrig var af lige Mening med os, at vi og Sverrig allene blev partes principales udi Mediationen; derhos blev og berettet, at Sverrig med Hanover vilde indgaae en Garantietractat over Neutraliteten.

— De Afskikkede fra Zelle og Hanover havde deres audience, og congratulerede mig til Ankomst udi Holstein; og som den Hannoverske sig imod Vores Ministris noget haver ladet formærke om en Tilsammensættelse med hans Herre til Fredens retablering, er hannem bleven insinueret, ligesom Ambassadeuren af Frankrig forhen var skeet, at naar Hertugen nogen Minister til Kiøbenhavn skikkede, og sig om sin Mening noget nærmere explicerede, vare vi i lige Maade genegen, med hannem os derover at indlade, og til Sagens Befordring Alt hvad af os udkræves kunde at contribuere.

— Den anden Prinds af Hanover lod mig og complimentere ved Moltke, og sig recommenderede til Ihukommelse; hvilket er uden hans Hr. Faders Vidende. Den Hanoverske og Zellske bekom deres recreditiver, og intet videre.

10. Lod jeg mig en stor Tand, som var løs, udtrække af min Mund.

— Blev Span beordret at lade uden bommen passere de anholdte hollandske Skibe, uden videre Ophold. Derimod gav Amerongen sin skriftlige Caution for Betalingen af de udlovede Satisfactions-penge.

— Arbeidet ved Glückstad og Rensborg, samt Cavall:(erie) og

Dragoner befandtes meget vel, saa og Infanteriet i holstenske Fæstninger og til Arbeid commenderte udi god stand.

11. Reiste Jeg fra Rensborg og til Haderslev.

12. Bekom Efterretning fra holland at de Hollenders esquadre, ved Dünkerken liggendes, havde anholdt vores Convojer og Coffardi-Skibe, og 4 af dem til Seeland sendt, under pretext at de havde Contrebande Vare inde. De andre havde de ladet deres cours fortsætte, saa og imod Convojerne intet foretaget. Herpaa gik ordre til Lente udi holland at anholde hos Staten, at samme 4 Skibe, undtagen contrabande Varerne, strax maatte løs gives; saa og at besværge sig over den hollandske Commandeur, at have forbristet sig at anholde og visitere de Skibe, som sig under vores Convoi begiver; og om der var nogen af dennem, som havde pecceret imod Neutralitetet og Vores mandater, at det os allene competerer dem derom behørig at straffe, som og skulde skee, naar de anholdte vare relaxeret. Denne Aften kom Jeg til Colding.

13. Gik en Ordre til Regieringen udi Glückstadt, at ei videre expedere Passer til dem som trafiquerer til Søes; og reiste Jeg om Morgenen fra Colding til Skanderborg; den 14. til Hobro; den 15. mynstrede Vi „Styrkis" Reg: som nu Brokdorff bekom; og Biges Dragoner, som var ikkun skiellig godt; Mandskabet vel nok.

15. Kom Dronningen paa Hiemreisen til mig udi Randers.

16. Om Middagen hos Grev *Reventlau* paa Clausholm; om Aftenen til Skanderborg; den 17. mynstrede og exercerte Vi Oberst Prin's og Ob. Jürg. Rantzau Regimente; befandtes udi god Estat. Den 18. kom vi til Colding igien.

19. Mynstrede og excercerede vi Oberst Suanwedels og Ob: Bassums Regim: befandtes udi god Estat.

— Fik vi Efterretning fra Irland, at vores med de Engelske havde par assaut emporteret Athlone („*Attalone*") og at *G. M. Tetau* en particulier og særdeles sig havde signaleret.

— Gik ordre til Regieringen udi Glückstadt, at Cautionen for de Skibe, som vil fare med vores Passer og Flagger, skulde hereftter saaledes skee: for et Skib til 50 Læster 1000 Rdlr.; fra 50 til 80 Læster 2000 Rbdlr.; fra 80 til 120 Læster 3000 Rdlr., og fra 120 til 200 Læster 4000 Rdlr. Caution (skulde) bestaae derudi,

at samme Skibe skal blive i Farten i 10 Aar, og losse og lade udi vores Havne.

— Blev alle Amtmænd, saa og Magistraten udi Kiøbstæderne anbefalet, Ingen herefter frie Vogne eller Forspænd at give uden vores egen ordre og tilladelse.

20. Bekom to Breve fra H: af Wirtenberg; udi det første, den 30. Jun., hvor han melder, at de vilde attaquere Attalona, og det andet af 1. Jul: at de vigoureusement havde borttaget hele Byen Attalona.

— Om Aftenen kom Jeg til Odense.

— Bekom vi Efterretning fra Sverrig, at Kongen havde ladet afgaae ordre til sine udlandiske ministre, at declarere paa behørige Steder, at omendskiønt Vi, saa vel som han, havde for godt befundet at tractere separatim med Holland om satisfaction for vores Undersaatters opbragte skibe, saa var dog Meningen ei, os derfor at separere; mens tractaten, sidst giort paa begge Sider, at continuere og ubrødeligen at efterkomme.

21. Mynstrede vi og excercerede Ob: Otto Rantzaus og Ob: Sami's Regimenter, og befandt dem udi god Estat; om Eftermiddagen til Nyborg embarquerede os paa min nye Jagt, og seglede udi 2½ Times Tid over til Corsør.

22. kom vi til Ringsted, og bleve der om Natten.

23. Mynstrede og exercerede vi Ob: Joh. Rantzaus, Ob: Rummesens, Ob: Rabes Regimenter; befandtes udi god Estat. Om Aftenen logerte vi paa Skioldnæsholm („scholneshollem") hos Guldenlew.

24. Arriverte vi, Gud vere lovet, lykkelig om Morgenen tidlig til Kiøbenhavn.

— Bekom Efterretning og Confirmation, at Suerrig havde garanteret Hanover neutraliteten; blev af ambassadeuren af Frankrig proponeret, at om vi kunde bringe Suerrig til at træde udi en Concert med os om mediationen og Freden, og at formere en tiers parti, at Frankrig dertil med Subsidierne og ellers vil concurrere.

25. Gik der Ordre til vores udlandiske ministrer, at tale om de separate tractater mellem os, Suerrig og Holland, ligesom de Svenske, og at continuere med dennem udi en god og fortrolig Correspondens.

— Befalede vi Regieringen udi Glückstadt at moderere Cautionen i Henseende til de Skibe, som ingen fremmede eller hamborger Redere haver; saa og at anholde de Skibe, som hidindtil have brugt vores passer og flagger, omendskiønt de nu skulde ville bruge suenske passer og flagger; dog derom først at skrive til Regieringen i Bremen eller i Stade, for at advare dennem. I lige Maade gik ordre til dem udi Oldenborg, at anholde de Skibe, som føre vore Passer og flagger paa Weseren, og dem constringere, Caution, som forhen er meldt, at præstere.

— Der gik og Ordre til Commandanten udi Glück(stad) og Vice-Admiral Paulsen, at anholde de Grønlandsfarer, som ei sig haver med vores passer forsynet.

27. Bekom Stockflet ordre, at give dem der tilkiende, at vores Ministre udenlands havde bekommet lige Ordre som deres, for at underholde al god fortrolighed og Correspondens mellem hverandre. Saa skal han og paa ny Erindring giøre om et concert anlangende mediationen; saa og at anholde de Lurendreiere, som hidindtil med vore passer og flagger haver negotieret, [at de] ei udi svenske protection maatte tages.

28. Blev Meiercron Efterretning givet om det, som vi om mediationen til Stockflet i Gaar rescriberet [havde]; saa og at give de Franske tilkiende, at vi og Suerrig, den paa begge Sider med Holland separatim imodtagne Handling (Underhandling) uagtet, fast var resolveret, os ei at separere; mens til commerciens manutenentz fremdeles for een Mand at staae.

29. Seglede Jeg til Croneborg, med et temmelig haardt Veir for at komme udi Landet fra Jagten. Om Eftermiddagen drog Jeg til Es:erum, og Natten var Jeg paa Frederiksborg.

30. Var jeg paa Jægersborg, og havde om Morgenen alt udseet en Plaine, („Plene") hvor Jeg vilde lade campere nogle af vores truper for at exercere dem paa nogle Dage.

31. Bekom vi Breve fra Hertugen af Wirtenberg, at den Irlandiske Armée var slagen, og at vores truper havde sig derved færdeles signaleret, saa og at Ob: „Mungard" var udi batailllen med nogle andre officerer bleven.

Fik vi og en Skrivelse fra Magistraten i hamborg, at de vilde

sende herhid Deputerede, til consequens af det, som var dem declareret til Glückstad.

— Blev af Ammerong tilkiendegivet, at de vilde løsgive de anholdte Skibe; og at contrebande Vare skulde sælges, vores til bedste; mens at vi straffer dem, som imod Befaling giør.

August.

1. Bekom Lente i holland ordre at declarere, at vi ei vilde underlade at bestraffe Interessenterne, som imod vores ordonnans havde forseet sig i saa vidt med contrebande Vare. Saa og om ratificationen af den sidste accord, at vi consenterede i de af Holland derhos begierede elucidationer, undtagen hvad angik extensionen af de stipulerede 8 Maaneder, saa og den Begiering, at ikke tilstede de fran(ske) „Comisfarere" at komme i vores Havner; hvoraf det første til en ny Commerce-tractat henhører, og det sidste mod Neutraliteten skulde løbe. Saa og at drive paa Betalingen af de udlovede Satisfactions-Penge; item om Restitution af de Skibe, som endnu ere i arrest, især det, som Soph: Amalia kaldes, og de penge, som af Ladningen er udløst for. Herhos blev Lente tilsendt vores Besværings-puncter imod den hollændiske Commendeur Toll, til at communicere dennem til pensionarius, og at søge derfor Bestrafning og reparation.

— Marquerede Jeg hos Civil-Reglementet, hvad til enhver for dette Aar skal betales, af deputaterne, Gager og pensioner, for saa vidt muelígt at egalere Udgifterne med Indtægten.

4. Blev Meierkron skreven, at det var os kiært at fornemme, at Kongen i Frankrige var genegen til at explicere sig imod os, om Fredens Conditioner og mediationen, og at vi ei skulde efterlade videre udi Suerrig at poussere, paa det Kongen af Sverrige maatte disponeres med os og Frankrig derover udi en Concert at træde.

— Fik Lente i Holland ordre at insistere paa en general Frigivelse af Farten paa Norge, som en suite og effect af den sidste Accord, mellem os slutted, saa og at urgere paa Betaling af Pengene for vores Undersaatter og h. vilde avancere (sic.)

— Consenterede Jeg at Ob:(erst) T. *Bülau* maatte tage i For-

pagtning Fyrstinden af *Nienburg* Livgeding, til at forekomme des ruin, som er at besørge (befrygte) ved hendes videre administration.

5. Var Jeg paa Jagt, og fangede en Hiort af 16 Ender udi Harreskov i Fuur Sø; løb ¾ Time.

7. Fik vi Breve fra Irland, at Galloway („Gallowij") var ved accord overgiven.

— Beretter Haxthausen, at Churf: af Brandenburg var genegen til at renouvellere forrige alliance med os, saa og at Keiseren vilde sende en Minister til os, til samme Ende.

— Excuserede *Ammerong* paa sine Principalers Vegne, at ratificationen endnu ei var kommen; med Forsikkring, at den med det første skulde følge.

8. Blev Haxthusen svaret, at contestere lige Disposition paa vores Side; mens at insinuere derhos, at vi vilde forvente, hvad os derom skulde blive proponeret; og imidlertid at det var fornødent, at menagere Tiden og at terminere Sagen med dette Aars Udgang, paa det vi kunde tage vores mesures derefter.

— Blev os berettet, hvorledes Churfyrsten af Brandenborg ikke videre skal bære vores Orden af Elefanten; derpaa er og godtfunden, at derom skulde skrives til Haxthusen, saa og her derom tales med Fallisscau, og remonstrere: at det var et liden Tegn af Chur-Fyrst:(ens) Venskab og consideration imod os.

— Blev Lente i Holland anbefalet at insistere paa ratificationen af den sidste accord, saa og Betalingen, og om Skibet S. Anna, hvis Ladning i Seeland (er) solgt.

— Bekom Gyldenløve Ordre, at ei tilstede at priserne i Norge blev solgt eller oplagt, saasom derover Engellænderne og Hollænderne sig besværet.

10. Fik vi Efterretning fra Holland, at Commercien paa Norge nu aldeles var frigiven; mens at negotianterne sig befrygtede for de franske Capere, som sig opholde under vores Kuster, og Frihed haver deres priser udi vores Havne at opbringe. Herpaa blev af os resolveret, at saadan Frihed, med Priserne at opbringe, sig ei skulde erstrække paa de Skibe, som negotierede paa vores Riger, Strømme og rivierer.

11. Var Jeg paa Jagt og fangede en Hiort af 16 Ender, har løbet 3½ Time, udi Bagsver Sø.

— Blev det forrige om priserne den franske Ambassadeur, saa og de andre ministre, til deres Efterretning insinueret; ligesaa skrevet til Meiercron og Lente i Holland.

— Fik Regieringen i Glückstadt ordre at antage den Hamborgske Caution, anlangende de Skibe, som med vores passer og Flagger hidindtil haver faret; dog at de cautionister derved deres foro renuncierer.

12. Var jeg ud at seile med min Jagt; mens for Orlog-Skibene vilde Vinden ei blæse nok; saa roede vi, og med fregat(ten) den den flyvende („flyende") Abe, som gik temligen afsted.

— Var vores ministre udi conferens over Moderationen af fortifications-Skatten.

— Gik ordre til Stockflet at notificere de Svenske, at vi havde „forbødet" at opbringe priser i vores Havne, som paa vores Riger og Strømme negotierede; og at vi ei tvivlede, at jo Kongen af Suerrig skulde med os herudi være af eet sentiment, og det samme udi hans Havne lade forbyde.

15. Bekom *Ahlefelt* ordre at besværge sig hos Kong Wilhelm, at uagtet vi havde strax exequeret den med Holland, saa og Engelland, her sidst sluttede accord, saa var den dog ei i nogen Maade af Engelland og holland efterlevet; omendskiøndt terminen til Ratificationen allerede for 14 Dage siden var forløben. Blev hannem, saa og La Folleresse og Haxthusen om vores udgangne Forordning om Caperne og priserne Communication givet.

NB. d. 13: Aug. lod Jeg mig om Aftenen kopsætte.

— Ordrene om det forhen meldte have vi selv befalet til Commendanter og Amtmænd udi Norge, og blev til Statholderen derom Notice given; hvilken methode fremdeles skal observeres.

16. Forrettede Jeg min devotion.

17. Blev efter Vores Befaling *Ammerong* tilkiendegivet, at saafremt ikke ratificationen over den sidste accord med Holland, med de udlovede Penge, med det første skulde indkomme: ei andet end ny broullerie deraf var at forvente; og at det var selsom, og imod la bonne foi, at slutte noget og det siden ei at ratificere.

18. Jog vi en Hiort af 10 Ender, som løb 1½ Time i Harreskov, og blev fangen i Fure Sø ved Frederichsdal.

— Blev *Amerong* extract af Ordren, som vi med den sidste Post til Norge om Caperne have ladet afgaae, communiceret, item til Lente udi Holland sendt; til de Negotianternes Efterretning.

— Gik ordre til Linker at give Magistraten i Hamborg tilkiende, at de kunde giøre med deres deputation til os som de det godt fandt; mens at saafremt den blev ude, at vi det skulde ansee som en Marque af deres onde Willie, og derefter vores Mesures vide at tage.

19. Drog Jeg mod Aftenen ud til Jægersborg.

20. Besaae Jeg Situationen og Campementet(s) Sted mellem Lyngby og Gladsare; og (var) om Middagen i Kiøbenhavn.

— Ankom de Saxiske Ministri, som ere destineret til at adjustere Ægte-pacterne imellem Princes *Sophie Hedewig* og Chur-Prindsen af Saxen.

21. Giorde Jeg for mig selv en ballance af Indtægt og Udgift for dette og næstkommende Aar, og befandt ikke stor Forskiel, naar af Gielden ikkun betales hvert Aar 200,000 Rdlr.

— Approberede vi Harthusens conduite, at have par complaisance for Churfyrsten, og paa hans Begiering, saavelsom de andre fremmede ministrer i Berlin, giort den Anordning hos sine Laqueyer, ei videre at bære Kaarde.

22. Blev os af den Churbrandenburg: Minister en assignation fra Keiseren til Churfyrsten, udstillet paa vores Grevskaber, presenteret, mens ei annammet; forbi vi ei havde difficulteret at stille vores Contingent udi natura, mens ikkun derimod, som billig begieret, at os satisfaction blev given for vores pretension paa det Rom: Rige. Den Churbrand: minister *Falison* giorde ei difficultet, assignationen igien at tilbagesende. Der gik og ordre til Harthusen, saa og til vores ministre ved Engelske, Keiserlige Hof, saa og i Holland, sig over denne uvenlige Medfart at besværge, og at remonstrere, at det ei var den rette methode om („*um*" ɔ: for) os i deres parti at engagere.

— Blev paa den proposition, som nogle Hamborger til Regiering(en) i Glückstadt havde giort, nemlig i Steden for caution en à to Rdlr. Lastgelt for de Skibe, som med vores passer farer, at erlægge, resolveret, at lade det forblive ved cautionen, og Lade og

Losning i vores Hafne, saasom derved bedst Commercierne i vores Lande kan stadfæstes, og Hamborg aftrækkes.

23. Havde de Saxiske Committerede, som de kaldtes, den første privat audience[100]).

24. Jog vi en Hiort af 12 Ender, som løb 2 Timer; blev anjaget i Harreskov, og fanget paa det Tørre ved „Gaunlös auere.“ (sic) [01]).

— Bekom og samme Dag Efterretning, at de Keiserlige under Prinds Louis af Baden have slaget Tyrken.

25. Blev af os udi Conseilet confirmeret den ved Admiralitetet projetterede Dom over 3 franske priser, og 2 deraf frie erklendte, mens den ene bonne prise at være, og Ambassadeuren den (Dommen?) at restitueres.

— Blev og over nærværende conjoncturer delibereret, og godt funden derhen Consilia at dirigere, Commerce-Væsenet med Holland at adjustere. 2. den sidst(e) uratificeret alliance-tractat med Engeland og Holland at perfectionere. 3. At byde de Allierede („Allierterne“) 4000 á 5000 Mand for vores Contingenter af de forrige Aaringer; imod satisfaction for vores pretensioner ved det Romerske Rige; eller 4. at stille vores løbende contingent, saa fremt vores trupper i Irland derved kunde recruteres; og 5. at sætte sig med Suerrig til at være mediatorer; 6. til den Ende at affskikke Var: J. Juul til Sverrig; dog først Kongen af Suerrigs disposition ved Stockslet derved at lade sondere. — Blev og godt funden ved Meiercron at lade i Frankrige til Kiends give, at vi til denne extraordinaire Affsending var resolveret, i den Forhaabning, at blive secunderet derudi af Frankrige, ikke alleneste ved en lige Affsending til Sverrig, mens og ved de dertil behørige Midler.

26. Blev projettet om Danebrogs Ordens Lov igiennemseet, og

100) I den tydske Dagbog findes: „Des Nachmittags, nach der Predigt hatten die 2 Chursächsische Abgesandte, als der Geheimerath Häuniche und der Geh. Rath Pr: beim Könige, ohne einige Ceremonien, Audienz. Sie waren durch Hrn. Ehrenschild in seinen Wagen geholt; doch giengen sie zu der Königinn und Printz Friderich.“

101) „24. waren Ihro Majtt. auf parforce Jagd; die Königin war im Schießwagen; und speiseten zu Friederichsdal, und komen des Abends spät in Copenhagen.“ sammest. „Gaunlös auere“ er formodentlig en Skov, som endnu hedder Ganløse-Ore i Ganløse Sogn.

af os approberet, og derhos gott befundet, at forandre det Tegn, de bær paa Brystet, og Kapperne, som er broderet.

27. Var Jeg ude og besaae Møllerne ved Aaen, som falder igiennem Lyngby, og gaar igiennem Dyrhaven til Stranden ved Papir-Möllen — hvorledes man bedst kan passere defiléerne naar vi exercere trupperne.

28. Bekom Efterretning fra Holland at ratificationen af den sidste her sluttede accord var resolveret, saa og til Pengenes Erlæggelse hos „General-Ontfanger" Anstalt giort.

— Blev den første Conference med de Sariske committerede holden over Ægte-Contracten med Chur-Prindsen, og af Vores begieret til Chur-Princessindens Entretien 5000 Rdlr. mere, end min Søster Churfyrstinden i det første haver havt.

28. Kom en Courier fra Keiseren med notification af den erholdene Seier imod Türken[102]).

29. Blev resolveret ved et patent, saasom 1658 i Holland er skeet, at lade forbyde, at ingen priser maa sælges i vore havner og strømmer.

— Gik ordre til Regieringen udi Glückstad og Oldenburg, at lade siunge tedéum for Seieren mod Tyrken, saa og til Commendanten i Glückstad og Oldenborg, at lade give 3 saluer med Stykkerne til samme Ende.

— Blev *Lente*, saa og Haxthusen og Ahlefelt, instrueret paa de 3 første puncter, som vi resolverte den 25. Aug.

30. NB. Fik Jeg Svar paa min sidste Skrivel(se) til Dronningen af Suerrig, anlangende Mariagen imellem Prinsessen af Suerrige og den unge Hertug af Gottorff, og synes det at være en sluttet og afgiort Sag.

31. Blev refereret om den Strid mellem vores og det brandenborgske Compagnie paa S. Thomas; er godt befunden, Sagen til Commission, og siden til Høieste Ret at henvise; og skal imedens vores Compagnie stille Caution til de brandenborgske for det (de) paa St. Thomas sequestrerede og siden confiskerede Varer, saa og for Processens Bekostning.

102) Slaget ved Salakemen, den 19de August, hvor Prindsen af Baden, som anførte den keiserlige Armee, seirede, og den tydske Storvizir Kiuprili Mustapha faldt.

— Blev Elucidation(s)-puncterne refereret, som Hollænderne ved den giorte Convention over Farten paa Frankrig begierer at adjusteres, og godt funden først at afgiøre Sagen om de opbragte Skibe, og da om det andet venligt at convenere med Ammerongen.

— Bekom 3 Breve fra Hertugen af Wirtenberg, en udi Julii Maaned, en af den 3. August og en 9. August, om „Atellona,“ og Bataillen, som de havde vundet.

September.

1. Besaae Jeg situationen af Frid: Dal. (Frederiksdal.)

— Havde vores med Ammerong Conferens, og blev eens at udverle Ratificationen om de opbragte Skibe, og de andre Poster saaledes at adjustere, at derom en Neben-reces giortes, og Conventionen som den er ratificeredes.

3. Gav Jeg begge G: Lieut: Schak og Ples Parol paa tre Dages Tid, at bruges til en Begyndelse af vores Excercis-Campagne.

— Blev ovenbemeldte ratification om bemeldte opbragte Skibe udverlet, saa og de Verler paa de 85000 Rdlr. satisfaction af Ammerong extraderet, og tillige en projet (om) de Elucidations-Puncter, som Holland endnu begierer, forfattet og af os approberet.

— Blev paa anden Gang Conferens med Chur-Saxiske [Committerede] holden om Ægtepagterne, og de forrige difficulteter om Princes(sens) entretien, Livgedings-quantum, deres Betienters Annammelse og renunciationen. De Saxer proponerede at udsætte disse Poster til en Neben-reces, saasom de derover ei vare instruerede.

4. Marcherede alt Infanteriet og Cavalleriet udi Leiren mellem Lyngby og Gladsare, („Glaxsax“) Næst ved Jægersborg.

— Bekom Jeg Breve fra min Søster Churfyrstinden af Saxen, at Churfyrsten var dødelig syg til Tübingen, og hendes Søn, Pr: Frid. August til Nürrnberg.

5. Marcherede Artilleriet ud til samme Leir.

— Gich ordre til Urbich i Wien, at takke den spanske Ambassadeur for sin offerte til at beforbre den længe siden med Keiseren projetterede alliance, og at recommandere hannem Værkets videre Beforbring; i Særdeleshed at til den Ende en minister af Keiseren til os maatte afskikkes, og hvad man var intentioneret at giøre, hasteligen førend dette Aar gik til Ende [maatte] sluttes og

afgiøres. I lige Maade fik han ordre at sondere Ambassadeuren om at renouvellere tillige correspondentzen mellem os og Spanien.

— Blev Lente udi Holland saa og Ahlefeldt Efterretning given om den giorte Udverling af forbenævnte ratification, og derhos anbefalet, paa den instance, som England og Hollænderne paa ny (have) giort, at forbyde vores Havne til alle Capere („Capper"), at demonstrere, hvorledes det ei saa brusquement kunde skee, saasom vi engang havde declareret, at vores Havne skulde være frie for enhver; mens at vi vare genegne os derover med alle partier for tilkommende Aar at fornemme og forene.

— Blev af os resolveret at udsætte de poster til en Neben-reces, hvorover de Sariske Committerede ei er instrueret, og at slutte Ægtepacterne efter deres Begiering med det første.

6. Efter Prædiken begav Jeg mig ud til Jægersborg, for at være i Nærværelse hos vores Exercice-Campagne.

7. Var revuen af Tropperne, udi Dronnings og Princernes Nærværelse, og bleve de saluteret med Canoner og salver trende Gange.

— Beretter Ahlefeldt, at Kong Wilhelm havde ladet afgaae ordre til England at efterleve Conventionen, som her med Engelland og Holland om Farten sidste blev giort.

— Gik ordre til Stockflet at give de Svenske tilkiende, at vi vare genegne til at concertere med Sverrig, hvorledes Farten imod de Ostender Capere bedst kunde mainteneres, og satisfaction af dennem for de allerede tagne Skibe erlanges.

— Blev os refereret, at Hertugen af Gottorff gierne saae, at det Landgericht maatte, i Stedet for Kiel, udi Slesvig holdes, for selv derudi denne Gang at presidere, som vi og samtykte.

— Bekom ogsaa et Brev fra Hertugen af Wirtenberg, af dato den 17. August, for Limmerik, formenendes det at ville attaquere.

8. Havde vi stillet truperne i to Linier; marcherte („marserte") saa au front med den høire hele Flügel og begge Linier; saa Infanteriet paa samme Maade, saa og den venstre Flugel au front og stillede os igien for „Leiret."

— Gik ordre til Ahlefelt at declarere til Kongen af Engelland, at vi iligemaade allerede havde ladet exequere fornævnte convention, uanseet den samme endnu ei var ratificeret.

9. Marcherte truperne links af med begge Linier, saa det strax kan komme i bataille-Ordning, og sætte „weien" (?) igien for Leiren.

10. Var Jeg paa Jagt, og fangede en Hjort af 14 Ender; løb 1½ Time, blev fanget udi „ganblosauere," i en liden Dam.

11. Træffede med 2 Linier imod 2 Linier, baade med Artillerie, Infanterie og Cavallerie tillige, med 3 Salver paa begge Sider, og det saaledes 3 Gange.

— Beretter Haxthusen, at Churfyrsten af Brandenburg var begierendes at renouvellere alliancen med os, mens at derover i Berlin („Berling") maatte tracteres.

— Beretter Stockflet, at Oxenstierne hannem havde tilkiendegivet, at det var bedst, at med den af os forehavende extraordinaire Beskikning endnu noget indeholdtes, for „Alliierternes" Skyld, som lettelig skulde tage Jalousie deraf, og difficultere herefter mediationen.

12. Excercerte vi Fyrværkerne at kaste med Mortererne og Haubitzer („Hovitzer") til en liden redoute, kaste(de) heel vel med Granaterne i samme redoute; saa excercerte sig ogsaa 6 Granader-Comp: som kaste heel vel af Haanden.

— Gik ordre til Haxthusen, at declarere til de brandenborgske Ministri, at vi i lige Maade var til renouvellering af det forrige tractat eller Alliance og des extension genegen; mens at det bedst her kunde skee, hvor Engelland og Holland allerede havde begyndt deres tractat til samme Ende.

13. Efter Formiddags-Prædiken havde de Chursaxiske Committerede deres Affkeds-audience hos os paa Jægersborg, og svarede vi samme Dag Churfyrstinden paa 3 af hendes Breve.

— Om Eftermiddagen var Liv-Garden til Fods udi deres parade med nye Klæder, og vel munderet; giorde ogsaa deres maniement heel adroit.

14. Marcherte truperne udi een Corps, dog udi 3 „Columner," som den høire Flügel Cavallerie begge „Linier" udi een „Ling" en efter anden marcherende en suadron lige ved bataillonen; Bataillonerne gior(de) den mellemst(e) Columne, og Cavalleriet paa venstre Flügel gior(de) det samme, som den høire, og „marserer" (marcherede) paa den venstre Side af bataillonnen; det gior(de) det

3. Columne, og marcherede saaledes over det liden Moras ved Lyngby, og saa igien i „Leieret[103]).“

— Gik ordre til Stokflet at approbere de Svenskes Sentiment om den af os forehavende extraordinaire Skikning, for ei at lade formærke nogen defiance imod Sverrig, forbi den ei blev modtagen.

— Havde vores Ministri med Ammerong og Goes over Commerce-tractatet den første Conference.

15. Deelte vi Truperne udi 2 Træfning(er) imod hverandre, og hver udi 2 Linier, og marcherede med den ene Deel over 3 passager, 2 Møller og en Løbebro. Den anden Deel marcherte („marserte“) over Friderichsdal og satte dem ved Virum, hvor de andre rencontrerede, dem og træffede engang udi bataille rangée huer 2 Linier, siden marcherede den ene den andens Vei til „Leiret“ igien, som de vare komne fra.

— Blev Meyerkron anbefalet at insistere derpaa, at Commerce-Tractatet med Frankrig her afgiordes, hvor den var begyndt, og blev derhos annecleret, at saa længe Frankrig ei havde en Minister i Sverrig, vores extraordinaire Skikkelse, did destineret, apparentlig af ingen stor effect skulde være.

15. Blev Uddelingen af de hollandske satisfactions-Penge til Kiøbmændene giort, efter vores ministres Forslag, som vi havde allernaadigst approberet.

— Gik ordre til Regieringen udi Oldenburg at suspendere

103) Denne ordret aftrykte, knap forstaaelige Beskrivelse over Dagens Manoeuvre, bliver især utydelig ved Ordet „Ling,“ som dog formodentlig kun er en Feilskrift for: „Linie“ (skiøndt det rigtige „Linier“ gaaer umiddelbar forud.) Efter den Oplysning, en militair Videnskabsmand har havt den Godhed at meddele mig, maa Kongens Beskrivelse forklares saaledes: Tropperne marscherede i eet Corps, eller udførte, hvad man nu kalder et Linie-Manoeuvre; og det opmarscherede Corps har staaet i to „Linier,“ eller som det nu hedder Træfninger, med Infanteriet i Midten, og Cavalleriet, ligeledes i to Træfninger, Halvdelen paa høire, og den anden Halvdeel paa venstre Fløi af Infanteriets „Linier.“ Ved Afmarschen formeredes af begge Infanteriets Træfninger een Colonne i Centrum med Bataillons-Front („den mellemste Columne“) medens Cavalleriet paa høire Fløi dannede med begge sine Træfninger den 1ste Colonne, med Eskadronsfront; og Cavalleriet paa venstre Fløi en lignende Colonne, hvilken var den tredie.

executionen mod de Skibe, som med vores Flagger og passer paa Weseren ankommer, indtil videre, og det af Aarsagen, for ei at prejudicere vores Told-Rettighed til Elsflet ved denne inquisition.

16. Lod vi Cavalleriet fouragere, og blev kast af Mortererne og „Hovitzerne," hvoriblandt nogle skarpe Granater paa samme Maade som forrige Gang efter den liden redoute. Lod vi og en liden mine, giort under en Høi (Forhøjning), hvilken ei giorde sin rette effect som den burde. Var vi om Middagen hos G. L. Pless til Giæst.

— Havde vores Ministre atter Conferents med *Ammerong* og *Goes*, udi *Fallisaus* Nærværelse.

17. Marcherte vi udi 6 Columner, som „trupperne" stode udi 2 Linier en bataille, først den høire Fløi „suadronviis" med den forreste („forderste") Linie, og den anden jævnsides med dem, som og Infanteriet med begge Linier columneviis; ligesaa den venstre „Flügel" Columneviis med Infanteriet, og marcherte saa i 6 Columner.

— Lod vi og lægge nogle granater af Pap, fyldte med Sværmere, og lod nogle af Cavallerie(t) marchere derover, til Forsøg om Hestene vilde blive skye; mens de holdte vel deres Prøve.

18. Giorde vi atter en Træfning med hverandre, 2 Linier imod de andre 2 deres Linier, og træffede hver Linie 3 Gange med hverandre, baade med Artilleriet, Infanteriet og Cavalleriet.

— Om Middagen tracterede vi os og alle Officererne udi Teltet, til Beslut af denne Exercits-Campagne.

— Havde vores den 3. Conference med Ammeroug og Goes; mens kunde ei med dennem overeens komme, anlangende defensions-Skibene, judicaturen, Lagie paa Species, og deslige flere puncter.

— Arriverede de Hamborgske deputerede til Kiøbenhavn; og om Morgenen reiste de Chur-Saxiske bort, efterat hver havde faaet sit present, nemlig 500 Ducater.

19. Skiltes „truperne," enhver til sit Sted, og kom Jeg til Kiøbenhavn igien, med Dronning(en), Princerne og Princessinden.

— *Haxthusen* fik ordre at insistere derpaa, at tractaterne om alliancen her afgiordes („afgiørtiß"), og derhos at declarere, at vi for det øvrige vare genegen med Churfyrsten os at sætte over

Alt, som kunde til begges convenience tienligt eragtes; især om det Saxen-Lauenburgske og Ostfrisiske Væsen rc.

— Blev Ahlefeldt anbefalet at komme tilbage, og hannem til den Ende en avocations-Skrivelse til Kong Wilhelm tilsendt.

21. Blev hamborgske Deputerede permitteret om Aftenen til deres Opvartning og Audientz.

— Blev af os udi Conseil resolveret, at det Skib som udi Narva af en Engelske er giort til en Svenske, uanseet der er stor apparence at det er en Lurendreier, skal dog fri passere, og det paa hans producerte Svenske passer og Søbreve, som ere efter Pagterne indrettet. Derimod gik ordre til Stokflet, at „besværge" sig hos Kongen i S.(verrige) over denne Lurendreieri, og at begiere, at inquisition om Sagens Beskaffenhed maatte anstilles udi Narva, og Contraventeurerne tilbørligen straffes.

— Blev og resolveret, at vi ei vilde eller kunde tilstaae, at de Hamborgske Skibe, som med vores permission og Passer paa Grønland haver faret, eller som med vores troe Undersaatter interesserer, og derpaa vores passer haver erlanget, af de brandenborske Caper(e) skulde opbringes, og at denne vores resolution her den brandenb: minister, og ved *Haxthusen* hos samme Hof skulde tilkiende gives.

— Blev og Vice Admiral Paulsen ordre given at lade 2 af Jagterne til Glückstad equipere og lade, saaledes som de 2 derliggende Fregatter og skulde udredes, for at lade see, at det er vores Alvor at maintenere Respecten af vores Passer og Flager.

— Blev og for godt funden, at vores Undersaatter maa tage af den Engelske og hollandske Minister Skrivelser til Commandeurerne og Commissarerne efter den projet, som derom skal oprettes, paa det intet deraf os skulde kunne komme udi Fremtiden til prejudice.

22. Gik ordre til *Meierkron* i Frankr: at give tilkiende, at det var os kiært, at Frankrig nu havde resolveret, at skikke en minister til Sverrig, og at *Bethune* udi Polen bedst dertil kunde bruges.

— Fik *Meincke* Befaling at imodtage den af den hannoverske minister Grot foreslagne preliminar Conference om de Delmenhorstiske og Harbstiske Limit- og Jagt-Tvistigheder.

— Beretter *C. Guldenlew*, Ob: *Bielke* og Ob: *Trompe* den action, Duc de Luxenburg haver giort, og havte Victorie imod de Allierede med en stærk cavalcade i deres arrière-garde.

— Kom og twende Breve af Hertugen af Wirtenberg af 23. og 28. Aug: og beretter, at de vil attaquere *Limmerik* og Ob: *Dönep* var ihielskudt; begierer og regiment for sin Broder, H. af Wirtenb: hvilke(t) Jeg hannem ogsaa haver permitteret(promitteret.)

23 og 24. Var Jeg paa Frideriksborg, og lod mine Foler brænde med deres Mærker.

25. Kom Jeg hiem igien; kom Efterretning om Churfyrsten af Saxen Død.

— Blev og forelæst projectet af en Skrivelse, som den Engelske og hollandske Minister vores Undersaatter, som paa Frankr: segler, skulde medgive; er af (os) og saaledes approberet.

— Blev og de hamborgske deputerede ved en Secreterer insinueret, at de ei kunde admitteres til Conferens, førend posten udi Altena Kudsk, med de Penge, som hannem udi hamborg fratagen (ere), er paa fri Fod sat, og reparation skeet om denne ny Attentat imod vores respect og Høihed.

— Om Aftenen efter Maaltid blev Ob. L. „Suertzel" og „Junffer borstelin" (sic) troloved.

26. Bekom notification af Churfyrstinden, Min Søster til Dresden, om Churfyrsten af Saxens dødelig Afgang til Tübingen, som var den 12. 7bris.

— Svarede vi paa samme Skrivelse, og approberte Churfyrstindens Forslag at legitimere vores Geheimeraad *Rumohr* til vores Minister hos den unge Churfyrst, som og skulde skee, saasnart hans notification om Regieringens Antrædelse indkommer.

— Svarede vi og den unge Hertug af Beck, Friderich Ludewig af Holsten, som er G: Lieut: hos Brandenburg, at vi vilde conferere hannem Ordenen af Elefanten ved den første Solennitets-Act, som vi var sindet i kort Tid derover at holde, efter de om Ordenen forfattede Statuter [104].

104) Hertug Frederik Ludvig af Slesv. Holsten-Sønderborg Beck (f. 1654 død 1728), i Churfyrsten af Brandenborgs Tieneste og Gouverneur i Preussen, blev, tilligemed 4 tydske Fyrster, Ridder af Elefanten den 5te Jul. 1694.

29. Om Natten tilforn døde *Ammerong*, som var envoyé, og havde været her tilforn Ambassadeur; var og Ridder af Elefanten[105]).

— Gik ordre til *Meyercron*, at give *Croissy* tilkiende, hvorledes vi allerede vare betænkt paa at bringe den unge Churfyrste af Saxen til at declarere sig med for Neutraliteten og Freden; mens at det var nødvendig at Kongen af Frankrig sig saa vel om Conditionerne, saa(som) hvad han Churfyrsten derimod i subsidier og ellers var intentioneret at bevillige og præstere, noget nærmere at erklære: som i Særdeleshed os i Tiden at lade vide, om han var sindet med Churfyrstens declaration at blive neutral, ei videre imod Riget noget at foretage, eller nogen invasion derudi at giøre; saasom det var at befrygte at Churfyrsten, forinden denne stipulation, skulde ville giøre difficultet sig med os og Frankrige at sætte, og Riget at abandonnere.

— Herom blev Rumohr tilskreven, at han ved Leilighed kunde sondere dispositionen af det Chur Saxiske Hof om Neutraliteten; dog ei nogen proposition derom at giøre, førend han var forsikkret at man havde inclination dertil.

— Blev om de Brandenborgske Caper eller Fregatter, som endnu continuerer, ei allene de Hamborger, som med vores passer farer, mens endog vores tro Undersaatters Skibe bort at tage, den forrige ordre til Haxthusen derhen extenderet, at saafremt det icke med det første blev redresseret, om (sic) ei kunde efterlades, Gevalt med Gevalt at repussere.

— Kom vores Convoier Falken og Løssen hiem igien fra Frankrig med hoshavende Skibe.

---

105) Han kom først som Ambassadeur fra General-Staterne til Frederik III. 1665, og havde høitidelig Audients hos Kongen paa Rosenborg den 5. (15.) Mai. (Bircherods Dagb. S. 100.) Den 25. Mai 1671 blev han af Christian V. ophøiet i den danske Friherrestand. (S. Kongens Bemærkning herom d. 22. Aug. 1690.) Han ankom sidste Gang til Danmark, som Envoyé extraordinaire, den 4. Jun. 1690. (s. N. Hist. Tidsskr. I. S. 516.) Efter det noksom bekiendte Berlienske Skrift: „Der Elephanten-Orden, u. seine Ritter“ ꝛc. S. 78, skulde Ammerongen først have faaet denne Orden efter sin Død, nemlig den 9de Jul. 1692; og han lader ham leve ikke mindre end paa 12te Aar efterat han døde, eller til den 11te Febr. 1703.

October.

1. Giorde vi med Ober Rentmester Brant en general projet til Reglementerne for tilkommende Aar, og hvorledes Commissariatet herefter skulde indrettes og administreris; saa og at vi var sindet, hver Maaned „sielff“ udi et extraordinair Conseil, som Jeg efter Sagernes Beskaffenhed vil lade sammenkalde, og (at) efterse Estaten af vores Financer, og Udgifterne af hver Maaned da at ordinere.

— Talte Jeg til Prinds Friderich, at Jeg vidste at han havde Lyst til engang at giøre en Reise udenlands, saa havde Jeg ladet kalde Hans Henrik von Ahlefelt tilbage igien for at være hos ham som Ober-Cæmmerer, og at give Agt paa hans Dont, og gaae ham til Haande i forekommende Sager; forbød ham ei at lade sig mærke om sin Reise, for den fik at skee incognito, naar Tiden og Leiligheden det vilde tillade.

— Gik Ordre til Stockflet, at komme tilbage, og at give Secretair *Grüner* Commission til Correspondentzens Underholdning, indtil hans successors Ankomst.

— Blev os af Ob: Secretair *Jessen* refereret at de hamborgske deputerede havde givet ham tilkiende, at deres By var resolveret at engagere sig med os, og give, for vores protection til deres Commerciers Fremtarv, os en aarlig recognition; dog at den homagial Sag blev udsat, hvorpaa vi beordrede Grev Reventlau at tale med dem videre herom, og at vi var nok inclineret til saadan engagement.

2. Om Eftermiddagen var vores ministri med Resident Goes udi conference om Commercie-tractatet, til at giøre et projet og det til holland at forsende til videre approbation eller Forandring.

3. Blev Raad Urbich udi Wien anbefalet at dirigere det underhaanden derhen, at Rigs-Vice-Cantslere Søn fremfor andre til os maatte afskikkes, saa og at tale med den spanske ambassadeur om de ostindiske Capere, og om deres insolentier mod vores Undersaatter.

4. Kom Lindormen igien fra sin Krydsning imellem Christiansand og Harboøre.

5. Holdt vi Conseil over det hamborger Dont, og blev resolveret, med samme By udi en protections-tractat (at entrere), imod en aarlig recognition, ungefær til 50,000 Rdlr., varende Krigstid, og 30,000 udi Fredstid: dog med reservation af vores Rettighed paa Byen

efter den Pinnenbergske Reces, som os ogsaa blev forelæst, saa vel som Hyldingens Formular.

6. Fick *Haxthusen* atter Befaling at declarere Churfyrsten af Brandenburg, at saafremt de to i Emderen opbragte hamborgske Grønlands-Farere, som med vores passer ere bleven forsynet, ei strax relacheredes, vare vi foraarsaget i lige Maade de brandenb: Skibe og effecter at lade anholde, og at dertil allerede eventuel ordre paa behørige Steder var stillet.

7. Blev udi vores Cabinet efterseet reglementet af nærværende Aar[106]), om (ↄ: for, L. um) derefter det tilkommende Aars Reglement at indrette, saa og (naar) samme (var) fast stillet, at giøre Forandring hos Commissariatet og Ober Rentemesteren derfra at dechargere, paa det han paa Kammeret des flittigere kan være, og Finantserne iagttage kunde. Til deputerte ved Commissariat blev af Ober Rentmester foreslagen: v. Felden og Rosencreutz, og at i hans Sted udi Norge Land-Commissar: Hoffmann igien kunde bestilles. Blev og foreslagen, i Steden for en Zal-Mester at bestille en Casserer; saa og Ob: Rentm: tillægges 2 Bogholdere, paa det Udgiften og Indtægten desto bedre udi Rigtighed kunde bringes og holdes.

9. Blev pure resolveret, at lade til vores passers og Respects maintenentze anholde alle Chur Brandenb: saa og Emdiske Skibe og Effecter indtil videre, saasom Churfyrsten ei vil relaxere de i Emden opbragte Skibe, førend han haver erlanget Satisfaction paa sine Pretentioner imod Hamborg.

— Blev os omstændelig refereret, hvorudi det her opsatte projet af en ny Commerce-Tractat, og Hollænderne med deres sidste Contre-projet, discreperer, udi 14 Puncter bestaaende; og blev godt fun-

106) Der findes (med Jessens Haand) et Protocoll-Udkast paa Tydsk, over Hovedmomenterne af de i ovenfor omhandlede Conseil-Møde forhandlede Finants-Sager (i 16 Poster) hvoraf sees, at Kongen i sin Dagbog dog kun har noteret enkelte Hovedpunkter. Bl. a. har han forbigaaet den tagne Beslutning: om at udskrive for A. 1692 en Qvæg- og Kopskat, som i det mindste »die Fürstenthümer und Grafschaften mit einberechnet,« maatte indbringe 300,000 Rdlr. Man maatte vel indrette Skatten i Overeensstemmelse med den forrige Forordn. om Kopskat; men saaledes, at »die dabei vorgekommene Beschwerde und Ungleichheit remediret;« og Kongen dog erholdt det for disse Skatter beregnede Beløb uformindsket.

den, samme vores projet Residenten at lade tilstille, saa og ved Lente i Holland at lade overgive, om Staternes resolution derpaa at fornemme. De største difficulteter angaaer Judicaturen, Visitationen, lagie af species, Taxen af Varene, som ei ere udi Told-Rollen specificerede, defensions-Skibe, Renouvellation af det speyerske Tractat, hvorpaa Holland insisterer, om endskiøndt denne Tractat paa nærværende Tid ei er applicabel.

10. Blev *Lente* om alt dette udførlig instrueret.

— Gik ordre til Ob: Rente M:, saa og Günter udi Sundet, og Vice-Admiral Paulsen, at lade anholde de brandenb: og Embdiske Skibe og Effecter, som før er sagt.

— Kom C. Güldenlew hiem igien fra franske Campagne hos Luxenburg.

13. Blev resolveret at equipere twende Fregatter til at slutte Havnene ved Königsberg, indtil Churfyrsten af Brandenborg os haver givet satisfaction for de af hans Capere udi Embden opbragte Hamborger Skibe, Grønlandsfarere, og andre vores Undersaatters Skibe.

— Gik Ordre til Haxthusen at give Churfyrsten tilkiende, at vi ei var findet os med hannem over vores Rettighed, Søpasser til Hamborgere at udgive, og hvad for requisita ved Passernes expedition udkræfvedes, at indlade; mens at dette til Tractaterne med de Sø-Magter henhørte: saa skulde og Haxthusen ei videre om de opbragte Skibe tale, mens Sagen paa de extremiteter, hvorhen det syntes at det pretenderte Chur Brand: Admiralitet det søgte at dirigere, at lade ankomme.

— Der blev Rumohr communiceret, hvorledes efter Baron Giödens Beretning det Lüneborgske Huus skal søge at forhindre det Ægteskab mellem vores Datter og Chur-Saxen, for at vigilere derved, i hvor vel ei synderligt: kan være at denne rapport nogen fundament kunde have.

— Blev af os godtfunden, at beskienke Borgemester *Schafhusen* i Hamborg med 500 Rdlr. i Ducater til den med samme By forehavende protections tractats Beforbring.

15. Havde vi atter i vores Cabinet conferens over Reglementet, og communicerte Ob: Rentm: Brant os, efter hvilket Opsat Sø-Estaten dette Aar haver bekommet saa nær henved 500,000 Rdlr.

efter den dem tillagte repartition, som vi godt fandt at lade efterse af „Sø-Deputerterne.“

— Fik vi Efterretning fra Holland, at *Limmerik* i Irland havde capituleret, og Hertugen af Wirtenberg meget til des reduction contribueret.

16. Blev os af Sverrig communiceret, hvad Kongen for vores Undersaatter, saavel som sine egne, til Kongen af Spanien og Gouverneuren udi Brüssel imod de Ostindiske Capere havde skrevet; og befandt vi for godt, paa samme Maade til begge at skrive, og deraf reciproquement til Suerrig communication at lade give.

17. Blev disse Breve expederet og derhos vores Commissarie udi Brüssel, saa og vores ministri og Betiente udi Holland, Engelland og paa det Keiserlige Hof tilskrevet, der at declarere, at saafremt os og Suerrig satisfaction imod de spanske Capere længer skulde negtes, vi vare nødt til at tage andre messures til Commerciernes manuteneniz og ommeldte satisfactions Erholdelse.

19. Blev atter resolveret, at en af Fregatterne, Hummeren eller Dragon, som ligger ved Glückstadt, skal strax equiperes for at passe paa brandenborgske Skibe og deres insolentzier at repussere og forhindre. Til den Ende blev en Lieutenant herfra sendt med ordre til Vice-Adm. *Paulsen*.

— Saa blev og godt befunden at informere den Suenske envoyé om det Dont, saasom en casus foederis, om deraf Widtløftighed sig skulde reise.

20. Gik ordre til Haxthusen, at vi aldrig skulde eller vilde consentere, at af de(n) pretenderte Churbrandenburg: Admiralitet til Embden vores Undersaatters Skibe skulde visitere(s), og over deres qualitet dømmes; mens at vi vare sindet saadant affront paa høieste Maade at revangere. Det samme blev her den Churbrand: Envoié insinueret.

21. Gik ordre til Regiering(en) udi Oldenb: at devalvere alle fremmede Mynt og Penge paa den Fod, som de Naboer havde giort; mens at lade vores egen Land(s) Mynt in statu quo indtilvidere.

22. Var vi paa Fiskeri paa Christiansholm ved Dyrehaven.

23. Fik vi Efterretning, at vores Jagter havde opbragt til Glückstadt en Emdisk Convoi med 3 á 4 andre, saa og 3 Brandenborger

eller Embder udi Sundet at være anholdt. Blev en ordre expederet til Günter i Sundet, at omendskiønt Engelske, Hollandske eller andre Effecter kunde være i de Churbrand: eller Embdiske Skibe, han dog dennem skulde anholde, mens over de, som vare ganske befragtet af andre Nationer, da at indhente nærmere ordre.

24. Blev Harthusen beordret at give de brandenborgske, saa og de allierede Ministre til Kiende, at saafremt de allierte sig skulde ville meslere udi querelle imellem os og Churfyrsten om de udi Embden opbragte Skibe, vi paa vores Side i lige Maade skulde være nødt til at søge Venner, og at det os ei paa assistance skulde manguere.

— Ellers blev den brandenb: *"Fallison"* her insinueret, at naar først restitutionen var skeet af de opbragte Skibe, vi da vilde concurrere til at forskaffe Churfyrsten Satisfaction fra Byen Hamborg paa sin pretension; dog at vi ei kunde intervenere i Sagen publice for ei at prejudicere vores Rettighed over samme By.

— Blev os af Grev Reventlow berettet, at de hamborgske deputerede hannem havde tilkiendegivet at deres By sig ei videre til noget kunde engagere, end til det, som den pinnenbergske reces formeldte; hvorpaa dem skal svares, at saafremt Byen ved saadan resolution skulde forblive, vi da og saadanne mesures skulde tage, som vare convenable imod Folk, af hvilke man intet godt, mens alt Ondt sig have at formode.

26. Beretter *Haxthusen*, at Churfyrsten af Brandenburg var sindet at relaxere de anholdte Skibe i Embden, hvorpaa af os blev resolveret at revocere de udgangne ordres at arrestere alle Churbrandenb: Skibe og effecter; dog at de, som allerede ere anholdte, skal udi arrest forblive indtil relaxationen af de opbragte Skibe i Embden virkelig er skeet.

27. Blev denne vores resolution Haxthusen notificeret, og her den Churbrand: envoyé, det samme tilkiendegivet.

— Gik ordre til *Meierkron* at insistere paa de sædvanlige Sø-Maximer, at saa som ufri Skib giør ufri Gods, saa fri Skib burde at giøre fri gods; og om Fran(krige) det ei skulde ville samtykke, da derhen at see, at paa det mindste vores Undersaatter, som deres Skibe til Englænder(e) eller Hollænder(e) kunde have befragtet,

deres Fragt, naar de opbringes, godtgiøres; anlangende Commerce-tractaten, saa skulde han frembeles anholde, at det her maatte skee.

28. Reiste vi til Friderichsborg; imedens havde vores Ministre Conferens med den Engelske, som derudi 4 Ting begierte: 1. at ratificationen, saavel af den sidste defensive alliance imellem os, Engelland og Holland, som af conventionen om Farten paa Frankr: paa een Tid skeete. 2. vi os vilde erklære om vores Mening om en nærmere engagement. 3. Kongen af Engelland 5000 Mand imod billig Condition overlade; og 4. at vi vores trupper udi Holland maatte recrutere.

29. Var Jeg hen og besaae Croneborg, hvor de haver flittigen arbeidet.

30. Blev førommeldte propositioener af os udi Conseillet til Frideriksborg examineret, og derpaa godt fundet, 1. at vi vare tilfreds at ratificationen af begge tractater paa den proponerede Fod skeete; mens at derhos om Commercie-Tractatet stipulertes, at den efter den 7. Secret Articul inden Paaske tilkommendes skulde i lige Maade afgiøres. 2. at vi vilde Kongens i Engelland nærmere Mening om deslige engagement først afvente; og syntes os imidlertid, at det ved den sluttede alliance, som var noksom obligatoire, indtil videre kunde forblive. 3. Mere Folk kunde vi ei give, uden det skeete under det Navn af Rigs-Contingent, for ei at give Frankrig Anledning at bryde med os (hvorom først med Keiseren vilde conveneres, og os derimod satisfaction af Keiseren og Riget gives.) 4. Iligemaade kunde vi ei obligere os til den begierte recrutering; mens vilde dog underhaanden hielpe og concurrere, saa meget giørligt var.

— Herhos resolverte vi endnu, at saasom Værket, at convenere med Keiseren en Satisfaction for de foromrørte 5000 Mand syntes at være de longue haleine, vi for vores løbende Contingent vilde overlade til Kong(en) i Engeland 2000 Mand; nemlig 1000 til Fods, 500 (til) Hest, 500 Drag(oner.) Med disse Vilkaar, at os af Keiseren derimod quittans skriftlig skaffes paa Contingentet, angaaende saavel det fyrstelige, saavelsom vores Andeel udi Holsten; trupperne paa samme Fod, som vores andre, af Kong(en) af Engeland bliver underholden; 3. og os fristaaer, dennem naar os behager at rapellere.

31. Blev det af Ob. Secretair Jessen den Engelske envoyé til Svar paa „sin“(e) Propositioner insinueret, og med stor Fornøielse af hannem ad referendum antaget.

— Blev og de hamborgske deputerede paa vores ordre ved Grev Reventlau declareret, at saafremt Byen ei skulde imodtage vores proposition og Anbydelse, at ville tage deres Commercier i vores protection imod en aarlig recognition og Forbindelse, vores Fiender i Fremtiden imod os ingen Hielp eller Forskud at giøre, efter pinnenbergske recesset(s) Indhold, at vi det ei anderledes kunde ansee end som en Marque („Markue“) af en ond Villie imod os, og „par consequentz“ skulde søge Byen alt Fortræd og Skade, som muligt var, at giøre. — Det samme blev Ehrenschildt tilskrevet, at declarere Borgemester Schaffhausen, som „deputerterne“ selv begierede, for at giøre deres relation des eftertrykkeligere.

November.

2. Var jeg (om) Middagen paa Jægersborg, hvor jeg lod Posten henbringe, og drog imod Aftenen til Kiøbenhavn.

— Udi Conseillet blev talt om, at overlade et Regiment til Fods til Fyrsten af Ost-Frisland, dog at han som „Oberste“ sig derimod i vores Tieneste engagerede, og det Værk til videre resolution udstillet.

3. Havde Baron *Herberstein*, som af Chur-Saxen (var) hidskikket, hos os samtligen audience, hvorudi han undskyldte, at Notificationen saa silde var skeet.

— Gik ordre til *Meierkron* at forsikkre de Franske ministre, at vi intet skulde lade intenderet, for at engagere den unge Churfyrste af Saxen; mens at det ei skulde være uden difficultet, forbi han nu nyder af Keiseren og Riget store avantages, og allene i Penge henved 6000 Rdlr. Om Farten til Nord- og Østersøen fri for Caperiet at giøre, vilde vi lade skrive til Engelland og Holland, og at vi gierne havde fornummet, Frankrig dertil ei at være ugenegen.

3. Gik ordre til Glückstadt, saa og til Günter i Sundet, at saa snart Efterretning indkommer, at relaxationen af de i Embden med vores Passer opbragte Skibe var skeet, hvortil ordren af Churfyrsten allerede skal være afgaaen, da og at løslade de her anholdte

Churfyrstelig Brandenburgske, saa og Embdiske Skibe; hvorhos vi os haver reserveret, at igien lade anholde de Embdiske, saafremt inden 4 Maaneders Forløb vores Betiente og Undersaatter ei bliver betalt eller tilfredsstillet, for deres Fordringer hos samme By.

4. Havde vi Reglementet og Cammer-Væsenet igien for udi vores Conseil i Cabinettet, og blev Brandt beordret at formere en exacte Balance af Udgift og Indtægt af nærværende Aar, som skal være færdig næstkommende Onsdag [107]).

6. Fik vi Breve fra Engelland, at vores Ostindienfarer Ulven skal være bleven for Compagniet under Engelland ved Plymouth, dog Folket og meste Varene salveret af en Visp sammestedes.

7. Bekom *La Fouleresse* udi Engelland ordre at takke Kongen af Engelland for den Hielp, vores Compagnie af hans „Officianterne" er skeet. Saa blev og hannem og *Lente* i Holland udførligen tilskrevet om Fartens Frihed til Norden og Østersøen, paa det de Engelske og hollandske ministri her ved vores Hof maatte med det første anbefales, derover med os og den franske Ambassadeur at convenere.

— Blev det hamborgske Skib, som en Tid lang haver været udi Arrest udi Bergen, løsgivet, for at facilitere derved det forværende [108]) nærmere engagement med Byen Hamburg, i Reservation at igien anholde flere, om os og vores Undersaatter for deres pretension ei inden 4 Maaneders Tid ingen (nogen) satisfaction skulde skee.

— Saa blev og paa den Efterretning, at de danske Skibe til Embden allerede var relaxeret godtfunden, at lade i lige Maade strax bortgaae de her anholdte brandenb: og Embder Skibe; og blev det samme Aften brandenb:(orgske) Envoién, som saa indstændig den Relaxation anholdte, hannem notificeret.

— Blev Oberste Bielke depecheret til Churfyrsten af Saxen, for at condolere og gratulere til sin Regiering.

107) J Jessens Protocoll-Udkast (f. den 4. Oct.) findes: „Ihr Königl. „May. allergnädigste Wille ist, daß von dem Ober-Rentemeister eine „richtige Specification oder balance formiret werde, was J. Kgl. „May. Hebung und Intraden de ao. 1691 betragen, was davon ein„gekommen, und noch in Restanten begriffen; wie auch was davon, „sowohl auff das militair, als civil Reglement, bezahlt worden, und „noch zu bezahlen restiret."

108) Under Forhandling værende.

9. Bekom Breve fra Hertugen af Wirtenberg af den 29de 7bris for Limmerik, at de havde alt accorderet, og at de vare beordret at transporteres til Flandern, og udi sær, at vores truper endnu vare udi god Tilstand.

— Blev F. Ambassadeur tilkiende givet, at omendskiøndt vi nu kunde forvente at erlange satisfaction fra Keiseren og Riget [for] vores Pretensioner, imod Levering af vores Contingent, saa vare vi dog sindet, det ei videre end for dette Aar og de (det?) følgende at furnere, saa fremt Frankr: os derimod, til nogen Erstatning af hvis vi saaledes hos Keiseren og Riget kommer at tabe, vilde bevilge en „ulimiterede" garantie, imod alt Tiltale af Riget for Contingenternes Skyld; saa og aarlig forhøie Subsidierne; herhos blev Ambass: insinueret, at vores ordinaire Contingent sig vil beløbe hen til 2000 Mand.

10. Lod vi en ny Docke, hvor endeel Skibe kan efterhaanden udi repareres og renouvelleres fra Kiølen op til, afvinde fra sin Bankestok, der den var paa bygget; samme er inventeret af Admiral *Henr. Span.*

— Underskrev jeg 50 trykte Obligationer for *Abo* udi Amsterdam paa de Livrenter, som han der for os optager.

— Blev det samme til Meierkron skreven, som Ambass. var her sagt, og gik vores intention derhen, at preparere Frankrig i Tiden, anlangende Contingenten og vores Forehavende, det med Keiserens Bevilling til Kongen af Engelland at overlade.

12. Vare vi sammen igien om Finantserne og reglementerne; mens som der fattes den exacte balance for Indtægt og Udgiften for dett(e) Aar, befalede vi en balance af det forrige Aars Regnskabe at forfatte, saa og af de 3 quartaler af dett(e) Aar i lige Maade at forfærdige, paa det reglementerne for tilkommende Aar af os kan desbedre indrettes [109]).

13. Havde den hidsendte Chursaxiske Baron von Herberstein sin Afsk: Audientse, og blev beskienket af os med et Bæger af Guld med mit Ciffer derpaa.

— Blev *Rumohr's* Instrux os forelæst, og hannem til Sarens

---

[1]) Denne Kongens Optegnelse stemmer aldeles overeens med det, som af Jessen er ført til Protocollen i ovenanførte Udkast.

hensen(dt), bestaaende: 1) søge Ægtepagterne fyldest at afgiøre. 2) en defensif alliance at oprette. 3) angaaende Saxenlauenburgs Dont er ham alt Underretning tilsendt. 4) at offerere Churf. af Saxen vores mediation, med Begiering det hos sine allierede at beforbre. 5) at sondere Churf: om en particulier Forliig med Frankr: 6) at tragte at giøre til vores Tieneste de ministre favorabel, som hos Churf: største Credit haver.

14. Gik ordre til Raad *Hansen* udi Glückstad, at indlade sig med den Svenske Feltm: *Bielke* i Correspondents over den franske Stikkelse til Suerrig, og om des veue og succes; saa og om den unge Hertug af Gottorf(s) Reise til Sverrig, for at sondere hans Mening derom, og om det ikke var tienligt at der giordes en nærmere Forbund imellem os og Sverrige, særdeles for Mediationens Skyld.

— Blev det Forslag af vores Ministri om Glückstads Havns reparation af os approberet.

17. Blev quæstionen *an* resolveret, at accordere nogle Folk til Fyrsten af Ostfrisland, fot at formere deraf et Regiment, som han skulde være Overste af udi vores Tieneste, under det Oldenborgske Navn, og som han udi Ostfrisland vilde underholde[110]); men Quæstionen *quo modo* til videre accord og vores resolution udsat.

---

110) Christian Eberhard, Fyrste af Ostfriesland, som da hans Fader døde 1665, ikke var et Aar gammel, stod i 25 Aar under Formynderskab af sin Moder, Christine Charlotte af Würtenberg, og tiltraadte først Regieringen den 23. Marts 1690. Under Moderens lange Formynder-Regiering opkom stor Uenighed imellem den kloge, men meget herskesyge Fyrstinde og Stænderne. Det lille Land blev Skueplads for langvarige indvortes Uroligheder, Overfald af en Nabofyrste (Biskoppen af Münster) og mangehaande politiske Intriger og Bevægelser, hvori Churfyrsten af Brandenburg understøttede Stænderne (endog med væbnet Magt, 1682.) Fyrstinden holdt sig til det brunsvig-lauenburgske Huus; og hendes Søn sluttede endog 1691 en Arvepagt med Hertug Ernst August af Br. Lüneburg. Imidlertid havde Landet fra 1682 havt Besætning af brandenborgske Tropper; og Stænderne havde sluttet en formelig Forsvars- og Subsidietractat med Brandenburg og Münster. Men Følgen heraf blev, at Churf. af Brandenborg siden, hverken ved Fyrstens eller Stændernes Begieringer, eller ved keiserlige Underhandlinger og Mandater, kunde bevæges til at trække sine Tropper ud af Landet. Disse Forhold kunne tiene til

— Kom Støfflet fra Sverrig tilbage igien; temoignerede stor Fortrolighed, Kongen af Sverrige hannem havde paabyrdet at forsikkre os om al Venskab.

18. Proberte vi en af de 24pd. Jernstykker fra Norge imod en 24pd. Metal, og en Svensk Jern 24pd., og giorde vi 13 Skud af hver Stykke efter hinanden, og holdt de fuldkommelig deres probe; og findes disse 24pd. Jernstykker fra Norge saa gode og lette som Metal-Stykker; de første af dette Slag har Admiral *Span* ladet støbe udi Norge.

— Gik ordre til Meierkron at repræsentere de franske ministri, hvorledes efter Neutralitets-tractatet vi angaaende bemeldte truper ei videre vare obligerede, end dennem ei at recrutere; men at for det øvrige Kong Wilhelm dem kunde transportere og bruge hvor det hannem lystede.

— At sætte os sammen med Hannover, derfra vare vi ei eloigneret, mens det burde ham at giøre dertil det første pas; og naar han skikkede Rogen til os, vilde vi os saaledes videre paa hans proposition erklære, at Frankrig skal have Aarsag, dermed at være content.

— Fik Rumohr Fuldmagt til Alliancens Afhandling med Chur-Saxen; saa og ordre at assistere Churfyrstinden udi hvis hun kunde have at desiderere, hendes entretien og Livgeding angaaende.

19. Kom Kammerjunker og G. Adjutant *Blom(e)* fra Irland med Breve fra H. af Wirtenberg, angaaende recrutering af vores truper, som havde mist udi disse tvende Campagner 1500 Mand i Alt.

— Havde vi atter Cammer- og Finants-Sager i vores aparte Conseil, og som det befandtes at (vi) komme til kort ved 400,000 Rdlr., blev saa for godt befundet, at Cammeret skulde være betænkt paa at udfinde en extraordinair Fond, paa hvilken man kunde giøre Credit foruden Landet at besværge; og kom udi Forslag at betale eller give noget for peruquer, Klæder, Sko &c.[111]).

at oplyse Grunden til, at den i øvrigt fredelige, legemssvage, i Landet almindelig afholdte Fyrste, som det synes, har tænkt paa at tage danske Tropper i sin Tieneste.

111) „Den 19. Nov. 1691 ward in balancirung der Intraden und Ausgaben weiter continuirt, und soweit aus der von dem Ober-Rent-

20. Beretter Haxthausen, at Fallisau (sic) skal beordres af Churfyrsten at tractere her, over renovationen af den expirerede alliance mellem os og Brandenburg.

— Fik vi om Aftenen en Skrivelse paa Latin fra Sverrige, som var underskreven Status Regni sueciae. Indholdet var at solicitere Hielp og Bistand mod deres egen Konge.

21. Svarede Jeg H. af Wirtenberg paa det Brev, *Blome* havde medbragt, at man gierne vilde recrutere saa vidt skee kunde, og Jeg saae gierne hans Hidkomst. *Tetau's* Patent som G. Lieutenant laae her færdig, naar han den vil afhente.

— Blev udskikket til vores udenlandske ministri og Betiente en trykt Skrift imod Hamborg, anlangende nogle puncter, hvorover samme By sig hos Keiseren og Riget over os nyligen haver besværget; særdeles den af os i Glyckstad giorte Anordning om de Skibe, som med vores passer hidindtil haver faret og negotieret; saa og Farten paa Grönland, som dennem ei tilstedes uden vores special concession.

23. Beretter Meiercron at de Franske ei vil tilstede, fri Skib skulde giøre Ladning fri, med mindre det i lige Maade af de Engelske og Hollænder skeer, og det i regard af Frankrig blev accorderet. Herpaa blev resolveret, at vores ministri udi Engelland og Holland, saa og Meierkrou, skulde anbefales, al mueligt devoir at anvende, paa det paa alle Sider denne gamle Sø-Regal, (sic) fri Skib, fri Gods, maatte restableres. Saa blev og for godt fundet, den franske Ambassadeur at communicere, hvad senest om Farten til Frankrig med Engl. og Holl. her er sluttet og aftalt.

24. Blev forbemeldte ordres expederet.

26. Havde vi atter financer for at indrette, og blev af os resolveret hvorledes det tilkommende Aar, og herefter, med Commis-

„meister producirten balance de ao. 1690 ersichtlich, werden die Intraden dieses Jahrs (1691) nicht höher belauffen können, als pp. „2,796,778 Rthr.; dahingegen die Ausgaben bis 3,209,457 Rthlr. „sich erstrecken, so daß bey 4 tonnen goldes annoch manquiren." (Jessens Protocoll-Udkast.) Overrentemesteren andrager paa, at der maatte tænkes paa nogle extraordinair Midler til, før Aarets Udgang i det mindste at kunne afdrage paa dette Deficit 245,658 Rdlr.

sariatet, Cammeret og Zal-Cammeret, saa og Hof-Estaten skal forholdes og hvilke personer derudi skal bruges.

— Om Eftermiddagen saae Jeg med Brandt og Harbo Krigs-Reglementet igiennem [112]), for at see, om og hvormeget der kunde spares.

27. Blev af Stofflet til den tydske Officerer i Sverrig, som offererer os *Hamborg* at forskaffe, skreven, sig her at aistere, for at see for 100 Dlr. om han er viis eller galen.

— Blev for godt funden, at lade holde Conferents med den Brandenborgske [Minister] over renouvellationen af den expirerte alliance, og des Propositioner at fornemme.

— Fik vi Beretning fra Raad Hansen i Glyckstad, hvad Bielke hannem havde tilskrevet, at hannem syntes saasom vor alliance med Sverrig begyndte at blive noget koldsindig.

28. Gik ordre derpaa til Hansen at abouchere sig med Bielke i Hamborg, og hannem forestille, hvorledes denne Koldsindighed ei fra os herrørte, og at vi intet mere ønskede, end at see os med Suerrig til begges interesse uopløselig forbunden, og omendskiønt Suerrig havde giort tractater med Andre, i Særdeleshed med Hannover, uden vores communication, blev vi dog persuaderet af Kongens i Suerrig fermelé, og vilde lige justice og Intention hos hannem forvente; thi begge vores Misundere kunde ingen større plaisir skee, end at see os separeret.

— Gik ordre til dem i Glückstadt og Oldenburg, at publicere de nye Keiserlige avocatoria mod Frankrig.

— Blev dem udi Oldenburg anbefalet, at lade vores Undersaatter,

112) Man har en egenhændig Optegnelse af Kongen, dat. den 26. Nov. 1691, saaledes affattet:

„*Militien* udi Danmark rester til Ann. 91 Rdlr. 135,307: rester til Ann. 92 Rdlr. 987,448 Ved Marinerne Rd. 32,000. Summa Rdlr. 1,154,755.“

„*Militien* udi Norge rester for Ann. 90, 91, og Avance (for) 92: Rdlr. 214,914.“

„*Söestaten* rester og for Ann. 92: Rdlr. 350,000.

„Danmark, *Extra*-Bygning for A. 92 [nemlig ved Fæstninger] Rd. 120,000. Norge, Extra-Bygning for A. 92: Rd. 42,379.“ — „Naar nu denne Sum betales A. 92, saa rester Militien udi Danmark og Norge endda 4 Quartaler, eller et heelt Aars Gage.“

som recta fra Frankr: paa Weseren negotierer, betale dobbelt Told i Elsflet.

28. Gik en Monitorium til Hertuginden af Tremouille, at ratificere den her sidst sluttede tractat inden 6 Ugers Forløb, eller at forvente extrema, hvorhen det og synes at hun var mere inclineret, end til at afgiøre Sagen i Mindelighed; i Særdeleshed blev og om Religionen udi Skrivelsen Melding giort, og at vi efter (det) sidste grevel(ige) til Oldenburg Testament vare obligeret derhen at see, at den unge Greve af Altenburg i den augsburgske confession blev underviist og optugtet. Dette Skrivelse skal ved en Notarius til Oldenborg til Hertuginden skikkes, og derpaa Svar eller recipisse begieres.

— Skrev Jeg 50 af de trykte Livrenter for *Abo* udi Amsterdam under, som Ob. Rente M. *Brandt* leveret er.

— Var Jeg hos min Søn P. Carl, og fandt alting vel hos hannem, hans Vorbom (Wachsthum) angaaende.

30. Blev os en Memorial fra Ob. Rentem. indgiven, angaaende Intrad:(erne) udi Oldenb., og os forelæst, og derpaa godt funden, at alle Intrader paa een rubrik og quantum skulde sættes, saaledes at hver Quartal en Deel deraf blev betalt. Saa blev os og refereret, hvorledes det forholder sig med Grændserne imellem Pinnenberg og det Grevskab Rantzau, og for godt funden, med Grev Rantzau os i Mindelighed at forlige.

December.

1. Gik atter ordre til Meierkron om Commersvæsenet og at insistere derpaa, at vores Undersaatter i „Fatgeld" ei høiere end de Svenske maa graveres; hvorved hannem og blev anbefalet at forestille, hvor sensibel os haver været, at see, at der giøres distinctioner imellem os og Suerrig, eller med Andre, snart i den ene, snart i den anden Sag, og at vi havde den Tillid til Kongen i Frankrige, at det i Fremtiden jo skulde blive redresseret.

— Var og Ild løs udi Edward Kruses nye Møller, hvoraf trende opbrændte; de øvrige og Huset blev Gud være lovet salveret.

3. Blev udi vores Cabinet Cammer-Instruxen igiennemseet og godt fundet, derudi noqle Poster at forandre. Saa blev og fast-

stillet at afskaffe *Land-Commissarierne*, og i deres Sted at bruge en af de bedste Amtsskrivere udi hver district.

— Vi befalede og at en Instruction for Ob. Rentemesteren skulde opsættes, saa og for sine Bogholdere, samt en edelig Revers for dennem. Saa skal og imod tilkommende Torsdag os af Ob. R. M. leveres en rigtig Specification, hvad hver Estat endnu for dette Aar haver at fordre, og hvad deraf uomgængelig vil betales [113]).

4. Examinerede Jeg *Ahlefeldts* Opsats om Prinds Friderichs Reise, og skal derover Instructionen forfærdiges, dog i nogle Poster forandres, saa vel i Særdeleshed hvad Frankrig angaaer, hvor Reisen paa hele Søkusten skal skee, for at informere Prindsen om Sø-Estatens og Flaadens Beskeaffenhed i samme Kongerige.

5. Gik ordre til *Lente* udi Holland med Fuldmagt at slutte en Commerce-tractat med den portugisiske envoyé sammesteds; saa og at comprehendere Kongen af portugal udi den sidst sluttede alliance med Suerrig, saafremt han det skulde desiderere og den Svenske bliver beordret dertil at concurrere. Blev *Lente* anbefalet at delibrere efter Leilighed, at vi nu med Goes bedre end forhen vare fornøiet, og tage deraf occasion at pressere videre ordre til hannem om commerce-tractatets Slutning.

— Gav vi Harthausen Forlov at komme paa en kort Tid herhid, for at give os rapport om Churfyrsten af Brandenburg sentimens over renouvellationen af den expirerede alliance; hvorover vores ministri tilkommende Uge skal træde i Conference med *Falisson*.

113) „Ward von dem Hrn. Ober-Rentmeister anderweit eine balance der „Ausgaben und intraden de ao. 1691 übergeben, wornach die Aus„gabe dieses Jahres bis 302,532 Rthlr. überschiessen. Ist also das„jenige, so den 19. Nov. passiret in so weit geändert; wiewohl die „balance vor Neu Jahr nicht so juste gemachet werden kann; weil als„dann erst zu ersehen sein wirdt, ob alle angegebene intraden richtig „eingekommen. Es wardt, occasione dieser balance, von Ihr Königl. „M. nochmal allergnädigst befohlen, das richtig bei einem jeden estat „specificiret werde, was dieses Jahr noch zu zahlen restiret, damit „also wieder resolviret werden könne, woher die mittel zu nehmen, „wordurch dasjenige, so bei einem jeden Estat für gegenwärtiges Jahr „annoch unumbgänglich erfordert wirdt, bezahlet werden könne.“ o. s. v. (Jessens Protocoll.)

— Gik *Urbich* ordre at contestere imod Rigs-ViseCantzler, at det var os kiært, at hans Søn var destineret til at være Envoié paa vores Hof, og at vi skulde søge at lade hannem see, hvor høit vi Faderen estimerede.

6. Holdt Jeg min devotion.

— Om Aftenen talte Jeg med Dronningen om P. *Friderich*(s) Reise, hvilket hen(de) meget vel behagede, at Jeg dertil vilde resolvere.

— Ankom her en Envoyé i Byen af Persien, som vi lader defrayere.

7. Beretter Meierkron at have talt med Croissy („Crossy") om vores sidste proposition anlangende Contingentet, og de os af Keiseren giorte offerter, at Frankrige intet havde at sige imod det ordinaire Contingent; mens at give mere subsidier, for ei at stille det hele Contingent for den forgangne Tid, dertil syntes slet apparence at være; dog havde Croissy det ad referend[illegible] at

— Berettes fra Wien at [illegible] med gode Instruction(er) anlangende give sig paa [illegible] satisfaction fra Keiseren og Riget, og Elbtolden.

8. Gik atter ordre til Urbich at give de Keiserlige Ministrer tilkiende, at denne Beskikning os skulde være meget angenem.

— Til Meierkron blev given Efterretning herom, saa og svaret paa hans sidste relation, at vi vilde afvarte, hvad Ambassadeuren paa vores sidste proposition anbefalendes vorder; imidlertid skulde Meiercron inhærere sine forrige ordres. Derhos blev hannem og anbefalet at regalere dennem som subsidierne betale.

8. Havde vores ministri Conferens med den Engelske over den sidst sluttede Convention om Farten paa Frankrig, og des ratification.

— Om Eftermiddagen saae Jeg med Jessen min Reise-Journal igiennem, om (for) deraf at formere en Instruction for Pr: Frid: og *Ahlefeldt*, som med hannem skal reise udenlands.

10. Havde vi Sø-Estaten og Krigs-reglementet for; og resolverte vi at ordonnere til Sø-Estaten for tilkommende Aar 320,000 Rdlr., og for dette Aar skal dem contant betales 15,000 Rdlr. af Cassen og 28,000 af Land-Commissarius *Hiort* („Jort.") Krigs-

reglementerne her og i Norge blev opsat til en anden Dag; dog skal *Brandt* og *Harbo* derover conferere.

— Om Eftermiddagen var vores Ministri i Conferents med den brandenborgske envoyé anlangende renouvellationen af den sidste alliance til at fornemme hans Anbringende til vores videre resolution.

10. Blev godt fundet at give de hamborgske deputerede tilkiende, at vi os ei mindre end paa 10 Aar med deres By kunde indlade; mens at vi derimod (den) af dem begierede annuelle recognition 100,000 Rdlr. vilde lade falde, og os aarligen med 40,000 Rdlr. fornøie; ultimatum skal være paa 30,000 Rdlr.[114])

11. Fik vi Breve fra Churfyrstinden af Sachsen, min Søster, med den uformodentlige Tiding, at Churfyrsten havde hende ladet tilkiendegive, at han ei kunde have Kiærlighed imod vores Datter P. *Sophie Hedvig*[115]). Vi tog derpaa strax denne resolution, for at

---

114) Kongen har forbigaaet ved denne Dag at optegne om et Cabinets- [illegible] Finants-Sager; hvor det usgiordes, at af [illegible] Sø-Etaten, maatte uomgængelig skaffes til Betaling for Holmens [illegible] Rdlr. For Udgifter i A. 1692 til Sø-Etaten skulde 320,000 Rdlr. sættes til [illegible] Deputeredes (Admiralitetets) egen Disposition." Der skulde foretages en Undersøgelse hos Land-Commissarerne („eine inquisition") „warum sie mehr Schulden, zum Estat gehørig, bezahlet, als nach Ihre K. M. allergnädigst gemachte disposition geschehen solle."

115) Churfyrsten af Saxen, Johan Georg IV., en Dattersøn af Kong Frederik III., (f. 14. Nov. 166) besad heldige Naturgaver, og havde ved en ombyggelig Opdragelse og paa Reiser i sin Ungdom, opnaaet en ikke almindelig Dannelse. Allerede nogle Aar inden Faderens Død havde han imidlertid fattet en lidenskabelig Kiærlighed for den unge Magdalena Sibylla Reidschütz (Datter af den saxiske Gen. Lieutenant og Oberst Rud. v. Neidschütz og Ursula Margr. von Haugwitz) hvis sieldne Skiønhed allerede fra hendes 12te eller 13de Aar skaffede hende flere Tilbedere ved det saxiske Hof, som dog fandt det raadeligt at trække sig tilbage, da det blev bekiendt, at den unge Churprinds stod dem i Veien. Hans Fader, der snart skal have bemærket Sønnens tidlige Lidenskab for den unge Skiønhed, sendte ham i A. 1687 og 1690 paa Reiser, og indrettede disse saaledes, at Churprindsen ved sin Hiemkomst maatte følge Faderen til Rigsarmeen i Krigen mod Frankrige. Men neppe var Faderen (12. Sept. 1691) bortreven af en smitsom Syge i Tübingen, før den unge Churfyrste ilede til Dresden, hvor den nu 16aarige Frøken Reidschütz (hun var født den 8. Febr. 1693)

lade see, at vi ei findet var at give vores Datter til een, som ei havde Kiærlighed mod hende, at skikke Churfyrsten tilbage sine til Princessen givne presenter, og at ophæve al correspondens med hannem; og at revocere Rumohr og Secretair Grundt, uden Affked at tage. Jeg remonstrerede Dronningen min resolution, hvilken [og hun] var af lige Mening med mig.

12. Gik herpaa ordre til *Rumohr* med en Expres, og skrev Jeg derhos til vores Søstre; til *Ane Sophie*, at hun ei vilde sig over denne Forandring affligere, mens befale Sagen Gud og Tiden; og til min Søster *Wilhelmine* om Presentens Overlevering til Churfyrsten. Der blev dog ved ordren til Rumohr denne Clausul annexeret, at saafremt Churfyrsten, som dog ei er at vente, [kom] til bedre Tanker, og havde redresseret den begaaede abus, da presenterne os igien at tilsende, og i den Fald der at forblive og ei at

blev hans offentlig erklærede Maitresse, som han skienkede et Palais i Dresden, med egen Hofstat, to Landgodser [illegible] o. s. v. Dette har været [illegible] tilkiendegive sin Moder, »at han ei ubekiendt[illegible] have Kiærlighed imod den danske Prindsesse." Imidlertid bragte hans Moder og Churfyrsten af Brandenborg det dog til, at han om Foraaret 1692 blev forlovet med den afd. Markgreve Johan Frederik af Anspachs Enke; men han behandlede sin Gemalinde med den høieste Kulde; Egteskabet blev ulykkeligt, og Forbindelsen med Elskerinden uafbrudt. Efter Churfyrstens Ønske blev hun d. 4. Febr. 1693 af Keiseren ophøiet til Rigsgrevinde af Rochlitz med et Vaaben, hvori hun førte den saxiske Rude-Krone i Hierteskioldet; og ikke tilfreds hermed, tragtede hun efter at blive Rigsfyrstinde. Det ansaaes for afgiort, at Churfyrsten, som hun ganske beherskede, da vilde have skilt sig fra sin Gemalinde, og ægtet Maitressen. Men ingen af Delene opnaaede hun. Den fyrstelige Titel afslog Keiser Leopold, og i Foraaret 1694 blev Grevinden syg af ondartede Kopper, hvoraf hun efter faa Dage døde, d. 4. Apr. 1694, nitten Aar gammel. Churfyrsten, som under Sygdommen neppe havde forladt hendes Værelse, faldt ved hendes Død i den dybeste Sorg, lod hende begrave med fyrstelig Pragt, og deeltog selv i Liigfølget; imedens han allerede gik med Dødens Spire i sit Legeme. Kopperne, hvormed han var smittet, brøde ud med stor Heftighed, og 20 Dage efter Grevinde Rochlitz døde Johan Georg IV. den 24. April 1693 i sit 26de Aar. (Jvf. Samml. Vermischter Nachrichten zur Sächs. Gesch. X. Bd. 1775. S. 361 — 413. Büschings Mag. VIII. 461 flg. C. L. Weiße Gesch. der chursächs. Staaten. V. 269, 271, 295—97.)

lade sig formærke, at os om denne Hændelse noget var bekiendtgiort eller berettet.

14. Havde vores Ministre Conferens med den franske Ambassadeur, og insinuerede hannem at vi vare sindet at blive ved Neutraliteten, og ikke give vores Contingent af de forrige Aaringer til Keiseren; dog at derimod os af Frankrig noget mere til subsidier blev erlagt, eller og os maatte fristaae at overlade til Keiseren 2000 Mand for at bruge imod Tyrken.

15. Blev det samme til Meyercron skrevet, og Summen af de(n) begierte augmentation af Subsidierne til 50,000 Rdlr. determineret.

16. Blev af os fastsillet, at lade Printz Friderich reise udenlands, og hvad suite hannem skal bevilges; saa og hvad Omkostning dertil udkræves betales af vores eget Cammer, og vil bedrage sig qvartaliter . . . .[116])

17. Havde vi atter med Reglementerne at bestille, og hvad især ved Krigs-Reglementet endnu kunde menageres.

[illegible] Eftermiddagen gave vi den Persianske Afgesandte au- [illegible] saa og de andre to som kom med hannem. Jeg sad paa en Stol [illegible] nog. Mons. *Scheel* svarede for mig paa Danske, og Tolken forklarede paa hollandsk, og siden igien paa tyrkisk eller Persianske. Forebringende(t) bestod udi en Compliment; men hans rette Commission,

---

116) Summen er ikke udfyldt. Til Reisens Omkostninger var fastsat 10,000 Rdlr. for et Quartal. Af Kongens egenhændige Regnskaber over sin private eller Chatolcasses („vores eget Cammer") Indtægter og Udgifter sees for A. 1692, at han har ansat: „Til Prindz Friderichs Reise, fem Quartaler 50,000 Rdlr." og til et Sølv-Taffel for Reisen 3228 Rdlr. (som Overkammerjunker Knuth fik Christian V. overtalt til at bekoste. Riegels Frederik IV. 1ste D. S. 21.) Kronprindsen tiltraadte sin Udenlandsreise den 8. Jan. 1692, og var netop 5 Fierdingaar borte. (14. Apr. 1693 kom han tilbage til Kiøbenhavn.) Hans Følge (foruden Ahlefeldt, og Kammerjunker L. H. v. Hahn, som Marschal, 3 Kammerjunkere, hvoraf A. U. v. Holstein var den første, 2 Pager, en Livmedicus ** Wolf, en Chirurg, Tolken Hans Michelsen, o. s. v.) udgiorde, foruden Lakeier, 13 Personer, der næsten alle vare tydske eller Holstenere. (Riegels. l. c. S. 17. Hahns Breve paa Reisen til Kammerj. Knuth, S. 592—659.) Der gives af Frederik IV. en ubetydelig egenhændig Dagbog paa Tydsk over Reisen, som Riegels ikke har kiendt.

efter medhavende Breve [117]), skal være Satisfaction for et Skib og des Lading at begiere, som vores ostindiske Compagnie de Persianer skal have frataget, hvorudover Comp. er befalet at erklære sig.

18. Fik vi atter Skrivelse fra Churfyrstinden af Saxen, saa og Rumohr, med Confirmation af det forrige, og min Søster selv formener, omendskiøndt hos hannem skulde være nogen retour at vente, det dog ingen Bestand skulde have, og min Datter dog bliver ulykkelig der; hvorfor min første resolution, som jeg tog, var den bedste.

— Samme Dag lod vi fuldkommen esclatere, at hendes mariage med Churfyrsten af Saxen var romperet. Notificerede det og til Dronningen i Suerrig, saa og til min Broder P. Georg i Engelland.

— Vores havde Conferens med *Fallison* over renouvellationen af den expirerede alliance med Churfyrsten af Brandenburg. Herhos blev hannem tilkiendegiven, at vi i det Saxenlauenburgske Væsen ei videre for Chur-Saxen, mens for Anhalt os vilde interessere. Er og bleven talt om Svenske transport, saa og om Creis-Oberstens Amt efter Hertugen af Zell Død, saa og det hannoverske dessein, at erlange Titul af Churfyrst og at indføre Jus primogenituræ; hvorom *Falliseau* formeente at kunne giøres en secret tractat mellem os og hans Churfyrste, og haver derover skrevet til hannem.

---

117) Den originale Skrivelse paa Persisk fra den daværende Schach til den danske Konge (som her kaldes *Christian IV.*) giemmes endnu i det Kgl. Geh. Archiv, tilligemed en latinsk Oversættelse, udfærdiget af *Raph. du Mans*, Capuciner-Munkenes Superior, »som i 40 Aar havde i Ispahan oversat alle Documenter paa Latin, Fransk eller Portugisisk, der af christne Fyrster vare sendte til det Persiske Hof.« Sagen vedkom et Skib, der tilhørte nogle Armeniske Kiøbmænd, boende i Ispahans Forstad (»in Suburbio Hispan«); hvilket Skib paa Farten til Ceylon, under hollandsk Flag, var blevet taget og opbragt til Tranquebar; af „milites & nautæ Serenissimi principis, *Yontiae* (Jutiae?), Scaniae, Fioniae, Islandiae, Norvegiae, aliarumque multarum terrarum & marium potentissimi Regni Daniae Regis.«) Ladningen, som man havde giort til Bytte, opregnes i et eget Document, efter dens Indhold i rede Mynter og Varer efter sammes Værdi, som i det Hele beløber sig til 9000 Tomans i persisk Mynt, eller 192,140 Rupier. Retfærdighed, hedder det, fordrer, at Kongen maatte erstatte Armenierne Skibet og den tagne Ladings Værdi, m. m.

19. Expederede vi Instruxionen for Lüxdorph, for at gaae som Envoyé til Suerrig i Stockflets Sted.

— Havde vores Ministri Conferens med Resid: Goes over Commerce-tractatet, og blev eens, foruden om Defensions-Skibe, Skibsmaaling og lagio for Species. De to første puncter formeente de dog at kunne udsættes til nærmere tractater og midlertid at blive in statu quo. Mens hvad den sidste Post belanger, vil Residenten ei accordere mere end 6 pro centum, hvorimod vi haver beregnet 8 pro centum, hvilken difference dog ei er af stor consideration eller consequence, for derom at ophholde Slutningen.

21. Blev Ratificationen for den sidste sluttede convention om Farten paa Frankrig her udverlet, og derhos endnu nogle elucidations-Puncter, efter den Engelskes og holland: Ministers Begiering af os tilstaaet.

22. Gik ordre til Haxthusen, at ei bivaane entrevuen imellem Churfyrsten af Saxen og Churfyrsten af Brandenborg, forbi vi intet videre havde at tractere med Chur-Saxen.

— Blev til Meiercron skrevet om titulaturen, at Frankrig os ei burde at negte samme titul og predicat af Majestæt, som til Suerrig gaves, med mindre at [de] vilde ophæve al skriftlig Correspondens med os. Anlangende „Vatgeld," nemlig 50 Sols par tonneau, at insistere i lige Maade paa samme Frihed med Suerrig, og derimod at offerere, at de franske Varer lige exemption her, som i Suerrig, skulde nyde.

24. Blev os forelæst „Opsattet" af Cammeret om Kopskat, og nogle andre nye Paalæg, som vi til Commissionen udi Raadstuen, om (for) der videre at udarbeides, remitteret.

25. Fik vi Efterretning fra Dresden, at Churfyrsten var heel irresolu, og syntes at med Tiden ville komme til sig selv igien; hvilket dog nu for sildig (er) for ham at redressere.

26. Offererte *Fallisau* hans Herres interposition til at „reconsiliere" os med Chursaxen, hvorpaa vi tog denne resolution at lade ham svare, at saasom mariagen engang var brudt, („brydt") var det bedst at lade det derved forblive uden retour. Mens vilde Churfyrsten af Brandenburg interessere sig hos Churf: af Saxen for min Søster, Churfyrstinden af Saxen, for at bringe ham til

at have tilbørlig differens og respect for sin Fru Moder, skulde vi hannem derfor høiligen være obligeret.

— Gik ordre til Lente i Holland at indlade sig, saavel for Kongen i Suerrig, som for os selv, med den portugisiske envoyé over hans Herres inclusion udi den sidste sluttede Commerce-Alliance mellem os og Suerrig, saasom Kongen af Suerrig den saaledes af os ved sin envoyé her haver ladet begiere; dog skal han ei slutte, mens vores og Kongens af Suerriges approbation over det, som saaledes afhandles, indsende.

27. NB. Blev mig sagt af G: R:[118]) der jeg begyndte at tale om en Forandring udi Finanserne, og vilde sætte Geheimeraad *Ples* med *Brandt* til samme Forretning, at Salig *Wibe* og Rentem: Brandt havde ved Skienk og Gaver alting været fal, saa og at de begge havde udmergelet[119]) hele Landet[120]). Den Døde kan ei svare: den anden „for" (faaer) der en Anden staae ved at bevise det hannem over, før der kan dømmes om Snak.

— Om Aftenen, efter Maaltid, talte Jeg med Geheimeraad *Ples* om at antage den charge af Finantserne. Efter nogle raisonnemens og protestationer fornam Jeg nok, at han inclinerede vel dertil, og begierede at jeg maatte considerere alting vel, og hans Evne var svag; vilde dog, om det skulde være, antage det og giøre hvad en tro Tiener burde at giøre; hvorpaa Jeg sagde ham, Jeg vilde skrive til min Broder eftersom han ei havde ham Behov udi Engelland, og han her alligevel, som min Tiener, kunde dog giøre hannem Tieneste. Det andet var, saa som Finanserne løber udi affairerne lod han sig forlyde. (?) Da sagde Jeg, at ville tage hannem udi Conseilet privé. Det tredie var om en honorable gage, saa lovede han, at tiene saa trolig og vel, at han vilde lade see

118) Grev Reventlow?

119) Ovenover dette Ord har Kongen skrevet „udskindet."

120) Brandt's Beskyrelse af Finantserne (fra 1677) har fundet den skarpeste Dadbel hos Riegels (Christian V. S. 389. 392—394. 397. („Brandt erhvervede sig, som Ober Rentemester, skiønne Godser i Lolland [bl. a. Pederstrup] og fik det sat i Hartkorn som han lystede.") 549. („Han havde hverken Duelighed eller Redelighed; tænkte blot paa at berige sig og lægge Skatter paa." m. m.) Hans aarlige Løn som Over-Rentemester var 2000 Rdlr.

hans Nidkiærhed og Flid, og ei ville lade sig (som ei var hans naturel) hverken give eller tage Skienk eller Gaver, eller have regard for nogen, ud(en) allene os, sit Liv, og blive ved sin Forretning; begierte og at hannem maatte adjungeres to à tre, som kunde have Videnskab med om hans Forretninger; han vilde tiene trolig og vel; mens om ham noget paakom, at da de andre kunde vide om alting, saa vel som han selv. Han havde, før Jeg talte om denne materie, meget at klage for min Broders Vegne over Brandt, og saa Jens Lassen for des Betaling, og faaer man at see at faa det slettet, baade eet og andet, før de kommer og bliver adjungeret hinanden, Ples og Brandt.

28. Resolverede vi at adjungere Geheimeraad *Pless* vores Ober Rentemester *Brandt* udi direction af vores Financer, som synes at falde Brandt for besværlig, allene derved at forblive[121]).

29. Notificerede Jeg dette til P: Georg min Broder, ei tvivlendes at han det sig lod befalde, saa som Plesse ikke desmindre kunde forrette hans Tieneste, saa vel nu som forhen.

— Samme Dag gav Jeg Brandt det tilkiende, som syntes dermed at være vel tilfreds. Jeg gav og til Plesse en „Opsat“ af en Instrux for dem begge, som jeg har opsat, for at vide Plessis Betænkende derom.

— Resolverte vi og, at i Steden for de til Hert: af Wirtenberg tilsagde 400 Mand Norske Folk, hannem til recrutering af vores truper i Irland skulde underhaanden overlades 600 M. af vores Militie i Oldenborg, og med de „Nordiske“ endeel, og (med) ny „Anwerbinger“ recruteres.

— Gik ordre til Meierkron at takke Kongen i Frankr: at han vilde bryde mariagen mellem Princessen af Suerrig og den unge Hertug af Gottorff, og naar det først var skeet, saa kunde man videre poussere Værket for vores Søn P: Friderich.

121) Geh. R. Christ. Sigfr. v. Pless tiltraadte formodentlig sit Embede, som Overdirecteur i Rentekammeret, d. 1ste Jan. 1692. (s. Riegels Christ. V. p. 588) og nedlagde det „med en ziirlig Affkedstale i Rentekammeret“ d. 11/12 Jan. 1700, efterat han „til det gemene Bedste og Undersaatternes store Fornøielse, berømmeligen havde ført det i 8 Aar.“ Bircherods Dagbøger. S. 373. Riegels har noget om hans Finantsbeskrivelse S. 588—595. (jvf. Memoires de Danemark, &c. trad. de l'Anglois. Utrecht. 1701. p. 280.)

— Bekom et Brev af G: Maj. *Tetau*, hvorudi han begierer sin demission, hvilket Jeg ogsaa strax har contenteret, og ham licentieret ved et Brev, og ei videre.

— Blev Ambassadeuren declareret, at vi fandt os foraarsaget at insistere paa den begierede augmentation af 50,000 Rdlr. subsidier, imod vores Erklæring, Keiseren ei videre end med det ordinaire Contingent at assistere.

— Gik ordre til Glückstad, at relaxere de Varer, som Hertugen af Zell og Hannover fra Frankrig haver forskrevet; mens om derunder sig skulde befinde Kiøbmænds Vare, dennem til videre at anholde.

30. Havde vores med de hollandske von Haren og Goes atter Conferens over Commers-tractatet, mens kunde for defensions-Skibenes Skyld ei komme til nogen Slutning.

— Underskrev Jeg endnu før Abo i Amsterdam 159 trykte Obligationer paa Liv-Rente.

31. Tog *von Hahren* sin Afsked i det samme Jeg vilde gaae ind og til Taffel.

Anmærkning til S. 255. 56.

Saavel af de anførte Optegnelser i Dagbogen, som af Christian den Femtes egenhændige Papirer, sees det, at Kongen, uagtet sin kiendelige personlige Gunst for Overrentemester Brandt, meget har ønsket at faae Geheimeraad Plessen til at deeltage i Finantsstyrelsen, saaledes at han indtraadte i denne, som „Deputeret over Finantserne“ ved Siden af Brandt. Der findes to herhen hørende udaterede Actstykker, som bære tydeligt Præg af at være skrevne ved denne Leilighed, og altsaa i December 1691. Det ene er en egenhændig tydsk „Memorial“ af Kongen, i 12 Punkter, som han selv synes at have opsat med den Bestemmelse, at den skulde tiene til Grundlag for en Instruction til de Deputerede (han nævner udtrykkelig Plessen og Brandt.) Kongen har imidlertid tilstillet den første dette Udkast, og uden Tvivl forlangt hans Betænkninger derover, hvilke Plessen har meddeelt og nedskrevet paa det samme Papir; dog kun til nogle af Punkterne, hvor han har fundet det fornødent. Ligesaa interessant som dette Actstykke (der i Tillægget vil blive meddeelt) er, som et Bidrag

til at kiende Plessens Grundsætninger i Henseende til det rette System for Statsfinantserne og deres Bestyrelse: ligesaa afgiørende er det for at bevise, at Plessen har været langt fra at ville trænge sig ind i den Post, hvori han siden skal have udmærket sig baade ved Talent og Integritet. Det viser sig ogsaa (af Christian V. Optegnelse den 27de Decbr.) at Kongens Memorial, og Erklæringen ere skrevne tidligere end denne Dag; da Plessen i dens Slutning med megen Indstændighed anholder hos Kongen om at „forskaanes med en Charge, som er ham meget for svær, og til hvis Bestyrelse han hos sig selv ikke finder andet end Oprigtighed og en tro og redelig Intention.“

Et andet interessant Bidrag til Finantshistorien under Christian V., og særdeles i Aaret **1691**, er velvilligen meddeelt mig af Hr. Translateur H. R. Klagenberg i Rendsborg. Det er en original Extract af et Finantsbudget for **1692**, saaledes som den har været indgivet til Kongen ved Udgangen af A. 1691. Ligesom den giver en nøiagtig og fuldstændig Udsigt over Statsindtægterne, Skatterne og deres Fordeling, baade i Kongerigerne og de øvrige Lande: saaledes ere ogsaa de beregnede Udgifter for det følgende Aar nøie specificerede under deres enkelte Rubriker, med Assignation af de Indtægtskilder, hvoraf de skulle udredes. — Hvad vi derimod af dette Budget ikke nøiagtigt erfare, er Størrelsen af det Deficit, hvorom Christian V. paa flere Steder i Dagbogen ytter sig; men hvorom han der ikke synes tilstrækkeligt underrettet. Vi see her kun, at de ordinaire Indtægter ere anslaaede til 1,908,887 Rdlr. og Udgifterne i Alt til 2,201,447 Rdlr. Foruden de saaledes manglende omtr. 300,000 Rdlr. for 1692, opføres „**Gielden** til 1. Januar 1692, med resterende Summer i Beholdinger og andet efter Reglementerne, som ei er assigneret“: Til Militien i Danmark: 465,364 Rdlr.; til Hof- og Civil-Etaten, 235,554 Rdlr.; tilsammen **700,918** Rdlr. Desuden staae følgende Rubriker aabne, uden Angivelse: 1) „Militien udi Norge.“ 2) „Ubetalte Assignationer;“ og 3) „optagne og bortskyldige Capitaler og Renter, efter Obligationer og Forskrivninger.“

(Slutningen af Dagbøgerne følger.)

Bemærkninger angaaende det Slesvigske Ridderskabs Oprindelse,

af

H. M. Velschow. *)

Naar man efterspører Grundene (forsaavidt de kunne udfindes i de meget mangelfulde Beretninger) til de ideligen fornyede Stridigheder og Krige imellem de danske Konger og Hertugerne i Jylland, som næsten udfyldte de to hundrede Aar fra Kong Valdemar den Andens Død til Christopher den Tredies Thronbestigelse, vil man finde, at næst efter Spørgsmaalet om den Adkomst til Belehning med Hertugdømmet Jylland, som først Kong Abels Slægt, derefter Grev Geert den Stores Stamme paastod at have, var Uenighed om, hvad der hørte til dette Lehn, den frugtbareste Anledning til disse Stridigheder. Hertugerne af Abels Slægt vilde saaledes tilegne sig ei blot den hele Øe Als, som tidligere ikke havde hørt til Lehnet, men tillige den betydelige Masse Krongods,

*) Disse Bemærkninger, der give interessante Bidrag til Oplysning af en i den slesvigske Historie vigtig, og hidtil reent ubehandlet Materie, udgiøre Hovedindholdet af et Foredrag af Forfatteren i det kongel. danske Videnskabernes Selskab den 21. Mai 1847; hvilket saaledes findes indført i Oversigten af Selskabets Forhandlinger for dette Aar Nr. 5. Da disse Beretninger sielden kunne finde et stort Publicum, og Gienstanden, som den ærede Forfatter for det første ikke tænker paa at bearbeide mere udførligt, har almindelig historisk Interesse: saa har han, ved at overgive denne Artikel til Selskabets Tidsskrift, opfyldt et Ønske af Red.

som var forbeholdt Kongen indenfor Hertugdømmets Grændser. Den voldsomme Maade, hvorpaa Kong Abels yngre Søn bemægtigede sig Hertugdømmet, ved de holstenske Grevers Hiælp, har maaskee først foranlediget Overgreb fra Hertugens Side, og de uheldige Forhold, hvorunder den kongelige Regiering maatte indrømme hans Fordringer, har maaskee hindret denne i at hæve Kronens Rettigheder. Derved vandt Hertugens Anmasselser nogle Aars Hævd. Vel lykkedes det Kong Erik Glipping at twinge Abels Sønnesøn, Hertug Valdemar, til den 31te Marts 1286 at give Afkald ei blot paa Als og det omtalte Krongods, men tillige paa al Tiltale til Kongen i Anledning af det Abels Slægt tilhørende Arvegods i Kongeriget, mod Indrømmelsen af adskillige andre Fordele. Men da Kongen endnu samme Aar, Hertugen formodentlig ikke uafvidende, blev myrdet, og hans ældste Søn, den udvalgte Thronfølger, endnu var mindreaarig, nyttede Hertugen det Fordeelagtige ved sin Stilling til at lade sig alt det Opgivne, og mere end det, tildele paa ny, tilligemed Formynderskabet for den unge Konge. Da hans Opførsel og Forhold til Kongemordene desuagtet vare yderst tvetydige, saa vilde Kong Erik Menved, efterat han var bleven myndig, saa meget mindre lade ham beholde de vundne Fordele. Han tvang ham ogsaa virkelig 1296 til at opgive dem igien, imod at Kongen forlehnede hans yngre Broder Erik med Langeland, som et eget Hertugdømme. Dermed var dog Striden ikke endt, og formedelst den indre Giæring i Landet blev Hertugen atter en farlig Fiende. Derfor fandt Kongen sig endelig i at indrømme, ved Fredsslutningen i Horsens den 9de August 1313, Valdemars Søn Erik, der da var Hertug i Jylland, Besiddelsen af alt det Kronen tilhørende Gods, som laae indenfor Hertugdømmets Grændser, imod at Kongen beholdt Langeland. Saaledes blev Hertugen endelig Herre over det længe omtvistede

Gods. Hvor betydeligt dette Krongods var i Aaret 1231, sees af Kong Valdemars Jordebog Pag. 12—17 (Scr. R. Dan. VII, 521 fg.).

Især var det saakaldte Konunglef (udyrkede, tildeels skovgroede Strækninger, som i en ældre Tid vare tilegnede Kronen, og som først efterhaanden, som de opdyrkedes, bleve indbringende Domainer) meget betydeligt i denne Deel af Jylland. Dertil hørte (ifølge Jordebogens Pag 45 fg.) blandt mere Klippælef (en Deel af Lyngtoft Herred), Syæling (hele det østlige Hiørne af Landskabet Angeln), Jarnwith og Kamp, hvorved formodentlig betegnes det hele Land imellem Slien, Østersøen, Eideren og Trenen, som indtil det 11te Aarhundrede synes at have henligget næsten ubeboet, og hvoraf endnu Aar 1231 neppe en Trediedeel var opdyrket (s. Jordebogens Pag. 17). Men foruden dette Konunglef nævner Jordebogen meget andet Kronen forbeholdt Gods i Sønderjylland, der altsaa bliver at henføre til den anden Classe af kongelige Domainer, som Jordebogen (Pag. 22, 26) kalder *patrimonium*. Under de paafølgende Stridigheder om Eiendomsretten er det sandsynligt, at Kronen deels har tabt, deels skilt sig ved en Deel af disse precaire Besiddelser. Imidlertid seer man af den Dom, som Erkebispen og sex andre Bisper, som udvalgte Voldgiftsmænd i denne Sag, paa Danehoffet i Nyborg fældede den 28de Mai 1285 (Suhm Danm. Hist. X, 1024—1026), at endnu en betydelig Deel af dette patrimonium, tilligemed det hele omtalte Konunglef, var Kongen og Kronen tilhørende. Da alt dette Gods 1313 blev overladt Hertugen, var vistnok een Anledning til Tvist hævet; men der var nok tilbage. Der havde endog i den sidste Tid viist sig en ny Anledning til Strid, som tidligere ikke var bleven omtalt, nemlig de kongelige Hærmænds uheldige Stilling i Hertugdømmet lige overfor Hertugen og hans Embedsmænd.

De Rettigheder, der danne Grundlaget for den danske Adels Privilegier, vare hos os, som andensteds, oprindeligen personlige; kun Vederlag for ydet Krigstieneste i fuld Rustning til Hest. For at opmuntre Bønderne til at yde saadan Krigstieneste, hvergang Leding udgiordes, tillodes det dem i dette Tilfælde at kiøbe saa megen Jord, som de formaaede, uden at være forpligtede til videre Tieneste deraf (J. L. III, 18). Det var i Begyndelsen neppe vanskeligt for Adelbonden, naar han ønskede det, at blive optagen i denne Classe af Krigere, blandt de saakaldte Hærmænd; men en formelig Optagelse, forbunden med Aflæggelse af en særskilt Tieneste-Eed, var dertil fornøden. Denne Eed bandt dog ikke Vedkommende længere, end de selv vilde. Kun for den, der eiede og dyrkede flere Bondegaarde, var denne Stilling fordeelagtig. Det var derfor i Begyndelsen neppe noget sieldent, at en Hærmand, hvis Formuesomstændigheder vare forringede, atter blev Bonde, men endog noget temmeligt sædvanligt, at ved Arvedelinger imellem flere Søskende, ingen af Sønnerne fandt deres Regning ved at lade sig optage blandt Hærmændene, til hvis Classe Faderen havde hørt. Dette var paa den Tid, da jydske Lov blev samlet, ofte Tilfældet (J. L. III, 18). Men senere, da Bondestandens Anseelse og Magt var sunken, og Bondehærens Ledingstieneste betragtet med Ringeagt, medens Hærmændenes Indflydelse paa Thinge og deres jernklædte Rytterie i Krigen afgiorde Alt; da Hærmændene havde benyttet denne Indflydelse til at faae deres Privilegier udvidede og deres Forpligtelser indskrænkede i den Grad, at der var opstaaet et sandt Misforhold imellem disse og hine: da kunde Hærmændenes Sønner ei andet, end ønske at forblive i deres Fædres Stand, da al Hæder, Magt og Fordeel nu var knyttet til denne. Vor personlige Adel blev saaledes en Fødselsadel. Dertil var det, som det synes, allerede kommet hos os i første Halvdeel af

det 14de Aarhundrede. Dog vedblev formodentlig endnu længe efter en formelig Optagelse blandt Kongens Mænd og Aflæggelse af en særskilt Tieneste-Eed at være Betingelser for, at Hærmænds Sønner kunde blive deelagtige i Hærmænds Rettigheder. Det var imidlertid ei blot Kongerne, som paa denne Maade kunde creere Hærmænd. „Kongen maa sig Mænd tage over alt sit Rige," hedder det i J. L. III, 8, „i hvilket Skipæn han vil, og Hertugen i sit Hertugdom: og andre Kongens Børn eller Frænder eller Grever maae ei Mænd tage udenfor deres eget Lehn, ei heller Bisskopper udenfor deres Bispedømme." Hertugen af Jylland kunde altsaa vælge til sine Mænd hvem han vilde af Hertugdømmets Beboere; men den samme Ret tilkom ogsaa Kongen i dette Lehn. I Begyndelsen synes dog denne Ret ikke at have givet Anledning til Tvist, formodentlig fordi de Mænd, som Hertugen ikke ønskede i sin Tieneste, almindeligen atter gik tilbage til, eller forbleve i den dengang hæderlige Bondestand, hvortil de egentligen hørte. Men senere lod man det ikke blive derved. Jo vigtigere det var for den Enkelte at holde sig i en Stilling, der ene aabnede Udsigt til Hæder, Magt og Indflydelse, desto betænkeligere blev for ham det Tilfælde, at Hertugen nægtede ham Plads iblandt sine Mænd. Han greb derfor den Udvei, der var ham levnet, at træde over i Kongens Tieneste. En saadan Acquisition maatte under de daværende Forhold i Almindelighed være Kongen velkommen, og Letheden ved at tværsætte en saadan Overgang giorde den maaskee desto hyppigere. Kongen kunde paa den Maade vilkaarligen forringe Hertugens Indtægter; thi det Jordegods, som disse Kongens Mænd dyrkede, blev afgiftsfrit, uagtet Eieren ikke ydede Hertugen, men Kongen, Krigstieneste til Vederlag for denne Frihed Tvertimod kunde de, naar en Krig udbrød, siddende rundt omkring i Landet paa deres befæstede Borge, være farlige

Fiender for Hertugen, vigtige Støtter for Kongens Sag. Hertugen og hans Embedsmænd chicanerede derfor gierne Kongens Mænd, deres Bønder og Tienere saa meget som muligt, og begyndte, som det synes, enhver Krig med at fordrive saa mange af dem, som muligt fra deres Eiendom. Under Stridighederne mellem Kongen og Hertugen, i Slutningen af 13de og Begyndelsen af 14de Aarhundrede, gave disse Forhold idelig Anledning til Klage fra begge Sider, indtil Kong Erik Menved, for at stoppe ogsaa denne Kilde til Uenighed, ved Fredsslutningen i Nyborg i Februar 1317 gav Slip paa den Fordeel, som Loven hiemlede ham, i det han lovede ikke at ville antage flere Vasaller i Hertugdømmet, end dem, han allerede havde, imod at Hertugen lovede paa sin Side ei at ville tage nogen af Kongens Mænd i sin Tieneste.

Det var at vente, at denne Overeenskomst i Nyborg 1317 vilde giøre Epoque i den slesvigske Adels Historie. Nu først kunde denne udvikle sig som en for sig bestaaende Corporation, efterat den Forbindelse, hvori den paa en Maade havde staaet til den øvrige danske Adel, var hævet. Man skulde have troet, at Hertugen i sin egen velforstaaede Interesse, vilde have fremmet en saadan Udvikling, og saaledes benyttet den Uforsigtighed, som den danske Konge havde giort sig skyldig i, ved at tillade den slesvigske Adels fuldstændige Afsondring fra den øvrige danske Adel; thi ifølge den Stilling, som Adelen dengang indtog i de sydlige Nabofyrstendømmer lige over for Fyrste og Folk, kunde en velorganiseret slesvigsk Adel have været hans særskilte Herredømmes fasteste Støtte og Værn. Elementerne til en saadan Corporation vare allerede tilstede. Hertugdømmet havde mange indfødte Hærmandsslægter, endskiøndt vi allene kunne betegne nogle faa af dem med faste Slægtnavne, der dengang endnu vare ligesaa sieldne i Sønderjylland, som i det øvrige Danmark. Det manglede ikke Hertugen paa

Midler til at udstyre sin Adel med Jordegods, hvis dette skulde behøves til at befæste dens Magt og Indflydelse og at knytte den til Hertugens Interesse. Fire Aar tidligere (1313) var, som vi have hørt, det betydelige, Kongen forhen forbeholdte Krongods blevet indlemmet i Hertugdømmet. De videste Strækninger af dette Gods, det forrige Konunglef, indbragte vel ikke det hertugelige Kammer store Indtægter, da det Meste deraf endnu laae udyrket; men de hørte til de skjønneste og frugtbareste Strøg af Geestlandet, som, naar de inddeeltes i mindre Lehnsgodser, og overlodes paa passende Vilkaar til Hertugens Mænd, snart vilde kunne sees i blomstrende Culturtilstand. — Hvad vi her have antydet skeete ogsaa tildeels, men paa en anden Maade og i et andet Øiemed, end man skulde have formodet. Rigtig nok begynder fra disse Aar af en ny Periode i den slesvigske Adels Historie; men i Stedet for at den nu, som man kunde have ventet, skulde blive ført en selvstændig Udvikling imøde, arbeidedes der ligefrem paa dens Undergang. Otte Aar efter Freden i Nyborg døde Hertug Erik, 1325; hans Søn Valdemar var da først i sit 11te Aar. Dennes Morbroder, den kloge Greve Geert (senere kaldet den Store) af Holsteen, satte sig, i sin Søstersøns Navn, i Besiddelse af Hertugdømmet, og opkastede sig til hans Formynder Fra det første Øieblik, han blandede sig i Slesvigs Anliggender, var det uden Tvivl stadigen hans Plan at forskaffe sig selv og sin Slægt dette Hertugdømme, og allerede det følgende Aar 1326, troede han sig ved Maalet, i det han fik Christopher II. afsat, sin Myndling sat paa Thronen i hans Sted, og nu lod sig af denne belehne med Hertugdømmet Jylland som et arveligt Lehn. Dog blev Besiddelsen endnu ei dengang af Varighed. I Aaret 1330 maatte Geert atter overgive Lehnet i sin Søstersøns Hænder; men søgte dog at bevare sig og sin Slægt Udsigten til senere at komme i Besiddelse

deraf, og vedblev fremdeles at beherske det i sin svage Søstersøns Navn. I Aaret 1340 troede han at rykke Maalet atter nærmere ved at tilvende sig næsten det hele Land som Pant, og paa den Maade beherskede hans Sønner det efter hans Død, og havde endnu ikke tilladt Gienindløsningen af den sydlige Deel af Landet, da den svage Hertug Valdemars ligesaa svage Søn, Hertug Henrik, døde 1375, den sidste af Kong Abels Mandstamme. Det faldt de holstenske Grever desto lettere, under den indre Forvirring i Danmark efter Kong Valdemar Atterdags Død, at bemægtige sig det hele Land paany.

I halvtredsindstyve Aar (1325—1375), før Abels Stamme uddøde, havde altsaa Grev Geert den Store og hans Sønner behersket Slesvig med den Hensigt stadigen for Øie, at forskaffe sig selv eller deres Afkom dette Hertugdømme. Det kunde umuligen undgaae den kloge Geerts Opmærksomhed, at et mægtigt, men velorganiseret Ridderskab, omtrent som det holstenske dengang var, med Hengivenhed for det schauenburgske Huus, vilde være det virksomste Middel til at sikkre dette Huus Herredømmet over Slesvig, hvis de danske Konger skulde ville inddrage dette Hertugdømme efter Kong Abels Stammes forventede Afgang. Men den indfødte slesvigske Adel har Greven formodentlig ikke fundet at være skikket til at overtage denne Rolle. Dens danske Sympathier og mangfoldige Forbindelser med den øvrige danske Adel have maaskee indgydt ham Mistro. Med Grund troede han at kunne have større Tillid til sine Holstenere, og den holstenske Adels Stammer vare dengang i saa frodig Vært, at de med Lethed kunde afgive de for Slesvig fornødne Aflæggere. Den indfødte slesvigske Adel blev derfor nu trængt tilbage. Før 1325 synes dens Medlemmer, som naturligt, at have udgiort Hertugens nærmeste Omgivelser og at have beklædt de vigtigste Embedsposter. De nævnes stadigen som Vidner og Forlovere under

Hertugernes Diplomer. Sieldnere see vi holstenske, hyppigere danske Adelsnavne deriblandt. Efter 1325 forsvinde disse Navne mere og mere, og holstenske Adelsnavne træde istedet. Holstenske Adelsmænd vare nu altsaa komne til Roret. Men skulde disse blive den faste Støtte for det schauenburgske Huses Herredømme i Slesvig, som Grev Geert haabede at finde i dem, maatte deres Magt og Indflydelse grundlægges paa Besiddelsen af privilegeret Jordegods. Ogsaa derfor blev sørget. De Riddergodser, som oprindeligen dannede de nuværende slesvigske adelige Districter (henved 27 Quadratmile) ere næsten alle oprettede i Tidsrummet fra 1313 til 1459. De Godser, der have en yngre Oprindelse, ere for Størstedelen kun Parceller af ældre. De første Eiere, som vi kiende, ere lutter holstenske Adelsmænd; at de andre, som vi ikke kiende, ogsaa vare Holstenere, kan saameget mindre drages i Tvivl, som vi ikke længe efter see alle disse Godser i holstenske Adelsfamiliers Eie. De Landstrækninger, som saaledes bleve uddeelte iblandt eller solgte til holstenske Adelige, hørte netop til det titomtalte Krongods, der 1313 blev indlemmet i Hertugdømmet. Især anvendtes det gamle danske Konunglef paa denne Maade, og det udgiør derfor nu den største Deel af Slesvigs adelige Districter. Det fra Venderne erobrede, svagt befolkede Wagriens tidligere Udstykning imellem holstenske Adelsmænd, var maaskee dette Forbillede, som Grev Geert og hans Sønner ved denne Leilighed fulgte. Landet vandt derved vel paa den ene Side den Fordeel, at betydelige forhen udyrkede Strækninger nu bleve bebyggede; men de tydske Colonister, hvormed de holstenske Adelsmænd tildeels besatte deres udyrkede Godser, vare det første betydelige sachsiske Element, som indtrængtes blandt den sønderjydske Landbefolkning, som indtil den Tid havde været temmelig ublandet dansk, undtagen paa Vestkanten, hvor Friserne boede fra gammel Tid. Med de tydske Colonister trængte

tillige Livegenskabet fra de holstenske Adelsgodser ind i det Slesvigske, hvor det dog ei udbredte sig videre, end den tydske Colonisation (i Dänischwald, Schwansen og det sydlige Angeln); men paalagdes tillige den ældre danske Befolkning paa de Godser, hvor det fik Indpas. De holstenske adelige Godseiere fik i Slesvig uden Tvivl strar, saavel for deres Personer, som for deres Eiendomme, samme Rettigheder, som den holstenske Adel udøvede; men disse vare betydeligt større, end de, den indfødte slesvigske Adel dengang var i Besiddelse af. Navnligen havde den holstenske Adel Patrimonialjurisdiction eller Birkeret over sine Bønder og Tienere, som neppe nogen indfødt slesvigsk Hærmand endnu havde faaet, men som saameget lettere kunde tilstaaes de nye slesvigske Riddergodsers Eiere, som det gamle danske Konunglef allerede tidligere, som det synes, ikke havde hørt til Herredernes Thinglaug. Den indtrængte holstenske Adel blev saaledes i Slesvig en høiere privilegeret Adel.

Ved denne Fremgangsmaade giorde vistnok Schauenburgerne sig den indfødte slesvigske Adel til Fiende, og det misfornøiede Parti var talrigt og mægtigt nok til at kunne blive en farlig Fiende for deres Herredømme, dersom det havde fundet fornøden Understøttelse udenfra, dersom Margrethe havde bestemt sig til at gienforene Hertugdømmet med Kongeriget, fremfor at sætte Sverriges Krone paa sin Søns Hoved, eller dersom Erik af Pommern under sin langvarige Krig med Greverne havde forstaaet at bruge sine Fordele. Men saaledes som denne Krig blev ført, har den formodenlig kun bragt den indfødte slesvigske Adel et godt Skridt nærmere til sin Undergang. Foruden de Mange, der omkom i denne Feidetid, eller maatte bøde for deres Hengivenhed for den danske Konge med Tabet af deres Eiendom, foranledigedes uden Tvivl mange andre ved Krigens Udfald til at udvandre til Danmark,

hvor overhovedet et stort Antal af den slesvigske Hærmands-stand har søgt Tilflugt. Den Behandling, som de Tilbageblivende maatte finde sig i, er formodentlig forskiellig. Den Ret, Fyrsten havde til at tvinge Vedkommende, ved at negte dem Optagelse iblandt sine Mænd, til at vende tilbage til Bondestanden eller at udvandre, er dog nok sielden bleven anvendt. Et saa voldsomt Middel kunde maaskee ei engang anvendes i stor Udstrækning uden Fare. Hertugen kunde desuden ikke pludseligen give Slip paa Hærmændenes Tieneste, da det nye Ridderskabs Medlemmer, som skulde erstatte den, først efterhaanden voxede i Tal. Hærmandsstandens Medlemmer beholdt vel altsaa fremdeles i Almindelighed de Privilegier, denne Stand hidtil havde været i Besiddelse af, imod derfor at yde den sædvanlige Tieneste. Denne Tolerance kunde dog ikke forhindre Hærmandsstandens successive Opløsning. Det vilde aldeles stride mod den historiske Erfaring at antage, at den kunde trives under saadanne Omstændigheder. Da Caspar Danckwerth skrev, i Midten af det 17de Aarhundrede, var der af denne Adelsclasse, som han betegner med Navnet „Freyleute", d. e. Frelsmænd, saavidt ham bekiendt, kun et Par Familier (Landesbeschreib. S. 18. 22) tilbage i Hertugdømmet. I de nordlige slesvigske Amter og Landskaber findes endnu et temmelig stort Antal saakaldte Frigaarde (Freihöfe), som forhen have været i disse Hærmandsfamiliers Eie, og som endnu have beholdt adskillige Friheder, netop saadanne, som hine Frelsmænd fordum besade, og vare af den Beskaffenhed, at de under nuværende Forhold endnu have nogen Betydning. Om mange andre Gaarde veed man, at de forhen have været adelige Herresæder og priveligerede Eiendomme, men have mistet deres Friheder, idet Fyrsterne negtede at fornye dem, formodentligen fordi de tidligen gik over i ufrie Familiers Eie.

At den holstenske Adels Indtrængelse i Hertugdømmet Slesvig maatte udøve, og har udøvet en betydende Indflydelse paa Hertugdømmernes Skiebne i den følgende Tid, og navnlig paa Slesvigs indre og ydre Forhold, er naturligt. Den er saaledes Hovedgrunden til det, der foregik i Aaret 1460. Forbindelsen imellem det danske Hertugdømme Slesvig og det tydske Grevskab Holsteen havde været saa kortvarig, at man ikke vilde kunne begribe, hvorfor det skulde være Holstenerne saa magtpaaliggende at vedligeholde denne Forbindelse, at man derfor negtede at erkiende den schauenburge Greves uimodsigelige Arveret til Holsteen, dersom man ikke vidste, at det, formedelst det holstenske Ridderskabs Forhold til det slesvigske, nødvendigen maatte være i begges Interesse at forhindre, at Slesvig som et hiemfaldent Lehn blev gienforenet med den danske Krone. Det var derfor ogsaa det holstenske og slesvigske Ridderskab, som afgiorde Alt. Det var disse Corporationer, som paa Forsamlingerne i Neumünster og Rendsborg (22 Jan. og 11 Febr.) forhandlede denne Sag; det var det holstenske og slesvigske Raad, som i Ribe valgte Kong Christian I. til Hertug i Slesvig og Greve i Holsteen; men disse Raads Medlemmer hørte uden Tvivl alle, med Undtagelse af et Par Geistlige, til det holstenske og slesvigske Ridderskab. Om de andre Stænders, navnligen om de danske Slesvigeres Mening og Ønske i denne Henseende, var der slet ikke Tale.

Bemærkninger over Hertugdømmet Slesvigs Statsforhold og Nationalitet, i ældre og nyere Tider,

af

C. Molbech.

Første Afdeling.

Der gives neppe noget andet Tilfælde i nyere Tider, hvori et enkelt bekiendtgiort Statsskrift eller offentligt Actstykke har havt saa stærk en Virkning, eller fremkaldt, i et lige kort Tidsrum, en saa overstrømmende Mængde af publicistiske Strids- og Partiskrifter, som det Kongelige aabne Brev af 16de Jul. 1846, og den til Oplysning og Bestyrkelse af dette Patent bekiendtgiorte Commissions-Betænkning (Ny Coll. Tidende. 1846. 22de Jul. Nr. 31.) Anledninger og Grunde til dette Phænomen have ikke altid og overalt været de samme; og ikke mindre ulig har deres Værdi og Betydning fra Indholdets Side viist sig. Deri har imidlertid deres Beskaffenhed været overeensstemmende, og deres Virkning truffet sammen, ligesom i eet Maal og Midtpunkt: at de længe uden Undtagelse ere fremstrømmede fra een Side, og fra den yderste Grændse af dennes Fordringer; at de saaledes i egentlig Mening vare og forkyndte sig som eensidige Partiskrifter; og at de, ved en hurtig og næsten udelukkende Occupation af den offentlige Mening i Tydskland, erhvervede sig en Overvægt i samme, der virkede forstyrrende og forvildende paa den kolde

og rolige Betragtning af Stridspunkterne. Det kan ikke være Hensigten, her at gaae ind paa en fuldstændig Undersøgelse og Fremstilling af den Maade, hvorpaa Striden af det tydske Parti hidtil for en stor Deel er ført, og den tildeels underfundige Maade, hvorpaa man, ved tidligt at benytte de i Polemiken indvundne Fordele, og ved at ignorere eller forbigaae enhver Modgrund, som kunde svække samme, har vidst at imponere, ikke allene Mængden, men selv Nogle af den mere uafhængigt eller selvstændigt dømmende Deel af Publicum. Vi ville kun i Almindelighed fremhæve den beklagelige factiske Omstændighed, at det er lykkedes hiint Parties Ordførere, i og udenfor Hertugdømmerne, at afstedkomme en Usikkerhed, Uklarhed og Forvirring af almindelig erkiendte Sætninger og afgiorte historiske og statsretlige Forhold i den her berørte Sag — navnligen hvad Hertugdømmet Slesvig og Successionsrettigheden til denne Statsdeel angaaer, som det kunde synes, at man fra den danske Side hidtil ikke alvorligt og kraftigt nok har modstaaet og modvirket.

Maaskee har man dog snarere fra eet Synspunkt giort vel i, at lade Modpartiet udtømme sig i en saadan Overflødighed af Deductioner, formeente Retsgrunde og historiske Beviser, at omsider endeel af disse, i Stedet for at bestyrke een fælles og almindelig Paastand, undertiden indbyrdes svække og modsige, eller ganske ophæve hinanden [1]. Imidlertid

[1] Jeg vil blot nævne Maaden, hvorpaa man har betragtet de to Hovedstøtter for Separatisternes Paastand paa historiske Grunde for Hertugdømmet Slesvigs Løsrivelse fra det danske Statssamfund, og dets Uadskillelighed fra Holsten: den fameuse „Constitutio Waldemariana,“ og Christian I. Privilegier for det holstenske Ridderskab. De sidste, udgive slesvig-holstenske Professorer og Advocater i Almindelighed for Hertugdømmernes „magna charta,“ og tillægge disse det 15de Aarhundredes Adelsprivilegier en uforgængelig og evigt virkende Kraft. En nyere tydsk — og tillige ivrig separatistisk Publicist har derimod (som vi længere hen skulle see) erklæret dem for reent magtesløse, og baade

have disse fortsatte og uafbrudte Anstrengelser af et Parti, der ikke fattes lærde og retskyndige Førere, havt den beklagelige Følge, at virke med overveiende Indflydelse paa den offentlige Mening i Tydskland, som af nationale Grunde fandtes kun alt for villig til at gaae over til en Anskuelse, hvorved et heelt dansk Hertugdømme skulde frarives det danske Monarkie, for at indlemmes i det tydske Statslegeme. Man har ikke allene hentydet paa Fordelene af en saadan Indlemmelse — man har i Taler og Skrifter offentlig vedkiendt sig den nationale Betydning og Vigtighed for det tydske Forbund af begge Hertugdømmers Løsrivelse fra det danske Statssamfund, Erhvervelsen af de slesvigske Havne ved Østersøen og Nordsøen, og Oprettelsen af en ny tydsk Søstat af de to Hertugdømmer, hvilke man omtrent betragter som om de allerede vare udrevne af det Statsforhold, hvori de i Aarhundreder have staaet, uden alt Hensyn til det efter Rimelighed fierne Tidspunkt, hvortil man vil knytte Muligheden af en saadan Statsopløsning.

Hvor man aabenlyst vedkiender sig Motiver, som allene tilhøre den nationale Partiskhed og en Reunions-Politik, der vilde være et meget stærkere Stykke, end hvad der foregik med Elsas og Lothringen under Ludvig den Fiortende, og et Sidestykke til Frankriges Rhingrændse fra Keisertiden — hvilket man nuomstunder i Tydskland betragter

de facto og de jure for reent ophævede. — Constitutio Waldemariana, hvorpaa vore Modstandere troe, som paa et Evangelium, og der utallige Gange er bleven anført som et uforkasteligt Document for Hertugdømmet Slesvigs Uafhængighed af Danmark, erklæres derimod nu af Falck selv for et „Diplom, der vanskeligen kan betragtes som en Overeens„komst (Vertrag), der bestemte de statsretlige Forhold imellem Danmark „og Slesvig;" men snarere ikkun maa ansees for „en Overeenskomst imellem Hertug Waldemar III. Familie og Grev Geert", eller det schauenburgske Grevehuus. (Falcks Sammlung der wichtigsten Urkunden f. das Statsrecht der Herzogth. Schl. u. Holst. 1847, S. VII.)

som politiske Voldshandlinger, der omtrent staae i lige Linie: der tør man ikke vente sig megen Agtelse for den historisk og factisk begrundede Statsret. Man benytter vel Historien; men efter Advocaternes Maade i private Retssager. Hvad man finder brugeligt til Fordeel for sin egen Paastand eller sit Parties Synsmaade, det undlader man ikke at fremdrage og at ville giøre gieldende med den mest absolute Beviiskraft, i hvor forældet og affræftet den statsretlige Gyldighed endog kan være; hvad derimod findes at bestyrke Modstanderens Sag, det lader man ligge til Side, eller forbigaaer med Taushed, i Fald man ikke finder det raadeligt at bruge det i en efter egen Tarv ombannet eller tilskaaren Skikkelse. Det er ogsaa allerede kommet derhen, at man i Partiets egen Krigsleir erkiender, at den Maade, hvorpaa man hidtil har ført Striden, ikke altid er den heldigste [2]; da undertiden den ene Advocat i sin Procedure taber det Terrain, som den anden troede engang for alle at have vundet. Heller ikke altid har man ni Professorer tilrede, som ville give deres Navne til een og samme Deduction.

Det er ikke nok med, at man i den historiske Beviisførelse har tilladt sig ubegrundede, eensidige, eller reent ud falske Fremstillinger — at lærde Historikere, Professorer ved tydske Universiteter, ikke havde undseet sig ved offentlig at lære,

2) Saaledes hedder det f. Ex. i en tydsk Artikel, som dog er ganske efter saakaldte „separatistiske“ Anskuelser: „Schleswig-Holstein u. Dänemark.“ 2ter Art., i de Leipzigske „Blätter für liter. Unterhaltung.“ 1847. Nr. 69. o. flg. (i Anledning af Touristen Mügges Leiligheds-Reise i Hertugdømmerne, og Bogen, for hvis Skyld Reisen blev giort). „Leider „ist die schleswig-holsteinische Frage durch einen ungeheuern Wust „advocatorischer Controversen verwickelt worden; und „Hr. Mügge bemüht sich durchaus nicht, dieselbe zu vereinfachen, und „sie auf den Thatbestand zurückzuführen. Er trägt aus allen möglichen „Controversen Etwas zusammen, und weil ihm dabei die juristische „Kenntniß und Spitzfindigkeit abgeht, wird er zuweilen durchaus „unklar und ungenießbar.“ (S. 273.)

og i Skrifter udbrede saadanne Fictioner, som at Sønderjylland er et oprindeligt tydsk Land, hvilket Danmark har revet til sig, uagtet det flere Gange høitideligt er erkiendt for et tydsk Hertugdømme, og som man i senere Tider søger med Vold og Magt at fordanske [3]); men ogsaa i Statsrettens og Folkerettens almindelig erkiendte Grundbegreber og Hovedsætninger have tydske Publicister, i Anvendelsen paa de slesvigske og holstenske Forhold, indbragt en Forvirring eller Uklarhed, der undertiden er benyttet til at understøtte reent grundløse Forudsætninger og Paastande. Man kan af saadanne i Særdeleshed fremhæve den saa ofte gientagne, saa vidt udbredte

---

3) Man skulde ikke holde det for muligt, at Lærere i Historien ved tydske Universiteter kunde driste sig til at fremtræde med saa grove Usandheder, som den heidelbergske Professor L. Häußer. Denne begynder sin Pamphlet: »Schleswig-Holstein, Dänemark und Deutschland« (Heidelb. 1846. 53 S. 8.) som han kalder »Darstellung ihres geschichtlichen Verhältnisses« med at fremstille Slesvig som et af de Danske i den historiske Tid erobret tydsk Land, under samme Forhold som Holsten; f. Ex. S. 7 om Knud den Siettes Erobring af Nordalbingien: „Dies geschah im Jahr 1201; Holstein u. Schleswig waren damals durch Eroberung an Dänemark übergegangen“ o. s. v. Ligeledes S. 6, hvor han forfalsker Befolkningsforholdet i Slesvig ved at fremstille det, som om den tydske Population i dette Land var Resten af dets oprindelige tydske Indbyggere, og de Danske i Nordslesvig vare Efterkommerne af de i Landet indtrængte Erobrere. S. 7, hvor han taler om den Fare, som nu truer Tydskland, ligesom i Valdemar II. Tid, „seine nördliche Küste dänisch gemacht zu sehen;“ om Sønderjylland, som de Danske under Valdemar II. maatte forvandle til et eget Hertugdømme, (nemlig 1132) og om »die dänischen Bewohner Schleswigs,« som under Hertuger af Abels Stamme »sich dem dänischen Joche für immer entringen wollten.« S. 11 hvor han beretter sine Læsere, at Slesvig 1326 og 1440, ved „feierliche Verträge« blev erkiendt for et tydsk Hertugdømme o. s. fr. — Charakteristisk for den heidelbergske Historiker (som i øvrigt kan skrive bedre Historie, naar han vil det) er det ligeledes, at han omtaler de Danskes langvarige Krige og frugtesløse Anstrengelser, for atter at vinde Hertugdømmet Slesvig tilbage fra de holstenske Grever; men ikke med et Ord, nævner at Kong Erik af Pommern, fra hvem disse Bestræbelser udgik, af Fødsel var en tydsk Hertug.

Forestilling om en, ikke blot forhenværende, men endnu existerende slesvig-holstensk Stat — en Forestilling, der i Virkeligheden ikke kan tænkes, uden at omstøde eller omgaae alle hidtil gieldende statsretlige Grundbegreber; eller uden at omgiøre Sprogbrugen og tillægge Ordet en Bemærkelse, hvortil man intet har kiendt, hverken i ældre eller nyere Tider.

Dersom ikke ethvert særskilt Land, enhver engang i Fortiden selvstændig Statsdeel, som i Tidernes Løb er bleven indlemmet i et Statssamfund, skal udmærkes ved Benævnelsen af en Stat: saa veed man slet ikke, hvorfor de to Hertugdømmer i Særdeleshed skulde være privilligerede hertil. Det danske Statssamfund, eller Monarkie, kom da til at indbefatte fire Stater: den danske, den islandske, den slesvig-holstenske, og den lauenborgske. Men hvortil skulde en saa tom og smaalig Usurpation af Statstitelen føre? — Man veed jo i det preussiske Monarkie for længe siden ikke meer at sige af en egen brandenburgsk, schlesisk, jülichsk, cöllnsk Stat o. s. v. og det hele Statssamfund fører sit Navn efter Kongeriget Preussen, som hverken er den største eller betydeligste Deel af Monarkiet. Dette bestaaer ligeledes, og paa samme Maade som det danske Statssamfund, af et eget Kongerige (hvilket dog, ligesaa lidt som Brandenborg eller Schlesien, udgiør en selvstændig Stat) og af flere, efterhaanden samlede Lande, som alle, paa Kongeriget Preussen og paa Storhertugdømmet Posen nær, staae i samme Forhold til den tydske Forbundsstat, som Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg. Dette Forhold giver saaledes f. Ex. de brandenborgske Lande en anden Stilling til Forbundet, end Kongeriget Preussen; men det forandrer intet i at begge Lande ere lige deelagtige i det preussiske Monarchies Statseenhed.

Det er ogsaa forgieves, at man enten hos ældre eller nyere Lære i Statsrettens Videnskab vilde søge nogen Bestyr-

kelse for en saadan Misbrug af dette Begreb og Udtrykket for samme. Enten man vil raadspørge Hobbes, Puffendorf og Vattel, eller man vil gaae til nyere Lærebøger i denne Videnskab, saa finder man den samme Idee om Eenhed i Organismen, om en Individualitet i Samfundet[4]), som Grundbetingelse for Statens Væsen; og den ydre Form, hvori Stats-Eenheden fremtræder i Tilværelsen, er ikke Nationaliteten (hvis Eenhed kun i enkelte Tilfælde falder sammen med Statens); men det er i den souveraine eller høieste, udelelige Myndighed[5]), i Regieringsmagten og dennes Organ, i Statens lovlige Styrer eller Styrelse, hvor vi finde Eenheden i Statens Væsen virkelig fremstillet og aabenbaret. To Stater under samme Statseenhed, er en Selvmodsigelse; et Statssamfund af flere organiske Statsdele under den samme Stats- og Regieringseenhed, er derimod ikke allene en Mulighed, men saadanne Samfund have under forskiellige Former til alle Tider været til, siden Stater dannede sig. Kalde vi en saadan Stat sammensat, eller (om Navnet ikke var en noget ubeqvem Inversion) en Samfundsstat: saa gives der igien Statsforbindelser, hvis Sammensætninger ere af en anden, færegen, skiøndt beslægtet Natur. Forholdet er anderledes, hvor to eller flere Stater, med lige selvstændig Organisme, have fælles Regent eller Regiering, og constituere saaledes tilsammentagne en Forbundsstat; hvorved kan bemærkes, at der vel sielden eller aldrig for hver enkelt af de saaledes forbundne Stater danner sig en aldeles fuldstændig, særskilt Organisme (saaledes have de f. Ex. i Almindelighed Krigshær,

4) „La multitude ainsi unie forme l'Etat, que l'on conçoit comme une seule personne morale." &c. Puffendorf: Droit de la Nat. & des gens, trad. par Barbayrac. Vol. II. Livr. VIII. 2. 13.

5) „Toute Souveraineté, proprement dite, est de sa nature une et indivisible." Vattel: Droit des Gens. (Leide 1758. 4.) p. 27.

Flaade, udenlandsk Repræsentation, tildeels og- saa Finantser, tilfælles;) men Regieringseenheden, eller det høiere Eenhedsbegreb, som fremtræder i Statsforbundet, forbinder dem ligefuldt til et politisk Heelt. Man kan ogsaa sige: at Souverainitets-Eenheden, hvor den er adskilt i Landene og Folkene, aabenbarer sig i den fælles Souverain, eller Regieringsmagtens Besidder, der kun kan være een[6]); (hvad enten denne Unitet er personlig som i Monarkier, eller repræsenteret ved et Samfund af Flere, som i Republiker).

Det danske og det preussiske Statssamfund give os Exempler paa Foreningen af flere Statsdele, med særskilte organiske Former, under samme Statseenhed og samme Regiering; Sverrige og Norge tilsammentagne udgiøre derimod en Forbundsstat under fælles Souverain. Den for hvert af disse Riger særegne nationale og statsretlige Selvstændighed, med fuldstændig individuel Organisme, forbinder sig til en politisk Eenhed, som i folkeretlig Henseende, eller i Forhold til det øvrige Europa, danner et Sidestykke til det preussiske eller det danske Statssamfund; imedens den væsentlige Forskiel imellem begge disse Monarkier og den svensk-norske monarkiske Forbundsstat ligger

6) Man har ganske nylig seet de sørgelige og ulykkelige Følger af en Conflict imellem deelte Elementer af den høieste Statsmagt. Man kalder de enkelte Cantoner i Schweiz souveraine; men der er ført et blodigt Beviis for, at de enten ikke ere det; eller ogsaa, at endeel af de saakaldte souveraine Cantoner have brugt den Stærkeres Ret, ikke blot for at opløse et imod Samfundsstatens Forfatning stridende Separatforbund, som dog kun var indgaaet for at forsvare den cantonale Souverainitet — men for at giøre Indgreb i dennes Uafhængighed. Man maa dog nødvendigen skielne imellem, hvad der i Separatforbundet kan være stridende imod den schweizerske Statsret og Statsforfatning (i Fald saa er), og hvad der er forbret af de 7 Cantoner, eller hvorledes der er handlet imod dem, inden dette Forbund sluttedes.

i den sidstes Dannelse af to næsten lige fuldstændige Statslegemer; hvorimod hine Monarkier constitueres ved Statseenheden, som forbinder forskielligt organiserede Statsdele.

Den uimodsigelige factiske Sandhed, at en egen slesvigholstensk Stat ikke har existeret, hvad Hertugdømmet Slesvig angaaer, siden 1721 — en Sandhed, som Ingen i et heelt Aarhundrede har tænkt paa at kalde i Tvivl — har man i vore Dage ved forskiellige Sophismer søgt at omstøde. — Man har ogsaa i senere Tider paa forskiellige Veie giort Paastand paa en fornyet Oprettelse af en saadan Stat; dette er en Sag for sig selv. Men, naar man paa den ene Side fordrer dette, som noget tilkommende, og tillige beraaber sig paa, at denne Stat allerede er til, uden at man er i Stand til at paavise den i Virkeligheden: saa indvikler man sig i aabenbare Modsigelser, der fattes ikke blot enhver statsretlig eller historisk Grund at hvile paa, men endog al logisk Tankerigtighed. Gaves der en slesvig-holstensk Stat, da maatte dens Statsform, (som man jo fra hiin Side idelig fordrer som en Concession af Regenten) kunne paavises som tilværende. — En Stat, uden egen Regiering, uden lovgivende Stænderforfatning, uden politisk Selvstændighed, saavel i det Indre, som i Forhold til fremmede Stater og Regieringer — en Stat, som i meer end et Aarhundrede har savnet disse absolut nødvendige Betingelse for enhver Statsorganisme, har ingen factisk Tilværelse; hvorimod det er en for hele Verden aabenbar Kiendsgierning, at Hertugdømmerne Slesvig og Holsten siden 1721, og i deres hele nærværende territoriale Omfang siden 1773, have været uden al politisk Selvstændighed og Selvvirksomhed; men, skiøndt med egne Institutioner i den indre Organisme og Styrelse, med egen Lovgivning og egne Retsforhold, og med en overbleven social Forbindelse imellem et Antal af adelige Godseiere, under Titel af „Prælater og

Ridderskab" have udgjort integrerende Dele af et Statssamfund, hvis politiske Eenhed har baaret Navn efter det danske Kongerige, som den ældste og betydeligste Deel af hele Staten. Dette Statsforhold har ligesaa lidt hindret, at Hertugdømmet Holsten, under Kongen af Danmark som dette Lands regierende Fyrste, er vedblevet at staae, tilforn i Lehnsforhold til den tydske Keiser, siden i et Forbundsforhold til den tydske Samfundsstat; som det har hindret, at Slesvig, uafhængigt af det tydske Rige og af enhver anden Stat i Europa, siden 1721 ikke har havt noget andet Statsforhold, end som et danskt Hertugdømme — et engang i Fortiden frarevet, siden 1721 igien med den danske Krone forenet Hertugdømme; hvis særegne statsretlige Forhold, vi fremdeles i det følgende komme til at berøre[7]).

Det er nu endelig kommet derhen, at man ogsaa blandt vore Modstandere har indseet og erkiendt: at de to Hertugdømmer, „ethvert med sin egen Forfatning og Bestyrelse", for saa „vidt ere Lande for sig;" men at de fattes den fulde politiske Uafhængighed („Unabhängigkeit von einem Dritten"); „hvilket især viser sig derved, at de ei kunne selvstændigen underhandle med andre Stater ved egne Gesandter;" og at de ydermere, „som feudale Fyrstendømmer, heller ikke til

7) Vi betragte i øvrigt Benævnelsen selv som noget aldeles tilfældigt; og vilde ansee det for en reent ligegyldig Sag, hvis ikke de to Nationaliteter, den danske og den tydske, her kom i en nødvendig Collision, som man i urolige Giæringsperioder har kunnet benytte. At det danske Statssamfund eller Monarchie har faaet sit Navn, ligger jo fornemmelig i, at den gamle Kongekrone tilhører Danmark. Havde dette Land været et Hertugdømme, og Holsten et Kongerige, da vilde Staten upaatvivlelig have faaet Navn af „det holstenske Monarchie." Et fuldkommen oplysende Exempel have vi i den Stat, der fører Navn af „det preussiske Monarkie," efter det Land, hvis Fyrste den kongelige Værdighed tilhører; ligesom Staten tilforn kaldtes den brandenborgske, fordi Churværdigheden fulgte dette Lands Fyrster., længe inden Frederik I. antog Kongenavnet.

forn have udgiort selvstændige Stater"[8]. — Den samme tydske Retslærer og Publicist, som har indrømmet dette, vedkiender sig tillige den Grundsætning: „at heller ikke den tidligere Fællesskab i Stænderforfatning, eller den fælles Landdag for Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, tilforn har begrundet noget Statsforhold imellem disse Lande;" men var ikkun en særegen Beskaffenhed i Landenes Forfatning[9]).

Naar nu imidlertid den samme Forfatter ikke vil erkiende Hertugdømmet Slesvig for et med den danske Krone statsretlig forenet Land, men allene som et saadant, der er at betragte som Erhvervelse af et i Danmark regierende Dynastie, og som tillige, i Følge dets ældre Statsforhold endnu skal staae i en saadan Statsforbindelse med Holsten, at det — forudsat at Successionen i dette Hertugdømme var en anden, end den for Danmark gieldende — maatte følge Holsten som en Pertinents, eller et adjungeret Land: da er dette netop en Anskuelse, der grunder sig paa hiin vildfarende Mening, at Danmark nogensinde har kunnet tabe sin Høihedsret (supremum dominium) over Hertugdømmet Slesvig, en Paastand, der nylig paa den mest afgiørende Maade er bleven modsagt og modbeviist af en berømt tydsk Retslærd og Statsmand, hvis Stemme i det mindste maa gielde saameget som nogen anden af Modpartiets Ordførerers[10]). — Det var kommet saa vidt med en

8) K. Vollgraff „die irrige und die wahre Stellung der Könige von Dänemark zu den Herzogth. Schleswig und Holstein." Marburg 1847. S. 96.

9) „Auch die frühere Gemeinschaftlichkeit der ständischen Verfassung, oder des Landtags, zwischen Schleswig u. Holstein begründete kein Staatsverhältniss unter ihnen, sondern war eben nur eine Singularität." Volgraff, l. c. § 40. (Jvf. S. 18—21, hvor Forf. paa sin Maade udvikler det Særegne i Hertugdømmernes Communions-Regiering.)

10) Staatsrechtliche Bemerkungen über den königlich Dänischen offenen Brief vom 8. Jul. 1846, die Erbfolge in den Herzogthümern betreffend, von C. A. von Kamptz. Berlin 1847. XII. 400. S. 8.

næsten fanatisk Partiskhed, og med dens eensidige Fordreielse eller Beskæring af historiske og statsretlige Kiendsgierninger, at vi maae betragte det som et ganske uventet Phænomen, at en saadan Forfatter, midt i Tydskland, vilde fremstaae med et Forsvar for den danske Krones Ret til Slesvig, hvorved alle statsretlige Forhold, dette Hertugdømme vedkommende, sættes ud fra hinanden paa en Maade, der er den opløsende og separatistiske Tendents og dens sophistiske Beviisførelse directe modsat. Et Forsvar fra den Side og det Land, hvor den danske Krones Rettigheder hidtil ere blevne fornegtede med aabenlys og vedgaaet Eensidighed, maa opfordre os selv til at tage dette Forsvar i nærmere Betragtning. Men uden at følge den tydske Publicists fuldstændige Deduction, eller gientage alle de Grunde, hvormed han bestyrker enhver af sine statsretlige Sætninger: ville vi tage Hensyn til de vigtigste af disse, imedens vi i de følgende Blade ved et kort Overblik nærmere ville søge at giennemgaae og belyse Hovedpunkterne i den hele Række af de slesvigske Statsforhold.

Det vil dog være overflødigt, længe at opholde os ved det historiske Detail, henhørende til Landets tidligste Overgang fra en reent provinciel, til en egen Lehnsforfatning. Vi gientage overhovedet her kun de vigtigste og nødvendigste Hovedmomenter af Historien, hvortil de statsretlige støtte sig. — Det er allerede i en tidligere Fremstilling viist, hvorledes Sønder-Jylland, som den Deel af Danmark, der var det nærmeste Grændseland til det saxiske Nordalbingien, eller det sildigere Holsten, og i hvis vestlige Deel desuden en gammel frisisk Stamme udgiorde en særegen Deel af Landets Indbyggere, trængte til og forsynedes med danske Statholdere, Landgrever eller Landshøvdinger, som Befalingsmænd over den væbnede Magt, der jævnlig kunde behøves til Grændsernes Forsvar. Vi have berørt de Omstændigheder under den navnkundigste af disse Landshøvdinger

eller Hertuger, Knud Lavard, der allerede fremkaldte de første mere intime Forhold imellem Danmark og Nordalbingien, eller de tilgrændsende Saxer paa denne Side af Elben. Disse fortsatte endnu paa samme Tid, eller efter Midten af det 12te Aarhundrede, de længe vedvarende Krige, hvori de overvandt, og omsider reent udslettede og tilintetgiorde de slaviske Stammer, som beboede den østlige Deel af Holsten, (Wagerland) Meklenborg og Pommern — blandt hvis nuværende saxiske Indbyggere for længe siden ethvert Spor af slavisk eller vendisk Nationalitet er fortrængt, saaledes at end ikke den ringeste Sproglevning er tilbage.

Det samme Fiendskab, der reiste Undergangskampen imellem de tydske og slaviske Folkestammer, imellem Saxer og Vender, bragte de sidste til, som Sørøvere, at overfalde og plage de danske Kyster og Øer, saa længe til Valdemar I., Absalon og Knud VI. ved de berømte Søtog til Pommern og Rygen knækkede Vendernes Magt, og giorde det lettere for Saxerne at underkue og udrydde dem. Under saadanne Forhold, under fiendtlige Berøringer, snart med Venderne, snart med Saxer og andre tydske Folkefærd paa hiin Side Eideren, ligesom under de indre Uroligheder og Stridigheder imellem forskiellige Kronprætendenter i Midten af det 12te Aarhundrede, var det naturligt nok, at Grændselandet Sønderjylland, der saa ofte var i Krigstilstand og var Krigens Skueplads, fik egne Landshøvdinger eller Hertuger i en eller anden Prinds af Kongehuset, og derved efterhaanden kom i en Stilling til det danske Rige, der omsider gik over til et Slags Lehnsforhold. Paa denne Maade havde allerede Svend Grathe (1148) indsat Knud Lavards Søn Valdemar I. til Hertug i Sønderjylland; imedens paa samme Tid Svends Medbeiler til Kronen, Kong Knud (Magnussen) gav denne Værdighed til en anden (Knud, Henrik Skatelers Søn[11]). Knud VI., der ingen Søn havde, gav

11) Suhm Danm. Historie VI. p. 50. 51.

Hertugdømmet (1187, eller først 1190) til sin krigerske Broder Valdemar[12]), som ved sine Seierwindinger rykkede det danske Riges Grændser fra Eideren til Elben. Men der var i alle disse Tilfælde ligesaa lidt nogen Tanke paa at skille Sønderjylland fra Danmark, som det kunde være Valdemar den Førstes Mening at bortgive Skaane og Halland fra det danske Kongerige, da han endogsaa indsatte sin Søn Knud til Konge i disse danske Provindser[13]). En saadan Ophøielse af den nærmeste Thronarving sigtede vel for en Deel til at sikkre ham Thronfølgen i et Valgrige. Valdemar II. havde formodentlig den samme Tanke, med Hensyn til sin ældste Søn Erik, som han først giorde til Hertug af Jylland, hvorved ikke forstaaes andet, end Titelen, hvilken Erik enten fik strax efter Fødselen, eller i sit andet Aar[14]). Men Forholdet blev længere hen anderledes og mere betænkeligt, da Kongen, der havde tre Sønner, ogsaa vilde giøre de to yngre til Lehnsfyrster under Erik som Konge; hvilken han derfor allerede i hans 16de Aar (1232) paa en Maade tog til Medregent. — I øvrigt kan det bemærkes, at ogsaa den ældre (latinske) Slesvigske Stadsret fra Valdemar II. Tid, eller fra første Halvdeel af det 13de Aarhundrede, ikke kiender nogen anden Overherre, end Kongen, hvem saaledes f. Ex. Straffebøderne tilfaldt, og Byskatten betaltes[15]).

Det var først i Valdemar Seiers svagere Alderdomstid,

---

12) Suhms Historie. VIII. 154. 155.

13) **1177**. (Suhm. VIII. S. 483. 495.)

14) Jvf. Suhm. IX. S. 272 og 307. Titelen, „Ducatus Slesvicensis" som nogle silbigere Krøniker fra det 16de Aarh. ved den Lellighed anvendte (S. R. Dan. I. 391. V. 528) er naturligviis her meget anticiperet.

15) Jvf. Paulsen Gesch. der Südjütschen Stadtrechten. Falcks Staatsbürg. Mag. V. S. 4. — Lex. Slesv. ant. (Kof. Ancher Lovhist. II.) §. 2. 3. 29. 31—38 2c. At Stadsretten ogsaa regner Byen Slesvig, og følgelig Hertugdømmet, til det danske Rige (regnum Dacie) er ligeledes tydeligt. (§. 30.)

at han troede at kunne finde et Middel til at forebygge Utilfredshed hos de yngre Sønner med at skulle vige for den ældste Broder, som Arving til Faderens Kongemagt og Kongetitel, ved at tildele dem Provindser af Riget som Lehnsbesiddelser. Paa den Maade var det, at Sønderjylland egentlig første Gang blev bragt ud af sit gamle Forhold som umiddelbar Deel af det danske Kongerige; og Valdemar var neppe død, før den tidligste Strid om det sønderjydske Hertugdømmes Stilling til Kongeriget tog sin Begyndelse imellem Kong Erik og hans Broder Hertug Abel. Den sidste, der allerede ved meer end eet Baand havde knyttet sig til den holstenske Greveslægt[16], vilde ikke allene, imod al statsretlig Vedtægt i Danmark, besidde Hertugdømmet som arveligt Lehn; men synes endog at have udstrakt sin Fordring til, at Kongen skulde afstaae ham Sønderjylland som et uafhængigt Fyrstendømme. Efter syv Aars, af og til ved Fredsmægling og Stilstand afbrudte Brødrekrig, maatte Abel endelig underkaste sig sin Broder (1248) og indgaae et Forlig, hvorved han medtog Hertugdømmet som en Forlehning af Kongen. Af hvad Natur denne i øvrigt var, kunne vi saameget mindre med Bestemthed afgiøre, da Brevet, hvorved Fredspagten sluttedes, fattes[17]; men de følgende Tiders Begivenheder og andre Grunde giøre det utvivlsomt nok, at der ligesaa lidt under Erik Plogpenning, som under de paafølgende Konger, har været Tale om arvelig Forlehning. Vore egne Lovkyndiges Lære om de danske Lehnsforhold og Lehnenes Natur i Danmark, efter den baade her og i Norden overhovedet herskende Vedtægt i Stats- og Lehnsretten — som ikke tillader os at forudsætte, at

16) Saaledes, da Grev Adolf 1239 gik i Kloster, indsatte han sin Svigersøn Hertug Abel til Formynder for sine tre Sønner.

17) Uheldigviis mangler ikke blot dette, men flere Diplomer af Vigtighed til denne Tids Historie, hvilke Hvitfeldt dog synes at have havt og brugt. (Jvf. Suhm. X. S. 108.)

en dansk Konge i det 13de Aarhundrede, anderledes end nødtvungen, kunde frastille og overdrage nogen Deel af Riget, som arveligt Lehn — har ogsaa fundet Bestyrkelse i den ovenanførte udenlandske Retslærdes Mening: at man hverken kan ansee Erik Plogpennings, eller nogen sildigére Overdragelse af Hertugdømmet i Slesvig for en „Belehning efter egentlig Lehnsrets Indhold og Mening, eller et Middel til at erhverve Arveret til Lehnet"[17b]).

Men vi maae desuden lægge Mærke til, at hverken under Hertug Abel, eller de senere slesvigske Hertuger af hans Stamme, vare disse, som danske Lehnsfyrster, i Besiddelse af deres fyrstelige Myndighed eller Rettighed over det hele Land, som man forstod under Benævnelsen Sønderjylland. Her maa undtages — foruden de 13 frisiske Herreder, Øerne Als, Ærø og Femern, Stæderne Ribe, Rendsborg og tre Fierdedele af Staden Slesvig — alt det de danske Konger tilhørende Krongods („*Konunglef*", bona regalia) og Kongernes fædrene Gods eller private Domainer (Patrimonium), som udgiorde en betydelig Deel af Landet[18]). Kampz skielner derfor uden Tvivl fuldkommen rigtigt i statsretlig Henseende imellem Landet Sønderjylland, som saadant, og det i samme stiftede Hertugdømme (Ducatus Jutiæ), hvis Indbegreb ikke til enhver Tid har været det samme.

17b) „Alle diese Verleihungen werden mit Unrecht als Belehnungen im Sinne des eigentlichen Lehnrechts, und als Mittel zur Übertragung des Erbrechts, und eines nutzbaren dinglichen Rechts an dem Lehne, angesehen. Weder Verleihung, noch Act der Belehnung hatten diese Wirkung; die Investitur war bekanntlich im Mittelalter, insonderheit in den nördlichen Ländern, eine ganz gewöhnliche Feierlichkeit bei Übertragung aller Rechte, und überall kein Beweis der Lehnseigenschaft." Kampz staatsrechtliche Bemerkungen, rc. S. 152.

18) Om Beskaffenheden og Udstrækningen af begge Slags Domainer, s. bl. a. (foruden den vigtige Kilde K. Baldemars Jordebog) Professor Belschows Bemærkninger: ovenfor S. 261.

Dette Hertugdømme under den danske Krone, hvormed Abel 1248 var bleven forlehnet, faldt igien tilbage til Riget 1250, da han selv efter Erik Plogpennings Mord, blev Konge i Danmark. Allerede to Aar efter faldt Abel i Striden med Nordfriserne; hans tredie Broder Christoffer I., som blev Konge ved Stænderness Valg (1252), endskiøndt Abel 1251 havde faaaet Løfte paa Thronfølgen for sin ældste Søn Valdemar, afviiste ligefrem de holstenske Grevers Fordring: at overgive deres Søsterbørn, Kong Abels Sønner, Hertugdømmet Slesvig, som Arvedeel efter deres Fader, „saaledes som andre Fyrster og Herrer nyde deres Lehn i det romerske Rige.“ De fik til Svar: „Lehnet hørte ikke Tydskland, men Danmark til. Vilde de Sandheden vide, da havde dette Lehn heller ikke samme Natur, som andre Lehn i det romerske Rige. Det var aldrig tilforn givet bort som Arvelehn; men kun paa Livstid, nu til een af Kongernes Sønner, nu til en anden“[19]). Dette var og blev det sande Retsforhold, som heller ikke forandredes da Christoffer I., efter en uheldig Krig med de holstenske Grever, 1254 gav sin Brodersøn Valdemar Sønderjylland til Lehn, imod Forpligtelse at tiene Kongen og Riget i Krigstilfælde paa sædvanlig Maade. Lehnet blev ikke erklæret for arveligt; men Hertugen paalagdes den Forpligt, at indfinde sig, som Kronens andre Lehnsmænd, ved Danehof eller Rigsdage. Dommene fra Urnehoved Landsting i Hertugdømmet skulde, som andre Landstingsdomme i Danmark, kunne indstævnes til Kongens Rettething, eller høieste Domstol. Saa lidt bortgaves dengang, selv i et saa godt som aftvunget Forliig, noget af den danske Krones Høihedsret over Hertugdømmet.

---

19) Hvitfeldt I. S. 236. Saa gammel i det mindste er fra den danske Krones Side den statsretlige Protest imod Anvendelsen af tydsk arvelig Lehnsret eller Lehnsskik i Danmark.

I det Væsentlige blev Statsforholdet ogsaa uforandret efter Christoffers Død. Man bør heller ikke glemme eller oversee, at det var en tydsk, og navnlig en pommersk Fyrstinde, Christoffers Enke, Dronning Margarethe Sambiria, der havde Mod og Kiækhed nok til med Vaabenmagt at forsvare sin Søns og den danske Krones Ret. Hertug Erik, der havde indgaaet Forbund med Danmarks Fiende, den Rügenske Fyrste Jarmer og ægtet hans Datter, maatte allerede herved, naar Lehnsret og Lehnspligt skulde gielde noget, have forbrudt al Adkomst til det slesvigske Lehn; men han søgte en stærkere Adkomst i Forbindelsen med sine Fættere paa mødrene Side, de holstenske Grever. Det blev herefter ikke saameget Fødselsret, eller Arveret, som Krigsmagt og Vaabenlykke, der skulde afgiøre, hvem det danske Hertugdømme skulde tilhøre. Saaledes var det ogsaa allene den uheldige Udgang af Krigen, ved Dronningens og den unge Kong Eriks Fangenskab, der fremkaldte den tvungne Afstaaelse af det slesvigske Lehn til Hertug Erik som Vilkaar for Kongens Frigivelse (1264). Dets Afhængighed af Danmark blev imidlertid ligesaa lidt dengang opgivet, som dets Arvelighed blev formelig erkiendt. Eriks Søn, Hertug Valdemar IV., der, efterat have opnaaet myndig Alder, 1283 i Vordingborg tog Slesvig til Lehn af K. Erik Glipping, var ei saasnart kommen i Besiddelse af Hertugdømmet, før han ikke allene fornyede sin Faders Paastand, paa Uafhængighed i denne Besiddelse, men fremtraadte som aabenbar Fiende af sin Lehnsherre, og det endog med en Paastand paa den danske Krone, hvortil han vilde søge Understøttelse i Norge, hvis Konge paa den Tid var i Krig med Danmark. — At Erik Glipping, der 1285 fik Hertug Valdemar i sin Magt, i Stedet for at lade sin farlige Vasal bøde med vedvarende Fængsel for sine fiendtlige og forræderske Handlinger, allerede Aaret efter forliigte sig med ham, og atter fornyede Forlehningen af Slesvig

til Valdemar under Form af Fahnelehn: havde kun til Følge, at Hertugen, i Stedet for aabenbart at handle som Kongens Fiende, blev han mere farlig som en hemmelig Avindsmand. Kongemordet i Finderup, kun 7 Maaneder efter Hertugens Frigivelse (1286), kastede en stærk Mistanke paa ham som Deeltager eller Medvider i Sammensværgelsen, saameget mere, som Hertug Valdemar allerede under tidligere indvortes Uroligheder (1283) havde forbundet sig med Kongens Fiender Marsk Stig og Grev Jacob af Halland, der siden vare to af Hovedmændene for de Sammensvorne, blandt hvilke Hertugen havde et betydeligt Parti Men det danske Rige var svagt nok til at Adelen fandt det raadeligst at tage Hertug Valdemar selv til Rigsforstander, skiøndt han teede sig mere som Fiende, end som Beskytter af den unge Konge, hvis Værge han skulde være, og af Enkedronning Agnes, som han skal have efterstræbt og søgt at faae i sin Magt[20]).

At Hertugen sørgede for at sætte sig i Besiddelse af Als, Ærø og Femern, som Erik Glipping havde bragt tilbage under Danmark, var ikke meer, end man kunde vente sig. Mindre forklarligt kunde det synes, dersom ikke fyrstelige Enkers sildigere Giftermaal under deres Stand vare hyppige nok i Middelalderen, at Dronning Agnes selv, der med Klogskab og Mod havde søgt at beskierme sin umyndige Søn, senere ved et nyt Giftermaal vilde give sig under en holstensk Greves Værn (1293). Den unge Konge (Erik Menved) viste derimod snart, at han ligesaa lidt som sin Fader var tilbøielig til at give efter for sin forhenværende Værges Stræben efter uafhængig Fyrstemagt. Han fordrede først Øerne Als, Ærrø og Femern tilbage, som Lande, der

20) Dette beretter i det mindste en geistlig Krønikeskriver, (Thomas Gheismer) som, hvis han endog var dansk sindet, er meget langt fra at være partisk for Erik Glipping. (S. R. Dan. II. p. 389.)

umiddelbart hørte til Kongeriget, ikke til det slesvigske Lehn; og af hvilke Als 1284 høitidelig var tilkiendt Danmark, og af Hertug Valdemar selv opgivet til Riget, tilligemed alle Krongodser i Hertugdømmet og de tre Fierdedele af Staden Slesvig, som Hertugen havde villet giøre Kongen stridige[21]); og Valdemar afstod dem paa ny ved Forliget i Hindsgavl 1295; ligesom han ved en sildigere Tractat (1306, 4de Nov.), hvori han frasagde sig al Fordring paa de fredløse Kongemorderes inddragne, og den danske Krone tildømte Godser i Hertugdømmet Slesvig, tillige opgav enhver Fordring eller Paastand, som han i øvrigt havde reist imod Kong Erik; og i fuld Udstrækning erkiendte Lehnsskyldighed og Forpligtelse til ikke alleene at tiene Kongen i enhver Feide med et vist Antal Ryttere, men, i fornødent Tilfælde, med alle sine faste Borge og med sin hele Magt. Paa denne Maade gientog og bekræftede Hertugen høitideligen imod Kong Erik Menved de Løfter, han havde givet Erik Glipping, eller de Forsikkringer og Forpligtelser, han ved sin Løsladelse af Fængslet 1286 havde indgaaet; i en Act, der indeholdt den fuldstændigste Erkiendelse af Hertugens Afhængighed, og den danske Konges Overherredømme over det sønderjyske Hertugdømme, som hidtil var udstedt.

21) Documentet om denne Kiendelse (ved Danehoffet i Nyborg, 28. Mai 1285) er efter Orig. aftrykt i Michelsens Schl. Holst. Lauenburg. Urkundensamml. I. p. 121. Nr. CX. Den danske Krones Heihedsret til Als forklares deri ved Herredømme over Borge eller Fæstninger, Lehnsmænd og Bønder: „Dominium terre Alsie, vide„licet municiones seu castra ibidem, homines homagio astricti „Corone regni Dacie„ (adelige Lehnsmænd og Selveiere) „& bondones,„ (Kronebønder): disse tilhørte Kongen, ikke som Arvegods, men i Kronens Navn. („ad dictum dominum Regem E. no„mine Corone regni pertinebant.„) Der paaberaabes et ældre Diplom (instrumentum publicum), hvorved allerede Valdemars Fader, Hertug Erik, havde erkiendt Kongens Rettigheder til Krongodserne m. m.

Den fornyede Forlehning, som Erik Menved tildeelte Hertug Valdemars Søn Erik (30. Jun. 1312) var en Gientagelse af de foregaaende, hvori Kongen ligesom tilforn undtog, foruden Krongodset, ogsaa den slesvigske Bisskops og Adelens Godser. Krongodset afstod Kong Erik dog i et, allerede det følgende Aar (d. 9. Aug. 1313) sluttet Forliig, til Hertugen (men kun hvad denne havde i Besiddelse, og for hans Livstid;) imod at Hertugen opgav al Paastand paa Langeland og de frisiske Herreder.[22]) Dette Gods, som havde udgiort, og endnu udgiorde en betydelig Deel af Sønderjylland, havde siden Abels Tid været en af de ideligt gienkommende Anledninger til Strid imellem Kongerne, som Overherrer, og de slesvigske Lehnshertuger[23]); men man maa i det mindste kalde det en høi Grad af Eftergivenhed hos Erik Menved, at han afstod de kongelige Indkomster af disse Godser (thi videre kunde han dog som Konge i Danmark ikke gaae) for en Paastand uden tilstrækkelig Adkomst. Erik Menved kunde imidlertid ligesaa lidt, som hans Fader, blive i et vedvarende fredeligt Forhold til den slesvigske Hertug; det var engang afgiort: imellem Erik Plogpennings og Abels Æt var saaet en Tvedragts Sæd, som de saa ofte fornyede Forliig og Fredsslutninger i Slesvig (under Erik Menved allene, i det mindste fire) ikke havde Magt

22) To forskiellige (men dog for det meste overeensstemmede) Breve, udstedte af Hertug Erik, om dette Forliig, haves hos Hvitfeldt. I. 365. 66. (jvf. p. 360, og Suhm D. H. XI. 681. 701.) De udtrykkelige Ord i Hertugens Breve: „Vi skulle beholde alt Kronens Gods, som vi nu under os have, i vore Livsdage:“ synes at indeholde en tydelig Erkiendelse af at ogsaa det hele Lehnsforhold (som ligeledes i disse Breve nøiere udvikles og bestemmes) har været betragtet som ikkun personligt og livsvarigt.

23) Jvf. herom Professor Velschows Udvikling af Forholdet med dette Krongods, og dets forskiellige Arter (et Spørgsmaal bliver det dog, om Kongen ogsaa har afstaaet det saakaldte *Patrimoninm*) ovenfor S. 160. 161.

til at dæmpe eller nedlægge. Den saa hyppigt fornyede Ufreds- og Uroligheds-Tilstand i Danmark, som længe vedligeholdtes ved de fredløse Kongemorderes Parti, og ved Understøttelsen, dette fik i Norge, næredes heller ikke lidet ved den aabenbare eller skiulte Sympathie, som misfornøiede Adelsmænds Oprør og Bevægelser altid kunde være sikkre paa at finde i Sønderjylland.

Under Erik Menveds Eftermand paa Thronen steg Forvirringen i Danmark til det høieste, og det var i denne sørgelige Periode, at de holstenske Grever, ved Hielp af deres meer og mere befæstede Forbindelse med de slesvigske Hertuger, benyttede ethvert ulovligt og retstridigt Middel, som Oprør, Forræderi, Borgerkrig og andre statsopløsende Elementer gave dem i Hænder, til at ville omstøde, eller sønderlemme det danske Rige. Heraf blev den endelige Frugt: Grev Geerts Usurpation, Adelens Opstand mod Christoffer II., Kongens Fordrivelse ved det med Holstenerne forbundne oprørske Parti, og Valg af en Modkonge, den slesvigske Hertug Valdemar — et umyndigt Barn under Geerts Værgemaal, som hverken opnaaede at blive kronet, eller selv kom til at udøve Regieringshandlinger som Konge. At de holstenske Grever i øvrigt som Panteherrer fik det hele øvrige Danmark i deres Magt, vedkommer mindre Sønderjyllands Forhold til Kronen; da ingen af disse Erhvervelser og Besiddelser havde nogen Høihedsret eller Forlening at grunde sig paa, og allene fandt Sted, deels i Følge den ynkelige Christoffer den Andens allerede ved hans Thronbestigelse tyngende Byrde af Pantegield; deels ved den Misbrug, han giorde af sin Kongemagt til at bortpante Rigets Provindser, Lehn og Slotte, der gik til en næsten ubegribelig Yderlighed.

Imidlertid vedblev Christoffer II., der aldrig frasagde sig

Kronen, at ansee sig for Rigets lovlige Konge[24]; og han og hans Parti betragtede den umyndige slesvigske Hertugs Hylding, og Grev Geerts Rigsforstanderskab, som Usurpationer. Christoffers Afsættelse og Fordrivelse var ogsaa i sig selv en Oprørshandling, der udførtes under fremmed Tvang og Overmagt, som Følge af et forræderisk Forbund imellem enkelte mægtige Herrer i Danmark og Holstenerne. Forsvarsgrunden, som Kongens Afsættelse maatte synes at finde i hans slette Regiering, tabte sig da man efter et kort Tidsrum ligesaa let tog Christoffer tilbage og viste Valdemar ud[25]. Det var med andre Ord Handlinger og historiske Optrin af den Art, som Vold og Magt kunne sætte igiennem, men ikke give Lovlighed; og som først kunne faae meer eller mindre statsretlig Gyldighed, enten ved sildigere Afkald og Afstaaelser, eller ved den Hævd, som et langt Tidsrum og efterfølgende Slægters stiltiende eller passive Samtykke til den fortsatte Besiddelsesret, giver dem.

Naar vi nu betragte alle den Tids Vilkaar i Danmark,

24) Han vedblev ogsaa under sin Landflygtighed i Meklenborg (1326—29) at udstede Breve og udøve kongelige Rettigheder. (f. Ex. i Rostock 1328. Suhm XII. 162 o. fl. St.)

25) Hertug Valdemars Afgang fra Danmark synes at være gaaet stille til, som en Sag, hvori han selv ingen Villie havde, men som blev afgiort af de holstenske Grever, af hvilke Johan allerede 1328, for Pantebreve paa 20,000 Mark Sølv, indgik Forlig og Forbund med Christoffer II.; og Grev Geert forligte sig med Kongen det følgende Aar. (Suhm. XII. 166. 190. 193. 194.) Man har aldrig kiendt noget Diplom, hvori Valdemar frasiger sig det danske Kongedømme; og kan kun slutte sig til, at det har været i Februar 1330 (den 25. Febr. kaldes han kun Hertug i Jylland. Hvitfeldt I. 451;) da han maatte gaae tilbage til Slesvig. Det hedder ogsaa (Hvitf. p. 452) at det i Ribe »blev besluttet (imellem Grev Johan og K. Christoffer) at Valdemar skulde afstaae den kongelige Titel og igien drage til sit Fyrstendømme.« Saaledes er Hertug Valdemar, baade først og sidst under sit saakaldte Kongedømme, bleven behandlet som et umyndigt, villieløst Redskab; og det er denne umyndige Hertug, der for evig Tid skulde bortgive Sønderjylland fra den danske Krone!

hvorledes Grev Geert af Holsten, som Formynder for den slesvigske Hertug, lader sig af denne, et Barn paa 10 eller 12 Aar, først forlehne for evig Tid med Sønderjylland (1326); derefter giøre sig til Panteherre i Nørre-Jylland; siden, da han giør den Erfaring, at Barnet, som han havde sat paa den danske Throne, ikke vil kunne holde sig der, forliger sig med Christoffer II., og beqvemmer sig til at udbytte det ene danske Land for det andet — eller igien afstaaer Sønder-Jylland til Valdemar, imod at erholde hele Fyen som Lehn af Danmark: da kunne vi vel ikke andet end høiligen forundres over, at man saa længe for Alvor har betragtet en til den Grad lovløs Tids Misbrug og Mishandlinger af Stats- og Folkeret som endnu gyldige historiske Retsgrunde; ja endog som den tidligste Grundvold for den nu i Kiel gieldende Lære: at Hertugdømmet Slesvig allerede 1326 blev frarevet Danmark. Selv i den Forlehning med dette Hertugdømme, hvilken Grev Geert i bemeldte Aar lod sig give af sin Myndling Valdemar, eller som han egentlig gav sig selv — som Rigsforstander var han den egentlige Regent i Danmark — maatte dog Rigets Høihedsret over Slesvig erkiendes; og da Geert 1330 afstod Slesvig, imod at forlehnes med Fyen, skeete det under den Betingelse: at han og hans Arvinger atter skulde faae det slesvigske Lehn tilbage, i det Tilfælde at Hertug Valdemar døde uden Arvinger. Men dette Tilfælde indtraf **ikke**; Valdemar, der selv endog i nogen Tid behandledes som Fiende af de holstenske Grever, efterlod ved sin Død 1364 en Søn, Hertug Henrik, der efterfulgte ham i Lehnet; og Grev Geerts og hans Arvingers Adkomst til Forlehningen med Slesvig, paa Grund af Forliget 1330, maatte saaledes ansees som udslukt. Efter Forligets tydelige Ord og Indhold, kunde Geerts Arvinger, de schauenburgske Grever i Holsteen, ligesaa lidt have Grund til at paastaae nogen Lehns-

rettighed til Slesvig, da Hertug Henrik (den sidste af Abels mandlige Efterkommere) døde 1375, som de havde nogen saadan Ret ved Faderen Valdemars Død 1364. Sønder-Jylland var 1375 et til den danske Krone hjemfaldet Lehnshertugdømme; og i den danske Statsret, saaledes som den i hiin Tid bestod og oftere var fulgt, tilkom det den danske Konge at afgiøre, om han atter vilde bortgive Lehnet, eller ikke. Man erkiendte selv i Tydskland, paa Christoffer II. Tid, at Danmark havde en anden Statsret, end det tydske Riges.

Dette blev imidlertid fra 1375 til 1460 det uopløste og uafgiorte Stridspunkt imellem Danmarks Regenter og de schauenburgske Grever i Holsteen. Disse havde, uden anden Adkomst end Svogerskabet med Kong Abel, fra denne Konges Død, i 125 Aar, indtrængt sig, tilligemed endeel holstenske Adelsslægter, i Sønderjylland, og tilsidst factisk giort sig til Herrer i Landet. Hertugerne i Slesvig, der kun nødtvungne vilde erkiende deres retlige Lehnsforhold til de danske Konger, vare i Gierningen Vasaller af Holsteens Grever; og det er dette historiske Forhold, at man fra den tydske Side i Aarhundreder har virket for at giøre Jyllands søndre Halvdeel til eet med Holsteen, som Partiaanden i vore Dage vil vende om, tværtimod geographiske og ethnographiske Vidnesbyrd. Det hele Lehnsforhold, lige fra Kong Abels Død til Erik af Pommern, var i sig selv intet naturligt, med Frihed og Lovlighed fra begge Sider indgaaet, men et halvt usurperet, halvt aftvunget Forhold, hvilket derfor allene ved en saa at sige bestandig Feidetilstand, og ved Vaabenmagt og Krigslykke paa Holstenernes Side, kunde hævdes og forsvares. Ethvert indgaaet Forliig, enhver ny Forlehning, var at betragte som en Vaabenstilstand; og medens de schauenburgske Grever meer og mere nærmede sig deres Maal, at giøre Hertugdømmet afhængigt af Holsteen, i Stedet for af

den danske Krone — trængte den holstenske Adel sig ind i Landets frugtbare Dele, og forberedede den Tid, da man vel endnu kiendte en dansk Almue, men kun tydske Herrer, et tydsk Hof, tydske Geistlige, Dommere og Anordninger, i Sønderjylland. — Ja, hvad der saaledes lykkedes Grev Geert med Slesvig, vilde man endog forsøge at udstrække til det øvrige Danmark; men under de langvarige og haarde Anstrengelser, som det kostede Kong Valdemar III. at samle det sønderrevne Rige, havde han, saalænge Henrik, den sidste slesvigske Hertug af det danske Kongehuus, levede, ingen Anledning eller Grund til at foretage noget med Hensyn til Slesvig; og da Skiebnen vilde, at Valdemar kun en Maaned overlevede Hertugen, maatte han overlade den hele Stridssag om Lehnet, som Grev Geerts Sønner fordrede paa Grund af de ovenanførte Forlehninger af 1326 og 1330, til sine Efterfølgere.

Af hvad Natur den første Forlehning var, have vi seet; den sidste, Kong Christoffers Forsikkring til Grev Geert, var i sin Natur, og i sin Anvendelse paa det nu indtrufne Tilfælde, omtrent lige kraftløs. Christoffer I'. havde bortlovet Lande af det danske Rige, uden Samtykke af Rigsstænderne eller af et heelt Danehof i Danmark; han havde dog kun givet Geert og hans Sønner Løfte paa det slesvigske Hertugdømme, hvis **Valdemar** døde barnløs; men Valdemar fik en Søn, der kunde tage Slesvig i Arv efter ham; Holstenerne vilde ligefuldt overføre paa Geerts Søn, hvad man fra dansk Side ikkun vilde have og havde tilstaaet Faderen[26]);

26) Allerede af Forliget imellem Christoffer II. og Geert 1330 vil Samwer intet mindre udlede, end „die **ewige Trennung** Schleswigs von Dänemark“ i det han forvansker Forliigsbrevets Ord, ved sin Beretning: „Das geschah zunächst im J. 1339 im Vertrage zu Riepen (Ribe), als Graf Gerhard die erbliche Eventual-Belehnung erhielt **auf den Fall, daß Abels Erben aussterben sollten.**“ Dette skriver Hr. Samwer os ind i Diplomet, i Stedet for hvad

og saaledes, ved en ny Usurpation, trængte omsider det schauenburgske Huus sig virkelig ind som umiddelbare Fyrster over det Hertugdømme, hvis Fyrste de hidtil havde behandlet — og derfor ogsaa forsvaret — som en Vasal af Holsteen.

I elleve Aar blev Stridspunktet uafgiort; men de tydske Grever havde den betydelige Fordeel, at de imidlertid „ved Penge, List og Magt" havde bragt den største Deel af Landet i deres Besiddelse; og at de skreve sig „Herrer til Sønderjylland", var saaledes ingen tom Titel. Omsider blev det danske Hertugdømme 1386, af Kong Oluf, under Margrethes Formynderskab, virkelig forlehnet den holstenske Greve Gerhard; men paa en Maade, hvorved det endnu blev ganske uafgiort, om Forlehningen var meer end personlig. Man kan endog paa en vis Maade sige, at denne Forlehning ikke blev fuldbyrdet, uagtet tilligemed Grev Gerhard begge hans Brødre og hans Farbroder Grev Nicolaus hyldede Kong Oluf i Nyborg 1386, men uden at modtage Lehnsfanen[27]. Med Rette kunde heller ikke nogen af disse holstenske Grever bære den hertugelige Titel, undtagen Gerhard, da Betingelsen var indgaaet: at kun een af de tre Brødre skulde besidde det slesvigske Lehn. I

det indeholder: i Fald **Hertug Valdemar** døde uden Livsarvinger. Forskiellen er, som enhver seer for Øine, meget betydelig. „Altsaa," bemærker Kampz desuden hertil, „ved en Eventualbelehning skilles det til Lehn givne Land for evigt fra Riget! — Saa maatte følgelig en virkelig Belehning endnu langt mere have denne Virkning; og Holsteen var da allerede ved de Schauenburgske Grevers Forlehning med dette Land for evigt adskilt fra Tydskland." l. c. S. 237.

27) Sammer vil endog paastaae, at ved Forlehningen i Nyborg 1386 blev Slesvig saa aldeles skilt fra Danmark, at de holstenske Grever ikke engang skulde yde Lehnstieneste, og at Danmark saaledes reent havde tabt sin Høihedsret over Hertugdømmet. (Sammer die Staatserbfolge der Herzogth. Schl. und Holst. 2c. Einleitung, S. IV.) I hvilken Grad dette hører til Opdigtelse og Forfalskning i Historien, behøve vi vel ikke videre at oplyse, end ved Henviisning f. Ex. til Dahlmanns Gesch. Danmarks. II. S. 56.

ethvert Tilfælde blev saaledes endnu 1386 Hertugdømmet Sønderjylland fra begge Sider betragtet som et fra Holsteen reent adskilt Land; hvilket Hertug Gerhard havde i et Slags midlertidig Besiddelse, der paa den Maade stod hen indtil 1396. Det var i dette Aar at Dronning Margrethe, efterat hendes Fostersøn, Erik af Pommern var hyldet til Konge i Nordens tre Riger, kaldte alle holstenske Grever til et Møde i Assens, hvor Kong Erik tilbød dem samtlige Hertugdømmet Slesvig som Lehn af Danmark, imod Forpligtelsen af Krigstieneste til Riget. Greverne vægrede sig imidlertid ved at indgaae denne Forpligtelse anderledes, end ved personligen at forbinde sig til, imod Sold, at yde Kongen Krigshielp, naar han begierede det. Dronning Margrethe, som endnu var den Styrende i Danmark, vilde bevare sit personlig venskabelige Forhold til den gamle Grev Claus, (Nicolaus) og lod Lehnsforholdet henstaae uafgiort. De paafølgende historiske Begivenheder, fra 1397, da Grev Claus døde i en meget høi Alder, indtil 1412, da Dronning Margrethe døde, er det ufornødent her at gientage. Der foregik i disse 15 Aar ingen Forandring i det statsretlige Forhold imellem Kongeriget og det sønderjydske Hertugdømme; endskiøndt man et halvthundrede Aar senere vilde statuere en saadan Forandring, der allerede 1326 skulde være indført, og hvorved intet mindre end en fuldkommen Adskillelse af hele Sønderjylland, som en Statsdeel af Kongeriget Danmark, skulde være bevirket.

Det er, som man let fatter, den berygtede „Valdemarske Constitution", vi her sigte til; og saa tidt endog dennes Nullitet er lagt for Dagen, saa maa vi dog endnu engang komme tilbage til dette, uden Tvivl i den hele nyere Tids Statsret og diplomatariske Historie mageløse Phænomen, som et Hovedpunkt i Fremstillingen af de slesvigske Forhold. Thi paa dette hviler jo Grundvolden af den hele saakaldte „slesvig-

holstenske" eller „separatistiske" Theorie om det slesvigske Hertugdømmes Statsselvstændighed; og det maa vel endnu mere i vore Dage forbause Enhver, at man i Tydskland, et af de Lande i Europa, hvor den videnskabelige og kritiske Diplomatik i det 18de Aarhundrede er bleven bearbeidet, oplyst og anvendt med den største Skarpsindighed og Strenghed, vil forsvare en i sin Hovedkilde saa uægte, eller saa selvmodsigende Beviisførelse; som det maatte forundre Vedkommende, i A. 1460 at skulle confirmere et Document, der i 134 Aar factisk ikke havde været til, dersom man ikke paa den Tid havde været aldeles ligegyldig ved Midlerne for at opnaae et politisk Øiemed.

Saamange Aar vare forløbne, da man 1448 i Holsten forelagde Grev Christian af Oldenborg, som det hedder „gamle Skrifter og Haandfæstninger, af Kong Waldemar og det danske Rigsraad givne og beskrevne, i Aaret 1326, som blandt andet indeholdt „en Artikel paa Latin, hvilken Greven lod sig fortolke."[28] Denne Artikel, hvis Udtryk man nu i et Aarhundrede har piint sig med at udlægge, forklare, bestyrke eller gjendrive, er den saakaldte „Constitution," som Christian I. i sit Brev af 28. Jun. 1448 forpligter sig og sine Arvinger til at holde ved Magt, „om Gud vilde, han skulde blive valgt, hyldet og kronet til Konge af Danmark." — En af den umyndige Hertug Valdemar 1326 given Forsikkring, at „Her-

28) „So sin uns dallinge uorebracht vnd openbared besegelde breue, ok olde scrifte vnd handvestinge, van Koningk Wolmar vnnd des Riikes Raede tho Dennemarken gheuen vnnd bescreven, Alsz men screff na godesbort Dusent drehundert in dem sossevndetwintigesten jare etc. de manckt anderen worden innehebben enen Artikel in latine den wii vns bedudet latet hebben, vnnd ludet van worden to worden alss nascreuen is *Item Ducatus Sunder-Jucie regno et corone Dacie non vnietur nec annectetur ita quod vnus sit Dominus utriusque.*" etc. (Privileg. der schleswigholsteinischen Ritterschaft. Kiel 1797 S. 25—27.)

tugdømmet Sønderjylland aldrig skulde forenes eller forbindes med det danske Rige og den danske Krone under een Herre," (Dominus) maatte, saafremt den i og for sig selv havde Gyldighed, (○: naar den havde været udstedt af en lovlig Konge, i Forening med Rigets Raad, eller med de Stores Vidende og Samtykke, i al Fald under deres Tilstedeværelse og Besegling af Diplomet — hvilket Alt tværtimod i dette Tilfælde ikke fandt Sted) have været et af de stærkeste Vaaben, som de schauenburgske Grever kunde benytte mod de danske Konger under den hele Stridsperiode fra 1375 til 1440. — Var Forsikkringen derimod ugyldig, og derfor aldrig blev paaberaabt, ei engang under den hele Proces om Besiddelsen af Slesvig, der førtes under Erik af Pommern — hvad Gyldighed skulde da et Slags Vidisse (ikke af et heelt Diplom, men af en enkelt Artikel) eller, om man vil, en personlig Stadfæstelse, som den fremmede oldenborgske Greve udstedte til den holstenske Adel, kunne faae i Danmarks Statsret?

Nu er Forholdet dette, at ligesaa lidt den anførte Artikel, som noget Document, der skulde indeholde en saadan Forpligtelse, er kommet for Dagens Lys, hverken under al den Tid, da der med meer end hele Danmarks og hele Holstens Magt blev kriget om Hertugdømmet Slesvig; eller da der blev underhandlet og dagtinget om Lehnsforholdet imellem det danske Kongerige og det danske Hertugdømme. Heller aldrig har et saadant Diplom, eller en Haandfæstning af Hertug Valdemar, der indeholdt den omtvistede Artikel, kunnet tilveiebringes efter 1460; og vi kunne opfordre enhver Kiender af Diplomatiken og af Diplomers statsretlige Gyldighed til at opgive: om nogensinde et mere afgiort diplomatarisk Non-ens er kommen for Orde; eller om man nogensinde har havt en svagere historisk Beviisgrund at beraabe sig paa, for en staatsretlig Paastand — eller en mere mistænkelig

Bebrevelse af et Slags Resignations-Act, der endog er meget meer end dette, da det er en Clausul, der skulde skille en Stat ved et heelt Hertugdømme.

Hvorledes man først 1460 anvendte den, som der siges, i beseglede Breve og Haandfæstninger af K. Valdemar indeholdte Clausul, vedkommer os ikke nærmest her, hvor vi handle om vedkommende Brevs væsentlige Nullitet, eller Utilværelse. Ethvert offentligt Stats- eller Rets-Document, der skal have og hævde sin Gyldighed, maa først og fremmest være til, enten i Originalen, eller i en lovformelig bevidnet og bestyrket Afskrift. (At selv under dette Vilkaar Statsforedrag kunne blive kraftløse og tilsidesættes, derpaa har man, netop fra hiin Tids nordiske Historie, Beviser nok i Unionsforbundene imellem Danmark og Sverrige.) Den saakaldte „Valdemarske Constitution", eller dens anførte Forpligtelse, indgaaet af Hertug Valdemar, har derimod i 134 Aar ikke været til. Derpaa gives i det mindste eet afgiørende, uforkasteligt Beviis i den Omstændighed, at i al den Tid, da det schauenburgske Grevehuus allermest havde behøvet et Document, der for bestandigt skulde adskille Sønderjylland fra Danmarks Rige, kunde de ikke producere det; og i hvilke andre Hænder skulde det have været, uden i de Fyrsters, til hvis Fordeel det var udstedt, og som netop i hele denne Tid vilde giøre den Paastand gieldende: at Hertugdømmet Slesvig var et fra den danske Krone adskilt, til Greverne af Holsten for evigt overdraget Arvelehn? — Hvis derimod de holstenske Grever fra 1326 skulde have været i Besiddelse af en saadan Forsikkring, men de tillige havde fundet, at den var ulovligen udstedt, eller uden statsretlig Gyldighed — hvorledes skulde da et Document, som de nærmest paagieldende Besiddere selv i meer end 130 Aar havde sat ud af Kraft, saa lang Tid efter Udstedelsen pludselig faae Gyldighed, efterat Besidderne

selv, under denne Brevets lange Dvaletid, ikke en eneste Gang havde trøstet sig til at fremlægge eller paaberaabe samme? — Der behøves intet andet eller stærkere Beviis for, at den 1460 formeentligen tilveiebragte Clausul, eller det Brev, der skulde indeholde den, enten har været uægte; eller, om et saadant Brev virkelig 1326 havde været udstedt, 1460 var uden al Gyldighed. Det første synes endog at have meest Rimelighed; thi, vi gientage det: de schauenburgske Grever havde selv for megen Dygtighed, de vare forsynede med alt for duelige Raadgivere, til at de skulde have tilbageholdt et Statsdocument af den store Vægt til at understøtte deres Paastand paa Besiddelsen af Sønderjylland, i Fald det siden 1326 havde været i deres Hænder. At dette Statsdocument, som i 134 Aar har været ukiendt og upaaberaabt, med eet skulde kunne træde i Kraft, naar man, efter et eller flere Aarhundredes Forløb, under heelt andre Vilkaar og Forhold, faldt paa at producere det: strider imod al Fornuft og alle naturlige Retsgrundsætninger.[29])

---

29) Hos de slesvig-holstenske Advocater, som kun holde over historisk Nøiagtighed, hvor de ville anvende et Factum i Proceduren for deres eget Parti, er den ikke engang existerende Valdemariske Constitution ligefrem en Grundlov for Hertugdømmet Slesvig, givet i Aaret 1326. Hvor man kommer saa let til sit magna Charta, hindrer det naturligviis ikke, at man ei engang kan sige af hvem eller hvorledes det er udstedt. Saaledes hedder det f. Ex. „Als aber im Jahre 1326 durch die Waldemarische Constitution für Schleswig festgesetzt worden war, daß es dem Reiche und der Krone Dänemark nicht einverleibt“ o. s. v. („Das souveräne Herzogthum Schleswig in seiner staatsrechtl. Verbindung mit Holstein,“ rc. von Dr. C. Heiberg. Lüb. 1846. S. 4.) Men, endnu mere: Hr. Samwer synes at være i Besiddelse, om ikke af Constitutionen selv, dog af historiske Kilder, som bevise meer, end nogen Anden hidtil i 500 Aar har vidst. Hos ham læser man, hvor „der Lehnbrief Gerhard des Großen von 1326“ omtales: „Damals wurde auf dem Reichstage zu Nyburg jene Waldemarische Constitution gegeben, welche der erste Oldenburger später wieder bekräftigte“ o. s. v. („Die Vorgänge des Jahres 1721

Om imidlertid den saakaldte „Constitution“ fra 1326, saaledes magtløs i sig selv, kunde sættes i Kraft ved en Stadfæstelse, Christian I. gav den; eller om Stadfæstelsen i og for sig selv skulde kunne betragtes som gyldig, endog i Mangel af et ægte Hoveddocument — dette er et Spørgsmaal i Statsretten, som i nærværende Tilfælde vil være saa meget vanskeligere at afgiøre, da dette Tilfælde maaskee staaer allene i hele Historien. En i den umyndige Konges Navn given Forsikkring, hvorved Sønderjylland skulde aldeles skilles fra Danmark, vil Kampß desuden have betragtet som Eedsbrud fra Valdemars Side, og som Statsforræderi af Gerhard, der ikke allene var Hertugens Formynder, men Rigsforstander i Danmark; men han er tillige i Tvivl, om man ogsaa virkelig kan tillægge bemeldte Artikel eller Vilkaar en saadan Betydning[30]. Skulde man dog ville lægge denne Mening deri: da veed enhver, af hvad Natur og Følger en saadan Felonie vilde være, og at et Forræderi af den Art aldeles ikke kunde opnaae retlig Gyldighed, eller have den tilsigtede

in Herzogthum Schleswig, 2c. von K. Samwer. Hamb. 1846. S. 8.) Af saadanne Kilder hente igien Publicister og Historikere i Tydskland, som Häußer, Helweg, Wippermann o. fl. deres Fremstillinger, der endnu staae paa samme Fod, som den, hvormed Rühs 1817 hialp sig, dengang han lærte sine Landsmænd: at siden Constitut. af 1326 „ist Schleswig beständig als ein völlig unabhängiges Land den Grafen von Holstein verliehen.“ (Rühs Verhältniß Holsteins und Schleswigs zu Dänemark. Berl. 1817. S. 11.)

30) „Sollte die Waldemarsche Constitution den ihr beigelegten Sinn der „Trennung Schleswigs von Dänemark wirklich so entschieden ausge„sprochen, daß Gerhard eines solchen Verraths schuldig erklärt werden „muß? — Wir sind nicht dieser Meinung. Wer aber derselben ist, „wird auch die Folgen eines Verraths kennen, und wissen, „daß er dem Verräther den beabsichtigten Gewinn nicht gewähren kann; „und daher weder der Verrath, noch die Wirkungen desselben und die „dadurch beabsichtigte Beute, gerechtfertigt werden darf.“ Kampß. l. c. p. 138.

Fordeel for Forræderen. Man maatte da vel antage, at Grev Geerts Efterkommere, af Omsorg for deres berømte Stamfaders Ære, have holdt et Document, udstedt til Fordeel for dem selv, saa omhyggelig skiult. — De, som derimod ere tilbøielige til at antage Brevet selv for en Fiction, eller det Christian I. forelagte Documentet for uægte, have vel den Usandsynlighed imod sig, at et saa dristigt Skridt ikke kunde undgaae at blive røbet eller opdaget ved En eller Anden fra dansk Side. Men uden ved denne Leilighed at ville veie alle Grunde for eller imod Hoved-Documentets Ægthed, mene vi, at et eller andet Brev fra 1326 gierne kan være forelagt Grev Christian, hvori en saadan Artikel har staaet; uden at dette medfører, at hele Brevet, som Statsact, har været gyldigt. Det er ikke allene i høieste Grad paafaldende og ganske mistænkeligt, at et Actstykke af saa stor Betydning og Vigtighed for Landet ikke har anden diplomatarisk Bestyrkelse, end Grev Christians Besegling ganske allene[31]; men Formen af den Confirmation, som Brevet af 1448 indeholder, er ikke mindre uvanlig. Hvor har man Exempel paa, at en Fyrste bekræfter en enkelt Clausul i et Diplom af den Vigtighed, uden at hele Documentet indføres i Confirmationen, eller i det mindste de nærmere Omstændigheder ved Udstedelsen nævnes? — Det er saa langt herfra, at der ikke engang er Tale om eet vist Brev, men om flere, hvoriblandt da ogsaa skulde have været det enkelte, hvori man viste Greven af Oldenborg de latinske Ord, han lod oversætte for sig, og hvis Indhold han ved sit Brev af 28 Jun. 1448 bekræfter. Efter Beskaffenheden af dette Diplom, og dets

31) Saameget mere paafaldende bliver dette desuden, naar Brevet af 1448, sammenlignes med Privilegierne eller Haandfæstningen af 1460, som, foruden Kong Christian II., sytten danske og holstenske Herrer have beseglet; men hvori noget saadant Document, som den omhandlede Valdemarske Constitution i øvrigt ikke nævnes med et Ord.

fuldkomne Mangel paa Vidner og Segl (Grev Christians ene undtaget) faaer det Hele saa meget mere Udseende af en privat Transaction, hvori det holstenske Ridderskabs Fuldmægtige, iblandt andre gamle Breve, have fremlagt et saadant, der, om ikke reent uægte, dog har været af den Art, som nu Falck selv betegner det: en hemmelig, eller særskilt Overeenskomst imellem de schauenburgske Grever og den umyndige Hertug Valdemar, skrevet af Geert, og uden al Gyldighed for det danske Riges Vedkommende.

Det er overhovedet ikke blot, hvad de holstenske Professorer og Advocater kalde en dansk Anskuelse, en dansk Fremstilling, af de slesvigske Forhold fra 1326 og 1460 — men det er en klar, ved samtidige Kilder og Actstykker beviist factisk Sandhed: at den saakaldte „Constitution" fra 1326, der overalt hos hiint Partie paaberaabes som den første statsretlige Grundvold for Sønderjyllands Adskillelse fra det danske Kongerige — hvis den ikke, i Documentet selv, var et Falsum — dog var en lovløs Handling, fremgaaet under en anarchisk Tilstand i Riget, hvor en fremmed holstensk Usurpator og hans Parti havde tilrevet sig Magten, og hvor de Statshandlinger, hvortil han lod et umyndigt Barn laane sit Kongenavn, ikke kunde vinde lovlig Gyldighed, saa længe den retmæssige Konge ikke havde resigneret paa Thronen. Dette blev saameget mere tydeligt, efterdi Christoffer II. 1329 igien blev indsat i sin Kongemagt — ikke ved nyt Valg eller gientagen Hylding; men ved et Forliig med det revolutionaire eller oprørske Parti. Hertug Valdemar, som heller ikke kunde opnaae at bliver kronet til Konge, traadte ligeledes uden Resignation, tilbage i sit egentlige Forhold som dansk Lehnshertug. Grev Geert, der i hans Navn havde raadet i tre Aar som Rigsforstander, indgik vel ligeledes et Forliig med Kong Christoffer; men saavel Geert, som de øvrige holstenske Grever, gik snart

igjen over til at behandle denne Konge som Fiende, og Landet som et herreløst Bytte, sønderstykket og deelt imellem de forskiellige Voldsherrer, under Formen af Pantegods for de tildeels Kongen aftvungne, eller af Geert, som Rigsforstander, tilsnegne Forskrivninger og vilkaarlige Ombytninger af hele Provindser som Pantelehn. Det fremgaaer, ikke blot af Christoffer den Andens, men af Danmarks Historie under det paafølgende Interregnum, at Tilstanden i Riget fra 1326 til 1329 og fremdeles til 1340, var et revolutionairt Anarchie; og det er meget charakteristisk, at tidligere holstenske Krønikeskrivere, eller senere Historikere og Publicister, maa hentye til en saadan Tids Statsopløsning, for der i en ulovlig Statsact[32]), der ikke engang er til, at fremsøge den første Grund til den Adskillelse af Hertugdømmet Slesvig fra Danmark, uden hvilken de hverken see sig i Stand til at finde nogen Basis for Christian den Førstes Forskrivning og formeente Abalienation af dette Hertugdømme fra Kronen, eller for de sildigere Kongers Bekræftelse af et Document, (1460) hvis egentlige statsretlige Natur og Substants kun er Privilegier, givne det holsteenske Ridderskab. (Fortsættes.)

32) Det er ingenlunde Campz, der først har betragtet den som saadan; allerede Amthor (1719) har charakteriseret den efter dens rette Betydning, forudsat, at en saadan Act virkelig 1326 var bleven udstedt: „Wäre es nicht wider alle Vernunft. dasjenige pro lege regni fundamentali passiren zu machen, welches in der That nichts als „ein widerrechtliches pactum war, so ein Vasall, der gegen „seinem rechtmässigen König und Lehnsherre aufgestanden, bloß um „die Rebellion besser zu unterstützen, und seine fremden Alliirten durch „des Vaterlandes äussersten Schaden zu obligiren, in tumultu ge„macht hatte?... Gleichwie denn auch endlich noch die fernere Un„gültigkeit dieser Verordnung dadurch außer Zweifel gesetzt wird, daß „(Herzog) Waldemar, nach vierjähriger Usurpation, den Thron „seinem alten rechtmäßigen Besitzer einräumen mußte.“ Histor. Bericht „von dem vormaligen und gegenwärt. Zustande der Schleswig Holstein. „Ritterschaft. § 27.

Bidrag
til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark,

af

P. V. Jacobsen.

Forerindring.

Det er bekiendt nok, at Falkejagten i de nordiske Lande, som flere andre Steder, meget tidligt har hørt til Kongernes og de Fornemmes Forlystelser, ligesom at Falke og Høge ikke alene fangedes, opdroges og afrettedes til denne Jagt her i Norden, men at visse Arter af disse Rovfugle, især fra Norge og Island (men dog ogsaa fra Danmark) vare meget søgte udenlands, og i det mindste fra det 12te og 13de, indtil det 18de Aarhundredes Slutning, ere blevne udførte fra Norge og Danmark, fornemmelig vel som Foræringer til andre Fyrster. Iblandt mine historiske Samlinger af det danske Cancellies ældre Protocoller fra det 16de Aarhundrede fandtes ogsaa adskillige, vedkommende Falkevæsenet i Danmark; og da disse engang for et Par Aar siden kom nærværende Tidsskrifts Redacteur for Øie, yttrede han Ønsket, at jeg her vilde meddele noget om en Gjenstand, der hos os endnu er ubehandlet; hvilket Ønske jeg lovede at efterkomme. Men da hine Udrag unegtelig i deres Indhold vare ufuldstændige, og meget i Falkevæsenets Historie var mig, og sandsynligviis de Fleste her til Lands, ubekiendt, endog med Hensyn til de sidste Aarhundreder: var jeg, da jeg omsider kunde begynde paa Udarbeidelsen, betænkt paa ligeledes at søge nogen Underretning om denne Materie for saavidt det 17de og 18de Aarhundrede angaaer, samt om Falkoneriet og Falkejagtens endelige Ophør, der fandt Sted hos os i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. De fleste — og det en betydelig Deel — Materialier til denne Deel af Arbeidet erholdt jeg derpaa i det Kongelige Rentekammers Archiv, fornemmelig ved Archivarens, Hr. Kammerraad Rosenstand-Goiskes, velvillige Bistand. Men disse Materialier, der især samledes deels fra det forrige Overjægermester-Archiv, deels fra Forestillinger til og Resolutioner fra Kongerne, samt nogle Regnskaber, meddele dog ikke Lys om alle Dele af Gjenstanden. Desaarsag vil endog Hovedstykket af denne Afhandling i flere Henseender vise sig som Brudstykker. Hvad dernæst Materiens Behandling angaaer, for

saa vidt den berører ældre Tider her i Norden, saa vel som de historiske Bemærkninger om Udbredelsen af Falkefangsten og Jagten med Falke: da vil jeg paa dette Sted ikke videre udfylde hvad Læseren deri maatte savne, efter hvad man længere hen paa sit Sted derom vil finde anført.

De fleste Savn og Ufuldkommenheder ville imidlertid uden Tvivl forefindes i det første Afsnit, angaaende Falkenes naturlige Beskaffenhed, Arter, Fangst, Afrettelse til Jagten, og om Alt som hørte i Almindelighed til Falkejagten og dens Udøvelse. Disse Gienstande kunde jeg, allerede for at giøre Behandlingen af mit oprindelige og egentlige Emne forstaaelig, umuligen lade uberørte. Men, foruden at de tildeels kræve en Kundskab, som jeg ikke var i Besiddelse af, saa er den didhørende Literatur i sig selv af saa stort Omfang, at det ikke vilde være mig muligt, uden en Opofren af Tid og Kræfter, som for Øieblikket ikke stod til min Raadighed, at giennemgaae endog kun de vigtigste Skrifter, hvis de endog alle her havde været at erholde. Efter alt det Anførte, tør jeg endnu mere bestemt anmode Læserne om iffun at ansee mit Arbeide for hvad det er kaldet: et Bidrag til Falkevæsenets Historie her i Landet.

Den 15de Januar 1848.

I.

Om Falkenes Inddeling og Natur, deres Fangst, og Jagten med Falke i Almindelighed.

Vi agte at handle i de følgende Blade om Falkene. Men ligesom disse her dog iffun omhandles med Hensyn til Jagtvæsenet og hvad dermed staaer i Forbindelse, saaledes maa det bemærkes, at ogsaa nogle andre Rovfugle, end de egentlige Falke, brugtes til Jagt. Hertil kommer, at Skielnemærkerne mellem disse og flere andre Rovfugle ikke altid ere lette at kiende, og, hvad Henførelsen af selve Falkene til forskiellige Arter angaaer, ogsaa denne bliver endeel usikker, ikke blot ved de almindelige Vanskeligheder for Classificationer eller Inddelinger af saadan Art, men tillige derved, at deels udentvivl Forskielligheden i disse over hele Jorden udbredte[1]) Fugles Opholdssteder, deels

1) Selv maaskee paa Nyholland: En af de mindste Arter skal have hiem-

Alderen, især i de første Aar, og Kiønnet, medfører tilsyneladende Varieteter, der have bevirket betydelige Uovereensstemmelser i Inddelingerne; hvorved endnu ogsaa maa erindres, at Forfatterne have skrevet om dem i forskielligt Øiemed — ornithologisk, historisk, eller for Jagtens Skyld — og med høist forskiellige Indsigter og Kundskaber. Saaledes omtales i den tydske Keiser Frederik den Andens omfangsrige Værk: de arte venandi cum avibus, hvoraf en ikke liden Deel endnu haves, kun 5 Slags Falke: *girofalci*, *falcones sacri*, *gentiles peregrini*, *absolute gentiles*, og *layner ii*[2]), samt *accipitres*. Albertus Magnus[3]) nævner, og tildeels omhandler 17 Arter af Falke: 10 ædle (eller egentlige), 3 uædle, 3 af blandet Art, og 1 „som, fordi den ikke ganske er af uædel Slægt, findes meget dygtig til Jagt." Linnée indbefattede alle Dag-Rovfugle, med Undtagelse af *vultures*, under *falcones*; men de derefter følgende Forfattere forandrede dette i mange Henseender. Bechstein[4]) opstiller med Hensyn til Jagtvæsenet som 3de „Stufe" Fugle tæmmede til Jagt, og i dennes 1ste Afdeling (den 2den omhandler Sangfugle, der lokke Andre) befinde sig, som Rovfugle, 8 Arter. Af de nyeste Skribenter skal jeg især dels kun nævne Nilsson[5]), hvis Resultater jeg ved den korte Fremstilling af Falkenes

me paa Java, F. coerulescens, der neppe er større end en Spurv. I Runggapoor i den nordøstlige Deel af For-Indien findes en „falco minutus," af Størrelse som en Lærke.

2) Schneiders Udg. Cap. 4 og 5. Lipsiæ 1788. 4to. Tom. I. p. 75—76 og 76—77; jfr. dog ogsaa de følgende Capitler.

3) *De falconibus* som Tillæg i Udg. af Keiser Frederiks Værk. T. I. S. 178. ff.

4) I sit vidtløftige Værk: „Handbuch der Jagdwissenschaft." 1ster Thl. (Nürnb. 1801, 4to) 1ster Bd. S. 43; jfr. 2ter Thl. (udkommet 1823) S. 398—400.

5) Skandinavisk Fauna. Foglarna. 1st. Bdet. ny upl. Lund 1835. S. 3 ff. Ogsaa kan mærkes af de flere Artikler om Falkevæsenet, i Ersch's og Grubers allgem. Encyclopädie der Wissenschaften und

Natur og Inddeling, der her er fornøden, især vil benytte; da jeg naturligviis aldeles ikke kan forsøge paa at forene de mangfoldige Uovereensstemmelser imellem Forfatterne, og det berørte Værk ikke blot er fra en nyere Tid, men ogsaa især angaaer Egne, som maa ansees os nærmest; ligesom det endelig har forekommet mig klarest og tydeligst for en Uindviet, medens det dog, skiøndt kortfattet, har en mere bestemt Form end de egentlige jagtkyndige Forfatteres[6]).

Vel maatte man ogsaa her vente sig omtalt og benyttet det store, i sin Art udmærkede Pragtværk om Falkevæsenet, som i Forening er udgivet af Zoologen H. Schlegel og Jægermester Werster van Wulverhorst i Holland, hvoraf to Hefter i største Imperial-Folio ere udkomne; hvilke tilsammen indeholde 12 litographerede, og med Farver aftrykte Blader og 56 Sider Text[7]). Jeg maa imidlertid først bemærke, at dette Værk endnu ikke er fuldstændigt, og særdeles den Afdeling, som handler om Falkejagten, kun er begyndt i andet Hefte; hvorimod den første, af Schlegel forfattede Afdeling (pag. 1—42) meget fuldstændigen omhandler Falkenes naturlige Beskaffenhed og forskiellige Arter, med lærde og kritiske Undersøgelser angaaende ældre og nyere Naturforskeres Bidrag til at bestemme og beskrive dem. Dette er en Gienstand, der ligger uden for mit Maal, og til hvis Behandling jeg erkiender min Incompetence. Værkets anden Afdeling har jeg

Künste, 1ste Section 41ter Theil (udg. 1840), den egenlig ornithologiske af Burmeister, S. 190—99.

6) Navnlig, foruden Bechsteins, Seyffarths iøvrigt interessante Afhandling: „Die Falkenbaize,“ i Cervin-Wiersbitzkis Taschenbuch für Jäger und Naturfreunde, for 1845, S. 205—64.

7) Traité de Fauconnerie, par *H. Schlegel*, Dr. en Philos. Conservateur du Musée des pays bas &c. & par *J. A. Werster van Wulverhorst*, Officier & Inspecteur des Chasses, &c. Ouvr. orné de XVII. planches. Livraison I. II. Leide, 1845. 1847. Et tredie Hefte kan, i det mindste, endnu ventes.

saameget mindre kunnet benytte, som den, da nærværende Afhandling blev udarbeidet, endnu ikke var hidkommet; og efter den Tid, har ikke allene Værkets Beskaffenhed og betydelige Kostbarhed, som fordrer den omhyggeligste Varsomhed i Brugen, men ogsaa min Helbreds Tilstand, ikke tilladt mig videre at benytte en Kilde, som desuden udbreder sig baade over det Almindelige og over den specielle Practik ved Falkevæsenet med en Udførlighed, som jeg ikke kan indlade mig paa.

Jeg troer imidlertid, baade paa Grund af dette Værks Sieldenhed, som en Følge af dets Kostbarhed, og paa Grund af dets Egenskaber, at jeg dog bør meddele en kort Efterretning om dets Indhold, saa vidt det er naaet; hvorved i det mindste Schlegels Classification af Falkene, ved Siden af de øvrige, som jeg ovenfor har antydet, kan vise sig. Denne Naturkyndige deler disse Rovfugle efter deres særegne Flugt, eller for saa vidt de kunne benyttes til Jagten, i to Classer: *à vol haut* og *de bas vol*. I den 1ste Classe opstiller han 8 Arter, hvilke jeg, for ikke at indlade mig i Sammenligninger med andre Naturforskeres Benævnelser og Artbestemmelser, vil anføre med Forfatterens franske Navne: 1. *Le Faucon blanc* (fra de allernordligste Egne.) 2 *Le Faucon d'Islande*. 3. Le *Gerfaut* (Gierfalk fra Norge). 4) Le *Sacre* (*Sacker*, *Säkher*, et Navn, hvilket allerede Keiser Frederik II. og Marco Polo bruger, og som menes at være af østerlandsk Oprindelse.) 5. Le *Lanier*. 6. Le *Lanier Alphanet*, ou *tunisien*. 7. Le *Faucon* (den egentlige Falk; i Middelalderen: Falco gentilis, generosus, nobilis; der „Edelfalke.") 8. L' *Emerillon*.

Hernæst beskriver Forfatteren de europæiske Falkearter „de bas vol," som ere ulige mindre, eller slet ikke tienlige til Jagten, men dog omtales i de fleste nyere Jagtskrifter; hvorfor Schlegel med megen Flid har søgt at fastsætte deres Kiendemærker, for ikke at blande dem med enkelte lignende Fugle,

som høre til Falkene med høi Flugt. Af de førstnævnte vil han saaledes adskille 5 Arter: 1. Le *Hoberau* („Ubleto." hos Keiser Frederik II.) 2. Le *Faucon saphir*. 3. La *Cresserelle*. 4. La *Cresserellette*. 5. Le *Faucon* à piés rouges. — Endelig omhandles og beskrives Gribben (l'Autour) og Spurvehøgen (l'Epervier), som begge ere Rovfugle med lav Flugt, men hvoraf man dog ikke sielden har betient sig til Jagten, i Mangel af de ædlere Falke-Arter. — Ti af Værkets hidtil leverede Tavler (i Alt skulle, i Følge Omslagstitelen, kun 5 endnu mangle) fremstille ligesaa mange Afbildninger af Hanner og Hunner af de egentlige Jagtfalke med høi Flugt. Paa de to øvrige Plader ere de fleste af de ved Jagten brugelige Redskaber og Indretninger aftegnede. — I den sidste, kortere Deel af Texten (p. 42—53 i andet Hefte) er begyndt en Beskrivelse over Falkevæsenet og Falkejagten, (uden Tvivl af den anden, ovenfor nævnte Forfatter) og jeg skal deraf allene anføre Rubrikerne i det hidtil meddeelte: 1. Om Maaden at fange Jagtfalkene. 2. Om deres Behandling. 3. Om deres Opdragelse og Afrettelse (l'affaitage.) 4. Om Jagten med Rovfugle (la manière de chasser à l'oiseau) og om de forskiellige Slags Flugter (des differens vols en usage en Europe.) Hvad jeg herved vil indskrænke mig til at bemærke, er at vi af denne Afdeling kunne lære, at dens Forfatter skriver efter egen Sagkundskab og Erfaring, og at, hvad der dog tillige ellers er bekiendt, Falkejagten i Holland og Belgien endnu i vor Tid er i fuld Gang.

Hos Nilsson inddeles Rovfuglene overhovedet i to Classer: de høgartede (Falke-Slægten derunder) og de ugleartede; til Falke-Slægten hører Ædelfalkene, Høgene, Ørnene og 5 andre underordnede Slægter. Hele Falkeslægten har Hoved, hvori Øinene til Siderne, og Hals tæt beklædte med Fiedre, Næbet krumbøiet, ved Roden forsynet med

en Hud, Næseboer, der aabne sig i Næbhuden paa Siderne af Næbet, og ere ubedækkede, runde eller ovale, m. m. Ædelfalkene ere igien forskiellige fra Høgene og Ørnene, især med Hensyn til Næbet, der er kort, tykt og meget bøiet, medens Ørnenes Næb er langt og kun i Spidsen stærkt bøiet; de have en spids Tand paa hver Side af Overkiæben og tilsvarende Fordybning i Underkiæben, hvilke mangle hos Høgene, hvorimod disse have en udstaaende hvas Flig i Midten af Overkiæben, med en lignende hvas Eg i Underkiæben; fremdeles med Hensyn til Vingerne, der hos Falken ere lange og spidsagtige, medens Høgens ere korte og Ørnens lange og brede, og Halen, der hos Høgen er lang. Iblandt Ædelfalkene skielnes hos Nilsson igien imellem: 1) Jagtfalken (f. gyrfalco Linn.), af Længde omtrent 2 Fod[8]), Grundfarven hvid, har hiemme i de nordligste Egne og er den fortrinligste til Jagt; 2) Slagfalken (f. lanarius Linn.) 1 Fod 8—10 Tommer lang, graabruun Ryg, hvid nedenunder; hyppigst i den østligere Deel af Europa og i Asien; 3) Pillegrimsfalken (f. peregrinus, Latham) Længde 1 Fod 3 Tommer, bruun med Streger og Pletter; mest hiemme i de nordlige Egne; det er den Falk, der næst efter Nr. 1 ansees fortrinligst til Jagt; 4) Lærkefalken (f. subbuteo, Baumfalke); Kroppen oven mørkeblaagraa eller mørkebruun; jager mindre Fugle, især Lærker, dog ogsaa Vagtler, Snepper, Bekkasiner; 5) Steen-

8) En svensk Fod er et kun meget lidet mindre Maal end den danske. I øvrigt maa jeg bemærke, at Bechstein, som adskiller den islandske Falk fra Gierfalken, ogsaa kalder denne sidste »Schlechtfalke.« Jeg anmærker dette fornemmelig fordi, som man længere hen vil see, man her ellers i Falkoneer-Sproget brugte Udtrykket »Sletfalk« om en ganske anden Art ringere Falk. Forresten har Seyffarth i sin ovenfor nævnte Afhandling skielnet mellem Gierfalken, den islandske Falk og den hellige Falk (f. sacer); men i øvrigt har han, som Bechstein, de her opstillede Slægter. At Schlegel ogsaa særskilt har le faucon blanc (den grønlandske Falk) er anført ovenfor.

falken (f. lithof. Gmelin. *Æsalon*, Zwergfalk); Længde omtrent 1 Fod; paa Ryggen blaagraa med sort Streg langs Fiedrene, Bryst og Mave rustguul med sorte Streger paa langs; jager omtrent de samme Slags Fugle som Lærkefalken; 6) Taarnfalken (f. tinnunculus Linn.) 13—16 Tommer lang, rødbruun med sorte Pletter; jager kun mindre Fugle, endog kun sieldent Duer[9]. Under Høgene endelig omhandles 2 Arter, hvoraf den første udtrykkelig omtales som tienlig til Jagt; disse to ere Duehøgen, omtrent 24 Tommer lang, og Spurvehøgen (f. nisus) der ligner den sidstnævnte; men er endeel mindre.

Ligesom blandt Rovfugle i Almindelighed ere af Falkene Hunnerne større, og stundom meget større end Hannerne, og bruges derfor mere end de sidste til Jagt, eller i alt Fald til den større Jagt. De leve, med Undtagelse af Taarnfalkene, som endog jævnligen hos os findes i eller paa Taarne, paa øde Steder, i Skove og Bierge, og færdes der og over Marker, Søer og Aaer. De egentlige Falke nære sig kun af levende Rov. Som Rovfugle almindeligen, fordøie de ikke Ulden eller Haaret af det slugte Tyr, men gylpe disse Dele op Morgenen efter. Ved Jagten efter Byttet støde de fra oven lige eller lodret ned paa det, medens Høgene angribe enten i en skraa Retning fra Siden af, eller vel endog nedenfra, i det de kaste sig om i Luften, med Benene og Kløerne strakte opad.

Uagtet Falkene ere udbredte over hele Jorden, og tilmed i det mindste nogle af Arterne ere Trækfugle: ere eller vare dog ingenlunde Falke af enhver Slægt, og især ikke af de til Jagt fortrinligste, overalt at erholde for den Jagtlystne paa hans Opholdssted eller i Nærheden deraf. Han maatte da kiøbe dem udenlands, eller sende Fangere hen til de Steder, hvor Fuglene opholdt sig; eller og saadanne Fangere, især fra Falkenwerth i det Flanderske, hvor Falkonervæsenet

9) Efter Seyffarth skal den nu næsten ikke bruges.

dyrkedes fremfor noget andet Sted, begave sig selv hen til de Steder, hvor man kunde fange disse Fugle. Det var især Norge, flere Egne i Sverrig og, til visse Tider, endeel af det nordligere Tydskland, som de fremmede Falkefangere søgte. Men Maaderne, hvorpaa Fangsten skeete, vare noget forskjelligere efter de høist forskjellige Egne, Tidsaldere m. m. Den første, der omtales af Keiser Frederik den 2den i hans førnævnte Værk (p. 91), bestod i at borttage Æggene af Reden og at lade dem udklække af Huusfugle; han siger dog allerede selv, at denne Maade ingenlunde er at bifalde. Rigtigere var det at udtage dem som Unger — mere eller mindre fremrykkede i Alder — af Rederne, hvad enten disse vare fæstede i Træernes høieste Grene, eller i Klipperifter. Dette var neppe usædvanligt, især i de ældre Tider i Europa, men ofte farligt, navnlig naar det var fra Klippereder, Ungerne skulde tages, da Fangeren maatte lade sig heise ned fra Toppen af Biergene til Hulerne med Reeb; hvilke, efter hvad Albertus Magnus [10]) havde hørt af en særdeles erfaren Falkoneer, som i mange Aar havde boet blandt de høieste Bierge for denne Fangsts Skyld, ofte vare af en Længde af 100, stundom endog af 2 til 300 „passus." De øvrige, i ældre og nyere Tider hyppigste Maader at fange disse kostbare, men stærke, vilde og skye Fugle, reducere sig i det Væsenlige til Garn- og Snare-Fangst, men med ikke faa Variationer. Nogle fangedes ved at forvikle sig i Garnet, hvortil en Due eller lignende Fugl var bundet, og som de sloge ned paa; for andre, større, stærkere og mere forsigtige, bandtes Duen eller Lokke-Gienstanden ved en Pæl, saaledes at hiin ved en lang Line giennem Tridser paa denne Pæl og en anden, som var Fangerens Standpunkt nærmere, hurtigen kunde drages til den sidste Pæl, hvorhos der til den ene Pæl var hæftet

10) Pag. 181. Jvf. Frederik den 2dens Yttringer p. 91—92. Man har ogsaa flere nyere Beretninger om denne Fangemaade.

igien over til at behandle denne Konge som Fiende, og Landet som et herreløst Bytte, sønderstykket og deelt imellem de forskiellige Voldsherrer, under Formen af Pantegods for de tildeels Kongen aftvungne, eller af Geert, som Rigsforstander, tilsnegne Forskrivninger og vilkaarlige Ombytninger af hele Provindser som Pantelehn. Det fremgaaer, ikke blot af Christoffer den Andens, men af Danmarks Historie under det paafølgende Interregnum, at Tilstanden i Riget fra 1326 til 1329 og fremdeles til 1340, var et revolutionairt Anarchie; og det er meget charakteristisk, at tidligere holstenske Krønikeskrivere, eller senere Historikere og Publicister, maa hentye til en saadan Tids Statsopløsning, for der i en ulovlig Statsact[32]), der ikke engang er til, at fremsøge den første Grund til den Adskillelse af Hertugdømmet Slesvig fra Danmark, uden hvilken de hverken see sig i Stand til at finde nogen Basis for Christian den Førstes Forskrivning og formeente Abalienation af dette Hertugdømme fra Kronen, eller for de sildigere Kongers Bekræftelse af et Document, (1460) hvis egentlige statsretlige Natur og Substants kun er Privilegier, givne det holsteenske Ridderskab. (Fortsættes.)

32) Det er ingenlunde Campz, der først har betragtet den som saadan; allerede Amthor (1719) har charakteriseret den efter dens rette Betydning, forudsat, at en saadan Act virkelig 1326 var bleven udstedt: „Wäre es nicht wider alle Vernunft. dasjenige pro lege regni fundamentali passiren zu machen, welches in der That nichts als „ein widerrechtliches pactum war, so ein Vasall, der gegen „seinem rechtmässigen König und Lehnsherre aufgestanden, bloß um „die Rebellion besser zu unterstützen, und seine fremden Alliirten durch „des Vaterlandes äussersten Schaden zu obligiren, in tumultu ge„macht hatte?... Gleichwie denn auch endlich noch die fernere Un„gültigkeit dieser Verordnung dadurch außer Zweifel gesetzt wird, daß „(Herzog) Waldemar, nach vierjähriger Usurpation, den Thron „seinem alten rechtmäßigen Besitzer einräumen mußte.“ Histor. Bericht „von dem vormaligen und gegenwärt. Zustande der Schleswig Holstein. „Ritterschaft. § 27.

Bidrag
til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark,

af

P. V. Jacobsen.

Forerindring.

Det er bekiendt nok, at Falkejagten i de nordiske Lande, som flere andre Steder, meget tidligt har hørt til Kongernes og de Fornemmes Forlystelser, ligesom at Falke og Høge ikke alene fangedes, opdroges og afrettedes til denne Jagt her i Norden, men at visse Arter af disse Rovfugle, især fra Norge og Island (men dog ogsaa fra Danmark) vare meget søgte udenlands, og i det mindste fra det 12te og 13de, indtil det 18de Aarhundredes Slutning, ere blevne udførte fra Norge og Danmark, fornemmelig vel som Foræringer til andre Fyrster. Iblandt mine historiske Samlinger af det danske Cancellies ældre Protocoller fra det 16de Aarhundrede fandtes ogsaa adskillige, vedkommende Falkevæsenet i Danmark; og da disse engang for et Par Aar siden kom nærværende Tidsskrifts Redacteur for Øie, yttrede han Ønsket, at jeg her vilde meddele noget om en Gjenstand, der hos os endnu er ubehandlet; hvilket Ønske jeg lovede at efterkomme. Men da hine Uddrag unegtelig i deres Indhold vare ufuldstændige, og meget i Falkevæsenets Historie var mig, og sandsynligviis de Fleste her til Lands, ubekiendt, endog med Hensyn til de sidste Aarhundreder: var jeg, da jeg omsider kunde begynde paa Udarbeidelsen, betænkt paa ligeledes at søge nogen Underretning om denne Materie for saavidt det 17de og 18de Aarhundrede angaaer, samt om Falkoneriet og Falkejagtens endelige Ophør, der fandt Sted hos os i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. De fleste — og det en betydelig Deel — Materialier til denne Deel af Arbeidet erholdt jeg derpaa i det Kongelige Rentekammers Archiv, fornemmelig ved Archivarens, Hr. Kammerraad Rosenstand-Goiskes, velvillige Bistand. Men disse Materialier, der især samledes deels fra det forrige Overjægermester-Archiv, deels fra Forestillinger til og Resolutioner fra Kongerne, samt nogle Regnskaber, meddele dog ikke Lys om alle Dele af Gjenstanden. Desaarsag vil endog Hovedstykket af denne Afhandling i flere Henseender vise sig som Brudstykker. Hvad dernæst Materiens Behandling angaaer, for

saa vidt den berører ældre Tider her i Norden, saa vel som de historiske Bemærkninger om Udbredelsen af Falkefangsten og Jagten med Falke: da vil jeg paa dette Sted ikke videre undskylde hvad Læseren deri maatte savne, efter hvad man længere hen paa sit Sted derom vil finde anført.

De fleste Savn og Ufuldkommenheder ville imidlertid uden Tvivl forefindes i det første Afsnit, angaaende Falkenes naturlige Beskaffenhed, Arter, Fangst, Afrettelse til Jagten, og om Alt som hørte i Almindelighed til Falkejagten og dens Udøvelse. Disse Gienstande kunde jeg, alle-rede for at giøre Behandlingen af mit oprindelige og egentlige Emne forstaaelig, umuligen lade uberørte. Men, foruden at de tildeels kræ-vede en Kundskab, som jeg ikke var i Besiddelse af, saa er den vidhørende Literatur i sig selv af saa stort Omfang, at det ikke vilde være mig mu-ligt, uden en Opofren af Tid og Kræfter, som for Øieblikket ikke staaer til min Raadighed, at giennemgaae endog kun de vigtigste Skrifter, hvis de endog alle her havde været at erholde. Efter alt det Anførte, tør jeg endnu mere bestemt anmode Læserne om ikkun at ansee mit Arbeide for hvad det er kaldet: et Bidrag til Falkevæsenets Historie her i Landet.

Den 15de Januar 1848.

I.

Om Falkenes Inddeling og Natur, deres Fangst, og Jagten med Falke i Almindelighed.

Vi agte at handle i de følgende Blade om Falkene. Men ligesom disse her dog ikkun omhandles med Hensyn til Jagtvæsenet og hvad dermed staaer i Forbindelse, saaledes maa det bemærkes, at ogsaa nogle andre Rovfugle, end de egentlige Falke, brugtes til Jagt. Hertil kommer, at Skielnemærkerne mellem disse og flere andre Rovfugle ikke altid ere lette at kiende, og, hvad Henførelsen af selve Falkene til forskiellige Arter angaaer, ogsaa denne bliver endeel usikker, ikke blot ved de almindelige Vanskeligheder for Classificationer eller Inddelinger af saadan Art, men tillige derved, at deels udentvivl Forskielligheden i disse over hele Jorden udbredte[1]) Fugles Opholdssteder, deels

1) Selv maaskee paa Nyholland: En af de mindste Arter skal have hiem-

Alderen, især i de første Aar, og Kiønnet, medfører tilsyneladende Varieteter, der have bevirket betydelige Uovereensstemmelser i Inddelingerne; hvorved endnu ogsaa maa erindres, at Forfatterne have skrevet om dem i forskielligt Øiemed — ornithologisk, historisk, eller for Jagtens Skyld — og med høist forskiellige Indsigter og Kundskaber. Saaledes omtales i den tydske Keiser Frederik den Andens omfangsrige Værk: de arte venandi cum avibus, hvoraf en ikke liden Deel endnu haves, kun 5 Slags Falke: *girofalci*, *falcones sacri*, *gentiles peregrini*, *absolute gentiles*, og *laynerii*[2]), samt *accipitres*. Albertus Magnus[3]) nævner, og tildeels omhandler 17 Arter af Falke: 10 ædle (eller egentlige), 3 uædle, 3 af blandet Art, og 1 „som, fordi den ikke ganske er af nædel Slægt, findes meget dygtig til Jagt." Linnée indbefattede alle Dag-Rovfugle, med Undtagelse af *vultures*, under *falcones*; men de derefter følgende Forfattere forandrede dette i mange Henseender. Bechstein[4]) opstiller med Hensyn til Jagtvæsenet som 3de „Stufe" Fugle tæmmede til Jagt, og i dennes 1ste Afdeling (den 2den omhandler Sangfugle, der lokke Andre) befinde sig, som Rovfugle, 8 Arter. Af de nyeste Skribenter skal jeg især deelsbed kun nævne Nilsson[5]), hvis Resultater jeg ved den korte Fremstilling af Falkenes

---

me paa Java, F. coerulescens, der neppe er større end en Spurv. I Runggapoor i den nordøstlige Deel af For-Indien findes en „falco minutus," af Størrelse som en Lærke.

2) Schneiders Udg. Cap. 4 og 5. Lipsiæ 1788. 4to. Tom. I. p. 75—76 og 76—77; jfr. dog ogsaa de følgende Capitler.

3) *De falconibus* som Tillæg i Udg. af Keiser Frederiks Værk. T. I. S. 178. ff.

4) I sit vidtløftige Værk: „Handbuch der Jagdwissenschaft." 1ster Thl. (Nürnb. 1801, 4to) 1ster Bd. S. 43; jfr. 2ter Thl. (udkommet 1823) S. 398—400.

5) Skandinavisk Fauna. Foglarna. 1st. Bdet. ny upl. Lund 1835. S. 3 ff. Ogsaa kan mærkes af de flere Artikler om Falkevæsenet, i Ersch's og Grubers allgem. Encyclopädie der Wissenschaften und

Natur og Inddeling, der her er fornøden, især vil benytte; da jeg naturligviis aldeles ikke kan forsøge paa at forene de mangfoldige Uovereensstemmelser imellem Forfatterne, og det berørte Værk ikke blot er fra en nyere Tid, men ogsaa især angaaer Egne, som maa ansees os nærmest; ligesom det endelig har forekommet mig klarest og tydeligst for en Uindviet, medens det dog, skiøndt kortfattet, har en mere bestemt Form end de egentlige jagtkyndige Forfatteres[6].

Vel maatte man ogsaa her vente sig omtalt og benyttet det store, i sin Art udmærkede Pragtværk om Falkevæsenet, som i Forening er udgivet af Zoologen H. Schlegel og Jægermester Werster van Wulverhorst i Holland, hvoraf to Hefter i største Imperial-Folio ere udkomne; hvilke tilsammen indeholde 12 litographerede, og med Farver aftrykte Plader og 56 Sider Text[7]. Jeg maa imidlertid først bemærke, at dette Værk endnu ikke er fuldstændigt, og særdeles den Afdeling, som handler om Falkejagten, kun er begyndt i andet Hefte; hvorimod den første, af Schlegel forfattede Afdeling (pag. 1—42) meget fuldstændigen omhandler Falkenes naturlige Beskaffenhed og forskiellige Arter, med lærde og kritiske Undersøgelser angaaende ældre og nyere Naturforskeres Bidrag til at bestemme og beskrive dem. Dette er en Gienstand, der ligger uden for mit Maal, og til hvis Behandling jeg erkiender min Incompetence. Værkets anden Afdeling har jeg

Künste, 1ste Section 41ter Theil (udg. 1840), den egenlig ornithologiske af Burmeister, S. 190—99.

6) Navnlig, foruden Bechsteins, Seyffarths iøvrigt interessante Afhandling: „Die Falkenbaize," i Cervin-Wiersbitzkis Taschenbuch für Jäger und Naturfreunde, for 1845. S. 205—64.

7) Traité de Fauconnerie, par *H. Schlegel*, Dr. en Philos. Conservateur du Musée des pays bas &c. & par *J. A. Werster van Wulverhorst*, Officier & Inspecteur des Chasses, &c. Ouvr. orné de XVII. planches. Livraison I. II. Leide, 1845. 1847. Et tredie Hefte kan, i det mindste, endnu ventes.

saameget mindre kunnet benytte, som den, da nærværende Afhandling blev udarbeidet, endnu ikke var hidkommet; og efter den Tid, har ikke allene Værkets Beskaffenhed og betydelige Kostbarhed, som fordrer den omhyggeligste Varsomhed i Brugen, men ogsaa min Helbreds Tilstand, ikke tilladt mig videre at benytte en Kilde, som desuden udbreder sig baade over det Almindelige og over den specielle Practik ved Falkevæsenet med en Udførlighed, som jeg ikke kan indlade mig paa.

Jeg troer imidlertid, baade paa Grund af dette Værks Sieldenhed, som en Følge af dets Kostbarhed, og paa Grund af dets Egenskaber, at jeg dog bør meddele en kort Efterretning om dets Indhold, saa vidt det er naaet; hvorved i det mindste Schlegels Classification af Falkene, ved Siden af de øvrige, som jeg ovenfor har antydet, kan vise sig. Denne Naturkyndige deler disse Rovfugle efter deres særegne Flugt, eller for saa vidt de kunne benyttes til Jagten, i to Classer: *à vol haut* og *de bas vol*. I den 1ste Classe opstiller han 8 Arter, hvilke jeg, for ikke at indlade mig i Sammenligninger med andre Naturforskeres Benævnelser og Artbestemmelser, vil anføre med Forfatterens franske Navne: 1. *Le Faucon blanc* (fra de allernordligste Egne.) 2 *Le Faucon d'Islande*. 3. Le *Gerfaut* (Gierfalk fra Norge). 4) Le *Sacre* (*Sacker*, *Säkher*, et Navn, hvilket allerede Keiser Frederik II. og Marco Polo bruger, og som menes at være af østerlandsk Oprindelse.) 5. Le *Lanier*. 6. Le *Lanier Alphanet*, ou *tunisien*. 7. Le *Faucon* (den egentlige Falk; i Middelalderen: Falco gentilis, generosus, nobilis; der „Edelfalke.") 8. L' *Emerillon*.

Hernæst beskriver Forfatteren de europæiske Falkearter „de bas vol," som ere ulige mindre, eller slet ikke tienlige til Jagten, men dog omtales i de fleste nyere Jagtskrifter; hvorfor Schlegel med megen Flid har søgt at fastsætte deres Kiendemærker, for ikke at blande dem med enkelte lignende Fugle,

som høre til Falkene med høi Flugt. Af de førstnævnte vil han saaledes adskille 5 Arter: 1. Le *Hoberau* („Ubletu." hos Keiser Frederik II.) 2. Le *Faucon saphir*. 3. La *Cresserelle*. 4. La *Cresserellette*. 5. Le *Faucon* à piés rouges. — Endelig omhandles og beskrives Gribben (l'Autour) og Spurvehøgen (l'Epervier), som begge ere Rovfugle med lav Flugt, men hvoraf man dog ikke sielden har betient sig til Jagten, i Mangel af de ædlere Falke-Arter. — Ti af Værkets hidtil leverede Tavler (i Alt skulle, i Følge Omslagstitelen, kun 5 endnu mangle) fremstille ligesaa mange Afbildninger af Hanner og Hunner af de egentlige Jagtfalke med høi Flugt. Paa de to øvrige Plader ere de fleste af de ved Jagten brugelige Redskaber og Indretninger aftegnede. — I den sidste, kortere Deel af Texten (p. 42—53 i andet Hefte) er begyndt en Beskrivelse over Falkevæsenet og Falkejagten, (uden Tvivl af den anden, ovenfor nævnte Forfatter) og jeg skal deraf alene anføre Rubrikerne i det hidtil meddeelte: 1. Om Maaden at fange Jagtfalkene. 2. Om deres Behandling. 3. Om deres Opdragelse og Afrettelse (l'affaitage.) 4. Om Jagten med Rovfugle (la manière de chasser à l'oiseau) og om de forskiellige Slags Flugter (des différens vols en usage en Europe.) Hvad jeg herved vil indskrænke mig til at bemærke, er at vi af denne Afdeling kunne lære, at dens Forfatter skriver efter egen Sagkundskab og Erfaring, og at, hvad der dog tillige ellers er bekiendt, Falkejagten i Holland og Belgien endnu i vor Tid er i fuld Gang.

Hos Nilsson inddeles Rovfuglene overhovedet i to Classer: de høgartede (Falke-Slægten derunder) og de ugleartede; til Falke-Slægten hører Ædelfalkene, Høgene, Ørnene og 5 andre underordnede Slægter. Hele Falkeslægten har Hoved, hvori Øinene til Siderne, og Hals tæt beklædte med Fiedre, Næbet krumbøiet, ved Roden forsynet med

en Hud, Næseboer, der aabne sig i Næbhuden paa Siderne af Næbet, og ere ubedækkede, runde eller ovale, m. m. Ædelfalkene ere igien forskiellige fra Høgene og Ørnene, især med Hensyn til Næbet, der er kort, tykt og meget bøiet, medens Ørnenes Næb er langt og kun i Spidsen stærkt bøiet; de have en spids Tand paa hver Side af Overkiæben og tilsvarende Fordybning i Underkiæben, hvilke mangle hos Høgene, hvorimod disse have en udstaaende hvas Flig i Midten af Overkiæben, med en lignende hvas Eg i Underkiæben; fremdeles med Hensyn til Vingerne, der hos Falken ere lange og spidsagtige, medens Høgens ere korte og Ørnens lange og brede, og Halen, der hos Høgen er lang. Iblandt Ædelfalkene skielnes hos Nilsson igien imellem: 1) Jagtfalken (f. gyrfalco Linn.), af Længde omtrent 2 Fod[8]), Grundfarven hvid, har hiemme i de nordligste Egne og er den fortrinligste til Jagt; 2) Slagfalken (f. lanarius Linn.) 1 Fod 8—10 Tommer lang, graabrunn Ryg, hvid nedenunder; hyppigst i den østligere Deel af Europa og i Asien; 3) Pillegrimsfalken (f. peregrinus, Latham) Længde 1 Fod 3 Tommer, brunn med Streger og Pletter; mest hiemme i de nordlige Egne; det er den Falk, der næst efter Nr. 1 ansees fortrinligst til Jagt; 4) Lærkefalken (f. subbuteo, Baumfalke); Kroppen oven mørkeblaagraa eller mørkebrunn; jager mindre Fugle, især Lærker, dog ogsaa Vagtler, Snepper, Bekkasiner; 5) Steen-

8) En svensk Fod er et kun meget lidet mindre Maal end den danske. Iøvrigt maa jeg bemærke, at Bechstein, som adskiller den islandske Falk fra Gierfalken, ogsaa kalder denne sidste »Schlechtfalke.« Jeg anmærker dette fornemmelig fordi, som man længere hen vil see, man her ellers i Falkoneer-Sproget brugte Udtrykket »Sletfalk« om en ganske anden Art ringere Falk. Forresten har Seyffarth i sin ovenfor nævnte Afhandling skielnet mellem Gierfalken, den islandske Falk og den hellige Falk (f. sacer); men iøvrigt har han, som Bechstein, de her opstillede Slægter. At Schlegel ogsaa særskilt har le faucon blanc (den grønlandske Falk) er anført ovenfor.

falken (f. lithof. Gmelin. *Æsalon*, Zwergfalk); Længde omtrent 1 Fod; paa Ryggen blaagraa med sort Streg langs Fiedrene, Bryst og Mave rustguul med sorte Streger paa langs; jager omtrent de samme Slags Fugle som Lærkefalken; 6) Taarnfalken (f. tinnunculus Linn.) 13—16 Tommer lang, rødbruun med sorte Pletter; jager kun mindre Fugle, endog kun sielden Duer[9]). Under Høgene endelig omhandles 2 Arter, hvoraf den første udtrykkelig omtales som tienlig til Jagt; disse to ere Duehøgen, omtrent 24 Tommer lang, og Spurvehøgen (f. nisus) der ligner den sidstnævnte; men er endeel mindre.

Ligesom blandt Rovfugle i Almindelighed ere af Falkene Hunnerne større, og stundom meget større end Hannerne, og bruges derfor mere end de sidste til Jagt, eller i alt Fald til den større Jagt. De leve, med Undtagelse af Taarnfalkene, som endog jævnligen hos os findes i eller paa Taarne, paa øde Steder, i Skove og Bierge, og færdes der og over Marker, Søer og Aaer. De egentlige Falke nære sig kun af levende Rov. Som Rovfugle almindeligen, fordøie de ikke Ulden eller Haaret af det slugte Dyr, men gylpe disse Dele op Morgenen efter. Ved Jagten efter Byttet støde de fra oven lige eller lodret ned paa det, medens Høgene angribe enten i en skraa Retning fra Siden af, eller vel endog nedenfra, i det de kaste sig om i Luften, med Benene og Kløerne strakte opad.

Uagtet Falkene ere udbredte over hele Jorden, og tilmed i det mindste nogle af Arterne ere Trækfugle: ere eller vare dog ingenlunde Falke af enhver Slægt, og især ikke af de til Jagt fortrinligste, overalt at erholde for den Jagtlystne paa hans Opholdssted eller i Nærheden deraf. Han maatte da kiøbe dem udenlands, eller sende Fangere hen til de Steder, hvor Fuglene opholdt sig; eller og saadanne Fangere, især fra Falkenwerth i det Flanderske, hvor Falkoneervæsenet

9) Efter Seyffarth skal den nu næsten ikke bruges.

dyrkedes fremfor noget andet Sted, begave sig selv hen til de Steder, hvor man kunde fange disse Fugle. Det var især Norge, flere Egne i Sverrig og, til visse Tider, endeel af det nordligere Tydskland, som de fremmede Falkefangere søgte. Men Maaderne, hvorpaa Fangsten skeete, vare noget forskielligere efter de høist forskiellige Egne, Tidsaldere m. m. Den første, der omtales af Keiser Frederik den 2den i hans førnævnte Værk (p. 91), bestod i at borttage Æggene af Reden og at lade dem udklække af Huusfugle; han siger dog allerede selv, at denne Maade ingenlunde er at bifalde. Rigtigere var det at udtage dem som Unger — mere eller mindre fremrykkede i Alder — af Rederne, hvad enten disse vare fæstede i Træernes høieste Grene, eller i Klipperifter. Dette var neppe usædvanligt, især i de ældre Tider i Europa, men ofte farligt, navnlig naar det var fra Klippereder, Ungerne skulde tages, da Fangeren maatte lade sig heise ned fra Toppen af Biergene til Hulerne med Reeb; hvilke, efter hvad Albertus Magnus [10]) havde hørt af en særdeles erfaren Falkoneer, som i mange Aar havde boet blandt de høieste Bierge for denne Fangsts Skyld, ofte vare af en Længde af 100, stundom endog af 2 til 300 „passus." De øvrige, i ældre og nyere Tider hyppigste Maader at fange disse kostbare, men stærke, vilde og skye Fugle, reducere sig i det Væsenlige til Garn- og Snare-Fangst, men med ikke faa Variationer. Nogle fangedes ved at forvikle sig i Garnet, hvortil en Due eller lignende Fugl var bundet, og som de sloge ned paa; for andre, større, stærkere og mere forsigtige, bandtes Duen eller Lokke-Gienstanden ved en Pæl, saaledes at hiin ved en lang Line giennem Tridser paa denne Pæl og en anden, som var Fangerens Standpunkt nærmere, hurtigen kunde drages til den sidste Pæl, hvorhos der til den ene Pæl var hæftet

10) Pag. 181. Jvf. Frederik den 2dens Yttringer p. 91—92. Man har ogsaa flere nyere Beretninger om denne Fangemaade.

et Garn, der faldt ned over Falken, i det den vilde fortære Byttet. Fangeren maatte da i Regelen være skjult, enten som i Island bag Stene, eller, som ved de mere kunstige Fangster, i en Hytte, halv under Jorden, af Skikkelse som en afstumpet Kegle med Aabninger til alle Sider, igiennem hvilke Fangeren, der vilde forsøge sin Lykke, kunde holde Udkig, og i fornødent Fald trække i Linerne. Ofte befandt sig ovenpaa denne Hytte en Varfugl (lanius excubitor), som ved Skrig gav tilkiende, naar Falken nærmede sig, og derefter selv strax gjennem en Aabning i Hyttens øverste Bedækning blev trukken ned i den[11]. Endeligen fanges ogsaa de mindre Arter af Falke, saa vel som Høge, ved Snarer af Hestehaar, der ere bestrøgne med Liim, og hæftede til eller satte i Forbindelse med Duer eller andre Lokkefugle, som Rovfuglen slaaer ned paa[12]. I saa Fald maa, naar Falken efter Fangsten skal benyttes til Jagt, Limet strax afvaskes med varmt Vand og Sæbe. Men overhovedet maatte man ved ethvert Slags Fangst af Falke, som skulle tiene til Jagt, være yderst opmærksom paa, at de ikke blot ei kom til nogen i sig selv væsenlig Skade, men at endog ikke Fiedrene i Vingerne beskadigedes.

Vanskeligere og møisommeligere endnu, end Fangsten af Falke, var deres Tæmning, saavelsom deres Afrettelse til Jagt. For at tæmme dem, og navnlig at tvinge dem til at spise af Falkonererens Haand, brugte man i ældre Tider at sætte Falken, bunden, i et Tøndebaand, der hang i en Snor; naar Fuglen vilde til at sove, bragtes Tøndebaandet i Beva-

11) Nærmere kan sees blandt flere Albertus Magnus p. 181; Bechsteins Naturgeschichte Deutschlands 2ter Bd. S. 272, 291—92, 325—26; Sammes Handb. der Jagtwissenschaft 1ster Thl. S. 494 og 2ter Thl. 403—5 jfr. 572 ff. Horrebov Efterretninger om Island S. 149—52; Nilsson l. c. S. 11—12.

12) Seyffarth l. c. S. 227. Bechsteins Naturgesch. 2ter Thl. S. 319, 326, 336; Nilsson l. c. S. 25.

gelse, hvoraf fulgte, at Falken bestandig maatte søge at holde sig fast og saaledes forblive vaagen. Dette lod man skee — ved Afløsning af den Tilsynhavende — uafbrudt i tre Døgn, og tilveiebragte derved næsten en Forstyrrelse i Hiernen paa Dyret og en saadan Svaghed, at det lod sig Alt behage. En saaledes betvungen Falk skal man imidlertid siden ikkun have kunnet betiene sig af i eet Aar. Nu er denne meget voldsomme Tæmningsmaade næsten gaaet af Brug, og benyttes nok kun som yderste Tvangsmiddel mod de meest uregierlige Falke. Hvad angaaer de andre Maader at tæmme disse vilde Fugle paa — der dog ingenlunde alle ere lige ubeielige, i det navnlig Høgene ikke behøve hele den Tvang, som de fleste, især større, egentlige Falke have nødig, — hvad hine Maader altsaa angaaer, da have de til nærmeste Øiemed at vænne Fuglen til Nærheden og Berørelsen af Mennesket; derefter ligeledes at vænne den til de nye Omgivelser, først hvad Hørelsen, dernæst hvad Synet betræffer; endelig at bringe den til at finde sig i den særegne Stilling, at sidde paa et Menneskes Arm og lyde hans Ord og Bevægelser. Først maatte man sørge for et afsondret, stille Opholdssted for Falken, og forsaavidt der var Tale om Unger tagne fra Reden, maatte det nye Opholdssted helst giøres denne saa liigt, som de ganske forandrede Omstændigheder tillode det. Dernæst maatte Falken en Tidlang berøves Synet, for ikke at forvirres ved Betragtningen af de den fremmede Omgivelser. Dette skeete ved en Slags Blænding af Fuglens Øine (*ciliatio*, seu *bluitio*): med en fiin Syenaal stak man tvende Huller — indenfra udad — giennem det nederste Øienlaag, trak Enderne af Traaden op om Hovedet; derefter giorde man det Samme ved det øverste Øienlaag, og bandt saa begge Traadene sammen bag paa Hovedet, hvorved bevirkedes, at begge Øienlaagene, dog meest det nederste, bleve trukne op, og Øiet lukket, medens

Hovedets Bagstedre beskyttede Traaden fra at sønderrives af Dyrets Kløer. Hiin Blænding vedvarede indtil den Tid, at man skulde prøve Fuglens Troskab nærmere, og hævedes efterhaanden ved mere og mere at løsne Traaden. Men den hele Operation er dog, som det synes, nu næsten ganske kommet af Brug, i det mindste i Europa (thi i Indien synes det som den endnu anvendes)[13]; hvorimod man nu kun betiener sig af Huen eller Kappen (capellus, *chaperon*), der i ældre Tider, som det lader[14]) tildeels brugtes endog i Forbindelse med Blændingen. Denne Kappens Brug er, efter Keiser Frederik den 2dens Beretning, først indført i Europa af ham selv, efterat han havde seet den paa sit Tog i Østerlandene, og navnlig ved Arabere og andre Kyndige havde faaet Indsigt i dens Benyttelse, ligesom han ogsaa siden selv giorde adskillige Forbedringer i dens Indretning[15]). Huen maa være af fiint Læder og passe til Falkens Hoved, som den skal bedække fra Nakken af og fremad til Hudens Ophør paa Næbbet; den maa have en Ophøining for Øinene, for at de ikke skulle trykkes; den bliver bundet i Nakken, og er iøvrigt ofte udvendig prydet med Udsyeninger af Klæde, Fiedre m. m. Samtidigen med Blændingen eller Bedækningen ved Huen, blive Kløerne lidt beklippede, og Fuglen paasættes de saakaldte korte og lange, Remmer (jacti, *jets*, longa, *longe*, Kurzfesseln, Langfesseln, Skoe). Disse forfærdiges ligeledes af fiint Læder; den korte befæstes ved 2 Metalringe omkring Benet ligeover Kloen, og med dem forbindes igien en „longe,“ der er af større Længde og hvis ene Ende vikles om Falkonererens 4de Finger[16]). Paa samme Tid som disse Remme

13) Taschenb. f. Jäger f. 1846 S. 160.
14) Keiser Frederik den 2den cap. 77, l. c. 1ste Bd. S. 162.
15) Smstds c. 78, S. 162.
16) Alt dette er beskrevet, især af Keiser Frederik med en overordenlig Vidtløftighed; hos ham finder man ogsaa Bestemmelserne om hvorledes

paalægges Fuglen, anbringes ogsaa, som oftest ved Foden, en Bielde, der i sin Tid tiener til lettere at gienfinde den[16b]. Endelig hefter man, især nok i senere Tider, ved en Rem endeel af begge Vingerne til hinanden over Fuglens Ryg, for at hindre den i at flyve uden Falkonererens Villie.

I Henseende til Indretningen af Dyrets Opholdssted kan bemærkes: at der nu anbringes, omtrent tvende Alen fra Jorden, en bred Lægte, hvorpaa Fuglen først sættes, og fra hvilken ofte Klæde nedhænges paa Siderne, for at den, hvis den skulde falde ned, lettere kan hielpe sig og mindre udsættes for Beskadigelse af Vingerne. Længere nede mod Jorden anbringes en anden Stang, hvorpaa Falken senere kan sættes, og en mere omfangsrig, rund Steen eller et Træbord, i samme Diemed, fra hvilke Indretninger den lokkes ved Hielp af Æden. Deres Føde maa bestaae i Kiød, helst raat, men uden Been, uden stærke Sener, Fedt, m. v., af Høns, Duer, Ravne, Qvæg, sieldnere af Faar[17]; i Nødsfald gaves dem ogsaa Æg, kogte

Falkonereren skal holde Armen, saavel gaaende som ridende, eller i det han bestiger Hesten, m. m.

16b) Undertiden sattes ogsaa en Ring om Falkens Fod eller Kloe, for at tilkiendegive Eieren. Saaledes har man 1795 i England fundet en gammel Ring af Guld, som har været baaret af en Falk; og som paa den ene Side have den Indskrift: »sum Regis Anglie;« paa den anden »& Comitis Herfordie.« Gentlemans Magz. 1795. June p. 474. (Jvf. Archæologia. vol. XII. p. 410. 11, hvor flere Exempler anføres.)

17) Biørnekiød ommeldes ogsaa af Albertus Magnus cap. 17. I et Brev fra Kong Johan i England af 21. Marts 1215 befaler Kongen John Fitz Hugh at modtage hans tre Gerfalke, og desuden Gerfalken »Gibbun,« som er den bedste Kongen eier, og at lade dem fore med »fede Geder« (pingues capras), undertiden med »gode Høns,« og eengang om Ugen lade dem faae Harekiød. I et andet Brev af samme Konge (12. Mai, 1212) befaler han Sheriffen i Dorsetshire at skaffe til Falkenes Føde unge Duer og Svinekiød, og een Gang om Ugen vildt Fuglekiød. (Rotuli literarum clausarum in turri Londinensi, accurante *Th. Duff Hardy*. Vol. I. Lond. 1833. Fol. p. 192. 118. jvf. Indledningen. p. XLIII.)

i Melk[18]). Denne Æde rækkes Fuglene af Falkonereren, imedens han sagte stryger dem over Ryggen og tiltaler dem venligt. Vilde de ikke æde af Haanden, maatte de tvinges ved Sult, dog maatte de ikke sultes i for lang en Tid, for at de ikke skulle blive reent svækkede. Naar Tilvænningen til Falkonereren saaledes er skeet, maa han, som forresten altid Dag og Nat bør være tilstede eller i Nærheden, for at hielpe Fuglen, hvis den skulde falde af Stangen eller Andet tilstøde den, lidt efter lidt vænne den til fremmede Lyd og Synsgienstande, ved at føre den, fæstet, som ovenfor anført, paa sin med en stor Læderhandske forsynede Haand eller rettere Arm, nemlig den venstre, ud i Luften, aftage Huen m. v. Nu søger man ogsaa at bringe Falken til selv at hente sin Føde af Falkonererens Haand i en Afstand, der efterhaanden forlænges. Derefter følger Afretningen til Jagten, der vel i sine Details er endeel forskiellig efter de forskiellige Slags Jagt, til hvilke Fuglene skulle afrettes; men dog i det Væsentlige kommer overeens i at lade Falken, først bundet i en længere Snoer og siden frigiven, i en Afstand, der lidt efter lidt giøres længere, flyvende søge at bemægtige sig det Dyr, paa hvis Art det skal afrettes. Sieldnere er dette et levende Dyr, eller af den berørte Art. Til Afrettelsen paa Harer bruges saaledes en udstoppet Harehud, som man ved en lang Snoer eller Line lader bevæge, tilsidst af en Ridende, saa hurtigt som muligt hen ad Marken; Falken faaer da, naar den griber dette Bytte, den derpaa hæftede Æde; mod Slutningen af Afretningen tilstaaes den endog en Kanin. Ogsaa tages stundom fra først af en Kanin til Lokkedyr; paa Kaninen heftes da i Begyndelsen, medens saavel den som Falken er bunden i Liner, to Hønsebeen til endelig Æde; men derimod gives Falken, senere under Afrettelsens Fremgang, naar baade Fuglen og Kaninen ere

18) Keiser Frederik. S. 98.

løse, en Deel af denne sidstnævnte, saasom et Been og nogle af Indvoldene. For de Falke, som skulle bruges til Fuglejagt, maa man i Regelen lade levende Fugle flyve op, hvorhos man dog kan bevare sig disse ved at beklæde deres Halse med fiint Skind og strax, naar Falkene have grebet dem, at sætte Huen paa dem og substituere en Høne for den grebne Fugl[19].

Jagten selv kan ikke skee paa enhver Tid af Aaret; saasom ikke medens Falkene skifte Fiedre, ei heller lettelig om Vinteren, især naar Sneen dækker Jorden og vilde blænde deres Syn. Med Hensyn paa den enkelte Dags Timer, da maa Jagten helst foretages om Morgenen eller Eftermiddagen. Ved de fleste Jagter maa Jægerne være ridende; Falkonererne bære da hver sin Falk paa den venstre Haand, med Langkiæden viklet om den 4de Finger; naar Dyret eller Dyrene, som der skal giøres Jagt efter, viser sig, tager Falkonereren eller hans Herre, til hvem han da først har overleveret Falken, Huen af den, og den lades løs med et Kast, der kræver Kunst og Øvelse. Den bliver strax sit Rov vaer og stiger tveiret, for at naae op over det, og styrter da igien lodret ned paa det, Høgene undtagne, der angribe i en skraa Retning. Er det forfulgte Dyr af dem, der ikke kunne forsvare sig, søge de kun deres Frelse i den hurtigste Flugt, med jævnlige Krumninger for at undgaae Forfølgeren; er det derimod en Heire eller lignende Fugl, støder denne, under sin hurtige Flugt, ofte flere Gange Kolbøtter for at forvirre den forfølgende Falk, og muligt bibringe den et stærkt Slag med sine udbredte Vinger. Ofte vender den under Flugten Halsen om paa Ryggen,

19) Hos Perserne afrettes eller afrettedes Falke endog til Jagt paa Gemser, Gazeller, ja endog paa Raavildt. Man vænner dem da først til at støde paa udstoppede Dyr af disse Arter, medens man lægger Æden til Falkene i Øinene eller paa Hovedet.

med det lange, spidse Næb iveiret, hvorved det endog kan skee, at en ivrig og uforsigtig Forfølger ved sin pludselige Nedstyrtning paa det andet Dyr kan spidde sig selv tildøde. I Almindelighed sendes flere Falke op efter en og samme Fugl; men de fleste Arter Falke kunne ikke bruges til meer end een Fangst om Dagen, endogsaa stundom kun hveranden Dag. Naar Dyret er fældet — hvorved det ikke sielden skeer, at f. Ex. Heiren og en eller et Par Falke paa den styrte sammenboltrede til et Bundt fra Høiden ned paa Jorden — løsne Falkonererne, som tilhest med Hundene have maatte følge med under Forfølgelsen, Dyret fra Falken eller Falkene, sætte Huen paa disse og give dem Æde. Byttet er, navnlig naar det er en Heire, ikke sieldent endnu levende og søges da hurtigt restitueret, forsynes med et Tegn, en Ring om Been eller Hals med Inscription, og lades derpaa igien løs. En saadan Heire kan nu og da have flere Ringe paa sig; og det er bemærket, at en Fugl, der eengang har været undergiven saadan Jagt, altid er en vanskeligere Modstander for Falken. I øvrigt maa det endnu bemærkes, at, naar Falken forfeiler Byttet, f. Ex. derved at Haren smutter i et Hul, hvoraf den ikke heller ved Hundene kan uddrives, eller naar den svinger sig saa høit i Luften, som stundom paa Jagten efter Glenter (milans), at den tabes ganske af Sigte, flyver den nu og da bort; undertiden lokker man den da tilbage ved den kunstige Lokkefugl, eller det saakaldte „Federspiel," hvorved man da, forsaavidt Falken ikke selv er at blive vaer, stundom veiledes ved Lyden af Bjælden, som er hæftet paa den.

De Dyr, til hvis Jagt disse Fugle afrettes, ere fornemmelig Harer og Kaniner, „Trappen," Heirer, Vildænder, Agerhøns, Vagtler, Glenter, Ravne og Krager, Skader, Spurve, Lærker, og flere Dyr, der ligne de nysnævnte. Af disse ansees især Jagten paa Heirer og Glenter

for den ypperste. De, der fornemmelig vilde lægge Vind paa Heirejagten, indrettede ofte Hegn, eller smaa, omhegnede Skove, til Ophold for Heirerne, som kunde formere sig der i betydelig Grad. Af disse Hegn opskrækkede da først Jægerne og deres Hunde een eller flere Heirer; Heiren fløi udenfor Skoven, og flygtede i stærkeste Fart, saasnart den mærkede Tilstedeværelsen af dens Fiende, som i samme Øieblik blev løsnet. Ved nogle Fuglejagter lokkes den Fugl, der skal jages, fornemmelig ved Ugler paa det Spor, man ønsker. Dette er især Tilfældet med Jagten paa Glenter (milans); saasnart en saadan bemærkes høit oppe i Luften, lades en Ugle i Veiret; til den er heftet en Rem, hvori er bundet en Rævehale; den anden Fugl iler strax ned efter den, og nu løslades Falkene til Jagt paa Glenten. Ogsaa ved nogle mindre Fugles Jagt benyttes Uglerne til at hidlokke dem.

Vi have allerede forhen berørt, at det især er Gierfalkene (f. peregrinus), som bruges til den høiere Fuglejagt, tildels ogsaa Slagfalken (laniarus). Af disse Falke benyttes ogsaa kun Hunnerne til den vigtigere Fuglejagt; Hannerne (die Terzler, *tiercelets*) anvendes til den mindre betydelige Jagt, eller aldeles ikke. Endnu kan her bemærkes, at Falke, og især Høge, oftere bruges blot til at jage Fuglene i Garn eller for Skud; i det hine forfølge dem, og disse da trykke sig ned. Hertil benyttes naturligviis de simpleste Falke og Høge.

Naar Falkene ere afbenyttede, henbringes de atter i Falkehuset eller Falkoneerhuset. Deres Æde gives dem to Gange om Dagen og bestaaer i de førnævnte Fødemidler, hvis Slags meest retter sig efter Fuglenes Størrelse; Høgene maae som oftest endog nøies med Krager, Ravne, Skader og andre smaa Fugle. Qvantiteten bestemmes ligeledes efter Dyrets Beskaffenhed, men tillige efter dets Arbeide, m. m. Een Gang hver eller hver anden Uge, eller noget sieldnere, gives dem en Tot

Hud med Fiedrene, omviklet af Føden; Dagen efter opkaste de denne Tot som uforddøielig, hvilket renser dem og holder dem sunde. I øvrigt maa Falkene ogsaa bades, enten virkeligt, eller ved Overspröitning med koldt Vand; og forresten maa deres Opholdssted holdes saa luftigt og reenligt som muligt, og Sandet, hvormed Gulvet er belagt, hyppigen bortfeies og nyt strøes; hvis der under Stængerne er lagt Maatter eller Tøi, maa dette stadigen renses, og Falkenes Excrementer, hvis Farve Falkonereren idelig maa iagttage[20]), tilligemed Spildet af Føden, Fiedre, Haar, m. m. borttages. Endelig er særdeles Tilsyn og Pleie fornøden, naar Fuglene fælde og naar de blive syge. — Falkene ere underkastede endeel Sygdomme, ligesom de ogsaa let beskadiges, især Fiedrene i Vingerne. Man kan imidlertid rette de bøiede eller dreiede Fiedre, sammenføie de brækkede, og indsætte nye i Stedet for de udrevne; ja selv en heel ny Hale kan, om nødvendigt, appliceres for den ødelagte. Saar paa Benene læges let, vanskeligere et Brudd paa Vingerne; og efter den sidstnævnte Beskadigelse bliver Vingen dog stedse svag, og Falken derfor mindre brugbar. Som andre Sygdomme kan jeg blot nævne hovne Been, Podagra (rødagtige Smaaknuder paa Benene), Blegner paa Tungen, Pips, Bugløb, Forstoppelse, Svindsot, Kortaandethed, den faldende Syge m. m. Endeel af disse Sygdomme kunne læges, men nogle ansees strax for dødelige.

Falkoneriet, eller Falkoneerboligen, indrettes naturligviis i Forhold til Antallet af Falke, som der skulle holdes, og de derved ansatte Personer m. v., i Forbindelse med Eierens Evner til at anvende Bekostninger derpaa. Der maa findes Værelser, som kunne opvarmes, for Falkene, Boliger for Falkoneer-Personalet, Stalde for Hestene og Hundene. I Versailles

20) De maae være af hvid og sort Farve, ikke brun, grøn eller guul; ellers er Fuglen syg.

bestod Personalet, i det mindste en Tidlang, foruden af en Overfalkemester[21]) (grand fauconier) med to Heste, af 5 Falkonerere, hver med een Hest, (og i Reserve to Heste), for Hundepasseren een Hest, een Sadelsvend og tre Staldknegte; de afrettede Falkes Antal skulde altid være i det mindste 20, og desuden fandtes ofte næsten ligesaamange Lærlinge. Antallet af Falke var imidlertid forskielligt paa de forskiellige Steder; hos rige Private ansaae man endog 3 Falke for tilstrækkelige[22]).

Endelig kan det vel endnu i denne, til de korteste Omrids indskrænkede Skildring bemærkes, hvor megen Fare Falkejagten førte med sig. Den egenlige Fornøielse bestod i at holde Øie med Fuglenes Flugt og deres Striden i Luften, med alle dens Afvexlinger; hertil fordredes, da Fuglenes Fart kunde være meget hurtig, et Ridt af den stærkeste Art, hvori der ofte maatte sættes over Grøfter, Gierder, Bække, ja brede Aaer, alt uden at Rytteren kunde have sin Opmærksomhed henvendt paa Hesten og Ridtet, da hans Øie bestandig maatte følge Fuglene, der ofte bevægede sig i en saadan Høide, at de knap kunde skiønnes og let kunde tabes af Syne. Mennesker og Heste bragte derfor ikke sielden Helbred, Lemmer eller Liv som Offer for denne Jagt[22b]), i hvis egentligste Udførelse de selv dog toge saa liden Deel.

21) Ofte var han forskiellig fra Overjægermesteren (grand veneur), som han da nok var undergiven.

22) I Middelalderen (nævnlig i det 13de Aarhundrede) synes Antallet af de afrettede ældre Falke, som endog Konger og Fyrster holdt, ikke altid at have været meget betydeligt; f. Ex. i England (s. ovenfor S. 319), hvis, hvad der dog er endeel tvivlsomt, Kong Johan ikke havde flere Falke end der er berørt.

22b) At endogsaa Fyrstinder udsatte sig for saadan Livsfare, seer man af Maria af Burgunds Exempel. (s. nedenfor S. 338.)

II.

Historiske Bemærkninger angaaende de Riger og Verdensegne uden for Danmark, hvor Falkejagt brugtes.

Det kan neppe være megen Tvivl underkastet, at den Art Jagt, vi her omhandle, er indbragt til Europa fra Orienten. Den forekommer alt i de ældste Tider i Asien, og findes siden i de forskielligste Lande, tildeels blandt de raae eller halvraae Nationer. I det 13de Aarhundrede seer man den organiseret paa en prægtfuld Maade hos et af de østligst boende, meest ved det Gamle holdende Folk, nemlig Chineserne. Man finde ligesaa tidlige Spor til, at østerlandske Navne paa enkelte Falkearter ere indkomne og førte i Brug i Europa. Formodentlig have allerede de tidligste Indvandringer fra Østen i Europa giort Falkejagten kiendt i vor Verdensdeel og de senere større Folkevandringer bragt den mere i Brug, hvorved er at mærke: at netop de europæiske Nationer, hvis Love tidligst indeholde, i hvorvel kun faa og korte, Bestemmelser angaaende Falke og Falkejagt, netop for største Delen ere de, hvis nærmere Forfædre spillede saa vigtige Roller i disse større Folkevandringers Historie. I hvorom Alting er, saa ville vi begynde vor korte historiske Oversigt over Falkevæsenet og Falkejagten, uden for Norden, med Orienten.

Vi have allerede berørt, at Falkejagten var fuldkommen bekiendt i China i det 13de Aarhundrede. Efter Marco Polos Beretning om hans Reise der,[22]) skal Kublai-Khan, den første Keiser af den mongolske Stamme, paa sine aarlige Jagter, hvoriblandt især hørte Falkejagt, have havt med sig henved

22) Die Reisen des Venezianers Marco Polo im 13ten Jahrhundert, deutsch von A. Bürck, nebst Zusätzen von K. F. Neumann. Leipzig 1845; især Side 314—21; jvfr. og S. 246.

10,000 Falkonerere, med et stort Antal Falke, og i det Hele et Følge af omtrent 20,000 Personer. Enhver Falk havde fastgjort til Foden et lille Skilt af Sølvblik med Betegnelsen af den Falkoneer, som bar Falken, for at den, hvis den fløi vildt, strax af Finderen kunde bringes tilbage til den vedkommende Person; hvorhos, for det Tilfælde at denne ikke kunde træffes, Falken blev at aflevere til en Betient, der særlig var beskikket til at have Opsyn over Ting, hvis Eier ikke strax kunde udfindes; hvilken Betient i øvrigt, for at kunne kiendes desbedre, lod opstille en Fane paa et høit Sted hvor han befandt sig. Naar Keiseren saaledes reiste paa Jagt, sad han paa en Elephant; stundom blev han baaren af to; men ellers blev han ført i en stor, af 4 Elephanter baaren, prægtig Bærestol, hvori ogsaa 12 af hans bedste Falke, tilligemed 12 af hans meest anseete Betiente befandt sig; naar da en „crane" eller anden slig Fugl lod sig tilsyne, hvorom Følget, der til Hest omgav Bærestolen, maatte underrette ham, lod han Bærestolen saaledes aabne, at han kunde see Fuglen, og nu blev en eller flere af Falkene løsladte, hvorefter han fra sit Sæde blev Tilskuer af den derpaa følgende Jagt. Hans Sønner, Gemalinder, og som det synes endeel andre Fornemme, havde ligeledes Falke og Falkonerere. Derimod maatte ingen Handlende, Kunstner eller Borger holde en Falk eller anden Jagtfugl, saalidt som nogen Jagthund. Selv Fyrster og Riddere, som de kaldes hos Marco Polo, maatte ikke jage efter Vildt eller Fugle i en vis Afstand fra det Sted, hvor Keiseren opslog sin Residents, naar de ikke stode paa en Liste, som Storfalkonereren førte m. m. Ogsaa om flere chinesiske Keisere af det nuværende Dynasti, fra det 17de og 18de Aarhundrede, er det bekiendt, at de vare store Elskere af Jagten; og af en Missionairs Fortælling om den bekiendte Keiser Kien-Long's Jagtpartier (han regierede 1736—1795), erfares, at hans Følge bl. a. bestod af endeel Falkonerere, hvoraf

hver havde een Fugl at passe. Dog veed man ikke, hvilke Arter af Falke det var, som saaledes bleve anvendte; forskiellige af de førnævnte Slags omtales alt hos M. Polo: Gier-Falke, sacri, peregrini, lauera, men uden Sikkerhed for, hvad man har forstaaet ved disse Benævnelser. I øvrigt skal der endnu i Egnen om Staden Han-tchong-fòn findes en særdeles modig og livlig Art Falke (hai-tsing); og naar een af disse fanges, bringes den strax til Keiserens Falkoneri[23]).

I Henseende til Indien har allerede Herodot anført, at man der i Stedet for Hunde anvendte Ørne og andre Rovfugle, hvorved da efter al Sandsynlighed er meent Falke og Høge, til at jage Harer og Ræve. Ogsaa her har dette Slags Jagt bevaret sig, og benyttes endnu af flere af de indiske Rajahs eller andre Fornemme, som og af Europæerne paa nogle Steder. Saaledes sees af endeel Uddrag af en detailleret, topographisk Beskrivelse over Eastern India (de nordøstlige Dele af For-Indien), som ere mig venskabelig meddeelte af den sidste Gouverneur over vore ostindiske Besiddelser, at i et enkelt District, *Behar*, 50 til 60 Familier holde afrettede hawks (Høge, Falke);[24]) at i Districtet *Schahabad* vel findes mange Rovfugle, og deriblandt nogle smaa, som Spurvehøge, fødte i Landet, men de fleste og især til Jagt bestemte indførte fra Nepal; fremdeles at i Districtet *Bhagulpoor* endeel Rajaher holde tamme Høge (Falke) for Jagtens Skyld, og at i *Gorukpoor* de formuende Rajaher, som ligeledes her ere passionerede for Falkejagten (hawking), især benytte en Fugl, hvis Hun de kalde Baz, medens Hannen benævnes Jorra; de jage begge Vildænder, Agerhøns o. s. v., og Hunnen af denne Falkeart tillige Traner.

23) An historical and descriptive account of China, by *H. Murray* *J. Crawfurd* og Flere; Vol. 3, S. 413.

24) Da selve Falkoneer-Bestillingen betragtes med Ringeagt af Hinduerne her, ere de fleste af dem Muhamedanere.

Prisen paa Hunnen er 25 til 75 Rupier, og paa Hannen 10 til 50. (En Rupi er omtrent 5 Mark dansk). I øvrigt er det at mærke, at det ikke er fornødent, at tildække deres Øine, som de andre Falkes, (they do not require to be hooded as all the others do); endvidere, at i *Dinajpoor*, hvor der dog nu ikke fanges Fugle til at jage med, en nylig afdød Rajah havde anvendt store Summer paa denne Jagt; endelig, at i Districtet *Runggapoor*, een Rajah har i sin Tieneste 5 til 6 Falkonerere, som afrette Falke (hawks), og at mange saadanne bruges af de Indfødte; men at af Jagtfuglene, foruden den førommeldte falco minutus, der kun er lidt større end en Lærke, the Sofyedbaz — en meget stor Fugl, af henved 5 Fod i Vinge-Udstrækningen, der har meget Hvidt i sine Fiedre — er den mærkeligste. Det er i øvrigt ikke blot de Indfødte, men ogsaa Europæerne, som drive denne Jagt i Ostindien. Saaledes haves en temmelig udførlig Beskrivelse fra de senere Tider om en Falkejagt i det sydlige For-Indien[25]), hvor i øvrigt ogsaa Rajahen af Mysore benytter Falkejagten[26]). Den berørte Jagt var tilmed en Heirejagt, og Meddeleren af Beretningen har tilføiet adskillige Bemærkninger om, hvorledes Falkejagten er en Yndlings-Fornøielse for de indiske Fyrster og Store, samt at de til Jagten brugte Falke inddeles af Falkonererne i Kortvingede og Langvingede (hvoriblandt især F. peregrinus og F. tartaricus, der hyppigen fanges paa Biergene, navnlig paa Comorin). Det bemærkes ogsaa at man pleier at lade af Falkene, som især anvendes mod Traner og Heirer, Hun og Han paa eengang flyve op; hvorimod man af Høgene, som især benyttes mod hønseagtige Fugle, lader en efter anden afvexlende løs til Jagten. Prisen for en vel afrettet Høg

[25]) Taschenbuch f. Jäger und Naturfreunde f. 1846, S. 152—62.
[26]) Sammesteds S. 114.

anføres som 70—80 Rupier, for en Falk $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ mere; og drive Viergboerne fra Siraloo Combo en indbringende Handel med dem. Endelig bruges ogsaa Spurvehøgen (F. nisus) til Jagt paa Vagtler, Duer og deslige mindre Fugle.

Efter Orientalisten Hammers „Falknerklee", som indeholder en Oversættelse af en i det seldschuckiske Sprog skreven Falkebog,[27]) skal Turkestan være det egentlige Hiem for Falkejagten. Ældre og nyere Forfattere omtale ogsaa Falkejagtens Brug i Mongoliet, Ørknerne, Persien og Arabien. Ktesias[28]) giver saaledes, i det 4de Aarhundrede før Christus, en Beretning om hvorledes Falkene hos Perserne afrettedes til Jagt paa Gazeller eller deslige Dyr[29]); i Marco Polos Reise omtales navnlig i Riget Kerman (i Persien) Falke af et særdeles godt Slags, og i det 16de Aarhundrede forfattede Ghasan en Falkeanordning for Persien[30]). Ogsaa anvendes denne Jagt endnu meget i Persien[31]) og Kabul[32]). Marco Polo omtaler ligeledes Falke (sacer, lanarius, Høge, og navnlig sparvarii) samt Jagt paa Fugle, i Belndschan, et District i Tartariet, og andre Egne af dette sidste Rige, saavelsom nordligere, i Siberien og i Mongoliet[33]). Tschengischan havde

27) Pesth 1840. Hammers Værk har jeg ikke kunnet erholde; jeg beretter efter Erschs Encyclopædie, 1ste Sect. 41de Bd. S. 247.

28) Han skrev et Værk om Persernes og Assyrernes Historie, og et om Indernes; af begge haves kun Fragmenter.

29) See og her foran Side 321 Anmærkn. samt Bechsteins Naturgesch. Deutschlands, 2 Bd. S. 287—88.

30) Ersch l. c. S. 247.

31) *Malcolm* sketches of Persia. London 1845, især S. 28—31 tsvfr. og 124—25.

32) *Elphinstone*: an account of the kingdom of Caubul o. s. v. London 1839. Vol. I. S. 191—92, omtaler her „the gentle falcon," den saakaldte *Buuz*, som han anseer for en „goshawk", the Shaukeen, the Chirk (der jager Antiloper).

33) Side 138, 193, 212, 226 (Gierfalke fra en Øe, maaskee ved Siberien), 243.

paa sit Tog en heel Hær af Falkonerere med sig. I flere senere Reisebeskrivelser omtales Falkejagt blandt Nationerne ved det kaspiske Hav, hos Baschkirerne m. fl. Hvad Tyrkerne angaaer, haves adskillige Beretninger, fornemmelig om Bajazeth den Første, som var en stor Elsker af Jagt, navnlig med Falke. Da han efter Slaget ved Nikopolis (1396) havde skaanet Greven af Nevers med nogle andre, af de fornemste Christne, især Franske fra det almindelige Myrderi, han lod anrette paa Fangerne, og der snart efter, til Løsning af hine, sendtes Penge og kostbare Gienstande af forskiellig Slags, var deriblandt ogsaa nogle norske Falke[34]. Før de udløste Fangers Afreise gav han dem ogsaa en Falkejagt, og forbausede dem ved Prägten af sin Jagtstat, der udgiorde 7000 Falkejægere og 6000 Hundevogtere. Falkonererne vedbleve at være Massen af Sultanernes Jægere, som bestod af 4 Classer: Falkejægere, „Weiherjäger," „Geyerjäger" og Spurvejægere; medens Hundevogterne siden indlemmedes iblandt Janitscharerne og dannede 33 Regimenter af samme, hvortil kom 3 Afdelinger, af Doggevogterne, Sporhundevogterne og Tranevogterne, og disse 4 Afdelingers Oberster bleve Janitschar-Agaens Generallieutnanter, hvorimod de 4 førstnævnte Classers Anførere hørte til Hofstaten. Dette vedblev saaledes, maaskee endog udvidet under Muhamed den 4de (1648—1687), ogskal, skiøndt kun i Benævnelserne, have vedligeholdt sig indtil de senere Tider[35]. Fra Sultanen af Babylon fik Keiser Frederik

34) „Ein Flug" siger Hammer i Geschichte des Osmann. Reiches 1ster Bd. S. 243; men skal herved forstaaes det samme som ellers kaldes et Kobbel, er det vist urigtigt. Ellers beretter man ogsaa, at det var 12 Falke (cfr. Ersch l. c. og Fleischer l. c. S. 443.)

35) Hammer, l. c. I. Bd. S. 243, 244 og 612, II. Bd. 429, VI. Bd. S. 385, 709, 710. See og hans „Osmannische Staatsverf. und Statsverwaltung" 2ter Thl. S. 37, 203 og 208. De 4 Anførere for Falkejægerne nævnes saaledes: „*Fughandschi*, die Falkeniere, *Fughan* ist falco lanarius; *Schahindschi* von *Schahin*, falco, der gewöhnliche Falke; *Tschakirdschi*, die Geyerjäger von *Tschakir*, palumbarius, und

den 2den en eller flere Falke, efter hvad han selv beretter; og for Arabernes Kyndighed i Falke-Tæmningen bar han megen Agtelse, ligesom han, hvad vi alt forhen[36]) have berørt, indførte efter deres Anviisning Hue-Bedækningen for Falke i Europa[37]). Ved Araberne, om ikke før, er Falkejagten vel ogsaa ført hen langs med Nordkysten af Afrika, hvor den siden brugtes deels med Falke, som havde hjemme der og vare bekiendte for Dygtighed, og deels ved lignende Jagtfalke, som Fyrsterne fik forærede af fremmede Regenter, f. Ex. Sultanen i Tunis af Kong Hakon den Gamle i Norge, 1262[38]), ligesom vi i det Følgende ville see, at Keiseren af Marokko endnu i det 18de Aarhundrede et Par Gange erholdt islandske Falke til Foræring fra den danske Regiering.

Om Falkejagten har været brugt af de gamle Grækere og Romere, har været omtvistet. Vist er det, at af de meget faa Steder, hvor saadan Jagt berøres, endeel enten angaae fremmede Lande, eller ere dunkle. Jeg tør ikke indlade mig i at behandle hiint Spørgsmaal; men er i øvrigt meest tilbøielig

---

Atmadschi, die Sperberjäger, von *Atmadschi*, Nisus;« men jeg frygter, at der fra de Naturkyndiges Side vilde kunne gjøres Indsigelser med Hensyn til et Par af Benævnelserne.

36) Side 318.

37) Med Hensyn til Egypten skulle nogle lærte Mænd, Aqvila, Symmachus og Theodosius, have i et lidet Skrift til Kong Ptolomæus Philometer, som deri siges efter hans Begiering, meddeelt ham endeel Underretninger angaaende Falke og lignende Rovfugle; men det er ikke usandsynligen et senere Arbeide, eller uægte. Det findes paa Cataloniskt i den Samling af gamle Jagt- og Folke-Skrifter, der er udgivet under Titel: *Ιεϱακοσοφιον*, rei accipitrariæ scriptores. Lutetiæ 1612 4to. Allerede i Fortalen til denne Samling er det udsagt, at det udentvivl ikke er ægte. Imidlertid omtaler allerede Albertus Magnus Værket, (især cap. 23). Jvfr. ogsaa Schneiders Anmærkninger i hans Udg. af Frederik den 2dens og Alberti Skrifter, 2den Tome S. 103—4.

38) Noregs Konunga Sögor; Folio-Udg., 5te Bd. S. 353.

til at antage, at Falkejagt vel maaskee ikke har været hine Nationer ubekiendt; men at den i alt Fald ikkun har været brugt ganske lidet, da der ellers upaatvivleligen var leveret os langt flere Spor og bestemt Underretning om det meget, som kunde ansees mærkeligt og usædvanligt i denne Materie.

At de senere byzantinske Keisere holdt Falke og brugte Falkejagt, havde Falkonerere og en øverste Betient for Falkevæsenet — πρωτοϊεραχιοσ, — er bekiendt nok. Der haves ogsaa, foruden nogle mindre og ubetydende Skrifter paa Græsk, et lignende større, som gaaer under Navnet af Dimitrii ἱεραχοσόφιον, tilligemed et andet paa Latin om Falke, under samme Forfatters Navn, Alt skrevet til Keiser Michael Palæologos; men der tvivles om Ægtheden af i det mindste det sidste, og maaskee ei engang det Første tør ansees for ægte[39]).

Efter det hidtil anførte er det begribeligt, at de halvt europæiske, men ogsaa halvt orientalske Hoffer, som de ved Korstogene i Asien og paa Øerne dannede Rigers Fyrster omgave sig med, ogsaa behandlede Falkejagten som en betydelig Fornøielse og Beskiæftigelse. Jeg behøver i denne Henseende kun at bemærke, at Jean de Franchières, Stor-Prior i Acquitanien efterlod sig et Værk „de la fauconnerie"[40]), og at dette Værk fornemmelig er støttet paa Beretninger og Bemærkninger af tre kyndige Mestere i Falkoneervæsenet: Molopin, Fyrsten af Antiochiens Falkoneer, Michelin, Kongen af Cyperns Falkoneer, og Aimé Cassian, en Græker, Falkoneer hos Stormesteren paa Rhodos.

39) De findes i den førnævnte Samling af 1612, og Udgiveren har selv i Fortalen fremsat sine Tvivl om Afhandlingernes Ægthed.

40) Jeg har benyttet Udgaven af 1628 (Paris 4to), hvor det er føiet sammen med la Venerie de *Jacques du Fouilloux*. Men det var udgivet flere Gange tidligere, ogsaa i det 16de Aarhundrede; ligesom det ogsaa senere, endog for nogle Aar siden, er udgivet paa nyt i Forbindelse med det ovennævnte Skrift af *Fouilloux*.

Jeg har ovenfor sagt, at Falkevæsenet allerede tidligere omtales i Europa i de efter det romerske Keiserdømmes Forfald opstaaede Riger. I de saliske, i de ripuariske Love, i Allemannernes, Bayrernes (Bajuvariorum), Burgundernes, Frisernes, Longobardernes Love (fra det 5te eller 6te og nærmest følgende Aarhundreder) og ikke mindre i Rækken af de talrige Capitularer, lige fra Karlomanns Tid i 742, saavelsom i senere Retsbøger (t. Ex. Schwabenspiegel) forekomme hidhørende Bestemmelser[41]. En stor Deel af disse ere dog omtrent kun Gientagelser. Ikke faa af dem indeholde Forbud mod at Geistlige, der overhovedet ikke maatte jage, holdt Falke[42]. I endnu flere findes Bestemmelser om Borttagelse eller Drab af slige Fugle[43], samt om Bøderne og Straffen for saadan Forbrydelse; hvorhos det af adskillige Steder fremgaaer, at Enhver havde Ret til at tage de Høge eller Falke, som fandtes paa hans Grund, og i hans Træ (formodentlig i Reden). Kun hos Longobarderne, i Rotharis Edict, siges det, at Eieren blot kunde tage den borttagne Fugl

---

41) Leg. Sal. t. 7 c. 1—4 (Walters Udg. 1ste Tome S. 16—17), Ripuar. t. 36 § 11 (S. 175), Allem. t. 101 § 20 (S. 231); Bajuvar. t. 20. c. 1—5 (S. 290); Burgund. addit. 1mum t. 11 (S. 346); Fris. t. 4. c. 4 (S 356); Longob. Ed. Rotharis (S. 739—40); Capitularia. cap. Karlomanni 1mum a. 742. t. 2 (Walter 2den Tom. S. 20); Pipini 744 cap. 3 (S. 30); Karoli Magni c. 1mum 769 (S. 54); Ej. a. 789 c. 3um c. 15 (S. 100); Ej. de villis c. 36 og 47 (S. 136 og 137); Ej. a. 802 1mum c. 19 (S. 163); Ej. a. 819 1mum c. 7 og 8 (S. 331—332); Capitul. lib. IV c. 21, lib. V c. 2 og 237; lib. VII c. 125 og 146 (S. 473, 507, 548, 705 og 711), jvfr. og Add. 3 c. 73 (S. 810). Schwabenspiegel cap. 359—61 jvf. og c. 372 og 373 § 1.

42) Accipitres, acceptores, falcones, spervarios.

43) I Schwabenspiegel forekomme og faa Bestemmelser for det Tilfælde, at Jagtfuglen flyver bort; den, der fandt den i en af de derefter følgende tre Dage, maatte levere den tilbage til Eieren, hvilken Termin ikke engang gialdt, naar det var i Fældingstiden. Dog kunde Eieren kun eengang reclamere Fuglen, ikke derimod naar den fløi oftere bort.

tilbage, naar den strax kom tilstede, uden at han tillige kunde fordre Bod, med Undtagelse af det Tilfælde, hvor Jagtfuglen var bottaget „de gais regis“. Ellers var Straffen bestemt især efter det Sted, hvorfra Fuglen borttoges, eller efter dennes Beskaffenhed. Saaledes gjordes der Forskjel, om Borttagelsen skeete fra Træet, in pertica, intro clavem repositum; om det var de arbore signato (et Træ mærket af Eieren i den Hensigt, senere at tage Falken), om det var af Reden, „ab seiner Stange,“ „aus seinem Korbe,“ m. m.; fremdeles om Fuglen var non domitus (utæmmet, noplært), commorsum gruarium (afrettet til Trane-Jagt), eller mutatum (havde fældet?); om det var en større Fugl, eller en *sperrarius* (epèrvier, Spurvehøg); om det var en *anot-hapuc* (som jager Vildænder), en *gaus hapuc* (som jager Vildgæs), eller *granchari* (som jage Traner) m. m. Forresten paalægges det de i Keiserens (eller Kongens) villis (Kongsgaarde) ansatte Betiente (judex, Foged, Ombudsman), at de skulle sørge for at Falkene (acceptores et spervarios) i Skovene komme Keiseren tilgode. Ved dennes Hof vare ansatte foruden Jægere, ogsaa særskilte falconarii, som Betiente der idelig giorde Tieneste ved Hoffet (ministeriales, qui in palatio assidue deserviunt). Endnu fortiener det maaskee at bemærkes, at efter de i Capitularerne oftere gientagne Bestemmelser ved Erlæggelsen af Wergild (Bod ved Manddrab) skulde blot *accipiter* et *spata*, (Falk og Sværd) ikke tages med, fordi — som her siges — disse to Dele stundom foranledige Meneed, i det der sværges, at de ere af større Værdi end de virklig ere[44].

---

44) „In compositionem *Wirgildi* volumus, ut ea dantur, quæ in lege continentur, excepto accipitre et spata, quia propter illa duo aliquoties perjurium committitur, quando majoris pretii quam illa sint esse jurantur.“ Forresten er dette vel ikke ganske tydeligt; men man er neppe endnu paa det Rene med Hensyn til selve Begrebet af og Reglerne for Wehrgild.

I Italiens forskiellige Dele var det forklarligt nok, at Falkejagten blev drevet i Middelalderen, om den end har været de gamle Romere ubekiendt, eller kun lidet brugt hos dem. Fra et Skrift af en Falkoneer (Wilhelm) hos Kong Roger af Sicilien havde Keiser Frederik den 2den flere i sit eget Værk bevarede Bemærkninger; i Sardinien skal Hertuginde Eleonora af Arborea have givet det (ogsaa hos os) saa ofte forekommende Forbud mod at tage Hege eller Falke af Rederne[45]). Flere af Paverne vare hengivne til Jagten, og navnlig til Falkejagt, saasom Pius II. Julius II. og Leo X[46]). Ogsaa haves der endnu en Skrivelse, af 23de Aug. 1375, hvori Pave Gregor den 11te takker Valdemar Atterdag, fordi denne havde sendt ham nogle Heste og en Gierfalk[47]). Blandt de mange Forfattere, der skreve om Falkevæsenet i Middelalderen og i det 16de og 17de Aarhundrede[48]), findes og adskillige italienske.

Ligesom i Spanien endeel Provindser og Egne vare bekiendte for deres Falke, der sattes meget høit, saaledes vise ogsaa andre Omstændigheder hen paa Spaniernes Yndest for Falkejagten. I 1255 sendte saaledes den norske Kong Hakon (Hakon den Gamles Søn) Gesandter til Alphons, Konge i

45) Ersch's Encyclop. l. c. Side 241, Anm. 43.

46) Sporting Almanach f. 1844 Side 247—48.

47) Grams Forbedringer til Valdemar Christophersens Historie i Vidensk. Selsk. Skr. 4de Bd. S. 192—94 og 228—29.

48) Forfatterne om Falkevæsenet skulle findes anførte i Hammers Fortale til Skriftet »Falknerklee,« og man kan vente denne Literatur omhandlet i den første Afdeling af det forhen ommeldte hollandske Pragtværk om Falkevæsenet. Det førstnævnte Værk har jeg, som før anført, ikke seet; derimod findes f. Ex. i Schneiders Anmærkninger til Frederik den 2dens og Alberti Magni Skrifter, 2de Tome S. 107—8 og 119—21 et Par ældre italienske Skrifter, fra det 16de Aarh., nævnte og omhandlede, nemlig af *Federigo Giorgi* og *Francisco Sforzino;* jeg har ikke selv seet dem. Ogsaa findes optaget i den førnævnte gamle franske Samling »la Fauconnerie de M. *Arthelouque* de *Alagona*, seigneur de Maraucques, conseiller et chambellin du roy de Sicile.«

Castilien, med Falke, foruden mere, til Foræring; ligesom man overhovedet endnu senere (i det 16de Aarhundrede) i Spanien ansaae de norske Falke for de næstbedste til Jagt[49]). Carl den 5te befalede, at der aarligen skulde sendes ham 50 Falke fra Hispaniola og 50 fra Nyspanien. Ogsaa sendtes der de spanske Store Falke fra Mexico og Peru til Foræring[50]). Selv Philip den 2den elskede Falkejagten, og denne Konge fik bl. a. Falke til Foræring fra Preussen[51]). I det 18de Aarhundrede var Spanien, som ogsaa tilsidst Portugal, blandt de Lande, hvis Regenter fik Foræringer af Falke fra Danmark.

Frankrige var imidlertid udentvivl, ved Siden af England, et af de Riger, hvor Falkejagten uddannede sig tidligst og i største Fuldkommenhed. Philip August, der paa sit Korstog førte endeel skiønne Falke med sig, mistede en af disse, der blev bragt til Sultan Saladin, og da den franske Konge erfarede dette, sendte han en Gesandt til Sultanen med Tilbud om Løsepenge for Falken, paa samme Maade som ellers for berømte Krigere. Ludvig den 9de (den Hellige) skal have indført en fortræffelig Art af Falke (Taharot) i Frankrig fra Berberiet[52]). Allerede paa Philip den Dristiges Tid († 1285) skal Falkejagten i dette Land have naaet sit høieste Maal, og den første grand-fauconier skal efter nogle Beretninger være udnævnt under denne Konge; efter

49) De antoges kun at staae tilbage for de irlandske (formodentlig islandske?); men de vare meget sieldne, og man udgav jævnlig Falke fra Tydskland for at være irlandske eller norske. (Libro de Cetreria, de caça de açor, etc. Salamanca 1565. 4to fol. 5.) Denne Notice skylder jeg nogle Meddelelser af Hr. Etatsraad Molbech. Angaaende Hakons Foræring see Norregs Konunga sögor, Fol. t. 5. S. 314.

50) Fleischers Naturhist. 8de D. S. 437.

51) Voigt, »Fürstenleben und Fürstensitte im 16ten Jahrhundert,« i Raumers hist. Taschenbuch, 6ter Jahrgang, 1836 S. 280—82, med Hensyn til Philip den 2den.

52) Sporting-Almanach 1844; von O. von Corvin-Wiersbitzki. S. 238 og 241. (Jvf. Smoler histor. Blicke auf das Forst u. Jagd-Wesen; Prag, 1847. S. 373.)

Andre derimod først noget over et hundrede Aar derefter, under Carl den 6te[53]). I Midten af det 14de Aarhundrede skal det første franske Jagtværk være skrevet: „le livre du roi Modus et de la royne Racco"[54]). I det følgende Aarhundrede omtales Ludvig den 11te som en ivrig Falkejæger. Paa den Tid hændtes det ogsaa, som bekiendt, at Maria af Burgund, Carl den Dristiges Datter og gift med daværende Erkehertug Maximilian (siden Keiser Maximilian den 1ste), som elskede Falkejagt, paa en saadan Jagt styrtede med Hesten, hvilket blev Aarsag til hendes Død. Carl den Ottendes „lecteur," *Guillaume Tardif*, dedicerede sit Skrift om Falkevæsenet til denne Konge[55]). Under den sidstnævnte Konges trende nærmeste Efterfølgere, Ludvig 12te og Frants den 1ste, bleve udmærkede Rettigheder forundte le grand fauconier; i den sidstnævnte Konges Tid var en Sum af 36,000 francs aarlig normeret for Falke-Staten; andenstedes anføres, at han anvendte aarlig 40,000 livres paa denne Jagt. Over-Falkemesteren (le grand fauconier) havde i de Tider 4000 livres aarlig i Løn, 15 Adelsmænd assisterede ham som Falkemestere (hver med 500 livres i Gage) og 50 Falkonere, (hver med 200 livres). Det var ham tilladt at holde 300 Falke; han gav Falke-Handlerne mod Gebyhr

53) Jvfr. Nye Samling af det Norske Videnskab. Selsk. Skrifter. 2det Bd. (Kbhvn. 1788 4to.) S. 70—71.

54) Udgivet af E. Blaze i den senere Tid; i Følge Sporting-Alm. S. 241. Jeg har ikke selv seet det.

55) Det findes i den oftere nævnte Samling tilligemed *Franchieres* og Fl. om samme Materie. Den første Udg. (uden Aar) skal være trykt i Paris omtrent 1475 i 4to (*Brunet Manuel* du libraire, &c. 4me Ed. 1843. T. IV. p. 394). Det store Kongel. Bibl. besidder den yderst sieldne Udg. Paris, Ant. Verard. 1506. 4, et Exemplar paa Pergament. (s. Molbech om de paa Pergament trykkede Bøger i det st. Kgl. Bibl. Nordisk Tidsskr. f. Historie o. s. v. III. S. 557).

eller Afgift det fornødne Privilegium til deres Handel, m. m.[56]) Fremdeles forærede Frants den 1ste Falke til andre Fyrster, saaledes i 1532 til Henrik den 8de af England[57]). Ogsaa Frants den 1stes Søn Henrik den Anden og dennes Sønner Frants den Anden og Carl den Niende, vare Elskere af Falkejagten, og fik t. Ex., ligesom flere franske Hertuger og andre Fornemme, jævnligen Falke til Foræring fra Hertug Albrecht af Preussen[58]). I 1539 saaledes skienkedes herfra 12, og 1560: 10 Falke til den franske Konge. Den oftnævnte Samling af Jagt- og Falkebøger blev ogsaa dediceret Carl den 9de ved Udgiveren, ligesom noget senere den anden Samling, ἱερακοσοφιον, er dediceret Kong Ludvig den 13de, hvis Yndest for Falke er bekiendt, allerede derfra, at Luynes først indyndede sig hos denne Konge ved en Foræring af Falke. Dette i Forbindelse med de mange Skrifter om Falkevæsenet, som hine Tider frembragte i Frankrig, vise noksom hvormegen Vægt der lagdes paa denne Jagt. Saaledes vedblev det fremdeles; og i det 18de Aarhundrede var, (hvorom nærmere i det Følgende) det franske et af de Hoffer, der allermeest og allerstadigst lagde Vind paa de regelmæssige Foræringer af islandske Falke fra Danmark; Foræringer, der for Frankrig vedbleve aarlig lige til faa Maaneder før Ludvig den 16des Henrettelse.[1]

De forskiellige Folkeslag, der efterhaanden dannede den engelske Nation, kiendte allerede tidligt Falkejagten. Hvad de af Angelsachserne fordrevne celtiske Indvaanere angaaer, skulle der i det Mindste findes tydelige Tegn herpaa, idet en øverste

56) Erschs Encyclop. l. c. S. 246 og 248; The sports and pastimes of the people of England, by *J. Strutt:* new. edit. by *W. Hone.* London 1838. 8vo Side 28.

57) The privy purses expences of K. Henry the Eight, w. notes by N. *Harris Nicolais* 1827. 8. p. XXXIX. Dette og flere Uddrag af samme Bog ere mig velvilligst meddeelte af Hr. Etatsraad Molbech.

58) Voigt, anf. St. S. 280 og 282.

Jagtmester, hos de gamle Konger i Wales, hans Fugle og selve Falkejagten omtales[59]. Men langt bestemtere Kiendsgierninger har man fra Angelsachsernes Tid. Meest bekiendt, og mærkværdig ved de historisk berømte Personer, er maaskee allerede fra Midten af det 8de Aarhundrede den kentiske Kong Æthelberts Brev, til Tydsklands navnkundige Apostel Bonifacius den hellige (Winfred), der da opholdt sig i Tydskland, og dennes Svar. I hiint Brev siger Kongen: „Jeg beder Eder om en Ting, som ikke, det jeg troer, vil falde Eder vanskelig, nemlig om to Falke, som ere oplærte og modige til at gribe Traner og slaae dem til Jorden;" af slige Falke, lægger han til, fandtes der kun meget faa i Kent. Derefter sendte Bonifacius ham „pro signo veri amoris" een Høg og to Falke m. m.[60]) Ogsaa en Konge af Mercia giorde en lignende Begiering som Æthelbert. Alfred den Store skal have skrevet en Afhandling om Falkevæsen; men som i alt Fald nu ikke haves; andre Skrifter anføres af en Kong Edvard, maaskee Confessor[61]). Aar 926 tvang K. Athelstan Nord-Wales til at give forhøiet aarlig Tribut, og deriblandt Falke og Jagthunde.[62]) Fra K. Edgars Tid, i den sidste Halvdeel af det 10de Aarhundrede, haves et Forbud mod at Geistlige give sig af med Falkejagt[63]). Fremdeles findes endnu en stor Deel Billeder, i Bøger og andensteds, i hvilke Fyrster og Andre fra de Tider fremstilles med en Falk paa Haanden[64]).

---

59) Naar Jagten havde været særdeles lykkelig, maatte ved hans Indtrædelse Kongen selv reise sig; han maatte ved de kongelige Maaltider kun drikke tre Gange, for at han ikke skulde blive drukken og forsømme Fuglene m. m. Ersch's Encyclop. l. c. S. 248.

60) I Serrarii Udg. af Bonifacii Breve Moguntiæ 1629. S. 51 og S. 16.

61) The sports and pastimes of the people of England, S. 26. 33—34.

62) Lappenberg Gesch. v. England. 1ster Bd. S. 375—76.

63) I Wilkins Leges anglo-saxonicæ, S. 80.

64) I *Strutts* sports etc. S. 29 findes et saadant aftrykt; jvfr. ogsaa Norske Widensk. Selsk. Skr. Ny Saml. 2det Bd. S. 69—70, og det

Falke vare endog Gjenstande for testamentariske Dispositioner; saaledes legerede en saxisk Fornem imod Slutningen af det 10de Aarhundrede en Jarl Aelfrid 2 Høge, foruden Hunde m. m.[65]) Tiden for Falkejagt var hos Angelsaxerne især October Maaned; Jægerne tæmmede dem hyppigt, og jagede med dem om Vinteren for at ernære sig, hvorhos Falkene maatte føde sig selv, hvorimod deres Herrer lode dem flyve bort, naar Foraaret kom[66]). Gaae vi videre frem til Normannernes Tid, da omtales Høge allerede i den under Wilhelm Erobreren († 1087) affattede Doomsdaybook. I Kong Johans Love[67]) siges, at enhver fri Mand har Ret i sine Skove (boscis) til aerias (aviaries) accipitrum, spervariorum, falconum, aqvilarum et heironum (Høge-, Spurvehøge-, Falke-, Ørne- og Heire-Leier). Kong Johans bekiendte Jagtlyst, og især deles hans Interesse for Falke og Falkejagt, godtgiør sig iøvrigt i endeel Breve[68]), der vise, deels at han f. Ex. i 1213 sendte en af sine Mænd „*Brienum*, hostiarium nostrum" til Danmark for at kiøbe Falke der[69]), og medgav ham Anbefalinger til

der Citerede. Man finder paa fornemme Personers Billeder og Segl, endnu fra det 13de og 14de Aarhundrede, at de forestilles med en Falk paa Haanden. Det var et af Symbolerne paa høi Byrd og adelig Stand. (Archæologia. Tom. III. Lond. 1786. p. 209.) Ja endog fornemme Damer og Fyrstinder førte i Middelalderen undertiden en Falk i deres Sigill; saaledes f. Ex. Landgrevinde Mechthildis eller Mathilde af Hessen i A. 1279. (F. T. Smoler histor. Blicke auf das Forst- und Jagdwesen. Prag. 1847. S. 376.)

65) Sports etc. S. 26 efter *Lambards* perambulation of Kent S. 540.

66) *Turner* history of the Anglo-Saxons. Vol. 2, p. 224 jvf. 223 (i Udg. Philadelphia 1841.)

67) Wilkens Udg. S. 372. Jvf. *Jos. Strutt*: Horda Angel-Cynnan, &c. Lond. 1775. 4. Vol. II. p. 90. (Johan døde 1216.)

68) I Rotuli literarum clausarum in Turri Londinensi &c. Vol. I. Lond. 1833. Fol. Uddragene af dette Værk ere mig ligeledes meddeelte af Etatsraad Molbech.

69) Anf. St. p. 132; cfr. Introd. p. XLII. Brevene ville findes aftrykte i Tillægget til nærværende Afhandling.

Valdemar II. og til Absalon „comiti de Seiland," (formodentlig Esbern Snares Søn, som d. 1232) og at han omtrent paa samme Tid erholdt Falke (girofalcones) fra Norge[70]); og deels hvorledes Kong Johan sendte sine Falke ud i Landet for der at bevares, opholdes og fødes i nogen Tid: saaledes Breve af 21 Marts 1216 til John Fitz Hugh, hvori siges, at Kongen med William de Merc og R. de Erleham fremsender 3 Gierfalke, Gierfalken *Gibbun*, der er den bedste, Kongen eier, og en *falco gentilis* (*falcon gentle*), hvilke Hugh skulde modtage, sætte dem i „the mewes" (her: Falkoneriet) og skaffe dem Føde[71]). Ogsaa Johans Søn, Henrik den 3die, udsendte Falke paa samme Maade; Kongen skikkede saaledes i 1220 til Philip Marc, Sherif i Nottingham, Thomas de Weston med to Gierfalke, der kaldtes *Blakeman* og den gale Falk, („falco stultus", the foolish falcon) tilligemed 3 Mynder; og Haukin de Hauville med Kongens Gierfalk: „*le Refuse*", og to Mynder, hvis Føde og Pleie Philip Marc skulde sørge for[72]). Disse Falke seer man overhovedet af Brevene, at Kongen har sat høi Priis paa, især paa *Blakeman*; og det er et Træk mere til Falkevæsenets Charakteristik paa den Tid, at man gav, i det mindste udmærkede Falke egne Navne, ligesom Jagthundene. Edvard den 1ste fik flere Gange Falke tilsendt fra den norske Konge Magnus: saaledes 1276 (3 hvide og 8 graa Falke) samt 1279; og igien 1293 erholdt han i Foræring af den da i norsk Tieneste staaende Peder Algotsen 2 skiønne og store Høge og to smukke Falke[73]). Hans Sønnesøn, Edvard den Tredie, var bekiendt for sin Hengivenhed til Falkejagt; paa sine Tog mod Frankrig førte han med sig og sin Armee 30 ridende

70) Breve af 1212 og 1213, loco cit. pag. 128. cfr. Introd. p. XLIII.
71) See her foran Side 319, Anm. 17.
72) Rotuli etc. p. 118, 400, 401, 407, 412, 418.
73) Brevet af 1276 er trykt i Thorkelins analecta, qvibus historia etc. regni Norvegici illustrantur. S. 158—59. I øvrigt see og Suhms Historie af Danmark. X. S. 794. og XI. S. 153.

Falkonerere, som passede Fuglene, og under Felttoget jagede han ivelig[74]). Ogsaa haves der Love fra hans Tid om Oplysningen af fundne Falke, m. m.[75]) Hvad Dynastiet Tudor angaaer, findes der ligeledes Love om Falkevæsenet udgivne af Henrik den 7de[76]). Hans Søn, Henrik den Ottende, var en lidenskabelig Elsker af Jagten, og navnlig af Falkejagten; og det er bekiendt nok, hvorledes han paa en saadan Jagt, som han foretog tilfods, nær havde mistet Livet, i det han ved Hielp af en Springstav vilde sætte over et Dynd, men styrtede hovedkulds ned deri, da Staven brak, og han kun blev reddet ved at en Mand, der tilfældigen havde seet det Passerede, ilede ham til Hielp. Han fik ogsaa ofte Foræringer af Falke, deels fra udenlandske Fyrster, deels fra de Store i Landet selv. Man finder saaledes[77]) t. Ex., at der i 1532 udbetaltes 42 sh. 8 d. til en Falkoneer, som bragte ham en saadan Foræring i Calais fra Kong Frantz den 1ste. I 1539 fik Henrik den 8de 10 Falke forærede af Hertug Albrecht af Preussen[78]). Den 8de Marts 1532 betaltes i Kresttienk og Omkostninger til en Tiener af Hertugen af Ferrers, der havde bragt Kongen et Sæt Falke „a caste of fawcons". som maa have været af meget høi Værdi[79]). Alene i 1530, Junii og Julii Maaneder, bragte Lord Worcesters Tiener Kongen een Falk,

74) Les chroniques de Sire *Froissard*, Paris 1835. 4to T. I. p. 427.

75) De findes i Uddrag i Sports etc. Side 35 (efter Rotuli. Parlam.) Straffen for at dølge, at man havde fundet en Falk, skiærpedes efterhaanden, og bestemtes tilsidst, ligesom Bortstiæling af Falke, som for Felonie.

76) Ligeledes i Uddrag i Sports and pastimes etc. S. 35—36.

77) I Privy purses Exp. of K. Henry the Eight, o. f. v. p. 129.

78) Voigt, i Raumers hist. Taschenb. l. c. S. 278 ff.

79) Privy purses Exp. etc. p. 198. Til at bedømme Værdien heraf, og overhovedet for Sammenlignings Skyld, kan bemærkes, at f. Ex. Lønnen for Kongens Jægere (hunters) var 6 L. for hver aarlig; for en af hans første Falkonerere Ric. Clamp 10 L. aarlig, hvilket sidste Beløb ogsaa udgiorde Leien for et heelt Huus til Lord Rochford i Greenwich. (l. c. Introduct. p. XXXIX. XLI).

en anden Mand „a cast of hawks,“ Mylord af Wiltshires Bud en Tersel og en goshawk (hver af disse Mænd betaltes 20 sh.), og Sir Johan Bouchiers Tiener, der erholdt 40 sh., et cast of hawks[80]). Ogsaa forekommer der i den samme gamle Regnskabsbog, af hvilken disse Efterretninger ere tagne, Udgifter til Foræring eller Drikkepenge til dem, som bragte bortfløine Falke tilbage, samt for Føde til enkelte Falke, hvilken sidste Betaling regnedes til 1 penny daglig for hver Falk[81]). Endeligen kan her endnu anføres, med Hensyn til Priserne paa kiøbte Falke fra Henrik den 8des Tid, at i 1529 betaltes for to Falke og en Gaasehøg 3 L., for 5 Falke og en Tersel 8 L., samt i 1530 for 5 Falke 7 L. 6 sh. 8 d.[82]) Ligesom denne Konge fik ogsaa hans tre Børn og Efterfølgere: Edvard den 6te, Maria og Elisabeth, samt enkelte af Datidens Fornemme f. Ex. Hertugerne af Sommerset, Suffolk, Northumberland, Cantsleren Thomas Cromwell o. fl., jævnlig Foræringer af Falke fra den ovennævnte Hertug Albrecht af Preussen, for hvilke Gaver Takken udtales med megen Varme, og ofte med stærke Beviidnelser om den Fornøielse, Falkejagten foraarsagede Vedkommende. Saaledes siger selv Elisabeth engang, at hun glæder sig overordentligt (impense) ved dette Slags Fuglejagt[83]). Under Elisabeth og hendes Efterfølger Jacob den 1ste steg Forkiærligheden for Falkejagten i England til sit Høieste, hvad ogsaa flere paa den Tid om Falke m. v. udkomne Skrifter[84]) tyde

80) L. c. p. 49, 51, 54.

81) L. c. p. 129, 278, 279 og oftere.

82) L. c. p. 9, 10, 92.

83) Voigt i Raumers histor. Taschenb. l. c. S. 279—82. I 1539 fik Hertugen af Suffolk 6, Cromwell 4 Falke, i 1560 Elisabeth 10.

84) Jeg har blot funnet faae G. M.(arkhams) a way of wealth, 1ste Udgave London 1668. 4to, hvor der handles om hawks i 1ste Bog S. 127—37, og Afdelingen: country contentment S. 29 sqq. I Sports etc. S. 36 nævnes et udentvivl ikke uinteressant Værk af Edmund Bert (London 1619); denne Mand afrettede selv og folgte Falke.

den paa. Jacob erholdt ideligen, eller aarligen, Foræringer af Falke fra sin Svoger Christian den 4de af Danmark; ordentligviis i det mindste 12 hver Gang, men hyppigt flere, indtil 24; hvorhos han, som det synes, lod ved sine egne Falkonerere fange og kiøbe Falke i selve Island; ogsaa fremlyser hans store Tilbøielighed for Falkejagten af mange Breve fra ham til Christian den 4de[85]). Paa Jacobs Tid hedder det sig ogsaa, at af en Sir Thomas Monson skal være givet 1000 Pund for „a cast of hawks“[86]). I øvrigt troe vi det endnu værd i Almindelighed at bemærke, at man i England — ligesom flere Steder — paa denne, eller endnu ældre Tider jævnlig brugte, vel især for at sikkre sig Besiddelsen af Falke, der fløi bort, at anbringe Eierens Navn paa Ringen, der blev sat paa Benet eller Kloen. Saaledes fandtes i Aaret 1795 en Falkering af Guld, paa hvis ene Side stod: „sum regis Anglie.“ og paa den anden: „et comitis Herefordie; og samme Aar fandt man to Sølvringe af samme Art i Jorden ved Hedingham Castle i Essex, hvilke havde Indskriften: Oxenforde, hvorved vel er sigtet til Greven af Oxford, af Familien de Vere, der i flere Aarhundreder eiede hiint Slot[87]). I det 17de Aarhundrede sank Falkejagten i England, og den antages der at være ophørt omtrent i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Som kongelig Fornøielse forholdt dette sig vel saaledes; men enkelte Fornemme vedbleve dog fremdeles i det forrige Aarhundrede at drive denne Jagt med stor Iver og Bekostning. I øvrigt forekommer der endnu, selv

85) De findes for en stor Deel i Geheime-Archivet; Jacob og Christian havde bestemt, stadigen at skrive hinanden personligen til. Jvfr. ogsaa Etatsraad Molbechs Udg. af Christian den 4des egenhændige Breve 1ste Bd. S. 86 Anmærkning, og S. 104.

86) Sports and pastimes, &c. S. 36. Denne Beretning synes mig dog ganske utrolig, og er maaskee en Skrivfeil.

87) Gentlemans Mag. 1795 p. 474; Archæologia vol. XII. p. 410. Disse Uddrag ere mig ligeledes meddeelte af Hr. Etatsraad Molbech.

i nyere engelske Hofcalendere, f. Ex. den for 1838, blandt de høiere Hofbetieninger ved det storbrittaniske Hof en „hereditary Grand Falconer" (netop en de Vere). Men dette er en blot Titel, eller maaskee tillige en Sinecure; ligesom det udentvivl ogsaa kun er en tilvant Levning af gammel Udtryksmaade, naar der endnu i de fleste nyere Forpagtnings-Contracter (leases)[88]) findes „the free liberty of hunting, *hawking* and fowling" reserveret som Grundeierens Rettighed. — Det maa imidlertid bemærkes, at det ikke blot er i Nederlandene — hvorom nedenfor — at Lysten til Falkejagt i de seneste Tider er levet op. Ogsaa i England er dette Tilfældet; og selv i Irland skal[89]) t. Ex. en Privatmand (Hr. O'Keefe) i 1844 have besiddet 7 Falke, hvoraf to fangne i Irland selv, og to, der vare komne fra Belgien.

I Nederlandene havde Falkevæsenet ligesom et Hoved-Depot. I Falkenwerth i Nord-Brabant vare i flere Aarhundreder de fleste Indvaanere beskiæftigede ene dermed og levede deraf. Der udsendtes fra Holland, og især fra Falkenwerth, Falkefængere og Falkekiøbere til de Lande, hvor de forskiellige Arter Jagtfalke og Høge havde hiemme. Saaledes berettes det, at de en Tidlang kom aarlig ved Bartholomæi Tider til Hertugdømmet Bremen, til Holsten, og udentvivl i den hele nordvestlige Deel af Tydskland, og bleve der til Mortensdag eller vel endog til Julen; hvorhos de allerede skulle have seet sig skadesløse om de endogsaa ikkun fik 6 til 8 store Falke, da disse, hiembragte til Holland og afrettede, solgtes til Frankrig for en Priis fra 200 indtil, naar de vare meget smukke, 600 hollandske Gylden Stykket[90]). Selv fra

88) Archæologia XII. p. 411.

89) Sporting-Almanak 1844, von Otto von Corvin Wiersbitzki. S. 280—81.

90) Bechsteins Naturgeschichte Deutschlands 2ter Thl. S. 292—93; Sammes Handbuch der Jagdwissenschaft 1 Thl. 2 Bd. S. 400. I 1765 fik den Falkefænger, der sædvanligen kom til det Premisse, 13 Falke, hvoriblandt een ganske hvid.

Danmark kiøbte man nu og da i det 18de Aarh., medens de norske Falkeleier vare bortforpagtede, norske Falke i Braband. Ved Slutningen af forrige Aarhundrede var der endnu 30 Falkoneer-Mestere i Falkenwerth, og 2 i det nær derved liggende Waalre, ved hvilke 100,000 Gylden aarlig bragtes i Omløb. I 1781 besøgte Keiser Joseph paa sin Reise ogsaa Falkenwerth, hvor Falkonererne modtoge ham høitideligen, og fangede i hans Nærværelse en Heire[91]). Ogsaa har Falkejagten, i den senere Tid ligesom ny opstanden, begyndt at komme frem især i Nederlandene, hvor saadan Jagt paa Heirer oftere skal være foretaget af Hoffet ved Haag[92]). Endelig er det fornemmelig fra dette Land, at det forhen omtalte nye Pragtværk over Falkevæsenet har sin Oprindelse; og man seer, hvorledes deri, ved at omhandle Falkenes Opdragelse og Jagtens Udøvelse, idelig tages Hensyn til derværende Indretninger og Brug. I Nederlandene har der nemlig dannet sig et Selskab for Falkejagten, dog for endeel bestaaende af fornemme Englændere, hvis Præsident Prinds Alexander af Nederlandene er eller har været (i 1844). Imod Slutningen af April begive dets Falkonerere sig til Slottet Loo i Geldern, og Falkejagten begynder da den 1ste Junii og varer til Enden af Julius, i hvilken Tid der jages med Falke fra Kl. 4—8 om Eftermiddagen. Efter Jagtsaisonens Slutning lader man de fleste Vandrefalke (falcones peregrini) flyve, naar de ikke ere særdeles gode. Men Gierfalkene, som kunne holde 3—4 Aar ud, beholdes. Ægte islandske Falke havde man 1844 endnu ikke faaet, men søgte at skaffe sig dem[93])

Bestemmelserne om Falkevæsenet i de gamle germaniske Love og Capitularierne ere alt ovenfor omtalte. Ogsaa

91) Sporting-Almanach. S. 254.

92) Ersch Encyclop. l. c. S. 249.

93) Sporting-Almanach. S. 256. Siden har man udentvivl faaet islandske Falke; jævnfør det Følgende paa sit Sted.

flere af de følgende tydske Keisere vare Yndere af Falkejagt. Vel er det neppe af det Slags Jagt, at Henrik den 1ste, kaldet Fuglefænger, har faaet sit Tilnavn, da det synes, at han især gav sig af med Garnjagt. Men alt i Diplomer fra Otto den 3dies Tid nævnes falconeria, og siden er Frederik den 1stes (Barbarossas), Henrik den 6tes, og Rudolph af Habsburgs Interesse for Falke bekiendt[94]). Ogsaa have vi seet, hvorledes en tydsk Keiser, Frederik den Anden, (1218—50) var saa ivrig for den Materie, at han skrev et stort Værk derom, hvilket Værk, eller de Fragmenter, der endnu haves, vel er overmaade vidtløftigt og trættende; men i øvrigt udmærker sig langt, endog fremfor de 4 følgende Aarhundreders Skrifter om Falke og Falkevæsen. Den store Mængde Navne i Tydskland paa Byer, Slotte og Borge, samt Personer, som ere dannede ved Sammensætning med „Falken", viser ogsaa hen paa hvor udbredt Deeltagelsen var for Falke, Falkefangst og Falkejagt. Ogsaa var der enkelte Steder, hvor der især fandtes gode Falke, saasom, foruden det Bremiske, Brandenburg og Preussen, hvor den tydske Ordens Riddere havde bragt Falkevæsenet til stor Fuldkommenhed. Vi have og allerede seet, hvorledes Hertug Albrecht, († 1568), der først samlede de tvende sidstnævnte Lande, jævnligen sendte en stor Deel Fyrster Jagt=Falke i Foræring. Især læser man om mange tydske Fyrster, der fik slige Gaver; saaledes Ferdinand 1ste (som romersk Konge og siden som Keiser)[95]). Keiser Maximilian den 2den, Erkehertug Karl af Østerrig (Ferdinand den 1stes Søn), Keiser Rudolf den 2den, Landgrev Philip af Hessen[96]), Pfalz-

94) Du Cange Glossarium, voc. *falconeria*. Jvf. Smoler hist. Blicke. S. 374.

95) Eengang fik han 28 Falke, men ellers 10 til 12; de Andre erholdt færre. Voigt i Raumers Taschenbuch, anf. St. Overhovedet bortskienkedes fra Preussen i 1539: 61, i 1560: 54 Falke.

96) Han var saa stor en Elsker af Falkejagten, at han kunde blive sat i det værste Humeur for hele Dage, naar en eller anden Ulykke vederfores en af hans Falke.

greven Kurfyrste Frederik; Greve Georg Ernst af Henneberg; Markrev Georg af Anspach; m. fl., foruden adskillige geistlige Fyrster og regierende eller fyrstelige Damer, f. Ex. Dronning Maria af Ungarn, Landgrevinde Anna af Hessen, Wilhelm den 2dens Gemalinde, og flere. Af de forskiellige Slags Falke nævnes der, som de meest yndede, Saker-Falke, til Harer, Trapper og Traner; de kaldtes ogsaa „Blaafod"[97]), men vare sieldne i Preussen, da de ikke fangedes der; fremdeles Hagarten[98]) og Gierfalken, begge ligeledes dog sieldne. Endog Falkenerere udbad man sig stundom fra Preussen. Ogsaa vise de danske Efterretninger, vi i det Følgende ville anføre, at tydske Fyrster jævnlig i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede — som senere — erholdt Falke herfra. — I Almindelighed anfører man vel, at Falkejagten tabte sig og ophørte, da Skydegevær vare komne i Brug. Det er dog allerede ikke let at indsee, hvorledes Falkejagten, hvis hele Interesse støttede sig paa noget, som aldeles ikke stod i Forbindelse, enten med de tidligere Armbørster, eller senere Geværer, der endog aldeles ikke brugtes ved dette Slags Jagt — hvorledes den skulde kunne føle nogen Indvirkning af hiin Forandring. Men tilmed er der i flere Rigers Jagthistorie, og saaledes ogsaa i Tydsklands, Beviser nok for at Lysten til denne Jagt her ikke tabte sig førend i det 18de Aarhundrede, og da efterhaanden[99]). Længst og stadigst, og i det Hele stærkest, viste den sig, som vi i det Følgende ville have Leilighed til at see, i Østerrige. I April hvert Aar begav saaledes Hoffet (i Keiser Carl den 6tes Tid) sig til Lystslottet Laxenburg og

97) Voigt l. c.
98) Voigt l. c.
99) Man kan vel hertil ogsaa regne som en, om end mindre betydende Kiendsgierning, Stiftelsenaf den hvide Falke-Orden ved Hertug Ernst August af Sachsen-Weimar, i Aaret 1732. See om den Ersch Encyclp. l. c. S. 259—60.

forblev der til Junii Maaned, i hvilken Tid det især fornøiede sig med Falkejagt. Herskabet sad fra Kl. 6 om Morgenen til Kl. 10 om Formiddagen, og igien fra Kl. 3 til 6 om Eftermiddagen under en Jagtskierm af Løvtræer, og fordrev Tiden, naar Jagten kiedede dem, med et eller andet Spil. Det keiserlige „Oberst-Hof-Falkenmeisteramt" udgiorde en betydelig Deel af Hofstaten. Rigsgreve St. Julien von Waldsee, var Over-Hof-Falkemester; under ham stode Heire-Falkemestere (die Reigen-Falkenm)., Krage-Falkem., Glente-Falkem. og Revier-Falkemesteren[100]; hvilke havde under sig Jagtknegtene af Heire-, Krage-Partierne o. s. v., og disse igien Falkoneer-Drengene og „die Hetzer." Af en Jagtliste af 1734 seer man, at der under den sædvanlige Foraarsjagt i dette Aar var jaget 76 Heirer, 25 Harer, 30 Skader, 22 Krager, 43 Vildænder, 12 „Mandel-Krähen," 4 Ravne, 18 Geier, 8 Glenter, 3 „Tähen"[1]. De følgende Regenter, og saaledes selv den milde Keiserinde Maria Theresia, interesserede sig høiligen for Falkejagten, som især sees af de Taksigelses-Breve, man her i Danmark modtog for Foræringer af islandske Falke, hvorom siden. I Sachsen var under Frederik August (tillige Kongen af Polen) en Over-Falkemester, og under ham en „Falkoneer-Hauptmann," en Falkemester, flere Falkonerere, Falke-Oppassere o. s. v.[2]) Fornemmelig dreves dog en Tidlang Falkejagten med en Iver, der var, i alt Fald forholdsviis, langt større end noget andet Sted i det Anspachske[3]), ved Midten af forrige Aarhundrede. I Øster-

100) Den første Bestilling veed jeg ikke Betydningen af.

1) F. Førster: die Höfe und Cabinette Europas im 18ten Jahrhundert. 2ter Bd. der Keiserliche Hof S. 41. Jvfr. ogsaa Smoler l. c. S. 380.

2) Førster l. c. 3ter Bd. S. 449–50.

3) Foruden hvad vi herom skulle anføre i det Følgende af danske Papirer, kan man ogsaa giennemlæse en ved sin, med al simpel Naivetet

rige kan Falkoneer-Kunsten ikke engang senere være gaaet aldeles tilgrunde, eller den maa være oplivet paa ny; ved Wiener-Congressen 1814 blev nemlig for de mange fyrstelige Gjæster holdt en Falkejagt[4]), og det efter Heirer, som er den betydeligste Art af denne Jagt.

I Rusland maatte man forud formode, at Falkejagten længe havde været kiendt. I det 17de Aarhundrede fandtes ogsaa alt en Etat for Zarens Jagtfugle, underordnet Kammeret for de hemmelige Anliggender. Der holdtes Gierfalke, andre Falke og Høge; de bevaredes i Moskau, og der havdes 100 Falkonerere, hvoraf 20, afvexlende, stadigen Nat og Dag havde Vagt hos Fuglene, passede og afrettede dem m. m. Disse Falkonerere fik Løn i Eiendomme (formodentlig Indkomsterne deraf), i rede Penge og i Klæder. Desuden vare i Siberien og andre Steder omtrent 100 Falkonerere og Underbetiente beskikkede, der fangede Falkene med Duer og Snarer, og bragte aarligen over 200 Stykker til Moskau. Endeel Falke sendtes i Foræring til Persien og andre Egne, og Schahen af Persien, der yndede dem heiligen, taxerede dem fra 100 til 1000 Rubler og endnu høiere. Falkene fik i Moskau til Foder Duer, som hertil bleve fangede over hele Riget og bragte til hiin Stad, hvor en egen Duegaard var indrettet. Desuden erholdt de Qvæg- og Faarekiød. Falkenes Antal i Etaten var over 3000[5]). Ogsaa skal allerede Zaren Alexius Michaelowitsch i det 17de Aarhundrede have givet Anordninger om Falkevæsenet. Senere berette ogsaa Reisende om Falke i Rusland; Pallas f. Ex. siger, at Kei-

overordenlig levende Beskrivelse af en Heirejagt, der holdtes ved Himmelkron af Markgreven af Anspach. Den findes i Corvin-Wiersbitzki Taschenb. f. Jäger ꝛc. f. 1845. S. 143—52.

4) Den beskrives i: Fêtes et souvenirs du congres de Vienne, par le comte *A. de la Garde*. Bruxelles et Leipzig. 1843. T. I. pag. 156—58.

5) Hermanns Geschichte des russischen Staates, 3ter Bd. S. 742—43.

serinde Catharina den 2den glædede sig meget ved Falkejagt. Ganske stemmer dette maaskee ikke med hvad man maatte antage efter danske Documenter, som vi i det Følgende skulle nærmere ommelde.

Om Sverrige i ældre Tider vil blive Tale i næste Afsnit. Ligesom Falkejagten sees ogsaa der fordum at have været brugt, saa har man og Efterretninger fra de sidste Aarhundreder, henhørende til Falkevæsenet. Saaledes fangede især i det 18de Aarhundrede fremmede Falkonerere Falke i Sverrig, iblandt andet i Dalarne. Under Kong Frederik den 1ste holdtes Falkejagter, og Hertug Frederik Adolph, som døde 1803, havde ved Ekolsund og Lislena ladet anstille en saadan ved v. Hamm, som dengangvar Falkoneer; ligesom der endnu (efter Nilsson) skal findes en Falkoneer-Bygning ved Stokholm, der beboes af en v. Hamm[6].

III.

Om Falkevæsenet her i Norden, indtil det 16de Aarhundrede.

De foranstaaende historiske Efterretninger om Falkevæsenet i andre Lande ere vistnok ikke mange, især hvad adskillige Riger og Egne angaaer, derhos samlede fra forskjellige Tider, og enkelte maaskee ikke fuldkomment paalidelige; endskiøndt de Tvivl, man kunde nære, f. Ex. med Hensyn til Beretningen om den østerlandske Yppighed, ogsaa i dette Tilfælde, maa formindskes betydeligt, om ikke ganske bortfalde, naar man betænker Tid og Sted, og hvor let store Masser af Betiente m. v. der kunne samles. I øvrigt skulde disse Meddelelser i det Hele kun give en Forestilling om Falkejagtens store Udbredelse i ældre og senere Tider, uden at meddele for noget enkelt Land,

6) Nilsson l. c. S. 13.

end sige for alle, en fuldstændig Historie af denne Materie — noget, der sandsynligviis vilde falde Enhver vanskeligt, som besluttede sig til at prøve paa et sligt Arbeide, og som i alt Fald vilde være mig umuligt og ganske ligge uden for min Plan.

Naar jeg, efter det nys Anførte, nu vender mig til Falkevæsenets Historie i Norden, hvor i øvrigt Sæder, Skikke, m. v. især i ældre Tider vare saa eens, at en Bearbeidelse af denne Gienstand, fælleds for det Hele, vel kunde tilstedes eller maatte ønskes: nødes jeg ogsaa her til at bemærke den Ufuldkommenhed, mit Arbeide maa lide af. Ikke blot er fornemmelig Sverriges Historie i en saadan Detail, som her egenlig vilde kræves, mig ingenlunde tilstrækkelig bekiendt, saa at det, jeg kan anføre om min Gienstand, navnlig for det nysnævnte Riges Vedkommende, er ganske lidet; men selv de øvrige Efterretninger, jeg vil meddele, ere ingenlunde tilstrækkelige til at give meer end enkeltstaaende, tarvelige Oplysninger, — intet samlet Heelt. Disse Meddelelser blive først mere fyldige med det 16de og 17de Aarhundrede[7]), og ere ikke engang aldeles omfattende, hvad de derpaa følgende Tider angaaer.

Jeg vil ikke omtale de faa Tilfælde, hvor Falke forekomme i de reent mythologiske Kilder[8]). Ei heller vil jeg meer end nævne Kong Broders Falk, hvis Sorg over dens Herres Død berettes hos Saxo[9]). Om Regner Lodbrog haves et gammelt engelsk Sagn. Han gik engang paa Jagt med sin Falk ved Strandbredderne; for at optage den til Bytte erholdte Fugl, som faldt i Vandet, begav han sig

7) Med Hensyn til det 15de og endeel af det 16de Aarhundrede er mig Intet bekiendt om Falkevæsenet her i Norden, naar undtages det længere hen Anførte af Jordebogen for den Slesvigske Bispestol.

8) Man kan dog eftersee Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse, 2det Bind. S. 267 ff.

9) Saxo, edit. Steph. p. 157.

ud i en Baad, men blev strax overfalden af en stærk Storm og drevet vidt omkring, indtil han endelig kom i Land i England, hvor en angelsachsisk Konge paa Grund af hans Dygtighed i Falkenes Afrettelse og Falkejagt fattede saadan Godhed for ham, at den kongelige Falkoneer blev misundelig herover og myrdede ham. Forbryderen blev da sat i Regner Lodbrogs Baad uden Roer, Aarer m. v., og overladt til Havet, hvorefter Bølgerne dreve ham til denne Konges Land. Her foregav han, at Lodbrog var dræbt efter den angelsachsiske Konges Befaling, hvilket de Danske hævnede ved at angribe og hærje England m. m.[10]) Til den eventyrlige Tid hører ogsaa Fortællingen om den norske Kong Gauthrek, som pleiede at sidde paa sin Hustrues Gravhøi og afrette Falke; og (skiøndt nærmere den historiske Periode,) Beretningen om at den jydske Kong Gotfred skal være bleven dræbt paa en Falkejagt ved en af hans egne Mænd[11]). Fra den følgende Tid kan overhovedet bemærkes, at flere af Nordens Konger paa Sigiller fremstilles med en Falk paa Haanden, eller ved Siden. Af Beretninger, der angaae enkelte Fyrster, maa erindres, at den Skat, Hakon Jarl lovede Harald Blaatand for den Deel af Norge, som blev ham overdragen, skal have været bestemt til 100 Mark Guld og 60 Falke eller Høge, hvilket Hakon

10) Scriptores rerum danic. T. V. p. 5 ff. og 26—28; Strutt: sports o. s. v. S. 26—28; jvfr. ogsaa Afh. om Falke- og Falkejagt i Norske Vidensk. Selskabs Skrifter. Ny Saml. 2det Bd. S. 68. I den nysnævnte Afhandling findes allerede endeel af de ogsaa her meddeelte Efterretninger, tilligemed nogle andre; men som jeg ikke engang har anseet det Umagen værdt at nævne, paa Grund af deres Ubetydelighed, eller fordi man ikke burde stole paa dem. Af saadanne kunde endog anføres flere, f. Ex. Fortællingen om Bernhard (en Tydsker, mener Suhm, Danm. Hist. 9de T. S. 27), der mistede sin Falk paa Reisen tilsøes til et Marked i Skaane, men fik den igien, da han paakaldte Sanct Vilhelm (Abbeden) Script. rer. danic. T. V. S. 490. Afhandlingen selv er ikke meget at prise.

11) Schønnings Norges Historie. 1ste Bd. S. 458, efter Gauthreks Saga. Suhms Historie af Danmark 2den T. S. 20, om Gotfred.

imidlertid siden ikke ydede, men stundom Intet, stundom kun endeel. 50, af Falkene[12]. Da Oluf den Hellige lod indlede Forsøg paa at faae en nærmere Indflydelse i Island, fraraadede Einar, Gudmunds Broder, hvad der sigtede til at opfylde Kongens Ønske i denne Henseende; men meente, at man derimod kunde sende ham Foræringer af Betydenhed, hvoriblandt ogsaa Falke[13]. Det maaskee meest bestemte og tillige udførligste Exempel paa Falkejagts Brug i Norden i ældre Tid findes ogsaa fra denne Tid, i hvad der fortælles i den norske Historie[14] om den svenske Konge Oluf Skøtkonning, som havde indgaaet Fred med den norske Konge Oluf den Hellige, iblandt andet med Vilkaar, at den sidstnævnte skulde have hiins ældste Datter Ingegierd til Ægte; men hvilket Løfte den svenske Konge siden blev sindet at bryde. Der siges da, at Oluf Skøtkoning reed tidligt ud en Morgen med sin Høg (eller Falk) og Hund, og med sine Mænd. Da de slap Høgene løse, flog Kongens Høg strax to Urhaner; derefter fløi den til igien og flog tre Urhaner. Hundene løbe til og toge Fuglene, som de faldt ned til Jorden. Kongen reed efter dem, tog selv sin Fangst, og giorde sig meget til deraf. Han reed derefter hiem, og, da Ingegierd modtog ham der, favnede han hende, viste hende Fuglene, fortalte hende sin Jagt og sagde: hvor veed Du den Konge, som har giort saa stor en Fangst paa saa kort en Tid? Hun svarede: Dette er god Morgen-Jagt, at Du har slaaet fem Urhøns; men det var mere, da Oluf Norges Konge paa een Morgen tog fem Konger og tilegnede sig deres Riger. Da hendes Fader hørte dette, sprang han af Hesten og sagde:

12) Schønning Norges Historie, 3die Deel Side 111 og 136—37.

13) Heimskringla, Folio-Udg. 2det Bd. S. 206.

14) Oluf den Helliges Saga i Heimskringla cap. 90 (Folio-Udg. 2 D. S. 120) og i Fornmanna Sögur, 4de Bd. S. 181—82.

Bliv det, Ingegierd, at i hvor stor Kiærlighed Du end har fattet til den tykke Mand (Oluf den hellige kaldtes og Digre, ɔ: den tykke), saa skal Du dog aldrig faae ham til Ægte; o. s. v.

Som nærmest i Tiden efter det saaledes Anførte kan nævnes, hvorledes Islænderen Kroka Ref engang skal have bragt den danske Konge Svend Estridsen 50 Falke, hvoraf 15 hvide, fra Grønland — en Beretning, som Nogle dog antage for usandsynlig[15]). I det foregaaende Afsnit have vi allerede ommeldt, at Falkekiøbere sendtes fra England til Danmark i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, ifølge de Breve derom, som endnu haves fra Kong Johan til Valdemar den Anden og „Absoloni Comiti de Seiland;" samt at hiin engelske Konge ligeledes erholdt norske Falke, formodentlig ogsaa ved Kiøb. Vi have fremdeles seet, hvorledes i den sidste Deel af det samme Aarhundrede Kong Hakon den Gamle af Norge og hans Sønner Hakon og Magnus Lagabæter samt Andre (Peder Algotsen) sendte Foræringer af Falke til fremmede Fyrster, og at der hos os forekommer endnu i det følgende, eller 14de Aarhundrede Exempel herpaa i Valdemar Atterdags, ligeledes forhen ommeldte Foræring i 1375 til Pave Gregor den 11te i Avignon.

Paa dette Sted kunne vi endnu anføre eet Beviis paa, at Jagten med Falke og Høge[16]) var kiendt og brugt i Norden i det 12te og følgende Aarhundreder, saameget mere som den her berørte Efterretning har været anført som et Mod-Argument, hvilket den vistnok ikke er; endskiøndt vi ville tilstaae, at dens Styrke som Beviis maaskee heller ikke er stor. I Kongs-skugg-sio

15) Nyerup hist. statistisk Beskrivelse over Danmark og Norge o. s. v. 1ste D. S. 85—86. (Jvf. i øvrigt de der citerede Steder.)

16) Benævnelserne Høk, *Hauk*, og *Vals*, men sieldnere Falk (Gierfalk) forekomme; men ofte menes selv ved de førstanførte Udtryk ogsaa Falke; hvilket man kan see deraf, at det latinske falco benyttes i Oversættelser og deslige, hvor den nordiske Text har Høg.

(Speculum regale, Konge-Speilet[17]), der er forfattet i Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, spørger den ene af de Samtalende, Sønnen, sin Fader, om denne holder før, at en Konge, ved at vaage med Omsorg for sit Rige om Natten, skal siden kunne leve desfriere om Dagen „efter den Sædvane, som jeg hører, Konger nu have paa de fleste Steder, enten at ride med Høge (Falke) drage paa Jagt med Hunde, eller foretage nogen anden Forlystelse, som jeg hører nu er sædvanligt ved en Konges Levemaade paa de fleste Steder.“ Faderen svarer, at han vistnok mener, at Kongedømmet er mere stiftet til at bære Omsorg for Riget, end til Skiemt og Forlystelse; men at det dog ikke er en Konge forbudet, undertiden at giøre sig nogen Forlystelse enten med Hunde, eller med Høge, eller med Vaaben. Uagtet nu her ikke udtrykkeligen er sagt, at det ogsaa i Norge, og de andre nordiske Riger, var Brug at drive Falkejagten, indeholder dog snarere Udtrykket „de fleste Steder“ (i flestum stadum) dette, end det Modsatte. For Resten kunde man maaskee ogsaa endnu anføre et andet Sted af Kongespeilet som Beviis paa Falkejagtens Brug i Norden. Med Hensyn til Grønland siges nemlig (S. 188—89). „Falke (Valur) er der mange af i dette Land, som i „andre Lande holdes for en stor Kostbarhed; det ere de Høge, „som kaldes Falke (Valir), hvide af Farve; de ere overflødigere „end i noget andet Land; men Landets Indvaanere

17) Udg. af H. Einarsen, med Fortale af J. Erichsen. Sorøe 1768 4to. Dets Forfatter er ubekendt, men har formodenlig været en fornem Nordmand, der boede i den nordlige Deel af Norge, og uden Tvivl ved Reiser og Ophold i fremmede Lande har samlet endeel af de Erfaringer og den Kundskab, han lægger for Dagen i Skriftet, som, under Form af en Dialog mellem en Fader og hans Søn, indeholder Bemærkninger, Underretninger og Leveregler, især med Hensyn til Handel, Hofliv, m. m.

forstaae ikke selv at nytte dem." Dette forudsætter nemlig udentvivl, at et saadant Ubekiendtskab ikke fandt Sted i Norge o. s. v.

Fra den sidste Deel af det 13de Aarhundrede haves endnu nogle Beretninger, som vise ogsaa Geistlighedens, og navnligen den trondhiemske Erkebisps, Interesse for Falkevæsenet. I Aaret 1277 blev indgaaet et Forlig mellem Kong Magnus Lagabæter og nysnævnte Erkebisp, Johannes, hvori hiin, blandt flere rigtignok betydeligere Renunciationer, ogsaa tilsteder Erkebispen og hans Efterfølgere at kiøbe graa Gierfalke og Høge, saaledes som det hidtil var skeet under hans Forgængere[18]. I 1279 blev Biskop Arnas i Skalholt paa Island paalagt af samme Erkebisp at overholde Kirkernes og Geistlighedens Privilegier strengt mod de Kongelige, og deriblandt Fangsten af Falke (paa hines Grundstykker)[19]. I øvrigt var Fangsten i Norge af mere værdifulde Falke i det 14de Aarhundrede, eller en Tid deraf, maaskee dog kun paa enkelte Steder, mindre rig; og saaledes kunde f. Ex. Biskop Hakon i Bergen ikke, som Kong Magnus Smek da havde ønsket, i 1337 skaffe en skotsk Udsending nogen hvid Terfel, da der hverken fandtes hvide eller graa; hvorfor Biskoppen foreslog Kongen at give hiin Mand en hvid „formeel," eller saamange graa, som kunde svare dertil[20].

---

18) *Thorkelin* Diplomatarium Arna-Magnæanum Tom. II. p. 68—73, navnlig p. 69; Pontoppidan Annales ecclesiast. Ister Thl. S. 741—48.

19) Sturlunga-Saga II. B. 2 D. S. 40. jfr. 60, 68 og 69. *Finni Johannæi* historia ecclesiastica Islandiæ T. II. p. 14—15 og Anmærkningen. Det er Hr. Conferentsraad Werlauff, der velvilligt har giort mig opmærksom paa denne Beretning.

20) Biskop Hakons Brev i Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 5te B. S. 100 og 103. Der findes og Yttringer, som vise, at der iblandt Afgifter af kongelige Gaarde ogsaa gaves Falke. (Smstd. S. 157 og 158.) Ogsaa paa den omhandlede Correspondence, ligesom

Endnu fortiener det at bemærkes, at der ogsaa i den 1436 affattede Jordebog for Slesvigs Bispestol[21]) omtales Falkeleier (falconiæ), i det Schwabstedtske, i den sydligste Deel af Hertugdømmet Slesvig. Efter hvad der siges sammestedš, tilhørte 3 af dem tidligere Hertugerne, men kom ved Mageskifte til Bispedømmet. Disse 3 laae i Schwabstedt Sogn ved Lintlo, (formodentlig en Skov, som jeg ikke kiender), Lemzik og Bresendelv, den sidste kaldtes Lissemrod; som det synes var derfor givet to Fæstegaarde (coloni) ved Flensborg. Af det første af disse 3 Leier gaves aarlig 7 Mark; af de to andre aarligen „prout vendi possunt." Ogsaa ved Hude (i Schwabstedt Amt) var et Sted, hvor der fangedes Falke, og som tilhørte Bispen. I øvrigt seer man alt i det 14de Aarhundrede Falkefangst henregnet til de landsherlige Rettigheder i det Eiderstädtske og paa Femern, maaskee ogsaa flere Steder[22]). Jeg vil kun anføre, at man ogsaa i det 14de Aarhundrede seer Falkeleier omtalte ved Breitenberg og ved Lygum[23]).

Endelig maa jeg noget nærmere ommelde de ikke mange Lov- eller Rets-Bestemmelser her i Norden angaaende Falkevæsenet, som haves fra hine ældre Tider. Af de danske Retsbøger omtales det kun i Skaanske Lov, og Anders Sunesens Oversættelse eller

paa den i næste Anmærkning anførte liber censualis, er jeg bleven giort opmærksom ved Hr. Conferentsraad Werlauff. Han var tillige af sine omfattende Samlinger havt den Godhed at meddele mig adskillige flere Citater til den tidligere Historie af Falkevæsenet i Danmark; men de fleste af disse havde jeg allerede været saa heldig at faae samlet.

21) Liber censualis Episcopi Slesvicensis, i Script. rer. dan. T. VII. pag. 457 ff.

22) Falks Staatsbürg. Mag. 8ter Bd. S. 638 og Neues staatsb. Mag. 8ter Bd. S. 292; jvfr. hans Handb. des Schl. Holst. Privatrechts 3ter Bd. S. 454.

23) Schl. Holst. Lauenb. Provinzialberichte f. 1821. 3s H. S. 79—80 og for 1830 S. 307; Falks Staatsb. Mag. 10ter Bd. S. 506.

Paraphras af samme[24]). Her siges, at hitter man Høge (Sunesen tilføier: Falke og andre unævnede Fugle) selv i anden Mands Skove, maatte man tage dem, naar man kun ikke ved at hugge Trin i Træet, (*hoggæ ey krakæ oc ey krok*) eller paa anden Maade, beskadigede dette. Fandt Nogen Høge, som sagt endog i anden Mands eller i Almindings Skov, og giorde Mærke paa Træet eller bandt Ungernes Been, saa at de ikke kunde flyve bort, naar de voxede til, og en Anden siden tog dem bort, maatte denne, hvis han vedgik Sagen, levere det Borttagne tilbage og bøde en Bod af to Øre; dulgte han derimod Gierningen og siden anklagedes, blev han at dømme som Tyv. Endnu tarveligere er Behandlingen af denne Materie i de svenske Love; thi, saavidt jeg har bemærket, findes der kun i Vestgothe-Laghen[25]) en hidhørende Bestemmelse; den nemlig, at, naar Nogen i sin egen eller Almindings Skov (altsaa som det synes: ikke i anden Mands) finder Høge (Unger) og binder Benene paa dem, da maa Ingen borttage dem uden at paadrage sig en Bod af thrænni sextan örtoghum." Noget mere omfattende ere Bestemmelserne i de norske Love[26]). Efter disse var Eieren, eller,

24) Skaanske Lov 11te Bog 5te Cap. Anders Sunesen, 11te Bog 2det Cap. i Hvitfeldts Udg., i Etatsraad Kolderup Rosenvinges Udg. S. 116—17.

25). Udgaven i 4to Stockholm 1827; efter et ældre Manuscript, Fornæmix Bolkær, cap. 7 § 3 (S. 65), efter et nyere Haandskrift i Uigiærþæ Bolkær, cap. 16 (S. 218.)

26) Hakon Adelsteens Gulathings Lov, Landsleie-Balken cap. 4 (i Paus's Udgave S. 98) og Tyvebalken c. 11 (Paus S. 205); Hakon Hakonsens Frostethings-Lov 13de Part cap. 25 (Paus S. 178) og 15de Part cap. 5 (Paus S. 193); Magni Lagebæters Gulethings-Lov Tyveb. cap. 7 og Landsleie Balk cap. 52 (Paus S. 162 og 204; i Udg. af selve Originalen (Hafniæ 1817) Landsleie Balk c. 51 og Tyveb. c. 7 S. 429—30 og 542); Trondhiems Bylov Tyveb. c. 9 (S. 100). Jeg bemærker, at jeg ikke har seet mig i Stand til at giennemgaae og til dette Arbeide benytte den i forrige Aar begyndte nye Udgave af Norges gamle Love.

hvis denne ikke udtrykkeligen havde forbeholdt sig det modsatte, Leieren, berettiget til de Høge, eller Falke, som byggede Reder paa Marken eller Klipperne, der hørte til Eiendommen. Ingen maatte tage en Andens Høg, medmindre han vilde bøde Landnam og derhos give Høgen tilbage. For at tage en Høg bort, som af den dertil Berettigede var bunden i Reden, var i Almindelighed Tyvsstraf bestemt. I øvrigt byder ogsaa Magni Lagabæters Gulethings-Lov, at, naar Eieren vil sælge Falke, (rimeligviis som han selv havde fanget), skulde han først tilbyde Kongen dem, førend han sælger dem til Andre; ligesom og at Kongen maatte lade fange Falke paa hver Mands Mark i Norge, hvor han vilde. Ogsaa haves i Hakon Hakonsens Frostethings-Lov den mere særegne Bestemmelse, at, naar man dræbte anden Mands Høg paa hans Haand, skulde man bøde en Mark Sølv og Avindsbod, men en halv Mark om man dræbte den andensteds. Forsaavidt Island angaaer indeholder den gamle „Graagaas," saavidt jeg troer, ikkun een Bestemmelse, henhørende til vor Materie, men det dog af en Beskaffenhed, noget forskiellig fra de hidtil ommeldte. I denne (Landabr. B. c. 47; T. II. S. 345) fastsættes nemlig, at Enhver har Ret til selv paa Andens Grund at jage Ørne, Ravne, „smirla" (Oversættelsen, falcones lanarios, Slagfalke er udentvivl urigtig; der menes vel den, endeel mindre Steenfalk, emérillon) og alle Smaafugle, som ikke svømme paa Vandet, undtagen Ryper. Derimod maatte man ikke saaledes, paa Andens Grund, jage de større Falke (*Vali* scal eigi veiþa) o. s. v. Den yngre, af Magnus Lagabæter givne Lov, Jonsbogen (Landsl. B. c. 57 og 58; S. 242 ff) følger derimod de norske Love og giver i det Væsenlige de samme Bestemmelser, som ovenfor ere anførte af disse; undtagen at den ikke udtrykkeligt omtaler Kongens Forkiøbsret, skiøndt vel, at Kongen maatte lade fange Falke paa hvis Jord han vil; ligesom og det Tilfælde, at man dræber anden Mands Høg. Derimod tilføier en saakaldet Retterbod af

Kong Erik, at naar Nogen fangede en Falk paa Andens Grund, fik han en tredie Deel af Værdien, men Jordeieren, eller Leilændingen, som boede paa Jorden, den øvrige Deel. Ogsaa den i Graagaasen givne, nys anførte Bestemmelse findes, i det mindste tildeels, i Jonsbogen.

IV.

Om Falkevæsenet i Danmark, fra det 16de Aarhundrede af.

Vi skulle nu betragte vor Materie i de sidste tre Aarhundreder, hvilke vi maae tage samlede for sig, for at undgaae Gientagelser og for, paa den anden Side, dog at kunne give en nogenlunde sammenhængende Fremstilling af de fleste Puncter.

Ganske i Almindelighed maa vi først bemærke, at Falke og Jagt-Høge dengang fandtes og søgtes i selve Danmark, Skaane og Halland, vel ogsaa i Bleking, Norge og Island. Fra det sidstnævnte Sted hentedes de større Falke, som gik under Navn af islandske Falke, ihvorvel Islænderne selv, i det mindste i det 18de Aarhundrede, antog, at de hvide islandsk disse Falke kom fra Grønland, især med Drivisen. Forresten havde endnu i det 18de Aarhundrede i det mindste ogsaa „Smerler," eller „Lærkefalke," hiemme paa Island. Saaledes giordes i 1704 Forslag om der at indkiøbe de Lærke-Falke, som Kongen brugte, i Stedet for i Brabandt (især vel i Falkenwerth); et Forslag, som imidlertid blev fraraadet fra Falkoneer-væsenets Side, deels paa Grund af at hine „zarte og delicate" Dyr neppe vilde kunne taale den lange, besværlige Søreise; deels fordi Indkiøbet med Transporten dog vilde beløbe betydeligt; deels endelig fordi man haabede, at de ogsaa skulde kunne findes og fanges her. Fra Norge kom Gierfalke; fra Halland og Skaane udentvivl ligesaa, og tillige de saakaldte Sletfalke; disse og de mindre Falke og Høge havde man ogsaa her i

Danmark. I øvrigt vil Endeel om denne Materie blive nærmere ommeldt i det Følgende[27]).

I denne Periode finder man aldrig omtalt en enkelt Privatmand som fangende Falke paa sin egen Grund, end sige paa en Andens. Der handles i Regelen kun om Falkeleier, det vil sige: visse Egne eller Districter, hvor Falkene især pleiede at opholde sig og bygge Reder, og hvor Falkefangerne derfor især søgte hen, og havde deres Fangehytter, m. m. navnlig til visse Tider af Aaret[28]) o. s. v. Rettigheden, at give Tilladelse hertil, betragtedes som tilhørende Kronen. Stundom gav Kongen, (hvorom mere siden) især i den ældre Tid af denne Periode, en og anden fremmed Fyrste Tilladelse til at lade fange Falke paa et Sted, (Island, Norge m. fl.). I Almindelighed bortforpagtedes Falkeleierne, især i Skaane, i Halland og Norge, hvilket derimod ikke var Tilfældet med den islandske Jagt. Om alt dette nærmere i det Følgende; her kun den almindelige Bemærkning, at Falkefangsten i denne Periode: de facto i det mindste, hvad der efterhaanden gik over til jus, blev saa godt som aldeles et Regale.

Kun endnu een mere almindelig Bemærkning skal jeg tilføie: om Fangemaaden. Af de føranførte Retsbestemmelser fra den ældre Tid sees det, at man meget brugte at tage Falkene eller Høgene som Unger i og af Rederne, skiøndt andre

---

27) Da de fleste af de i det Følgende indeholdte Underretninger ere hentede fra Rentekammerets Archiv, af Pakker og enkelte Papirer, ved hvilke jeg ikke uden at for stor Plads optoges, og maaskee ikke engang da, kunde give nogen nærmere Betegnelse, har jeg i Almindelighed ladet specielt uanført, at jeg havde min Kundskab derfra. Ved Geheime-Archivet og trykte Bøger vil derimod min Hiemmel findes nævnt.

28) Benævnelsen er dannet paa samme Maade som »Fiskeleie.« I det Plattydske kaldes de »Falkenleggen.« Forresten var det snart en Bygd eller By, snart en Skov, sieldnere en Gaard, hvorefter det særskilte Falkeleie fik sit Navn. Allersieldnest udentvivl havde et saadant Leie et særegent Navn, uafhængigt af andre Steder i Nærheden.

Fangemaader vistnok ikke vare ubekiendte. Som jeg tidligere har anført, ansaaes det imidlertid for mindre rigtigt eller tilladeligt, saaledes at borttage Fuglene som Unger af Reden; og allerede Christian den Tredie og Frederik den Anden gave adskillige Forlehninger eller Forpagtninger paa Falkeleier, i Norge og Halland, kun under det bestemte Vilkaar, at Vedkommende, under tilbørlig Straf, ikke maatte tage eller lade tage unge Falke af Rederne[29]). Fangemaaden paa Island, som og tildeels i Siælland, vil nærmere blive ommeldt nedenfor.

I Danmark fangedes disse Jagtfugle paa Halsnæs, paa den østlige Side af Indløbet til Isefiorden, i det mindste i det 16de Aarhundrede[30]); senere har jeg imidlertid ikke seet dette Fangested ommeldt. Derimod forekommer der, især i det 18de Aarhundrede, hyppigen Tegn paa, at Kongen lod fange Falke, dog kun de saakaldte Sletfalke, i Odsherred. Falkefangsten her blev i 1778 standset derved, at Regieringen, uden at have forbeholdt sig denne Fangst, havde overdraget daværende Capitain Castenskiold Vildbanen i Odsherred i Forpagtning, i det han paa Grund heraf ikke vilde tilstede de kongelige Falkefængere at fange der. Uagtet der nu siges under de i den Anledning stedfundne Forhandlinger[31]), at der vare mange andre Steder i Landet, hvor Falkene kunde fanges, sendte man dog, i det mindste i de fire næste Aar, Falkonerere til Sverrig for der at fange den Art Falke til den kongelige Tieneste. Snart efter maa imidlertid, ved hiin Forpagtnings Ophør, eller paa anden Maade, Fangsten igien være bleven

29) F. Ex. Breve af 15de Juni 1560, 18de April 1561, 7de April 1565; m. fl. i Geheime-Archivet.

30) Hans Gerzsen fik, i de første Aar af Frederik den 2dens Regiering (Canc. Reg. VII. 251) Brev »paa de Falkeleier her udi Sielland paa Halsnæs liggende.« I 1565 sees det og at være bortforlehnet til en Borger i Helsingør (Brev af 7de April, i Geh. Arch.)

31) I Rentekammer-Archivet.

aabnet for Kongen, indtil det i 1791 ved en Kongelig Resolution, paa Forslag om Besparelser ved Falkevæsenet her tillands, blandt andet blev fastsat, at Sletfalke-Fangsten her i Landet aldeles skulde ophøre. Ogsaa dette maa imidlertid siden være blevet forandret; thi endnu i 1808 fangedes der for Falkoneriet 4 Falke i Odsherred. Nærmere ved Kiøbenhavn i selve denne Stads Omegn, nemlig i den saakaldte Kongens Enghave, eller Engen, som strækker sig norden for Valdby ned imod Flaskekroen, blev der fanget Falke eller Høge. Dette erfares fornemmelig af et Brev af 28de Aug. 1756, fra den daværende Amtmand over Kiøbenhavns Amt, Risson-Benzon, til Overjægermesteren; heri berøres, at denne havde klaget over at Falkoneermesterens Folk bleve fortrædigede, naar de paa en vis Tid af Aaret, efter Befaling, fangede Falke i Egnen af Flaskekroen; i det de nærmest liggende Byers Folk og Drenge, som laae der og skare Tørv, opholdt sig ved hines Hytte for at hindre dem i Fangsten, ja om Natketider, naar de kunde faae Leilighed, skare deres Garn og Redskaber istykker. Benzon havde nu ved vedkommende Regimentsskriver uden Ophold, da det da var paa den Tid at Falkefangsten skulde gaae for sig, alvorligen befalet Bønderne i den Egn, at forbyde deres Folk og Drenge, at hindre og uleilige Falkonererne, samt at holde sig borte fra Hytten og Garnene, og ikke komme dem nær paa 1000 Skridt, under alvorlig Straf; og skulde Fogderne ogsaa dermed have Indseende. — Fremdeles fandt Falkefangst Sted i Lolland: saaledes forekommer der fra 1546 et Forlehnings-Brev paa Radbye (Rødbye) Falkeleie i Lolland[32]), og lollandske Falke omtales siden stundom, skiøndt sielden, anskaffede til det Kongelige Falkoneri, f. Ex. i nogle Concept-Optegnelser til Regnskaber for 1702. Endeligen kan det endnu

32) Canc.-Registrant, Nr. 5, fol. 149.

bemærkes, at der i 1584[33]) udgik Breve til endeel Lehnsmænd, angaaende Forbud mod at Falkefangerne udførte Falke af Riget, førend de vare Kongen tilbudne, og at disse Breve, hvad Danmark selv angaaer, udstedtes ikke blot til Lehnsmændene over Kiøbenhavns og Frederiksborgs Lehn, men ogsaa til Lehnsmanden over Bordingborg Lehn. Hvor man har fanget Falke i dette sidste Lehn, veed jeg imidlertid ikke. Paa den anden Side sees det ikke, at Brevet er sendt til nogen lollandsk Lehnsmand.

De Falke eller Høge, man fangede her i Landet, vare, som alt anført, især de saakaldte Sletfalke, schlechte (simple) Falke. Der siges udtrykkeligen, at de vare meget mindre end de norske Falke; de omtales ogsaa som brugbare mod Krager; og i et Andragende fra Falkoneermesteren Jacob Verhuven af 30te April 1763, formodentlig til Hofjægermesteren, siges der, at da „Hans Kongelige Heihed" (udentvivl den daværende Kronprinds, siden Kong Christian den Syvende) vilde have, at nogle slette Falke skulde holdes, som kunde flyve over Agerhønsene[34]), naar han behager at skyde dem i Efteraaret, saa udbeder Verhuven sig, at Skovfogderne maatte tilholdes at giøre deres Flid for at see, hvor saadanne „habigten, eller Hønse-Høge" have deres Rede, og strax lade ham det vide, i hvad for et Amt det er, da det var den høie Tid, inden Skoven blev grøn. Benævnelsen „Hønsehøg" her er dog neppe ganske passende. I alt Fald er det vist, at Sletfalkene andre Steder, (f. Ex. i en Promemoria af 26de Febr. 1784 fra Falkoneermesteren Frederik Petersen til Over-Falkoneermesteren,) bestemt adskilles fra Lærkefalkene, i det der, efter hans Forslag, skulde, foruden 15 Sletfalke, anskaffes aarlig 2 Lærkefalke til Falkoneriet. Disse Lærkefalke

33) Canc. Tegn. Nr. 1, fol. 372.

34) Ikke egentlig til at fælde Agerhønsene, men blot til at jage dem hen for Skud.

brugtes til at jage og fange Lærker, men vare stundom sieldne. Under 20de October 1765 havde saaledes Gram tilkiendegivet Falkoneermesteren, den førnævnte Jacob Verhuven, Kongens Misfornøielse med at han ikke havde leveret Lærkefalke i denne Sommer; Verhuven søgte derefter, i en Skrivelse af 22de s. M, at godtgiøre sin Skyldfrihed; han anførte: at han som sædvanligt ved St. Hansdagstid havde ladet fange to Lærkefalke ude ved „Breynere (Bregnerød?) Krog,“ men at den ene kort efter døde pludselig, og den anden fik tykke Been og døde noget senere; han og de andre Betiente giorde da alt deres Bedste for at faae andre Lærkefalke i disses Sted, ved „Breynere-Skove, ved Raunehuse i Hareskoven,“ fra Ruderdals-Kro til Hirschholm i Skoven langs med Kongeveien; de havde Ugler med, forsøgte ogsaa med Garn, med „Liim-Roder“ (Leimruthen) og en levende Fugl; de vare ogsaa ude paa Marken for at see om Falkene ikke sadde paa store Stene; men Alt forgieves; da den keiserlige Falkoneer var kommen hertil, reed de ogsaa ud paa Amager; men omsonst. Verhuven havde ogsaa, da han hørte, at der otte Mile herfra vare Jern- Messing- og Kobber-Førere, der sommetider havde en Lærkefalk for deres PlaisEER, sendt Een ud til dem; men de sagde, at de ingen havde seet i det Aar; m. m.

Hvad Fangemaaden angaaer, have vi allerede i det Foregaaende seet antydet, at der med Hensyn til Sletfalkene brugtes Fangsten ved Garn og Hytte, i det Væsentlige formodenlig som vi tidligere[35]) have beskrevet den efter Brugen i andre Lande. Nogen nærmere Oplysning forekommer i et Bilag til Regnskabet for Falkoneriet for 1808, da der fra 13de September til 4de October fangedes 4 Falke i Odsherred til kongelig Tieneste. Hiint Bilag er en Regning fra Falkoneer-

35) See foran Side 315.

mesteren, stor 58 Rd. 3 Mk. 12 ß. Dens enkelte Poster bestaae i Betalingen for Bygningen af en Falkehytte med Lægter, Brædder o. s. v. (12 Rd.); 3 Ringe Staaltraad (9 Rd.), 100 Favne Liner (8 Rd. 2 Mk.), 30 Favne „Flyvtraad" (3 Mk. 12 ß), 3 Garn (3 Rd.), 3 Topstænger med tilhørende Touge (15 Rd.), Pælen til Topstængerne (5 Rd.), 6 Par Duer til Falkenes Faugning og Barfugle[36]) (3 Rd.), 2 Giæs til Falkenes Underhold (2 Rd. 4 Mk.) Til de saakaldte Lærkefalkes Fangning brugte man, som det fra 1765 Anførte udviser, de simplere Fangemaader. Fangetiden var med Hensyn til Sletfalkene Slutningen af August, September, stundom ind i October; for de mindre eller nogle andre maaskee det tidligste Foraar. — Om Antallet af disse danske Falke og Høge ved det Kongel. Falkonerie ville vi tale nærmere paa sit Sted; her kan imidlertid bemærkes, at det i en Skrivelse af 10de Nov. 1767 fra Jac. Verhuven til Gram omtales, bl. m., at der det Aar i Danmark „kun" var fanget 11 Falke. Fangepengene for Sletfalke var i næsten hele dette Tidsrum 4 Rd. for Stykket; i 1791 sees det dog, at de kostede 6 Rd. Stykket. Ogsaa for Lærkefalke sættes, hvor Prisen her nævnes, denne til 4 Rd. — Forresten drèves Fangsten i Danmark i den største Deel af denne Periode allene for Kongen, og ved hennes Betiente; kun i den tidligste Deel af Tidsrummet, under Christian den 3die og sandsynligviis ligeledes paa Frederik den Andens Tid, vare Falkeleierne ogsaa her bortforlehnede, uden tvivl med en sædvanlig Afgift, som dog endnu ikke nævnes paa den Tid; hvorhos det blev giort Vedkommende til Pligt, at tilbyde Kongen for bestemte Priser hvad Falke han vilde have, førend de førte nogen ud af Riget. Dette gialdt paa hiin Tid og saa om de skaanske og hallandske, samt de norske, tildeels ogsaa

36) Om Barfugle S. 316.

om de islandske Falkefængere; og vil siden blive lidt mere berørt i Anledning af dem. Blot eet Exempel har jeg bemærket paa, at fremmede Fyrster ønskede og erholdt Tilladelse til at lade fange eller rettere kiøbe Falke her. Under 12te Aug. 1662[37]) blev det nemlig tilladt Churfyrsten af Sachsen, at tilforhandle sig „hvis gemene Falke og Høge, som udi Danmark fanges eller bekommes kan."

Da Danmark endnu eiede Skaane, Halland og Bleking, gaves der allerede i disse biergfulde Provindser en langt større Leilighed til Fangst af Falke, og det tildeels større og til Jagten mere skikkede, end dem, som fangedes i Siælland og Lolland. I hine tre Provindser fangedes nemlig, foruden, i det mindste i Skaane, Sletfalke, endvidere Bierfalke[38]), og det, som det synes, ofte i et anseeligt Antal. I Canc. Tegnelser[39]) findes saaledes fra 1547 en Notice om at en vis Bertolemeus med hans 2 Sønner og 1 Hest, Hans Trandzow med 1 Hest, og 9 eller 10 andre, hvis Navne for største Delen betegne dem som Nederlændere, med 55 Falke, 44 Tersler (Hanfalke), og 26 Høge fik et Pas ud af Riget og ind i Tydskland; og her kan, efter alle Omstændigheder, neppe have været Tale om andet end Falke og Høge, fangne i Skaane og de tilliggende tvende, dengang danske Lande. Her forekommer ogsaa fra Christian den Tredies og Frederik den Andens Tid[40]) en Mængde af de saakaldte „Kongens" eller „Kronens Falkeleier" omtalte, og Forlehnings- eller rettere Forpagtningsbreve paa samme: saaledes Mørlop og Gattebeck (i andre Breve: Morup og Galtebeck), Falkeberg, Laugholm,

37) Fogtmans Rescript-Samling.

38) Jvf. ovenfor S. 362.

39) Nr. II. fol. 220.

40) Canc. Reg. Nr. I., 59, 120; Nr. IV., 229, 247; Nr. V., 149, 457; Nr. VI., 489, 500; Nr. VII., 411, 414; Tegnelser, I., 98; og flere Steder.

Bark (eller Backe), Olmenes, Trottenberg, ved Boedstad, Gummerslef, Seritz (eller Skritz), Smoeckel (eller Smørkall) og Wiisberg (?), Hildesbro ved Landskrone og lille Hammer i Malmøe Lehn med flere. I et foran nævnt Circulaire af 1584 med Forbud for Falkefangerne at reise bort med Falkene, inden de vare Kongen tilbudne, nævnes ogsaa, iblandt de Lehnsmænd, Brevene udsendtes til, de, som da havde følgende skaanske, hallandske og blekingske Lehn: Malmø, Landskrone, Gladsaxe, Laugholm og Giersherred, Lyckaa, Sølvitsborg, Helsingborg, Vardberg, Elleholm, og Halmstad Herreder. Disse mange Falkeleier bortforpagtedes paa hiin Tid meest til Interessentskaber, især uden tvivl af Udlændinger, som førte Falkene til Nederlandene o. a. St. De gave en aarlig Afgift, og Kongen havde derhos Forkiøbsret til Falkene; denne Rettighed var ofte allerede omtalt i Forlehningsbrevet; men foruden at dette ikke altid blev efterfulgt, fandtes hiint Vilkaar heller ikke i alle, og Fredagen efter Simon et Judæ Dag (31te October) 1550 udstedtes derfor Breve til fem Lehnsmænd i Skaane, Halland og Bleking, hvori udtrykkelig siges, at Falkefangerne i disses Lehn skulde tilkiendegives, at de skulde være pligtige til at sælge Kongen hver tredie af de Gier-Falke, som de fange, hvilke Kongen begierer, for 6 Daler Stykket, og andre Fugle og Falke, som de fange, skulde de sælge Kongen for Halvdelen saameget (3 Daler Stykket); og skulde alle de Falkefangere, i hvis Breve ikke sligt Vilkaar da allerede var indført, begive sig til Kongen og tage (nye) Breve derpaa o. s. v.[41]) Denne Taxt

---

41) Canc. Tegn. III. fol. 220. Brevet gik til Peder Skram, Megens Gyldenstierne, Lauge Ulfstand, Byrge Ulfstand, og Werner Parsbierg. Det til Gyldenstierne er trykt i Danske Mag. 6te Bind S. 218—19. Iøvrigt findes foran disse Breve i Cancelli-Protocollen (f. 219) et andet til Lauge og Byrge Ulfstand, dateret selve Simon og Judæ Dag (3 Dage før hine), af samme Indhold, kun at Prisen der er ansat til 8 Daler for en „Gierfalk“ og

fees dog, i et Brev af 6te Marts 1560[42]), forsaavidt forandret, at 6 Daler nævnes som Prisen saavel for „andre Falke“ som for Gier-Falkene, hvis heri ikke er indløben nogen Feiltagelse. Forresten giordes det i mysnævnte Brev, som i flere andre, ogsaa til Vilkaar, at Vedkommende ikke maatte tage unge Falke af Reden, under tilbørlig Straf. At Falkefangsten vedblev i disse Provindser længe efterat de vare adskilte fra Danmark, er allerede berørt i det Foregaaende; navnlig at selv den danske Konge en Tidlang der lod fange Falke, dog formodentlig kun Sletfalke; men ogsaa den tydske Keiser lod jævnlig fange og kiøbe sammesteds, og det uden Tvivl Gier-Falke, ligesom et Brev af 4de Marts 1768 fra Falkoneermester Verhuven til Overjægermester Gram viser, at „den forrige Mark-greve af Anspach lod Gier-Falke fange i Skaane.“ Det Samme var i 1760 Tilfældet med det bayerske Hof[43]).

I Norge søgtes især Gierfalke, skiøndt flere andre Slags, saavel som Høge, ogsaa fandtes i dette Land. Af Leier, eller Fangesteder, har jeg i denne Periode seet nævnt, især fra det 16de og 17de Aarhundrede: i Rødenæs Lehn: Grunne og Føweck; Bradsberg i (Sundom „og“) Tellemarken; Lille-Hammer; Harangel, Brese og Snelsgaard, og 4 Mile deromkring; Solders, Kattesee, Dovrefield[44]). I en Erklæring af 1774 fra Falkoneermesteren siges: at der havde været 18 Hytter i 3 forskiellige Egne af Norge, nemlig i „Røros eller Tundallen“ 5 Hytter; i Opdalen paa „Doere-Fieldene“ 5 Hytter;

---

til 4 Daler for „en gemeen Falk,“ hvorefter endnu følge nogle ulæselige Ord. Disse Breve af 28de Octb. ere vel blevne tilbageholdte.

42) Canc. Reg. Nr. 7, 417—18.

43) Jvfr. ogsaa Nilsson Skandinaviens Fauna; Foglarne, 1ste B. S. 10—11.

44) Rescripter deels i Geheime-Archivet, deels i den Fogtmannske Samling fra 1560, 1561, 1665, 1669, 1670, 1671, 1674, 1677.

og paa Lister Land og til „Overstudt“ (?) 8 Hytter. Men der fandtes udentvivl flere, i Norge; ligesom der sikkert paa mange enkelte Steder indfandt sig Falke, uden at de dog kom i et saadant Antal, at der blev Tale om Leier. De ældre Loves Bestemmelser beholdtes nemlig tildeels endnu, i det de for en Deel gik over i Christian den Fierdes norske Lov, og derfra i Christian den 5tes[45]); og endnu i denne sidste (3—14—38) fastsættes, at Falke og Høge, som bygge Reder, høre den til, hvem Jorden tilhører, de bygge paa; dog at han skal tilbyde Kongen dem, hvis han vil sælge dem, før han sælger dem til Andre; naar nogen Anden tog dem bort, skulde denne føre dem tilbage og bøde Landnam. Dette kan, forsaavidt det virkelig har havt nogen praktisk Gyldighed, kun forstaaes om enkelte Steder, som besøgtes af enkelte Falke; thi paa alle ovenfor nævnte egentlige Falkeleier lod Kongen enten selv fange Falke, eller gav Andre Tilladelse dertil. En saadan Tilladelse gaves ikke sielden, især i det 17de, dog ogsaa allerede i det 16de Aarhundrede, til flere fremmede Fyrster, eller efter deres Anbefalinger. Slig Anbefaling findes, t. Ex., fra Mai 1613[46]), fra Kong Jacob den Første i England for en Bartholomeus Henrik, der selv, saavelsom hans Forfædre, havde havt Tilladelse til at fange Falke paa et Sted, kaldet Lille-Hammer, mod Erlæggelse af en aarlig Afgift, men som nu blev hindret heri af en vis Johannes Laurentius. Kong Jacob beder derfor, at han fremdeles maa tilstedes at fange der o. s. v. Især var det dog til Fyrsternes eget Brug, at Fangsten tillodes: saaledes var Falkefangst

45) Chr. 4des Lov. Landsl. B. cap. 49 og 58, Tyveb. c. 8. Christ. 5tes norske Lov 3—14—38 og 6—15—5. Paa det sidstanførte Sted bestemmes: at naar Man tager Falk eller Høg, bunden, af Reden, og dølger det, efterat derpaa er giort lovligt Forbud, vorder Gierningsmanden Ransmand derfor.

46) I Geh.-Archivet. Det i Brevet ommeldte Lille-Hammer kunde dog muligen være det Sted af samme Navn i Malmøhuus-Lehn, som ovenfor er nævnt.

indrømmet Prindsen af Oranien (Wilhelm den Tredie) i det mindste omtrent fra Aar 1665 til 1680 i Norge, navnlig i Bradsberg Amt; Hertugerne Christian Ludvig, Johan Frederik, Georg Wilhelm og Ernst August til Brunsvig og Lüneburg, fik lignende Tilladelser ved forskjellige Rescripter fra det samme Tidsrum. Ogsaa den tydske Keiser meddeeltes, under 30te Aug. 1671, en slig Tilladelse paa nogle Steder i Norge. Disse Tilladelser[47]) gjaldt for flere eller færre Steder, snart udelukkende Andre, snart i Forbindelse med lignende, som allerede vare forundte andre Begunstigede. Ogsaa fra det 18de Aarhundrede findes nogle Bevillinger af denne Art, men for Privatmænd, og kun i et Tidsløb, hvor Falkeleierne ikke vare bortforpagtede.

Bortforlehningen eller Bortforpagtningen af Falkeleierne havde vel allerede tidligere, i det 16de Aarhundrede, været i Brug[48]), paa de samme Vilkaar, som foran er ommeldt ved de skaanske, hallandske og blekingske Falkeleier; nemlig en aarlig Afgift, Forkiøbsret for Kongen efter en vis Taxt, og at ingen Falke toges af Rederne, undtagen i alt Fald „nogle Sletfalke til Lokfugle." Men især synes det, at Forpagtnings-Væsenet i Norge fik mere Fasthed henimod Slutningen af det 17de Aarhundrede. Jeg har derefter uddraget Underretninger om Forpagtningen „af den norske Falkefangst" for Tiden fra 1686 til 1772. Indtil 1718 havde Forskjellige, udentvivl allene eller især, efter Navnene at dømme, Brabantere, denne Forpagtning; først for 500 Rdlr. aarlig og siden 550 Rd. grov Courant[49]), samt, i det mindste i den sidste Tid, 2 Tersler aarlig

47) De, som jeg har benyttet, findes deels i Geheime-Archivet, deels i den Fogtmannske Rescript-Samling.

48) Saaledes see to Breve herom af 15de Junii 1560 og 8de April 1561 (i Geheime-Archivet).

49) I en „General-Beregning over Kgl. May. Indkomster og derpaa faldende Udgifter" for 1692, er under de norske Indtægter anført:

til Kongen, at leveres i Kiøbenhavn. I Aarene 1718—30 var Forpagtningen overdraget Geheimeraad Wibe; i de første 6 Aar havde han den tilligemed Etatsraad Welberg, Envoyée ved det keiserlige Hof; i de sidste 6 Aar overlod han den til Overjægermesteren Grev Reventlov, som igjen overdrog den til den kongelige Falkoneermester Verhagen. Afgiften var da, foruden de 2 Tersler, i de første 6 Aar 600 Rd., i de sidste 720 Rd. aarlig. Paa denne Tid nævnes, paa et løst Papir af Rentekammerets Archiv, vistnok fra 1724, som Steder, hvor Falkene fanges: ved Røraas, og 6 til 7 Mile deromkring; paa Dovrefield, ved Jerken og Fogstum, og andre Steder i Guldbrandsdalen; paa Lister, hvor dog Bønderne fange dem inden Falkonererne komme, og sælge dem saa til disse; Hardanger Lehn ved Bergen, hvorhen der roes fra Lister med Baade; ellers følges overalt Klipperne og Fieldryggen. Der tilføies, at Falkonererne fange uformeent allesteder, og at hvor Bønderne fange, skeer det med deres Tilladelse og med deres Redskaber, for at faae desmere samlet og være i Beredskab, og at Bønderne faae en Betaling derfor. Da de maatte bruge Bønderne som Veivisere i Klipperne, maatte de holde dem med fri Kost; i Betaling fik Bønderne hver 6 Rd. for Umagen, og for enhver Falk, hvad enten Falkonererne eller Bønderne fangede den, 1 Rd. Endnu i 3 Aar derefter blev Afgiften dog 600 Rd. i Kroner aarlig; men Forpagteren, den ovennævnte Verhagen, kunde, da han i disse Aar havde havt Tab derved, at fremmede Falkonerere indfandt sig paa den russiske og svenske Grændse, for de følgende 6 Aar ikkun byde 350 Rdlr. i Kroner, hvilket Bud blev approberet. Derefter sank Afgiften til 200 Rd. aarlig (foruden Terslerne) og senere

„Falkefangeriets Forpagtning: 500 Rdlr.“ — I 1711 giordes nogle Forsøg paa, at skaffe Keiserens Falkonerere Forpagtningen; men Kongen foretrak dem, der hidtil havde havt den, og vilde give ligesaa meget som hine.

afvexlende til 180, 100, 160, og igien 100 Rd. Forpagterne i dette Tidsrum, indtil 1772, vare først Verhagen, og senere en dansk Falkoneer-Betient Rombens „med Interessentskab." Forpagtningerne skeete i øvrigt ved Auctioner, der stundom forsøgtes flere end een Gang. Der var imidlertid alt forhen oftere opstaaet Tab for Forpagterne, som dog undertiden erstattedes ved Afslag i Afgiften; deels nemlig derved, at Regieringen, uden at erindre eller agte paa hines Rettigheder, tildeelte f. Ex. en og anden fremmed Fyrste Tilladelse til at fange Falke i Norge[50]); og deels ved at Udlændinger, med eller uden lovlig Tilladelse, droge igiennem Norge ind i Sverrig, for der at fange Falke, men tillige, under Forevending heraf, paa Hen- eller Tilbagereisen ogsaa fangede i Norge. Saaledes klagedes i 1723 over, at der giennem det tydske Cancellie var blevet udstedt Pas for en fransk Falkoneer og hans 7 Folk giennem Norge til Sverrig, og tilbage igien, med de Falke, han i sidstnævnte Land fik; men at denne Falkoneer egentlig reiste for sin egen Handel, og underveis fangede Falke i Norge. Det paalagdes vel derefter Toldere og andre Kongens Betiente at affordre ham en kraftig Eed paa, at Falkene, han førte ud, vare svenske, og til den franske Konges Tieneste; men den Eed, han derpaa aflagde, oplystes siden at være falsk, og at han hverken tiente Kongen af Frankrige, eller hentede Falke til ham[51]). Fremdeles giorde den foran nævnte Concurrence paa den russiske og svenske Grændse Forpagterne Afbræk i Søgningen efter norske Falke. Endnu mere Tab opstod imidlertid derved, at Søgning efter

50) Det var i øvrigt ogsaa skeet f. Ex. 1716 og 1717.

51) I 1748 lod Falkoneermesteren nogle Anspachske Falkonerere, der reiste giennem Norge til Sverrig, og til hvilke han havde fattet Mistanke om at de vilde fange Falke underveis, anholde og lod dem fratage 24 Falke og 80 Duer, hvilke han deels lod dræbe, deels flyve bort. Markgreven klagede, og Kongen lovede i Erstatning at sende ham flere islandske Falke, end sædvanligt, næste Gang.

han kan overkomme paa de Steder, hvorpaa Ingen allerede havde faaet kongelig Bevilling; og under 11te Juli s. A. fik Martinus Nicholaus en lignende Bevilling paa Kronens Falkeleier i Thorskefjords og Thornes Sysler paa Island, at han der, til Kongl. Maj udi Storbrittanien, Kongens egen Jagt og Brug, maa fange saamange Falke og „Geir," som han meest bekomme kan o. s. v., alt i de næste 13 Aar, imod at betale sædvanlig Told, Afgift og anden Rettighed[56]. I A. 1624 gaves for tvende Andre en lignende Tilladelse, efter Anbefaling af Prinds Morits af Oranien; og under 17de Mai s. A.[57] tilskrev Kong Jacob af Storbrittanien Christian den 4de, med en lignende Anbefaling til at erholde Tilladelse at fange Falke paa Island. Ogsaa findes der f. Ex. fra Kong Jacob Breve om at kiøbe Falke paa denne Øe[58]. Her kunne vi ogsaa erindre om de hyppige Forbud (saasom 1609, 1616, 1637, 1650)[59] imod at de fremmede Falkefangere, som laae paa Island, indlode sig i alslags Handel og Kiøbmandskab med Indvaanerne. Hvad de danske Konger selv angaaer, i den tidligere Deel af det Tidsrum, her omhandles, da lode de ofte ved Befalingsmanden paa Island kiøbe Falke; snart blot hvide, snart uden Forskiel i Henseende til Farven[60]; men hyppigere sendte Kongen allerede i Midten af det 17de Aarhundrede, hvad der ikke længe efter blev en aarlig Skik, selv Falkonerere eller Falkefangere op til Island for der at fange Falke[61].

56) Islandske Forordninger o. s. v. 2den Deel S. 320—21 og 344—45, med Anmærkninger om flere lignende utrykte Bevillinger.

57) Brevet findes i Geheime-Archivet.

58) See f. Ex. Breve af 1611, 1612 og 1618 i Geh.Archiv.

59) Islandske Forordninger o. s. v. 2den Deel S. 224, 301, 400; 3die Deel S. 27.

60) See f. Ex. Brev fra 1579, 1634, og 1662 i Isl. Fdg. 2den Deel S. 94—95, 375—76, og 3die Deel S. 87. Endnu fra 1675 findes et saadant Brev i Rentekammer-Archivet.

61) Brev fra 1619, 1655, 1656, 1663, 1665; de fire første i Islandske

Naar nu den senere brugte Fremgangsmaade, der væsentligen bestod i at nogle af Landets Indbyggere, enten selv, eller ved simplere Fangere, fangede Falke, der senere bedømtes af en aarligen fra Kiøbenhavn til Island opsendt Falkoneer, modtoges efter Taxt, og derpaa førtes herned, — naar denne Fremgansmaade begyndte, veed jeg ikke. Det er dog neppe blevet til en fast aarlig Brug før under Christian den 5tes Regiering, og sandsynligviis endda først mod Slutningen af denne. I denne Periode vare, som sagt, endeel Falkefangere bebrevede: i Almindelighed 10 eller deromkring, der vare anviste hver sit District. Der anstilledes kun Fangster paa den vestlige Deel af Landet; det Indre, og den østlige Deel, var deels maaskee i mindre Grad Opholdssted for Falke; deels var Transporten til Mødestedet med Falkonererne fra Kiøbenhavn for besværlig. Som de bedste Fangesteder nævnes i 1763: Isefiord, Bardestrand, Hunevad, Norder-Borgefiord, Guldbringe og Kiøse Sysler. I 1787, da Falkefangernes Antal var sunket ned til 3, og Rentekammeret, efter adskillige Forhandlinger, bestemte, at der endnu skulde udnævnes 7 flere af Stiftamtmanden i Island: ansattes der 2 for Sneefieldnæs, 1 for Isefiord, 1 for Bardestrand, 1 for Hnappedals, 1 for Dahle og 1 for Ragnevalle Sysel[62]). En Tidlang var det Bevillings-Modtagerne selve, der gave sig af med at fange Falke; men senere, omtrent 1743, klagedes over, at Bevillingerne hyppigen meddeeltes Sysselmændene og andre Embedsmænd, der lode de Andre fange Falkene for dem og gave dem en ringe Betaling, medens de selv toge den høiere efter Taxten, m. m. I 1763—64 fornyedes Forhandlingerne om dette Klagepunct, saavelsom

Fdg. 3die Deel S. 60, 68, 109, 142, det sidste, som flere, i Rentekammer-Archivet.

62) Enhver af Falkefangerne maatte dog fange hvide og halvhvide Falke i hvilket Sysel, han kunde træffe dem.

om Tilstanden af Falkefangsten i det Hele. Falkoneermesteren meente, at Bevillinger ikke burde meddeles Sysselmænd og andre Embedsmænd, men Fangsten snarere staae Enhver fri; medens der fra Rentekammeret og andre Autoriteter ytredes Frygt for større Misbrug, og for at Falkene reent skulde blive udryddede, samt at Fiskeri og anden Næringsdrift skulde blive sat tilside[63]. Disse Forhandlinger endtes ved en kongelig Resolution af 4de Juni 1764, hvorefter Amtmanden fremdeles skulde beskikke til Falkefangsten hvem han agtede beqvem, saavel af Embedsmænd som Andre; dog at Falkefangsten indskrænkedes saaledes i de længstfraliggende Sysler, at derfra kun modtoges hvide og halvhvide Falke, men for hvilke Falkefangerne selv erholdt, foruden sædvanlig Betaling, en Douceur af 4 Rd. for hver hvid og 2 Rd. for hver graa Falk[64]; i øvrigt skulde det forblive som hidtil. Senere, i 1770, synes det dog at være blevet Princip, at kongelige Embedsmænd ikke maatte befatte sig med Falkefangsten. Det var yderst sieldent, saavidt vides kun i A. 1786, at den til Island sendte Falkoneer selv fangede endeel Falke deroppe.

Fangemaaden paa Island var omtrent som den af os tilforn (Side 315) beskrevne. En Due, Rype eller anden Lokke-Gienstand, blev bunden ved en Pæl, saaledes at hiin Fugl ved en lang Line (ofte 80 Favne lang), hvilken Line gik igiennem et Hul paa en anden, nærmere Pæl, hurtigt kunde drages tilbage til den nærmeste Pæl, hvorfra et Garn da faldt ned

---

63) I øvrigt kunne endnu mærkes Yttringerne om, at Falkefangsten var en stor Kilde til Indtægt for Landets Indbyggere; og om man ikke skulde bortforpagte Falkefangsten i Island, ligesom i Norge, endog til Fremmede, i de Districter, hvor Kongen ikke selv vilde lade fange?

64) I 1742 blev bestemt, at de skulde have Douceur for Fangsten fra Østsiden af alle 3 Sorter Falke; men for det andet Land kun for de hvide og halvhvide.

over Falken, naar den søgte Byttet[65]). Fangsten i Reder, som allerede Christian den 4de i 1619, foranlediget af hans Svogers Kong Jacobs Bemærkninger, i Almindelighed havde forbudt, sees ei heller at være brugt i dette Tidsrum.

De fangne Falke bleve bragte til Bessestad, hvilket skulde skee inden Sanct Hans Dag. Hver Fanger kom ridende med sine Falke, 10 til 12 Stykker, med Kapper paa, bundne paa en Tværstang, der var fastgiort paa en anden Stang, hvilken holdtes i den høire Haand og hvilede paa den høire Stigbøile[66]). Paa Bessestad, hvor der ogsaa var indrettet et Falkehuus, indfandt sig Falkonereren, der sendtes hertil fra Kiøbenhavn, med een eller to andre Svende eller Drenge. Falkonereren undersøgte derpaa og bedømte Falkene. For at de skulde antages, udkrævedes navnlig efter et Reglement meddeelt af Rentekammeret i 1764, at Fiedrene maatte være hele og uden Brækning paa Vinge eller Hale; gamle Falke antoges ikke; de skulde være gode og sunde, have god Stemme, gode Øine, og ikke tykke Been; de maatte ikke være magre, men spise godt; Ureenligheden maatte være uden Blodblanding, m. m. De, der casseredes, bleve, som det synes, løsladte eller dræbtes. I øvrigt gik Bedømmelsen ikke ene ud paa, om Falken skulde antages; men der maatte tillige bestemmes, hvad Farve den henhørte til, noget, der havde betydelig Indflydelse paa den ved Taxt fastsatte Priis. Der vare tre Classer: hvide, halvhvide, graa. Det kunde ofte være vanskeligt at afgiøre, til hvilken Classe en Falk skulde henføres; saaledes vare de hvide næsten aldrig ganske hvide, og det omtaltes som en Sieldenhed, da der i 1735 fandtes en fuldkommen hvid Falk blandt de nedsendte;

65) Horrebows Efterretninger om Island S. 150—52 indeholder en udførlig, men ikke meget tydelig og i enkelte Puncter noget usandsynlig Beretning om Fangemaaden.

66) Horrebow, S. 149.

derhos regnedes under de graae uden tvivl alle de, som ikke vare hvide eller næsten ganske hvide; dette synes især at fremgaae af et Brev fra Reise-Falkonereren i A. 1780, hvor de, efter Regnskaberne, nedsendte Falke: 1 hvid og 33 graa, beskrives mere detailleret: 1 hvid Talgen (Tertsel, Hanfalk), 2 graa Hagerter, 7 røde Talgen og 14 Hagerter, o. s. v. Den Betaling, der tilstodes Falkefangerne, var en Tidlang (f. Ex. endnu 1691 og følgende Aar) noget varierende, i alt Fald for hvide og halvhvide Falke. I 1706, og maaskee før, gaves, efter Taxten, respective 15, 10 og 5 Rd. i Kroner for Stykket af de hvide, halvhvide og graae. I 1739 forhøiedes Prisen for en graa Falk til 7 Rd.[67]); for hver hvid eller halvhvid Falk fik selve Fangerne derefter, ifølge en førnævnt kongelig Resolution af 4de Junii 1764, en Douceur af respect. 4 eller 2 Rd.[68]) De derefter gieldende Priser (19, 12 og 7 Rd.) bleve endelig endnu, i 1785, forhøiede, for 3 Aar, til 20, 15 og 10 Rd. for Stykket, efter deres forskiellige Farver: hvide, halvhvide og graa. Antallet af de Falke, som nedsendtes fra Island og antoges, var hele Tiden meget forskielligt. I 1664 udgiorde det uden tvivl 48; i 1691, 1692 og 1693 respective 98, 82 og 107. Fra 1695 til 1709[69]) vare de hvide Falkes Antal een eller to om Aaret, kun i 1703 fire, og i 1706: otte; de halvhvides varierede mellem 1 og 3; kun i 1698 var deres Antal 9, i 1706 fem; af de graa nedsendtes i 1695: 109, i 1703: 130 eller 139, i 1704: 123 eller 125, og i 1706: 129; i de andre Aar blev Tallet afvexlende mellem 100 og 48, undtagen i 1699, da det kun var 35. Fra 1710 til 1742 kiender jeg blot

67) Gram havde indstillet, at der for de lysegraa maatte gives 7, for de »slet graa« 6 Rd.

68) Allerede i 1742 blev der dog for visse Tilfælde lovet Falkefangerne en Douceur; see ovenfor.

69) For 1705 kiender jeg ikke Antallet.

Antallet for et Par Aar. I de første Aar derefter var Sendelsen betydelig, saaledes i 1743: 3 hvide, 4 halvhvide, 149 graa; som Grund til at der ikke vare flere hvide, anføres her, „at de kom fra Grønland, ligesom de hvide Biørne, og at de ikke yngled saa stærkt i Island.“ I 1744 sendtes resp. 6, 2 og 178; i 1745: 21 hvide (et ganske ualmindelig stort Antal), 11 halvhvide og 129 graa; 1746: 4, 6 og 96. Som Grund til at der i dette Aar ikke erholdtes flere, anførtes Udeblivelsen af den grønlandske Drivviis, hvormed de hvide Falke pleiede at følge, og i det Hele en altfor mild Vinter, i hvilken Ryperne, hvoraf Falkene tildeels toge deres Rov, ikke kom ned fra Fieldene. I de derpaa følgende Aar sank Antallet; imidlertid var Tallet paa de hvide Falke i 1751: 42, hvilket var og forblev uden Exempel (som Grund angives, at der, efter som der var berettet, med Drivisen fra Grønland var fulgt hele Flokke af Falke); desuden afgaves 11 halvhvide, men kun 50 graa Falke; i 1752 erholdtes 18 hvide (12 halvhvide og 85 graa), i 1753: 22 hvide (4 halvhvide og 121 graa) og i 1754: 10 hvide, 4 halvhvide og 144 graa. Derefter sank Antallet betydeligt — i 1758 endog til 4 hvide og 35 graa — indtil Aaret 1761, da der igjen leveredes 16 hvide, tilligemed 7 halvhvide og 83 graa. Vel bleve de hvide færre i de følgende Aar, men derimod fangedes langt flere graa: i 1763: 146 eller nogle flere, i 1764: 210 (det største Antal som kiendes), i 1765: 152. Da man nu, selv efter en meget rundelig Maalestok, ved Repartitionen af Foræringerne til de fremmede Hoffer, fik en stor Deel tilovers, f. Ex. i 1764: 46, og i 1765: 52, resolveredes ikke blot: „paa det at de islandske Falke, som hidtil havde været saa berømte over hele Verden, og som tillige har været for Hans Majestæt en særdeles Prærogatif frem for alle andre Puissancer, at kunne giøre Present deraf til Keisere, Konger og Fyrster, ikke skulde blive for almindelige, og derved tabe deres hidtil havte Credit,

hvilket ikke kan feile, da Liebhaverne nu paa nogle Aar saa anseligen har aftaget, og Falkefangsten derimod rigeligen er tiltaget"[70]) — at de overflødige Falke skulde casseres (hvorved vistnok forstaaes: dræbes); men det bestemtes endog i 1766, at der i Fremtiden kun maatte nedføres til Danmark aarligen 100 graa Falke, som Reise-Falkoneren skulde udtage. Resten skulde han lade flyve eller ihielslaa; derimod fastsattes ingen Grændse for Antallet af de hvide og halvhvide, der kunde leveres. Der nedsendtes imidlertid aarligen i de følgende Aar et tildeels betydeligt ringere Antal, især af graa Falke. Ogsaa af hvide var Antallet oftest kun ringe, og da det især var disse, som attraaedes af de fremmede Hoffer, tænkte man i 1777 paa at faae dem fra Grønland selv, hvor der var nok af dem. Dette Project bortfaldt imidlertid, udentvivl især paa Grund af Vanskeligheden ved at skaffe Underhold til Falkene paa Nedreisen, da Faar og Stude ikke havdes der, og man derfor skulde hielpe sig ved at skyde Rensdyr, Harer, Ryper, Vildgæs og Ænder, hvilket fandtes for besværligt. Imidlertid var, da der til Presenterne til de fremmede Hoffer stedse behøvedes færre og færre Falke, Antallet af dem, man vilde modtage om Aaret fra Island, saavel af hvide og halvhvide, som graa, nedsat til i Alt 60 til 70. Fra den Tid nedsendtes ikke engang noget Aar det mindste Antal heraf, eller 60 Falke, og i 1792 kom der endog kun 15 graa, i 1793: 2 hvide og 25 graa. Med det sidstnævnte Aar ophørte de regelmæssige aarlige Nedsendelser af Falke fra Island; siden leveredes kun af og til Falke herfra, og det i ringe Antal, enkelte Aar f. Ex. i 1796, 1799, 1802 og 1806.

Naar Bedømmelsen, — over hvilken der i øvrigt nu og da førtes Klage f. Ex. at Vedkommende modtog Douceuer[71]), — var til Ende, bleve de udtagne Falke bragte fra Bessestad til

70) Det er Grams Udtryk i Forestillingen af 1763.

71) Saaledes engang over at Reise-Falkoneren havde urigtigen casseret

Holmens Havn og der indskibede, tilligemed de til Falkenes Føde fornødne Stude og Faar, deels slagtede for den nærmeste Tid, deels levende for den følgende, saavelsom Hø til disse levende Creaturer. Det Forraad, som var fornødent til Nedreisen til Kiøbenhavn, saavelsom for Opholdet af Falkene i Besseſtad, var stundom ikke let at tilveiebringe. Alt i 1702 klagedes over Vanskeligheden i at faae, i Nærheden af Bessestad, det fornødne Qvæg til Falkenes Føde; det maatte føres endog 30 Mile der borte fra, over flere Elve m. m. En lignende Klage førte Landfogden i 1759, og bemærkede tillige: at det endog ofte var nødvendigt at tage Studene „snart (næsten) med Vold" fra Bønderne hist og her, hvor man havde kunnet opspørge dem i de 4 „Synderlands" Sysler, og betale derfor ikke med Penge, men med Meel og Skoskind (hvortil Bønderne meget trængte); af hvilken Aarsag han ogsaa for det næste Aar foreslog, at man til Slagtertiden i Kiøbenhavn ude paa Broen skulde kiøbe 30 til 40 gode Studeskind, som, vel tørrede m. v., skulde sendes til Island og byttes mod Stude. Ogsaa i 1784 føltes der stor Trang for Qvæg til Falkenes Underhold, og da man forudsaae, at det ikke vilde være muligt at skaffe det Fornødne tilveie i 1785, kom det under Spørgsmaal, om Falkefangsten ikke ganske skulde undlades det Aar. Over-Falkoneermesteren fraraadede imidlertid dette, deels for de udenlandske Hoffers Skyld; deels paa Grund af at vedkommende Falkoneerbetiente, for hvilke Reisepengene til Island og til de fremmede Regieringer, samt Emolumenterne derved, traadte i Stedet for en Deel af Gagen, vilde tabe formeget derved. Man besluttede derfor at sende med Skibet op til Island saameget som behøvedes for Falkene til Nedreisen, og at forkorte Opholdet i Island

60 Falke, hvoraf 15 for een Mand, blot fordi bemeldte Falkoneer ikke havde faaet Douceurer.

saameget som muligt; der blev desaarsag i 1785 opsendt 20 Stude med 1680 Lpd. Hø. — Endeel af Skibet var altid indrettet til Falkenes Opholdssted; de stode, efter Horrebovs Beskrivelse i 1752[72]), med Hætterne paa Hovedet, paa Stænger, hvortil de vare bundne, i 2 Rader paa hver Side af Skibet imellem begge Dækkene, og Stængerne vare beklædte med smalle Puder af islandsk Vadmel, og haardt stoppede med Hø. Desuden erfares af utrykte Erklæringer m. m., at endeel af det Vadmel, der i temmelig stor Qvantitet indkiøbtes til Hiemreisen til Danmark, f. Ex. i 1765: 460 Alen, for en Deel brugtes til at bredes paa Gulvet, under Falkene, for at deres Ureenlighed kunde falde derpaa; dette maatte da renses og vaskes af Matroserne 2 til 3 Gange om Ugen[73]). Fremdeles synes det som der var anbragt et „Trælværk“ under Stængerne, hvorpaa Falkene sad, formodentlig for at de kunde gribe deri, naar de faldt ned, og lettere igien komme op. I øvrigt var det ikke sieldent, at een eller flere af Falkene paa Nedreisen hertil enten opdagedes at være syg eller blev syg, og derfor casseredes, hvilket som oftest skeete ved at man dræbte dem, eller ogsaa lod dem flyve.

Naar de islandske Falke vare komne hertil og modtagne af Falkoneermesteren, samt, nu og da i det mindste, foreviste, foruden for Overjægermesteren eller de andre overordnede Jagtbetiente, ogsaa for Kongen, fulgte Repartitionen af Falkene til de udenlandske Hoffer m. v., i det man her hiemme kun forbeholdt sig selv nogle faa. Denne Repartition skeete ved en kongelig Resolution, efter Forestilling af Overjægermesteren. Men førend jeg omtaler disse Repartitioner, som jeg har afskrevet for Aarene 1690—1705, 1731—1756 og fra 1761 til 1793, maa jeg anføre lidet om den tidligere Tid, det 16de og 17de Aarhundrede samt Begyndelsen af det 18de. Fra Frederik den Andens Tid

72) Anf. St. S. 153.

73) Ogsaa brugtes endeel Vadmel til Ho-Sække.

har jeg dog kun seet eet Exempel paa Foræringer af Falke til Fremmede, nemlig i 1586 til Hertug Hans Georg til Brieg-Liegnitz, der, efter et yttret Ønske om at skaffes nogle Falke fra Danmark, fik ti, som kiøbtes for 100 Daler af en Henrik Villumsen, Falkefanger i Helsingborg. Jeg tvivler dog ikke paa, at der maa findes flere Exempler allerede fra den Tid, og tidligere, paa at slige Foræringer ere givne; men det maa herved bemærkes, at det ikke er vist eller engang rimeligt, at Falkene vare islandske; ligesom det samme maa siges med Hensyn til den største Deel af dem, jeg skal omtale fra den følgende Tid. I Almindelighed bleve ogsaa, navnlig under Christian den Fierde, disse Present-Falke kiøbte ved Tolderne ved Øresunds Told, som det synes, især blandt saadanne Falke, der førtes igiennem Sundet. Under Christian den 4de seer man, at en slig Foræring af 12 af de „allerbedste" Falke sendtes Keiseren (Ferdinand den 2den) i 1633. Andre, til flere af de mindre tydske Hoffer finder man oftere anførte; saaledes til en Greve af Hanau i 1597[74]); i 1603 og 1604 til Pfalzgreverne Philip Ludvig og Wolfgang Wilhelm til Pfalz-Neuburg, og uden tvivl et Par Andre[75]); til Brandenburg og Preussen i 1613 (4 Gierfalke og 4 Sletfalke), 1621 (8 Gierfalke), 1622 (6 Gierfalke) og 1624 (10 Gierfalke); til Churfyrst Johan Georg af Sachsen i 1613 (4 Gierfalke og 4 Sletfalke); til Hertugen af Würtemberg i 1624 (4 Gierfalke og 8 Sletfalke) og 1633 (2 Gierfalke). Ogsaa erholdt Kongen af Frankrig i 1620: 8 Falke, hvoriblandt to hvide. Men allerhyppigst, en lang Tid endog aarligen, fik Kong Jacob af Skotland, og siden tillige af England, Falke-Foræringer af Christian den Fierde, bestaaende af 12 eller

74) 10 Falke; de kostede 8 Daler Stykket.

75) En Fyrst Leopold i Zabern, og Wilhelm „Pfalzgreve ved Rhin, Hertug i Bayern." (Brevene i Geheime-Archivet.)

endog af 24 Stykker [76]; hvilket vedblev under hans Søn, Carl den 1ste [77], der aarlig erholdt 12 Falke. Det er derimod kun meget faa Breve om slige Foræringer, jeg har fundet fra Frederik den 3dies Tid — f. Ex. et fra 1665, hvoraf erfares, at Keiseren da tilsendtes 14 Falke; men der kan neppe være Tvivl om, at slige Presenter ikke vare sieldne. Ogsaa fra Begyndelsen eller Midten af Christian den 5tes Regiering har jeg kun truffet paa nogle faa Breve fra enkelte, tydske Hoffer, som vise, at Falke maa være blevne dem sendte. Først fra 1690 af ere formelige større Repartitioner forekomne mig.

Af de islandske Falke beholdt vore egne Konger [78] selv kun meget faa; i nogle enkelte, maaskee 3 eller 4, Aar lod man 7 til 10 Falke blive her; men ellers var Antallet færre, ofte endog blot 2 eller 3, hvoraf dog i Reglen een eller et Par vare hvide eller halvhvide. Selv i 1771, et Tidspunct om hvis Falkelyst man har talt endeel, indstillede Overjægermesteren kun en hvid og to graa Falke til at blive i Landet; derimod for Keiseren og Kongen af Frankrig (hver) to hvide og 28 graa, og 3 halvhvide og 16 graa til Portugal, hvilken Indstilling approberedes; skiøndt der rigtignok, aldeles undtagelsesviis fra alle de andre Aars Resolutioner, i hiin af Struense paa Kongens Vegne skrevne Approbation gives Erindring om, at der maa sørges for at de nødvendige Jagtfalke her ikke mangle, da Kongen undertiden fornøier sig med denne Jagt. De

76) See foran Side 344.

77) Jeg har dog kun seet Breve herom fra 1628 og 1632 til 1634.

78) Paa de Lister, jeg har seet fra Christian den 5tes Tid, er dog ikke Antallet antegnet af de Falke, Kongen beholdt, saa lidt som af dem, Keiseren fik. Hine Lister vare nemlig egentligen forfattede for at vise Størrelsen af de Reisepenge, der vare tilstaaede Falkonererne i Forhold til Falkenes Antal; men Keiseren lod i det mindste dengang selv sine Falke afhente, og med Hensyn til Danmark blev der forsaavidt naturligviis ikke heller Spørgsmaal.

fremmede Hoffers Andeel, der saaledes tildeels var langt større end hvad her blev holdt tilbage, rettede sig efter Udfaldet af Fangsten i det paagjeldende Aar, efter Hoffernes Betydenhed og politiske, eller andre venskabelige Forhold. I Aarene 1690—1705 var Antallet af disse fremmede Hoffer afvexlende, i det Hele stigende fra 6 til 10—12; derefter steeg det til langt ind i det 18de Aarhundrede, skiøndt det allerede dalede noget henimod Midten af samme. Under den tydske Syvaarskrig, fra hvilken Tid jeg ikkun har seet Repartitioner for de sidste Par Aar, maa de udenlandske navnlig tydske Falkonerier og Tilbøieligheden for Falkejagten sikkert være endeel aftaget, eller ophørt; og senere til 1793, erholdt aarligen kun 3 til 5, eet Aar, 1783, 6 Hoffer, Falke tilsendte. Det hele Antal Hoffer m. fl., der i dette Tidsrum af omtrent 100 Aar, efter hvad jeg har bemærket og optegnet, nød godt af den her omhandlede Høflighed, udgiorde omtrent 50. Af disse vistes især tvende, det keiserlige og det franske Hof, denne Begunstigelse næsten uafbrudt, paa nogle enkelte Aar nær, og i høiere Grad end noget andet Hof; skiøndt det naturligviis var en Sieldenhed, foraarsaget ved den store Fangst, at de i Aaret 1761 fik hver 4 hvide og 20 graa Falke; i 1763 hver een hvid, een halvhvid og 57 graa, og i 1765 hver een hvid og 29 graa; samt i 1764 det keiserlige Hof een hvid, een halvhvid og 28 graa, de franske endog, foruden det samme Antal hvide og halvhvide, 48 graa Falke. Ogsaa blev dette store Antal, i det mindste det keiserlige Hof selv besværligt, og i 1773 blev derfor tilkiendegivet at man for Fremtiden kun ønskede i det Høieste 20 Falke om Aaret, hvoriblandt saa mange hvide som muligt, „da disse utvivlsomt havde Fortrin for alle Falke, navnlig ved Hurtigheden af deres Flugt.“ Ja, i Aaret 1785 frabad Keiseren sig endog for bemeldte Aar enhver Sendelse af Falke. Det keiserlige Hof modtog Falke indtil 1792 (inclus.); det franske endnu i 1791;

men ligesom der ingen bestemtes for dette Hof i 1792, findes der og en Skrivelse, af 22de Decbr. sidstnævnte Aar fra Bernstorff til Overfalkoneermesteren: at Kongen Dagen iforveien havde befalet, at den Foræring af islandske Falke, som hidtil aarlig havde været sendt herfra til Kongen af Frankrig, indtil videre ikke skulde finde Sted. For Resten fik ogsaa, særskilt, Erkehertuginden, Regentinde over de østerrigske Nederlande, i Aarene 1731—38 og 1740, endeel Falke, oftest 5 til 6, aarligen tilsendte. Ved den Leilighed kan det endnu bemærkes, at saavel der, som ved det keiserlige Hof, brugtes især Heirejagt; i Frankrig derimod som oftest Jagten paa Harer.

Af de andre større europæiske Hoffer modtog det storbrittaniske Falke fra Danmark, efter hvad jeg har seet, kun i et kort Tidsrum mod Slutningen af det 17de og i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede; særskilt erholdt Prindsen af Wales 1743—45 10 eller 11 Falke aarligen. Ogsaa Spanien attraaede disse Presenter kun lidet; jeg har kun fundet, at Falke sendtes derhen i A. 1703—5 og 1743. I Portugal seer man, at „la chasse du vol" havde været ubekiendt indtil 1752. Da man nu der ønskede at indføre en saadan Jagt, begierede man fra Danmark, foruden Falke, ogsaa Underretning om Endeel, der maatte kiendes ved Indretningen af Falkejagten. En saadan Underretning, men yderst tarvelig, tildeeltes da det portugisiske Hof, hvilket ogsaa siden stadigen erholdt islandske Falke fra Danmark i temmelig rundeligt Maal[79], dog efter 1771 kun hvert andet Aar. Ogsaa var dette Hof det allersidste, som i 1806 erholdt Falke til Foræring. — Til Rusland kom ikkun eengang, i 1763, Falke-Present herfra (3 hvide, 2 halvhvide, 12 graa); een af de danske Falkenere maatte da blive nogen Tid der i Landet for at afrette

79) Det var dog kun undtagelsesviis, paa Grund af Falkefangstens ualmindeligt heldige Udfald, at Portugal i 1764 erholdt 2 hvide og 58 graa, og i 1765 een hvid og 39 graa Falke.

Falkene, hvorhos det dog synes som man i Petersborg ventede russiske Falkonerere tilbage fra Moskau. Brandenburg anføres for 1690—1705; ligesom der ogsaa i den følgende Række af Repartitioner, som jeg har seet, forekommer 1731—34 Markgreve Ludvig af Brandenburg[80]), og tillige Kongen af Preussen, for 1731, 1733 og 34 samt 1742; men da det erfaredes, at Frederik den Anden 1742 ikke havde villet modtage Falkene, hvorimod han havde sendt dem til Anspach, blev det bestemt, at der i Fremtiden ikke skulde skikkes Falke til Preussen; og dette skeete ikke heller senere. — Churfyrsten af Sachsen, og siden Kongen af Polen, fik islandske Falke i en stor Deel Aar, fra 1690 til Midten af forrige Aarhundrede, dog med flere Mellemrum; og det i større Antal end de øvrige tydske Fyrster, med Undtagelse af Keiseren. Ved det saxiske Hof dreves ogsaa Heirejagten, og i et Brev fra 1731 siges, at „Churfysten af Sachsen" aarligen „baizede" (jog) 100 à 130 Heirer. I 1756 indberettede imidlertid Falkoneermesteren til Gram, at han fra Falkenwerdt havde erholdt Underretning om, at den polske Falkoneermester havde havt Ordre til at sælge alle de polske Falke, og deriblandt ogsaa dem, Kongen af Danmark bemeldte Aar havde sendt i Present (1 hvid og 5 graa), og at dette Salg derefter var skeet i November „vor allen Falkonieren," for 50, 60, 70, 73 Gl. hollandsk Stykket, hvilket ansaaes for en meget ringe Betaling. Desuagtet synes det af et andet Brev fra Polen, at man der endnu i 1757 attraaede og erholdt Falke fra Danmark; paa Repartitionerne fra 1761 af findes Polen imidlertid ikke opført.

Af de mangfoldige, mindre, tydske Hoffer, som modtoge Falke-Foræringer fra Danmark, nød især det Hessen-Casselske næsten uafbrudt fra 1690 til 1792, saavidt mine Underretninger strække sig, denne Begunstigelse[81]); fremdeles

80) Han døde 1734, hvorefter hans Andeel fordeeltes blandt Andre.

81) Som oftest fik dette Hof 6 Falke om Aaret.

Churfyrstendømmerne Bayern, Cøln og Pfalz, det første indtil 1770[82]), det andet til 1756, og muligen nogle Aar endnu, og Pfalz indtil 1742. Heirejagten, der i det Hele synes at have været den, der meest dreves i Tydskland, brugtes også i Cöln, og det en Tid i saadan Grad, at Churfyrsten i et Brev fra 1738 siges undertiden at „baize“ 300 Heirer i eet Aar. Foruden de allerede nævnte, maa her endnu mærkes det anspachske Hof, der en Tidlang var bekiendt for sin store Jagtlyst og navnlig for Hengivenhed til Falkejagt; af hvilken Aarsag, saavelsom paa Grund af den nære Forbindelse med Christian den 6te og Frederik den 5te, ogsaa herfra sendtes, fra Aaret 1731 af, stadigen Presenter af islandske Falke til hiint lille Hof, indtil Falkoneriet der blev ophævet 1762. De øvrige smaa tydske Hoffer, som man, nu og da, ofte kun i et enkelt Aar, viiste den Høflighed at sende dem Falke fra Kongerne af Danmark, kan det neppe interessere Læseren at see opregnede; skiøndt disse Hoffers store Antal i høi Grad vidner om Falkejagtens Udbredelse. Adskillige fremmede Privatpersoner modtoge ligeledes, skiøndt sieldent, hiin Gunst, f. Ex. Grev Keyserstein (5 Gange fra 1731—47), Greverne Khevenhüller og Harrach i 1735, samt Grev Ulfeldt i 1751, hvortil endnu kan føies Kammerherre og Envoyé v. Berkentin i 1733; fremdeles Prindsen af Conti (3 Aar i 1747-51), Hertugen af Beauford (1705), Hertugen af Richmond (1762). Derimod kunde et Par andre engelske Herrer, hvoraf den ene udentvivl var den store Elsker af Falkejagten, Lord Orford, i Aarene 1780 og 1782 ikke erholde de ønskede islandske Falke, paa Grund af at Falkene ikke bleve overladte til „particulaire Personer.“ Imidlertid havde dog Agent Selbye i 1779 faaet sig tildeelt tre[83])

82) Churfyrsten havde dog afskaffet sit Falkoneri eller Heirejagten 1762; men siden i 1768—70 fik han dog igien Falke herfra.

83) En halvhvid og en graa fra 1778 og en graa fra 1779.

islandske, foruden 4 Sletfalke, hvilke det tillodes, at en af Falkoneer-Drengene maatte føre over til England. Maaskee disse netop have været bestemte til Lord Orford; ogsaa erholdt Overjægermesteren selv, Grev Holstein, i A. 1780, „for denne ene Gang og uden Følge" 4 graa islandske Falke — udentvivl ligeledes til en Fremmed, da han neppe selv holdt noget Falkoneri. — Endelig maa endnu maa bemærkes, at det sees af Breve fra 1757, at den forrige Dey af Tunis havde ønsket sig 2 hvide Falke; men disse bleve ikke afsendte, da han, som det synes, imidlertid var død. Derimod blev der sendt Falke til Marokko i 1763; fremdeles sendtes, efter den marokkanske Keisers Ønske, i 1783 fire islandske Falke, hvilke den samme Falkoneer-Betient, der skulde bringe Falke til Lissabon, fik Befaling at føre til Tanger. Falkoneereren kom, maaskee for Pestens Skyld, først tilbage mod Slutningen af 1784, eller i Begyndelsen af 1785. Reisen kostede 940 Rd. Courant. I 1788 fik Keiseren af Marokko 5 islandske Falke til Foræring; i 1791 ligeledes 5, og i 1798 fire. Oftere har jeg ikke seet slige Falke-Presenter ommeldte for Marokko.

I Almindelighed bleve Falkene, der vare bestemte for de fremmede Hoffer, affendte med danske Falkoneer-Betiente, de saakaldte Reise-Falkonerere, sielden hentede. Hine Betiente erholdt Reisepenge herfra, af forskielligt Beløb efter Stedernes Fraliggenhed og Falkenes Antal. Sædvanligviis bragtes Falkene først tilskibs til Lübeck, og derfra tillands, baarne[84]), til de forskiellige Hoffer, selv Paris og Madrid; over Holland førtes de til England; de til Portugal bestemte snart ligeledes til Holland, snart directe til Lissabon. I Forveien vare Hofferne ved Overjægermesteren blevne underrettede om Antallet af de Falke, der vare dem bestemte; hvorhos der sendtes dem nogle Fiedre af disse Fugle; for at de siden, naar Falkonererne ankom, kunde,

84) Uagtet al Omhyggelighed skeete det dog nu og da, ved disse Fugles Fiinhed, at nogle ved Beskadigelse underveis bleve ubrugtige eller døde.

ved Sammenligning med de Falke, han bragte, forvisse sig om Identiteten.

Ligesom det i Almindelighed[85]) ansaaes nødvendigt, at de fremmede Hoffer, der ønskede Falke, begierede dette, saaledes indløb ogsaa, efter Modtagelsen af Presenten, Takſigelser — fra de større Hoffer ved Overjægermesteren, eller en anden slig overordnet Embedsmand; fra de fleste mindre egenhændigen fra Fyrsterne selv, snart til Kongen, snart til Overjægermesteren her, snart til begge. Disse Takſigelser fløde naturligviis over med Complimenter og smukke Ord. Men desuden efterfulgtes de ikke sielden af mere substantielle Beviser paa Følelse af Forbindtlighed og Taknemlighed. Vi mene nemlig de Gienforæringer, de fremmede Hoffer gave, ikke saameget til Kongen selv, som til Overjægermesteren, Falkoneermesteren og Reise-Falkoneren med hans Medfølgere. Kongen fik egentlig slige Foræringer alene fra Keiseren, men stadigen hvert Aar, og disse bestod da i nogle Fade Tokaier-Viin. Dog kan bemærkes, at til Giengield for de i 1783 til Marokko sendte Falke, tilsendtes der igien Kongen to slige Fugle fra dette Land[86]). Overjægermesteren fik ligeledes fra Keiseren Tokaier, først Halvdelen, senere ⅓ mod Kongen; ogsaa modtog han Tokaier fra Greverne Harrach, Waldech og Keyserſtein; fra den Sidstnævnte ogsaa et Aar en god Legel Sct. Georgii Viin, en anden Gang et Par Geværer af en udmærket Bøssemagers Arbeide. Prindsen af Wales forærede i 1746 Gram en Tabatiere af en skiøn „Mocca-Steen“, hans Kone 2 smaa

85) Ved Frankrig giordes ved en lang Praxis Undtagelse herfra. Imidlertid undlod man dog eengang, 1737, at sende Falke derhen, og det udentvivl paa Grund af at derfra ingen var begieret; men der kom snart en Undskyldning med Bøn om, at denne Høflighed dog ikke maatte ophøre.

86) Det marokkanske Brev vil blive meddeelt i Tillæget i en Oversættelse, som var sendt fra det udenlandske Departement til Rentekammeret.

Hunde (en tredie var druknet ved Indskibningen), samt nogle engelske „Unter-Schuhe", clogs og pattons, der dengang formodentlig vare sieldne[87]). Hertugen af Richmont tilsendte Gram i August 1763 paa sin Bekostning 3 Heste, hvoraf i det mindste een Ridehest[88]). Fra Portugal erholdt han 1755: 6 Guldbarrer, hvis Værdi angaves til „3000 Croissades, montant 3750 florins, argent d'Hollande"; i 1761 igien 6 Guldbarrer, til en Værdi af noget over 1,000 Mil'-rees eller omtrent 327 Pund Sterling; i 1765: 3000 Piastre — i et andet Brev kaldes de crusados — i Sterling omtrent 330 Pund, som, efter Fradrag af Provision m. m. ansloges til 1673 Rigsdlr.; og i 1776 omtales endelig som Gram tilsendt en „echantillon af Producter fra den portugisiske Konges Colonier; et andet Sted tales om en „boëte". — I 1736 takkede Fr. Gram for 100 Species-Ducater, der vare ham sendte fra Markgreven af Anspach; i 1752 fik C. C. Gram derfra en plat de menage for hans Datter, til hendes forestaaede Formæling; i 1753 en Tobaksdaase af Guld; i 1759 to Terriner; i 1761 to plats de menage, og to plats d'ornement, Alt af Sølv. I 1763 erholdt han en Daase (Tobaksdaase) fra Hessen-Cassel, hvilken det blev tilladt at maatte indføres uden Told. Denne Toldfrihed var derimod 1757 bleven negtet ham, da han, med Hensyn til et fra Churfyrsten af Bayern sendt Toilette, prætenderede Frihed for Told for de Foræringer, fremmede Magter sendte ham. Bemeldte Churfyrste havde i øvrigt i 1750 foræret ham to Terriner, og skikkede ham i 1760 — saavidt jeg har kunnet læse — en tabatière. Alt dette, som maaskee allerede har været for meget for Læserens Taalmodighed, var

87) „Jagtbetienterne" erholdt ogsaa en Gave, som det synes af 100 Pd. Sterling.

88) Hertugens „palfrenier", der havde overbragt Hestene, fik 100 Ducater af Gram.

imidlertid, skiøndt allerede betydeligt nok, uden Tvivl kun en Deel af de Gram tilstillede Forœringer; thi i en Mængde Breve fra Hofferne tydes hen paa, at saadanne vilde indløbe, uden at de nærmere betegnes. Et Par Gange frabad Fr. Gram sig vel, i 1736, slige Forœringer (fra Sachsen Weimar og Keiserstein); men jeg veed ikke af hvad Grund, da han baade dengang og siden modtog nok af dem, iøvrigt uden tvivl fuldkommen med Kongens Samtykke. Ogsaa Holstein, Gram'ernes Efterfølger som Overjægermester, modtog slige Presenter; men han siger i et Andragende af 1787, at fra nogle Hoffer kom der nu og da en Forœring, fra Andre heist sielden, og atter fra Andre aldrig; det var ogsaa kun nogle faa Hoffer, til hvilke Falke i den Tid bleve sendte. — Falkoneermesteren her, og de ringere Falkoneer-Betiente, eller i alt Fald de af dem, der reiste med Falkene, erholdt ligeledes Gaver, men i Penge. Disse Gaver aftog dog efterhaanden; og Falkoneermester Jacob Verhuven klagede i et Andragende af 1758 herover, med Yttring om, at der fra Frankrig, hvorfra han ventede sig meest Hielp, nu ikke mere kom nogen Forœring; det anspachske Hofs var formindsket til Halvdelen; Weimars var reent „uddød", og fra de andre Hoffer: Wien, Bayern og Cøln, faldt ikkun ringe Douceurer. Imidlertid var det dog, og det senere, ret betydelige Summer, som han erholdt; saaledes fra Frankrig henimod A. 1770: 2000, og i 1773: 2500 livres; fra Bayern var den sædvanlige Douceur 160 tydske Gylden, der blev anslaaet til omtrent 93 Daler dansk; fra Keiseren var det Sædvanlige: 50 Species-Ducater; fra adskillige mindre Hoffer i Tydskland 12 Rthlr. for hver Falk. I 1770 opgav Verhuven selv, at Douceurerne om Aaret udgiorde c. 800 Daler; og i et Andragende af 1784 siges, at de havde beløbet sig til 1000 Daler aarlig, men nu aftog meget. Det maa imidlertid ogsaa bemærkes, at Falkoneermesteren var forbunden til, for disse Douceurer selv at besolde en af Falkoneerdrengene. I øvrigt

sees, at der stundom opstod Strid imellem Falkonérmesteren og de reisende Betiente, der havde modtaget Penge ved Hofferne, nemlig om hvorvidt disse Foræringer ikke burde ansees at tilkomme hiin.

De islandske Falke, der forbleve her tilbage, tilligemed de ved de norske Forpagtninger forbeholdte eller siden tilkiøbte, saavelsom de i Skaane m. v. fangede og kiøbte, i Forbindelse endelig med de danske Sletfalke og lignende mindre Jagtfugle, afrettedes og bevaredes i det herværende Falkonerie. Til hvad Tid en ordnet Falkonerie-Indretning har begyndt her i Landet, er mig ubekiendt; den er imidlertid neppe meget gammel. Dog finder man allerede under Frederik II. (13. Oct. 1571) en „Øffuerste Falkemester" ansat. Bestallingen for denne, Niels Ulfstand til Barsebek, eller Brevet om hans Ansættelse, skulle vi meddele in extenso i Tillæget. Her bemærke vi kun deraf følgende: Ulfstand skulde have i aarlig Besolding 200 enkelte Daler. Kongen vilde holde og bekoste „tre Flugt Falke" om Aaret med deres Tilbehør, og selv lønne Folkene med Klæder, Penge, forsørge dem med Underhold, og forskaffe dem Heste med Tilbehør, til hvilke han vilde give det fornødne Foder. Naar Kongen sendte nogle af disse Falke til Niels Ulfstand, fordi det var nødvendigt, at de vare i „Myteriet", skulde han forskaffe deres Tæring og holde dem med Varetægt med hvad Folk, der giordes Behov; hvorimod naar Ulfstand igien skikkede Folk med samme Falke til Kiøbenhavn, Kongen strax vilde lade dem forskaffe Herberge og Underhold. Ulfstand skulde have Fuldmagt, paa Kongens Omkostning, at antage Folkene, som skulde bruges til „Falkeriet", og igien at forløve dem, som han dertil ikke behøvede. Naar han selv kom for at besøge Falkeriet og føre Opsyn med Falkene, vilde Kongen forskaffe ham frit Underhold; og naar han blev tilsinds ikke længer at ville forestaae denne Post, skulde han tilkiendegive det et Fierdingaar i Forveien.

Det Hele var upaatvivleligen noget Nyt i Danmark, og

varede ikkun meget kort — noget, hvori Ulfstand dog formodenlig selv har havt Skyld. Under 26de Febr. 1573 skriver Kong Frederik den 2den til Rigshovmesteren, Peder Oxe, blandt mangfoldigt Andet[80]) ogsaa om en da paatænkt Foranstaltning, nemlig at ansætte Niels Ulfstand som Kongens Bygmester (formodentlig en Art Overbygmester for alle Kongens Slotte); dette vil Kongen dog ikke indlade sig paa, blandt andet fordi det da vel — som der siges — vilde tage samme Ende dermed, som da han var øverste Falkemester. Dette viser deels, at Ulfstand dengang, — ikke halvandet Aar efter hans Udnævnelse til Over-Falkoneermester — ei længer beklædte denne Post, og deels at han ikke har været en saadan voren. Naar nu hertil kommer, at der ellers ikke, saavidt mig er bekiendt, i de følgende Tider, før omtrent 100 Aar senere, ommeldes noget Falkonerie her i Danmark, er det troligt, at et saadant egentligt ikke har existeret førend imod Slutningen af det 17de Aarhundrede. Vel forekommer der nu og da Benævnelsen „vor Falkoneer"; men da i saadanne Forbindelser, at deraf Intet med Sikkerhed vil kunne sluttes; og navnligen findes hiint Udtryk, hvis jeg ikke feiler, brugt endog om Fremmede, der f. Ex. sendtes paa Kongens Vegne til Island for at fange Falke. Ogsaa ere Brevene fra Christian den 4des og Frederik den 3dies Tid om Falke, der skulde anskaffes og sendes fremmede Hoffer, stilede, aldrig til nogen Falkemester eller lignende Embedsmand, men derimod til vedkommende Lehnsmænd (især paa Island), til enkelte andre betroede Embedsmænd, og især, en Tidlang under Christian den 4de, til Tolderne ved den Øresundske Told; hvilke sidste det t. Ex. ofte paalagdes at kiøbe Present-Falke, formodentlig norske eller hallandske, skaanske eller blegindske, af dem, der førtes giennem Sundet. Under Christian den 5te findes derimod et

80) Et lille Uddrag af Brevets Indhold har jeg meddeelt i en anden Anledning i Hist. Tidsskr. 5te Bind S. 420—21, Anmærkning.

ordentlig indrettet Falkonerie. En særskilt Overfalkoneermester var dog ikke bestikket; men Overjægermesteren, først Hahn, siden hans Svigersøn Grev Conrad Reventlow, havde Indretningen umiddelbart under sig. Det Samme var Tilfældet med de tvende Gram'er, hvoraf Faderen Frederik Gram, først som Hofjægermester, siden (fra 1730) som Overjægermester indtil 1741, og dernæst Sønnen, Carl Christian Gram, paa lignende Maade [90]) indtil 1779 selv styrede Falkevæsenet med Falkoneermesteren directe under sig. Derpaa erholdt Grev Holstein i 1780 Overjægermester-Posten; men i October 1779 tillagdes Hofjægermester Grev Rantzau Ordre at have Overtilsynet med Falkejagten; kun at Correspondencen angaaende Present-Falkene skulde forblive, med hvad deraf fulgte, hos Overjægermesteren [91]). Dette Forhold foraarsagede imidlertid endeel Ubehageligheder; især da betydelige Misforstaaelser opstode imellem Rantzau og den temmelig stridige Falkoneermester, Jacob Verhuven. Rantzau blev da entlediget under 11te Nov. 1782, saa at hele Tilsynet faldt tilbage til Overjægermesteren; men i Mai 1783 udnævntes alt Kammerherre de la Calmette til Overfalkoneermester; han skulde have Overopsynet over de kongelige Falke og de dertil hørende Folk, dog at Holstein beholdt hvad ham i Henseende til de fremmede Hoffer var tillagt; ligesom de og begge tilsammen skulde udsøge de til Presenter fornødne Falke, og naar dette Antal var udtaget og Forretningen underskreven af Overfalkoneermesteren, skulde Holstein indstille samme til Approbation. Dette vedblev, uagtet der stundom synes at have fundet nogen Misforstaaelse Sted, indtil 1794 eller 1795, da Calmette nok døde eller afgik. Ogsaa Holstein døde udentvivl, eller blev entlediget, i 1800; da Jagtvæsenet, og dermed ogsaa Falkoneervæsenet,

90) 1748 blev han udentvivl Overjægermester.

91) Dette omtales saaledes i et Rescript af 16de Dec. 1781; Ordren af 13de October 1779 har jeg ikke seet.

den, indtil henved 1769, da Falkoneermesteren nu kun ansaae den saakaldte Enghave, eller egentlig Veien ned til Flasfekroen, tienlig dertil; fremdeles ved Lyngby; udentvivl især paa Sletten fra Eremitagen ned imod Lyngby, — videre ved Jægersborg[99]), og endelig paa Nørrefælled. Paa Amager antog man, at den ikke godt kunde holdes, deels for Nærheden af Havet paa alle Sider, deels „fordi Mængden af Vildtet (Harer) vilde forvirre Falkene.“ Forsaavidt den fandt Sted paa Fælleden, hvilket især i senere Tider oftere var Tilfældet, naar nemlig Hoffet ikke havde Lyst til at ride „paa Marken,“ foraarsagedes stundom Collisioner med Magistraten derved, at, medens Stadens Fælleder, for ved Græsningen at blive Byen til Nytte, vare blevne indgrøftede, og Slagbomme med Laas indrettede saaledes at de blot kunde passeres, foruden af Gaaende og Ridende, af dem, som vare forsynede med Jagtnøgler: bleve disse Bomme, naar de aabnedes i Anledning af Falkejagterne, ofte ikke igien lukkede, og Adgang derved givet for „Hyrevogne“ og andre, hvorved Græsset ødelagdes[100]). Tiden, paa hvilken Falkejagterne holdtes, var især Mai, tildeels og Junius; men der krævedes derhos, at det maatte være godt Veir, ikke Regn eller for stærk Vind; thi da maatte Jagten opsættes. Undertiden foretoges den dog ogsaa om Vinteren, saaledes var det den 7de Decbr. 1771, at Kong Christian den 7de og Dronning Caroline Mathilde sidste Gang samlede deeltoge i en Falkejagt[1]). I øvrigt var neppe Nogen af vore Konger selv særdeles passioneret for Falkejagten; men denne blev drevet, blandt den øvrige Jagt, meer eller mindre

99) Paa en Falkejagt ved Jægersborg modtog Christian den 5te Underretning om sin Moders Død. (Riegels Christian den 5tes Historie Side 358.)

100) Klager findes herom t. Ex. fra Aarene 1763 og 1764.

1) G. L. Badens Christian den 7des Regierings Aarbog S. 83. Denne ommeldes i øvrigt i Adresse-Avisen for 1771, Nr. 199, for Mandagen den 9de December.

iøvrigt, ligesom denne. I Mai 1772 seer man rigtignok, at Christian VII. ikke mindre end fem Gange kort efter hinanden, nemlig den 12te, 19de, 21de, 23de og 26de, bivaanede Falkejagt, formodentlig paa Nørrefælled, men Grunden hertil har neppe været nogen stærk Tilbøielighed hos ham for Jagten. Ogsaa have disse Falkejagter udentvivl været de sidste, hvorved han var tilstede: i det mindste siges der i nogle Erklæringer fra Falkoneermesteren og Overfalkoneermesteren af 1791, at Kongen dengang ikke i 19 Aar havde benyttet Falkejagten; ligesom man ogsaa seer, at den ikke heller blev brugt af Hoffet i de senere Tider. Iøvrigt tilsagde undertiden Hoffet selv Jagterne; undertiden derimod forespurgte Falkoneermesteren, efter høiere Befaling, om man ikke ønskede en saadan. Jeg har saaledes seet en Skrivelse, af 26de Mai 1775, fra Jacob Verhuven til Overjægermester Gram, hvori hiin beretter, at han, efter Grams Ordre, Dagen i Forveien havde været hos alle de kongelige Herskabers Hofchefer, og nu erholdt den Resolution: at Kongen ikke vilde see Falkejagten, og at Kronprindsen „maatte informeres." „Hendes Kongelige Høihed Prindsessen" (formodenlig Arveprindsens Gemalinde) vilde derimod see Jagten Dagen efter, den 27de, og skulde Verhuven lade holde Alt parat og Marschallen lade ham vide om Morgenen tidligt, naar det skulde være. Det var især i de senere Tider stedse Harer, som man havde fanget Dagen i Forveien paa Amager, der bleve jagede; tidligere var det ogsaa efter „vilde" Harer paa Marken.

Af det Foregaaende fremgaaer, at Falkejagten her til Lands neppe nogensinde er dreven med nær saa stor Iver, som, i længere eller kortere Tidsrum, i andre Lande, uagtet man hos Os havde den bedste Leilighed til at skaffe sig udmærkede Falke. Falkoneriet og det hele Falkoneervæsen blev vel, især i senere Tider, vedligeholdt saa godt som alene for fremmede Hoffers Skyld, hvilke man — efter hvad der yttres i nogle Forestillinger fra Rente-

kammeret og Udenlandske Departement f. Ex. i 1803 — ved Foræringer af disse Jagtfugle kunde vise en Høflighed, som ikke ellers, selv paa mere kostbare Maader, kunde affstedkomme. De fremmede Hoffer, der ønskede slige Foræringer, bleve imidlertid stedse færre og færre; tilsidst maatte ogsaa Foræringerne til det portugisiske Hof, som længst modtog dem, bortfalde, paa Grund af dets Forandring af Opholdssted, i en anden Verdensdeel. Paa den anden Side var der vel efterhaanden foretaget Indskrænkninger i Udgifterne [2], ligesom ogsaa Reiserne til og fra Island, samt Indkiøbet af Falke der, [3]) blev formindsket, og tilsidst aldeles bortfaldt; men Udgiften blev dog, tilligemed hele Indretningen, ganske unyttig. Dette foranledigede i A. 1810 Rentekammeret, efter Andragende fra Hofjægermester Schested, til at foreslaae Kongen: at Falkoneriet maatte aldeles ophæves

2) Man kunde vel i denne Afhandling vente, at finde en Angivelse af hvad Falkeneervæsenet hos os i det Hele aarligen kostede, til forskiellige Tider. Men til en saadan Underretning har jeg savnet tilstrækkelige Materialier, og forskiellige Omstændigheder have i den sidste Tid hindret mig fra at bringe dem tilveie. Jeg kan dog (efter en mig, ved Hr. Etatsraad Olsen, tilhændekommen velvillig Meddeelelse af Finants-Regnskaberne) opgive hvor stor Udgiften var »for Fragt af Falkene fra Island, deres Underholdning og Forsendning til fremmede Hoffer,« fra 1746 til 1755, nemlig i Alt for disse 10 Aar 16,736 Rdlr. 69 Skill. (Mindst i 1751, nemlig 319 Rdlr. 32 Skill. meest i 1755 da Udgiften var 2984 Rdlr. Efter Middeltal: 1673 Rdlr. aarlig.) End videre i de 10 Aar fra 1760 til 1769, da Udgiften var høiere: i Alt 18,093 Rdlr. 95 Sk. (Mindst i 1768: 436 Rdlr. 16 Sk.; høiest i 1764, nemlig 4979 Rdlr.; efter Middeltal for disse 10 Aar: 1809 Rd. aarlig.) Ligeledes kan opgives Beløbet af Udgifterne til »Falconeer- og Fuglebetiente« (en Falconeermester, 250 Rd. aarlig, 2 Knegte, hver 112 Rd. 2 Drenge hver 72 Rd.) og til 20 Falkes Underholdning, samt »Luder," Tasker og Handsker: 250 Rd. til 4 Hestes Foder, m. m. 132 Rdlr.; tilsammen 1000 Rd. aarlig: Alt i Aarene 1746—1769. I A. 1810 var af Betiente endnu tilbage: 1 Falconeermester: 250 Rd. aarlig, en Mestersvend 112 Rd. og en Dreng 100 Rd.

3) I 1803 havde Udgifterne i disse Henseender udgiort over 2600 Rdl., i 1806 omtrent 3 til 4000 Rdl.

og nedlægges, Betienterne derved entlediges med Vartpenge, og Falkoneergaarden bortforpagtes til Fordeel for den kongelige Casse. Denne Indstilling bifaldtes ved en kongelig Resolution af 10de April 1810. Hvorlænge den Bortforpagtning, som herefter maatte følge, fandt Sted, har jeg ikke havt Leilighed til at søge Underretning om. Senere blev Gaarden afhændet, og er nu i Privates Eie.

Siden den Tid er altsaa Falkevæsenet aldeles ophørt i Danmark. Kun skulle Falke fra Island nu og da i de sidste Aar være blevne fangede og udførte af Fremmede. Hvorhen og i hvilket Antal de udførtes, er mig ubekiendt; men da et Skib med slig Ladning for nogle Aar siden skal have ligget ved Kiøbenhavn, har den neppe været bestemt for England eller Nederlandene, skiøndt dette maaskee til andre Tider kan have været Tilfældet. Ogsaa i Norge skulle Falke i de senere Aar være blevne fangne og udførte til Udlandet; jeg har hørt omtale i det mindste een saadan Sendelse, som for nogle Aar siden fandt Sted over Christiania og derfra formodentlig videre tilsøes. Men ogsaa herved ere de nærmere Omstændigheder blevne mig ubekiendte.

Tillæg

af nogle Actstykker til den foreslaaende Afhandling.

I.

Kong Johans Breve af 1213 til Kong Valdemar II. og til en Absalon, angaaende Kiøb af Falke i Danmark[4]).

A. D. 1213. An. Johannis 14.

REX dilecto amico suo Waldom(aro) eadem gratia Danorum Sclavorumqve illustri Regi et Duci et Domino Norhalbing(iae) salutem et sincere dileccionis affirm:

---

4) See foran Side 341.

Mittimus in terram vestram fidelem nostrum Brienum Hostiarium, ad aves emendas ad opus nostrum, et rogamus dileccionem vestram attencius qvatinus ipsum et eos, qui cum eo propter hoc venerint, manuteneatis et in conductu et protectione vestra esse velitis. Ita qvod vobis inde ad graziar. teneamur actiones[5]). Naves vero qvæ aves nostras portabunt, secure ad negociandum in Angliam veniant, secundum formam literarum patencium quas inde fieri fecimus.

Eodem modo scribitur Absaloni[6]) Comiti de Seiland, hoc addito, quod si idem Brienus opus habuerit denariis: illos ei habere faciat, et ei per Nuncium suum denarios illos cum ei placuerit Dominus Rex transmittet. T. Domino P. Wint(on) apud Lameham ij die Octobris.

II.

Forlehning for Hans van Orschat paa 3 Falkeleier i Skaane og Halland; 6te Marts 1560[7]).

Wij Frederich etc. Gior alle witterligt, att Wij aff wor synnerlige Gunst oc Naade haffue wndt oc tilladet, oc nu met thette wort obne Breff wnnde oc tillade, att theune Breffuißere Hanns vann Orschat maa oc skall haffue, nyde, bruge oc beholde tre wore Falckeleyer: thet første vi Malmoes Leen liggendis, kallis Lille Hammer, thet andet vdi Fiereherrit vdi wort Lannd Halland, kallis Backe, oc thet thredie liggendis vdi Halmsted Herrit, kallis Trottenberg, till saa lenge wij anderledis ther om tilsigendis worder: dog saa at hand aarligen till gode Rede skall giffue ther aff till Oß oc Kronen slig Told, Gifft oc andenn Rettigkett, som ther pleyer oc bør aff at gange, oc skall hand were pligtig aarligen at tilbinde Oß alle the Falcke, som hand fangendis worder, førre hand

5) De to her forekommende Forkortninger (graz. og actões) maa uden Tvivl saaledes rettest oplæses.

6) Neppe kan dette være nogen anden, end den bekiendte Absalon eller Axel Hvide, Esbern Snares Søn (død 1232; Suhm, X. 620) skiøndt det ellers ikke er bekiendt, at han har ført den Titel af Statholder eller Hovedsmand over Siælland, (*Comes de Seiland*) som her gives ham.

7) Jvfr. S. 371.

drager thennom her aff Rigit; oc ther som Wij tha nogen aff samme Falcke behøffue, tha skall thet were Oss frijt fore at mue tage huer tredie Gier Falck oc andre Falcker, huilcke Oss løster, oc for Steckit giffue hannom sex Daller, oc icke mere; oc ther som Wij bliffue tillsinds att wille ther offuer kiøbe aff hannom flere Falcke eller andenn Fogell, som hand fangit haffuer, tha schall hand thennom sellige oss for it skelligt Werd, effther som Wij ther om met hannom kunde lade hanndle, oc skall hand icke sielff thage eller wed nogen anden lade tage nogen vnge Falcke aff Redet; thersom thet bliffuer befundet, skal hand liide ther fore tilbørlig Straff. Thi forbiude wij ꝛc. Giffuit paa Nyborg thend VI Dag Martij Aar MDLx [8]).

III.

Bestalling for Niels Ulfstand til Barsebeck som øverste Falkemester; 13de October 1571 [9]).

Wij Frederich etc. Giøre alle witterligt, at wij nu haffue bestillit och Anthagitt oss Elskelige Niels Wlffstannd til Barssebeck wor mand och thienner vdi wor thieniste, at were wor Øffuerste Falckemestere. Och for slig hans thieniste wille wij Aarligenn saa lenge hand er vdj same befalninge lade giffue hannem til besoldninge tho hundrit Enckede Daler, Och thennom huert Aar til Phillippi och Jacobi Aplorum Dag hannom til gode rede lade fornøige. Och wille wij holde och bekoste thre flucht falcke om Aaritt, med thieris tilbehørinnge, Och selff belønne folcket medt klede, pendinge, och thennom med vnderholdinnge forsørge, Och thennom forskaffe Heste med thieris tilbehøringe, til huilcke wij wille giffue thennom foder; dogh huilcke falcke aff forne thre flucht wij forschicke forne Niels Wlffstannd, som behøffuis att were vdj Muteriet, thieris thieringe skall hannd selff forschaffe, Och holde thennom med Waretegt, med huad Folck ther hoeff behoff gioris; Och nar forne Niels Wlffstannd forschicker folck med same falcke til Kiøpnehaffnn, wille wij thennom strax ther lade forskaffe herbeerger Och Vnnderholdning effter som forlt staar, Och skall forne Niels Wlffstannd

8) Canc.-Registrant, Nr. 7, fol. 414 b-15.
9) Jvf. Side 397.

haffue fuldmagt, paa wor Omkostning at annthage folcket, som skulle bruges til same falckerij, Och egienn at forløffue thennom hannd ther til icke behøffer. Och nar for^{ne} Niels Wlffstannd om Aaret kommer att besøge same falckerij, med falckene att haffue opseende, wille wij lade forskaffe hannom frij Vnnderholdninge; Och nar hannd bliffuer tilsinndtz icke lennger att wille forstaa same befalninge, skal hand eth. fierding Aar tilfornn Oss thet tilkiende giffue; Siidenn wille wij hannom forloffue och ther med icke lennger besuerre. Dat. Frederichsborg, thend trettende 8ber. Ao: etc. 71 [10]).

IV.

Den marokkanske Keisers Taksigelse for nogle ham herfra forærede Falke, m. m. [11]).

I Guds Navn!

Af Guds Kraft, Mohamed Ben Abd-Allah, som Gud hielpe!

Vi lade Eders Majestæt vide, at Vi have erholdt de Falke, som Eders Kongelige Majestæt har behaget at sende Os, og de have giort Os den største Fornøielse, og vi have jaget med dem, og befundet dem ypperlige.

Eders Kongelige Majestæts Tienere, som bragte dem, har først sig vel og artig op, og ret efter mit Sind; og nu sende Vi ham tilbage og med ham tvende Falke fra vort Land for Eders Kongelige Majestæt. Vi ere herved blevne ydermere forsikkrede om Eders Kongelige Majestæts store Venskab for Os og det Behag, Eders Kongelige Majestæt finder i at fornøie Os. Vort Venskab for Eders Kongelige Majestæt er ogsaa paa det høieste, og Freden imellem os paa den urykkeligste Fod. Den 1ste Ramadan 1198.

10) Canc. Reg. Nr. 10, 512—13.

11) See Side 393 og 94 med Anmærkning 86.

Paulus Eliæ,
en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformationstid,

af

C. T. Engelstoft,
Professor, Dr. theol.

(Slutning.)

§ 17.

Paulus Eliæ som catholsk Apologet i Almindelighed.

Da Paulus Eliæ i Feiden med de svenske Reformatorer havde indladt sig dybere i de theologiske Spørgsmaal, end i den første Kamp mod de danske Bevægelser, er det her Stedet til at omtale hans theologiske Standpunct; en Fremlæggelse af dette vil forklare saavel hans eget Forhold under den fortsatte Kamp, som Modstanderes og Venners Dom over ham.

Der var ved Reformationens Fremtrædelse ikke endnu opstillet noget afsluttet og bestemt kirkeligt Lærebegreb i den romerske Kirke; vel var det hele senere vedtagne System tilstede i sit væsentlige Indhold og forplantedes ved Universiteterne fra det 13de Aarhundrede, ligesom det udgiorde Grundlaget for det hele kirkelige Liv. Men just i den Tid, der gik nærmest forud for Reformationen, var det kirkelige Læresystems Anseelse undergravet ved Retninger af formildende Characteer, snart evangeliske, snart blot liberal-catholske, stundom rationelle, saa at der factisk herskede en stor Tænke- og Lærefrihed. I en saadan Opløsningstid stillede nu pludselig Reformationen

det store Alternativ, enten at opgive de hidtil gieldende Grundsætninger med den hele dertil knyttede Forfatning, eller at holde fast ved en Christendomsskikkelse, der viste tilbage til det consequente Læresystem, som Middelalderens bedste Dage havde frembragt. Nogle af det Bestaaendes Forsvarere toge ikke i Betænkning at gaae fuldstændigen ind paa det sidste Alternativ, og fremdroge uforfærdet de Grundsætninger, paa hvilke det Bestaaende hvilede, saasom Eck, Emser og i Danmark Forfatteren af den latinske Giendrivelse efter Herredagen 1530[1]: de bleve ligesom Forbudene for den af den tridentinske Synode opstillede Kirkelære. Men Andre, hos hvem det gamle Lærebegreb var formildet eller fordunklet ved den nyere Tids Indflydelse, men som dog følte sig med deres Livs Rod fæstede i den kirkelige Jordbund, meente at kunne hævde det Bestaaende som en christelig Livs- og Verdensform, der deels havde sine Fortrin og sin historiske Ret, deels kun behøvede en Tillempelse efter den renere Bibellære og en Restitution efter de Brøk, som Tidernes Fordærvelse havde medført. Naar da saadanne Theologer forsvarede Kirken imod Reformationens Angreb, blev deres Standpunkt væsentlig et andet end de Førstnævntes. Paulus Eliæ hørte til dem, der vare paavirkede af den nye Tids Aand, og han forlod ikke heller sit Standpunkt, for at hensætte sig paa et andet, som var ham fremmed, men hvorfra Kampen unegtelig først kunde føres med Consequents.

Som kirkelig Polemiker fastholdt han sin oprindelige Grundsætning, at den hellige Skrift skal være Troens Regel; at følge den, at bevise Alt af den, var hans Princip[2];

---

1) Om ham nedenfor § 19 og 21.
2) See ovenfor § 15 S. 162 og § 16 S. 169.

den maatte være Prøvestenen for enhver Lærdom eller senere Aabenbaring[3]. Han siger, at han sætter saa stor Lid til den hellige Skrift, som om han hørte Christus selv tale med levende Røst, og har mindre Tvivl paa hvad han læser der, end paa de Ting, han hører med sine Øren og seer med sine Øine[4]. Han hørte derfor med en religiøs Rædsel Luthers og hans Tilhængeres frie Critik over nogle af de hellige Bøger[5]; selv anerkiender han Skriften i videste Omfang[6]. Men det evangeliske i dette Skriftprincip fordunkles, naar Spørgsmaalet bliver om at udfinde Skriftens rette Mening: han erkiender vel, at nogen Skrift kan være blot og bar; men meget i Skriften er dybt og dunkelt, og her henviser han ikke til den christelige Aand, men til den christelige Historie. Han fraraader overhovedet, som Bernhard, at „granske for dybt over de hemmelige Stykker, vi ikke maae"; og han vil, at vi skulle „lade os nøie med en maadelig Viisdom, som er aldeles nok for Menneskene, at Gud maa beholde Noget forud, som han har vel Ret til"[7]; hvad vi maae vide af den hellige Skrift, faae vi af de hellige Mænds og Martyrers Forkla-

3) „Jeg wedt tha well, at al obenbaring oc andhen scrifft, som icke kaldis „hellig, skall grantschis oc ransagis effter then hellige schrifft." Svar t. Kong. Gust. E, 1. Ligeledes B, 4. Jeg skal kun til Modsætning bemærke, at Forf. af den latinske Gjendrivelse nævner en anden Prøvesteen for Aabenbarelser: „si *ecclesiæ* calculus accesserit."

4) Smstd. J. 1.

5) Han skriver t. Hans Mich. „Gud naade teg arme mand, ath tw kalder „sancti Jacobi, Johannis oc Jude epistler tractater", (F. 3) og „icke „er helder sancti Jacobi epistel screffuen aff ret apostelsaand, som „Luthers spotsche mwnd haffuer tald oc sagd wel hwndrede sindwm." (E. 3). Samme Bebreidelse i Underv. t. Tyge Krabbe (ifølge O. Pedersons Svar, B. 3.).

6) Navnlig forsvarer han de apocryphiske Bøger af det Gl. Test. (Sv. t. Kong Gust. X. 1).

7) Sv. t. Kong Gust. N. 1 og fl. St. Svar t. H. Mich. J. 2.

ringer[8]), og Skriftens Mening „forstaaes ikke bedre end af af den christne Kirkes Sæder, hellige Mænds Bøger og Levnet, fordi de have ikke anderledes levet, end de skreve i Bøger"[9]). Vel berører han ogsaa, at deslige Lærefædre havde den hellige Aands Bistand, og at Christendommens Raad i den hellige Aand afgiver i sidste Instants Dommeren over stridig Skriftfortolkning; men det er langt fra, at han holder fast ved denne Grundsætning i den streng kirkelige Betydning; meget mer: undergraver han den selv ved Anvendelsen; thi han stiller Kirkefædrene i Linie med Luther[10]) og bliver staaende ved, at vi hellere maae følge de mange og ærværdige Mænd, end Luther, navnlig paa Grund af deres hellige Levnet[11]); og hvad Kirkeforsamlingen angaaer, beraaber han sig ligeledes paa de Enkeltes Viisdom og Klogskab, ved Siden af deres Kald og den hellige Aands Bistand[12]). Istedetfor at indhærere

8) Sv. t. H. Mich. B. 4 og C. 1.

9) Smst. M. 3. Sv. t. Kg. Gust. K. 2: „Neppelige scall mand t finde noghen bædre wnderskede eller mening paa gudz ordt, huor thet er icke blott oc bartt, en hellig-menz gierning leffnet oc exempill." Næsten samme Ord i Sv. t. H. Mich. G. 1.

10) Han skriver f. Ex. om Gregor den Store, at han uden Tvivl havde mere af den hellige Aands Gaver i sin mindste Finger, end Luther og alle hans Tilhængere skulle nogentid faae. (Sv. t. Kg. G. B. 3).

11) Sv. t. H. Mich. G. 1: „Kantiv tro, ath nar som sanctus Cypria„nus, Hieronymus eller Augustinus schriffue oß medt store besckede een „mening paa schrifften, ath wy schulle træde ther fraa oc till Luthers „mening, som er twert emod? Forlad tegh ther till, ath siontes end „hans besckede liige stor med theris, tha følge wy heller theris „mening en Luthers, thy wy fuldkommelige tro, ath wdi the stycker „ther wore aff nød oc rørde paa wor salighed, wor then Helliand „thennom saa bijstandig, ath han lod thennom icke fare wild, till „hwilket theris hellige leffnet er oß een klar Bewijßningh oc vdden„sckede" — og i Marginen gives Indholdet med de Ord: „Hellige „mend tro wy meget heller en kettere og sckalke."

12) Smst. M. 1.

Kirkens ufeilbare Fortolkning i Kraft af Forjettelserne, betragter han i Almindelighed den hele Fortid under Eet som et stort og helligt Vidne og kommer ihelig tilbage til det negative Alternativ, at enten maa den 1400aarige Fortid have været forladt af Guds Aand, og de hellige Mænd vildfarende og Forrædere, eller Luthers nye Skriftfortolkning maa være en Fordreining af Skriften, og Valget mellem disse Alternativer begrundes da stedse paa de hellige Mænds christelige Levnet paa den ene Side og Lutheranernes modsatte Aand og Færd paa den anden.

Ved Siden af Skriften erkiender han dernæst ogsaa en anden Kundskabskilde ikke alene i de ældste Læreres Skrifter og Anordninger, hvilke han betragter som Fortsættelse af Apostlenes skrivende Virksomhed[13]; men ogsaa i senere Aabenbarelser gjennem Propheter eller Sendebud, der ligesom den hellige Skrifts Forfattere beviste deres Sendelse ved Mirakler og Spaadomme[14], hvorhos han dog ogsaa her tillagde det rene og hellige Levnet Betydning som en nødvendig Betingelse[15]. Han agtede deslige Aabenbarelser saa høit, at, skiønt de skulde prøves efter Skriften, vovede han dog ikke at forkaste, hvad han ikke kunde forene med denne, men søgte Grunden dertil i sin egen indskrænkede Evne[16]. Af alle saadanne Propheter stillede han den hellige Birgitte øverst som den, der havde talt Alt af Guds Inspiration, og hvis Forudsigelser daglig saaes at gaae i Opfyldelse[17]. Hendes Aabenbarelse er da ogsaa den eneste, han sees at have

13) Sv. t. Kg. Gustav M. 1. T. 4. V. 1.
14) Smst. C. 1 og R. 4 fgg.
15) Smstd. T. 2. Derfor kunde han ikke selv være en Guds Prophet. J. 8.
16) Smstd. V. 4.
17) Navnlig hendes Spaadomme om Constantinopels Fald, Kong Christierns Affættelse og om Lutheranismen. Et heelt Forsvar føres for Troen paa hende i Svar t. Kong Gust. S. 8 flg. og V. 3 flg.

giort Brug af, nemlig til Forsvar for Læren om Skiærsilden; derimod brugte han hyppigen de ligeartede Auctoriteter, som kunde søges i Jertegn, der fortaltes om Reliqvier og Billeder, som Guds Vidnesbyrd for den kirkelige Tro paa samme[18]).

Kirken eller Kirkeforsamlingen tillagde han ikke det Kald at give Aabenbaringer i egentlig Forstand; end mindre betragtede han Kirkens fremskridende Udvikling som en Fortsættelse af den oprindelige Aabenbaring. Kirken fortolkede kun det engang Aabenbarede, og den var ham et Vidne om den ægte christelige Opfattelse formedelst de hellige Mænds christelige Vandel. Vel vinder dette Vidnesbyrd mere end menneskelig Betydning for ham, formedelst Troen paa Helgenes Samfund med Gud og Optagelse i Verdensstyrelsen, hvilket Dogma er Hiørnestenen i hans catholske Lærebygning[19]); men Kirkens dogmatiske Auctoritet opløses dog derved i enkeltstaaende Mænds Læremeninger, og den kan kun feie Sædvanens og Aarhundreders Hævd til de hellige Mænds Ytringer[20]). Mod Lutheranerne fremhævede han dette Kirkens Vidnesbyrd under Form af det ovennævnte Alternativ[21]), hvilket han

18) Man lærer at kiende et nyt Mirakel af St. Lucius, naar han fortæller, at en Trold havde taget store Belt saaledes i Beslag, at han ofte tog een Mand fra hvert Skib, indtil denne Helgens Pandeskal blev bragt til Roeskilde. (Sv. t. K. Gust. C. 2).

19) Han stiller det, at negte Helgene at være Helgene, som den yderste Vantro, og som identisk med at negte Gud at være Gud. Sv. t. H. Mich. F. 4; t. Kong Gust. B. 1. Om Canon B. 1 o. oftere.

20) I Forsvaret for Skiærsildsdogmet, hvori ingen kirkelig Sanction af dette paaberaabes, concentreres Beviisførelsens Sum i følgende Ord, der antyde alle hans Støtter for en Lære: »Thersom Birgitte Obenbarilse icke haffde magt till at bevijse skerdsyldt, ey heller then menighe cristhen kirckis seedwaane, ey heller alle the hellige ments lerdomme met saa mange twsinde lære fædre, som nw wdhen twyll regneere met Gudt; icke fattis oss fordi (derfor) scrifft, ther wy met kwnne bewiisse skerdsyld.« (Sv. t. Kg. Gust. B. 4). Han citerer nu enkelte Steder af det N. T. og Stedet af 2 Macc.

21) See foreg. Side. F. C.: »Hwem tencker tw ther er saa baarlig, ath hand

stræbte at give Eftertryk ved overdrivende Consequentser og ved det gamle argumentum a tuto[22]).

Hvad han ikke tillagde Kirken, kunde han ikke heller tillægge Paven. Den kirkelige Lære om Pavedømmet savnes ganske hos Paulus Eliæ. Skjønt han ofte nævner den romerske Kirke, og priser den formedelst dens Ælde og Fasthed i Troen; skjønt han kalder Paven Christi Statholder og den øverste Biskop: tilskriver han dog ikke den romerske Pave nogen særegen Betydning. Han anfører intetsteds nogen Pave som saadan,[23]) eller noget paveligt Decret som Auctoritet i Troessager eller Andet, ligesaalidt som han udhæver Frafaldet fra Paven som en særlig Synd. Den menige Kirkes Raad er ham den høieste Instants, og naar han betragter Kirkeforfatningens Udvikling, bliver han staaende ved Biskopper og Erkebiskopper, hvilke han kalder Christi Statholdere[24]). Paa eet Sted havde han en særegen Anledning til at omhandle Pavedømmet, da et af Kong Gustavs Spørgsmaal gik ud paa, om det Herredømme, som opkommet var med Paven og hans Hob, var imod eller med Christus; men han indskrænker sig i Svaret til at forfegte Geistliges Besiddelse af verdslig Eiendom, og omtaler ikke engang Paven som Landsherre[25]).

„icke tror then helliand haffue wærid blanth christen mennischir nw i „fiorthen hundret aar, oc nw førsthe wære kommen blant Luthers tilhengere, ther tha icke meer høre till then hellige kircke, en thet femte hiul „hør till en wogen.“ Sv. til H. Mich. F. 4).

22) Han forklarer Lutheranernes Opposition mod Fortiden, som om den indeholdt, at alle Individer i alle Slægter maatte være evig fortabte, og anvender det f. Ex. paa det svenske Folk, dets Konger og Helgene. (Sv. til K. Gust. A. 4). Hvis Lutheranerne ikke vilde negte, at Nogle vare blevne salige, siger han: „Huad giørs tha behoff at falde „fra then tro, som haffuer saamange helgen, oc wdi huilcken saa mange „twsinde regnere met Gudt, oc indgaa then loffue, ther wy ere vwiße „om noghet mennisk bleff eller bliffuer noghen tidt salig wdi.“ (Smstd. B. 1).

23) S. Note 10.

24) Svar til Kong Gust. J. 1. C. 4. F. 1—2.

25) Smstd. F. 4 — J. 4.

Paa den Grundvold, som Paulus Eliæ saaledes erkiendte, kunde opføres en temmelig ubestemt Lærebygning; kun maatte den nødvendig blive modsat den, der gik ud fra, at Kirken havde været paa Vildspor i flere hundrede Aar. Vi vide vel ikke umiddelbart, hvilke Dogmer Paulus Eliæ som theologisk Lærer har anviist den første Plads i sit System; men ifølge sit bibelske og practiske Standpunct satte han vist Christendommens Væsen i Kiærlighed, og fremhævede Troen, som den subjective Tilegnelse, mere end almindeligt i det kirkelige Lærebegreb. En Tro, som var virksom i sande gode Gierninger, vilde han vel gierne erkiende for retfærdiggiørende; men han meente, at for Misforstaaelsens Skyld burde man ikke lære Retfærdiggiørelse af Troen uden at erklære Gierninger for nødvendige til Saligheden tillige[26]. Guds Naadevirkninger indtog ligeledes en vigtig Plads i hans Lære; thi ifølge den mystiske Retning i hans Gemyt urgerede han, at baade Tro og Retfærdighed eller gode Gierninger vare Guds Værk og Naadegave[27], ligesom den hele Salighed. Alligevel turde han ikke forkaste ethvert Begreb om Fortieneste, skiønt han ikke formaaede at bringe det i Samklang med den fromme Verdensanskuelse, der giver Gud alene Æren; og indtrængende

---

26) Christel. Foren. fol. B. 4. og den haandskr. Forman. t. Raadet fol. 79 fgg. Hans Retfærdiggiørelseslære er her fremsat fuldstændigst: „Then Christen kirckis mening og lerdom er slig, at Gud forlader „alle synder oc giffuer al retferdighed formedelst tro oc loffue, som „fettis til hannem wdi Ch. Jesu, oc fordi er retfærdighed Gudz gunstige gaffue oc troen, formedelst huilcken retferdighed giffues, er ocsaa „Gudz gaffue." Ved gode Gierninger søges ikke (hedder det videre) Syndsforladelse; men de giøres for at vise Taknemlighed mod Gud i Lydighed; for at bevare og formere Retfærdigheden; for at forhindre Synd og Syndens Aarsag; for at forøge og formere Troen; for at Retfærdigheden maa gienkomme, hvis den er tabt og forbrudt.

27) Smstd. og Menige Bisp. og Prælaters Giensw. fol. H H. 4. (Jf. *Engelstoft* de Conf. Lat. p. 33 not. 99).

Opfordringer til moralsk Anstrengelse have udentvivl overalt ledsaget hans dogmatiske Lære. Som Polemiker har Paulus Eliæ, næst Kiærligheden, som de Evangeliske syntes ham at fornegte, især fremhævet Læren om Friheden, Helgene, og Skiærsilden. Hans eget Liv som Munk havde sin Rod i Frihedslæren; hans Tro hvilede paa de Helliges Ord og Exempel; Helgenlæren og Skiærsildslæren vare desuden af den største kirkelige Vigtighed, og da han i sin polemiske Færd havde de kirkelige Institutioner og Sædvaner mere for Øie end Dogmerne selv, førtes han muligen til at tillægge nogle Lærdomme større Vægt, end han før sin polemiske Optrædelse havde giort. Helgenlæren meente han, at de Evangeliske angreb alene for at ødelægge Gudstieneste, Kirkens Lehn og Rente[28]; Skiærsilden kaldte han i sammé Tankegang „Lungeaaren paa den ganske Luthers Sag“[29].

Hans Standpunct som Apologet bestemmes fremdeles ved hans Anskuelse af de kirkelige Institutioner. Gudstienesten, og navnlig Messen, syntes ham at hidrøre fra en saa gammel Tid, at de naaede op til Apostlenes Dage[30]; men de Institutioner, der aabenbart vare, af senere Oprindelse (saasom Klosterliv, Coelibatsloven, Faste, Pillegrimsgang, Festdage o. desl) tillagde han vel ikke ligefrem guddommelig Auctoritet; de vare ham kun vise og gudelige Foranstaltninger til at sikkre og værne om de egentlige Guds Buds Opfyldelse; de vare trufne af Kirkens Raad, Forstandere og Prælater, ligesom en Konges Sendebud maa beramme meget efter egen Forstand for at fremme sin Herres Villie; men han meente tillige, at Indstiftelserne beviste, at deres Ophavsmænd ikke havde fulgt menneskeligt Skiøn og Indfald, men havt den

28) Sv. t. Kg. Gust. R. 2. Jf. ovenf. Not. 19.
29) Smstd. T. 4.
30) Jf. § 20.

hellige Aands Raad, Bud og Samtykke[31]), ligesom de i alt Fald gave Leilighed til at vise Lydighed og lægge en særdeles Gudelighed for Dagen[32]).

Saadant var det kibet faste Standpunct, hvorfra Paulus Eliæ paatog sig at bekiæmpe Reformationen. Han gik villig ind paa de Evangeliskes Grundsætning, at føre Kampen udaf den hellige Skrift; han erindrede hyppigen, at der ikke var Strid om Skriften, men kun om dens rette og ædle Mening[33]). Men skiønt han benyttede det Gamle Testament under Eet med det Nye, faldt dog ofte det bibelske Beviis mangelfuldt, og savnede det Berøringspunct med den kirkelige Lære og Skik, som alene Scholastiken eller den troende Antagelse af det Bestaaendes Sandhed kunde give. Skriftsteder i Mængde stilledes mod den evangeliske Skrift-Aand, uden at virke anderledes end ved imponerende Magtsprog. En philosophisk-dogmatisk Giendrivelse af de Evangeliskes Lære forsøgte han ikke; deres Hovedlærdom, Retfærdiggiørelsen af Troen, kunde han ikke ubetinget forkaste; han fandt det kun farligt at lære saaledes, medens han fandt den modsatte Lære, at Gierninger retfærdiggiøre, ligesaa farlig, fordi den udelukkede Guds virkende Naade[34]). I Frihedslæren blev han staaende i en uopløst Modsætning, der ogsaa med den ene Side viste hen til de Evangeliskes Anskuelse. Naar han da i disse to Puncter bekiæmpede de Evangeliskes Lære som Antinomisme

31) Smstd. K. 1—2.

32) Smstd. M. 4. Svar t. H. Mich. C. 2. Det er et mærkeligt Beviis paa, hvor fiernt han stod fra den evangeliske Frihed, at han paa forhnævnte Sted kunde skrive: „Then som faster een Dag aff lydilse, mett „then menige cristen kircke, dog aff een godt willie, haffuer ther fore „større forskylding oc behaffuelighet hooß Gudt, en han fastede andre „x Dage effter sith eghett findt.“

33) S. ovenf. § 15 S. 162 Svar t. H. Mich. M. 2 og t. Kg. Gust. C. 1.

34) Den haandskrevne Form. t. Raad. Bl. 79.

(Antimoralismus) og Prædestinationslære, stred han med et Phantom, hvis Usandhed Erfaring beviste for Enhver, som vilde see. Naar han forsvarede kirkelige Vedtægter af Historie og Fornuft, fik Beviserne ikke heller den Fylde, som Kirkens Lære og Praxis kunde fordre: han forsvarede som gavnligt for Sædelighed og som Middel til Guds Buds Opfyldelse, hvad Kirken ansaae for den fuldendte Sædelighed selv, f. Ex. Klosterlivet; han forsvarede som nyttigt til Menneskets moralske Fremgang, hvad Kirken erklærede for nødvendigt til Salighed, f. Ex. at skrifte, underkaste sig Kirkens Tugt og paatage sig Poenitentsen, o. desl. Naar hertil kom, at han betiente sig af Beviser, som ei blot Modstanderne haanende afviste, men endog forstandige Catholiker ikke kunde billige[35]), og at han stedse villigen indrømmede Kirkens Trang til Forbedringer og en mere evangelisk Lære, ja maaskee endog selv ansaaes for at nærme sig de Evangeliske i en og anden Anskuelse[36]): saa er det meget forklarligt, at de danske Prælater kunde ønske sig kraftigere Forsvarere, efterat hans første Skildringer af Reformationen i dens afskrækkende Skikkelse havde viist sig frugtesløse.

De danske Prælater skulle allerede i Aaret 1527 have stræbet om udenlandsk Hielp[37]); vist er det kun, at de erhvervede

35) O. Pehrson fremhævede navnlig imod Brugen af Birgittes Bøger, hvad Gerson i sin Tid havde stræbet imod dem. (Jf. § 16 Note 23).

36) Navnlig i Retfærdiggiørelsen (s. Note 26 og § 19. S. 451) og Bibelens Brug. (§ 18).

37) Det hedder vel, at alle de 4 jydske Bisper strive til Tydskland om Hielp, i Mai 1527; men de Breve, der produceres som deres i Pontopp. Ann. Eccl. 2, 808 fgg. synes at bære mangfoldige Præg af at være nægte; de have en aldeles ukirkelig Stiil og røbe en utrolig Selvfornedrelse. Desuden fortælles, at to andre Bisper strive i Alles Navn og først 1528 (A. Thura Hist. lit. Ac. Hafn. p. 37—38). At de henvendte sig navnlig til Cochlæus, er vist af Erasmi Brev til denne; men der er ikke Spor til, at det lykkedes dem at drage Nogen herind før 1530.

den i Aaret 1530, og den tydske Forsvarer, hvis Skrift er kommet til vore Tider, indtog ogsaa et ganske andet kirkeligt Standpunct end Paulus Eliæ; (S. § 19 og 21) hvorimod denne saalidet fornegtede sin Sympathie med det fremstridende Partiets Bestræbelser, at han midt under Kampen rakte villig Haand til Foretagender, der havde Forbedring af den kirkelige Tilstand til Formaal.

§ 18.

Bogen om Hospitaler, og Frands Wormordsens Psalter 1527—28.

I de samme to Aar, hvis polemiske Virksomhed var henvendt imod Naborigets Kirkestrid, har Paulus Eliæ ved Siden deraf indlagt sig Fortieneste af sit Fædreland paa tvende Maader.

Det var paa denne Tid, at Omsorgen for de Fattige og Syge begyndte at gaae over fra Kirken til Staten; deres Pleie blev maaskee just da et saameget mere paatrængende Spørgsmaal, som ikke faa Klostre og geistlige Hospitaler dengang vare deres Undergang nær. I Kiøbenhavn var der saaledes i Aaret 1527 Tale om at stifte et nyt Hospital, formodentlig af Communens Midler (til hvilke Tiggerklostrene i Staden snart skulde hiemfalde) eller tillige ved frivillige Sammenskud[1]. Over denne Plan yttrede Borgemesteren Niels Stemp, som med flere gode Mænd agtede at sætte dette i Værk, sig til Paulus Eliæ, da denne i Paaskeugen 1527

1) Det var efter Pauli Eliæ Formening et Hospital for dem, der vare besmittede i Pokker, Kræft og andre store Saar eller Værk, som man vilde oprette i Kiøbenhavn: efterdi spedalske Mennesker havde deres Hospital udenfor Byen af gammel Stiftelse, og efterdi der til andre »myslige Mennesker« var stiftet den Hellig Aands Hospital, som havde været holdet fra første Begyndelse af. (Om Fatt. o. s. v. fol. V.)

var hans Giæst[2]); Paulus Eliæ lovede paa Borgermesterens Begiæring at meddele sine Tanker skriftlig, om hvorledes den Sag kunde bedst begyndes, fremmes og sikkres. Om Borgemesteren havde begieret Andet, er ikke klart; men da Paulus Eliæ bemærker i sin Betænkning, at han ikke havde saa god Evne som Villie til at bidrage med Penge, og ønsker sin Betænkning betragtet som sit Bidrag, var det vel muligt, at Borgemesteren, hvis han hørte til det reformatoriske Partie, kunde have begieret mere af Carmeliterordenens Provindsial.

I denne Anledning skrev Paulus Eliæ under 1ste Juli 1527 det Brev til Borgemesteren, som blev trykt det følgende Aar under Titel: Huore krancke mijslige, saare arme oc fattige menniskir schule tracteris oc besørgis, een kort vnderwiissning aff broder Paulo Helie[3]). Det er deels et parainetisk, deels et veiledende Skrift; thi Paulus Eliæ indskiærper deri vidtløftig den christelige Pligt, at sørge for fattige og ulykkelige Medchristne, hvilken han mener, at hans Tid især „med haard Umildhed og umild Haardhed" tilsidesatte ved enten at fratage dem det, som de ikke kunde undvære, eller forholde dem („sønie thennom") det, som man er dem skyldig; tillige udvider han sin

2) At denne Sammenkomst skulde have fundet Sted i Roeskilde, som Olivarius efter Resenius beretter, (p. 106) antydes ikke i den Bog, som blev Frugten deraf; i ethvert Tilfælde var Paulus Eliæ i Kiøbenhavn i Foraaret og i Sommeren 1527, (s. ovenf. § 16 Not. 7 og § 12 Not. 26) og der skrev han ogsaa den nævnte Bog. (Om Fattige o. s. v. fol. B.).

3) Originaludgaven existerer neppe fuldstændig; Olivarius kiendte den kun giennem P. J. Resenii Afskrift. (p. 105). Men Hielmstierne har ladet et defect Exemplar fra Karen Brahes Bibliothek optrykke (4 Ark i Qvart), og saaledes haves det paa det St. Kgl. Bibliothek og i et Correctur-Aftryk paa Universitetsbibliotheket. Da Slutningen mangler, ere de angivne Tidsbestemmelser laante fra Resenii Afskrift.

Opfordring til al anden Pligtopfyldelse, der har et lige Krav paa Mennesket[4]. Uagtet han vistnok ved sin Klage over Tidens Aand tænkte paa Tiggermunkenes og Hospitalsklostrenes Skiebne under den indbrydende Reformation og omtaler denne paa sædvanlig Maade[5], er Bogen dog skrevet uden Modsætning til Reformationen og endog forsaavidt med en Tilnærmelse til den, som han beklager „de mange Skalkestykker, Løgn og Digt om falske Jertegn, som Tryglere havde brugt, der gik Bud for Hospitaler, hvormed Herrerne og Prælaterne saae giennem Fingre." Desuden gaaer han ud fra den Forudsætning, at det paatænkte Hospital snarere vilde blive en borgerlig end en kirkelig Indretning, og udtaler sig med Reformationstidens stærke Uvillie mod Tiggerie. Den Anviisning, han her giver til et Hospitals Indretning, har til alle Tider været erkiendt for at vidne om en grundig Indsigt i Sagen: han tilraader Adskillelse i forskiellige Hospitaler, efter de forskiellige Sygdomme, og hensigtsmæssig Sygepleie; han advarer mod Hospitalers Overfyldning, og vil, at der skal oprettes Hospitaler i alle Byer, for at enhver Menighed selv kan forsørge de af dens Medlemmer, som virkelig have Forsørgelse behov, fremdeles tilraader han hellere at begrunde Hospitalet paa aarlige Gaver og uvisse Indtægter, end paa Grundeiendomme og fast Rente, som sees at have fristet Herrer og Konger; navnlig henviser han til Anpart i Sagefald, Brag, arveløst

4) Dette skeer deels ved at paavise, at een god Gierning ikke er nok, deels i en allegorisk Udlæggelse af den Pligt at bygge Hospital, hvoraf en Prøve er meddeelt i § 3 Not. 20 S. 32.

5) Han klager over at Klostrene ødelagdes ved de nu opkomne Forlehninger. Et andet Sted beklager han, at Klosterfolk hades og Klostre nedlægges, hvor fattige Folks Børn indtoges og opfødtes til Guds Lov og Tieneste, „ther nw deß wær holdis for spot oc gecklery, som andhet møghet ther Gud hør till." (C. 4.) Reformationen kalder han det „Bulder, ther nw er vdi then christhen kircke." (C. 1).

Gods, Almisse, som bedes i Guds Navn alene, o. m.; han vilde gierne tilføie hvad der vindes i Spil og anden ulovlig Handel; men han mener ikke, at den Lov kan vedtages, siden Konger og andre mægtige Fyrster have ogsaa begyndt at doble og forøde; ligesom han i det Hele giør hyppige Udfald mod Tidens Fordærvelse, især Overdaadighed, Undertrykkelse, Uredelighed og Vellevnet, og udtaler jevnlig et haabløst Ønske om en god Reformats i slige Henseender. Tilsidst indskiærper han Vigtigheden af et heldigt Valg af Forstandere, ikke uden Sideblik til de Misligheder, som hidtil havde gaaet i Svang. Igiennem hele Bogen udtaler sig den varmeste Iver for de ulykkelige Medmennesker og den kraftfulde moralske Alvor, som hverken skaanede Venner eller Fiender [6]).

Af det paatænkte Hospital blev imidlertid Intet; men den Bog, som det saaledes fremkaldte, skal have været anseet vigtig nok til at udgives paa Ny efter Reformationen 1539 [7]).

Et andet Arbeide, som beskiæftigede Paulus Eliæ i Aaret 1527, var endnu mere beslægtet med Kirkeforbedringens Sag. Hans Discipel og Ordensbroder Frands Wormordsen havde foretaget sig at oversætte Davids Psalmer paa Dansk og begierede dertil hans Bistand. I hvilket Forhold dette Foretagende stod til den lutherske Reformation, er ikke saa ganske klart; muligen blev det ikke seet i samme Forhold til den af begge disse Mænd. Det er bekiendt, at Luthers nye Oversættelse af det Nye Testament aftvang det kirkelige Partie i Tydskland en

6) »Exempel sætter ieg icke, at inghen skall merckis,« skriver han vel (Bl. B. 4); men han beskylder Prælaterne for at smøre deres Hænder med falske og stiaalne Pendinge, og siger, at Hospitalerne ogsaa fik Forstandere for Gunst og Gave, og at der vare mange Brøst, der havde en hovisk Reformats Behov. (C. 1 og 2.)

7) Dette siges at være skeet i Forbindelse med Fr. Wordmorsens Messebog (Olivar. p. 107); men jeg har ikke forefundet denne Udgave nogensteds.

catholsk Oversættelse til Modvægt imod den lutherske; det samme var Tilfældet i Sverrig, hvor Erkebiskoppen allerede 1525 havde opfordret sin Geistlighed til at komme Tidens Trang imøde paa denne Maade[8]), medens Lars Pehrsons Nye Testament blev udgivet fra protestantisk Side 1526. Et Bidrag til Bibeloversættelse kunde saaledes unegtelig udspringe fra Modsætning til Reformationen, ligesaavel som fra Bestræbelse for at samvirke med den. Men netop Valget af Psalmerne tyder dog nærmest paa det Sidste. Denne Bog havde Luther oversat og udgivet som det første Stykke af det Gamle Testament 1524, og, som vi nedenfor skulle see, satte Frands Wormordsens Foretagende sig paa flere Maader i Forbindelse med Luthers. Men Paulus Eliæ kunde fuldkommen vel samvirke med ham i dette, uden at fornegte sine Grundsætninger, efterdi Frands Wormordsen var anseet for en kirkelig Theolog indtil Aaret 1528, skjønt vel reformatorisk sindet[9]), og Paulus Eliæ selv altid billigede høiligen enhver Bestræbelse for at giengive den hellige Skrift i en retsindig Mening i Modersmaalet, idet han betænkte den Frugt, som kunde tilflyde ei alene Danske, men ogsaa Svenske og Norske af en dansk Oversættelse[10]). Om han endog saae Luthers

8) Skandinav. Handl. XVIII. 279. 300 og 296.

9) S. ovenf. § 12 Not. 24. Først 1528 faldt han fra den catholske Kirke (S. R. D. 2, 584) og var altsaa dengang endnu Lector i Kiøbenhavn, som han kaldes under Lage Urnes Brev 1527. (Ovenf. § 12 Not. 23).

10) S. hans Ord i Anledning af Hans Michelsens Nye Testament § 15 S. 161. I nærværende Tilfælde giver Frands Wormordsen ham det Vidnesbyrd, at „han altydt giffuer thette arbeyde stor magt, „som wdi en retsindig mening wdtrycker then hellige scrifft paa wor „almindelige tale. Att han aff syn fornwfft merckelige befinder, huess „fruct ther wdaff kan fødis, icke alsomenniste alle Danske mendt till „gode, Men oc saa Swenske oc Norgske, oc om nogre andre findis, „huess maall som haffuer almenig eyendom mett then danske tale." (Dedicat. A. 4.)

Ord og Tanker benyttes derved, eller selv tog Hensyn til dem ved Arbeidet, kunde det vel bestaae med hans Anskuelse om den Mand, i hvis Skrifter han troede at gienfinde saameget, der ikke var hans Eget, men gamle Kirkelæreres Lærdomme[11]. Desuden forklarede Frands Wormordsen sig selv saaledes over sit Foretagende, at det syntes væsentlig at adskilles fra den luthersk-reformatoriske Tendents: han møder i Dedicationen den Indvending, at den hellige Skrift vilde blive udsat for at misbruges ved at oversættes, i det han deels henviser til det Uundgaaelige i, at Misbrug og Forargelse maa komme, og til Evangelisters og Kirkefædres eget Exempel; deels skielner skarpt mellem de to Maader at læse Skriften paa, nemlig til egen Opbyggelse, og i Lærdoms Viis til derved at opkaste sig til Lærere, hvilket ene tilkommer dem, som dertil af Gud eller Guds Brud, den hellige Kirke, ere udvalgte og kaldede; Lægmanden skal i det Høieste kun sige sin Mening uden Bulder, Kiv og Trætte[12]. Kun een Betingelse maatte rimeligviis Paulus Eliæ stille, hvilken imidlertid ogsaa Frands Wormordsen kunde selv finde passende, nemlig at Luthers Navn ikke blev nævnet. Iblandt de saakaldte Texter, hvorefter Oversættelsen blev udarbeidet, forekomme ogsaa to tydske: den ene østertydsk, den anden paa „Brabandts Maal og menige Vester-

11) S. ovenf. § 13 Not. 6 og 8.

12) Bl. B. 2—4. Denne velskrevne Apologie tilhører udentvivl Frands Wormordsen allene, navnlig kan der neppe gienfindes nogen anden Tanke, som kunde tilhøre Paulus Eliæ, end de sidstnævnte Yttringer om Bulder og Trætte; i det øvrige Indhold vil man finde Spor af en mere genial Tankeflugt end hos Paulus Eliæ, f. E. hvor han siger om den mulige Misbrug: »Saa haffuer seg gudz ordt som eet »sckønt blomster, ther woxer paa marcken, aff hwilcket een ediroppe »sancker edyr oc eett By honnig.« og naar han fremdrager Evangelisterne selv som dem, der skulde have forseet sig, »ther the screffue »theris Euangelia paa thet maal, som wor y the dage almenneligt »offuer thet gantscke Greckeland, Egyptiland oc een stor part aff Italieland.« Der forekomme ogsaa Ord, som neppe ville findes hos Paulus Eliæ, saasom Gienløßen (B. 4) Ledeßmend (B. 4).

lands Tale": begge ere rimeligviis Luthers; ligeledes er Fortalens Indhold for størstedelen Luthers Ord, men han nævnes ikke.

Frands Wormordsens Oversættelse af Psalmerne bliver i Almindelighed betragtet som et Vidnesbyrd om mærkelige Kundskaber i Grundsproget[13]), da en Oversættelse efter dette vistnok maatte vække Beundring, saasom det dengang nylig opkomne hebraiske Sprogstudium indskrænkede sig til saare faa af Reformationens ypperste Anførere. Men det turde være, at en heel Misforstaaelse ligger til Grund for denne Mening, som vi ikke kunne lade uomtalt her, efterdi man maatte tillægge Paulus Eliæ Andeel i denne Ære, som den, der baade var Frands Wormordsens Lærer og hans Medarbeider i Værket. Af Oversættelsens egen Beskaffenhed vil det neppe være muligt at føre noget Beviis for eller imod Brugen af Grundsproget selv, (ligesom intet saadant er forsøgt) da Oversætteren selv tilstaaer at have benyttet saamange Oversættelser, at han udentvivl stedse vil kunne befindes at stemme overeens med den ene eller den anden. Og forsaavidt som han undertiden har giort en Bemærkning om det hebraiske Ord, der enten er bibeholdt i Oversættelsen eller med Forsæt tilsidesat, vil man i disse Anmærkninger finde ligesaalidet Beviis for hebraisk Sprogkundskab, som i de øvrige oplysende Noter, ved hvilke han vil komme Læseren til Hielp ved Forklaring af Begrebet[14]). Det maa derfor væsentligst afhænge af

---

13) Dän. Bibl. 3 St. S. 80, og Münter Ref. Hist. II. 24, hvor det hedder ligefrem, at han „forstod Hebraisk, og ei giorde Oversættelsen efter nogen ældre.“ Rigtigere bedømmes hans Forhold til Grundtexten i Molbechs ovenfor nævnte Program S. 56, til hvilket jeg i det Hele maa henvise med Hensyn til dette Værk; hvorhos jeg kun skal bemærke, at nærværende Afsnit er udarbeidet uden alt Hensyn til Etatsr. Molbechs Arbeide, saa at de Overeensstemmelser, der findes i adskillige Puncter, ere uafhængige af hinanden.

14) Det er ialt kun 4 Anmærkninger, i hvilke han nævner det Hebraiske

Forfatterens egen Erklæring om sit Forhold til Grundtexten; paa Titelbladet er det ikke angivet, fra hvilket Sprog Oversættelsen er giort; men i Kongens Privilegium siges: at Frands Wormordsen „havde for Kongen ladet berette, at han menige danske Folk tilgode havde udsat Davids Psalter af Latinen paa Dansk Maal.“[15] I Dedicationen til de adelige Belyndere, som havde anmodet ham om denne Oversættelse[16]), klager han vel over det danske og andre Sprogs Ufuldkommenhed, lignet med det hebraiskes (formeentlige) Rigdom og Dybde, og forklarer, at han havde stræbt at udtrykke den hebraiske Texts hemmelige Kraft ved at bruge mange og adskillige

i Forhold til Oversættelsen. Ps. 17 (18, 11) bemærkes »at Cherub paa Hebraisk mærker en Fugl«; Ps. 67 (68, 13) »at Husets Skiønhed kaldes paa Hebraiske Hustru« (men Texten har ligesom Oversættelsen Husets Skiønhed, saa at det kun er Forklaring af Begrebet.) Ps. 72 (73, 7) er et Vers frit oversat, og der tilføies, hvorledes det lyder paa hebraisk ɔ: ordret; Ps. 105 (106, 15) oversættes: »han sendte dem nok,« men bemærkes, at i den hebraiske Text læses: »sendte dem Magerhed,« hvilket ogsaa er Tilfældet baade i Grundtexten og i Vulgata. De to sidste Bemærkninger allene forudsætte et Hensyn til Texten; men om det er til den, vi kalde den hebraiske Text, bliver dog uvist (s. sg. Not. 19). Paa fire andre Steder findes Anmærkninger, der vel sigte til hebraiske Ord, som ere bibeholdte i Texten; men ikkun een af dem har nogen sproglig Bestanddeel: Ps. 73 (74, 14) „Leviathan er den gamle Ormens Navn;“ medens de tre andre (Ps. 3, 17, 23) forklare Sela, Belial og Zebaoth uden alt Hensyn til Sprogbetydningen, f. E. Belials Forsamling »mærker deres Hob, som ere uden Gud og Guds Aag.« Dette er alt det Spor, der findes af Hebraisk i denne Psalter; de andre Anmærkninger, som hist og her ere anbragte, angaae kun Meningen, og staae i den Grad udenfor alt Forhold til Sproget, at oftere eet og samme Begreb forklares ganske forskielligt, f. E. Piile Ps. 76 om Lynild og Ps. 90 om Fare; Kalve, Ps. 50 om Tak og Lov, og Ps. 67 om Tyranners Tilhængere.

15) Privilegiet, dateret Onsdag efter St. Knud Konges Dag 1528, læses bag i Bogen.

16) Anders Bilde til Søholm og Hovedsmand paa Stegehuus, samt hans Hustrue Petronille Olufs Datter.

Texter[17]); men ligesom hiin Klage og denne Priis over det Hebraiske er mere en Gienlyd af Luthers Ord[18]) end Beviis for selvstændig Erfaring; saaledes antydes aldeles ikke, at Oversætteren skulde have søgt Støtte i Reuchlins eller Andres sproglige Arbeider; men han siger alene at have arbeidet ved Hielp af forskiellige Texter. Af slige Texter opregnes nu 7, som alle ere ældre og nyere meest latinske Oversættelser, af hvilke een kaldes den hebraiske, eller det hebraiske Psalterium, nemlig Hieronymi umiddelbare Oversættelse i Vulgata; derimod nævnes ikke den ældste af alle Oversættelser, den alexandrinske; thi den var græsk. Af alle disse forskiellige Texter havde nu (hedder det fremdeles) Oversætterne som vindskibelige Bier uddraget det, som bedst lod sig feie og lempe efter det danske Sprog (ei hvad der havde Medhold i Grundsproget), og naar det da tilsidst hedder: „men den hebraiske Text, som er den prophetelige Mening næst angaaendes, have vi dog besynderlige efterfulgt," da bliver det vistnok rimeligst, at hermed menes hiin Oversættelse af Hieronymus i

---

17) »Men huore swaagert thet wor att frambringe, kan ingen troo wden »then, som haffuer tracterit samme handel. Fordi thet dansche maall »er icke føyeligt mett andre maal, att thet kan seg altydt wel befalde, »oc besynderlige wdi diwb oc grwndig handel. Oc then scrifft, som »er først wdgangen paa then hebraiske tale, ther haffuer oc bruger »mange wilkor, som andre twngemaall konde icke taale oc fordrage, »Oc serdelis dansche, ther saar (sic) haardelig wdtrycker then hemme»lige krafft, som then hebraische text indeholder. Ther wij haffue »dog giortt aff wor yderste flyd saa meget oss møieligt wor aff wor »faakwndighet.« (Bl. A. 4.)

18) Fortalen til hans Overs. af Psalmerne 1524: »Es ist die Ebräische Sprache so reich, daß keine Sprache sie mag genungsam erlangen. Und sonderlich in göttlichen heiligen Sachen ist sie reich mit Worten, daß sie wohl billig eine heilige Sprache heißen mag. Derohalben keine Verdolmetschung so frey gehen kann, als es im Ebräischen selbst lautet, ohne was noch ist derer verblümten Worte, die man figuras nennet, darinnen sie auch alle Zungen übertrifft.« (Leipz. A. IV, 341).

Vulgata, alvenstund Udtrykket selv „at den kommer den prophetiske Mening nærmest," fører Tanken til en Oversættelse[19]), og desuden Critikens Resultat stedse er blevet, at Frands Wormordsens Psalter holder sig nærmest til Vulgata, hvis Numerering og Benævnelse af Psalmerne den ogsaa har beholdt[20]).

Saaledes stadfæstes Frands Wormordsens Ord til Kongen, at han havde oversat Psalteriet af Latin. Han nævnede kun Latinen, thi denne var hans Grundtext; men

19) Det hedder i Fortsættelse af det anførte Stykke: „Till hwilcid wy „haffue fordi (som wel behoff giordis) bruget mange oc atskillige „texter. Serdelis thesze effther screffne. Som er først then ther kirkin „bruger wdi syn lesning oc kaldis Psalterium gallicum. Thet andet „Romanum. Thet tredie Hebraicum, som sanctus Hieronymus haffuer „paa latine wdsett aff thet hebraiscke twngemaal. Framdelis twenne „tydscke psaltere, then eene paa østertydscke oc then anden paa Bra„bantz maal oc menige westerlandz tale. Ther till met andre twenne, „som wore aff thet hebraiscke maal y latine wdsette aff Felice Pra„tensi for nogre aar, oc Conrado Pellicano, som en nw er y liffue „oc y atskillige twngemaal saare forfaren. Aff saa mange atskillige „texter, ligerwyss som windskiffuelige Byer aff allehonde blomster, „haffue wy wdraget thet som aff wort forstand kwnde seg allerbeste „føge oc lemppe mett wor Dantscke tale, oc ther aff beredt thette „arbeyde, som een Bystock tilhobe kommer aff atskillige vrther oc „blomster. Men then hebraiscke text, som er then prophetelige mening „nest angaaendis, haffue wy dog besynderlige effther fwldt." (Bl. B. 1.) Om de 4 sidste af disse Oversættelser gives litherairhistoriske Oplysninger i Dän. Bibl. anf. St. 79, til hvilke der ikke her (hvor vi ikke skulle omhandle Frands Wormordsens Arbeide) er Anledning til at føie mere. Kun om de tre første maa bemærkes, at Psalterium Romanum er Hieronymi første Revision af den kirkelige Oversættelse af Psalmerne, Psalterium Gallicum hans anden, og at det er hans i Vulgata optagne Oversættelse efter Grundtexten, der her kaldes „den hebraiske Text" — et Navn, som den ikke uden Grund førte, efterdi de andre Oversættelser vare udsprungne af den alexandrinske græske Text, men denne alene gjengav et tro Billede af den egentlige Grundtext.

20) Dette siges allerede udtrykkelig af Christiern Pedersen (s. Not. 36) og erkjendes af Münter (anf. St. 25) efter Exemplerne i Dänische Bibl., og det vilde udentvivl blive end mere indlysende ved den omhyggeligere Undersøgelse, som denne Bog unegtelig fortiente.

Texter[17]); men ligesom hiin Klage og den
braiske er mere en Gienlyd af Luthers
selvstændig Erfaring; saaledes an
sætteren skulde have søgt Støtte
sproglige Arbeider; men han
Hielp af forskiellige Texter.
som alle ere ældre og n
hvilke een kaldes den h
nemlig Hieronymi u
imod nævnes ikke
andrinske; thi den
ter havde nu ... han selv tyde-
skibelige Vier ... ng i høi Grad ubevandret
efter det da ... ans Udygtighed i øvrigt ikke fan
sproget), o ... m han selv beskedent skildrer den[25]), og
Text, som
vi dog
ligst,

...32 fgg. Münter a. St. Især Molbech anf. St.
...edication begynder: »Nw maa y see, (edele folck) wbi hvad
...ved ieg er kommen aff eder store begæring oc lange traa (sic).
...er maa y nw fordi see psalterin icke paa latine eller tydske, men
17) »dansche, ther y wore aff meg saare begærindis«, (Bl. A. 3) som om Anders Bilde og hans Hustrue ellers havde seet sig nødt til at læse den paa Tydsk og havde havt Leilighed dertil.

23) I Dedicationen læses foruden det i foreg. Note Anførte: »theite mit arbeyde (A. 4 og B. 2), som ieg nw giort haffuer« (B. 3); »huo som meg for thette arbeyde foracter« (B. 3); »Eders hwsfrue wor aff meg begærindis« (B. 5); »Offuer min fattige tieneste skulle y altid raade oc biwde« (B. 6). Desuden kaldes Oversættelsen i det anførte kongelige Privilegium (ovenf. Not. 15) og i den anonyme Fortale allene Frands Wormordsens.

24) Ovenf. Note 17 og 19.

25) »Jeg er thet dantsche maal wbewan, som eet wanwittigt barn wbi »bog, ther først settis til skole. Hwilcket Tydsckin myn moders maal, »som meg altyd falder y mwnden, nar ieg skal tale danske, hafftr »elarlige bewyst« (Bl. A. 4). Men først taler han her nærmest om det mundtlige Ord; dernæst ansaae dog Anders Bilde og hans Hustrue ham for skikket til det Arbeide, de begierede af ham; fremdeles har han i A. 1531, 1534, og senere udgivet danske Skrifter

... dede fra gamle Lærer Paulus Eliæ om ... roget.

... den, som baade kunde og vilde; som ... aulus Eliæ ham med sin Tunge ... danske Maals naturlige Eien- ... rdsen giver ham det hæder- ... h, medens hans Uvenner ... er af Evangeliet, stedse ... il Formaal at aabne ... ittet[26]. Det bliver ... paavise den Andeel, som ... Maade har havt i Oversættelsen ... Valg og Berigtigelser af Udtryk kunde ..., uden at Spørgsmaal om Fortolkning og om ... saakaldte Texter maatte opstaae, og det lader ... for vel forklare, at Frands Wormordsen kunde tale om ... aulus Eliæ som Medarbeider i Oversættelsen, skjønt han

(f. min Dissert. Cath. & Ref. p. 14, 15 og 33), der ikke i nogen betydelig Grad røbe en ubevandret Skribent; (see et Exempel nedenfor § 20 Note 1 og 2); endelig omtaler Historien hans mægtige Indflydelse paa Folket, da han i samme Aar optraadte som Reformator i Malmøe, medens den fiendtlig sindede Historieskriver, der omtaler alle andre Feil hos ham, ikke med et Ord antyder det Latterlige i, at en Udlænding, der ei kunde Sproget, opstod som Folketaler og Folkeskribent. (S. R. D. 2, 584). Men ved en Bibeloversættelse, hvor Sprogets bedste Malm bør fremdrages og benyttes, var det naturligt, at en født Udlænding kunde føle Trang til Bistand af den Mand, som ansaaes for at have Sproget fortrinlig i sin Magt.

26) Han siger, at hans Oversættelse vilde have viist, at Tydsken faldt ham i Munden, „ther som then gode fader, Lector Paulus, myn „gamble mestere, haffde icke met syn twnge som met een grænsæll „hwiwpitt meg til at søge thette mit arbeyde effter danske maals natur„lige eyendom, hwilked han tilheden giorde meget heller, en mange „aff hans wwenner skule troo, som hanwm nw berøbe thet hellige „Euangelii fiende oc modstandere, Nar han altydt“ x. som Note 10 er anført.

han havde ogsaa flittigen benyttet Luthers i Aaret 1524 udkomne Oversættelse af Psalmerne[21]), og det er rimeligt, at denne Bog endog har givet Anledning til hans Arbeide[22]).

Hvad Andeel Paulus Eliæ havde i dette Oversætterarbeide, er det Spørgsmaal, som angaaer os nærmest. Fr. Wormordsen omtaler Oversættelsen som sin egen, saa ofte og saa stærkt, at den maa ansees for at være hans[23]); og naar der paa et enkelt Sted tales om en forenet Virksomhed af begge, der kunde synes at antyde en fuldstændig Samvirken i det hele Arbeide[24]), maa det vistnok forstaaes som en beskeden Udvidelse af den Hielp, han modtog af Paulus Eliæ. Men hvad han søgte hos Paulus Eliæ, angiver han selv tydeligen. Han skriver, at han følte sig i høi Grad ubevandret i det danske Sprog, (skiønt hans Ubygtighed i øvrigt ikke kan antages for saa stor, som han selv beskedent skildrer den[25]), og

21) Dän. Bibl. 3, 82 fgg. Münter a. St. Især Molbech anf. St. S. 56.

22) Hans Dedication begynder: „Nw maa y see, (edele folck) wdi hwad „dierffhed ieg er kommen aff eder store begæring oc lange traa (sic). „Her maa y nw fordi see psalterin icke paa latine eller tydscke, men „dansche, ther y wore aff meg saare begærindis“, (Bl. A. 3) som om Anders Bilde og hans Hustrue ellers havde seet sig nødt til at læse den paa Tydsk og havde havt Leilighed dertil.

23) I Dedicationen læses foruden det i foreg. Note Anførte: „thette mit arbeyde (A. 4 og B. 2), som ieg nw giort haffuer“ (B. 3); „huo som meg for thette arbeyde foracter“ (B. 3); „Eders hwsfrwe wor aff meg begærindis“ (B. 5); „Offuer min fattige tieneste skulle y altid raade oc biwde“ (B. 6). Desuden kaldes Oversættelsen i det anførte kongelige Privilegium (ovenf. Not. 15) og i den anonyme Fortale allene Frands Wormordsens.

24) Ovenf. Note 17 og 19.

25) „Jeg er thet dantscke maal wbewan, som eet wanwittigt barn wdi „bog, ther først settis til skole. Hwilckedt Tydsckin myn moders maal, „som meg altyd falder y mwnden, nar ieg skal tale danske, haffde „clarlige bewyst“ (Bl. A. 4). Men først taler han her nærmest om det mundtlige Ord; dernæst ansaae dog Anders Bilde og hans Hustrue ham for skikket til det Arbeide, de begierede af ham; fremdeles har han i A. 1531, 1534, og senere udgivet danske Skrifter

at han derfor anmodede sin gamle Lærer Paulus Eliæ om at hjelpe sig med Sproget.

Han vendte sig til den, som baade kunde og vilde; som med en Grovfiil hjalp Paulus Eliæ ham med sin Tunge til at føie Arbeidet efter det danske Maals naturlige Eiendommelighed; og Frands Wormordsen giver ham det hæderlige Vidnesbyrd, at han ovenikjøbet, medens hans Uvenner udraabte ham som Fiende og Modstander af Evangeliet, stedse tillagde en Bestræbelse Værd, som havde til Formaal at aabne Adgangen til de hellige Skrifter for Folket[26]. Det bliver imidlertid stedse umuligt nærmere at paavise den Andeel, som Paulus Eliæ paa denne Maade har havt i Oversættelsen selv, som den nu er: Valg og Berigtigelser af Udtryk kunde ikke altid drøftes, uden at Spørgsmaal om Fortolkning og om de forskjellige saakaldte Texter maatte opstaae, og det lader sig derfor vel forklare, at Frands Wormordsen kunde tale om Paulus Eliæ som Medarbeider i Oversættelsen, skjønt han

(s. min Dissert. Cath. & Ref. p. 14, 15 og 33), der ikke i nogen betydelig Grad røbe en ubevandret Skribent; (see et Exempel nedenfor § 20 Note 1 og 2); endelig omtaler Historien hans mægtige Indflydelse paa Folket, da han i samme Aar optraadte som Reformator i Malmøe, medens den fiendtlig sindede Historieskriver, der omtaler alle andre Feil hos ham, ikke med et Ord antyder det Latterlige i, at en Udlænding, der ei kunde Sproget, opstod som Folketaler og Folkeskribent. (S. R. D. 2, 584). Men ved en Bibeloversættelse, hvor Sprogets bedste Malm bør fremdrages og benyttes, var det naturligt, at en født Udlænding kunde føle Trang til Bistand af den Mand, som ansaaes for at have Sproget fortrinlig i sin Magt.

26) Han siger, at hans Oversættelse vilde have viist, at Tydsken faldt ham i Munden, »ther som then gode fader, Lector Paulus, myn »gamble mester, haffde icke met syn twnge som met een granfæll »hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danske maals natur»lige eyendom, hwilcked han tilbeden giorde meget heller, en mange »aff hans wwenner skule troo, som hanwm nw berobe thet hellige »Euangelii fiende oc modstandere, Nar han altydt« rc. som Note 10 er anført.

han kun paatog sig at forbedre Sproget. Men ogsaa Sprogets Berigtigelse ved en fremmed Haand er af det Slags Forbedringer, som lade blive et vidt Spillerum for Formodninger: naar Sproget i denne Oversættelse ingenlunde er reent, da viser sig Grændsen for den fremmede Bistand[27]; naar det ikke altid er sig selv liigt, viser sig dens Indflydelse[28]; men hvorvidt de mange ægte danske Ord og Talemaader, der forekomme, tilhøre den Ene eller den Anden, lader sig ikke bestemme; kun Sprogets korte og concise Dannelse i det Hele maa saameget snarere tilskrives Frands Wormordsen selv, som denne Egenskab ei udmærkede Pauli Eliæ Stiil, og denne danner tilligemed Sprogets mindre Reenhed end Pauli Eliæ Sprog det bedste Beviis for, at denne stod udenfor Oversætterarbeidet selv i dets Heelhed[29].

I Summarierne og de Anmærkninger, med hvilke Frands Wormordsen ledsagede sin Oversættelse, og som ere hyppigst i Begyndelsen, men meget sparsomme i Slutningen, er det ikke rimeligt, at Paulus Eliæ havde nogen Deel; det maa kun bemærkes, at de vel i deres Aand ere evangeliske, men uden

27) Frands Wormordsen skriver: hør meg bøn (f. bønhør mig E. 3) wiishedt (f. Wiisdom R. 1.) Raadilse (f. Forstand eller Raad R. 1.) Froyde (f. Fryd E. 4.) Behydding (f. Beskyttelse F. 1.) Overtrædning (f. Overtrædelse M. 4.) beskydde (f. det almindelige: forbettinge. R. 2) Compact (f. Pagt R. 3.) er mig leefst (f. er mig kiært E. 3.) Handewerck (f. gierning J. 2.) wndfanget (f. modtaget O. 4.) og flere Ord, som ere fremmede for Paulus Eliæ, og i hvilke man oftere vil gienkiende tydske Ord, der ere indkomne i det senere Danske.

28) F. E. befrygte sig (E. 8. O. 1.) og frygte (J. 4.); Sterckhedt (F. 1.) og Styrcke (R. 4 og oftest) berøcthet (R. 1.) og berømmt; og mange deslige smaa Uovereensstemmelser kunne vel paavises, men give vistnok ingenlunde et udtømmende Begreb om Pauli Eliæ Deeltagelse.

29) Man kunde atter her tænke, at Paulus Eliæ spillede under Dække med de Evangeliske, og kun forbød Frands Wormordsen at nævne den rette Oversætters Navn; men Bogens hele Charakteer forbyder dette, ei mindre end Pauli Eliæ egen og Frands Wormordsens daværende Stilling i Kiøbenhavn.

noget aabenbart Udfald mod Catholicismen; endog Helgene nævnes i dem som oftere i Oversættelsen[30]; og der tales kun om Pharisæer, Jøder og Hovmodige paa en Maade, der rigtignok let tillod, men ikke aabenbar udtalte den concrete Anvendelse paa det kirkelige Clerefie; man kan spore, at Frands Wormordsen var nær ved at blive Lutheraner.

Derimod har Paulus Eliæ endnu paa en anden Maade viist sin Interesse for denne Oversættelse ved at tilføie den et heelt Arbeide, som han enten da udførte eller tidligere havde forfattet. Det var en Oversættelse af Athanasii Bog om Psalterens Kraft, egentlig et Udtog af denne Kirkefaders Brev til Marcellus om Psalmernes Fortolkning[31]. Det er ikke af stort Omfang og indeholder efter en almindelig Anbefaling af Psalmerne en Anviisning til at finde de Psalmer, som kunne læses efter de forskjellige Stemninger og Forhold, i hvilke Læseren befandt sig — et Slags Casuistik i Opbyggelseslæsning[32]. Det er ikke sandsynligt, at dette Arbeide har befordret Brugen af Psalmerne hos de Evangeliske. Men det er altid mærkeligt som den første danske Oversættelse af en Kirkefaders Ord. Dog har Paulus Eliæ ikke oversat det af Originalen — han havde maaskee

30) The hellige apostle oc andre gudz helgen (E. 4. og S. 1). Jf. E. 4. O. 1. o. fl. St.

31) Athanasii Op. ed. Colon. 1686 t. 1. p. 959 sqq.

32) Titelen er: Then store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasii Bog om Psalterins krafft wdsett aff Broder Paulo Helie Carmelita. Det udgiør kun 5 Blade i Qvart, men meget fiint trykt, og findes ikke udgivet særskilt. Som en Prøve af denne Casuistik skal jeg anføre een Anviisning: »Om thu met »tilfluct indtill gudt haffuer thet offuerkommet, som teg er sagt v»modt, oc thu will tacke gudt oc fortællie hans godhedt mod teg, tha »haffuer thu XVB psalm. Deus noster refugium«. — Saaledes gjennemgaaes alle Psalmer efter Tallenes Orden, dog at ofte flere Psalmer anbefales under eet Tilfælde.

han havde ogsaa flittigen benyttet Luthers i Aaret 1524 udkomne Oversættelse af Psalmerne[21]), og det er rimeligt, at denne Bog endog har givet Anledning til hans Arbeide[22]).

Hvad Andeel Paulus Eliæ havde i dette Oversætterarbeide, er det Spørgsmaal, som angaaer os nærmest. Fr. Wormordsen omtaler Oversættelsen som sin egen, saa ofte og saa stærkt, at den maa ansees for at være hans[23]); og naar der paa et enkelt Sted tales om en forenet Virksomhed af begge, der kunde synes at antyde en fuldstændig Samvirken i det hele Arbeide[24]), maa det vistnok forstaaes som en beskeden Udvidelse af den Hielp, han modtog af Paulus Eliæ. Men hvad han søgte hos Paulus Eliæ, angiver han selv tydeligen. Han skriver, at han følte sig i høi Grad ubevandret i det danske Sprog, (skiønt hans Udygtighed i øvrigt ikke kan antages for saa stor, som han selv beskedent skildrer den[25]), og

21) Dän. Bibl. 3, 82 fgg. Münter a. St. Især Molbech ans. St. S. 56.

22) Hans Dedication begynder: »Nw maa y see, (edele folck) wdi hwad »dierffhed ieg er kommen aff eder store begæring oc lange traa (sic). »Her maa y nw fordi see psalterin icke paa latine eller tydscke, men »danscke, ther y wore aff meg saare begærindis«, (Bl. A. 3) som om Anders Bilde og hans Hustrue ellers havde seet sig nødt til at læse den paa Tydsk og havde havt Leilighed dertil.

23) I Dedicationen læses foruden det i foreg. Note Anførte: »thette mit arbeyde (A. 4 og B. 2), som ieg nw giort haffuer« (B. 3); »huo som meg for thette arbeyde foracter« (B. 3); »Eders hwsfrwe wor aff meg begærindis« (B. 5); »Offner min fattige tieneste skulle y altid raade oc biwde« (B. 6). Desuden kaldes Oversættelsen i det anførte kongelige Privilegium (ovenf. Not. 15) og i den anonyme Fortale allene Frands Wormordsens.

24) Ovenf. Note 17 og 19.

25) »Jeg er thet dantscke maal wbewan, som eet wanwittigt barn wdi »bog, ther først settis til skole. Hwilckedt Tydscken myn moders maal, »som meg altyd falder y mwnden, nar ieg skal tale danske, haffde »elarlige bewyst« (Bl. A. 4). Men først taler han her nærmest om det mundtlige Ord; dernæst ansaae dog Anders Bilde og hans Hustrue ham for skikket til det Arbeide, de begierede af ham; fremdeles har han i A. 1531, 1534, og senere udgivet danske Skrifter

at han derfor anmodede sin gamle Lærer Paulus Eliæ om at hjelpe sig med Sproget.

Han vendte sig til den, som baade kunde og vilde: som med en Grovfil hjalp Paulus Eliæ ham med sin Tunge til at føie Arbeidet efter det danske Maals naturlige Eiendommelighed; og Frands Wormordsen giver ham det hæderlige Vidnesbyrd, at han ovenhoved, medens hans Uvenner udraabte ham som Fiende og Modstander af Evangeliet, stedse tillagde en Bestræbelse Værd, som havde til Formaal at aabne Adgangen til de hellige Skrifter for Folket[26]). Det bliver imidlertid stedse umuligt nærmere at paavise den Andeel, som Paulus Eliæ paa denne Maade har havt i Oversættelsen selv, som den nu er; Valg og Berigtigelser af Udtryk kunde ikke altid drøftes, uden at Spørgsmaal om Fortolkning og om de forskjellige saakaldte Texter maatte opstaae, og det lader sig derfor vel forklare, at Frands Wormordsen kunde tale om Paulus Eliæ som Medarbeider i Oversættelsen, skjønt han

(f. min Dissert. Cath. & Ref. p. 14, 15 og 33), der ikke i nogen betydelig Grad røbe en ubevandret Skribent; (see et Exempel nedenfor § 20 Note 1 og 2); endelig omtaler Historien hans mægtige Indflydelse paa Folket, da han i samme Aar optraadte som Reformator i Malmøe, medens den fiendtlig sindede Historieskriver, der omtaler alle andre Feil hos ham, ikke med et Ord antyder det Latterlige i, at en Udlænding, der ei kunde Sproget, opstod som Folketaler og Folkeskribent. (S. R. D. 2, 564). Men ved en Bibeloversættelse, hvor Sprogets bedste Malm bør fremdrages og benyttes, var det naturligt, at en født Udlænding kunde føle Trang til Bistand af den Mand, som ansaaes for at have Sproget fortrinlig i sin Magt.

26) Han siger, at hans Oversættelse vilde have viist, at Tydsken faldt ham i Munden, »ther som then gode fader, Lector Paulus, myn »gamble mestere, haffde icke met syn twnge som met een granfæll »hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danske maals natur»lige eyendom, hwilcked han tilbeden giorde meget heller, en mange »aff hans wwenner skule troo, som hanwm nw berobe thet hellige »Euangelii fiende oc modstandere, Nar han altydt« rc. som Note 10 er anført.

han havde ogsaa flittigen benyttet Luthers i Aaret 1524 udkomne Oversættelse af Psalmerne[21]), og det er rimeligt, at denne Bog endog har givet Anledning til hans Arbeide[22]).

Hvad Andeel Paulus Eliæ havde i dette Oversættelsesarbeide, er det Spørgsmaal, som angaaer os nærmest. Fr. Wormordsen omtaler Oversættelsen som sin egen, saa ofte og saa stærkt, at den maa ansees for at være hans[23]); og naar der paa et enkelt Sted tales om en forenet Virksomhed af begge, der kunde synes at antyde en fuldstændig Samvirken i det hele Arbeide[24]), maa det vistnok forstaaes som en beskeden Udvidelse af den Hielp, han modtog af Paulus Eliæ. Men hvad han søgte hos Paulus Eliæ, angiver han selv tydeligen. Han skriver, at han følte sig i høi Grad ubevandret i det danske Sprog, (skiønt hans Udygtighed i øvrigt ikke kan antages for saa stor, som han selv beskedent skildrer den[25]), og

21) Dän. Bibl. 3, 82 fgg. Münter a. St. Især Molbech anf. St. S. 56.

22) Hans Dedication begynder: „Nw maa y see, (edele folck) wbi hvad „dierffhed ieg er kommen aff eder store begæring oc lange traa (sic). „Her maa y nw fordi see psalterin icke paa latine eller tydscke, men „danscke, ther y wore aff meg saare begærindis“, (Bl. A. 3) som om Anders Bilde og hans Hustrue ellers havde seet sig nødt til at læse den paa Tydsk og havde havt Leilighed dertil.

23) I Dedicationen læses foruden det i foreg. Note Anførte: „thette mit arbeyde (A. 4 og B. 2), som ieg nw giort haffuer“ (B. 3); „huo som meg for thette arbeyde foracter“ (B. 3); „Eders hwsfrwe wor aff meg begærindis“ (B. 5); „Offuer min fattige tieneste skulle y altid raade oc biwde“ (B. 6). Desuden kaldes Oversættelsen i det anførte kongelige Privilegium (ovenf. Not. 15) og i den anonyme Fortale allene Frands Wormordsens.

24) Ovenf. Note 17 og 19.

25) „Jeg er thet dantscke maal wbewan, som eet wanwittigt barn wdi „bog, ther først settis til skole. Hwilcket Tydsckin myn moders maal, „som meg altyd falder y mwnden, nar ieg skal tale danske, haffde „elarlige bewyst“ (Bl. A. 4). Men først taler han her nærmest om det mundtlige Ord; dernæst ansaae dog Anders Bilde og hans Hustrue ham for skikket til det Arbeide, de begierede af ham; fremdeles har han i A. 1531, 1534, og fenere udgivet danske Skrifter

at han derfor anmodede sin gamle Lærer Paulus Eliæ om at hjelpe sig med Sproget.

Han vendte sig til den, som baade kunde og vilde; som med en Grovfiil hjalp Paulus Eliæ ham med sin Tunge til at føie Arbeidet efter det danske Maals naturlige Eiendommelighed; og Frands Wormordsen giver ham det hæderlige Vidnesbyrd, at han overhoved, medens hans Uvenner udraabte ham som Fiende og Modstander af Evangeliet, stedse tillagde en Bestræbelse Værd, som havde til Formaal at aabne Adgangen til de hellige Skrifter for Folket[26]. Det bliver imidlertid stedse umuligt nærmere at paavise den Andeel, som Paulus Eliæ paa denne Maade har havt i Oversættelsen selv, som den nu er; Valg og Berigtigelser af Udtryk kunde ikke altid drøftes, uden at Spørgsmaal om Fortolkning og om de forskjellige saakaldte Texter maatte opstaae, og det lader sig derfor vel forklare, at Frands Wormordsen kunde tale om Paulus Eliæ som Medarbeider i Oversættelsen, skjønt han

(s. min Dissert. Cath. & Ref. p. 14, 15 og 33), der ikke i nogen betydelig Grad røbe en ubevandret Skribent; (see et Exempel nedenfor § 20 Note 1 og 2); endelig omtaler Historien hans mægtige Indflydelse paa Folket, da han i samme Aar optraadte som Reformator i Malmøe, medens den fiendtlig sindede Historieskriver, der omtaler alle andre Feil hos ham, ikke med et Ord antyder det Latterlige i, at en Udlænding, der ei kunde Sproget, opstod som Folketaler og Folkeskribent. (S. R. D. 2, 584). Men ved en Bibeloversættelse, hvor Sprogets bedste Malm bør fremdrages og benyttes, var det naturligt, at en født Udlænding kunde føle Trang til Bistand af den Mand, som ansaaes for at have Sproget fortrinlig i sin Magt.

26) Han siger, at hans Oversættelse vilde have viist, at Tydsken faldt ham i Munden, »ther som then gode fader, Lector Paulus, myn »gamble mestere, haffde icke met syn twnge som met een granfeell »hjwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter danske maals natur»lige eyendom, hwilcked han tilbeden giorde møget heller, en mange »aff hans wwenner skule troo, som hanwm ww berobe thet hellige »Evangelii fiende oc modstandere, Nar han altydt« etc. som Note 10 er anført.

han kun paatog sig at forbedre Sproget. Men ogsaa Sprogets Berigtigelse ved en fremmed Haand er af det Slags Forbedringer, som lade blive et vidt Spillerum for Formodninger: naar Sproget i denne Oversættelse ingenlunde er reent, da viser sig Grændsen for den fremmede Bistand[27]); naar det ikke altid er sig selv liigt, viser sig dens Indflydelse[28]); men hvorvidt de mange ægte danske Ord og Talemaader, der forekomme, tilhøre den Ene eller den Anden, lader sig ikke bestemme; kun Sprogets korte og concise Dannelse i det Hele maa saameget snarere tilskrives Frands Wormordsen selv, som denne Egenskab ei udmærkede Pauli Eliæ Stiil, og denne danner tilligemed Sprogets mindre Reenhed end Pauli Eliæ Sprog det bedste Beviis for, at denne stod udenfor Oversætterarbeidet selv i dets Heelhed[29]).

I Summarierne og de Anmærkninger, med hvilke Frands Wormordsen ledsagede sin Oversættelse, og som ere hyppigst i Begyndelsen, men meget sparsomme i Slutningen, er det ikke rimeligt, at Paulus Eliæ havde nogen Deel; det maa kun bemærkes, at de vel i deres Aand ere evangeliske, men uden

---

27) Frands Wormordsen skriver: hør meg bøn (f. bønhør mig C. 3) wiisheydt (f. Viisdom R. 1.) Raadilse (f. Forstand eller Raad R. 1.) Froyde (f. Fryd C. 4.) Behyding (f. Beskyttelse F. 1.) Overtrading (f. Overtrædelse M. 4.) beskydde (f. det almindelige: forvettinge. R. 2) Compact (f. Pagt R. 3.) er mig leefst (f. er mig kiært C. 3.) Handewerck (f. gierning H. 2.) wndfanget (f. modtaget O. 4.) og flere Ord, som ere fremmede for Paulus Eliæ, og i hvilke man oftere vil gienkiende tydske Ord, der ere indkomne i det senere Danske.

28) F. E. befrygte sig (C. 8. O. 1.) og frygte (H. 4.); Sterckheydt (F. 1.) og Styrcke (R. 4 og oftest) berøcthet (R. 1.) og berømmt; og mange deslige smaa Uovereensstemmelser kunne vel paavises, men give vistnok ingenlunde et uetsommende Begreb om Pauli Eliæ Deeltagelse.

29) Man kunde atter her tænke, at Paulus Eliæ spillede under Dække med de Evangeliske, og kun forbød Frands Wormordsen at nævne den rette Oversætters Navn; men Bogens hele Charakteer forbyder dette, ei mindre end Pauli Eliæ egen og Frands Wormordsens daværende Stilling i Kiøbenhavn.

noget aabenbart Udfald mod Catholicismen; endog Helgene nævnes i dem som oftere i Oversættelsen[30]; og der tales kun om Pharisæer, Jøder og Hovmodige paa en Maade, der rigtignok let tillod, men ikke aabenbar udtalte den concrete Anvendelse paa det kirkelige Cleresie; man kan spore, at Frands Wormordsen var nær ved at blive Lutheraner.

Derimod har Paulus Eliæ endnu paa en anden Maade viist sin Interesse for denne Oversættelse ved at tilføie den et heelt Arbeide, som han enten da udførte eller tidligere havde forfattet. Det var en Oversættelse af Athanasii Bog om Psalterens Kraft, egentlig et Udtog af denne Kirkefaders Brev til Marcellus om Psalmernes Fortolkning[31]. Det er ikke af stort Omfang og indeholder efter en almindelig Anbefaling af Psalmerne en Anviisning til at finde de Psalmer, som kunne læses efter de forskjellige Stemninger og Forhold, i hvilke Læseren befandt sig — et Slags Casuistik i Opbyggelseslæsning[32]. Det er ikke sandsynligt, at dette Arbeide har befordret Brugen af Psalmerne hos de Evangeliske. Men det er altid mærkeligt som den første danske Oversættelse af en Kirkefaders Ord. Dog har Paulus Eliæ ikke oversat det af Originalen — han havde maaskee

30) The hellige apostle oc andre gudtz helgen (C. 4. og S. 1). Jf. C. 4. O. 1. o. fl. St.

31) Athanasii Op. ed. Colon. 1686 t. 1. p. 959 sqq.

32) Titelen er: Then store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasii Bog om Psalterins krafft wdsett aff Broder Paulo Helie Carmelita. Det udgjør kun 5 Blade i Qvart, men meget fiint trykt, og findes ikke udgivet særskilt. Som en Prøve af denne Casuistik skal jeg anføre een Anviisning: »Om thu niet »tilfluct indtill gudt haffuer thet offuerkommet, som teg er sagt v »modt, oc thu will tacke gudt oc fortællie hans godhedt mod teg, tha »haffuer thu XXB psalm. Deus noster refugium«. — Saaledes gjennemgaaes alle Psalmer efter Tallenes Orden, dog at ofte flere Psalmer anbefales under eet Tilfælde.

giort et heldigere Udtog, dersom han havde kiendt og kunnet læse denne; thi netop denne Liste paa Psalmerne er det mindst Aandsfulde i Athanasii Brev. Men Paulus Eliæ oversatte det af Latin, hvilket maa sluttes ikke alene af den Forklaring, som Frands Wormordsen i sin Dedication meddeler om det græske Skrifts Vandring igiennem latinske Oversættelser, men ogsaa af den Maade, hvorpaa Psalmerne benævnes efter deres latinske Begyndelse, medens Athanasii Original kun indeholder Angivelsen efter Tal[33].

Endnu er en Bestanddeel tilbage af Frands Wormordsens Bog, som man ogsaa har tilskrevet Paulus Eliæ; nemlig den korte Fortale foran Dedicationen, hvori en Unavngiven anbefaler Frands Wormordsen til Anerkiendelse og Overbærelse, samt Davids Psalmer til enhver christelig Læser. Men da den største Deel af denne Fortale er taget af Luthers Psalmer 1524, og da Sproget i Fortalen ingenlunde ligner Pauli Eliæ Stiil, kan den ikke hidrøre fra hans Haand. Meget snarere turde dette Forord tillægges Frands Wormordsen selv, skiønt han taler om sig i tredie Person; han kunde ved Bogens Udgivelse finde et Ord til Læseren fornødent, ved Siden af den specielle Dedication til

33) For at Læseren kan vide at vælge blandt Psalmerne, „haffuer oc saa „samme gode fader Lector Paulus seg tiltaget thenne wmage, oc ther „wdi effter fuld then store Christen mand sanctum Athanasium, een „hellig ærchebisp y Alexandria, ther besynderlige y syn tyd screff een „liden bog om the hellige psalmers krafft, som Angelus Politianus, oc „siden Joannes Reuchlinus, haffue for nogre aar wdsett aff greske oc „wdi latine. Then samme bog haffuer forneffnde Lector Paulus „nw wdsett paa Dantsche oc ladet wdgangen met thenne psaltere, at „hwn kand brugis som eet register for een lerdsagere oc een wnderwysere til hwer psalmis besynderlige och hemmelige krafft; hworfore „han haffuer icke tient lyden tack hooss thennom, som kwnde hentte och „hiæm bære nogen frucht aff thette arbeyde.“ (fol. B. 5 og 6). Om nogen af de nævnte Oversættelser er nøiagtig giengivet, har jeg ikke kunnet undersøge.

den adelige Familie, der formodentlig allerede havde modtaget Bogen i Manuskript[34]).

I Aaret 1528 udkom Bogen; Dedicationen er dateret 25 April 1528, Trykningen sluttet den 5 Sept. 1528; den blev trykt i Rostock, og det var formodentlig deels derfor, deels for at afværge Eftertryk, at Frands Wormordsen erhvervede kongeligt Privilegium paa at indføre og sælge den i Landet, samt 4 Aars udelukkende Eneret[35]). Hvad Modtagelse Bogen fandt, er lidet bekiendt[36]); ei heller, hvad Følger den medførte for begge Forfattere, der snart adskiltes til modsatte Veie[37]). Det er rimeligt, at Prælaternes Uvillie, da de erfarede

34) Det yttres i Dän. Bibl. a. S. S. 76 og af Molbech anf. Skr. S. 58, at Paulus Eliæ muligen var Forfatteren af dette Forord; men det har derved ikke været paaagtet, at den største Deel, nemlig hele Anbefalingen af Psalteren, er Luthers Ord (Werke L. Ausg. IV, 431), og de lyde derhos mere reen evangeliske, end Paulus Eliæ lettelig dengang vilde skrive. De andre Yttringer om Oversætterens fremmede Herkomst og Psalmernes Dybhed, ere de samme som i Dedicationen, og mange uheldige Udtryk synes at røbe den udenlandske Forfatter, ligesom de ere aldeles fremmede for Paulus Eliæ; saaledes »mett eett stortt skyn,« (Omhu?) »danischins første lempe, »statelige tale oc kærtelige ordt,« »Starckhed;« o. s. fl.

35) En religiøs-kirkelig Grund, nemlig at afværge et Bogforbud fra Biskoppernes Side (Münter a. St. 23), kan neppe forudsættes: Bogens Udgivelse kunde bestaae med den fulde Trodsk mod Kirken. Et saadant Bogforbud kunde desuden neppe længere ventes, om det end havde forholdt sig anderledes; men naar Bogen blev trykt udenlands, kunde Eftertryk vel befrygtes, ligesaavelsom en ulovlig Udvidelse af Oplaget (hvortil just Privilegiet ogsaa synes at hentyde.) Maaskee har Anders Bilde forstrakt Trykningsomkostningerne og derfor paaseet denne Forms Iagttagelse, som snart blev ganske almindelig.

36) Ifølge Christiern Pedersens Udsigende, (Efterskr. t. Davids Psaltere 1531) skulle Alle have klaget over, »at de ikke kunde forstaae« denne Oversættelse; han selv yttrer, at den »havde hverken Hoved eller Hale«, og finder Grunden hertil i den altfor store Lethed, hvormed Hieronymi Latin var giengivet Ord for Ord. (S. Molbech anf. Skr. S. 59).

37) I Begyndelsen af Aaret 1529 blev Frands Wormordsen kaldet til

Værkets Forhold til Luthers, har fremskyndt Frands Wormordsens Overgang til de Evangeliske i Malmøe: og det er ogsaa rimeligt, at dette Foretagende kan have bestyrket Prælaterne i deres Beslutning, at søge sig en anden Støtte ved Siden af Paulus Eliæ, hvem først nye Begivenheder kaldte til fornyet Kamp for deres Sag.

§ 19.
Reformationskampen 1529—30.

Det var ikke de Evangeliske, der kaldte Paulus Eliæ til ny Kamp; thi skjønt de forlængst udraabte ham for Evangeliets Fiende, og han var den eneste, der havde skrevet nogenledes betydelige Skrifter imod dem, tog ingen af de danske Reformatorer til Orde imod hans Færd eller Skrifter, da de 1529 begyndte at betiene sig af Pressen og ikke lode nyere Angreb ubesvarede[1]). Deres Sag havde naaet et Standpunct, paa hvilket almindelige Anklager og Protester ikke meget behøvede Giendrivelse. Ogsaa Paulus Eliæ taug en Tid: i hans nærmeste Omgivelser var det udentvivl blevet roligere ved Lage Urnes Omsorg for Universitetets Orthodoxie og Geistlighedens Magt; Kiøbenhavn roses som en Stad, der indtil Sommeren 1529 elskede og holdt fast ved Gudsfrygt og Religion i den gamle Stiil[2]), og de enkelte Mænd, som der optraadte for det Nye, maatte fortrække[3]). Men det var som et Havblik foran en Storm; Uveirsskyerne concentrerede

---

Malmøe, og Paulus Eliæ skildrede senere sin Discipel og Medarbeider med de mørkeste Farver, som en Slave af Æresyge. S. R. D. 2, 563 og 584.

1) Navnlig Jens Andersens, Aage Sparres, og Cantor Ådzers ; isf. min Dissertation Cath. & Ref. p. 24. 12. 13.

2) See fg. Not. 8.

3) Frands Wormordsen og Ole Chrysostomus maatte søge til Malmøe 1529.

sig desto stærkere paa andre Steder og førtes snart over Hovedstaden.

I Foraaret 1529 tildroge sig tvende Begivenheder, som varslede intet Godt for denne Rolighed. Bisskop Lage Urne døde, og i denne Mand tabte Orthodoxien ved Universitetet og i Kirken sin store Støtte. Hans Død var ogsaa et personligt Tab for Paulus Eliæ; thi om end Forholdet mellem disse tvende Mænd ei altid havde været lige venskabeligt, havde Bisskoppen dog paaskiønnet Pauli Eliæ Fortienester, og efterlod ham ved sit Testament et Tegn paa Agtelse og Venskab[4]), ligesom Paulus Eliæ satte ham et hæderligt Minde[5]). Hans Eftermand blev beskikket af Kongen under Betingelser, der i det mindste skulde forhindre ham i at modarbeide Reformationen[6]).

Paa samme Tid var det, at Kongen forflyttede Hans Tausen fra Viborg til Hovedstaden, som det synes, uden Begiering af Menigheden, i Kraft af en kongelig Rettighed med Hensyn til Nicolai Kirke[7]). Dette var at kaste Refor-

4) I Lage Urnes Testament, dateret April 1529, som læses meget feilfuldt aftrykt hos Pontopp. Ann. Eccl. 2, 423, havde ogsaa Paulus Eliæ en Plads. I den Afskrift af Testamentet, som findes i Manuscr. Bartholiniana III. p. 522, skal (ifølge en Meddelelse af Hr. Copiist Kall-Rasmussen) læses i den lange Række af Arvinger næst efter Jep Heye: „Lector Pouell een Wngers gylden." Skiønt denne Arv vel var det Ringeste, Bisskoppen bestemte for Nogen, var det dog det samme, som han efterlod flere Abbeder, alle Canniker i Roeskilde, alle Præsterne ved Frue Kirke og mange adelige Personer — uden Tvivl kun Æresgaver, ved hvilke han vilde vise sin venskabelige Erindring. Om Bisskoppens større Gave til Carmeliterhospitalet i Helsingør (2 Pd. Malt, 2 Pd. Meel og 1 Td. Smør) havde noget Hensyn til Provindsialen, tør være uvist.

5) S. R. D. 2, 585.

6) Knudsen Joach. Rønnow, S. 27.

7) See ovenf. § 4 Note 21 S. 42. At det skeete uden Bisskoppens Kald og Beskikkelse, erklærede denne ved en senere Leilighed. (Krag Chrst. d. Tred. 1 D. S. 21.)

mationens Ild midt ind i den lydige Stad; det viste sig, at der manglede ikke Brændstof: inden eet Aar forvandlede denne Prædicanternes „Fanedrager„ Staden til en Skueplads for det, som Paulus Eliæ kaldte den reformatoriske Rasen[8]).

Men den Reformation, som her traadte Paulus Eliæ umiddelbar under Øine, var ikke længere den regelløse, nedbrydende Agitation, som han tidligere alene saae i de evangeliske Prædicanters Færd. Havde han forhen kunnet betragte dem som en spredt Hob af Tilhængere af løse udenlandske Ideer, maatte han nu see, at deres Partie, efterat have opnaaet Troesfrihed i Aaret 1527, begyndte at give sig Skikkelse af et kirkeligt Samfund i Landet, og navnlig danne Aarene 1529 og 1530 i denne Henseende det meest mærkelige Overgangspunct i Reformationens Historie. I det førstnævnte Aar kom det til en fuldstændig Udformelse af en evangelisk Kirkeforfatning i de tvende første Stæder i Danmark, Malmøe og Viborg, hvor kun døde Levninger af det Gamle bleve tilbage, og i mere indskrænket Maal skeete det samme paa andre Steder. Hvor dette foregik, reiste sig Reformationens nye Skabelse: Gudstienesten blev reguleret ved Ritualbøger og Psalmebøger; Kirkeforfatningen blev ordnet under Magistraternes Bistand og Kongens Sanction; nye Sogneinddelinger afløste de gamle; den gamle Kirkes overflødige eller forladte Eiendomme og Indkomster bleve bestemte til hensigtsmæssigere

8) S. R. D. 2, 585: transtulit ex Viberga in Hafniam quendam Joannem Tausson, apostatam ex ordine Hierosolymitanorum ac omnium Lutheranorum in Dacia antesignanum. Quo cum pervenisset, adeo crevit malicia, ut ea civitas, quæ pietatis ac religionis prius fuerat amantissima tenacissimaque, facta sit omnis impietatis ac abhominationis spelunca sceleratissima. Seductus namque barbarus et ignavus populus incredibili furore et insania etc. Paa andre Steder kalder Paulus Eliæ ham »Fænnikedrægere for det ganske Lutherie her i Danmarks Rige« (Oliv. p. 121) og deres „ypperste fænikedrægere«. (Om Mess. Canon. L. 2).

Brug. Træffende talte man da om den nye „Stiftelse“ og „det lutherske Regimente,“ som gik for sig i disse Byer[9]. Og denne Tingenes Orden fuldendte sin kirkelige Modsætning til den gamle, saavel ved at løsrive sit Læreembede fra Kirkens Foresatte, som ved sit Lærebegreb: i første Henseende gik Hans Tausen i Spidsen, i det han ved sin Bortgang fra Viborg foretog den første evangeliske Præsteordination — en Handling, der giorde det stærkeste Indtryk, og fik forøget Betydning formedelst Oprettelsen af Gymnasiet i Malmøe 1529 som de Evangeliskes Universitet. Til den nye Kirkes Stiftelse fattedes kun Lærebegrebets kirkelige Fremstilling: Prædicanterne tilføiede denne Slutsteen, saasnart de første Gang samledes, i Kiøbenhavn 1530.

Men en evangelisk Kirke i Landet udforbrede de Catholske endnu stærkere end de evangeliske Prædicanters Skare. De Onder, over hvilke man forhen havde kunnet klage, indstillede sig fremdeles og i forstærket Grad[10]; de naaede nu Paulus Eliæ og hans Carmeliter selv; thi han maatte i Aaret 1530 som Carmeliterprovindsial lovformelig stadfæste den Contraet, som Prioren i Landscrone havde indgaaet med Borgermester og

9) Saaledes benævnes Sagen i Prælaternes Forestilling til Kongen 1530 (N. D. Mag. 5, 316), og selv i private Breve finder man det, som flete, kaldet det lutherske Regemente. (S. min Afhdl. om Herredag. 1530 i Theol. Tidsskr. 1 B. 2 H. S. 22.)

10) Jf. § 14. Navnlig Udpresninger og Secularisationer og Ringeagt for det Hellige; see om de første Ny D. Mag. V. 314. 315. 300. 310. hvoraf man erfarer, hvorledes Praxis naturligen gik ud over det Lovbestemte og nu endog Bønderne paa deres Viis som Fæstere fik Andeel i Byttet. Paulus Eliæ vender idelig tilbage til Kirkeroveriet og kalder et Sted Prædicanternes Styrke „een løs oc forborget (forgiarldet) Hob, som altid leffue paa kloen“ (Om Mess. Canon. C. 2). At kalde Kirken „den babyloniske Brud“, Domkirken i Roeskilde og Lund „det store Horehuus“, Domcapitlet i Viborg „den Roverkule, vi endnu have“ o. desl. var ligesom vedtagen Talebrug, endog i historisk Stiil, blandt Prædicanterne. (Sadolins Beretn. i D. Mag. I. 92 og og 93. Tausen, t. Lector Povel. fol. D.)

Raad om Klosterets Overgivelse til Byen[11]); maaskee saae han ogsaa snart Hvidekloster i Kiøbenhavn forladt, ligesom de andre Tiggerklostre i Staden. Man saae Munke forjages, Sognepræster afskediges; den gamle Cultus formeentes endog dem, der kun vilde øve den indenfor deres egne Mure[12]). Nogle enkelte Ordførere og Formænd i en Byes Borgerskab syntes at foreskrive eller paanøde Almuen den nye Forfatning[13]). Og i den hele nye Stiftelse saae Paulus Eliæ desuden endnu megen Forvirring, og syndige og fordærvelige Paafund; navnlig saae han en prosaisk Simpelhed, for hvilken han ikke havde Sands, fortrænge den gamle Gudstienestes Herlighed[14]); han saae med Frygt og religiøs Rædsel den danske folkeforførende Prædiken træde istedetfor Kirkens gamle Sprog og dens hellige Offer[15]); han saae danske Menigheds-Psalmer,

---

11) Register over alle Lande No. 2, Pag. 509 i Geheime-Archivet indeholder Kongens Stadfæstelse paa Poul Eliæsens Stadfæstelse, dat. 19 Juli 1530 (ifølge en Meddelelse af Hr. Registrator Knudsen).

12) I Malmøe, hvis Reformationshistorie nylig er bragt til fuld Klarhed i Registrator Knudsens Bidrag (i Antiqv. Ann. 1818) skete det navnlig, at Stadens catholske Sognepræst lod sig affinde med en Erstatning Sept. 1529; at Magistraten forbød Munkene at holde Messe i Dec. 1529, og at den forjog dem, hvis Kloster man vilde bruge til Skole, i Mai 1530, da de ikke vilde lade sig omvende af de Lærere, som Magistraten førte med sig ind i Klostret.

13) Af samme Skildring sees, at endnu efterat Sognepræsten var afskediget, kunde Munke sætte Almuen i stor Bevægelse, hvorfor Magistraten fandt det nødvendigt at „affætte" (ɔ: fordrive) de Urolige iblandt dem; og paa lige Maade skildrer Paulus Eliæ Sagens Gang i Randers, naar han tilskriver Borgemester Niels Hammer den største Andeel i det, som der skete, og beskylder Magthaverne for, at de giorde Indgreb i Andres Samvittighedsfrihed. (Om Messens Canon.)

14) See Beskrivelsen af Reformationen i Malmøe S. R. D. 2, 585-86.

15) I Sammenligning med Messen siger han om Prædiken, at Folket ved hiin meget mere røres til „Jesu Døds og Pines fragtsommelige „begang, end the hørte een Kiettere vdi een predickestoell, ther springer „oc screpper, rober oc skiender, oc forbistrer vnderstwndwn een gantsche „menighedt fra wildt och skiel, sindt oc forstandt." (Om Messens

der lidet svarede til hans Idee om kirkelig Lovsang, traadte isstedetfor den herlige Chorsang[16]). Derhos troede han at bemærke en Vaklen og Regelløshed, der syntes at bevise, at de nye Kirkestiftere vare udfaldne af Sandhedens sikkre Spor[17]),

Canon H. 3). I en Bog, som han udentvivl har udgivet, (s. § 22) siges om Latinen i Kirken: „Si Pauli præceptum (lingvis loqui ne „vetueritis) servant ii, qui etiam contendunt, unicam latinam linguam „(nedum plures) e templis Christianorum arcendam esse, erudi-„torum et sapientium est (sit) judicium“ (Text. omn. ep. Pauli fol. G. 6). Om den danske Messe siger han: „Huad hwn haffuer „giortt her i Danmarck, tiender paa wore scholer oc andett. Men „huad hwn schall giøre her effter, will klagis om femthen aar oc tha „begrædis, men thet land dog icke tha bædris.“ (Christel. Foren. H.) Ellers anbefaler han Latinen for Værdigheds Skyld (smstd. G. 4.) — Om Messen s. fg. § 20.

16) „Wed then ny quædskaff formerckis rob oc skraal wære forøget, men ingen gudeligheedt være formeret“. (I den haandskr. Formaning t. Rigsr. S. 40). Et andet Sted skrives: „Er thet emod S. Pauli „Bud, att qwinner tale eller spørie wdi Christne forsamblinger, „megett meer er thet emod hans bud, att the qwæde och klynge met the „nøder och læder, som meer haffue fangswn effter sprynge-wiiser end „hellige Psalmer oc loffsang. Schulde thett end samtyckis then menige „mand till willie, att nogett scall siwnges paa Dantsche ænthen fore „eller effter messen, messen aldelis wforwandlett, tha schule the stickis „ther till, som qwemme ere bode aff røst oc konst, paa thett att Christne „tempill schule icke haffue skraall och wraall for skickelig oc gudelig sang „oc qwedschaff.“ (Christelig Forening fol. H.) I den nysnævnte Udgave af Pauli Breve findes en Anmærkning ved det tilsigtede Bibelsted: „Paulus vetuit, ne mulieres in ecclesiis loquantur, sed nunc illis passim permittitur, quod majus est, nimirum ecclesiis cantillare ac modulatis vocibus lascivire. Nam si turpe est mulieribus in cætu loqui, parum erit decorum, si inter viros et cum viris vocibus jubilando et cantillando certent.“ (Text. omn. ep. Pauli fol. G. 6.)

17) I Principet selv fandt han en Vaklen, thi mange Kirkeskikke vare bibeholdte uden Skriftens Bud, (den haandskr. Formaning S. 38) end mere i Anvendelsen: „Att hwn (den danske Messe) er offte forwandlett, fræm oc tilbage, haffue wy bode sett oc sport, men forbædring haffue wy end nw huerckin sett eller sport.“ (Christel. Foren. G. 3). Historien om elevatio i Nadveren kunde nærmest give ham et Exempel. Tausen havde endnu bibeholdt den ligesom andre Skikke i Nicolai Kirke indtil 1531, (Svar t. Lector P. F. H. 2) medens det

da de forkastede den Cultus, der havde Aarhundreders Hævd og havde i sig concentreret det Ypperste af hvad Verden frembød af Kunst og Glands. Den hele nye Skikkelse af det kirkelige Liv syntes ham at bebude mangfoldig Skade for Videnskab[18]), Sædelighed og Gudsfrygt[19]).

Paulus Eliæ saae denne Organisation begynde for sine Øine i Nicolai Kirke paa samme Tid, som han hørte om dens vældige Gjennemførelse i Malmøe. Hvad der skete i sidstnævnte Stad var en Udfordring til ham og Andre; som den første store Anvendelse af de nye Grundsætninger, blev den malmøeske Reformation Gjenstand for en levende Skriftfeide[20]),

---

udentvivl forholdt sig ganske anderledes i Malmøe og andetsteds. Exempler af Skriftemaal og Exorcisme kan han ogsaa have tænkt paa; de paaberaabes senere af de Catholske (S. Danske Mag. V. 268).

18) See Note 15. Om ulærde Præster siger han: „at herefter skulle vorde mange flere, naar Skolerne paa mange Steder lægges øde og de Lærde ansees med ingen børlig Forsyn (Forsørgelse) og Ære". (Den haandskr. Formaning S. 95).

19) Skriftemaalets og Poenitensens Ophør dadles heftigt (S. R. D. 2, 581) og Borttagelsen af det, der hørte til virtutum schola og pietatis rudimenta, forekastes de Evangeliske (ibid. 583—84). De siges at mene, „ath inthe andet gørs behoff en eet føle anger for theris synder; dog „the gøre oc acthe ath gøre then samme synd twsinde gange, oc ther „fore afflegge the scrifftemaal, faste, strenghed, legoms twang, lesning „oc anden pligt oc Bod; thet er then ny christendom, ther nw er „opropt y werden. (Sv. t. Hans Mich. M. 2). Ligeledes i Bogen om Messens Canon: „The afflagde scrifftemaall, sang, lesning, messe oc „Gudtz tieneste, faste og legoms twang," (fol. C. 1), „alt thet som „schulde tæckis Gudt oc holde menniscHin vnder affwe, vdi Gutz fryct „oc fare, fra syndt oc vndschaff, met tuckt oc ydmiwg tieneste, haffue „the forstøridt aff tratz och homodt." Han fandt endnu Reformationens Sædelære i „att leffue som vmalindis creaturer oc giøre hues „forekommer effter naturs naturlige oc legoms legomlige begæring." (Om Messens Canon. C. 2) og meente, at „siden Helgens Bon var kommen i Spot og Foragt, fandtes nu Mange, der hverken bade til Gud eller Helgen" (Den haandskr. Forman. S. 65)

20) Fra catholsk Side: Aage Sparre, Cantor Adzer, Dominicaner Provindsialen Hans Nielsen og mulig ogsaa Peder Guardian i Lund, (jf. min Diss. Cath. et Ref. pag. 21, 23 og 13 Note 12 og den følgende Note 23) foruden Paulus Eliæ. Fra den protestantiske

i hvilken ogsaa Paulus Eliæ tog Deel. Men en vordende Kirke lod sig ikke bekiæmpe i almindelige advarende Skildringer, som de, der kunde sættes imod en fornuftløs Opposition; man maatte angribe den nye Organisation eller dens Grundvold. Det var uden tvivl just dette, som Paulus Eliæ forsøgte i en „Bog mod den Malmøeske Reformats“, som paa Titelen nær, er gaaet tabt. Den skal have været rettet imod Peder Lauridsens Bog om Messens Reformation, og den vides at have indeholdt hvad der stedse laae ham nær, nemlig hvorledes arvede Rettigheder og kongelige Breve bleve krænkede ved de idelige Brud paa de kirkelige Personers lovhiemlede Besiddelsesstand; at den angreb den malmøeske Reformation ogsaa fra andre Sider, er rimeligt; navnligen at den udslyngede de Haansord, som nu maatte blive de nærmeste Betegnelser, „Bandskroppe og Kiættere“, mod det nye Samfunds Medlemmer[21]), og han har vel neppe heller undladt at gientage, hvad han som Historieskriver har udsagt om Personer og Optrin i dette Drama[22]). Om der blev svaret særligt paa hans

Side: Petrus Laurentii, Frands Wormordsen, Jacob Nielsen. (Smstd. p. 12—14).

21) Det Eneste, jeg har fundet om denne Bog, læses i den haandskrevne Formaning til Raadet 1532 S. 113, hvor han beraaber sig paa den: „Huad rett thet menige Klerckery haffuer till godtz, rente oc eiedom, „haffuer jeg wiidelig noch bestreffuet vdi en anden bog mod then mal„møeske reformatz.“ Olivarius siger (p. 157), at den var rettet imod Peder Lauridsens ligeledes ubekiendte Bog „om Messens Reformation“; men der, hvor han mener at have fundet denne Notice, findes den ikke, nemlig i Svaret til Hans Michelsen. Naar Frands Wormordsen i Aaret 1531 (Forklar. oc forstell paa then Ev. oc then Papist. predicken, fol. A 2) siger, at Paulus Eliæ udraabte dem for Forledere, Bedragere, Bandskroppe og Kiættere: maa man formode, at han har sigtet til dette Skrift, da Benævnelsen Bandskroppe ikke forekommer i de tidligere.

22) Han kalder Malmøe „sacrilegorum apostatarum speluncam atque omnium hæreticorum asylum“, og skildrer med stærke Farver baade Hovedmændenes Svagheder og deres Fremfærd i Omdannelse af Cultus og Lære. S. R. D. 2, 583—84.

Bog, er ikke bekiendt; men det er rimeligt, at en af de Bøger, som Petrus Laurentii skrev til Forsvar for den malmøeske Reformation, har været rettet imod hans Angreb. Paulus Eliæ meente vel, at al Dennes Anstrengelse var forgieves, da Ugudelighed Intet kunde haandhæve imod Fromhed [23]; men den malmøeske Reformation gik sin ustandsede Gang under Kongens kraftige Medvirkning; den kiøbenhavnske voxede daglig i Kraft omkring den kongelige Præst ved Nicolai Kirke, og den viborgske Menighed handlede allerede som Statskirken i Landet, idet den bandlyste Messepræster og deres Tilhørere.

Det maatte blive Paulus Eliæ og alle Andre klart, at der kun var eet Middel til at standse det begyndte Værk, nemlig Erhvervelsen af Statsmagtens Bistand; denne kunde alene vindes ved en uimodsigelig Dom, der fældede den nye Kirke som kiættersk og derved nødte Regieringen til at laane den sande Kirke sin Arm. Ligesom de Catholske i Tydskland haabede at opnaae Keiserens Bistand paa den Rigsdag, der i Aaret 1530 skulde holdes i Augsburg, saaledes forlangte ogsaa de danske Prælater at føre Beviis for Kongen og Rigets Raad: de androge derfor paa, at de maatte komme Prædicanterne til Ords under den officielleste Form, for at det maatte blive klart, at de vare Kiættere. Kongen gik beredvillig ind paa deres Andragende; thi han haabede ved samme Leilighed at aftvinge dem den fornødne Eftergivenhed. De Evangeliske bleve stævnede til Herredagen 1530, og Paulus

23) Denne Lærer siges i den Skibyeske Krøn. at have skrevet adskillige Smaaskrifter til Forsvar for den malmøeske Reformation; (S. R. D. 2, 584) vi kunne paavise treude (s. min Diss. p. 13 Note 12), og det er muligt, at det Skrift, som han ifølge sine egne Ord havde udgivet 1530, »om then reformatz oc omwendelse her i Malmø giort er«, kan netop kan have været rettet mod Paulus Eliæ. Dennes Dom om hans Anstrengelse i disse Forsvar læses S. R. D. 2, 581: »se torsit vehementer, incasso tamen labore, quum impietas contra pietatem nihil efficaciter statuere possit.«

Eliæ rustede sig for at yde al den Tieneste, han formaaede, skiønt Prælaterne netop da havde faaet de længe forventede udenlandske Lærde til deres Forsvar.

I de samme Dage, da den tydske Reformations Sag stod for Keiseren og Rigsstænderne i Augsburg, hvor Paven ædskede Statsmagtens Udførelse af den kirkelige Dom, stode her de danske Biskopper og Prælater og de nye Prædicanter som Parter overfor Rigets høieste Domstol, Konge og Rigsraad, paa den almindelige Herredag i Kiøbenhavn fra 2 Juli 1530[24]). Udsigterne maatte være meget ulige i de tvende Lande: ei alene Kongen og Keiseren stode i modsat Forhold til Reformationen; ogsaa Pavens kraftige Bistand savnede de danske Prælater, efterat de selv paa Herredagen i Odense 1526 havde erkiendt Kongen for Landskirkens Overhoved; men kunde det lykkes at bevise, at de nye Lærere førte kætterst Lære, da kunde der dog være noget Haab om at standse deres Fremgang og afværge yderligere Indgreb i den geistlige Stands Rettigheder. Prædicanterne knyttede end større Forventninger til det berammede Møde, skiønt de stode som Indstævnte. De benyttede denne deres første Sammenkomst til at fuldende deres Kirkes Stiftelse ved deres diærve Troesbekiendelse, og de haabede intet Ringere, end at det kunde lykkes at sætte Reformationen igiennem efter deres Grundsætninger hos Statens høieste

24) Om denne mærkelige Herredag henvises til min Afhandling om samme i Theol. Tidskr. 1 Bd. 2 H., til hvilken jeg endnu ikke har fundet Andet at tilføie, end hvad der skal anføres i Noterne 26, 29 og 34. Mag. Hammerich (N. Hist. Tidsskr. 1 Bd. S. 409) regner den for en Rigsdag; men deels kaldes den overalt Herredag, deels sees kun de jydske Kiøbsteder at have sendt Deputerede for at klage og ansøge, (s. Recessen hos Rosenvinge S. 143) medens intet Spor forekommer af Borgeres eller Bønders Deeltagelse i Forhandlinger og Beslutning. Prædicanterne stilede stedse deres Indlæg til Kongen; og de nævne intetsteds Borgerne, hvis Stemme dog vilde have været af Vigtighed for dem.

Repræsentation og Kirkens Overhoved. Sagens Gang tog imidlertid ikke ganske den Vending, som de vilde; men endnu mindre svarede den til Prælaternes og deres Hielperes Ønske. Hvad Rolle Paulus Eliæ spillede blandt disse i de fire Uger, Herredagen varede, kan vel ikke let paavises i det Enkelte; men den var, efter de Evangeliskes Mening, ikke ubetydelig. Maaskee lader allerede det allerførste Actstykke fra Prælaternes Side gienkiende hans Pen og Tanker; thi den Forestilling, hvori Rigsraadets geistlige Medlemmer paa det Alvorligste, næsten truende, foreholdt Kongen Striden mellem hans Handlemaade i Religionssagen og hans Haandfæstning, afviger betydeligen fra alle tidligere i samme Anledning; den røber en theologisk Medarbeider og indeholder netop Anskuelser og Beviismaader, som ere Paulus Eliæ tilvante[25]. Den var et Forsøg paa at undgaae videre Forhandling, men frugtede ligesaa lidet som de mange lignende Forestillinger, Bisperne forhen havde giort Kongen; formodentlig har han svaret, at det maatte dog afgiøres først, om de Evangeliske vare Kiettere. Dette Beviis maatte da føres.

Her vare nu de Catholske ikke enige om Maaden, hvorpaa det skulde skee. Nogle vilde indlade sig i en mundtlig Disputation, og blandt disse maa Paulus Eliæ antages at have været; men de tydske Raadgivere stode paa en skriftlig

25) Den læses i Ny D. Mag. 6, 315 fgg. Den Andeel, Paulus Eliæ kan have havt deri, maa snarest tænkes som en Udvidelse eller Tilføielse af enkelte Partier, navnlig den historiske Opregning af de Lande og Love, i hvilke Lutheranismen allerede var fordømt, (S. 317 øverst) Henviisningen til den Hævn, som Gud vil føre over Riget, overeensstemmende med Historiens Vidnesbyrd før og efter Christus og efter hvad mange vise og lærde Mænd vel vidste og havde læst og forfaret udi Skrifter; (S. 319) endelig den hyppige Henviisning til det Bestaaendes Ælde i Aarhundreder og til den Fortid, der havde været ligesaa viis og lærd i Skriften, som disse nye Prædikanter nu vare (især S. 322).

Behandling af Sagen, og de seirede. En Anklage eller en Fortegnelse paa Prædicanternes kjætterske Lærdomme og lovløse Gierninger blev overleveret Kongen i 27 Artikler, og først paa Dansk, senere paa Latin, tilstillet Prædicanterne til Besvarelse. Den indeholdt de samme Poster som Aage Sparres tidligere Anklage af 1528, tildeels med de samme Ord, og tilføiede kun enkelte nye Puncter; meest saadanne, paa hvilke de senere Begivenheder havde henledet Opmærksomheden[26]. Der var saaledes hverken stor Vanskelighed eller stor Ære i Forfatterskabet til denne Anklage; dog tiltroede de Evangeliske den ingen ringere Herkomst, end at Lector Paul havde tient Prælaterne i at sammenskrive den[27]. Det var derfor ogsaa ham, hvem deres Beskyldning især maatte gjælde, at han havde løiet dem saa ubluelige paa, at han havde indført næsten ligesaamange Løgne som Artikler; og Prælaterne vovede ikke heller just at vedgaae Anklagen i denne Skikkelse som lovformelig Klage[28]. Det var rimeligviis ikke heller skeet uden Ufor-

26) D. Mag. 3, 236 fgg. Ved Sammenligning vil man finde Aage Sparres Fortegnelse paa deres Kiætterier troligen udskrevet, og kun opløst i flere Numere. Tilføiede ere kun to kiætterske Lærdomme: at den hellige Kirke havde faret vild i 13 eller 1400 Aar, og at Messen ikke er noget Offer for Levende og Døde; (Art. 1, 19, 21) fremdeles den Beskyldning, at de erklærede Kirkens Tiende og Indkomster for uretmæssig Indtægt, som burde ophæves, (Art. 23) og endelig de tvende Klager over Tausens Indgreb i Ordinationsretten og over Bandlysningen i Viborg, til hvilken de siges at have begjært Borgermesters og Raads Bistand. (Art. 26 og 27).

27) Min anf. Afhdl. i Theol. Tidsskr. S. 59. De tydske Doctorer kaldte den deres, og Sadolin tillægger dem Andeel i den. Men Ingen synes at have bemærket, hvorledes de pløiede med Aage Sparres Kalv, eller med dens, som i hans Navn havde opsat hine første Artikler, maaskee Cantor Ulff, eller Guardianen Peder i Lund (ff. § 20 Note 2).

28) Münter (Ref. H. 2, 128) dømmer anderledes end Prædicanterne, og naar man undtager en factisk Urigtighed angaaende Bandlysningen i Viborg, og den uheldige Redaction af den første Artikel, kan man neppe negte, at Fremstillingen var ærlig, omendskiønt den naturligviis ei er uden Overdrivelse og fiendtlig Opfattelse til det Værste.

sigtighed fra den hidsige Pauli Eliæ Side, at den første Anklage i den danske Redaction havde faaet den selvmodsigende Skikkelse, at Prædicanterne skulde have lært, at den hellige Kirke var faret vild. Men den største Ubehagelighed tør det have været ham, at Prædicanterne i deres Svar til de 27 Artikler navnligen udpegede ham i Anledning af Retfærdiggjørelsen af Troen, i det de sagde, at „de vidste ligesaa godt som Lector Povel, at en død Mening eller en menneskelig egen Tanke, gjelder plat intet for Gud, endsige at gjøre Nogen retfærdig.“ Hans Egne forstode dette som en Paaberaabelse af hans Enighed i Læren om den retfærdiggjørende Tro; thi den tydske Forfatter af den latinske Gjendrivelse yttrer, at Paulus Eliæ var altfor lærd til at kunde antages at dele deres Vranglære i dette Dogma, som om de altsaa havde villet sige, at Lector Povel ligesaa godt som de kiendte en Tro, som skulde kunne retfærdiggjøre. Men da de Evangeliske senere gientoge deres Tilsvar paa Latin, havde deres Ord mere Udseende af et Udfald imod ham, i det de tillige da benævnede ham „Evangeliets Apostat.“ Det kan forstaaes paa begge Maader: vilde de maaskee i Begyndelsen kaste en Tvedragts Brand ind i Fiendens Leir? og foretrak de senere, da dette ikke lykkedes, at udpege en forhadt Modstander, der syntes at fordreie deres Begreb om den retfærdiggjørende Tro? eller havde det aldrig været Andet end et Anfald, som kun de Catholske mistydede som en Paaberaabelse[29])? I ethvert

29) I den anf. Afhdl. S. 51, Note * betragtede jeg det blot som et Anfald; men det her antydede Sted af den latinske Gjendrivelse (hvor Paulus Eliæ tages i Forsvar mod Beskyldning for Apostasie, og hvor det hedder: certo scio, doctiorem illum esse, quam ut consentiat in tria ista mendacia, quæ hoc loco vobiscum ei communia facitis) saavel som Afvigelsen mellem den Maade, hvorpaa han omtales i det danske og i det senere latinske Tilsvar, (som oplyses i Menige Bispers oc Præl. Gjensvar, J. 1) nøde til at antage et af de ovennævnte Alternativer.

Tilfælde maatte den formeentlige Paaberaabelse være Paulus Eliæ ligesaa ubehagelig som en virkelig; det lykkedes ham dog rimeligviis snart at berolige sit Partie; men hans Vrede maatte vore derved.

Da den paabegyndte Forhandling ved denne Herredag længe var blevet forsinket ved Striden om det Sprog, hvori der skulde stridves, og om Dommeren, for hvem man skulde føre Sagen i Rette, og da den bittreste Stemning paa begge Sider steeg til det Høieste, seirede endelig engang, ligesom i et ubevogtet Dieblik, den Mening blandt de Kirkelige, at man skulde møde Prædicanterne i et mundtligt Stævne baade paa Latin og paa Dansk; disse greb med Begierlighed Udfordringen og dreve „med rasende Raab" (siger den latinske Beretning) paa en Samtale; men der blev dog, eller just derfor, Intet af: de tydske Hielpere fraraadede det paa det Stærkeste; de kiendte Virkningerne af Religionssamtaler, Stemningen i Staden giorde det ogsaa betænkeligt. Ogsaa her kan det neppe omtvivles, at Paulus Eliæ har været blandt dem, der tilskyndte til Disputation; thi han gientog ogsaa efter den Tid det samme Tilbud i en blind Tillid til sin Sag[30]. Men det er dog ikke afgiort, at den tydske Doctor har tænkt paa ham, da han omtalte nogle „Viismænd i egen Indbildning, der indtil Forundring dreve paa at holde denne Samtale, skiønt de selv maaskee, naar det giordes behov, skulde have præsteret mindst." Paulus Eliæ kom aldrig til at vise, hvad han kunde præstere i denne Retning[31].

30) Tausen skriver (Svar t. L. Povel) i Dec. 1530: „Er thet L. Pouels „rette alvorlige mening, atth han saa gierne vilde være oss til ordt, „som han saa brasker oc brammer aff" (Bl. G. 4).

31) Et Aar senere blev ogsaa han overtydet, da man bød ham en Borgemester til Dommer; (s. § 20) og det er en ikke uforklarlig Modsigelse, hvori hans Beredvillighed her stod til hans Ord i den Skibyske Krønike, hvor han — længe efter Begivenheden — udtaler sig

Omsider endte Herredagen (efter Prælaternes Mening) ved Begyndelsen, i det Prædikanterne ved Kongens Afreise overgave deres latinske Svar til de 27 Artikler; nu skulde først egentlig det catholske Parties Arbeide begynde, og Beviset føres for, at Prædicanterne være Kiættere. Ikke Paulus Eliæ, men een eller flere af de tydske Lærde overdroges dette Hverv; det blev ført i den latinske Gienbrivelse af Prædicanternes Apologie, og først tre Aar efter Herredagen saae en Deel af dette Værk Lyset.

Paulus Eliæ havde under den hele Forhandling neppe indhøstet nye Laurbær; han var nedsat til de tydske Lærdes Hielper. En af disse var bleven foretrukket for ham til at føre Prælaternes Sag, og denne tog ham naadig i Forsvar mod deres Anklage for Apostasie ved at bemærke: at det i alt Fald var en ærlig Sag at have feilet, hvor man havde store Mænd til Forgjængere; medens han endog i samme Aandedræt kaldte ham Kiætternes Lærer, og kun afviste den formeentlige Paaberaabelse af hans Enighed med dem som en Umulighed[32]). Men

---

stærkt mod en Samtale som den her paatænkte og tilbudte (S. R. D. 2, 587.) Det er forresten det eneste Exempel paa nogen Uovereensstemmelse mellem den Skibyeske Kronikes og hans Anskuelser.

32) Da de Evangeliske i deres latinske Svar til den tredie Artikel havde kaldt ham: Evangelii Christi apostata, siger den tydske Forf.: Quo in transcursu paucis attingam flosculum vestri Evangelii, id est convitium, quo hic vestrum Præceptorem lectorem Paulum ingratissimi Discipuli obiter aspergitis, Evangelii Christi apostatam eum appellantes, haud satis intelligo, quid sibi velit ista criminatio; non enim mihi persuadere possum, ita eum deseruisse aliquando Christi evangelium, ut olim iniquissimi desertores illi Porphyrius, Julianus et nescio qui alii, nisi forte quod vestræ factionis negotio (quod sub sanctissimi Evangelii nomine, cum nihil sit minus, dolose molimini) ab initio nonnihil favere visus est, quando res a carpendis tantum abusibus coepta fuit. At ubi ab indulgentiarum abusibus (unde coepta est omnis tragoedia) ad ipsas indulgentias tollendas, a Sacerdotum abusibus ad exterminandum ipsum sacerdotium, a Sacramentorum abusibus ad ipsa sacramenta evertenda,

havde disse Krænkelser kunnet skærpe hans Iver for Prælaternes Sag, oplevede han paa den samme Herredag meget, som maatte bringe ham baade i Frygt og i Harme, naar han saae paa det evangeliske Partie.

Ikke alene følte de samlede Prædicanter sig paa Herredagen som en Kirkes Repræsentation, overfor Prælaterne og deres latinske Christendom; men i Overbeviisningen om deres Sags afgjorte Seir, havde de handlet som Fremtidens Kirkes Repræsentanter: de havde opfordret Kongen som Landskirkens Overhoved til at reformere de Uvillige og træffe Foranstaltninger til, at det rene Evangelium, som de og deres Læsemestere prædikede det, alene maatte vorde hørt i Landet og saa at sige paanødt Landsbypræsterne[33]. Vistnok fandt Kongen det ikke betimeligt at handle efter denne Opfordring; man troede, at Frygt for Christian den Anden holdt ham og Adelen tilbage[34]; men han stadfæstede i en Ordinants tillige med Rigsraadet den bestaaende Troes- og Lærefrihed[35], og bad Prædicanterne ved Afskeden at fortsætte deres Gierning; thi ogsaa han saae Fremtidens Kirke i dem. Med en dertil svarende Selvfølelse havde Prædicanterne i Hovedstaden selv forkyndt deres

breviter ad ipsum Christi nomen ex orbe delendum res coepit progredi, retrocessit. Verum ea in re si erravit, honestus admodum error est, quippe in quo multorum magno et excellenti ingenio virorum, qui eodem animo fuere, non careat exemplo. Honestus autem error est, inquit Fabius, magnos duces sequentibus. Sed quorsum ejus ago patronum, qui nullius patrocinio eget? ætatem habet, ipse pro se loquatur. Illud autem certo scio etc. som anf. Not. 29.

33) Deres fire Reformationsforslag læses i den anf. Afhandl. i Theol. Tidsskr. Bd. 2 H. S. 88; det ene var, at Tiggermunkes Omsværmen og Prædiken maatte afskaffes; et andet, at Landsbypræsterne hver Uge skulde hente deres Prædiken hos Kiøbstedpræsterne.

34) S. R. D. 2, 586.

35) I den under Herredagen, den 14 Juli, udgivne Ordinants Art. 12; (Rosenvinge Saml. af gl. d. Love 4 D. S. 143); hvilket dog ikke er at ansee som nogen Virkning af de endnu dengang neppe begyndte theologiske Forhandlinger paa Herredagen.

Grundsætninger og tordnet mod det Gamles Forsvarere, først i to Prædikener daglig i Helliggeists Kirke, siden i 4 hver Søgnedag, og tolv Gange hver Søndag „allevegne i Byen"; de havde (efter deres egne Ord) „provoceret og trasset dem", enhver af deres falske Propheter ved Navn, Dr. Stagefyhr, Dr. af Bamberg, Lector Vendekaabe o. s. v., og den Skibyeske Krønike kan ikke finde Ord stærke nok til at beskrive Prædicanternes „uforskammede Tunge, og den Strøm af Skieldsord, som de, til Behag for den rasende Almue, paa denne Herredag lode nedregne over Rigets Prælater"[36].

Byens Borgere istemte den samme Tone; man sang Spotteviser over de Catholske paa Gaderne, og disse ansaae sig saa lidet sikkre, uagtet Kongens Nærværelse, at de maatte lade sig ledsage af Vagt og maatte stole paa deres egen Krigsstyrke. Kiøbenhavns Borgere bleve da fuldstændigen vundne for Reformationen; de tiltvang sig evangeliske Prædicanters Ansættelse ved alle fire Sognekirker og reducerede den catholske Tieneste til Frue Kirke alene. Selv denne Rest af den gamle Cultus var saa stærkt truet, at Magistraten nogle Uger senere begierede sin Afskeed, fordi den ikke kunde indestaae for Rolighed i Staden, saafremt dette Afguderi skulde vedblive længere; faa Maaneder efter paafulgte Billedstormen i denne Kirke.

Herredagens Storm rev Paulus Eliæ bort med sig; i den evangeliske Stad kunde det gamle Universitet ei mere bestaae, dets Lærere ei mere være sikkre. Paulus Eliæ drog muligen bort med Herredagens Medlemmer; i alt Fald fulgte han snart efter; thi i November Maaned var han i Roeskilde, og kunde ikke mere vise sig i Hovedstaden. Kort efter betragtede Tausen det kun som en Mulighed, at Magistratens og Prædicanternes forenede Indflydelse kunde giøre

---

36) S. R. D. 2, 586.

Almuen saa rolig, at han kunde møde til en offentlig Samtale i Hovedstaden[37]). Denne Mulighed blev ikke prøvet; men fra Roeskilde saae han tilbage paa sit forvandlede Hiem med de Følelser, som disse Optrin naturligen havde forstærket hos den lidenskabelige Mand.

§ 20.

Kampen for Messen 1530—31.

Da Herredagen havde skuffet Prælaternes Haab, holdt de sig stille i Forventning af den fuldstændige Gjendrivelse, som deres tydske Hielpere skulde udarbeide; men Omstændighederne have udentvivl mere og mere svækket deres Haab om at opnaae Noget ad denne Vei. Kun yderst svage Røster lode sig endnu høre til deres Sags Forsvar[1]), naar man und-

37) I Anledning af hans Tilbud om en Samtale, skriver Tausen til Kiøbenhavns Magistrat, den 8 Dec. 1530: „wil han komme til oss „hidt, tha weed ieg, atty stæde hannom thet gerne, saa haabis mig „och, att baade y aff eders befalning oc magt oc wy mett gode raad „paa Gudz wegne wille wel giøre wor almwe saa tolmodelig, att „han skal bliffue met fridt oc trygheb. Ther som han oc icke wil tro „oss, tha wil ieg gerne, om thet effuss aff mig met samme willaar „møde hannem y Roskilde (saa sandt hiellpe mig Gud), om y oc „meenheden y Københagen wille tilstæde meg thet.“ (Svar t. L. P. Bl. S. 4 og D.) Fra denne Tid opholdt han sig oftere i Roeskilde (jf. § 22) og da han naturligviis sluttede sig til Biskoppen og hans Capitel, have vi her en af Grundene, som kunde bringe Sagnet til at giøre ham til Domherre i denne Stad. (Jf. § 5 Note 17).

1) Et Brev af en Graamunk om Coelibatet og en Advarselsskrivelse af Dominicanerprovincialen Hans Nielsen til Knud Gyldenstierne begge 1530, ere de eneste bekiendte. (S. min Diss. Cath. et Ref. p. 23 not. 42 og 43.) De Evangeliske agtede det, som Modparten udgav, saalidet, at Frands Wormordsen kunde under Eet advare imod det Alt; nemlig mod at sætte Tro „til alt thet, paawel Ræff „prenter emodt oss vnder scrifftens oc hellige apostlers falske titell „oc naffn, eniste till at bedrage oc forlede enfoldige menniske met oc „komme oss i menige mandz hadt oc affuind.“ (Forklar. oc forskiel „paa then ev. oc papist. prediken 1531. C. 3 og 4.) Af de Skrifter, Paulus Eliæ senere udgav giennem Poul Ræffs Bogtrykkerie, var

tager den ene Mand, der nu liig en ophidset Løve kastede sig over de Fiender, som havde fordrevet ham fra Embede og Hiem. Paulus Eliæ optraadte til Forsvar for det Gamle med Ord og Skrift; han kæmpede i private Skrifter og udarbeidede offentlige Tilsvar, og medens vel en anden Mand nævnes ved Siden af ham, naar de Evangeliske i Aaret 1531 paaviste Diævelens store Redskaber i Danmark[2]), er det dog kun ham, der kæmpede i Skrifter, som have naaet vor Tid. Ikke uden Grund betragtede han sig selv dengang som den Forkæmper, de Evangelisk-Sindede helst vilde tillivs, som om de vilde „have Ende paa den hele Handel, naar de kun havde faaet ham forpukket og skamfuttet.“[3])

Paulus Eliæ kunde ikke oppebie Tydskernes store Giendrivelse; men medens de arbeidede, aabnede han en heftig Kamp om det Punct i den gamle Tingenes Orden, der nu stillede sig som et Kampens Centrum. I Messen var den hele catholske Gudstieneste concentreret som i sit Brændepunct, dens Aflæggelse var Reformationens ydre Tegn; men medens det var en Selvfølge, at den aflagdes i de nye Menigheders Sognekirker, var det et betydningsfuldt Tidernes Tegn, at de seirrige Prædicanter og deres Øvrigheder ikke engang længere vilde taale at den holdtes blandt de catholske Munke og

endnu neppe noget kommet til Frands Wormordsens Kundskab; thi det første er trykt d. 21de April, og disse Ord ere trykte i Malmøe d. 2den Juni.

2) I samme Skrift (A. 2) siger Frands Wormordsen: „Jeg fornemmer, att Satan icke saaffuer, men wdaff sin alsomstørste Magt „konst oc fliit wdskynder sine tiænere oc lemmer til Gudz ordz for„dempelse oc fortrydelse. Oc ther til her wdy Rigett bruger ferde„lis oc offuer altt Paawel Heliesøn oc Peder gardian y Lundt, huilcke „met mundt oc scrifft beraabe oß (som nw kalles oc vdi sandhedt „ere) ewangeliske predickere, at wære forledere, bedragere, bankerotte „oc kættere.“

3) I Brevet til Raadet i Randers, i Bogen om Messens Canon (A. 2).

Præster i de Byer, hvor det evangeliske Partie havde Overmagten. Prædicanterne havde giort de afgudiske Messer i Domkirkerne til et Klagepunct imod Bisperne paa Herredagen, og nu, da de kom seirende hiem, syntes Messernes sidste Time at være forhaanden. I Viborg maatte Domkirken lade sig reformere faa Uger efter Herredagen; i Kiøbenhavn svævede Messen i Frue Kirke i Fare, efter at de Evangeliske havde opnaaet Simultaneum i denne Kirke. Afguderiets, Hykleriets Afskaffelse var den nye Kirkes almindelige Fordring over alt Landet. Men Paulus Eliæ saae deri Ugudelighedens Yderste: det var i hans Øine Kirkerøveriet i dets meest udbredte Skikkelse; han meente, at de Evangeliske især i dette Punct dreves af Præstehad, Misundelse og Lyst til den Indtægt, Kirker og Præster hidtil havde havt[4]. Men det var ham ogsaa, mere end noget andet af de omstridte Puncter, et aabenlyst Angreb paa Religionens Væsen; det var ligesom at giøre Herren selv fredløs, at forjage ham fra det Sted, han havde udvalgt sig, og syntes at forudsætte Fornegtelsen af Herrens Legemes Nærværelse i Sacramentet, og at medføre hans Forjagelse af Verden[5]. Desuden saae Paulus Eliæ deri en Snare for mange Menneskers Samvittighed, og et Brud paa de Manges Frihed, der ikke deelte Magthavernes Afsky for Messen[6]. For

4) Især i Bogen om Messens Canon C. 2 og i En Christel. Forening F. 3. Han troede at have et afgiort Beviis deri, at de Evangeliske Intet skulde have imod, at der læstes Messe, naar Messen ikke var sikket paa Rente, hvad han meente at have bragt Hans Tausen til at tilstaae. (Om Mess. Canon C. 2).

5) Jvf. nedenf. Not. 28. Ligel. om Mess. Canon, B. 2. I denne Tankegang havde a n i sin Bog om Messen beklaget Kiøbenhavn, „hvor han hidtil havde havt Gud i By med sig, men hvor Hans Tausen nu havde forjaget Christus fra Byen og kun ladet den et Stykke Brød og en Slug Viin igien.“ (H. Taus. Svar t. Lect. P. H. 2.)

6) Navnlig foreholdt han Randers Byes Borgere dette, og mindede om at Troen maa være fri. Om Mess. Canon. A. 8 og B. 2.

at standse det truende Uveir, gik han i Kamp med „Messebræberne," og da det nu ikke længere var Tid at virke paa Folkets Masse, vendte han sit Ord til dem, som havde Magten i Hænde. Endnu i Efteraaret 1530, mellem Herredagen og Billedstormen i Kiøbenhavn, forfattede han et Forsvar for Messen, henført til 6 Spørgsmaal eller Capitler, hvilket han tilsendte Borgemestere og Raad i Kiøbenhavn med et Sendebrev, hvori han yttrede det Ønske, at de vilde lade deres Prædicanter og navnlig Hans Tausen give Tilsvar til hans Spørgsmaal, hellere paa Latin end paa Dansk, for at det deraf kunde blive aabenbart, at hvad de lærte Folket om den ganske Forvandling og Handel, var Løgn og Bedrag. I sin Iver tilbød han ogsaa en mundtlig Forhandling med Prædicanterne, hvilke han med stor Ophævelse udfordrede til at møde sig; men han stolede udentvivl mere paa det Indtryk, Bogen selv skulde giøre, end paa Frugterne af en paafølgende Discussion. Han vidste maaskee, at han kunde giøre Regning paa Medhold hos Nogle i Raadet[7]). Dette tog imidlertid hans Forslag mere tilfølge, end hans Belærelse; det overgav Hans Tausen Bogen og modtog dennes Svar paa Dansk midt i Adventstiden 1530, hvilket det da tilstillede Paulus Eliæ. Udfordringen modtog Hans Tausen med Redebonhed, skiønt han ikke skiulte for sig selv de store Vanskeligheder, som giorde det mundtlige Møde næsten umueligt[8]). Og

7) At Raadet neppe var ganske enigt, viser Tausens Yttring i hans Svar til Raadet, at han just ikke turde vente, at alle dets Medlemmer vilde prøve Indlægene fra begge Sider med en god Aand og en christelig Randsagning uden Persons Anseelse. (Sv. t. L. P. S. 5.)

8) Hans Tausen skriver derom til Raadet: »Oc er thet L. Powels »rette aluorlige mening, atth han saa gerne wilde være oss til ordt, »som han saa brasker oc brammer aff met sin scriffuelse for folket, »tha scal thet altidt gerne wære hannom budet oc wsønt« o. s. v. som i § 19 Not. 87 er aftrykt.

fra Paulus Eliæ lod denne Idee falde og slede ikke heller med at fortsætte en unyttig Discussion, efterat Begivenheden i Kiøbenhavn paa tredie Juledag 1530 havde i Gierningen affagt Dommen mellem Messens Forsvarer og Modstander for Hovedstadens Vedkommende. Hans Skrift maatte søge sig et bedre Sted for at tiene Messens Sag. Det udkom i Aarhuus i Foraaret 1531, og først i den trykte Bog gav han ogsaa sit Tilsvar til Hans Tausens Modskrift.

Det Skrift, som saaledes blev den første Frugt af hans Bestræbelse for at opretholde Messen, udkom under Titel: En kort vnderviißning paa then hellige Meße oc hennis Brug emod nogre ny Meßedræbere, met et føge tilhenge om samme Meße, aff Broder Paulo helie Carmelita. Bogen var endnu til i forrige Aarhundrede, men maa nu ansees for tabt[9]). Dens Indhold kiendes nu meest kun giennem Tausens Modskrift, der ogsaa snart blev trykt. Man seer deraf, at han ikke havde undladt at forsvare vigtige Lærdomme, skiønt han formildede det Uevangeliske saameget som muligt: han paastod, at Messen var et Offer, kun ikke et nyt Offer eller en ny Syndebod for Levende og Døde; at det var sømmeligt at paakalde Helgene, hvortil han brugte omtrent de samme Beviser som i Bogen til Kong Gustav; at det var overeensstemmende med Christendommen, at Præsten nød Nadveren alene; at den indviede Hostie kunde giemmes og burde tilbedes, hvorved han beraabte sig paa de Undere, der fortaltes til Beviis for dens Kraft; at Indstiftelsesordene kunde læses sagte, hvorved han meentes at have paastaaet, at Præstens Tro giorde Sacramentet; endelig at det var til-

9) Olivarius har kiendt og beskrevet den, (vita P. E. p. 118.) Den var trykt den 21 April 1531 hos Hr. Povl Ræff, og indeholdt foruden Hovedbestanddelen en Tilskrift til alle christne Læsere, Brevet til Kiøbenhavns Magistrat og en Efterskrift imod H. Tausen.

ladt at bede for legemlige og verdslige Ting, hvorved han dog havde omgaaet Hovedpunctet, at dette kunde skee med særlig Kraft ved Messen. Paa flere Steder henviste han til en udførligere Udvikling, som skulde følge og til et stort Værk, hvormed han ventede at sikkre sig et udødeligt Navn.

Bogens Efterskrift var et foreløbigt Svar til Hans Tausen, hvori han paa 3-4 Ark med stor Heftighed afviste hans Gjensvar og mere synes at have angrebet hans Person og Polemik, end gjendrevet hans Indvendinger. Han meente at kunne characterisere hans Tilsvar ved at sige, at dersom man borttog alle Skjendsord, kunde det rummes paa fire Ark, som nu fyldte sytten, og han troede sig derved beføiet til at udøse lignende i en saadan Rigdom, at han deri langt overtraf Tausen, hvis Svar just ikke i høi Grad er overfyldt med heslige Blomster; i det mindste siger Hans Tausen, at han fremstillede ham som den, der intet Andet havde at fare med end Løgn, Klafferi, Bagtale, Spot, blodig og grum Skjemt, Skjeldsord og Horesprog, som en kaad og hovmodig Tyran, en gantelig vanvittig Daare og en æreløs Skalk. Af alle Bebreidelser traf een Hans Tausen tungest og anslog en Streng, der længe vedblev at gjenlyde, i det han anklagede ham for at nægte Christi Legemes og Blods Nærværelse i Sacramentet.

Det er ikke bekjendt, at denne Bogs Udgivelse havde anden Virkning, end at Hans Tausen tilsomst udgav sit Tilsvar, eller dog den vigtigste Deel af samme — det første danske Modskrift mod Paulus Eliæ, som Tiden har staaet[10]. Med en stor aandelig Styrke angriber denne Refor-

10) Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning, som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then Papistiske Meße. Malmøe 1531 (Trykt den 1ste Juli.) Fortalet (dateret Løverdag efter Trinitatis) forklarer, at det kun er anden Deel af Svaret, som Tiden havde tilladt at trykke; men det er dog hele det egentlige Svar paa Underviisningen om Messen. Den

mdtvernes Formand sin Modstanders ikke meget faste Lærebygning; han dømmer ikke uden Grund, at han hverken vilde synes at tiene Baal tilfulde, og ikke heller kunde tiene Gud, som han burde; han fører sig hans Indrømmelser og Feilgreb til Indtægt, og bygger derpaa den haanende Bebreidelse, at han tiente dem utro, der havde leiet ham til denne Strid og selv neppe troede sine egne Beviser[11]). I Øvrigt behandler den danske Modstander ham omtrent som den svenske Forgænger: han beskylder ham for at forvanske de Evangeliskes Lære i sit „løgnagtige Skendebrev," forekaster ham Brugen af løse og intetsigende Beviser, med hvilke han „vævede Kirkens Vadmel" som den, der vilde „prale med stiaalet Ripsraps," og kalder ham en Drømmer, Løgner, Forleder og Bedrager[12]). Men selv udvikler han med stor Klarhed og Fasthed den evangeliske Lære, i Modsætning til det forsøgte Forsvar, i hvilket Paulus Eliæ ogsaa udentvivl havde indladt sig paa et Gebeet, hvor hans dogmatiske Ledestierne — den practiske Christendom — ikke var istand til at føre ham frem ad en sikker Bane. — Ogsaa Tausen tilføiede en Efterskrift, som et i Hast nedskrevet

første Deel, der formodentlig var rettet imod hans Brev til Kiøbenhavns Magistrat, skulde følge, naar Prenteren fik bedre Tid, men vides ikke at være udkommet. Derimod tilføiede Hans Tausen en Efterskrift, dateret Midsommersdag. Bogen citeres i nærværende Afhandling som Hans Taus. Svar til Lect. Povel.

11) Bl. A. 1. Han omtaler hans Leiningsmænd, hans Cornuter, (B. 2.) den Løn, han fik af dem, der udsoldede ham o. m. Han siger, at han gaaer som paa skræ Jis, og mener, at han twinger sig til at være dristig imod sin Samvittighed, „wden gamble merker glipper" (F. 3.)

12) „Lector Drømmere," „dit papistiske Creatur," „en Fabels Karl," ere de meest characteristiske Benævnelser. Naar han ogsaa kalder ham „kiære Frænde" og siger, „at de have fortæret saameget Brød tilsammen," at han maatte kiende hans Character — tyder det paa et Forhold, der muligen fandt Sted mellem dem, da de begge i Aarene 1529—30 vare i Kiøbenhavn.

Tilsvar til Efterskriften i den nu trykte Bog. Foruden at han heri bittert beklager sig over den Tone, hvori Paulus Eliæ i sin Efterskrift havde svaret paa hans Modskrift, omhandler han især Beskyldningen for Sacramenterernes Lære om Nadveren, hvilken han erklærer for løgnagtig, ligesom den ogsaa var slet beviist af de Yttringer, som Paulus Eliæ havde fremhævet: at vi kun see Brød og Viin i Elementerne, og at Sacramentet var et Tegn. Han seer heri et Forsøg paa at føre en fattig Mand fra Agt og Ære hos Gud og Mennesker ved Løgn og „Herrensked“[13]. Ligeledes fører han Klage over, at Paulus Eliæ havde stridt uredelig ved at offentliggiøre sit Svar paa Tausens endnu ikke trykte Modskrift; han kalder det en Kunst, som hører ham og hans Lige til, en Forraskelse, som han selv havde forsmaaet at bruge, da han kunde have udgivet sit Modskrift et halvt Aar tidligere end Pauli Eliæ Bog nu var udkommet, saafremt han vilde have taget ham saaledes med Fordeel, som han tilstræbte ved sin „Bagklik.“ Skiønt Paulus Eliæ vistnok ikke havde nogen øm literair Samvittighed, og kunde lade sig henrive til Meget af den Forbittrelse, der fyldte ham, turde dog Hans Tausens Klage i dette Tilfælde være mindre beføiet; Reformationskampen førtes ikke paa den Maade, at det var Tid og Sted til at fordre den literaire Tvekamps Love strengt iagttagne, og han selv giengieldte ogsaa omtrent Lige for Lige, naar han forud haanede Lector Povels bebudede Skrift, som det store Stykke Papiir, „han vilde saa beklikke, at det skulde

13) Da denne Anklage senere vedblev at finde Anklang, skal jeg kun bemærke, at i Bogen selv findes intet Støttepunct for den; men at Hans Tausen vel ikke lægger den største Vægt paa Alterens Sacrament, naar han kalder det et Tegn eller Underpant, som kun den behøver, „der er skrøbelig og ufuldkommen i Troen, og ikke kan fuldelig faae et trygt Hierte og fast Haab til sine Synders Forladelse af Ordene alene.“ (E. 2.)

tale efter hans Død," og yttrede, at han turde blive en Cajaphas, der spaaede om en anden Sandhed end han meente, thi „han turde mulig lægge sig Ære ind og føde sig et evigt Navn som den, der stak Ild paa Dianæ Tempel." Han lover at være rede med Giensvar i sin Tid og tager Afsked fra sin Modstander med de Ord, at hans Bestræbelser for Messen ikke skulde hielpe den meget, med mindre han havde anden Beviisning, „som jeg vel weed, att han icke haffuer, wndertaget the ny Gudzordt, som hannom ere obenbarede, aff then ny mørcke Gud, ther sidder y then sorte kiortel vnder hanß hulide kappe; Gudt dødhe then samme oc beuare oß alle for hannom. Amen!"

Hverken Paulus Eliæ eller Hans Tausen fortsatte denne Kamp; det er uvist, om den førstnævnte udgav den store Underviisning og det udødelige Værk, fordi det ikke er klart, hvilke Skrifter han tænkte paa; men det er vist, at Hans Tausen ikke svarede paa noget: han indskrænkede sig til den positive Virksomhed, at befæste Evangeliet i sin Virkekreds. Da de verlede disse Skrifter, havde ogsaa deres Veie deelt sig; thi Paulus Eliæ kæmpede da for Messen paa en anden Skueplads.

I Foraaret 1531 var han nemlig i Aarhuus, hvor det sidstnævnte Skrift ogsaa blev trykt, og hvor det catholske Partie havde sit Centrum omkring Poul Ræffs Bogtrykkerpresse og Biskop Ove Bilde. I Jylland var Reformationen ikke mindre mægtig; navnlig var man dengang i Begreb med at nedlægge Messen i Randers under Tilskyndelse af Borgermesteren Niels Hammer. Biskoppen af Aarhuus giorde, hvad han formaaede, for at hindre det, og Paulus Eliæ maatte være ham en velkommen Medstrider. Da nu Denne medbragte sin Bog til Kiøbenhavns Magistrat, forsøgte man først, hvad den kunde udrette i Randers. Formodentlig overbragte Bisskoppens

Official Hr. Mauritz den; thi det var ham, der underrettede Paulus Eliæ om, at Raadet i Randers ønskede, at han vilde møde selv for mundtlig at forklare for Almuen, hvad der ikke syntes tilfredsstillende i Bogen. Uden Tvivl var Raadets Beslutning taget forlængst, og det er rimeligt, at Paulus Eliæ ikke uden Grund tillagde dem den Tanke, at de kun søgte sig selv en Triumph af et saadant Stævne[14]). Han tilskrev derfor Randers Byes Magistrat Skiærtorsdag (d. 6te April) 1531 et kort Brev, hvori han deels forklarede sig om den begierede Samtale, deels stræbte at standse Randrusiensernes Forehavende[15]). Han skrev, hvorledes han havde erfaret af Biskoppens Official, at man meente en Disputation, ved hvilken Niels Hammer skulde være Dommer og give Dommen beskrevet (som en Raadstuedom); men for at underkaste sig en saadan Høiesteretsdom, („gaae i Rette foruden Skudsmaal“) maatte han foruden sikkert Leide have Borgen for, at Niels Hammers Dom skulde blive erkiendt af Enhver; og da han vel vidste, at slig Borgen ikke kunde stilles, maatte han heller foreslaae, at Raadet og dets Prædicanter vilde komme til Aarhuus og disputere i Biskoppens Overværelse, hvorefter Acterne kunde komme „for de Dommere, som al Verden skal lade sig nøie med.“ Han forudsaae, at de ikke heller vilde

14) S. ovenf. S. 460 Not. 8. Niels Hammer gav sig selv af med Theologie og havde beskyldt Paulus Eliæ for Kiætterie, fordi han havde skrevet, at „Diævelen ei altid lyver, end sige Kiætterne.“ (Hos Münter (2, 172) er urigtigen trykt: „syv Kættere,“) Men denne dømte om ham, at der stod ikke stor Seir til at vinde hos ham; dog var han den Mand, det lystede ham at fegte med, han vilde ride i Gaarde til ham med en besønderlig Undervisning o. s. v. At Niels Hammer skulde være en forløben Graamunk (Münter 2, 171), beroer paa en Forvexling af to forskiellige Personer, Borgemesteren Niels Hammer og Præsten Hr. Niels.

15) Dette Brev er trykt i den Bog, som nævnes i følgende Not. 16. Udtog af det findes hos Münter Reform. Hist. 2, 171—72.

dette, og bad derfor om deres Bevilsning skriftlig og lod dem vide, at dersom de ikke heller vilde dette, skulde han nok af Luthers Bøger selv samle Grunde og Modgrunde og med det snareste lade dem komme for Hvermands Øine. „Den forrige Undervilsning var kun skrevet for at være et Indlæg i Striden; men herefter skulde de faae noget Andet at høre. Han vilde derfor raade dem at lade Messen uforstyrret; den kunde snart faae de Talsmænd, som Niels Hammer ikke vel skulde kunne tale med, og da skulde de neppe finde Hiemmel for det, som uchristelig handledes i deres By." Den hele lutherske Handel faaer ogsaa sit Skudsmaal i dette Brev: „Naar man sætter paa den ene Side Messedrab og Klerkehad, er det som bliver igien, ikke Andet end Kiød og Flesk, Søvn og Favntag, Spot og Skiændsel, Lækkerhed og gode Dage." I en Efterskrift lovede han en Forklaring af det vigtigste Stykke af den hellige Messe, som kaldes Canon.

Af de twende Løfter, han gav i Brevet, opfyldte han det ene næsten øieblikkelig. Thi under 18de April s. A. tilsendte han dem sin Bog om Messens Canon tilligemed et Brev til Randers Byes Indbyggere. Den udkom kort efter under Titel: Een kortt oc Christelig vnderwiisning paa thet hemelige støcke ij meßen, som kaldis Canon, mett eett føge Breff til Borgemestere oc Raadt ij Randers. Aff Broder Paulo Helie, Carmelita[16]) — et Indlæg i Striden, der i flere Henseender characteriserer Forfatteren. Bogen indeholder i 15 Parter en Oversættelse og Forklaring af alle de Bønner, der i den catholske Messe omgive Consecrationen, og som 16de Stykke er opstillet Antitheser til de 14 Grunde, med hvilke de Evangeliske pleiede at bevise, at Messen ikke var noget Offer. Den

16) Bogen er ogsaa trykt hos Poul Ræff i Aarhuus, d. 28de Juni 1531, temmelig slet udstyret, 55 Blade i 4to.

største Deel af Bogen forenede saaledes tvende Diemed; thi den kunde og skulde bevise, at Messen ikke indeholdt noget Ukristeligt, men var af saare „christeligt og retsindigt" Indhold; og den kunde tillige befordre en frugtbar og opbyggelig Deeltagelse i den latinske Cultus. Det Polemiske i Bogen indtager en underordnet Plads, som adspredte Udfald mod Messedræberne i Slutningen af hver Part og som et Anhang i 16de Part; Hovedindholdet er belærende og opbyggelige Betragtninger, som i den Bog, han forhen havde udgivet til Forklaring af Fadervor og de ti Bud (s. § 10); kun ere de her knyttede til det latinske Ritual, ikke til den almindelige Christentro. Ogsaa var Bogen, ligesom hiin Bedebog, en Andens Værk, men ikke Luthers [17]). Han siger selv, at han „har besønderligen efterfulgt en meget lærd Mand, som var den menige Christendom et drabeligt Forsvar imod den Tids Kiettere og øverste Prædicant i Mentz til Rhin, og hedte Fridericus Blancicampianus." Det er i Virkeligheden mere end en Efterligning; thi det er (med Fraregning af smaa Udeladelser og Afvigelser) en ordret Oversættelse af et Stykke af denne Theologs latinske Prædikener over den hellige Messe, som vare udkomne i Maintz 1527 [18]). Forfatteren var vel

17) Han ignorerede nu saa ganske Luther og sin egen tidligere Bog, at da en Part i Messens Canon netop er Fadervor og denne forbigaaes som forklaret andetsteds, henviser han ikke til Luther eller sin egen Oversættelse af hans Bedebog, men alene til Erasmus af Rotterdam; dog fulgte han deri kun sin Grundtext, saa at vi kun kunne bemærke, at han ikke fandt Anledning til at bringe sin Bog i Erindring.

18) Fred. Nausea Blancicampianus (Pleichfeld) var, efterat have været Secretair hos den pavelige Legat Campeggi, 1526 bleven Præst til Stiftskirken i Maintz, blev senere Hofpræst hos Keiseren, og døde som Biskop af Wien 1550. Skiønt han bestred Reformationen, regnedes han til det liberale Partie af Theologer og blev betragtet som Mistænkt paa Synoden i Trident. Det Skrift af ham, som Paulus Eliæ benyttede, (Fr. Nau. Bl. pro sacrosancta missa adver-

en Theolog af den nyere Retning; men det viser sig dog kun i selve Hovedtanken: at giøre den objective Cultus frugtbar for det christelige Gemyt; i dogmatisk Henseende indtager han i dette Skrift et strengt kirkeligt Standpunct. Men Hovedtanken maatte just tiltale Paulus Eliæ, der maatte finde Messens bedste Forsvar i dens christelige Indhold. Som Oversætter skærpede han Udfaldene mod „Messedræberne" (canonemastiges) og Forsvaret for sine Yndlingsdogmer, Skiærsilden og Helgenpaakaldelsen; hvor Talen var om den subjective Deeltagelse fra Menighedens Side, indskærpede han med Omhu, hvorledes Menigheden tog Deel i Messen ved en aandelig Nydelse (medens Præsten alene nød sacramentlig) og ved at offre rene og angergivne Hierter; men undertiden er det ogsaa skeet, at han i Modsætning til sin Original, ligesom uforvarende, har nærmet sig Protestanternes Synsmaade ved at tillægge den subjective Tro mere Betydning, end den tydske Theolog [19]). I det Hele følte han sig saa meget hjemme

sus hæreticos et schismaticos miscellaneæ. Mog. 1527. 4to) var en Samling af 4 Prædikener, som han efter Opfordring udgav, og som indeholdt en udførlig Betragtning over samtlige Messens Bestanddele. I den fierde Prædiken var han kommen til den Deel, der kaldes Canon, og det er denne, som Paulus Eliæ har oversat, idet han dog tillige har optaget af tredie Prædiken den Giendrivelse af Indvendingerne mod Offerbegrebet, hvilken unegtelig stod naturligere hos Blancicampianus foran Canon, end som 16de Part i den.

19) Saaledes giør han Troen til Maal for Sacramentets Velsignelse, da dette siges „at skifte (uddele) Jesu Døds Værdskyld blandt Kirkens Lemmer hver efter sin Tro og andre gudelige Vilkaar, som høre til at hente noget hos Gud;" (Bl. O. 2) og han knytter den subjective Tro saa fast til Offerbegrebet, at han siger, at alle den gamle Oeconomies Offere „havde deres Behagelighed og Duelighed alene for den Troes Skyld, som deri havdes til Christus, som skulde komme," (R. 1) hvor Forfatteren kun havde betragtet Offerne som Præfigurationer paa Christus. I Læren om Christi Offerdød havde Pleichfeld alene bemærket, at dens Virkning indskrænkede sig til de Udvalgte; men Paulus Eliæ tilføiede: „de Udvalgte, som vilde

paa et Gebet, hvor der handledes om Messens practiske Virkninger, at han tænkte paa tvende andre Skrifter af lignende Tendents: eet skulde omhandle, hvad der hører til hørligen at annamme det høiværdige Sacrament; et andet (eller mulig dog en Deel af det samme) skulde udvikle Frugterne af at høre Messe, blandt hvilke hans Øie ligesom uvilkaarlig fæstede sig paa den, at Mange deraf kom til Selverkiendelse og afstode med utallige Synder, medens han kun i Forbigaaende, næsten som for at undgaae Bebreidelse, nævnede „al anden mesfelig Frugt" ved Siden af denne[20]). Men deslige Skrifter, som kunde have gavnet i en tidligere Tid, kom nu for silde til at redde Messen; de, som han bebudede, udkom ikke heller, og hvorlidet den tilsendte Bog gavnede Sagen i Randers, skulle vi strax see.

Ved Siden af Bogen sendte han et tordnende Brev til „alle christne Mænd og Qvinder, som bygge og boe i Randers;"[21]) det var et Feideskrift i den ham egne Maade, en Protest og Advarsel mod den hele lutherske Sag og nævnlig mod den hellige Messes Forstyrrelse. Han skildrer den lutherske Handel med de meest afskrækkende Farver: „den havde begyndt ilde nok med at angribe Misbrug og de kirkelige Personer,

tro; thi andre, som ikke ville tro, have deraf ingen Frugt, ikke for Offerets Brøst og Ufuldkommenhed, men for deres egen Vantro." (S. 1.)

20) Bl. L. 2 og C. 4: „Huar wdaff mange (forvden all anden mesfelig „frwckt) komme till theris eghen bekiendelse oc lade att giøre vtallige „synder, som ellers schulde bedriffuis gud storlige till homot oc for„tornilse, huar om jeg scal een anden tiidt tale nogett meer." I det Hele var det ham egent at see Messen i dens practiske Betydning, saa at han endog senere, hvor han skulde forsvare Messen som et Offer, indskød den Tanke istedet, at Mange kunde ved at see Messen tage aandelig Deel i Sacramentet S. § 28.

21) Trykt foran Bogen, dateret 18de April, 7 Blade stort. Uddrag hos Münter a. St. 173 og Olivarius p. 125.

hvori han dog erkiendte en Guds retfærdige Straf; den havde meget værre fortsat med at haane og hudstryge Guds Helgene, udjage dem af Himlen, beleire Skiærsild og storme Billeder; (Helvede var endnu ikke angrebet, skiønt dens Tilhængeres Levnet var, som om der hverken var Himmel eller Helvede) men allerværst havde den besluttet, idet de nu antaste alle Helgenes Gud og Herre, d. e. de have begyndt paa Jesus Christus selv, hvem de ville forjage af den hellige Messe, den de platzere og korsfæste, værre end Judas og Pilatus."[22]) Han advarer derfor Randers Byes Indvaanere paa det Høitideligste mod deres Forledere, Gierrighedens Tienere og Præstehadere, og mod en Krænkelse af Andres Troesfrihed, som ikke engang Tyrker eller Jøder tillode sig; han foreholder dem det Minde, som de og deres Bye engang skulde faae, og udkaster med rask og kraftig Haand et Omrids af Historiens fremtidige Beretning om det, som tildrog sig i Randers Bye Aar 1530, „hvorledes den affaldt fra Gud og al Sædelighed under Ledelse af twende ulærde Mænd, forsorne Skalke (den ene en forløben Graamunk Broder Niels, den anden en selvgiort Præst,) paa den Tid da Niels Hammer var Borgermester og N. N. Raadmænd i Byen."[23]) Om sin Bog yttrer han, at han sender dem den, for at den som hans Talsmand skulde være Prædicanterne tilords paa hans Vegne, indtil han kunde faae Tid til at skaffe sig en anden Talsmand, „der baade skulde have skarpere Tunge og haardere Tænder;" ligesom han ogsaa bebuder en christelig og alvorlig Underviisning om Messen og en Forklaring, som snarlig skulde udgaae,

22) Der er i denne hele Skildring ligesom en Reminiscens af et Sted i den tydske Doctors Giendrivelse, som Paulus Eliæ dengang havde under Hænder. S. ovenf. § 19 Not. 32.

23) Hos Olivarius pag. 125—28 findes det hele mærkelige Stykke aftrykt.

paa „vor menige Christentroes Bekiendelse, hvilken Rigets Bisper og Prælater havde forrammet."

Saaledes stod dengang Paulus Eliæ i Kampens Centrum, som Siælen i det hele Forsvar, som den, der udførte og oversaae, hvad der skete og skulde skee ved Ordets Magt. Men Messen, som han dengang kiæmpede for, var ikke til at redde: Randers By besvarede hans Belærelse og Advarsel ved at lade Rakkeren nagle hans Bog til Pælen[24]), ligesom han i Brevet havde stillet deres Bye i Historiens Gabestok. Messen faldt der, som i Kiøbenhavn; Magistraterne lode sig ikke afholde ved hans Ord. Den eneste Seir, Messen dengang syntes at vinde, stod neppe i nogen Forbindelse med hans Bestræbelser: Frue Kirke i Kiøbenhavn blev nemlig i Efteraaret 1531 tilbagegivet de Catholske alene til at holde deres Messer; men skiønt En af hans Belyndere havde Deel i denne Foranstaltning, hængte den uden Tvivl sammen med større Forhold end den theologiske Polemik[25]). Men Paulus Eliæ indhøstede megen Miskiendelse og Spot ved sine Bestræbelser for Messen: de Evangeliske meente, at han især dreves til denne Kamp af egennyttige Tilskyndelser; just i denne Anledning var det, at Hans Tausen saa haardt fremførte denne Beskyldning; han lod den ikke ubesvaret, thi i Brevet til Randers Borgere nedlagde han en høitidelig Protest imod den[26]),

---

24) Münter Ref. Hist. 2, 176. Denne Efterretning findes ogsaa i Resenii Atlas (T. I, pag. 312); men dens Kilde er mig ubekiendt.

25) Oluf Nielsen var en af de Rigsraader, som traf denne Foranstaltning; (Knudsen Joach. Rønnow S. 168—69) men denne Restitution hængte mulig nærmest sammen med de politiske Forholds truende Udseende paa den Tid. S. § 21.

26) „Edre predicanter beklaffe meg wblwgelige for then mand, som mett „thette arbeijde oc andet møgett witterlige søger seg emodt sandhedt, „Bisper, Prelater oc thet menige klerckerij til villie oc eet gott behaff. „forblindett (som the sige) aff gerighet. J schwle tha wide, (saa „sant hielpe meg Gudt, fordi hielper icke han, tha hielper meg ingen)

og naar vi betænke, at han troede at kunne knytte store sædelige Goder til den gamle Messe, ret forstaaet og ret benyttet, kunne vi vel antage, at han af Overbeviisning kunde forsvare den ærværdige og høitidelige Act i Modsætning til en Form, der forekom ham tom og lidet virksom paa Følelsen og derhos trængte sig frem paa den forstyrrende Maade, som frastødte ham saa stærkt. Andre Evangeliske dømte ogsaa i denne Sag anderledes om ham: de saae en Daare i ham, der holdt fast ved et Haab, som enhver Fornuftig havde opgivet. Den protestantiske Satire om Messen, Dialogus kaldet, tillægger i den danske Localisering „Broder Didrik Vendekaabe" den Rolle at trøste og see Symptomer til Bedring, hvor alle de andre Læger og Venner løbe bort fra den døende Messe, og hver redder, hvad han kan[27]. Just saaledes sagde ogsaa Paulus Eliæ om Messen i Brevet til Randers Borgere, at „den bliver uden Tvivl ved Magt, som den haver været over den menige Christenhed i 800 Aar, førend den nogentid begyndte i

„att hwor alle Bisper ij thette gantsche riige vore meg nw saa vræde „oc hatsche, som the sigis att være alle edre predicanter, thet samme „jeg nu giør, schulde jeg oc saa tha giøre. Oc hueß jeg thet icke giorte, „bedraghen ther fra anthen aff vrede eller hadt, tha wore jeg een for„rædere bode modt Gudt oc then menige Christendom. Thet nw trætt„tis om, er huerckin homod eller gerighedt, vkydskhedt eller drwcken„schaff, men Guds ædele sandhed oc all werdsins salighedt, fra hweß „bestandt inghen kan træde anthen aff Redsle eller gerighedt vden seg „till euig schade oc fordømmilse. Thet bekender oc tilstaaer jeg for „eder oc all werden, att forendt jeg wilde noghen tiidt haffue then „mening oc troo om meßen oc hennis sacramentelige offijr, som Niels „Hammer oc edher byes predicanter, tha wille jeg heller lade meg „parthere leem for leem ij twsinde stycker." (B. 8.)

27) „Dialogus eller græselig ond Tidende om Messen" ꝛc. er aftrykt i Danske Magaz. 2 Bd. Skiønt den først udkom 1588, var den Tausen bekiendt 1530. (Jvf. min Diss. Ref. et Cath. pag. 85, Not. 20.) Da det er utvivlsomt, at i Dialogen sigtes til Paulus Eliæ ved den i den tydske Original ikke optrædende Person, Broder „Dirick Wendekobe," fortiener det at paaagtes, at den bittre Satire ikke tillægger ham nogen Andeel i det Bytte, hvormed de andre giøre sig betalte.

Randers," og dette sagde han just paa en Tid, da den ene By efter den anden nedlagde den.

Dog kunde Paulus Eliæ ikke fortsætte Kampen for Messen længere; andre store Arbeider krævede hans Tid, og den Vei, han senest havde indslaaet, førte kun ad lange Omveie til Forsvaret. Han opgav Striden om det ene Punct: hverken den store Underviisning om Messen, som var tilsagt Hans Tausen, eller Udviklingen af Messens Frugter, som var lovet Randers Borgere, udkom; men han vendte tilbage til den almindelige Bekæmpelse af den hele nye Kirke, som ogsaa var ham naturligst.

§ 21.

Sidste Stridsskrifter i Kong Frederiks Tid 1531—32.

Herredagen i Kiøbenhavn havde ikke allene baaret Frugter for Reformationen; men den gav ogsaa det catholske Parties Forsvar et nyt Opsving, da den fremkaldte det store og velskrevne Indlæg i Striden, som den ubekiendte tydske Lærde (rimeligviis Dr. Stagefyhr) forfattede kort efter dens Slutning, for at giendrive de Evangelistes saakaldte „Apologie," eller Svar paa de 27 Klagepuncter[1]. Dette Værk havde ikke allene givet den danske Forkæmper nye Ideer[2], men det var bestemt til selv at gaae over i den danske Feide. Men da det var latinsk og rettet imod de Evangelistes latinske Apologie, maatte det omstøbes for at giøre sin Virkning. Hvo skulde

1) Dette latinske Stridsskrift og dets Forhold til Paulus Eliæ har jeg giort til Gienstand for en særegen Undersøgelse i mit i afvigte Aar udgivne Universitetsprogram: De Confutatione latina, quæ Apologiæ Concionatorum Evangelicorum, in comitiis Hauniensibus anno 1530 traditæ, opposita est. Læseren vil der finde Beviserne for hvad der her kortelig berettes.

2) See § 20 Not. 22. Et andet Exempel nedenfor Not. 11 og 25.

paatage sig dette Arbeide hellere end Paulus Eliæ? Han greb med Begierlighed det Vaaben, som den tydske Hielper havde rakt Prælaterne: han maatte indsee, at dette var det Ord, som hidtil var savnet, et lærd theologisk Modskrift, understyttet af et levende Foredrags Magt, baaret af en aandelig Overlegenhed i dialectisk og classisk Dannelse. Det stødte ham ikke heller her, at Forfatterens strengt kirkelige Standpunct viste ikke ubetydeligt ud over hans eget mere bibelske; han lod dem begge gielde ved Siden af hinanden som i det forrige Skrift, han oversatte; det var ham meest om at giøre at slaae Modstanderne. Det fremmede Arbeide blev paa enhver Maade benyttet; først blev dets Indhold anvendt til de tvende danske Skrifter, som han allerede i sin Efterskrift til den i Foraaret 1531 udkomne Bog om Messen bebudede, nemlig „Værdige Fædres, Danmarks Riges Bispers og Prælaters Giensvar til de lutherske Prædicanter“ og en „Underschede eller Forklaring paa den menige christen Tro,“ hvilken de samme med det Snareste vilde lade udgaae [3]). Hans Ord indeholdt, at han selv vilde udarbeide dem begge, og Beskaffenheden af det ene, som har naaet til vor Tid, røber umiskiendeligt hans Pen. Han udarbeidede dem udentvivl med den

3) Ifølge Olivarius (pag. 135) læstes i den nu tabte Bog om Messen til Kiøbenhavns Raad: „Saa skal hand, (Hans Tausen) som „sagt er, met thet snariste saa et børligt svar teg oc alle Christne „læsere til en christelig wndervilsning oc en forvarsel mod thet for„dømde Kietterii om Sacramentet. Oc huess alting i samme Gien„swar icke saa beskedis, at theg skeir fyllist, tha skall thu finde yber„meere forklaring i Værdige Fædris, meenige Danmarkes Riges Bi„spers oc Prælaters Gienswar, ther the lade strax udgaa mod alle „Luthers Predikanters kietterlige Klafferi. Oc frambelis i then vn„derschede, som the lade oc met thet snariste vdgaa paa theris christen „trois bekiendelse. Gud spare meg saa længe liffuet oc være meg „saa sandelig bestandig, som jeg acter samme arbeide at giøre han„num til loff, hæder oc ære, ther leffuer oc regnerer en sand enig „Gud nu oc altid, Amen.“

første Forhaabning; thi det var rimeligviis det ene af dem, han havde for Øie, da han i Efteraaret 1530 forkyndte om det Værk, som skulde sikkre ham et udødeligt Navn, ligesom da han i Foraaret 1531 truede med at sende en Talsmand, der havde skarpere Tunge og haardere Tænder[4]. Men det er paafaldende, at han kunde sætte disse Skrifter i et saadant Forhold til sin Person og sit Navn; thi hans Andeel i dem var kun at oversætte og indrette den tydske Forfatters Arbeide til Udgivelse, hvilket en nøiagtig Sammenligning mellem den latinske Bog, der haves i Afskrifter, og den danske „Menige Bispers og Prælaters Giensvar" tilfulde viser[5]. Man føres uvilkaarlig til den Tanke, at den Mand, som allerede tidligere udgav Oversættelser for Efterligninger[6], nu, da han ligesom følte sig udtømt i Striden og i sin hele øvrige theologiske Virksomhed, indskrænkede sig til at giengive Andres Tanker[7], kan have vænnet sig til at betragte en nogenlunde fri Giengivelse af fremmede Aandsproducter som en Sysſel, der var lige berettiget med original Production. I et Tilfælde som dette kunde han desuden saameget lettere oversee Forskjellen, som det latinske Skrift af en unævnt Forfatter var Biskoppernes Eiendom, der havde betalt det, og skulde af Oversætteren indrettes efter dets Bestemmelse for at udgaae i Andres Navn.

Om Paulus Eliæ med frit Valg besluttede at lade det latinske Skrifts Indhold udgaae i tvende forskjellige danske, hvilket i sig selv ikke var meget heldigt, da vigtige Artikler iblandt de 27 derved i Giensvaret bleve uden Besvarelse, eller om der allerede var en Troesbekiendelse, som skulde forsvares

4) Ovenf. S. 464 og 473.
5) See ovennævnte Program § 9.
6) S. ovenf. § 13 (S. 126—28) og § 20 (S. 470.)
7) S. Slutn. af § 20 og § 22 og 23.

og forklares med en Deel af samme, vides ikke[8]). Det synes, at Forklaringen til Troesbekiendelsen blev udarbeidet først og var færdig i April 1531; men ogsaa Giensvaret blev forfærdiget inden Efteraaret 1531[9]), og da dette allene udgiør en Bog paa 35 Ark i 4to, har Paulus Eliæ i Aaret 1531 udviklet en overordentlig Virksomhed i sin polemiske Færd, en Virksomhed, der vistnok ogsaa kunde medføre, at han maatte giøre Afkald paa original Production. Hans Arbeide med den store Giendrivelse kunne vi nærmere bedømme; man seer af „Menige Bispers og Prælaters Giensvar," at han troligen oversatte det største saakaldte tredie Angreb af det latinske Værk, med Undtagelse af de Afsnit, der vare optagne i Troesforklaringen; at han havde sat sig den Opgave at omforme Svarene til at passe til Prædicanternes danske Apologie, medens den latinske Giendrivelse naturligviis var udelukkende rettet mod deres latinske, men at han i denne Henseende ikke altid blev sin Plan tro, naar Noget, som var sagt imod den latinske allene, syntes

8) Man kunde let troe, at der maatte være en saadan udvortes Grund til den besynderlige Deling af den latinske Giendrivelse, hvorved der i de danske Giensvar kom til at mangle Svar til Artiklerne om Helgendyrkelsen, Skiærsilden, Sacramenterne, Messen, Præste-Ægteskab og Coelibat, idet der istedetfor Svar henvises til den udkommende Forklaring af Troesbekiendelsen. Man kunde formode, at Prælaternes Parti ligesom de Evangeliske havde fremlagt en Troesbekiendelse paa Herredagen, hvilken det nu kom an paa at forsvare, og da de tydske Hielpere kun havde givet eet Indlæg i Striden, maatte Troens Forklaring ogsaa saavidt muligt tages derfra. En saadan tidligere Tilværelse af en Troesbekiendelse synes at antydes, naar det ved een af de forbigaaede Artikler i „Men. Bisp. og Præl. Giensvar" hedder: „Men nar wij haffue vdi wor christelige troes bekendelsæ een besyn„derlige artichell om messen oc messins offer, tha scwlle wij vdi samme „artichels wnderschede oc bewiisning widæ eder eet børligt suar oc „christeligt, thet snariste persen kan tryckæ" (Bl. ff. 1.) Men Beretningerne om Herredagen have ikke omtalt en saadan Troesbekiendelse, og det er derfor rimeligere, at den kan være opstaaet senere eller er blevet anseet fornøden som Modstykke til Prædicanternes.

9) S. ovennævnte Program § 11.

for vigtigt eller for godt til at forbigaaes; fremdeles sees det, at han undertiden ligesom uvilkaarlig afveeg fra sin Original og indsatte Ord, der vidne om hans eiendommelige mere bibelske og liberal-catholske Standpunct[10]; men hans individuelle Anskuelser hindrede ham alligevel ikke paa andre Steder i at giengive den fremmede Original, selv hvor den stod i Strid med disse. Endelig sees, at han forsynede det danske Arbeide med en udførlig Fortale, hvori han paa sin vante Viis, dog ikke uden Indskydelse af de nye Tanker, som den latinske Giendrivelse havde vakt[11], stillede den hele store Kirkes eenstemmige Vedtægt ligeoverfor Reformatorernes nye og stridige Paafund, (dog under fuld Erkiendelse af den romerske Kirkes Trang til sædelig Forbedring) og paa Grund deraf opfordrede Hvermand til at vælge mellem de to modsatte Parter, og navnlig at betænke, hvad der var det sikkreste og tryggeste[12]. Maaskee forfattede han ogsaa den korte Epilog, hvormed Bogen slutter[13]. Medens Oversætterarbeidet ikke røber stor Dannelse eller theologisk Dygtighed, er Fortalen skrevet med megen Klogskab og Overlæg, i en moderat Tone; men netop Grundtan-

10) Exempler ere anførte i det oftnævnte Program § 10. Hvor han i Stedet for den latinske Giendrivelse af de Artikler, som forbigaaes, indsatte noget af sit Eget, fremtræder hans Yndlingsthema Ærefrygt for de Hellige (GG. 2) -- den fra Blancicampianus laante Betragtning, at man kan tage aandelig Deel i Messen, uagtet kun Præsten nyder sacramentlig — en Idee, der er den tydske Forfatters objective Messelære fremmed (GG. 4) — og hans egen gamle Forestilling, at Luthers Lære er en Blanding af Godt, som er laant fra Andre, og Ondt, som er hans Eget, (NN. 2) medens den tydske Forfatter kun seer idel gammelt Kiætteri i denne Lære.

11) Navnlig maa det i en dansk Mands Mund uventede Udtryk: at de Evangeliske kun have et Hiørne i Nør i Saxen (Bl. A. 4), udledes af denne Kilde, da det forekommer i en af de Dele af Bogen, som ikke er blevet benyttet i den danske Bog.

12) Udførligt Uddrag af den læses hos Münter: Ref. Hist. 2, 243 flg.

13) Grunden til den her ytirede Tvivl skal paavises nedenfor § 22 Not. 7.

ken, at opfordre Læserne til at dømme og vælge det, de maae ansee for sikkrest, staaer ikke i den bedste Harmonie med Skriftet selv, der fremstiller den protestantiske Lære som idel Affald fra den ufeilbare Kirke.

Paa en lignende Maade har han sandsynligviis udarbeidet Forklaringen paa Troesbekiendelsen, skiønt dens hele Indhold ikke saa ganske kunde tages af det latinske Stridsskrift[14]; og det er ikke usandsynligt, at han ogsaa paa samme Tid har tilberedet de latinske Svar paa den latinske Apologie, som Prælaterne ogsaa agtede at udgive og som bebudes i deres danske Giensvar[15].

Saaledes stode Prælaterne færdige med tre betydelige Skrifter, af hvilke de kunde vente den største Virkning, som lod sig opnaae ved theologisk Polemik, og deres Forsvarer glædede sig allerede i Haabet, naar han oversaae den lange Række af Skrifter, som nu baade i Prælaternes og i hans eget Navn skulde strømme ud fra Poul Ræffs Bogtrykkerie i Aarhuus. Men der udkom dengang ikke et eneste af dem. Det er, som om der blev lagt en Dæmning for den hele Strøm, just da den syntes at ville flyde rigeligst. I de to Aar, Kong Frederik endnu levede, udgik, saavidt vides, aldeles ingen Stridsskrifter fra det catholske Partie, medens de Evangeliske brugte Pressen med større Kraft end nogensinde. Om Grunden dertil give vel vor Reformationshistories ufuldstændige Kilder ingen Beretning; men en Betragtning af de daværende Forhold kan føre til rimelige Formodninger.

Det viste sig i Sommeren 1531, at Keiseren ikke for-

---

14) Det er rimeligt, at Noget af dens Indhold har været hentet fra de to Dele af det latinske Værk, som ikke blev benyttet i Men. Bisp. og Præl. Giensv. Men Noget var ogsaa Nyt, navnlig om Kirkens Ret til Eiendom og Tiende; jvf. det oftenævnte Program § 8 pag. 21. 22.

15) Sammested pag. 22.

maaede at udføre den augsburgske Rigsdagsbeslutning imod Lutheranerne i Tydskland; meget mindre kunde da den verdslige Arms Bistand lade sig vente i Danmark, hvor Kongen selv saa aabenbart gav Reformationen Medhold; en fortsat Polemik vilde derfor være uden Nytte og maatte kunne end mere opirre Borgerstanden og Magthaverne og fremskynde Bispernes Fald. Kongen, som allerede 1528 havde rakt de tydske Protestanter Haanden, stod i Begreb med at tiltræde det schmalkaldiske Forbund og indtraadte formelig i det strax i Begyndelsen af Aaret 1532, medens en catholsk Fiende truede Landets Ro. Christian den Anden havde nemlig skiftet Religion i A. 1530, og da han landede i Norge 1531, proclamerede han Restitution eller dog Opretholdelse af den romerske Forfatning. Under slige Omstændigheder maatte man holde sammen om Kong Frederik, og en fortsat Kamp for Catholicismen var ligesom en Samvirken med Rigets Fiende. Desuden var det evangeliske Parties aandelige Magt saa overlegen i Landet, at flere af Biskopperne fandt det raadeligst at give efter; Aage Sparre resignerede; i Børglums og Fyens Stift kaldtes Præster til at prædike Evangelium, og mod Slutningen af Kong Frederiks Regiering haabede de Evangeliske det Bedste om alle Rigets Biskopper[16]. Thi disse havde indseet, at de alene paa den Maade kunde blive istand til at redde deres kirkelige og verdslige Stilling, og derigiennem muligen ogsaa

16) Om Stygge Krumpens og Knud Gyldenstiernes Eftergivenhed, see Münter Ref. Hist. 2, 195 og 203. Den almindelige Forventning udtaler sig i Peder Lauridsens Bog om Præsteembede 1533, hvori Biskopperne omtales med en Velvillie og en Tillid, der stikker mærkeligt af imod den Tone, hvori der taltes om dem 1530. Et seirende Reformationsparti kan vel ogsaa betiene sig af den Konst, at tillægge Modstanderne en bedre Villie, end de have; men det giør Partiet først, naar det veed, at de ere nødsagede til at indslaae den Vei, man fordrer.

(forsaavidt som de ikke meente det ærligt med Evangeliet) finde Leilighed til med Tiden at trænge det klatterske Element i Lærerstanden tilbage.

Saaledes kunde baade Frygt og Klogskab byde at standse med en unyttig, udfordrende og opirrende Polemik. Men Bisperne opgave derved meget af hvad der hidtil var kæmpet for: de opgave Klostrene, Messepræsterne, Coelibatsloven o. m. for at redde Bispestolene og Domcapitlerne. De opgave ogsaa derved deres utrættelige Forsvarer Paulus Eliæ.

Men denne, som ved samme Tid, maatte see endnu tvende af sin Ordens Klostre falde, det ene i Kiøge 1531, skienket af Kongen til Borgerne, det andet i Skielskør 1532, opgivet formedelst Brødrenes Armod og deelt imellem en af Kongens Mænd og Byens Borgerskab[17]), kunde ikke opgive Modstanden imod det forhadte Reformværks Fremskriden. Men hvorhen skulde han vende sig med sin Protest og sin Klage? Folket hørte ikke mere; Kongen havde kun Øre for de Evangeliskes Formaninger. Kun i Rigsraadet havde de Catholske endnu saameget Medhold, at nogle Rigsraader havde gienigivet de Catholske Frue Kirke i Kiøbenhavn, og at Raadets Majoritet vel kunde lade sig omstemme, saa snart Kongen var død. Til Rigsraadet og Adelen vendte han derfor sit sidste advarende Ord.

I Aaret 1532 forfattede han nemlig det utrykte Skrift, som bærer Navn af „En kort oc christelig Formaning medt en føge vnderwisning om then Lutherske handels wrange och uretsindige willkaar, hasteelig forrammet aff Broder Paulo Heliæ, till alle retsindige christne læsere oc besynderlig till ærlige oc welbyrdige mendt oc strenge Riddere,

17) Pontop. Ann. Eccl. 2, 257—58 og Münter Ref. Hist. 2, 199.

Dămarkis rigis raad och then menige adell" — et lynende Feideskrift, hvilket den eneste Afskrift, hvori det er tilbage, ikke uden Grund betegner med Titelen „diabolica prorsus adhortatio Pauli Eliæ"[18]); thi det reiser Beskyldninger imod de Evangeliske, der stundom grændse til Afsindighed. Da han selv vel følte det Betænkelige i at optræde med en saadan Tale under de daværende Omstændigheder, søgte han i Bogens Slutning en Undskyldning i den Erklæring, at „denne Underviisning ikke var hans alene, men en stort Part den vise og lærde Mands Raad og Underviisning, Erasmi Rotterdams, som med et Sendebrev, han forskrev forsuimen (ɔ: nylig) til Friesland, havde givet ham dertil Aarsag"[19]). Imidlertid er neppe en Trediedeel af Bogen laant fra Erasmi Svar til de strasborgske Præsters Apologie eller andre af hans Skrifter; og de adspredte Smaastykker, som hist og her i Bogen ere deels ordret giengivne, deels frit omskrevne, ligesom

---

18) Bogen findes i en særdeles smuk Afskrift fra det 17de Aarh. paa det Store Kgl. Bibliothek, Gl. Kgl. Saml. Nr. 827 i Qvart. Den ansaaes for tabt, da jeg skrev min Disputats Ref. et Cath. (pag. 28 Not. 42); men er siden gienfunden. Afskriften er skrevet af en Mand, som hist og her har tilføiet en bidende Randglosse, saasom: „o mendacium papisticum et diabolicum, O dit Asen!" Bogen maa være skrevet i den første Halvdeel af Aaret 1532; jvf. nedenf. Not. 29.

19) Erasmi responsio ad epistolam apologeticam per ministros verbi ecclesiæ Argentoratensis, (Opp. Erasmi ed. Lugd. 1706 t. X. p. 1590) dateret 1 Aug. 1530 og stilet til Indbyggerne i Nederthydskland og Ostfriesland, er det Brev, af hvilket han har taget Anledning og laant temmelig mange løsrevne Partier (navnlig af Pag. 1589—91; 1592—96; 1604—5; 1609; 1625—27 og 1629—30.) Men der er ogsaa i det Mindste eet lidet Stykke benyttet af Erasmi tidligere Brev ad Vulturium Neocomum contra quosdam, qui se falso jactant Evangelicos (Opp. Erasmi t. X. p. 1573, navnlig p. 1583) mod hvilket just de strasborgske Præsters Forsvar var stilet; mulig ere ogsaa andre Skrifter af Erasmus benyttede, thi hans Stiil og Tanker synes at røbe sig paa enkelte flere Steder, uden at jeg dog har gienfundet dem i hans Værker.

de ere møisommelig opsamlede af et Sendebrev, der havde et aldeles personligt Selvforsvar til Formaal og angik for største Delen ganske individuelle Forhold, udgiøre ingenlunde det Haardeste i denne Formaning; (idetmindste ikke, uden hvor Paulus Eliæ betydelig har skiærpet Erasmi fine og spottende Udfald;) men de ere ret mærkelige som Beviis paa den Maade, hvorpaa han meente at kunne bruge og tilegne sig en Andens Ord, Erklæringer og Forslag[20]. Hovedtanken har unegtelig Skriftet tilfælleds med Erasmi, nemlig at advare imod at foregribe Kirkeforsamlingens Dom og Kirkestyrelsens Reformation, og mod at hengive sig til et Partie, mod hvilket der kunde siges saameget; men dette Thema har Paulus Eliæ for største Delen selvstændigen udført i sin egen eiendommelige Stiil, i livfulde Skildringer og hadefulde Anklager, som opdynges uden nogen streng Plan. Ved dette Skrift sluttede han Rækken af sine reent polemiske Skrifter, netop som han havde begyndt den i sin Underviisning til Thyge Krabbe og sit Svar til Hans Michelsen; men i Gientagelsen af de samme Anklager spores man kiendeligen Virkningerne af den Tid og de Begivenheder, som laae imellem: han havde nu seet nærved, hvad han dengang meest kun forudsaae

20) Naar man betænker, at han aabner Bogen med den sædvanlige Hilsen fra Forfatteren til Læserne, og først i et Slags Efterskrift efter Bogens Slutning omtaler sit Skrifts Forhold til Erasmus, er det vistnok paafaldende, at han hyppigen uden al Antydning af Oversættelse giengiver Erasmi Mening og Ord som sine (f. Ex. jeg troer) endog hvor denne forsvarede sig selv og beraabte sig paa sine Skrifter (f. Ex. „hvor har jeg nogentid lært, Messen at være et Afguderie, eller tilraadt at nedbryde Altere ɔc.?) Saa ganske giorde han sig til Eet med sit store Forbillede og meente at kunne tilegne sig alt Hans. I Reformationsforslagene underskrev han ogsaa i Alt hans Mening og giengav endog Erasmi halv ironiske Forsvar for Fasten, at for den, som kan taale Fisk, er Forandringen (Adskilligheden) en større Wellyst, og den, som ikke kan taale det, forpligtes ikke ved nogen Lov! (Jf. i øvrigt om disse Forslag nedenfor.)

og forestillede sig; de dengang dybt foragtede Uroestiftere vare nu blevne det mægtigste Partie; de truede Levningerne af den bestaaende Kirkeforfatning, de truede dens Tilhængeres Religionsfrihed; det gialdt ikke mere om at holde dem ude, men om at standse dem paa deres seierrige Bane, at unddrage dem Magtens aabenbare Bistand, at afværge den Fare, som de Verdsliges Havesyge beredte det, som endnu var i Behold. Til dette Formaals Opnaaelse besvoer Paulus Eliæ alle Magter, og hans Skrift characteriserer i saamange Henseender Forholdene i Aaret 1532, at et længere Uddrag af det deri tør finde en Undskyldning[21].

Paulus Eliæ fandt det fornødent at begynde med at bede dem, som maatte læse eller høre læse denne Undervisning, at de ikke vilde føre ham i Mistanke hos Kongen eller andre mægtige og vældige Mænd for Ulydighed og Mytterie, om han noget alvorligen anfegtede en Part af den nye Handel, der brugtes mod den menige Christendom under deres Forsvar, Skierm og Beskyttelse, som om han vilde foragte eller forstyrre den Magt og Befaling, de havde af Gud; tvertimod vilde han aldrig glemme Lydigheds Pligt, og det havde netop stedse naget ham, at Luther kaldte høibaarne og christelige Fyrster „naadige Bødler"[22] og skieldte Danmarks Riges Herskab og Adel for Tyve og Forrædere, hvilket Paasagn han for længe siden gierne skulde have nedslaaet, dersom det ikke havde været saa ilde optaget her i Riget, hvad der siges ham imod. Om end Nogle mene, at dette ei vedkommer Evangelium, er dog

21) Münter (Ref. H. 2, 204—5) har kun meddeelt saare lidet efter Olivarius (p. 131), og Historien giver kun faae Bidrag til det urolige Aars Characteristik (Pontoppidan, 2, 867 flg.).

22) „Snidder, med Orlov sagt, som ikke endnu er blevet til Luus", kalder han disse Luthers Yttringer, idet han tænker paa Reformationens skiulte revolutionaire Tendents.

netop hans Færd i det Kirkelige den samme, at forlede Fyrster og vække Almuen til Bulder og Oprør; og det er netop en tro Undersaats Pligt at afværge forræderske Prædicanters Fremgang, som med deres vrange og giftige Underviisning bedrage de Mægtige til at understytte den nye Forvandling. Efter denne Indledning fremsætter han nu med Erasmi Ord (dog uden al Antydning af Kilden) Summen af sin Formaning, at de ikke skulde forlade den menige Kirke og blindt hengive sig til et Partie, som ikke engang endnu var enigt med sig selv, men afvente Kirkeforsamlingens Dom; kunde de ikke være stærke, skulde de dog være langsomme, thi giort Gierning staaer ikke til at rette. Men hans Formaning gaaer i Tanken meget videre, som dens Begrundelse viser; thi denne kan omtrent henføres til de Sætninger, at Lutherdommen er en farlig Sag, uberettiget ved Kirkens Skrøbeligheder, kiættersk i Lære, syndefuld i Levnet og tyrannisk i sin Fremtrædelse.

Den er farlig; thi den indtager ved Lærdomme, der smigre Kiødets Lyster, (hvilke de ere, opregnes efter Erasmus) og anbefalede sig i Begyndelsen ved at bestride Misbrug og Usædelighed, inden Luther røbede sin skiulte Mening; man kunde give den nye Handel Medhold i de Stykker Lærdom, som kunne forbedre Synd og fremme Dyd, og tilveiebringe den Reformation, som mange hellige Mænd havde ønsket: „saa langt", udbryder han, „har jeg været Luthers, og ikke længere; saa „meget vil jeg og blive, den Stund jeg lever, og aldrig meer, „fordi det er ikke at være Luthers, men en sand christen „Mand"[23]). Men betænker man dens Fremgang og Udgang, da er Tyrkiet, Rusland og Bøhmen dens Sidestykker: Christus bespottes mindre blandt Tyrker end af det lutherske Mytterie baade i sine Sacramenter og i sine udvalgte Lemmer, de Hel-

23) Olivarius henfører disse Ord urigtigen til et andet Skrift (p. 144).

lige; som Tyrker have Lutheranerne plyndret og ødelagt Guds Templer; at de ikke slaae ihiel, er ikke fordi dem fattes Ville og Mod; „hvis de havde Magten, som de ikke have, skulde I see den blodige Slagterbænk („fleskebenck“) oprettet i den hellige Kirke for mange Aar siden. De lade sig ei nøie med Stat og Tieneste, men ville have Siæl og Samvittighed mod al christen Frihed og Kiærlighed. Mod den russiske Handel og det bøhmiske Mytterie er det lutherske Oprør som Natten mod Dagen, kun at de ikke have mægtet at indføre den russiske Trældom; men de gaae ud paa al Frelses og Frihedes Fordærv: ingen Frihed er ældre end Clereseiets, „falder den, da skal det og række til Eders, der hverken er saa gammel som den, eller befæstet ved saamange Vilkaar.“ Om Tyrannie og Frihed vilde han sige mere, „dersom denne Tids Leilighed kunde fordrage en fri og rund Tale, som den ikke kan;“ men han giver Læseren at grunde og betænke noget, som han ikke kan eller maa skrive[24].

Lutherdommen er uberettiget ved de Synder i Kirken, som den skylder sin Opkomst; var det ret at opsige Øvrigheden Lydighed formedelst Syndighed, da blev der intet Herskab i Verden. Klerkeriets Brøst er vore Synders onde Forskyldning, Guds Straf; den kan hæves, naar Gud giver Naade dertil, men maa bæres i Underkastelse; desuden er det kun dem, der oversee, at der ogsaa er dydige Mænd i den fordærvede Kirke, og store Syndere i deres eget Samfund.

Lutherdommens Lære er dømt som Kiætterie af al Verdens Auctoritet; den dømmer sig selv i sine Forkyndere: de have en saare blodig og ublue Mund (mire diserti, hos Erasmus) mod alle Paver, Bisper, Cardinaler, Præster og Munke uden For-

24) Han mener her aabenbart et Tyrannie i Statens høieste Sphære, ved hvilket Friheden trues; paa andre Steder i det Følgende taler han frit om det Tyrannie, de smaae Herrer udøve, og den Fare der truer Herskabers Privilegier fra de Undergivnes Side.

stiel, og „af disse Prædicanters Fagter og Lader, Oine og Ansigt, stinker ikke Andet end Had og Hovmod, Spot og Skiendsel, Trods og Dierrhed, Rov og Mord og anden blodig Handel, som hører til Helvedes og ikke Himmeriges Aand." Med Erasmi Ord anføres Exempler paa deres uhørte Kiætterier, og Paulus Eliæ tilføier en Udvikling af Retfærdiggiørelseslæren, hvori han vel erkiender Troens Betydning i det religiøse Gemyt, men erklærer det for farligt baade at sige, at Troen giør os retfærdige, og at vore Gierninger giøre det, ligesom han ogsaa forklarer, i hvad Mening Kirken fordrer gode Gierninger, og tager den i Forsvar mod Misforstaaelser[25]).

25) Man gienfinder her hans gamle Begreb om Troen som en „trøstig Love, Tilsald og Tillid, med hvilken vi fastelig troe og vide, at vore Synder forlades og Retfærdighed gives os for Jesu Christi Døds og Pines Skyld;" men han slutter, at da Retfærdigheden er Guds Naadegave og Troen ligeledes, „formedelst hvilken Retfærdigheden gives," er det farligt at sige baade, at vore Gierninger giøre os retfærdige, og at vor Troe giør det, „forbi hvad os nogentid vederfares til Siæletrøst, da gives det af Gud formedelst Tro og Gierninger, der ere Guds guddommelige og gunstige Gaver." Han troer at kunne forsvare Gierningers Nødvendighed dermed, at vi skulle vise os taknemmelige for Naaden ved Lydighed, bevare og formere Retfærdigheden, afværge Synd og Synds Anledning og gienvinde Retfærdigheden, om den var forbrudt og forarget. Men af disse Synspuncter anvender han kun den ethiske, at afværge Syndens Anledning, til Forsvar for Munkeliv, Bønner og Faste. „I gode Gierninger ansee vi hverken Retfærdighed eller Synders Forladelse, dog at de dem efterfølge for Troens Skyld; men vi ansee i dem Guds gode Villie, hellige Bud og Befaling." Med hans Begreb om Troen havde han Vanskelighed ved at møde den Beskyldning, at Kirken forsømte Troens Prædiken, og det var ikke meget consequent, at han optog den tydske Apologets Idee, at i en gammel Kirke er Troen tilstede som den, der indsuges med Modersmelken (ff. mit Progam p. 62). Hans hele Standpunct vaklede i denne Lære mellem de tvende Extremer. Erasmus havde kun sagt, at det var disputabelt, om enten Troen eller Gierninger giøre retfærdig; Paulus Eliæ maatte sige, at Troen giorde det, naar han skulde vælge mellem disse Alternativer, og ansaaes ubentvivl ogsaa af Protestanterne for at lære det. (See ovenfor § 19 Note 29).

Han kunde ikke heller forbigaae den gamle Beskyldning, at han engang skulde have lært med Luther: han forklarer den deraf, at han „lastede Misbrug og underviste Mange, ubi hvad Mening de skulde bede, faste, gaae i Kloster, giøre Almisse og bruge Ceremonier, som Mange vitterligt er;" men Kjætteriet fralægger han sig med Erasmi Ord om sig, og med hans Exempler[26]. Den hele Udvikling slutter han med det Resultat, at deres Handel, som nu alting forstyrre, er ikke nær saa klar af Skrift og Skiel, som de ville viisgiøre den menige Mand.

Endnu kraftigere falder hans Tale, naar han bevæger sig paa det sædelige Gebet. De Prædicanter, som kaldte det Gierrighed, naar Præsterne fik Indtægt i Smaapenge og Hvidetal, og som i Begyndelsen sagde, at Præster og Prædicanter ei skulde have mere til Ophold end simpel Klæde og Føde, „de have nu lært at qvæde en anden Vise og giøre en Contract paa en besønderlig Sum med Brev og Segl, fordi de ville være deres Sold visse;" de kaldte det Tryglerie, at Præsterne lode sig offre i Tempel og til Alters efter christent Folks gamle Sæd, men at de lutherske Præster have Kæmnerere og Rentemestere, som hele Summer antvorde dem tilhænde, det er nu en hørlig Herlighed, som sømmer den evangeliske Fattigdom; vilde Borgemestere og Raad i de lutherske Stæder give hver Prædicant 200 Gylden eller mere, jeg troer, der

26) See Note 20. Mærkeligt er det, at han etsted giør en stor Forskiel mellem Luther og hans Tilhængere: „han traadte ikke saa stormende frem og vilde twinge Nogen; han negtede ikke Christi Legeme og Blod i Nadveren, frakiendte ikke Kirken al Sandhed; erkiendte, at den havde de rette Guds Bud, den rette christen Tro, sande Sacrament, ret Præstedømme, og tilstod, at Meget var kommet giennem Pavedømmet til os, navnlig sand hellig Skrift, ret sand Daab, sandt Nøgle-Embede, et sandt Prædike-Embede og en sand Helligheds-Underviisning." Men Paulus Eliæ giorde ingen anden Anvendelse heraf, end at forstærke hans Tilhængeres Brøde.

fandtes nok dem blandt Prædicanterne, som slig en Sum turde tage." Næst Gierrighed er det Kiødets Lyst, der hersker: „en Part af Prædicanterne skrive Breve til deres Venner udenlands og indenlands, og beklage sig over den store Feide og Fare, de lide for Guds Ord, ligesom fede Faar, der vente („forbide") et Slagterie, og vide derfor ingen Stund deres Hals fri; under slig Tribulats frasagde de hellige Apostle sig det ægteskabelige Liv; men disse nye Apostle have andre Vilkaar, thi de gifte sig desto snarere, jo mere de forfølges og trænges; de gamle Helgene dræbte den gamle Adam ved Forfølgelser og Modgang, men hos disse nye Helgene begynder den gamle Adam just at qvæges, naar de lide apostolisk Trængsel: hvad han vil giøre, naar han kommer til Fred og Rolighed, giver jeg Eder selv at betænke og besinde[27])." Kiød og Blod regierer det hele Spil; Folket forføres: „i Begyndelsen, da de vare faa, vare de lærde og kloge i Skrift og boglige Kunster, dog at de vare forbistrede i Sind og Samvittighed; men nu siden Hoben voxer større, da findes der mange Asener iblandt, der mere prædike efter et Landerygte og løse Folks Behag end efter Skrift og Skiel, Raad og Forstand." De folkeforførerske Lærdomme, som smigre Lysterne, undergrave Stat og Sæder, „thi hos dem er ingen Syndestraf, naar de kunne sig vogte, at Foged og Bøddel ikke komme over dem." Ingen forbedres i deres Selskab, men Mange blive værre og tage Paaskud af deres Lære: Mange, som ikke lide deres Handel, giøre Eet med dem i Fastebrøde, tiene Legemets Begiering i Fraadserie, Lækkerhed og Drukkenskab; Diævelen har vidst at faae Part i Mange: „af Adelen ere Mange Lutheraniet modstandige, men kunde de dog under dette Oprør indeholde Noget af Klerkeriets Rente, det giøre de

27) Dette hele Sted har en erasmisk Braad; men jeg har dog ikke fundet det i Erasmi Skrifter.

ganske gierne og mene Kirkerov dermed at være aarsageligt, (undskyldeligt) at det haver et stort Selskab af eet Sind og Mening. Mange Præster desligeste, som tilforn læste deres Tider enten sieldent eller nødigt, de læse nu plat intet, og ihvadsomhelst vi nødig giorde, deraf giøre vi nu plat intet: Fraadsere ville intet faste, Drankere intet spare, Undersaatter ikke lyde, Bønder og Almue ikke tiende." I vild Overdrivelse opregner Paulus Eliæ deres demoraliserende Grundsætninger: „at onde Gierninger ei ere skadelige til Salighed; at Løfter forbinde ingen Mand længer end ham lyster; at en ung Qvinde, der har en gammel Mand, ikke synder, om hun holder til med en Anden; de give Nogle Lov til at have tvende Hustruer, eller forskyde en gammel og tage en ung[28]) — og det kalde de Guds Ord og det hellige Evangelium." Saalidet havde Paulus Eliæ lært at kiende de Evangeliskes Sædelære i de 10 Aar, han havde været i Berørelse med dem.

Endelig fremdrager han det nye Parties Optrædelse: „Naar de sige, at de ingen nøde eller trænge med nogen „Overvold, hvo kan det høre uden Latter og Gammen? Maa „der ikke være Nød og Trang, hvor Canniker og Præster „jages fra Alter, Rente, Huus, Hiem og Velfærd? eller hvor „Munke drives af deres Kloster, Lehn og Rente berøves „Bisper og Abbeder, Borgemestere og Raad afsættes eller plat „forjages. De sige, at de have Ingen slaget ihiel: Satyre „og Stratenrøvere slaae ikke heller ihiel, uden Nogen staaer „dem imod; og have de end ingen slaaet ihiel med handelige „Vaaben[29]), da have de med deres blodige Tunge ved Raad og „Tilskyndelse giort, hvad der klages paa mange Steder ganske

28) Den gamle Misforstaaelse (s. S. 137) var endnu blevet mere udviklet. Landgrevens Dobbeltægteskab blev taget for et Princip.

29) Man tør heraf slutte, at Bogen er skrevet før Mariæ Beføgelses Aften 1532, da de blodige Optrin fandt Sted i Ystad. (Münter Ref. Hist. 2, 169).

„haardelig og skal klages i mange Aar. Er det ikke at nøde „og trenge, naar de sige: uden Du søger til vor Prædiken og „siger os ikke imod, skal Du ikke nyde Din Rente? uden Du „siger den danske Messe og skifter Sacramentet under begge „Fanzuner, da skal Du vige fra Huus og Hiem, fra Sogn „og Lehn og al din Velfærd? At sige dem imod, er at mod„sige Guds klare Sandhed: naar en fattig Præst eller Munk „prædiker i en simpel og christelig Mening, siges han at være „en Løgner, Bedrager, Kiætter, Skalk, Skrømter og Siæle„morder. Naar de gamle Christne forramme noget Anslag til „den hellige Troes Forsvar og Bestand, da kaldes det Bulder „og Oprør, Figt og Mytterie; men naar de giøre det samme „for deres Tro og Lærdom, da er det en hellig Guds Rid„skærhed, (Gremmilse) som de have for Guds Ords Forme„ring." De brænde af Had og gaae efter langt Fleres Fordærv, end de beskylde os for[30]. Den hele Handel have de begyndt med Had og Hovmod, forfølge den med Stolthed og Stragheb, (Haardnakkethed) Vrede og Fortrodenhed; naar de have længe søgt efter Agt og Ære, Skat og Rente, da ende de Handelen med Ukydskhed og Lækkerhed. Hvis deres hadske og forbistrede Handel samtykkes, bliver ingen Ting uforstyrret, hvor hellig og christelig den end er eller synes.

Men Paulus Eliæ maatte mindst kunne oversee, at den selvgiorte revolutionaire Reformation kun lod sig dæmpe ved en anden: han giver (efter Erasmus) nogle faa Exempler paa Reformer, som kunne ventes af de Øverste af Kirkeforsamlingen, og henviser stedse til denne. Men ogsaa den sædelige Reformation laae ham saa nær, at han ikke kunde slutte uden et Alvorsord til sine Læsere: Enhver burde begynde med

30) Det uheldige Beviis for denne Paastand søges deri, at de Catholske ere fleest, have fleest Kirker og Menigheder; men det er mærkeligt, fordi deri indrømmes, at de Catholske gaae efter deres Fordærvelse.

at reformere sig selv, især Fyrster og Herrer, hvis Exempel er Andre en Rettesnor; med Gierrighed havde de forgivet Verden, og rettede de sig ikke selv, var det „et sandt Skrømterie „og en pharisæisk Handel at nøde Andre til Himmerige og „fare selv til Helvede"[31]). Men de skulde reformere saaledes, at det tiente til sand Bedring, og ikke saaledes som det var skeet med Nonneklostrene, hvilke han vilde nævne som et Exempel: de Fogeder og Tilsynsmænd, der i bedste Mening for nogle Aar siden vare beskikkede dem, havde bragt det dertil, at Husene neppe kunde holdes ved heelt Tag, og at Søstrene (Adelens egne Døttre) sultede i deres Hals; de havde faaet Herskab og ikke altid et mildt Herskab, og saa, „at derom ties til en Skade og tales til to." Gierrighed regierer det ganske Spil i den hele nye Handel — men Gierrighed er ikke den rette Mand, som skal reformere Verdens Brøst. Den antaster Kirkens vel hiemlede Ret til Eiendom og Rente, som ingen kan afbevise; den har hidført den Skik, at ikke Kirken og de Fattige, men Slægt og Venner (og Kongen?) skulle arve, hvad Bisper og Prælater have samlet i deres Embede. Her afbryder han med det Ønske, at Gud vil give dem de Raad i Bryst, der ikke Andet søge end Menneskens Salighed og Guds hørlige Lov, Priis og Ære.

Bogen staaer ene, uden Historie; at den udkom i Trykken, er ikke sandsynligt; om den blev læst af dem, for hvem den var bestemt, vide vi ikke. Men den staaer som et mærkeligt Vidne om Forfatterens bittre Had og usvækkede Haab. Hvad han ønskede, var at standse den Sags Gang, han afskyede; hvad han haabede af Fremtiden, skinner frem, naar han siger, „at Gud havde ladet Kirke og Keisere overvinde farligere Kiætterier og Storme: Keiserne havde frataget Hedninge

31) Her er rimeligviis en direct Allusion til Kong Frederik og Reformationens øvrige Beforderere, Familien Gøe.

og Klatterne Templer og Privilegier, siden fiernede de deres Tempel af alle store Stæder: saa skete det med Tiden, at Klatterie blev bekiendt at være en oprørlig og forbistret Handel, og en sand Christendom kom siden i hørlig Agt og Ære." Dette stadfæster unegtelig, hvad Hans Tausen et Aar tidligere skrev, at det vilde være efter Lector Povels Villie og Begiering, hvis der skete de Evangeliske Forræderie eller Vold[32]), og det kaster Lys over hans egne Ord til Raadet i Randers „at den hellige Kirke kunde snart faae de Forsvar og Talsmænd, som Niels Hammer skulde ikke vel kunne tale med, og „da skulde der neppe vorde dem Himmel for det, som da „uchristelig handledes i deres Bye"[33]). Men saalænge Kong Frederik levede, kunde der ikke være Udsigt til dette Haabs Opfyldelse, om endog Rigsraadets Medlemmer ingenlunde alle vare utilgængelige for hans Formaning[34]). De Evangeliske havde Magten; de trængte end stærkere ind paa Kongen for at vinde hans Arm for deres Sag[35]); Riget behøvede Kirkernes Tiender, Klokker og Sølv, da Kong Christiern truede det[36]), og da han var falden i Fangenskabet, var Kong Frederik

32) Svar til L. P. Efterskriften H. 3.

33) Om Messens Canon A. 3.

34) Rigsraader i Kiøbenhavn, som gave Bisfoppen Frue Kirke tilbage, antog sig den af Rigshofmesteren anklagede Munk fra Restved, og Thyge Krabbe bragte hans Sag for Kongen. (Pontopp. Ann. Ecc. 2 867). Uroligheder i Kirker og i Stæder, som just da naaede det Høieste, maatte vække Betænkeligheder, (Smst. 869—70) og Herredagen 1533 viste, hvormegen Sympathie Geistlighedens Klager endnu fandt.

35) See det i min Diss. Ref. & Cath. p. 16 not. 26 citerede Skrift, som senere er trykt i Dr. Kalkars „Stemmer fra den danske Kirkes Reformationstid" S. XXXIII.

36) I Røden afstodes den halve Kirketiende, og Rigsraadet gav Anviisning paa de usolgte Klokker, paa alle Kirkers Sølv og Guld, saa at de kun skulde beholde 1 Kalk, 1 Disk og 1 Buddik hver; (N. D. Mag. 6, 126 og 134) Peder Lycke afleverede som Frugt af denne Visitats fra Kirkerne i Fyens, Langelands og Taasinges Lehne og

befriet fra en af de Hindringer, der havde bundet hans Hænder[37]). De Evangeliske ventede at see Bisspperne give efter for den reformerende Konge.

Paulus Eliæ maatte derfor haabe paa forandrede Tider; han holdt sig formodentlig stille til Kongens Død, rimeligviis i Aarhuus. Men af den Skibyske Krønike kunne vi danne os en Forestilling om den Stemning, hvori han betragtede den Konges Regiering, som han der skildrer med de sorteste Farver[38]), og det Holsteneernes Herredømme, som baade i religiøs og i politisk Henseende forekom ham saa fordærveligt for Fædrenelandet[39]). Omsider indløb Budskabet om dette Regimentes Ende ved Kongens Død den 10 April 1533; og dermed opgik en ny Morgen for den tillidsfulde Paulus Eliæ[40]).

§ 22.

Paulus Eliæ i Roeskilde 1533—34.

Dersom de evangeliske Prædicanter virkelig, som Paulus Eliæ skrev, meente at see et Slagterie imøde, var Tiden nu kommet ved Kong Frederiks lidt for tidlige Død. Den

Herreder 14060 Lod Sølv, deels hvidt, deels forgyldt, og 30 Mk. Penge (Docum. i Geheime-Arch. dat. Sønd. invocavit 1532). Muligen man allerede, som senere hen, afpillede og afskrabede Beslag og Forgyldning paa Skrine, Billeder og Piller.

37) Saaledes meentes Tanken om Kong Christiern allerede at virke 1530. (Den Skib. Krøn. l. l. p. 586).

38) S. R. D. 2, 591: „Ad corradendam undique pecuniam erat callidissimus; sub hujus principatu spoliata sunt templa campanis, imaginibus, preciosis vasis, sacratis sacrosanctæ eucharistiæ pixidibus, sacris vestibus omnique cultu christianæ religionis, adhæc decimis et oblationibus. Apud hunc sacrilegum regem nullus erat vel justitiæ vel innocentiæ respectus, apud quem pietas erat superstitio, pudicitia hypocrisis, religio stultitia, abstinentia insania.

39) See § 24 Note 50 og 51.

40) Paucis dolentibus — siger han (smstd. 592.) om Kongens Død.

tvungne Eftergivenhed var forbi, Bisfopperne kunde afkaste Masken. Ove Bilde af Aarhuus stillede sig i Spidsen for det kirkelige Partie[1]), og Paulus Eliæ var vistnok fortrolig med den Plan, som denne kloge Styrer havde udkastet. Paa Herredagen i Kiøbenhavn[2]) fandt hans Partie faae Uger efter Kongens Død Leilighed til at sætte en Reces igiennem, som paa en skiult Maade med eet Slag ophævede den evangeliske Kirkes Frihed i Landet. Recessen af 3die Juli 1533 gienindsætter nemlig Bisfopperne til fuld Brug af deres geistlige Jurisdiction over Lærerstanden; de skulde have udelukkende Ret til at afsætte og indsætte Præster eller Prædikere, som skulde opholde Messe og Gudstieneste efter christelig Skik og lære Folket at leve efter Evangeliet, saaledes som de vilde forsvare for Gud; Menighederne maatte ikke vælge eller forkaste Præster; hvor den betingede Messe og Gudstieneste opretholdtes, skulde det kirkelige Gods forblive hos Kirken; Viborg Domkirke skulde restitueres, alle andre Domkirker samt Klostre og Sognekirker blive ved fuld Magt; selv om de opløste Tiggerklostres Restitution skulde handles i Fremtiden. Med en fuldkommen Forbigaaelse af de Evangeliskes Skoler og Videnskabelighed, som om de ikke vare til, og som om et Barbarie truede med at indtræde paa Grund af den geistlige Stands Ringeagtelse og Forurettelse, bestemmes, at der skal i Landet holdes en almindelig Skole eller Universitet for alle Stifter og desuden andre Skoler især ved Domkirkerne holdes

1) I Kong Christian den Tredies Klage kaldes han Hovedet for det catholske Partie. (N. D. Mag. 1, 229. Münter R. H. 2, 218.)

2) Ikke heller her kan jeg være enig med Mag. Hammerich (N. Hist. Tidsskr. I, 409) i at ansee denne Herredag for at have udviklet sig til en Rigsdag; thi Aarsagen hvorfor Malmøes og Kiøbenhavns Borgere kunde senere tale om en Deeltagelse i den, var ingen anden end den, at de vare opkaldte for at modtage Underretning om Herrernes Beslutning. (Krag Christian III. S. 13.)

ved Magt og doteres[3]). Om endog enkelte Udtryk i denne Reces tillade en Fortolkning i evangelisk Retning og flere Bestemmelser tyde mere paa en Opretholdelse af den endnu bestaaende catholske Kirke som berettiget i Landet end just som den ene berettigede, var dog Læreembedet og den geistlige Dannelse derved givet i Prælaternes Vold, saa at Veien var aabnet for dem, der vilde indslaae den, til at berøve de Evangelisksindede deres Lærere og Evangeliets Lys. Og denne Magt blev saameget betænkeligere i deres Hænder, som Bisperne nu ogsaa ved Kongevalgets Udsættelse havde umiddelbar Deel i den kongelige Magt i deres Stifter[4]).

Vel var der dem, der havde ønsket endnu mere, end Recessen gav; men, benyttet med Kløgskab og Udholdenhed, kunde den føre til saare meget, baade strax og især i Tiden. Bisperne begyndte ogsaa strax at handle efter den: i Rigsraadets Navn befalede de, at alle lutherske Prædicanter skulde afskediges i Kiøbsteder og paa Landet inden en bestemt Dag; der blev forkyndt Ban over nogle, og selv deres Tilhængere og Beskyttere bleve truede med Ban og Kjætterstraf. Nu var det ogsaa Tid at drage det aandelige Sværd af Skeden: den danske Oversættelse af den tydske Lærdes Giendrivelse fra 1530 blev nu skyndsomt udgivet; Forklaringen paa Troesbekiendelsen og de latinske Svar skulde følge, saa hurtigt som Pressen i Aarhuus kunde trykke; alle tre vare uden Tvivl Frugter af Paulus Eliæ's Pen, og de tvende første allerede bebudede af ham i Aaret 1531. Det første er det berømte „Menige

3) Recessen hos Rosenvinge Gl. D. Love 4 B. 145 og Krag Christian d. Tredie, 2, 284.

4) Herrerne deelte Landet og forbandt sig til giensidigt Forsvar som Fyrster, og Rønnows Ord: „enhver Bisp er Konge i sit Stift" (Knudsen anf. Skr. S. 94) havde ei liden Sandhed.

Danmarkis Rigis Biscoppers och Prælaters christeligeoc retsindige geensvar till the Lwtherianscke artickle[5]); de to andre udkom neppe[6]). Men det er uvist, om Paulus Eliæ selv udgav dette sit Arbeide, og om Bogen ikke snarere skylder en anden Haand sin Epilog og enkelte Tilsætninger, der synes tilkomne under Udgivelsen, og nævnlig et Stykke, hvori der i jublende Tone forkyndes de evangeliske Prædicanter en snarlig Afsked fra Kirke og Levebrød[7]). Paulus Eliæ havde muligen forladt Aarhuus med Bispoppen, inden Bogen blev trykt. Med nye Stridsskrifter tog han ikke heller Deel i den nu begyndende Kamp; det var overhoved et meest Ihændehaverne af Magten, der nu skulde handle, og de maatte meest støtte sig til Ret og kirkeligt Magtsprog, saa at de ikke

5) Bogen er trykt hos Povel Ræf (i Aarhuus) 1533, udgiør 35 Ark i 4to. Om dens Indhold see foreg. §. S. 479—80.

6) Det eneste, der kan antages for et Spor af den i Litteraturhistorien ubekiendte Forklaring af Troesbekiendelsen, er, at Peder Lauridsen skal have strevet en Bog „Mod de papistiske Bispoppers Satzer" 1533; (s. min Disf. Ref. et Cath. p. 34 Not. 17) men denne Bog kunde ogsaa være rettet imod Giensvaret eller en ubekiendt Bog.

7) Jvf. det ovennævnte Program de confutatione latina § 11, hvor dette Stykke er aftrykt p. 38 Not. 123. I Epilogen ere vel de tvende Hovedtanker just de samme, som hyppigen komme for hos Paulus Eliæ; men de ere her tilbageførte til tvende Kirkefædre, af hvilke den ene netop er en Mand, som Paulus Eliæ meget ofte beraaber sig paa, den hellige Bernhard; hvorimod Paulus Eliæ aldrig findes at have (hvad han ellers saa gierne giør) belagt disse Ord med disse Fædres Navne, naar han gientager de samme Tanker; det er, som om han ikke havde vidst, at de oprindelig tilhørte disse Mænd. Ligeledes er Udtrykket „Lutheruler" fremmed for Paulus Eliæ, og den bidende Slutningsvending, hvormed Epilogen ender, ligner ikke heller hans djærve Simpelhed: „Men wele the forherdis „i theris ondskaff, tha bliffuer theris løn thet, som staar scriff i Pater„noster, thett er Alt ondt." Der turde mulig ogsaa reises Tvivl om, at Slutningen af selve Værket er oversat eller bearbeidet af ham; han har maaskee i Aaret 1531 afbrudt et Arbeide, som man dengang ikke vilde bruge.

havde Trang til Forsvar af „Skrift og Skiel.“[8]) Derimod fandt han sin naturlige Plads i en anden Virksomhed.

Skiønt Biskopperne og Prælaterne ikke ansaae det for raadeligt at forsøge Universitetets Restitution[9]), maatte de dog strax være betænkte paa at sikkre og lede den fremtidige theologiske Dannelse. Skoler og Studier ved Domkirkerne kunde træde i Virksomhed strax, og det skete. Der er en Bog, udgivet 1534 i Roeskilde, som allerede paa Titelbladet vidner herom; da den catholske Udgiver siger, at den er bestemt for de Studerende, der elske den sande Theologie, „som nu er begyndt at læres grundigen (syncere) i nogle Skoler.“ Tillige er Bogen selv et Vidnesbyrd om den begyndte Virksomhed; thi det er en Udgave af Erasmi latinske Oversættelse af de paulinske Breve, trykt for at bruges af Tilhørere; der er derfor ladet Plads mellem Linierne og i den brede, kun med enkelte Anmærkninger udstyrede, Margen, til fornødne Antegnelser, og midt i Bogen røber en Notits Øieblikkets Krav, idet den sidste Halvdeel er trykt først, fordi (siger Udgiveren) „Fortolkerens og Tilhørernes Leilighed fordrede dette.“[10]). Det

8) Det lundske Domcapitels Svar til Petr. Laurentii af 28 Sept. 1533. (Pontopp. Ann. Eccl. 2, 878 og min Diss. Ref. et Cath. p. 32 Not. 8.)

9) Ordene i Recessen lade det ubestemt, hvor Universitetet skulde blive: man vilde mulig hverken nævne Kiøbenhavn eller Malmøe, for at Enhver kunde tænke sig det fremtidige Universitet, som han helst vilde, det være som et catholsk, eller som et evangelisk. Selv om man vilde gienoprette det i Kiøbenhavn, maatte det blive usikkert, om det lod sig giøre i catholsk Aand i denne protestantiske Stad; Recessens Concipister have mulig tænkt sig et nyt og sikkrere Sted, maaskee Roeskilde selv; men det var klogest at lade denne Sag henligge, indtil man turde vente at sætte den igiennem efter Ønske.

10) Bogens Titel er: „Textus omnium epistolarum beatissimi Pauli apostoli ad castigationem emendatiorum codicum versionis Erasmi Roterodami, in publicam studiosorum utilitatem ac imprimis illorum, qui veram amant theologiam, jam quibusdam in scholis syncere tradi ceptam, recens editus. Addita sunt in singulas ejusdem

er derhos rimeligt, at denne Lærer og disse Tilhørere befandt sig i Roeskilde, hvor just da det første Bogtrykkerie blev anlagt; og det var i sig selv naturligst, at Domskolen hos det oplyste Universitets Canzler just maatte blive udseet til at blive et tidssvarende Gymnasium eller Præsteseminarium, overfor det malmøeske.

Men hvo skulde snarere være kaldet til at foredrage den bibelske Theologie, som Tidens Aand krævede, end Paulus Eliæ, den Eneste, som havde budet de Evangeliske Spidsen fra et bibelsk Standpunct? Skulde det muligen netop være hans Forelæsninger, der udfordrede en latinsk Udgave af det Nye Testament? Andre have allerede gienkiendt hans Aand i de tilføiede Randglosser, ligesom i det hele Foretagende,[11]) og enhver

apostoli epistolas argumenta per eundem Erasmum cum paucissimis scholiis marginalibus, quibus lectoris diligentia et juvari et exciteri potest." Roschildiæ 1534. 24 Ark i stor Ov. Linierne ere saavidt fra hinanden, at der kun ere 15 paa Siden, og der er Plads til 3 skrevne Linier mellem hver. Denne Plads tilligemed Marginen er benyttet efter sin Bestemmelse paa flere Steder i det Exemplar, som haves paa det St. Kgl. Bibliothek, og som formodentlig er det samme, som Lorck har eiet (jf. fg. Not.)

11) Lorck (Die Bibelgeschichte in einigen Beiträgen erläutert. I Th. S. 176 fgg.) opstiller først denne Formodning, hvilken Münter (Ref. Hist. 2 D. S. 285) tiltræder. Kun kan jeg ikke finde disse Lærdes Anskuelse begrundet, at Paulus Eliæ derved vilde arbeide imod Hans Michelsens og Christiern Pedersens Oversættelser og Anmærkninger; thi en latinsk Udgave maatte have en anden Læserkreds for Die, og var snarere et Foretagende imod den nye theologiske Dannelse end imod Lægmænds Bibellæsning til Opbyggelse. Ikke heller kan jeg finde Lorcks Mening stadfæstet, at det beskrevne Exemplar skulde være enten Pauli Eliæ eget, eller en af hans Tilhøreres; (saafremt Lorcks Exemplar er det samme som Kongens Bibliotheks) thi deels er det tvende forskiellige Hænder, som have skrevet Antegnelserne, deels ere de af et saa almindeligt religiøst opbyggeligt Indhold, (saavidt jeg har kunnet læse dem) at de aldeles ikke kunde tiene Docenten ved Forelæsningen og ligesaagodt kunne være skrevne af en luthersk Præst langt senere. Endeel af dem ere ogsaa uden-

gientaget Læsning af disse Anmærkninger maa stadfæste denne Mening. Nogle af dem ere laante fra de catholske Fortolkere Erasmus og d'Etaples; de fleste ere Udgiverens egne, og disse ere meget kiendelige Gientagelser af de dogmatiske og kirkelige Anskuelser, som tilhøre Paulus Eliæ[12]). Denne Mand var desuden i Roeskilde i Aaret 1534 og udgav to andre Bøger der[13]). Det er da høist sandsynligt, at han allerede 1533 har overtaget det Hverv, at læse over bibelsk Theologie — som forhen ved Universitetet, saaledes nu ved den Domskole, der skulde blive den catholske Læres nye Støtte. Lector theologiæ i Roeskilde maatte han da kunne kaldes; men et Canonicat findes han ligesaalidet da, som tidligere, at have besiddet[14]).

---

tvivl skrevne af den samme Mand, som har noteret paa Titelbladet, at han har faaet Bogen i Foræring af Franciscus Abbed paa Ringsted Kloster; men Frands Andersen blev Abbed 1561.

12) Anmærkningerne indeholde de vigtigste Kiendetegn. Endeel af dem ere aftrykte hos Lorck a. St. 181—88; et Par ere aftrykte ovenfor § 19 Not. 15 og 16. Adskillige indeholde Udfald mod Fornegtelse af Friheden, af Fortieneste, af gode Gierningers Nødvendighed, af Forbønners Værd, af Fasten, af Love, som ere virtutum custodia, mod selvgiorte Lærere, der under Evangeliets Kappe jage efter Fordeel og Herredømme, mod Menighedsvalg, Sacramenterer, den lutherske Cultus, mod Tidsalderens Misforstaaelse at tiltroe Lægfolk Evne til at forstaae Alt i den hellige Skrift o. m. Ved Siden deraf findes ogsaa andre, i hvilke de dogmatiske Begreber om Troen og Naaden komme den evangeliske Lære meget nær, og andre, der haardt medtage den catholske Geistligheds Vindesyge, verdslige Levnet, Herskesyge og Stolthed, netop som Paulus Eliæ pleier. Endelig turde Udtrykket sinceere paa Titelbladet røbe hans Stiil, (jvf. § 11 S. 113) og den om Blancicampianus's Bog mindende Form: erubescant impii Sacramentarii, turde røbe Oversætteren af Blancicampianus's Prædikener. (Ovenf. § 20 S. 470.)

13) See nedenf. Not. 21 samt § 23. S. 517.

14) Den Fortegnelse over Domcapitlets Medlemmer, hvori hans Navn forgiæves søges, er netop af Aaret 1534. (Knudsen J. Rønnow. S. 174.)

Som bibelsk Docent synes Paulus Eliæ nu at være gaaet en Gang, som var modsat den, han i sin første academiske Virksomhed havde taget. Øieblikkets Forhold og hans egen Stemning gav hans nye Optrædelse i dette Hverv fra først af en polemisk Character, hvilken ogsaa den Deel af de paulinske Breve, som er trykt først, tydeligen lægger for Dagen; man seer, at Docenten vilde som Hovedsag bestride Kjætterne med sin Bibelfortolkning. Men i den sidst trykte Deel af Bogen have Anmærkningerne en mere reen bibelsk Character, de Evangeliske bestrides kun let og skjult, mangen Yttring kommer endog deres Lære meget nær, kun mod Slutningen rettes enkelte bidende Udfald mod deres formeentlig urene Motiver og den nye Gudstieneste[15]. Det er, som om Docenten havde opgivet den udfordrende Bekæmpelse, for at indrømme det Opbyggelige og Moralske den første Plads. Andre Spor tyde paa den samme Forandring hos Paulus Eliæ; thi de Forhold, der efterhaanden indtraadte efter Herredagen 1533, giorde mere og mere den haarde Polemik utilraadelig.

Den af Bisperne paabegyndte Forfølgelse gav nemlig ikke det Resultat, man tilstræbte. Der manglede allerede paa

15) Som ovenfor (S. 500) er bemærket, er den sidste Halvdeel, fra Brevet til Galaterne, trykt først; i denne ere Anmærkningerne til de første Breve yderst faa og næsten alle polemiske, i den haardeste Tone mod de Evangeliske; i de sidste Breve ere de det allerede mindre; men i den Deel, som er trykt sidst, ere Anmærkningerne langt talrigere og i den Grad reen bibelske, at Lorck ikke uden Grund troede at see en evangelisk Theologs Tanker deri; (a. St. 180—81) kun let og skjult imødegaaes Mistydninger og Overdrivelser, som den evangeliske Retning kunde føre til. Lorck har overseet det Forhold, hvori denne Forskjellighed staaer til de tvende Deles Udgivelsestid; men den fremtræder saa stærkt, at af Galaterbrevets 5 Anmærkninger ere de tre polemiske, ligesom alle Epheserbrevets 6 Anmærkninger, medens ikke en eneste af Romerbrevets 99 kan siges at angribe Andet end evangeliske Paradoxer.

Herredagen selv den fornødne Enighed[16]), og Modstanden viste sig mægtigere, end man havde forudsat. Selv Rønnow, der i Kong Kong Frederiks Tid havde truet de Evangeliske saa stærkt, maatte lade Kiøbenhavns Borgere beholde deres Kirker og Præster; han lod sig nøie med Hans Tausens Underkastelse, og blev af en enkelt Mand nødt til at lade de Evangeliske i Fred i Stiftsstaden selv. Jørgen Friis kunde ikke engang tage sin Domkirke tilbage, og det synes overhovedet kun at have været Ove Bilde[17]) og Erkebiskoppen, som med nogen Udholdenhed og Fremgang fortsatte Forfølgelsen. Den Sidste eller hans Capitel miskiendte Sagernes Stilling; thi de Evangeliske havde især i Skaane den offentlige Mening og Aandens Magt paa deres Side, saa at Biskoppens Fremfærd og Trudsler bidroge kun til at nære den Oprørsild, som allerede ulmede i det frisindede Malmøe[18]). Forfølgelsens Virkning var derfor blevet, at den evangeliske Kirke stod nu i Landet med en tiltvunget Tolerance; thi den gav sig selv den Støtte, som Regieringen forhen havde ydet den. Ikke engang den catholske Kirke kunde see sig synderlig sikkret ved Herredagens Reces; den havde Loven for sig, men ikke engang saa klart som forhen i Kongens Haandfæstning, og endnu stedse truede Adelens Begierlighed og Borgerstandens Selvraadighed dens Eiendomme, medens den evangeliske Sandhed udbredtes og havde endog vundet Beskyttelse blandt Biskopperne.

---

16) Den Skib. Krønike S. R. D. 2, p. 592.

17) S. ovenf. Not. 1. Han havde rimeligviis da frataget Randers Borgere de to Kirker, som han 1535 paa Kongens Begiæring overgav dem igien (N. D. M. I, 234.)

18) De protestantiske Satirer og Apologier, s. min Diss. Ref. et Cath. p. 81 sqq. Malmøe var den eneste Bye, der retfærdiggiorde sin Opstand ved Religionsforfølgelsen; ved de andre Leiligheder i Grevens Feide blev Religionsfrihed kun betinget eller tilbudt af dem, som søgte Herredømmet.

Paulus Eliæ saae denne Tingenes Vending med den største Utilfredshed: ikke engang Recessen syntes ham at være noget ret alvorligt. Blandt Bispopperne troede han at see Pseudobiskopper, hvem Gods og Magt, eller endog Kiætteriet selv, laae mere paa Hierte end Religionen; især dømte han saaledes om Joachim Rønnow og Knud Gyldenstierne; det var en Comedie, som Hiin havde spillet med Tausen, han tilgav ham taabeligen og overilet; han var en maskeret, kiætterisk Bisp, en aabenbar Lutheraner, (meente han) en umættelig og herskesyg Tyran, der benyttede sin Stilling til at plyndre og tyrannisere sit Capitel. Knud Gyldenstierne havde forraadt sin Formand, havde forraadt den forræderske Konge, og nu tilsidst forraadte han Religionen. Han saae overhovedet sin Tid fuld af Forræderie, Usamdrægtighed, Opsætsighed og en Egennyttens Aand, der giennemtrængte Stænder og Individer. Lutheranismen var ham den store Kilde til al denne Fordærvelse[19].

Naar han med disse Anskuelser saae hen paa Statens Vilkaar og den Hielpeløshed, hvori den opløste Statsmagt lod Kirken staae i sin Kamp, følte han, at der savnedes en Konge, der alene kunde holde de private Lidenskaber i Tømme, og enten give den kirkelige Øvrighed Eenhed og Eftertryk eller dog beskytte, hvad den catholske Kirke endnu havde reddet. I Kongevalgets Opsættelse saae han de private Interessers Værk[20]. Han selv ønskede naturligen Prinds Hans til Konge; men en lovbunden Regent, som vilde holde sit Forbund med Folket, var i ethvert Tilfælde en Vinding for den truede Kirke.

---

19) Disse ere den Skibyske Krønikes Betragtninger, S. R. D. 2, 592—98.

20) Smst. p. 592: „Ut tempore interregni privatis magis quam publicis commodis serviretur ac consuleretur"; hvilke Ord danne en mærkelig Parallel med dem, der læses i hans Brev 1523; jvf. § 8 Not. 2.

I denne Betragtning var det sandsynligviis, at han besluttede at give et Bidrag til Tidens store Spørgsmaal; men da han ikke kunde eller vilde gaae ligefrem ind paa dets egentlige Indhold ved at forfatte et politisk Skrift, fremdrog han den ethisk-politiske Bog, som han i fordums Tid havde overrakt Kong Christiern; han troede muligen tillige, at de regierende Herrer kunde have Gavn af Erasmi christelige Underviisning.

Han udgav da: „Een Christelig og nyttelig bog om kongers, Fursters, riigis, landtz oc stæders regemente, digthet aff then høglerde Mand Erasmo Rotherodamo och kaldett een Christen Furstis wnderwiisning oc lære. Roschildte 1534.“[21]) Den er trykt midt i Sommeren, da Fortalen, som er trykt sidst, er dateret Roeskilde St. Laurentii Aften. (9de Aug.) I denne Udgave er Bogen dediceret til Rigets Raad og menige Danmarks Riges Indbyggere; thi da han var i Beraad, (siger han i Fortalen) hvem han nu skulde tilskrive denne paa ny giennemseete, forbedrede og renere fordanskede Bog: bød og bad hans naadige og gunstige Herre Joachim Rønnow ham at tilskrive disse den, „helst forbi at Danmarks Rige har af Arilds Tid været og nu er et frit Kaarrige, og denne Bog underviser mærkelig, hvor en kaaret Konge sig have skal med sine Undersaatter, der ham have kaaret.“ Ligeledes fremhæver han, at som Bogen lærer en Konge at regiere christelig, saa at intet bydes, som er Gud imod og Undersaatterne ei heller lyde til Guds Fortørnelse, saaledes lærer den navnlig,

21) Den er trykt med de samme Typer, som ere anvendte til en Deel af den omtalte Udgave af de paulinske Breve, smukt udstyret, 27 Ark (paa 4 Blade) i Octav. Den findes saavel paa Universitetsbibliotheket som paa det St. Kongelige.

22) Næsten de samme Udtryk i den stibyske Krønike: Jurisjurandi foedus et fides signatis libellis promissa (p. 578) og sacrosanctum jusjurandum aut signatæ regiæ obligationis litteræ (p. 591.)

hvorledes en Konge er Gud og Guds frie Folk pligtig at holde, hvad Tro og Love han har tilsagt dem, og kan ei mindre forbryde sig mod Undersaatterne end de mod ham, naar han ikke holder sine Breve, Forseglinger, Tilsagn og svorne Eder. Det maa derfor ansees for Hovedhensigten med Bogen, at den tilkommende Konge skulde deri have en Advarsel mod at følge de twende foregaaendes Exempel, og han fandt maaskee netop Øieblikket beleiligst nu, da Thronen var ledig; thi han undgik derved al Fare for de Ubehageligheder, som den samme Bog tidligere havde paadraget ham; men man seer ogsaa deraf, hvad Betydning han selv vilde have lagt i den Gave, han bød Kong Christiern ved denne Oversættelse. Imidlertid anpriser han ogsaa Bogen fra andre Sider: den lærte Undersaatter at lyde, alle Øvrigheder at regiere, en Konges Tienere at opfylde deres Pligter o. s. v. og da en Bog siger den Sandhed frit, der ellers er ilde hørt hos Mange, især hos Fyrster og vældige Herskaber, anbefaler han den til at være en daglig Raadgiver for alle dem, som Magt og Befaling have, stor eller liden[23]) Men den var i sig selv ikke meget skikket til at gribe ind i Øieblikkets Forhold; dens hele Standpunct er temmelig abstract, Underviisningen er meget almindelig, og frembød navnlig ingen let Anvendelse paa de danske Forhold; dette gielder selv om det første Afsnit, der har til Overskrift, hvorledes en Konge bør vælges. Til at indvirke paa Kongevalget kom den ogsaa for silbigt; Hertug

23) Den hele Dedication er 4 Blade stor og indeholder foruden det Anførte nogle historiske Exempler, der vidne om Oversætterens historiske Kundskaber og disses Mangler: han siger, at Alexander den Store idelig havde Homer, Cyrus Xenophon (!) og Augustus officia Ciceronis under Hænder, og at Demetrius Phalareus raader Fyrster og Herrer fremfor Alt til at læse i Bøger, fordi de ofte finde i Bøger, hvad deres Venner og Raadgivere tør dem ikke rundeligen sige.

Christian var valgt i Jylland, tre Uger før den udkom, og det var overhovedet andre Magter, der afgiorde Kronens Besiddelse, end de, der lode sig paavirke af en Bog. Paulus Eliæ blev rimeligviis selv, ligesom hans Bisp, nødt til at hylde Kong Christiern, „den berygtede Tyran," i de samme Dage[24]), medens hans Tvivlraadighed om, hvem han skulde dedicere Bogen, lader formode, at han endnu ansaae Thronen for ledig. Ikke heller kunde hans Bog faae Indflydelse paa at styrke Kirkens Sag giennem en kongelig Haandfæstning, hvis Hellighed han vilde indskiærpe; thi i den nyvalgte Konges foreløbige Forpligtelse, som udstedtes i Horsens faa Dage efter, bleve netop Geistlighedens Privilegier undtagne: der tilsagdes de Catholske kun Religionsfrihed og Beskyttelse, forsaavidt som de vilde blive ved den gamle Tieneste, og Kongen forbeholdt sig med Rigsraad og Adel at giøre den fornødne Skikkelse, naar Riget kom til Ro[25]). Men var Bogen end saaledes uden Indflydelse, da den udkom, kunde dog Erasmi zirlige og aandfulde Betragtninger i roligere Tider vække mangen frugtbar Tanke og mangen ædel Følelse, saa at det altid er en Fortieneste af Paulus Eliæ at have tilegnet den danske Literatur et verdensberømt Værk i en reen og smuk Oversættelse.

Ved den evangeliskfindede Hertugs Valg og hans ovennævnte Erklæring svandt det sidste Haab om den catholske Kirkes Gienopreisning ved Statsmagtens Bistand, dersom hans Valg blev opretholdt. Grevens Feide adsplittede derhos Statens Kraft og lod overalt Magter komme tilsyne, der vare Kirken fiendske; thi ogsaa de, der sagdes at kiæmpe for den fangne Kong Christiern, indsloge Kong Frederiks Veie, og Borgerstanden vilde ingen Magt underkaste sig uden at have

24) Knudsen Joach. Rønn. S. 118.
25) Kongens aabne Brev dateret 18de Aug. hos Hvitfeldt, 2, 1426—27.

Sikkerhed for den evangeliske Kirkeforfatning. Allerede Frygten for Lybekkerne havde tvunget Rønnow til at aabne Frue Kirke i Kiøbenhavn for de Evangeliske; under Grevens Herredømme forsvandt de sidste Levninger af catholsk Cultus i Hovedstaden; han solgte Bispestolen i Roeskilde og brandskattede Domkirken[26]). Man vil giøre Paulus Eliæ til meer end Vidne til disse Begivenheder, i det man anseer ham for Forfatter af et Brev til Grev Christoffer, som er skrevet paa Latin i det roeskildske Domcapitels Navn, dateret 28de Oct. 1534, hvori Capitlet, beklagende sin Domkirkes Armod og tidligere Plyndringer, undskylder, at det paa Grevens Forlangende ikke formaaer eller vover at udlevere mere af Kirkens vasa og Helgenbilleder, end de 16 Kalke og nogle Sølvreliqvier, som det fremsender og ledsager saavel med gode Ønsker for hans og den fangne Konges Sag, som med en Opregning af afskrækkende Exempler paa Kirkerøveres Straf[27]). Men Sprog og Tone i dette Brev ligne saalidet Pauli Eliæ, at man neppe tør ansee det usikkre Vidnesbyrd, der hentes af Overskriften i en Afskrift, for tilstrækkeligt til at bevise, at Capitlets Brev just skulde være opsat af ham[28]). Det vilde

26) Knudsen a. St. S. 109 fgg. og S. R. D. 2, 509.

27) Det er aftrykt hos Olivarius (p. 174) og i Dän. Bibl. (1 St. S. 45 fgg.), paa første Sted mere correct i Stilen, men paa sidste Sted fuldstændigere, da nogle Ord ere ved en Trykfeil forbigaaede af Olivarius.

28) Den Mening, at Paulus Eliæ skulde være Concipist af det, synes alene at grunde sig paa, at dette Brev er forefundet tilligemed de to oftnævnte af 1523 og 24 med en Overskrift som disses: „Epistola Pauli Eliæ Carmelitæ, nomine Capituli Roeskildensis ad Christophorum Comitem Oldenburgensem scripta.“ Men medens Overskrifterne over de to andre, stadfæstes af Brevenes Indhold, da de begynde med Navn og Hilsen, er der aldeles Intet i Brevet til Grev Christopher, der kunde angive eller antyde Forfatteren. Latinen har intet kiendeligt Præg af Pauli Eliæ Sprog, og den Maade, hvorpaa Brevet citerer de classiske Historieskrivere (efter Bog og Capitel og endog flere

i øvrigt være et Beviis paa Omstændighedernes Magt, dersom det virkeligen var Paulus Eliæ, som i dette Brev maatte kalde Kong Christiern „vor Konge," hans Fængsel „uretfærdigt," Grevens Bestræbelser „høist billige," og tilsige ham Forbønner og de bedste Ønsker for hans Forehavende.

§ 23.

Forsoningsforslaget.

Da Paulus Eliæ saae den catholske Kirke overladt til sig selv og truet af Magter, som den ikke længe vilde kunne modstaae, maatte han opgive den Stridsmaade, han hidtil havde anvendt; en afviisende forkiættrende Bekæmpelse vilde kun have fremskyndet Catastrophen og forøget de Onder, der brøde løs over Landet i Grevens Feide. Men af de samme Grunde som Stridsmaaden maatte ogsaa hans Anskuelse af Reformationen modtage Forandring. En Retning, der har baade Intelligentsen og Magten for sig, lader sig ikke betragte som idel Ufornuft og Vildfarelse. Det Vrængebillede, som en ophidset Stemning hos en lidenskabelig Modstander kan have skabt og vedligeholdt, maa svinde med Udsigten til Undertrykkelse med Magt. For Paulus Eliæ laae det saameget nærmere, at erkiende Modpartens Ret i Noget, som han stedse havde næret Sympathie for en væsentlig Side af Reformationssagen; og nu, da den Trolddom var løst, hvormed Lidenskab og Udsigt

---

for een Begivenhed) er ham fremmed. Jugiter, e vestigio, transmittere, non minus quam qui maxime, inoffenso Deo, testes ad hanc rem, og flere Udtryk, afvige fra hans Stiil. Eet af disse og flere andre gienkomme i et senere Capitelsbrev af 1543, (Dan. Bibl. 7 St. S. 100 fgg.) hvilket ingen kan tillægge Paulus Eliæ; derfor kunde ogsaa nærværende Brev ligesaa vel hidrøre fra den Concipist, der dengang førte Pennen for Capitlet, eller fra en Anden, der havde giennemgaaet en lignende Skole.

til en hastig Undertrykkelse havde omtaaget hans Blik, kunde han i god Overeensstemmelse med sit sande Jeg indrømme, at Reformationen i visse Puncter viste hen imod Forbedringer, som Kirken burde tilegne sig. Kun meente han, at Kirken allerede havde indslaaet den derved betegnede Vei saa tilfredsstillende, at de Evangeliske uden Grund vedbleve at klage og laste Kirken i deslige Ting[1]). Hans nye Virksomhed ved Domskolen i Roeskilde førte ham desuden tilbage til de Enemærker, paa hvilke han før som bibelsk Lærer havde staaet Reformationen nærmest, og det var vel ogsaa sig selv, han tænkte paa, naar han sagde: at det nu blev lært Hvermand, at Retfærdiggjørelsen var Guds Naadegave formedelst Christum, og hvorledes man ingen falsk Tillid skulde sætte til udvortes Gjerninger; just Retfærdiggjørelsen af Troen indskjærpe Anmærkningerne i den sidst udgivne Deel af Erasmi latinske Nye Testament[2]).

Det var neppe heller uden Indflydelse paa Paulus Eliæ, at han efter en længere Tids Fraværelse var kommen tilbage til Siælland, hvor Reformationen imidlertid havde udviklet sig til en fastere kirkelig Organisation, fornemmelig i Hovedstaden, og desuden dannet sig et videnskabeligt

1) En christel. Forening, F. P. 4. »Att mange end nw, nar thennom »fattis tale aff scrifft och skiell, ynck mett gammill handel om misbrug »paa afflad, paa kirckins rett oc magt, oc om falsk loffue, tillid oc »trøst paa meghen legemlig oc synlig handell wdi faste, lesning, klædebon oc andre wduortelige gudelighedz teghen, ther mange haffue »brugett forwden een retfindig tro och een rett børlig hierthens agt »oc mening, huess the thet her effter lenge giøre, tha giøre the thet »wden all got skell, oc helst fordi at then menige mand nw daglige »læris, wdi huad mening slige ting schule brugis. Nar huer mand »giøris nw wiss, att retferdighedz och salighedz handell er gudz mi»schundhedz handell, ther oss wederfaris formedelss Christum, thet er »fordi att wij tro och elsche, tha stryge the altolenge paa then samme »streng, then menige mand till stor kedsomhed.«

2) S. § 22 Not. 15 og 12.

Academie i Malmøe, med hvilket det catholske Partie fandt det fornødent at træde i en Væddekamp for at opretholde sin Sag. Han saae Mænd i de Evangeliskes Rækker, som han ikke kunde negte Dygtighed og Agtelse[3]). Han kunde derfor vel føres til at betragte Reformationen som en Retning, man burde møde med nogen Eftergivenhed, for muligen paa denne Maade, at afværge dens Fremskriden og formindske det af Partikampe sønderrevne Lands Nød; men det var dog langt fra, at han selv udsonede sig med dens factiske Skikkelse; thi selv hvor han bifaldt Noget i dens Retning, fandt han Overdrivelse, Eensidighed og farlig Udskeielse; hvor han vilde give efter, var det egentlig kun Overmagten, han vilde bringe et Offer; den hele Reformation var ham endnu stedse et Brud paa Lydighed, et Affald fra Kirken, en sørgelig Kilde til et fordærveligt Schisma, til Tvedragt og Ukiærlighed, et Skiul for Egoisme og Laster.[4]).

3) I Anledning af gifte Præster siger han: »Inghen er heller saa groff, »ther ey tyckis wære bedre att haffue giffte prester, oc dog erlige aff »andre gode wilkaar, end haffue saamange wrene skiørleffuere oc hor»karle;« og ligeledes indrømmer han paa et andet Sted, at en Præst kan være gift og dog i andre Henseender (aff andre willkor) ærlig. (ɔ: hæderlig). Christel. Foren. H. 2 og 3.

4) Denne Anskuelse ligger tilgrund for det hele Skrift »om en christelig Forening.« Især fandt han Reformatorerne skyldige i en Paastaaelighed, som forekom ham absolut forkastelig: »Inghen ting wbelycker oss saa »farlige fra Christendoms samfwnd, som partisk lerdom oc synderlige »meninger wdi troens handell oc serdelis nar wij thennom saa haardelige oc krappelige fatte, att wij mett inghen kierlige wilkaar wele »wiige fra samme lerdom oc mening. Huar som stalgyrighed oc »penninge hwnger haffue regementett, ther till mett straghed oc eet »forbiistret ynde, eet blint had oc eet stiifft sind till att forfølge mett »beschytting oc forsuar huess wij haffue een tiid sagt eller screffuet, »og huer (anseendis sig selff oc syn eghen løse begæring) drager paa »alle siider till kyff oc trette alle the strenge, som wele metfølge, tha »er ther icke haab til noger god forening.« (F. A. 2 og 3.) Jvf. iøvrigt nedenfor S. 522 fgg.

Men naar det blinde Had veeg for en mildere og billigere Dom, og naar han atter lærte bibelsk Christendom, kunde dette allerede være nok til igien at vække de Øvriges Anklage og Bebreidelse. Et dunkelt Sted i den Bog, hvori han i Efteraaret 1534 fremlagde sine Tanker om hvad der var at giøre i Kirkestriden, antyder, at han vidste, hvorledes der dengang var dem, der neppe længere vilde regne ham blandt Kirkens Mænd;[5] og de synes navnlig at have udraabt ham for en Patron og Tilskynder til syndig Ureenhed, fordi han fandt

---

5) Han skriver i Slutningen af Fortalen til sin Bog om en christel. Forening: »Weed noghen bædre raad end theße, hanwm wiiger ieg gierne »oc følger helst the beste, oc serdelis, nar the ere slige, ath the maa »brugis kirckins enighed oc lydelse wforkrenckt. Then hellige aposto»lorum kircke følger jeg end nw, saalenge jeg seer een anden, ther „bædre er, saa maa hwn oc fordrage meg, saalænge jeg kand worde »bædre, ther meg haabis mett gudtz hielp att kwnne skee mett thet »aller snariste.« Stedet trænger vel ikke til Forklaring for at bevise, hvad vi her nærmest have for Øie, at Kirkens Mænd ikke ret vilde erkiende ham for deres. Men dets øvrige dunkle Indhold kan give Anledning til mange Spørgsmaal. Truer han med at slutte sig til en anden Kirke, som han mulig snart kunde finde bedre? vil han selv med Guds Hielp som snarest søge at blive bedre oplyst i de Evangeliskes Samfund? Bogen selv, som han taler om, forbyder at tillægge hans Ord denne Mening, og selv Udtrykket: »saalænge (ɔ: indtil) jeg seer en anden, som bedre er,« kan kun forstaaes som Udtryk for det Umulige, da ingen Kirke kunde være bedre end Apostlenes; dette Udtryk er derfor meget mere et fiendtligt Sidehug til den evangeliske Kirke, der udgav sig for bedre end den, hvori han saae den apostoliske. Hans Ord sige derfor det Samme som: »aldrig kan jeg forlade den apostoliske Kirke.« Han fordrer derfor ogsaa at taales i dens Samfund, om ei at anerkiendes for den bedste Raadgiver. Og naar han da tilføier: »indtil jeg kan blive bedre o. s. v.« ɔ: indtil jeg kan komme til Erkiendelse af endnu bedre Raad, hvilket med Guds Hielp kan skee med det allersnareste, maa man lettest derved forstaae den største Beredvillighed til at gaae ind paa bedre Raad, navnlig paa de Bestemmelser, som den forventede Kirkeforsamling vilde give til Schismaets Ophævelse; thi det er fra dette, at han i Bogen selv venter Løsningen af Tidens Opgave.

det raadeligt, at Kirken skulde opgive Coelibatsloven;[6]) formodentlig dadlede de ligeledes, at han i enkelte andre Puncter troede, at man kunde give lidet efter for de Evangeliskes Fordringer. Vi vide ikke, hvo disse Ivrere have været; men det er ogsaa andenstedsfra bekiendt, at der var dem, der vedbleve at forfølge de Frafaldne med Ban og Trudsler til det Yderste;[7]) de miskiendte de gamle Vaabens Magt og Sagernes sande Stilling. Derfor lod Paulus Eliæ sig ikke dennegang skræmme ved deres Anklage; men han skilte sin Sag fra deres, misbilligede deres hensynsløse Haardhed, og gav dem Beskyldningerne tilbage.[8]). Men da han ikke heller sluttede sig til dem, der føiede sig efter det mægtigste Partíes Villie, stod han atter ene mellem tvende Partier; dog dennegang mellem tvende kirkelige og i en afgiort Modsætning til de Evangeliske.

Ved Synet af disses seierrige Fremskridt pønsede han endnu stedse paa Modstand. Men Trudsler og de gamle Anklager kunde ikke længere udrette Noget. I denne „raadløse Tid," som han kalder den, vendte hans Haab sig til en

6) Dette synes at fremgaae af de Yttringer, hvormed han i Bogen selv fralægger sig en saadan Beskyldning og giver Anklagerne den tilbage: „Then som ønscher och begær, att prestegiifft kand bliffue lowlig for „skrøbelige prester oc klercke, hand er icke patron eller trøstere till no„ger syndig wrenhed. Men then, som røris aff inghen gudz grem„melse och fortørnilse emod the fordømmelige skiørleffnere och horkarle, „som nw ere orsage till huess foragt presteembedett oc then hellige „kirckis sacrament ere nw komne wdi, hand er meer patron oc trø„stere til al Wbygd." (Bl. H. 8.)

7) Pontopp. A. E. D. 2, 885. Den udvalgte Erkebiskop Torbern Bilde og hans Capitel vare rimeligviis de ivrigste; de sydske Bisker kunde neppe giøre det efter Christian den Tredies Valg.

8) Han giengiver Erasmi Ord: „Nar hyne wele platt inther lade fornye „oc desse platt inthet lade bliffue, tha er then storm begynd, ther nep„pelige kand styllis, oc nar trette strenghen paa bode siider for mo„gett reckis, tha brøster hand paa theii sitske, begge parther till ett „stortt bagfald." Jvf. Not. 4.

mæglende Forhandling mellem Partierne, som i det mindste kunde standse det Nyes Fremskridt. Paa et lignende Standpunkt af den tydske Reformation havde Keiseren allerede i Augsburg 1530 ladet forsøge en Mægling, og den almindelige Mening fordrede en Kirkeforsamling i forsonende Retning. Da ogsaa den store Erasmus havde optaget denne Idee og, for at forberede Foreningen, talt et Fredens Ord til begge Parter, fandt Paulus Eliæ deri, hvad han nu kunde gjøre til Sit. En Opfordring til at ophøre med Strid og til gjensidig at lægge Vind paa Fred og Fordragelighed, maatte være det, som Øieblikkets Fare gjorde meest fornødent ogsaa i den danske Kamp: de Evangeliskes Seier var vis, naar de ikke selv vilde indstille Kampen. Men en Formaning til Fred maatte dog ledsages af Indrømmelser og Udsigter til Bortfjernelse af de værste Anstødsstene. Dette blev Indholdet af det sidste Skrift, Paulus Eliæ udgav i Kirkekampen; det er polemisk i sin Idee og sit Indhold saa godt som de tidligere, men bærer som saadant Præg af det Standpunct, hvortil Kampen da var kommet. Det er nemlig det sidste Stadium i en Strid mellem tvende Retninger, som Reformationen, at det Bestaaendes forstandige Forsvarere tilsidst afbede det seirende Partie tunge Slag; de fremhæve, hvorledes man dog er enig i meget og kunde være det i meget mere, naar man ikke holdt fast ved eensidige og extreme Partianskuelser; hvorledes Anklagen tildeels beroer paa Misforstaaelse og Overdrivelser eller Forvexling af Fortid og Nutid, af det Almindelige og den Enkeltes Feilgreb; hvorledes den haarde Kamp ikke længere er fornøden, da det, der fordres, tildeels er opnaaet, tildeels kan ventes i Fremtiden; de stræbe at forsvare Et og Andet tildeels fra de samme Synspuncter, som den nye Retning gjør gjeldende for sig; de ville, at den skarpe Begrebsbestemmelse i omstridte Puncter skal omgaaes, udsættes eller overlades til en høiere Autoritet,

eller Sandhedens egen langsomt virkende Magt; de anbefale derfor, at man skal christelig fordrage hinanden og søge Fred i Stedet for den altfor lange Kamp. Disse Tanker findes alle i Pauli Eliæ Skrift[9]); men de give det da ogsaa en irenisk Character. Han stiller sig i Fortalen paa det reent irenisk Standpunct: han gaaer ud fra det Usalige i at være udenfor Kirkens Samfund, og fra det Haab, at Tidens store Tvedragt kunde komme til en endelig Forening; han mener, at den kan beredes dertil ved, at „Kiærlighed og et retsindigt Venskab atter maatte rinde Folk til Sinde“[10]), og derfor tilraader han det kirkelige Partie Eftergivenhed, medens han paaminder de Evangeliske om Tolerancens og Fordragelighedens Pligt. Men egentlig irenisk kan man ikke kalde et Skrift, hvori der ikke er nogen fri Anerkiendelse af begge Parters Ret, men det ene Partie behandles som det, der er vildledt, endnu ikke kommet til Sandhedserkiendelse og kun har den uimodstaaelige Folkevillie til Hiemmel for sig. Mere træffende er det blevet lignet med de tydske Interim[11]), thi det skulde som disse frembringe en midlertidig Forligelse, der „om den end ei var efter Ønske, dog kunde være fordragelig“[12]). Men det polemiske Indhold, oftest i apologetisk Form, har en langt større Overvægt, end Begrebet om et Interim medfører. I Mangel af en Union skulde Bogen virke til Stilstand og Tolerance for det Catholskes Levninger, ved sit Forsvar for dette og Tilbud om enkelte Indrømmelser; altsaa er den ogsaa

---

9) See f. Ex. ovenf. Not. 4, 8 og 1, nedenf. S. 526.

10) En Christ. Foren. Fortale. A. 2—3.

11) Pontopp. Ann. Eccl. D. 3, 884, medens det uden al Grund sættes som Forbud paa en Overgang til de Evangeliske (Resen. Atlas manusc. hos Olivar. p. 148) eller som et Forsøg paa at forene begge Religioner. (Olivar. p. 142.)

12) Christ. Forening. D. 2.

med Føie kaldet et Forsvarsskrift for Catholicismen[13]).

Det var i Roeskilde, at Paulus Eliæ saaledes for sidste Gang lod sin Røst høre i Kampens Forvirring. I October 1534 udgav han der: Een kortt vnderwiisning til een Christelig foreening och forligilse emod hueß wchristelige twyst oc twedrackt, som haffuer nw i wor tiid skiørdet then menige Christen kirckis eendrectige samfwnd, Christendommen till eett stortt affbreck. Roesschildie 1534[14]). Erasmi Navn findes vel ikke paa Titelbladet, da ikke heller hele Bogen paa lige Maade tilhørte denne Forfatter; men Paulus Eliæ angiver strax i sin Tilskrift til alle christne Læsere, at det er Erasmi Udlæggelse af den 83de Psalme, han har oversat, og dertil føiet en videre Forklaring over nogle Puncter efter andre Erasmi Skrifter. Bogens første Halvdeel er ogsaa en temmelig tro Oversættelse af Slutningen af det nævnte Skrift, som ogsaa har til Titel: „Om den elskelige Enighed i Kirken"[15]). Paulus Eliæ har gjengivet den paa sin vante Viis, uden at holde Forfatterens og sit Eget skarpt ude fra hinanden[16]). Erasmi Skrift, som saaledes

13) Münter Ref. H. 2, 284—85.

14) Bogen er trykt d. 29 Oct. af Hans Barth, i lille Octavformat, med fiin Skrift, smukt udstyret, 34 Blade stor.

15) De amabili ecclesiæ concordia. Enarratio psalmi 83. Opp. Erasmi ed. Clerc. t. 5 p. 470 fgg. Oversættelsen begynder med p. 498.

16) Undertiden gjengiver han aldeles ordret endog hvad der alene gjælder Erasmi Person og Forhold, (f. E. »Jeg kiender een lerdmand, som foor een anden fordi at wære een Lutheran, att hand blant selschaff gick offuer een kirckegaard oc icke afftog syn hatt for korsins belede;«) men undertiden indskyder han sine egne Tanker uden al Antydning, endog naar de ikke staae i fuld Samklang med Erasmi: denne vil f. E. at Kirken skulde indskrænke sig til de bibelske Helligdage, men Paulus Eliæ tilføier een Apostelдag og Peders og Pouls Dag, og

fremdroges i den danske Kirkekamp, er en Formaning til Enighed og Fordragelighed under Henviisning til den forestaaende Synodes Afgiørelse og Mægling. Den tager sit Udgangspunct i det Moralske, paaviser det hele Bulders Udspring af Syndighed, Uskaansomhed, Egenraadighed, Ærgierrighed, Paastaaelighed og Stivsind; begge Parters Ultras dadles for deres Eensidighed og Uforbragelighed; men det er dog meest de stormende, haarde, intolerante Reformvenner, han har for Øie. I det Dogmatiske seer den store Mand med en mærkelig Ligegyldighed ned paa de Stridsspørgsmaal, i hvilke Tidsalderen saae sin Salighedssag, og denne Ligegyldighed contrasterer besynderlig mod den Paastand, at ingen Synd er saa slem som Kiætterie — en Selvmodsigelse, der kun finder sin Forklaring i den nedarvede Underkastelse under en ufeilbar Kirke. Med denne Ligegyldighed for Lærdommen vil Erasmus, at f. Ex. Læren om Friheden skal forbeholdes Skolen, at Tro og Gierninger begge skulde erkiendes nødvendige til Salighed, at man ikke maa fremføre farlige Lærdomme for Folket, saasom at Christus har fyldestgiort for vore Synder; fremdeles at man skal taale en gudelig Mening, om den end har en føie Vildfarelse med sig. „De som endnu ikke ere viisgiorte, at de Levendes Bønner og gode Gierninger kunne gavne de Afdøde, skulle ikke knarke eller være andre Folks Gudelighed imod, men derimod selv lægge desto mere Vind paa gode Gierninger i levende Live. De, som ikke ville paa-

---

han meuer, at der ogsaa vel kunde læses og synges i Kirkerne paa Fruedagene, thi »haffuer nogen mand synderlig gudelighed, tha kand hand paa een tyme well gaa till kirckin mett een god tiortell oc siden igien komme till sitt werckſted oc gaffn.« (E.) Især bliver denne Blanding af Personer paafaldende, naar man betragter begge Bogens Dele under Eet; thi i den første er »Jeg« bestandig Erasmus, i den sidste derimod Paulus Eliæ selv, medens hiin der omtales i tredie Person.

kalde Helgene, kunne paakalde den treenige Gud; men skulle ikke hadskeligen overbuldre dem, som uden vrang Gudelighed anraabe Helgens Hielp; den bedste Helgendyrkelse er at efterligne Helgenes Levnet. Herrens Tilbedelse i Messen kan ikke fordømmes: hans Guddom er jo overalt tilstede, og man kan blotte sit Hoved, om han endog kun var tilstede i et Tegn. De subtile Spørgsmaal om hans Legemes og Blods Nærværelse skulde man opsætte til Synoden, og imidlertid var det tryggest at blive ved den Mening, som Kirken har overantvordet." Med samme Lethed tager han Kirkens Institutioner: „Fastelovene ere til Legems og Siæls Gavn; men finder Nogen Skade af dem, er han ikke bundet; maae slige Vedtægter ikke gielde for Love, kan man tage dem for nyttige Raad." Han indrømmer, at Messetienesten gierne kan forkortes, naar man endelig vil; at Helligdage kunne indskrænkes o. desl. Han angiver tilsidst sin Tales Maal som det, at dæmpe Tvedragt og afværge, at man foretager noget med Magt og Oprør, navnlig at man tvinger Nogen mod Sind og Samvittighed, især Nogen af dem, som have Aarhundreders Hævd for sig; han haaber, at hans Ord maa stemme Gemytterne til at modtage Synodens Mægling, eller hvis denne (som han ahner) bliver frugtesløs, at afvente Keiser Carls, de øvrige catholske Kongers og den eftergivende Pave Clemens's og hans Cardinalers Foretagender[17]).

At Paulus Eliæ vilde gientage denne Fredstale i Danmark, er mere et Beviis paa hans egen Stemning, end paa en rigtig Bedømmelse af Sagernes Stilling: naar Eras-

17) To af disse Støtter for Haabet vare faldne, inden Paulus Eliæ udgav Erasmi Bog: Kong Henrik af England havde opsagt Paven Lydighed, og Clemens den Syvende var død 25 Sept. 1534. Enten har Paulus Eliæ ikke erfaret disse to Begivenheder, eller Oversættelsen har været udarbeidet en Tid, førend den udkom i Trykken.

mus paa en fornem Maade saae ned paa de Evangeliskes Kamp for Lærdomme, kunde hans Ord ingenlunde berolige dem, der vare inddragne i Stridens Hvirvel og meente at kæmpe for Guds og deres Salighedes Sag; naar han tilbød Tolerance, kom dette Tilbud altfor seent; thi de Evangeliskes Formænd i Danmark kæmpede nu meget mere for at sikkre Folket mod Catholicismens vildledende Lære og Vedtægter end for egen Troesfrihed; og naar Tolerancen kun blev tilbudet, indtil Synodens Dom faldt, kunde de Evangeliske saameget mindre modtage Tilbudet, som de vare altfor sikkre i deres bibelske Lære til at stille den under en tilkommende Synodes Kiendelse. Naar endelig Erasmus forsigtig og nænsom antydede et og andet Punct, hvori Kirken kunde give efter for de Evangeliske, eller Forbedringer, der burde indføres, traf han altfor lidet det Væsentlige, ligesom den hele Eftergivenhed da ikke heller kunde virke meget tiltrækkende, eftersom den fremtraadte som den, der midlertidig kunde vises Særsindede, Vildledede og slet Oplyste, og derhos endog blev indskrænket af Oversætteren selv[18]). Dersom der skulde opnaaes mere, end at give saavel de ivrige Reformatorer, som de stive Modstandere af Reformationen, en christelig Paamindelse[19]), maatte der gaaes nærmere ind paa de store Stridsspørgsmaal, hvorom Kampen i Virkeligheden meest dreiede sig, efterat den havde antaget Skikkelse af tvende Kirkers Kamp med hinanden.

18) See et Ex. Not. 16.

19) Foruden de stærke Skildringer af Tidens Syndighed som den store Aarsag til det hele Onde, forekomme mange Sidehug til begge Sider, baade til Geistlighed og Menighed. Et, som Paulus Eliæ har tilføiet, skal her anføres: „Her i Danmarck haffue manghe then sedt, „att nar the haffue ylde swnget tilder i koor, tha læse the samme „tilder igien wden koor, huor thennom burde att giøre andett gott, „siden the haffde gudelige wdswngett.“ (D. 2.) Han sparede saaledes ikke engang Domherrerne.

For Øieblikkets Conflicter fandt Paulus Eliæ ogsaa selv Erasmi ethiske og abstracte Betragtninger ei noksom tilfredsstillende, og han tilføiede derfor som sit Skrifts anden Deel en nærmere Udførelse af adskillige Puncter. Denne anden Deel begynder som et særegent Skrift med en ny Fortale eller Tilskrift til Læserne, hvori han forklarer, at da Erasmus havde forbigaaet nogle Stykker, navnlig om Messen, Sacramentets Uddeling under begge Skikkelser, Præsteægteskab og den tydske eller danske Messe, havde han selv tilsat det Følgende i en god Mening, for at disse Stykker ikke skulde savne Raad i den raadløse Tid; dog havde han ogsaa deri fulgt Erasmus, som i andre Skrifter nylig havde yttret sig over disse Poster. Han beder sit Ord optaget alene som et Raad, under Kirkens Dom og Prøve, og henstiller det til hver retsindig Christens Overveielse. „Sandheden unde Gud os at søge viseligen og finde visseligen.“ Dennegang synes Paulus Eliæ meest kun at have villet give sit Ord en Støtte og Anbefaling i Erasmi Navn; thi om end en og anden Tanke og Vending kan gienfindes hos Erasmus[20]), bærer dog det Hele aabenbar Præg af hans egen Aand og Forhold, ligesom han ogsaa her skriver i sit eget Navn. Her lære vi da at kiende, hvad Paulus Eliæ ansaae for Veien til Enighed i Kirken; det var med faa Ord: Anerkiendelse af den catholske Kirkes Lære og Skikke, Forbedringer i dens Tilstand og nogle aftvungne Concessioner for de Evangeliske. Polemisk og apologetisk Indhold har derfor langt Overvægt over det Irenиske i denne Deel af Bogen.

20) Alene af det i § 22 omtalte Brev mod Pseudo-Evangeliske har jeg gienfundet enkelte Tanker; og jeg veed ikke, hvilke andre Skrifter af Erasmus det er, som Paulus Eliæ har benyttet. Imidlertid turde dog et og andet Sted indeholde Spor af Erasmi lette og vittige Vendinger.

Han handler først om Messen, „den høiværdige ustyldige og hellige Messe, som er kommen i uhørlig Foragt formedelst dens Modstanderes urette Undervisning.“ Han paastaaer, at de Evangeliske gaae altfor langt fra Sind og Skiel, naar de bebreide Kirken at giøre Messen til en god Gierning formedelst den udvortes Handling. Vi tage den ikke eneste for udvortes Gierning og Ceremonier; men meget mere for en aandelig og hiertelig Begængelse og Amindelse i Anger og Græmmelse til Syndsforladelse og Salighed for dem, som troe. Desværre havde mange Præster forsømt at fremhæve dette ved Messen og derved bidraget deres til dens Miskiendelse, ligesom ogsaa de Bisper og Prælater, der, tiltrods for Fortidens Exempler, nu ikke vilde læse Messe og neppe værdigedes at see til Messen. Det maatte ikke giøres til en Klage, at Præster havde deres Ophold af Messen; thi dette kunde ikke forandre dens Væsen, som jo dog den Prædiken, Paulus holdt for de runde Philipper, var ligesaa god, som den, han giorde hos de gierrige Corinther for Intet. Visselig ere vi ikke at ligne med Paulus, thi vi sige ikke gierne Messe, uden vi ere vis paa Sold og Løn; men Ingen giør nu Noget for Intet, og Gierrighedens Aand behersker nu Fyrster, Bisper, Herrer og alle Stænder. Man skulde sørge for Præsters anstændige Underhold[21]), rette de onde Præster og vaage over bedre Præsters Beskikkelse ved at prøve dem forinden; da kunde vel Messen forvinde sin Brøst og Meen. Kunde blot

21) Han reiser en alvorlig Klage over Bispers Gierrighed, „som nu ikke ville samtykke Præster til Sogne uden Skienk og Gave“, og over den lavere Geistligheds fortrykte Tilstand: „Een portenær, een staal„dreng oc een fyrbøttere haffue i thenne tiid bædre willkaar, end een „fattig prestmand, som leyes till meße tieniste; men then fattige „Cappclan haffuer neppelige kaasten for daglig meße, uden hand „haffuer lycke til deß bædre herschaff.“ (F. 4.)

nogle gierrige Mænd enes om Gods og Rente, blev der nok Raad til at reformere Messen og Andet; thi „de, som ere „skarpsindige, forstaae vel, at det, der søges efter i denne Tid, „er noget Andet end enten Guds Ord eller Messen, og hvo „det ikke nu forstaaer, er enten saa ræd, at han tør ikke, eller „saa grov, at han kan ikke, eller saa fort bundet, at han maa „ikke, eller saa habsk, at han vil ikke forstaae det.“ Saa ganske stod Paulus Eliæ endnu paa det samme Standpunct, som da han forsvarede Messen og anklagede de Mægtiges Rovlyst!

Om Kalkens Unddragelse i Nadveren gientager han den Paastand, at den var med Føie vedtaget af Kirken uden Vilkaarlighed fra de Geistliges Side, som jo selv communicerede paa samme Maade, undtagen naar de administrerede. Ydmyghed byder at underkaste sig Kirkens Skik og troe med Kirken, at Christus er heel under hver Skikkelse. Dog den, som troer dette, kan man føie med at tilstaae ham Kalken, naar han er det gudeligt begierende; „dette var efter min „Mening ikke ugudeligt,“ siger han, „men den, som troer tvert„imod, annammer ikke Sacramentet eller Sacramentets Frugt; „at føie ham med begge Skikkelser, er at føie ham til For„dømmelse.“ Han søger tilsidst en Grund i Mangelen paa Viin, og i det, som var skeet i Præstø, formodentlig med en Præst, som Menigheden nødte til at administrere paa evangelisk Viis[22]).

Ogsaa mod den danske Messe tager Paulus Eliæ meget alvorligen til Orde: Han saae ingen Frugt af den, hvad

22) „Thet er end (deß wær) skeed her i Danmarck y Præsto Ey, att een „Geck haffuer sacrerett pæremost for wyn, huilcken then tiid hand „straffedis, fordi hand saa giorde, haffuer saa swarett: Huor fendhen „schulde ieg faa saa meget wyn, som her wille till saa mange.“ (Bl. G. 2.)

ogsaa Mange af dem tilstod, som havde havt den længst og nu kiededes ved den; Latinen var indført med viis Raad formedelst Misbrug og bør beholdes til Sacramentets Værdighed, det gamle Sprogs Ære og Videnskabs Vedligeholdelse; den fornødne Forklaring gives ved Læreembedet, som jo dog bliver et nødvendigt Supplement alligevel. Den danske Messe medfører, at Qvinder overtræde Apostlens Bud og endog qvæde med klyngende Stemme, hvoraf Manges Sind og Hierter røres til syndige Tanker; „hvad anden uhørt Misbrug og „Ugudeligheds Handel den danske Messe er og har været „Aarsag i, kan læses i den menige Mands daglige Daareri, „hvor samme Messe bruges ikke nu som et hemmeligt og „helligt Sacrament, men som et aabenbare Daarespil.“[23]) Men skulde det endelig indrømmes den menige Mand til Villie, at noget skal synges paa Dansk før eller efter Messen, Messen aldeles uforvandlet, da maatte dertil beskikkes de, som ere duelige af Røst og Kunst, at Christi Tempel ikke skal have Skraal og Vraal for skikkelig og gudelig Sang. „Den danske Messe kan giøre os Qvædere og Sangere, men Propheter og Prædikere giør hun ikke“[24]).

Meest vilde han indrømme i Henseende til Præsteægteskab — den store Hindring for Forening, hvis Bortryddelse efter Nogles Mening kunde bevirke en Forligelse, der vilde være, om ikke efter Ønske, saa dog fordragelig. Han

23) Flere Gange kommer han tilbage til den Anke, at den danske Messe giver de hellige Ord til Priis for Omtale blandt Dobblere og Drankere i Kroer, ligesom at den strider mod det Mysteriøse, som skal være i al Religion. Et Sted siger han endog, at den forleder Folk til at forsømme Prædiken, fordi de gaae, saasnart de have hørt det danske Evangelium (S. 4).

24) Hans Ord om dens Indflydelse paa lærd Dannelse ere anførte ovenfor S. 447 § 19 Not. 15.

tilstaaer, at Coelibatsloven sætter Præsten paa en Prøve, som har beskiæmmet Kirken og overgaaer den menneskelige Skrøbeligheds Kræfter, og at mange ærlige Mænd af sand Nidkiærhed og Fortørnelse føre Ordet for et ærligt Præste-Ægteskab, om endog ingen er saa daarlig, at han jo vilde foretrække at have ugifte Præster, naar de kunde ukrænkelig beholde Kydskheds Naadegave. Var der noget bedre Raad end lovlig Ophævelse af Coelibatet, maatte det følges; men naar der intet er, bliver Den, som ei lader sig bevæge af det forargelige Præstelevnet, en Patron for Lasten. „Det maa være en behændig Gudelighed, som Mange kaste os for Næsen, at kunne „fordrage en Præst, som er Skiørlevner og Hoerkarl, og at „høre hans Messe o. s. v. og derimod at forkaste den Præst, „som vel er gift, men i andre Henseender dog en ærlig Mand.“ Men Lovens Forandring maa afventes ad den lovlige Vei. Han slutter med den Formaning, at de Præster, som have Kydskheds Gave, ei skulde foragte de skrøbelige Præster, og at disse skulle kun iagttage, at deres Ægteskab bliver et ærligt Ægteskab, og derhos stræbe ved andre Dyder at oprette den Brøst, de give ved et usædvanligt Giftermaal. „I dette Punct vilde vi forlænge siden være enige, naar vi lode os mere lede af christen Kiærlighed og Eendrægtigheds Aand, end af Fliig og Giærrighed.“

Saaledes forsvarede Paulus Eliæ Messen til det Sidste og indrømmede i tvende andre Puncter ikke engang, hvad den catholske Kirke havde tilstaaet Calixtinerne; Indrømmelserne stode som aftvungne, som Brud paa Principet og Vidnesbyrd om vrange Anskuelsers Magt. Nogen virkelig Forening kunde han umulig vente paa denne Grundvold; og han selv lagde ei heller Skiul paa, at der var en dyb Kløft mellem Partierne, som han ikke engang forsøgte paa at udfylde: han skriver saaledes om Nadveren: „Give Gud, at vi

kunde forliges om Sacramentets Tro, om Brugen vilde vi altid vel forliges"; og om Præsteægteskabet: „Dersom vi kunne ellers forliges om Troen og Troens Lærdom, om Præstegifte kunne vi vel blive forligte." Derfor kunde hans Hensigt kun være at anbefale en fredeligere Færd under Modsætningen, og han slutter overeensstemmende dermed med at foreholde de Evangeliske, at de burde aflade med at oprippe gammel aflagt Misbrug, som Aflad og Værkhellighed; at de ikke skulde foregive (som alle Kiættere), at have Skriften for sig, eftersom de Catholske ogsaa havde den, og Alt kom an paa at have dens rette Mening; men at de burde være villige til som Kirkens store Helgene og Lærere at rette sig efter den hellige Kirkes og Christendoms Raads Forklaring og Underviisning. Tilsidst anbefaler han Enighed med alle religiøse og nationale Motiver: Vi have een Gud, een Herre, een Kirke, een Daab, een Aand, eet Alterens Sacrament, een Salighedslærdom o. s. v.; og kunne vi ikke deraf og af christen Kiærlighed røres til Enighed, da lad Naturens Baand røre os dertil: „Vi „ere danske Folk, eet Kiød og Blod, og i mange Stykker af „eens Sæder og Vilkaar; dersom vi ikke snarlige giøre Eet, „men herefter bide og slide hverandre, som vi begyndt have, „da er det befrygtendes, at vi med Tiden af hverandre ogsaa „fortæres og tilintetgiøres." Det var ligesom et Fortvivlelsens Tilraab, som Øieblikkets Nød afpressede den Mand, der selv nylig havde tilstaaet, at Troens enende Baand var brustet, og netop var gaaet ud fra, at de Evangeliske havde givet sig fra Kirkens Samfund i en Tilstand, som var værre end den største Synd. Meningen af dette Tilraab maatte egentlig være den: vender tilbage til Kirkens Samfund, stiller alting under Kirkens Afgiørelse, og lader af med Kampen saalænge!

Nogen Virkning af dette Tilraab spores ikke: de Evangeliske fordrede ikke Fred, men Seier. Ei heller Bogens Op-

fordringer til de Catholske kan have baaret Frugt; Forfølgerne fortsatte deres Kamp. Men Paulus Eliæ kan neppe have undgaaet at forøge sine Uvenners Tal ved Udfald mod den høie Geistligheds Pligtforsømmelse og Laster[25]) og ved de Fordringer, han (tildeels i evangelisk Aand) stillede til Kirken[26]). Hvorvidt dette Misforhold kom, er ubekiendt; men de tabte Magten paa samme Tid: den nye Konges Seier var Evangeliets Seier; de vigtigste Stæder, som overgave sig til ham, betingede sig den evangeliske Lære og Forfatning, og Kongen selv havde forbeholdt sig frie Hænder med Hensyn til den geistlige Stands Privilegier. Catholicismens Time var slaget. Dens troe Forsvarer forsvinder af Historien; hans Gierning var fuldbragt. Skulde man forsøge nogen Slutning om hans senere Forhold til Reformationskampen fra det sidste Skridt, han giorde, da maatte det blive den, at han med Sorg saae de fordærvelige Magter seire, og skiulte sig med sin Harme, da Modsigelsen blev frugtesløs.

§ 24.

Den Skibyske Krønike.

Dersom vi noget andet Sted skulde kunne finde Spor af hvad Paulus Eliæ tænkte og følte i de sidste Aar af

25) Udfald mod Gierrighed og Ringeagt for det geistlige Embede, see ovenfor Note 21 og S. 524. Et andet Sted dadler han de Geistliges Indblanding i Statens Anliggender: »the tagis nw fra Jesu »Christi altere, oc settis till at wære fogeder, tolbere, plaggere oc »skattere oc til anden werdslig handell oc befalning, bode mod gudz »oc kirckins low.« (F. 4.)

26) Foruden den protestantiske Retfærdiggiørelseslære og Anthropologie (f. Not. 1) og de Forslag, han gientog efter Erasmus, fordrede han: at Bispopperne skulde selv læse Messe (som de Evangeliske fordrede, at de skulde prædike); at Coelibatsloven skulde ophæves af samme Grund, som de Evangeliske paastode dette (skiønt han holdt paa Coelibatets Fortrin), og at der skulde sørges for Præstestandens Udrensning og bedre Dannelse.

Reformationskampen, maatte det være i den Krønike, der uden Tvivl er flydt af hans Pen og for en Deel muligen just i denne Tid. Vi have ovenfor (§ 12) omtalt det første Stykke af dette historiske Værk, nemlig det, som kan være skrevet 1524 og tidligere; men vi have med Flid forbigaaet at omtale Redskrivningen af de andre Dele, for at vi tilsidst kunde betragte det Øvrige under Eet, og tildeels finde et Beviis for dets Affattelse af Paulus Eliæ i den Overeensstemmelse, hvori dets successive Tilblivelse staaer med hans oplevende Livsoptrin.

Den Forfatter, som i Aaret 1524 skrev Kong Hans's Historie, kan muligen ogsaa dengang have skrevet Begyndelsen af Christian den Andens, men ikke længere end i det Høieste til Aaret 1518; thi til det følgende Aars Historie knyttes Reflexioner, der forudsætte Begivenhederne i Aarene 1527 og 28, i det Forfatteren beklager Paulus Eliæ, der maatte see næsten alle sine Collegie-Alumner falde fra Kirkens Lydighed og derfor maatte høre ilde som deres Lærer.[2] Han har altsaa fortsat sit Arbeide efter 1528; men meget senere end dette Aar kan heller ikke Fortsættelsen være skrevet. Ikke alene er der indtil Aaret 1526 intet Ord, der antyder et senere Tidspunct end 1530; men den Skildring, der gives af Ungdommens Studier (under Aaret 1520), synes at forudsætte, at det Kjøbenhavnske Universitet endnu var i fuld Virksomhed[3], og da dette blev opløst 1530, maa et Stykke af Krøniken være skrevet omtrent 1528—30. Hvor langt Arbeidet fra disse Aar skal antages at gaae, kan vel ikke bestemt afgiøres; men det kan udstrækkes til Aaret 1526, hvor Billedstormen i Kiøbenhavn

1) See ovenf. § 12 Not. 3 (S. 177).
2) S. R. D. 2, 568, jfr. p. 583.
3) Smstd. p. 569.

berøres[4]), og det synes ogsaa at maatte regnes omtrent saalangt; thi denne Deel af Krøniken adskiller sig kiendeligt fra den følgende, deels ved at skienke den politiske Historie meget mere Opmærksomhed, deels ved endnu at omtale Kong Frederik med Agtelse[5]). Det bliver saaledes omtrent 7 Aars Historie, eller noget mere før 1526, der er skrevet i Aarene 1528—30[6]).

Netop i de samme Aar have vi ovenfor (§ 12 og 18) fundet Paulus Eliæ i en stille academisk Virksomhed, som godt lod sig forene med en Fortsættelse af hans historiske Arbeide. Han følte sig dengang trykket af den Mistanke, som Lage Urne havde kastet paa Universitetet og de grundige Studier; han havde endnu ikke vovet at bekæmpe sin egen Konge uden under Form af Modsigelsen mod Kong Gustav; men denne Konge behandlede han allerede med liden Agtelse — lutter Træk, der afspeile sig i dette Stykke af den Skibyske Krønike[7]). Naar Krøniken indrømmer, at Lutheranismen var et farligt Kiætterie, som i een eller anden Henseende kunde bringe og havde bragt endog den Bedste i Vildrede, stemmer dette Ud-

4) Smstd. p. 580. Billedformen (d. 27 Dec. 1530) henviser dette og det Følgende til en Tid længere eller kortere efter Aaret 1530.

5) Smstd. p. 575 og 576 »Illustrissimus princeps«, og paa intet Sted forekommer de senere saa hyppige dadlende Prædicater.

6) J S. R. D. er det 7 Blade (p. 568—580) eller, hvis et tidligere Begyndelsespunct antages, (jfr. § 12 Not. 3) 9 Blade (p. 565—580).

7) Krønikens Forf. klager (p. 568) over, at ei blot Paulus Eliæ, men de ægte Videnskaber selv kom i Vanrygte formedelst de frafaldne unge Mænd, (§ 12 S. 123) og antyder (p. 569), at det var saa sieldent, at Lyst til gammel Lærdom og gammel Fromhed fulgtes ad. Krønikens skaansommere Behandling af Kong Frederik i dette Affnit (s. Not. 5) stemmer med hans Polemik (s. § 14 Not. 14). Om Kong Gustav siger Krøniken (p. 577), at han var uværdig til et saadant Kongedømme, baade formedelst hans uanseelige Herkomst, og formedelst hans Sinds Vildhed og Stolthed; og dette svarer til den Agtelse, hvormed Paulus Eliæ dengang strev imod ham (§ 16).

Reformationskampen, maatte det være i den Krønike, der uden Tvivl er flydt af hans Pen og for en Deel muligen just i denne Tid. Vi have ovenfor (§ 12) omtalt det første Stykke af dette historiske Værk, nemlig det, som kan være skrevet 1524 og tidligere; men vi have med Flid forbigaaet at omtale Redskrivningen af de andre Dele, for at vi tilsidst kunde betragte det Øvrige under Eet, og tildeels finde et Beviis for dets Affattelse af Paulus Eliæ i den Overeensstemmelse, hvori dets successive Tilblivelse staaer med hans vexlende Livsoptrin.

Den Forfatter, som i Aaret 1524 skrev Kong Hans's Historie, kan muligen ogsaa dengang have skrevet Begyndelsen af Christian den Andens, men ikke længere end i det Høieste til Aaret 1518; thi til det følgende Aars Historie knyttes Reflexioner, der forudsætte Begivenhederne i Aarene 1527 og 28, i det Forfatteren beklager Paulus Eliæ, der maatte see næsten alle sine Collegie-Alumner falde fra Kirkens Lydighed og derfor maatte høre ilde som deres Lærer.[2]. Han har altsaa fortsat sit Arbeide efter 1528; men meget senere end dette Aar kan heller ikke Fortsættelsen være skrevet. Ikke alene er der indtil Aaret 1526 intet Ord, der antyder et senere Tidspunct end 1530; men den Skildring, der gives af Ungdommens Studier (under Aaret 1520), synes at forudsætte, at det Kiøbenhavnske Universitet endnu var i fuld Virksomhed[3], og da dette blev opløst 1530, maa et Stykke af Krøniken være skrevet omtrent 1528—30. Hvor langt Arbeidet fra disse Aar skal antages at gaae, kan vel ikke bestemt afgiøres; men det kan udstrækkes til Aaret 1526, hvor Billedstormen i Kiøbenhavn

1) See ovenf. § 12 Not. 3 (S. 177).
2) S. R. D. 2, 568, jfr. p. 583.
3) Smstd. p. 569.

berøres[4]), og det synes ogsaa at maatte regnes omtrent saalangt; thi denne Deel af Krøniken adskiller sig kiendeligt fra den følgende, deels ved at skienke den politiske Historie meget mere Opmærksomhed, deels ved endnu at omtale Kong Frederik med Agtelse[5]). Det bliver saaledes omtrent 7 Aars Historie, eller noget mere før 1526, der er skrevet i Aarene 1528—30[6]).

Netop i de samme Aar have vi ovenfor (§ 12 og 18) fundet Paulus Eliæ i en stille academisk Virksomhed, som godt lod sig forene med en Fortsættelse af hans historiske Arbeide. Han følte sig dengang trykket af den Mistanke, som Lage Urne havde kastet paa Universitetet og de grundige Studier; han havde endnu ikke vovet at bekæmpe sin egen Konge uden under Form af Modsigelsen mod Kong Gustav; men denne Konge behandlede han allerede med liden Agtelse — lutter Træk, der afspeile sig i dette Stykke af den Skibyske Krønike[7]). Naar Krøniken indrømmer, at Lutheranismen var et farligt Kiætterie, som i een eller anden Henseende kunde bringe og havde bragt endog den Bedste i Vilderede, stemmer dette Ud-

4) Smstd. p. 580. Billedstormen (d. 27 Dec. 1530) henviser dette og det Følgende til en Tid længere eller kortere efter Aaret 1530.

5) Smstd. p. 575 og 576 »Illustrissimus princeps«, og paa intet Sted forekommer de senere saa hyppige dadlende Prædicater.

6) I S. R. D. er det 7 Blade (p. 568—580) eller, hvis et tidligere Begyndelsespunct antages, (jfr. § 12 Not. 8) 9 Blade (p. 565—580).

7) Krønikens Forf. klager (p. 568) over, at ei blot Paulus Eliæ, men de ægte Videnskaber selv kom i Vanrygte formedelst de frafaldne unge Mænd, (§ 12 S. 123) og antyder (p. 569), at det var saa sieldent, at Lyst til gammel Lærdom og gammel Fromhed fulgtes ad. Krønikens skaansommere Behandling af Kong Frederik i dette Afsnit (s. Not. 5) stemmer med hans Polemik (s. § 14 Not. 14). Om Kong Gustav siger Krøniken (p. 577), at han var uværdig til et saadant Kongedømme, baade formedelst hans uanseelige Herkomst, og formedelst hans Sinds Vildhed og Stolthed; og dette svarer til den Agtelse, hvormed Paulus Eliæ dengang skrev imod ham (§ 16).

sagn saa ganske med hvad Paulus Eliæ kort før havde tilstaaet i Fortalen til Luthers Bedebog[8]); og naar Krøniken seer Lutheranismens Styrke i Lyst til et tøilesløst Levnet[9]) og i Klerkehad[10]), ligesom dens Frugter i Afkastelsen af ethvert sædeligt og borgerligt Lydighedsbaand[11]), er det som en Gjenklang af Underviisningen til Tyge Krabbe og Brevene til Hans Michelsen og Kong Gustav. Den stærke Affky for Spil og Dobbel, som Krøniken udtaler, havde Paulus Eliæ kort før vedkiendt sig i Bogen om Fattige og Syge[12]); det sædelige Synspunct i Bedømmelsen af Videnskabelighedens Værd,[13]) og de Egenheder Ord og Vendinger, der gaae igiennem hele Krøniken, tale her som overalt for Paulus Eliæ[14]).

Kun Eet kunde synes paafaldende, at Paulus Eliæ, den ivrige Kæmper for Kirke og Catholicisme, skulde have indrømmet det politiske Stof saa stor Overvægt, som Tilfældet er i denne Deel af Krøniken. Men see vi nærmere til, befindes dette politiske Stof netop at have ligget ham allernærmest: det Meste er Forsvaret for Kong Christierns Afsættelse; netop hans egen gamle catalogus accusationum, som han optog i en lidet forandret Skikkelse,[15]) og det Øvrige er den

---

8) l. l. 568: »Hæresis omnium periculosissima, quæ nullos, quamlibet synceros et pios, non aliqua ex parte labefactavit.« jfr. Ordene til Oluf Nielsen ovenf. § 13 Not. 6 og 7, »at Luther vil sætte os Glarøine paa Næsen ved at blande Ondt og Godt«, og at »den Djævels Snare har hægtet til en Tid dem, som vare visere, end han nogensinde blev.«

9) l. l. p. 568. »Vitæ licentia prætextu evangelicæ libertatis.« jfr. § 14 Not. 6 og 19 og S. 148.

10) l. l. p. 577. jf. ovenf. S. 141.

11) l. l. p. 580. jf. ovenf. S. 142 Not. 21—22. S. 147 og 160.

12) l. l. p. 578. (ogsaa p. 591 og 595), jf. ovenf. § 18 S. 429.

13) l. l. p. 569. jf. ovenf. S. 32.

14) Disse Momenter skulle samles nedenfor Not. 48 flg.

15) See § 7 S. 71—78.

blodige Feide med Kong Christierns Tilhængere i Landet[16]) — tvende Stykker, som Tidsforholdene 1530 kunde bevæge Oprørets gamle Forsvarer til at optage, efterdi den fordrevne Konge dengang nærmede sig sit Maal at gienerobre sin Throne.

Vi kunne tildeels dennegang sige noget mere om Maaden, hvorpaa Paulus Eliæ arbeidede som Historieskriver, end ved den første Deel af Krøniken. Han fortalte, hvad han selv havde oplevet; han gientog, hvad han selv tidligere havde skrevet, uanseet, at nogle Begivenheder derved bleve repeterede, og at Krønikens historiske Anlæg blev opgivet; at gientage sig selv var ikke uovereensstemmende med hans Characteer. Endelig fortalte han, hvad Rygtet berettede[17]), og han havde især lyttet med Opmærksomhed til Rygterne om de Skiærmydsler, der fandt Sted med Søren Norby og hans Partie. Men hans Arbeide blev afbrudt ved Aaret 1525, rimeligviis da Herredagen i Kiøbenhavn 1530 kastede ham ind i Polemikens Hvirvel.

Den næste Deel af den Skibyske Krønike, som indeholder Aarene 1526—1532[18]), er skrevet endnu i Kong Frederiks Regieringstid[19]) og saa nær ved de sidste Begivenheder, som

16) S. R. D. l. l. p. 578—80. Disse Stykker og hele Apologiens Optagelse ere tillige bestyrkende Vidnesbyrd for den ovenfor opstillede Mening, at denne Deel af den Skibyske Krønike er skrevet omtrent 1530; thi efterat Kong Christierns Forsøg var mislykket, vilde disse Stykker have havt mindre Interesse, end medens han endnu stedse truede Landet.

17) l. l. p. 578: sic tum publica fama ferebat, og: ut fertur.

18) J S. R. Dan. 2, 580—590 indtil nisi tandem resipiscat.

19) Beviset for, at dette Affnit maa være skrevet til en anden Tid end Slutningen af Krøniken, som gaaer til Aaret 1534, og navnlig at det er skrevet før Kongens Død (April 1533), søges fornemmelig i følgende Indicier: Forfatteren skrev midt under Kampen, medens endnu de Frafaldnes Ondskab ikke var fuldkommet; thi han vilde muligen engang i Fremtiden skildre den, naar dette Maal var naaet (de quibus forte olim, si vita fuerit comes, sum scripturus, nempe

sagn saa ganske med hvad Paulus Eliæ kort før havde tilstaaet i Fortalen til Luthers Bedebog[8]); og naar Krøniken seer Lutheranismens Styrke i Lyst til et tøilesløst Levnet[9]) og i Klerkehad[10]), ligesom dens Frugter i Afkastelsen af ethvert sædeligt og borgerligt Lydighedsbaand[11]), er det som en Gjenklang af Underviisningen til Tyge Krabbe og Brevene til Hans Michelsen og Kong Gustav. Den stærke Afsky for Spil og Dobbel, som Krøniken udtaler, havde Paulus Eliæ kort før vedkiendt sig i Bogen om Fattige og Syge[12]); det sædelige Synspunct i Bedømmelsen af Videnskabelighedens Værd,[13]) og de Egenheder Ord og Vendinger, der gaae igiennem hele Krøniken, tale her som overalt for Paulus Eliæ[14]).

Kun Eet kunde synes paafaldende, at Paulus Eliæ, den ivrige Kæmper for Kirke og Catholicisme, skulde have indrømmet det politiske Stof saa stor Overvægt, som Tilfældet er i denne Deel af Krøniken. Men see vi nærmere til, befindes dette politiske Stof netop at have ligget ham allernærmest: det Meste er Forsvaret for Kong Christierns Afsættelse; netop hans egen gamle catalogus accusationum, som han optog i en lidet forandret Skikkelse,[15]) og det Øvrige er den

8) l. l. 568: »Hæresis omnium periculosissima, quæ nullos, quamlibet synceros et pios, non aliqua ex parte labefactavit.« jfr. Ordene til Oluf Nielsen ovenf. § 13 Not. 6 og 7, »at Luther vil sætte os Glarøine paa Næsen ved at blande Ondt og Godt«, og at »den Diævels Snare har hægtet til en Tid dem, som vare visere, end han nogentid blev.«

9) l. l. p. 568. »Vitæ licentia prætextu evangelicæ libertatis.« jfr. § 14 Not. 6 og 19 og S. 143.

10) l. l. p. 577. jf. ovenf. S. 141.

11) l. l. p. 580. jf. ovenf. S. 142 Not. 21—22. S. 147 og 160.

12) l. l. p. 578. (ogsaa p. 591 og 595), jf. ovenf. § 18 S. 429.

13) l. l. p. 569. jf. ovenf. S. 32.

14) Disse Momenter skulle samles nedenfor Not. 43 flg.

15) See § 7 S. 71—78.

blodige Feide med Kong Christierns Tilhængere i Landet[16]) — tvende Stykker, som Tidsforholdene 1530 kunde bevæge Oprørets gamle Forsvarer til at optage, efterdi den fordrevne Konge dengang nærmede sig sit Maal at gienerobre sin Throne.

Vi kunne tildeels dennegang sige noget mere om Maaden, hvorpaa Paulus Eliæ arbeidede som Historieskriver, end ved den første Deel af Krøniken. Han fortalte, hvad han selv havde oplevet; han gientog, hvad han selv tidligere havde skrevet, uanseet, at nogle Begivenheder derved bleve repeterede, og at Krønikens historiske Anlæg blev opgivet; at gientage sig selv var ikke uovereensstemmende med hans Characteer. Endelig fortalte han, hvad Rygtet berettede[17]), og han havde især lyttet med Opmærksomhed til Rygterne om de Skiærmydsler, der fandt Sted med Søren Norby og hans Partie. Men hans Arbeide blev afbrudt ved Aaret 1525, rimeligviis da Herredagen i Kiøbenhavn 1530 kastede ham ind i Polemikens Hvirvel.

Den næste Deel af den Skibyske Krønike, som indeholder Aarene 1526—1532[18]), er skrevet endnu i Kong Frederiks Regieringstid[19]) og saa nær ved de sidste Begivenheder, som

16) S. R. D. I. I. p. 578—80. Disse Stykker og hele Apologiens Optagelse ere tillige bestyrkende Vidnesbyrd for den ovenfor opstillede Mening, at denne Deel af den Skibyske Krønike er skrevet omtrent 1530; thi efterat Kong Christierns Forsøg var mislykket, vilde disse Stykker have havt mindre Interesse, end medens han endnu stedse truede Landet.

17) I. I. p. 578: sic tum publica fama ferebat, og: ut fertur.

18) J S. R. Dan. 2, 580—590 indtil nisi tandem resipiscat.

19) Beviset for, at dette Afsnit maa være skrevet til en anden Tid end Slutningen af Krøniken, som gaaer til Aaret 1534, og navnlig at det er skrevet før Kongens Død (April 1533), søges fornemmelig i følgende Indicier: Forfatteren skrev midt under Kampen, medens endnu de Frafaldnes Ondskab ikke var fuldkommet; thi han vilde muligen engang i Fremtiden skildre den, naar dette Maal var naaet (de quibus forte olim, si vita fuerit comes, sum scripturus, nempe

kunde forliges om Sacramentets Tro, om Brugen vilde vi altid vel forliges"; og om Præsteægteskabet: „Dersom vi kunne ellers forliges om Troen og Troens Lærdom, om Præstegifte kunne vi vel blive forligte." Derfor kunde hans Hensigt kun være at anbefale en fredeligere Færd under Modsætningen, og han slutter overeensstemmende dermed med at foreholde de Evangeliske, at de burde aflade med at oprippe gammel aflagt Misbrug, som Aflad og Værkhellighed; at de ikke skulde foregive (som alle Kiættere), at have Skriften for sig, eftersom de Catholske ogsaa havde den, og Alt kom an paa at have dens rette Mening; men at de burde være villige til som Kirkens store Helgene og Lærere at rette sig efter den hellige Kirkes og Christendoms Raads Forklaring og Undervilsning. Tilsidst anbefaler han Enighed med alle religiøse og nationale Motiver: Vi have een Gud, een Herre, een Kirke, een Daab, een Aand, eet Alterens Sacrament, een Salighedslærdom o. s. v.; og kunne vi ikke deraf og af christen Kiærlighed røres til Enighed, da lad Naturens Baand røre os dertil: „Vi „ere danske Folk, eet Kiød og Blod, og i mange Stykker af „eens Sæder og Vilkaar; dersom vi ikke snarlige giøre Eet, „men herefter bide og slide hverandre, som vi begyndt have, „da er det befrygtendes, at vi med Tiden af hverandre ogsaa „fortæres og tilintetgiøres." Det var ligesom et Fortvivlelsens Tilraab, som Øieblikkets Nød afpressede den Mand, der selv nylig havde tilstaaet, at Troens enende Baand var brustet, og netop var gaaet ud fra, at de Evangeliske havde givet sig fra Kirkens Samfund i en Tilstand, som var værre end den største Synd. Meningen af dette Tilraab maatte egentlig være den: vender tilbage til Kirkens Samfund, stiller alting under Kirkens Afgiørelse, og lader af med Kampen saalænge!

Nogen Virkning af dette Tilraab spores ikke: de Evangeliske forbrede ikke Fred, men Seier. Ei heller Bogens Op-

fordringer til de Catholske kan have baaret Frugt; Forfølgerne fortsatte deres Kamp. Men Paulus Eliæ kan neppe have undgaaet at forøge sine Uvenners Tal ved Udfald mod den høie Geistligheds Pligtforsømmelse og Laster[25]) og ved de Fordringer, han (tildeels i evangelisk Aand) stillede til Kirken[26]). Hvorvidt dette Misforhold kom, er ubekiendt; men de tabte Magten paa samme Tid: den nye Konges Seier var Evangeliets Seier; de vigtigste Stæder, som overgave sig til ham, betingede sig den evangeliske Lære og Forfatning, og Kongen selv havde forbeholdt sig frie Hænder med Hensyn til den geistlige Stands Privilegier. Catholicismens Time var slaget. Dens troe Forsvarer forsvinder af Historien; hans Gierning var fuldbragt. Skulde man forsøge nogen Slutning om hans senere Forhold til Reformationskampen fra det sidste Skridt, han giorde, da maatte det blive den, at han med Sorg saae de fordærvelige Magter seire, og skiulte sig med sin Harme, da Modsigelsen blev frugtesløs.

§ 24.

Den Skibyske Krønike.

Dersom vi noget andet Sted skulde kunne finde Spor af hvad Paulus Eliæ tænkte og følte i de sidste Aar af

25) Udfald mod Gierrighed og Ringeagt for det geistlige Embede, see ovenfor Note 21 og S. 524. Et andet Sted dadler han de Geistliges Indblanding i Statens Anliggender: »the tagis nw fra Jesu »Christi altere, oc settis till at wære fogeder, toldere, plaggere oc »skattere oc til anden werdslig handell oc befalning, bode mod gudz »oc kirkins low.« (F. 4.)

26) Foruden den protestantiske Retfærdiggiørelseslære og Anthropologie (s. Not. 1) og de Forslag, han gientog efter Erasmus, fordrede han: at Biskopperne skulde selv læse Messe (som de Evangeliske fordrede, at de skulde prædike); at Coelibatsloven skulde ophæves af samme Grund, som de Evangeliske paastode dette (skiønt han holdt paa Coelibatets Fortrin), og at der skulde sørges for Præstestandens Udrensning og bedre Dannelse.

Reformationskampen, maatte det være i den Krønike, der uden Tvivl er flydt af hans Pen og for en Deel muligen just i denne Tid. Vi have ovenfor (§ 12) omtalt det første Stykke af dette historiske Værk, nemlig det, som kan være skrevet 1524 og tidligere; men vi have med Flid forbigaaet at omtale Redskrivningen af de andre Dele, for at vi tilsidst kunde betragte det Øvrige under Eet, og tildeels finde et Beviis for dets Affattelse af Paulus Eliæ i den Overeensstemmelse, hvori dets successive Tilblivelse staaer med hans vexlende Livsoptrin.

Den Forfatter, som i Aaret 1524 skrev Kong Hans's Historie, kan muligen ogsaa dengang have skrevet Begyndelsen af Christian den Andens, men ikke længere end i det Høieste til Aaret 1518; thi til det følgende Aars Historie knyttes Reflexioner, der forudsætte Begivenhederne i Aarene 1527 og 28, i det Forfatteren beklager Paulus Eliæ, der maatte see næsten alle sine Collegie-Alumner falde fra Kirkens Lydighed og derfor maatte høre ilde som deres Lærer.[2]. Han har altsaa fortsat sit Arbeide efter 1528; men meget senere end dette Aar kan heller ikke Fortsættelsen være skrevet. Ikke alene er der indtil Aaret 1526 intet Ord, der antyder et senere Tidspunct end 1530; men den Skildring, der gives af Ungdommens Studier (under Aaret 1520), synes at forudsætte, at det kiøbenhavnske Universitet endnu var i fuld Virksomhed[3], og da dette blev opløst 1530, maa et Stykke af Krøniken være skrevet omtrent 1528—30. Hvor langt Arbeidet fra disse Aar skal antages at gaae, kan vel ikke bestemt afgiøres; men det kan udstrækkes til Aaret 1526, hvor Billedstormen i Kiøbenhavn

1) See ovenf. § 12 Not. 3 (S. 177).
2) S. R. D. 2, 568, jfr. p. 583.
3) Smstd. p. 569.

berøres[4]), og det synes ogsaa at maatte regnes omtrent saa-langt; thi denne Deel af Krøniken adskiller sig kiendeligt fra den følgende, deels ved at skienke den politiske Historie meget mere Opmærksomhed, deels ved endnu at omtale Kong Frederik med Agtelse[5]). Det bliver saaledes omtrent 7 Aars Historie, eller noget mere før 1526, der er skrevet i Aarene 1528—30[6]).

Netop i de samme Aar have vi ovenfor (§ 12 og 18) fundet Paulus Eliæ i en stille academisk Virksomhed, som godt lod sig forene med en Fortsættelse af hans historiske Arbeide. Han følte sig dengang trykket af den Mistanke, som Lage Urne havde kastet paa Universitetet og de grundige Studier; han havde endnu ikke vovet at bekæmpe sin egen Konge uden under Form af Modsigelsen mod Kong Gustav; men denne Konge behandlede han allerede med liden Agtelse — lutter Træk, der afspeile sig i dette Stykke af den Skibyske Krønike[7]). Naar Krøniken indrømmer, at Lutheranismen var et farligt Kiætterie, som i een eller anden Henseende kunde bringe og havde bragt endog den Bedste i Vildrede, stemmer dette Ud-

4) Smstd. p. 580. Billedstormen (d. 27 Dec. 1530) henviser dette og det Følgende til en Tid længere eller kortere efter Aaret 1530.

5) Smstd. p. 575 og 576 »Illustrissimus princeps«, og paa intet Sted forekommer de senere saa hyppige badlende Prædicater.

6) I S. R. D. er det 7 Blade (p. 568—580) eller, hvis et tidligere Begyndelsespunct antages, (jfr. § 12 Not. 3) 9 Blade (p. 565—580).

7) Krønikens Forf. klager (p. 568) over, at ei blot Paulus Eliæ, men de ægte Videnskaber selv kom i Vanrygte formedelst de frafaldne unge Mænd, (§ 12 S. 123) og antyder (p. 569), at det var saa sieldent, at Lyst til gammel Lærdom og gammel Fromhed fulgtes ad. Krønikens skaansommere Behandling af Kong Frederik i dette Afsnit (s. Not. 5) stemmer med hans Polemik (s. § 14 Not. 14). Om Kong Gustav siger Krøniken (p. 577), at han var uværdig til et saadant Kongedømme, baade formedelst hans uanseelige Herkomst, og formedelst hans Sinds Vildhed og Stolthed; og dette svarer til den Agtelse, hvormed Paulus Eliæ dengang strev imod ham (§ 16).

sagn saa ganske med hvad Paulus Eliæ kort før havde tilstaaet i Fortalen til Luthers Bedebog[8]); og naar Krøniken seer Lutheranismens Styrke i Lyst til et tøilesløst Levnet[9]) og i Klerkehad[10]), ligesom dens Frugter i Affastelsen af ethvert sædeligt og borgerligt Lydighedsbaand[11]), er det som en Gjenklang af Underviisningen til Tyge Krabbe og Brevene til Hans Michelsen og Kong Gustav. Den stærke Afsky for Spil og Dobbel, som Krøniken udtaler, havde Paulus Eliæ kort før vedkiendt sig i Bogen om Fattige og Syge[12]); det sædelige Synspunct i Bedømmelsen af Videnskabeligheds Værd,[13]) og de Egenheder Ord og Vendinger, der gaae igiennem hele Krøniken, tale her som overalt for Paulus Eliæ[14]).

Kun Eet kunde synes paafaldende, at Paulus Eliæ, den ivrige Kæmper for Kirke og Catholicisme, skulde have indrømmet det politiske Stof saa stor Overvægt, som Tilfældet er i denne Deel af Krøniken. Men see vi nærmere til, befindes dette politiske Stof netop at have ligget ham allernærmest: det Meste er Forsvaret for Kong Christierns Afsættelse; netop hans egen gamle catalogus accusationum, som han optog i en lidet forandret Skikkelse,[15]) og det Øvrige er den

8) l. l. 568: „Hæresis omnium periculosissima, quæ nullos, quamlibet synceros et pios, non aliqua ex parte labefactavit.“ jfr. Ordene til Oluf Nielsen ovenf. § 13 Not. 6 og 7, „at Luther vil sætte os Glarøine paa Næsen ved at blande Ondt og Godt“, og at „den Djævels Snare har hægtet til en Tid dem, som vare visere, end han nogentid blev.“

9) l. l. p. 568. „Vitæ licentia prætextu evangelicæ libertatis.“ jfr. § 14 Not. 6 og 19 og S. 143.

10) l. l. p. 577. jf. ovenf. S. 141.

11) l. l. p. 580. jf. ovenf. S. 142 Not. 21—22. S. 147 og 160.

12) l. l. p. 578. (ogsaa p. 591 og 595), jf. ovenf. § 18 S. 429.

13) l. l. p. 569. jf. ovenf. S. 32.

14) Disse Momenter skulle samles nedenfor Not. 43 flg.

15) See § 7 S. 71—73.

blodige Feide med Kong Christierns Tilhængere i Landet[16]) — tvende Stykker, som Tidsforholdene 1530 kunde bevæge Oprørets gamle Forsvarer til at optage, efterdi den fordrevne Konge dengang nærmede sig sit Maal at gienerobre sin Throne.

Vi kunne tildeels dennegang sige noget mere om Maaden, hvorpaa Paulus Eliæ arbeidede som Historieskriver, end ved den første Deel af Krøniken. Han fortalte, hvad han selv havde oplevet; han gientog, hvad han selv tidligere havde skrevet, uanseet, at nogle Begivenheder derved bleve repeterede, og at Krønikens historiske Anlæg blev opgivet; at gientage sig selv var ikke uovereensstemmende med hans Characteer. Endelig fortalte han, hvad Rygtet berettede[17]), og han havde især lyttet med Opmærksomhed til Rygterne om de Skiærmydsler, der fandt Sted med Søren Norby og hans Partie. Men hans Arbeide blev afbrudt ved Aaret 1525, rimeligviis da Herredagen i Kiøbenhavn 1530 kastede ham ind i Polemikens Hvirvel.

Den næste Deel af den Skibyske Krønike, som indeholder Aarene 1526—1532[18]), er skrevet endnu i Kong Frederiks Regieringstid[19]) og saa nær ved de sidste Begivenheder, som

16) S. R. D. l. l. p. 578—80. Disse Stykker og hele Apologiens Optagelse ere tillige bestyrkende Vidnesbyrd for den ovenfor opstillede Mening, at denne Deel af den Skibyske Krønike er skrevet omtrent 1530; thi efterat Kong Christierns Forsøg var mislykket, vilde disse Stykker have havt mindre Interesse, end medens han endnu stedse truede Landet.

17) l. l. p. 578: sic tum publica fama ferebat, og: ut fertur.

18) I S. R. Dan. 2, 580—590 indtil nisi tandem resipiscat.

19) Beviset for, at dette Afsnit maa være skrevet til en anden Tid end Slutningen af Krøniken, som gaaer til Aaret 1534, og navnlig at det er skrevet før Kongens Død (April 1533), søges fornemmelig i følgende Indicier: Forfatteren skrev midt under Kampen, medens endnu de Frafaldnes Ondskab ikke var fuldkommet; thi han vilde muligen engang i Fremtiden skildre den, naar dette Maal var naaet (de quibus forte olim, si vita fuerit comes, sum scripturus, nempe

den fortæller, (Kong Christierns Fangenskab), at Fortsættelsen maatte begynde med Begivenheder, der laae foran de sidst fortalte[20]. Dette hele Stykke er udelukkende af kirkehistorisk

completa ipsorum malicia. p. 581). Han skrev, medens han endnu kunde troe, at Guds Straf snart maatte falde over Kongen og hans Raadgivere, og medens det endnu ikke var ude med alt det Hellige, (quodsi justissimus Deus perpetuo tulit hæc probra, judicet posteritas. Ego vero non potui mihi persuadere, quin ultio divina eis brevi immineret, quod superbissime contemneret sacrilegus princeps omnium bonorum virorum salutaria monita et consilia. Divina enim dispensatione factum est, ut nec sacerdotes omnes nec proceres omnes faverent ipsi sectæ; alioqui jam dudum de omnibus sacris rebus actum fuisset p. 581): hvorimod han efter Kongens Død skriver, at hans Regiering havde bragt det derhen, at der paa de fleste Steder neppe findes noget Spor af christelig Gudsfrygt (p. 591). Han slutter dette Stykke med Reflexioner og Trudsler, der sigte til Kongen og endnu forudsætte Muligheden af, at han kunde vende om og lade sig advare ved Christian den Andens Skiebne. (Intelligant mortales omnes, qua ratione divina providentia ... etiam in præsenti seculo ulcisci potest sacrilegam tyrannidem et infamem crudelitatem ... Hanc nihilominus perfidiam hæresimque, omnium pestilentissimam, adhuc quidam insani Principes, odio et avaritia excæcati, summam putant esse pietatem, qui nec etiam ad poenitentiam commoventur his horrendis exemplis, quibus divina clementia ad nostram omnium ædificationem jam multis annis sævierat in regem Christiernum, omnium tyrrannorum facile principem, magis posthæc sævitura, nisi tandem resipiscat. p. 590—91. Det sidste Ord, hvis det ikke skal læses resipiscant, viser, at han tænkte paa Een især, hvem Skildringen af Kong Frederiks Pengegierrighed og Kirkerøverie (p. 591) ikke lader det være vanskeligt at udfinde). Endelig turde den Maade, hvorpaa Joach. Rønnow omtales (p. 588), være et Beviis for, at Forfatteren endnu ikke havde oplevet, hvad han skildrer under Aaret 1533 (p. 593); thi han skildrer denne Biskop som den, der svigtede Kongens Forventninger og antog sig Kirkens Sag, medens han paa det andet Sted seer den forteste Forræder i ham, hvilket han neppe havde undladt at antyde, dersom han allerede havde seet hans Færd efter Kongens Død.

20) Mod al Sædvane i Krøniken er den chronologiske Aarrække brudt efter Fortællingen om Christian den Andens Fængsling og de nysanførte Reflexioner. Forfatteren begynder det næste Stykke med: Anno præcedenti, sc. 1531, og har uden tvivl leveret endeel

Indhold med Undtagelse af Christian den Andens sidste Optrædelse, som dog ogsaa berører det Kirkelige paa flere Maader. Den adskiller sig fra den foregaaende ved den bittre Stemning mod Kong Frederik, som stadigen her kaldes den kirkerøverske Konge, og ved den forfærdelige Harme, hvormed Forfatteren udkaster Skildringen af de evangeliske Læreres Færd og Characterer. Den er Centrum af Krønikens Reformationshistorie, og er giennemtrængt af et mægtigt Had, der endnu er i fuld Brand, medens det samme Had i den sidste Deel af Værket mere staaer som den bevidste Stemning mod et Modpartie, hvilket man mere betragter end bekæmper.

Men imellem Aarene 1530 og 33 mangler det ikke paa en Plads i Pauli Eliæ Historie for et Arbeide som dette. Vel optog hans rasende Kamp for Messen og hans Bearbeidelse af Prælaternes Forsvarsskrifter, tilligemed hans Formaning til Rigsraadet, omtrent Aaret 1531 og Begyndelsen af 1532 (jvf. § 20 og 21); men da intet af de sidste Arbeider dengang udkom eller kunde udkomme, afventede han taus i Aarhuus Kong Frederiks forønskede Død; og her kunde da just en Skildring af den forbittrede Kamp, som denne, lettest tænkes at være flydt af den lidenskabelige Mands Pen, der vilde stride for Efterverdens Domstol, da han ei længere kunde stride for Samtidens[21]. I hvilken Grad den hele historiske Polemik svarer til Pauli Eliæ Skrifter, er tildeels ovenfor i mange Exempler viist, og gielder om den hele Krønike; her skal

Supplementer til dette og det følgende Aar, inden han fortsatte med Aaret 1533 (jfr. Not. 27). De af dem, som vi kiende, ere et Par Begivenheder i Roeskilde Domcapitel. Altsaa er det, som om Forfatteren havde sluttet sin Historie indtil 1532 paa et Sted, hvor han ei havde erfaret, hvad der var skeet i Roeskilde, og nu, da han igien tog Arbeidet for sig, begyndte med at indhente det Forsømte.

21) Det bliver altsaa det i § 21 S. 495—96 betegnede Sted i hans Liv, hvor denne Deel af Krøniken maa tænkes udarbeidet.

kun bemærkes, hvorledes ogsaa i denne Deel et og andet Træk finder sine Paralleler i de Forhold, hvorunder Paulus Eliæ da befandt sig. Først i dette Afsnit ved Aaret 1528 fremdrager Krøniken „Messens hellige Skik“ som den første af de Institutioner, hvorpaa de Evangeliske forgrebe sig[22]; Paulus Eliæ havde just da kæmpet saa møisommeligt for den. Krøniken klager over, at Lage Urne glemte, at ikke Slægt og Venner, men de Fattige vare de rette Arvinger til kirkeligt Gods[23]; ganske som Paulus Eliæ paa samme Tid skrev i sin Formaning til Rigsraadet[24]. Ligeledes er der en vis Gienklang af den tydske Lærdes latinske Gienbrivelse[25], hvilken Paulus Eliæ just dengang havde under Hænder og i flere af sine Skrifter kan sees at have havt for Øie[26]. Men Hovedmomentet bliver dog det almindeligere, at som Krønikens Bitterhed mod Lutheranerne i dette Afsnit naaer sit Høieste, saaledes stod ogsaa Paulus Eliæ paa sin polemiske Rasens Høidepunct, da han skrev sin Formaning til Rigsraadet 1532.

Om Krønikens øvrige Deel for Aarene 1532—34 er skrevet paa eengang, eller i flere Afsnit, lader sig saa meget

22) S. R. D. 2, 583.

23) ibid. 585: »In suos cognatos et affines erat propensior, non sine magna pauperum Christi injuria, quos constat esse veros bonorum ecclesiasticorum hæredes.«

24) Ovenf. § 21 S. 494. Ordene ere: »Wbi gammel tyd finge rige wenner oc slecht icke andet tillarff effter Bisper oc prelater, end huess the haffde arffuet effter theris slect oc wenner; men lore the negett effter seg aff kirckens rente oc indkomme, tha bleff thet hos kirckens fattige tienere oc andre torfftige mennischer.« (Den haandskr. Form. S. 116).

25) Kraftord, der forekomme baade i den latinske Gienbrivelse og i den Skibyske Krønike, forefindes først i dette Afsnit, saasom Priapistæ (p. 581 og 83) og antesignanus hæreticorum (p. 582 og 83); Ordsproget: operculum tali patella dignum (p. 589) forefindes ogsaa først i dette latinske Værk.

26) Som bemærket § 21 Not. 2.

mindre bestemme, som den deels er meget kort, deels paa tvende Steder defect[27]) og tilsidst afbrudt ved Kong Christian den Trebies Udvælgelse, uden Slutning. Det synes, at Forfatteren dennegang har arbeidet i Siælland og saa nær ved de Begivenheder, han til Slutningen fortæller, at saavel den chronologiske Følge, som Overſigten over det, der tildrog sig i fiernere Kredse, svigtede ham[28]). Affattelsen maa sættes, førend Evangeliets Seier var afgiort[29]), og tildeels før Konge-

27) Reml. S. R. D. p. 590 og 595. Paa det første Sted, hvor Forfatteren efterhenter, hvad han havde forbigaaet af Historien for 1531 og 32 i den foregaaende Deel, mangler eet Blad, hvorved Slutningen af Dommen over en Mand er bleven meningsløst knyttet til en Andens Eftermæle. Jeg skulde imidlertid mene, at denne Slutning viser Veien til at angive en Deel af det Indhold, som har staaet paa det tabte Blad. Naar det hedder undskyldende om En, der forlod Stueplabsen i Aaret 1532, at han havde sin Svaghed »tilfælleds med den Tids Bisper, hvorfor man ikke kunde klage over Mangel paa Ridkiærhed, men kun paa Kundskab, hvis Forsømmelse i de Tider længe havde undergravet den christelige Religions sande Fromhed« — kan man neppe miskiende Slutningen af Aage Sparres Characteristik (cfr. Pontopp. An. Eccl. D. 2, 409); hans Resignation, og Torbern Bildes Valg til Erkebiskop, indtraf i Sommeren 1532, og kunde ogsaa umulig være forbigaaet i Krøniken.

28) Hvad han efterhenter fra Aarene 1531 og 32 ved Begyndelsen af dette Afsnit, var tvende Dødsfald i Roeskilde Domcapitel og det lundske Erkebispestifte (see Not. 27), og hvad han fortæller med Detailkundskab, er lutter siællandske (navnlig roeskildske) og skaanske Begivenheder. Om Forholdene i Fyen og Kongevalget i Ny Kirke synes han kun lidet underrettet. Begivenhederne i Halland fortæller han i omvendt Orden; han siger, at de svenske Hielpetroppers Lykke kun lidet svarede til deres Styrke, »dersom Enden skal blive Begyndelsen lig« (p. 599: si exitus rerum proëmiis respondebunt, thi saaledes maa det sidste Ord aabenbart læses, ei respondebant), og her har han da mulig selv stillet sig som stridende i Efteraaret 1534.

29) Da han skrev, var den roeskildske Bispestol endnu i Besiddelse af sine Godser (p. 595: Si arx Hauniensis ullo jure poterat obtineri ab iis, qui eam nunc possident, non minus pertineret ad sedem Roeskildensem quam cæteræ ejusdem sedis arces perpetuo possessæ; saaog p. 598: Multa ecclesiæ bona tum distracta, tum alienata

valget[30]), tildeels umiddelbar efter det[31]); altsaa netop i Aaret 1534. Indholdet af denne Deel er næst den bittre Characteristik af Frederik den Første, i Begyndelsen meest kirkehistoriskt, fornemmelig angaaende kiøbenhavnske Sager og det roeskildske Domcapitels indre Forhold; der løftes den sværeste Anklage mod den troløse Joachim Rønnow og mod andre Biskopper. Men i Slutningen bliver Indholdet mere politisk Historie, navnlig Grevens Feides Rædsler. To Hovedtanker gaae igiennem det hele Stykke: at Guds retfærdige Dom aabenbarede sig i den lutherske Sects Overmagt og Landets Ulykke; og at det var Lutherdommens bittre Frugt, der viste sig i den Uenighed, i de tøilesløse Lidenskaber hos Bisköpper og hos Folket, og i den almindelige Troløshed, som beredte Landets Nød; Forfatteren seer i den Grad Lutherdommens Frugt i alt Ondt, at han endog deraf udleder Lybekkernes Sørøverkrig med Holland og Keiseren. Det er, som om han vilde give det historiske Beviis for, at alle onde Magter bleve løsladte ved Kiætteriets Trolddom[32]); han seer kun Undergang for sig; aabenbare og maskerede Lutheraneres Angreb paa alt, hvad der

---

sunt). Canonicaterne tænkes endnu som de, der skulle blive i den gamle Form, at adelige Personer nyde Indkomsten og lode Andre forrette Pligterne (p. 597).

30) Det mærkelige Udfald mod Holstenerne, hvori disse siges at have tilrevet sig Danmarks gamle Lehn, Slesvig, og at besidde det nu som en Erobring (p. 591), kan kun være skrevet, inden Hertugen var valgt til Konge.

31) See de i Not. 28 anførte Begivenheder. Kun een Notits om en udenlandsk Begivenhed, Münsters Erobring, viser ud over denne Tid; men ligesom den urigtigen er henført til 1534, i St. for 1535, saaledes staaer den aabenbart som et senere Indskud, der afbryder Sammenhængen; maaskee neppe hidrørende fra Krønikens Forfatter selv.

32) »Nec alius secutus est prædicati Lutheranismi fructus, quam communis vulgi rebellio et inobedientia, diu antea multorum vaticiniis prænuntiata;« (p. 597) og: »Lutheranismi professio perfidiæ mater est tum ergo Deum tum erga homines« (p. 591).

er Pligt og Religion; forladt af sine naturlige Forsvarere synker Kirken sammen, en meenederſk, troløs, gudforladt Slægt fortærer sig selv.

At nu ogsaa dette Stykkes Indhold viser hen paa Pauli Eliæ Forhold, er aabenbart; han kom rimeligviis med Ove Bilde fra Aarhuus 1533 og tog Bolig i Roeskilde; han kunde der erfare de Begivenheder, der i hans Fraværelse havde tildraget sig i Capitlerne i Siælland og Skaane[33]; han kunde der lære at kiende det roeskildske Capitels indre Forhold under den troløse Herre, saavelsom Begivenhederne i Siælland under Grevens Feide. Han saae en raadløs Tid for sig, da han skrev sit Forsoningsforslag; han omtaler i dette foruden den kirkelige „den endnu meget større Tvedragt", som Guds Fortørnelse formedelst Synderne har tilskikket[34], og han skildrer den Undergang, der foreſtaaer, dersom de herefter vedbleve at bide og slide hinanden[35]. Fandt hans Forsoningsraab (hvad han snart maatte erfare) intet Gehør, kunde han kun see Undergang imøde, som Forfatteren i Krøniken.

Men om end Krønikens enkelte Dele saaledes lade sig med Lethed indordne i Pauli Eliæ Liv, er ikke dermed Beviset ført for, at den har ham til Forfatter. Det maa føres ved Paaviisning af den aandelige Individualitet, der fremtræder i det hele Værk. Den Skibyske Krønikes Forfatter viser sig igiennem hele Værket som en Mand af stor moralsk og religiøs Nidkiærhed; hans Moral staaer paa Gierningernes Standpunct, fordrer Strenghed i Liv, Forsagelse og Ascese; dog ere de kirkelige Asceser ham kun et Værn om Dyden, en

33) See Not. 20 og 27.
34) Christelig Forening, Bl. A. 2.
35) Sammest. Bl. H. 5; see ovenf. S. 526.

Dydens Forskole, ei Dyden selv[36]). Det Sædelige er for ham Udgangspunctet for enhver Dom over Individer, Læredomme, Studier og kirkelig Praxis; og han tager ikke i Betænkning at foreholde selv Kirkens Ypperste deres Pligtforsømmelser og deres Pligter. Han seer hele Livet som Fuldbyrdelsen af den moralske Verdensregiering: Syndens Straf, under heelt uventede Skikkelser, er det Teleologiske i hans Historie. I religiøs Henseende sætter han Priis paa videnskabelig Dannelse, naar den kun ikke er forladt af de gamle Dages Fromhed; han anseer Skrift og Fornuft (Skiel) selv i Striden med de Evangeliske for Religionens Beviser[37]), men ene hvad Apostlene og deres Tilhørere have overleveret den menige Kirke. Kirkens Lydighed er ham en hellig Pligt, uden at han væsentlig fremhæver Pavedømmet, der kun er Udgangspunctet for Vesterlandets Christendom. I Lutheranismen seer han i Begyndelsen meest kun en Fare for kirkelig Eiendom og Gods, men senere den totale Omstyrtelse af Sædelighed, Tugt og al christelig Cultus; Kiætterie kalder han det vel ofte; men han seer dets Afskyelighed især i den fordærvelige Virkning paa de sædelige Grundsætninger. I Overdrivelse og uhiemlede Beskyldninger kiender han ingen Grændse, hvor Forbittrelsen

36) Virtutum custodia, virtutum schola, ad cohibendam carnis lasciviam, ad promovenda pietatis studia (p. 583 og 593) ere de kirkelige Vedtægter for Livet og Ascesen. Saaledes Paulus Eliæ, se ovenf. § 3 Not. 34 og S. 423. 448, Not. 19.

37) Skiønt det vilde være altfor vidtløftigt at anføre Steder af Krøniken for disse Charactertræk, navnlig fordi den blotte Henviisning til Sider i en Udgave i Folio vilde være lidet tilstrækkelig, kan jeg ikke undlade at fremdrage en og anden af de meest paafaldende Ligheder: saaledes minde Krønikens Ord pag. 586: Lutherani, destituti solidis ac synceris scripturis rationibusque efficacibus og pag. 590: Principes odio et avaritia excecati, ad omnem sacram scripturam surdi, om den Polemik, der førtes af Skrift og Skiel, og stillede sig derved paa Reformationens eget Standpunct. Jf. § 17.

fører hans Pen. Streng Consequents udmærker ham ikke; Tid og Omstændigheder have ofte forandret hans Domme, uden at han fandt det fornødent, ved Rettelser i det tidligere Nedskrevne at bringe sig i Overeensstemmelse med sig selv[38]. Streng Plan eller Udvalg udmærker ikke heller hans historiske Værk, der snart er meget detailleret, snart meget concist. Hans Stiil er i Begyndelsen en renere og roligere, end i den sidste Halvdeel, hvor en kiendelig Forstyrrelse af Historieskriverens rolige Betragtning indtræder; han søger Eftertryk ved Opdyngning af Synonymer eller lange Opregninger, stundom ogsaa ved Lydspil i Udtrykket[39]. Classiske Udtryk, saavelsom bibelske Ord og Vendinger, ligge ham ogsaa nær, og Tanken om Livets Usikkerhed fremtræder for ham, naar han seer fremad paa Fremtids Forsætter[40].

Hvormeget end denne Characteristik passer paa Paulus Eliæ, lader den naturligviis endnu stedse Plads aaben for den Mulighed, at et eller andet danskt Kloster kunde have indsluttet en Mand, der giennem lige Dannelse og lige Livsforhold kunde være ført til et lignende aandeligt Standpunct; saameget mere som dog meget, især i det Polemiske, var ligesom Tidsalderens Fælledseiendom. Nærmere til Paulus Eliæ fører allerede det fortrolige Bekiendtskab, som Forfatteren røber til Carmeliterordenens indre Begivenheder[41] og til de Optrin, i hvilke Paulus Eliæ spillede en personlig Rolle[42]; hvilken Anden end han selv kunde vide saa nøie Besked

38) Dommene om Lage Urne og Joachim Rønnow ere saadanne Exempler, et tredie anføres Not. 50.

39) See § 1 Not. 12. Priapista - papista (p. 589), delectus - affectus (p. 190), som i christelig Forening: viselig — visselig (ovenf. S. 521).

40) Jf. § 1 Not. 13 og 25. Si vita fuerit comes (p. 581), som oftere hos Paulus Eliæ: om Gud vil spare mig Livet (f. Ex. Svar t. Kong Gustav, i Epilogen).

41) Pag. 565. 68. 81—82. 83.

42) Pag. 568 og 581—82.

om Dag og Datum for hans Prædikener paa Slottet og deres ubehagelige Følger for ham og hans Collegium? Ingen Anden, end i alt Fald Een, der fik sin Anviisning af ham selv. Men en Saadan havde vel neppe indført sin Ordens Provindsial, hvis „høie og himmelske Forstand“ hans Tilhængere opløftede til Skyerne, med den ringe Titel: quidam frater Paulus Eliæ, naar han giver alle andre Digniteter i den lærde og kirkelige Verden de fuldstændigste Titulaturer. Men end nærmere til Paulus Eliæ føre dog mærkelige Egenheder ved Krønikens Sprog, Udtryk og Vendinger. Sproget er en Latinitet, der i mange enkelte Ord og i den hele Structur træffer sammen med det Latin, vi have af Paulus Eliæ; men fornemmelig har det den Egenhed tilfælleds med hans, at det ofte overtræder Grammatikens Regler for Brugen af Conjunctiv, navnlig i objective Sætninger og efter ut[43]). I Udtrykket skinne ofte hans danske Kraftord og tilvante Begrebsforbindelser igiennem i Latinen[44]). Især gienkiendes han i den Vending, at gientage det samme Substantiv og Adjectiv omvendt, for at forstærke Ordets Vægt — en

43) I de to latinske Breve, vi have af Paulus Eliæ, findes mange Paralleler med Krøniken: prodigiosus (p. 560, jfr. ovenf. S. 112 Not. 24), rescire (p. 564. 75, cfr. Oliv. 173), ambitio og pompa (p. 568, jf. Oliv, p. 171), Mæcenates, sinceriora studia (ibid. cfr. Oliv. 173), diploma (p. 582, jf. ovenf. S. 106 Not. 8), techna (588. 96, jf. Oliv. 173). Krøniken skriver: quam erat fictus et fucatus, hujusmodi argumento palam fecit (p. 598), som Paulus Eliæ: si scires, qua de causa et quibus auctoribus natum est illud de me commentum (Oliv. p. 178). To andre Exempler ovenf. Not. 19 og 29. Ut med Indicativ pag. 584 og 594, som i Brevet til Peder Iversen: ne eradicaris (Oliv. 178). Den pleonastiske Brug af to Ord for eet, og lange Opregninger af Ord, gienfindes især i de sidste Stykker, f. Ex. pag. 588 sqq.

44) Antesignanus (p. 585. 92) — Fænnikedregere; hæresis mentes dementat et excecat (p. 593) — forblindet Sind; damnati hæretici (p. 596) — fordømte Ketterie, som et overflødigt Epitheton; impiissima secta i Krøn. p. 592 (og i Brevet til Ped. Iversen. Oliv. p. 169).

Vending, der er saa staaende hos Paulus Eliæ, at den ikke savnes i noget af hans Skrifter, medens den udenfor disse er saa sielden, at jeg ikke har fundet den i nogen anden Forfatters Bøger fra den Tid[45]). Jo mere tilfældig en saadan Yndlingsform er, destomere røber den Individualiteten. Endelig samle sig Indhold og Form som vidnende i Forening, naar Krøniken sees at bruge den samme Tidsbestemmelse som Paulus Eliæ[46]) og at giøre de samme Reflexioner over samme Begivenheder og Personer, tildeels med de samme Ord, som findes i hans Skrifter[47]); og endelig naar et heelt Stykke

---

45) I Krøniken pia eruditio et erudita pietas (p. 569), pia devotio et devota pietas (p. 570), impudenter callidus et callide impudens (p. 581) — som hos Paulus Eliæ: strenge Retfærdighed og retfærdige Strenghed, umilde Grumhed og grumme Umildhed, misfundelige Barmhiertighed og barmhiertige Misfund, sømmelig Ærlighed og ærlig Sømmelighed, skaltagtig Løgn og løgnagtig Skalkhed (jvf. flere Exempler S. 171. 72 og 427).

46) Den hyppig forekommende Tidsbestemmelse: in fuga Christierni regis (pag. 561. 63. 73. 77. 90) gienfindes i det ene af Pauli Eliæ Breve (s. ovens. S. 70 Not. 16).

47) I hvilken Udstrækning dette befindes at være Tilfældet, naar Talen er om Reformationssagen og dens Ordførere, vil være klart af det Foregaaende; disses giftige og blodige Tunge, navnlig mod Martyrer og Confessorer (p. 584), Tidsalderens Gierrighed, Geistlighedens Pligtforsømmelse og Guds Straf derover skildres ofte med Ord, der have umiddelbare Paralleler i hans andre Skrifter. Men mere individuel Character have følgende Liigheder: Christian den Andens Forjagelse betegnes tre Gange, med Bibegreb af Haan og Skiændsel (tanto dedecore e regno profligatus p. 564; tanto suo pudore tam turpiter e regno deturbatus p. 589, og rimeligviis skal magno suo pudore p. 570 ogsaa henføres til Kongen) og just saaledes skriver Paulus Eliæ: tam turpiter expulsus i Brevet til Joh. Laur. (ovens. S. 76 Not. 2). Denne Konge selv tituleres i Krøniken (p. 590) omnium tyrannorum facile princeps; og de selvsamme Ord om ham bruger Paulus Eliæ i det nysnævnte Brev (smstd.). Krøniken tillægger Kongevalgets Opsættelse den Bevæggrund, ut privatis magis quam publicis commodis serviretur et consuleretur, (pag. 592) og med de samme Ord beskrev Paulus Eliæ i nys-

af Krøniken befindes at være et Skrift af ham selv, optaget og bearbeidet i Krøniken paa en Maade, som ingen anden end dets Forfatter selv kunde stiltiende have tilladt sig[48]).

Større Beviisligheder kunne ikke gives, hvor alt ydre Vidnesbyrd fattes; imidlertid give de kun den høieste Sandsynlighed; men naar intet Ord i Krøniken er i Strid med disse stærke Hentydninger, nærmer Sandsynligheden sig stærkt til Vished. Resultatet af denne Critik forøger da Omfanget af Pauli Eliæ literaire Virksomhed med et historisk Værk af den største Betydning. Det lærer os at kiende ham som Videnskabsmand fra en ny Side; Sandhedens Bevarelse igiennem Historien laae ham paa Sinde[49]), og han stræbte at forene Middelalderens annalistiske Form med den classiske Historiographies Ro og Alvor, indtil Polemikens og Lidenskabelighedens Aand ogsaa i denne Syssel bemægtigede sig hans

nævnte Brev Formaalet ved Christian den Andens Forjagelse: quo privatis procerum rebus, magis quam publicis, reipublicæ commodis consultum foret. (ovenf. S. 76 Not. 2). Ved Diderik Slaghæks Henrettelse giør Krøniken (pag. 370) det Ønske: „quo supplicio utinam omnes pereant, qui principum animos, non nisi optimis rationibus imbuendos, corrumpunt atque pessimis consiliis labefactant"; men dette var netop den samme Bemærkning, hvormed Paulus Eliæ havde ledsaget sin spydige Datering af Fortalen til Kong Christiern, da han overleverede ham Oversættelsen af Erasmi princeps (ovenf. S. 59 Not. 8).

48) Dette Forhold mellem Krøniken og Pauli Eliæ apologetiske Virksomhed efter Revolutionen er oplyst ovenfor § 7 S. 66 og 71—72, hvor det er viist, at hans latinske Bearbeidelse af Klagebogen mod Kongen er optaget i Krøniken til Retfærdiggiørelse for Oprøret, og saaledes arbeidet sammen med den fortsatte Fortælling, at man ikke kan paavise, hvor Apologien ophører og Fortællingen atter begynder.

49) Krønikens Øiemed sættes i, „at enhver Lærd, som herefter vil skrive „med Lærdom, kan have Sandheden, som allermeest savnes i Hi„storien, hvilken han med Sikkerhed kan følge, uden hvilken aldrig „nogen Historie, om den end er skrevet med nokaa megen Lærdom, „kan finde Bifald hos retskafne Mænd." (S. R. D. 2, 556).

Sind. Som Theolog og Polemiker characteriserer han sig ikke i dette Værk fra nogensomhelst ny Side; men det giver et interessant Bidrag til hans politiske Characteristik. Han var stedse en Tilhænger af den monarchiske Regieringsform, dog kun af det lovbundne Monarchie; men bittre Erfaringer bragte ham til den Overbeviisning, at Arvefølge var at foretrække for et Valgriges Frihed[50]). Han var en Fiende af det holstenske Partie, hvis Herredømme i Landet han oftere betragtede med Uvillie i Kong Frederiks Tid[51]); og efter Kongens Død udbrød han i høie Klager over de Tab, Danmark havde lidt af Forbindelsen med Hertugdømmerne, og navnlig dengang leed, da Holsten havde med Magt tilrevet sig Hertugdømmet Slesvig, „Danmarks ældgamle Lehn"; „altid ulykkeligt, har Danmark endnu i det for sine Penge kiøbte, udvidede og berigede Holsten en fiendtlig Efterstræberske og Opsluger", skrev allerede Paulus Eliæ 1534[52]).

50) Ligesom han finder det passende at bemærke, at ved Revolutionen 1523 blev ikke Kongedømmet ophævet (pag. 576), og anseer en Konge for nødvendig til at hævne Uret (pag. 594) og styre Egenraadigheden (pag. 592. 596): saaledes urgerer han stedse Haandfæstningens Hellighed og giør Christian den Anden den Bebreidelse, at han agtede at forvandle sit Rige fra et frit til et Arverige, med Tilintetgiørelse af Adelens Standsrettigheder (pag. 576). Dette stemmer ganske med de Grundsætninger, han udtalte i Fortalen til den trykte Oversættelse af Erasmi christelige Fyrste (ovenf. S. 507); men efterat han havde seet Følgerne af Kongevalgets Opsættelse, erklærede han sig for den Mening, at et Rige var lykkeligere med Arvefølge end med Valgfrihed, og ønskede, at Danmark forlængst maatte være blevet et Arverige (pag. 595).

51) F. Ex. pag. 582, hvor han bemærker med Uvillie, at Kongens Holstenere dengang (1527) havde Magten i Hænder, og andensteds, hvor han antyder, at de afgave den store Støtte for Lutheranismen (pag. 581. 83).

52) Hans Klage angik deels Kong Frederiks Forkiærlighed for Hertugdømmet, og dets Berigelse med danske Penge og Statens Actstykker; deels den efter Kongens Død paafulgte Adskillelse af Slesvig fra

Hans Krønike henlaae uden at see Lyset, og andre Hænder føiede nogle adspredte Notitser til den som Fortsættelse indtil 1555[53]; andre igjen forfattede et Udtog, som ei heller blev trykt[54]. Først 1650 opdagedes ved et Tilfælde det fuldstændige og bedste Manuscript i Skiby Kirke i Horns Herred, hvor det laae indmuret bag Alteret blandt adskillige andre Papirer; og efter dette har Langebek 1773 givet den Udgave, som vi hidtil have citeret. Hvilken Tilhænger af den gamle Tingenes Orden der har villet bevare for Eftertiden en historisk Skildring, som det 16de Aarhundrede ikke kunde bære, kan ingen Gisætning vove at nævne; kun ville vi bemærke, at det fuldt vel kunde bestaae med Pauli Eliæ egen Characteer, paa saadan Maade at overlevere eller lade overlevere Efterverden, hvad han under de forandrede Forhold hverken turde udgive eller ansaae for sikkert. Men om han selv oplevede de forandrede Forhold, er et Spørgsmaal.

§ 25.

Paulus Eliæ i hans sidste Levedage.

Da saaledes den Skibyske Krønike ikke er sluttet synderlig silдigere, end Bogen „om en christelig Forligelse" er skrevet, kunne

Danmark, saalænge det endnu var uafgiort, om Hertug Christian vilde blive Konge. Hans Ord ere mærkelige: »Habebat (Fred. I) regiam suam in arce Gotterop, Ducatus Slesvicensis, nunc violenta occupatione Holsatie subjecti, cum sit revera vetustissimum Danie feudum ... Infelix semper Dania suis opibus emptam, auctam et locupletatam Holsatiam adhuc sustinet inimicam insidiatricem ac devoratricem« (pag. 591).

53) Disse Tillæg vise hen til Aarhuus som det Sted, hvorfra de synes at hidrøre, eller dog til en Mand i Ove Bildes Omgivelse; men at ikke den øvrige Krønikes Forfatter har tilføiet dem, vise indre og ydre Grunde tilstrækkeligt.

54) Den korte Redaction af Texten, som Ludewigs har udgivet i Rel. Scriptor. vol. 9.

vi ikke ved den følge Paulus Eliæ længere end omtrent til Slutningen af Aaret 1534. Den Mand, der havde spillet en saa stor Rolle i de 15 Aars Bevægelser og Kampe, forsvinder pludselig af Historien. Hverken i den Tids Literatur, eller i nogen samtidig Beretning, er noget Spor tilovers af en Mand, der i lige Grad maatte være Gienstand for Fienders og Venners Opmærksomhed. Skulde Døden pludselig have bortrykket ham, da hans Rolle var udspilt? Skulde han have skiult sig i et Kloster eller et Domcapitel, hvor han efter længere eller kortere Tid ubemærket er udgaaet af Livet? — Vi vide det ikke. Megen Virksomhed var ei at vente mere af en Mand, der da var over 50 Aar gammel og nu saae alle Forudsætninger for sin rastløse Virken briste, medens de i hans Dine fordærveligste Magter spillede Mester. Dog hvis han oplevede Aarene 1543 og 44, skulde man dog have ventet at finde ham tage Deel i de Forhandlinger, ved hvilke Konge og Theologer vilde see de vigtigste Mænd forsonede med eller underkastede den nye Tingenes Orden. Men hverken bære Actstykkerne noget Præg af hans Aand, ei heller forherlige de Evangeliske deres Triumph med hans anseete Navn[1]).

I dette Mørke frembryder pludselig efter et Aarhundredes Forløb den Efterretning, at Paulus Eliæ omsider gik i sig selv, og lærte den protestantiske Lærdom som Lector og Præst i Roeskilde i en temmelig lang Række af Aar, ikke uden Frugt og Glæde for Tilhørerne[2]). Nok et halvt Aarhundrede efter

1) Actstykkerne i Dän. Bibl. St. 7. De nyeste Bearbeidelser af disse Forhandlinger i Steen Friis's Berigtigelse af Historikernes Efterretninger om de i Aarene 1543 og 44 afholdte Religionsdisputatser. Roesk. 1836, og Heiberg P. Palladius i Theol. Tidsskr. 4 Bd. 2 H. S. 101—17.

2) En Udsigt over Pauli Eliæ hele Liv og Virksomhed sluttes saaledes hos Resenius: At confirmatior tandem et ad se rediens, stetit

fortæller den samme Skribents Sønnesøn, at Paulus Eliæ optraadte som Forsvarer af den evangeliske Lære fra Aaret 1537, „om af Overbeviisning eller af Forstillelse, veed kun Gud; men han vedblev at modsige Papisterne til sin Død, efterat være blevet Lector og Præst i Roeskilde“[3]). Naar disse twende Vidnesbyrd billigen ansees for eet[4]), maa det samme vistnok ogsaa gielde om det tredie, som er et anonymt Vers, der har været paategnet et af hans Skrifter og menes paaskrevet i det syttende Aarhundrede[5]). Det var altsaa en Mening, man havde om ham dengang; men den trængte dog

pro veritate, sicut ab initio, ac doctrinam reformatam publice docuit Roeskildiæ ut Lector et Concionator, dum vixit, annis aliquam multis, non sine auditorum fructu et delectatione; quæ (nemlig samtlige Momenter af hans hele Levnetsløb) ex matricula antiqua R. Universitatis, item nostro illustri Arnoldo Huitfeldio in Christierno II et monumentis tum Latinis, tum Danicis ab illo relictis satis manifesta sunt. (Luth. triumph. fol. D.).

3) Den yngre Resenius skriver i sit Atlas Dan.: »cum jam diu evangelicam sic oppugnasset religionem, ad extremum mira mutatione ejus se postliminio declaravit defensorem, serione an simulate, Deus novit, et postquam anno 1534 de Christiana sancienda utrasque inter partes concordia quid ediderat, anno 1537 totam Lutheri Pontificiorum a calumniis vindicare cæpit doctrinam: in quo instituto ad mortem usque perstitit, Roeskildiæque Lector factus est (et?) Concionator, quoad vixit, Papistis contradixit.« (J det Exemplar, som bevares paa det St. Kgl. Bibliothek Tom 1 pag. 312; jf. t. 2 pag. 54, hvor samme Forfatter stiller ham som den første Præst ved Domkirken efter Reformationen).

4) Den sidstanførte Beretning er ogsaa et Stykke af en Udsigt over Pauli Eliæ hele Liv; den slutter sig nær til den ældre Resenii Ord i Luth. triumphans og røber kun forsaavidt nogen Selvstændighed, som den opregner nogle flere Skrifter af ham; men hvor grundigt Forfatteren kiendte disse, sees af den Forbindelse, hvori han sætter Bogen om christelig Forening med hans følgende formeentlige Overgang.

5) Olivarius (pag. 150) fortæller, at han har forefundet følgende Vers paaskrevet et Exemplar af hans Formaning til Rigsraadet, som ikke mere er til:

ikke engang da igiennem til Tidens Historieskrivere: Hvitfeld kiender kun een Forandring i hans Forhold til Reformationssagen; Aslac ikke heller flere. Efterspore vi hiin Beretnings Hiemmel, da søger Resenius den ikke (som det ved en løs Betragtning kunde synes) i Universitetsmatriklen, hvor den da ei heller kunde ventes, eller i noget andet historisk Vidnesbyrd; men i hans latinske og danske Skrifter[6]). Derved er Critiken sat istand til at prøve Resenii Beretning, hvis de Skrifter ere bekiendte, paa hvilke han har grundet sin Fortælling. Om han saaledes som den yngre Resenius har tillagt Bogen om en christelig Forening en saadan Beviiskraft, er ikke klart[7]); men det er vist, at han stod i den Formening, at Paulus Eliæ havde efter Reformationen udgivet en liden Catechismus af Luther, og denne er det eneste Skrift, han omtaler, der kunde bevise hans sidste Omvendelse. Men var ogsaa en saadan Bog virkelig udkommet, havde vi i den saavel et Beviis for, at han var i Live, som nogen Antydning af hans Virksomhed.

Denne Bog er den saakaldte D. M. L.(uthers) lidle

Qui colitis Divos, qui Papæ plangitis aras,
  Dum vacat et noctis tempore Missa silet,
Flete meos cineres, non est alienus in illis
  Paulus et his urnis umbra caduca tegor.
Ille ego, qui tanti parvus cognominis hæres
  Corpore in exiguo res numerosa fui.
Flectere me doctus, Papæ certare Palæstra,
  Ferre jocos, astu fallere, nosse fidem.

6) Som det er bemærket Not. 2, referere de af Resenius opregnede Kilder sig til hans hele Levnetsløb; Universitetsmatriklen indeholdt Begyndelsen af hans Liv, Hvitfeldt fortalte om hans Polemik, og det maa da blive hans egne Skrifter, af hvilke det Øvrige skal tænkes beviist.

7) At den yngre Resenius forstod den saaledes, see Not. 3 og 4; han selv omtaler kun, at han udgav en dansk Bog de christiana conciliatione dissidiorum (Luth. tr. s. a. 1581).

Catechismi Prøve og Forsmag i Danmarck", hvilken Resenius har optrykt i sin Bog „D. Morten L. aabenbare Skriftemaal" 1631, med den Bemærkning i Overskriften: „Som det findis ved Paul Heliæ, der hand vaar nu omvend til dend sande Lærdom etc." og paa Bogens Titelblad har han henført den til omtrent Aaret 1537[8]. Dette er en meget kort og i enhver Henseende ubetydelig Catechismus eller snarere Brudstykker af en Catechismus, nemlig de Ti Bud med kort Udlægning, en Kirkebøn, en Skriftebøn, hvori Troens Artikler ere indbragte, en Afløsningsformel og endelig Fadervor med Udlægning, hvilket sidste Stykke siges hentet fra Luthers latinske Postil, hvor det findes efter Skiærtorsdagsprædiken ligesom i hans latinske Værker[9]. Resenius er ikke den Første, der tillagde Paulus Eliæ denne Catechismus; thi der skal have existeret en ældre catechetisk Samling af 1571 eller 78, hvori den ligeledes var aftrykt som „den liden Catechismi Prøve og Forsmag ved Paulum Helie, da hand var omvendt"[10]; men Resenius har, i det han optog denne Tradition, deels antydet nogen Tvivl om den ved at tilføie: „som det synes", deels henført Skriftet til Slutningen af Pauli Eliæ Liv.

8) Den hele Bog bestaaer af tre Stykker: de schmalkaldiske Artikler, de tre almindelige Symboler med Udlægning, og den lille Catechismi Forsmag — en Samling, som skulde være et Bidrag til Tidsalderens Bestræbelser for at haandhæve den strenge lutherske Orthodoxie, dateret 1 Jan. 1631. Catechismen er kun 11 Sider, flortrykt Octav.

9) Postilla, ed. Arg. 1528, fol. 234 og Op. lat. ed Witt. t. 7. p. 129.

10) Olivarius (p. 98) havde erfaret, at Karen Brahes Bibliothek i Odense indeholdt en Bog, hvori foruden de tre almindelige Symboler indeholdtes: „Den liden Catechismi prove og forsmag ved Paulum Helie, da hand var omvendt. Kiøbenhavn 1571. 8vo." (Han selv gientager imidlertid Titlen med det forandrede Aarstal 1578, og begge Aarstal ere opførte som to Udgaver i Nyerups Literaturlexicon). Bogen existerer ikke mere. Efter Beskrivelsen har den indeholdt de to Dele af Resenii Bog (see Not. 8).

Skulde det nu virkelig være Tilfældet, baade at Paulus Eliæ har skrevet Bogen, og at han har giort det i sin sidste Tid? Den ubekiendte Forfatter eller Bogtrykker, som udgav Bogen af 1571 (ell. 1578), har antaget, at han havde skrevet den; men han har uden tvivl meent, at dette var skeet, da han endnu giorde fælleds Sag med Luther, og altsaa i Begyndelsen af hans Liv; thi Titelen selv, en „Catechismi Prøve og Forsmag", passer kun for Reformationens Begyndelse, og Ordene: „da han var omvendt", maae antages at sigte til hans første formeentlige Overgang til det evangeliske Partie, naar de ikke skulle staae aldeles overflødige. I en ucritisk Tid kan man saare let forklare sig denne Menings Opkomst: man forefandt et magert catechetisk Forsøg og vidste af en sand Tradition, at Paulus Eliæ var den Første, der havde oversat Noget af Luthers catechetiske Forarbeider; da nu den Bog, som Paulus Eliæ virkelig havde oversat, Luthers Bedebog, var (som det synes) tidlig forglemt og forsvunden i Danmark, var Intet naturligere end at sætte hans Navn i Forbindelse med et Arbeide, der bar Præg af Prøve og Forsmag, og det er blevet en reciperet Vildfarelse i Literairhistorien, at ansee dette Skelet af en Catechismus for den Underviisning, som Paulus Eliæ oversatte 1524 og lod trykke 1526[11]), skiønt denne var noget langt betydeligere, og hiin Forsmag maa være skrevet senere, efterdi den benytter Luthers latinske Postil. Anachronismen har muligen Resenius følt, men da ikke heller han kiendte Oversættelsen af Bedebogen, vovede han ikke at forkaste den falske Titel, men har troet at maatte hensætte Bogen til en

11) Saaledes forstod ogsaa Olivarius (l. l.) denne Notits, og paa lige Maade have de senere Litteratorer meent at have hans dem ubekiendte Catechismus af 1526 i dette Optryk (f. Worms Lexicon og Nyerups Litt. Lex.); men hvor langt denne Mening er fra Sandheden, er viist ovenfor § 10, S. 94 Not. 14.

senere Tid i Pauli Eliæ Liv og forstaaet hans Omvendelse om en sidste Overgang til de Evangeliske, hvilken Historien ellers ikke kiender. Var det endog ikke saa let at forklare, hvorledes denne Catechismi Forsmag var bleven anseet for at hidrøre fra Paulus Eliæ, maatte dog Critiken frakiende ham den; thi dens Stiil og Sprog har ikke mindste Lighed med hans, og den Mand, der engang havde oversat Bedebogen, kunde ikke lettelig antages senere at skulle ville sammenskrive et saa magert Fragment som dette[12].

Men naar saaledes hverken Resenius, eller nogen Anden, har kiendt Skrifter af Paulus Eliæ, der vidnede om hans senere Overgang til de Evangeliske, er Beretningen derom berøvet sin eneste paaberaabte Hiemmel. Den har da kun det tilsyneladende Positive i sin Angivelse tilbage, i det den nævner Sted og Embedsstilling og den Frugt, hans Læreembede havde baaret. Imidlertid er der i hans seneste Virksomhed før Reformationen en naturlig Kilde til denne Deel af Beretningen: han var, hvad man maatte kalde Lector i Roeskilde[13]. Og det kan bevises, at han blev det ikke ved eller efter Reformationen. Det er bekiendt, at denne Stilling blev anviist Hans Tausen, og ved de nyeste Undersøgelser er Rækken af Lectorerne i Roeskilde fuldstændigen udført, saa at der ikke engang bliver den Plads for Paulus Eliæ, der forhen stod tom efter Hans Tausen[14]. Rectoratet eller en anden Embedsstilling ved Skolen befindes han ligesaalidet

12) Bogen savner ethvert Spor af hans Stiil, og der forekomme Ord og Former, som ere hans Sprog ganske fremmede: »spæge Legemet« (f. tvinge L.), »Bilge«, »Sambtycke«, »ubeskikkelig« (f. usædelig), »Næste«, »Samgang« o. m.

13) S. ovenf. § 22 S. 502.

14) S. R. J. Bloch, Bidrag til Roeskilde Domskoles Historie 1842—44 3 Hefte S. 5.

at have havt[15]. At han skulde have været Præst i Roeskilde, finder ligesaalidet Medhold i noget historisk Spor, og forsaavidt som der nævnes Sognekaldet ved Domkirken, da udelukkes han fra dette ved de ovennævnte Data, eftersom det var forbundet med Lectoratet.

Saaledes bliver kun endnu det Ene tilbage, at han skulde have levet og lært i „en temmelig lang Række af Aar.“ Men denne Angivelse har Ubestemthedens Mærke, og netop jo længere han havde levet, desto besynderligere maa den totale Taushed i Samtidens Historie og Literatur blive. En offentlig Embedsstilling i et nogenlunde betydeligt Embede kunde neppe tænkes at være falden i Pauli Eliæ Lod under Christian den Tredie, i hvor stærkt han endog maatte have beviist en ny evangelisk Iver. Man gjør sig ofte overdrevne Forestillinger om den Tolerance, det seirende Partie dengang skal have viist, og til hans Navn knyttede sig desuden et Minde, som ikke let tillod at byde Studerende eller en Stiftsstads Kirke denne Lærer. Dersom han levede længere, og nogensinde stiftede Partie, kunde han i det Høieste have beholdt en beskeden Stilling som Sognepræst paa Landet, hvortil man i den store Mangel paa Lærere ikke turde gjøre strengt Udvalg, eller han kunde have levet som Lærd i et Kloster[16].

15) Smstd. 1 Hefte S. 37.

16) Min Tanke vendte sig i saa Henseende til de tvende Sognekald, der paa forskiellig Maade staae i Forbindelse med hans Historie: Skiby og Ledøe (jf. § 24 S. 544, § 6 S. 62 Not. 19, og § 8 S. 81 Not. 19). De nuværende Sognepræster paa begge Steder, Hr. Pastor Storch og Hr. Pastor Wohnsen, have med stor Beredvillighed meddeelt mig de Oplysninger, der kunde gives. I Skiby har en uhelдig Ildebrand i forrige Aarhundrede tilintetgiort alle ældre historiske Optegnelser. I Ledøe forefindes en Fortegnelse paa Stedets Præster efter Reformationen; den begynder vel med en forhenværende Munk, men hans Navn er Hr. Elias, og han maa antages at have været Vicarius for den københavnske Cannik Hr. Mads, efter

Men mon han nogensinde bekiendte sig til de Evangeliskes Lære? skulde der være saameget Sandt i det 17de Aarhundredes uhiemlede Sagn? Det synes, at ogsaa denne Deel af Sagnet kan saa let forklares, at det taber al historisk Vægt. Poul Vendekaabes Navn opfordrede til at lade ham vende Kaaben end eengang[17]; den Eftertid, som forudsatte, at han havde været en fuldkommen evangelisk Lutheraner, og troede Modstandernes Beskyldning, at han kæmpede imod sin Overbeviisning, kunde ikke tvivle om, at Sandhedens Magt maatte giøre sig gieldende igien; de, som vidste, hvorledes saa mange Andre skiftede Farve, da Slaget var tabt, kunde tiltroe ham det Samme. Den historiske Giøning er derfor fri, naar den vil besvare Spørgsmaalet. Det er blevet besvaret benegtende, og vist er det, at hans sidste Skrifter aldeles ikke bebude en forestaaende Forandring[18]. Men forudsat, at han overlevede Catastrophen nogle faa Aar, forekommer det mig rimeligt, at han forsonede sig med den nye Tingenes Orden. Den evangeliske Sag havde paa flere

hvis Død Ledøe og Smørum Kirker skulde tilfalde Universitetet (Krag Christian III., S. 680). Domcapitlerne i Roeskilde og Aarhuus ligge nærmest for en Giøning om et Kloster, hvori han kunde skiule sig. Ogsaa Carmeliterklosteret i Helsingøer var til endnu i Nov. 1536, da Dr. Anders med alle Carmeliter i Helsingøer fik et Kongebrev (ifølge Meddelelse af Hr. K. Rasmussen af en Registrant i Geheimearchivet), og blev først forvandlet til et Hospital 1541 (Danegaard. S. 197).

17) Man seer denne Tankegang i den yngre Resenii Ord; han begynder den ovenfor Not. 3 anførte Beretning saaledes: hocce in monasterio circa a. 1519 erat quidam Paulus Eliæ, cognomento Vendekaabe i. e. Versipellis: quod ignominiæ nomen, ut ipsi imponeretur, sua plurima ipse effecit inconstantia. Nam Lutheri doctrinam primo approbaverat, deinde rursus reprobavit, et tandem iterum approbavit defenditque. Man betænker ikke, at netop den tredie Forandring maatte have ladet Begrebet Vendekaabe træde tilbage for Begrebet om Hykleren og Leiesvenden.

18) Münter Ref. Hist. II, 292 og 600.

Maader en stor Deel i hans bedre Jeg; han var allerede ligegyldigere for endeel af de dogmatiske Stridspuncter, og altid tilbøielig til at erkiende det lovligt Bestaaende; naar han da saae den nye Kirke ordnet og bragt til Ro; naar han saae Tugt, selv Kirketugt, og Sædelighed i de nye Menigheder; naar han saae den danske Messe bære aandelige Frugter, bedre end de, han troede at bemærke i den bittre Kamps Dage; naar han saae Oplysning og Gudsfrygt udbrede sig igien, og de forfærdelige Følger udeblive, som han havde ventet af Coelibatets og andre Loves Ophævelse og af de Evangeliskes formeentlige Herskesyge: da kunde han vel beklage Tabet af saameget af den catholske Kirkes Herlighed og Glands, men han maatte uden Tvivl da, befriet fra Lidenskabens Trolddom og Auctoritetens Aag, kunne finde den nye Tingenes Orden i det mindste „fordragelig", om han end ikke strax ligefrem fandt den efter Ønske[19]. Kun en Polemiker imod Papisterne vilde han neppe kunne blive, om han end kunde føre en opbyggelig practisk Lære.

Men dersom han, som rimeligst er, var aftraadt fra Livets Skueplads, inden den danske Kirkes Gienfødelse gik for sig, maatte han tage sit Had og sin Fortvivlelse med sig i Graven; dog bragte han ogsaa da saamegen sand Gudsfrygt og evangelisk Oplysning med sig fra Livet, at Miskiendelsens- og Lidenskabelighedens Taage let maatte svinde for det forklarede Blik. Han maatte da ogsaa see, at de Gaver, der havde været ham betroede, havde baaret deres gode Frugter anderledes, end han selv havde villet erkiende, efterat han

19) Med disse to Prædicater benævnede han allerede i Bogen „om den christelige Forening" den Tingenes Tilstand, han da ønskede at fremme; naar han allerede da vilde nøies med det Fordragelige, er det rimeligt, at han vilde det endmere, naar alt Haab om det Gamles Opretholdelse var ude. (Jf. § 23 Not. 12).

havde misforstaaet sin Opgave og Tidernes Krav. Paulus Eliæ var En af de Mange, der blive Offere for de store Overgangstiders Forviklinger, ikke fordi de mangle god Villie, men fordi de mangle Sindets Ro og Characterens Styrke til at vælge med Frihed og ville med Energie. De ere Redskaber i Forsynets Haand til at føre Udviklingen fremad; men selv lade de sig skræmme ved Synet af de Magter, de have bidraget til at kalde til Virksomhed.

Fornøden Rettelse
til S. 17, Lin. 6.

Ved en Uagtsomhed i sidste Correctur (som ikke er læst af Forfatteren) er en Meningen forvildende Feil indkommen i disse Linier, der saaledes maae læses:

„Et Tiggerklosters Stiftelse er vel færdig, naar Bygningen er reist; men Hvidekloster“ o. s. v.

Ligeledes ere enkelte Henviisninger i Afhandlingens første Deel, formedelst nogen Forandring i Stoffets Fordeling, at berigtige, saaledes som den tilføiede Fortegnelse paa Rettelser og Trykfeil viser.

Kong Christian den Femtes egenhændige Dagbøger.

(Slutning.)

1696.

Det er allerede tilforn bemærket (N. Hist. Tidsskr. I. S. 485), at den nedenfor aftrykte egenhændige Dagbog af Christian V. er kortere og ringere i Indhold, end de foregaaende (særdeles den endnu utrykte for 1692.) Det Forhold, at Kongen nu førte, eller lod føre en maanedlig Journal over alle Regieringssager, har vel ikke været uden Medvirkning hertil. Dagbogen for 1696 har imidlertid bl. a. endeel Optegnelser om en i denne Konges Familiehistorie og politiske Forhold hidtil næsten ubekiendt Gienstand: de længe fortsatte Underhandlinger om Giftermaal imellem Keiser Leopold den 1stes Søn, den romerske Konge (siden Keiser Joseph I.) og den danske Prindsesse Sophie Hedvig (hvis ophævede Forlovelse med Churprindsen af Sachsen i Dagbogen for 1691 er omhandlet.) Denne Omstændighed har ikke hindret, at der fra det keiserlige Hofs Side er flere alvorligt meente indledende Forslag, som efter al Sandsynlighed vilde have ført til et i flere Henseender paafaldende og mærkeligt Ægteskab; dersom ikke Vanskeligheder, som reiste sig fra Prindsessens Utilbøielighed til at skifte sin Tro, eller beqvemme sig til at følge catholske Religionsskikke, havde lagt en Hindring i Veien for denne Forbindelse, som uden Tvivl er bleven forstærket ved hendes Moders, den ved sin reformerte Troesbekiendelse strengt fastholdende Dronning Charlotte Amalies Indflydelse paa Datteren. Saavidt man kan see, har det allerede været i Foraaret 1694 at de første Skridt denne Sag angaaende ere udgaaede fra Wien[1]). I Nov. 1694 havde Christian V. af Theologi i Kiøbenhavn fordret deres Betænkning »efter Guds Ord«, om »Kronprindsen

[1]) Den 29de Marts 1694 modtog Christian V. den romerske Konges og den ældste keiserlige Prindsesses Portraiter, som den unge Greve Reventlow havde medbragt fra Wien.

kunde giftes med Keiserens Datter, eller nogen anden catholsk Prindsesse, med god Samvittighed." Faa Dage efter fik Kongen deres Svar, „hvor udi de stadfæste det i Guds Ord, at dette ei er tilladeligt, ei heller raadeligt"; hvilket, tilføier Kongen, „med vores Sentiment er conform, og aldrig bør at tillades, udi vores Riger og Lande, eller vores Efterkommere det at tilstaae." Om et catholsk Giftermaal for Prindsessen er her ikke Tale. Derimod sees, at der den 28. Decbr. kom Breve fra den unge Grev Reventlow og fra den danske Resident Urbich i Wien, at Fyrsten af Salm atter havde talt om et Ægteskab imellem den romerske Konge og Prindsesse Hedvig; men at hun da først maatte forandre sin Religion, og at dette maatte skee „ved en offentlig abjuration udi Pavens Nuncii Nærværelse." — „Vi tog derpaa (tilføier Kongen) den faste resolution, al verdslig avantage uanseet, som ved saadan alliance var at forvente, ei videre paa sligt at tænke, hvorved vi vores Samvittighed i ringeste Maade kunde besvære." (Kongen havde samme Dag, ved Breve fra Holland modtaget den Efterretning, at Keiseren var sindet at bevilge Elbtolden, og havde yttret Ønsket, at en nærmere Alliance med Danmark med det forderligste maatte sluttes.) Den 31. Mai 1695 blev paa ny indberettet fra den danske Resident Raad Urbich, at man ved dette Hof endnu bestandig attraaer at gifte den romerske Konge med den danske Prindsesse; og at man i Religionspunktet vel turde ville give saameget efter, at det kunde blive indført i Ægteskabscontracten: at Prindsessen ikke skulde blive tvungen til at forandre sin Religion. Imidlertid fandt Kongen, „at Sagen endnu ikke var saaledes beskaffen, at han meente at have Grund til at fravige sin forhen tagne Beslutning; endskiøndt mange og store Fordele kunde ventes for det Kongel. Huus, af et saadant Giftermaal." 3 August 1695 tilmeldte Christian V. sin Søster Churfyrstinden af Saxen, at han vel holdt det for nødvendigt at tænke paa sin Datters Giftermaal, hvortil han adskillige Gange havde modtaget indledende Forslag fra det keiserlige Hof; men Hensyn til Religionen havde bevæget Kongen til at give Slip paa en saadan Fordel. Derimod havde nu Hertugen af Würtenberg-Stutgart under Haanden ladet giøre en lignende Proposition, hvorom Kongen ønskede at erfare sin Søsters Mening.

Imidlertid indløb i November nye Meddelelser, angaaende det keiserlige Giftermaal, fra det Churpfalziske Hof, i hvilken Anledning Kongen, der nu syntes betydeligt at have forandret sin tidligere Mening, raadførte sig, saavel med Hofpræsten Dr. Masius, Prindsessens Skriftefader, som med

sin egen Skriftefader, Dr. Peder Jespersen og med Biskop Bornemann. En her, efter Kongens Befaling, opsat modificeret catholsk Troesbekiendelse var bleven forelagt disse tre Theologer; de to sidstnævnte havde bifaldet samme; men Dr. Masius vilde i visse Punkter, især om Messen, ikke „beqvemme sig.“ Ligeledes fik Kongen den 26. Nov. en egenhændig Skrivelse fra Hertug Anton Ulrich[2]) i Wolfenbüttel, som meget tilraadede Forbindelsen med det østerrigske Huus; hvorpaa Kongen den 30te s. M. svarede: at naar der, som Hertugen meente, ikke skulde blive Tale om nogen Samvittighedstvang eller Sandheds Fornegtelse, vilde Kongen bidrage alt sit til at fremme den vigtige Sag; i det han tillige refererede sig til den her opsatte Troesbekiendelse. Han havde imidlertid baade selv talt med Dronningen, og ladet Hr. Geismar og den fransk-reformeerte Præst La Placette underhandle med hende herom; og endelig opnaaet, at hun havde erklæret, at ville forholde sig passiv i Sagen. Omsider blev ogsaa den omtalte Troesbekiendelse forelagt Ministrene i Conseilet, og blev, som en saadan Confession, hvorpaa Prindsessen i Tilfælde af Giftermaalet med den romerske Konge, „i Kraft af Christi Værdskyld vel kunde blive salig“, underskrevet af Statholder Gyldenløve, Gr. Reventlow, Baron Juel, Geh. R. Plessen, Geh. R. Rumohr, Hr. von Liliencron, Geh. R. Sige, Geh. R. Jessen, Conferentsraad Lente, samt af Biskop Bornemann og Dr. Jespersen. — Den 8de December, strax efter Kronprindsens Bryllup med den meklenborgske Prindsesse Lovise, meddeelte Kongen selv sin Datter denne Troesbekiendelse. Hun giorde kun nogle faa Erindringer derimod, hvilke Kongen selv besvarede; hvorpaa Prindsessen aldeles overgav Sagen i sin Faders Hænder, i den Forvisning, at han i alle Dele vilde sørge for, at hendes Samvittighed ikke vilde blive foruroliget[3]). Førend Aarets Udgang modtog Christian V. endnu en Skrivelse fra Hertug Anton Ulrich, og deri en Betænkning fra „den gamle Theolog Calixtus“[4]), hvori han ligeledes bifalder den ham meddeelte Troesbekiendelse; men tilføier den Erindring, at Alt maatte forud nøie betinges, og at man især maatte forsikkre sig i Henseende til den hos Catholikerne sædvanlige Adoration af Hostien

[2]) Denne ved videnskabelig Dannelse, Lærdom og Skrifter bekiendte Fyrste, (f. 1633) gik selv omsider i sit 77de Aar (1710) over til den catholske Religion, og døde den 27de Marts 1714.

[3]) Hertil hører den i Bilagene Nr. 11 meddeelte Copie af et Brev fra Kongen til sin Datter.

[4]) Fr. Ulr. Calixtus (f. i Helmstedt 1622) var wolfenbüttelsk Consistorialraad, og Prof. theol. primarius i Helmstedt (d. 1701).

udenfor *Messen* og Communionen, da denne i det mindste maatte ansees som »Idolatria materialis«.

Paa denne Fod stod Ægteskabssagen ved Begyndelsen af 1696, og dens videre Fremgang erfares i Korthed af Kongens egenhændige Antegnelser i Dagbogen, som dog kunne modtage yderligere Oplysning af den udførlige maanedlige *Journal* for dette Aar. Man seer, at Churfyrstinden af Saxen, ikke mindre end hendes Søster i Pfalz, ligesom ogsaa den førstes Søn Churfyrsten, stærkt anbefalede det østerrigske Parti; men Kongen meldte hende, i det han den 24de Marts afsendte det af Churfyrsten ønskede Portrait af Prindsessen (s. nedenf. S. 565), at Sagen endnu fandt Hindring i »Sacramentets Meddeling under begge Skikkelser, hvori man ved det keiserl. Hof, *men uden raison*, var meget difficil«; Kongen vilde nu overgive den til det Pfalziske og Saxiske Hofs Befordring, ligesom ogsaa Mediationen med Gottorp, hvortil han fremfor Andre anbefaler Geh. R. *Miltitz*. Baron Nierendorff, en Broder til den Churpfalziske Cantsler, blev i April sendt til Rom, for at underhandle om det vigtige Punkt med Communionen. (jvf. Dagb. 27. Jul.) Sagen gik imidlertid i Langdrag; og den 21de Aug. meldte Churfyrstinden fra Dresden, at hendes Søn, der opholdt sig i Wien, havde ladet hende vide, at man endnu bestandig holdt sine Hensigter hemmelige ved det keiserlige Hof, fordi man vilde skjule dem »*for det italienske Parti*«, hvilket dog baade Keiserinden og hendes Søn vare ganske imod. I September (s. Dagbogen d. 11, 12, 14, 15de og 18de Sept.) indløb der atter Breve fra Hertug *Anton Ulrich* i Wolfenbüttel, der ivrigt tilraadede Christian V. ikke at lade sig ved den endnu ikke hævede Vanskelighed, med Hensyn til Sacramentet, afholde fra at indvilge i Ægteskabet, i hvilken Anledning Hertugen, blandt endeel andre Argumenter, henviste til *Luther* selv, som i sine Skrifter yttrer sig angaaende Communionen sub utraque, »daß er nähmlich, dem Pabste zuwider, die Communion sub una wohl permittiren wollte.«

Kongen skrev nu den 14de Sept. herom til sin Datter, meddeelte hende Hertugen af Wolfenbüttels Brev, og forlangte hendes Erklæring: om hun var villig til *fuldkommen at bekiende sig til den catholske Religion*; i det han tillige forestillede hende alle de Fordele, som af et saadant Ægteskab kunde ventes men anbefalede hende tillige indstændigt, ikke at aabenbare denne Sag for noget andet Menneske, men allene raadføre sig med Gud, og derhos være ved godt Mod. Hun svarede Kongen (jvf. Dagb. 16de Sept.) at da hun hidtil ikkun kiendte livet til den

catholske Religions Beskaffenhed, kunde hun selv ikke erklære sig; men havde fremdeles den barnlige Tillid til Kongen, at han bedst vilde vide at sørge baade for hendes timelige og evige Velfærd. Kongen fandt det da raadeligt, at tilsende Prindsessen den Troesbekiendelse, hvorom man (paa det Punkt nær om Communionen) var kommen overeens med den Pfalziske Gesandt Baron Nierendorff; tilligemed en fransk Tractat »om den ringe Differentz, som findes imellem den catholske Religion og vores«. Geh. Raad Rumohr skulde være Underhandler i denne Sag, og give Prindsessen de fornødne Forklaringer (jvfr. Dagb. 22. Sept.). Da han nu efter nogle Ugers Forløb meldte Kongen, at han meente at have været ret heldig i sine Bestræbelser for at betage Prindsessen hendes Religionsscrupler, (»Sie hatte sich, seinem Bericht nach, ziemlich wohl darauf erklärt« jvf. Dagb. 3. og 10. Oct.) tilskrev Kongen hende i den Anledning den 24de Oct.: at da han med Fornøielse havde erfaret hendes Sindelag i Henseende til Religionsforandringen, vilde han nu modtage hendes skriftlige Erklæring, hvorvidt hun saaledes var villig til, at lade sig undervise i den catholske Religion, for at Kongen da kunde foranledige, at der ved et keiserligt Gesandtskab formeligt blev anholdt om Prindsessens Haand. Herpaa modtog Kongen fra sin Datter et uventet Svar (s. Dagb. 26de Oct.), hvori hun ikke vilde tilstaae at have billiget den hende forelagte Troesbekiendelse, og yttrede Tvivl, om adskillige Punkter i samme kunde ansees for at være grundede i Guds Ord; disse vare nemlig Skriftemaalet, Valfarter, Helgenes Tilbedelse, Confirmationen som Sacrament (die »Firmung«), den sidste Salvelse, og Messen. Da Kongen heraf troede at spore, at Andre havde havt Indflydelse paa Prindsessen og bibragt hende et andet Sind, end hendes tidligere Yttringer lode formode: besluttede Kongen at give hende noget længere Tid til Betænkning, og derefter, i Stedet for videre mundtlig Underhandling, igien at tilskrive hende. Dette Brev (s. Dagb. 4de Nov.) besvarede Prindsessen den 10de Nov., og erklærede nu ligefrem: at hun ikke kunde beslutte sig til Giftermaalet med den romerske Konge, under den Betingelse, at hun forud skulde antage den catholske Religion; hun vilde da heller ønske, snart at see Ende paa sine Dage o. s. v. Kongen blev herved paa en ubehagelig Maade overrasket, og lod først undersøge, om Dr. Masius ved sine »Insinuationer« skulde have medvirket til Prindsessens forandrede Stemning; hvilket han dog baade mundtlig og skriftlig »under stærke Contestationer« fralagde sig. Siden overdrog han Prinds Carls forrige

Hofmester, Landdrost Holstein (med hvem han, efter Dagbogen, 14de Nov. »talte noget haardt«) som en Mand, til hvem Prindsessen syntes at have Tiltro, og med hvem hun forhen havde talt om Sagen, at giøre sit Bedste for at bringe hende paa bedre Tanker og hendes Sind i Rolighed (»die Princessin allmählig in Ruhe, und auf bessere Gedanken zu bringen.") Ligeledes besluttedes, at give Kronprindsen, »der ogsaa skal staae i god Credit hos hans Søster«, den fornødne Underretning om denne Sag, og ved Grev Reventlow meddele ham den omtalte Troesbekiendelse, og flere til Sagen hørende Documenter (jvf. Dagb. 18. Nov.) Imidlertid modtog Kongen efter nogen Tid (s. Dagb. 7. Decbr.) Prindsessens endelige og bestemte Erklæring og »Deduction«, hvorfor hun ikke troede at kunne gaae over til den catholske Religion; og som Hovedgrunden dertil anførte hun nu Helgenes Tilbedelse, Offeret i Messen og Communionen under den ene Stiftelse; i det hun til Bestyrkelse for sin Mening over disse og andre Punkter tillige havde samlet og anført en heel Deel Skriftsteder. Kongen fandt da for godt, indtil videre at lade Sagen beroe, og oppebie, hvad Geismar maatte indberette fra det Pfalziske Hof.

Ved Enden af Aaret (den 28. Dec. 1696) blev imidlertid, da man fra Churpfalz havde tilbudt at sende en Geistlig herind, som kunde undervise Prindsessen i den catholske Troes Hovedlærdomme, Sagen atter foretaget i Conseilet, hvor Kronprindsen blev tilkaldt, og underrettet om alle Omstændigheder og Underhandlingens hidtilværende Gang. Prindsen bifaldt ogsaa Kongens Mening, og paatog sig at forestille sin Søster, saavel Alt hvad der maatte tale for, at hun ikke modsatte sig et Forslag, hvis Udførelse kunde fremme saavel »Christenhedens Velfærd i Almindelighed«, som det Kongelige Huses og Statens; som ogsaa, at man med den attraaede Underviisning ikke tilsigter andet, end at overlade til hendes egen Betænkning, hvorvidt hun selv maatte finde den saaledes grundet, at hun med god Samvittighed vilde og kunde antage den Troesbekiendelse, som blev forlangt. En catholsk Geistlig, udsendt fra Pfalz, kom ogsaa virkelig i Januar 1697 til Kiøbenhavn, og Kongen talte den 26. Januar mundtlig med sin Datter, for at formaae hende til at betragte Ægteskabsforslaget fra den romerske Konge som en guddommelig Tilskikkelse, hvilken hun ikke burde undslaae sig for, eller vægre sig ved at høre den hidsendte Geistliges Foredrag. Prindsessen svarede med Taarer, at hun var forud forvisset om, at hun ikke kunde finde Samvittighedsro ved at antage den

catholske Tro; og bad derfor, at hun ikke maatte blive tvungen til dette Skridt, endskiøndt hun var villig til at modtage den Geistlige, som hun dog var vis paa, ikke vilde være i Stand til at overbevise eller overtale hende. Han kom da ogsaa til Prindsessen, men udrettede lidet, som kunde have nogen Frugt.

Imidlertid var i Slutningen af Januar (d. 27.) underhaanden blevet indledet et nyt Ægteskabsforslag fra Hertugen af Meklenborg-Schwerin, som nu tillige var kommen i Besiddelse af den Güstrowske Andeel. Christian V. besluttede, ikke ganske at afvise dette; men heller ikke endnu reent at opgive Underhandlingen om det keiserlige Giftermaal. Der blev saaledes, med Kronprindsens Vidende (d. 30. Jan.) besluttet, paa ny at sende Geismar til det Pfalziske Hof, for at underhandle, og det i Særdeleshed angaaende Punktet om Communionen, som det, der udgiorde Hoved-Vanskeligheden i at bevæge Prindsessen til at gaae ind paa en Troesforandring, og allene kunde være nok til at afbryde det hele Forehavende. Det sidste blev imidlertid dog Tilfældet, som man allerede seer af en Skrivelse fra Kongen til Churfyrstinden af Saxen (22. Marts 1697), hvori han meldte hende: at med Giftermaalssagen var det nu saa godt som forbi; thi, uagtet den churpfalziske Geistlige flere Gange havde besøgt Prindsessen og »anvendt al sin Videnskab og eloquence«, var hun ikke at bevæge til nogen egentlig Religionsforandring; Kongen vilde heller ikke, som han oftere havde erklæret, tvinge hende til noget, der stred imod hendes Samvittighed; og saaledes var der intet tilbage, end at overlade til Tiden, om noget andet Ægteskab maatte være hende bestikket. Det Meklenborgske Parti, som man kun halvt vilde indlade sig paa, gik ogsaa tilbage; da Hertugen (som den Schwerinske Minister v. Coplon paa en Giennemreise til Sverrige tilstod for Geh. R. Plessen) efter modtagne Tidender fra Wien ansaae Prindsesse Hedvig for at være bortlovet til den romerske Konge, og saaledes vendte sig til sit eget Huus, og friede til Prindsesse Augusta af Güstrow. Lige uheldige vare de Bestræbelser, som giordes i Aarene 1697—99 for at opnaae et Ægteskab imellem den danske Prindsesse og K. Carl XII. (s. ovenfor N. Hist. Tidskr. I. S. 492) og saaledes blev det Sophie Hedevigs Lod, ikke at opnaae noget fyrsteligt Giftermaal; hvorimod hun, i Stedet for Keiserinde-kronen og Messen, siges at have valgt et hemmeligt Ægteskab med Geh. Raad og Overkammerherre Carl Ad. v. Plessen, til Gunderslevholm, Salts, Førslev, Harrested, m. m. (som døde 1758 i sit 80de Aar; Prindsessen d. 13de Marts 1735 i sit 58de Aar.)

"Journal."

1696.*)

Januar.

2. „Ließ ich den Cuhr Pfelzischen [Gesandten] zu mir kommen, undt sagte Ihm gantz deutlig, daß wir nie abstehen würden P. Sophi, ohn beiderlig Gestalt daß (das) abentmal zu genießen."

4. „Schreff Jeg til min Syster, og recommenderede Romors haffuz (havende?) commission for oß, Ister giorde wi den størske reflection paa mariage Sagen mellem Rom: Konge og Vores Sophie."

6. (Mandag.) „Giorde Jeg min devotion, og Communicerede her udi Kiøbenhaffuen."

11. „bleff resolueret om de Norsche festningers bygningers reparation, og huis der til skal ordoneris, udi Statholder Guldenleus nerwerelß og G. L. Guldenleus."

14. „bleff resolveret at leg(ge) it Compeni aff Oberste bielkis regiment udi altenau."

15. „reiste den Cur Pfaltzsche bort igen[122]) Med temlig forhaabning att den mariage ennu kunde ske."

20. „Skreff Jeg til min broder P. George att wie ware ennu wel intentioneret herfor att tractere med dennem, menß de fick at holde oß ryggen frij for Gottorff etc."

27. „reiste Conferensraad Lente her fra til Berlin for den Gottorffske Saag schyl." [123]).

---

*) Dagbogen for dette Aar er afskrevet bogstavret efter Originalen, og saaledes her aftrykt, som længere Prøve paa Kongens Stavemaade.

[122]) Kongen har uden Tvivl i denne Optegnelse taget feil. Han var (i Følge den tydske Dagbog) den 15. Jan. hele Dagen i Bevægelse, spiste paa Jægersborg, og kom først om Eftermiddagen tilbage. Om Aftenen vare imidlertid Ministrene hos Kongen; og den Chur-Pfaltziske Gesandts (Baron Nierendorffs) Afreise kan da være bleven omtalt. Denne havde først den 23de Januar Affkedsaudients hos Kongen, Dronningen, Kronprindsen og Prindsesse Sophie.

[123]) Han skulde, i Forening med den danske Resident v. Hagen, for, sikkre sig om Churfyrstens Bistand, i Følge den tidligere Tractat, der

31. „Suarte Jeg min Søster Eur Førstinden aff Sarsen om det Giifftermaal med den Rom. Konge og P. Sophie, og raporterte mig paa rumor."

Februar.

4. „Gick ordre til Admiral Paulsen att begiffue sig til hamborg for att verve Søefolck, saasnart de Suenske begynder att werffue, huortil hannem er ordoneret 3000 Rdlr. til begyndelsen."

5. „reiste Oberhoffmester Geismar vdi voriß Comission til bispen aff münster[124]) og til Landgreffuen aff hessen Cassel."

14. „bleff resolveret vdi voriß Conseil belange(ndes) tractater hos brandenb. hoff, at wie ere dermed tilfredß, angaende Gottorffiske stridigheder, huor de dett Keyseren og Sarsen det behager[125]); dog ey widere gottorff at tilstaa, en (end) den altenaffke tractat medbringer, og ey widere; heller strax att resolvere til Krigen og ruptur med ham og hans adherenter, Som det gud behager."

19. „resolverte wie vdi Conseil att optaqe 2 à 4 hundrede tusende Rdl. imod pant i Syder Ditmarsken eller Weser tolden vdi Oldenborg, og att voriß Geheimeraad, saa og Landraadene vdi holsten, sig skulde derfor forskriffue til desbedere forsickring, og aff oß og woriß sucsessor igen forsickeriß."

25. „lod Jeg lewere til G. raad Plesse eller Zalkameret, for att betalle woriß betiente, bade sivil som militer, det som wie dennem offuer reglementet haffuer tillagt, og sig nu beløber til 22000 Rdl."

26. „reiste Jeg til friderigßborg og fant Stuteriet og follerne vdi god tilstand."

27. „war Jeg til Croneborg og saa reparationen, og huad ennu burde giøriß, saa og att de Klock wiß (sic) stykker bør att forbyttes imod Jernstycker: om natten til hirßholm."

28. „Kom Jeg til Kiøbenhaffn om Morgenen."

---

tilsagde gjensidig Garantier og Hielp, dersom nogen af Staterne blev fiendtlig angrebet, eller krænket i sin Høihedsret (jura regalia).

124) Meningen er formodentlig: hvorledes det dem (Brandenborg), Keiseren og Saxen behager.

125) Ogsaa til denne Første sendtes Kongens Ultimat i den Gottorpske Sag, og Geismar skulde, i fornødent Tilfælde, requirere hans Bistand i Følge Tractat.

Marts.

2. „bekom wie efftterretning at Kongen aff Franckrig wilde giøre en dessante (descente) i Engeland, og att Kong Jacob sielffuer gick offuer med, og att i Schottland war en revolte mod Kong Wilhellem."

7. „Vnderschreff Jeg patentet for brigadier Trampe som General Major, for at comendere voriß truper vdi Vngarn, hos den Keyserlige armé."

9. „fornemmiß att Cong Jacobus Dessein er bleffuen tilbage for at gaae offuer til Engeland."

13. „fornemmiß att den Suenske Vice Admiral taube war ankommen til hamborg og wilde der werbe Søefolk." [126]).

16. „Denne Post bleff vde for det Suare Slemme Weyerlighed schyl aff Kuld og frost." [127]).

20. „Ankom tuende post paa engang. Melder Voriß V. Admiral Paulsen att den Suenske Vice Adm. taube haffde begynt att werbe i ham: huorfor hand og haffde begynt att werbe, og bekomet 400 Mand."

21. „gick ordere til vor V. Adm. Paulsen att bliffue wed att werbe til (Ham)bor m. for dette første, og lige Som de Suenske giorde, saa schulde hand og giøre, og fare fort med werbningen."

23. „Ankom den unge Landgreff aff Hessen Cassel P. fridrich [128]). bekom wie efftterretning fra Carlscrona att der ingen arbeide schede ved deriß flaade, men well att de for 4 uger sterk arbeidede der paa."

24. „Suarede Jeg Curfyrstinden min Syster til Saxen paa

---

126) Kongen skrev d. 14de Marts egenhændigt til sin Broder Pr. Georg, og anmodede ham om at give Kong Wilhelm hans Æresord paa, »at hans Intention ingenlunde var at forstyrre Roligheden i Norden; men at man i Tide maatte styre de Svenskes Forsæt«, om dette viste sig at være krigerskt.

127) I den t. Dagbog, den 18de Marts: »In diesen Tagen haben wir grosse Kälte, und grausame Sturmwinde von Nord, und Süd-Ost gehabt.«

128) Han havde (efter d. tydske Dagb.) endnu samme Aften Audients, og spiiste ved Taffelet. Kort tilforn (den 15. Marts) var en Prinds af Baden-Durlach (Carl Wilhelm) kommen til Kiøbenhavn, og havde den 19de Affskedsaudients, for at reise til Sverrige. (Jvf. Bircherods Dagb. S. 315.)

hindis breffue, og sente hende P. Sophie Conterfey udi Email giort, saa got som det war[129]). Recommenderde hende en Mildits, om Curfyr. wil bruge ham udi det gottorffsche stridighed mellem oß."

25. „bekom Jeg it memorial aff Geheimeraad Plessen, huorudi hand forestiller mig sin suaghed og Sygdom, tillige en kort forklaring aff hanß forretning med Kameret paa rigtigste Maade, og endelig hands demission fra schargen, og wil dog, om hand igen bekom Krefſter, da altid at giffue Sin santimens som hand kan."

26. „war jeg for denne første dag i tuende Sager udi woriß høyeste rett."

30. „bekom wie effterrettning fra Luxdorff fra stockholm, hele tilstanden aff de Suenskes deriß flaade, og at den er ey i tilstand at kunde skaade noget udi aar, mens byger flittig." [130]).

31. „bekom V. Adm. Paulsen orbre at høre op med bodsfolkiß werbing i hamborg for wie haffuer alt nock i de 600 Mand, der er werbet der."

April.

2. „Lod wi igen udløbe bombarder pramen, som war repareret paa landet."

6. „lod Jeg leſſe udi Conseil mine tanker, som Jeg ſielff haffde (ſtreffuet) om Alliancen med Engl. og holl: og fant wie for gott, att ſette oß med de allierede det beſte man kan, Iſer for at faa henderne fry imod Gottorf og Suerrig."

8. „reiſte Jeg om efftermedagen til friderigſborg."

9. „Bleff Jeg til Friderigsborg, og Comunicerede P. Friderig og P. Louuise hos Doctor Jeſperſen, det første gang effter bilageret udi Coppenhagen, og kom D. Peder Jespersen om afftenen til Friderihsborg."

[129]) Churfyrstinden skrev den 25de Apr., at Portraitet var ikke af den Beskaffenhed, at det meriterede at sendes videre. Hun havde derfor ladet tage en Copie af et andet, som hun selv havde, hvilket Churfyrsten selv medtog til Wien, hvor det havde behaget.

[130]) Luxdorf meldte, at ikke før henimod Sept. eller October, vilde man kunne bringe 20—24 større og mindre Skibe af den svenske Flaade i seilfærdig Stand.

10. „Comunicerede Jeg og holte min Devotion; Efter Middag drog Jeg til Copenhagen igen."

13. (Mandag.) „forrige dag bleff P. Louvise sung udi Kirken, og aborderede denne Efftermedag. Gud giffue hende bedre lycke i fremtiden."

15. „Giorde Dronningen it artigt Divertissement paa min fødselsdag." 131).

17. „Offuerlagde Jeg mit Memorial angaaende alliantzen med de Allierede med g. r. Plesse, som reiser ud til baadet, og saa til holland og Engl: for att see, huor wit det wil gaa an."

18. „tog g. r. Plesse sin affskeed for att reise."

19. (Søndag.) „bleff Christianhaffens Kirke inwiet, og kaldis salvatoris eller vor frelseris Kirke, huilken inauguration warede hen ved 7 timer." 132).

20. „tog worris Camerher Greff Carell Allefeldt sin Demission, for att gaa til voris Søn P. Carel udi holland, for att reisse med ham paa fremede steder, huorfor hand og haffuer afflagt Sin Eed for oss, igar eftermedagss."

27. „war Droningens fødtselssdag som wie holte udi rosenborgs haffue, og holte den feete hele dagen igennem."

28. „lod Jeg mig affmalle aff en aff de tou Mallere, Cur Pfaltz haffuer hidsent,133) for att affmalle voriss Datter Prinss. Sophi hedewig før den romerske Konge."

---

131) Dronningen tracterede om Aftenen i det røde Gemak ved et herligt Taffel, og „under Taffelet blev præsenteret en Comoedie og en Dands af Børn." (Den tydske Dagb.)

132) Biskop Bornemanns Indvielsestale allene varede to Timer, foruden hans Prædiken fra Prædikestolen. Jvfr. Uddr. af Bircherods Dagbøger. S. 317. 18. (Dagen er her urigtigt ansat til den 20de April.) Hoffet holdt (efter den t. Dagb.) ud fra Kl. 9 til henimod halv fem: „und die Herrschaften hatten den ganzen Tag weder Essen noch Trinken genossen."

133) Kongen fandt (hedder det i Journalen), at han „for Bienseance's Skyld", ikke allene maatte sende Prindsesse Hedvigs Portrait, men ogsaa sit eget, tilligemed Kronprindsens og Kronprindsessens; hvilke derfor samtlige skulde sidde for de Pfalziske Malere. Prindsesse Hedvigs Portrait blev afsendt til Dresden den 7de Julius.

29. „reiste Landgreff aff Cassels Søn P. friderich her fra til Campan: hoss sin Fader.

Drog Jeg til Frid. borg for att bese mit stutteri."

30. „forbleff Jeg til Fridrigsborg."

Mai.

1. „Slogiss Staahesterne løss vdi wangerne til hopperne."

„Kom Jeg om afftenen her hid til Kiøbenhaffuen igen, og fornam Jeg at Voriss Søn P. Friderich war syg aff en feber siden forleden onsdag afftiss."

„bleff Oberste Gam G. Maj. til et Naadiss tegen; qviteret sit Regim. for Suaghed sckül."

4. „tog Statholder Güldenlew og G. L. C. Güldenlew deriss affscked for att reisse til Norge."

5. „qviteret den vnge Gref rewenklau sit Regim. Dragoner i holsten, og Labatte bekom det igen. Led wie V. Admiral Paul: werbe 10 M. til Sckibeniss reparation vdi Glyckstadt; beordrede wie Lenten Sim Persen med 4 timmermand at gaa til Czaaren i Muskau."

11. „Gick begge Guldenløwerne til Segelss fra Øresund til Norge."

13. „begynte wie att bade herude paa rosenborg for den første gang vdi dette aar." [134]).

18. „bekom vie effterretning, att Statholder V. (Ulrick) F. Guldenlew med G. Leut. Christian Guldenl: ware lyckeligen ankommen til Larvigen."

22. „bekom wie effterretning af V. Christian Guldenlew att den franscke flaade war lyckelig gaan fra Tulon til brest, hvor han formente at de Skulde afftackele udi aar."

30. „hørte wie op at bade her til rosenborg, som war den

---

[134]) Kongen drak denne Morgen Kl. 4 sin Melk, med Fennikel-Vand; gik Kl. 8 i Badet, og blev deri en halv Time. Efter Badet hvilede han nogen Tid; og spiste derefter allene paa Rosenborg. (Tydsk Dagb.) Den 30. April var han første Gang efter sin langvarige Svaghed af Podagra (fra Jan. 1695) steget til Hest paa Frederiksborg, og havde redet i Dyrehaven, med nogen Besværlighed. Den 15de Mai red han fra Rosenborg til Grønland, hvor Garden til Fods øvede sig i Skiveskydning.

18de gang, og befant oß Gud were loffued naaget bedere vdi knæet og laarene."

31. „war P. friderich Gud wert loff ganske retableret igen."

Juni.

5. „bleff det 11. orlogß Schib tilhallet og repareret, som er schee vdi 6 vgerß tid, foruden 18 smaa fregatter og andre Cofferdi Fartøug til it og andet att hente til holmens fornødenhed."

8. „begynte vie vdi gudß Naffn att bruge Melck Kuren, her paa rosenborg." [135]).

9. „Schreff Jeg Churfyr: aff Saxsen Min Syster til, og tackede hende for hendiß og Ch. F. gode Intention for voriß huß; skreff hende om de Mallere (Malere) fra Curpfaltz og recomenderede hende Milditz."

26. „war Jeg vde roet for att see it Schib, som en Købmand haffuer ladet komme fra Stockhollem til voriß tieneste i floden, om den ellerß kan føre sine Stycker som han bør, for 10,000 Rdlr.

29. „Endtiß woriß Melck Cour, og begynte wie att faa mad igen, og er alting Gud were loff wel affgangen." [136]).

Juli.

8. „bekom Jeg it sterck flod paa mine Ørener, med et sterk Susend." [137]).

9. „haffde wie ladet forbele vore Smaa fregatter i tou suadre

---

[135]) Denne Cuur bestod i at Kongen 3 Gange om Dagen, imellem Kl. 5 og 6 om Morgenen, Kl. 12 om Middagen, og imellem 6 og 7 om Aftenen, drak nymalket Melk; og ellers intet andet nød om Dagen, undtagen en og anden Gang lidt „Franskbrød“ til Melken. Kongen spadserede i denne Tid baade Formiddag og Eftermiddag (endogsaa i Regnveir) i Haven; og hver Aften kom Dronningen og den kongelige Familie, efterat have holdt Taffel, til Rosenborg, for at besøge Kongen, og undertiden at spille med ham. Postens Expedition, og Ministrenes Forsamling og Referat hos Kongen, blev imidlertid som sædvanlig udført. Da Dronningen en Dag (den 26de) var noget upasselig, besøgte Kongen hende om Form. paa Slottet.

[136]) Kongen nød for første Gang, efter Melkecurens Slutning Honsekødsuppe, og drak Viin, blandet med destilleret Brøndvand, ligesom før Curen. (Tydsk Dagb.)

[137]) For dette Tilfælde brugte Kongen hele Jul. og August Maaned næsten dagligen Damp, som anbragtes til Ørene; undertiden „med Svampe.“

(Esskadrer) for (at) Segle mod hueranden, for idkun att winde winden, en fra den anden."

10. „Seglede de tuende suadre mod hueranden, paa den (ene) war V. Admiral Gede, og paa den anden V. Admiral von Stöcken, huer med 8 fregatter, huor aff Von Stöcken want Winden, og beholt den helle dagen." [138]).

14. „Drog Jeg fra Rosenborg til Jegerßborg, der it tag at were." [139]).

18. „lod Jeg mig aarelade paa den wenstre Aarm, her paa Jegersborg."

20. „lod Jeg aff P. Frid. Regim. 8 Compenir Exercere at schyde til maalß, saa og Marinere Regim: 11 Compenier i lige made."

21. „lod Jeg aff det Selandsche Reg: 9 Compenier i lige maade schyde, saa og G. Leut. Schackiß Reg: allesammen 13 Compenier schyde."

22. „lod wie Garden til fodß 13 Comp: i lige Maade schyde til Maalß og siden giøre alle deriß excercitier: saa Jeg og 3 Comp. aff artolleriet udi hel slet tilstand, som for (faaer) at endriß."

23. „war Jeg ude paa min Jagt, og saa Voriß sma Fregatter Segle, 15 udi tallet, huilke V. A. von stöcken den dag Commenderet og gick det hel ordentlig og wel aff, V. A. Gede haffde og wel forrige dag seglet."

24. „Effter Posten war lest og expederet, reiste Jeg mod afften til Friderigsborg."

26. (Søndag.) Giorde Jeg min Devotion og Communicerede til Friderigsborg, reiste mod afften til Cronborg Ladegaar."

27. „Om Morgenen lod wie excercere garnisonen til Cronborg med schyden til maalß, og saa (tog?) Medag hos G. Revenklau. Kom posten om afften til Jegerßborg, og fornemmiß att Keiseren og Paffuen icke wil tilsta P. Soph: at nyde Communionen sub utraque."

28. „Om saa er, at hun ey kan nyde Sacramentet uden

138) Kongen var kiørt ud til „den store Dyrehave" for at see disse Evolutioner.

139) Den 15de var Kongen om Formiddagen i Dyrehaven, og saae paa Jagten. Den 17de derimod „kiørte han til Dyrehaven og jagede i Skoven."

afskült, Saa kan wie effter vorifs samwittighed ey consentere Eller tilstede nogen mariage paa den maade."

31. „gick tou aff voris fregatter fra Sundet til Norge, for att hente Statholder Güldenlew og G. L. Güldenlew fra Norge."

August.

1. giorde wie Provest D. Revenklow [140]) og hugo Lente til Voris geheime raad, og reiffer dermed forommelte Lente til pinneberg for tractatet med gottorf wed mediatorerne att til endebringe, tillige med Ehrenschildt og Christoffer blome."

4. „tog G. r. hugo Lente sin afffked, oc wilde begiffue sig paa reisen til de pinnenberje tractater effter ordre."

11. „Den Dag reiste vie fra Jegersborg til Croneborg for att were en tid lang."

15. „Jaged wie og fangede en Jort af 12 Ender, løb 2½ time, og fangedes i Gurrø sø." [141]).

21. „giorde Jeg en tur hen til Kiøbenhaffuen for at se huor der arbeidiß paa holmen og teughuset."

22. „Drog Jeg, effter Posten var Expederet, til Croneborg igen mod afftenen."

25. „Jagede wie en Jort Dagen effter bartolomei aff 22 ender vdi Stranden wed Egebergs wange, løb 2 timer."

27. „Jagede wie en Jort an wed Esserum, aff 22 Ender, og fangede den i Nore Skou offuer for gurre Wang paa det tore, (Tørre?) løb 1½ time. NB. welte wie med voris Calesche, og haffde hafft en stor vlycke, om gud icke haffde bewaret oß, med Ober Cam. J. Knudt."

28. „Er begge Princessers fødselsdag, P. Lovises og P. Sophi Hedvig [142]). Doctor Ringelman tog sin affsked for at reise

---

[140]) Detlev Reventlow til Schmoel, (f. 23. Aug. 1654, d. 4. Nov. 1701) Ridder af Danebrog (1693) var Klosterprovst i Preetz. Han var Broder til Storcantsleren Gr. Conrad Reventlow, og til Fr. Reventlow t. Neuendorff, Klosterprovst i Itzehoe. (f. 10. Sept. 1648.)

[141]) Første Gang, at Kongen i denne Dagbog omtaler sine Parforce-Jagter, som han nu dog ikke mere fulgte til Hest, men i en af de dertil indrettede lette Jagtvogne eller Caleſcher, hvori man paa en saadan Jagt dog ikke var sikker for Livsfare. (f. nedenfor, 27. Aug.)

[142]) I den Anledning blev om Middagen „extraordinairt tracteret" (paa Cronborg.) Efter Taffelet holdt Kongen Conseil, i Anledning af

til oldenborg, og wil kome tilbage igen, naar han kan kome til sig sielff igen." [143].

September.

1. „Jagede wi en hiort aff 16 (Ender) og fangede den vden for Laperne hen ved Schiberns, (Skipperens?) vdi en ½ time, og siden en (af) 10 Ender, som løb 1½ time, fangede wed Egebergs wang. Efftermiddagen schød Jeg en aff 6 Ender, huor P. Louuis og P. Sophi war hoß."

4. „Kom Statholder Güldenlew og G. L. Güldenlew fra Nørge tilbage igen, som haffuer hafft it hel hart wer i tre dage og Nætter.

7. „Jagede vie en Jort, som icke haffde opsat det ringeste af et geweh, ey heller hafft naaget tilforen, en(d) 2 Knuber, som war løße paa hoffuedet; løb 7 fierdendel time. Kom vie til Friderigßborg med alle om aften."

9. „Jage(de) wie en Jort igen vdi Gurre wange, en Jort af 14 Ender, som haffde den wenstre Stange halff affbrud vdi Kempning med andere hiorter; løb 5 fierding time, og (blev) fanget paa det tore, faste land.

11. „Giorde Jeg en tour til Copenhag: Kom der en Expres Currerer fra Chur Fyrsten aff Pfaltz med it breff til mig, att Jeg matte erklere mig, att P. Sophie hedewig wil antage den Catolsche Religion."

12. „Drog Jeg til Frid-bor Igen, for att tage den proposition i betenkende. Iser som Churfyrsten inted Svarer oß paa Naagen aff de puncter, wie haffuer labet opsette, den gang Nirendorff fraa Pfaltz war her vdi Januar maaned."

14. „Schreff Jeg til vor datter Sophia hedewig omstentlig om

Postens Ankomst. Imidlertid »begav det unge Herskab sig til Dands," og den kongelige Jagt var »prægtigt udziret, og fyrede om Aftenen med fine Stykker, da Skaalerne udbragtes.« (T. Dagbog.)

[143]) Om Dr. Ringelmann s. ovenfor, d. 17. Jan. 1691. (I den T. Dagbog findes antegnet, at den 15. April 1695 holdt Biskoppen, i Anledning af Kongens Fødselsdag, en Oration i Audients-Salen, hvor Ridderne af Elefanten og Dannebrog vare tilstede i Ordensdragt; og om Efterm. holdt Dr. Ringelmanns Søn sammesteds en italiensk Oration)

dette her dont, for att wide hendiß santiment og innerlig Inclination om denne Sag, huad Jeg kunde igien Suare C. Fyr. fra eller til."

15. „Resolvere(de) Jeg at lade expedere Curieren og giffue ham breff med igen, att wie ey kunde Suare saa hastig i Schrifft, Menß wilde Sende en egen person for att offuerlege alting deß bedere, og iser tacke hannem for hans gode Intention og affection."

16. „war Jeg til hest, og Schød en liden Jort fra hesten, tou schod med pistolen, siden drogiß hunden pacan lenge med Jorten i en liden Dam i lile Dürhaffue."

18. „bekom wie woriß datterß Suar, daterit Frid. burg den 16. 7br, som war Swaret paa mit aff den 14. 7br, som war meget fornufftelig og wel aff hende opsatt."

19. „Jagede wie en Jort af 12 ender wed Nyrup wed Gurre wang, løb to timer: bleff og den Cur paltzische Currier igen afferdiget."

21. „reiste wie samtligen fra Fridrichsborg igen til Copenhagen for det onde wer schyl, og fant wie g: r: Rumor her for oß.[144])."

22. „blef resolveret att G: r: Rumor schulde talle med Pr: S. h. om puncterne af confessionen og forneme hendiß tancker der offuer, huor til Jeg gaff ham et liden breff med til P: som ett Creditif."

23. „Jagede vie en hiort aff 14 ender vdi Jegersborg Dyrhaffue, løb 2 timer."

24. „bleff debatteret med Rumor huorlediß alting best kan forebringeß P: S. hed., i lige Maade Geismar's Instrux til Cur Pfaltz igennem seet."

26. „Sente wie en expres Laqey her fra til Francfort, med ordre til g: r: og Oberhofmester Geismar til att forføye sig til Cur pfaltzische hoff."

30. „Jagede vie en Jort vdi Dyrhaffuen wed Jegersborg aff 12 ender, war hel liden, og korte stenger, løb 5 qvarter, (bler)

---

[144]) Ministrene vare den Dag to Gange samlede hos Kongen, baade om Formiddagen, efter hans Ankomst fra Frederiksberg, og om Eftermiddagen, da ogsaa Geh. Raad Rumohr var tilstede. (T. Dagb.)

fanget i aaen. Dronningen og samtlige Princesser ware til Midag paa heremitagen."

October.

1. „Suarte Jeg voriß Statholder V. F. Guldenlew paa hanß Memorial, som hand oß offuergaff for hans bort reise til Norge den 2. Maj. 1696. huoraff vie haffuer tagen Copie bade aff hanß memorial, saawel som mit Suar, og forwaret den vdi mit Sylff Schab."

2. „tog Jeg anden gang piller in om afftenen, for de igaar afftiß opererede intet."

3. „haffuer g: r: Rumor talt med P: Sophi hedevig voriß datter om den secrete store mariaje, og synes att det werk endeligen regeriß aff Gud allene Efftersom hund sielff saa wel kan finde Sig derudi. Gud regere hende widere effter sin naadige willie og behagelighed."

4. „tog Jeg den tredie Gang om Afftenen piller in igen for det Sterke flod og Susen for mine ørrene."

7. „Segelede vie med det nytt Schib Louise, oc befant det meget wel; til Medagen kom dronningen og alle Princesser ombord til oß, og Spisede med oß paa Schibet Louise."

10. „Gaff P. Sophie hendiß poster offuer, huilke hund begerte at were informeret offuer aff Rumor, paa huilke hand schulde igen Suare schrifftlig."

14. „holt wie saint hubert for att ende Jorte-Jagten vdi aar. Jeg Jagede ei med for veiret war for kaalt, menß saa til paa heremitagen vdi Dürehaffuen; de fangede en Jort aff 8 ender, løb 3½ time."

15. „lod wie tuende Schibe løbe fra bancke-stocken paa den ny hollem, huer aff 52 stycker, den ene kaldet P. Carel, den anden P: Wilhelm, som Gud were loff løbe bege lyckelig og wel i wandet."

16. „bekom vie efftterretning aff Rumor, saa og fra Dresden, att en vng Cur Prinz war fød lyckelig og wel, til min Systerß størske fornøyelse, den 7. 8tober Klocken i mellem 3 og 4 Efftermedag."

24. „Schreff Jeg it bref til P: Sophi: huilcket Rumor hende bragte, og lenge med hende resonnerte etc."

28. „Svarede P: Sophi mig igen, Naaget foranderlige en hund er wantt til, og war ey hendiß egen stil, huilket tillige med mit Concept er gemmit vdi mit skyff Skab."

November.

4. „Schreff Jeg igen vdførligen til P: Sophie bedevig, i huad resolution hund wilde tage vdi den bewißte Saag, tillige blef hende alle behørig bøger og documenter tilstillet."

6. „Kom beretning att Geismar war ariveret til Cur Pfalsk hoff, og som det synttiß, Saa den bewißte Sag naget witløfftig vd, saasom den forrige confession, som war accordert, war ey suffisant nock for dennem."

11. „haffde vi her paa Slottet til Mortenß afftens lystighed en bonde bryllup, huor Ob: Osten og la foreia[145]) war brud og brudgom."

13. „Schreff Geißmar fra disseldorff att de stod paa plat att bliffue Catolick vden exseption. Svarte mig P: Sophie, og war hund gansche foranderet aff andere."

14. „talte Jeg naaget hart med Landdrost holsten om den bewißte Saag med P: Sophie."

17. „bleff ordre giffen til Geismar att forsøge sagen nermere, om de icke wilde effterlade naaget aff deriß haarde begering." [146]).

---

145) En besynderlig Feilskrift af Kongen. Man finder i den t. Dagbog: „Gegend Abend verkleidete sich die Königl. Herrschaften, theils in „Nordischer, theils in Amager-Bauren Tracht, und wurde eine „Bauren-Hochzeit gehalten. Der Bräutigam war der Hr. Obrister „v. Osten, und die Braut die Obrist-Lieutenantin v. Rothstein. „In dem rothen Gemach wurde Tafel gehalten; nach der Tafel in „der Königinn Gemach getanzt."

146) Han skulde søge at forestille Churfyrsten, hvor ubillig den Fordring var, at Prindsessen uden videre skulde bekiende sig til den catholske Religion, da man hidtil kun havde meddeelt hende den i Overeensstemmelse med den af Baron Nierendorff affattede Troesbekiendelse, hvilken man nu havde forkastet; og da der ikke engang endnu fra det keiserl. Hof var indløbet nogen formelig Ægteskabs-Proposition. Man maatte give Prindsessen Tid og Leilighed til selv at søge fuldkomnere Underviisning i den catholske Troeslære, hvilket bedre end her, kunde skee naar Ægteskabet først var fuldbyrdet o. s. v.

18. „talte G. revenklau ogsaa med Prin. Sophie om det bewiste Dont, for att bringe hende til reson og rolighed igen."

19. „talte Jeg atter med hoffmester eller Land Drost holsten for att Søge at bringe P. Sophi udi bedere humor og paa rette weie igen."

20. „bleff posten ude for hart og contrarig wind schyl. Om aftenen offuer bordet fant Jeg stor forbedring for mit øre. Gud giffe widere sin Nade der til."

21. „ankom posten mod Midagen, saa og breffue fra Geismar lige lydendis som de forrige".

23. „Kom posten og bragte atter breffue fra Geismar, som melder att Curfyrsten haffde sent en Expres til vien om bemelte saag.

Om afftenen leverede Jeg Vldrig Christian Güldenlew sin bestilling som vice president og Admiral ved Admirallitetet."

27. „war Chr. Güldenlew bryllupsdag, og bleff copuleret, udi voris og P: friderigsz Nerwerelse, med statholder Güldenleusz Datter Charlott Amalia udi sitt hus om afftenen Kl. 6 à 7.[147])

28. „Efftterrettning fra Geismar lyder lige som de forrige.

29. „bekom Nels Krag geheime raads bestilling, Effter G. L. Admiral Nels Julls instendige begerings Schyld."

30. „Vaare vie samtlig hos statholder Guldenlew til Midags Moltid udi hans hus."

„Posten kom først effter Midag, og berettis tractatet att were slutet i holland med os wed g. r. Plesse; tiding fra Geismar lyder naaget bedere."

December.

3. „beffant Jeg mig gud were loffued bedere og wel igen udi mine øren."

4. „war der atter breffue fra Geismar som lyder noget bedere en tilforen, og bekom wie tractatet mellem os, Engeland og holland slutede."

6. „Communicerede Jeg her udi Kiøbenhaffuen."

---

[147]) Efterat Vielsen var forbi, kiørte Kongen med Kronprindsen strax tilbage til Slottet. (T. Dagbog.)

7. „Om afftenen bekom Jeg Suar paa de poster som P. Sophie war giffuen att suare paa, huilke hund aff schrifften hel fundemental besuarer, og ey lader sig bewege.

8. „haffuer Geismar suaret paa den Ordere aff den 17. Novemb. og att de der bliffue og opiniater og ey det ringeste wil relaxcere.“

10. „Saa wie med statholder Guldenlew og med Gr. Ch. Guldenlew woriß Norske festninger igennem, og huad der schal bygiß neste aar, sa og regementerne og hele militer Estaten samme stedß.“

15. „ankom G. r. Plesse fra holland her til bage igen, saa som tractatet med Engeland og holland og oß war slutet.“

18. „bleff posten vde for iß vdi liden belt.“

19. „bleff den og vde, men ankom Klocken 10 om afftenen.“

20. „war breffue fra Geismar at de til Diseldorff sente til Wien Expresser fra og til; Saa og fra hamborg att det dent om trupernes qvarter war til ende sa wit.“

24. „Viste Jeg Geh. rad Plesse Militer Reglementerne vdi Dan. Norge og Søe Estatens Extracter for Anno 1697.“

26. „Kom breffue fra Geismar til Disteldorf, (Düsseldorff), att de wil sende en her hid, vnder pretext aff Freden, dog en Catoliq, for den bewiste Sag; schal beorderis Geismar att komme her tilbage igen, og lade alting der vdi god forhaabning.“

28. „Lod Jeg om afftenen Kloch 5 kalde Voriß Søn P: friderich til mig, vdi voriß Conseil, for att Informere hannem om den Mariaje imellem den Rom: Konge og voriß Datter P. Sophie hedewig, huilket berode allene paa hendiß resolution, om hun kunde antage information vdi den catolich religion, og om hun kunde Sig dertil resolvere.“

29. „Vnderschreff Jeg tractaterne med Engeland og Holland oprett, og schal i Morgen en Expres aff voriß laqeier offuerbringe dem til voriß anvojé Lente vdi holland til widere ratification.“

Tillæg.

A. Utrykte (egenhændige) Bidrag til Christian den Femtes Historie.

Foreerindring.

Til de meer eller mindre urigtige, eller løse og mangelfulde Forestillinger om denne Konges personlige Charakter og Egenskab, saavelsom om hans Regiering, der især som Følge af den bekiendte Bog af Riegels (fra 1792) have dannet og forplantet sig, høre ogsaa følgende: 1) at han som Regent var uvirksom, sløv, sorgløs, og overlod Alt til Ministre, Yndlinge, det ham omgivende Hofpartie, o. s. v. særdeles i de ti sidste Aar af hans Regiering. (Riegels S. 434. 35. „Christian regierede ikke selv“ — „Ministrene, det Rothske og det Knuthske Partie, høstede Enevældens Frugter i Christians sidste ti Aar“ — „Ingen vendte sig til ham, Alle til hans Secretairer“ — „Kongens egen Villie spores ikke“ — „Enevælden bestod i at Kongen vilde det, hans Collegier, eller Hofpartierne vilde“ — „Adspredelser, Ustadighed, Sandseløshed havde udvristet Scepteret af hans Haand, og Hofkrybet var strax tilrede, for at føre sig det til Nytte,“ o. s. v.). Hans egenhændige Dagbøger og de vidtløftige Aarbøger eller maanedlige Journaler over alle afgiorte Regieringssager, som han deels selv førte, deels lod skrive af Andre[1]), modbeviser tilstrækkeligt en slig Uvirksomhed og Sløvhed hos Kongen; og det netop i hans sidste ti Regieringsaar. Man vil tværtimod erfare, at Christian V. havde en stærk Lyst og Tilbøielighed til politisk Virksomhed, og i diplomatiske Underhandlinger udviklede en vedholdende Aarvaagenhed og Opmærksomhed. Hans energiske Optræden

---

[1]) Jf. N. Hist. Tidsskr. I. S. 485. Her kan tilføies, at de sidstnævnte (for 1695—1698) ere indrettede af løse Ark eller Hefter for hver Maaned, som først ved Aarets Slutning ere indsatte i et Bind. Dette er skeet, forbi kun den sidste Rubrik „Geheime Cabinets-Sachen“ er indført med Geh. Raad Jessens egen Haand; alle øvrige Rubriker for inden- og udenlandske Sager i hver Maaned derimod med en anden, zirlig, mig ubekiendt Haand. At Aarbogen for 1699 savnes, beviser derfor et engang, at den ikke har været ført i Maanederne Januar til Julius af Kongens sidste Leveaar, da disse Maanedshefter, der endnu have været løse, kunne, ligesom saa mange andre Papire, være forkomne. At disse maanedlige Journaler, hvis Indhold mest gaaer ud paa udenlandske Sager, ere førte paa Tydsk, ved Jessen, eller under hans Tilsyn, forklares i øvrigt let deraf, at disse Sager den Tid og endnu længe derefter, laae under det tydske Cancellie, hvis Oversecretair Jessen var.

imod Hertugen af Gottorp i forskiellige Stillinger, imod Lüneborg og Brandenburg, og selv mod den forenede engelsk-hollandske Overmagt under Krigen med Ludvig XIV. (1690. 91), og den Kraft og Værdighed, hvormed Danmark, forenet med Sverrige ved Alliance-Tractaterne af 1691 og 1693, kunde hævde sin frie Handelsfart mod de store Sømagter[2], tale i det mindste hverken for den Aandsslovhed, den Ligegyldighed og Ulyst til Regieringssager, man i Almindelighed har tillagt Christian V., eller for den Urygtighed, som overhovedet forudsættes hos hans Ministre, efter Griffenfeldts Tid. Endvidere kan dette Beviis bestyrkes ved en heel Deel af Kongens Papire og egenhændige Udkast og Optegnelser, som endnu ere bevarede, skiøndt efter al Sandsynlighed kun som Levninger af mange flere efterladte Brevskaber. Det er af disse jeg nedenfor har meddeelt et Udvalg af forskiellige Slags Udkast, baade paa Dansk og paa Tydsk, tildeels saadanne, der af Kongen ere forelagte i Conseilet, eller deres Indhold der foredraget. De kunne afgive et Beviis paa, at Christian V., uden at have Stilen i sin Magt i noget af disse Sprog, dog ret vel var i Stand til (hvilket ogsaa Aarbøgerne endnu meer lægge for Dagen) at kunne overtænke Regieringssager af forskiellig Natur, og samle sine Tanker og Meninger om samme; ligesom at Kongen ikke allene befattede sig med Krigsvæsenet til Lands og til Søes, og den udvortes Politik, men ogsaa med Finantserne og Landets indre Tilstand, i sine egenhændige Udkast og „Memorialer". At i øvrigt Sagerne gik igiennem Collegier, Ministre, Oversecretairer o. s. v., var jo Administrationens indførte Gang, dengang, ligsom endnu; at Kongen havde en stor Deel af Dagen tilovers til Adspredelser, Taffer, Jagt, Reiser m. m. kan ikke negtes; men Regieringsvirksomheden var ogsaa uendeligt mere indskrænket paa en Tid, da f. Ex. Biskoppen i Aalborg Stift i et heelt Aar (1702) modtog 7 Breve fra Kongen og fra Cancelliet. (Fort. til J. Bircherods Dagbøger, S. XVII).

2) At Christian den Femte „end ikke forstod Dansk" har C. L. Baden stræbet i sin Danmarks Historie (V. S. 214) og giort det rimeligt, om han i yngre Aar talte Dansk, og „om han var Sproget saa mægtig, at han kunde skrive det". Da Udtrykket, „at kunne skrive et Sprog", kan modtage saa forskiellige Udtydninger, maa man vel sige, at Christian V. ikke kunde skrive Dansk i en correct stilistisk Form,

---

2) Jf. herom den interessante Afhandling: „Danmarks og Sverriges Forbindelse til de neutrale Handelsrettigheders Beskyttelse i A. 1690—1693" af H. C. Reedtz. (Skand. Lit. Selsk. Skrifter. XXI. Bd. 1826. p. 99—156).

hvor det kom an paa et længere og sammenhængende Foredrag; men at han ikke desmindre skrev Dansk som det Sprog, hvori han fra Barndommen har været vant til at tale — saavel som i det Tydske; men saaledes, at han dog altid naturligst og lettest udtrykte sig skriftligt paa Dansk; og at, naar man vil finde noget Eiendommeligt eller Charakteristisk i Kongens Udtryksmaade, maa man søge det i hvad Christian V. skrev paa Dansk. Om orthographisk Rigtighed kan her ikke være Tale; i den Henseende er Kongens Dansk og Tydsk omtrent lige slet; men endnu slettere staves i Almindelighed franske Ord, saa vel som Steders og Personers Navne. Af de ikke ganske sieldent i Dagbøgerne forekommende latinske Udtryk og Former, tør man vel slutte, at Kongen, uagtet hans, som det synes, temmelig forsømte Ungdomsunderviisning, dog maa have lært noget Latin, hvoraf et og andet har fæstet sig i Hukommelsen. De nedenfor meddeelte Udkast og Optegnelser med Kongens egen Haand (som, paa Stavemaaden nær, ere afskrevne med al Nøiagtighed) ville tilstrækkeligt oplyse, hvad her er sagt. I øvrigt maa erindres, at de næsten alle tilhøre de sidste 11 Aar af hans Levetid, i hvilke hans legemlige Svaghed begyndte og udvikledes; ligesom man ogsaa kan lægge Mærke til, at hvad Kongen vilde nedskrive for sig selv (Dagbøgerne, Regnskabs-Udtog m. m.) blev skrevet paa Dansk; hvad han derimod vilde meddele Conseilet og Ministrene, oftest paa Tydsk; dog ikke hvad der angik Sø-Etaten, ligesom for en Deel ogsaa Landmagten.

3) At Christian den Femtes Sorgløshed og Uvirksomhed i Regieringssager ogsaa strakte sig til Statens Pengevæsen; at en almindelig Uorden derfor herskede i Statsfinantserne, og at Kongens egen ubegrændsede Ødselhed, (thi saaledes omtales den ved hver Leilighed hos Riegels) fornemmelig i Raadegaver og Foræringer til Yndlinge og Fortrolige, var en Hovedgrund til Landets Forarmelse og til den gieldbundne Stand, hvori Statscassen fandtes ved Kongens Død. Denne, efter den anførte Forfatter optagne Forestilling finder vel allerede Bestyrkelse i Molesworths Udtryk om den i Tiden imellem 1680—90 herskende Svaghed i Danmarks Finantser; ligesom i den af Christian V. efterladte, skiøndt dog ikke betydelige Statsgield, i Trangen til gientagne overordentlige Skatteudskrivninger, og andre historisk oplyste Omstændigheder i Landets indre Forfatning. En nøiere Undersøgelse af Kilderne til den danske Finantshistorie under denne Konge vil dog upaatvivlelig begrændse Forestillingen om en saa almindelig Forvirring, Uorden og Ødselhed i Statens Huusholdning, som man

maatte tænke sig den under Christian den Femtes Regiering, i Følge Fremstillingen hos Riegels, hvilken dog, som bekiendt, mere bestaaer i Declamationer og Beskyldninger, end i factiske Beviser. — Vi erfare nemlig, at i det mindste fra 1680 til 1699 have de aarlige Finantsregnskaber, Budgetter og Reglementer været førte med Nøiagtighed og i en god Orden; at man vel ikke har kunnet bringe Udgifter og Indtægter i Balance, og snart ved extraordinaire Paalæg, snart ved Laan, har maattet hielpe paa det aarlige Deficit; ligesom at det har været de sædvanlige Hovedkilder, nemlig Statens Kræfter overstigende Udgifter til Land- og Sømagten, samt til Hof-Etaten, hvoraf Underbalancen i Finantserne især har havt sit Udspring. Man kan derimod hverken med Grund beskylde Christian V. for sløv Sorgløshed og Ligegyldighed ved hiin vigtige Deel af Statsstyrelsen, eller for en saa stor Tilbøielighed til overdreven Ødselhed, som Riegels tillægger ham. Det første modsiges allerede ved Kongens efterladte Papirer, hvoriblandt findes en Deel egenhændige Beregninger fra forskiellige Aar over Statsudgifterne, Udkast til Budget og Reformer i Udgifterne, m. m., som viser, at Kongen idelig selv har været sysselsat med denne Gienstand. Jeg henviser i øvrigt til hvad forhen er oplyst om de Midler, hvorved Kongen søgte at være nøie underrettet om Forholdet imellem de aarlige reglementerede Statsudgifter og Ressourcerne til at udrede dem (I. S. 487—91) og vil her (da en fuldstændig Oplysning af Finantstilstanden vilde udfordre en egen Fremstilling) kun tilføie nogle Ord om Gielden og Finantsernes Deficit, ved Begyndelsen og Slutningen af Plessens Administration; ligesom en Oplysning om Tilstanden af Kongens private, eller saakaldte Chatol-Casse, under hans hele Regiering; da selv ved en saadan Oplysning Beskyldningen for Uorden, Ligegyldighed og grændseløs Ødselhed hos denne Konge kan giendrives.

Det er tilforn, paa ovenanførte Sted, viist: at i A. 1681 (da det hele Udgifts-Budget udgiorde 1,897,993 Rdlr.) var, saavidt skiønnes kan, Beløbet af den egentlige Statsgield 1,021,500 Rdlr. og den aarlige Rente heraf 50,928 Rdlr. Efter den (ovenfor S. 258) omtalte originale Extract af Finantsernes vel ordnede Budget for 1682, som er det Aar, hvormed Plessens Bestyrelse begyndte, vare Indtægterne anslagne til 1,908,887 Rdlr.[3]), Udgifterne (318,454 Rdlr. høiere end i 1681) til

[3]) Af Danmark: 959,485 Rdlr.; af Norge med Island: 434,000 Rdlr.; Hertugdømmerne: 361,392 Rdlr. og Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst 154,000 Rdlr.

2,261,447 Rdlr.[4]). Der blev saaledes et Deficit paa noget under 800,000 Rdlr., som man har behøvet at dække ved de »extraordinaire Paabud« og »Kopskatten«, der findes anførte bagefter Totalsummen paa de ordinaire Statsindtægter, men uden at nogen forud antagen Sum paa hine Paabud er tilføiet. Heller ikke har dette Budget nogen Angivelse af den udenlandske Statsgields Beløb i 1692. Derimod findes her — bag efter de bestiende Udgifters Hovedrubrikker — ansat »Gielden til 1ste Januar 1692«; for saa vidt den bestod i Restancer, som Regieringen var skyldig i de civile og militaire Besoldninger, nemlig til de Militaire i Danmark 465,364 Rdlr. og til Hof- og Civil-Etaten 235,554 Rdlr., i Alt: 700,918 Rdlr. Har det kunnet lykkes Plessen, at faae — som Kongen selv kalder det — »dette Hul stoppet«, og den øvrige Capital-Gield (i det mindste indenlands) ikke har været større i A. 1699, da Christian V. døde, end omtr. 550,000 Rbdlr., saa maa den Roes, som tillægges hans tiaarige Finants-Bestyrelse, vel ikke have været ufortient.

Et af de Midler, man maatte anvende for at bøde noget paa det Manglende i de ordentlige Indtægter, var den 1694 udskrevne saakaldte »Forstrækning«: et indenlandsk rentebærende Laan, som fordredes af rige eller formuende Embedsmænd, adelige og uadelige Godseiere, enkelte offentlige Stiftelser, Bispopper, Præster og Andre. Samtlige Creditorers Antal var i det Hele 348, Laanesummen var forskiellig efter Stand og Formue hos Laanerne, der vare inddeelte i 9 Classer, efter deres forudsatte Evne (nemlig til 4000 Rdlr., hvoraf Antallet kun var 12; til 3000 Rdlr., hvoraf findes 15 paa Listen; dernæst til 2000, 1500, 1000, 800, 500, 300 og 200 Rdlr.). Den betydeligste Creditor var Kiøbenhavns Universitet, hvis Laan, deels i Specie, deels i Kroner, udgiorde 68,000 Rdlr.; de faa andre taxerede Stiftelsers Bidrag til dette tvungne Laan var ikke betydeligt. Geistlighedens var heller ikke stort (en stor Deel Præster have uden Tvivl af Mangel paa Evne maattet fritages); f. Ex. af hele Fyens Stift 1400 Rdlr., af Aalborg Stift 1500 Rdlr. o. s. v. Hele Laanesummen steg til 825,993 Rdlr., hvoraf et Aars Rente til 5 pCt. saaledes som den udbetaltes i 11te Junii Termin 1696, er beregnet til 16,259¾ Rdlr. Desuden betaltes i samme Termin endnu 2679 Rdlr. i

4) Heraf til Landarmeen i Danmark alene: 1,116,207 Rdlr. — altsaa noget over Halvdelen af samtlige ordinaire Statsindtægter; Armeen i Norge: 235,240 Rdlr. Sø-Etaten: 320,000 Rdlr. (altsaa ikke ½ af Armeen i Danmark); Hof- og Civil-Etaten: 530,000 Rdlr.

Rente til andre indenlandske Creditorer fra A. 1694 og 1696, hvis Fordringer udgiorde 41,821 Rdlr. i Capital. Herunder er hverken indbegrebet Renten af anden og ældre indenlandsk Gield, eller af den udenlandske og i Hertugdømmerne stiftede, hvoraf Renten betaltes i Kieler Omslag, og hvis Beløb mangler i ovenmeldte Budget for 1692. Der findes unegtelig Spor til, at Plessen har forbedret Finantsernes Tilstand, og formindsket den indenlandske Gield, uden at der senere, efter 1694, er blevet udskrevet noget tvunget Laan, eller »Forstrækning«; den udenlandske Giæld synes derimod 1699, eller ved Christian V. Død, at have staaet ved det samme Beløb (een, eller maaskee halvanden Million), som i A. 1681. Man seer derimod af de sidste Renteanviisninger under Christian V. (til 11 Jun. 1699), at det 1694 udskrevne »Forstræknings-Laan« var i sin Capital bragt ned fra omtrent 326,000 Rdlr. til 116,450 Rdlr., og Renten (5 pCt.) fra 16,251 til 6018 Rdlr. Derimod udgiorde Capitalen af endeel ældre og nyere indenlandske Gieldsposter fra A. 1672—1698 i Alt 230,000 Rdlr., hvoraf den anviiste Rente (6 pCt.) var 13,842 Rdlr. I øvrigt sees det af Protocollen over Gielden og Renteanviisninger, at ogsaa under Christian V. skeete der jævnligen Afdrag paa mindre indenlandske Gieldsposter ved Overdragelse af Kongetiender, af Kaldsrettighed, og ved Afhændelsen af enkelte Bøndergaarde af Krongodset.

En videre Undersøgelse af de i Archiverne bevarede Statsregnskaber og Gields-Protocoller har jeg maattet forbigaae. Hensigten var her ikke, at levere Danmarks Finantshistorie under Christian V. Regiering; men kun et Bidrag til at berigtige Forestillingen om en almindelig Uorden i Statens Pengevæsen under denne Konge, som vi modtage af Riegels, og om Christian den Femtes personlige Ligegyldighed og Ødselhed i sine Udgifter; særdeles i Foræringer og Naadegaver. Hvad de sidste angaaer, da viser Reglementet for Civil-Etaten, til hvilken Grad Pensioner endnu paa den Tid vare indskrænkede her i Landet; saaledes at man, efter vor Tids Skik og Indretninger, ikke let kan giøre sig Forestilling om, hvorledes det i Slutningen af det 17de Aarhundrede er gaaet de civile Embedsmænd, som for Alderdoms og Svagheds Skyld maatte afskediges, eller deres efterladte Enker og Børn. Hvad Kongens private Gavmildhed imod Yndlinge og Fortrolige angaaer, da er det ikke usandsynligt, at denne Egenskab har hørt til de naturlige Træk i hans Charakteer; men Udmalingen af dens Virkninger og Følger har Riegels, efter sin Sædvane, overdrevet indtil den høieste Yderlighed. Naar han saaledes f. Ex. vil foregive, at

Christian V.'s Maitresse, Jomfru Moth, siden Grevinde af Samsøe, modtog af Kongen over 100,000 Rdlr. om Aaret, imedens den regierende Dronning Charlotte Amalia ikke havde meer end 20,000 Rdlr. aarlig i »Deputatpenge« (Enkedronningen, Sophia Amalia, derimod 50,000 Rdl.), saa er dette en reen opdigtet Forudsætning, der mangler al historisk Grund, ja endog enhver Muelighed. Der gaves ingen anden Kilde, hvoraf en saa enorm Pension kunde tilflyde bemeldte Frue, end Christian den Femtes private, eller Chatol-Casse, hvis Tilstand og aarlige Indtægts- og Udgifts-Budget med den største Nøiagtighed, kan lægges for Dagen, efter Kongens egenhændige Regnskabs-Extracter, lige fra 1670 til det sidste Quartal før hans Død. Den eneste Post i disse Extracter, hvorunder Udgifter af den Art, som den her berørte, kunde henføres, er den aarlig gienkommende Rubrik: »Endnu udgivet«, hvis Formaal ikke nøiere angives. Denne aarlige Udgiftspost, der maa indbefatte Alt hvad Kongen umiddelbart har ladet sig udbetale af sin Privatcasse, er meget ustadig, og varierer i disse 29 Aar imellem 19—20,000 Rdlr. og 30, 40, 50—60,000 Rdlr. (Kun et eneste Aar, 1681, har den, af ubekiendte Aarsager, naaet den ganske usædvanlige Sum af 114,900 Rdlr.) Man seer heraf (om end ikke Tingen selv var alt for urimelig) Umuelighed af at Christian V. (som desuden havde sine to Sønner Gyldenløverne, der uden Tvivl aarlig have modtaget et anseeligt Tilskud af Chatolcassen) har kunnet anvende en Tønde Guld om Aaret allene paa deres Moder.

Endskiøndt vi dermed ingenlunde ville negte, at Forholdet imellem den under Christian V. til Hofholdningen, Appanagerne og Chatolcassen tilsammen anslagne Sum, og den hele Statsudgift, maa ansees som meget ufordeelagtigt og byrdefuldt for Staten, naar det f. Ex. sammenlignes med vor Tids Forhold [10]): ville vi dog derfor endnu ligesaa lidt tillægge Christian V. overvættes Ødselhed, naar Hensyn tages til Tidsalderens almindelige Skik og Hofpragt, (i Sammenligning med det Sachiske Hof kunde det danske vel endog kaldes sparsomt) som han overhovedet enten kan tillægges Uorden og ligegyldig Skiødesløshed i Pengesager, eller lav Egoisme i Anvendelsen af sine Indtægtskilder. Det første

10) Vi kunne tage et enkelt Aar (1694) til Exempel. Reglementet for den hele Hof-Etat, Hofholdningen og alle Hoffet vedkommende Udgifter udgiorde for dette Aar 190,345 Rdlr.; Appanagerne 124,966 Rdlr. og Chatolcassens Indtægter 154,400 Rdlr., tilsammen 469,711 Rdlr. eller noget meer end 1/5 af den hele Stats-Udgift, naar man fraregner Udgifterne af Chatolcassen (2,242,777 Rdlr.) I det sidste Udgiftsbudget under Christian VIII. for 1848 udgiøre bemeldte 3 Rubrikker (iberegnet Bygnings-Udgifterne) tilsammen kun noget over 1/12 af alle Statsudgifterne.

kan bl. a. modbevises ved det nøiagtige Tilsyn, han sin hele Regjering igjennem førte med sin private Casse; (man kunde paa en vis Maade kalde det hans »Civilliste«, da den havde sige egne, bestemte Indtægtskilder). Det sidste ved de betydelige Summer, han af denne Art af Civilliste hengav til saadanne Statsgjenstande, der især vare ham magtpaaliggende, og det fornemmelig Marinen, paa hvilken han lige fra 1678 til 1690 af sin egen Casse aarligen anvendte Summer fra 10 eller 20,000, lige indtil 118,000 Rdlr. i eet Aar. I enkelte Aar anviste han ogsaa af samme Kilde et ikke ringe Beløb til Landmilitien (f. Ex. 1677 i Alt 108,000 Rdlr.); undertiden maatte »Zahlkammeret" eller Statscassen hjelpes ved umiddelbare Tilskud af Chatolcassen (f. Aarene 1692, 93, 94 og 96[11]). Af denne Casse udredede Kongen endvidere en Deel af sin Søster Vilhelmines Udstyr i 1671, og 1692 Kronprindsens Reiseomkostninger med 50,000 Rdlr. foruden 3,200 Rdlr. til et Sølv-Reisetaffel, 1690 og 91 Udgifterne til en Lyst-Jagt, som Kongen lod bygge; ligesom der af Chatolcassen aarligen anvendtes større eller mindre Summer paa de kongelige Bygninger. Fra A. 1683 eller 84 lige til Kongens Død finder man desuden en mærkelig Forøgelse i Rubrikken »Nytaar, Qvartaler og Benaadninger«. Vi skulle nedenfor meddele den forefundne Liste over et Quartals Udgifter under denne Rubrik for Kongens sidste Leveaar (1699): hvoraf sees, at han deraf deels har tildeelt Prindserne og Prindsesserne Tilskud til deres reglementerede Deputat eller Appanage; deels lønnet sin Overbygnings-Inspecteur, sine Hofpræster og Livlæger, Kammerjunkere, Kammertienere, Hofgartnere, m. fl., og pensioneret enkelte Videnskabsmænd (den berømte Ol. Rømer f. Ex. med 1,500 Rdlr. aarlig), Malere og andre Konstnere. Vi ere dog i det mindste ligesaa beføiede til at sige: at Christian V. var berettiget til en saadan Anvendelse af Penge af sin Privatcasse[12]), som Riegels, uden noget egentligt Beviis, kalder Chatolcassen »alle de kongelige Yndlingers Oliekrukke«.

---

[11]) Man finder yderst sieldent, at noget er tilbagebetalt fra Rentekammeret eller Statscassen af disse Kongens Forstrækninger; i det Hele kun 16,600 Rdlr. i de to Aar 1690 og 91.

[12]) Det er, som nedenfor vil sees, omtrent fra A. 1686 lige til 1698, at Udgiften under denne Rubrik er mærkeligt foreget; hvortil Grundene maaskee kunne findes, hvis muligen engang de egentlige Aarsregnskaber for Christian V. Chatolcasse skulde opdages i Archiverne. Jeg har kun forefundet en enkelt Liste paa den saakaldte „Nyt-Aars-Rulle" (samtlige Kongens Udgifter til Foræringer i Julen og til Nytaar) for 1699; hvis hele Beløb er 15,151 Rdlr. Deraf udgjorde Dronningens Julegave: „En Deel Galanterier, saasom Baand, Palatine, Muffer og adskilligt Smaatøi": 178 Rdlr.; og hendes Nytaarsgave 5000 Rdlr. Kronprindsen fik til Jule-

Den kongelige Privatcasses Hoved-Indtægter under Christian V. bestod i Øresunds-Told,[13]) samt Indkomsterne af Bergens Told og af de nordenfjeldske Stifter i Norge; desuden en aarlig Afgift af Staden Altona, og enkelte andre uvisse Indtægter; f. Ex. Hamborgernes Recognitioner for meddeelte Sø-Passer til at seile under dansk Flag i Aarene 1691—96. Hele Indtægtssummen for Kongens Privatcasse udgiorde i de 28 Aar fra 1670 til Slutningen af 1698: 4,587,515 Rdlr.; (saaledes efter et Middeltal 168,830 Rdlr.) Udgiften i bemeldte Aar tilsammen 4,376,971 Rdlr., hvilket gav et Overskud af 210,544 Rdlr., hvoraf Frederik IV ved sin Faders Død dog kun forefandt i rede Beholdning 202,000 Rdlr. (som vi erfare af hans egenhændige, nedenfor aftrykte Afregning og Anmærkning.) Herved maa ogsaa bemærkes, at Christian V. ved sin Thronbestigelse forefandt i Privatcassen efter Frederik III. 372,375 Rdlr. i Guld- og Sølv-Mynt. — De aarlig forekommende Udgiftsposter i Kongens Regnskab frembyde en og anden interessant Iagttagelse, foruden de allerede bemærkede. Saaledes finder man, at C (orfitz) Trolle i A. 1670—1679 aarlig (med Undtagelse af 1673 og 74) har modtaget forskiellige Summer (fra 1000 til 5100 Rdlr.) til »Kundskaber« (Spioner), som uden Tvivl især have været anvendte i Skaane, hvor Corfitz Trolle, allerede fra Krigsaarene 1658—1660 havde Forbindelser og Slægt paa sin Frues Side. Den aarlige Udgift til »Juveler, Guld og Sølv« er meget forskiellig (fra 2200 til 30,7000, i A. 1680); og den kan vel tildeels (ved Siden af Udgifterne til den kongelige Huusholdning, hvilke

gave et Par Pistoler og en „Bsique": 71 Rdlr.; Kronprindsessen en Seng, 145 Rdlr., „foruden Paulunud, som var af Engelske Moor, oc er i Schups Regnskab for 256 Rdlr."; Prinds Wilhelm: „et forgyldt Service, bestaaende af Saltkar, Skee, Kniv og Gaffel", og intet videre; Prindsesse Sophie Hedevig, en Haarnaal: 400 Rdlr. Enhver af disse forskielige Personer, undtagen Prinds Wilhelm, fik tillige en Nytaarsgave af 500 Rdlr.; Prindsessen af Hessen-Homburg: 200 Rdlr., uden anden Foræring. Desuden er anført, uden nøiere Bestemmelse: „Udgivet 5000 Rdd." Endelig udgiør den egentlige „Nytaarsrulle" — eller Listen over Nytaarsgaverne til Hoffolket, ligefra Overkammerjunker Knuth (300 Rd) og Dronningens Overhofmesterinde (100 Rd.), ned til „den blinde Snedker i Haven" (10 Rd.) 78 Pager og Laqueyer „à 4 Rdlr." og til 20 Postvognskudske „à 1 Rdlr." — i Alt 2687 Rdlr. (Blandt en Mængde andre Personer hørende til denne Nytaars-Rulle, findes ogsaa „Byens Skole" 20 Rdlr.; Gotfrid Konstdreier 12 Rdlr, Pagernes Hofmester 12 Rdlr. og Præceptoren 8 Rdlr.; en Gartner i „Lysthaven" og en paa Amalienborg, („Mester Adam") 4 Gartnere, i Kiøkkenhaven, i Dronningens og Kronprindsens Have og paa Jægersborg, 6, 8 til 12 Rdlr.; Hans Kongel. Høihedś „Fiolons", 12 Rdlr.", Skalmeiblæserne" ved Fodgarden, 8 Rdlr. osv.

13) Kongens Regnskabs-Udtog fremvise en mærkelig Ustadighed i Beløbet af denne Told, der falder lavest i A. 1672 og 1673 (nemlig 22,000 og 23,000 Rdlr.) høiest: 1679 da den indbragte 131,000 Rdlr.

findes ansatte undertiden til henved 90,000 Rdlr. aarlig) [14]) henregnes til det, som kunde give Anledning til at tillægge Kongen Ødselhed. Men endnu mere paafaldende, og knap forklarlig, er Udgiften til Klæder, som umueligen kan have været for Kongens Regning eller Forbrug allene, da denne Post hvert Aar har udfordret Summer, fra 2—3000 Rdlr. indtil 9—10,000, ja endog 14,600 Rdlr., som i A. 1681. Imidlertid maa det vel antages, at hvad der ved nogle Aar udtrykkelig er anført »for Klæder og Lintøi«, maa gielde for alle Aar, hvilket noget nedsætter denne Udgifts for hiin Tid uforklarligt høie Summer, hvis vi skulde tænke os dem anvendte allene til Kongens egen Paaklædning.

---

1. "Memorial das Civil-Wesen und reglements betreffend."

„Den 23. November 1689." [15]).

1. Die Reduction im Oldenburgischen, und das bei allen überflüssigen, große und kleine Bedienten.

2. Daß solche reductionen ebenfals in unsern Theil von Slesvig und Holsteinischen ergingen, und alles unnöthige abgeschaffet. (Die Reglements im Sleswigschen und Holsteinischen, und darzu gehörige Posten, sind auch in so weit reduciret; bis es noch einß wird durchgesehen werden.)

3. Allhier in Denemark und Norwegen were ebenfals solche reduction zu machen (derjenigen) so unnöthigePensions und Gage bekommen.

4. Reducirung der überflüssigen Bedienten bei der Cammer und Cantzleien, so nicht nöthig, und gar der andern Collegien-Bedienten.

---

[14]) De reglementerede Summer ere i denne, som i andre Poster, meget afvigende i forskiellige Aar. I 1694 er i det originale Civil-Statens Reglement opført til Kiøkkenet, Extra-Spiisning paa Reiser og Kostpenge, i Alt 57,700 Rdlr., til Viinkielderen 18,500; til Øl 5000; til Bageriet 5000; til Conditoriet 4200 Rdlr.; i Alt 90,400 Rdlr.

[15]) Der forefindes et andet egenhændigt Udkast af Kongen dat. „den 8. Nov. 89", som har den Udskrift: „Memorial angaande Kammer- og Landtwesendt, 1689, den 8. Novemb.", og i det Væsentlige er overeensstemmende og næsten ligelydende med det her meddeelte. Et Par enkelte Puncter, som ere noget afvigende, eller mere udførlige i den forstnævnte Memorial, ere afskrevne efter denne.

5. Reducirung der überflüßigen Ober-Kriegs, Land- und Unter-Commissarien, Ober- Unter-Proviantmeister, Amtschreibers, Schreibers, Vögte etc.

6. Die Bestrafung der Commissarien, so bei der letzten Transports nach England nachlässig gewesen, und Anderer Ihrer schlechten Haushaltungen genau zu examiniren.

7. Daß Sie auf der Cammer alle diejenigen, so die Intraden in händen (haben) zuhalten, daß sie es richtig eintreiben, und jährlich Ihre richtige Rechnung einliefern, und sie strax wieder expediren.

8. Was die Avancirungs-Gelder, so die Commissare an die Regimenter liefern, thun sie nicht von den Ihrigen; sondern der Bauer, und theils Proprietarien, bezahlen es wohl voraus; und sie genießen doch ein ansehliches von den Regimentern zu Pferde, als zu Fuß. Ob sie nicht billig solches wieder ersetzen sollten? Und ist wohl zu besorgen, daß daher die vielen Executionen, und daß bald der eine Beamte, bald der Commissar sie ruiniret: und ist zu bedenken, wie solche Executiones zu moderiren.

9. Daß alle die kleine Auflagen, wovon wir selber kein Nutzen haben, sonder andere Leute beschweren, mehr als die Contributiones, deshalber alle dergleichen abzuschaffen.

10. Daß alle ausgegangene Verordnungen durchgesehen, sowohl von der Cammer, als Cantzlei; die welche hochnöthig zu observiren, muß stricte übergehalten werden; dargegen wiederum alle die so schädlich den Städten, und dem Lande zu ruin, und uns zu keinen Nutzen, abgeschaffet. NB. Verordnung wegen der Brauerei ist schädlich. NB. observirung der Maaße und Gewichtes wäre nöthig.

11. Auf was Weiße der Credit wieder könnte retabliret werden? Und ob es nicht wie eine Banco konnte eingerichtet werden?

12. Wie die Zahlkammer könnte eingerichtet werden, daß man richtig für der Banke bezahlte, und alle Gelder erst hie her kämen; doch daß die militie ihre assignation behielte.

13. Wie das Loch erstlich wieder zu stopfen; nemlich was wir schuldig an die Militie (zu bezahlen), wie auch vornehmlich der (den) See-Officiren und Bedienten — ist höchst nöthig; sonsten kommen wir niemals recht in unsere Einnahme und Ausgaben.

14. Daß man allen Fleiß thäte, so möglich, daß wir unsere eigene Manufactur-waaren, so im Lande sich finden, beneficiren, auf daß man das Geld, so viel möglich, im Lande behalten konnte; insonderheit wie die Wollen manufactur im Stande kann gehalten werden, wodurch unsere militie und Matrosen könnten in guter Kleidung erhalten werden.

15. Ob nicht die Zölle könnten verpachtet werden, wie die Consumtion; und wie es kommt, daß es nicht bereits geschehen?

16. Wie das Saltzwesen am besten einzurichten, entweder mit Termöllen (?) oder mit dem Lüneburgschen Saltz?

17. Das keiner ohne expres Bewilligung seine Gage sich selber abkürzen darff in den Abgaben von seine Güter oder Contributionen.[16]).

18. NB. Hiebei ist nöthig, daß wenn nun eine reduction vorgenommen, daß aller und Jeder, so bei der Expedition, oder solche unter Händen (hat), alles ins Geheim, so viel möglich, gehalten; und mir hernach nicht überlästig fallen mit solicitiren für ein oder Ander, so durch diese reduction cassiret; viel weniger etwas schriftliches deshalben expediren lasse. NB. Luxdorph wegen der Expedirung zu Kolding angehend der Priester.

2. "Ungefärliche Gedanken bei itzigen Conjuncturen, December, Anno 1690."*).

Man sollte fast ballanciren, ob der Friede oder Krieg prevaliren sollte, indeme man in einen oder in andern, auff gewisse Maße, seine Sachen wol machen könnte. Im Frieden ist Alles sicher und kann man das seine conserviren; man kann aber auch durch stetige Jalousie von den benachbarten sich consumiren. Im Kriege gehet es nach dem was Gott und das Glück will; wenn das mit ist, und eine gerechte Sache, Gute Alliance, worauf zu bauen, erwirbet man gloire, conserviret das Seine, und gewinnet mehr dabei. Wenn aber nichts darbei zu erwerben, oder sonsten avantages zu verhoffen, ist es besser den Mittelweg zu halten, sich

[16]) Ingen maa selv anvise sig sin forfaldne Gage, ved Afdrag i Landskat eller Contributioner. (I det andet Udkast staaer; „Daß keiner selber seine Gage aus seinen eigenen [Abgaben] suchen darf, ohne expres ordre.")

*) Jvf. Dagbogen, 1690. d. 8de December.

nächst Gott auf sich selbsten verlassen, und die Conjuncturen weiter ansehen wie die sich werden anlassen.

1. Unsere affaires seint darhin gerichtet, erstlich eine defensif-Alliance mit Engelland und Holland zu schließen, das Commerce-Wesendt und die pretentionen mit Holland abzuthun, dem Keiser gegen gewisse Conditiones 4000 M. unter dem Namen von Contingent zu Hülfe zu senden, und denn (dann) nachgehends mit Frankrig (NB. wenn Er gewisse jährliche Subsidien gebe) einen Neutralitets-Tractat zu schließen.

2. Wie wir mit Schweden, oder auch allein, die mediation unter den kriegende Theilen übernehmen.

3. Wenn wir mit Frankrig und Schweden einige Messures fassen könnten wegen der Mediation, würde man dadurch Gelegenheit haben, ein oder andertheil nach gutfinden preferablement vor Schweden zu obligiren.

4. Wan nun Engelland und Holland die forseiende Tractaten nicht terminiren wollten, zu versuchen, ob nicht anstatt gegen Frankrig, wobei keine Conqueten zu hoffen, sondern nur eine ruin der armee zu erwarten, gegen Schweden auf den Fuß wie Anno 1674 sich zu engagiren, daß wenn Schweden sich zu Frankrig würde schlagen, wir die Alliirten alsden assistiren sollten, und die Alliirten uns in Frieden-Zeiten NB. gewisse Subsidien geben, um allezeit fertig und in guter postur zu sein.

5. Sollten aber die Alliirten sich darmit nicht begnügen, sondern uns platt gegen „Frankreig“ zu brechen obligiren wollen, wäre es fast besser, stille zu sitzen, und die Conjuncturen was ansehen, bis das man eine sichere Neutralitets-tractat mit Frankreig schliessen könne, es sei conjunctim mit Schweden oder Jemand im Reiche, auf dem Fuß der Condition, so dem Franz: Ambassadeur albereits proponiret worden, oder auch daß man solche messures mit Andere, oder (mit) Frankr: nähme, worbei wir einige reelle avantage zu hoffen.

6. Stünde auch noch zu bedencken, wenn Schweden, durch Frankr: getrieben, sich vertraulich mit uns einließe, und eine offensif tractat machte, so Frankr: guarantirte, worin getheilet würde, was jede partey vor avantage bekommen sollte: solche Sachen seint wohl mehr zu wünschen, als zu hoffen; wäre eine

amusement vor eine Zeit lang; Gott muß man aber den succes aller Sachen einstellen.

3. Projet

Was der Königin könnte geantwordet werden, auf dero Proposition angehend die double mariage und die avantage, so unser Sohn P. Christ: insonderheit dabei haben könnte, mit des Churf. von Brandenborg eigene Tochter.[17]).

1. Wird inebranlablement („In Ebrandlablement") festgestellt, und kan nicht mit guter conscience, noch nach raison d'Estat, noch mit honneur zugelassen oder permettiret werden, daß ein Prinz so diesse Cronen besitzen soll, eine Princessin heirathe, so nicht (von) unser wahren Religion wäre, oder sich zu derselben völlig („fyllig") erklärte und erkennte, nach brandenburgs eigen Exempel in ihre Religion.

2. Diese reflection ist auch bei dem andern Princen zu haben, so lange der älteste Printz noch nicht verheirathet, und mit Erben von Gott beseeliget. Wenn solches geschehe, könnte der andere Printz desto sicherer und ehender solche oder dergleiche Partey versuchen, und eine Princessin so eben nicht unserer religion, alsdan wohl heirathen.

3. Sollte dennoch die Königinn vermeinen, daß die von Ihr gethane Proposition eine Condition sine qua non wäre, daß Printz Friderich auch des Churf: Schwester haben sollte, ohne daß Sie ihre religion changirte,

4. So wäre best, es allerdings plat abzusagen; jedoch könnte wohl, um Zeit zu gewinnen, wegen P. Christian [erstlichen welche Fragen geschehen[18]), und zu sehen, ob die avantage nicht mehrentheils in chimeren bestehe; als

---

[17]) Saavidt af dette Kongens Udkast kan forstaaes, har Dronning Charlotte Amalia villet foreslaae Kongen en dobbelt Forlovelse, baade for Kronprinds Frederik (19 Aar gammel) og hans Broder Prinds Christian (som var i sit 16de Aar) med brandenburgske Prindsesser; den første med Churfyrstens Søster (Elisabeth Sophia, f. 26. Marts 1674; første Gang gift 1691 m. Frid. Casimir, Hertug af Curland; død 1748); den sidste med Churfyrstens Datter (Louise Dorothea, f. 14. Sept. 1680; gift 31. Mai 1700 med Frederik, Arveprinds af Hessen-Cassel; død 1705.

[18]) Først: „gethan werden", og dette udslettet.

5. was Holland zur Statthalterschaft sagen werde, ob sie nicht den Pr. von Nassau darzu schon destiniret, oder vielleicht gar keinen sich aufdringen lassen wollen; und ob die republicaner nicht Scheu („Schewe") tragen werden, einen mächtigen Prinzen, oder einen, von souverainen Hause abkommen, für ihren Chef anzunehmen. Wie auch ob König Wilhelm in Holland als Graf von Holland angenommen werden, wird er alsdann die Statthalterschaft doch nicht verlassen, sondern suchen England und Holland so zu verknüpfen, daß es bei der Engl. posteritet continuire.

6. Im übrigen wenn eine so wohl als das ander impracticabel wäre, müßte man die Sache mit aller Höflichkeit suchen zu bemänteln, und die Königin vor ihre Vorsorge danken, und zu verstehen geben, daß weillen es nicht hätte für uns gelingen wollen, so wünschten wir, daß dero Hr. Brudersohn das Loos möchte zufallen, welche(m) wir es so gerne gönnten, als uns selber.

7. Es ist zwar wahr, daß der Churfürst große „Mittelen" und Gouvèrnements hat auszugeben; es stehet aber darhin, ob er nicht alles selber bedarff, denn er hat noch 3 à 4 Brüder zu beneficiren; seine Schwester Mitteln bestehen wohl in Barschaften, und Juvelen, welche balde consummiret können werden; mit Seiner Tochter wird es eben so sein. Sollte man auch wohl wissen, was Sie nach Absterben des Königs in England von dessen Domainen und Verlassenschaft zufallen werde.

8. Was das Vertrauen („fertruwen") und alliance naturel mit dem Churfürsten angehet, so gründet sich selbe mehrentheils auf eine mutuelle defension gegen Schweden und andre böse Nachbarn; dies ist das rechte Interesse beiderseits, daß man sich precautionire conjunctim, und ein wachendes Auge haben anff unsere Widerwärtigen, obschon wir keine alliance hätten, oder nähere Verbündniß mit mariage.

9. Sonsten wäre wohl zu observiren und in Consideration zu ziehen, daß alles so wir bisher von dem Churfürsten begehret und mit Ihme durch Fuxen geschlossen, nicht gehalten worden; NB. der (die) Schleswigsche Sache, Hamburgsche und andere, wie auch das Elbezoll-Wesen, so noch da hin stehet[19]) ob sie es recht meinen, oder nicht.

---

[19]) Saaledes at det endnu er uafgjort.

Sehr übel wenn solche(r) Freunde Kopf folgen, die nichtes gutes einem gönnen, ohne daß man „fast“ (fest) eingehen muß, was Ihre Fantasien feindt; doch ist aus allen Bösen das beste zu erwählen, und sich nicht allemahl dupiren zu lassen.

[Udenpaa har Kongen skrevet: „Angande (angaaende) Dronningens Proposition. an. 1690, ubi Dec.“)

4. "Gedanken wegen Administration oder Einrichtung der Financen."[20]).

1. Ist von Nöthen daß der Ob: Rent: Brand sich dechargire von andern affairen, und des Commissariats, auf daß er bey den Financen bliebe, und als ein Controleur general die Einnahme und Ausgabe berechne, und zu dem Ende 3 als Buchhalters hielte, als einen zur Einnahme, einer zur Ausgabe, und der dritte zu den Schulden; oder als ein Cassirer wäre.

2. Und weillen wir uns selber vorgesetzet, zum wenigsten alle Monat, des Ob. Rent. M. Berechnung mit etliche, so wir zum Conseil de finance mit zuziehen wollen, durchzusehen und selbige uns vortragen lassen; der Tag könnte Monatlich gesetzet werden, der erste Mittelwoche („Mitelwog“) in einem Monat.

3. würde als den zu deliberiren sein bey der rechnung 1. der Abgang eines oder andern Monats, wie das zu ersetzen. 2.

4. wie der Credit bey zu behalten und conserviret. 3. wie die Intraden am best könnten vermehret; 4. und dasjenige verbessert, so bis anhero nicht wohl administriret, oder auch negligiret worden.

5. Mußte auch allemal bey der Rechnung die in jeden Monat ausgegebene assignationes produciret, um zu wissen was bezahlet oder nicht; auf daß wir in diesem Conseil de Finance resolviren können, was nöthig zu bezahlen im nachfolgenden Monat, und dann dasjenige so wir resolviret, in unser und des Ob. Rentm. protocol zu notiren.

6. Wenn wichtige relationes oder Memorialien von der

---

20) Saavel denne, som den følgende Artikel, ere uden Tvivl skrevne i Slutningen af A. 1691. (s. ovenf. S. 255. 56.)

Cammer, Comissariat oder Holm („Hollem") einkommen, könnten auch nachgesehen, und von uns dar auf resolviret werden.

7. Wann etwa „extra ordine" Auflagen, oder da einige Capitalien aufzunehmen, wie auch einige extraordinair Ausgabe vorfiele, kann selbiges auch in deliberation kommen.

8. Können auch die jährliche 3 reglements, und derer repartitions, nachgesehen werden, nemlich des Hofes-, See- und militair-Estat. Die Instructiones für jeden der Kammer, wie auch Generalprocureur, kan nach („nag") den Conjuncturen und zeiten von unß confirmiret oder reguliret werden.

NB. Daß ohne die nothwendige assignationes alle Gelder und Einkünfte erstlich ad Cassa gebracht, und eingeliefert, bevor sie ausgegeben oder verassigniret werden, bis unsere resolution, so wir monatlich nehmen, ergangen. Wäre auch wohl nicht undienlich, daß alle geldmittel, sowohl der militie, als See- und Hof-Estat, in ein(e) massa kämen; und daß ein Deputirter von jeden der 3 Estaten committiret wäre dem Ob. R., und die andre Deputirte Acht hätt(en) was von Nöhten anzuschaffen von materialien, und alle Beschwerde zu recht hülfen, und für die regimenter richtigkeit machen, ꝛc.

NB. wer ist capabel, dies Werk recht einzurichten und zu administriren: welche Ich in diesem Conseil nehme in meiner Gegewart; denn viele, ist nicht gut, und andre die nicht mit kämen möchten sich formalisiren.

Alle die alten restanten aufzuheben von gewisse Jahren her: die Contributions egal zu machen: alle unterschiedlich(e) Art(en) von Schatzung einen Nahmen zu geben, und die andere cassiren; denn die könnte man vermehren und verringern unter einem Nahmen. 1. Contribution; 2. Provision; 3. Matricul-Skat; 4. Tolden og 5. Consumtion, und keine mere Nahmen.

(Inden i dette Document, uden Aarstal, ligger følgende, ligeledes udaterede, Memorial, der synes at høre til det foregaaende, og formodentlig er skrevet paa samme Tid.)

5. „Memorial,

wor über die Instruction der Deputirten über unsere Financen könnte eingerichtet werden: welche sollten seyn Geheimder Rath Pless und der Ob. Rent. M. Brandt.“

1. Zu suchen eine richtige Balance von Einnahme und Ausgabe zu machen für künftig Jahr.

2. Auf Mittel und Wege bedacht zu sein, wie der Überschuß an ausgaben, es sey durch Credit oder sonsten, in Zeiten ersetzet werden möge.

3. Zu dem Ende mit einander täglich auf der Cammer fleißig zusammen kommen und mit einander communiciren, und was beschlossen und verrichtet wird, durch die „bucghalter“ und Cassirer (welche sie selbsten darzu vorzuschlagen hätten) protocolliren zu lassen.

4. Von allem, und insonderheit in was Zustand sich die Financen befinden, und wie Debet und Credit beschaffen, uns selbsten im Conseil de Finance monathlich conjunctim relation zu thun, über dasjenige so den künftigen Monath zu assigniren, und unsere ordre und Gutfinden einzuhohlen; neben deren Vorschlägen, was am Nothwendigsten auszugeben wäre. Sollte die Zeit von einem Monath zu lange sein, so haben sie es an Uns zu erinnern, daß die Sache pressant wäre.

5. Die assignationes allemahl beiderseits zu unterschreiben.

6. Keine auszufertigen, da man nicht weiß, oder vorhin versicheret, daß sie bezahlt werden könne.

7. Gleichfalls („gligfalß“) alle Briefe und Ordres an die subalternen Beambten beiderseits zu unterschreiben und durch die Buchhalter oder Cassirer contrasigniren zu lassen.

8. Ein Mahl oder zuo in der woche bey dem Land-Commissariat zu erscheinen, und was darinnen von denen dazu specialiter Deputirten, als Nummensen und Rosenkreutz, verhandlet worden, zu revidiren, und in einem und andern nebst denselben nöthige Verfügung zu thun, auch was speciale weitere Veränderung erfordert, darüber relation an uns conjunctim abzustatten.

9. Denen deputirten bei der See haben wir eine gewisse summa von 320,000 Rdlr. vor dies nächstkünftige Jahr assigniren lassen, worvon sie zum Schluß des Jahres Ihre Rechnung eingeben werden.

10. Auf die Cammer-bedienten fleißig Aufsicht zu haben damit von einem Jedem was Ihnen zu thun oblieget, gebürent(lich) verrichtet werde.

11. Die Sessionen auf der Kammer zu continuiren bis weiter ordre, und so ofte thunlich zu Beförderung unserer Dienste und Verbesserung der Intraden mit beizuwohnen; und (in) solche, wen Er gegenwärtig, das præsidium führen; in dessen Abwesenheit der Ob: Rentm: wie bisher gewöhnlich gewesen.

12. Schließlich sich mit allem Fleiß angelegen sein zu lassen, wie der Credit wieder retablirel werden möge, damit bei begebenden extraordin. Ausgaben man nicht nöthig habe, allemahl zu extraordin: Auflagen zu schreiten; sondern durch Credit, gegen leidliche Zinße, die nöthige Summa beigebracht werden könne.

Geheimeraad Plessens Erklæring.

„Diejenige welche Ihr Königl. Mayt. als Deputirte über Dero finances zu verordnen entschließen werden, wer oder welche dieselbe auch sein möchten, solche würden wol unmaßgeblich bevor sie nützliche Dienste leisten können, bei dem gnädigst communicirten Memorial folgendes zu erinnern haben:

Ad 1mum.

Müßte nothwendig derselbe, welche die finances unter händen ge habt, einen Auffatz, oder gründliche Nachricht, herausgeben: 1) was Ihr Mayt. bis zum Schluß dieses Jahrs schuldig. 2) Die Balance der finnansen welche in dem negstkünftigen gewiß zu setzen; und 3) wie hoch er weiß, daß dagegen die Ausgaben nach dem jetzt reglirten Estat sich belaufen, oder Ihr Maytt. bereits extraordinair geordnet haben; worin dan solcher gestalt die revenues solche dépensen, folglich auch die Schulden, zu stopfen nicht zureichlich sind, darin muß entweder der Estat eingezogen, oder durch extraordinaire Mittel Rath dazu geschaffet, sonst wegen der Schulden durch Credit es also zu machen versuchet werden, daß von denen, welche zu fordern, wo nicht ganz, doch zum teil, für der Hand angestanden, und man inzwischen sich bewiise, wie auf eine oder andere art darauß zu kommen.

Ad 2dum.

Wenn nun dernach die Balance auf das negste jahr fest gestellet, kan sodan erst der Buchhalter sein Buch nach selbige einrichten; und muß solches auf die art geschehen, daß Er à part in ein ander Buch

monatlich und alle quartale unter eben solche titulu, alß im Hauptbuch sein, die Extracten davon einführet, welche von dem Buchhalter unterschrieben, Ihr Königl. Mayt. sodan nicht allein (monatlich), sondern so oft Sie es verlangen, mit dem Hauptbuch können vorgewiesen werden; Wolten auch Ihr Königl. Mayt. auff die weyse jeden Tag wissen der Zustand Ihrer Financen, können Sie so fort völliges licht haben. Alle Special-Rechnungen der Bedienten, item des Cassirers, sind auff gleichen Fuß einzurichten, und wird dergleichen bey einer jeden wol eingerichteten Cammer ohn dem præsupponiret.

Von Monath zu Monath aber mittel zu ordnen, laßet sich gar nicht thun; es sey dan daß bald hie bald da, ohn unterschied diejenige (Mittel) dazu genommen würden, welche schon vorhin zu andern außgaben destinirt, darauß aber nichts anders als Confusion entstehen und große Wechsel-lagien verursachen muß; was aber in jeglichem zu bezahlen verfallen, oder sonst zu heben ist, muß obbesagter Extract auß dem hauptbuch ohn dem weysen.

Ad Sextum.

Soll nicht aller Credit gäntzlich verfallen und irreparable gemacht werden, ist zu verhüten, daß nimmer einiges assigniret werde, den wo die Zahlung zuverläßig ist.«

Ad 8 & 9.

Ist eben so zu observiren wie oben beim 1sten punct angeführet.

Ad 12.

In allen vorigen aber ist nur angeführet, was etwa das Cammerwesen en general und ins gemein betrifft, worauf aber haubtsachlich zu reflectiren ist, daß jedes en detail untersuchet, und consideriret werde, woraus die Mittel sollen einfließen, wie weit solches practicable und den Untersassen so erträglich fällt, daß man sie nicht nur auf einige, sondern so viele Jahre, als die conservation des Estats es erfordert, zum Beitrag herbeiziehen könne; hingegen auch keine andere Ausgabe geschehe, als nützlich, und das nothwendige dem nöthigen vorziehe.

Soll nun hierin etwas thunlich und erträglich sein, erfordert der Cammerbedienten Pflicht, in Zeiten darauf bedacht zu sein, wie am ersten der landman, folgends die Städte, so dan ein jeder in seinem Stande, etwas verdienen, erwerben und vor sich bringen könne, davon er wieder zu geben habe, und daß solche mittel mehr ins land fließen, als darauß gehen; dan sonst es nicht fehlen kan, die armuth stets zunehmen, und das unvermögen præstanda zu præstiren überhand nehmen muß. Wan ein baum wenig safft hatt, sind auch schlechte früchte davon zu hoffen, so daß, nach gerade als er solchen verlieret, gar verdorret und ausgehet.

Wie nun obiges alles wol zu consideriren und einzurichten, nicht nur die innerliche wolfahrt der Reiche und lande, auch die erhaltung

derselbe betrifft, sondern auch frembde und auswärtige puissances mit offerir- und schließung einiger Alliancen, tractat- und Bündnüßen, auch sonst nehmenden mesures sich darnach richten, so daß selbige nur mit denen, wovon man einiges wieder zu hoffen vorzüglich getroffen werden wollen, folglich die gloire des Königs und die sicherheit des Estats darauff beruhet: als wird so viel mehr nötig sein, zu solcher importanten, wichtigen und schweren function nicht leute von ordinairem talent, sondern nebst der integrité, treuer redlichkeit und desinteressement, Subjecta von ungemeiner Capacité, auch solche die wegen Ihrer honnesteté und droiture sich recomendiren und bei der welt in Credit setzen können, und kan letzlich ebender viele, als wenige zu choisiren. Meines geringen orts lasse mich an dem allergnädigsten und gantz unverdienten Vertrauen mit allerunterthänigst dancknehmigen hertzen gerne vergnügen, und bitte nochmahlen in tieffstem gehorsam mich allergnädigst zu verschonen mit einer solchen charge, die mir viel zu schwer, weil von allen was dazu erfordert wird, nichts bei mir finde als aufrichtigkeit, treuw und redliche Intention, womit auch außer solcher employ, als lange mir gott luft und odem gönnet, verbleibe

Ew. Königl. Mayt.
allerunterthänigster treuwer
Diener und Knecht
C. S. v. Plessen.

6. Memorialer. 1691.

Memorial, Rentekammeret vedkommende.
1691. 10. Januar.

1. Commission at sætte alting udi Rigtighed paa det Crediten igien kan vore og intraderne kan formeres paa bedste Maade, efter Conjuncturernes Tilstand.

2. At Ob. Rentmester hver Quartal mig forestiller en rigtig Indtægt og Udgift, hvoraf Jeg selv kan under min Haand undertegne hvem der skal betales, og hvem der skal bie noget længere. Mens ellers kan vel maanedlige Extracter indleveres, og saa efter Tidens Tilstand paa lige Maade udgives.

NB. Om Consumtions Indrettelse udi Slesvig.

3. Om ikke paa Plogen 12 Rdlr. (?) udi Holsten noget kunde sættes, i Steden for Kopskatten her. NB. Lehngods udi Holsten 100.

4. Hvad Consumtion af Viin og Brændeviin.

5. Hvad Saltet, naar det var forpagtet.

6. Hvad (af) Tobak, naar det forpagtes, kan komme.

7. Hvad der kunde forbedres ved Biergværkerne og adskillige rare Stene ꝛc.

8. Om ikke en Banco, som i Sverrige, kan oprettes.

9. Om Bispens Forslag, at bekomme en summe Penge*), saa og en Inrollering af Landfolk.

10. Toldens Forpagtelse overalt, og Told-Rollens Indrettelse.

11. Commerciernes Fortsættelse og Privilegia, saa og at forsøge Farten ved „weygattet" ved Nova Zembla.

12. Defension-Styr.

13. Om Toldens Forpagtning overalt i Rigerne.

Memorial, Militien til Lands og Fæstningerne vedkommende.

1. Militien rigtig at betale til Hest og Fods ꝛc.

2. At holde dem complet, udi Mandskab, mundering og Excercice.

3. Magasinernes Indrettelse de guerre & de bouche, udi Fæstningerne her og udi Norge og holsten, saa at naar enten paa en eller alle 3 Steder skulde behøves Magasin for armeen, der kunde være udi Forraad paa et Aars Tid til Fæstning(erne), saa og Armeen, at forsyne med.

4. Fæstningerne at inddele, „Artolleriet" og des Tilbehør, saa og lade bygge de behørige Krudtaarne, Møller og Bager-Ovne, paa det paa hver Sted, efter sin proportion, alle Slags requisita kan findes.

5. Og saasom vores Lande mest bestaaer udi Øer, saa er det, om en Ulykke skulde være, det værste at Communication kunde betages; saa er det høit fornøden, at alting blev saa anordnet, at ingen Sorg derfor behøvedes, og at det paa en rigtig og god Fod sættes.

---

*) I en af Kongens Memorialer for 1696, „Cammer og Financer belangende", (hvori endeel af de her forekommende Artikler gientages) forekommer ogsaa: „Den forrige Bisp Bager's Forslag om Penge og Drag." (Dragt?)

6. Cronborg(s) Bygning(s) Fuldfærdning og achevering.

7. Rensborg Arbeid med alt Magt at fortsætte.

8. Om muelig, Noget ved Copenhagen at arbeide, i det mindste til Krudtaarnet i Castellet, og smaa reparationer paa Volden og Broerne.

9. Gevær at indkiøbe af alle Slags, og Hammer-Møllens Vedligeholdelse, eller forpagte for „gewiß" Antal Gevær om Aaret af alle Slags.

10. At lade støbe 2 smaa Metal Mørser som Haubitzer („hovitzer").

Memorial, Søe-Estaten vedkommende.

1691. 10. Januar.

1. Søfolkenes rigtige Betaling og Underhold, Klæder og hvad ellers behøves, og deres Complettering efter forrige Aars reglement.

2. Giethusets Indrettelse, eller Forpagtning, eller slet til participanter overlade, strax at lade støbe 5 24Pd. Canoner.

3. I lige Maade lade bestille udi Norge flere 18Pd. (Kanoner) og lade probere, og giøre 2 à 3 24Pd. Jernstykker efter Adm: Spans Forslag.

4. At indkiøbe Krud til Flaadens Forraad, saa og salpeter.

5. Adskillige Materialiers Anskaffelse til Flaaden.

6. At bygge et nyt Skib paa 76 Stykker, og et af 50 Stykker.

7. En Escadre af 12 bygtige og 12 smaa Skibe at eqvipere, og holde dem her, som forrige Aar, udi Beredskab.

8. Den Fregat „Dragon", og det andet sma . . . . .*) faaer endelig eqviperes i Sommer paa Elben.

9. De smaa Fregatter i Norge faaer og at være færdige, at bekke Norge(s) Kyster („Koster").

10. Provianthuset(s) nødvendige reparation.

11. Den nye Holm at continuere færdig at giøre.

*) Ulæseligt.

12. At give vel Agt paa Havnens Conservation og Forbedring, og udi Særdeleshed uden for Bommen ved Tønderne, at der altid laae et Skib eller Pram, at ingen maatte blive liggendes der af fremmede Skibe.

7. "Raisons, at Militien ei bør at formindskes. 1692."

1. At man ei bør bygge paa Sverriges Venskab, saasom den ei kan troe, at vi kunde glemme de Lande, som de os fratagen (have).

2. Det giver deres dagelige Forstærkning af deres Militie os til kiende, at de venter ikkun en god Leilighed.

3. Giører derfor uformærkede og hemmelige pacter og alliancer med Gottorf.

4. I lige Maade tracteret med Lyneborger(ne) saa og „Mekelb. Güstrau", og paa saa Maade environerer os paa alle Sider.

5. Hvad de udvortes potentater vil dømme om os, naar vi udi disse Conjuncturer giorde nogen Forandring i vores Militie.

6. Hvad for Figur vi skulde giøre ved Mediations Værket, om vi ei bliver i Postur.

7. Om icke Hollænderne og Engellænderne skulde søge at hindre desmere alt vor „Commers."

8. Hvad Frankrig skulde dømme om os, og hvorledes han (Kongen?) vilde tage det op, naar vi lod reducere af vores truper, som siden kunde komme de Allierede til bedste.

9. Naar vi nu havde reduceret, og Sverrige giorde en transport, og satte en considerable Corps („Cor") ud i Tydskland, for at soutenere sin Mediation: var vi da ikke nødt til at hverve igien, og sætte os i postur paa Grændserne, og for at lade os see?

10. Kunde ikke da besørges [befrygtes] for en uformodentlig Overfald, om vi ei var i Estat?

11. Kunde Engl. og Holland icke betage os vores Commerce

og Søfolk? Var vi da ikke environneret overalt, at faae*) Folk tilhverwede?

12. Naar Fæstningerne og Flaaden skulde besættes med Land-Militie, da vilde der komme en meget ringe „Corpo" tilsammen for at hindre en Fiende, at han jo kan gaae midt i Hiertet af Landet.

13. Tilmed er store og hastige Forandringer farlige, i en Hast at omsætte Regimenter og Compagnier, især naar Fienden („Finden") er for Døren; og meget slet Fægtning, naar Officeren ei kiender soldaten, ei heller han sin Officerer, haver vi erfaret af experiencen; og naar man fegter med Bønder, saa pleier man faae Hug med Bønder.

14. Vores „Corpo" under Hert. af Wirtenbergs Commando, naar det bliver conserveret, er det vel at forlade sig paa, naar vi dennem skulde behøve engang; Mens der kunde komme slig Tilfælde, at deraf ingen Hielp kan forventes; som om de nu blev understukken iblandt hverandre, og det skulde continuere en eller to Campagner, saa var det altsammen ruineret og creveret; og om slig en Ulykke, som jeg tilforn ommeldte, skulde paakomme, da, omendskiøndt de endda vare i god Postur, kunde Naboerne nok giøre dem saa megen Hinder, at vi ei kunde have nogen Gavn udaf dennem.

1.

Naar vi nu giør en Fordeling af vores militie, som den nu staaer, og hvorledes den da skal være, da skal nok fornemmes, at vi et lidet eller ingen Corpo kan føre i Marken at imodstaae en Fiende, som os med andre Naboer vil uformodentlig overfalde, og vi nødes at gaae defensif.

2.

Saa og naar Overslagen giøres af det, derved udi Penge menagertes, vil det, paa hvilken Maade det skeer, svar lidet bedrage, især mod den Fare, som man udi disse conjuncturer skulde sig udi sætte naar sligt skede.

---

*) Og hindrede fra at faae.

8. Over-Secretair Harboe's Bearbeidelse af Kongens egenhændige Udkast. (Nr. 7.)

(Ordret efter Harboes egen Haandskrift, hvorpaa Kongen har tegnet hans Navn.)

„Raisons

Hvorfore Militien nuomstunder fornemmelig ei for meged formindskes burde.“

1. „At mand, som erfaringen fra mangfoldige Aar udviist hafver, ingenlunde bør at bygge paa Sverriges, som voris farligste og Mægtigste Naboes bestandige Venskab, at det joe ved leilighed, især naar vii for meged var disarmerit, Interessen for alt andet foredrage skulle.“

2. „Den diffidence Sverrige altiid til os hafft hafver, oc maaligen vel icke ilde funderit er, i det vii gierne det ville igien hafve, som os med all rette tilhører, oc Sverrig derimod at beholde det som Conquesterit er, Er icke at formode, nu gandske at være forsvunden oc ophefued, at det jo, naar vii aftackede oc gaf os blott, icke skulle søge at træde os for nær, for at giøre os end meere Svagere, oc derved at conservere sine Conquester med saa megen meere Sickerhed, oc giøre sig tillige mægtigere og considerabler paa den Tydske Baand. (Bund.)

3. „Siiden Sidste i Lund sluttede fred, har Sverrig joe meere end aldrig tilforn, og det icke lidet til en Dehls undersaatters ruin, augmenterit sin Krigsmagt, formodentlig vel icke til anden ende, end til at skade os dermed, naar occasionen sig præsenterede dertil, og at sette os i Saadan stand, saa vii i mange aar icke skulde kunde reise os; og naar Sverrig derudi kunde reussere, kunde det med desto meere sikerhed inddrage sin nu saa Store hafvende Kriegs-Magt, og med Rolighed og mageligheed, som intet befrygtende, soulagere siine undersaatter, og bringe dennem udi en florissant tilstand.“

4. „Vil mand ansee dette Gottorfiske Huus, som joe meere og meere af Sverrige til sig drages og forbindes, saa det nu snart icke anderledes end som for Sverrig selff maa considereres, (og) hvad fare fra den kant kan komme, naar Sverrig vil os ilde, og Venskabet begynder at ophøre, Er det meget betænkelig sig for meget fra sinn Kriegs Magt at degarnere.“

5. „Skulle det store Verck snart til Mediation komme, da maaske mand sige, er Mediator icke vedbørende armerit, mens tacker nu af, af sin Kriegsmagt, og i saadan tilstand ei at kunde med efftertrød og force, om nøden galt, appuyere Verked, kunde Considerationen muelig icku blifve maadelig, foruden at det de udi Kriig begrebene parter store open

ville giøre, om vii nu, der muelig famme Mediations Verks fortsettelse for døren er, i Hænderne er, (sic) nogen esclatante reduction giorde: hvilked om saa skeede uden al Tvifvel satte os udaf all Consideration, som vi hid til dags har været udi, og Sverrig derimod, som saa Megtig armerit forbleff, alleene derudi som det meste gaufn i saa maade deraff ville tilfalde, og os apparentlig det mindste; foruden at der kunde siges, Frankrige selff andere tancker maatte fatte, Seende os derhen at vere bragt, at vii, der Verked i sin høyeste Crisi staaer, vilde aftacke."

6. "Om det end maatte saa være, at Sverrig nu for haanden intet andet end som Et Stadigt Venskab med os at underholde søgte, Hvortil Commercii Væsened muelig nu det Største contribuerer, Saa er dog vel at reflectere negst paa, om Sverrige, seende vii os fra voris Kriegsforce nu tout d'un Coup blottede, icke derved og for den skyld fornemmelig skulde faae nogen appetit til at foredrage den ved en hastig ofverrumpelse formodende gaufn for al tilforn forsickrede Venskab: Thi Leiligheden lettelig forandrer Gemøtterne, og drifver tanckerne paa det hen, som tiit og ofte aldrig tilforn bleff tenckt paa, naar ingen leilighed dertil gafvis."

7. "Danmarck, som nu om staader med saa mange Mægtige Armerede, Ja muøligen oc nesten alle Ilde intentionerede Naboer omgifved er, Kand med een liden force, om noget fiendtlig i een Hast paakom, sig meged besværlig redde; thi om for meged aftackis oc Fæstningerne, andre nødige plaatser, oc Flaaden først vedbørende besettis skulle, ville vel være lidet udi Marken att sette, oc er der icke."

8. "Ett Considerabel Corps at sette ud paa grentzerne, som behørigen kan giøre Teste, og i det Ringeste sickerligen decke landet, især der endnu ingen rette fæstninger, som i behørig defention ere, og hvorpaa vii os kand forlade, hafves, Sees snart icke hvorledes vii een hastig ankommende Fiende ville afholde, at hand joe til mit i hiertet aff Landet kunde trenge; og ledebis een Fiende, fornemmelig Sverrig, hvorpaa altiid øyed faar at hafvis, saadan Et Coup, naar ingen behørig resistance kunde giøris, behøfvede det icke Synderlig til Sees siiden at agere, Mens icun søge videre at indtrenge i Provincierne; hvorved vii udi den Estat snart kunde settis, icke at faae Flaaden een gang i Søen aared derefter, naar allers rupturen Vinteren tilforn skeede; thi mand da saa meged mindre kunde hindre, Sverrig Jo meere og meere transporterede, og satte sig paa et eller andet Sted saa fast, at de icke saa let ved vöris egen Magt var at fordrifve."

9. „Tacke vii for meged aff, hvor er Folckene igien saa hastig at bekomme? Oc spørgis, om Naboerne altiid for os saa vel maatte være Intentionerede, at de os ville tillade nogen Hvervning hos dennem at anstille, eller og om een Klaag og forsigtig Finde icke i det ringeste Aaar og for det første betoog os alle leilighed ved grentzerne dertill; foruden at det icke er saa got oc degtig, som igien faaes, som det som aftaadis. Aff voris egene lande er icke meged at tage, og om endelig i nødz fall noget kunde hafvis, Saa hør der dog lang tiid til, inden det i saadan stand kand komme, Saa nogen rett nøtte deraff er at forvente."

10. „For en hastig ofverrumpling har Danmark mest at befrygte, som besverlig er at hindre naar forcen er for liiden; og om en skiønt een liiden goed Stock kunde være udi forraad, hvoraf en Større kunde formeris, saa staaer derhen, om vii altiid saa lenge tiid kund hafve, at faa den behørig indrettet og i saadan Stick, som i saadan fall behøfuis. Thi store forandringer og Omsettninger med Regimenter og Compagnier at giøre, naar Finden er for Døren og man skal fægte, er farligt, og naar officererne ei kiender Soldaten, eller Soldaten officererne og des Wæsen og Maneer, følger selden noget gott deraf."

11. „Om Saa meged aftackes, saa vii ej udi nødzfall i Marcken med en fornøden Armee i en Hast kunde comparere som skee burde, Saa følger joe deraff, att alting i fæstningerne, i hvordan de og ere, til defention faaer att indkastis, Mens hvad fæstninger i disse tiider ere (endskiønt de vare i vedbørende Stand, som vii dog faa af hafve) naar ingen Armee i Marcken derhos er, eller hastig komme kand, lærer de daglige erfaringer all for meged; foruden att den gamle Styrke, man havde, blef separerit, som icke da Saalebis kunde indrettes, som ellers, om den samlet var, med tiid og Stund skee kunde."

12. „Tackes nu for meged aff, og Sverrig imidlertiid af Frankrigt derhenn kunde formaais, at giøre en considerable Transport af Trouper, om end skiønt det aldrig til Ruptur maatte vere anseet, Mens idun til at giøre een figur for diversion skyld: vil da icke Politicquen udkrefue, vii og et Corps paa Grentzerne faar at udsette, enten for at giøre figur med, eller og af Jalousie for saadan nær kommende Magt, ligesom Conjuncturerne og Alliancerne da falder. Har vii i Saadan fall, at en Transport skeer af Consideration, som Venner med Sverrig verende, inte nogen force tillige med, som er considerabel, anfees vii icke hverken at kand skade eller gafne; og staar vii icke all for vel med Sverrig, og skul-

kommen kand staa troe til det Venskab, Mens hafve aarsage at frøgte, at de letteligen kunde tage leiligheden ved haarene og ofverfalde os: Maatte det da icke letteligen til saadan Resolution udfalde, at vii fick at anhverfve igien det, som kortelig tilforn muelig kunde vere afstackt? Og faar Sverrig først en considerabel Armée igien paa den Tydske baand (Land), gaaer det icke letteligen saa Stille tilbage med den igien, uden noget at udrette; og kunde da vel og i Conjuncturerne saadan erindring komme, at vii hastig udj vitløfftighed paa een eller anden maade med kunde blifve indvickled."

„Saa det derfore ved disse vit udseende og underlige Conjuncturer heel betenckelig kunde være, nu for haanden nogen Stoer reduction at foretage, Saa herudi høist forsigtigen og varligen vel vil handles, at icke, før at giøre noget gott, værre deraff maatte følge; Mens ere Sagerne Saaledis beskaffede og cituerede (stuerede), at udi nogle Aar intet er at befrøgte for nogen Kriig eller Uroe, behøfvis vel ej lenge at balanceris derudj; Mens joe før jo bedere til reduction at træde, saa landet kunde vorde soulagerit. Thi Endelig og hvorom alting er, naar Militien ingenlunde som den nu er kand underholdis, og aldelis ingen anden Middel og udveye dertill paa nogen Sæt eller Maade er at udfinde, end som ved reduction alleeniste, faar mand af Nød at giøre en Dyd, og træde til saadan reductions middeler, som ellers, prudenter og forsigtigen at handle, nu omstundet icke skee burde."

Kiøbenhavn, d. 29. febr. 1692.

9. Christian den Femtes egenhændige Instruction angaaende Angrebet paa Ratzeborg, m. m. (1693.)

Vores Reise begyndes den 19. Julii, og kan vi være udi Rensborg om Gud vil den 23. Julii, hvor sammestedes vi videre erfare, hvorledes affairerne staae. Imidlertid er Vores Feltmarskalk Wedell her til Oldisloh for at samle vores Truper der til sammen, som ere udi marsch og embarquerede, som om Gud vil der imod den 1. à 2. Augusti, med „Artollerie" og Alt, der kan være. Vi giør imedens en liden tour til Glyckstadt inden „Artolleriet" og des Infanterie derfra kan „marsere", og begiver mig strax til „Rentzburg" igien, for at see truperne marsere

igiennem „rensborg". Midlertid fornemmes nok, hvad Lüneborgerne vil giøre, enten fra eller til; og faaer man sætte dem en kort termin, (om det ei burde at skee ved en expres Besending) til at quitere Ratzeburg; hvis ei, reiser Jeg lige til vores truper for at giøre Revuen og beordre strax vores Feltm: Wedel plat at attaquere Ratzeburg om det lettelig skee kan; hvis ei, saa den at bombardere og derved at ruinere. Skulde det hænde sig, at de gik over Elven udi de 4 Lande og occuperede Bergedorff, da faaer man sætte sig for dennem, om man ei kan attakere dem der, og imidlertid blive ved bombarderingen af Ratzeburg. Skulde de og ville sætte sig ved Ratzeburg med al den „Forke" (force) de haver, faaer vi at „marsere" med heel Corpo (med hele Corpset) til Elben, for at betage dem deres Communication og „subsistanse"; NB. er at sige, om de sig saa fast der eller andensteds kan sætte, at man ei med avantage dem kan attaquere, førend vi der ankommer; ellers kan vi des snarere ende Værket, naar man dem strax kan „attackere" uden at lade dem lang Tid at fastsætte sig, enten paa een eller anden Steds; uden det hændede sig, at de dem fast retrancherede førend vi alle vores truper og Artelleri havde samlede tilhobe; forinden man ei bør nogen mouvement at giøre til virkelig action. Bedækning af vores fæstninger og Stæder udi Holsten er armeen og de Fregatter paa Elben tilligemed Jagterne og Everterne armeerte, som for Glückstad, „Altenau", og hvor behøves for at ligge, og naar det kommer til ruptur at de da kan være parat til at brænde de Hamburger Fartøi, eller ruinere, eller med sig tage. Udi Oldenburg og Delmenhorst faaer de at være allert, og især udi Delmenhorst. Udi Norge var nødig at være sur sa garde, saa vel (som) her udi Kiøbenhavn; saa og vores transport-Skibe, om de, imedens transporten var skeet, skulde giøre en Tour frem og tilbage, uden at have Folk og Stykker paa, for at hente deres proviant, faaer i lige Maade deres „Commendör" advares at være sur sa garde. Om ikke var bedst at de sig lagde, naar de havde giort transporten, ved Friderichsort hos Fæstningen, hvor Havnen er heel god, og bedre end paa Reden af Lübek eller Travemünde.

Det Dont, som „Bretenau" haver under Hænder, var heel nødigt at det kunde komme ud, baade i Tydskland, som i holland

og England. Steel bliver vel ei for velkommen hos Kong Wilhelm; imidlertid er det dog godt for apparancen; i lige maade naar Lente dem udi Holland remonstrerer, at det Dont dem ei i nogen Maade kan luschere, uden at de vil have endnu mere Uro og intet derved at vinde, uden at følge K. W.(ilhelms) aveuglement. Saa var og vel godt, at Ehrenschild Borgemesteren i Hamborg om vores Forehavende, og hvad vi videre intenderede, Efterretning gav, rc. I ligemaade om Lente udi Lübeck det samme kunde der udrette (NB. om deres Vand der at afløbe lade.) Saa var og vel godt, at Juul noget deroppe forblev udi disse conjuncturer, og udi det mindste at Lüxdorff derhen kom førend hans Bortreise derfra; var og godt at Hansen i disse Tider hos Bielke forblev, og at Geismar sin Reise ogsaa befordrede. Skulde nu denne Sag med Lauenborg komme til Forliig, da var at ønske, at Franske Ambassadeuren havde Ordre at offerere os Krigs-subsidier, saa og titulaturen, inden vi kom til Slutning med Lüneborgerne, og have Militien samlet. Saa veed jeg ei, om man icke skulde forsøge at gaae over Elben, og lade baade accorden med Ratzeborg fare.

(Uden Datum; synes at være afbrudt.)

10. Copia Ihr. Königl. Maytt. andtwort auff die Zweiffel, so sich P.(S.) machet in der bewußten Sache.

1. Wegen der Elevation in der Messe beizuwohnen.	1. Nach der Bekänttniis, undt dem inhalt der Gebether, so wir alhier wollen auffsetzen lassen, kan solches ohne verletzung m. T. gewissen wohl geschehen, undt Sie also der Elevation wohl beywohnen.
2. wegen des Abendtmahls unter beeder gestalt zu genießen.	2. Ist eine condition, worbey m. T. leben undt sterben wirdt. Solte man abseiten der andern darin difficultät machen, kan aus der gantzen sache nichtes werden.
3. wegen des Pabsts vor der Kirchen haupt zu erkennen.	3. Meiner Tochter kan dieses indifferent seyn, wer der Erste Bischoff, undt in so weit das haupt der catholischen

Kirche ist. Indessen ist die sache keine glaubens articul, undt kan folglich M. T. Ihr gewissen nicht beschweren.

Meine vielgeliebte Tochter hat an meines våterlichen vorsorge nicht zu zweifeln; Insonderheit für Ihre undt meine beruhigung undt tranquilitet unser gewissen werde alle thunliche precaution nehmen. Gott wirdt alles anheim gestellet, wie Er es weiter dirigiren wirdt. Meine Tochter verbleibe bey Ihrem löblichen vorsatz, undt laße sich von niemandt, wer es auch sey, nicht irre machen: denn Ich versichere meiner Tochter, daß Ich lebens Zeit verbleiben werde dero gantz getrewer Vatter.

Copenhagen den 10. Decembr. 1695.

11. "Memorial Søe-Estaten belangende. 1696. 30. Mart."

Søe-Estaten er tillagt ordinair og extraordinair 260,018 Rdlr.
og skal endnu udi dette Aar tillægges apart . . 100,000 —
desforuden vil de hamborgske Baadsfolk koste . 50 à 60,000 —

1. Burde de Skibe af Flaaden, som ikke saa stor Kølhaling og reparation behøves, at tilrustes og færdig giøres, for allehaande surprise Skyld; dog ei at sætte deres Stænger oppe, men være parat.

2. Dertil faaer et Overslag giøres, hvad Mandskab og Folk til des Besætning behøves, og det, som feiler dertil, anskaffes og anhverves.

3. Saa og deres Magasin og „provision de busche" at være parat naar de bleve lagt uden Bommen.

4. Siden at angribe Flaaden med al Magt, den at kiølhale og reparere, som og i lige Maade at opbygge de twende nye Skibe paa 54 Stykker.

5. At der flere Jernstykker fra Norge anskaffes, af 24 Pd., 18 Pd., 12 Pd., saa og Nogle af 36 Pd. efter den nye Afrids, saa og „Jern-Skraad" og Kugler. („Kuller.")

6. Krudbets Anskaffelse, og om mueligt at giøre Heste-Møllen her, saa den kan bruges som en Beir-Mølle, for at giøre Krud.

7. Altid at have her en Magasin af Salpeter, Svovel og

Kul, for at giøre Krudbet naar behøves, hvilket ei er saa farlig, ei heller kan forbærves.

8. Materialiers Anskaffelse af Tømmer („Timmer"), Planker Knæer, Hamp, Beg, Tiære, etc. og hvad nødvendig til Flaaden behøves i dette Aar, og tilkommende Aar, til et stort Skibs Bygning af 50—60 Stykker, og en (et) af 40 til 50.

9. Flint, Gevær eller Musket til Skibene, saa og Huggere og Kaarder („Kaarer").

10. Om ikke de tvende Fregatter paa Elben ved Glykstadt at lade reparere og færdig holde, der at besætte naar behøves.

11. Om man ikke kunde tilforhandle sig af de bedste defensions-Skibe til vores Flaade, og siden at sælge dem igien, naar vi tilbygge nye Skibe; saa vare de og gode at bruge til Norges defens(ion), eller og siden til Brandere at bruge.

12. At lade bygge („byge") en eller „tou" prammer for at lægge udenfor paa Grundene, for at hindre Synkning og bombardering.

13. At Holmens Admiral haver Tilsyn med Havnen og Canalen her i Kiøbenhavn, tilligemed de, det nu giøre eller inspection haver.

14. At giøre et fuldkommen „Opsatz" af Søfolk, som vare at bekomme af Øerne, af Byerne, fra Norge, (og) fra Skibene, som farer, og hvad der kunde udskrives og anhverves („anwerbis"), saa og Søe-Officerer, fra Lieutnanter til Skippere og Styrmænd.

15. At forsyne Søfolket og Bøsseskytterne vel med Klæder, saa og (at) Marinerne og Andre af Infanteriet, som til Søes ud commanderes, bleve forsynede med Lerrits Kiorteler, for at skaane deres mundering.

16. Christians-Øes observation og Jagttagelse, naar nogen ruptur skede, saa og Bornholm.

17. At lade vores Søe-Kort ogsaa fuldfærdige.

18. Lods-Gallioter at anskaffe imellem Norge og Fladstrand for Communication(s) Skyld.

19. Søfolkenes baraquer her at formere, og om muelig at anhverve Maanedstienere, og give dem Gaarde paa Landet og Øerne, med Frihed at segle hvor de ville; mens Halvdelen ikkun hver Aar, og naar behøves altid at være færdig at møde.

20. Om noget paakom, da at observere Stockflets remarquer om de Svenske Havne.

21. Om Orlog skulde paakomme, da at søge at ruinere alt Fartøi og „baader" overalt langs de svenske Søkuster, i hvor man kan tilkomme.

22. Saa og naar Flaaden kom i Søen, eller „til Slags", at erindre Officererne, mere at forfølge deres Fiender, („finder") end at giøre priser, Naar Gud giver dem Lykke; siden „findes" Byttet („Bytten") sig vel, naar gloiren er vel endt.

23. Sø-Folks placat, i Krigstid om priserne, at publicere.

24. At der og i Tide tænkes paa det store Magasin og provision, naar hele Flaaden engang skulde gaae i Søen, at der da intet skulde feile.

25. „Om Isländer att bruge til Søeß, eller om de war bedre til landß att bruge."

26. NB. Der skal være en Havn i Holsten, de kalder „Labojen", ikke langt fra Kieler eller Friderichsorts Fiord.

27. At lade bygge flere prammer for at lægge uden ved Tønderne, med Stykker paa.

28. En stor Dokkes Bygning for de store Skibes reparation.

12. "Pro Memoria. 1698."

Indtægt: Summa 1,729,316. Udgift.

Hof:	683,450.
Land:	1,072,084.
Sø:	357,956.
Cre(dit)	208,150.
Summa:	2,321,640.
fattis . . .	592,336.

Zu retranjiren som Hoff 183,450 / Land Et: 25,000 } . . . . 208,450.

At paalegge Contrib: og Vdleg: 300,000.

Ny reglement:

Hoff:	500,000.
Land:	1,060,000.
Søe:	345,000.
Cre:(dit):	109,000.
	2,005,000.

„Nar til Integt en likelig Sckat pabydiß og Vdleg etc. skedde, som ungeffer pa 400,000, saa er Integten(s) Sum 2,129,316."

B. Christian den Femtes egenhændige Extracter af Regnskaberne over hans private eller Chatol-Casses Indtægter og Udgifter. 1670—1699.

Indtægt.

1670.

Fandtes udi Forraad udi Guld- og Sølv-Mynt	372,375 Rdl.
Øresunds Told	80,600 —
Pinneberg, udi Guld ..	1,600 —
Altona	2,000 —
Fra Hageborn	1,500 —
	458,075 Rdl.

1671.

Øresunds Told	75,600 Rdl.
Fiscalen	8,500 —
Altona i Guld	1,000 —
	85,100 Rdl.

1672.

Øresunds Told	22,000 Rdl.
Mynt-Profit af Norge .	10,500 —
Altona i Guld	6,843 —
Princessestyr indleveret	78,000 —
	117,343 Rdl.

1673.

Øresunds-Told	23,100 Rdl.
Omslags-Pengene	32,000 —
Altona udi Guld	5,000 —
Militiens Tiende-Penge	30,000 —
„De von Holters Lehns-Kiendelse udi Guld .	200 —
	90,300 Rdl.

1674.

Øresunds Told	74,600 Rdl.
Af Kammeret, Tiende Penge	27,370 —
Militien, Tiende Penge	25,200 —
	127,170 Rdl.

Transport ...	127,170 Rdl.
Omslags-Penge	12,000 —
G. Procurör af Consumtion	9,850 —
Altona	4,000 —
	153,020 Rdl.

1675.

Øresunds Told	89,000 Rdl.
G. Procurør	14,856 —
Af Cammeret, Tiende Penge	25,500 —
	129,356 Rdl.

1676.

Øresunds Told ...	106,500 Rdl.
Altona	4,000 —
G. Procurör	3,540 —
Af Cammeret, Tiende Penge	7,000 —
Ober Jæger Mester Hane	633 —
Confiskeret Guld.....	18,700 —
Confiskeret Sølv.....	29,100 —
	169,482 Rdl.

1677.

Øresunds Told	99,000 Rdl.
Altona	4,000 —
Myntmester Kreyer ...	5,560 —
Rof	1,000 —
	109,560 —

1678.

Øresunds Told	92,600 Rdl.
Altona	4,000 —
	96,600 Rdl.

1679.

Øresunds Told	131,000 Rdl.
Altona	4,000 —
	135,000 Rdl.

1680

Øresunds Told	114,000 Rdl.

1681.

Øresunds Told	116,000 Rdl.
Zahlmester Brandt	70,000 —
Altona	4,000 —
	190,000 Rdl.

1682.

Øresunds Told	112,000 Rdl.
Altona	8,000 —
Rentemester Brandt, Omslag	20,000 —
Zahlmester Ole Hansen	2,000 —
Welzin, igien leveret	1,559 —
	143,559 Rdl.

1683.

Øresunds Told	124,000 Rdl.
Altona	4,400 —
Rentem. Brandt, Omslag	26,000 —
	154,400 Rdl.

1684.

Øresunds Told	116,500 Rdl.
Altona udi Guld	4,200 —
Af Over Rentemester Brandt	15,000 —
	135,700 Rdl.

1685.

Øresunds Told, af forrige Aars rest	8,000 Rdl.
Øresunds Told i nærværende Aar	100,000 —
Altona udi Guld	4,200 —
Berger Told	6,500 —
	118,700 Rdl.

1686.

Øresunds Told	127,200 Rdl.
Berger Told, for A. 85	10,000 —
„Com: Merker"	63,223 —
Altona	4,200 —
	223,315 Rdl.

1687.

Øresunds Told	106,000 Rdl.
Berger Told for 86	34,809 —
Berger Told udi dette Aar	17,913 —
Merker fra Norske Tolde	39,000 —
Altona udi Guld, 2,100 Ducat: er	4,200 —
	201,922 Rdl.

1688.

Øresunds Told Rest for 87	9,400 Rdl.
Øresunds Told for dette Aar	106,000 —
Berger Told, Rest for 87	21,966 —
Berger Told for dette A.	28,500 —
Altona udi Guld	4,200 —
	170,066 Rdl.

1689.

Øresunds Told for 88 A.	2,000 Rdl.
Øresunds Told f. dette A.	80,000 —
Berger Told for 88. Aar	12,328 —
Berger Told f. dette A.	36,500 —
fra Altona, 2100 Duc.	4,200 —
Fra Myntmesteren i Glückstad udi Guld for Farfeelse	500 —
	135,528 Rdl.

1690.

Øresunds Told af forrige Aar 89	3,500 Rdl.
Øresunds Told for dette Aar	51,000 —
Berger Told af forrige Aar 89	6,155 —
	60,655 Rdl.

Transport . . .	66,655	Rbl.
Berger Told af dette Aar	28,000	—
Fra Altona, 2,100 Ducater	4,200	—
Edv. Kruse indleveret . .	811	—
Rosenkreutz igienleveret, som var forstrakt til Flaaden	10,500	—
	104,166	Rbl.

1691.

Øresunds Told af forrige Aar	4,000	Rbl.
Øresunds Told udi dette Aar.	55,000	—
Berger Told af forrige A.	13,834	—
Berger Told af dette A.	14,378	—
Bergen og Nordenfjelds Forpagtning udi 3 terminer	60,450	—
Obersecretair Moth for See-Passer.	7,884	—
Rosencreutz for det See-Est. forstrakt . .	5,500	—
Fra Altona udi Guld, 2,500 Duc.	5,000	—
VestindiskeCompagnie	162	—
	166,208	Rbl.

1692.

Øresunds Told af forrige Aar	3,000	Rbl.
Bergen og Nordenfjelds Forpagtning, 4. Quartal eller Termin af første Aar	19,727	—
Øresunds Told	77,000	—
Bergen og Nordenfjelds andet Aars Forpagtn: de første 3 Terminer .	57,135	—
Hamborgernes første termin, efter Accorden, med dem sluttet	13,333	—
Moth leveret af recognitions-Penge for Søepasser paa Grønland	2,397	—
	170,195	Rbd.

Transport . . .	170,195	Rb.	-	ß
Jessen i lige Maade leveret for passer, at fare paa Grønland	3,528	—	-	-
	166,120	Rb.	-	ß

1693.

Øresunds Told, af forrige Aar	5,000	—	-	-
Øresunds Told . . .	100,000	—	-	-
Bergens og Nordenfjelds Pagt (Forpagtningsafgift) . .	77,277	—	3	-
Hamborgerne(s) terminer.	20,000	—	-	-
Altenau	5,000	—	-	-
Farten paa Grønland	2,940	—	-	-
Meier Guldsmed og „hands Schwag:" . .	100	—	-	-
	210,317	Rb.	3	ß

1694.

Øresundstold	70,000	Rb.	-	ß
Nordenfjelds tre terminerForpagtning	53,396	—	-	-
„Hamborgernis ton terminer"	13,338	—	2	ß
Altenau udi Guld 2,500 Duc:	5,000	—	-	-
Ostindiske Uddytningspenge	644	—	-	-
Farten paa Grønland	1,974	—	-	-
Meier Guldsmed og hans Schwog: . .	100	—	-	-
	144,447	Rb.	2	ß

1695.

Øresundstold af forrige Aar.	10,000	Rb.	-	ß
Øresundstold udi dette Aar	82,000	—	-	-
	92,000	Rb.	-	ß

Transport . .	92,000 Rd. - ß
Nordenfields tre terminer	59,507 — 1 -
Hamborger tou terminer	13,333 — 2 -
Altenau udi Guld, 2,500 Duc.	5,000 — - -
Ostindiske Uddbytnings-penge	193 — 1 -
Farten paa Grønland	700 — - -
Resten af S.(al) P. Christ: Reisepenge	909 — 2 -
Meyer Guldsmed og hans Schwog: . . .	100 — - -
	171,743 Rd. - ß

1696.

Øresunds Told af forrige Aar	11,000 Rd. - ß
Øresunds Told udi dette Aar	52,000 — - -
Nordenfields, 5 Qvartaler udi Penge 79,257½, udi Zedler 18,365, er udi alt	97,622 — 3 -
„Slaaenbusch" Sølv-Værk	1,000 — - -
Ostindiske Compagnie	483 — - -
Altenau udi Guld . .	5,000 — - -
Hamborg . . . . (een Termin.)	6,666 — 4 -
fra begge Cancellierne for Pasſer	590 — - -
	174 362 Rd. 1 ß

Transport . . .	174,362 Rd. 1 ß
For en Guldkiæde, der folgtes	750 — - -
Strandrettigheden Nordenfields	194 — - -
	175,306 Rd. 1 ß

1697.

Øresunds Told af forrige Aar	4000 Rd. - -
Øresunds Told i dette Aar	50,000 — - -
Nordenfields, 4 Quartaler	68,252 — - -
Altenau udi Guld . .	5,000 — - -
Strandrettigheden af forrige Aar Nordenfields	200 — - -
Meier Guldsmed og Consorter for 2 Aar	200 — - -
for Grønlandske passer 3 Portugaleser (ved) G. R. Ples .	60 — - -
	127,712 Rd. - ß

1698.

Øresundstold	96,000 Rd. - ß
Nordenfields 4 Quartaler	68,000 — - -
Ostindisk Compagnie	450 — 4 -
Altonau udi Guld . .	5,000 — - -
Meier Guldsmed . . .	1,100 — - -
	170,550 Rd. 4 ß

(I Bogen ligger et Ark, med følgende Opskrift, egenhændig af Frederik IV.)

„Als ich Meine Regirrung habe angetretten, war der 25.
„Augustij Anno 1699, fant ich auf Rosenburg in Goldt Ducten.
70,000 d.
„und auf dem Schoß (sic) unten in der schatzkammer 62,000 r.
„dar von 20,000 rthl. in Goldt wahren, von den
„42,000 (sic) rdhl. Silbergeldt habe zu Ecupirung Ei-
„ner Esquadre 40,000 rdhl. an der Sahlkammer, im
„October mohnaht vorgeschoffen. Im Janwario
„Anno 1700. habe An Goldt wieder eingesetz so Duct.
„viehl . . . . 2,500 d.
„von Altenau, Noch von den Selben juden . . . . 1,000 d
„und um die Sahl von 4,000 Ducten vohl zu
„machen habe ich von mein eigenen 500 Ducten
„zugelegt, seint mit diese zusammen an Goldt in Duct.
„der schatzkammer 14,000
„und in Silber Geldt noch 2,000

Machet zusahmen also Summahrum . . . 30,000 rb."

Paa et andet Blad ere samtlige Indtægts- og Udgiftssummer for Aarene fra 1671 til 1698 opsummerede; og er Hovedsummen

for Indtægten: 4,587,515 Rdlr.
Udgiften: 4,376,971 —

„bleiben also noch übrig 210,544 von Ao. 70 bis Ao. 98. „den Ihro Maytt der Sälige Konig es sehr accorát Eigen- „händig als hir steht es Jährlich angezeignet haben, Wir haben „aber in allem an Goldt und Silber Münz nur man ge- „funden, als ich die Regierung angetreten 140,000 Rthlr. in „Goldt, so auf Rosenburg verwahrt seindt, und unten in der „Schatzkammer 62,000 Rthlr., darvon die zwantzig tausend in „Gold seind, wehren also in allem 202,000 rthl., Wor aber „die 8,544 rthlr. geblieben seind, kan man nicht begreiffen, „den sie wohl neben abgefallen seindt, dan niemandt gestehen „will die Rechnungen vor alles geführet zu haben."

Udgift.

Anno 1670.

Holger Wind til Hofstaten	5,000	Rd.
Henr. Bielkes Obligation	7,266	—
C. Trol(le) Kundskaber	3,000	—
Juveler, Guld og Sølv	24,182	—
for Klæder	5,905	—
Bygninger	7,162	—
Nytaar, Benaadinger og Besoldn:	8,262	—
Endnu udgivet	32,346	—
	93,123	Rd.

»For alt dette er rigtig Regnskab giort«*).

Anno 71.

til Pr. Wilh. Ernestines Udstyr	90,000	Rd.
Henr. Bielkes Obligation	7,466	—
C. Trolles Kundskaber	1,000	—
Juveler, Guld og Sølv	28,140	—
for Klæder	6,338	—
Bygninger	9,600	—
Nytaar, Benaadinger og Besolding	14,884	—
Endnu udgivet	34,092	—
	192,854	Rd.

An. 72.

C. Trolles Kundskaber	1,700	Rd.
Juveler, Guld og Sølv	13,695	—
for Klæder	6,063	—
Bygninger	11,956	—
Nyaar, Benaading, Besoldinger	8,729	—
Udgivet i Guld	1,672	—
Endnu udgivet	25,756	—
	69,571	Rd.

*) Dette har Kongen gientaget i Bogen under Summen af ethvert Aars Udgift.

An. 73.

Til Sø-Etaten	60,000	Rd.
Henr. Bielkes Obligation	5,266	—
Juveler, Guld og Sølv	5,485	—
For Klæder	8,016	—
Bygninger	13,765	—
Nytaar, Benaadinger og Besoldinger	14,212	—
Udgivet i Guld	4,600	—
Endnu udgivet	27,704	—
	139,049	Rd.

An. 74.

Til Sø-Etaten	25,000	Rd.
Jægeriet	2,000	—
Henr. Bielkes Obligation	2,353	—
Peter Retzes Have	4,000	—
Juveler, Guld og Sølv	16,295	—
for Klæder	5,212	—
Bygninger	4,877	—
Nytaar, Besoldinger og Benaadinger	17,145	—
Udgivet i Guld	4,000	—
Endnu udgivet	56,818	—
	137,700	Rd.

An. 75.

Til Sø-Etaten	46,500	Rd.
Jægeriet	4,500	—
C. Trolle, Kundskaber	1,000	—
Juveler, Guld og Sølv	6,303	—
for Klæder	9,257	—
Bygninger	3,695	—
Nytaar, Quartal-Benaadinger	15,923	—
i Guld udgivet	9,000	—
Endnu udgivet	52,968	—
	149,146	Rd.

An. 76.

Til Sø-Etaten	118,930 Rd.
Jægeriet	2,200 —
C. Trolle	5,100 —
Terlong (Terlon) bekom	2,000 —
Juveler, Guld og Sølv	2,250 —
for Klæder	2,257 —
Bygninger	1,559 —
Nytaar, Quartal og Benaadinger	16,605 —
Udgivet i Guld	18,700 —
Endnu udgivet	35,422 —
	205,023 Rd.

Ann. 77.

Sø-Etaten udi Guld	24,000 Rd.
Rok udi Sølv	8,000 —
til Land-Militien udi Guld	56,000 —
Rok udi Sølv	52,000 —
C. Trolle Kundskaber	2,190 —
Juveler, Guld og Sølv	3,442 —
for Klæder	3,400 —
Bygninger	1,190 —
Nytaar, Quartal og Benaadinger	18,212 —
Udgivet i Guld	9,560 —
Endnu udgivet	19,076 —
	197,070 Rd.

Ann. 78.

Sø-Etaten udi Guld	40,000 Rd.
Rok udi Sølv	49,500 —
C. Trolle Kundskaber	980 —
Juveler, Guld og Sølv	4,868 —
for Klæder	4,700 —
Bygninger	3,402 —
Nytaar, Quartal og Benaad:	17,253 —
Udgivet i Guld	7,000 —
Endnu udgivet	20,097 —
	147,800 Rd.

Ann. 79.

Sø-Etaten	38,000 Rd.
til Land-Militien	4,000 —
C. Trolle, Kundskaber	1,148 —
Winterfeld, for hans Have	1,300 —
Juveler, Guld og Sølv	6,799 —
for Klæder	5,915 —
Bygninger	2,449 —
Nytaar, Quartaler, Benaad:	17,090 —
Udgivet i Guld	6,000 —
Endnu udgivet	34,799 —
	117,500 Rd.

Ann. 80.

Sø-Etaten	8,500 —
Juveler, Guld og Sølv	30,781 —
for Klæder	9,742 —
Bygninger	9,640 —
Nytaar, Qvartal, Benaadinger	24,995 —
Endnu udgivet	40,842 —
	124,500 Rd.

Ann. 81.

Sø-Etaten	24,000 Rd.
Juveler, Guld og Sølv	14,915 —
for Klæder	14,599 —
Bygninger	5,067 —
Nytaar, Quartal, Benaad:	21,505 —
Endnu udgivet	114,914 —
	195,000 Rd.

Ann. 82.

Sø-Etaten	10,000 Rd.
Juveler, Guld og Sølv	17,446 —
for Klæder	9,618 —
Bygninger	3,780 —
Nytaar, Quartal, Benaad:	19,010 —
Udgivet udi Guld	8,000 —
Endnu udgivet	64,705 —
	132,559 Rd.

Ann. 83.

Sø-Etaten	30,000 Rd.
Juveler, Guld og Sølv	13,007 —
for Klæder.........	9,807 —
Bygninger.........	5,008 —
Nytaar,Quartal,Benaad:	23,626 —
Udgivet i Guld	400 —
Endnu udgivet	61,552 —
	143,400 Rd.

Anno 84.

For mine Juveler at indløse............	20,000 Rd.
Rok for Juveler, Guld og Sølv	18,705 —
For Klæder	11,423 —
Bygningers Bekostning..	4,872 —
Quartaler, Nytaar, Benaadinger........	33,699 —
Endnu udgivet	37,801 —
Udgivet udi Guld.....	200 —
	126,700 Rd.

Anno 85.

Til Ob. Rentmester forstrakt	5,000 Rd.
For Juveler, Guld og Sølv	9,489 —
For Klæder	10,246 —
Bygnings Bekostninger .	12,384 —
Nytaars Quartaler, Benaadinger........	39,879 —
Endnu udgivet	37,002 —
	114,000 Rd.

A. 1686.

Ober Rentmester forstr: til Militien.........	34,000 Rd.
Ober Zal Mester til Flaaden.........	15,000 —
For Juveler, Guld og Sølv	20,953 —
For Klæder	11,809 —
For Tapetmageren	2,500 —
	54,262 Rd.

Transport ...	54,262 Rd.
Bygningers Bekostning og Repar:	13,679 —
Quartaler, Benaadinger og Nyaar........	52,765 —
Endnu udgivet	32,408 —
Udgivet udi Guld	400 —
	183,515 Rd.

A. 1687.

Ober-Rentmesteren, til Holmen	10,000 Rd.
Juveler, Guld og Sølv	20,335 —
For Klæder	5,893 —
Tapetmageren	2,500 —
Bygningers Bekostning .	17,974 —
Quartaler, Benaadinger, Nytaar	44,348 —
Endnu udgivet	26,170 —
	127,220 Rd.

Anno 1688.

Ob:Rentmester til Flaaden	60,000 Rd.
Juveler, Guld og Sølv .	17,099 —
For Klæder	5,525 —
Tapetmageriet.......	2,500 —
Bygninger	7,985 —
Quartalerne, Nytaar, Benaading.........	55,944 —
Endnu udgivet	23,311 —
Udi Guld udgivet.....	200 —
	172,564 Rd.

Anno 89.

Ob: Rentmester til Sø-Estaten.........	10,000 Rd.
Juveler, Guld og Sølv	11,004 —
Klæder og Lintøi......	5,429 —
til Tapetmager	2,000 —
Quartalerne, Benaab:, Nytaar..........	60,038 —
Endnu udgivet	16,065 —
Bygnings Bekostninger..	13,491 —
	118,028 Rd

An. 90.

Til Sø-Estaten forstrakt	30,000 Rd.
For Guld og Sølv	2,264 —
Klæder og Lintøi	2,921 —
Tapetmageren	3,500 —
„Den hollandske Rand"	5,930 —
Min nye Jagt at bygge .	2,090 —
Quartalerne og Nytaar .	54,635 —
Bygnings Bekostninger .	14,471 —
Endnu udgivet	9,153 —
	124,964 Rd.

Anno 1691.

For Juveler, Guld og Sølv	28,165 Rd.
Klæder og Lintøi	2,740 —
Bygninger, Konstnere og Haandværk........	12,292 —
Tapetmager	1,000 —
Den hollandske Rand ..	1,778 —
Den nye Jagt, jeg lod selv bygge	2,419 —
Quartal-Benaadinger og Nytaar	75,005 —
til adskillige Udgifter...	7,809 —
	131,208 Rd.

Anno 1692.

For Juveler, Sølv og Guld	21,972 Rd.
Til Zahlkammeret er leveret	8,278 —
Klæder og Lintøi	5,157 —
Bygnings-Bekostning, Amalienborg Have og Dyrehavens Indhegning til Jægersborg, og Tapetmageriet	34,318 —
Quartaler, Benaadinger og Nytaar........	71,391 —
Prinds Frederiks Reise, fem Quartaler 50,000, og Sølvtaffelet 3,228 Rdlr.	53,228 —
Til adskilligt Udgivet...	18,697 —
	213,041 Rd.

Anno 1693.

Forstrakt til Zallkammeret	50,000 Rd.
Udgivet udi Guld	2,100 —
For Juveler, Sølv og Guld..........	27,714½ —
Rok til Zalkammeret ..	8,000 —
Klæder og Lintøi	3,986 —
Til Bygninger og Dyrehaven..........	15,523½ —
Haandværkere og Konstnere...........	9,132½ —
Quartaler, Benaadinger og Nytaar.......	103,486½ —
Til adskillige Udgifter..	14,431½ —
	234,377½ Rd.

Anno 1694.

Zalkammeret forstrakt ..	20,000 Rd.
Juveler, Sølv og Guld	26,889 —
Klæder og Lintøi.....	5,131 —
Bygning og Reparation	14,054 —
Konstnere og Haandværkere	4,145 —
Quartaler, Benaadinger og Nytaar	87,030 —
Til adskillige Udgifter ..	22,222 —
	179,473 Rd.

Anno 1695.

Juveler, Sølv og Guld	5,368 Rd. 5 ß
Klæder og Lintøi....	3,339 — 5 -
Bygninger og reparationer, saa og 2 Skibe fra Sverrige	16,335 — 2 -
Konstnere og Haandværker.........	4,540 — 1 -
Quartal, Benaadinger og Nytaar	94,254 —
til adskillige Udgifter..	17,204 — 5 -
	141,043 Rd.

Anno 1696.

Kalkammeret forstrakt	40,666 Rd.	4 ß
Juveler, Guld og Sølv	6,874 —	5 -
Klæder og Lintøi ...	5,271 —	2 -
Bygninger og reparationer	16,699 —	2 -
Konstnere og Haandværkere	7,044 —	4 -
Quartaler, Nytaar og Benaad:	87,984 —	
til adskillige Udgifter .	18,100 —	
	182,641 Rd.	1 ß

Anno 1697.

Juveler, Guld og Sølv	12,412 Rd.	5 ß
Klæder og Lintøi	3,331 —	5 -
Bygninger og reparationer	7,062 —	2 -
Konstnere og Haandværkere	4,532 —	2 -
Quartaler, Benaadninger og Nytaar	79,044 —	
til adskillige Udgifter . .	18,069 —	1 -
	124,452 Rd.	3 ß

Anno 1698.

Juveler, Guld og Sølv	18,298 Rd.	4 ß
Klæder og Lintøi ...	4,427 —	
Bygninger og Reparationer	6,846 —	
Konstnere og Haandværkere	3,308 —	
Quartaler, Benaadninger og Nytaar	91,394 —	
Adskillige Udgifter ...	35,176 —	
	159,450 Rd.	

Anno 1699.

(Kun for de første 2 Quartaler, paa et særskilt Ark.)

1. Martii: Udgivet . .	5,452 Rd.	2 ß
17. Martii: udgivet udi Guld, 500 Ducater	1,000 —	
5. April: Udgivet ...	27,400 —	
26. April: Udgivet . .	10,000 —	
23. Juni: Udgivet . .	37,000 —	
	80,852 Rd.	2 ß

(Indtægterne, for saavidt de vare indkomne for disse to Quartaler, udgjorde 62,352 Rbl.)

Tillæg til de ovenfor meddeelte Regnskabs-Extracter.

„Quartal-Rulle til 1. Jul. 1699."

Hans Kongl. Høihed	3000 Rd.
Hendes Kongl. Høihed	1500 —
Hs. Høihed Prinds Carl . .	1500 —
Hs. Høihed Prinds Wilhelm	500 —
Hendes Høihed Prindsesse Sophia Hedevig	1000 —
Greven af Erbach	375 —
„Nok, som skal udgives"[1]) .	2750 —
Ober-Bygnings-Inspecteur Plato[2])	500 —
	11,125 Rd.
Transport ...	11,125 Rd.
Kammerjunker Kleinau . .	250 —
Kammer-Page Plato (Platen)	100 —
Doctor Peder Jespersen . .	375 —
Doctor Masius	250 —
M. Peder Collerus . .	200 —
Professor Müller[3])	250 —
Hr. Boisclair[4])	150 —
Dr. Mömichen	250 —
Dr. Ringelmann	375 —
	13,325 Rd.

Transport . . .	13,325 Rd.
Doct. Franchenau . . .	250 —
Ober-Kammertiener Voscamp	350 —
KammmerjunkerWeiber(g)	200 —
Kammertiener Jørgen Rahmensen	500 —
Jens Kur*)	100 —
Livkarlen Fabritius	182 —
M. Henrik Barberer	150 —
M. Skrædderen Rossum .	125 —
La Fosse	50 —
Parykmageren	25 —
Römer[5])	375 —
de Agar[6])	200 —
Bygmester Steenwinkel[7])	150 —
Meibusch[8])	250 —
Bendix Grotschilling[9]) . .	150 —
Magnus Berg[10])	100 —
Christian v. Bracht[11]) . .	100 —
	16,882 Rd.

Transport . . .	16,882 Rd.
TapetmagerRirendt(ulydeligt)	125 —
„Claude la moreux"[12])	50 —
Landskab - Dreier (sic) Schiffer	75 —
De kgl. Børns Ridemester	75 —
Peingard	50 —
Gotfrid Konstdreier	50 —
Christian Grimo	50 —
Hans Köch (ɔ: Kok, paa Rosenborg)	212 —
Gartneren M. Jørgen, for Rosenborg Have .	175 —
M. Adam (Gartner) ved Amalienborg	163 —
Frederik Fyrbøder	30 —
Kirkens Tavlepenge	100 —
De Fattige i Kjøbenhavn .	300 —
De Fattige i Helsingør . . .	10 —
I Alt . . .	18,047 Rd.

(„Foruden det, som er anført i Quartal-Rullen, have Efterfølgende aarlig nydt" o. s. v. I Alt 3230 Rd. Deriblandt: „Obrist Michel Schou" (som dog vel ikke kan være den under Frederik III. bekiendte M. Schou;) 200 Rd., „Maleren Coning[13]) 400 Rd., Pagernes Dandsemester 200 Rd.; Pagernes Sprogmester 100 Rdd.; Prindsessen af Hessen-Homburg 800 Rd.; „Dværginde Maruses Kost og Klæder 31 Rd. 4 Mark" m. m.)

Anmærkninger til Quartalsrullen 1699.

¹) Det kan maaskee ogsaa være under denne Rubriks Udgifter, vi maa søge, hvad Christian V. har givet Grevinde Moth i aarlig Pension, foruden hendes Indkomst af Samsøe, og andre tilfældige Foræringer. ²) Wh. Fr. v. Platen (ikke Plato), Geh. Raad og General-Bygmester under Frederik IV.; en god Architekt, som bl. a. opførte Landcadet-Academiet (1704) og Staldmestergaarden (Weinwich. S. 124). Formodentlig var Kammerpagen Platen (s. ovenf. S. 620) hans Søn. ³) Dr. R. C. Müller, tydsk Hofpræst (tilligemed Masius), blev Kingos Eftermand som Bisp i Fyen. ⁴) Boisclair, fransk Hofpræst (s. Bircherods Dagb. S. 279). Han var tillige en god Tegner (s. Ny Saml. til d. Danske Hist. IV. S. 28). ⁵) Ol. Rømer, Prof. Mathem. ved Kbh. Univers., var (fra 1688) Assessor i Høieste Ret og (1693) Justitsraad. ⁶) Jac. d'Agar (f. i Paris 1640, d. i Kiøbenh. 1716), Portraitmaler under Christian V. og Frederik IV., den første som her indførte Parykstilen (jfr. Weinwich, S. 86—87). ⁷) Maaskee den hos Weinwich S. 60 omtalte yngre Steenvinkel, der 1671 istandsatte Christianshavns Bro. ⁸) Ant. Meybusch, kongelig Medailleur, fra 1690, medvirkede til Myntens Forbedring 1693 (Weinwich 105). ⁹) Bendix Grotschilling, den yngre. Hans Fader, Holsteneren Bend. Grotschilling, sen., som 1660 til Kiøbenhavn, og indrettede Konstkammeret, som blev færdigt 1680. Sønnen, som var Maler, blev Konstkammerforvalter efter sin Fader og døde 1706; hans Søn og Eftermand i Embedet, Bend. Grotschilling den yngste, døde 1737 (Weinwich. 76. 95.) ¹⁰) Den bekiendte norske Maler og Billedskærer (f. 1666, d. 1739), som Christian V. efter Statholder Gyldenløves Anbefaling lod oplære hos Hofmaleren Peder Andersen, siden lod reise i Italien, og efter hans Hjemkomst antog ham i sin Tieneste (D. Mag. 1. 226. Worms Lex. I. 97). ¹¹) Christ. v. Bracht maa vel være en Anden end J. G. v. Bracht, der malede Landskaber, m. m. (Ny Saml. IV. S. 29). ¹²) (Lamoureux). Maaskee en Slægtning af Abr. Cæsar Lamoureux, der i A. 1681—88 udførte Christian V.'s Statue paa Kg. Nytorv. ¹³) Formodentlig Jac. Koning, en hollandsk Maler, f. 1650 (der 1689 var i Kiøbenhavn. Weinwich. S. 89).

*) Det kan bemærkes, at Magnus Berg blev (omtrent A. 1700) gift med en Raadmand Jens Kuurs Datter (D. Mag. I. 330).

C. Christian den Femtes Sygdoms- og Dødshistorie.

Iblandt de mange Punkter, som i N. D. Riegels „Femte Christians Historie" ere behandlede, enten med uhistorisk Partiskhed og Bitterhed, med aabenbar Usandfærdighed, eller med Skiødesløshed, Ufuldstændighed og Förvirring, er ogsaa Beretningen om denne Konges sidste Sygdom og dødelige Afgang; hvorom Riegels giver os en unøiagtig, og tildeels urigtig Forestilling, endskiøndt man dog seer, at han ogsaa her har brugt den tilforn (Nyt histor. Tidsskr. I. S. 530) omhandlede tydske Dagbog[1]), der overhovedet har været en af hans flittigst benyttede utrykte Kilder. Riegels lader Kongens Død være Følge af Rørelse, eller Apoplexie, skiøndt hans egen Beretning (S. 517—19) om Kongens sidste Dage paa Dødsleiet indeholder meget, der modsiger Antagelsen af et saadant Sygdomsanfald som Dødsaarsag. Dagbogen oplyser denne langt rigtigere og fuldkomnere i medicinsk Henseende, uden at dens unævnte Forfatter dog tager særskilt Hensyn hertil, eller røber nogen Indsigt i Lægekonsten; men hans, fornemmelig i betidligere Aar yderst magre og for Historien ufrugtbare Optegnelser ere derimod netop i Christian V. sidste Leveaar, og især fra Begyndelsen af Kongens Svagelighed, indtil hans Død og Begravelse, affattede med langt større Udførlighed og Fuldstændighed, end den hele foregaaende Dagbog.

Sammenligninger med det sidste hos os indtrufne kongelige Dødsfald, hvis beklagelige Minde endnu er friskt, og ofte vil blive kaldt tilbage i Danmark, kan give en mere nøiagtig Beretning om Christian den Femtes seneste Leveaar, med Hensyn saavel til hans daglige Levemaade og hans Helbredstilstand, som til hans Sygdomshistorie og Død, en nærmere Interesse, og det endog i medicinsk og diætetisk Henseende. Den giver et Indblik mere i Hoflivet ved det 17de Aarhundredes Slutning, og et Bidrag mere til det personlige Billede af Christian V.; ligesom det vil være sieldent, at fore-

1) Af Rostgaards Mannscripter paa Universitetsbibliotheket. Nr. 215. Fol. Har Forf. maaskee været Kammerjunker Weiberg? — Under 17de Jan. 1699 forekommer i Dagbogen: „wurde Platen und ich in der Kammer genommen." Ved denne Platen menes uden Tvivl Kammerpagen, der under Navn af Plato forekommer i Hofrullen 1. Jul. 1699.

finde saa nøiagtige og omstændelige Efterretninger om en Regents Sygdom og Død. At en saadan Fortælling, endogsaa ved at holde sig til det Væsentlige, for at giøre Skildringen fuldstændig og anskuelig maa berøre Smaating, er uundgaaeligt.

Det er bekiendt nok, at denne Konge af Naturen besad en stærk, udholdende, til Strabatser skikket Legemsbeskaffenhed[2]). Han havde heller aldrig, fra sin Thronbestigelse i sit 24de Aar, skaanet sig for legemlige Anstrengelser, enten paa Reiser, i Krigen eller paa Jagten, hvis voldsomste, mest barbariske, men ogsaa kiækkeste Udøvelse, den saakaldte Parforce-Jagt, hvorved Hiorten forfulgtes til Hest og ved Hundene blev jaget til Døde, eller til den enten styrtede eller stod stille, Christian den Femte fortrinlig yndede og først indførte her i Landet. Man finder desuden, at saalænge hans Helbreed holdt ud, var han, især om Sommeren, naar han ikke reiste, næsten daglig i Rørelse, enten i eller uden for Staden, snart paa Holmene, paa Giethuset, i Rosenborg Have, i Ride-huset, i Tøihuset eller paa hyppige Udfarter til Jægersborg, Frederiksborg og Kronborg. Hvorvidt han ogsaa i tidligere Perioder har været tilbøielig til uordentlig Levemaade i Spise og Drik, kan ikke med Bestemthed siges; men vel er det meer end rimeligt, at man i denne Omstændighed, i fortsatte Diætfeil og alt for rigelige Maaltider, under en tiltagende Svækkelse i Fordøielsen, maa søge Hovedgrunden til Christian den Femtes tidligere Skrøbelighed og til de Sygdomstilfælde, der bortrev ham i hans bedste Mandboms-alder. Molesworth, der ikke var bekiendt for at smigre, tillægger ham dog 1692, ved Siden af en heel Deel andre gode Egenskaber, ogsaa den, at være maadeholdende, „naar man seer hen til Landets Brug; og hverken overdaadig i Spise eller Drik." Imidlertid see vi ogsaa af Molesworths Charakteristik, at Christian den Femte allerede paa den Tid (i hans 46de Aar) „i nogle Aar havde havt Anfald af Gigt, og derfor havde indskrænket de umagelige Legemsøvelser og Bevægelser." Af ovenanførte Dagbog erfares dog, at han endnu i Slutningen af Decbr. 1694 havde været paa Vildsviinsjagt ved Frederiksborg, og ikke længe tilforn havde han paa een Formiddag i Ridehuset redet 6 Heste.

2) Man sammenligne ogsaa Molesworths Skildring af Kongens Person og Charakteer (Nyt hist. Tidsskr. I. 478).

Den 21de Decbr. havde han besøgt Statholder Gyldenløve, „som var incommoderet af Podagra"; men en Maanedstid derefter, den 25de Jan. 1695, følte Kongen selv et Anfald af samme Sygdom, som allerede Dagen derpaa tiltog saaledes i Heftighed, at han blev sengeliggende og maatte holde sig i sine Værelser; længere hen lade sig ved Hielp af en Rullestol føre fra sit Sengkammer i Conseilet, og andensteds omkring i Slottet. Først den 10de Marts kunde han lade sig bære hen i Slotskirken, og begyndte at gaae ved to Stokke; og ikke før den 28de Marts kiørte han første Gang til Rosenborg og spiste der til Middag. Den 25de April kunde han igien stige til Hest, og ride fra Rosenborg til Slottet; men endnu længe efter finder man jævnlig, at han lod sig bære til Slotskirken, og andensteds hen; og blev i Mai og Jun. Maaned kiørt omkring i Rosenborg Have i en Rullevogn. I Mai Maaned fik Kongen et Anfald af en besværlig Hoste; og den 3. Jun. begyndte han at bruge en Melkecuur, tre Gange om Dagen: om Morgenen Kl. 5, til Middag Kl. 11 og om Aftenen Kl. 6, uden at han i Begyndelsen nød andet den hele Dag; da det udtrykkelig bemærkes, at han den 6te om Aftenen spiste til den raae Melk noget Perlegryn kogt i Melk, og den 7de om Middagen lidt Franskbrød til Melken. Han blev i 3 Uger ved denne strenge Diæt; og allerede den 8de Jun. hedder det, at Kongen fremdeles blev ved sin Melk med Perlegryn om Middagen „und befanden sich J. K. Maj. heute trefflich wohl, absonderlich im Gehen." Den 21de Jun. kunde han begynde at gaae ved een Stok, og bortlægge den anden; og den 27de Jun. havde Melkecuren og den strenge Diæt Ende; Kongen spiste Hønsekiødsuppe, drak rød Viin, blandet med to Trediedele Vand, og efterhaanden blev hver Middag „altid taget noget mere Viin, end Vand"; endelig begyndte Kongen den 1ste Jul. „at nyde sit ordinaire Aftensmaaltid."

Efter denne Hiemsøgelse af Podagra, der synes at have været det første Anfald af saa alvorlig Art, Christian V. havde lidt, varede det ikke længe, inden han atter gik over til den sædvanlige Levemaade (den 14de Jul. spiste han første Gang igien ved aabent Taffel) og hans Yndlingslyst, Jagten, blev i den gode Aarstid ikke forsømt, saasnart han igien var i Stand til at taale Bevægelse. I Maanederne Julius og August var Kongen i Alt

15 Dage paa Parforcejagt, deels ved Jægersborg, deels ved Frederiksborg, og i Septbr. 9 Dage. I October findes derimod kun een Jagtdag bemærket; og ingen i den hele paafølgende Vinter. (Det er optegnet, at Prindsen af Hessen den 6te April var allene paa Parforce-Jagten). Dog seer man i øvrigt, at Kongen hele denne Vinter igiennem var rørlig, og daglig paa Færde og i Virksomhed; ligesom at han heller ikke i de kolde Maaneder har skyet den frie Luft, eller temmelig anstrengende Bevægelse og Færdsel. Saaledes f. Ex. var han den 15de Jan. (1696) om Morgenen først i Staldene, gik derfra til Tøihuset (som var hans sædvanlige Vei), hvor han satte sig i Chaluppen og foer ud til Flaaden; fra Nyholm blev han sat over til Broen ved Amalienborg, hvor han steg ud, satte sig i en Chaise, og kiørte igiennem Amalienborg og Rosenborg Have ud til Jægersborg, og spiste der til Middag; derfra tilbage til Slottet i Kiøbenhavn, hvor han om Eftermiddagen havde Ministrene hos sig[3]). Den 29de Jan. foer han om Formiddagen til Holmen, for at mønstre alle Matroserne; om Eftermiddagen til Tøihuset, hvor han mønstrede Artilleriet; derfra atter i Baaden til Holmen, hvor Infanteriet var opstillet og mønstredes; om Aftenen var Assemblee ved Hoffet, og derefter Taffel. Ligesaa lidt findes nogen Forandring i Kongens øvrige Virksomhed; det hedder, som sædvanligt, at han læste Brevene og lod expedere Posten; Ministrene havde han samlede hos sig i det mindste to eller tre Gange om Ugen. Heller ikke findes Spor til, at det, som Riegels siger, (S. 510) syntes „som Kongens Lyst til Jagt i Aaret 1696 meget havde taget af." Hans egen Dagbog viser, at saasnart han følte sig stærk nok, kom Lysten tilbage; og han tog i September Maaned selv Deel i 7 Parforce-Jagter;

3) At Christian V., saaledes som Riegels antager, allene fandt Lyst i legemlige Bevægelser, eller Færdsel og Adspredelser, men derimod (som ogsaa Molesworth staaer paa), hverken havde Tilbøielighed til Regieringssysler, eller Udholdenhed til at arbeide i disse, modsiges dog ved mange Træk af hans sidste ti Aars Liv; eller maa herefter betydeligt indskrænkes, i det mindste for denne Periode; og kan bedst modbevises ved Kongens egne Journaler over Regieringssager fra den Tid. I den Anledning kan anføres et Sted af Journalen for 1692, den 9. Decbr.: „Blev og udi Conseilet adskillige „holstenske Justits- og Politie-Sager refereret og af os resolveret, og som „det var Postdag, havde vi taget lidt Frokost om Morgenen, og holdt det „siddendes Dagen igiennem indtil 6 om Aftenen."

men nøiedes den 14de Oct. „med at see til, paa Eremitagen i Dyrehaven“, fordi det var for koldt. I det følgende Aar (1697), da Kongens Helbred vel i det Hele havde forbedret sig endeel, kunde han ikke allene (fra 3. Mai til 5. Jun.) giøre en Reise til Hertugdømmerne, og paa Veien overalt i Sielland og Fyen, i Kolding, Rendsborg m. fl. Steder mønstre Tropperne; men heller ikke Parforcejagterne blev i deres sædvanlige Tid (Jul.—Sept.) forsømte. Kongen deeltog i disse Maaneder, fra den 24de Jul. til den 30. Sept., i 25—26 Parforce-Jagter, og næsten altid saa længe til Hiorten blev „fanget.“ Enkelte Gange findes det anmærket, at han skød en eller to Hiorte; og Dagbogen har bevaret et særskilt Beviis paa hans endnu lige ivrige Jagtlyst. Den 25de Septbr. havde nogle af Hundene paa Parforcejagten ved Frederiksborg forladt den første Hiort, og jaget en ny; efterat Kongen havde „fanget“ denne, kiørte han tilbage til Slottet, hvor den kongel. Familie var, og spiste til Middag. Under Taffelet meldtes det fra Jægerne, at Hundene paa ny havde opjaget den første Hiort, og at den stod for dem i Vandet. Kongen skyndte sig da med at slutte sit Maaltid og kiørte atter ud i Skoven; men da han kom til Stedet, havde Jægerne allerede fanget, eller dræbt Hiorten. Han maatte i øvrigt nu altid nøies med at følge Jagten til Vogns, i det Slags lette Caleſcher, som hertil brugtes; men var dog ellers kommen saameget til Styrke i Benene, at han baade gik, og undertiden red, f. Ex. den 14de Sept. halvanden Time omkring i Dyrehaven.

Imidlertid sees det af den tydske Dagbog, der er sædvanligen nøiagtig i Alt hvad der hørte til Kongens Diæt, at denne i disse Tilfælde har været temmelig omvexlende og intet mindre end tarvelig; da bl. a. den Tids almindelige Skik medførte, at der ved Hoffet, ligesom hos de Fornemme, holdtes foruden Middagstaffelet, et rigeligt Aftensmaaltid — begge Dele dog langt tidligere paa Dagen, end i det følgende Aarhundrede, og med et temmeligt Mellemrum af Tid[4]). Hvad Frokosten angaaer, da finder man

4) Christian den Femte synes i disse Aar sædvanligen at have holdt Middagstaffel henved Kl. 1, eller imellem 12 og 2. Aftensmaaltidet har, som det synes, neppe været silddigere, end Kl. 7 eller 8.

at den hos Christian den 5te i hans sidste Aar har været mere overeensstemmende med nyere Tids Brug, end den øvrige Levemaade. Kongen afverlede, naar han ikke befandt sig upasselig, med Thee, Caffee og Chocolade, som det synes efter Lyst og Indfald; dog var det en af de to første Slags Drikke, som han oftest nød om Morgenen. I Slutningen af Novbr. 1695 begyndte han, i Stedet for Thee, at drikke nymalket Melk med Fennikelvand tidligt om Morgenen (undertiden Kl. 4), og vedblev dermed til henimod Sommeren 1696. I Februar og Marts d. A. drak han derimod Thee om Eftermiddagen; og i Stedet for Melk eller Thee om Morgenen, undertiden flere Dage efter hinanden Bouillon med Spermaceti („Wallrath") og sød Mandelolie; hvorhos engang anmærkes, at det ansaaes gavnligt for Brysthoste. Af Podagra havde Kongen dog i A. 1696 og 1697, som det synes, kun sielden betydelige Mindelser. Det findes anført, at han i Oct. og Nov. 1696 adskillige Dage lod sig indgnide med en Balsom for Lemmerne („Gliederbalsam") og (10. Jan. 1697) „at han brugte nogle Urter om Foden, fordi han mærkede noget til Podagra"; ligesom ogsaa, at han i Marts og April 1697 ni Dage brugte om Morgenen tidlig et Bad, der kogtes paa Kalve- og Lammehoveder, samt Knogler og Fødder, hvori Kongen tilbragte en halv Time, derpaa drak Thee, lagde sig igien, og sov en kort Tid efter Badet. Brug af egentlig Medicin nævnes derimod sielden; nogle faa Gange omtales „das rothe Pulver, welcher J. Maj. nahmen bei einfallendem Neumond"; i Januar 1696 forsøgtes et Par Uger, formodentligt som mavestyrkende Middel, at spise efter sluttet Middagsmaaltid en halv splittet Muskatnød.

I Efteraaret 1697 har Christian V. fundet Anledning til at forlange sin gamle Liv-Medicus Henr. v. Møinichens skriftlige Raad og Betænkning, over sin Sundhedstilstand, hvilken denne har meddeelt med overflødig Snaksomhed, og i en høist pedantisk Form. Læser man i Begyndelsen af dette Haandskrift Skildringen af Kongens legemlige Tilstand, da har man vanskeligt ved at tænke sig, hvorledes Christian V. endnu i et heelt Aar, og indtil et indtruffet uheldigt Tilfælde betydeligt forværrede hans Svaghed, i det Hele kunde føre sin sædvanlige Levemaade; og uagtet han vel ikke 1698 foretog nogen længere Reise i Landet, dog endnu dette Aar, ligesom

i det foregaaende, kunde tilfredsstille sin ubetvingelige Jagtlyst. Møinichen omtaler saaledes Kongens Ørefvaghed, med Tunghørighed, Susen og Klodd af Øret; jævnlig Snue, Katarrh, Hæshed, og en gammel Brysthoste, som nu dog var mildere; faa og løse Tænder; uordentligt flydende Hæmmorhoider; rheumatiske og arthritiske Fornemmelser i Lemmerne (dog uden Knuder eller Ømhed ved Berøring) over Lenderne, i Laarenes Muskler og Sener, m. m. Deraf Besværlighed i Gangen, ved at stige til Hest og paa Vognen, og ved at gaae op ad Trapper: „hvorover de tilforn idelige og behagelige Exercitier ere, førend høiere Alder er indfalden, fast ganske afskaffede, og forandrede til et stille Væsen og Sidden"; hvori Aarsagen kan søges til den svækkede Fordøielse og Transpiration, Kræfternes Aftagelse og Symptomer af Skiørbug. Af forhen anvendte indvortes og udvortes Midler nævnes „laxerende, aabnende, formildende, mod Skiørbug indrettede"; styrkende Midler for Mave, Bryst, Hierte, Sener og Muskler; Frottering, Smørelser, Bad, Plaster, Balsam, Røgelse, Damp, Melkecuur, o. s. v. Selv tilraader Møinichen mest udvortes Midler, og deriblandt Fontenneller; Anvendelse af lunkne Urtebade, eller „udpressede Viindruers Bad", tidligt om Morgenen, og i den milde Aarstid; om Vinteren derimod Frottering med Hænderne eller med varme Svampe, Indgnidning med balsamiske, senestyrkende Midler, m. m. Til indvortes Brug anbefaler han fortrinligen „som det hele Legemes, og de saakaldte primarum viarum universelle Purgation og Evacuation", Melkecuren om Vaaren og om Høsten; og anseer den, som „et fødende Medicament", for langt tienligere, end andre i Medicinen ellers brugelige stærke Purgeermidler, som Sennis-Blade, Jalappa, Manna, Aloe-Piller, og desl. Imidlertid tilstyrker han „frembeles at continuere med de nu brugelige Aabnings- og Skiørbugs-Medicamenter af Vinsteen, Gran, Hypericon i Thee og Caffee, eller andre bekiendte Infusis og Decoctis, undertiden med tilføiede balsamica." Aarelabning fraraader han herefter; ligesom og de, „uden synderlig Virkning anvendte Kopsætninger paa Fødderne." — Denne Dr. Møinichens „allerunderdanigste mediciniske Betænkning" er dateret den 13de Oct. 1697.

Uagtet den intet mindre end fordeelagtige Forestilling, denne giver om Christian den Femtes Sundhedstilstand, sporer man

endnu i de første Maaneder af den strenge Vinter 1697—98 ingen væsentlig Forandring, enten i Kongens daglige Levestik, eller i hans Diæt. Han gik som sædvanlig i „Raadet", lod Ministrene samles hos sig tre til fire Gange om Ugen, ikke sielden endog to Gange paa een Dag; ligeledes havde han sine Secretairer, Geh. Raaderne Jessen og Harboe, undertiden Etatsr. Meyer, hos sig, i Almindelighed et Par Gange om Ugen; gav nu og da Audients til en fremmed Gesandt, eller en reisende tydsk Prinds; var tilstede ved Hoffets Assembleer, og saae en Stund paa, naar „det unge Herskab" dandsede. Gudstienesten forsømtes aldrig nogen Søndag, og alle tre Juledage 1697 var Christian den Femte baade Formiddag og Eftermiddag i Kirke; men anden Juledag ogsaa om Efterm. i Raadet „for Postens Skyld"[5]. Men den 26de Jan. 1698 forekommer den Optegnelse, „at Kongen fandt sig noget svag i Gangen", og den 6te Febr. at han „første Gang lod sig bære til Kirken"; hvilket siden efter en lang Tid gientages hver Søndag. I de sædvanlige Middags- og Aften-Tafler, Tracteringer paa Fødselsdage, eller ved fornemt fremmedt Besøg, foregik ingen Forandring; og hvor vel der ved saadanne Leiligheder sørgedes for, at Kokkene kunde give Lægerne noget at bestille, kan man slutte sig til af et eneste Tilfælde. Ved Hoffet blev Fastelavnsmandag (den 7. Marts 1698) givet et Gilde om Aftenen, hvorved Hertugen af Würtenberg, Fyrsten og Fyrstinden af Anhalt, Ministrene, og adskillige andre Fornemme med deres Fruer parviis spiste med den kongelige Familie ved et stort rundt Bord af en egen Indretning. Til dette Gilde havde enhver af Giæsterne bidraget en Ret (f. Ex. Kongen en Kalvesteg, Dronningen et stegt Lam, og desuden en Giedde; Kronprindsen Fasaner, Fyrstinden af Anhalt „eine Pastete von Kallunen", Geheimeraadinde Harboe Kringler, Grev Reventlow kogt Kapun, o. s. v.) Paa denne Maade opregnes 12—16 forskiellige,

[5]) At Kongen heller ikke nu var tilbøielig til den ham sædvanlig tillagte Indolents og Ligegyldighed i Regieringssager, viser ogsaa dette: at selv den 15de April 1698, da hans Fødselsdag blev celebreret ved stort Middags-Taffel, og der ligeledes blev „tracteret om Aftenen", og siden dandsedes, lod Kongen om Eftermiddagen „samtlige Ministre kalde til sig", for Postens Skyld, som da var ankommen.

mest ganske solide Retter, foruden Kage, Marcipaner, Mandler, Kringler m. m., hvilket Aftensmaaltid dog ikke hindrede Kongen fra næste Formiddag at have Ministrene samlede hos sig, og at expedere Posten. I hans Diæt findes i dette Aar i øvrigt den Nyhed, at Kongen i Febr. og Marts i nogle Uger til Frokost, i Stedet for Kaffee, nød Muskatviin og Franskbrød, som man i vor Tid vel neppe vil tilraade en Podagrist. Efterat Kongen den 7de April havde havt det Uheld paa en Tour fra Esrum til Kiøbenhavn, baade ved at stige i og af Vognen, to Gange at giøre et Feiltrin, hvorefter han maatte lade sig føre af to Personer, begyndte han den 16de April, da Foden igien var noget bedre, at drikke Melk med Fennikelvand om Morgenen, 6 Kopper („Schaalen"), men ophørte dermed igien den 26de, og drak i Stedet 3 Kopper Thee. Heller ikke lod han sig hindre fra den 27de April, paa Dronnigens Fødselsdag, „herligt at tractere ved et stort Taffel i Audientssalen," og atter om Aftenen, da 48 fornemme Herrer og Damer parviis sadde til Bords (hvoriblandt Grev Orenstierne fra Sverrige[6]). Den 5te Mai var han kommen saa vidt, at han kiørte paa Parforce-Jagt i Dyrehaven, hvor to Hiorte bleve jagede[7]); og efter Jagten blev tracteret paa Eremitagen. I Mai Maaned blev om Morgenen for det meste drukket „Bouillon mit Wällrath", og fra den 15de „Bouillon lavet med Syrer" (Sauerampfer) indtil den 28de, da en ordentlig Melkecuur begyndte, og blev første Gang drukket 6 Kopper Melk med Brøndvand, men to Dage derefter 10 Kopper; hvilket vedvarede til den 10de Junius, da igien Bouillon med Syrer afløste Melken, og i Stedet for denne kom den 19de Jul. Bouillon med Rosmarin.

Uagtet det kan sees, at fra Februar Maaned af Kongens

---

6) Man finder ellers næsten aldrig, med Undtagelse af fyrstelige Personer, nogen Gesandt eller anden Fremmed nævnt, blandt Giæsterne ved Kongens Bord.

7) Her forekommer den usædvanlige Jagthistorie, at den første Hiort, som blev jaget op, ikke var synderlig rask til at løbe, og derfor snart søgte ud i en Mose, hvor Hundene „overilede ham"; Jægerne kom hurtig til, og kaldte Hundene tilbage fra Hiorten: „Darauf dann J. Königl. May. ihn pardonirten, und jagten einen andern an, welchen Sie fingen."

Svaghed i Benene og andre Legemsdele tiltog, saaledes at al Gang var ham besværlig, og han bestandig blev baaret, naar han skulde forlade Slottet og sine Værelser, ligesom han i Haverne kiørtes omkring i forskiellige Slags Rullestole: lod han sig dog ikke afholde fra, den 14de Jul. at begynde de sædvanlige Hiortejagter i Dyrehaven, hvor han i denne Maaned endnu jagede 4 Gange; men kun to Gange „fangede." Imidlertid havde Geh. Raad Moth anbefalet Kongen en hollandsk Chirurg Verduin, som deels havde opfundet et Slags Snørliv, stivet med Jern, der meentes at skulle være ham tienligt, men som mangfoldige Gange blev passet og omgiort, uden at det synes at være blevet brugt; deels havde tilraadet Brugen af varme Viinbade[8]), hvorhos tillige en Krydderpose af Urter og Egeløv, som kogtes i rød Viin, blev anvendt til at lægges ganske varm paa de svage Legemsdele. Dette Slags Bad brugte Kongen næsten daglig i August Maaned paa Frederiksborg, tidligt om Morgenen, og nød derefter til Frokost Muskatviin og Franskbrød. Endskiøndt han nu næsten blot kunde tage sin Bevægelse til Vogns, som hver Dag skeete, især under Sommeropholdet (26. Mai—27. Septbr.) paa Jægersborg, Frederiksborg og Kronborg, holdt han baade Middag og Aften det sædvanlige Taffel med den kongelige Familie, lod Ministrene, og undertiden Plessen, Harboe, Jessen eller Gyldenløve allene, komme til sig, og lod Kronprindsesse Lovises og sin Datter Sophie Hedvigs Fødselsdag, den 28de August, celebrere paa den sædvanlige Maade. Der blev om Aftenen „magnifique tracteret ved et herlig anrettet Taffel" i Riddersalen paa Frederiksborg, og derefter dandset; men Kongen begav sig til den saakaldte „Badstue", hvor han pleiede

---

8) Det synes at disse Bade have været af samme Art, eller havt Liighed med de af Livmedicus Moinichen anbefalede. Under 9. Oct. har den T Dagb. „Om Eftermidd. passerede intet, uden at den Skibscapitain, som havde bragt de udpressede Druer, som Kongen vilde bruge, fra Spanien, var hos Hs. Maj." Paa de pressede Drueskaller („Treber") heldtes formodentlig det kogte Badevand; men foruden Badet, eller til Afverling, anvendtes Kryderpuderne, giennemtrukne af opvarmet Viin, til at ligge paa. Saaledes den 7de Sept.: „Diesen Morgen gebrauchten J. M. die Küssen „im rothen Wein heißgemacht, unter sich zu legen, und wurde das „Reisebett in Dero Schlaf-Cammer neben das andere gesetzet, in welchem „Sie auf dem Küssen eine gute halbe Stunde lagen."

at tilbringe Natten. Den 23de August begyndte han ogsaa atter sine Jagter med at skyde en Hiort i Dyrehaven; og jagede siden ideligt, hele Septbr. Maaned (den 8de endog to Hiorte paa een Formiddag), og endnu den 27de paa Veien fra Kronborg til Hirschholm, hvorfra han med den kongelige Familie begav sig tilbage fra Landet til Kiøbenhavn.

Af en saa utæmmelig Jagtlidenskab kunde man ikke vente sig andet, end at den, noget før eller silddigere, engang maatte blive livsfarlig for den i høi Grad skrøbelige, legemssvage Konge. Der feilede heller ikke meget i, at Christian den Femte, i Ordets egentlige Mening, var falden paa den Valplads, hvor han havde vundet saa mangen barbarisk Seier. Endnu i dette Aar (1698) var han saa ivrig paa Jagten, at han ikke vilde slippe en stor Hiort, som var bleven opjaget i Frederiksborgs Dyrehave den 24. Aug. og 1. Septbr.; men begge Gange havde vidst at undkomme fra Jægere og Hunde. Men Kongen hvilede ikke før Hiorten tredie Gang, den 8te Septbr., blev funden og opjaget i Grønholts Skov, hvor den forrige Gang havde reddet sig ud i en dyb Mose, men nu efter en Times Løb blev indhentet, og da nød den Ære, at Kongen, som dertil endnu havde Kræfter, med egen Haand gav den Fangsten eller Dødsstødet. Siden holdt han fra den 8de til den 27de Septbr. ikke mindre end 11 Parforcejagter; jagede endnu den 14de Oct. og kiørte Onsdagen den 19de med Kronprindsen om Formiddagen ud i Jægersborg Dyrehave, „for at slutte Jagten for i Aar." Hiorten løb denne Gang længe; Kongen forlod Jagten, og kiørte til Eremitagen, hvor han spiste, i Selskab med Kronprindsen, de tre Gyldenløver, Grev Schak, og Marskallerne Osten og Hahn. Mod Slutningen af Taffelet, da Klokken var noget over 4, kom Jagten i Nærheden, og Hiorten stod for Hundene nogle hundrede Skridt fra Huset, hvor Kongen spiste, hvilket man uheldigviis meldte ham. Han reiste sig da strax fra Bordet, og „begav sig til Jagten"; men da han havde givet Hiorten Stødet, og dette maaskee ikke har truffet rigtigt, reiste den sig i Faldet med Bagkroppen, men faldt strax igien, og det saaledes, at den slog Kongen til Jorden, i det den rammede hans venstre, daarlige Hofte. Vel stod en af Hoffolkene (Kammerjunker Osten) saa nær, at han i Øieblikket kunde hielpe Kongen op, og

beskytte ham i Faldet („der Oberleib erhalten"); men Hjorten sprang anden Gang op, og slog Kongen med Bagbenet saaledes paa den venstre Fod, at man formodede Benet var slaaet itu, strax løftede ham op i „Skydevognen" og kiørte ham til Jægersborg, hvor det dog befandtes, at Kongen kunde bevæge Foden og saaledes ikke havde lidt noget Beenbrud. Han kiørte da ind til Kiøbenhavn, hvor han ankom Kl. 8, blev undersøgt af Livlægen og „Barbererne", (der nævnes Precheur, Buchwaldt og Aspach) aareladt, og Omslag af Urter og lunket Viin anbragt paa Benet. Endskiøndt Kongen, som naturligt var, efter et saadant Tilfælde, længe ikke kunde røre sig, og maatte løftes fra en Seng i en anden, seer man, at allerede den 21de nød han om Morgenen sin Bouillon, med Essentia Pini, og til Middag „Dero ordinaire Speise"; havde ogsaa Ministrene hos sig i sit Sovekammer baade Fredag og Løverdag Eftermiddag, og lod „Doctor Peter"[9]) prædike for sig Søndag Formiddag i Audientssalen. Endskiøndt nu Kongen endnu en Tid lang jævnlig havde urolige og smertefulde Nætter[10]), varede det dog kun faa Dage, inden han holdt op med at lade Benet forbinde; men det blev siden daglig badet med styrkende Midler. Allerede den 1ste Novbr. kunde Kongen begynde at være oppe, og et Par Dage derefter at staae paa Foden. Han havde imidlertid (som det synes efter Geheimeraad Moths Anbefaling[11]), ladet Mag. Seerup, Rector ved Ribe

[9]) Peder Jespersen, Kongens Confessionarius; en Normand, som Griffenfeldt havde fremtrukket, og beforbret til et Præstekald i Fyen 1672, og som Christian V., der 1688 udnævnte ham til sin danske Hofpræst, meget yndede. Han er blandt andet bekiendt af en, selv fra Stilens Side, udmærket Liigtale over Niels Juul. (1699).

[10]) Endnu i de sidste Dage af Aaret omtales oftere, at Kongen om Natten leed af Smerter i Knæet, og klagede sig meget. Dog drak han sædvanlig til sin Frokost Muskatviin.

[11]) At Moth har anbefalet Seerup, kan vel bl. a. sluttes deraf, at han et Par Gange om Formiddagen var med ham hos Kongen, som den 12. Nov. første Gang brugte „det af Hr. Rector Seerup ordinerede Purgeer-Pulver, som giorde god Virkning." Samme Dag spiste Moth til Middag med Kongen, der ogsaa om Aftenen holdt aabent Taffel i Audientssalen. Seerup forblev i Kiøbenhavn, hvor han 1699 blev Prof. Philos. & Medicinæ designatus, og tog den medicinske Doctorgrad 1700; men døde allerede 1701.

Cathedralskole, der maa have været i Ry for medicinske Indsigter, forskrive til sig, og denne kom i Novbr. Maaned adskillige Gange til Kongen, som efter hans Raad begyndte at bruge temmelig hyppige Svedemidler; af og til ogsaa et kraftigt Purgeerpulver. Dette havde imidlertid ingen væsentlig Forandring af Kongens Diæt til Følge[12]). Udvortes anvendtes i Begyndelsen de ovenfor omtalte Omslag; siden Vaskning med ungersk Vand og Krydervlin, hvorefter jævnlig ogsaa et Plaster blev paalagt. Længere hen i December blev det ungerske Vand „casseret", og i sammes Sted brugtes „Glieder-Spiritus." I Novbr. og December begyndte Kongen hyppigere at bruge Svedemidler og Kopsætning paa Benene, hvorfor han jævnligen blev det meste af Dagen i Sengen, holdt der sine Maaltider, expederede Posten, lod Ministrene komme, o. s. v. Hvor meget end hans Tilstand i et Aar var forandret til det Værre, og hans Skrøbeligheder forøgede med nye — een Egenskab blev dog indtil det yderste uforandret hos Christian den Femte: Spiselysten. Uagtet Alt, hvad man vil forudsætte om denne Konges næsten uovervindelige gastriske Kræfter, læser man dog ikke uden Forundring om den Udholdenhed, de lagde for Dagen, selv under saa ugunstige Omstændigheder, som de nu indtraadte. Det var ikke blot den „ordinaire" Middagsspiisning, som knap i een eller to Dage led noget Skaar ved Kongens Sygeleie efter Slaget af Hiorten; men allerede otte Dage efter den ulykkelige Hændelse, hvis Følger omsider, i Forening med de øvrige Omstændigheder, fremskyndte Kongens Død, læser man om Aftensmaaltider, som i vore Dage ikke mange Fyrster i en lignende Forfatning vilde indlade sig paa[12]).

I øvrigt er det ufornødent, at forfølge Christian den Femtes langvarige og eensformige Sygehistorie, og hans Levemaade under denne, i alle Omstændigheder. Kongens sidste Leveaar frembyder

---

12) Der berettes under 27. Oct. (formodentlig i Anledning af, at Kongen den Dag havde fundet sig i betydelig Bedring, og havt en god Nat): „Diesen „Abend wurde J. M. der König von dem Kronprinzen mit einem Ragout; „von Dero Gemahlin mit ein Paar gebratene Krammets-Vögel; von der „Königl. Prinzessin mit einer Fleisch-Torte, und von der Princessin von „Homburg mit Waffeln tractirt, welches von Ihnen selbst zugerichtet worden."

overhovedet kun det sørgelige Billede af en tilforn kraftfuld Constitution, svækket og nedbrudt indtil Affældighed i den bedste Manddomsalder, ved uordentlig Levemaade og usundt Vellevnet, der fortsattes endog under vedvarende Gigt-Tilfælde, og disses Forværrelse ved det paa Jagten mødte Uheld. Christian den Femte opnaaede imidlertid endnu engang i sit sidste Aar saamegen Restitution af Kræfterne, at han, i det mindste med nogen Hielp, kunde gaae i sine Værelser, og taale, først at lade sig bære i Kirken, siden ned i Stalden, i Ridehuset, o. s. v. Han var ogsaa endnu den 7de Marts tilstede ved Høiesterets Aabning, og modtog Dagen efter en Polsk Ambassadeur i ceremoniel Audients. Men neppe følte han sig noget stærkere, førend han med sædvanlig Uforsigtighed vilde tilfredsstille sin Trang til at røre sig og færdes udenfor Slottet. Den 18de Marts, i smukt Veir, men under en kold og skarp Vind, lod han første Gang siden den 19de Octbr. spænde for sin Chaise, og kiørte fra Ridehuset over Volden til Rosenborg, siden til Giethuset, for at besee Ovnene, hvori et nyt Slags Jernkanoner støbtes, derfra endnu til Gammelholm, og endelig til Slottet. Herved paadrog han sig en svær Hoste, hvorfor brugtes to Slags Bryst-Thee, men dog ligefuldt om Morgenen til Frokost „hvid Viin med Franskbrød". Den 27de Marts lod Kongen sig paa sædvanlig Maade bære til Tøihuset, gik der i Chaluppen, og foer til Ny-Holm, hvor han kiørte allevegne omkring i en Stol med Hiul under; og faa Dage efter (den 1ste April) blev han baaret ned i Ridehuset, hvor han i næsten fire Timer lod sine Heste ride forbi fra Kl. 8 til 12, „so das S. M. sich also ziemlich erkältet." Følgen heraf var, at Hosten blev langt stærkere; Brækninger begyndte at indfinde sig om Aftenen, og Kongen, imod Sædvane, at yttre Utaalmodighed med sin Tilstand, uden at han derfor blev mere forsigtig eller maadeholden i sin Sygediæt[13]).

---

[13]) Saaledes læses under 3die April: „Diesen Abend, nachdem J. Maj. eine Stunde lang zu Bette gewesen, befanden sie sich übel, daß Sie sich wegen vielen Essens stark erbrechen müßten, und sehr klagten." Næste Morgen tidligt brugtes derfor „Magen-Tropfen in dazu verordnetem Wasser, und hernach Bouillon." En anden Gang hedder det (24. April) „J. M. hatten diese Nacht ganz unruhig zugebracht, waren sehr miß-

Den 15de April, som var den sidste Fødselsdag, Christian V. oplevede, savnede heller ikke sin sædvanlige Høitideligheb. Om Formiddagen, efterat Kongen havde expederet Posten, samledes Ridderne af begge Ordener i deres Ordensdragt til Gratulation; til Middag tracteredes i Dronningens Forsal. Klokken 5 begave begge Majestæter og det øvrige Herskab sig til Riddersalen, „hvor en Opera blev præsenteret," og derpaa blev atter om Aftenen „magnifique tracteret" i Dronningens Forsal. I Begyndelsen af Vinteren havde i øvrigt, under Kongens Svaghed, hans Opmuntring været, om Eftermiddagen eller om Aftenen at se enkelte af sine Hoffolk eller andre personlige Yndlinger hos sig i Sovekammeret[14]), hvor der ogsaa jævnligen spilledes[15]). Optegnelser om disse Kongens Aftenselskaber vedvare kun til ind i November Maaned. Man erfarer ligesaa lidt efter den Tid af Dagbogen, som før Ulykken i Dyrehaven, hvorledes han tilbragte sine Aftener; og hvad der især under Christian den Femtes sidste langvarige Svagheb synes paafaldende, er den Eensomhed og Affondring saavel fra ethvert andet Besøg, end Ministrenes, som fra den Kongelige Familie, hvori han levede; da det (efter Dagbogen) synes som han nu kun saae Dronningen, Prindsessen og Hoffets Damer og Herrer ved de sieldne Leiligheder, da han i denne Vinter spiste ved et ordentligt Taffel, hvilket ikke udtrykkeligt omtales efter Fødselsdagen den 15de April. Dagbogen, hvor ellers, som det lader, ethvert Besøg hos Kongen er optegnet,

vergnügt, und resolvirten sich ein Purgier-Pulver zu nehmen." Dog holdtes ligefuldt Middagsmaaltid i Sovekammeret, hvor ogsaa Ministrene om Eftermiddagen samledes.

14) Som de, der saaledes hørte til Kongens Omgangsselskab i Vinteren 1698—99, nævnes: Gen. Feltmarskal Gyldenløve, Gen. Major Carmaillon, Grev Schack, Overkammerjunker Hahn (som den 12. Jan. forlod Kongen Kl. 11, og imellem 12 og 1 døde i sin Seng af et Slagflod) Geh. Raad Gabel, Oberstlieutenant Krabbe, Amtmand Rabe, Marskallerne Osten og Hahn, m. fl.

15) „Auf der Trocktafel" er det sædvanlige, som nævnes. Om dette Spil forekommer den 30. Dec. 1698 følgende: „S. M. ließen sich vormittag in das Rondel tragen, und besahen daselbst das Geländer, welches um die Trocktafel gemacht war, giengen auch darinnen 2 Mal herum in 72 Tritten."

nævner dog aldrig blandt saadanne Kongens almindelige Livlæger; maaskee er deres Besøg forudsat, og henregnet til den daglige Opvartning. Imidlertid er det tydeligt nok, at Christian V. i sin sidste Levetid har følt en stigende Trang til at søge Lindring og Hielp, og været mere tilbøielig end ellers til at tye til fremmede Læger og Practicanter; ligesom da ogsaa, som en naturlig Følge heraf, Brugen af forskiellige Lægemidler tiltog. Geheimeraad Moth, der i yngre Aar selv havde studeret Medicin, baade hiemme og i Paris, har, som det lader til, netop under Christian den Femtes sidste Svaghed, langt hyppigere end tilforn været kaldet til ham (ved hvilken Leilighed han ogsaa enkelte Gange maatte spise med Kongen om Middagen eller Aftenen) og dette formodentlig ikke uden Anledning af hans Tilstand. Ligesom det ogsaa uden Tvivl var efter Moths Anbefaling, at Kongen søgte Raad hos Rector Seerup, som endnu i Januar 1699 hver Morgen kom til ham, saaledes fik ligeledes ved Moth en vis Hr. Olearius fra Wolffenbüttel Adgang til Christian V.[16]), som efter hans Forskrift i nogen Tid brugte et Slags Draaber og en tyk Saft („Latwerge") imod Hosten; ligesom fra den 10de Mai Morgen og Aften et andet Slags Draaber, som „et Middel til at styrke Lemmerne." I April brugtes igien Viin- og Kryder-Badene. Længere hen (den 27. Jun.) forsøgtes ogsaa en „Tinctur af Hr. Olearius", som gav en stærk Obstruction, og synes strax at være opgivet.

Men alle disse og flere anvendte Midler kunde neppe engang kaldes Palliativer. Kongens legemlige Affældighed var og blev saa stor, at han nu slet ikke kunde bevæge sig i Værelserne, uden enten at støttes af Andre, eller ved at gaae imellem et for ham paa flere Steder anbragt Rækværk, ved hvilket han kunde holde sig fast under Gangen med begge Hænder. Paa denne Maade seer man ham endnu i de første Maaneder 1699, baade paa Slottet i Kiøbenhavn og paa Frederiksborg, at øve sine kraftløse Lemmer i Krøblingens Gang, og at tælle de Skridt, som han

[16]) Første Gang med Moth, den 26. April 1699; siden kom begge to Gange daglig, om Morgenen og efter Aftensmaaltidet, fra den 29de Apr. til den 2den Mai. Olearius nævnes ikke Doctor.

møisommeligt kunde lægge tilbage. Han bragte Tallet aldrig over 1,000, og det var som oftest kun nogle hundrede. Al anden Flytning fra Sted til Sted maatte skee ved at lade sig bære; og uden Tvivl er denne Bevægelsesmaade ogsaa anvendt, da han sidste Gang i sit Liv, den 13. Febr. 1699 (som det hedder) „begav sig til Bibliotheket og Konstkammeret“ [17]). Endnu i Mai Maaned viste der sig hos Kongen den sidste Levning af en Tilstand, der mindede om bedre Tider og om hans sædvanlige Liv og Syssel. Han kunde i denne Maaned, eller fra den 8de til den 29de Mai otte Gange deels være tilstede i Statsraadet eller Conseilet, deels have Ministrene samlede hos sig. Den 6te Mai gav han et Aftentaffel for den nylig ankomne Arveprinds af Wolfenbüttel; og reiste den 9de til Frederiksborg, hvor han vilde tage sit sædvanlige Sommerophold. Den 12te kiørte han Dronningen i Møde, som med Prindsesse Hedevig ligeledes kom derud, og giorde siden daglige Udfarter i Omegnen. Den 24de tog han tidligt om Morgenen tilbage til Kiøbenhavn, og om Eftermiddagen i sin Chaluppe til Havnen og Toldboden, hvor han vilde besee en svensk Galiot, som havde hidbragt den polske Ambassadeur Kalezky, roede siden til Krigsskibene og tilbage til Tøihuset. I Pindsedagene var Arveprindsen af Wolfenbüttel paa Frederiksborg, hvor Ridderne anden Pindsedag bare deres Ordensdragt; og hvor Dagen efter (den 31te Mai) denne Maaned sluttedes med at tractere Prindsen af Wolffenbüttel og Prindsessen ved et i Dandsesalen (Riddersalen) paa Frederiksborg „herligt anrettet Taffel, hvortil Trompeter og Pauker vare hentede fra Kiøbenhavn, og hvor Skaalerne dygtigt gik omkring.“ — Dette var sidste Gang i Livet, at

[17]) Endskiøndt der knap findes Spor til videnskabelig Interesse hos Christian den Femte, og man neppe vil være i Stand til af nogen historisk Kilde at godtgiøre, at han som Konge befattede sig med Læsning, eller lod sig forelæse af Bøger: er det dog ikke umueligt, at han stundom i sine sidste Aar, da han maa have tilbragt saamange Timer i sit Cabinet allene, eller med en og anden Kammerjunker eller Kammertiener, ogsaa har benyttet dette Middel til Tidsforbriv. Det kan i det mindste bemærkes, at han i disse Aar (i Følge den t. Dagbog) medens han endnu kunde gaae, af og til ogsaa besøgte det Kongel. Bibliothek, der under ham først blev opstillet i Bygningen, hvor det endnu er; og hvortil man den Tid kom fra Slottet, giennem den saakaldte „Vægtergang“, der saa tidt nævnes i Dagbogen.

Christian den Femte kunde vise sig som Kongelig Vert ved en saadan Leilighed. I de faa Uger, hvori han endnu fremdrog sin affældige Tilværelse, faldt det ham efterhaanden meer og mere tungt at vedligeholde en Levestik, hvoraf han dog kun havde en sørgelig Skygge tilbage. Han vilde endnu forsøge baade nye Arcana (f. Ex. et „Cordiale" af Olearius) og den sædvanlige Melkecuur; han vilde hverken opgive Middags- eller Aftentaffelet, ja ikke engang Parforcejagten; men der viser sig en indvortes Urolighed i hans idelige Kiørsler og Skiften af Opholdssted i disse Maaneder, som synes at vidne om at han har havt en Forudfølelse af den sig nærmende Død.

Den 4de Jun. reiste Kongen, i Selskab med Kronprindsen, til Kronborg og tilbage til Frederiksborg; og det i et meget slet Veir med Regn og Storm. Herpaa fulgte Dagen efter „Brækninger, formedelst en svag (formodentlig forkølet) Mave." Imidlertid fik den polske Ambassadeur den 5te sin Afskedsaudients; men den 6te greb Kongen til „en Purgation af Hr. Olearius", hvorefter han befandt sig endeel mat, drak Sek om Eftermiddagen, og blev i nogen Tid ved at drikke denne Viin med Bouillon om Morgenen, afvexlende med „Mavedraaber". Dagen derpaa reiste han allerede igien til Kiøbenhavn, uden her at foretage noget; men atter den 10de til Frederiksborg, hvor hans Tilstand var taalelig, indtil den 18de, da Kongen om Natten fik stærke Brækninger, hvilket Tilfælde i flere paafølgende Nætter kom tilbage. Ikke desmindre reiste han den 20de om Eftermiddagen til Kiøbenhavn, tog den følgende Morgen Mavedraaber, besøgte Tøihuset og Gammelholm; spiste til Middag og til Aften paa Rosenborg „i Eremitagen", og kiørte den 22de atter til Jægersborg, hvor han holdt Middagstaffel med Kronprindsen, og derpaa til Frederiksborg. Da han var kommen her, paafulgte en meget stærk Brækning „formedelst Mavens Svaghed"; hvorpaa Dagbogen beretter, hvad man, efter alt det foregaaende, dog neppe ventede: „Sr. Maj. begaben sich aber doch des Abends zur Tafel; nach der Tafel geschahe desgleichen." I den følgende Uge var Kongens Tilstand i høi Grad afkræftet og hielpeløs; og hvad der mest viste det: han kunde i tre Dage baade Middag og Aften meget lidt nyde. Der forsøgtes baade „et Cordiale" og en Tinctur af Olearius,

foruden de sædvanlige Mavedraaber; og endelig holdt Kongen den 28de en medicinsk Consultation, hvorved Geh. Raad Moth, Rector Seerup og Dr. Frankenau[18]) vare tilstede. Frugten af denne var formodentlig, at Kongen, efterat han endnu den 1ste Jul. havde ladet sig, i Selskab med begge sine Sønner, tractere paa Sorgenfri af Stadtholder Gyldenløve, Morgenen derpaa begyndte Melkecuren. Men dermed var det allerede forbi den 8de; Kongen vendte tilbage til de bittre Draaber om Morgenen, foer den 11te til Kiøbenhavn, men atter den 13de, fra St. Anne Bro, i Chaluppen, ud til Flaaden; derfra paa den nybyggede Galei til Gyldenlund; herfra til Jægersborg, og om Eftermiddagen til Frederiksborg. Imidlertid havde Christian den Femte endnu i Junius og Julius paa Frederiksborg holdt de sædvanlige Forsamlinger af Conseilet og Ministrene, dog noget sieldnere, end det ellers pleiede at skee. Endelig vilde han endogsaa den 17de Jul. begynde Parforce-Jagterne, og skiøndt Hiorten den første Dag ikke blev fanget, lykkedes det derimod bedre anden og tredie Gang, den 19de og 22de Jul.; men hermed fik det omsider Ende med al Jagt. Kongen befandt sig især om Eftermiddagen den 19de mat og ilde efter Jagten; og fik i Sinde atter at reise til Kiøbenhavn den 24de, hvor Dronningen som Dagen efter for at communicere. Kongen vendte igien tilbage til Frederiksborg den 27de; her havde han følgende Dag, d. 28de Jul., sidste Gang Conseilet samlet, og expederede Posten om Eftermiddagen; men befandt sig derefter meget mat. Søndagen den 30te communicerede Kongen, var baade Formiddag og Eftermiddag i Slotskirken, og spiste den Dag om Aftenen sidste Gang ved aabent Taffel. Herpaa fulgte om Natten Hoste og Brækninger; og Kongen besluttede reent at forlade Frederiksborg, hvilket ogsaa blev iværksat den 1ste August. Paa Veien besøgte han Grev Reventlow paa Frydenlund, men nød gandske lidt om Middagen, og befandt sig meget ilde, baade om Eftermiddagen og den paafølgende Dag.

---

18) Formodentlig den lærde Dr. Georg Frank de Frankenau den Ældre, der var Professor i Wittenberg og Churfyrstelig Saxisk Liv-Medicus, indtil han 1695 kaldtes til Danmark og blev udnævnt til Kongelig dansk Liv-medicus. Han døde d. 14. Jun. 1704, og er bl. a. bekiendt af, at han 75 Gange havde giennemlæst Bibelen.

I de første ti Dage af August var Kongens Tilstand afverlende slet, og taalelig. Saaledes kunde han endnu den 3die kiøre ud til Jægersborg, for at møde Dronningen, der selv havde været upasselig, men dog ønskede at see Kongen; og var dette hans sidste Udfart, ligesom han ogsaa den Dag sidste Gang havde spiist til Middag med Kronprindsen paa Rosenborg, hvorefter han befandt sig ilde, og maatte lægge sig til Hvile, indtil han kiørte til Jægersborg. Følgende Dag holdt han dog Conseil paa Jægersborg, expederede Posten d. 5te Aug. og spiste, som det hedder, „ved aabent Taffel", men nød næsten intet, hverken Middag eller Aften. Fordøielsens sidste Kræfter viste sig næsten udtømte; og man læser for første Gang, at Kongen den 6te August, og følgende Dage ikke spiste andet end lidt kogte Perlegryn, Byggsuppe, Mandelmelk, et Par Æg, o. s. v. Første Gang under flere Aars Svaghed nævnes det nu ogsaa, at Kongen den 7de Aug. tog et Vomitiv, som virkede stærkt; men hvorefter han følgende Dag befandt sig bedre, og den 9de om Eftermiddagen forlod Sengen, klædte sig paa, og lod Prindsen af Wolfenbüttel, som var kommen tilbage fra Sverrige, indbyde til Audients om Eftermiddagen; modtog ogsaa baade ham og Prindsessen, som Dronningen selv indførte, i Cabinettet, og overgav ham ved den Leilighed Elefantordenen, i Moths, Amtmand Rabens og Marskal Ostens Nærværelse. Kongen var ogsaa den 10de August ret vel, paa en stor Mathed nær, gav den würtenbergske Prinds Afskeds-Audients, og lod den 11te Ministrene, som sædvanligt, komme til sig. Den 12te led han om Natten store Smerter i det venstre Been, som man tilskrev det indtraadte slette Veir; i øvrigt syntes hans Tilstand, som det hedder baade ved den 14de og den 16de August„ Dag for Dag meer og mere at forbedres"; han spiste igien om Middagen; Ministrene vare hos ham, og Posten blev expederet den 14de. Dagen efter forlod Kongen om Eftermiddagen Sengen, lod sig paaklæde, og kiørte fra Jægersborg til Kiøbenhavns Slot, hvorhen Dronningen og den øvrige Kongel. Familie fulgte ham. Den 16de blev han vel i Sengen, men „liessen in der Schlafkammer in Dero Gegenwart wacker arbeiten"; hvilket ogsaa skeete den 17de om Formiddagen indtil Kl. 11, da Kongen forlod Sengen, begav sig paaklædt ind i Audientssalen, modtog her den

hele Kongel. Familie, spiste i dette Værelse allene, og lod siden Statholder Gyldenløve komme til sig. Den 18de August stod Kongen op Kl. 9, begav sig Kl. 10 i Conseilet, hvor Kronprindsen for første Gang havde Sæde, og holdt ud der til Kl. halv eet. Efter Middagsmaaltidet fandt han sig mat, maatte lægge sig, og hostede endeel om Aftenen. Næste Dag (en Løverdag) vilde Kongen, skiøndt endnu noget mat, staae op; men Lægerne fraraadede det; han lod da henimod Middag Ministrene Plessen og Geh. Raad Jessen komme til Referat og Underskrift, hvortil ogsaa Kronprindsen kaldtes. Da Kongen havde spiist, kom Geheimeraaderne Moth og Harboe i samme Ærende; hvorpaa han drak Caffee, og lod siden endnu engang Geheimeraad Jessen[19]) komme til sig.

Hvad enten disse og den foregaaende Dags Anstrengelser, eller Diætfeil, have været den nærmeste Aarsag, saa blev Kongen Løverdag Aften pludselig overfaldet af en Diarrhoe, som varede hele Natten den paafølgende Søndag, og Natten til Mandag; uden at Dagbogen nævner andet anvendt Middel, end at Kongen Søndag Aften tog en „præpareret Theriak." Mandag Morgen Kl. 2 (da en Læge, Hr. Wolff, havde vaaget om Natten) var det saa slet med Kongen, „daß man nicht wußte, woran man eigentlich wäre." Man sendte Bud efter de øvrige Læger; med dem kom Moth og Flere; men Kongen faldt i Slummer til noget ud paa Formiddagen, da Dronningen først kom til ham;

[19]) Denne Kongens yndede og i mange Aar meget betroede Minister, har uden Tvivl været en ikke mindre duelig og redelig Embedsmand, end Oversecretairen i det danske Cancellie, Geh. Raad Harboe, og det kan bemærkes, at uden Tvivl begge disse betydende Mænd under Christian V. vare indfødte Slesvigere. — Thom. Balth. Jessen var født i Vie eller Wihe i Flensborg Amt, Wies Herred, hvor hans Fader, Hr. Joh. Jessen var Præst. Han studerede bl. a. i Straßburg, hvor han 1671 tog den juridiske Licentiat-Grad. 1679 blev han Oversecretair i det tydske Cancellie, fra hvilket for en stor Deel (allerede under Christian IV.) alle skriftlige Forhandlinger med udenlandske Magter udgik. Jessen blev 1681 adlet, 1693 Ridder af Dannebrog og 1695 Geheimeraad; men var tillige en af de faa høie Embedsmænd fra Christian V.'s Regiering, der beholdt deres Stilling og Anseelse under Frederik IV. Han blev 1701 sendt som Minister til Wien, 1704 til Polen; og blev tilsidst Præsident i det saakaldte Gottorpske Cancellie.

siden Kronprindsen, der blev temmelig længe hos sin Fader, som nu befalede, at Geheimeraaderne skulde gaae til Prindsen med Postbrevene; derimod lod Kongen dog endnu imellem 11 og 12 Ministrene komme til sig; og efterat have til Middag nydt Grød og Perlegrynssuppe og drukket noget Viin, som han ikke mere selv kunde tage til sig, faldt han i en kort Slummer. Om Eftermiddagen kom Dronningen og den hele Kongel. Familie, een efter den anden, ind til Kongen, som nu „da han mærkede, at han ikke havde meget tilbage af det timelige Liv", tog Afsked med hver især. Han forlangte ogsaa at communicere, hvilket foregik Kl. 5, i den Kongel. Familles Nærværelse, efterat nogle Psalmer vare sungne. Om Aftenen lod Kongen sin Skriftefader Dr. Jespersen komme, som Kl. 9 holdt en Aftenbøn; imedens den Kgl. Familie var tilstede i Audientssalen, hvor atter Psalmer bleve sungne. Dr. Jespersen kom saaledes ogsaa de følgende Dage Morgen og Aften til Kongen. Tirsdag den 22de, skiøndt Diarrhoen vedvarede, lod Kongen sig dog omklæde i Sengen, og bringe i en Lænestol, for at lade Sengen rede. Han følte sig noget bedre end den foregaaende Dag; modtog om Formiddagen Dronningens Besøg, og spiste til Middag Grød, hvortil han drak 3 Glas Viin. En Time derefter befandt Kongen sig meget ilde; men lod dog samtlige Ministre komme til sig, for at tage Afsked med dem, og de forlode ham, efter et halvt Qvarteer, alle med taarefyldte Dine. Derefter kom ogsaa Geheimeraad Harboe til Kongen, der gav ham Haanden med de Ord: „I har handlet som en ærlig Mand"[20]). Tilsidst lod han sine Sønner, de to yngre Gyldenløver, komme til Afsked; slumrede derpaa en Tid, og nød om Aftenen noget Riis kogt i Vand, og et Par Glas Viin.

At der i denne Christian den Femtes Helsot ikke viser sig noget Symptom af den Rørelse og Apoplexie, som Riegels lader indtræde hos Kongen flere Dage tidligere, og allerede Natten til den 21de August „vise sig i al sin Styrke", ved „den dødforkyndende Søvn,

[20]) Den tydske Dagbog har kun disse Ord: „Ihr habt gethan als ein ehrlicher Mann" etc. Man kunde maaskee af det tilføiede (etc.) formode, at Kongen har sagt mere. I al Fald er det ikke uden Betydning, at dette er det eneste Tilfælde, hvor Dagbogen nævner Christian den Femtes egne Ord.

hvori Kongen faldt": derom ville formodentlig de i Lægekonsten erfarne Læsere være enige. Det synes temmelig tydeligt, at intet apoplectisk Tilfælde, men en for alle Livsfunctioner fordærvelig udiætetisk Levemaade, omsider har medført den, ved en fuldendt Svækkelse af Mavens og Underlivets Organer bevirkede eller fremmede Diarrhoe, der har været den nærmeste Dødsaarsag, og hvorimod der, saavidt man af Dagbogen kan see, fra Lægekonstens Side intet egentligt Middel blev anvendt, eller kunde anvendes. Endnu tre Dage efter den omtalte Afskedsscene varede Kongens lange Strid med Døden, under bestandig svagere Livsevner og Livsyttringer; uden at han dog i vaagen Tilstand, indtil ganske kort før sit Endeligt, enten var Bevidsthed eller Mæle berøvet. Synet havde han derimod begyndt at tabe Torsdag Aften den 24de, da han, som det siges, „neppe mere kunde kiende Maden." I øvrigt havde han alle sine øvrige Sandser, og efter saa langvarige Udtømmelser dog saa mange Kræfter, at han selv kunde reise sig i Sengen. Endnu om Natten til den 25de talte han af og til, og da han om Morgenen Kl. 5 nød noget Havresuppe, spurgte han, hvem der havde sendt ham den? drak et Glas Viin, og forlangte endnu eet. Klokken 7 holdt Dr. Jespersen sidste Gang Morgenbøn; hvorefter Dronningen blev siddende ved Kongens Seng til henimod Middag, da Mælet tabte sig; men endnu kunde han høre og forstaae hvad Dr. Jespersen talte til ham, og besvare det ved Tegn med Hovedet. Om Eftermiddagen laae han for det meste i en slumrende Tilstand, hvoraf han dog undertiden vaagnede, og fornam hvad der sagdes ham. Dronningen kom tilbage, og blev ved Dødsleiet indtil Kl. 4; og 25 Minuter derefter udaandede Christian den Femte sit sidste Suk, i en Alder af 53 Aar og 4 Maaneder.

Om Danmarks Stilling og tilkommende Statsforfatning,

en (afbrudt) historisk-politisk Betragtning.

(Februar 1848.)

Ex sapientia modum.
TAC.

I.

En Stat kan betragtes, og er vel oftere betragtet under Billedet af en levende Organisme, eller, for at bringe Ligheden nærmere, af et besjælet, organisk Legeme, hvis Hierte slaaer i Folket og driver Blodet, Statens Livskilder, ud i de fierneste og fineste Aarer, for at det i evigt Kredsløb kan vende tilbage, og i Bevægelsen holde sin Sundhed og Næringskraft vedlige. For at dette Kredsløb kan skee, maa det frie Aandedrag kunne foregaae hos Mennesket, og det behøver dertil en aandbar Luft. Staten og Folket behøver den ogsaa; og for dem er denne Luft Friheden. Men den reneste og letteste Livsluft, det ublandede Suurstof, taaler intet Menneske længe at indaande. For at Frihedens Livsluft ikke skal fortære Organismen, behøver den at blandes med et andet Luftstof, eller med flere. Frihedsideen har, som andre Ideer, sit Hiem i Evigheden, i den evige Gud. I Tiden og enhver dens Skabning, eller i enhver timelig Aabenbaring, selv af det Høieste og Reneste, er Tilværelsen betinget. Frihedens Betingelse i Folkelivet er netop Underkastelse, eller Indskrænkning ved Fornuftloven; det Friheden begrændsende og tillige bevarende Princip, er Styrelsen. Statens Hiertekraft maa

forene sig med Nervekraften, for at et aandeligt Liv kan giennemtrænge og forhøie det animale; Nervekraftens Middelpunkt, Statsorganismens Hierne, er Regieringen. I det fuldkommen sunde Statsliv virke begge Systemer i uforstyrret, giensidigt styrkende Harmonie. Ophæves denne, og indtræde sygelige Phænomener paa en af Siderne, da lider og forringes meer eller mindre den normale Statstilstand; da føles snart Trangen til de helbredende Midler, hvilke man, næsten lige saa længe som Stater have været til, har søgt i den politiske Lægekonst, eller i Statskonst og i Statsklogskab. Undertiden er Sygdommen af alvorlig Art, og har grebet dybt ind i de ædelste organiske Kræfter. Da kommer denne Konst for seent med forhen overseete eller forsmaaede Raad og Midler. Er dog Organismens Marv og Kierne ikke fortæret, er der endnu friske Livsspirer tilbage i Blodet — er der en Aand, som kan vækkes til Live, eller gienføde sig i Nervekraften, da stræber Naturen stundom at hielpe sig ved en voldsom Krisis. I Statslivet kalder man den en Revolution.

Historien aabenbarer det tydeligt nok: at en Krisis af den Art fremtræder i den enkelte Stat kun som det yderste Redningsmiddel; kun ved den virkelige Nødvendighed kan en saadan Revolution blive muelig, der fuldender sig selv, i det den opfylder sin Bestemmelse, at gienføde eller forynge et synkende, hendøende Statsliv. Men hvad man nu i et halvt Aarhundrede har kaldt „Revolutionen", er langt meer end en enkelt Statsomvæltning. Det er en europæisk Krisis, hvis Udvikling har varet to fulde Generationer igiennem, og den nærværende Slægt, der er opvoxet efterat denne Krisis havde giennemgaaet det første store Stadium, tør neppe vente sig at være ved Enden af det sidste. Man har allerede længe kaldt den nærværende Tid „en Overgangsperiode i Menneskeslægtens Liv." Dette er kun en svag Trøst

for det enkelte Folk, der, med eller mod sin Villie, skal gribes af Verdensstormens Hvirvler — eller for den Slægt, der skal bløde eller knuses under Omvæltningens rullende Tordenvogn, indtil en tilkommende Slægt gjenvinder den Fred og Velfærd, som man lover sig, efterat Overgangen omsider skal have naaet sin Ende. Thi dette maa ethvert Folk, der lever i civiliserede Statsforhold, omsider lære, og mangengang dyrt nok kiøbe Lærdommen, at enhver Revolution er en Statskrisis, og at hvor den kun gaaer ud paa at nedbryde, uden at have Kraft til at opbygge noget bedre og varigere: der vil Folket snart komme til at føle og fornemme, at dets Velfærd taber og svinder i samme Forhold, som Staten taber i Fasthed, eller dens Liv og Kraft formindskes.

Vort Folks og Lands Historie (og det er fortrinligen vore egne Forhold, til hvis Betragtning vi her indskrænke os) fremviser kun en eneste egentlig Stats-Revolution; og denne var af en egen og ualmindelig Art. Dens tilsyneladende Maal og Virkning var at ophæve al Folkefrihed, og give Regierings-magten en despotisk Form. Dette skeete ikke allene uden al Modstand af Folket; men endog med dets Villie, saa fuldstændigen erklæret, som man gav det Leilighed til at kunne giøre det. At en Statsforandring af den Art, som Indførelsen af den monarkiske Enevoldsmagt 1660, og dens paafølgende grundfæstede Indretning, kunde udføres, ikke allene uden Blodsudgydelse, men uden al Voldsomhed, laae vel først og mest i dens Overeensstemmelse med Folkets Trang, med dets Charakteer, med ældgammel Statsskik, med den monarkiske Form i Styrelsen, som i en Række af Aarhundreder var rodfæstet i det danske Folks Selvbevidsthed; man kan sige i dets Nationalitet. En anden Grund til denne Revolutions lette og lemfældige Udførelse maa søges nærmere i historiske Tidsvilkaar og Omstændigheder; i Mangel paa en stærk,

moralsk og intellectuel kraftig Modstand; og i en ligegyldig eller overmodig og blind Forsømmelse af Forsvaret hos det Parti, fra hvilket Modstanden maatte komme*).

I flere Aarhundreder havde, under og tilligemed den monarkiske Statsform, et talrigt Adels-Aristokratie dannet og udbredt sig i Danmark, havde grebet dybt ind i alle Statsforhold, og til den Grad faaet Overvægten, at Herrestanden virkelig var bleven de egentlige Herrer i, om ikke over Landet. De vare ei allene Grundeiere af Landets største og betydeligste Deel, men raadede ogsaa over det meste af den øvrige Deel, eller over Krongodset, hvoraf ikke blot Kongen og hans Hof skulde underholdes, men endeel af Statsudgifterne udredes, og som imidlertid Herrestanden havde faaet Hævd paa at besidde, under Form af Forlehninger, imod Afgifter til Kronen eller Kongen, der vist nok ofte ikke stode i noget rimeligt Forhold til den Indtægt, Lehnsmanden havde for sin Deel — endnu mindre til Statens Tarv og stigende Fornødenheder. Et bestandigt Misforhold imellem disse og Statsindtægten — saasnart en Krig eller Forsvarsrustning krævede usædvanlige Pengemidler — og en meget ulige fordeelt Skattebyrde, vare særdeles virkende Grunde til den ringere Statskraft, den svagere militaire Styrke, der viste sig i den danske Stat, paa en Tid, da den ikke allene besad de oprindelig danske Provindser paa høire Side af Øresund, men ogsaa indbefattede Kongeriget Norge og en betydelig Deel af begge Hertugdømmer — i Sammenligning med ældre Tider, saasom anden Halvdeel af det 12te og Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, da Eideren var Kongerigets Grændse,

*) Hertil f. Ex. hører, at Adelen 1660 viste i Danmark sin paa den Tid sædvanlige Ligegyldighed ved Deeltagelse i Statsanliggender. Til Rigsdagen havde der, af omtrent 300—310 Adelsmænd, som ved den Tid (1655—60) levede i Danmark, kun indfundet sig nogle og tredive i Kiøbenhavn.

og Norge var en selvstændig Stat. Vel finde vi et Tidsrum, og det fra den senere aristokratiske Periode, da Danmark ikke uden Kraft og Held kunde udholde en syv Aars Krig med Sverrige, uden at udtømmes. Historien, som gierne har dvælet ved denne i sig selv frugtløse Krigs Bedrifter, har hidindtil ikke oplyst eller kunnet oplyse, hvorledes det blev muligt at føre og udholde den. En gammel Tradition tillægger Frederik den Andens bekiendte Rentemester, Peder Oxe, Fortienesten heraf; men en saaledes overleveret nøgen Sætning, et forplantet Sagn, skiøndt det gientager sig i alle Lærebøger, er derfor endnu ingen historisk udviklet Fremstilling.

Mere tydeligt er det derimod, og vil kunne blive det i endnu høiere Grad, at Statens Militairkraft under Christian IV. var langt svagere, end den kunde og burde være i Forhold til det, man nu vil kalde og henregne til en Stats Resourcer. Det er tydeligt, at ikke allene Værnepligtens slette Organisation, men en i Danmark dybt sunken, ja næsten reent udslettet Vaabenøvelse og Vaabendygtighed hos Folket*), i Forhold til det 17de Aarhundredes Krigskonst og Krigshaandværk i andre Lande, i Forening med total Mangel paa dygtige og erfarne Anførere, uden Tvivl var Hovedgrunden til den ulykkelige Udgang af de to Forsvarskrige, Danmark nødtvungen maatte føre under Christian IV.; uden at vi derfor ubetinget ville dadle Aristokratiets, eller Rigsraadets Politik, der indtil det Yderste var Kongen imod, i de Skridt og Foretagender i Tydskland, hvis endelige Udfald blev Hertugdømmernes og Jyllands Erobring ved Wallenstein 1627, saa at sige uden Sværdslag.

*) Det er bekiendt, med hvilke stærke og dierve Udtryk en aristokratisk, men frisindet, ærlig og historiekyndig Adelsmand, Arild Hvitfeldt, skildrer det danske Hærvæsens Forfald i sine Fortaler eller Dedicationer af Danmarks Krønike til den unge Konge, Christian IV.

Men ulige stærkere Dadel maa der falde paa Aristokratiet selv, som endnu i 20 Fredsaar derefter, vilde lade den dyrt kjøbte Lære være ubenyttet. Krigsvæsenet blev paa den samme usle Fod, og Statens Pengevæsen lige fattigt paa Indtægtskilder. Adelen holdt paa sit Princip: Fred med alle Naboer — som en overhovedet rigtig, men ikke altid anvendelig Politik for Danmark, og som det sikkerste Vilkaar for den selv til at kunne nyde og trives ved Landets Overflod, hvis Kilder den godt havde forstaaet at lede til sine egne Pengeskriin, uden at dog betydelig Rigdom, eller stor Ulighed i Formue i det Hele fandtes hos den danske Adel i hiin Tid*), saaledes som det snarere var Tilfældet med enkelte Slægter i Sverrige. Adelen fraveg imidlertid sit Fredssystem under Frederik III., eller dens Modstand var ikke kraftig nok, da et Krigsparti meente at have fundet det beleilige Øieblik til at ydmyge Naboriget. Den 1657 ubesindigt begyndte Krig, der paa een gang røbede Statens magtløse Tilstand, Krigsmagtens Svaghed, Landets Blottelse for alt Forsvar, Savnet af krigserfarne Officerer, Flaadens Forfald, og Statsmidlernes ringe Tilgange — denne Krig, en af de uheldigste Statsfeil, som ere begaaede i Danmark, giorde Revolutionen 1660 nødvendig, og gav den hele politiske Organisme en ny Skikkelse. Thi det var ikke afgiort dermed, at Kongen blev uafhængig af Rigsraadet; men det gamle aristokratiske Element i Staten, der allerede en Tid lang havde næret Spiren ikke allene til

*) Den bekiendte svenske Resident under Frederik III., Magnus Durell, nævner i sin politisk-statistiske Relation om den danske Stat kun 4 Adelsmænd (Chr. Skeel, Frantz Lykke, Tage Tott og Barnewitz), som han tillægger hver en aarlig Indkomst af 16—20,000 Rdlr. — en Opgivelse, som maaskee dog tør være for høi; og som heller ikke afgiør, at der jo kunde være mange rige Adelsmænd, der havde en for den Tid anseelig, skiøndt mindre Indtægt. (Suhms Saml. til d. Danske Hist. II. 3. S. 71.)

Statens, men til sin egen Svækkelse, ved at udbrede sig i en alt for talrig, for en stor Deel aandeligt sløvet eller ubetydelig Landadel, sank med en mærkelig Hurtighed, uden at yttre mindste Modstandskraft, ned til politisk Nullitet. Aristokratiet viste saaledes ogsaa, hvor lidt det selv havde været den politiske Magt voxen, som det besad, og hvor langt det i 130—140 Aar var gaaet tilbage i sin isolerede Stilling til de øvrige Stænder, siden hiin Tid, da det styrtede Christian II. — en Konge, der, som Elsker af uhindret despotisk Myndighed, vilde vinde den giennem at frigiøre den undertrykte Almue og ydmyge Herrestanden, men fattedes personligt Mod til Selvforsvar og Aandsnærværelse, eller Klogskab til at møde en alvorlig Modstand.

2.

Det danske Monarkie, der 1658—1660 syntes at være sinnket i en politisk Afmagt, saa dyb, som den ikke havde været siden Staten, efter Christoffer II.'s Død, var sin Undergang nær: reiste sig forunderlig hurtigt under det uindskrænkede Monarkie. Dens Fremgang i indvortes Statskraft, Velmagt og Velstand har vel i de følgende 100 Aar ingenlunde været lige hurtig, men dog i det Hele fremskridende; indtil den fra Midten af det 18de Aarhundrede begyndte at tage et Opsving, som i dets sidste Decennier hævede sig til en betydende Høide, for, ved det følgende Aarhundredes Indgang, at modtage Varslet om et ligesaa dybt og hurtigt Fald. — Dette er en historisk Kiendsgierning, der ei kan udslettes ved de Feil eller Svagheder, som de oldenborgske Enevoldsregenter enten virkelig besad, eller som man i silddigere Tider, da en aandeligt ufri og uselvstændig Beundring og Adoration af Kongemagten tabte sig i den frie historiske Betragtning, igien har været alt for villig til at tillægge disse Konger. Det er ligesaa vist, at uagtet Danmarks indre Statskræfter,

ved Krigene i det 17de Aarhundrede og særdeles ved den sidste, der anden Gang bragte Staten paa Randen af sin Undergang, vare svækkede og ødelagte til en Grad, som det ikke er let at giøre sig tydelig nok: var man dog i Stand til, allerede under Christian den Femtes 30 Aars Regiering, baade at fuldende den nye Statsorganisme, som i det væsentlige siden har bestaaet indtil vor Tid, og at indrette og underholde en Krigsmagt, som Danmark ikke før havde kiendt; at skabe en Marine, som for en Tid kunde vinde Herredømmet i Østersøen; at give Staten en politisk Vægt tilbage, som man 1659 ikke turde vente sig; og under kostbare Krige og Rustninger, der medførte trange og vanskelige Finantsforhold, dog bringe saamegen Orden tilveie i Statens Pengevæsen, at i det mindste Landets indre Resourcer ikke vare udtømte, da Frederik IV. ved Aarhundredets Ende modtog Riget, og meget snart trængte til at dække overordentlige Krigsudgifter ved udskrevne Laan, m. m.

Vi føre disse Træk ikke videre i deres Fremstilling under hiin Periode. Vi tilføie kun, at Staten i det 16de Aarhundrede, og med den sidstnævnte Konge, modtog en uheldig dobbelt Arv fra hans Fader og Farfader: Erindringen om den 1658 lidte Uret, der voldsomt afrev en Trediedeel af Danmark; og det farlige, uforsonligt fiendtlige Forhold til det Gottorpske Huus. Begges sande Udspring maa søges i Sverriges Politik, som i Carl Gustav fandt en dristig, kiæk, krigersk og heldig Gierningsmand. Han var vel, ligesom Gustav Adolf og Carl XII., Krigens og Erobringens Yndling og Fostersøn; men hans Charakteer var mindre ideal; han fandt et nærmere, sikkrere Maal for sin Erobringspolitik, end et svensk protestantisk Keiserdømme i Tydskland, eller Peter Czars og Ruslands Ydmygelse. Sverrige blev herefter for det Gottorpske Huus, hvad Holstens Schauenborgske Grever havde

været for de slesvigske Hertuger af Abels Stamme. Kiøbenhavns Forsvar, Brandenborgs Bistand, og Carl Gustavs tidlige Død, tilintetgiorde Kongens Delingsplan, og Oprettelsen af en slesvig-holstensk Stat for hans Svigerfader, den gottorpske Hertug. Men Bylden var dermed ikke lægt; Tornen blev siddende; den kunde ikke engang uddrages ved Giftermaalet imellem Hertug Christian Albrecht og en dansk Kongedatter; og hvad Christian V. havde Charakteer og Raskhed nok til at udføre 1675, omstødte et Pennestrøg af Ludvig XIV. og hans Ministre i Fontainebleau (1679). Danmark beholdt sin gamle Arvefiende fra Christoffer den Førstes Tid, og Staten det gamle politiske Sygdomsstof, som Frederik den Fierdes Udholdenhed, Begivenhedernes pludselige Vending, og Sverriges Afmagt efter Carl den Tolvtes Død, fiernede og dæmpede — men ikke med Roden udryddede. Vi have seet, hvorledes de svage Rodspirer have kunnet fremskyde i de seneste Dage; hvad man har knyttet til deres Opvært; hvorledes man har vidst at bruge alle mod Danmark skadelige og fiendske Elementer, og misbrugt baade intime Slægtskabsforhold, og en hos Privatmanden hæderlig, hos Regenten vovelig, misledet Tillid og Tro paa Ærlighed og Pligt.

I det 18de Aarhundrede byggede den danske Politik paa Frederik den Fierdes Grundvold; men i den klogeste Retning: den fredelige og retfærdige. Hvad Danmark havde lidt ved Uret og Overmagt, derfor erholdt det i det mindste een Erstatning: Europas Agtelse for et Folk og en Regiering, der med jævne Skridt gik fremad paa Humanitetens, Culturens, Videnskabelighedens Baner. Paa disse var Veien mere tryg, end der, hvor Statsskibet skulde styres giennem et voldsomt bevæget Bølgehav, hvis Storme og Orkaner Danmark, uagtet en farlig Beliggenhed og Stilling, længe undgik. Men 80 Aars Fred havde vel lært os Forsigtighed og Resignation

— den kunde ikke sikkre os, altid at eie en Statsmand, hvis Compas var uden Misviisning.

Fra Sverriges Politik siden Oxenstiernes Tid var Danmarks første Sønderlemmelse 1658 udgaaet. Fra dette Rige og fra en af Napoleons Generaler, klogere tilsidst end hans forrige Herre, udsprang ogsaa det fire Hundrede Aar gamle Statsbaands Sønderrivelse imellem to af Nordens Riger. I Verdenshistoriens Gang spørge vi ei, naar en stor Begivenhed er fuldendt, om den kunde været forebygget, eller om dens Udfald kunde været anderledes. Men jo mere Billedet af den afsluttede Tildragelse, det uigienkaldeligt Forbigangne, klarer sig for vor Beskuelse, derved at det historiske Synspunkt rykkes længere tilbage i Tiden: desto mere skærpes da ogsaa Synskraften og Indblikket aabnes i mange Forhold imellem Begivenheden og de handlende Personer, der ligge reent tilskiulte, eller kun halv synlige, for den umiddelbare Samtid. Saaledes vil nu ikke længere Nogen tvivle om, at Frederik den Siettes hele, i saamange af dens indvortes Retninger berømmelige Regiering, hans ærefulde tyve-aarige Ungdomsstyrelse, der lagde Grunden til Danmarks hele indre Udvikling i det 19de Aarhundrede, til Folkefølelsens Vækkelse, Bondestandens Opreisning, Agerbrugets og Handelens Oplivelse, og til den almindelige Folkedannelse, hvorved vort Fædreland allerede længe har udmærket sig i Europa — ikke desmindre var uheldig i sin Virkning, naar vi see hen til Staten, og dens politiske Kræfters Bevaring eller Forøgelse. Vi møde tværtimod det sørgelige Billede af en i flere Retninger forfeilet Politik, der saa at sige kun var beregnet paa en vedvarende Fredstilstand; der, uagtet Alt hvad der anvendtes paa Armeens Organisation, ikke engang kunde give Staten den Militairkraft, som baade Hæren og Flaaden havde opnaaet i Christian den Femtes Tid, og lod Forsvarsvæsenet og

Grændseværnet, paa nogle af dets vigtigste Punkter, være i den saa længe forsømte Tilstand — en Politik, der skienkede den ene af Statens Hoveddele en meget for underordnet Opmærksomhed, og derved bidrog væsentligt til dens efterfølgende Affondring fra det Hele; og som heller ikke, uagtet de store Forbedringer, der fremmede og udviklede Danmarks indre Nationalvelstand, var i Stand til at give Statens Pengekraft den fornødne Udvidelse og Fasthed, selv under en lang Fredsperiode og de heldigste Conjuncturer — en Politik endelig, som da det uundgaaelige Tidspunkt kom, hvor man ikke længer kunde staae stille som uvirksom Tilskuer af Europas Bevægelser, troede at Bevidstheden om egen upartisk Billighed og Redelighed allene var tilstrækkelig til at beskytte en Stat, hvis Kræfter og hvis Beliggenhed giorde det umueligt, uden den yderste Fare, at ville staae allene, eller ved en reent passiv, ugaranteret Neutralitet og neutral Indifferents, at kunne forsvare sin Selvstændighed. Vi have saaledes oplevet den sørgelige Katastrophe, der paa engang bragte Staten til det dybe Fald, som fulgte paa en syvaarig Udtømmelse af Landets indre Kræfter og Midler. Frederik den Siette troede at finde sin egen menneskeligt ædle og høimodige Charakteer hos en Erobrer, hvis Maal var et Verdensherredømme; der ved sit politiske og militaire Genie havde reddet Frankrige fra Revolutionens statsopløsende Følger; men som hverken vilde skaane det franske Folk, eller noget andet i Europa, som hans Sværd eller hans Politik kunde naae, fra at blive Offeret for hans store Illusion: at det 19de Aarhundredes Ideer kunde realiseres ved et Universalmonarchie, under det militaire Despoties Tvangsaag.

Hvor meget man hos os var gaaet tilbage i Statsklogskab og diplomatisk Konst — derom vidnede vel allermest, at man kunde lade det komme til den dødeligt saarende Krænkelse, Danmark led 1807. Den havde havt sit sørgelige

Forvarsel allerede 1801, da i det mindste den danske Sømagt ukrænket bevarede sin gamle Hæder. I ser Aar lod man dette Varsel være ubenyttet; og troede lige til August 1807, at en passiv Isolering skulde kunne beskytte en Krigsflaade, som den danske, der laae ubrugelig, urørlig, udeelt i den forsvarsløse Hovedstads Havn. Men ogsaa de følgende syv Aars Begivenheder viste endnu mere, hvor dyb og gjennemgribende en Misregning, der ledede Danmarks Politik under den store europæiske Verdenskamp, og hvor lidt man var i Stand til at fatte, hvad der omsider blev soleklart, at Retsfølelse og en retfærdig Sag aldrig giøre Statsklogskab overflødig. Denne maatte have lært det lille Danmark, ligesom det store England, at begge Stater vare naturlige Allierede — en Grundsætning, som, i Fald den tidligt nok var bleven indlysende for begge Staters Regieringer, havde fritaget Danmark for den dyrt kiøbte Ære, at Kiøbenhavns Navn straaler midt imellem Abukir og Trafalgar blandt Nelsons Trophæer over hans Grav; og havde fritaget os fra den uhørt sørgelige Begivenhed, at en stor Deel af vor Hovedstad maatte lægges i Gruus, for at vor stolte Krigsflaade kunde bortføres som et værgeløst Bytte. Saa store og uoprettelige Stats- og National-Uheld ville altid i Historien veie mere, end de blot muelige Farer for Danmark, under Napoleons paafølgende Erobringskrige og Continentalspærring, som desuden neppe i høiere Grad eluderedes, end i Danmark. -- Vi sagde med Grund: det var Danmarks Politik, som medførte alt dette — thi det var ikke Frederik den Siettes allene. Kongen havde, i hans Sympathier for Napoleon og Frankrige, et saa stærkt Partie, ja man kan næsten sige, hele Nationen med sig — at den danske Adoration af Erobreren overlevede ikke allene alle de Trængsler og Lidelser, som Forbundet med Frankrige medførte; men endog Tabet af Norge, ja Napoleons Fald og

Død. Saaledes kan ogsaa en almindelig Folkemening være paa Regieringens Side imod Statens Velfærd og Sikkerhed.

3.

Den danske Stat syntes, efter Adskillelsen fra Norge, ved en langvarig Udtømmelse af alle Nationalvelstandens Kilder, ved en af Krigsudgifternes Dækning ved Papirpenge uundgaaeligt følgende Statsbankerot, og en radical Omvæltning af Pengevæsenet og den private Formuestilstand, at maatte synke ned i en ligesaa stor indvortes Kraftløshed, som den politiske Mathed var, der fulgte paa den lange Udtæringskrig, og paa Kieler-Freden, som lidt over halvandet Hundrede Aar efter den Roeskildske Fred omsider førte denne til sin Fuldendelses Maal. Men Danmark havde — som Riget heller ikke første Gang gav Exempel paa — Livskræfter tilbage, der, efter den stærkeste Udtømmelse, syntes at voxe under de Anstrengelser, som Gienfødelsen udfordrede. See vi blot hen til materielle og financielle Forhold, da forløb der ikke mange Aar, før det viste sig, at Norges Adskillelse fra Danmark for dette Rige var et langt mindre føleligt Tab, end Mange troede. Frederik VI. regierede ogsaa længe nok, efter en Række af Aar, hvori Savn, Opoffringer, den private Velstands Ruin, Forarmelsen hos en stor Deel af de velhavende Folke-Classer, en dyb Synken af Nationalformuen og Eiendommenes Værd, gik ved Siden af Statsfinantsernes, efter Manges Mening ulægelige og dødelige Svaghed, for at kunne see Landet og Nationen reise sig til at gaae en fornyet, almindelig udbredt Velstand i Møde.

Til denne Restauration af den indre Statskraft bidrog det upaatvivlelig betydeligt, maaskee det meste, at den voldsomme Grundrystelse og Omvæltning af alle Pengeforhold ikke kunde strække sig lige skadelig til den hele jordbrugende Stand,

som er Kiærnen af Danmarks og Hertugdømmernes Befolkning. Bondestanden, imedens den ved Frederik den Siettes Lovgivning var udløst fra personligt trykkende Baand og hævet til borgerlig Frihed, bragtes desuden ved de under og efter Krigen uundgaaelige, forøgede Skattebyrder, til en forhøiet Anstrengelse og Virksomhed i dens Agerbrug, der blev nødvendig for at kunne udrede de stegne Skatter. Den vidt overveiende Mængde af denne Stand, Fæstebønderne, vare i en Stilling, hvori de ganske lidt kunde berøres af Pengeomvæltningen. Dersom endog Krigstrykket maatte føles ogsaa i denne Stand, blev det dog aldrig, selv i den haardeste Tid, ulideligt; det var ikke ledsaget af de Krigens rædsomt ødelæggende Virkninger og udtærende Følger, som i det 17de Aarhundrede lagde en Trediedeel af Danmarks Agerbrug og dyrkede Jorder øde; det fremkaldte heller aldrig nogensinde, eller i nogen Stand, det mindste offentlige Frembrud af Folkets Misnøie, eller den svageste Yttring af revolutionair Aand. Frederik den Siettes indvortes Regiering havde faaet Stemplet af Kongens egen frisindede, hver menneskelig Rettighed agtende, for al borgerlig Ulighed i Stand og Stilling ugunstigt stemte Charakteer. Der herskede under en meget lang Periode af denne Konges Styrelse, i gode og onde Dage, en saa fuldstændig Eenhed imellem Folk og Regent, at Virkningen af dette lykkelige Statsforhold ikke allene giorde enhver imod Forfatningen rettet Bevægelse umuelig, men ogsaa kunde forplante sig og holde sig i Live, saa at sige til Enden af hans lange Regiering. Tilstanden under denne var i øvrigt langt fra at være altid sig selv liig, og der indtraadte længere hen, i Fredstiden efter 1815, en Periode, der syntes at blive mere kritisk for Landets indre Nationalvelstand, og Statens endnu vaklende og forvirrede Finantsvæsen, end Krigsaarene selv.

Det var nemlig ikke allene Krigen, men den under eller

fort efter denne foregaaede vidt udstrakte Bevægelse i Grundeiendommene ved umaadelige Speculationer i Godskiøb, der snart, ved Sædprisernes almindelige stærke Dalen i Aarene 1818—1826, styrtede som en rivende, opslugende Strøm over den store Mængde af uheldige Kiøbere fra den senere Tid, og bortskyllede den indbildte Rigdom saa at neppe noget Spor af den blev tilbage. Fordelingen af Landeiendom i Danmark, den hele Tilstand af Grundbesiddelse, led under disse Omstændigheder en Rystelse og Omvæltning, der især i Jylland efterlod sig store og giennemgribende Virkninger. Forgieves, kan man næsten sige, vare de store Anstrengelser, Regieringen giorde for at modstaae disse Virkninger. Kun faa af de daværende store Grundeiere, som vare bortrevne eller havde ladet sig henrive af Speculationsaanden, undgik Ødelæggelsens Strøm. Ved uhyre Opoffrelser fra Statens Side, reddedes Nogle; men ikke uden mangen Forøgelse af det offentlige Tab ved Misbrug af Gunst, Forhold og Forbindelser. Disse Opoffringer, maa man sige, vare dog langt fra blot at komme de større Grundeiere tilgode. Den almindelige Forholdsregel, at tilstede Ydelsen af en stor, tilsidst den største Deel af Landskatten i Korn, skaffede atter især B o n d e s t a n d e n en meget stor Lettelse i den langvarige trykkende Nødstid for Landmanden; men forøgede i lige Forhold de Byrder, Staten maatte paatage sig, og kunde heller ikke hindre, at den i faa Aar kom i Besiddelse af over 40 Herregaarde, hvis Eiere maatte opgive dem, da Umueligheden viste sig til at udrede enten Capital eller Renter af de tilstaaede Laan af Statscassen.

Det vil altid, uagtet Alt hvad der er skrevet i den nyere danske Finantshistorie, være vanskeligt nok, upartisk at bedømme denne Hovedgienstand i Frederik den Siettes Regieringshistorie, under dens lange kritiske Periode i det 19de Aarhundrede. Der foreligger os imidlertid to lige uomstødelige Resultater af

hiin Tids Finantsstyrelse: en, man kan vel sige, beundringsværdig Vedligeholdelse af Statens Credit og Penge-Resourcer, selv under Omstændigheder, hvis Lige i Vanskelighed og Farlighed man forhen ikke havde kiendt; men derhos, ved Siden af den tiltagende Stræben efter Orden og efter Opnaaelse af Muligheden af at lægge Statsfinantsernes Tilstand aaben for Dagen, en selv under Fredstiden betydeligt voxende Statsgield, som Frederik den Siette efterlod, med den omsider (1835) bekiendtgiorte, næsten almindeligt forbausende og forfærdende Størrelse af 130 Millioner Rbdlr.

Det var ikke det eneste betænkelige, for Statens Sikkerhed mislige Forhold, hvorunder Christian den Ottende besteg Thronen. I 55 Aar havde hans Forgænger i Virkeligheden regieret; men sammenligne vi de Vilkaar, hvorunder den unge, af Folkets Yndest tilsmilede Kongesøn 1784 satte sig i Spidsen for Regieringen, med dem, hvorunder han i December 1839, tynget endnu mere af Uheld og Sorgernes, end af Alderdommens Vægt, fandt Hvile i Graven: da ville vi tilstaae, at en tungere Byrde, en efter al menneskelig Beregning mere uvis, af mindre haabfulde Varsler bebudet Fremtid, mødte Christian den Ottende, da Kongekronen tilfaldt ham i en Alder, hvori Fyrsten, saa lidt som Mennesket overhovedet, skifter sit Væsens og sin Charakteers herskende Grundtræk.

4.

Statsforfatningen havde i 170 Aar været urokket i sin Grundvold, urørt i sit Væsen og i sin Ret. Den uindskrænkede Enevoldsmagt, stiftet ved en statsretlig Pagt, en i alle Former bekræftet Forening imellem Folket og Kongen, var bleven ligesaa ukrænket, som den havde været umisbrugt. Den havde, uden at lide noget Slags Stød, udholdt de to farlige Prøver: den franske Revolutions europæiske Statsrystelser,

og de store National-Uheld, der rammede det danske Folk ved og efter Krigen 1807—1814. Det havde lidt meget under Frederik VI.; men Folket kunde ikke glemme, at denne Konge havde været en Frihedsven paa Thronen, der selv altid havde betragtet Udøvelsen af den uindskrænkede Kongemagt som det virksomste Middel til at skienke Folket Frihedens Velgierninger, uden at udsætte Staten for indvortes Bevægelsers Fare. Hvad der meer end eengang er sagt, og hvad de Fleste i vor Tid ville kalde en Sætning eller Phrase uden Betydning: at Monarkiet kan være den borgerlige Friheds, Folkefrihedens, tryggeste Værn: dette har i Virkeligheden fundet et historisk Beviis i Frederik den Siettes Regiering, som en kommende Tid maaskee mere klart vil indsee. Den Tid kom dog omsider, da Kongen selv maa have følt, at Statskraftens udvortes Svækkelse var en indtraadt factisk Tilstand, der ikke blot berørte det hele Samfunds politiske Tilværelse, men giorde Regentens Ansvar og Kongebyrde saameget tungere, som hans selvvirkende Deeltagelse i Bestemmelsen af høist vigtige og følgerige Statsforhold havde været meget afgiørende. Han følte og begreb tillige den giennem hele den europæiske Verden forplantede Virkning af Revolutionens tredie Hoved-Act; fra Juliidagene i Paris 1830 udgik det første Stød til Bevægelser i det danske Statssamfund, hvis egentlige Natur og Betydning kun faa, i Politikens mere skiulte Erfaringsklogskab Indviede allerede forudfølte i deres tidligste, endnu svage Ytringer.

Den 28de Mai 1831 var den første af de to, i Danmarks Aarbøger varigt indskrevne Dage, fra hvilke Frederik den Siettes begyndte Forandring i den siden 1660 bestaaende Statsforfatning udgik; Statutet for Provindsialstændernes Organisation af 15de Mai 1834 fuldendte dette Foretagende; og endskiøndt Kongen selv ansaae, og man siden den Tid har anseet det i sin Form kun som „en lovmæssig Adgang til at

yttre sig over Fædrelandets almindelige Anliggender" — endskiøndt Frederik VI. maaskee i Begyndelsen ikke kom videre, end til at erkiende det Gavnlige i „den Vægt, som Folkets Medvirkning og Deeltagelse i de offentlige Sager vilde have":*) saa var dog Statutet af 15de Mai langt meer, end en Anordning, der indførte et saakaldet „Folkeraad", uden anden Vægt, end den raadgivende. Det var den første løsnede Grundsteen af den absolut monarkiske Statsform fra 1660, hvis Princip og hvis Ret Stænderinstitutionen af 1834 vel ikke ophævede; men giorde den fuldstændige Udøvelse af samme næsten umuelig. Det omtvistede Spørgsmaal, om hiin Institution derfor opfyldte sin Bestemmelse, saaledes som Stifteren havde sat den, og i den Aand, han havde tænkt sig den; eller om Kongen hellere ved et Frihedsbrev maatte have grundlagt et fuldstændigt constitutionelt Monarchie, end aabnet Veien for Svækkelsen af den absolute Kongemagt, uden at give den Erstatning ved den forøgede Styrke, som Regieringen kan vinde, hvor den virkelig understøttes af Nationalrepræsentationen — dette Spørgsmaal blev uopløst under Frederik VI.; men sildigere Aars Historie have giort dets Besvarelse lettere. — Denne Konge, hvis hele Regiering var ført i demokratisk Aand, gav saaledes ogsaa for første Gang i Aarhundreder det hele Folk Adgang til en umiddelbar Deeltagelse i Statens Anliggender. Vel blev denne uden lovgivende Kraft; men den maatte dog have og fik en umaadelig Indflydelse paa at styrke Folkeaanden og at vække det politiske Liv, ligesom paa at give dets Bevægelser i Hænderne paa det Partie, hvis Kræfter snart maatte føles i deres overlegne Styrke, fordi disse Kræfter vare nye og friske, og fordi Partiet blev den angribende Deel. Den første Dannelse af en politisk Opposition i Danmark — i hvis

*) C. F. Wegener's Krønike om Kong Frederik den Siette. S. 227.

Magt det stod, for saa vidt som den selv vilde gaae ærligt, aabent og sømmeligt frem, paa en fuldkommen lovlig Maade at giøre sig uafhængig af de fleste hidtil gieldende Indskrænkninger og Hensyn til den monarkiske Statsmagt — kunde heller ikke andet end imponere og henrive Mængden, hvilken det Nye, det Dristige, det Energiske, der heller ikke fattes en nødvendig Betingelse, den, at have Talentet paa sin Side, altid kan være vis paa at vinde.

Frederik den Siette havde, i en allerede høi Alder, giort et af sin hele Regierings største og vigtigste Skridt. Alle, der med Klogskab og Billighed veiede alt det, som denne Konge havde virket for den indre Nationalkrafts Udvikling, for almindelig Frihed, og for at hæve den Stand, der i lange Tider havde været videst fiernet fra begge, maatte vel erkiende: at Stænder-Institutionen var endnu det største og betydeligste Fremskridt i den samme Retning, som Frederik den Siettes Regiering i den indre Statsstyrelse egentlig altid havde holdt sig i. Kongen vilde ogsaa i Stænder-Institutionen give det hele Folk, uden Stands-Hensyn, lige Adgang til borgerlig Frihed og Ret, saaledes som Loven hiemlede den; uden at ville opgive noget af sin egen, eller Monarchiets med Thronen arvede Ret. Det var et stort og ædelt Formaal; men en Opgave, hvis Vanskelighed tiltog og blev mere indlysende med hvert Aar, den nye Institution bestod. Man kan derhos sige, at den i en hidtil ukiendt Grad frie personlige Adgang til Kongen, som Frederik VI. allerede fra sine tidlige Aar havde givet enhver Undersaat, fra den høieste til den allerringeste, var det symbolske Udtryk af dette politiske System; men en fremtidig historisk Vurdering af denne Konges Regieringsgrundsætninger, som seer i den rigtige Afstand, udenfor umiddelbar Berøring med den paagieldende Tid, vil dog neppe fravige den Dom: at det ikke var i alle Tilfælde, at Kong

Frederik anvendte den absolute Kongemagt med lige Agtelse for hævdet Rettighed. Der gaves visse Forhold, hvor Reformerne under hans Regering iværksattes ved en Fremgangsmaade, hvis Retsgrund vanskelig vilde være at finde udenfor den uindskrænket souveraine Myndighed.

Ved Provindsialstændernes Indførelse, der savnede al historisk Basis, og havde sin eneste Kilde i den samme monarkiske Magtfylde, vilde Kong Frederik ogsaa her, saavidt det lod sig giøre, forene den absolute Souverainitet med Institutionens folkelige Charakteer. Uden at erkiende nogen særskilt Standsret, eller nogen historisk Afgrændsning af Stænder, gav han alle Statsborgere Deel i Valgretten til det i een Curie forenede Folkeraad, hvor Fæstebonden indtraadte som Lehnsgrevens, eller som sin egen Godseiers Ligemand; imedens Kongen derhos forbeholdt Kronen Udnævnelsen af et Antal Deputerede i de Folkeclasser, hvor man forudsatte en mere afgiort og udeelt Tilbøielighed for Monarkiets Interesser.

Det vil heller ei være saa let at sige, hvorledes Frederik VI. skulde have handlet anderledes i Danmark, et Land, hvor ingen statsretlig og historisk Grund for nogensomhelst umiddelbar Standsrettighed var tilbage; ikke engang mindste Levning af nogen communal Forfatning, enten hos Borger- eller Bondestand, saa lidt som af de svage Spor af kirkelig og geistlig Forfatning (f. Ex. Provsternes Valg af Præsterne), som Reformationen havde ladet blive tilovers. Man beraaber sig vel paa, at Danmark endnu havde en Adelstand, med visse overblevne personlige, eller (hos Lehnsbesiddere og Jordegodseiere) endog reelle For-Rettigheder. De første vare imidlertid i Virkeligheden saa ringe, at de ikke vare at regne for noget; og de sidste (det privilegerede Gods) vare, efter gientagne Indskrænkninger, ikke mere betydelige, end at de uden stor Opoffring kunde opgives — hvilket formodentlig i

den forestaaende Tid ikke heller vil udeblive. — Men det absolute Monarchie, der, efter Kongeloven, ikkun stiller den evige Ret og Retfærdighed imellem Regenten og Folket, havde ligeledes, ikke til Held for dettes Frihed, skiøndt paa afgiorte og vigtige materielle Reformers Vei, med Anvendelsen af liberale og retfærdige Regieringsmaximer, og under uhindrede Udviklinger af den sande Folkefrihed, dog efterhaanden bragt Folkets Selvbevidsthed og Selvvirksomhed til at forsvinde, tilligemed den communale Selvstændigheds Virken og Stændernes Betydning i Staten.

Hvor lidt en saadan Udslettelse, baade af det demokratiske og det aristokratiske Element, der maa findes hos et Folk med fuldstændig udviklet Nationalitet, har styrket den danske Statsforfatning, selv under et saa liberalt herskende Kongedømme, som det, vi have kiendt: maatte man ogsaa erfare, da den Tid kom, hvor den monarkiske Forfatning ikke længere kunde holde sig allene ved egen Kraft. Monarkiet havde selv ophævet og afskaffet Alt, hvad der udenfor Kongedømmet havde en historisk og retsgrundet Tilværelse i Staten. Nu vilde det pludselig, midt i den absolut monarkiske Stat, give Folket Landstænder, eller skabe et Slags provindsial Repræsentation — men da virkelige Stænder og Standsrettigheder manglede, maatte en saadan Repræsentation enten blive en ny collegial Institution, med andre udvidede Former; eller den maatte, som det ogsaa skeete, give sig selv en Vægt og Betydning, der snart traadte i de manglende historiske Rettigheders Sted, og antog deres Natur. Heraf maatte snart uundgaaeligt følge, at Partiernes Ideer og theoretiske Grundsætninger giorde sig gieldende med en Styrke, der ingen Modstand kunde finde i Folkets sande og virkende Selvstændighed; og man saae, at denne i ethvert Tilfælde, hvor Folket vilde yttre sig imod enkelte Lederes Overvægt, og ikke blindt følge Strømmen, hvis Sluser disse

aabnede ved Pressens og den offentlige Tales Magt, ikke havde anden Støtte at holde sig til, end den legitime, monarkiske Absolutisme, hvilken dog, uden selv at vide det, havde bortgivet saa meget af sin Magtfylde og Virkekraft. — Vi ere langt fra at miskiende eller undervurdere den store Indflydelse, Frederik den Siettes Provindsial-Stænder have havt paa at vække Nationalaand og slumrende Kræfter hos Folket, og give dettes Opvaagnen en besindig, for den danske Nation ærefuld Retning. Men ligesom vi betragte det som et uheldigt Vilkaar i Staten, at man ligefra Begyndelsen 1660 vilde stille Souverainiteten ved enhver Modvægt, og hverken vilde levne Adel, Borger eller Bonde nogen Standsret, altsaa heller ingen politisk Frihed og Selvstændighed: saaledes ansee vi det i det mindste for en Lykke, at baade Regieringens tidligere, dybt indgribende Nedbryden af alle nationale Former og Organismer, og dens senere liberale og i demokratisk Aand udførte Reformer, ikke havde rokket den vigtigste og varigste Grundvold for det danske Folks og den danske Stats Velfærd, og for begges eiendommelige og selvstændige Tilværelse: den danske Bondestand. Det er den, af hvis Tilværelse Grundkilden til Danmarks Nationalvelstand som agerdyrkende Stat fortrinligen er afhængig; det er ogsaa den Stand, som, hvis den kan indsee sin egen og det Heles rette Tarv og Statens sande Interesse, fortrinligen maa være dens conservative Magt, ligesom den maa være det monarkiske Princips egentlige Værn og Støtte.

5.

I at organisere raadgivende Provindsialstænder, tog Regieringen den Beslutning, fortrinsviis at holde sig til den første og almindelige Basis for Statens Tilværelse og Borgernes oeconomiske Velfærd: Grundeiendom, som det overhovedet

bestemmende Princip for Valgret og Valgbarhed. — Det maatte imidlertid ogsaa ved den nye Institution, saasnart den kom til at udfolde sin Betydning, under den vidt udstrakte Virkekreds, der var tillagt den, komme for Dagen, at endskiøndt Stænderne blandt Folket syntes, under den absolut monarkiske Statsform, at have mistet al væsentlig og virkende politisk Existents og Skikkelse: fandtes der dog flere saa store og betydende Hovedbestanddele i Befolkningen, med naturlige Grændser, med særegen borgerlig Levekreds eller Livssphære, at deres Væsen og Charakteer, saasnart man fiernede sig fra en blot atomistisk Betragtning af et Folk og dets Repræsentation, maatte fremtræde som endnu gieldende. Der fandtes saaledes een Folkeclasse i Danmark, der, saavel ved sin Mængde og sin Stilling — som den Deel af Folket, fra hvis Arbeidskraft den rigeste af Nationalvelstandens Kilder i Danmark maa drage sin Næring — som ogsaa ved Bevaringen af et gammelt, for Landet eiendommeligt Nationalelement, vilde være den Nærmeste til at udgiøre en virkelig udpræget Stand. — Det er forgieves, saalænge endnu ikke alle europæiske Statselementer, Folkevilkaar, og nedarvede Næringsveie og Livssphærer, ere omstyrtede og opslugte af Nedbrydelsens Jordskiælv, og det hele hidtilværende sociale Liv kuulgravet og planeret til en eneste uhyre Slette, hvor Atomer i et uorganisk Chaos skulle prøve paa at forme sig til nye Skikkelser — det er forgieves, siger jeg, at ville reent fornegte og udslette de Grundtyper i det menneskelige Samfundsvæsen, der ere ligesaa gamle, som Statsideen, og dens tidligste Fremtræden i nogenledes fuldendte Skikkelser. Stænder ere ligesaa gamle i Verden, som udviklede og organiserede Stater; de ville, om end nok saa meget omformede eller anderledes modificerede, vedvare, saalænge som Statsliv, Civilisation, Forskiel i Næringsbrug,

Samliv i Stæder, Agerbrug og Landcommuner m. m., vedvare paa Jorden.

Hiint nationale Element i den danske Stat er netop det, vi kunne gierne sige forhistoriske, Forhold, der er grundet paa Besiddelsen og Brugen af det til en Families uafhængige Subsistents fornødne Jordmaal, som i ældre Tider førte Navn af Boel — en Benævnelse, der senere er afløst ved Navnet Gaard eller **Bondegaard.** Forholdets historiske Undersøgelse fører igien til det Resultat, at Foreningen af et større eller mindre Antal Bøndergaarde til en Bymenighed er Danmarks ældste, endnu i sine Grundtræk uforandret bestaaende Communaleenhed, som formodentlig først efter Christendommens Indførelse er bleven udvidet ved Forbindelsen af flere Byemenigheder til en Sognemenighed, eller et Kirkesogn. Det er i naturlig Følge af det sildigere historiske Forhold, at man har grundet den fornyede Organisation af Land-Communerne paa Sogneforeningen. Men, hvormeget der endog, ved saa betydelige Udviklinger og Udvidelser af Agerbruget, i nyere Tider er forandret i Danmarks Landboforhold, saa er imidlertid dog den selvstændige, jordbrugende Stands Grundeenhed, **Bondegaarden,** og dennes Besidder eller Bruger, **Gaardmanden,** i deres væsentlige Beskaffenhed, endnu bleven ved Magt. Uagtet alle omskiftende Vilkaar i Tiderne, uagtet Overgangen af den allerstørste Deel af de oprindelig selvstændige Eiendomsgaarde til Fæstegods under Hovedgaarde eller Herregaarde, der i et langt Tidsrum udelukkende vare i Adelens Eie, existerer saaledes ligefuldt i Danmark en egentlig Bondestand. Vi have, under Forhold, som tildeels ere eiendommelige, tildeels have været fælles for Sverrige, Tydskland og flere Lande, en egen Stand af Gaardbrugere, eller Gaardmænd, som udgiøre den danske agerdyrkende Folkeclasses Kiærne og Hoved-

deel*). — Vi ville nogle Dieblik dvæle ved dens Stilling i Staten, og med den agerbrugende Deel af Folket sammenstille de øvrige Stænder og Borgerclasser, enten i Talforhold, eller andre statistiske Relationer. Det er allene paa denne Maade, vi kunne kaste det første nødvendige Indblik i Statens Grundbestanddele, for at giøre os tydeligt, hvilke de Elementer ere, der skulle repræsenteres i Danmarks tilkommende constitutionelle Forfatning, hvis denne skal kunne bevare os det Gode, vi have havt, sikkre det en fremskridende Udvikling og give Nationen noget meer end illusorisk Frihed.

6.

Naar vi saaledes allerførst ville betragte hvor indgribende en Forandring der er indtraadt i Bondestandens Stilling og Vilkaar siden vort Aarhundredes Begyndelse, at nemlig de frie Selveiergaardes og Arvefæstegaardenes Antal, hvilket, naar man undtager Bønderne paa en Deel af det i det 18de Aarhundrede bortsolgte og bortarvefæstede Krongods, mod Slutningen af hiint Aarhundrede var saa at sige for intet at regne, allerede 1835 udgiorde henimod det Dobbelte af Fæstegaardenes Antal (41,695 Selveiergaarde og 24,795 Fæstegaarde): saa bliver det endnu tydeligere, af hvilken uberegnelig Vigtighed Frederik den Siettes Regiering

*) Dens Betydenhed falder i Dinene naar vi erindre, at af hele Kongeriget Danmarks Hartkorn udgiorde allerede i Aaret 1835 Bøndergaardenes Jord 83.4 Procent, med 66,490 selvstændige jordbrugende Familier; Hovedgaardsjorden derimod kun 9.4 Procent; af det øvrige Areal udgiorde Husenes Jordtillæg 5.6 Procent og den egentlige Kiøbstedjord 1.6 Procent. Vil man endog fra de 66,490 selvstændige Familier drage 11,609 Beelsmænd, eller Jordbrugere, som kun have imellem 2 og 1 Tde. Hartkorn (hvortil dog mangler tilstrækkelig Grund) bliver endnu altid henved 55,000 Gaardbrugere tilbage. Familier, som have under 1 Tde. Hartkorn, og Huse med Jord, udgiorde tilsammen 63,481; Huusmænd uden Jord omtr. 26,500. (f. Statistisk Tabelværk. 2. Hefte. S. XVI. Bergsøe den d. Stats Statistik. 1. S. 5.)

har været til at hæve og frigiøre den agerdyrkende Stand, og med den Hovedkilden til Danmarks Statskraft. At denne Konge 1834 fuldendte Standens Emancipation ved at sætte Fæstebonden i lige Linie med Selveierbonden, i Henseende til Valgret og Valgbarhed til Stænderforsamlingen, var i fuldkommen Overeensstemmelse med hans Regierings Grundsætninger. Efter den personlige Ufriheds Ophævelse ved Vornedskabets og Stavnsbaandets Løsning, udgiør den danske Bondestand en uadskillelig Eenhed i Staten; Livsfæsteren, Arvefæsteren, Selveieren have lige borgerlig Stilling og Ret. En saadan Liighed kunde og maatte saameget mere naturligen indtræde, da det hele Landboforhold i Danmark er grundet paa Jord-Eiendom og arveligt Jord-Fæste; ikke som i England paa et Lehnsforhold imellem Kronen og Grundeierne, og Jordbundens Fordeling imellem Aristokratiets store Grundeiere, og de umiddelbare eller middelbare Jordforpagtere.

I Danmark gives et heelt andet statistisk og Retsforhold i Staten for de større Grundeiere. Disse, som før 1660 faldt sammen med Adelstandens Medlemmer og Familier, der forplantedes med streng Caste-Affondring fra de øvrige Stænder, have fra 1660 efterhaanden aldeles skiftet Natur og Stilling. Da i Følge Souverainiteten Adelen tabte al politisk Standsret og Betydning, eller ophørte at være et berettiget Aristokratie, vedligeholdt den sig vel en Tid lang i Besiddelsen af den største Deel af Landets Hovedgaarde og Herregaarde, og erholdt i det privilegerede, eller ringere skatlagte Hovedgaardsgods, et forholdsviis dog kun svagt Vederlag for Adelens oprindelige Skattefrihed for dens Hovedgaarde, og Skattelettelsen for en Deel af det Hovedgaardene tilhørende Fæstegods*). At den yderligere Indskrænkning ved

*) Det synes at være et vigtigt, ikke nok paa-agtet Moment i Danmarks indre Historie: at naar man taler om Bondestandens trykkede Til-

Christian V. Lov, i Henseende til Oprettelsen af Hovedgaarde ved at inddrage Bondergods, eller stifte Herregaarde af nedlagte Bondergaarde (som var den oprindelige Maade, hvorpaa alle danske Herregaarde ere opstaaede) ufuldkomment blev overholdt i første Halvdeel af det 18de Aarhundrede, var kun en Følge af Misbrug og af Svaghed hos Regieringen i denne Periode, der i det høieste kun berigede en Deel af Adelen, men ikke gav den noget tilbage af dens tabte politiske Betydning. Med dens Eneret til Besiddelse af Hovedgaardene var det forbi; den var, ligesom de øvrige Stænder, underkastet den absolute Kongemagts Rettighed, saavel til at give, som til at ophæve Privilegier; og disse, som man en Tid lang havde fundet det overeensstemmende med Monarkiets Interesse, at tildele den Stand, der fra et selvstændigt Adelsaristokratie var forvandlet til en afhængig Hofadel, tabtes efterhaanden da Regieringen, fra Midten af det 18de Aarhundrede, gik over til mere liberale Stats-Grundsætninger, og fandt det overeensstemmende med disse, at hæve og emancipere Bondestanden. Adelens efter 1660 opnaaede reelle Privilegier ophævedes,

---

stand under Aristokratiets Periode, glemmer man i Almindelighed, at en betydelig Deel af Adelens Bornede eller Fæstebønder (Ugedagstienerne) i Almindelighed vare saa godt som reent befriede for alle Skattebyrder til Kronen; hvorimod Kronens Bønder, uden at være ganske fritagne for Hoveri — skiøndt maaskee noget mindre trykkende, til Kronens Gaarde — og med samme Brugsafgift eller Landgilde, ved enhver Leilighed maatte bære Byrden af de saa ofte udskrevne extraordinaire Paabud. Hertil kom endnu, at de jordegne Bønder, eller Selveierne, overhovedet vare dobbelt beskattede, imod Landboer eller Fæstebønder (s. Jacobsen om det danske Skattevæsen, S. 27. 31. Mandix om det d. Kammervæsen. S. 39.) Deri kan maaskee ogsaa søges en medvirkende Grund til, at saa stor en Mængde Selveiergods efterhaanden, i Aristokratiets Tid, gik over til at blive Adelsgods. Bønderne selv synes ikke at have havt meget imod denne Forandring; hvorimod der oftere fra Kronens Side klages over en saadan Omskiftning, der formindskede Skatteindtægten.

tilligemed enhver anden Forrettighed i Staten, der kun havde sin Grund i Tidsalderens langsomt forsvindende Fordom: at et Adelsbrev, uden selvstændig politisk Stilling og uden fast Grundeiendom, kunde beholde nogen varig Betydning i en absolut monarkisk Stat.

Regjeringen gik vel tilsyneladende over til et andet Princip; den udvidede paa en Maade den af Christian V. stiftede nye Lehnsadel, som i Grunden kun var en Illusion, eller var en anden Form for Majorater. At de vigtigste adelige Majoratsbesiddere havde Titel af Grever og Baroner, en med deres Besiddelser følgende Rang, og enkelte personlige Rettigheder, betydede dog langt mindre, end at man, ved Indstiftelsen af Stamhuse eller Majorater overhovedet, skabte en Classe af større, til Slægter knyttede Jordegodseiere, hvoraf med Tiden et Slags Grundadel, der har noget tilfælles med den engelske Gentry eller Landadel (om man vil kalde den saaledes), maatte danne sig. Man har i den seneste Tid meget, men ogsaa meget eensidigen, angrebet dette Institut, hvis Skadelighed der, hvor det staaer i et saa svagt Forhold, baade til den uafhængige Bondestand, og til de øvrige bevægelige og delelige større Landeiendomme eller saakaldte Hovedgaarde (hvis største Deel nu ere uden Bøndergods, og mange reent ubetydelige) ikke er let at indsee. Fordelene af, at ikke al Jordeiendom i et agerdyrkende Land er bevægelig og delelig i det Uendelige, ere derimod uberegnelige; ja vi ere tilbøielige til at mene, at det indtil den frie Bondestand udvidede Majoratsforhold, som for en stor Deel finder Sted i Norge, kan, uden at det nødvendigen behøver at være ledsaget af Odels- og Indløsningsrettens skadelige Tillæg, under visse Betingelser være meget velgjørende til at bevare den agerdyrkende Stands Selvstændighed og Kraft. Den blot materielle Indvending,

som hentes fra en absolut Frihedsfordele i saa Henseende, ogsaa i Jord-Udstykningen, kan ikkun være bygget paa den Mening: at det omsider vilde være gavnligst for Agerbruget, naar f. Ex. Jorden i Danmark, i Stedet for nogle hundrede Godseiere og 60—70,000 Gaardmandsfamilier, kunde føde 2 eller 300,000 Parcellister og Huusmænd, som dyrkede fra 20 til 5 Tønder Land, eller endnu mindre.

Danmark tæller i det Hele omtrent 582 saakaldte Hovedgaarde, eller større Jordbrug med Selveiendom og fri Hovedgaardstaxt. Hertil kommer endnu 211 uprivilegerede Hovedgaarde (hvoraf allene i Jylland 157); med i Gjennemsnit kun 23 Tdr. Hartkorn til hver. Hiint Antal, hvoraf 327 falde paa Øerne og 255 paa Jylland, vilde være betydeligt nok, dersom her endnu, som tilforn, var Tale om egentlige Herregaarde, eller Gaarde med i det mindste 200 Tdr. Hartkorns Jordegods; men, som bekiendt, gielder dette kun om en Deel (omtrent ⅔) af disse Eiendomme, hvorimod et stort Antal, særdeles i Jylland, ikke ere andet end Parceller af fordums Hovedgaarde, uden Bøndergods; og som dog i Almindelighed beholde denne Benævnelse, endog naar de kun have 20—30 Tdr. Hartkorn. (Antallet af denne Classe af Hovedgaarde, med privilegeret og uprivilegeret Jord, udgiør blot i Jylland omtrent 311.) Iblandt de større Jordeiendomme fremtræde paa den anden Side Lehnsmajoraterne (18 Grevskaber og 14 Baronier) og de øvrige (32) Stamhuse og (12) Fidei-Commisser som det egentlig faste Element i Jordbesiddelsen; og til denne Classe falder omtr. 78,000 Tdr. Hartkorn, eller ⅕ af Landets skatlagte Jordbund, naar nemlig disse Gaardes Hovedgaardsjord og Bøndergods regnes sammen. — Vi kunne saaledes (efter Beregning i runde Tal) sige: at Danmarks jordeiende og agerdyrkende Befolkning bestaaer af omtr. 66,500 Familier, som høre til den

selvstændige Bondestand; 580 Familier, som man vil regne til større Jordeiere, men hvoraf egentlig neppe 300 kunne tælles til denne Classe, medens de øvrige maa henføres til en Mellemclasse; endelig 70 Besiddere af store og af mindre Majorater. Med andre Ord, eller reduceret til Talforhold (1 = 8⅓ = 943); her findes 1 Majoratsbesidder imod omtr. 8 større Jordeiere og 943 Gaardmænd og Halvgaardsmænd. Enhver, som vil aabne Øinene for det factiske Beviis, der i England og Skotland med urokkelig Styrke fremtræder: at i det Land, hvor de største samlede Grundeiendomme findes, har Agerbruget i Europa opnaaet sin høieste Culturgrad, og sin mægtigste Indflydelse paa Nationalvelstanden — Enhver, som da med uhildet Blik vil betragte de danske Landboforhold, maa være langt fra at ønske nogen ved Regieringsmagten fremvirket pludselig Forandring af disse Forhold, eller nogen voldsom Indskrænkning af de større Grundeiendommes Tilværelsesret. Ligesaa velgiørende for Danmark, som den danske Bondestands Frigiørelse fra et Tvangsforhold, hvis Tryk hvilede ikke allene paa Personer, men paa Eiendommen og Jordbruget, har været: ligesaa fordærveligt vilde det være, hvis man ogsaa i Danmark vilde gaae over til et reent materialistisk Princip, der i sin Natur og sin fulde Udvikling med uundgaaelig Magt fører derhen: at giøre al Jord til Løsøre, at bevirke en fremskridende Udstykning af store Jordeiendomme, og Tilintetgiørelse af store Jordbrug — og saaledes fremvirke en Tilstand, som den, Frankrige nærmer sig til med rivende Hurtighed: under et Skin af Eiendoms Frihed og Selvstændighed, at giøre en uhyre Masse af smaa Jordbrugere til virkelige Proletarer; og at frembringe en Revolution i Jordbesiddelse og Folkevelstand, hvis Virkninger aldrig lade sig ophæve eller føre tilbage til den

forrige Skikkelse*). En saadan Revolution i Grundeiendomsforholdet er en i sine Følger uberegnelig, maaskee den dybeste, mest colossale Virkning i Frankrige af de herfra udgaaede Verdensrystelser. Jorddelingen selv — en Følge af Revolutions-Lovgivningen, der ophævede al testamentarisk Ret, og overgav Jorden, ligesom al anden efterladt Eiendom, til Deling ved Arvelodder — synes allerede at have naaet sin yderste Grændse; Virkningerne af Udstykningen ville formodentlig herefter blive endnu mere følelige, end de allerede ere det. Et eneste stort, uigiendriveligt statistisk Factum lægger for Dagen, hvad med faa Ord, og færre Tal kan vises. Frankrige havde den 1ste Sept. 1834 ikke mindre end 123,360,338 adskilte Lodder af Eiendoms-Jord, der som saadanne vare opførte i Skatteregistrene. Paa samme Tid fandtes der henved 11 Millioner (10,834,794) Individer, skatskrevne som Eiere af en eller flere Jordlodder i een Commune. (Saaledes omtrent i Giennemsnit 11 Lodder paa hver Eier.) Men den samme Eier kan besidde Lodder i flere Communer, og man vil have fundet, at der paa det nærmeste gives 5½ Million (5,446,763) særskilte jordeiende Familier i Frankrige. Der findes paa Skatteregistrene 5,163,000 Individer ansatte til under 5 Francs (omtr. 11 Rigsbankmark) i Landskat (côte foncière); og andre statistiske Beregninger vise, at omtrent 3,900,000 jordeiende Familier i Frankrige have under 6½ Tdr. Land, ligesom at endvidere 480,000 andre jordeiende Medlemmer af en Commune, i Følge deres Landskat, have omtrent

*) »Adsplittede Formuer kunne muligen samles igien; men ikke adsplittede Grundeiendomme. Det er en meget let Sag at dele Jorden; men en uhyre vanskelig, eller saa at sige umuelig Sag, at samle den, naar den eengang er deelt.« (Ord af Ministeren Villèle. De l'Agriculture en France par L. Mounier & Rubichon. 1846. I. p. 77.)

24 Tdr. Land, og saa fremdeles i Antallet af større Jordmaal. — Rummet tillader ikke at følge disse Beregninger videre*).

7.

Lykkeligere, end i Frankrige, (hvis store, compacte National-Eenhed derimod gjør denne Stat saa stærk) ere disse Landboforhold, som vi have seet, udviklede i vort Fædreland. Med et i det Hele rigtigt Blik havde man opfattet dem i Provindsialstændernes Institution, i det man tillige gav Kiøbstæderne den tilbørlige Andeel i Repræsentationsretten, som Borgerstandens Element, saasnart det bliver sig politisk bevidst, vil kræve ved Siden af den jordbrugende Stand; og denne Bevidsthed er i sildigere Aar i Danmark bleven stærkere

*) Jeg tilføier kun den ene Opgivelse: blandt 5¼ Millioner Jordeiere gives der omtr. 2,602,000 Familier, hvis aarlige Indkomst efter Middeltal maa beregnes til ikke over 18—20 Rbdlr. om Aaret; 878,997 Familier, hos hvilke Middeltallet ikke overstiger 35—40 Rbd.; 737,126 Familier, hvis Indkomst i Gjennemsnit kan ansættes til 70—80 Rbdlr. o. s. fr. At der endelig blandt halvfjette Million jordeiende Familier kun gives omtr. 16,600, hvis Indkomster udgiøre imellem 1800 og 3600 Rbdlr., og 6,681, hos hvilke den aarlige Indkomst overstiger den sidstnævnte Sum: er nok for at vise, at man allerede 1834 i Frankrige var langt fra at forefinde den udbredte Velstand, eller den Fordeling af Rigdom og Formue blandt Jordeiere, som man kunde vente sig i en Stat, hvor Landbruget er og maa blive en Hoved-Næringskilde for Indbyggerne; men hvor Revolutionen vel har udstykket Jorden i det Uendelige, men ikke i lige Forhold forbedret Jordbruget. Man indseer let; hvorledes den gjeldende Forfatning og Lovgivning i Frankrig nødvendigen endnu maa have udvidet Jordudstykningen i de senere 14 Aar. Et eneste (og noget tidligere) Factum kan oplyse dette. I 10 Aar, fra 1826 til 1835, udvise de franske Skatteregistre en Forøgelse af omtrent 60,000 nye Jordeiendomme; altsaa i Middeltal 6000 nye Udstykninger („morcellemens“) om Aaret; og hvorledes Forholdet var i Stigen, sees deraf, at i de 10 foregaaende Aar 1816—1825 udgjorde Tilværten af nye Jordparceller kun 2 pCt. af samtlige skatlagde Jordparceller; i A. 1826—1835 derimod 6 pCt. (Mounier de l'Agricult. en France. I. p. 101. 117.)

og mere virksom, baade ved Stædernes voxende Næring og Velstand*), og ved Borgerstandens friere Udvikling giennem den atter til Live kaldte Communalforfatning, som nu enhver Provindsstad deler med Hovedstaden og med Landbomenigheberne. Det tør forudsees, at denne Stand, hvis Interesser maaskee en Tid paa en vis Maade vare tilsidesatte, eller varetoges med ringere Omhu, fra den Tid af at Bondefrihed, eller Bondestandens friere Stilling og Udvikling i Staten, blev en Yndlingsidee hos Monarken og Regieringen i Danmark, herefter vil hæve sig til endnu høiere politisk Vægt og Betydning; ligesom det vil være baade ønskeligt og formodentligt, at denne Vægt saaledes ogsaa i Fremtiden vil fordele sig mere ligeligt, end hidtil, imellem Borgerstanden i mindre danske Stæder og i Kiøbenhavn. Der vil komme den Tid, da de store Hovedstæder ligesaa lidt i Aandelighedens og Intelligentsens Verden, som i de materielle Interessers Sphære, kunne forsvare den i nogle Lande unaturligt voxende Overvægt og Overmagt, som de udøve i den hele politiske Organisme. Hvor afgiort skadelig, i flere vigtige Punkter, viser sig ikke denne Overmagt, der hvor Hovedstaden, som det sædvanligen finder, men ikke burde finde Sted, baade er Regieringens og Folkerepræsentationens bestandige Sæde? — Kan en Nation kaldes fri, naar dens Repræsentanter ere mere eller mindre ufrie, ved altid at være omgivne af og udsatte for alle de Indflydelser, der udgaae fra en i Hovedstaden unaturligt sammendynget Folkemasse, fra dens særskilte materielle Interesser og physiske Magt, og fra de i en saadan Masse let

*) Som en vist nok ufuldkommen Maalestok for denne kan tages Brandassurance-Summen for Kiøbstæderne, der i Danmark allerede 1834 udgiorde 186,600,000 Rbd.; og denne Sum kan sammenholdes med Landeiendommenes Taxation til Bankhæftelser, som for Jorder og Tiender udgiorde 254,440,000 Rbdlr. og for Landbygningerne 63,844,000 Rbd,

fremkaldte og rigeligt nærede politiske Partier og Partieledere? — Det er netop i disse, ikke i Fyrsterne, at Borgerfriheden har sine værste Fiender; thi ingen Fyrste kan i vort Aarhundrede vinde Magt, Fordeel eller Hæder, uden med og ved Folket. Men tidt nok reiste sig imellem Fyrsten og Folket, i dets Stænder og i dets Eenhed, fiendske Magter, der ere lige farlige for begge, og som der, hvor de vinde en afgjort Seier, gjøre Fyrsten ufri og Monarkiet umueligt; i det de tillige stiæle Folkets Frihed, eller gjøre det til Redskaber for et Tyrannie, ligesaa fordærveligt for Borgernes frie Tilværelse i Staten, som den despotiske Fyrstevælde. Det er Partiernes ubændige Lidenskab, som fremavler hiin Magt; det er Enkeltes Ærgierrighed og Herskelyst, der med skiult Snildhed forstaaer, ved Talerkløgt og Folkesmiger at gjøre Lidenskaben til sit Bytte. En saadan Magt kan opvore i Borgerstanden, ligesaa vel som, i ældre Tider, hos Adelen; den kan herske i Republiken, ligesaa vel som i et svagt Kongedømme. Det skrankeløse Demokratie er en Statsform, der kan føde og fostre Despotiet, ligesaa fuldt som et enevoldsmægtigt Monarkie, naar dette ikke har sat sig selv saadanne Skranker, uden hvilke intet Kongedømme i Længden kan bestaae og virke; men mindst i vor Tidsalder, da det er blevet aabenbaret for Verden: at Kongernes Magt og Herredømme er givet dem, for at vaage over Folkets Vel, og bevare Borgerfriheden i enhver Stand. — Det er netop, mene vi, det rette Ord, her bør bruges, (heller end det nu giængse Folkefrihed) om alle Statsborgeres lige Rettighed til, med Lydighed under Loven, at nyde dens Beskyttelse for al den Ret, hvorved ingen Andens Ret krænkes. En anden lovlig Frihed vil man ei kunne tænke sig i en Stat; og den er ingen Indskrænkning, men en Bestyrkelse, en Sikkring af den almindelige menneskelige Frihed, under de Betingelser, Statslivet medfører; thi selv i

det frieste Statssamfund, lyder Borgeren Loven, fordi han selv vil det; under Despotismen, den monarkiske eller den demokratiske, maa han lyde Magten af Tvang.

Antage vi nu, med vor Tidsalder i Europa, at hiin Sikkerhed for Borgerfriheden er bedst betrygget i et Monarkie med fri Forfatning, eller Folkerepræsentation: da vil man vel finde, at denne hverken udelukkende kan grundes paa en Valgret, der var tillagt Jord- og Grundeiendom; uagtet en saadan Eiendom, med dens uforgængelige Productionskilder og deraf flydende Bidrag til Statens Fornødenheder, evigt maa blive den første og naturligste Grund for den skatteydende Jordeiers og Jordbrugers Ret til at deeltage i Skattens Bevilgning. Men den af en vis Classe af Nationaloeconomer hyldede Idee: at Jordafgift kunde giøres til den eneste Kilde for al Statsindtægt, og følgelig Jordbrugerne til de eneste skattebevilgende Borgerclasser, er aldrig kommen videre, end til Theorien. — Man er derimod vel i det Hele enig om, i hvor forskiellige endog de politiske Systemer maatte være, hvori man anvender denne Lære: at ei engang det hele materielle Element for Statskraften, den hele Nationalformue, og dens samlede Interesser, eller Statsborgernes oeconomiske Velfærd, kan være den eneste Basis for en repræsentativ Forfatning. Man fordrer en, alle Statslivets Elementer, de intellectuelle og de materielle, og saaledes ogsaa alle Stænder og Folkeclasser, i et rigtigt Forhold tildeelt Ret til at deeltage i Repræsentationen.

Men da møder man jo ogsaa en mægtig Modstand i Tidens Foster, hiint enhver Organisme i Stater og Borgersamfund opløsende atomistiske System, der vil udslette og tilintetgiøre ethvert historisk udviklet Forhold i Staten, og betragte enhver Nation ikke som et Borgersamfund, men som en Folkeflok, i hvilken man allene behøver at tælle

Individerne, som have naaet en vis Alder, for at udfinde, hvilke og hvormange valgberettigede Personer, der gives blandt Folket. Man har virkelig, i Betragtningen af et saadant System, ondt ved at begribe, hvorfor det vil indskrænke Valgretten, og den dertil forudsatte Portion af Tænkeevne, Erfaring, Indsigt og Fornuft, alene til Mandkiønnet. Der udfordres dog ikke megen Livserfaring for at kunne vide, at der gives Qvinder og Hustruer i Tusindeviis, som i hine Egenskaber staae langt over mange Borgere paa 21 eller 25 Aar, ja endog deri kunne overgaae deres egne valgberettigede Ægtefæller.

Det er tilvisse ikke ved et saa beqvemt Middel, at man udfinder Maaden til at begrunde en virkelig Repræsentation for det hele Folk. Det vilde i det Høieste passe i et Samfund af Mennesker, som først forenede sig om at grundlægge en Stat og at indrette dens Styrelse, og hvor Enhver med fuldkommen lige Vilkaar tiltraadte dette Foretagende; men hvor lidt passer et saadant Forhold — som vi f. Ex. kunne tænke os der, hvor man i den nordamerikanske Forbundsrepublik af et vist Antal i en Strækning af opdyrket Land indvandrede og bosatte Colonister organiserer en ny Republik, for at optages og deeltage i de forenede Staters fælles Forbund — til et Land, som Danmark, der i et heelt Aartusinde har udgjort en uafhængig Stat, og i denne, under forskjellige Regjeringsformer, har bevaret den monarkiske Organisme; men tillige, under saldigere Tidsløb og Tidsforhold har udviklet saadanne Elementer i forskjellige Stænder og Folkeclasser, hvilke, hver efter deres særegne Natur og organiske Beskaffenhed, deeltage i Statslivet og i den nationale Tilværelse og Virken. — Her kan dog ei være Tale om at føre et dannet og civiliseret Folk, eller en i alle Grene udviklet Statsorganisme, tilbage til en politisk Barndomsalder og Umyndighedstilstand; eller om at berøve

Folket de velgiørende Frugter af tidligere Statsindretninger og borgerlige Udviklinger, for at bringe en eller anden opfunden eller andensteds fra laant Forfatningstheorie i Udførelse. Vi have netop i Europas, og navnligen i Frankriges nyeste Historie, de klareste Exempler for Øie, hvor lidt det hielper, at ville indrette en Statsforfatning allene efter theoretiske Udkast og Planer, eller efter skiftende Partie-Anskuelser. Under enhver af de talrige Constitutioner, som det franske Folk har givet sig, eller ladet sig give, i et Tidsrum af 40 Aar, har det viist sig, at det ikke var ved Constitutionstheorien, men ved en fast og stærk Regiering, at Folket har fundet almindelig Velfærd og Tilfredshed.

I Danmark er det et gammelt Monarkie, der nu skal dele den lovgivende Magt med Folkets valgte Repræsentanter. Denne Statsforfatningens nye Organisation forefinder hos Folket selv tidligere organiske Elementer, nationale Bestanddele i Stænder eller Folkeclasser, som med fælles Kræfter samvirke til at opholde Statsbygningen, og hvis indbyrdes Forhold ikke lade sig omstyrte eller væsentlig omdanne, uden ved en Revolutions politiske Krisis, der ligesaa lidt nu er indtraadt, som vi tør befrygte noget Symptom dertil i en Stat, hvor Overgangen til det constitutionelle Monarkie ved Regieringen selv er forberedet; ja hvor man kan sige, at denne Forberedelse allerede har begyndt for meer end et halvt Aarhundrede siden. Saameget vi derfor endog ønske de virkelige Fordele af en repræsentativ Forfatning, saa lidt kunne vi ville, at Illusioner eller ubetimelige Efterligninger af fremmede Statsformer, der ilde, eller slet ikke passe til vore nationale Forhold, skulde berøve os den borgerlige Frihed og de velgiørende Statsindretninger, vi allerede besidde. Vil man i Danmark give os en Repræsentation, der skal styrke og befæste Staten, i det den tillige fremmer den offentlige Velfærd, eller hele Folkets

Vel: da bygge man den deels, saavidt det kan skee, paa den allerede i Provindsialstænderness Institution lagte Grundvold, deels paa en naturlig og retfærdig Erkiendelse af alle Nationens eiendommelige og organiske Elementer. Vi skulle da ikke i vort tilkommende Danehof komme til at savne den tvedeelte Repræsentationsform, fordi vi ei kunne faae et britisk Pairskammer; vi skulle heller ikke oversee nogen af de Betingelser, der indtræde ved Forholdet imellem aandelige og materielle Interesser, imellem Eiendom og Cultur eller Intelligents; Forholdet imellem Statsborgernes Næringsveie og Deeltagelse i Statsbyrder og Afgifter, imellem den jordbrugende og næringsdrivende Borgerclasse, eller imellem den geistlige og verdslige Embedsclasse, eller Sø- og Landkrigernes Stand, og de øvrige Statsborgere. Ved et atomistisk Valgsystem er det ikke Nationen, men en numerisk Masse af Vælgere, eller Partierne, som lede denne Masse, der vil blive repræsenteret. Derimod er det netop kun ved at lade enhver organisk Deel af Folket, i Forhold til sin eiendommelige Natur og Betydning, indtræde i Repræsentationen, at Folket i sin Heelhed vil blive repræsenteret, saaledes som det maa være det efter sin eiendommelige Natur og borgerlige Organisme i ethvert Land, hvor Nationen allerede fra ældgamle Dage har dannet og udviklet en saadan organisk Tilstand. *

(3. Marts 1848.)

C. Molbech.

* * *

Februar-Revolutionen i Paris betog Forfatteren baade Stemning og Evne til at fortsætte det Skrift, hvis Begyndelse ovenfor er aftrykt; de hos os selv i Marts paafulgte Begivenheder vilde desuden have giort det umueligt for ham at fuldføre det. Enkelte af dette Tidsskrifts Læsere ville maaskee ikke have noget imod, at et Fragment, der for en Deel tyder hen paa den Vei, Forf. vilde have gaaet i disse Betragtninger, her meddeles; dersom Andre finde disse saa blade overflødige eller spildte, da have de i det mindste den Trøst, at være befriede for alle de øvrige, som hverken bleve skrevne eller trykte.

Historisk Literatur og Kritik.

6. Udvalg af gamle danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting: udgivet med oplysende Anmærkninger af Dr. *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge*. 1ste Samling (fra Midten af 15de til Midten af 16de Aarh. eller til 1562.) Kbh. 1842. — 2. Samling. (Supplement til den 1ste indtil A. 1563). Kbh. 1844. 3. 4. Samling (fra 1563—1596). 1845—48. 4 Bd. 4to.

Iblandt det ikke ubetydelige Antal af større og mindre Skrifter, hvorved den danske eller overhovedet Nordens, historiske Literatur i de seneste Aar er bleven beriget, og hvorved den vidner om en kiendeligen oplivet og forhøiet Virksomhed hos Historiens Dyrkere, hvori disse Lande forholdsviis ikke staae tilbage for noget andet europæisk Land: fortiener unegtelig det ovenfor nævnte Værk en udmærket Plads — og det ikke blot ved sit Omfang. Skiøndt nærmest henviist under Retsvidenskabens historiske Deel, og derfor, som Nogle ville mene, kun af fiernere og middelbar Interesse for Historikeren, maae vi dog betragte Værket som en vigtig og værdifuld Kildesamling for Danmarks hele Cultur- og Forfatnings-Historie i det 15de og 16de Aarhundrede, — saameget vigtigere (naturligviis i end høiere Grad for Retshistorien), da Stoffet, her meddeles, i det hele taget kan betragtes som et nyt, eller forhen ikke bekiendt og bekiendtgiort. Det gaaer jo ikke bedre med en stor Deel af vor indre Histories vigtigste Kilder. Man kan heller ikke i nærværende Tilfælde særdeles undres over, hvad denne Histories egentlige Bearbeidere angaaer, at disse ikke saa let have kunnet

finde Vei til de enkelte Facta og Oplysninger, der møisomt maatte udledes i en adsplittet Mængde af enkelte gamle Dombreve, der bevares i Archiver og Bibliotheker; eller i et stort Antal af saakaldte „Dombøger", d. v. s. samlede Udvalg af Domme, som Privatmænd med Udvalg have ladet udskrive til eget Brug (i saadanne findes derfor ogsaa endeel Domme, der især ansaaes for vigtige og mærkelige, gientagne i mange Afskrifter), eller fuldstændige Retsprotocoller, som Rigets Cantsler og andre Vedkommende havde ladet føre, enten ved „Kongens Retterting" (Herredagsdomme) eller ved Landstingene*). Det maatte snarere findes paafaldende, at en saa betydelig Skat af authentiske Kilder for den danske Retshistorie er bleven saa godt som ubemærket og ubenyttet ogsaa blandt vore Jurister; hvis man ikke overhovedet vidste, og i vor Literatur ydermere kan overtydes om, at denne Deel af Retsvidenskaben, endog af de Lovkyndige selv, hos os endnu temmelig betragtes som en Overflødighed. — Imidlertid har den allerede af vor Retshistorie saa mangesidigt fortiente Udgiver her forøget disse Fortienester ved et Værk, der maa finde saameget mere Paaskiønnelse i og udenfor Danmark, som man, saavidt vides, knap i noget Lands nyere Literatur finder et Sidestykke til dette Foretagende: paa en saa practisk Maade, ved den meddeelte Række af adskillige hundrede originale gamle Retskiendelser — der som oftest give os baade Domslutningens Motiver og Sagens Behandling for Retten — at oplyse saavel Landets Lovgivning, som Rettergangsmaaden, Retsplejen og andre Retsforhold i et Tidsrum af 2 til 3 Aarhundreder.

Vist nok medfører Aftrykningen af en saa stor Mængde Dombreve i deres fulde Indhold en Vidtløftighed, som dog neppe i ethvert Tilfælde kan være lige fornøden. Vi tør ikke afgiøre, om maaskee en Deel af de i disse fire Bind aftrykte 530 Dombreve uden Tab kunde være meddeelte i Udtog; unegteligt er det imid-

*) Af den sidste Classe er den betydeligste Samling den, som er bekiendt under Navn af „Rigens Dombøger", og endnu giemmes i Høieste-Rets Archiv. Den udgiør allene for det 16de Aarhundrede ikke mindre end 30 Foliobind og 2 Qvarter. Udgiveren beskriver desuden II. Fort. S. I—XVI) 5 andre Dombøger, hvoriblandt een (som begynder med 1537) formodentlig er den ældste, som endnu er i Behold.

lertid, at ikke faa af dem ere affattede i en saa indviklet og uklar Fremstilling, at uvante Læsere tidt have vanskeligt ved at komme til Meningen. Vi vilde ogsaa finde det særdeles ønskeligt, hvis en saadan forkortende Fremgangsmaade er anvendelig, at den lærde Udgiver endnu vilde forøge det Krav, han har erhvervet sig paa danske Retslærdes og Historikeres Erkiendtlighed, ved Værkets Fortsættelse og yderligere Supplering paa den, Brugen lettende og Bekostningen formindskende Maade, kun i vigtige og fornødne Tilfælde at aftrykke Dommene in extenso; i øvrigt derimod i Uddrag af Indholdets væsentligste historiske og juridiske Resultater.

Det maatte naturligviis være det første af disse Resultater, der især vilde komme under Betragtning, ved et fuldstændigt Overskyn af det rige videnskabelige og factiske Udbytte, som denne Samling af gamle danske Domme vil yde Historieforskningen. En saadan Udsigt over Værket tillader Rummet dog ikke. Ref. vil derfor særdeles og i Almindelighed fremhæve det ene Hoved-Resultat, som Værkets Giennemsyn maa efterlade hos Enhver; at den danske Retsforfatning og Retspleie allerede for 3—400 Aar siden havde en ordnet, lovfæstet, ved Kongedømmets Hævd og Agtelse for Retfærdighed og Folkets Ret, betrygget Skikkelse; og at derfor ogsaa de mørke Forestillinger og Skildringer af privilegerede Stænders Voldsmagt og Lovløshed, af Borger- og Bondestandens Undertrykkelse ved Adelens Selvraadighed, og dens Indgreb baade i Rettens Pleie og i al borgerlig Samfundsret og personlig Selvstændighed hos den vordnede Bonde, betydeligt maa indskrænkes, for den Tidsalder, vi her have for Øie; nemlig det 15de og 16de Aarhundrede. Den gamle Institution, der i Danmark fra Arildstid medførte Kongens umiddelbare Deeltagelse i Retspleien*), og den forøgede Uafhængighed, Anseelse og Auctoritet, som det saakaldte „Kongens Retterting" og de her affagte Herredagsdomme erholdt, har upaatvivleligt bidraget ikke lidet til at sætte en Dæmning for de Overgreb, hvortil et i Magt og Rigdom stigende Adelsaristokratie vel ikke sielden var tilbøieligt. Det er langt fra, at man, selv i det 16de Aarhundrede, da denne Magt

*) Jvf. Professor J. E. Larsens Afhandl. om denne Gienstand: Histor. Tidsskr. I. S. 334—355.

overhovedet var i sin Culmination og stod paa den sikkerste Grund, savner Exempler paa, hvor retfærdige og uafhængige Herredagens eller Rigsraadets Kiendelser — som dog allene afsagdes af adelige Dommere — faldt ud; endog i saadanne Tilfælde, hvor det var Kronebønder, der sagsøgte den kongelige Lehnsmand, eller Vornedbonden, som uforfærdet forsvarede sin Ret mod sin egen Husbonde; saaledes som man finder at Fæstebønder, ja endog Huusmænd, selv giorde, ikke allene paa Landstinget, men for Rigets høieste Ret. Udg. har fremhævet endeel mærkværdige Exempler (f. bl. a. Fort. til I. Deel p. XXV. XXVIII; 2den Deel, p. XXII; Fort. til III. D. p. IX. X; til IV. D. p. VII); flere vilde man kunne udsøge i disse talrige Samlinger, til Beviis paa, at skiøndt Raahed i Sæder og Levemaade paa sin Tid var et hyppigt og næsten almindeligt Præg i alle Stænders*) Culturtilstand, vare de gieldende Normer og Begreber om lige Retfærdighed for Domstolene, og hos Regieringens høiere Auctoriteter, maaskee ikke svagere eller ufuldkomnere i hiin Tidsalder, end i en langt silldigere. Vi kunne i den Anledning endvidere henvise til Udgiverens mærkelige Yttringer (I. p. XXVII): „Ogsaa jeg har, ligesom de Fleste, der „have behandlet denne Gienstand, deelt den Anskuelse, at Bøndernes „Vilkaar allerede strax efter Reformationen vare blevne slette, og „at de ganske havde været undergivne Adelens Herredømme. „Efter nøiere Studium af de her aabnede Kilder „tvivler jeg ikke paa, at man maa erklære den almindelige Synsmaade for at være i det Hele urigtig; „hvorved jeg naturligviis allene har det Tidsrum for Øie, som de „meddeelte Domme omfatte." — — „Havde Bønderne virkeligt „været saa forkuede af Adelen, og saaledes nedsunkne i Trællestand, „som man antager, vilde det være uforklarligt, hvorledes man uden „Modsigelse kan tillægge Trælle en saadan Aandsfrihed, at de „vovede personlig at fremstille sig for det allene af Adelsmænd

*) Ref. undtager ingenlunde Adelstanden; men troer derimod, at Raahed og Barbarie, der i det 14de og 15de Aarhundrede, og tidligere, hos denne Stand (som bl. a. i mange af vore gamle Folkeviser lægges for Dagen) var betydelig, efterhaanden aftog, især i det 17de Aarhundrede, og mod dets Slutning.

„besatte Rigsraad, og der forfegte deres Sag mod deres adelige „Herrer." — Naar vi derfor, ligesaa lidt som den lærde Udgiver, kunne antage det som historisk beviisligt, hvad Forfatteren af den første fuldstændige og brugbare Haandbog i Fædrelandets Historie (Mag. Allen) for hastigt har nedskrevet, og som man nu lader Ungdommen repetere i de fleste lærde Skoler: „at hele Nationen, Bønder, Borgere og Geistlighed (i det 16de Aarh.) blev traadt under Fødder af 8—900 Adelsmænd", og naar vi tillige maa finde det mærkeligt, at den frisindede, upartiske Holberg her kunde fælde en rigtigere Dom om bemeldte Tidsrum (Danm. Hist. II. 509): saa bør vi heller ikke undlade, naar vi af criminelle og andre Retssager, eller Exempler fra Processer ved Landsting og Herredage, ville hente Træk til vedkommende Tidsalders Charakteristik, at lægge tilbørlig Vægt paa følgende Rosenvinges Ord om det Forhold, der finder Sted imellem judicielle Tilfælde, Forbrydelser og andre Brudd imod Lov og Ret, og Livet i sin Heelhed hos et Folk: „Det er sieldent, at ædle Charakterer træde frem „i Retssager, men desto hyppigere de slette; og da et Folks Rets„acter tildeels maa betragtes som moralske Sygehistorier, vilde det „være uretfærdigt, paa Grund af enkelte Tilfælde at fælde „en afgiørende Dom over Folkets moralske Tilstand i det Hele, eller „om enkelte Stænders."

Ref. har blot kunnet antyde faa Momenter af det for Historien vigtige Indhold, der ligger aabent for Grandskerens Blik i denne rige Kildesamling. Rummet tillader ei engang at nævne de øvrige Hoved-Punkter, eller Resultater, som Udgiveren selv i sin Fortale har fremhævet (hvortil bl. a. hører nogle vigtige Bemærkninger om Bidragene, som disse Retskilder indeholde til Historien af Nævningers og Eedsvornes Deeltagelse hos os i Retskiendelsen og Domfældelsen, og de i silldigere Tider indseete Misligheder og Mangler ved denne Institution, som efterhaanden medvirkede til at afskaffe den; ligesom ogsaa de Oplysninger, Udgiveren i Fortalerne (I. p. XXX. flg. II. XVIII. flg. og fl. St.) meddeler angaaende Hoveriets Beskaffenhed i hiin Periode, og til at bevise (imod Estrup) at det ikke stod i de adelige Grundeieres Magt, vilkaarligen at kunne forandre eller forhøie Landgilden. Vi vilde overhovedet ved disse Linier fornemmelig kun henlede Opmærksomheden paa Samlinger-

nes Indhold og Værd, som noget af det vigtigste hidtil bekiendtgiorte Materiale til danske historiske Forholds Oplysning, og til at vække Eftertanke og nøiere Granskning af flere Gienstande, som hidtil kun alt for ofte ere behandlede uden dyb og tilstrækkelig Indsigt i Historiens oprindelige, authentiske Kildestof, og derfor enten efter overilede og forudfattede Meninger, eller med aabenbar Eensidighed og Partiskhed. Det er en uvurdeerlig Vinding for Historien, jo mere det kommer til Erkiendelse: at man tilstrækkeligt maa kiende dens oprindelige Kilder, inden man fremstiller dens Resultater; og det maa være den grundige Kildeforsker lige kiært, hvad enten Andre, ved at følge hans Spor, komme til at dele hans Mening, eller de, ved at gaae endnu videre end han, kunne grundfæste og bevise andre Meninger. Altid bliver det dog en lige ustridig Erfaringssandhed: „at der til at bedømme de fremfarne Tider og vore Forfædres Færd og Virken tilbørligt, udkræves en langt rigere og bedre drøftet Materialsamling, end den, vi for Tiden ere i Besiddelse af; og at hvis denne Erkiendelse efterhaanden kunde faae Indgang, vilde man maaskee blive befriet for megen løs Tale og mangen overfladelig Dom over vor ældre Historie." (Fort. I. p. XXXII.).

Udgiveren af dette Værk har med megen Omhu sørget for Lettelse og Beqvemmelighed ved dets Brug, saavel ved Anmærkninger, Oplysninger og Indhold til enhver Dom, som ved fuldstændige Sag-, Ord- og Navneregistere, over Personer og Steder. Maaskee vilde det endnu forhøie Nytten af de meddeelte Indholdsangivelser til Dommene, dersom en Indholdsliste over disse havde medfulgt enhver Deel. Det er dog egentlig kun Rigdommen selv af de givne Hielpemidler, der kan vække Attraa efter det, som maaskee gierne kan kaldes undværligt. — Ref. vil, i Overeensstemmelse med sine Grundsætninger, endnu bemærke: at Stavemaaden i de benyttede Haandskrifter af Retsprotocoller og Dombøger for en stor Deel er meget slet, i endeel Tilfælde forvirrende og næsten ulæselig. Dette er et nyt Beviis paa, hvor twivlsom man kan blive om, at der vindes noget ved i ethvert Tilfælde at følge gamle Copisters saakaldte Retskrivning. Naturligviis menes hermed ikke virkelige Diplomer og Actstykker; f. Ex. i dette Tilfælde de originale Dombreve. — Udgiveren har „giort sig al Umage for at med-

dele Documenterne (ɔ: Dombøgernes Afskrifter) med diplomatisk Nøiagtighed"; men dog har han ombyttet det dobbelte w med v, og u med v, hvor man i sidstnævnte Tilfælde forvildede Læsningen ved den omvendte Brug (Fort. I. p. XX.). Spørgsmaal er: om det ikke var fornuftigt, heri at gaae noget videre?

7. Upplysningar om Kronans, Kyrkornas och Presterskapets Inkomster af andeligt Gods uti Skåne, Halland och Blekinge från äldre Tider til år 1660, jemväl innehållande Beskrifning af 1569 års Lunds Stifts Landebok, m. m. af *Ludv. B. Falkmann.* I. Del. p. 327. II. Del. p. 343. 8vo. Lund. 1848.

Allerede dette Skrifts Titel udviser, at endskiøndt det behandler Gienstande, der endnu have juridisk og statistisk Berøring med factiske Forhold i Naborigets sydligste Provindser, er dets historiske Interesse nærmere dansk, end svensk. De Forhold, som Forfatteren, ved Hielp af yderst grundige og udtømmende Forskninger første Gang har vidst at udrede saaledes, at dette Skrift herefter i Sverrige vil faae en betydelig, og udentvivl afgiørende Rets-Auctoritet, maae vi nemlig tillige henføre til den danske Stats indre Historie, eller historiske Statistik; eftersom disse Forhold udelukkende tilhøre og ere begrundede i Tider, ældre end de forhuun danske Landes Afstaaelse til Sverrige 1660. Foruden dette Vilkaar maa desuden Skriftet fra et andet Synspunkt have ikke mindre Interesse for Danmark, end for Sverrige, hvilket dets Historie bedst vil oplyse. Det er nemlig baade ved en Foranstaltning, der skyldes en af vore ældre Konger, og ved Hielp af Kilder, som ved omhyggelig Bevaring i danske Archiver ere komne til vore Tider, at hine Forfatterens Forskninger have kunnet opnaaet deres Omfang og Grundighed.

Hr. Raadmand og Ridder Falkmann havde i Aaret 1846 af Hs. Maj. Kongen af Sverrige og Norge erholdt det Hverv, i danske Archiver, og særdeles i det Kgl. Geh. Archiv, at efterforske og giennemgaae de her bevarede Diplomer, Documenter og Breve, vedkommende Regieringssager og Eiendomsforhold i de tilforn danske Provindser, Skaane, Halland og Bleking. En fuldkommen uhindret Adgang til Alt hvad der hørte til disse Gienstande tilstedtes ham af den danske Regiering; og han giennemgik saaledes først i flere Sommermaaneder 1846 de i sidstnævnte Archiv bevarede Cancellie-Registranter indtil Aaret 1660, for at uddrage Indhold og Hovedmomenter af alle de bemeldte Provindser vedkommende Kongebreve, hvoraf Copier findes i disse Cancellieprotocoller. Frugten heraf var et chronologisk Register over 4,434 saadanne Breve, hvilket Hr. Falkmann derefter har forsynet med et fuldstændigt alphabetisk Register, saavel over de i Brevene forekommende Materier, som over Personers og Steders Navne. I 1847 fortsattes paa samme Maade dette Arbeide med alle enkelte originale Breve, vedkommende private Forhold i hine Provindser før 1660, hvoraf heldigviis over 3000 i det Kgl. danske Archiv ere reddede fra Adsplittelse og Undergang, og nu ved Hr. Falkmanns, med overordentlig Flid og Arbeidskraft udførte Arbeide, ere blevne lige tilgængelige, saavel for begge Rigers historiske Forskere, som for enhver Anden, der efter en saa sikker og ypperligt lettende Veiledning vil søge nogen yderligere Oplysning, i et eller andet Brev eller Document. Hr. Falkmann har nemlig forøget sin Fortieneste, saavel af sit Fædreland, som af den danske Historieforskning, ved at besørge 3 fuldstændige sammenlignede Affkrifter af begge sine Diplom- eller Brev-Registranter, med tilhørende alphabetiske Registere. Af disse (som hver udgiøre to Folianter, tilsammen omtr. 430 skrevne Ark, foruden Registerne) er eet Exemplar nedlagt i det svenske Rigs-Archiv; et andet i Malmøe Stads-Archiv; og det tredie, som præsenteredes Hs. Maj. Kongen af Danmark, i det Kgl. Danske Geh. Archiv.

Imidlertid var det end videre bleven Hr. Falkmann paalagt, imedens han fremmede ovenmeldte Arbeide, tillige at henvende særskilt Opmærksomhed paa alle saadanne Documenter eller Jordebøger, der kunde oplyse Forholdet med de Kirkerne eller Præste-

kaldene tilliggende beneficerede Gaarde i Halland (eller de saakaldte „Halländska kyrkohemman"). Ved mangfoldige Leiligheder var der, efterat Halland (1645) var kommet under den svenske Krone, opstaaet Usikkerhed om Forholdet med Eiendoms- og Besiddelsesretten, eller „Herligheden", til disse Gaarde; hvorvidt de nemlig alle, eller for en Deel maatte ansees for at tilhøre enten Kronen, eller vedkommende Kirke, eller Sognemenigheden; hvorvidt, i Følge heraf, Sognepræsten kun var usufructuarius, eller besad Brugsretten; eller hvorvidt han tillige havde Herlighedsret til disse Gaarde, m. m. hvilket ofte gav Anledning til Stridigheder og Retstvist om Landgilde, Indfæstning og Tiende af disse Kirke-Hemman, m. m., og det uden at man hidtil i Sverrige havde udfundet eller var bleven enig om, efter hvilke historiske Retsprinciper, eller analoge Normer i den svenske Lovgivning, saadanne Stridigheder burde afgjøres og paadømmes. — Hr. Falkmann har grundet de af ham meddeelte Oplysninger om de saakaldte Kirke-Hemman i Halland (hvis Antal i Alt udgiør 219 Nummere) allerførst paa den gamle „Landebog", eller geistlige Jordebog for Skaane, Halland og Bleking fra Aaret 1569. Kong Frederik II. lod d. 11 Aug. 1569 udgaae Brev og Befaling til alle Herredsprovster i disse Lande, at eftersom Kongen havde erfaret, „hvorledes Kirker og Præster meget uforrettes og skee Forfang paa hvis Gaarde, Jorde, Grunde og Eiendomme dem med Rette tilhører", skulde de „forfare og udspørge alle saadanne Gaarde, Jorde, o. s. v., som hører til Kirkerne og Præsterne paa deres Embeds Vegne, hvor de ligge, hvem dem haver og bruger, og hvad der af gives til Landgilde, og skulde derpaa gjøres klare Register." Det er disse Registere, som efter Kongens Befaling optoges og sognevils optegnedes, ikke allene i bemeldte Provindser, men formodentlig over hele Danmark*); som endnu ere til, oprindeligen have udgiort to Foliobind, med 888 paginerede Blade, og nu giemmes i tre forskiellige Archiver i Skaane og Bleking. At der i disse Jordebøger fattes nogle faa Sogne, hvor Provsterne vel ikke til rette Tid have kunnet faae de fornødne Oplysninger, betager.

*) En Deel af samme geistlige Jordebog for Siællands Stift er kommen for Dagen 1847, og bevares nu i det Kgl. biographisk-historiske Archiv.

dem ikke deres Værdi som et høist vigtigt og interessant Bidrag til det 16de Aarhundredes geistlige Statistik; og uagtet de af Hr. Falkmann meddeelte nøiagtige Oplysninger og Beskrivelser over Landebogens Indretning, samt udførlige Udtog og Udskrifter deraf, særdeles over samtlige Hallandske Kirke-Hemman: (II. Deel, S. 189—309)*), synes det afgiort, at et i sin Heelhed saa mærkværdigt historisk Monument kunde fortiene en fuldstændig Udgivelse. I hvert Tilfælde giver det et agtværdigt Vidnesbyrd om Frederik den Andens Regiering, og vidner om en Orden og Virksomhed i Administrationen under denne Konge, som efterfølgende Tider ikke altid i lige Grad have fremviist: at man omtrent ved A. 1569 har kunnet paa een Gang tilveiebringe (hvad man i vor Tid længe har arbeidet paa, fognevis at levere): en nøiagtig og fuldstændig Udsigt over Præstekaldenes samtlige Indkomster, i Forbindelse med Kirkernes Eiendom.

Frederik den Andens „Landebogs" juridiske Auctoritet i ovenmeldte Tilfælde, som en authentisk, ved en Regierings-Foranstaltning fremkaldt geistlig Jordebog, vil neppe, saaledes som dens Beskaffenhed nu er constateret, herefter kunne sættes i Tvivl. Men henimod 3 Aarhundredes omskiftende Forhold (som dog i Sverrige ikke ere at ligne med det, som i Danmark er forandret siden 1660) kunne i endeel Tilfælde behøve Oplysning af Landebogens Benævnelser paa Rettigheder, Indkomster, Eiendomsforhold, m. m., eller Bestyrkelse ved Documenter og andre gamle Kilder. Forf. har i den Anledning, i 1ste Deel af sit Skrift (S. 1—133) meddeelt egne „Oplysninger om Kronens, Kirkernes og Præsteskabets Indkomster af det geistlige Gods i Skaane, Halland og Bleking, fra ældre Tider, indtil Aaret 1660." Han har her, med en Skridt for Skridt bevisende, overalt paa de af ham selv forefundne og registrerede Diplomer og Breve grundet kritisk Nøiagtighed, forklaret det 16de Aarhundredes og ældre Tiders oeconomiske Administration og finantsielle Kirkeforfatning; Reformationens Virkning

*) Dette Udtog, vedkommende det Hallandske Kirkegods, har Forf. ikke allene fuldstændig meddeelt, men i Tabelform sammenført samme med nyere Jordebøger og Landgilde-Registre for denne Periode fra Aarene 1599, 1613, 1546, 1681 og 1825.

paa Kirkegodsets Skiebne, Kirkernes og Præsternes Besiddelser og deres Stilling til Staten, Kirkernes Eiendomsret til det geistlige Jordegods og den egentlige Natur og Beskaffenhed af saadan Eiendom, Begrebet af Udtrykkene „dominium" og „Herlighed", og begges Eenshed i Betydningen*), m. m. Vi modtage her mangen ny og hidtil savnet Oplysning, eller mere fuldstændig Underretning, om disse Forhold; og det maa erindres: at Alt hvad derom meddeles, tilhører Danmarks indre Historie, eller en ældre Tilstand og Forfatning i de fra Arilds Tid danske Provindser, førend deres Adskillelse 1660. — Vi kunne derfor paa en Maade henregne Hr. Falkmanns Skrift til Danmarks historiske Literatur; hvilket ligeledes gielder om et andet, omtrent paa samme Tid udkommet Arbeide, af en ogsaa dette Tidsskrifts Læsere vel bekiendt svensk Historieskriver („Skånes politiske Historia, efter tryckta och otryckta Källor, af Abr. Cronholm." 1sta Delen, till Roskildska Freden. Lund. 1847); hvilket vi haabe, efter dets Fuldførelse, nærmere at kunne omtale.

Ved det Falkmannske Værk bør Ref. endnu giøre opmærksom paa den utrættelige Omhu og exemplariske Nøiagtighed, hvormed Forf. har samlet og aftrykt alle af ham paaberaabte Beviissteder af Diplomer, Registranter og Jordebøger. De fylde hele anden Deel, og udgiøre ikke mindre end 934 Nummere. Den Maade, hvorpaa Forf. ved enhver af disse Udskrifter har i Marginen med faa Ord betegnet Hovedsagen i deres Indhold, forøger Værdien af Beviisstedernes Samling ved at lette deres Oversigt og Benyttelse, og fortiener meget at anbefales ved lignende Leiligheder.

*) Det er en synderlig Omstændighed, at selv vore lærde Jurister og Historikere (Stampe, Rosenvinge, C. T. Engelstoft, o. fl.) have maattet tilstaae, ikke at kunne med nogen Sikkerhed forklare eller fastsætte Begrebet om det saa meget tidt i gamle Breve og Jordebøger hos os forekommende Udtryk „Herlighed." Kongslev er maaskee den af vore Retslærde, som heri synes at have bragt det til meest Klarhed. (Priv. Ret. I. § 194. 195. 198. 199. 200 o. flg. Jvf. Falckmann, I. S. 54). Forf. har derfor ogsaa, da Udtrykket spiller en betydelig Rolle i Tvisten om de Hallandske Kirke-Hemman, anvendt megen Flid og Udførlighed paa Oplysningen af dette Ord i dets forskiellige Meninger (I. Deel. S. 54—84; og om dets Forhold til Udtrykkene „Forsvar" og „Dominium", S. 85—96).

8. Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forholde (Forhold), Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen: samlede og udgivne af *Ch. C. A. Lange* og *C. R. Unger*. Förste Samling. 1ste Hefte. Christiania. 1847. 383 S. 8. (med 3 Skriftprøver).

Det har i lang Tid været et levende Ønske, i Norge selv og udenfor Landet, at see den historiske Literatur beriget med en saa vidt muligt fuldstændig Udgave af de vigtigste Diplomer, Breve og Documenter til Oplysning af Norges Historie og Tilstand i Middelalderen. Man havde saameget mere Grund til dette Ønske, da man har Anledning til her at vente sig mangen ny Kilde aabnet til fuldstændigere Kundskab om den i Norden mest eiendommelige, og tidligt udviklede norske Stats- og Culturforfatning. For Sproghistorien har et norsk Diplomatarium desuden den særegne Interesse, at Normændene uden Tvivl, næst Angelsaxerne, have de ældste offentlige Brevskaber i Landets eget Sprog. Man har beklaget, at tidligere Arbeider og Bestræbelser for at bringe et saadant Værk tilveie i Norge allerede for henved 20 Aar siden, ikke lykkedes; men det tør være heldigt, at Sagen nu baade er mere modnet og bedre forberedet, og at de norske Diplomers Udgivelse vil falde i Hænder, der ere dette Foretagende fuldstændigt voxne. At det er den, af sin norske Klosterhistorie som grundig Historieforsker bekiendte Bestyrer af det norske Rigsarchiv, Hr. Ch. Lange, i Forening med Hr. Stipendiat Unger, som har giort det nordiske Sprogstudium til sit Hovedfag, der nu fremtræde som Udgivere af et norsk Diplomatarium, berettiger os til hiin Forudsætning.

Nærværende Samling, der indeholder 527 Brevskaber i det latinske og norske Sprog fra 1196—1390 (det ældste norske, udaterede Brev af Baglernes Konge Philippus, tilhører Aarene

1207—1217)*) ville Udgiverne selv paa en Maade have anseet som „et Prøvehefte"; og opfordre „Enhver, som dertil føler Kald, uforbeholdent at udtale sin Dom over samme." Ref. troer, det ikke vil falde vanskeligt at efterkomme denne Opfordring, i Henseende til det Særegne, eller ikke Almindelige i Planen for Værkets Udgivelse; og videre har han, for sin Deel, intet at ytrre om Udførelsen selv, som han mener vil tilfredsstille enhver sagkyndig Dommer. Ogsaa i det Udvortes giør Bogen den norske Typographie og Landets Papirfabrication virkelig Ære.

Udgiverne selv bemærke med Hensyn til deres Plan, at den i væsentlige Henseender afviger fra den ved slige Arbeider sædvanlige: „Man har hidtil anseet en streng Iagttagen af Tidsfølgen „for en ufravigelig Betingelse for et Diplomatarium, saaledes „altsaa, at det samlede diplomatariske Apparat maatte være paa „rede Haand førend Trykningen paabegyndtes**). Men da stedse „nye Kildeskrifter bringes for Lyset, har man enten fra Tid til „anden udsat Udgivelsen, eller og paabegyndt denne førend Ap„paratet var complet, og saaledes ved hvert Bind leveret Sup„plementer til de foregaaende"***). Der tilføies, at i første Tilfælde vilde Diplomernes Bekiendtgiørelse, „som dog maa erkiendes

*) Man har et andet dateret Diplom af denne Konge fra 1207, aftrykt i G. Fougner-Lunds „Prøve af et Norskt Diplomatarium," m. m. Kbh. 1828. p. 1; og Enhver vil vist ugierne savne dette ved Siden af det ovenfor nævnte.

**) Dette er dog i sligt Tilfælde ingen ubetinget Nødvendighed. Man kan (hvilket ogsaa ved enhver Fremgangsmaade maa skee) samle forberedende Noticer og Materialier til Diplomatariet; og man kan giøre dette periodeviis, saaledes at man begynder ved den ældste Tid, idet man først fortrinligen afskriver Diplomer fra den tidligste Periode, og begynder Værket med at udgive disse; derpaa efterhaanden rykker frem til senere Tidsrum. Adskilligt Stof vil da vel blive tilbage for et Supplement; men dette vil man heller ikke ganske kunne undgaae ved at følge en anden Plan.

***) Man vilde vel ikke „ved hvert Bind" levere slige Supplementer til det eller de foregaaende; men samle og giemme dem til Værkets Slutning. Saaledes vilde heller ikke, som Udgiveren antager, „den chronologiske Orden idelig forstyrres ved mange mindre Supplementer."

for Hovedsagen", blive utilbørligt længe udsat; i sidste Tilfælde vilde de fornødne Supplementer forstyrre den chronologiske Orden. — Paa Grund heraf er det, at DHrr. Lange og Unger have lagt en anden Plan for deres Arbeide, i Følge hvilken de agte at udgive det norske Diplomatarium i særskilte Samlinger eller Bind, paa 50 til 60 Ark; hvoraf ethvert især leverer Diplomerne, som det indeholder, i streng chronologisk Følge (fra de ældste Tidspunkter til Midten af det 16de Aarh.); ethvert forsynes med Sag- og Navneregister, og kan saaledes „blive et afsluttet, af foregaaende Bind uafhængigt Heelt." Til Fordelen af denne Plan regne Udgiverne bl. a. at „den Mand, der har besørget Afskriften, ogsaa kan haabe at see Frugten af sit Arbeide, medens han ellers maa arbeide for lykkeligere, ofte uskiønsomme Eftermænd"; og at „et eneste Bind er tilstrækkeligt for Sproggrandskeren til at danne sig et anskueligt Billede af Sprogets Overgange og Forandringer." Den første af disse Grunde kan dog i det høieste kun have individuel, men ingen almindelig videnskabelig Kraft og Gyldighed; den anden finde vi heller ikke ganske anvendelig. For Sproghistorien mene vi det netop er vigtigt, at erholde saamange Breve i Landets gamle Sprog, som muligt, fra enhver Landsegn, og det især fra den ældste Periode, nøiagtigen aftrykte, i uafbrudt fremadløbende Følge; i dette Bind findes derimod kun faa norske Diplomer fra 13de Aarh., og langt færre, end de latinske fra dette Tidsrum: 20 af 92*). Vi ansee det rigeligere Forraad, den større Mangfoldighed fra enhver Sprogperiode, for mere ønskelig og belærende, end Forraadets Deling i forskiellige Samlinger.

At den af Udgiverne valgte Anordning kan medføre en strengere Kritik, et mere paalideligt Aftryk, end ellers — efterdi „man kan lægge ethvert Brev, som „vækker Tvivl eller Betænkelighed med Hensyn „til Indhold eller Form, enhver Afskrift eller hvert Aftryk, om „hvis Paalidelighed man ikke er ubetinget forvisset, tilside til „nærmere Undersøgelse": ville vi ikke modsige. Men den samme

*) Man vil naturligviis hertil let finde den medvirkende Grund: at Brevene i Landets Sprog ere færre i det trettende Aarhundrede, end i sildigere Tider; men desto hellere vilde man derfor ogsaa forefinde dem samlede i een Række.

Fremgangsmaade maa jo enhver samvittighedsfuld Udgiver af et Diplomatarium i chronologisk Orden, ligeledes følge; og den Nødvendighed, at en saadan Udgiver „maa trykke en mistænkelig Afskrift, eller et upaalideligt, feilfuldt Aftryk, hvis Original ikke er ham let tilgængelig paa sammes Plads i Aarfølgen": kunne vi hverken indsee, eller erkiende. At udgive et heelt Riges Diplomatarium fordrer, under alle Betingelser, betydelige Kræfter og endeel, undertiden en lang Række Aars Forberedelser. At en langsom Fremgang i deslige Arbeider lønner sig, have vi bl. a. seet af den ypperlige Pertziske Samling af Tydsklands **monumenta historica.**

Unegtelig bliver det, under alle Vilkaar, det væsentligste og meest fornødne: at saamange Diplomer, som kunne afgive et virkeligt Udbytte for et Lands Historie, og som, for at yde dette, behøve at meddeles heelt og holdent (man udstrækker vel undertiden i vore Tider dette for vidt, eller ogsaa til saadanne, hvoraf Udtog kunde være tilstrækkelige)*) besørges udgivne, med den fornødne Kyndighed og Omsorg, i nøiagtige Aftryk, eller i de bedste, som kunne tilveiebringes. Finder en Udgiver sig ved Omstændighederne indskrænket heri, f. Ex. til Diplomer fra en vis Periode, eller hørende til et enkelt Landskabs, en enkelt Stads, et Capitels eller Klosters Historie, o. s. v., da maa vi være tilfreds med hvad der saaledes bydes os som en mindre Heelhed; og vi kunne naturligviis heller ikke andet end med erkiendtlig Paaskiønnelse modtage en Diplomsamling, som den norske, der loves af D.Hrr. Lange og Unger. Men det bliver derfor ikke mindre vist, at den naturlige Idee og Form for et heelt Lands og Riges Diplomatarium er, at tilveiebringe dette i sin Heelhed, og i een samlet chronologisk Række; og at man derfor, hvor man har et

*) Vi maae i øvrigt hertil bemærke, at ligesom Omstændighederne her ere meget forskiellige i Henseende til at afgiøre, hvad der kun behøver et saadant Udtog, eller hvor Regester kunne træde i Stedet for Diplom-Aftryk: saaledes kan ustridigen Sproget (f. Ex. ved de islandske, norske, angelsaxiske, og de ældste og ældre danske Diplomer) undertiden have en væsentlig og betydelig Vægt i Spørgsmaalets Afgiørelse; med andre Ord: saadanne Diplomer kunne betragtes fra en dobbelt Side, baade som historiske og som Sprogmonumenter.

saadant Værk for Øie, hellere vil søge at giøre den første, eller Hoved-Samlingen, saa fuldstændig, som den efter Omstændighederne kan blive, end at udstykke Værket i flere Afdelinger, hvis Indhold ikke betinges ved en naturlig Grund (saaledes som f. Ex. i Landskabs-Diplomatarier, eller lignende Samlinger), men kun ved den tilfældige: at et vist Forraad af Afskrifter ere tilgængelige, og færdige til Aftrykning. — Grundene herfor ere saa klare og i Øine faldende, at vi ei engang behøve at opregne dem; og vi maae antage, at Udgiveren af et saadant Værk, om han endog maa opoffre flere Aars Møie paa dets samvittighedsfulde Forberedelse, inden han forelægger Verden sit Værks Begyndelse — eller om han heller ikke skulde opleve dets Fuldførelse — dog ligefuldt vil finde sin Løn i den Fortieneste, der lige uforgængelig tilhører og tilkommer ham, i Forhold til Arbeidets Værd.

Der vil maaskee, med Hensyn til D.Hrr. Udgiveres Plan, være flere Gienstande at betænke, som her ei udførligt kunne omhandles. Vi nævne da endnu kun den, der synes os vigtigst: at det uden Tvivl vilde falde naturligst: at Kongeriget Norges Diplomatarium blev udgivet i sin Heelhed indtil Kong Olufs Død 1387; og fra dette Aar indtil 1523, et Unions-Diplomatarium for alle 3 Riger, efter en nærmere overveiet og fastsat Plan. Det sidste stemmer ogsaa overeens med det af Hr. Lange til det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab indgivne Forslag. At vi endnu i Aar kunne vente os en vigtig Diplomsamling for Kong Christian den Førstes Regiering udgivet, troer Ref. ei burde hindre Udførelsen af den sidstnævnte Idee.

Rettelser og Tillæg.

I Nyt historisk Tidsskrift, Første Bind.

S. 451. Lin. 28. mand, læs: mend.
- — — 34. mdlr, læs: mdlr.
- 461. — 16. de, læs: da.
- 462. — 2. landzen, læs: landzens.
- — — 2 f. n. allene, læs: alle wel.
- 463. — 29. resolvere, læs: resolverer.
- 465. — 2. forhindring, læs: forlindring.
- — — 8. Capitularer, læs: Capitulares.

I Andet Bind.

S. 3. Lin. 8 f. n. lector, læs: lecter.
- 7. — 15 f. o. 21, læs: 19.
- 8. — 4 f. n. 23, — 24.
- 11. — 14 f. o. 23, — 22.
- 12. — 9 f. n. 23, — 22.
- 15. Not. 1. Angaaende Anders Christiernsen har Hr. Karl Rasmussen meddeelt mig, at der findes at være udstedt et Kongebrev til Doctor Anders med alle Carmeliter i Helsingøer" i Nov. 1536 (Tegnelser o. a. L. fol. 239, sml. Reg. o. a. L. fol. 118b og 205b), hvoraf man altsaa maa slutte, at han har nedlagt Provinsialmesterembedet og mulig trukket sig tilbage til Helsingøer, hvor Carmeliterne længst beholdt deres Kloster. (Herefter bliver altsaa det at berigtige, som yttres S. 81 Not. 18 og S. 89 § 10). Han omtales iøvrigt i Christiern Pedersens Brev til Lage Urne i Udg. af Saxo.
- 17. Lin. 6 og 7 f. o. Et Tiggerkloster o. s. v., læs: Et Tiggerklosters Stiftelse er vel fuldbragt, naar Bygningen er reist;

S. 23. Lin. 6 f. o. 28, læs: 26.
- 31. — 13 f. o. »stiughet«, læs: (stinghet).
- 51. — 10 f. n. Not. 10, læs: Not. 8.
- 56. — 6 f. n. selv skjønt; læs: selv; skjønt.
- 58. — 4 f. n. 21, læs: 22.
- 70. — 15 f. o. Synd, læs: Synder.
- 83. — 1 f. n. Not. 21, læs: Not. 18.
- 88. — 6 f. o. noget af dets Ord, læs: noget Ord af samme.
- 95. — 21 f. o. § 21, læs: § 25.
- 107. — 7 f. n. suos, læs: suis.
- 110. — 11. Not. 20. Efter Meddelelse af Hr. Kall Rasmussen maa jeg dog antage, at denne Peder Iversen er den samme som Peder Jarsen, Jareus, der blev Cantor i Lund 1558 og døde 15 Apr. 1562 og i sin Gravskrift kaldes Hallandus (Sommelius de templ. cath. L. p. 138). Om han ogsaa er den *Pet. Jani Jaroensis*, der nævnes som historisk Skribent i Wedels promocondus, (Westph. mon. T. 4. col. 1590 no. 22 og 23) er mere tvivlsomt.
- 120. Lin. 5 f. n. Not. 6 og 16, læs: Not. 4 og § 16 Not. 7.
- 122. Not. 23: Efterat jeg har seet Originalen, der findes i Consistoriets Archiv, maa jeg tage denne Conjectur tilbage i Trækkene lade sig ikke tyde paa denne Maade.
- 127. Lin. 1 f. n. genent, læs: geneert.
- 139. — 13 f. n. heillge, læs: hellige.
- 157. — 15 f. n. de, læs: der.
- 168. — 9 f. n. abite — æternum, læs: (abite .... æternum).

S. 187. 6 Marts. Staffeldt, læs: Stokfleth.

S. 420. Not. 18. I en anden Form gienfindes dette Sagn i Münters »Narratio de Lucio Primo Ep. Rom. pag. 1.
- 483. Lin. 21. »Catholske vel endnu«, læs: Catholsk endnu.
- 493. — 7 f. n. »af Kirkeforf.«, læs: og Kirkeforf.
- 530. — 11. »Egenheder Ord«, læs: Egenheder i Ord.